

DÜNYA ƏDƏBİYYATI
KLASSİKLƏRİ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyevin
**“Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin
əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi
haqqında” 2007-ci il 24 avqust tarixli
sərəncamı ilə nəşr olunur.**

“Şərq-Qərb”
Bakı – 2009

Федор Михайлович
ДОСТОЕВСКИЙ

ИДИОТ

Fyodor Mixayloviç
DOSTOYEVSKI

1821–1881

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

ÜÇ CİLDDƏ

II CİLD

İDİOT

“Şərq–Qərb”

Bakı – 2009

ISBN 978-9952-448-60-3

Tercümə edəni: Hüseyn Şərif
Redaktor: Əsəd Nəsirli
Korrektor: Sadıq Hüseynov

Bədii tərtibat və
dizaynın müəllifi: Tərlan Qorçu
Kompüter düzümü: Hikmət Aydınəoğlu
Mehman Musabəyli

**Fyodor Mixayloviç Dostoyevski. Seçilmiş əsərləri üç cildə,
II cild: İdiot. – Bakı: “Şərç-Qərb”, 2009, 744 səh.**

Dahi rus yazıçısı Dostoyevskinin 1860-1870-ci illərdə yaratdığı məşhur “Cinayət və cəza”, “İdiot”, “Şeytanlar”, “Yeniyyət” və “Karamazov qardaşları” fəlsəfi romanlarında Yər küresinin bütün iniltiləri, dərddən ağılını itirmiş adamların sayıqlamaları öz əksini tapmışdır...

Ana xəttini insanın daxili ziddiyyətləri təşkil edən həmin romanlar arasında “İdiot” ən lirik əsərdir. Böyük humanist yazıçı daim cəhd etdiyi roman-poemanı burada daha artıq uğurla yarada bilməmişdir. Ölməz sənətkarın məşhur “Dünyanı gözəllik xilas edəcək” kəlamı romanda bütün gerçək əzəmətiylə səslənir.

Mətn: Bakı Slavyan Universiteti, “Kitab aləmi” NPM, 2009
Bədii tərtibat, səhifələnmə: “Tutu” nəşriyyatı, 2009
© “Şərç-Qərb” ASC, 2009

DOSTOYEVSKİNİN ƏN LİRİK ƏSƏRİ

Dahi yazıçı, “insan qəlbinin mahir bilicisi” Fyodor Mixayloviç Dostoyevskinin 1860–1870-ci illərdə yaratdığı məşhur “Cinayət və cəza” (1866), “İdiot” (1868), “Şeytanlar” (1871–1872), “Yeniyetmə” (1875) və “Karamazov qardaşları” (1879–1880) fəlsəfi romanları insan mənəviyyatının inkişafında böyük rol oynadı. Bəşər mədəniyyəti tarixinə daxil olmuş bu əsərlərdə Yer kürəsinin bütün iniltiləri, dərddən ağlıni itirmiş adamların sayıqlamaları, qorxunc sərsəmlilik ərafəsindəki təlaşlı nidalar duyulur. Gecənin baqrını dəhşətli qışqırığı kimi dələn həmin əsərlər meydana çıxanda nə baş verdiyini bəşəriyyət, elə bil, birdən-birə anlaya bilməmişdi...

Mərkəzində intellektual münəqişələr dayanan bu romanlar arasında “İdiot” ən lirik əsərdir. Yeni “İdiot” romanının süjeti yavaş-yavaş və iztirabla yaranır, yaradıcısının gərgin əməyi sayəsində inamla faciəvi və monumental şəkil alırdı. Əsərin ideyası bütün epizodlar, riciətlər və əlavə parçalar üzərində hakim kəsilir, bu nəhəng ideyanın əsas xətlərisə oxucunu heyrətə salır, hadisə və əhvalatın şaxələri arasından kəskin gözə çarpırdı.

...Yoxsullaşmış knyaz nəslinin nümayəndəsi Lev Nikolayeviç Mışkinin yaşamaq üçün heç bir vəsaiti yoxdur, eyni zamanda, o, ürək tutması xəstəliyindən müalicə olunmalıdır. Bir xeyirxah adamın köməkiylə xaricə, məşhur həkimin yanına müalicəyə göndərilən knyaz bir neçə ildən sonra Peterburqa qayıdır.

Öz məşhur qohumu general Yepançinin evində Mışkin çox gözəl Peterburq “kameliyası” olan dilbər qadının – Nastasiya Filipovnanın şəklini görür. Bu qadını general Yepançinin katibi – Qanya İvolginə ərə vermək istəyirlər. Həssas və tez mütəəssir olan Mışkin bu qəşəng, cazibədar qadının çöhrəsindən mübhəm daxili iztirab duyğusunu dərhal hiss edir.

...Həmin qadının taleyi faciəlidir. Kiçik yaşlarından yetim qalmış gözəl qızı – yoxsul mülkədarın qızını Totski adlı işbaz və

varlı adam tərbiyə etməyə götürür; qız sonralar onun üçün həyat nəşəsi verən məxluqa çevrilir. Lakin bu ağıllı və iradəli qadın belə zülmə, təhqirə etiraz edir. Onun qəlbində hüquqsuzluğa, ədalətsizliyə və insanı əsarət altına alan hər şeyə qarşı hiddət duyğusu artır. Nastasiya Filippovna insan səadəti və abırlı həyat haqqındakı xəyallarını təhqir etmiş cəmiyyətdən intiqam almağa hazırdır. O, səadətə yetmək naminə, tamam başqa insan olmaq üçün boğucu riyakarlıq, ədəbsizlik və rəzalət aləmindən can qurtarmağa çalışır. Nastasiya Filippovna əhatəsində olduğu Peterburq kübar cəmiyyəti nümayəndələrinə qətiyyənlə oxşamayan knyaz Mışkinə rast gələndə ona vurulur.

Knyaz Mışkin Dostoyevskinin gözəl insan haqqındakı təsəvvürlərinin təcəssümüdür. Təvazökar, səmimi və həssas olan, bütün alçaldılmış və təhqir edilmişlərə şəfqət göstərən, insanlığın səadəti və əsası ilə xəyalı ilə yaşayan knyaz Mışkin cəmiyyətin firavan yaşayan üzvlərinə “divanə”, “idiot”, sərsəm və miskin məxluq kimi görünür.

Lakin Dostoyevski qəhrəmanının hakim dairənin nümayəndələri üzərindəki üstünlüyünü çox gözəl təsvir edir. Müəllif onu mülkədarlar, generallar, maliyyə dairələrinin başçıları, onları əhatə edən şöhrətpərəst və şübhəli işbazlar aləminə daxil edir. Ticarət kompaniyaları və səhmdar cəmiyyətlərinin üzvü Totski, gəlirli evlərin, malikanə və fabriklərin sahibkarı Yepançin, qəlbi-qara, acgöz, tamahkar, paxıl və hədsiz xudbin İvolgin bu cür adamlardır. Asan qazanc, riyakarlıq, pula pərəstiş və insana nifrətin hökm sürdüyü, bütün namuslu, abırlı insanların məhvə məhkum olduqları bu mühit belədir. Gözəl Nastasiya Filippovnanın və nəcib xəyalpərəst knyaz Mışkinin faciəli taleyini də həmin amansız, qəddar mühitin yırtıcı adətləri irəlicədən müəyyən etmişdir.

Knyaz Mışkin Nastasiya Filippovnanı tanıyandan sonra ona hörmət bəsləməyə başlayır, onu sevir, ona acıyır. Qadının iztirablı gözəlliyinə məftun olan knyaz ona deyir: “Siz əzab çəkibsiniz, özünüz də o cür cəhənnəmdən təmiz çıxıbsınız...” Knyaz dədbəbəli və dəhşətli paytaxtın “ala-toran”ından qurtarmaq üçün ona təklif edir ki, arvadı olsun. Ancaq Nastasiya Filippovna da “parlaq”, “ışıqlı ruh”, “mələk” adlandırdığı Mışkini yüksək qiymətləndirdiyinə görə bu evlənmək təklifini qəbul edə bilmir...

Nastasiya Filippovna mənəvi çıxılmazlığından qurtuluş yolu axtara-axtara çırpınır. Ona görə də Roqojin peyda olanda qadının onunla mübarizə etməyə təqəti çatmır. Roqojin knyaz Mışkinin adaxlısını öz evinə aparır, hiddət və qısqançlığının çılgın məqamında onu öldürür. Dəhşətli tamahkarlar və əxlaqsızlar aləmi onun qəddar dairəsinə düşmüş iki gözəl insanı məhv edir.

Romanın əsas səhnələri qüvvətli və dramatikdir. Ozamankı cəmiyyətdə pulun rolunu diqqətəlayiq tərzdə açıb göstərən epizod bu qəbildəndir. Nastasiya Filippovna yüz min manatı alovlanan sobaya atıb İvolginə təklif edir ki, bacarırsa, odun içindən o pulları çıxarıb özünə götürsün. Qısqanc Roqojinin knyaz Mışkinə qarşı təşkil etdiyi qəsd belədir; Mışkin inana bilmir ki, dostu və qardaşlığı onun ölümünü istəsin. Nastasiya Filippovnanın Aqlaya ilə görüşü və onların “gözəl insan” uğrundakı təkbətək döyüşü bu qəbildəndir; o döyüşdə qələbəni həlim knyazın öz məhəbbət və şəfqətini verdiyi bədbəxt qadın qazanır. Romana həqiqi faciə səciyyəsi verən epiloq da bu qəbildəndir. Həmin fraqmentlərdə vicdanın dahi realisti Dostoyevskinin dərin psixoloq və misilsiz lirik kimi yüksək sənətkarlığı təzahür etmişdir.

Knyaz Mışkin məhəbbəti, mehribanlığı, rəhmədilliyi ilə müəllifin nəzərdə tutduğu ideal insan tipini təmsil edir. Lakin qızıla pərəstişkarlıq aləmində o da ümumi iztirab, ümitsizlik, məhvolma qanununa tabedir. Dostoyevski yüngül qazanc, şəhvətpərəstlik və cinayətkarlıq səltənətində mənəvi gözəlliyin taleyi haqqındakı fikrini beləcə dərin poetik rəmzlə ifadə edir.

Dostoyevskinin öz qəhrəmanı ilə müqayisə etdiyi dünya ədəbiyyatı tiplərindən Mışkinə ən yaxın olanı Servantesin yaratdığı “qəmli cəngavər obrazı” – Don Kixotdur. Don Kixot, həqiqətən, dünya ədəbiyyatında ən təmiz mənəviyyat sahibi sayılır... Gözlərimizin önündə cəngavər romanlarını oxumaqdan aqlını itirmiş və özünü amansız, qəddar feodal özbaşınalığı mühitində bütün əsarət altında olanları və məzlumları xilas etmək uğrunda mübarizə aparmağa borclu sayan gəzərgi cəngavər təsəvvür edən xırda, yoxsullaşmış zadəgan, kasıb kənd idalqosu surəti canlanır. Ülvi insanpərvər və mənəvi gözəllik sərrafı olan bu adam xanım Dulsi-neyaya təmiz məhəbbəti naminə, ədalət və insanların səadətini təntənəsi uğrunda mübarizə aparır. Don Kixot surəti qaba gerçəklikdən sadələvhəcəsinə fərqləndiyinə görə gülməli görünə bilər,

lakin o, özünün yüksək həqiqətə doğru can atan əxlaqi qayəsinə görə faciəlidir. Viktor Hüqo haqlı olaraq qeyd edirdi ki, Servantes qəlbinin dərinliklərində Don Kixotun tərəfdarıdır.

Həmin əbədi surət Dostoyevskini də cəlb etmişdi. Ədib bir müddət sonra yazırdı: “Bütün dünyada bu əsərdən dərin və qüvvətli əsər yoxdur, o hələlik insan zəkasının son və ən böyük sözüdür”. Bu, insanın ifadə edə biləcəyi ən acı kinayədir. Bu, “insan dühasının yaratdığı bütün əsərlər içərisində ən böyük və ən kədərli kitabdır”. Dostoyevski Don Kixot faciəsini dərinlən xarakterizə edir; qəhrəman öz xəyallarının məhv olmasına dözə bilməyib, inkarçı və satirik olan sağlam düşüncəli dəllək Karasko tərəfindən məğlub ediləndə... sakitcə, qəmgin təbəssümlə ölür, öləndə də müqəddəs qəlbində qoruyub saxladığı böyük məhəbbətin qüvvəsilə, bütün dünyanı sevə-sevə, göz yaş axıdan Sançoya təskinlik verə-verə ölür; eyni zamanda, anlayır ki, daha bu dünyada ondan ötrü bir iş qalmayıb...”

Knyaz Mışkin surəti də əsas etibarilə belə qurulub: çox gözəl və bədbəxt qadına hədsiz məhəbbət duyğusu ilə vurulan, qədim nəslin son nümayəndəsi, yarılmalı vəziyyətdə olan bu xəstə adam onu dünyanın beləsindən qoruyub bilmir...

Dostoyevski qəhrəmanının daha artıq canlı və həyati olması üçün ona öz xəstəliyini, zahiri görünüşünü və əxlaq fəlsəfəsindən gələn bir sıra avtobiografik əlamətlərini vermək qərarına gəlmişdi. “İdiot”un genealogiyası da Dostoyevskilərin ailə xronikasını olduqca dəqiq əks etdirir.

Məlum olduğu kimi, Lev Nikolayeviç Mışkin qədim və tamamilə yoxsullaşmış knyaz nəslinin son və yeganə nümayəndəsidir. Tənəzzülə uğramaları çar hökumətini təşvişə salmış bu zadəganlar Dostoyevskinin də diqqətini çox cəlb edirdi. Onun sevimli qəhrəmanı olan yoxsul ürək xəstəsi knyaz Mışkin də belə bir mühitdən çıxmışdı. Doğrudur, onun atası ölümə məhkum nəslədən ayrılmağa, xilas olmağa çalışmış, hətta yunkerlikdən piyada hissəsi podporuçik rütbəsinə yüksələ bilmişdi. Lakin bundan artıq nəticə əldə edə bilməyib, hərbi hospitalda məhkəmə məsuliyyətinə cəlb olunmuş vəziyyətdə ölmüşdü. Knyaz ana tərəfdən xırda tacir zümrəsinə mənsub idi. Onun anası, iflasa uğrayıb ölmüş üçüncü gildiya Moskva tacirinin övladı yəni, əslində, meşşan qızı idi.

Lakin knyaz Mıŝkinin başqa uzaq tacir qohumları ictimai cəhətdən dirçəlmək imkanına malik idilər. Onun babasının böyük qardaşı ən varlı tacir idi; həmin tacirin bütün kapitalı qəflətən nəslin son nümayəndəsinin əlinə keçir; bu qədər kapital əlində yoxsul bağlaması olan yazıq gənc üçün qeyri-məhdud imkanlar açırdı.

Dostoyevski Mıŝkini mənəvi həyatın zirvələrinə yaxınlaşdırırdı. Knyaz Peterburqun səhmdarlar kompaniyalarının əmanətçiləri, təmtəraqlı zabitlərlə şübhəli işbazlar və günahkarlar arasında abırlı dindar kimi görünməyə başlayır. Onu “idiot” hesab edirlər, lakin Aqlayanın dediyi kimi, “nəcib sadədilliyi və hədsiz etimad göstərməsi baxımından” onun kimi insan yoxdur. Beləliklə, qarşımızda aqlın faciəsi dayanır.

Dostoyevski, xüsusilə, romanın birinci hissəsində, “toqquşan” insan ehtirasları və acgözlüklərindən yüksəkdə dayanan bu “divanə”nin müstəsna füsunkarlığı və cazibədar məlahəti barədə təəssüratı çox gözəl yaradır. Onun daxili aləmində, dərrakənin ən iti və parlaq dəlillərindən olan ali qəlb hikmətini açıb göstərən aydınlıq və səmimiyyət var.

Dostoyevski “İdiot”unu çox sevir, lakin əsərdə qarşıya qoyduğu vəzifəni yerinə yetirilməmiş hesab edirdi. Bununla belə, knyaz Mıŝkinin surətində təcəssüm etdirilməmiş qalan realizminin “ali mənə”sını böyük söz ustası bütün qüvvəsilə öz “günahkar qadın”ının – çox sevib, təmiz və saf mənəvi gözəlliyə can atan coşqun duyğuları uğrunda həyatını qurban vermiş qadının təşviş və mübarizələrində açıb göstərmişdir.

Dostoyevskinin bütün yaradıcılığında olduğu kimi, ədibin “İdiot” romanının da ən böyük nailiyyətlərindən biri Nastasiya Filippovna surətidir. Dünya ədəbiyyatının ən maraqlı obrazlarından olan Nastasiya Filippovna son dərəcə mürəkkəb hissiyyətli və ondan daha çox mürəkkəb fikirli qadındır. Onun ən ziddiyyətli davranışları fikrin dönüşlərini ifadə edir. Ümumiyyətlə, Nastasiya Filippovnanın portreti Dostoyevskinin ən yaxşı təsvirlərindən olub, bütün süjet xətlərinin birləşdiyi və bütün əhvalatların ayrıldığı mərkəzdir.

Bu mürəkkəb və dərin qadın surətinin iki cür şərhə var. Həmin şərhərdən birinə görə, Dostoyevskinin qadın qəhrəmanı eys-ışrət düşkünü, yüngüləxlaqlı, şəhvani ehtirasa mübtəla qadındır; onun

məhv olmasına səbəb də elə bu keyfiyyətlərdir. Özünü “küçə qadını”, “Roqojinin aşnası”, “abırsız” adlandırması da əbəs deyildir. Onun çöhrəsində “misilsiz qürur” ifadəsi vardır. O, amansız, kinli, qəddar qadındır. Romanın qəhrəmanlarından biri onun gözəlliyini “fantastik və iblisanə” adlandırır.

Başqa yozuma görə, Nastasiya Filippovna mənəvi həssaslıq və təmizlik, ideal və məhəbbətə aludəlik təcəssümüdür. O, musiqini xoşlayır, bir çox poemalar oxuyub, bu qadın öz zövqündə qətiyyənlə səhv eləmir, fitri mədəniyyət sahibidir. Nastasiya Filippovna bir vaxt gəlib onu başa düşəcək adamın xəyalı ilə yaşayır. O, etiraz və mübarizəyə qabiliyyəti olan cəsarətli və mərd təbiətli qadındır.

Dostoyevski qadın qəhrəmanına “bərəət qazandırır”. Ədib onu kübar Peterburqun pozğun cəmiyyəti fonunda təsvir edib, qadının ilk rast gəldiyi, mənəvi və daxili aləmi büllur kimi saf bir insana ali duyğusunun yaranmasını çox gözəl vermişdir. Yeni həyata qədəm qoyan Nastasiya Filippovna totskilərə, yepançinlərə, ivolginlərə qarşı qiyam edir. Qadının, gənc qızı sevgi və səadət kimi ülvi hüquqdan məhrum etmiş şəhvet düşkünlərinin gözünün içinə dediyi etiraz sözləri həqiqət və ədalət sədalarıdır.

Qəlbən sevdini və eynilə qəlbən də sevildiyini bilə-bilə Nastasiya Filippovnanın özünü knyaz Mışkinə yaraşdırmaması fikri əsərin faciəvi dönüş finalıdır.

Aqlaya Yepançina surəti Nastasiya Filippovna ilə təzad təşkil edir. O, öz mühitinə qarşı tənqidi münasibət bəsləyən qüvvətli və ağıllı qızıdır. Aqlaya öz yuvasından azadlığa can atır. Onu inqilabi ədəbiyyat cəlb edir; o, “bütün qadağan olunmuş kitabları oxuyub”. Romanın sonunda Aqlaya aristokrat mühiti ilə əlaqəsini kəsir, taleyini polşalı inqilabçı ilə bağlayır ki, onun əsarət altında olan vətəninə azad etmək uğrunda mübarizə aparsın.

Nastasiya Filippovnanın general qızına qarşı səmimi diqqəti də buradan irəli gəlir; rəqiblərin məşhur görüşü baş verir, həmin görüşdə hüquqsuz və nəsihsiz qadın qələbə çalır. Dostoyevski bu “həyatı məhv olmuş qadın”ın ən yüksək ləyaqət və heysiyyət duyğusunu da, nəhayət, onun təhqir edilmiş varlığını bürüyən iztirab təlatümünü də sənətkarlıqla açıb göstərmişdir.

Nastasiya Filippovna surəti ülvi tragizm dərəcəsinə yüksəlir. Yazıçı öz qəhrəmanını əxlaqi cəhətdən yetkin təbiətə malik insan kimi təsvir edir. O, tamahsız və qərəzsiz qadın şöhrəti qazanmışdır.

Heç kəs iddia edib lovğalana bilməz ki, hamının tanıdığı bu fahişənin rəğbətini qazana bilməşdir. Peterburqda Totski ilə əlaqəsi də ancaq zahirdir – o artıq Totskidən həmişəlik olaraq ayrılıb öz daxili aləminə qapanmışdır...

Hərdənbir Nastasiya Filippovnanın yanına onun gözəlliyinin pərəstişkarları toplaşılar. Belə hallarda o, Periklin sevgilisi tipini andırır. Ağillı, hər şeylə maraqlanan, valehedici Nastasiya Filippovna incə müsahib, tutarlı və sərrast replikalar demək bacarığına malik qadındır. “Nastasiya Filippovna şövqə gəlib həvəsləndəndə elə danışır, elə söhbət edir ki, dinləyənlər onun yüksək dərrakə və zəkasına, parlaq duyğusuna” heyrət edirdilər.

Nastasiya Filippovnanın kamil dərəcədə qəşəng çöhrəsi və üzündə təzahür edən ülvyyəət əlamətləri hamını valeh edir. Adəlaiddə coşqunluqla deyir: “Bu cür gözəllik qüvvədir, belə gözəlliklə bütün dünyanı devirmək olar!” Qadının görkəmindəki məğrur kamilliyi bütünlüklə daxili izzirab bürüyüb, adama elə gəlir, o, dəli olmaq ərəfəsindədir. Onun şəkli Mışkində dərin şəfqət duyğusu, mehribanlıq və xeyirxahlıq fikri oyadır; bu mehribanlığı onu – bu çılğın təbiətli qadını xilas edə bilərdi. Nastasiya Filippovnanın cazibədar çöhrəsi oğlanın qəlbində təşviş və dəhşət duyğusu da yaradır; bu Apollon sifətində mövcud olan müdhiş bir əlamət əks etdirən məlahətli çöhrə onda həm də qorxu hissi yaradırdı.

Lakin o, yüksək fədakarlıq, səmimiyyəət və özünü qurban vermək kimi keyfiyyətlərə malik qadındır. Romanın ən yaxşı səhnələrindən birində – gecəyarısı Yəpançinlərin yaylağı yanında – Pavlovskda baş qəhrəmanların görüşü vaxtı o məhz bu cür edir...

Nastasiya Filippovna belə hesab edir ki, “Totskinin aşnası” bu saf və təmiz surəti ləkələməməlidir; bu, mümkün deyil; bu cür düşüncə onu duvaq altından Roqojinin yanına qaçıb, onun ölümcül zərbələri altına girməyə məcbur edir.

Roqojin surəti də romançı tərəfindən yüksək bədii səviyyədə təsvir edilmişdir. Onun daxili aləmində “izzirab dərəcəsinə varan naməlum ehtiraslı qüvvə” hökm sürür. Son dərəcə asanlıqla ağrı və əzaba çevrilən instinktlərin bu sərbəst çılğınlığını açıb göstərmək üçün Dostoyevski səmimi, tez alovlanan, həvəs, şövq və coşqunluqlarının bütün ibtidai təravəti təzahür edən sadə təbiətə malik şəxs seçmişdir... Parfyon əzsavadlıdır, heç nə oxumayıb, “heç Puşkinin adını da eşitməyib”. O, qara camaatsayağı, sözləri kobud-

laşdırır. Onun geyimində heç bir zövq və səliqə gözə çarpmır: qırmızı qalstuk bağlayıb, bahalı sancaq taxır, çirkli barmağına iri və ağır brilyant üzük keçirir.

Mədəniyyət “bu kürklü milyonçu”nun heç yanından da ötməmişdir. Onun ailəsi şübhəli təriqət cərəyanlarına yaxındır: atası gözdən pərdə asmaq üçün “qanun”a riayət edir, lakin, əslində, təriqətçilərə meyil göstərir; rahibə xalası da köhnə təriqətçilərin mərkəzi Pskovda yaşayır. Varlı və güclü tacir Roqojinlər nəslə avropalılaşan məişət yeniliklərindən – rəngli jiletlər geyən, saçları qısa vurulub bəzənmiş “böyük tacirlərdən” uzaqdır; bu nəsil xalq ənənələrilə möhkəm bağlıdır.

Dostoyevski bu səxavətli və cəsur təbiətli milli surəti, çox sevdiyi Şekspir qəhrəmanı Otello səpkisində vermişdir. Roqojinin zahiri görkəmi də səciyyəvidir: onun saçları qara və qıvrımdır, burnu yastı və enli, almacıq sümükləri qabarıqdır, sifətinin aşağı hissəsi qabadır, gözləri qığılıcı saçır. Müəllif onu bir neçə dəfə “qarayanız”, “qarasaçlı”, “qaşqabaqlı” adlandırır.

Parfyonun zahiri görünüşünün Venesiya mavrı tipinə yaxın olması təsadüfi deyil – o da öz ehtiras və nifrətinə görə müstəsna şəxsiyyətdir. Roqojin Nastasiya Filippovnanın Mışkinə qarşı duyğusunun dərinliyini başa düşüb knyazı öldürmək qərarına gəlir. Lakin knyazın xasiyyətindəki cazibədarlıq təbiətən nəcib qəlbə malik Roqojini məftun edir. O, bütün varlığı ilə mübarizə aparır, cinayətkar niyyətindən də əl çəkməyə hazırdır. Bunun üçün Roqojin Mışkinlə qardaşlıq olur – xalq adətinə görə xaçlarını dəyişdirirlər – özü də, qoca anasından xahiş edir ki, onun rəqibinə “öz doğma oğlu kimi” xeyir-dua versin. O, nəzərdə tutduğu cinayətkarlığa qardaş qətlə səciyyəsi – ən dəhşətli günahlardan biri xarakterini vermək istəyir, beləliklə də, qeyri-mümkün olmasına çalışır.

Bütün bunlar qədim faciəsayığı sadə və əzəmətlidir. Qəhrəmancasına qurban vermək pafosu Roqojinə sirayət edir. O, özünü ən ağır əzaba məruz qoyaraq, boğulub titrəyə-titrəyə uçurumun kənarında saxlamaq üçün misilsiz qüvvə sərf edir: “Bir halda ki, qismət belədir, al onu! Sənindir!!! Güzəşt edirəm!..”

Bu qurban onun qüvvəsi fəvqündədir: qəsd baş verə bilər, yalnız ürək xəstəliyinə mübtəla knyazın bağırbağır, dəhşətlə “Parfyon, inanmıram!” cavabı verməsi Roqojinin əl saxlamasına səbəb olur. Lakin onun qısqançlığı solğun bəyaz gecədə coşqun

və çılğınlıqla təzahür edir; bu, Roqojin öz “kraliça”sını Mışkinlə nikahlananda aparıb, onun təmiz məhəbbətlə dolu və günahkar ehtirasla çırpınan təşvişli qəlbini həmişəlik dayandıranda baş verəcək. Katorqa hökmünü o, dinməz–söyləməz və dalğınlıqla dinləyir, özü də, günahlardan təmizlənməyə və yeni tərzdə yaşamağa hazırdır.

Romanın bu mərkəzi surətləri Dostoyevskinin ən əziz fikirlərindən birini – əzab və iztirab çəkən insan şəxsiyyətinə qarşı fədakar məhəbbətin, şəfqətin özəməti fikrini ifadə edirlər. O şəfqət və məhəbbət “bütün bəşər həyatının başlıca, hələ, bəlkə də, yeganə qanunudur”.

Dostoyevski özü “İdiot”un əsasını təşkil edən yeni prinsipi belə izah etmişdi: burada əsas süjetlə yanaşı, saysız–hesabsız paralel əhvalatlar, yaxud kənardan gəlmə fabulalar mövcuddur; onlar bütün roman boyunca mərkəzi ideyanı və hadisələrin əsas inkişafını ya işıqlandırır, yaxud da diqqəti cəlb edir. Ona görə də əsas süjetin cərəyanı ilə yanaşı, romanda bitib–tükənməz hadisə və əhvalatlar baş verir.

Dostoyevskinin ən çox sevdiyi kitablardan birində eybəcərlər kilsəsinə qarşı Paris Notrdam kilsəsi dayanmışdır; gözəl Esmeralda isə eybəcər və müdhiş Kvazimodada sevgi ehtirası doğurur. Dostoyevski öz realist romanlarında bəzən də yeni dövrün ruhuna uyğun dəyişdirilmiş və həyatın dərin qatlarına doğru qəfil, cəsarətli dönüş etmiş sonrakı romantizm üsullarından yararlanırdı. Ona görə də “İdiot”un başlıca mövzusunə əsas motivi, bir növ, parodiya halına salan xüsusi epizodlar uyğunlaşdırılır. Lebedevin qrafinya Dübərri haqqındakı rəhbərlik hekayəti Mışkinin ölümə məhkum edilmişin son günü haqqında təsirli düşüncələrini tamamlayır. Holbeynin “Çarmıxdan çıxarma” əsəri haqqında İppolit qeydi Mışkinlə Nastasiya Filippovnanın elə həmin şəkildən aldıkları təəssüratın bir növ kinayəli şərhidir. Bütün bunlar romanın əsas mövzusu üçün bir sıra uyğunluqlar, paralellər, yaxud “süjet qafiyələri” yaradır və leytmotivlər əmələ gətirir.

Dostoyevski burada öz sevimli üsulunu tətbiq etmişdir. Birinci hissənin zirvəsi Nastasiya Filippovna anadan olan gündür. Dostoyevskinin yaradıcılığında həmişə olduğu kimi, burada da mühüm hadisə baş verəcəyini – qəhrəman qadının İvolgin ilə rəsmi nikahlanmasını gizlicə və təşvişlə duyurlar. Hər şey zahirən sakit və

nəzakət dairəsindədir: cəmiyyət salon oyunları ilə əylənir. Lakin daxili faciə gözlənilməz epizodlarla birdən təzahür edir. Knyaz Nastasiya Filippovna ilə evlənmək istəyir. Onu külli və böyük bir irsin varisi elan ediblər. Roqojin öz “kraliça”sına yüz min manat pul gətirir. Nastasiya Filippovna adaxlısı Qavrila Ardalionoviçin qərəzsiz və namuslu olmasını sınamaq üçün pulları alovlanan buxarıya atır. İvolgin sınağa davam gətirsə də, özündən gedir. Münaqişə və səhnələri Nastasiya Filippovnanın qızğın nitqi yarıb keçir...

Dostoyevski “İdiot”u bitirəndə məktublarında onun quruluşunun xüsusi prinsipi haqqında deyirdi ki, bütün romanın yazılması da, ideyası da əsərin sonluğu xatirinə nəzərdə tutulmuşdu.

...Dostoyevskinin yaratdığı ən güclü səhnələrdən biri – knyaz Mışkinlə Roqojinin Nastasiya Filippovnanın cəsədi yanında dayanmaları – bütün romanın “rüşeym”i olmuşdur. Qəhrəman qadının məhvi, iki rəqibin, iki qardaşlığın sevdikləri qadının meyiti başında qarşılıqlı şəfqəti – ikisinə də katorqaya, yaxud dəlixanaya düşmək kimi ümitsiz bir çıxış yolu vəd edən şəfqət – rəhmsiz dövrün məhv etdiyi gözəl insan haqqında roman belə bir faciəli sonluqdan yaranmışdır.

Əsərin gözəlliyin faciəsi kimi yozulan sonluğunda – Nastasiya Filippovnanın ölümü səhnəsində söhbət, sanki, artıq əbədiyyətə qovuşmuş gözəllik heykəlidən gedir. Mələfə altında görünən – gözəlliyin özü, əbədi və ölməz timsalıdır. Dostoyevski yazırdı ki, əgər kimsə uşaq yaşlarında bir kərə Miloslu Veneranın heykəlinə tamaşa edibsə, qəlbində ilahi gözəlliyin izi qalır ki, bu da həmin insanı bəd əməllərdən çəkindirir, ürəyində məhəbbət işığı yandırır. Haqqında danışılan romanın sonluğu da eləcə...

“İdiot” Dostoyevskinin irihəcmli əsərləri arasında ən lirik əsərdir. Müəllif burada daim cəhd etdiyi roman-poemanı daha artıq uğurla yarada bilmişdir: əsas surətlərinin xüsusi dolğun və qüvvətli hissələrlə fərqlənən, insan və dünya haqqında böyük ideyalara doğru yol aldığı əsəri müəllif belə görürdü. “İdiot”un mərkəzi surətləri, doğrudan da, dərin poetikdir; qəhrəmanların qarşılıqlı münasibətləri burada, həqiqətən, ürək faciələri səviyyəsinə yüksəlir. Romanın süjetinin cəsarətli və orijinal tərzdə qurulması isə müəllifə abırlı və tənha insanın “bütün zümrələrə mənsub rəzillər” əhatəsindəki taleyi haqqında özünün bir sıra əsas

görüşlərini ifadə etmək imkanı yaratmışdır. “Ey həyat, ey mühit, sən nə qədər amansızsan! Bütün əclafları qoynunda isidir, gözəl insanları isə dərbədər edir, olmazın dərdə salırsan”. Bu güclü etiraz romanın, demək olar, hər səhifəsində rast gəlinir.

Renessansın məşhur sənətkarlarından alınmış bir çox bədii təəssürat “İdiot”a gözəllik barədə diqqətəlayiq aforizmlərlə zəngin özünəməxsus estetikə yüklü əsər səciyyəsi verir. Dostoyevskiye görə, riyakarlıq və cinayətlər dünyasını həqiqət və yüksək ahəngdarlıq səltənətinə çevirməyə qabil olan çox böyük bir qüvvə var: gözəllik. Dostoyevskinin “*Dünyanı gözəllik xilas edəcək*” şəklindəki məşhur kəlamı məhz bu əsərdə özünün həqiqi ifadəsini tapır.

Fyodor Mixayloviç Dostoyevski
DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSIKLƏRİ

iDiOT

Fyodor Mixayloviç Dostoyevski
DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSIKLƏRİ

BİRİNCİ HİSSƏ

I

Noyabrın axırlarında, havaların hələ mülayim vaxtı, səhər saat doqquzda Peterburq-Varşava qatarı sürətlə Peterburqa yaxınlaşırdı. Hava elə rütubət və duman idi ki, dan yeri zorla ağarırdı; vaqonun pəncərəsindən baxanda yolun istər sağ, istərsə də sol tərəfində, on addımlıqdan heç bir şey görmək mümkün deyildi. Sərnişinlər arasında xaricdən qayıdan adamlar da var idi, lakin üçüncü dərəcəli vaqonlarda adam daha çox idi, hamısı da kasıb-kusub və iş adamları idi, özləri də yaxın yerlərdən idilər. Hamı, həmişə olduğu kimi, yorğun idi, gecə ərzində göz qapaqları ağırlaşmışdı, soyuqdan donmuşdu, sifəti solğunlaşmış, saralmış, duman rəngi almışdı.

Üçüncü dərəcəli vaqonlardan birində dan yeri ağarmağa başlayandan iki nəfər sərnişin pəncərənin yanında, bir-birinin qarşısında əyləşmişdi; ikisi də gənc idi, yola yüngül, yüksüz çıxmışdılar, ikisi də nimdaş paltarda idi, ikisinin də olduqca maraqlı və qəribə sifəti var idi, nəhayət, ikisi də bir-birilə söhbət etmək istəyirdi. Hərgah onların ikisi də bu an bir-birinin nə üçün xüsusilə maraqlı və qəribə olmasını bilsəydilər, əlbəttə, təəccüb edərdilər ki, təsadüf onları Peterburq-Varşava qatarının üçüncü dərəcəli vaqonunda bir-birinin qarşısında əyləşdirmişdir. Onlardan biri bəstəboy idi, yaşı iyirmi yeddidən artıq olmazdı, saçları qara və qıvrım idi, ala gözləri xırda olsa da, odlu idi. Burnu enli və yastı, sifəti iri idi; nazik dodaqlarında daim sırtıq, kinayəli, hətta kinli təbəssüm təzahür edirdi; lakin enli alını qəşəng idi, sifətinin qabalaşmış aşağı hissəsinə zinət verirdi. Onun sifətində xüsusilə gözəçarpan cəhət üzünün müdhiş solğunluğu idi; solğunluq gəncin bütün sifətinə son dərəcə yorğun, üzgün bir ifadə vermişdi; eyni zamanda üzünün ifadəsində onun sırtıq, qaba təbəssümü, özündən müştəbeh, sərt baxışları ilə heç uyuşmayan, əzab dərəcəsinə varan nə isə ehtiraslı bir ifadə təzahür edirdi. Bu adam qalın geyinmişdi, əynində quzu dərisindən gen, qara kürk var idi, gecə soyuqdan donmamışdı; halbuki qonşusu rus elinin rütubətli noyabr gecəsinin bütün ləzzətini buza dönmüş kürəylə duymuş, dadını

görmüşdü; görünür, o, belə bir gecə üçün hazırlaşmamışdı. Onun əynində çox gen və qalın, iri başlıqlı, qolsuz plaş var idi, eynilə bu cür plaşları uzaq xarici ölkələrdə, İsveçrədə, yaxud məsəl üçün, İtaliyanın şimalında qış vaxtı səfərə çıxan müsafirlər geyirlər; həm də onlar, əlbəttə, Eydkunəndən Peterburqadək uzanan yol qət etmək fikrinə düşümlər. Lakin İtaliyada işə yarayan, müsafiri tamamilə təmin edən şey Rusiyada bir o qədər də əlverişli olmamışdı. Başlıqlı plaş sahibi gənc idi, onun da iyirmi altı, ya iyirmi yeddi yaşı olardı; boydan bir az hündür idi, lap sarışın idi, gur saçları vardı, ovurdları çökmüşdü, çənəsindəki seyrək itmil saqqalının çoxu ağarmışdı. Gözləri iri, mavi idi, hər şeyə diqqətlə baxırdı, baxışları mülayim, lakin gərgin idi; elə qəribə dolğun baxış idi ki, bəzi adamlar ona fikir verəndə ilk nəzərdən başa düşürdülər ki, bu adam özündən getmə naxoşluğuna mübtəladır. Amma gənc oğlan suyuşirin idi; arıq, solğun və zərif çöhrəsi vardı; indi isə soyuqdan gömgöy olmuşdu. Əlində köhnə, nazik parçadan balaca boğça var idi, görünür, onun bütün var-yoxu bu boğçada idi. Ayağına ştibleti olan qalın padoşlu başmaq geyinmişdi – heç bir şeyi russayağı deyildi. Onun yaxası düyməli kürk geymiş qonşusu bekarçılıqdan bütün bunlara fikir vermişdi; nəhayət, bəzən yaxın adamın uğursuzluğunu görəndə məmnunluq duyaraq, ədəbsizcəsinə saymazyanalığ ifadə edən nəzakətsiz təbəssümlə soruşdu:

– Üşüyürsünüz?

Bu sualı verib, çiyinlərini çəkdi.

Qonşusu fəvqəladə məmnuniyyətlə cavab verdi:

– Yamanca soyuqdur, hava hələ bir az mülayimdir. Bəs şaxta olsa, nə olardı? Mən heç güman etməzdim ki, bizim ölkəmiz belə soyuqdur. Yadırğamışam.

– Xaricdənmi gəlersiniz?

– Bəli, İsveçrədən.

– Pah! Gör ha!..

Qarasaçlı fit çalıb, qəhqəhə ilə güldü.

Söhbət başlandı. İsveçrə plaşı geymiş sarışın gəncin öz qarışın qonşusunun bütün suallarına məmnuniyyətlə cavab verməsi təəcübü idi, özü də, ona verilən bəzi sualların son dərəcə laqeydliklə, yersiz və mənasız verilməsindən heç şübhələnmişdi. Sarışın gənc suallara cavab verərkən sözarası dedi ki, doğrudan da, uzun müd-

dət Rusiyada olmayıb, dörd ildən artıqdır onu xəstə olduğu üçün xaricə göndərmişdilər; çox əcaib sinir xəstəliyinə, ürəkgetmə, yaxud da bayılma deyilən, titrəyib qıcolma naxoşluğuna mübtəla olduğu üçün. Qaraşın oğlan onu dinləyərkən bir neçə dəfə gülümsədi, xüsusilə: “Bəs necə oldu, müalicə etdilər?” – deyə soruşub, sarışın gəncin: “Yox, müalicə etmədilər” cavabını eşidəndə bərkədən güldü. Qaraşın kinli-kinli dedi:

– Əcəb işdir! Deməli, pulu bihudə yerə xərcləyibsiniz, biz də burada onlara inanırıq.

Onların yanında oturmuş pinti bir cənab söhbətə qarışdı.

– Lap doğrudur! – dedi. Bu söhbətə qarışan mirzəlikdən irəli gedə bilməmiş şəxsə bənzəyən, bədəcə möhkəm, qırmızıburun və sifətini sızanaq basmış qırx yaşlarında bir məmur idi. – Lap doğrudur, – dedi, – bütün ruslar əbəs yerə özlərini zəhmətə salırlar!

İsveçrəyə müalicəyə getmiş adam sakit və mülayim bir ifadə ilə cavab verdi:

– Yox, siz mənim məsələmdə səhv edirsiniz; əlbəttə, mən mübahisə edə bilmərəm, ona görə ki, hər şeyi bilmirəm, lakin mənim yoxsul həkimim buraya gəlmək üçün mənə öz cibindən yolpulu da verdi, orada iki il müddətində mən onun hesabına yaşamışam.

Qaraşın soruşdu:

– Bir kimsən yox idimi ki, xərclik versin?

– Bəli, orada mənim xərcimi çəkib saxlayan cənab Pavlişşev iki il bundan əvvəl öldü, mən sonra buraya, uzaq qohumum olan general arvadı Yepançinaya məktub yazmışdım, lakin cavab gəlmədi. Elə bu vəziyyətdə də yola düşdüm.

– Bəs hara gəlibsiniz?

– Yəni haramı düşəcəyəm, harada qalacağam?.. Hələ heç bilmirəm, doğrusu... elə-belə...

– Hələ qərara gəlməyibsiniz?

Dinləyicilərin ikisi də yenə saqqıltı ilə güldü. Qaraşın soruşdu:

– Olmaya, sizin bütün var-yoxunuz bu boğçanın içindədir?

Qırmızıburun məmur fəvqəladə bir məmnunluqla əlavə etdi:

– Mərc gələrəm ki, elə bu cürdür, yük vaqonlarında da heç bir baqajı yoxdur, yoxsulluq eyib olmasa da, bunu başa düşmək çətin deyil.

Məlum oldu ki, bu da elə bu cürdür: sarışın gənc o saat, həm də fəvqəladə cəldliklə bunu etiraf etdi.

Doyunca qəhqəhə çəkib güləndən sonra – qəribədir ki, boğça-
nın sahibi onlara baxıb, nəhayət, özü də gülməyə başlayanda onla-
rın kefi daha da açıldı – məmur sözlünə davam etdi:

– Lakin sizin boğçanız, hər halda, müəyyən əhəmiyyətə malik-
dir, onun içində qızıl pulun, napoleonderlər və fridrixsdorlarla, hol-
land arabçiklərilə dolu xarici bağluların olmaması barədə mərc
çəkişmək olardı; sizin, heç olmazsa, xarici başmaqlarınızın ştible-
lərinə baxanda bu cür qənaətə gəlmək heç də çətin deyildir... Sizin
boğçanıza üstəlik, məsəl üçün, guya, sizin qohumunuz olan general
arvadı Yepançına da əlavə edilsə, onda boğça da müəyyən dərəcə
ayrı cür əhəmiyyət kəsb edə bilər; əlbəttə, yalnız o halda ki, general
arvadı Yepançına sizin, həqiqətən, qohumunuz olsun və siz huş-
suzluq nəticəsində səhv etməmiş olasınız... Belə şey isə insana
olduqca xas olan keyfiyyətdir, lap elə... hədsiz xəyala qapılmaq
nəticəsində əmələ gələn keyfiyyət...

Sarışın gənc onunla razılaşdı:

– Siz yenə də düzgün başa düşübsünüz, axı mən, doğrudan da,
az qala səhv edirəm, yəni demək istəyirəm ki, bir o qədər də qohum
deyil, hətta o qədər uzaq qohumdur ki, mən, doğrusu, o zaman
oraya, mənim məktubuma cavab göndərilməməsinə heç də təəc-
cüb etmədim. Mən elə bu cür olacağına əmin idim.

– Əbəs yerə xərc çəkib məktub göndəribsiniz. Hm... Heç
olmasa, sadələvh və səmimi adamsınız, buna görə də tərifə layiqsi-
niz! Hm... General Yepançını isə tanıyıram, əslində, ona görə tanıyı-
ram ki, məşhur adamdır. İsveçrədə xərc çəkib sizi saxlayan mərhum
cənab Pavlişşevi də tanıyırdım; hərgah Nikolay Andreyeviç Pavlişşev
idisə; ona görə ki, onlar iki əmiuşağı idi. O birisi indiyə qədər
Kırmdadır, mərhum Nikolay Andreyeviç isə hörmətli şəxs idi, rütbəli
şəxslərlə yaxın idi, bir zaman dörd min can sahibi idi.

– Lap doğrudur, onun adı Nikolay Andreyeviç Pavlişşev idi,
– gənc oğlan bunu deyib hər şeyi bilən adamı diqqətlə və sınavıcı
nəzərlərlə süzdü.

Bu çoxbilmiş cənablara müəyyən ictimai zümrə arasında bəzən
hətta çox tez-tez təsadüf olunur. Onlar hər şeyi bilirlər; onların beyin-
lərinin hər şeyi bilmək istəyən bütün səy və qabiliyyəti, müasir mütə-
fəkkirin deyə biləcəyi kimi, əlbəttə, daha mühüm həyatı maraqlı və
baxışları olmadığı üçün bütün qüvvəsilə bir cəhətə yönəldilir. Yeri

gəlmişkən deməliyə ki, “hər şeyi bilirlər” sözünün arxasında olduqca məhdud bir sahəni nəzərə almaq lazımdır. Filankəs harada qulluq edir, o, kiminlə tanışdır, nə qədər sərvəti var, harada qubernator olub, kimə evlənib, arvad üçün nə qədər pul alıb, əmisi oğlu kimdir, əmisi oğlunun xalası kimdir və s. və i.a. Bütün məlumatlar elə bu şəkildə. Əksər halda bu cür hər şeyi bilənlərin dirsəkləri yırtıq olur, özləri də ayda on yeddi manat maaş alırlar. Onların bütün cikinibikini bildikləri adamlar, əlbəttə, bu çoxbilmişlərin güddükləri məram və məqsədlərdən bixəbər olurlar; halbuki onların çoxu bütöv bir elm təşkil edən bu bilikdən böyük zövq alır, təsəlli tapır; özünə qarşı hörmət kəsb edərək, hətta böyük mənəvi və ruhi ləzzət duyar. Bir də ki, bu elm özü də cazibədardır. Mən elə həmin bu elmin yardımını ilə öz yüksək amal və məqsədlərinə nail olan və nail olmuş alimlər, ədiblər, şairlər, siyasi xadimlər görmüşəm, hətta tam bu yolla mənsəb sahibi olmuş adamlar. Bütün bu söhbət ərzində qarayanız gənc əsnəyir, məqsədsiz olaraq pəncərədən bayıra baxır, özü də səfərin başa çatmasını səbirsizliklə gözləyirdi. Onun fikri nə isə dağınıq idi, nə isə son dərəcə dalğın idi, az qala təşviş keçirirdi, hətta bəzən qərribə vəziyyət alırdı; arabir qulaq asırdı da, asmırdı da, baxırdı da, baxmırdı da, gülürdü, amma bəzən heç özü də bilmir və başa düşmürdü ki, nəyə gülür.

Sızanaqlı cənab birdən əliboğçalı sarışın gəncə müraciət edərək soruşdu:

– Müsəidənizlə, kiminlə söhbət etmək şərəfinə nail olmuşam...

Sarışın gənc məmnuniyyətlə və dərhal cavab verdi:

– Knyaz Lev Nikolayeviç Mışkin.

Məmur fikirli-fikirli cavab verdi:

– Knyaz Mışkin? Lev Nikolayeviç? Tanımıram. Heç eşitməmişəm də, yəni mən adınız haqqında demirəm, ad tarixi addır, Karamzinin tarix kitabında tapmaq olar və olmalıdır, mən sifətiniz barədə deyirəm: bir də ki, knyaz Mışkinlərə daha heç yerdə təsadüf edilmir, hətta səs-səmirləri də eşidilmir, xəbər-ətərləri də yoxdur.

Knyaz dərhal cavab verdi:

– Bəli, əlbəttə! İndi məndən başqa heç bir knyaz Mışkin yoxdur, mənə elə gəlir ki, mən axırıncıyam. O ki qaldı dədə-babalara, onların arasında təkhəyətlə kəndlilər də olub. Bir də ki mənim atam ordu-da podporuçik olub, yunkerlərdən olub. Amma general arvadı

Yepançinanın da Mışkin knyazları tayfasına nə cür və hansı yolla mənsub olmasını bilmirəm; o da, bir növ, axırncı nümayəndədir.

Məmur hırıldadı:

– He-he-he! Bir növ, axırncı nümayəndə! He-he! Əcəb də qohum çıxartdınız.

Qaraşın da gülümsədi. Sarışın oğlan çox yersiz bir misal çəkmiş olmasına təəccüb etdi.

O, nəhayət, heyrətlə izah etdi:

– Təsəvvür edin ki, mən bunu düşünmədən dedim.

Qaraşın birdən soruşdu:

– Yaxşı, knyaz, siz orada, professorun yanında elm də öyrənirsiniz?

– Hə... öyrənirdim...

– Amma mən heç vaxt heç nə öyrənməmişəm.

– Elə mən də az-maz bir şey öyrənmişəm. Xəstəliyimə görə mənə müntəzəm təhsil verməyi mümkün hesab etmirdilər.

Qaraşın cəld soruşdu:

– Roqojinləri tanıyırsınız mı?

– Yox, heç tanımıram. Axı mən Rusiyada çox az adam tanıyıram. Roqojin sizsiniz?

– Hə, Roqojin Parfyon mənəm.

Məmur son dərəcə ehtiramla:

– Parfyon? Yaxşı, bir deyin görüm, bu, həmin Roqojinlər deyilmi...
– deyə sözə başlamaq istədi.

Qaraşın cəld və nəzakətsizcəsinə səbirsizliklə onun sözünü kəsdi:

– Hə, onlardır, özüdür. – Onu demək lazımdır ki, bu qaraşın oğlan sızanaqlı məmura qətiyyənlə, bir dəfə də olsun müraciət etməmişdi, lap əvvəldən tək-cə knyazla danışır.

Məmur heyrətdən lap quruyaraq az qala gözləri bərəldi:

– Əşi... necə yəni? – Onun bütün sifəti dərhal dəyişdi, dərin hörmət ifadə edən yaltaqlıq mücəssəməsinə çevrildi, o hətta qorxdu. – Bu, dədə-babadan fəxri vətəndaş olan həmin Semyon Parfyonoviç Roqojin deyilmi ki, bir ay bundan qabaq ölmüş və iki milyon yarım kapitalı qalmışdır?

Qaraşın bu dəfə də iltifat etməyib məmura nəzər salmadan onun sözünü kəsdi:

– Sən haradan bildin ki, o, iki milyon yarım kapital qoyub getmişdir? Sən bir buna bax! – Roqojin knyaza göz vurdu. – Başa düş-

mürəm, bunun onlara nə xeyri var ki, o saat quyruq bulamağa başlayırlar? Amma o da doğrudur ki, mənim atam ölüb, mən isə Pskovda bir ay qalandan sonra evə az qala çəkməsiz gedirəm. Nə qardaşım əclaf mənə pul göndərdi, nə də anam; məktub yazıb xəbər də vermədilər – heç bir şey göndərmədilər! İt yerinə qoymadılar! Pskovda bir ay qızdırma içində yatmışam!..

– İndi isə birdən-birə bir milyondan artıq pul ələ gələcək, hələ bu da ən azı, İlahi! – məmur əlini-əlinə çırpdı.

Roqojin əsəbi halda və kinli-kinli başı ilə ona işarə etdi:

– Siz, lütfən, deyin görüm bunun ona nə dəxli var! Axı mən sənə bir qəpik də vermərəm, mənim qabağımda lap təpəsi üstdə gəzsən də vermərəm.

– Gəzəcəyəm, lap təpəsi üstdə gəzəcəyəm.

– Buna bax ha! Axı vermərəm, vermərəm, lap bir həftə atılıb-düşsən də vermərəm!

– Heç vermə! Mənə lap yerində olur, vermə! Amma mən atılıb-düşəcəyəm. Arvadımı, balaca uşaqlarımı atacağam, amma sənin qabağında atılıb-düşəcəyəm. Yaltaqlanacağam, sənə kef verəcəyəm!

Qaraşın tüpürdü.

– Tfu sənə! – O, knyaza müraciət etdi. – Beş həftə bundan qabaq mən də sizin kimi anamın mənə verdiyi bir boğça ilə Pskova qaçmışdım, xalamın yanına; qızdırıb yorğan-döşəyə düşdüm; atam məni görməyib öldü. Beyninə qan vurdu. Mərhumu Allah rəhmət eləsin, amma o zaman məni az qala vurub öldürəcəkd! İnanırsınız mı, knyaz, vallah, doğru deyirəm! O zaman mən evdən qaçmasaydım, lap vurub öldürəcəkd.

Kürk geymiş milyonçunu müəyyən dərəcədə xüsusi diqqətlə süzən knyaz dedi:

– Siz onu bir şeylə hiddətləndirmişdiniz? – Milyonun özündə və varislikdə maraqlı bir cəhət mövcud ola bilsə də, knyazı heyrətləndirib diqqətini cəlb edən başqa bir şey də var idi; Roqojin müsahibə, sanki, ədəb qaydaları cəhətindən daha artıq, qeyri-iradi ehtiyac duysa da, knyazı özü üçün nədənsə xüsusi bir həvəs və məmnuniyyətlə müsahib seçmişdi; bu, səmimiyyətdən çox dalğınlıqdan, təşviş, nigarançılıq və həyəcandan irəli gəlirdi; o, bir adama baxıb, bir şey haqqında gap eləməyə ehtiyac duyurdu. Elə bil ki, o hələ də

qızdırma içində idi, bu da olmasa, sanki, titrəmə tutmuşdu. O ki qaldı məmura, bu şəxs Roqojinin başı üstünü kəsmişdi; heç nəfəs almağa da cəsarəti çatmır, brilyant axtarırmış kimi, onun hər kəlmə-sini göydə qapır, götür-qoy edirdi.

Roqojin belə cavab verdi:

– Hiddətlənməyinə hiddətlənmişdi, bəlkə də, hiddətlənməyi səbəbsiz deyildi, lakin məni hər şeydən artıq zinhara gətirən qardaşım oldu. Anam barədə danışmağın mənası yoxdur, qoca arvaddır, dini kitablar, müqəddəs salnamələr oxuyur, qarılarla oturub-durur, qardaşım Senka nə desə, o da olmalıdır. Amma o, mənə vaxtında nə üçün heç bir şey bildirmək istəmədi? Biz bunu başa düşürük! Bu doğrudur, mən o vaxt huşumu itirmişdim. Deyirlər ki, guya, teleqram göndərilibmiş. Teleqram gəlib xalamın əlinə düşüb. O da orada otuz ildir dul yaşayır, səhərdən gecəyarısınadək vaxtını dəli-divanələrlə keçirir. Rahibə kimi rahibə olsaydı, dərd yanı idi, bundan da betəkdir. Teleqramdan qorxub heç açmır da, aparıb verir polis şöbəsinə; teleqram indiyə qədər də oradadır. Bircə Konyev, Vasili Vasilyeviç dadıma çatdı, hər şeyi mənə yazdı. Qardaşım gecə, atamın tabutunun üstünə salınmış xərxaranın qızıl qotazlarını kəşib götürmüşdür; “guya, ona görə ki, bu qızıllar yamanca baha şeylərdir”. Bəs axı hər-gah mən istəsəm, təkcə buna görə o, Sibirə sürgün edilə bilər, onun üçün ki, bu kafirlikdir. Ey, səninləyəm, oyunbaz nadürüst! – deyə o, məmura müraciət etdi. – Qanunla necədir: kafirlikdirmi?

Məmur dərhal təsdiq etdi:

– Kafirlikdir! Kafirlikdir!

– Buna görə Sibirə?

– Sibirə, Sibirə! O saat Sibirə!

Roqojin knyaza müraciətlə sözüne davam etdi:

– Onlar indiyə qədər elə güman edirlər ki, mən hələ də naxoşam, amma mən bir kəlmə də demədim, naxoş ola-ola xəlvətcə vaqona əyləşib, yola düşdüm, indi aç darvazanı, qardaşım Semyon Semyoniç! Mən bilirəm, o, mərhum atama məndən xəbərçilik edirdi. Mən o vaxt, doğrudan da, Nastasiya Filippovnanın ucbatından atamı hiddətləndirmişdim. Bu məsələdə təkcə özüm günahkaram. Günah iş görmüşdüm.

Məmur nəyi isə götür-qoy edə-edə yaltaqlıqla dedi:

– Nastasiya Filippovnanın ucbatından?

Roqojin səbirsizliklə onun üstünə bağırdı:

– Sən ki onu tanımırsan!

Məmur qalibiyətlə cavab verdi:

– Lap yaxşı tanıyıram!

Roqojin knyaza müraciətlə sözünə davam etdi:

– Ona bir bax! Nastasiya Filippovna bir deyil, beş deyil! Bir də ki, sən nə həyasız adamsan, ay murdar! Ürəyimə dammışdı ki, bax elə bu cür bir nacins o saat qır-saqqız olub, yaxamdan yapışacaq!

Qarayaxa məmur əl çəkmədi:

– Nə bilirsiniz, bəlkə, tanıyıram! Lebedev tanıyır! Siz, zati-aliləri, mənə lütf edib danlayırsınız, yaxşı, mən sübut etsəm, nə deyərsiniz? O, həmin Nastasiya Filippovnadır ki, sizin atanız onun ucbatından sizi dəyənlə kötəkləmək istəmişdi, həmin Nastasiya Filippovnadır ki, familiyası Baraşkovadır, necə deyərlər, özü də həтта kübar xanımlardandır, o da, bir növ, knyaz zümrəsindəndir; Totskinin adamıdır, Afanasi İvanoviçin; Totski mülkədar və çox varlı kapitalistdir, bir neçə şirkət və cəmiyyətin üzvüdür, bu sahədə general Yepançinin yaxın dostlarındandır...

Roqojin, nəhayət, doğrudan da, heyrət etdi:

– Paho, ay sənə nə deyim! Tfu, lənətə gəlmiş, doğrudan da, bilirmiş, tanıyırmış.

– Hər şeyi bilir! Lebedev hər şeyi bilir! Mən, zati-aliləri, Lixaçov Aleksaşka ilə, özü də, atası öləndən sonra iki ay səfərlərdə olmuşam; hər şeyi, yəni bütün künc-bucaqları tanıyıram; iş gəlib o yerə çatdı ki, Lebedevsiz bir addım da atmazdı. İndi o, borclular həbsxanasındadır, elə o zaman Armansla da, Koraliya ilə də, knyaginya Patskaya ilə də, Nastasiya Filippovna ilə də tanış oldum; ümumiyyətlə, çox şeyi öyrənib bilmək imkanı əldə etmişdim.

Roqojin:

– Nastasiya Filippovna? Məgər o, Lixaçovla... – onun üzünə elə qəzəblə baxdı ki, həтта dodaqları da saralıb titrədi.

Məmur birdən özünü yığırdıb cəld dedi:

– E... elə bir şey olmayıb! E...-e-lə bir şey olmayıb! Lap düzünü deyirəm, heç bir şey! Yəni demək istəyirəm ki, h-heç bir pulun köməyi ilə məqsədinə nail ola bilmədi! Yox, o, Armansın yerini yeriyyə bilməzdi. Bu məsələdə təkcə Totski. Axsamlar görürsən ki, Böyük teatrda, ya da fransız teatrında öz xüsusi lojasında əyləşir. Orada zabitlər

öz aralarında ağızlarına gələnı danışırlar, amma onlar da bir şey sübut edə bilmirlər. “Budur, guya ki, həmin Nastasiya Filippovna” deyirlər; ancaq bu qədər; sonrası isə heç bir şey! Ona görə ki, heç bir şey yoxdur.

Roqojin qaşqabağını töküb, qaşlarını çatdı.

– Bütün bu əhvalat elə bu cürdür. Zalyojev də mənə elə bu cür söyləyib. Mən, knyaz, o zaman atamın üç ildən qalan bekeşini geyib Nevanı yüyürə-yüyürə keçirdim, o isə mağazadan çıxıb karetaya əyləşirdi. Elə oradaca qəlbim alışıb-yandı. Zalyojevə rast gəldim, o, mənım tayım deyil, dəllək nökeri kimi gəzir, gözündə də lornet; biz isə atamızın evində yağlanmış çəkmələr geyir, yavan kələm şorbası ilə dolanırdıq. Mənə deyirdi ki, o, sənım tayım deyil; o deyirdi, knyaginyadır, onun adı Nastasiya Filippovnadır, familiyası Baraşkovadır. Özü də Totski ilə yaşayır, Totski isə bilmir ki, indi yaxasını ondan necə qurtarsın, yəni ona görə ki, gəlib əsl yaşa çatıb, əlli beş yaşa, bütün Peterburqda birinci gözəl olan xanımla evlənmək istəyir. Elə həmin məqamda mənə dedi ki, mən Nastasiya Filippovnanı Böyük teatrda, baletdə görə bilərəm, benuarda, öz lojasında əyləşəcəkdir. Bizim ailədə, atamızın yanında kimin hünəri var idi baletə gedəydi – kələyini kəsər, öldürərdi! Amma mən, xəlvətcə, bir saatlığa qaçıb Nastasiya Filippovnanı bir də gördüm, o gecə səhərə kimi yata bilmədim. Səhəri rəhmətlik mənə hərəsi beş min manatlıq dəyərində iki dənə beş faizlik bilet verib dedi ki, apar, bunları sat, yeddi min beş yüz manatını Andreyevlərin kontoruna apar ver, on minin qalanını heç yerə getməyib gətir ver mənə, səni gözləyəcəyəm. Biletləri satmağına satdım, pulları aldım, amma Andreyevlərin kontoruna getmədim, heç yerə baxmadan getdim ingilis mağazasına, bütün pulu verib bir cüt sırğa aldım, hərəsində bir dənə az qala qoz boyda brilyant var idi, dörd yüz manat borclu qaldım, adımlı dedim, inandılar. Sırğaları götürüb getdim Zalyojevin yanına: dedim, belə-belə, gedək, qardaş, Nastasiya Filippovnanın yanına. Yollandıq. O zaman nə ayağımın altını görürdüm, nə qabağımdaykını, nə də yan-yөрəmi, nə bir şey bilərəm, nə də yadımda qalıb. Birbaş onun zalına girdik, özü qarşımıza çıxdı. Mən o vaxt demədim ki, gələn elə mən özüməm, Zalyojev ona dedi: “Bu şeyləri Parfyon Roqojin sizə göndərüb, dünənki görüş münasibətilə, lütfən qəbul edin”. Açdı, baxıb gülümsədi: “Sizin, – dedi, – dostunuz cənab

Roqojinə lütfkar diqqət üçün təşəkkür edin”, baş əyib getdi. Axı mən o vaxt elə oradaca niyə ölmədim! Getmişdimse də, ona görə getmişdim ki, fikirləşirdim; “hamısı birdir, sağ qayıtmayacağam!” Mənə hər şeydən artıq yer eləyən bu oldu ki, o nacins Zalyojev hər şeyi öz adına çıxırdı. Mən boydan da balaca idim, özüm də gədə sayağı geyinmişdim, dayanıb dinmirdim, gözümü bərəldib qadına baxırdım, ona görə ki, utanırdım, amma o, moda ilə geyinmişdi, pomada sürtmüşdü, saçlarını buruq-buruq səliqəyə salmışdı, yanaqları qırmızı idi, dama-dama qalstuk bağlamışdı – qadının qabağında özünü göstərir, dəridən çıxırdı, yəqin ki, Nastasiya Filippovna elə güman etmişdi ki, Roqojin odur! Biz oradan çıxan kimi mən ona dedim: “Sən belə şeyi heç ağılına da gətirməyəsən, anladınmı!?” Güldü. “Hələ bir de görüm, indi sən Semyon Parfyoniça nə cavab verəcəksən?” Mən, doğrusu, evə ayaq basmayıb, elə oradaca özümü suya atmaq istəyirdim, amma fikirləşdim: “Axı indi daha nə fərqi var”. Dəli kimi evə qayıtdım. Məmur üz-gözünü turşutdu:

– Eh! Uf! – Hətta canına titrətmə gəldi. – Axı mərhum nəinki on min manat, on manat üçün də adamı o dünyaya göndərərdi, – deyər o, knyaza müraciət etdi. Knyaz Roqojinə maraqla baxırdı, sanki, bu dəqiqə rəngi daha çox qaçmışdı.

Roqojin təkrar etdi:

– “Göndərərdi!” Sən haradan bilirsən? – O, knyaza müraciətlə sözüne davam etdi: – Hər şeydən xəbər tutdu, elə Zalyojev də qabağına çıxana danışmışdı. Atam məni aparıb yuxarı otağa saldı, qapını bağladı, bir saat öyüd-nəsihət verdi. “Mən, – dedi, – səni hələ hazırlayıram, mən gecə gəlib səninlə vidalaşacağam”. Sən necə bilirsən? Ağsaqqal gedir Nastasiya Filippovnanın yanına, belini büküb ona baş əyir, yalvarıb ağlayır, nəhayət, qadın qutunu gətirib atır onun üstünə. “Al, – deyir, – götür, qoca kaftar, bu da sənin sırğaların, indi onların qiyməti mənim üçün birə on qat artıqdır, ona görə ki, Parfyon onları belə bir təhlükə altında alıb gətiribmiş. Parfyon Semyoniça salam söylə, – deyir, – ona mənim təşəkkürümü yetir”. Mən isə bu zaman anamın xeyir-duası ilə Seryojka Protuşindən iyirmi manat alıb qatarla Pskova yollandım, oraya çatanda titrətmə tutmuşdum, orada qarılar dua oxuyub məni sağaltmaq istəyirdilər, mən sərxoş halda oturmuşdum, sonra da meyxanalara gedib olanaqalan pulumu da xərclədim, bütün gecəni huşsuz halda küçədə

yatıb qaldım, səhər qızdırma başladı, gecə mənə itlər də didişdirmiş-dilər. Zorla özümə gəldim.

Məmur əllərini ovuşdura-ovuşdura hırıldayırdı:

– Hə, indi görürük, indi Nastasiya Filippovna dayansın bizim qabağımızda! İndi, cənab, sırğa nədir! İndi biz elə sırğalar verək ki, gəl görəsən...

Roqojin məmurun əlindən möhkəm yapışaraq bağırdı:

– Sən Nastasiya Filippovna barədə bir də bir kəlmə danışsan, ağzından söz qaçırsan, and olsun Allaha, səni kötəkləyəcəyəm, sənin Lixaçovla səfərlərin bihudə olmayıb!

– Kötəkləsən, deməli ki, məndən üz döndərməyəcəksən! Kötəklə! Döydün, o deməkdir ki, mənə istəyəcəksən... Hə, gəlib çatdıq!

Doğrudan da, vağzala daxil olurdular. Hərçənd Roqojin deyirdi ki, xəlvətə yola düşüb, amma vağzalda onu bir neçə adam gözləyirdi. Onlar qışqırır, Roqojinə baxıb papaqlarını yellədirtilər.

Roqojin onlara qürur və təkəbbürlə, hətta, bir növ, qəzəbli təbəssümlə baxa-baxa mızıldadı:

– Paho, Zalyojev də buradadır! – O, birdən knyaza sarı döndü.

– Knyaz, heç bilmirəm nə üçün sən mənim çox xoşuma gəlibsən. Bəlkə, ona görə ki, sənə belə bir anda rast gəlmişəm. Bəs axı ona da rast gəlmişəm, – o, Lebedevi göstərdi, – bəs axı o, mənim heç xoşuma gəlmir. Gələrsən bizə, knyaz. Biz o ştibletləri sənəin ayağından çıxaranıq, mən sənə əla bir dələ kürkü geydirərəm, sənə ən birinci frank tikdirərəm, ağ jilet, ya da hansından istəsən hazırladıram, cibini pulla dolduraram, özümüz də... gedərik Nastasiya Filippovnanın yanına! Gələrsən, yoxsa yox?

Lebedev təkid və sevinclə əlavə etdi:

– Razi olun, knyaz Lev Nikolayeviç! Ay aman, fürsəti əldən verməyin! Amandır, əldən verməyin!..

Knyaz Mışkin ayağa qalxdı, Roqojinə nəzakətlə əl uzadaraq mehribanlıqla dedi:

– Böyük məmnuniyyətlə gələrəm, mənə xoşlamağınıza görə sizə ürəkdən təşəkkür edirəm, hətta macal tapsam, bəlkə də, günü bu gün gələrəm. Ona görə ki, sizə açıq deməliyəm, siz də mənim çox xoşuma gəldiniz, xüsusilə brilyant sırğalar haqqında danışanda. Siz qaşqabaqlı olsanız da, mənə sırğa əhvalatından qabaq xoş gəlmişdiniz. Mənə vəd etdiyiniz paltar və kürk üçün də sizə təşəkkür edirəm,

ona görə ki, bir az sonra mənə, həqiqətən, paltar və kürk lazım olacaqdır. O ki qaldı pula, bu saat mənim bir çəpik də pulum yoxdur.

– Pul olacaq, axşam olacaq, gəl!

Məmur cəld dedi:

– Olacaq, olacaq, axşam, hətta ikinci çağrı olacaq!

– Yaxşı, knyaz, bir deyın görüm, qadın tayfasından çoxmu xoşunuz gəlir! Qabaqcadan deyın!

– Mən y-yo-ox! Axı mən... Siz, bəlkə, bilmirsiniz, axı mən anadangəlmə naxoşluğuma görə qadın nə olduğunu bilmirəm.

Roqojin dedi:

– Bir halda ki, belədir, onda, knyaz, elə çıxır ki, sən lap qələndərsən, özü də, sənin kimiləri Allahın xoşuna gəlir!

Məmur onun sözünü təsdiq etdi:

– Belələri Allahın xoşuna gəlir.

Roqojin Lebedevə dedi:

– Sən gəl dalımca, məmur. – Üçü də vaqondan çıxdılar.

Lebedev, nəhayət, öz məramına çatdı. Bir az sonra hay-küylü dəstə Voznesenski küçəsinə sarı yollandı. Knyaz Liteyni küçəsinə tərəf dönməli idi. Hava rütubət idi, yağış yağırdı, knyaz yoldan ötənlərdən xəbər aldı – məlum oldu ki, gedəcəyi yerə qədər üç verst yol var. Knyaz fayton tutdu.

II

General Yepançin öz xüsusi evində, Liteynidən bir az aralı, Spas Preobrajeniyaya yaxın yerdə yaşayırdı. Bu (çox gözəl) evdən başqa – bu evin altında beş hissəsi kirayə verilirdi – general Yepançinin Sadovaya küçəsində nəhəng bir evi də var idi, bu evdən də külli mədaxil əldə edirdi. Bu iki evdən başqa, Peterburqun lap yaxınlığında onun çox qazanclı və geniş bir malikanəsi var idi; bundan savayı, Peterburq qəzasında bir fabrikası da var idi. Hamıya məlum idi ki, qədimlərdə general Yepançin otkuplarda¹ iştirak edirdi. İndi isə o, bəzi mötəbər səhmdarlar kompaniyalarında iştirak edirdi, bu kompaniyalarda həlledici səsi var idi. O, çox varlı bir adam şöhrəti qazanmışdı, böyük işlərlə məşğul olan, yüksək rütbəli adamlarla

¹ *Otkup* – XIX əsrdə Rusiyada dövlətə müəyyən miqdarda pul vermək müqabilində xüsusi şəxslərə verilən vergitoplama hüququ

əlaqəsi olan bir şəxs kimi ad çıxarmışdı. Bəzi yerdə, o cümlədən öz qulluq yerində də tamamilə zəruri şəxsiyyət ola bilmişdi. Halbuki o cəhət də məlum idi ki, İvan Fyodoroviç Yepançinin təhsili yox idi, özü də soldat uşaqlarından idi, bu axırıncı keyfiyyət, şübhəsiz, onun üçün ancaq şərəf sayıla bilərdi, lakin general ağıllı adam olsa da, onun kiçik, tamamilə bağıslana bilən zəif cəhətləri də yox deyildi, özünün də bəzi eyhamlardan xoşu gəlmirdi. Lakin onun ağıllı və zirək adam olması şübhəsiz idi. Məsəl üçün, onun riayət etdiyi belə bir qayda var idi – özünü göstərməyə səy etməz, gözdən yayınardı, bir çoxları onu məhz sadəliyinə görə qiymətləndirirdilər, məhz ona görə ki, o, həmişə öz yerini bilirdi. Halbuki bu hakimlər öz yerini çox yaxşı tanıyan İvan Fyodoroviçin qəlbində bəzən nə kimi duyğular baş qaldırdığını kaş biləydilər! Onun məişət məsələlərində, həqiqətən, təcrübəyə də, əməli fəaliyyətə də, bəzi diqqətəlayiq qabiliyyətlərə malik olmasına baxmayaraq, general özünü öz ağılı ilə iş görəni adam kimi deyil, daha artıq başqasının ideyasını icra edən, “yaltaqlıq etməyən sədaqətli” insan və – əsrimizdə nələr olmur? – hətta rus və səmimi şəxs kimi göstərməyi xoşlayırdı. Sonuncu keyfiyyətlə əlaqədar olaraq onun başına hətta məzəli əhvalatlar da gəlmişdi, məzhəkəyə bənzər əhvalatlar; lakin general heç vaxt ruhdan düşmürdü, hətta ən gülməli məzhəkələr baş verəndə də; bir də ki, onun naxışı gətirirdi, hətta qumarda da əli gətirirdi; o, son dərəcə böyük məbləğlərlə və hətta müəyyən niyyətlə oynayır, özünün, guya ki, bu kiçik zəif cəhəti olan qumara həvəsini də, bir çox halda ona fayda verən, karına gələn bu həvəsi nəinki gizlətmir, hətta gözə çarpdırırdı. O, qarışıq cəmiyyətə mənsub olsa da, əlbəttə, hər halda, nüfuzlu adamlarla oturub-dururdu. Lakin hər şey qabaqda idi, hələ vaxt var idi, vaxt hər şeyə dözürdü, hər şey öz vaxtında, öz növbəsində yerini tutmalı idi. General Yepançin, necə deyərlər, ömrünün ən gözəl çağını keçirirdi, yəni ən çoxu əlli altı yaşında idi, heç bundan artıq deyildi; bu, hər halda, kişinin ən gümrah dövrü hesab olunur; bu, həqiqi mənada əsl həyatın başlandığı yaşdır. Sağlam bədən, üzün rəngi, qaralmış olsa da, möhkəm dişlər, qıvracaq, dolğun əndam, səhərlər idarədə qayğı ifadə edən sifət, axşamlar qumar masası arxasında, yaxud da zati-alilərinin evində gülürüz – bütün bunlar hazırkı və gələcək müvəffəqiyyətlərə kömək edir, zati-alinin həyat yoluna qızılgüllər, çiçəklər səpirdi.

Generalin çiçəklənən ailəsi var idi. Doğrudur, burada hər şey qızılıq mislində deyildi, lakin bunun əvəzində, bir çox elə şeylər vardı ki, zati-alinin ən əsas ümid və məqsədləri çoxdan bəri ciddi və səmimi surətdə onların ətrafında cəmlənmişdi. Bir də ki, həyatda valideynlik məqsədlərindən mühüm və müqəddəs hansı məqsəd ola bilər? Ailəyə də bənd olmayanda, nəyə bənd olasan? Generalin ailəsi arvadından və üç nəfər də yetişmiş, ərğən qızından ibarət idi. General çoxdan evlənmişdi, o zaman, hələ poruq rütbəsində ikən özü ilə yaşlı olan bir qıza evlənmişdi; bu qızın nə bir gözəlliyi var idi, nə də təhsili; onun üçün cəmi-cümlətən əlli can almışdı, – amma orası var ki, bu əlli can sonralar onun bəxtinin açılmasına səbəb olmuşdu. Lakin general sonralar, tez evlənməsindən heç vaxt şikayətlənmirdi, bunu öz xeyir-şərinə bilməyən gənclik həvəsi kimi lağa qoymurdu, həm də arvadına elə ehtiram göstərir, bəzən ondan elə qorxurdu ki, hətta onu sevirdi. Generalın arvadı knyaz Mışkinlər nəslindən idi, bu nəsil çox məşhur və varlı olmasa da, qədim nəsil idi: qadın bu nəslə mənsub olması ilə iftixar edir, öz qədir-qiyətini bilirdi. O zamankı nüfuzlu şəxslərdən biri, gənc knyaz qızının ərə getməsi məsələsində iştirak etməyə razılıq vermişdi; bu adam, əslində, elə şəxslərdən idi ki, himayəkarlıq onlar üçün elə çətin bir iş deyildi. Bu adam qapını gənc zabitin üzünə açıb, onu yola itələdi, ona işə heç təkən də lazım deyildi, yeganə bir nəzər kifayət idi – öz yerini tapacaqdı! Ər-arvad öz uzunmüddətli yubileylərini, bəzi hallar istisna olmaqla, həmişə mehriban yaşamışdılar. General arvadı hələ lap gənc yaşlarında, knyaz nəslinə mənsub bir xanım və bu nəslin son nümayəndəsi kimi, bəlkə də, şəxsi keyfiyyətləri sayəsində bir neçə çox yüksək mövqeli himayəkar tapmağı bacarırdı. Sonralar, əri varlananda və böyük vəzifə sahibi olanda, qadın bu kübar cəmiyyətdə müəyyən dərəcə özünü aparmaq qaydalarını da mənimsəmişdi.

General qızlarının üçünün də – Aleksandra, Adelaida və Aqlayanın ərə getmək vaxtı çatmışdı. Doğrudur, üçünün də fəmiyləsi Yəpançına idi, lakin ana tərəfdən onlar knyaz nəslinə mənsub idilər; cəhizləri az deyildi; sonralar, mümkündür ki, çox yüksək mənəb sahibi ola biləcək ataları var idi, bu da olduqca mühüm cəhət idi; böyük qız Aleksandra da istisna edilmədən, üçü də çox gözəl idi; Aleksandra iyirmi altı yaşa girmişdi. Ortancıl qızın iyirmi üç yaş var

idi, kiçiyinin – Aqlayanın isə iyirmi yaşı təzəcə tamam olmuşdu. Bu kiçik qız olduqca gözəl idi, kübar cəmiyyətdə çoxlarının diqqətini cəlb edirdi. İş hələ bununla bitmirdi: üçü də təhsilli, ağıllı və istedadlı idi. Məlum idi ki, onlar bir-birini çox sevir, bir-birini müdafiə edirdilər. Hətta belə danışırdılar ki, iki böyük bacı öz aralarında şərtləşiblər ki, cehizlərinin bir hissəsini evin sevimlisi – dilbər kiçik qıza bağışlasınlar. Onlar cəmiyyətdə özlərini gözə çarpdırmağı nəinki xoşlamır, hətta son dərəcə təvazökar aparırdılar. Heç kəs deyə bilməzdi ki, onlar lovğadır, yaxud da təşəxxüs satırlar; eyni zamanda, bilirdilər ki, onlar məğrur olmaqla bərabər, öz qiymətlərini bilirlər. Böyük qız musiqiçi idi, ortancıl gözəl rəssam idi, lakin uzun illər boyu heç kəs bu barədə bir şey bilmirdi; bundan ancaq lap son vaxtlar xəbər tutmuşdular, o da lap təsadüfən. Sözün qıyası, onların barəsində çox tərifli şeylər söyləyirdilər. Lakin bəd-xahlar da var idi. Onların olduqca çox kitab oxumaları barədə dəhşətlə danışırdılar. Onlar ərə getməyə tələsmirdilər, cəmiyyətin müəyyən dairəsilə maraqlanırdılar, ancaq o qədər də yox. Bu həm də o cəhətdən maraqlı idi ki, qızların atasının xarakter, məqsəd və arzularından hamı xəbərdar idi.

Knyaz generalın mənzilinin zəngini basanda saat on birə az qalmışdı. General ikinci mərtəbədə yaşayırdı, mənzili çox sadə, ancaq öz rütbə və mənəsinə yaraşan idi. Qapını livreyalı nökrər açdı, nökrər knyazın özünə və boğçasına lap əvvəldən şübhə ilə baxmışdı; buna görə də o, nökrərə xeyli izahat verməli oldu. Nəhayət, o, həqiqətən, knyaz Mıskin olması barədə bir neçə dəfə və düzgün məlumat verəndən sonra bunu da əlavə etdi ki, zəruri bir işlə əlaqədar generala mütləq görüşməlidir; təəccüb qalmış nökrər onu kabinetin yanındakı qəbul otağı ilə üzbəüz balaca dəhlizə apardı, səhərlər bu dəhlizdə növbə çəkən, evə gələn adamlar barədə generala məlumat verən başqa bir adama tapşırırdı. Bu ikinci adam frak geyinmişdi, yaşı qırxdan artıq olardı, sifətdən qayğılı görünürdü, özü də xüsusi kabinet xidmətçisi və zati-alinin məlumatçısı idi, buna görə də öz qədir-qiymətini bilirdi.

Kabinet xidmətçisi aram-aram və təkəbbürlə öz kreslosuna əyləşib, elə oradaca əlindəki boğça ilə onunla yanaşı əyləşən knyazı ciddi bir heyratlı süzə-süzə dedi:

– Qəbul otağında gözləyin, boğçanızı isə qoyun burada qalsın.

Knyaz dedi:

– Müsaidə etsəniz, mən sizinlə burada əyləşsəm, yaxşı olardı, mən orada tək nə edim?

– Sizə dəhlizdə dayanmaq olmaz, ona görə ki, siz görüşə gəlib-siniz, başqa sözlə, qonaqsınız. Siz generalın özü ilə görüşmək istəyirsiniz?

Nökər, görünür, bu cür şəxsi generalın yanına buraxmağı ağına sığışdıra bilmədiyi üçün onu bir də sorğu-suala tutmaq qərarına gəlmişdi.

Knyaz:

– Hə, mənim işim var... – deyə sözə başlamaq istədi.

– Mən sizdən məhz nə cür işiniz olduğunu soruşmuram – mənim borcum ancaq sizin haqqınızda məlumat verməkdir. Katibsiz isə mən dedim ki, sizin haqqınızda məlumat verməyə getməyəcəyəm.

Bu adamın şübhələri, sanki, getdikcə artırdı, knyaz buraya hər gün görüşə gələn adamlar zümrəsinə qətiyyənlə yaraşmırdı, general çox tez-tez, az qala hər gün, müəyyən saatlarda, xüsusilə rəsmi işlərə aid məsələlər üzrə bəzən çox müxtəlif qonaqlar qəbul etməli olurdu, ancaq olduqca geniş və əhatəli təlimata və adət-kərdəliyə baxmayaraq, kamerdiner böyük şübhə içində idi. Məlumat vermək üçün katibin vasitəçiliyi zəruri idi.

O, nəhayət, bir növ, qeyri-ixtiyari soruşdu:

– Siz doğrudanmı... xaricdən gəlibsiniz? – özü də çaşdı, o, bəlkə də, bunu soruşmaq istəyirdi: “Siz doğrudanmı knyaz Mışkinsiniz?”

– Bəli, elə bu saat vaqondan düşmüşəm. Mənə elə gəlir ki, siz məndən: mən doğrudanmı knyaz Mışkinəm? – deyə soruşmaq istəyirdiniz. Amma nəzakət üzündən soruşmadınız.

Heyrət edən nökr mızıldandı:

– Hm...

– Sizi inandırırım ki, mən yalan deməmişəm, siz mənim üçün cavabdeh olmayacaqsınız. O ki qaldı mənim görkəmə və boğçama, buna təəccüb etmək lazım deyil, mənim indiki vəziyyətim yaxşı deyil.

– Hm. Bilirsinizmi, məni narahat edən o deyil. Sizin barənizdə məlumat vermək mənim borcumdur, katib sizin yanınıza gələcək, bu şərtlə ki, siz... elə bax məsələ də ondadır ki, bu şərtlə... mən cəsarət edirəm, bilmək olarmı, bəlkə, siz yoxsul olduğunuz üçün generalla görüşmək istəyirsiniz?

– Yox, yox, siz lap arxayın ola bilərsiniz. Mənim başqa işim var.
– Siz məni bağışlayın. Mən sizə baxıb soruşdum. Katibi gözləyin, general polkovniklə məşğuldur, sonra katib gələcək... Kompaniyanın katibi.

– Əgər mən çox gözləməli olacağamsa, onda sizdən bir xahişim var: burada, bir yerdə papiros çəkmək olmazmı? Yanımda çubuq da, tənbəki də var.

– Pa-pi-ros çəkmək? – Kamerdiner hələ də qulaqlarına inanmırmış kimi nifrət və heyrətlə gözüünü bərəldib knyaza baxdı. – Papiros çəkmək? Yox, burada papiros çəkmək olmaz, bir də ki, belə fikri ağılınıza gətirmək də sizin üçün ayıbdır. He... qəribədir!

– Yox canım, mən axı bu otaqda xahiş etmədim, axı mən bilirəm, mən sizin göstərdiyiniz bir yerə çıxardım, ona görə ki, mən adət eləmişəm, amma üç saatdır çəkməmişəm. Bir də ki, necə istəyirsiniz, bilirsinizmi, belə bir məsələ var: başqasının monastırına...

Kamerdiner az qala qeyri-iradi mızıldandı:

– Axı mən sizin kimi bir adam barədə necə məlumat verirəm? Əvvəla, siz burada oturmamalısınız, qəbul otağında oturmalsınız, ona görə ki, müraciət edəsiniz, yəni qonaqsınız, bunun üçün məni məzəmmət edəcəklər... – Kamerdiner, görünür, knyazın onu narahat edən boğçasına bir də tərs-tərs baxıb əlavə etdi. – Bir də ki, siz burada, bizdə yaşamaq fikrindəsiniz?

– Yox, elə fikrim yoxdur. Hətta dəvət də etsələr, qalmaram. Mən elə-belə, ancaq tanış olmaq üçün gəlmişəm, vəssalam.

Kamerdiner heyrət və üçqat şübhə ilə soruşdu:

– Necə? Tanış olmaq? Bəs siz bayaq deyirdiniz ki, işiniz var?!

– Yox canım, təkcə iş üçün deyil! Yəni bilmək istəyirsinizsə, bir işim də var, mən ancaq məsləhət almaq istəyirəm, mən əsas etibarilə, özümü təqdim etmək istəyirəm, ona görə ki, mən knyaz Mışkin-nəm, generalın xanımı Yepançına da knyaz Mışkinlərin son adamlarındandır, məndən və ondan savayı daha ayrı bir Mışkin yoxdur.

Artıq lap qorxmış olan nöker diksindi:

– Siz həm də qohumsunuz?

– Elə bu da bir o qədər qohumluq deyil. Bir də ki, çox qurda-lasan, əlbəttə, qohumuq, ancaq o qədər uzaq qohumuq ki, əslində, bunu heç qohumluq da hesab etmək olmaz. Mən xaricdən bir dəfə generalın xanımına məktubla müraciət etmişdim, lakin o, mənə

cavab vermədi. Buna baxmayaraq, mən qayıdanda onunla əlaqə saxlamaq qərarına gəldim. Bütün bunları mən indi sizə ona görə izah edirəm ki, sizdə şübhə yeri qalmasın, çünki, görürəm, siz hələ də nigaransınız; siz deyin ki, knyaz Mıışkin gəlib, bu cür məlumatdan mənim gəlişimin səbəbi aydın olar. Qəbul edərlər – yaxşı, etməzlər – yenə yaxşı, bəlkə də, çox yaxşı. Amma gərək ki, qəbul etməyə bilməzlər; generalın xanımı öz nəslinin yeganə nümayəndəsini, əlbəttə, görmək istəyəcəkdir. Xanım isə, mənim dəqiq eşitdiyimə görə, öz nəslini olduqca yüksək qiymətləndirir.

Knyazın danışığı, sanki, çox sadə danışiq idi, lakin sadə olduqca da, indiki halda daha artıq mənasız və qəribə bir şəkil alırdı, ona görə də təcrübəli kamerdiner belə bir şeyi hiss etməyə bilmədi ki, nökrərlə nökrin arasında olan münasibət ədəb dairəsindən heç də kənara çıxmadiğı halda, qonağın nökrərlə münasibətində bu, ədəb dairəsindən tamamilə kənara çıxır. Nökrərlər, adətən, öz cənablarının onlar haqqında düşündüklərindən daha ağıllı olduqları üçün kamerdinerin də ağılına belə bir fikir gəldi ki, burada iki cəhət var – knyaz ya əxlaqsız bir adamdır, özü də, yoxsul olduğu üçün generaldan mütləq yardım istəməyə gəlib, yaxud da, sadəcə, sarsaqdır və şərəfdən, heysiyyətdən məhrumdur, ona görə ki, heysiyyəti olan ağıllı knyaz dəhlizdə oturub nökrərlə öz işləri barədə söhbət etməzdi, deməli, hər iki halda onun üçün cavabdeh olmaq lazım gələcək!

Kamerdiner mümkün qədər təkidlə dedi:

– Siz, hər halda, qəbul otağına buyursanız, yaxşı olardı.

Knyaz güldü:

– Əgər orada oturmuş olsaydım, bütün bu əhvalatı sizə izah edə bilməzdim və deməli, siz mənim plaş və boğçağa baxıb hələ də nigaran qalardınız. İndi isə siz, bəlkə, heç katibi gözləməyə də bilərsiniz, gedib özünüz məlumat verə bilərsiniz.

– Mən sizin kimi qəbula gələn adam haqqında katibsiz məlumat verə bilmərəm, bir də ki, zati-ali bir az bundan qabaq öz dili ilə məxsusi əmr etdi ki, nə qədər ki, polkovnik onun yanındadır, heç kəsin barəsində onu narahat etməyə, amma Qavriła Ardalionoviç zati-alinin yanına icazəsiz daxil olur.

– Məmurmu?

– Qavriła Ardalionoviç? Yox. O, kompaniyada qulluq edir. Boğçanı, heç olmazsa, bax buraya qoyun.

– Mən bu barədə fikirləşmişdim, müsaidə etsəniz. Bilirsinizmi, mən plaşımı da çıxarsam, olarmı?

– Əlbəttə, onun yanına plaşda girməyəcəksiniz ki.

Knyaz qalxdı, plaşını tələsik çıxartdı, onun əynində köhnəlmiş olsa da, kifayət qədər səliqəli, qəşəng tikilmiş pencək vardı. Jiletindən dəmir zəncir asılmışdı. Zəncirin ucu gümüş Cenevrə saatına bənd edilmişdi.

Knyaz sarsaq olsa da – nökrə bunu qət etmişdi – hər halda, general kamerdinerinə elə gəldi ki, knyaz nə üçünsə müəyyən dərəcədə onun xoşuna gəlsə də, qəbula gəlmiş adamla söhbəti davam etdirməsi ədəbsizlikdir. Lakin ayrı baxımdan knyaz onun qəlbində qəti və qaba qəzəb duyğusu yaranmasına səbəb olmuşdu.

Knyaz yenə də əvvəlki yerində əyləşərək soruşdu:

– Bəs, generalın zövcəsi hansı vaxtlar qəbul edir?

– O daha mənim işim deyil. Cürbəcür qəbul var, adamına baxır. Dərzi qadını on birdə də qəbul edir. Qavriła Ardalionıçı da ayrılardan qabaq qəbul eləyir, hətta səhər yeməyinə də gəlməyə icazə verir.

Knyaz dedi:

– Sizin bu evin otaqları qışda xaricdə olduğundan istidir, amma orada küçələr bizimkindən isti olur, evlərdə isə qışda rus camaatı üçün adət etmədiyinə görə yaşamaq mümkün deyil.

– Yandırmırlar?

– Hə, evlər də başqa cür tikilib, yəni sobalar və pəncərələr.

– Hm! Bəs sizin səfəriniz uzun çəkib?

– Dörd il. Bir də ki, mən, demək olar, bircə yerdə yaşamışam, kənddə.

– Bizim yerləri yadırgayıbsınız?

– Sözüünüzdə həqiqət var. İnanırsınızmi, özümə təəccüb edirəm, necə olub ki, rusca danışmağı yadırgamamışam. Bax indi sizinlə söhbət edə-edə fikirləşirəm: “Axı mən yaxşı danışırım”. Bəlkə, mən elə ona görə belə çox danışırım. Doğrusu, dünəndən bəri elə hey rusca danışmağı istəyirəm.

– Hm! He! Əvvəllər Peterburqda yaşayırdınız? (Nökrə özünü nə qədər yığışdırmaq istəsə də, bu cür nəzakətli və mərifətli söhbətdə iştirak etməmək mümkün deyildi.)

– Peterburqdamı? Demək olar, heç yaşamamışam, yolüstü olmuşam. Mənim əvvəllər də burada heç bir şeydən xəbərim yox idi,

amma indi adam o qədər təzə əhvalat eşidir ki, deyirlər, bilənlər də başlarını itiriblər. Yenidən öyrənmək, yenidən bilmək istəyirlər. Burada indi məhkəmələr haqqında çox danışırlar.

– Hm!.. Məhkəmələr. Məhkəmə olmağına, əlbəttə, məhkəmədir. Bəs oralarda necədir, məhkəmələr ədalətlə iş görür, yoxsa nə təhər?

– Bilmirəm. Mən bizim məhkəmələr barədə xeyli yaxşı söz eşitmişəm. Bax bizdə yenə edam cəzası yoxdur.

– Bəs orada edam edirlər?

– Hə. Mən Fransada, Lionda gördüm. Məni oraya Şneyder özü ilə aparmışdı.

– Asırlar?

– Yox, Fransada ancaq boynunu vururlar!

– Vuranda qışqırır?

– Nə qışqırmaq! Bir saniyə çəkir. Adamın boynunu qoyurlar “gilyotin” deyilən bir enli bıçağın altına, dəzgahdakı ağır bıçaq zərblə enir... gözünü qırmağa imkan tapana kimi baş sıçrayıb düşür kənara. Hazırlıq aparılması ağırdır. Hökmü elan edib müqəssiri hazırlayanda, əl-qolunu bağlayıb eşafota qaldıranda adam dəhşətə gəlir! Camaat yığılır, hətta qadınlar da gəlir, amma orada bu mərasimə qadınların baxmasını xoşlamırlar.

– Arvad işi deyil.

– Əlbəttə! Əlbəttə! Dəhşətli işgəncədir!.. Cani ağıllı, qorxmaz, qüvvətli, yaşlı bir adam idi. Familiası Leqro idi. Bax mən sizə deyirəm, istəyirsiniz, inanın, istəmirsiniz, yox, eşafota qalxanda ağlayırdı, kağız kimi ağarmışdı. Məgər bu, mümkün olan şeydir? Məgər dəhşət deyil? Axı qorxudan kim ağlayar? Mən heç güman etməzdim ki, qorxudan ağlayan uşaq deyil, heç vaxt ağlamamış olan bir adam, qırx beş yaşında bir insan olsun. Bu anlar insan qəlbən nə cür həyəcan və təşviş keçirir, onu nə cür işgəncələrə məruz qoyurlar? Bu, insan qəlbini təhqir etməkdən başqa bir şey deyil! Deyilib ki, “öldürmək olmaz”, demək, birisi adam öldürdüyü üçün onu da öldürmək lazımdır? Yox, buna yol vermək olmaz. Mən bunu bir ay bundan qabaq görmüşəm, amma indiyə qədər də gözümün qabağındadır. Beş dəfə yuxuma girib.

Knyaz danışa-danışa hətta dirçəlmişdi, əvvəlki kimi yenə sakit danışsa da, solğun çöhrəsi xəlifcə qızarmışdı. Kamerdiner onu

rəğbət və maraqla dinləyirdi, hətta, sanki, söhbətdən ayrılmaq istəmirdi, bəlkə, o da təsəvvür və düşüncəyə malik adam idi.

O dedi:

– Hələ yaxşıdır ki, başını vuranda çox əzab vermirlər.

Knyaz hərarətlə dedi:

– Bilirsinizmi nə var? Bax siz bunu duydunuz, bunu hamı eynilə bu cür, sizin kimi hiss edir, elə maşını, gilyotini də bunun üçün icad ediblər. Mənim ağılıma elə o zaman belə bir fikir gəldi: bəs hərgah bu, daha pisdirsə, onda necə? Bu, sizə gülünc gəlir, təəccüblü görünür, amma bir az düşünəndə adamın ağılına hətta bu cür bir fikir də gəlir. Bir düşünün: məsələn, tutalım ki, işgəncə verirlər, insan əzab çəkir, yaralanır, canı ağrıyır, deməli, bütün bunlar onu qəlb iztirablarından yayındırır, beləliklə də, nəfəsi kəsilənədək tək-cə yaralardan əzab çəkir. Bəs axı başlıca, ən güclü ağrı, bəlkə, yaralarda deyil, ondadır ki, yəqin bilirsən, bilirsən ki, bax bir saatdan sonra bir az keçmiş, on dəqiqədən sonra, bir azdan da yarım dəqiqədən sonra, nəhayət, indi, bax bu saniyə ruhun bədənindən ayrılacaq, daha insan olmayacağısan, həm də bu lap yəqindir, başlıcası budur ki, yəqindir. Elə ki başını qoydun bıçağın altına, başının üzərində onun qijiltısını eşidirsən, bax bu an hər şeydən dəhşətlidir. Bilirsinizmi, bu, mənim fantaziyam deyil, bir çoxları belə deyirdilər! Mən buna o dərəcədə inanıram ki, öz rəyimi sizə açıq deyə bilərəm. Adam öldürməyə görə insanı öldürmək cinayətin özü ilə müqayisədə çox böyük cəzadır. Hökm ilə adam öldürmək, quldur kimi adam öldürməkdən qat-qat dəhşətlidir. Quldurların gecə vaxtı öldürdükləri, meşədə başını kəsdikləri, yaxud da başqa sayaq öldürdükleri adam son dəqiqəyədək mütləq ümid edir ki, bəlkə, xilas olacaq. Elə hallar olur ki, adamın boğazını kəsirlər, amma o hələ də ümidini itirmir, ya qaçır, yaxud da yalvarır. Amma hökm ilə öldürəndə bütün bu son ümidi də adamın əlindən yəqin alırlar, halbuki ümidlə ölmək bundan on qat asandır, burada hökm mövcuddur, özün də bilirsən ki, bundan yaxa qurtara bilməyəcəksən, bütün dəhşətli iztirab da elə burasındadır, dünyada bundan ağır cəza ola bilməz. Müharibə vaxtı soldatı aparıb qoyun topun qabağında və ona atəş açın, o hələ də ümidini itirməyəcək, lakin siz həmin soldata qəti hökmü oxuyun, görərsiniz ki, o ya dəli olar, yaxud da ağlayar. Kim deyib ki, insan təbiəti buna dəli olmadan dözə bilər? Bu cür eybəcər lüzumsuz,

əbəs bir təhqir nəyə lazımdır? Bəlkə, elə adam olub ki, onun haqqındakı hökmü gözüünün içinə oxuyub, əzab verəndən sonra deyiblər ki, “get, səni əfv edirlər”. Bax belə bir adam, bəlkə də, söyləyə bilərdi. Bu cür əzab və bu dəhşət haqqında İsa peyğəmbər də deyib, yox, adamlar bu cür rəftar etmək olmaz!

Kamerdiner bütün bunları knyaz kimi söyləyə bilməzdisə də, hamısını olmasa da, əsas cəhəti başa düşmüşdü, bu hətta onun sifətindəki rəhmdillik ifadəsindən görünürdü.

Kamerdiner dedi:

– Papiros çəkmək istəyirsinizsə, bu, mən bilən, olar, amma tez çəkin. Ona görə ki, birdən soruşar, siz də burada olmazsınız. Baxın, burada, pilləkənin altında, görürsünüzmü, qapı var. Qapıdan içəri girəndə sağda balaca otaq var: orada papiros çəkmək olar, ancaq nəfəsləyi açın, çünki burada papiros çəkmək olmaz...

Lakin knyaz papiros çəkməyə macal tapmadı. Birdən dəhlizə əlində kağızlar olan bir gənc daxil oldu. Kamerdiner onun kürkünü çıxartdı. Gənc oğlan gözücnü knyaza nəzər saldı.

Kamerdiner xəlvətcə, az qala təklifsizcəsinə sözə başladı:

– Bu, Qavrila Ardalionıç, ərz eləyir ki, knyaz Mışkındır, özü də xanımın qohumudur, qatarla xaricdən gəlib, əlində boğçası da var, ancaq...

Sözün gerisini knyaz eşitmədi, ona görə ki, kamerdiner pıçılı ilə danışmağa başlamışdı. Qavrila Ardalionoviç ona diqqətlə qulaq asır, knyaza böyük maraqla nəzər salırdı, nəhayət, kamerdinerin sözünü yarıncıq qoyub, cəld ona yanaşdı.

O, son dərəcə iltifat və nəzakətlə soruşdu:

– Siz knyaz Mışkınınsınız? – Sualı verən çox gözəl bir gənc idi, onun da iyirmi səkkiz yaşı olardı, qədd-qamətli, sarışın idi, qısa, Napoleonsayağı vurulmuş saqqalı, ağıllı və çox gözəl sifəti var idi. Lakin onun təbessümü, bütün nəzakət və lütfkarlığına baxmayaraq, həddən artıq incə idi, gülümsəyəndə dişləri mirvari kimi həddindən artıq ağardı. Baxışı bütün şənl ifadəsinə və zahirən sadələvh təsir bağışlamasına rəğmən nə isə həddən artıq diqqətli və nüfuzedicisi idi.

Knyaz nə isə hiss etdi ki, “bu adam, yəqin, tək olanda lap ayrı cür baxır, özü də, bəlkə, heç vaxt gülmür”.

Knyaz bacardığı kimi hər şeyi izah etdi, özü də, tələsik, bir az əvvəl kamerdinerə, ondan da qabaq Roqojinə danışdığı kimi, eyni

sözləri tələsik söylədi. Qavrıla Ardalionoviç bu ara, elə bil, nəyi isə yadına salırdı.

O soruşdu:

– Bir il bundan əvvəl, bəlkə, bir az da qabaq, gərək ki, İsveçrədən, Lizaveta Prokofyevnaya məktub göndərən lütfən siz deyildinizmi?

– Elədir ki var.

– Sizi burada tanıyırlar, yəqin ki, xatırlayırlar. Siz zati-alilərin görüşünə gəlibsiniz? Mən bu saat məlumat verərəm... o, bu saat azad olacaq. Ancaq siz yaxşı olardı... hələlik qəbul otağına təşrif aparasınız... – O, sərt bir ifadə ilə kamerdinərə müraciət etdi:

– O nə üçün burada oturub?

– Mən dedim, özü istəmədi.

Bu dəm kabinetin qapısı açıldı, əlində portfel olan bir nəfər hərbiçi bərkdən danışa-danışa, baş əyə-əyə oradan çıxdı.

Kabinetdən kim isə səsləndi:

– Qanya, sən oradasan? Buyur buraya!

Qavrıla Ardalionoviç başı ilə knyaza işarə edib, tələsik kabinetə keçdi.

İki dəqiqədən sonra qapı yenə açıldı. Qavrıla Ardalionoviçin uca və şən səsi eşidildi:

– Knyaz, buyurun!

III

General İvan Fyodoroviç Yepançin kabinetinin ortasında dayanıb, çox maraqla içəri girən knyaza baxırdı, o hətta iki addım ona tərəf yeridi. Knyaz yanaşib özünü təqdim etdi.

General cavab verdi:

– Bəs belə, mənə aid qulluğunuz?

– Mənim heç bir təxirə salınmaz işim yoxdur, məqsədim ancaq sizinlə tanış olmaqdır. Narahat etmək istəməzdim, ona görə ki, mənim nə sizin gündəlik nizam-intizamınızdan xəbərim var, nə də sərəncamlarınızdan... Lakin mən indicə vaqondan düşmüşəm... İsveçrədən gəlmişəm...

General az qala gülümsəyəcəkdi, lakin bir az düşünüb dayandı, sonra yenə fikirləşdi, gözünü qıydı, öz qonağını bir də başdan-ayağa süzdü, sonra cəld ona stul göstərdi, özü də çəpəki oturub,

səbirsizliklə, intizarla üzünü knyaza tərəf çevirdi. Qanya kabinetin küncündə, yazı masasının yanında dayanıb kağızları araşdırırdı.

General dedi:

– Tanış olmaq üçün, ümumiyyətlə, mənim vaxtım azdır, bir halda ki, sizin məqsədiniz var, onda...

Knyaz onun sözünü kəsdi:

– Mən elə bu cür də hiss etmişdim, bildirdim ki, siz mənim buraya gəlişimdə nə isə xüsusi bir məqsəd olduğunu güman edəcəksiniz. Lakin, vallah, tanışlıq şərəfinə nail olduğum üçün məmnunluq duymaqdan başqa mənim heç bir xüsusi məqsədim yoxdur.

– Bu tanışlıqdan, əlbəttə, mən də olduqca məmnunam, ancaq orası var ki, həmişə əylənmək mümkün olmur, bəzən, bilirsinizmi, işlə də məşğul olmaq lazım gəlir... Bir də ki, mən indiyə qədər bizim aramızda heç bir ümumi münasibət... necə deyərlər, görüş üçün səbəb tapa bilmirəm...

– Səbəb, şübhəsiz ki, yoxdur, ümumi münasibət də, əlbəttə, azdır. Ona görə ki, hərgah mən knyaz Mışkinəmsə və sizin zövcəniz bizim nəsiləndirsə, bu, əlbəttə, səbəb deyil. Mən bunu çox yaxşı başa düşürəm. Lakin mənim buraya gəlişimin səbəbi ancaq bundan ibarətdir. Mən dörd ildən artıq Rusiyada olmamışam, bir də ki, mən gedəndə nə vəziyyətdə idim. Heç aqlım özümdə deyildi! O zaman da heç bir şey bilmirdim, indi isə daha bəter. Yaxşı adamlara ehtiyac duyuram, hətta bir işim də var: heç bilmirəm başıma nə çarə qılım. Hələ Berlində fikirləşmişdim ki, “hər halda, qohumdurlar, onlardan başlayaram, bəlkə, biz bir-birimizə gərək olduq, onlar mənə, mən onlara – hərgah onlar yaxşı adamdırsa”. Mən eşitmişəm ki, siz yaxşı adamsınız.

General heyrət edirdi:

– Olduqca minnətdaram, icazə verin soruşum, siz hara düşübsünüz?

– Mən hələ heç hara düşməmişəm.

– Demək, vaqondan birbaşa mənim yanıma gəlibsiniz? Özü də... yükünüzlə, eləmi?

– Mənim yüküm cəmi-cümlətəni içində dəyişək olan balaca bir boğçadan ibarətdir, vəssalam, mən, adətən, onu əlimdə gəzdirirəm. Nömrəni axşam da tuta bilərəm.

– Sizin hələ nömrə tutmaq niyyətiniz də var?

– Bəli, əlbəttə.

– Sizin sözlünüzdən mən belə başa düşmüşdüm ki, siz birbaşa bizə gəlibsiniz.

– Bu ola bilərdi, ancaq siz məni dəvət etmiş olsaydınız. Etiraf edirəm ki, dəvətlə də qalmazdım, hər hansı bir səbəbə görə deyil, elə-belə... xasiyyətim belədir.

– Yeri gəlmişkən deyirəm ki, mən sizi dəvət etməmişəm və etmə-rəm. İcazə verin, knyaz, hər şeyi birdəfəlik aydınlaşdırmaq: bu saat danışdığımız kimi, bu iş mənim üçün, əlbəttə, son dərəcə fərəhlən-dirici hal olardısı da, aramızda qohumluq barədə söhbət ola bil-məz, bir halda ki, belədir...

– Bir halda ki, belədir, mən qalxıb getməliyəm, eləmi? – Knyaz qalxıb, vəziyyətinin açıq-aşkar çətinliyinə baxmayaraq, hətta fərəhlə güldü. – Bir də, vallah, general, mənim buranın adətlərindən qətiyyəni başım çıxmasa da, burada adamların necə yaşaması haqqında bir şey bilməsəm də, elə bu cür olacağını bildirdim. Nə etməli, bəlkə, elə bu cür olması lazımdır... Elə o zaman da mənim məktubuma cavab ver-məmişdiniz... Yaxşı, əlvida, sizi narahat etdiyim üçün məni bağışlayın.

Bu an knyazın baxışı elə mehriban, təbəssümü isə mübhəm bir ədavət duyğusu, kin-küdurət əlaməti də təzahür etməyən təbəssüm idi ki, general birdən heyrətə gəlib, öz qonağına başqa bir nəzərlə baxdı; münasibətdəki bütün təbəddülat bir an içində baş vermişdi.

General tamamilə başqa bir ahənglə dedi:

– Bilirsinizmi, knyaz, axı mən sizi, hər halda, tanımıram, amma Lizaveta Prokofyevna, bəlkə, həmfamiliyası ilə görüşmək istəyər... istəyirsiniz, vaxtınız imkan verirsə, gözləyin.

– Vaxtım imkan verir, mən öz vaxtımın ağasıyam (knyaz bunu deyib, girdə kənarları olan yumşaq şlyapasını dərhal masanın üstünə qoydu). Mən, doğrusu, elə bu cür də güman edirdim ki, Lizaveta Prokofyevna, bəlkə, mənim ona məktub yazdığımı xatırlayar. Bir az bundan qabaq mən sizi orada gözləyəndə nökriniz şübhələnmişdi ki, mən sizin yanınıza yoxsul olduğum üçün yardım istəməyə gəlmişəm, mən bunu hiss etmişdim; görünür, bu barədə sizin ciddi təlimatınız mövcuddur, lakin mən, doğrusu, bunun üçün gəlməmişəm, düzünü deyim ki, ancaq adamlarla yaxınlaşmaq üçün gəlmişəm. Ancaq fikirləşirəm ki, yəqin, sizə mane oldum, bu da məni narahat edir.

General şən təbəssümlə dedi:

– Bilirsinizmi nə var, knyaz, hərəgah siz, doğrudan da, görün-düyünüz kimisinizsə, onda sizinlə tanışlıq, şübhəsiz, xoş olar; ancaq məsələ burasındadır ki, mən məşğulam, elə bu saat yenə də əyləşib, bəzi kağızları gözdən keçirməli, imzalamalıyam; sonra isə zati-alinin hüzuruna yollanacağam, ondan sonra da qulluğa, əslində, belə çıxır ki, mən adamlarla... yəni yaxşı insanlarla görüşməyimə şad olsam da... imkanım məhduddur. Bununla belə, mən son dərəcə əminəm ki, siz çox gözəl tərbiyə alıbsınız, əminəm ki... sizin neçə yaşınız var?

– İyirmi altı.

– Pah! Mən güman edirdim ki, xeyli az olar.

– Elədir, deyirlər, mən üzdən cavan görünürəm. Çalışaram sizə mane olmayım, bir az sonra hər şeyi başa düşərəm, ona görə ki, özümün mane olmaqdan xoşum gəlmir... Bir də, nəhayət, mənə elə gəlir ki, biz zahirən... bir çox cəhətdən elə müxtəlif adamlarıq ki, bizim, yaqın, çox məsələdə ümumi rəyimiz ola bilməz; lakin, bilirsinizmi, mən özüm bu sonuncu ideyaya inanmıram, çünki çox vaxt adama ancaq elə gəlir ki, ümumi rəy, ümumi nöqteyi-nəzər yoxdur, amma lap yaxşı var... adamların öz aralarında gözəyarı bölüşdürülərək, heç bir şey tapa bilməmələri onların tənbelliyindən irəli gəlir... Axı, deyəsən, mən cansıxıcı söhbətə başladım? Siz, gərək ki...

– İki kəlmə: sizin, heç olmazsa, az-maz pulunuz, dövlətiniz varmı? Yaxud, bəlkə, bir işlə məşğul olmaq fikrindəsiniz? Bağışlayın ki, mən belə açıq danışaram...

– Lütf edirsiniz, mən sizin sualınızı olduqca qiymətləndirir və başa düşürəm. Hələlik mənim heç bir var-dövlətim yoxdur, heç bir məşğuliyyətim də hələlik yoxdur, amma olmalıdır. Məndə özgə adamın pulu var idi, mənə onu professorum Şneyder vermişdi, mənə İsveçrədə müalicə edib təlim verən Şneyder; o, mənə ancaq yolpulu vermişdi, ancaq yola çatan qədər; ona görə də indi, məsəl üçün, mənim ancaq bir neçə qəpik pulum qalıb. Doğrudur, mənim bir işim var, bu barədə mənə məsləhət lazımdır, lakin...

General onun sözünü kəsdi:

– Deyin görüm, siz hələlik necə yaşamaq fikrindəsiniz, sizin məram-məqsədiniz nədən ibarətdir?

– Birtəhər işləmək istədim.

– Paho, siz lap filosofsunuz ki, yaxşı, deyin görüm... bir şeyə az da olsa istedadınız, qabiliyyətiniz varmı, yəni demək istəyirəm ki, gündəlik çörək pulu çıxan bir işə? Yenə də üzr istəyirəm...

– Yox canım, üzr istəməyin. Xeyr, güman edirəm ki, mənim nə istedadım var, nə də xüsusi bir qabiliyyətim, hətta əksinədir, ona görə ki, mən xəstə adamam, düzgün təhsil ala bilməmişəm. O ki qaldı çörək puluna, mənə belə gəlir ki...

General yenə onun sözünü kəsib suallar verməyə başladı. Knyaz söyləmiş olduqlarını yenidən söylədi. Məlum oldu ki, general mərhum Pavlişşev haqqında eşitmişdir, hətta onu şəxsən tanıyırmış. Pavlişşevin onun tərbiyəsi ilə nə üçün maraqlandığını, heç knyazın özü də izah edə bilmirdi – bununla belə, mümkündür ki, bu işi, sadəcə olaraq, onun mərhum atası ilə köhnə dostluğuna görə etmişdi. Ata-anası öləndə knyaz balaca uşaq idi, həmişə kəndlərdə yaşayıb böyümüşdü, ona görə ki, uşağın səhhəti üçün kənd havası lazım idi. Pavlişşev etibar edib onu öz qohumlarına, qoca mülkədar arvadlarına tapşırırmışdı; onun üçün əvvəlcə mürəbbiyə tutmuşdular; sonra mürəbbi tutdular; o dedi ki, hər şeyi xatırlasa da, çox çətin ki, ağıllı-başlı bir söz deyə bilər, ona görə ki, bir çox şeyi dərk edə bilmirdi. Naxoşluğu, tez-tez baş verən bayılmalar onu az qala sarsaq adama döndərmişdi (knyaz elə bu cür də dedi: “sarsaq”). O, nəhayət, söylədi ki, Pavlişşev bir dəfə Berlində İsveçrəli professor Şneyderlə görüşdü; Şneyder məhz bu cür naxoşluqlarla məşğuldur; İsveçrədə, Valli kantonunda müəssisəsi var, öz metodu ilə, soyuq su ilə, gimnastika ilə müalicə edir; idiotizmi də, dəlilləri də müalicə edir, eyni zamanda təhsil verir və ümumiyyətlə, mənəvi inkişaf üçün şərait yaradır; bunu da dedi ki, Pavlişşev onu İsveçrəyə, professorun yanına beş il bundan qabaq göndərmişdi; özü isə iki il bundan əvvəl qəflətən öldü; nə vəsiyyət yazıb, nə də bir sərəncam; Şneyder onu iki il də saxlayıb, müalicə etmişdir; Şneyder onu sağaltmasa da, ona olduqca kömək etdi; nəhayət, onun öz şəxsi arzusuna görə və qarşıya çıxan bir əhvalatla əlaqədar olaraq onu Rusiyaya göndərmişdir.

General çox təəccüb edərək soruşdu:

– Demək, Rusiyada sizin heç kəsiniz, heç kiminiz yoxdur.

– İndi heç kimim, ancaq mən ümid edirəm... Həm də bir məktub almışam...

General məktub sözünü eşitməyib onun sözünü kəsdi:

– Siz, heç olmazsa, az-çox bir şey öyrənibsiniz, ya yox, sizin naxoşluğunuz hər hansı bir idarədə hər hansı asan bir işlə məşğul olmağınıza mane olmaz ki?

– Bəli, güman edirəm ki, olmaz. Bir yerdə işləməyi mən hətta çox istəyirdim, ona görə ki, nəyə qabiliyyətim olduğunu özüm də bilmək istərdim. Bütün dörd il müddətində mən düzgün olmasa da, elə-belə, onun xüsusi sistemi üzrə fasiləsiz təhsillə məşğul olmuşam, özüm də bu müddət ərzində bir xeyli rusca kitab oxumuşam.

– Rusca kitablar? Demək, savadlısınız və səhvsiz yazmağı bacarırsınız?

– Lap yaxşı bacarıram.

– Çox gözəl, bəs xəttiniz?

– Xəttim əladır. Bax, deyəsən, bu işdə mənim istedadım var, bu cəhətdən mən əsl kalliqrafam. – Knyaz hərərlə dedi. – İcazə verin, mən bu saat sınaq üçün sizə bir şey yazım.

– Lütf edin. Bu hətta lazımdır... Mən sizin bu cür amadəliyinizi, knyaz, olduqca xoşlayıram, siz, doğrusu, son dərəcə mehriban insansınız.

– Sizin necə də gözəl yazı ləvazimatınız var, görün nə qədər karandaşınız, nə qədər qələminiz, necə də qalın, gözəl kağızınız var... Həm də sizin nə gözəl kabinetiniz var! Baxın, bu mənzərə mənə tanışdır, bu, İsveçrə mənzərəsidir. Mən əminəm ki, rəssam bunu naturadan çəkib, həm də mən əminəm ki, bu yeri görmüşəm: bu kanton da Uri...

– Çox ola bilər, amma şəkil burada alınıb. Qanya, knyaza kağız verin, bu da qələm və kağız, bax bu masanın arxasına buyurun.

Bu aralıq Qanya portfelindən iri formatlı bir fotosəkli çıxarıb generala verdi, o, Qanyaya müraciətlə:

– Bu nədir? – deyə soruşdu. – Pah! Nastasiya Filippovna!

– General həyəcanla, böyük bir maraqla Qanyadan soruşdu:

– Bunu özümü, qadın özümü sənə göndərib?

– Mən bu saat onun yanına təbrikə getmişdim, orada verdi. Bunu çoxdan xahiş edirdim. – Qanya dilxor halda gülümsəyərək, əlavə etdi:

– Bilmirəm, mən onun yanına belə bir gündə əliboş, töhfəsiz getdiyim üçün bu, bəlkə də, bir eyhamdır.

General onun sözünü inamla kəsdi:

– Yox, canım, sənin ağılına nə qəribə fikirlər gəlir! O heç işarə vurur... belə şeylə heç maraqlanmaz da. Bir də ki, sən töhfəni nəylə alacaqsan: bunun üçün axı minlərlə pul lazımdır! Bəlkə, şəklini verəydin? Bir de görüm o hələ səndən şəkil istəməyib ki?

– Yox, hələ istəməyib, ola bilsin ki, heç istəməyəcək də. Siz, İvan Fyodoroviç, əlbəttə, bugünkü axşamı unutmayıbsınız, deyilmi? Axı siz xüsusi dəvət olunanlardansınız.

– Unutmamışam, əlbəttə, yadımdadır, mütləq gələcəyəm. Bəs necə, anadan olan gün, iyirmi beş yaş! Hm... bilirsənmi, Qanya, indi ki, belədir, mən açıb sənə söyləyəcəyəm, hazırlaş. O, Afanasi İvanoviçə və mənə vəd edib ki, bu gün axşam öz evində son sözünü deyəcəkdir, olum, ya ölüm! Sən işini möhkəm tut, hazır ol.

Qanya birdən tutuldu, qanı elə qaraldı ki, hətta rəngi də bir az qaçdı.

– Qadın bu sözü həqiqətənmi dedi? – Qanya bunu soruşanda səsi, sanki, titrədi.

– Üç gün bundan qabaq söz verib. Biz ikimiz də o qədər təkid etdik ki, məcbur oldu. Ancaq xahiş etdi ki, hələlik sənə bildirməyək.

General gözüünü Qanyaya zilləmişdi. Qanyanın dilxorluğu, görünür, onun xoşuna gəlməmişdi.

Qanya təşviş və tərəddüdlə dedi:

– Bir yadınıza salın, İvan Fyodoroviç, axı o, məsələni özü həll edincəyədək, tamamilə azad surətdə qərar qəbul etməyi mənim öhdəmə buraxmışdı, hətta onda da axırncı sözü mən deməliyəm...

General birdən qorxdu:

– Bəs məgər sən... bəs məgər sən...

– Mən heç bir şey.

– Lütf elə, sən bizim başımıza oyun açmaq istəyirsən?

– Axı mən ki imtina etmirəm. Mən, bəlkə, fikrimi düzgün ifadə etmədim...

General dilxorluğunu gizlətmədən dedi:

– Hələ gəl bir imtina da et! Burada məsələ, qardaş, onda deyil ki, sən imtina etmirsən; məsələ sənin hər şeyə hazır olmağında, məmnun qalmağındadır; məsələ onun sözlərini sənin sevinc və şadlıqla qəbul etməyindədir. Bəs evdə vəziyyət necədir?

– Evdə vəziyyət necə olacaq? Evdə hər şey mənim iradəmdən asılıdır; bircə atam, həmişəki kimi, şitlik eləyir; lap biabırçılıq edir,

mən daha onunla heç danışmıram, amma, hər halda, həddini aşmağa qoymuram; doğrusu, arada anam olmasaydı, evdən qovardım. Anam, əlbəttə, daim gözünün yaşını axıdır; bacım qəzəblənir, nəhayət, onlara açıq dedim ki, mən öz taleyimın ağasıyam, istəyirəm ki, evdə mənə... tabe olsunlar. Bütün bunları anamın yanında bacıma möhkəm eşitdirdim.

General çiyinlərini çəkib, qollarını bir az aralayaraq fikirli-fikirli dedi:

– Amma, qardaş, mən başa düşə bilmirəm. Nina Aleksandrovnaya bayaq buraya gələndə, yadındadırmı, ah-vay edir, şikayətlənirdi. Soruşdum ki, “nə olub”. Belə çıxır ki, guya, onlara *rüsvayçılıq* üz verib. Müsəidənizlə soruşuram, burada nə rüsvayçılıq var? Nastasiya Filippovnanı kim və nədə məzəmmət edə bilər, kim onun haqqında bir pis söz deyə bilər? Bəlkə, onun Totski ilə əlaqədə olmasını nəzərdə tuturlar? Axı bu, xüsusilə məlum şərait nəzərə alınarsa, cəfəngiyatdan başqa bir şey deyil! “Siz, – deyir, – onu öz qızlarınıza yaxın buraxmırsınız, elə deyilmi?” Sözə bir bax! Gör ha! Vay sənə mən nə deyim, Nina Aleksandrovnaya! Axı bunu necə başa düşməyəsən, bunu necə başa düşməyəsən...

Qanya çətinlik çəkən generala dedi:

– Öz vəziyyətimimi? O başa düşür; siz ona açıqlanmayın. Yeri gəlmişkən onu deyim ki, mən elə o vaxt qulaqburması verdim ki, başqalarının işinə burunlarını soxmasınlar. Buna baxmayaraq, hələ indiyə qədər bizim evimizdə dava-qalmaqal baş verməyib, ona görə ki, hələ son söz deyilməyib, amma tufan qopacaq. Bu gün son söz deyiləcəksə, onda, demək, hər şey məlum olacaq.

Küncdə, öz kalliqraf masasının arxasında əyləşən knyaz bütün söhbəti eşidirdi. O, yazını bitirib generalın masasına yanaşaraq yazdığı təqdim etdi.

– Demək, Nastasiya Filippovna budur? – knyaz portretə diqqət və maraqla baxaraq dilləndi. – Necə də gözəldir! – deyə knyaz dərhal, hərərlə əlavə etdi. Portretdə, doğrudan da, fəvqəladə gözəl bir qadın rəsm edilmişdi. Onun əynində son dərəcə sadə və qəşəng qara ipək don var idi, görünür, tünd-xurmayı rəngli saçlarını, sadəcə, yığışdırmışdı, gözləri qara, dalğın idi, coşqun çöhrəsi təkəbbürlü idi. Üzdən bir az arıq görünürdü, bəlkə də, rəngi solğun idi... Qanya ilə general knyaza heyərlə baxdılar...

General soruşdu:

– Necə yəni Nastasiya Filippovna! Məgər siz Nastasiya Filip-povnanı da tanıyırsınız?

Knyaz cavab verdi:

– Bəli, Rusiyaya gəldiyim cəmi bir sutkadır, amma bu cür dilbər gözəli tanıyıram. – Dərhal Roqojinlə görüşünü söyləyib, onun nağıl etdiyi bütün əhvalatı danışdı.

Knyazın söylədiyi əhvalatı çox diqqətlə dinləyən general yenə təşvişə düşərək, nüfuzedici nəzərlə Qanyaya baxdı:

– Bu da sənin üçün təzə xəbər!

Özünü bir az itirmiş Qanya da mızıldadı:

– Yəqin, ədəbsizlikdən başqa bir şey deyil, tacir balası eys-ışrətə qurşanıb. Mən onun haqqında bundan qabaq da eşitmişdim.

General əlavə etdi:

– Qardaş, mən də eşitmişəm. Elə o vaxt, sırğa əhvalatından sonra Nastasiya Filippovna bu məzəli əhvalatı mənə söyləmişdi. Amma indi məsələ ayrı cürdür. Burada, bəlkə, doğrudan da, milyon söhbəti var, həm də... ehtiras, fərz edək ki, biabırçı ehtiras da var, amma, hər halda, ehtirasa çox bənzəyir, axı bu cənablarnın başları dumanlananda nələr törədə biləcəkləri məlum məsələdir... Hm... Ortaya bir kələk-filan çıxmaya! – deyərək general dalğın halda sözünü bitirdi.

Qanya dişini ağırtdı:

– Siz milyondan qorxursunuz?

– Sən, əlbəttə, yox?

Qanya birdən knyaza müraciət etdi:

– Sizə necə təsir bağışladı, knyaz, o, ciddi adamdır, yoxsa elə-belə, ədəbsiz şəxsiyyətdir? Məhz sizin rəyiniz necədir?

Qanya bu sualı verəndə qəlbində nə isə xüsusi bir duyğu baş qaldırmışdı. Sanki, onun beynində yeni və nə isə xüsusi bir ideya yaranmışdı, bu da onun parlayan gözlərindən, səbirsiz baxışlarından oxunurdu. Səmimi olaraq və sadələvhcəsinə nigaran olan general da knyaza çəpəki nəzər saldı, lakin onun cavabından az şey gözləyirdi.

Knyaz cavab verdi:

– Bilmirəm sizə necə deyim? Ancaq mənə elə gəldi ki, o, qızgın bir məhəbbətə mübtəladır, hətta bu nə isə dəlicəsinə, ehtiraslı bir məhəbbətdir. Bir də ki, onun özü hələ, deyəsən, xəstədir. Çox ola

bilsin ki, Peterburqa ayaq basdığı ilk gündən, xüsusilə əyyaşlığa başlasa, yenə yorğan-döşəyə düşəcək.

General bu ideyadan yapışdı:

– Eləmi? Sizə elə təsir bağışladı?

– Bəli, mənə elə gəldi.

Qanya generala baxıb gülümsədi:

– Buna baxmayaraq, bu cür hoqqabazlıqlar nəinki bir neçə gün ərzində, hətta elə bu gün, axşama qədər də baş verə bilər. Bəlkə, bir əhvalat oldu.

General:

– Hm!.. Əlbəttə!.. – dedi. – Ola bilər, iş bu şəkil olsa, bütün məsələ Nastasiya Filippovnanın beyninə nə batacağından asılı olacaq.

– Bəs axı siz onun bəzən nə cür hərəkətlər etdiyini bilirsiniz?

– Qanı lap qaralmış general yenə çıxmırdı.

– Yəni nə cür hərəkət? Bəri bax, Qanya, sən bu gün, xahiş edirəm, ona çox etiraz etmə, çalış ona qarşı, bilirsənmi, belə ol... Sözün qıyası, səmimi ol... Hm!.. Sən niyə üz-gözünü qırışdırırsan? Bəri bax, Qavrila Ardalionoviç, yeri gəlmişkən, lap məqamı olduğu üçün səndən soruşuram: biz nədən ötrü əlləşirik? Sən başa düşürsən ki, mən bu işdəki öz xüsusi mənfəətim cəhətdən çoxdan təmin olunmuşam; məsələ nə şəkil alırsa alsın, işi mən öz faydama həll edəcəyəm. Totskinin qərarı qətidir; demək, mən tamam arxayınam. Ona görə indi mənim bircə istəyim var: o da sənin xeyrindir. Özün düşün, olmaya, mənə inanmırsan? Axı bir də ki, sən... sən... sözün qıyası, ağıllı adamsan, mən də sənə arxayın olmuşam... Bu işə indiki halda, bu... bu...

Qanya yenə çətinə düşmüş generalın dadına çatdı, onun sözünü tamamladı:

– Bu, əsas məsələdir, – özü də, dodaqlarını büzüb kinli-kinli gülümsədi, o, təbəssümünü heç gizlətmək də istəmirdi. Qanya odlu baxışlarını düz generalın gözünün içinə zilləyərək, hətta, elə bil, istəyirdi ki, general onun baxışındakı bütün fikri oxusun. General pörtüb özündən çıxdı. O, Qanyaya acıqlı-acıqlı baxıb, guya ki, onun sözünə şərik oldu.

– Hə də, dərrakə əsas məsələdir! Sən çox gülməli adamsan, Qavrila Ardalionoviç! Mən belə görürəm ki, sən o tacir balasının meydana çıxmasını özün üçün qurtuluş vasitəsi hesab edərək, çox

sevinirsən. Axı bu məsələdə lap əvvəldən dərrakə ilə iş görmək lazımdır, burada məhz başa düşmək lazımdır... və hər iki tərəfdən namusla, səmimi hərəkət etmək gərəkdir, belə olmasa, onda... başqalarını rüsvay etməmək üçün irəlicədən xəbər vermək lazım idi; bunun üçün kifayət qədər vaxt da var idi, cəmi bir neçə saat qalmış olsa da, hətta indi də kifayət qədər vaxt var... (general mənalı-mənalı qaşlarını çatdı) Sən başa düşdünmü? Anladınmı? Düzünü de görüm, sən istəyirsən, yoxsa yox? İstəmirsənsə, de, çox xahiş edirəm. Sizi, Qavrilə Ardalionoviç, heç kəs tutub saxlamır, hərgah siz bu işdə ancaq tələ görürsünüzsə, heç kəs sizi zorla dartıb tələyə salmaq istəmir.

Qanya yavaşdan, lakin əzmlə:

– Mən istəyirəm, – dedi, gözlərini yerə dikib dilxor halda susdu. General razı qaldı. O qızıqıb özündən çıxdığı, çox dərinə getdiyi üçün, görünür, peşman olmuşdu. General birdən knyaza tərəf döndü, sanki, qəflətən təşvişə düşmüşdü, bu, onun üzündən görünürdü – axı knyaz burada idi, söhbəti, hər halda, eşitmişdi. Lakin general dərhal sakitləşdi: knyazın çöhrəsinə nəzər salan kimi tamamilə sakitləşmək olardı.

General knyazın təqdim etdiyi kalliqrafiya nümunəsinə baxa-baxa qışqırdı:

– Paho! Bu ki gözəl xətt nümunəsidir! Özü də, necə nadir bir nümunə! Qanya, sən bir buraya bax, gör nə cür istedaddır!

Qalın velen kağızı vərəqində knyaz orta əsr rus şrifti ilə belə bir ifadə yazmışdı:

“İtaətli iqumen Pafnuti imza etdi”.

Knyaz fəvqəladə məmnuniyyət və ruh yüksəkliyi ilə izah etdi:

– Baxın bu, iqumen Pafnutinin şəxsi imzasıdır, on dördüncü əsrdə çəkilən şəkildəndir. Bizim bütün qədim iqumenlərimizin və mitropolitlərimizin çox gözəl imzaları var idi, özləri də bəzən necə böyük zövqlə, səylə imza edirdilər! General, sizdə, heç olmazsa, Poqodinın nəşri yoxdur ki? Baxın, mən burada başqa şriftlə yazmışam: bu, keçən əsrin iri, girdə fransız şriftidir, bəzi hərflər hətta ayrı cür yazılırdı, iri şrift küçə mirzələrimizin xətt nümunələrindən iqtibas edilmiş şriftdir (məndə biri var idi) – siz razılaşın ki, onun öz məziyyətləri var. Siz bu girdə *d* ilə *a*-ya nəzər yetirin. Mən fransız üslubunu rus hərflərinə tətbiq etmişəm, bu, çox çətin şeydir, amma müvəffəqiyyətli oldu. Baxın, bu da gözəl və orijinal şriftdir, bu ifadəyə diqqət

edin, “səy hər şeyə üstün gəlir”. Bu, mirzə şriftidir, daha doğrusu, rus hərbi-mirzə şrifti. Mötəbər şəxsə göndərilən rəsmi kağızı bu cür yazırlar, bu da girdə şriftdir, gözəl, qara şrift, qara yazılıb, lakin böyük zövqlə yazılıb. Kalliqraf bu cür quyruqlara, yaxud, daha doğrusu, belə quyruqlar çəkmək təşəbbüsünə, baxın bu tamamlanmamış nimquyruqlar rəsm edilməsinə yol verməzdi – görürsünüzümü – ümumiyyətlə, bir tamaşa edin, axı bu, səciyyəvi cəhətdir, həm də, doğrusu, burada hərbi-mirzəlik qabiliyyəti özünü bütün varlığı ilə nümayiş etdirmişdir; sərbəstlik etmək də istəyib, istedad da əl-qol açmağa can atıb, amma neyləyəsən ki, hərbi yaxalığın qarmağı möhkəm bağlanıb, intizam özünü xətdə də göstərib, əladır! Bu yaxınlarda mənə təsadüfən tapdığım belə bir xətt nümunəsi heyran etdi, özü də bunu harada tapdım: İsveçrədə! Baxın, bu, sadə, adi və sırf ingilis şriftidir: bundan da incə və zərif xətt ola bilməz, burada hər şey gözəllik mücəssəməsidir, xırda, mirvari kimi incədir, bu, kamildir, baxın, bu da variasiya, yenə fransız səciyyəli; bunu bir nəfər səyyah, fransız ticarət firması nümayəndəsindən almışam: elə həmin ingilis şriftidir, lakin qara xətt ingilis şriftində olduğundan azca qəliz və qalındır, ona görə də işıq nisbəti pozulmuşdur, buna da fikir verin: oval dəyişib, girdəliyi azca artıq və həm də quyruqludur, quyruq isə ən təhlükəli şeydir! Quyruqlu imza fəvqəladə böyük zövq tələb edir, lakin müvəffəqiyyətli çıxanda, tənəsüb tapılında bu cür şrifti heç bir şeylə müqayisə etmək olmaz, buna hətta vurulmaq da olar.

General gülürdü.

– Paho! Siz nə dərin incəliklərə varırsınız, siz, mənim əzizim, sadəcə, kalliqraf deyil, artistsiniz. Hə, Qanya?

Qanya:

– Heyrətamizdir, – dedi və gülüb kinayə ilə əlavə etdi: – Hətta öz mövqeyini də dərk edir.

General dedi:

– Sən gül, gül, axı bununla nüfuz qazanmaq olar. Knyaz, siz bilirsinizmi, biz indi sizə nə cür şəxsə kağız yazmağı tapşıracağıq? – General saata baxıb rəyini belə bitirdi: – Sizə danışıqsız, ilk addımdan ayda otuz beş manat maaş təyin etmək olar. Amma saat birin yarısı olub, keçək mətləbə, knyaz, ona görə ki, mən tələsməliyəm, bu gün isə biz, bəlkə, sizinlə görüşmədik! Bir dəqiqə əyləşin, mən sizə izah etdim ki, sizi çox tez-tez qəbul etməyə imkanım yoxdur,

lakin sizə azca, əlbəttə, lap müxtəsərcə, yəni ən zəruri ehtiyac üçün səmimi olaraq kömək etmək istəyirəm, sonrasını özünüz bilərsiniz. Dəftərxanada mən sizin üçün bir iş taparam, ağır iş olmayacaq, ancaq səliqəli olmağı tələb edəcək. İndi gələcək məsələlər barədə. Qavri ilə Ardalionoviç İvolginin, baxın mənim həmin bu gənc dostumun – xahiş edirəm, onunla tanış olarsınız – evində, yəni ailəsində anası və bacısı öz mənzillərində iki-üç mebelli otaq təmizləyib hazırlayıblar, bu otaqları əla zəmanət verilən kirayənişinlərə kirayə verirlər, yemək də orada olacaq, xidmətçi də sizə xidmət edəcəkdir. Əminəm ki, mənim zəmanətimi Nina Aleksandrovna qəbul edər. Knyaz, sizin üçün isə bu həтта xəzinədən də artıqdır, əvvələn, ona görə ki, siz tək olmayacaqsınız, necə deyərlər, ailə içərisində olacaqsınız, mənim zənnimcə, sizə Peterburq kimi paytaxtda ilk addımdan tək yaşamaq olmaz. Nina Aleksandrovna – Qavri ilə Ardalionoviçin anası və Varvara Ardalionovna – Qavri ilə bacısı, mənim həddən artıq hörmət etdiyim xanımlardır. Nina Aleksandrovna mənim ilk qulluq dövrümdə keçmiş yoldaşım olan Ardalion Aleksandrovniçin zövçəsidir, lakin mən bəzi mülahizələrə görə onunla əlaqə və münasibəti kəsmişəm, buna baxmayaraq, bu cür şərait mənim ona qarşı, bir növ, hörmət göstərməyimə mane olmur. Bütün bunları, knyaz, mən ona görə izah edirəm ki, siz başa düşəsiniz: mən sizə, necə deyərlər, şəxsən zəmanət verirəm; beləliklə də, sizin üçün zəmin oluram. Ev kirayəsi lap az olacaq, həm də mən əminəm ki, bir az sonra sizin maaşınız bunu ödəmək üçün tamamilə kifayət edəcəkdir. Doğrudur, adamın heç olmazsa bir müxtəsər cib xərcliyi də olmalıdır, lakin, knyaz, mən sizə desəm ki, siz cib xərcliyindən elə, ümumiyyətlə, cibinizdə pul saxlamaqdan saqınsanız yaxşıdır, siz acıqlanmayın, mən sizə baxıb öz nöqtəyi-nəzərimi deyirəm. Lakin bu saat sizin pul kisəniz lap boş olduğu üçün hələlik, əvvəl başdan, müsaidənizlə sizə bu iyirmi beş manatı təqdim edim. Biz, əlbəttə, hesablaşarıq, hərgah siz, danışığınızdan göründüyü kimi, belə səmimi və ürəyiaçıq adamsınızsa, bu məsələdə də bizim aramızda çətinlik törəyə bilməz. Bir halda ki, mən sizinlə belə maraqlanıram, demək, mənim sizin haqqınızda müəyyən məqsədım var, siz sonralar bunu bilərsiniz. Görürsünüzmü, mən sizinlə olduqca sadə rəftar edirəm, Qanya, mən ümidvaram ki, knyazın sizin mənzilinizdə yaşamasına sənin heç bir etirazın yoxdur.

Qanya nəzakət və iltifatla onun sözünü təsdiq etdi:

– Yox, canım, əksinə! Anam da çox şad olar.

– Sizin, gərək ki, hələlik bircə otağınızda adam yaşayır. O, adı nədir, Ferd... Fer...

– Ferdişşenko.

– Hə, sizin o Ferdişşenko mənim xoşuma gəlmir; şit təlxəyin biridir. Heç başa düşə bilmirəm ki, Nastasiya Filippovna ona nə üçün belə imkan yaradır? Ferdişşenko doğrudanmı onun qohumudur?

– Əşi, yox, bütün bunlar zarafatdır! Qohuma heç bənzəmir.

– Eh, cəhənnəm olsun! Nə deyirsiniz, knyaz, razısınız, yoxsa yox?

– Mən sizə təşəkkür edirəm, general, siz mənimlə fövqələdə mehriban bir insan kimi rəftar etdiniz; mənzil məsələsini mən heç sizdən xahiş də etməmişdim; mən bunu məğrurluqdan demirəm; mən, həqiqətən, heç bilmirdim başıma nə çarə qılıım. Doğrudur, bir az bundan qabaq mənə Roqojin öz evinə dəvət etmişdi.

– Roqojin? Yox, olmadı, mən sizə ata kimi, yaxud daha çox xoşunuza gəlibsə, bir dost kimi məsləhət görürdüm ki, cənab Roqojini yaddan çıxarın. Elə, ümumiyyətlə, sizə məsləhət görürdüm ki, siz daxil olacağınız ailə ilə əlaqə saxlayasınız.

Knyaz:

– Bir halda ki, siz belə mehriban insansınız, onda mənim bir işim var. Mənə xəbərdarlıq məktubu göndərilib... – deyə sözə başladisa da, general onun sözünü kəsdi.

– Yox, üzr istəyirəm, indi daha bir dəqiqə də vaxtım yoxdur, mən bu saat sizin haqqınızda Lizaveta Prokofyevnaya xəbər verəcəyəm: o, sizi elə indi qəbul etmək istəsə, mən sizi yaxşı cəhətdən təqdim etməyə çalışacağam, onda sizə məsləhət görürəm fürsətdən istifadə edərək, onun xoşuna gəlməyə çalışın, ona görə ki, Lizaveta Prokofyevna sizin işinizə olduqca yaraya bilər, axı siz ikiniz də bir familiyadansınız, hərəgah istəməsə, onda inciməyin, başqa bir vaxta qalsın. Qanya, sən hələlik bu haqq-hesab kağızlarını gözdən keçir, biz bir az bundan qabaq Fedoseyevlə xeyli əlləşdik. Onları əlavə etmək yadınızdan çıxmasın...

General çıxdı, knyaz haqqında az qala dördüncü dəfə danışmağa başladığı öz işi barədə bir şey söyləyə bilmədi. Qanya papiros yandıraraq knyaza da papiros təklif etdi, knyaz papiros götürdü, lakin o, Qanyaya mane olmamaq üçün dinib-danışmırdı; ona görə

də kabinetə göz gəzdirməyə başladı, lakin Qanya generalın ona göstərdiyi, rəqəmlərlə dolu kağıza ancaq gözcü nəzər saldı. Onun fikri dağınıq idi: onlar ikilikdə qalanda knyaz fikir verib gördü ki, Qanyanın təbəssümü, baxışı, dalğınlığı daha da gərginləşmişdir. Birdən o, knyaza yanaşdı, knyaz isə yenə Nastasiya Filippovnanın portretinə tamaşa edirdi.

Qanya ona diqqətlə baxıb birdən soruşdu:

– Knyaz, demək, bu cür qadın sizin xoşunuza gəlir, eləmi? – Bu sözləri elə dedi ki, elə bil onun nə isə fəvqəladə bir niyyəti var idi.

Knyaz cavab verdi:

– Heyrətəməz çöhrədir! Həm də mən əminəm ki, onun taleyi adi insan talelərindən deyil. Üzdən şən görünür, amma başı çox müsibətlər çəkib, elədirmi? Bunu onun gözlərindən oxumaq olur, baxın, yanaqlarında, gözlərinin altındakı bu iki nöqtədən bilmək olur. Çöhrəsindən görünür ki, təkəbbürlüdür, olduqca təkəbbürlü, ancaq bilmirəm bu qadın rəhmildirmi? Ah, kaş rəhmil olaydı! Onda hər şeyi xilas etmək olardı!

Qanya odlu baxışlarını ondan çəkməyərək sözüne davam etdi:

– Siz bu cür bir qadına evlənərdinizmi?

Knyaz dedi:

– Mən heç kəsə evlənə bilmərəm, mən xəstəyəm.

– Bəs Roqojin evlənərdimi? Siz necə bilirsiniz?

– Buna nə var ki, güman edirəm ki, günü sabah da evlənmək olar, evlənərdi, bir həftədən sonra isə, yəqin ki, başını kəsərdi.

Knyazın ağızından bu söz çıxan kimi Qanya birdən elə diksindi ki, knyaz az qaldı qışqırsın.

O, Qanyanın qolundan yapışıb soruşdu:

– Sizə nə oldu?

Nökər qapıda görünüb ucadan dedi:

– Cənab! Zati-aliləri sizdən xahiş edir ki, xanımın hüzuruna buyurasınız. – Knyaz nökerin arxasınca getdi.

IV

Yepançinin qızlarının üçü də sağlam, gümrah, ucaboy, çox qəşəng, mütənasib əndamlı idilər, döşləri iri və qabarıq idi, kişi əli kimi qüvvətli əlləri var idi; çox sağlam və qüvvətli olduqları üçün bəzən

bolluca yeməyi xoşlayırdılar; həm də bunu heç gizlətmək də istəmir-dilər. Onların anaları, general arvadı Lizaveta Prokofyevna qızlarının açıq-saçıq çox yemələrinə bəzən əyri-əyri baxırdı, lakin qızlar ana-larının bəzi fikrinə zahirən ehtiram göstərsələr də, əslində bu rəy və fikirlərə bəslənən hörmət hissindən heç bir əlamət qalmamışdı; hətta o dərəcədə ki, üç qızın arasında müəyyən edilmiş yekdil konklav¹ çox vaxt üstün gəlirdi: ona görə general arvadı da öz hör-mətini saxlamaq xatirinə onlarla mübahisəyə girişmir, güzəştə get-məyi üstün tuturdu. Doğrudur, qadın xasiyyətə tünd olduğu üçün çox vaxt buna əməl etmirdi, ağıllı şey beyninə batmırdı; Lizaveta Prokofyevna illər keçdikcə daha şiltaq və səbirsiz olurdu, hətta, bir növ, sarsaqlamışdı; buna baxmayaraq, əlinin altında olduqca müti və öyrədilmiş əri var idi: ürəyini boşalda bilməyəndə, hiddətindən nə qalırıdlsa, hamısını, adətən, ərinin başına yağdırırdı; bundan sonra ailədə ahəngdarlıq yenə də bərpa olunur, hər şey olduqca yaxşı və qaydasında davam edirdi.

Əslində, general arvadının özünün də iştahası pozulmamışdı, həm də, adətən, saat birin yarısında qızları ilə birlikdə az qala nahara bənzəyən bolluca səhər yeməyində iştirak edirdi. Qızlar hələ bir xeyli qabaqca; düz saat onda, yataqdan qalxmamış, yuxudan oyanan kimi hərəsi bir fincan qəhvə içirdi. Onlar buna birdəfəlik adət etmişdilər. Saat birin yarısında isə ananın otaqlarının yaxınlı-ğında balaca yemək otağında süfrə açılırdı; ailəvi səhər yeməyinə vaxtı olanda general özü də gəlirdi. Çay, qəhvə, pendir, bal, yağ, general arvadının özünün çox xoşladığı, xüsusi hazırlanmış kömbə-lər, kotlet və sairədən başqa süfrədə, hətta yağlı isti ət suyu da olurdu. Bizim hekayətimizin başlandığı həmin səhərçağı bütün ailə yemək otağına toplaşaraq generalı gözləyirdi; o, saat birin yansında gələcəyini vəd etmişdi. Hərgah general bir dəqiqə belə geciksəydi, dərhal onun dalınca adam göndərərdilər, lakin general vaxtında gəldi. Arvadı ilə salamlaşb əlini öpmək üçün yanaşanda hiss etdi ki, qadın ona nə isə şübhə və tərəddüdlə baxır.

Bir "lətifə" münasibəti ilə (general adəti üzrə bunu lətifə adlandı-rırdı) onun əhvali-ruhiyyəsinin bu gün məhz belə olacağını hələ bir gün əvvəl hiss etmişdi, özü də, dünən yuxuya gedərkən nigaran idi, ancaq indi yenə qorxurdu. Qızları öpüşmək üçün ona yaxınlaşdılar,

¹ *Konklav* – Roma papasını seçən kardinallar şurası

qızların ona acığı tutmasa da, hər halda, onların da hərəkət və davranışlarında nə isə xüsusi bir nigarançılıq vardı. Doğrudur, general müəyyən səbəblərə görə həddən artıq şəkkak olmuşdu; lakin o, təcrübəli, mahir ata və ər idi; buna görə də dərhal tədbir görə bilmişdi.

Hərgah biz burada ara verib, hekayətimizin əvvəlində general Yepançinin ailəsini əhatə edən münasibətlər və şəraiti açıq və dəqiq şəkildə müəyyən etmək üçün bəzi izahatın köməyinə müraciət etsək, təsvirimizin qabarıq və aydın olmasına, bəlkə, bir o qədər xələl toxundurmarıq. Biz bu saat dedik ki, general bir o qədər təhsilli adam deyildi, əksinə, özünün dediyi kimi, məktəbsiz-filansız “müstəqil surətdə!” savad öyrənmiş adam idi; buna baxmayaraq, təcrübəli ər və mahir ata idi. Yeri gəlmişkən deyək ki, o öz sisteminə riayət edərək, qızlarını ərə getməyə tələsdirmirdi, yəni onların “başlarının üstünü kəsdirmirdi”; onların xoşbəxtliyini arzu edən valideyn məhəbbətini göstərməklə qızlarını narahat etmirdi; halbuki ərğən qızların çox olduğu ən ağıllı ailələrdə də ata-analar çox vaxt qeyri-iradi və təbii şəkildə təzahür edən bu cür məhəbbətlə onları narahat edirlər. Bunun çətin iş olmasına baxmayaraq, general hətta Lizaveta Prokofyevnanı da öz sistemə riayət etməyə alışdırmışdı; çətinlik isə məsələnin qeyri-təbii olmasında idi; lakin generalın dəlilləri fəvqəladə əhəmiyyətli idi, ciddi faktlara əsaslanırdı. Bir də ki, öz iradə və qərarlarında tamamilə azad olan ərğən qızların, nəhayət, təbii ki, ağılları başlarına gəlməli idi; onda iş qızıardı; ona görə ki, şıltaqlıq etməz, lüzumsuz tələbkərlilik irəli sürməzlər; işdən həvəslə yapışarlar, valideynlərin isə borcu ancaq ondan ibarət olar ki, sayıq olsunlar, mümkün qədər xələvətçə nəzarət etsinlər ki, qızlar özləri üçün ləyaqəti olmayan ər seçməsinlər, qeyri-təbii bir əhvalat baş verməsin; sonra isə məqamı çatan kimi fürsətdən istifadə edərək var qüvvə ilə kömək edib, işi hər vasitə ilə düzgün istiqamətləndirsinlər. Nəhayət, bir məsələ də var idi ki, onların var-dövlət və ictimai nüfuzları ildən-ilə geometrik silsilə üzrə artırdı; demək, zaman keçdikcə onun qızları hətta adaxlı kimi də qazanırdılar. Lakin bütün bu dəfə edilməz faktlar arasında bir fakt da meydana çıxmışdı: böyük qız Aleksandra birdən və heç gözlənilmədən (bu elə həmişə belə olur) iyirmi altı yaşına girmişdi. Elə bu vaxt, kübar cəmiyyətə mənsub olan, yüksək rütbəli şəxslərlə oturub-duran, saysız-hesabsız var-dövlət sahibi olan Afanasi İvanoviç Totski də öz köhnə arzusunu,

evlənmək istədiyini bildirmişdi. Totski zərif xasiyyətə, fəvqəladə incə zövqə malik əlli beş yaşlarında bir adam idi. O özünə layiq arvad almaq istəyirdi, özü də fəvqəladə gözəllik sənəfi idi. Totski general Yepançinlə bir müddətdən bəri çox bərk dostlaşdığı üçün – onların qarşılıqlı surətdə bəzi maliyyə əməliyyatlarında iştirak etdiklərinə görə bu dostluq daha da artmışdı – bu işə rəhbərlik etməsini ondan xahiş etmişdi: onun qızlarından birinə evlənmək imkanı varmı, buna ümid etmək olarmı? General Yepançinin sakit və gözəl davam edən ailə həyatında açıqdan-açığa dönüş yaranırdı.

Qabaqca dediyimiz kimi, ailədə gözəl, sözsüz ki, kiçik qız Aqlaya idi. Lakin fəvqəladə xudpəsənd olan Totskinin özü də başa düşmüşdü ki, onun qisməti bu qız deyil, Aqlayanı ona verməzlər. Ola bilsin ki, bacıların arasında hökm sürən kor-koranə məhəbbət və hədsiz qızgın dostluq işi mürəkkəbləşdirirdi, lakin Aqlayanın taleyi onların arasında, ən səmimi tərzdə, sadəcə, tale kimi deyil, yer üzünün ideal cənnəti kimi nəzərdə tutulurdu. Aqlayanın gələcək əri, varlı olmaqdan başqa, bütün kamil keyfiyyət və müvəffəqiyyətlərə malik şəxsiyyət olmalı idi. Bacılar öz aralarında, artıq-əskik bir söz demədən, belə qərara gəlmişdilər ki, lazım olsa, Aqlayanın xeyrinə güzəştə gedəcəklər. Aqlaya üçün misilsiz cəhiz müəyyən edilmişdi. Valideynlər iki böyük bacının bu sazişindən xəbərdar idilər, ona görə də Totski generaldan məsləhət istəyəndə, onların arasında heç bir şübhə yox idi ki, böyük bacılardan biri, yəqin ki, onların arzusunu yerinə yetirməkdən imtina etməyəcəkdir; burası da var idi ki, Afanasi İvanoviç cəhiz məsələsində çətinlik çəkməyəcəkdə. O ki qaldı Totskinin təklifinə, general bunu dərhal, həyatı çox yaxşı bilən bir adam kimi, fəvqəladə yüksək qiymətləndirmişdi. Totski özü də bəzi xüsusi şəraiti nəzərə alaraq fəvqəladə ehtiyatla hərəkət edir və hələ zəmin hazırlayırdı, bu səbəbdən valideynlər də öz qızlarına üstüörtülü tərzdə lap uzaq gələcək üçün nəzərdə tutulan fikirlərini söyləmişdilər. Buna qızlardan lap yəqin olmasa da, heç olmazsa, təskinlikverici cavab almışdılar ki, böyük bacı, Aleksandra, mümkündür ki, imtina etməz. Aleksandra xasiyyətə möhkəm olsa da, mərhəmətli, dərrakəli və son dərəcə ünsiyyətli idi; Totskiyə hətta məmnuniyyətlə ərə gedərdi, söz versəydi, bu sözü yerinə yetirərdi. Aleksandra şöhrəti-filanı xoşlamırdı, nəinki qayğı və başağrısı törətməz, sərt və kəskin tələblər irəli sürməz, hətta həyata şirinlik gətirib,

rahatlıq yaradardı. Böyük bacı bir o qədər cazibədar olmasa da, gözəl qız idi. Totski üçün bundan yaxşı nə ola bilərdi?

Buna baxmayaraq, iş hələ çox ehtiyatla davam etdirilirdi. Totski ilə general öz aralarında dostcasına belə şərtləşmişdilər: nə qədər ki, məqamı çatmayıb, hər cür rəsmi və qəti addım atmaqdan imtina etsinlər. Hətta valideynlər də hələ öz qızları ilə tamam açıq danışmırdılar; sanki, ixtilaf da baş vermək üzrə idi: qızların anası, general arvadı Yepançina, nə üçünsə narazılıq edirdi, bu isə çox mühüm cəhət idi. Burada hər şeyə mane olan bir əhvalat, bir müəmmalı və cəncəl qəziyyə mövcud idi ki, bunun da nəticəsində bütün iş həmişlik pozula bilərdi.

Bu müəmmalı və cəncəl (Totskinin özünün dediyi kimi) “qəziyyə” hələ çoxdan, təqribən on səkkiz il bundan əvvəl başlanmışdı. Afanasi İvanoviçin orta quberniyalardan birindəki ən zəngin malikanələrindən biri ilə yanaşı kiçik malikanəli və çox yoxsul bir mülkədar çox ağır vəziyyətdə yaşayırdı. Bu adam lətifə dərəcəsinə varan fasiləsiz uğursuzluqlara məruz qalan diqqətəlayiq bir şəxs idi – nəcib zadəgan xanədanına mənsub olan istefaya çıxmış zabıt idi, hətta zadəganlıq cəhətdən də Totskidən üstün idi, adı Filip Aleksandroviç Baraşkov idi. Özü də, xirdəyə qədər borc içində idi, bütün var-yoxunu girov qoymuşdu; bu adam böyük zəhmət və məşəqqət, ağır əmək nəticəsində, nəhayət, özünün kiçik təsərrüfatını birtəhər, babat qaydaya sala bilmişdi. İşi bir balaca düz gətirən kimi hədsiz dərəcədə sevinirdi. Nəyə isə bəslədiyi ümiddən ruhlanıb şadlanan bu zadəgan ən çox borc almış olduğu bir adamla görüşmək və mümkün olsa borc məsələsini həll etmək, düzəlişmək üçün bir neçə günlüyə qəza şəhərinə yollandı. Şəhərə gələndən üç gün sonra sifəti yanmış, saqqalı qarsalanmış kovxası atını çapa-çapa özünü şəhərə yetirib mülkədara xəbər verdi ki, “malikanə yandı”, özü də dünən, günortaçağı; bundan başqa, “arvadı da yandı, uşaqları isə sağ-salamat qalıblar”. Hətta “taleyin uğursuzluqlarına” adət etmiş Baraşkov da bu gözlənilməz hadisəyə dözə bilmədi, dəli olub, bir aydan sonra qızdırma içində öldü. Yanmış malikanənin kəndliləri yerini-yurdunu tərk edərək, hərəsi bir tərəfə dağıldı, malikanəni satıb borcları ödədilər, Baraşkovun uşaqlarını, altı-yeddi yaşında olan iki balaca qızı isə Afanasi İvanoviç Totski alicənablıq edib, öz himayə və tərbiyəsinə götürdü. Onlar Afanasi İvanoviçin malikanə müdirinin

uşaqları ilə birlikdə tərbiyə olunmağa başladılar: bu müdir istefaya çıxmış çoxuşaqlı məmur idi, özü də alman idi. Çox keçmədən təkçə Nastasiya sağ qaldı, kiçik qız isə göyöskürəkdən öldü, xarici ölkədə yaşayan Totski bir az sonra bu uşaqları tamamilə unuttu. Beş il keçəndən sonra bir dəfə Afanasi İvanoviç yolüstü öz malikanəsinə baş çəkmək fikrinə düşdü; qəflətən özünün kənd evində, öz alman müdirinin ailəsində gözəl bir uşaq, on iki yaşında bir qız gördü; zirək, göyçək, ağıllı və misilsiz dərəcədə gözəllik vəd edən bir qız; Afanasi İvanoviç bu məsələdə çox məharətli sərraf idi. Bu dəfə o, malikanədə cəmi bir neçə gün qaldı, lakin lazımi sərəncam verməyi unuttu: qızın tərbiyəsində xeyli dəyişiklik baş verdi: qızların kübar cəmiyyət ruhunda tərbiyə edilməsində təcrübəsi olan hörmətli və yaşlı mürəbbiyə dəvət olundu; bu isveçrəli qadın təhsilli idi; fransız dilindən başqa, müxtəlif elmləri də öyrədirdi. O, kənd evinə köçdü, beləliklə də, balaca Nastasiyanın tərbiyəsi fəvqəladə bir miqyas aldı. Düz dörd ildən sonra bu tərbiyə başa çatdı, mürəbbiyə getdi, Nastasiyanın dalınca bir xanım gəldi, o da nə isə mülkədar arvadı idi, o da cənab Totskinin malikanə qonşusu idi, ancaq ayrı uzaq quberniyadan idi; Afanasi İvanoviçin təlimat və tapşırığına əsasən, Nastasiyanı özü ilə apardı. Bu kiçik malikanədə də təzəcə tikilmiş balaca taxta ev var idi, bu ev xüsusi bir səliqə və zövqlə döşənmişdi, elə kəndin özü də, sanki, qəsdən Otradnoye kəndi adlanırdı. Mülkədar arvadı Nastasiyanı birbaşa bu sakit, balaca evə gətirdi; qadın dul idi; uşaqları yox idi; buradan cəmi bir verst aralı yaşadığı üçün özü də Nastasiyanın yanına köçdü. Nastasiyaya qoca anbardar qarı ilə gənc, təcrübəli bir qaravaş qulluq etməyə başladı. Evdə musiqi alətləri, qız üçün çox gözəl kitabxana, şəkillər, estamplar, karan-daşlar, fırçalar, boyalar, çox gözəl bir levretka – köpək var idi; iki həftədən sonra isə Afanasi İvanoviçin özü də təşrif gətirdi... O zamandan bəri Totski özünün bu ucqar çöl kəndini nə isə xüsusi bir eşqlə xoşlamağa başladı; hər yay mövsümündə buraya gəlir, iki, hətta üç ay qonaq qalırdı; beləliklə də, bir xeyli vaxt, dörd il sakit və xoşbəxt, zövq və nəşə ilə keçdi.

Bir dəfə belə bir hadisə baş verdi: qışın əvvəllərində, Afanasi İvanoviçin Otradnoyeyə yay səfərlərinin birindən dörd ay keçəndən sonra – bu dəfə o, kəndə cəmi iki həftəliyə gəlmişdi – belə bir şeyə yayıldı, daha doğrusu, Nastasiya Filippovnaya xəbər çatdı ki,

Afanasi İvanoviç Peterburqda varlı, əsil-nəcabətli gözəl bir qızla evlənir; sözün qıyası, özünə layiq və yaraşılıq adaxlı tapıb. Sonralar belə məlum oldu ki, bu şeyiə ancaq qismən düzgün imiş, yeni toy əhvalatı o zaman da layihə idi; hələ yenə də çox qeyri-müəyyəndir; buna baxmayaraq, Nastasiya Filippovnanın müqəddəratında, bu zamandan başlayaraq, fəvqəladə dönüş yarandı. Bu qadın qəfildən elə qeyri-adi qətiyyətlə hərəkət etdi ki, onun bu cür möhkəm xasiyyəti heç vaxt təzahür etməmişdi. Nastasiya Filippovna çox düşünmədən öz kənd evini tərk edərək, tək-tənha Peterburqa, birbaşa Totskinin evinə gəldi. Totski heyrət etdi, nə isə demək istədi; lakin qəflətən, ilk sözdən məlum oldu ki, danışıq üslubunu, səs diapazonunu, bu vaxta qədər böyük müvəffəqiyyətlə davam etdirilən xoş və zərif söhbət mövzusunu, məntiqi hər şeyi, hər şeyi, hər şeyi tamamilə dəyişmək lazımdır! Onun qarşısında bu vaxta qədər tanıdığı və cəmi-cümlətanı iyul ayında Otradnoye kəndində qoyub gəldiyi qadına qətiyyətlə bənzəməyən tamamilə başqa bir qadın əyləşmişdi.

Belə məlum oldu ki, bu yeni qadın, əvvələn, həddindən artıq çox şey bilir və çox şey başa düşür – o qədər çox bilir ki, onun bu cür məlumatları haradan əldə edə bilməsinə, belə dəqiq anlayışları nə cür əxz edə bilməsinə dərinləndirən heyrət etmək lazım idi. (Bunları o doğrudanmı özünün qız kitabxanasından əxz etmişdi?) Hələ bu, harasıdır, o hətta hüquq məsələlərinə aid də fəvqəladə çox şey başa düşürdü, həm də ki kübar cəmiyyətdə necə cərəyan etdiyi barədə çox gözəl məlumatı var idi; ikincisi, bu, qətiyyətlə əvvəlki səciyyəyə malik qadın deyildi, yəni nə isə ürəkək, pansiona məxsus qeyri-müəyyən, bəzən özünün orijinal şuxluğuna və sadələşməsinə görə cazibədar, bəzən kədərli və dalğın, heyrət edən, şübhələnən, ağlayan və nigarançılıqla təşviş keçirən məxluq deyildi.

Yox, burada, onun qarşısında şaqqıldayıb qəhqəhə ilə gülən və onu ən acı və zəhərli kinayə və rişxəndlərlə sancan qeyri-adi və gözəlilməz bir məxluq idi; bu qadın Totskiyə açıq-aydın şəkildə dedi ki, ilk heyrətdən sonra öz qəlbində ona qarşı dərhal baş qaldıran ən dərin nifrətdən, ürəkbulandırıcı nifrətdən başqa heç bir duyğu bəsləməmişdir. Bu yeni qadın Totskinin gözüünün içində deyirdi ki, elə bu saat kiminlə istəyir, onunla da evlənsin, onun üçün bunun heç bir fərqi yoxdur, lakin buraya ondan ötrü gəlmişdir ki, onun bu nika-

hına imkan verməsin, özü də, acıqca imkan verməyəcək, yalnız ona görə ki, kefi belə istəyir; deməli ki, elə bu cür də olmalıdır, – “heç olmazsa, ona görə ki, mən səni lağa qoyub, masqara edib doyunca gülüm, çünki indi mən də, nəhayət, gülmək istəyirəm”.

Nastasiya Filippovna, hər halda, ürəyini belə boşaldırdı, o, fikrin-dəkilərin hamısını, bəlkə də, söyləmişdi. Lakin yeni Nastasiya Filippovna qəhqəhə ilə gülərək, bütün bunları açıb söylədikcə Afanasi İvanoviç ağılında bu işi götür-qoy edirdi, həm də, imkan daxilində, özünün bir qədər alt-üst olmuş fikirlərini qaydaya salırdı. Bu götür-qoy xeyli vaxt apardı; o hər şeyi başa düşməyə və qəti qərar qəbul etməyə iki həftə vaxt sərf etdi; lakin iki həftədən sonra onun qərarı qəbul olundu. İş burasındadır ki, o zaman Afanasi İvanoviçin təqribən əlli yaşı var idi; həm də o, son dərəcə mötəbər, hörmətli və möhkəm mövqeyi olan bir adam idi. Kübar əyanlar arasında və cəmiyyətdə onun mövqeyi çoxdan sarsılmaz əsaslar üzərində möhkəmlənmişdi. O, özünü, öz rahatlığını və səliqəli həyatını sevirdi və son dərəcə nəcib adamlar kimi bunları dünyada hər şeydən yüksək qiymətləndirirdi. Bütün həyatı boyu qərarlaşaraq, bu cür gözəl bir şəkllə düşən şəraitdə heç bir cüzi pozğunluğa, heç bir cüzi tərəddüdə yol verilməməli idi. Digər tərəfdən Totski təcrübəli adam idi, hər şeyi dərin-dərinə müşahidə edirdi; o çox tez və fəvqəladə düzgün olaraq başa düşdü ki, indi bambaşqa bir məxluqla qarşılaşmışdır, həm də bu, elə bir məxluqdur ki, təhdid etməklə kifayətlənməyərək, fikrini mütləq yerinə yetirəcəkdir; başlıcası isə, qətiyyətlə heç bir şeydən çəkinməyəcəkdir, ona görə ki, bu məxluq üçün dünyada heç bir şeyin qədər-qiyəti yoxdur, bu səbəbdən onu heç şirnikdirmək də mümkün deyildir. Bu işdə, görünür, məsələ ayrı cür idi; Totski belə güman edirdi ki, qadında nə isə ruhi sarsıntı əmələ gəlmiş, qəlbən olduqca həyəcanlanmışdır – Allah bilir, bir növ, sevgi macərasından kimə qarşı isə və nə üçünsə törəyən qəzəb hissi, heç bir ölçü-biçiyə gəlməyən misilsiz nifrət duyğusu bütün varlığına hakim kəsilmişdir – bir sözlə, bütün bunlar nəcib cəmiyyətdə son dərəcə gülünc və yolverilməz şeylər idi ki, bunlarla qarşılaşmaq hər bir ləyaqətli şəxs üçün lap Allahın qəzəbinə düçar olmaq idi. Əlbəttə ki, Totski kimi varlı və nüfuzlu bir adam kiçik və tamamilə məsumcasına bir cinayətkarlığa yol verməklə qanqaralıqdan xilas ola bilərdi. Digər tərəfdən, aydın idi ki, Nastasiya Filippovnanın özü də,

məsəl üçün, heç olmazsa, hüquq cəhətdən heç bir zərər toxundura bilməz, hətta böyük bir dava-şava, mərəkə də qaldıra bilməzdi; çünki onu həmişə asanlıqla məhdudlaşdırmaq olardı. Lakin bütün bunlar ancaq o zaman bu şəkildə təzahür edə bilərdi ki, Nastasiya Filippovna da əcaib tərzdə həddini aşmayıb, hamı kimi, ümumiyyətlə, belə hallarda olduğu kimi hərəkət etmək qərarına gələydi. Totskinin düzgün nöqteyi-nəzəri onun dadına məhz bu yerdə çatdı; o başa düşə bilmişdi ki, hüquq cəhətdən nə qədər zərərsiz olmasını Nastasiya Filippovnanın özü də çox gözəl dərk edir, həm də onun ağılından keçən və... gözlərinin parıltısında əks edən tamamilə başqa şeydir, heç bir şeyin, heç öz canının da qədrini bilməyən (Nastasiya Filippovnanın öz canından çoxdan keçmiş olmasını bu an başa düşmək və bu duyğunun ciddiliyinə inanmaq üçün hər şeydən şübhələnən və kübar cəmiyyətə mənsub bu əxlaqsız şəxs çox ağıllı və dərrakəli adam olmalı idi) Nastasiya Filippovna onu, qəlbində qeyribəşəri nifrət doğuran adamı lağa qoyub, təhqir etmək xatirinə Sibirə sürgün olunmağa; katorqaya göndərməyə, özünü həmişəlik və biabırcasına məhv etməyə iradəsi çatan bir qadın idi. Afanasi İvanoviç bir az qorxaq, yaxud, daha doğrusu, son dərəcə mühafizəkar adam olmasını heç vaxt gizlətmirdi. Məsəl üçün, bilsəydi ki, onu nikah mərasimində öldürəcəklər və ya buna bənzər, fövqəladə rüsvayçı, gülməli və cəmiyyət qaydalarına müğayir bir əhvalat baş verəcəkdir, o, əlbəttə, qorxardı; həm də bu qorxu ona görə yaranmırdı ki, onu öldürər və yaralayıb qanına qəltan edərlər və ya hamının qarşısında sifətinə tüpürə bilərlər və s. və i.a. Totski bu cür əhvalatın ancaq belə qeyri-təbii və xoşagəlməz şəkildə baş verəcəyindən qorxurdu. Axı Nastasiya Filippovna bu barədə bir kəlmə söz deməsə də, məhz bunu nəzərdə tuturdu; Totski bilirdi ki, bu qadın onu çox gözəl başa düşür və xasiyyətini yaxşı öyrənib, buna görə də ona nə cür zərbə endirmək lazım olduğunu bilir. Toy isə, doğrudan da, hələ ancaq nəzərdə tutulurdu, ona görə də Afanasi İvanoviç itaət edib Nastasiya Filippovnaya güzəştə getdi.

Onun bu cür qərar qəbul etməsinə bir məsələ də kömək etmişdi; bu yeni Nastasiya Filippovnanın üzdən əvvəlki qadına qətiyyənlə bənzəmədiyini təsəvvür etmək çətin idi. Əvvəllər o ancaq göyçək bir qız idi, indi isə... Totski dörd il ərzində bu qadına tamaşa edib, onu yaxşı tanıya bilməmişdi, bunun üçün də özünü xeyli məzəmmət

edirdi. Doğrudur, hər iki tərəfdən, həm dəroni duyğular cəhətdən, həm də qəflətən dönüş baş verməsinin əhəmiyyəti böyük idi. Bir də ki, keçmişdə də elə anlar olurdu ki, bu gözlərə baxanda bəzən onun ağına qəribə fikirlər gəlirdi; indi Totski o anları xatırlayıb düşünürdü; bu baxışlarda nə isə dərin və mübhəm kədər, qüssə duyulurdu. Onun baxışı, elə bil ki, mübhəm, sirli idi. Son iki il ərzində Totski Nastasiya Filippovnanın çöhrəsinin rənginin dəyişməsinə çox vaxt təəccüb edirdi, onun rəngi yamanca solğunlaşırdı – özü də, qəribədir – bunun nəticəsində hətta qəşəngləşirdi. Totski də ömründə çox keflər çəkmiş centlmenlər kimi, əvvəlcə hələ çox az yaşamış olan bu qadının ona necə ucuz qiymətə başa gəlməsinə bir az nifrətlə baxırdı, son vaxtlar isə öz fikrinə bir az şübhə ilə yanaşırdı. Hər halda, o hələ keçən bahar fəslində belə qərara gəlmişdi ki, Nastasiya Filippovnanı kifayət qədər təmin edərək, tezliklə bir nəfər başqa quberniyada qulluq edən ağıllı və tərbiyəli cənaba dəbdəbə ilə ərə versin. (Vay, vay, indi Nastasiya Filippovna bunu necə kinli-kinli, necə də dəhşətlə lağa qoyub gülürdü!) Lakin indi qadında əmələ gəlmiş yeniliyə valeh olan Afanasi İvanoviç hətta belə fikirləşdi ki, bu qadını yenidən istismar edə bilər. O, Nastasiya Filippovnanı Peterburqa köçürmək və onu cah-calallı, təmtəraqlı komfortla əhatə etmək qərarına gəldi. O olmasın, başqası olsun. Nastasiya Filippovna ilə vaxt keçirib lovğalanmaq və müəyyən dərəcədə hətta öyünmək olar. Afanasi İvanoviç isə özünün bu sahədəki şöhrətinin qədrini bilir, onu yüksək qiymətləndirirdi.

Peterburq həyatından beş il keçmişdi, əlbəttə, bu müddət ərzində çox şey müəyyən olmuşdu. Afanasi İvanoviçin vəziyyəti təşvişli idi, hər şeydən pis bu idi ki, bir dəfə qorxandan sonra heç cür sakitləşə bilmirdi. O qorxurdu – nədən qorxduğunu heç özü də bilmirdi – sadəcə olaraq, Nastasiya Filippovnadən qorxurdu. Bir müddət, ilk vaxtların iki ili müddətində o şübhələnməyə başlamışdı ki, Nastasiya Filippovna özü ona ərə getmək istəyir, lakin fəvqəladə məğrurluqdan susub səsini çıxarmır və ısrarla onun təklifini gözləyir, bu cür iddia çox əcaib olardı; Afanasi İvanoviç üz-gözünü turşudub, dərin fikrə gedirdi. O, baş vermiş bir əhvalatla əlaqədar olaraq, qəflətən inandı ki, hətta evlənmək təklifini irəli də sürsə, bu təklif qəbul olunmazdı; buna son dərəcə təəccüb edərək, dilxor oldu (insan qəlbi belədir!). Totski bunu uzun zaman başa düşə bilmirdi.

Ona elə gəlirdi ki, bunu yalnız bircə şeylə izah etmək olar; “təhqir edilmiş və fantastik qadın”ın məğrurluğu artıq elə bir dərəcəyə çatır, qəzəb və hiddət o qədər coşur ki, təklifi rədd edib, öz nifrətini bildirmək onun üçün öz vəziyyətini həmişəlik olaraq müəyyən edib ən yüksək əzəmət və calala ucaltmaqdan daha xoşdur. Ən pis cəhət bu idi ki, Nastasiya Filippovna özünü həddən artıq yüksək tuturdu. Şirnikdirmələrə də aldanmırdı, hətta külli miqdarda maddi maraqlar da onu cəlb etmirdi; ona təklif olunan komfortu qəbul etmiş olsa da, çox sadə yaşayırdı, bu beş il ərzində özü üçün heç bir şey toplamamışdı. Afanasi İvanoviç əl-qolunu bağlayan zənciri parçalamaq üçün risk edib çox hiyləgər bir vasitəyə əl atmaq fikrinə düşdü: o, çox məhəretlə təşkil edilən yardım, ən ali və müxtəlif cəlbədicə vasitələrlə onda hiss edilmədən və ustalıqla maraqla oyatmağa çalışdı, lakin təcəssüm etdirilən ideallar: knyazlar, qusarlar, səfərxana katibləri, şairlər, romançılar, hətta sosialistlər də – heç bir şey Nastasiya Filippovnaya təsir göstərə bilmədi, sanki, onun köksündə çırpınan ürək deyil, daş idi, hissləri isə quruyub birdəfəlik məhv olmuşdu. O, çox zaman tək-tənha yaşayır, mütalih edir, hətta oxuyub öyrənirdi, musiqini sevirdi. Tanışları az idi, o, daim yoxsul və məzəli məmur arvadları ilə yaxınlıq edirdi, iki nəfər aktrisa, qoca qarılar tanıyırdı, hörmətli və ahıl bir müəllimin böyük ailəsini çox sevirdi, bu ailədə də onu çox sevirdi və məmnuniyyətlə qəbul edirdilər. Axşamlar çox tez-tez onun evinə ən çoxu beş-altı nəfər toplaşdı. Totski lap tez-tez və müntəzəm gəlirdi. Son vaxtlar general Yepançin Nastasiya Filippovna ilə çox çətinliklə tanış ola bilməmişdi. Eyni zamanda Ferdişşenko fəmilialı gənc bir məmur onunla heç bir çətinlik çəkmədən çox asanlıqla tanış ola bilməmişdi. Bu Ferdişşenko son dərəcə ədəbsiz və şit bir hoqqabaz idi, özünü şən göstərməyə çalışır və çox içirdi. Nastasiya Filippovnanın tanışlarından biri Ptitsın fəmilialı qəribə bir gənc idi; bu, təvazökar, səliqəli və üst-başına fikir verən adam idi; yoxsulluqdan yaxa qurtarıb sələmçi olmuş bir şəxs idi. Nəhayət, Qavrila Ardalionoviç də tanış oldu... İş bununla qurtardı ki, Nastasiya Filippovna haqqında çox əcaib şeylə yayıldı, onun gözəlliyindən hamı baxəbər idi, vəssalam, bu qədər; heç kəs heç bir şeylə lovğalana bilməzdi; heç kəs heç bir şey söyləyə bilməzdi. Bu cür şöhrət, onun təhsil və biliyi, zərif hərəkəti, iti zəkası – bütün bunlar Afanasi İvanoviçdə qəti olaraq müəyyən bir plan tərtib etmək fikri

oyatdı. General Yepançinin bu əhvalatda şəxsən son dərəcə fəal və son dərəcə yaxından iştirak etməsi məhz bu vaxtdan başlanırdı.

Totski general Yepançinə son dərəcə iltifatla, dostcasına müraciət edərək, onun qızlarından biri haqqında generaldan məsləhət soruşanda elə oradaca, hər şeyi ən nəcib tərzdə alicənablıqla açıb söyləyərək etiraf etdi. O etiraf etdi ki, azadlığını əldə etmək üçün heç bir vəsaiti əsirgəməməyi qəti qərara almışdır; dedi ki, hətta Nastasiya Filippovnanın özü onu sonralar qətiyyənlə narahat etməyəcəyini söyləmiş də olsa, sakit ola bilməyəcəkdir, söz vermək onu qane etmir, ona tam və təminatlı zəmanət lazımdır. Sözləşib birlikdə işə girişməyi qərara aldılar. Əvvəlcə belə şərtləşdilər ki, ən təsirli vasitələri işə salıb, necə deyərlər, yalnız “nəcib ürək tellərini” ehtizaza gətirsinlər. İkisi də Nastasiya Filippovnanın yanına gəldi; Totski açıqdan-açığa öz vəziyyətinin dözülməz dəhşətindən danışmağa başladı; hər şeydə özünü günahlandırdı, açıq söylədi ki, yol vermiş olduğu ilk hərəkət üçün peşmançılıq çəke bilmir, çünki o, islah edilməz, şəhətpərəst bir adamdır, ixtiyarı özündə deyil, lakin indi o, evlənmək istəyir və bu, son dərəcə ləyaqətli və kübar nikah mərasiminin bütün müqəddəratı onun əlindədir, sözün qıساسı, Afanasi İvanoviçin bütün ümidi onun nəcib qəlbinədir. Sonra bir ata kimi general Yepançin danışmağa başladı; özü də, məntiqlə danışaraq, şəfqət doğuran cəhətlərə toxunmadı, yalnız onu xatırlatdı ki, Nastasiya Filippovna Afanasi İvanoviçin müqəddəratını istədiyi kimi həll edə bilər, buna onun tam ixtiyarı var; özünün mütiliyini məharətlə nümayiş etdirib, elə təsir oyatmağa çalışdı ki, guya, onun qızının taleyi, hələ, bəlkə də, o biri iki qızının taleyi də indi onun, Nastasiya Filippovnanın qərarından asılıdır. Nastasiya Filippovnanın: “Ondan məhz nə istəyirlər?” sualına cavab olaraq Totski əvvəlki tərzdə, tam açıq şəkildə etiraf etdi ki, o hələ beş il bundan qabaq elə qorxub ki, Nastasiya Filippovna bir adama erə getməyincə, heç indinin özündə də sakit ola bilmir. O, dərhal əlavə etdi ki, hərgah Nastasiya Filippovnanın haqqında bəzi əsasları olmasaydı, bu cür xahişi irəli sürmək onun tərəfindən, əlbəttə ki, mənasız olardı. O, çox yaxşı hiss edib və qəti yəqinlik hasil eləyib ki, çox yaxşı fəsiləyə mənsub olan, ən ləyaqətli bir ailədə yaşayan gənc bir oğlan, yəni Qavrila Ardalionoviç İvolgin, Nastasiya Filippovnanın tanıdığı və öz evində qəbul etdiyi oğlan onu çoxdan bütün varlığı ilə sevir və əlbəttə, onun

təkcə rəğbətini qazanmaq ümidi üçün canından da keçərdi. Bunu Qavrila Ardalionoviç ona, Afanasi İvanoviçə özü etiraf etmişdir, həm də çoxdan, dostcasına və gəncliyə məxsus səmimi-qəlbdən etiraf edib, bunu gənc oğlana himayəkarlıq edən İvan Fyodoroviç də çoxdan bilir. Nəhayət, hərgah o, Afanasi İvanoviç səhv etmərsə, gənc oğlanın sevgisi Nastasiya Filippovnanın özünə artıq çoxdan məlumdur, həm də ona elə gəlib ki, Nastasiya Filippovna gəncin bu məhəbbətini rəğbətlə qarşılıyır. Əlbəttə, bu barədə danışmaq, başqalarına nisbətən, onun üçün daha çətinidir. Lakin hərgah Nastasiya Filippovna onun, Totskinin qəlbində, xudpəsəndlik və öz şəxsi müqəddəratını sahmana salmaq arzusundan başqa ona qarşı müəyyən xeyirxah niyyətin də mövcud olmasına inansaydı, onda başa düşərdi ki, Nastasiya Filippovnanın tək-tənha yaşamasını görmək ona çoxdan qəribə və hətta ağır təsir bağışlayır: axı burada qeyri-müəyyən qəm-qüssədən, həyatın tərəvətlənə biləcəyinə dərin şübhədən başqa nə var, halbuki yeni həyat tərzini məhəbbət və ailə şəraitində çox gözəl çiçəklənərək, yeni məqsəd kəsb edə bilərdi. Tək-tənhalıqda, bəlkə də, çox parlaq qabiliyyət məhv ola bilər, öz qəm-qüssəsindən könüllü surətdə nəşələnmək, sözün qıyası, hətta müəyyən bir romantizm Nastasiya Filippovnanın nə sağlam zəkasına layiq bir şeydir, nə də onun nəcib qəlbinə. Onun üçün bu barədə danışmaq başqalarına nisbətən daha çətin olduğunu bir daha təkrar edərək, sözünü belə bitirdi ki, hərgah o, gələcəkdə Nastasiya Filippovnanın həyat və güzəranını səmimi qəlblə təmin etmək üçün ona yetmiş beş min manat təklif etmiş olsa, ümid edir ki, Nastasiya Filippovna onun bu təşəbbüsünü nifrətlə qarşılamaz. O izah etmək məqsədi ilə əlavə etdi ki, fərqi yoxdur, bu məbləğ onun vəsiyyətnaməsində onsuz da Nastasiya Filippovna üçün müəyyən edilmişdir, sözün qıyası, bu, heç bir mükafat-filan deyil... və nəhayət, onun öz vicdanına bir şeylə təskinlik verib, günahını yüngülləşdirmək kimi bəşəri arzusuna nə üçün gərək yol verilməsin, bağışlanmasın və sairə və ilaxır; belə hallarda bu mövzuda lazım olan hər şey söyləndi. Afanasi İvanoviç uzun və bəlağətlə danışaraq, necə deyərlər, ötəri olaraq, çox maraqlı bir məlumat da əlavə etdi ki, bu yetmiş beş min manat əhvalatını dilinə birinci dəfə gətirir, bu puldan, bax burada əyləşən İvan Fyodoroviçin özünün də xəbəri yox idi, bir sözlə, heç kəs bilmirdi.

Nastasiya Filippovnanın cavabı dostların ikisini də heyrətə saldı.

Onun çöhrəsində əvvəlki kinayə və rişxənddən, əvvəlki ədavət, düşmənçilik və nifrətdən, yadına düşəndə indiyə qədər də Totskinin canına üşütmə salan əvvəlki qəhqəhədən nəinki əsər-əlamət belə yox idi, əksinə, Nastasiya Filippovna, nəhayət, bir adamla açıq və dostcasına danışa bilməsinə, sanki, sevinmişdi. Etiraf etdi ki, o, özü çoxdan dostcasına məsləhətləşmək istəyirdi, ancaq qürur hissi buna mane olurdu, lakin indi ilk addım atılmışdır, bundan da yaxşı bir şey ola bilməzdi. Əvvəlcə kədərli təbəssümlə, sonra isə şən və saqraq gülərək, etiraf etdi ki, əvvəlki tüğyan, hər halda, baş verə bilməz; o, həyata baxışını çoxdan qismən dəyişmişdir, qəlbini sıxan kədər və təşviş hələ aradan qalxmayıb, buna baxmayaraq, bir çox şeyi baş vermiş olan faktlar kimi etiraf etməyə vadar olmuşdu, olan olub, keçən keçib; keçənə də güzəşt deyərlər; belə ki, Afanasi İvanoviçin qorxusunun hələ də davam etməsinə o hətta təəccüb edir. Nastasiya Filippovna bu yerdə İvan Fyodoroviçə müraciət edərək dərin bir ehtiram ifadəsilə dedi ki, onun qızları haqqında çoxdan xeyli şey eşidib, onlara dərin və səmimi hörmət hissi bəsləməyə çoxdan adət etmişdir. Onun bu qızlar üçün hər hansı bir cəhətdən faydalı ola biləcəyi fikri, təkcə bu fikir onun üçün, gərək ki, səadət və iftixar hissi ola bilərdi. İndi onun həyatının ağır və qüsbəli, olduqca kədərli olması doğrudur, Afanasi İvanoviç onun xəyalından keçənləri başa düşmüşdür, o, yeni məqsədi dərk edərək, məhəbbətdə də olmasa, heç olmazsa, ailədə ürəkaçıqlığı duymaq istərdi, lakin Qavrila Ardalionoviç haqqında heç bir şey deyə bilməz. Gəncin onu sevməsi, deyəsən, doğrudur, o hiss edir ki, məhəbbətinin möhkəmliyinə inana bilsəydi, bu gənci özü də sevə bilərdi, lakin o hətta səmimi olsa da, çox cavandır, belə vəziyyətdə qərar qəbul etmək çətindir. Bir də ki, onun hər şeydən artıq xoşuna gələn cəhət budur ki, cavan oğlan işləyir, zəhmətə qatlaşır, bütün ailəni təkbaşına təmin edir. O eşitmişdir ki, bu gənc zirək və çalışqan adamdır, məğrurdur, müvəffəqiyyət qazanmaq, mənəsb sahibi olmaq, yüksəlmək istəyir. Onu da eşidib ki, Qavrila Ardalionoviçin anası Nina Aleksandrovna İvolgina çox yaxşı və son dərəcə möhtərəm bir qadındır, onun bacısı, Varvara Ardalionovna çox gözəl və çalışqan qızıdır, o, bu qız haqqında Ptitsından çox şey eşidib. O eşitmişdir ki, onlar öz bədbəxtliklərinə mərdliklə dözürlər, onlarla tanış

olmağı çox istəyərdi, lakin onların Nastasiya Filippovnanı öz ailələrinə şadlıqları qəbul edəcəkləri hələ məlum deyil! Ümumiyyətlə, bu nikah imkanı əleyhinə o heç bir şey demir, lakin bu barədə hələ çox düşünüb-daşınmaq lazımdır, istəyərdi ki, onu tələsdirməsinlər. O ki qaldı yetmiş beş min manata – Afanasi İvanoviç əbəs yerə bu pul haqqında danışmağa belə çətinlik çəkir. O özü pulun qədrini-qiyətini başa düşür, əlbəttə, pulu qəbul edəcəkdir. O, Afanasi İvanoviçə nəzakət üçün: nəinki Qavrila Ardalionoviçə, hətta generala da bu barədə bir söz demədiyi üçün təşəkkür edir, lakin burada nə varmış, bu barədə onun da irəlicədən xəbərdar olmasının nə zərəri var? Onların ailəsinə daxil olarkən bu puldan utanmağın heç bir mənası yoxdur. Hər halda, onun heç kəsdən heç bir məsələdə üzr istəmək niyyəti yoxdur və istəyir ki, bundan xəbərdar olsunlar. O nə Qavrila Ardalionoviçin ürəyində, nə də onun ailəsində özü haqqında mübhəm bir fikir və niyyət olmadığına inanmayınca ona ərə getməyəcəkdir. Hər halda o, özünü heç bir şeydə günahkar hesab etmir, həm də yaxşısı budur, qoy Qavrila Ardalionoviç bu beş ildə onun Peterburqda nə cür şəraitdə yaşamış olduğunu, Afanasi İvanoviçlə münasibətini və bu müddət ərzində çoxmu sərvət toplamış olduğunu öyrənsin. Nəhayət, hərgah o, indi kapitalı qəbul edirsə, bunu heç də günahkar olmadığı öz rüsvayçılığının bahası kimi deyil, sadəcə olaraq, məhv edilmiş taleyi üçün mükafat kimi qəbul edir.

O, bütün bunları söyləyərkən, nəhayət, hətta elə qızıqdı və elə əsəbiləşdi ki (yeri gəlmişkən deyək ki, çox təbii idi), general Yepançin olduqca razı qalaraq, işi qurtarmış hesab etdi, lakin bir dəfə gözü qorxmuş Totski indi də bir o qədər inanmırdı, düşünürdü ki, çiçəklər altında ilan gizlənmiş olar; buna görə xeyli vaxt qorxurdu. Buna baxmayaraq, danışqlar başlandı; hər iki dostun bütün kələyinin əsaslandığı maddə, yəni Nastasiya Filippovnanın Qanyaya bənd ola bilməsi imkanı yavaş-yavaş aydınlaşıb, özünü doğrultmağa başladı, belə ki, müvəffəqiyyət əldə ediləcəyi imkanına hətta Totski də bəzən inanmağa başlayırdı. Bu aralıq Nastasiya Filippovna Qanya ilə məsələni aydınlaşdırdı. Çox az söz deyildi, elə bil ki, bu barədə danışanda onun isməti təhqir olunurdu. Buna baxmayaraq, Nastasiya Filippovna onun sevgi və məhəbbətini rədd etmir, buna rəğbət göstərirdi, lakin inadla, qəti olaraq bildirirdi ki, özünü heç bir məsələdə

sıxıntıya salmayacaq, ta toy gününə qədər (hərgah toy olacaqsa) lap son saatda belə “yox” demək hüququnu öz ixtiyarında saxlayır; eyni ilə bu cür ixtiyarı Qanyaya da verir; çox keçmədən Qanya bir uğurlu təsadüf nəticəsində səhih öyrəndi ki, onun bütün ailəsinin bu nikahdan və şəxsən Nastasiya Filippovnadən narazılığı və ona qarşı bəslənən bədxah münasibət artıq bütün təfsilatı ilə Nastasiya Filippovnaya məlumdur; narazılıq isə ailədə baş verən mübahisə və münaqişə nəticəsində aşkar olmuşdu; qadın özü Qanya ilə bu barədə heç bir şey danışmırdısa da, Qanya belə bir söhbətin başlanacağını hər gün gözləyirdi. Bir də ki, bu elçilik və danışqlar haqqında meydana çıxan bütün əhvalat və qəziyyələr barədə hələ çox şey söyləmək olardı, lakin biz onsuz da irəli qaçmışıq, özü də ki, hadisələrdən bəziləri hələ çox qeyri-müəyyən şeylər şəklində idi. Məsələn, guya ki, Totski haradansa öyrənmişdi ki, Nastasiya Filippovna Yepançinin qızları ilə nə isə qeyri-müəyyən və hamıdan gizli saxlanan məxfi əlaqəyə girmişdir; bu şeyə heç ağlabatan deyildi. Halbuki başqa bir şeyə o, qeyri-iradi olaraq inanır və bundan dəhşətli dərəcədə qorxurdu; Totski eşitmişdi ki, Qanyanın ancaq pul xatirinə evlənməsini, onun qəlbiqara, tamahkar, səbirsiz, paxıl və hədsiz dərəcədə xudpəsənd adam olmasını Nastasiya Filippovna, guya ki, çox gözəl bilir; əvvəllər Qanya Nastasiya Filippovnanı ələ keçirməyə, qələbə qazanmağa, həqiqətən, can atırdı, lakin dostların ikisi də hər iki tərəfdən başlanmış olan bu ehtirasdan öz faydaları üçün istifadə etmək və Nastasiya Filippovnanı Qanyaya qanuni arvad kimi sataraq, Qanyanın özünü satın almaq qərarına gələndə, gənc oğlan Nastasiya Filippovnaya bütün varlığı ilə nifrət etməyə başladı. Guya ki, ehtirasla nifrət duyğusu onun qəlbində əcaib şəkildə birləşdi; Qanya iztirablı tərəddüdlərdən sonra, nəhayət, “əxlaqsız qadına” evlənməyə razılıq versə də, ürəyində and içmişdi ki, bunun üçün o, qadından amansız intiqam alacaq, sonra da, guya ki, özünün dediyi kimi, onun “axırına çıxacaq”. Bütün bunları Nastasiya Filippovna, guya, bilir və xəlvəti olaraq nə isə hazırlayırdı. Totski hətta elə qorxmışdu ki, öz təşvişlərini daha heç Yepançinə də bildirmirdi; lakin elə anlar olurdu ki, o, zəif insan kimi, birdən yenə də ruhlanır, kefi açılırdı: məsələn, Nastasiya Filippovna, nəhayət, dostların ikisinə də söz verəndə ki, anadan olduğu günün axşamı son sözünü deyəcək, Totski fəvqəladə dərəcədə ürəklənib ruhlandı.

Amma ki ən möhtərəm İvan Fyodoroviçə aid olan ən heyrətamiz və ən ağılasıgmaz şeyiə – heyhat! – getdikcə daha doğru çıxırdı.

Bu əhvalatda ilk nəzərdən hər şey tamamilə cəfəngiyat təsiri bağışlayırdı. Çətin inanmaq olurdu ki, guya, İvan Fyodoroviç ahıl yaşlarında, dərin ağıl və zəka sahibi olduğu və həyatı çox gözəl bildiyi halda və sairə və ilaxır, özü Nastasiya Filippovnaya meyil salmışdır – lakin elə bir tərzdə, o dərəcədə ki, bu şiltaqlıq lap ehtirasa bənzəyirdi. Belə halda o nəyə ümid edirdi – bunu təsəvvür etmək də çətin, bəlkə, hətta Qanyanın özünün köməyinə. Məsəl üçün, Totski nə isə belə bir şeydən şübhələnmişdi, o, generalla Qanya arasında qarşılıqlı anlaşmaya əsaslanan nə isə dinməz və sakit saziş mövcud olmasından şübhələnirdi. Bir də məlumdur ki, ehtirasa həddən artıq qurşanan, sövq edilən adamın, xüsusilə yaşlı şəxsin gözləri tutulur, buna görə də heç bir ümid olmayan yerdən ümid gözləməyə hazırdır; hələ bu bəs deyilmiş kimi, ağılı da itirərək, çox ağıllı, müdrik adam olsa da, sarsaq uşaq kimi hərəkət edir. Məlum idi ki, general Nastasiya Filippovnaya anadan olduğu gün öz tərəfindən təqdim etmək üçün bir hədiyyə, çox bahalı və son dərəcə qəşəng mirvari hazırlamışdı, özü də, Nastasiya Filippovnanın şəxsi mənfəət güdməyən təmənnəsiz qadın olmasını bilirdisə də, bu töhfə ilə olduqca maraqlanırdı. Nastasiya Filippovnanın anadan olması gününün ərəfəsində, özünü tox tutub, həyəcanını məharətlə gizlətsə də, çox böyük təşviş keçirirdi. Generalın arvadı Yepançinaya məhz bu mirvari haqqında xəbər çatmışdı. Doğrudur, Lizaveta Prokofyevna öz ərinin yelbeyin və hərdəmxəyal olmasını çoxdan duymağa başlamış və buna hətta qismən adət də etmişdi, lakin axı belə bir əhvalatı qulaqardına vurmaq olmazdı: mirvari haqqındaki şeyiə onu son dərəcə maraqlandırır.

General bunu irəlincədən başa düşmüşdü, hələ bir gün əvvəl ayrı cür sözlər deyilmişdi, o hiss edirdi ki, ətraflı surətdə sorğu-sual olacaq, izahat vermək lazım gələcək, ona görə də qorxurdu. Bizim hekayəti başladığımız həmin səhərçağı general məhz bu səbəbə görə öz ailə üzvlərilə birlikdə səhər yeməyinə heç getmək istəmirdi. Hələ knyaz gəlməmişdən qabaq o, işinin çox olduğunu bəhanə edib, səhər yeməyindən imtina etmək qərarına gəlmişdi. Generalın imtina etməyi bəzən, sadəcə, başını götürüb qaçmaq demək idi. O, heç olmazsa, təkcə bu gününün, başlıca olaraq, bu axşamının

ağası olmaq istəyirdi: bu şərtlə ki, qanqaralığ olmasın. Birdən knyazın gəlməsi lap yerinə düşdü. General arvadının otağına qədəm basanda öz-özünə düşündü: “Bunu lap Allah yetirdi!”

V

Generalın arvadı öz mənşəyinə çox həssas yanaşırdı. Bu knyaz Mıskin haqqında onun qulağına nə isə çatmışdı; indi isə birdən-birə eşidəndə ki, onun nəslinin son nümayəndəsi vur-tut miskin bir idiotdur, özü də, dilənçi kökündə, həm də yoxsul olduğuna görə sədəqə alır, lap dilxor olmuşdu. General dərhal maraqla oyatmağa, hər şeyi birtəhər başqa səmtə yönəltməyə çalışırdı.

Generalın arvadı iş bərkə düşəndə, adətən, gözlərini lap bərəldərək, bədənini bir az dala verib, bir kəlmə də danışmadan mənasız-mənasız qarşısına baxırdı. Lizaveta Prokofyevna boylu-buxunlu, hələ də sıx olan qara saçları xeyli ağarmış, əri ilə yaşlı olan anq bir qadın idi, burnu bir az donqar idi, sarı ovurdları çökmüşdü, nazik dodaqları vardı. Alını iri olsa da, ensiz idi, olduqca iri ala gözlərində bəzən heç gözlənilməyən ifadə təzahür edirdi. Bir zaman onun boş bir damarı vardı, inanmışdı ki, baxışı olduqca nüfuzedicidir, bu inam onun beynində özünə həmişəlik yer eləmişdi.

– Qəbul etmək? Siz deyirsiniz, onu qəbul edim, indi, bu saat?
– Generalın arvadı gözlərini bacardığı qədər bərəldərək, qarşısında vurnuxan İvan Fyodoroviçə baxırdı.

General tələsik izah etdi:

– Mənim əzizim, hərgah sən onu görmək istəyirsənsə, bu barədə heç tərəddüd etməyin yeri deyil. Lap uşaqdır, özü də, çox yazıq adamdır, nə isə ürəkətmə naxoşluğuna mübtəladır, o, indicə İsveçrədən gəlmişdir; vəqondan bu saat düşüb, çox əcaib, bir növ, almansayağı paltarları var, hələ bundan əlavə, cibində bir qəpiyi də yoxdur, az qalır aqlasın. Mən ona iyirmi beş manat bağışladım, özüm də istəyirəm bizim dəftərxanada ona mirzəlik yeri tapım. Məsələm, sizdən isə xahiş edirəm, onu qonaq edəsiniz, çünki o, deyəsən, acdır...

General arvadı əvvəlki kimi sözüne davam etdi:

– Siz məni heyretləndirirsiniz – acdır və ürəkətməsi var! Nə ürəkətmə?

– Əşi, yox, ürəkgetmələri tez-tez təkrar olunmur, həm də ki o, uşaq kimidir, özü də, təhsillidir. – O, yenə qızlarına müraciət etdi. – Mesdames, mən sizdən xahiş etmək istəyirdim ki, onu imtahan edəsiniz, onun nəyə qabiliyyəti olmasını bilmək, hər halda, yaxşı olardı.

General arvadı sözü uzada-uzada:

– İm-ta-ha-a-n et-m-ə-ək? – deyərək, gözünü yenə də dərin heyrətlə bərəldib, gah qızlarına, gah ərinə, sonra yenə də qızlarına nəzər salırdı.

– Eh, mənim əzizim, bir o qədər əhəmiyyət vermə... Bir də, özün bilərsən, mən deyirdim ki, ona mehribanlıq göstərib bizim ailəmizə qəbul edim, ona görə ki, bu, xeyirxah işdir.

– Ailəmizə qəbul edəsən? İsvəçrədən?

– Buna İsvəçrənin maneçiliyi yoxdur; bir də ki, təkrar edirəm, özün bilərsən. Axı mən ona görə deyirəm ki, əvvələn, sənin familiyandır, hələ, bəlkə də, qohumdur, ikincisi, sığınacaq bir yeri yoxdur. Mən hətta fikirləşirdim ki, sənin üçün bir az maraqlı olar, ona görə ki, hər halda bizim familiyadır.

Böyük qız Aleksandra dedi:

– Əlbəttə, maman, bir halda ki, onunla təşrifatsız görüşmək olar, özü də ki, yoldan gəlib yemək istəyir, hərgah sığınmağa bir yer tapa bilmirsə, nə üçün də yedirtməyək?

– Həm də ki lap uşaqdır, onunla gözübağlıca oynamaq olar.

– Gözübağlıca? Nə təhər?

Aqlaya dilxor halda onun sözünü kəsdi:

– Ah, maman, xahiş edirəm, özünüzü ələ salmayın.

Güləyən ortancıl qız Adelaida özünü saxlaya bilməyib güldü.

Aqlaya qətiyyətlə dedi:

– Çağırın onu, papa, maman, icazə verir. – General zəngi çalıb, knyazı çağırmağı əmr etdi.

General arvadı belə qət etdi:

– Bu şərtlə ki, masa arxasında oturan kimi onun boynuna mütləq dəsmal bağlansın, Fyodoru çağırın, ya da qoy Mavra gəlsin... o, yemək yeyəndə başının üstündə dayanıb ona göz yetirsin. Onun ürəyi gedəndə, heç olmazsa, dincmi dayanır? Çapalayıb eləmir ki?

– Əksinə, hətta çox gözəl tərbiyə olunub, özü də, ədəbli, nəzakətlidir. Bəzən həddən artıq sadə olur... Budur, özü də gəldi! Buyurun, tanış olun, nəslin son nümayəndəsi knyaz Mışkin, eynifamiliyalı,

hətta, bəlkə, qohumdur, qəbul edib əzizləyin. Knyaz, bu saat səhər yeməyinə gedəcəklər, xahiş edirəm, buyurasınız... mən isə, bağışlayın, gecikmişəm, tələsirəm...

General arvadı təkəbbürlə dedi:

– Sizin hara tələsdiyiniz məlumdur.

– Tələsirəm, tələsirəm, mənim əzizim, gecikmişəm! Siz öz albomlarınızı ona verin, mesdames, qoyun onlara bir şey yazsın, məharətli kalliqrafdır, lap nadir! İstedaddır, orada mənim üçün qədim xətlə elə gözəl bir şey yazıb, lap tamaşadır. “İqumen Pafnuti imza etdi”. Di xudahafiz.

Dilxor olmuş general arvadı otaqdan yüyürə-yüyürə çıxan ərinin dalınca az qala təşviş içində qışqırdı:

– Pafnuti? İqumen? Bir dayanın görüm, dayanın, siz hara gedirsiniz, nə pafnutibazlıqdır?

– Hə, hə, mənim əzizim, qədimdə belə bir iqumen olub... mən qrafın hüzuruna gedirəm, gözləyir, çoxdan, başlıcası, vaxtı özü təyin edib... Knyaz, salamat qalın!

General iti addımlarla uzaqlaşdı.

Lizaveta Prokofyevna sərt ifadə ilə:

– Onun hansı qrafın yanına getdiyini mən bilirəm! – deyərək, əsəbi halda gözüünü hərləyib knyaza baxdı. O, iyrenə-iyrenə və təəsüflə yadına salmağa çalışıb, sözə başladı:

– O zad! Hə, o, nə idi? Bildim, yadıma düşdü: deyın görüm, nə iqumenbazlıqdır?

Aleksandra:

– Maman, – deyə sözə başlamaq istəyəndə, Aqlaya hətta təpiyini yerə vurdu.

General arvadı ona hirsli-hirsli dedi:

– Mənə mane olmayın, Aleksandra İvanovna, mən də bilmək istəyirəm. Bax burada əyləşin, knyaz, bax bu kresloda, ora yox, buraya, gün düşən tərəfə çəkilin, işığa yaxın əyləşin ki, mən görə bilim. Hə, o nə iqumendir?

Knyaz diqqətlə və ciddi surətdə dedi:

– İqumen Pafnuti.

– Pafnuti? Maraqlıdır, yaxşı, o nəçidir?

General arvadı gözünü knyazdan çəkmədən, səbirsizliklə, tələsik, kəskin tərzdə soruşurdu, knyaz cavab verəndə isə arvad onun hər sözündən sonra başını tərpədirdi.

Knyaz sözə belə başladı:

– İqumen Pafnuti on dördüncü əsrdə yaşayıb, o, Volqa sahilindəki çölə, bizim indiki Kostroma quberniyasına başçılıq edirdi. Müqəddəs adam kimi şöhrət qazanmışdı. O zamankı işləri sahmana salmağa kömək edirdi, Ordaya getmişdi, bir fərmanın altından qol çəkib, mən bu imzanın şəklini görmüşəm. Xətt mənim xoşuma gəldi, ona görə yadımda saxladım. Bir az bundan qabaq general mənə iş yeri müəyyən etmək üçün mənim nə cür xəttim olduğuna baxmaq istəyəndə mən müxtəlif şrifflərlə bir neçə ifadə yazdım, o cümlədən, iqumen Pafnutinin öz xətti ilə “iqumen Pafnuti imza etdi” sözlərini yazdım. Generalın çox xoşuna gəldi, indi o yadına düşmüşdü.

General arvadı dedi:

– Aqlaya, yadında saxla, Pafnuti, ya da yaxşısı budur, yaz, yoxsa həmişə mənim yadımdan çıxır. Bir də ki, mən elə güman edirdim, maraqlı bir əhvalatdır. Bəs o imza haradadır?

– Deyəsən, generalın kabinetində, masanın üstündə qaldı.

– Bu saat adam göndərin gətirsinlər.

– Hərgah istəsəniz, mən sizin üçün sonra təzəsini yazaram.

Aleksandra dedi:

– Əlbəttə, maman, indi isə yaxşı olar ki, yemək yeyək, biz acmışıq.

General arvadı dedi:

– O da düzdür. Gedək, knyaz, siz çoxmu acıbsınız?

– Bəli, indi yaman iştaha gəlmişəm, sizə çox təşəkkür edirəm.

– Sizin nəzakətli olmağınız çox yaxşıdır, həm də mən görürəm ki, siz heç də o qədər... sizi təqdim etdikləri qədər də sarsaq deyilsiniz. Gedək.

Onlar yemək otağına gələndə general arvadı əl-ayaq edə-edə yer göstərüb dedi:

– Bax burada əyləşin, mənim qarşımda, mən sizə baxmaq istəyirəm. Aleksandra, Adelaida, knyazı qonaq edin. Elə deyilmi, o heç də o cür... naxoş deyil? Bəlkə, heç dəsmal da lazım deyil... Knyaz, siz yemək yeyəndə boynunuza dəsmal bağlayırdırlarmı?

– Əvvəllər, mən yeddi yaşında olanda, gərək ki, bağlayırdılar, amma indi yemək yeyəndə mən dəsmalı, adətən, dizlərimin üstünə salıram.

– Elə də lazımdır. Bəs ürəkgetmələr?

Knyaz bir az heyrət etdi:

– Ürəkgetmələr? İndi mənim ürəkgetməm çox nadir hallarda tutur. Bir də ki, bilmirəm, deyirlər, buranın havası mənə düşməyəcək.

General arvadı qızlarına müraciət edərək:

– O, yaxşı danışır, – dedi, özü də, knyazın hər sözündən sonra başını tərpətməyə davam edirdi, – mən heç gözləmədim. Deməli, həmişə olduğu kimi, indi də deyilənlərin hamısı mənasız və yalandır. Yeyin, knyaz, özünü də nağıl edin. Harada anadan olubsunuz, harada tərbiyə alıbsınız? Mən hər şeyi bilmək istəyirəm, siz məni son dərəcə maraqlandırırınsınız.

Knyaz təşəkkür etdi, özü də, çox iştaha ilə yeyə-yeyə bu səhər dəfələrlə söyləməli olduğu bütün əhvalatı yenidən nağıl elədi. General arvadı getdikcə daha artıq məmnun olurdu. Qızlar da çox diqqətlə dinləyirdilər. Qohum çıxdılar; belə məlum oldu ki, knyaz öz nəslinin tarixini olduqca yaxşı bilir, lakin nə qədər götür-qoy etdilsə, onunla general arvadı arasında heç bir qohumluq teli tapılmadı. Babalarla nənələr arasında uzaq qohumluq əlaqəsi, bəlkə də, tapmaq olardı. Bu barədə söhbət etmək general arvadının olduqca xoşuna gəldi; ona görə ki, öz əsil-nəcabəti barədə söhbət açmağı çox arzulasa da, bunun üçün heç vaxt imkan olmurdu; ona görə qadın masa arxasından həyəcanlanmış halda qalxdı. General arvadı dedi:

– Gedək bizim həmişə yığışdığımız otağa, qəhvəni də oraya gətirərlər. – Qadın knyazı özü ilə apara-apara ona müraciət etdi: – Bizim belə bir ümumi otağımız var, sadəcə, mənim balaca qonaq otağıdır, biz tək özümüz əyləşəndə oraya toplaşırıq; hərə də öz işi ilə məşğul olur; Aleksandra, bax mənim bu böyük qızım, fortepiano çalır, ya da kitab oxuyur, bu da olmayanda tikiş tikir, Adelaida – mənzərə və portretlər çəkir (heç birini də axıradək çəkib qurtara bilmir), Aqlaya isə əyləşib heç bir şeylə məşğul olmur. Mənim də işim əlimdən tökülür, heç bir şey çıxmır.

Gəlib çatdıq, knyaz, burada, sobaya yaxın əyləşin, nağıl eləyin. Mən bilmək istəyirəm, siz bir şeyi necə nağıl edirsiniz. Mən tamamilə inanmaq istəyirəm, özüm də qoca knyaginya Belokonskaya ilə görüşəndə sizin haqqınızda hər şeyi ona söyləyəcəyəm. Mən istəyirəm ki, siz onların hamısında maraq oyadasınız. Hə, di danışın.

Bu aralıq Adelaida öz molbertini sahmanlayıb, firçaları, boya taxtasını götürdü, hələ çoxdan bəri estampdan başladığı mənzərənin surətini çıxarmaq istəyərək:

– Maman, axı bu cür əhvalat nağıl etmək çox təəccüblü olardı, – dedi.

Aleksandra və Aqlaya balaca divanın üstündə bərabər oturub söhbətə qulaq asmağa hazırlaşdılar. Knyaz hiss etdi ki, hər tərəfdən ona xüsusi diqqət yetirirlər.

Aqlaya dedi:

– Mənə bu cür tapşırıq versəydilər, mən heç bir şey nağıl edə bilməzdim.

– Nə üçün? Burada təəccüblü nə varmı? Nə üçün də nağıl etməsin? Dili var. Mən onun nə cür danışa bilməsini öyrənmək istəyirəm. Bir şey haqqında söyləsin. Söyləyin görək İsveçrə sizin xoşunuza gəldimi, ilk təəssüratınızı danışın. Bax siz görürsünüz, bax bu saat başlayacaq, özü də, çox gözəl başlayacaq.

Knyaz:

– Çox güclü təsir bağışlamışdı... – deyə sözə başlamaq istəyəndə, səbri çatmayan Lizaveta Prokofyevna qızlarına müraciət edərək dedi:

– Bax gördünüzmü, başladı ki...

Aleksandra anasının sözünü kəsdi:

– Maman, imkan verin, qoyun danışsın. – O, Aqlayanın qulağına pıçıldadı: – Bu knyaz, bəlkə də, heç idiot deyil, çox hiyləgər adamdır.

Aqlaya cavab verdi:

– Yəqin, elədir, mən bunu çoxdan görürəm. Onun rola girməsi alçaqlıqdır. O, bununla bir şey qazanmaq istəyir, nədir?

Knyaz təkrar etdi:

– İlk təəssürat çox güclü idi. Məni Rusiyadan çıxarıb müxtəlif alman şəhərlərinə aparanda dinməz-söyləməz tamaşa edirdim, o da yadımdadır ki, heç bir şey soruşmurdu. Bu, mənim naxoşluğumdan əmələ gələn bir sıra şiddətli və əzablı ürəkgetmələrdən sonra idi, mən isə naxoşluğum şiddətlənib, ürəkgetmələrim bir neçə dəfə dalbadal təkrar olunanda həmişə tamam kütləşirdim, heç yaddaşım qalmırdı, beynim işləsə də, fikirlərimin məntiqi cərəyanı, sanki, pozulurdu. Mən ən çoxu iki, yaxud da üç fikri ardıcıl olaraq bir-biri ilə əlaqələndirə bilmirdim. Mənə belə gəlir. Ürəkgetmələr ara verəndə

isə mən yenə də lap indiki kimi sağlam və qüvvətli olurdu. Yadımdadır: mən dözülməz qəm-qüssəyə qərq olurdu; hətta ağılamaq istəyirdim; mən daim heyrət edib nigaran olurdu: bütün bunların biganə olması mənə çox pis təsir bağışlayırdı, mən bunu başa düşdüm. Biganə və yad şey mənə çox əzab verirdi. Yadımdadır ki, mən bu zülmətdən İsveçrəyə çathaçatda, axşamçağı, Bazeldə xilas oldum, tamamilə ayıldım; məni ayıldan şəhər bazarındaki eşşək anqirtisi oldu. Eşşək, məni hədsiz dərəcədə heyretə saldı; özü də, nə üçünsə mənim fövqələdə xoşuma gəldi; bununla birlikdə, mənim başımda bütün fikirlərim, sanki, aydınlaşdı.

General arvadı dedi:

– Eşşək? Bu, təəccüblüdür. – Qadın gülməkdə olan qızlara qəzəblə baxıb əlavə etdi: – Bir də ki, burada təəccüblü heç bir şey yoxdur, bizlərdən bəziləri eşşəyə də vurulur, bu, əsatirdə də yazılıb. Davam edin, knyaz.

– O vaxtdan bəri eşşəklər mənim hədsiz xoşuma gəlir. Hətta bu, mənim qəlbimdə, bir növ, rəğbət hissi doğurub, mən bu heyvanlar barədə bəzi şeylər soruşub öyrəndim, ona görə ki, əvvəllər onları görməmişdim, elə o saat inandım ki, bu, olduqca faydalı, çox işlək, qüvvətli, dözümlü, ucuz başa gələn heyvandır, eşşəyə görə birdən mənə bütün İsveçrə xoş gəlməyə başladı, beləliklə də, əvvəlki qəm-qüssədən heç bir əsər-əlamət qalmadı.

– Bütün bunlar çox qəribədir, lakin eşşək əhvalatını buraxmaq olar, başqa mövzuya keçin. Sən niyə elə hey gülürsən, Aqlaya? Bəs sən niyə, Adelaida? Knyaz, eşşək barədə çox gözəl danışdı. Bu heyvanı o, özü görüb, bəs sən nə görübsən? Sən ki xaricdə olmayıbsan?

Adelaida dedi:

– Maman, mən eşşək görmüşəm.

Aqlaya əlavə etdi:

– Mən anqirtisini də eşitmişəm... – yenidən üçü də gülüşdü. Knyaz da onlara qoşuldu.

General arvadı dedi:

– Siz heç yaxşı hərəkət etmirsiniz; siz onları bağışlayın, knyaz, onlar mehribandırlar. Mən onlarla həmişə deyişirəm, amma onları sevirəm. Onlar dəmdəməki, yelbeyin, dəlidirlər.

Knyaz gülə-gülə dedi:

– Məncə, elə deyil. Onların yerinə olsaydım, mən də fürsəti əldən verməzdim. Buna baxmayaraq, mən, hər halda, eşşəyin tərəfdarıyam: eşşək mehriban və faydalı məxluqdur.

General arvadı soruşdu:

– Siz mehribansınızmı, knyaz? Mən maraqlandığım üçün soruşuram.

Yenə hamı güldü.

General arvadı qışqırdı:

– Yenə də bu lənətə gəlmiş eşşək söhbəti ortaya çıxdı, mən heç onun barəsində düşünmürdüm də! Siz mənə inanın, knyaz, mən burada heç bir...

– Eyhammı? Yox, mən inanıram, şübhəsiz!

Knyaz ara vermədən güldü.

General arvadı dedi:

– Sizin gülməyiniz çox yaxşıdır. Mən görürəm ki, siz son dərəcə xoşxasiyyət gəncsiniz.

Knyaz cavab verdi:

– Bəzən xoşxasiyyət, mehriban olmuram.

General arvadı qəflətən dedi:

– Amma mən mehribanam, hərgah bilmək istəyirsinizsə, həmişə mehribanam, mənim yeganə nöqsanım da budur, ona görə ki, həmişə mehriban olmaq lazım deyil. Mən çox tez-tez hirsələnirəm, bax onlara, xüsusilə İvan Fyodoroviçə, lakin ən pis cəhətim budur ki, acıqlananda daha artıq mehriban oluram. Mən bayaq, siz gəlməmişdən qabaq hirsələnmişdim, özümü də elə göstərdim ki, guya, heç bir şey başa düşmürəm və başa düşə bilmirəm. Məndə belə hallar olur, lap uşaq kimi yəm. Aqlaya mənə ibrət dərsi verdi, sağ ol, Aqlaya. Bir də ki, hamısı boş şeydir. Mən hələ göründüyüm kimi və qızlarımın məni qələmə verdiklərək axmaq deyiləm. Mən xasiyyətə möhkəm adamam, çox da sıxılıb çəkinən deyiləm. Mən, öz aramızdır, bunu kinsiz deyirəm. Bəri gəl, Aqlaya, öp məni. – Aqlaya anasına yanaşib məhəbbətlə onun dodaqlarından və əlindən öpəndə general arvadı dedi: – Di yaxşı... mehribanlıq etdik, kifayətdir, davam edin, knyaz. Bəlkə, eşşəkdən maraqlı bir şey yadınıza düşdü.

Adelaida yenə dilləndi:

– Mən yenə də başa düşə bilmirəm, axı heç birdən-birə nə cür gəldi nağıl etməkmi olar, mən heç danışa bilməzdim.

– Amma knyaz danışa bilər, ona görə ki, knyaz olduqca ağıllıdır, heç olmazsa, səndən on qat ağıllıdır, hələ, bəlkə də, on iki qat ağıllıdır. Əminəm ki, sən bundan sonra hiss edərsən. Siz bunu onlara sübut edin, knyaz, davam edin. Eşşək barədə, doğrudan da, danışmamaq olar. Yaxşı, deyin görüm, siz xaricdə eşşəkdən savayı daha nə görübsünüz?

Aleksandra dedi:

– Elə eşşək barədə də ağıllı danışdı, knyaz öz xəstəlik əhvalatını, həm də ki xarici bir təkandan sonra hər şeyin ona xoş gəlməsini çox maraqlı söylədi. Adamların necə dəli olub, sonra sağalmaları məni həmişə maraqlandırır. Xüsusilə belə şey birdən baş verəndə.

General arvadı birdən qışqırdı:

– Doğru deyilmi? Doğru deyilmi? Mən görürəm ki, sən də bəzən ağıllı olursan, di yaxşı, gülmək kifayətdir! Siz, knyaz, gərək ki, İsveçrənin təbiət mənzərəsindən danışdınız, buyurun!

Knyaz dedi:

– Biz Lütsernə gəldik, məni gölün sahilinə apardılar. Mən onun son dərəcə gözəl olmasını hiss edirdim, lakin, eyni zamanda, mənə çox ağır təsir bağışlayırdı.

Aleksandra soruşdu:

– Nə üçün?

– Başa düşürəm. Bu cür təbiət mənzərəsinə ilk dəfə tamaşa etmək mənə həmişə ağır təsir bağışlayır; həm də məndə təşviş doğurur; bir də ki, bütün bunlar mənim xəstə olduğum vaxtlarda idi.

Adelaida dedi:

– Qətiyyəən yox, mən ona tamaşa etməyi çox istərdim. Özüm də heç başa düşürəm ki, biz nə vaxt xaricə yollanacağıq. Mən öz şəklim üçün iki ildən bəri süjet də tapa bilmirəm.

Şərqlə cənub çoxdan təsvir edilmişdir...

Knyaz, siz mənim şəklim üçün bir süjet tapın.

– Mənim bu işdə heç bir səriştəm yoxdur. Mənə elə gəlir ki, baxıb çəkmək lazımdır.

– Baxmağı bacarmıram.

General arvadı onun sözünü kəsdi:

– Siz niyə tapmaca ilə danışsınız? Mən heç bir şey başa düşürəm! Necə yəni baxa bilmirəm? Gözün var, bax. Burada baxmağı

bacarmırsansa, xaricdə də baxmağı öyrənə bilməyəcəksən. Knyaz, yaxşısı budur söyləyin görək, siz özünüz necə baxırdınız?

Adelaida əlavə etdi:

– Bax, bu daha yaxşı olar. Axı knyaz xaricdə baxmağı öyrənib.

– Bilmirəm, mən orada ancaq müalicə olunurdum. Bilmirəm, baxmağı öyrənmişəmmi? Bir də ki, mən bütün bu vaxt ərzində özümü çox xoşbəxt hiss edirdim.

Aqlaya qışqırdı:

– Xoşbəxt! Siz xoşbəxt olmağı bacarırsınız? Bəs onda necə deyirsiniz ki, baxmağı öyrənməyibsiz? Hələ bizi də öyrədərsiniz.

Adelaida gülürdü.

– Öyrədin, xahiş edirik.

Knyaz da gülə-gülə:

– Heç bir şey öyrədə bilmərəm, mən xaricdə olduğum müddət ərzində ancaq bu İsveçrə kəndində yaşamışam, nadir hallarda yaxın yerlərə gedirdim, mən sizə nə öyrədə bilərəm? Əvvəlcə danırıdım, bir az sonra sağalmağa başladım, sonra mənim üçün hər gün çox əziz olurdu, həm də getdikcə daha da əzizləşirdi, belə ki, mən bunu hiss etməyə başlamışdım. Çox məmnun halda uzanıb yatır, səhər isə daha artıq sevinclə oyanırdım. Bütün bunların nə üçün belə olduğunu izah etmək olduqca çətinidir.

Aleksandra soruşdu:

– Deməli, siz daha heç yerə getmək istəmərdiniz, heç yer sizi cəlb etməirdi?

– Əvvəllər, lap əvvəllər, bəli, cəlb edirdi. Onda mən çox təşviş keçirirdim, hey düşünürdüm ki, mən necə yaşayacağam, taleyimi yoxlamaq istəyirdim, xüsusilə bəzi anlar həyəcanlanırdım. Bilirsinizmi, xüsusilə tək-tənha olanda bu cür anlar baş verir. Mənim olduğum yerdə şlalə var idi, kiçik bir şlalə idi, uca dağdan tökülürdü, nazik sap kimi, özü də, az qala perpendikulyar vəziyyətdə – ağ, səsküylü, köpüklü şlalə, çox hündürdən tökülürdü, amma adama elə gəlirdi ki, lap alçaqdan tökülür; yarım verstlik məsafədə idi, amma elə bil ki, əlli addımlıqdaydı. Gecələr onun şırıltısını dinləməyi xoşlayırdım, bax belə anlarda mən bəzən çox dərin təşviş keçirirdim. Bəzən günortaçağı, dağlara qalxanda, dağın ortasında tək-tənha dayananda da halım belə olurdu, hər tərəf şam ağacı, qocaman, nəhəng qatranlı şam ağacları; zirvədə, qayanın üstündə orta əsrdə

tikilmiş qədim bir qəsr var idi, xaraba qəsr; bizim aşağıdakı balaca kənd uzaqdan zorla seçilirdi, parlaq günəş, mavi səma, dərin sükut. Bax belə məqamda məni nə isə, hara isə cəlb edirdi, həm də mənə daim elə gəlirdi ki, hərəgah adam daim düz getsə, bir xeyli, getdikcə getsə, uzaqda görünən, yerlə göyün birləşdiyi həmin xətti aşsa, hər şeyə cavab tapar, elə o saat yeni bir həyat görər, bizimkindən min dəfə qüdrətli və gurultulu həyat, mənim xəyalımda Neapol kimi böyük bir şəhər canlanırdı – bütün sarayları, səs-küyü, gurultunu, həyatı təcəssüm edən şəhər... Xəyalıma azmı şey gəlirdi. Sonra mənə elə gəldi ki, həbsxanada da böyük bir həyatla yaşamaq olar.

Aqlaya dedi:

– Sonuncu tərifləyici fikri mən hələ on iki yaşında olanda öz “Müntəxəbat”ımda oxumuşdum.

Adelaida dedi:

– Bütün bunlar fəlsəfədir, siz filosofsunuz, bizi öyrətməyə gəlib-siniz.

Knyaz gülümsədi:

– Siz, bəlkə də, haqlısınız, mən, deyəsən, doğrudan da, filosofam, kim bilir, bəlkə, həqiqətən, öyrətmək fikrim var... Bu ola bilər, həqiqətən, ola bilər.

Aqlaya yenə söhbətə qarışdı:

– Sizin fəlsəfəniz də lap Yevlampiya Nikolayevnanın fəlsəfəsi kimi-dir; bizə tez-tez gələn, bir növ, bizim hesabımıza dolanan dul məmur arvadı var, onu deyirəm. Həyatda bu qadının bütün ideyası ucuzluqdur, tək güzəran ucuz başa gəlsin, ancaq qəpik-quruşdan danışırsınız, özü də, bir şeyi nəzərə alın ki, pulludur, hiyləgər qadındır. Sizin geniş həbsxana həyatınız da eynilə bu cürdür, bəlkə, kənddəki dördillik səadətiniz də həmçinin; siz öz Neapol şəhərinizi bu səadətə satdınız, həm də qəpik-quruş hesabına satmağınızı baxmayaraq, qazanla satıbsınız.

Knyaz dedi:

– Həbsxana həyatı haqqında sizinlə razılaşmamaq da olar, mən on iki il həbsxanada qalmış adamdan bir əhvalat eşitmişəm, bu adam mənim professorumun naxoşlarından biri idi və professor onu müalicə edirdi. Onun ürəkgetmələri var idi; bəzən təşvişə düşüb ağlayırdı, hətta bir dəfə özünü öldürmək istəyirdi. Sizi inandırınram ki, həbsxanada onun gün-güzəranı çox kədərli olub, lakin, heç şübhəsiz, qəpik-quruşluq olmayıb. Bütün tanış-bilişi isə hörümçəklə

pəncərəsinin altında göyərən balaca ağacdan ibarət olub... Lakin yaxşısı budur, mən sizə keçən il təsadüf etdiyim başqa bir adamla görüşüm haqqında danışım. Bu görüşdə bir əhvalat çox təəccüblü idi – ona görə təəccüblü idi ki, belə əhvalatlar nadir halda baş verir. Bu adamı bir dəfə başqaları ilə bərabər eşafota qaldırmışdılar, həm də siyasi cinayətliklik üçün ona güllələnmə kəsilmişdi, edam hökmü üzünə oxunmuşdu. İyirmi dəqiqə keçəndən sonra əfv edilməsi haqqında hökmü də oxunub başqa cəza tədbiri müəyyən edilmişdi; lakin iki hökm arasında keçən iyirmi dəqiqə, yaxud da ən çoxu on beş dəqiqə ərzində o, şübhəsiz, belə bir inam təsiri altında yaşamışdı ki, bir dəqiqədən sonra birdən öləcəkdir. Bu şəxs özünün o zamankı təəssüratını bəzən xatırlayaraq mənə söyləyirdi; onun söhbətinə qulaq asmaq olduqca xoşuma gəlirdi; mən onu dönə-dönə sorğu-suala tuturdum. O, hər şeyi qeyri-adi aydınlıqla xatırlayıb deyirdi ki, bu anlardan heç bir şeyi heç vaxt yadımdan çıxarmayacağam. Eşafotun yanına camaat və soldatlar toplaşmışdılar, eşafotun iyirmi addımlığında yerə üç dirək basdırılmışdı, ona görə ki, cinayətkarlar bir neçə nəfər idi. Qabaqdakı üç nəfəri dirəklərə sarı apardılar, şalbanlara bağlayıb, başlarına edam libası keçirdilər (ağ rəngli uzun ləbbadələr), tütəngləri görməmək üçün ağ başlıqları gözlərinə çəkdiilər, sonra hər bir şalbanın qabağında bir neçə soldatdan ibarət komanda düzdülər. Mənim tanışım səkkizinci idi, deməli, şalbanların yanına üçüncü dəstədə getməli idi. Əlində xaç olan keşiş hamısının yanından ötdü. Belə çıxır ki, ömürdən beşcə dəqiqə qalıb. O deyirdi ki, bu beş dəqiqə ona bitib-tükənməz müddət, külli sərvət təsiri bağışlayırdı, ona elə gəlirdi ki, bu beş dəqiqə ərzində elə bir ömür sürəcəkdir ki, bu saat heç son dəqiqə haqqında düşünməyin də mənası yoxdur, belə ki, o hətta fikrində müxtəlif məsələləri də götür-qoy etdi: yoldaşları ilə vidalaşmaq üçün vaxtı hesabladı, bunun üçün iki dəqiqə müəyyən etdi; sonra son dəfə özü haqqında düşünmək üçün yenə iki dəqiqə ayırdı, sonra da axırıncı dəfə ətrafa göz gəzdirmək üçün. O çox yaxşı xatırlayırdı ki, məhz bu üç şeyi düşünmüş və vaxtını məhz bu cür hesablamışdı. O, ölümə məhkum ediləndə iyirmi yeddi yaşında, sağlam və qüvvətli bir adam idi; yoldaşları ilə vidalaşarkən yadında idi ki, onlardan birinə heç mətləbə dəxli olmayan bir sual vermişdi, özü də, sualın cavabını maraqla gözləyirdi. Yoldaşları ilə vidalaşib qurtarandan sonra onun *özü haqqında düşünmək*

üçün ayırdığı iki dəqiqə çatdı, nə barədə düşünəcəyini irəlincədən bilirdi: o, daim mümkün qədər cəld və aydın şəkildə təsəvvür etmək istəyirdi ki, axı bu necə olan şeydir: o, bu saat vardır və yaşayır, üç dəqiqədən sonra isə artıq *nəmənə*, kim isə, yaxud nə isə olacaq – bəs kim olacaq? Harada olacaq? O, bütün bunları bu iki dəqiqədə həll etmək istəyirdi! Yaxınlıqda kilsə var idi, zərli damı olan kilsənin təkəsi gözqamaşdırıcı gün işığında parlayırdı. Yadımda idi ki, bu dama və onun əks etdirdiyi parlaq şüalara çox inadla baxırdı, gözünü şüalardan çəkə bilmirdi: ona elə gəlirdi ki, bu şüalar onun yeni təbiətidir, üç dəqiqədən sonra birtəhər bu şüalara qovuşacaqdır, mübhəmlik, baş verməli olan və bu saat baş verəcək bu yenilikdən nəşət edən nifrət duyğusu dəhşətli idi, lakin o deyirdi ki, bu vaxt onun üçün ən ağır cəhət fasiləsiz davam edən fikir idi, “Bəs ölməsəm nə olar!” Həyat qaytarılsa necə olar – misilsiz bir intəhaslılıq! Onda bütün bunlar mənim olardı! Onda mən hər dəqiqəni bütöv bir əsrə çevirərdim, heç bir şey itirməzdim, hər dəqiqəni hesaba alardım, heç bir şeyi əbəs yerə sərf etməzdim!” O deyirdi ki, bu fikir onun beynində, nəhayət, elə bir qəzəbə çevrildi ki, o daha dözə bilmirdi; istəyirdi ki, onu tez güllələsinlər.

Knyaz birdən susdu; hamı gözləyirdi ki, o, sözlünə davam edərək, nəticə çıxaracaq.

Aqlaya soruşdu:

– Siz qurtardınız?

Knyaz bir dəqiqəlik dalğınlıqdan xilas olub dedi:

– Hə? Qurtardım.

– Bəs axı siz nə üçün bunu nağıl etdiniz?

– Elə-belə... yadıma düşdü... yeri gəlmişdi...

Aleksandra dedi:

– Sizin fikirləriniz çox pərakəndədir, knyaz, siz, yəqin, belə nəticə çıxarmaq istəyirdiniz ki, heç bir anı bir qəpiklə ölçmək olmaz, həm də bəzən beş dəqiqə xəzinədən də qiymətlidir. Bütün bunlar tərifləyiqdir, lakin, müsaidə edin, bəs sizə bu cür ehtiraslı fikirlər nağıl edəndə o dostunuz... bəs axı onun cəzasını dəyişdirdilər, deməli ki, bu “intəhasız həyat”ı ona bəxş etdilər. Bəs o, sonra bu sərvətlə nə etdi? Hər dəqiqəsini “hesaba alırdımı”?

– Xeyr a, o özü mənə deyirdi – mən bunu ondan soruşmuşdum – heç də elə yaşamırdı, olduqca çox dəqiqələr itirmişdi.

– Onda belə çıxır ki, bu, yaxşı ibrət dərsi olub, demək, doğrudan da, “vaxtı hesablaya-hesablaya” yaşamaq olmaz. Axı nə üçünsə etmək olmaz.

Knyaz təkrar etdi:

– Bəli, nə üçünsə etmək olmaz, mənim özümə də elə gəlirdi... buna baxmayaraq, nə isə inanmaq olmur.

Aqlaya dedi:

– Yəni siz elə güman edirsiniz ki, hamıdan ağıllı yaşayacaqsınız?

– Hə, bəzən mən belə də düşünürdüm.

– İndi də elə düşünürsünüz?

Knyaz Aqlayaya əvvəlki kimi sakit və hətta ürkək təbəssümlə baxa-baxa dedi:

– Bəli... indi də düşünürəm. – Lakin bunu deyən kimi dərhal gülməyə başlayıb, Aqlayaya şən nəzər saldı.

Aqlaya az qala əsəbiləşərək:

– Təvazökarlıq edirsiniz! – dedi.

– Amma, öz aramızdır, siz yaman cəsəretlisiniz, bax siz gülürsünüz, amma onun nağıl etdiyi əhvalat məni elə heyrətə salmışdı ki, bu, sonra mənim yuxuma girdi, məhz bu beş dəqiqəni gördüm...

O, öz dinləyicilərini nüfuzedicisi və ciddi nəzərlərlə bir də süzdü.

Knyaz, sanki, çəşmiş halda, lakin hamısının gözünün içinə dik baxaraq birdən soruşdu:

– Siz mənə nə üçünsə açıqlanmırsınız ki?

Qızların üçü də heyrətlə soruşdu:

– Nədən ötrü?

– Ondan ötrü ki, mən, elə bil, sizə təlim verirəm...

Hamı güldü.

Knyaz dedi:

– Açıqlanırsınızsa, açıqlanmayın, axı mən özüm başa düşürəm ki, hamıdan az yaşamışam, həyatda da hamıdan az şey başa düşürəm. Mən, bəlkə, bəzən çox təəccüblü danışırım...

Knyaz lap utandı.

Aqlaya ciddi, öcəşkənliklə sözə başladı:

– Bir halda ki, deyirsiniz xoşbəxt idiniz, demək ki, az deyil, çox yaşayıbsınız, axı siz nə üçün əzilib-büzülür və üzr istəyirsiniz? Xahiş edirəm, heç də narahat olmayın ki, bizə təlim verirsiniz. Burada siz

heç bir zəfər çalmayıbsınız. Sizin kviyetizminizlə¹ yüzillik ömrü də səadətə doldurmaq olar. Sizə edam cəzası göstər, yaxud barmaq göstər, siz bunların ikisindən də eyni tərifəliq nəticə çıxarıb, hətta özünüzdən razı qalarsınız. Bu cür çox yaşamaq olar.

Danışanların üzlərinin ifadəsini çoxdan müşahidə edən general arvadı söhbətə qarışdı:

– Sən niyə daim hırsənirsən, başa düşmürəm, sizin nə barədə danışdığınızı da anlaya bilmirəm. Nə barmaqbazlıqdır, bu nə cəfəngiyatdır? Knyaz çox gözəl danışır, amma bir az kədərli əhvalat söylədi. Sən nə üçün onu ruhdan salıb çaşdırırsan? O, sözə başlayanda gülürdü, amma indi lap süstləşdi.

– Eybi yoxdur, maman. Amma, knyaz, təəssüf ki, siz edam cəzasını görməyibsiniz, mən sizdən bir şey soruşardım.

Knyaz cavab verdi:

– Mən edam görmüşəm.

Aqlaya qışqırdı:

– Görübsünüz? Mən bunu başa düşməli idim! Bu, bütün məsələyə xitam verir. Bir halda ki, görübsünüz, onda siz necə deyə bilərsiniz ki, həmişə xoşbəxt yaşayıbsınız? Məgər mən sizə sözün doğrusunu demirəm?

Adelaida soruşdu:

– Məgər sizin kəndinizdə edam edirdilər?

– Mən Lionda gördüm, oraya Şneyderlə getmişdim, o apar-mışdı. Gələn kimi edam olan yerə getdim.

Aqlaya soruşdu:

– Yaxşı, sizin çoxmu xoşunuza gəldi? İbrətəməz şey çox idimi? Faydalı idimi?

– Bu, mənim qətiyyəni xoşuma gəlmədi, bu əhvalatdan sonra mən bir az naxoşladım, lakin etiraf edirəm ki, yerə mıxlanmış kimi tamaşa edir, gözümü çəkə bilmirdim.

Aqlaya dedi:

– Mən də gözümü çəkə bilməzdim.

– Orada qadınların gedib baxmasını heç xoşlamırlar, sonra bu qadınlar haqqında hətta qəzetlərdə yazırlar.

– Demək, bir halda ki, bunun qadın işi olmadığını etiraf edirlər, onda demək istəyirlər (beləliklə də, bəraət qazandırılar) ki, bu, kişi

¹ *Kviyetizm* – həyata mistik baxış

işidir. Məntiq üçün təbrik edirəm, əlbəttə, siz də belə düşünürsünüz, deyilmi?

Adelaida onun sözünü kəsdi:

– Edam haqqında söyləyin.

Knyaz tutulub bir az qaşqabağını tökdü.

– Mən indi bu barədə heç danışmaq istəməzdim...

Aqlaya ona öcəşdi:

– Deyəsən, bunu bizə söyləməyə heyfiniz gəlir.

– Yox, ona görə ki, mən həmin bu edam haqqında bayaq söyləmişəm.

– Kimə söyləyibsiz?

– Gözləyəndə sizin kamerdinərə.

Hər tərəfdən səslər ucaldı:

– Hansı kamerdinərə?

– Dəhlizdə oturana, saçları bir az ağarmış, qırmızısiyəti kişiyə; mən İvan Fyodoroviçin kabinetinə daxil olmaq üçün dəhlizdə oturmuşdum.

General arvadı dedi:

– Bu təəccüblüdür.

Aqlaya qətiyyətlə:

– Knyaz demokratdır, – dedi, – bir halda ki, siz Alekseyə söyləyibsiz, onda bizim xahişimizi rədd etməzsiz.

Adelaida təkrar etdi:

– Mən mütləq eşitmək istəyirəm.

Knyaz yenə də bir az ruhlanaraq (o, sanki, çox tez və sadələvhlüklə ruhlanırdı) Adelaidaya müraciət etdi:

– Bayaq, doğrudan da, siz məndən şəkil üçün süjet soruşanda mənim, həqiqətən, bir fikrim var idi, sizə belə bir süjet vermək istəyirdim: məhkum edilmiş adam başını hələ taxtanın üstünə qoymayıb, gilyotinin zərbəsindən bir dəqiqə əvvəl eşafotda dayanaraq gözləyir, elə bu məqamda onun üzünün ifadəsini təsvir edəsiniz.

Adelaida soruşdu:

– Necə siyəti? Təkcə siyətinə? Əcaib süjet olardı, bunun harası şəkil olardı?

Knyaz qızgınlıqla israr edirdi:

– Bilmirəm, axı nə üçün? Mən bu yaxınlarda Bazeldə bir şəkil gördüm. Mən bunu sizə söyləmək istəyirəm... Mən bir dəfə söyləyərəm... məni lap heyrətə salmışdı...

Adelaida dedi:

– Bazeldəki şəkil haqqında siz mütləq danışarsınız, indi isə mənə bu edam mənzərəsini təsvir edin. Bunu nə cür təsəvvür edirsinizsə, o cür də söyləyə bilərsinizmi? O sifəti necə rəsm etmək olar? Elə təkcə sifəti? Bu, nə cür sifətdir?

Xatirələrdən şövqə gələn knyaz böyük məmnuniyyətlə, həm də, görünür, bütün qalan şeyləri unudaraq dərhal sözə başladı.

– Bu, ölümdən bircə dəqiqə qabaq olur, onun pilləkəni qalxaraq, eşafota yenicə ayaq basdığı məqam. Bu dəm o, mənə tərəf baxdı, mən onun üzünə nəzər salanda hər şeyi başa düşdüm... Bir də ki, axı bunu necə nağıl edəsən!? Mən çox istəyərdim, son dərəcə arzu edərdim ki, bunu siz, yaxud da başqa bir adam təsvir etsin! Yaxşı olardı ki, siz təsvir edəydiniz! Mən elə o vaxt düşündüm ki, bu şəkil faydalı olar. Bilirsinizmi, burada hər şeyi, əvvəlcə baş vermiş olan hər şeyi, hər şeyi təsəvvür etmək lazımdır. O, həbsxanada yaşayıb, özü də edamı, ən azı hələ bir həftədən sonra icra ediləcək edamı gözləmişdir, o, bir növ, adi rəsmiyyətçiliyə ümid bəsləyib ki, kağız hələ hara isə getməlidir və ancaq bir həftədən sonra gəlib çıxar. Halbuki qəflətən hansı təsadüf nəticəsində isə iş tezləşib. Səhər saat beşdə o yatırmış. Bu əhvalat oktyabrın axırında baş verib, saat beşdə hələ soyuq və qaranlıq olur, həbsxana pristavı keşikçi dəstəsi ilə yavaşca içəri girərək, ehmalıca onun çiyinə toxunur, o qalxıb dirsəklənir, işıq görür. “Nə olub?” – “Saat onda edamdır”. O, yuxulu olduğu üçün inanmır, mübahisə etmək istəyir ki, kağız bir həftədən sonra gələcək, lakin lap ayıldandan sonra mübahisə etməyib susur – belə nağıl edirdilər – sonra deyib: “Hər halda, bu cür birdən olması müsibətdir...” – sonra yenə susub, daha heç bir şey demək istəməyib. Belə halda məlum şeylər üçün: keşiklə görüşmək, səhər yeməyi, bu zaman ona şərab, qəhvə və mal əti verirlər, üç-dörd saat keçir (məgər bu, masqara deyilmi? Axı fikirləşirsən ki, bu, dəhşətli əhvalatdır, o biri tərəfdən də, vallah, bu sadələvh adamlar bu işi təmiz ürəklə edirlər, özləri də əmindirlər ki, bu, insanpərvərlikdir), sonra tualet (cinayətkarın tualetinin nədən ibarət olduğunu siz bilir-sinizmi?), nəhayət, şəhərin içi ilə eşafota qədər aparırlar... Mən güman edirəm ki, bax, görək ki, burada da, eşafota çatana qədər intəhasız bir ömür qalır. Mənə belə gəlir ki, o, yolda ikən düşünür-müş: “Hələ çox vaxt var, hələ üç küçəlik ömür qalıb, bax bu küçəni

ötüb-keçəndən sonra hələ o birisi qalacaq, sonra yenə biri, sağda bulka dükanı olan küçə qalacaq... Hələ kim bilir bulka dükanına nə vaxt çatacağıq!” Hər tərəf camaatla doludur, hay-küy ətrafı bürüyüb, on min sifət, on min göz – bütün bunlara dözmək, davam gətirmək lazımdır, başlıcası isə belə bir fikrə: “Onlar on min nəfərdir, onlardan heç kəsi edam etmirlər, amma məni edam edirlər!” Bax bütün bunlar edamdan qabaq baş verir. Eşafota pilləkənlə qalxırlar, elə bu dəm o, pilləkənin qarşısında birdən aqlamağa başladı, halbuki qüvvətli və cəsərtli adam idi, deyirlər, böyük cinayətkar olub. Keşiş daim onun yanında idi, arabada da onunla yanaşı oturmuşdu, özü də ara vermədən danışırdı – amma cinayətkar, çətin ki, ona qulaq asırdı: qulaq asmağa başlayır, iki kəlmədən sonra, yəqin, heç bir şey başa düşmürdü. Yəqin, belə olardı. Nəhayət, pilləkənlə qalxmağa başladı; ayaqları buxovlanmışdı, ona görə də xırda addımlarla yeriyirdi. Keşiş, görünür, ağıllı adam idi, danışmağına ara verdi, amma hey xaçı ona tərəf tutub öpdürmək istəyirdi. Pilləkənin aşağısında onun rəngi lap qaçmışdı, amma yuxarı qalxıb, eşafota qədəm basanda birdən kağız kimi ağardı, lap ağ yazı kağızı kimi. Yəqin, onun qıçları heydən düşüb taxtaya dönürdü, ürəyi də elə bulanırdı ki, sanki, boğazını nə isə sıxırdı, buna görə də, elə bil, qıdığı tuturdu – siz bəzən qorxanda, yaxud da dəhşətli anlarda bunu hiss edib-sinizmi? Bu, elə anlardır ki, insan şüurunu itirmir, lakin heç bir şey etməyə təqəti çatmır. Mənə elə gəlir ki, məsəl üçün, ev başına uçanda mütləq məhv olacağını hiss edən insan birdən yerdə oturacaq, gözünü yumaraq gözləməyə başlayacaq – düşünəcək ki, nə olacaq olsun!.. Bax elə bu məqamda, bu zəiflik başlayanda, keşiş cəld və dinməz-söyləməz birdən xaçı onun lap dodaqlarına yapışdırırdı; balaca, dördbucaq, gümüş xaç idi, tez-tez, hər dəqiqə dodağına tərəf tuturdu. Xaç edam olunanın dodaqlarına toxunan kimi gözlərini açaraq, yenə bir neçə saniyə, elə bil ki, canlanır və qıçları hərəkət edirdi. O, xaçı tələsə-tələsə öpürdü, nəyi isə ehtiyat olaraq, hər ehtimala qarşı götürməyi unutmamaq üçün tələsirmiş kimi, xaçı öpməyə tələsirdi, lakin bu anlar onun dini bir şey dərk etməsini heç ağılim kəsmir. Taxtaya çatanadək halı belə idi... Təəccüblü orasıdır ki, bu son saniyələrdə çox nadir adam bayılıb özündən gedir! Əksinə, adamın başı çox iti işləyir, yəqin, işə salınan maşın kimi qüvvətlə, çox qüvvətlə və sürətlə işləyir, mən təsəvvür edirəm, tamamlanmamış

olan müxtəlif fikirlər baş qaldırır, hələ, bəlkə də, gülməli, bir cür kənar fikirlər də: “Bax o, mənə tamaşa edir, onun alnında ziyil var, bax cəlladın alt düymələrindən biri paslanıb...” Halbuki hər şeyi bilir və hər şeyi xatırlayırsan, heç vaxt yaddan çıxmayan belə bir nöqtə var, heç bayılmaq da olmaz, hər şey onun yanında, bu nöqtənin yanında hərəkət edib fırlanır. Təsəvvür edin ki, bu, son dördübdür saniyə ərzində, baş artıq kötüyün üstünə qoyulmuş olduğu məqamədək davam edir, özü də, gözləyir, həm də... bilir, qəflətən başı üzərində dəmirin qijiltısını eşidir! Bunu adam mütləq eşidir! Hərgah mən başımı kötüyə qoymuş olsaydım, mən buna qəsdən qulaq asar və eşidərdim! Burada, bəlkə də, ondabir saniyə vaxt qalır, lakin mütləq eşidərsən! Özünüz də təsəvvür edin, hələ bu vaxta qədər də mübahisə edirlər ki, bəlkə, baş vurulub yerə düşəndən sonra da, hələ bir saniyə ərzində, vurulub yerə salındığını bilir – qəribə anlayış deyilmi!? Bəs bu hal beş saniyə davam edərsə!.. Eşafotu elə çəkin ki, aydın şəkildə və yaxından təkə son pillə görünsün; cinayətkar ayağını bu pilləyə qoyub, baş görünür, sifət kağız kimi ağarıb, keşiş xaçı ona tərəf uzadır, o, özünün göyərmiş dodaqlarını hərərlə xaça sarı uzadıb baxır, hər şeyi də bilir. Xaç və baş – bu da şəkil, keşişin, cəlladın, onun iki nəfər köməkçisinin sifətləri və aşağıdan bir neçə başla göz – bütün bunları, bir növ, üçüncü planda aksesuar¹ üçün duman içərisində çəkmək olar... əla şəkil olardı.

Knyaz susub hamıya nəzər saldı.

Aleksandra öz-özünə dedi:

– Bu, əlbəttə, kviyetizmə bənzəmir.

Adelaida dedi:

– Hə, indi sizin bənd olmağınızı, vurulmağınızı söyləyin.

Knyaz ona heyərlə baxdı.

Adelaida, sanki, tələsirdi:

– Bəri baxın, Bazel şəkli haqqında söyləməyi borclu qalırınsız, lakin indi mən sizin nə cür aşiq olduğunuzu eşitmək istəyirəm, gizlətməyin, siz aşiq olmuşdunuz. Həm də siz bu saat nağıl etməyə başlayan kimi filosofluqdan əl çəkəcəksiniz.

Aqlaya birdən dedi:

– Siz nağıl edib qurtaran kimi söylədiklərinizdən o saat utanırsınız, bu nədəndir?

---

¹ *Aksesuar* – yardımçı şeylər, köməkçi vasitələr

General arvadı Aqlayaya hirsli-hirsli baxıb onun sözünü kəsdi:

– Nə sarsaq sual verirsən! – O, knyaza müraciət etdi:

– Siz onun sözünə inanmayın, knyaz, o, bunu qəsdən, acıqçan eləyir, o heç də belə sarsaq tərbiyə almayıb, onların bu cür zinhara gətirmələrinə siz darılmayın, aqlınıza ayrı bir fikir gəlməsin, onların, görünür, nə işə bir niyyətləri var, lakin onlar artıq sizi sevirlər. Mən onların üzlərindən görürəm.

Knyaz xüsusi bir inamla dedi:

– Onların üzlərinin ifadəsini mən də görə bilərəm.

Adelaida maraqla soruşdu:

– O necə olur?

O biri iki qız da maraqlanıb soruşdu:

– Siz bizim üzümüz haqqında nə bilirsiniz?

Lakin knyaz dinmirdi, ciddi görkəm almışdı, hamı onun cavabını gözləyirdi.

O, yavaşdan və ciddi dedi:

– Bunu sizə sonra deyərəm.

Aqlaya qışqırdı:

– Siz bizdə qəti olaraq maraqlı oymatmaq istəyirsiniz, bir görün nə böyük qələbə çalılırsınız!

Adelaida yenə tələsdi:

– Di yaxşı, bir halda ki, siz belə sifət mütəxəssisisiniz, onda yaqın, vurulduğunuz da olub, demək, mən düz başa düşmüşəm. Onda söyləyin.

Knyaz yenə yavaşdan və ciddi dedi:

– Mən vurulmamışdım, mən... ayrı cür xoşbəxt idim.

– Nə cür? Nə ilə?

Knyaz, sanki, dərin düşüncəyə dalmış halda dedi:

– Yaxşı, mən sizə söyləyəyəm.

VI

Knyaz sözə belə başladı:

– Bax siz hamınız indi mənə elə maraqla baxırsınız ki, hərgah mən sizin xahişinizi yerinə yetirməsəm, onda, yaqın, məndən inciyəcəksiniz. Yox, mən zarafat edirəm, – deyə o, cəld gülümsəyib əlavə etdi: – Orada... orada hamısı uşaqlar idi, mən orada uşaqların

arasında, ancaq uşaqlarla bir yerdə olurdum. Bunlar həmin kəndin uşaqları idi, hamısı məktəbdə oxuyan uşaqlar idi. Mən onlara təlim verməklə məşğul olurdum, yox, yox, orada bunun üçün məktəb müəllimi, Jül Tibo var idi, mən, əslində, onları həm də öyrədirdim, amma çox zaman vaxtımı onlarla elə-belə keçirirdim; mənim dörd ilim elə bu cür də keçdi. Mənə ayrı heç bir şey lazım deyildi. Hər şeyi açıb onlara söyləyirdim, heç bir şeyi onlardan gizlətmirdim. Onların atalarının və qohumlarının hamısının mənə acığı tutmuşdu, ona görə ki, axır-axırda uşaqlar mənsiz dayana bilmirdilər, daim mənim başıma toplaşırdılar; məktəbin müəllimi, nəhayət, mənim birinci düşmənim oldu. Orada mənim düşmənlərim çoxaldı, hamısı da uşaqların ucbatından, hətta Şneyder də məni danlayırdı. Axı onlar niyə belə qorxurdular. Uşağa hər şey demək olar – hər şeyi, yaşlıların uşaqları, ata və anaların hətta öz uşaqlarını çox pis tanımaları məni həmişə heyretə salırdı; uşaqların balaca olmasını və hələ inkişaf etmədiklərini bəhanə edib onlardan heç bir şeyi gizlətmək lazım deyil. Bu nə qədər kədərli və uğursuz fikirdir! Uşaqların özləri çox yaxşı görürlər ki, ataları onları çox kiçik və heç bir şey başa düşməyən hesab edir, halbuki onlar hər şeyi başa düşürlər. Yaşlılar, böyüklər bilmirlər ki, uşaq hətta ən çətin işdə də fəvqəladə mühüm məsləhət verə bilər. Aman, Allah! Bu gözəl balaca quş sizə etimadla və xoşbəxt nəzərlərlə baxanda axı onu aldatmaq sizin üçün ayıbdır! Mən ona görə uşaqları quş adlandırırım ki, dünyada quşdan yaxşı şey yoxdur. Bir də ki, kənddə hamı mənə, daha çox, bir təsadüf münasibəti ilə hirsələnmişdi... Tibo isə mənə, sadəcə, həsəd edirdi, o, əvvəlcə başını bulayır və uşaqların mənim dediyim hər şeyi başa düşmələrinə, onun isə heç bir təlimini dərk etmədiklərinə heyret edirdi, sonra isə mən ona bizim heç birimizin onlara heç bir şey öyrədə bilməyəcəyimizi, əksinə, onların bizi öyrədə biləcəklərini deyəndə Tibo məni lağa qoymağa başladı. Bir də ki, onun özü də bu uşaqlarla yaşadığı halda, mənə necə həsəd edib, iftira deyə bilirdi! İnsanın qəlbini uşaqlar müalicə edir... Orada, Şneyderin müəssisəsində bir naxoş var idi, çox yazıq və bədbəxt adam idi. Bu, elə bir dəhşətli bədbəxtlik idi ki, bu cür bədbəxtliyi təsəvvür etmək də çətinidir. Onu divanəlikdən müalicə olunmaq üçün buraya gətirmişdilər, mənə, o, divanə deyildi – o ancaq dəhşətli əzab çəkirdi – onun bütün naxoşluğu bundan ibarət idi. Siz bilsəydiniz, ən

nəhayət, bizim uşaqlarımız onun üçün nə cür təsəlli oldular... Lakin yaxşısı budur, sizə bu naxoş barədə sonra danışaram; indi bütün bu əhvalatın necə başladığını söyləyəcəyəm. Uşaqların əvvəlcə mən-dən xoşları gəlmirdi. Çox yekə idim, mən həmişə bu cür yöndəmsiz olmuşam; mən bilirəm ki, özüm də kifirəm... nəhayət, orası da var idi ki, mən əcnəbi idim. Uşaqlar əvvəlcə mənə gülürdülər. Pusub mənim Marini öpdüyümü görəndən sonra isə məni daşa basmağa başladılar. Halbuki mən onu bircə dəfə öpmüşdüm... Yox, siz gül-məyin, – deyə knyaz öz dinləyicilərinin kinayəli təbəssümünün qarşısını almaq istədi, – burada heç bir sevgi nişanəsi yox idi. Siz onun nə qədər bədbəxt bir məxluq olduğunu bilsəydiniz, sizin özünüzdən də ona, mənim kimi, çox yazığınız gələrdi. O, bizim kənd-dən idi. Anası qoca qarı idi, onun ikipəncərəli lap köhnə və balaca daxmasında kənd başçısının icazəsilə bir pəncərənin qabağı hasara alınmışdı; bu pəncərədən ona qaytan, sap, tənbəki, sabun alveri etməyə icazə vermişdilər, hər şeyi qəpik-quruşa satırdı, elə bununla da güzəranını keçirirdi. Qarı naxoş idi, ayaqları şişmişdi, yerindən tərpənə bilmirdi. Mari onun qızı idi, iyirmi yaşı var idi, zəif, arıq bir qız idi; çoxdan vərəm naxoşluğuna mübtəla idi; buna baxmayaraq, evlərə gedərək günümüzə çox ağır işlər görürdü – döşəmə, paltar yuyur, həyətləri süpürür, mal-qaranın altını təmizləyirdi. Bir nəfər yoldan ötən fransız kommi¹ onu qılıqlayıb özü ilə apardı, bir həftə-dən sonra yolda təkbaşına buraxaraq xəlvətçə əkildi; qız dilənə-dilənə, başdan-ayağa çirk-pasaq, cır-cındır içində, başmaqları yırtılmış halda evə gəldi; o, bir həftə piyada gəlmişdi, gecələr çöldə yatdığı üçün bərk soyuqlamışdı, ayaqları yaralanmışdı, əlləri şişib çatlamışdı. Mari elə əvvəllər də kifir qız idi, təkcə gözləri sakit, mehriban baxışlı, məsum idi. Çox qaradınmaz bir qız idi. Qətiyyəni dinib-danışmırdı. Bir dəfə, hələ qabaqlarda, işləyərkən, birdən mahnı oxumağa başlamışdı; yadımdadır, hamı heyrət edib gülürdü: “Mari mahnı oxumağa başladı! Necə? Mari mahnı oxudu!” – Qız yamanca utandı; sonra birdəfəlik səsinə kəsdi. O zaman ona hələ mehribanlıq edirdilər, lakin qız naxoş və əldən düşmüş halda qayıdandan sonra ona qarşı heç kəsdə heç bir şəfqət duyğusu qalmamışdı! Bu cəhətdən onlar necə də amansızdılar! Bu məsələdə onlardakı anlayış həddən artıq kəskindir! Onu hamıdan əvvəl qəzəb

¹ *Kommi* – səyyar ticarət agentli

və nifrətlə qarşılayan anası olmuşdu: “Sən məni rüsvay etdin”. Onu ilk abırdan salan, biabır edən də anası oldu: kənddə Marinin qayıtdığını eşidəndə hamı qaça-qaça Mariyə baxmağa gəldi, az qala bütün kənd qarının daxmasına toplaşmışdı: qocalar, uşaqlar, qadınlar, qızlar, hamı, özləri də tələsik, izdihamla gəlmişdilər. Ac, cır-cındır içində olan Mari qarının ayaqları altında, döşəmədə uzanıb ağlayırdı, hamı gəlib içəri dolanda qız dağılmış saçları ilə üzünü örtüb, üzüstə döşəməyə sərildi. Ətrafdakı adamların hamısı ona murdar bir adam kimi baxırdı; qocalar məzəmmət edib söyür, cavanlar hətta gülürdülər; arvadlar onu söyür, töhmətləndirirdilər; murdar hörümçəyə baxırlarmış kimi, ona nifrətlə baxırdılar. Anası bütün bunlara imkan verirdi, özü oradaca oturub, başını tərpedir, təqdir edirdi. Qarı o vaxt ağır naxoş idi, başı gora titrəyirdi. İki aydan sonra öldü, bilirdi ki, bu gün-sabahlıqdır; buna baxmayaraq, ölənə qədər qızı ilə barışmaq fikrinə düşmədi; hətta ona bir kəlmə söz də demədi; yatmaq üçün dəhlizə qovurdu, ona yemək də vermirdi. Qarı şişmiş ayaqlarını tez-tez isti suya salmalı idi; Mari hər gün onun ayaqlarını yuyur, ona qulluq edirdi, qarı onun bütün xidmətçiliyini dinməz-söyləməz qəbul edərək, ona bir kəlmə də mehriban söz demirdi. Mari hər şeyə dözürdü; onunla tanış olandan sonra mən gördüm ki, qız özü də bütün bunları təqdir edir; özü də özünü nə isə ən rəzil, murdar bir məxluq hesab edirdi. Qarı lap taqətdən düşəndə kəndin qoca arvadları növbə ilə ona qulluq etməyə gəldilər; orada qayda belədir. Bu zaman Mariyə daha heç yemək də vermirdilər, kənddə isə heç kim onu yaxın qoymur, hətta heç kəs ona, əvvəlki kimi, iş də vermək istəmirdi. Hamı, sanki, ona tüpürürdü, kişilər isə onu daha heç qadın yerinə də qoymur, çox pis söyüşlər söyürdülər. Bəzən, çox nadir hallarda, bazar günləri içib sərxoş olanda, gülmək üçün Mariyə qəpik-quruş atırdılar, elə bil, yerə atırdılar; Mari dinməz-söyləməz pulu yerdən götürürdü. Elə o zaman qız öskürəndə boğazından qan gəlirdi. Nəhayət, onun köhnə paltarı lap cır-cındıra dönmüşdü, elə idi ki, kəndə, camaat arasına çıxmağa da utanırdı; kəndə qayıdandan sonra isə həmişə ayaqyalın gəzirdi. Bax elə bu vaxt, xüsusilə uşaqlar, bütün dəstə ilə – qırıxdan artıq məktəbli uşaq idi – ona sataşmağa başladılar, hətta onun üstünə palçıq atırdılar. Qız naxırçıdan xahiş etdi ki, inəklərə keşik çəkməyə ona icazə versin, lakin naxırçı onu yaxın buraxmadı. Belə olanda

Mari özü, icazəsiz, naxıra qoşulub bütün gün evdən çıxıb gedirdi. Marinin naxırçıya çox faydası olurdu, naxırçı bunu başa düşmüşdü, ona görə də qızı qovmurdu, hətta bəzən yeməyindən artıq qalanı, pendir və çörəyini ona verirdi. Naxırçı bunu öz tərəfindən edilən böyük bir iltifat və mərhəmət hesab edirdi. Qızın anası öləndə isə pastor kilsədə utanmaz-utanmaz hamının qarşısında onu rüsvay elədi. Mari cır-cındır paltarın içində, tabutun yanında dayanıb ağlayırdı. Marinin ağlmasına və tabutun arxasınca getməsinə tamaşa etmək üçün bir xeyli camaat toplaşmışdı; bu dəm pastor – o hələ gənc idi, bütün fikri-zikri böyük bir vaiz olmaq idi – hamıya müraciət edərək Marini göstərdi. “Bu möhtərəm qadının ölümünə səbəb, baxın, bu qız olub” (qətiyyənlə düz deyildi, ona görə ki, qarı iki il idi naxoş idi), “baxın, o, sizin qarşınızda dayanıb, üzünü baxa bilmir, çünki o, Allahın bəlasına mübtələdir; görün, o, ayaqyalın və cır-cındır içindədir – bu, ismətini itirənlər üçün ibrət dərsləridir! O kimdir! O, qadının qızıdır!” Bütün danışığı bu səpgidə idi. Həm də təsəvvür edin ki, bu alçaqlıq az qala onların hamısının xoşuna gəlirdi; lakin... bu aralıq qərribə bir əhvalat baş verdi; uşaqlar köməyə gəlirdi; ona görə ki, uşaqların hamısı bu zaman mənim tərəfimdə idi; onlar Marini sevməyə başladılar. Bu, belə olmuşdu. Mən Mariyə bir yaxşılıq etmək istəyirdim, ona pul vermək lazım idi; lakin orada mənim heç vaxt bir qəpiyim də olmayıb. Mənim balaca brilyant sancağım var idi, mən onu bir nəfər dəllalə satdım; o, kəndləri gəzib-dolaşır, köhnə paltar alveri edirdi, o, mənə səkkiz frank verdi, halbuki sancağın qiyməti ən azı qırx frank idi. Mən bir xeyli vaxt Mari ilə təkliddə görüşməyə səy etdim; nəhayət, biz kəndin kənarında, dağa qalxan çığırda, çəpərin yanında, ağacın dalında rastlaşdıq. Mən burada ona səkkiz frankı verib dedim ki, bu pulları saxlasın, ona görə ki, daha mənim pulum olmayacaq; sonra da onu öpüb dedim ki, qoy elə düşünməsin ki, mən bunu pis niyyətlə edirəm, mən onu sevdiyim üçün, ona vurulduğum üçün öpmürəm; ona görə ki, mənim ona çox yazığım gəlir; mən lap əvvəldən onu qətiyyənlə, zərre qədər günahkar hesab etməmişəm, ancaq bədbəxt hesab etmişəm. Mən elə oradaca, ona təsəlli vermək, onu inandırmaq istəyirdim ki, o, özünü hamının qarşısında rəzil bir məxluq hesab etməməlidir; lakin, deyəsən, qız məni başa düşmədi. O, daim susaraq gözünü yerə dikib, qarşımda son dərəcə utana-utana dayanmış olsa da,

mən bunu o dəm hiss etmişdim. Mən sözümlü bitirəndə o, mənim əlimdən öpdü, mən də dərhal onun əlindən öpmək istəyəndə o, cəld əlini çəkdi. Bu vaxt qəflətən uşaqlar, bütün dəstə bizi pusurmuş; mən sonra öyrəndim ki, onlar məni çoxdan güdürlərmiş. Onlar fit çalmağa, əl çalmağa və gülməyə başladılar, Mari isə qaçdı. Mən uşaqlarla danışmaq istəyirdim, lakin onlar məni daşa basdılar. Həmin gün hamı, bütün kənd bundan xəbər tutdu, yenə hər şey Marinin başına yağdırıldı: ondan daha çox zəhlələri getməyə başladı. Mən hətta eşitmişdim ki, onu məhkum edib cəzalandırmaq istəyirlər; lakin şükür Allaha, xəta sovuşdu; buna baxmayaraq, uşaqlar ona göz verir, işıq vermirdilər; əvvəlkindən də betər öcəşir, qızın üstünə palçıq atırdılar, onu qovurdular, ciyərləri zəif qız qaçıb onlardan canını qurtarmağa çalışır, nəfəsi tənğişirdi; onlar isə qızın arxasınca yüyürür, qışqırır, qızı söyürdülər. Mən bir dəfə hətta onlarla dalaşmalı oldum. Sonra uşaqlara məsələni söyləməyə başladım; nə vaxt fürsət düşürdü, hər gün deyirdim: hələ də söyüşmələrinə baxmayaraq, onlar bəzən ayaq saxlayıb qulaq asırdılar. Marinin necə bədbəxt adam olduğunu mən onlara söylədim, çox keçmədən onlar daha söyüşməyib, dinməz-söyləməz uzaqlaşdırdılar. Tədriclə biz söhbət etməyə başladığımız; mən onlardan heç şeyi gizlətmirdim; mən onlara hər şeyi nağıl etdim. Onlar böyük maraqla qulaq asırdılar; çox keçmədən Mariyə rəhmləri gəldi. Bəziləri Mariyə rast gələndə ona mehribanlıqla salam verirdilər; orada belə adət var, istər tanış olsun, istər olmasın, bir-birinə rast gələndə baş əyib deyirlər: “Salaməleyküm”. Marinin necə təəccüb elədiyini təsəvvür edirəm. Bir dəfə iki qız ona yemək apardı; sonra gəlib mənə dedilər. Onlar söyləyirdilər ki, Mari mütəəssir olub ağladı; indi onlar Marini çox sevir. Sonra Marini hamısı sevməyə başladı; onunla birlikdə birdən məni də sevməyə başladılar. Onlar indi daha mənim yanıma tez-tez gəlirdilər; həmişə də xahiş edirdilər ki, onlara bir əhvalat nağıl edim; mənə elə gəlir ki, mən yaxşı nağıl edirdim, çünki məni dinləmək onların çox xoşuna gəlirdi. Sonralar isə onlara nağıl etmək üçün mən çox oxuyub öyrənir, mütaliə edirdim; sonrakı üç il müddətində mən daim onlara nağıl edirdim. Bundan sonra hamı – Şneyder də həmçinin – mənim onlarla böyük adamlar kimi söhbət etməyimə görə, onlardan heç bir şey gizlətmədiyimə görə məni töhmətləndirəndə mən onlara cavab verdim ki, uşaqlara yalan

söyləmək ayıbdır; onlardan nə qədər gizli saxlamaq istəsən də, uşaqlar onsuz da hər şeyi bilirlər; sonra isə mümkündür ki, bunu daha pis şəkildə eşidərlər; amma məndən pis söz eşitməzlər. Hər bir adam bir zaman özünün də uşaq olduğunu xatırlasaydı, kifayət edərdi. Onlar mənimlə razılaşırdılar... Mən Marini hələ anası ölməmişdən iki həftə qabaq öpmüşdüm; pastor moizə edəndə isə uşaqların hamısı artıq mənim tərəfimdə idi. Mən pastorun hərəkətini dərhal onlara söyləyib izah elədim; hamısının ona acığı tutdu; bəziləri o dərəcədə qəzəblənmişdi ki, onun pəncərələrinin şüşələrini daşla çilik-çilik elədilər. Mən onların qabağını saxladım, çünki bu, yaxşı hərəkət deyildi, amma kənddə dərhal hamı hər şeyi bildi; elə bu aralıq məni günahlandırmağa başladılar ki, mən uşaqların əxlaqını kormuşam. Sonra hamı öyrəndi ki, uşaqların Maridən xoşları gəlir; yamanca qorxdular, lakin Mari daha özünü xoşbəxt hiss edirdi. Uşaqlara hətta onunla görüşməyi də qadağan etdilər; lakin onlar xəlvətçə qaçıb bir xeyli uzağa, kənddən yarım verst qırağa, Marinin yanına, sürüyə gedirdilər, onlar Mariyə sovqat aparırdılar, bəziləri isə, sadəcə, onu qucaqlayıb öpmək, “*Je vous aime, Marie!*”¹ demək üçün onun yanına qaçır, sonra yüyürə-yüyürə geri qayıdırdılar. Bu cür qəflətən baş verən səadətdən Mari az qala dəli olacaqdı; o, bunu heç xəyalına da gətirə bilmirdi; utanır və sevinirdi, başlıcası isə, uşaqlar, xüsusilə qızlar istəyirdilər Marinin yanına qaçıb ona desinlər ki, mən onu sevirəm; həm də Marinin haqqında onlara çox şey danışırım. Uşaqlar Mariyə söyləyirdilər ki, bütün bunları onlara mən nağıl etmişəm, indi daha onlar Marini sevir, ona yazıqları gəlir və onu həmişə sevəcəklər. Sonra yüyürə-yüyürə mənim yanıma gələrək, bu saat Marini gördüklərini, Marinin mənə salam göndərməsini çöhrələrində misilsiz bir sevinc, qayğıkeşlik ifadəsilə mənə xəbər verirdilər. Axşamlar mən şalələ olan yerə gedirdim; orada kənddən qətiyyən görünməyən, bir növ qapalı yer var idi, hər tərəfdə qovaqlar ucalırdı; uşaqlar axşamlar orada mənim başıma toplaşırdılar; bəziləri xəlvətçə gəlirdi. Mənə elə gəlir ki, mənim Mariyə olan məhəbbətim onlar üçün böyük bir zövq idi, mən orada yaşadığım bütün müddət ərzində onları təkcə bu məsələdə aldatmışdım. Mən Marini heç də sevmədiyimi, yəni ona vurulmadığımı, ona ancaq hədsiz rəhmim gəldiyini uşaqlara söyləməklə onları

¹ Mən sizi sevirəm, Mari!

fikirlərindən döndərmək istəmirdim, mən hər şeydən göürdüm ki, belə olmasını, onların təsəvvür etdikləri kimi və öz aralarında qərara gəldikləri kimi olmasını daha çox arzu edirlər, ona görə də səsimi çıxarmır, özümü elə göstərirəm ki, guya, onlar düz başa düşüblər. Bu balaca ürək sahibləri nə qədər nəzakətli və zərif qəlbli idilər; öz aramızda deyim ki, onların mehriban Leonlarının Marini belə sevməsi qeyri-mümkün görünürdü, özü də ki, Mari cır-cındır içində, ayaqyalın idi. Təsəvvür edin ki, uşaqlar onun üçün başmaq da tapdılar, corab da, alt paltar da, hətta bir don da tapmışdılar; onlar bunu necə edə bilmişdilər – başa düşmürəm; bütün dəstə işə girişmişdi. Mən onları sorğu-suala tutanda uşaqlar sevincə gülürdülər, qızlar isə əl çalıb məni öpürdülər. Mən də bəzən Mari ilə xəlvətçə görüşməyə gedirdim. Onun naxoşluğu lap şiddətlənirdi; zorla yeriyirdi; nəhayət, naxırçıya kömək etməyə taqəti çatmadı; buna baxmayaraq, hər səhər naxırla bərabər gedirdi. Mari kənarda otururdu; orada sıldırım bir qayanın çıxıntısı var idi. Mari lap küncdə, heç kəsin görmədiyi daşın üstündə oturur, bütün günü hərəkətsiz qalırdı; səhərdən naxırın kəndə qayıdığı vaxta qədər bu cür otururdu. Vərəm onu elə taqətdən salmışdı ki, qız başını qayaya dayayıb, gözlərini yumaraq, ağır nəfəs ala-ala mürgüləyirdi; anqlayıb skeletə dönmüşdü; alnında və gicgahlarında tər damcıları parıldayırdı. Mən onun yanına gələndə həmişə bu vəziyyətdə olurdu. Mən bir dəqiqəliyə gəlirdim, özüm də istəmirdim ki, məni onun yanında görsünlər. Mən gələn kimi Mari dərhal diksinir, gözünü açıb, mənim əllərimi öpməyə başlayırdı. Mən daha əlimi çəkmirdim, çünki bu, onun üçün səadət idi; onun yanında oturduğum müddətdə Mari daim titrəyib ağlayırdı; doğrudur, bir neçə dəfə danışmaq, söz demək istəmişdi, lakin onu başa düşmək də çətin idi. O, dəli kimi olurdu, son dərəcə təşviş keçirir və sevinirdi. Bəzən uşaqlar mənimlə birlikdə gedirdilər. Belə hallarda uşaqlar, adətən, bir az kənarda dayanıb, bizi kimdənsə və nədənsə qoruyurdular; bu, onların fəvqəladə xoşuna gəlirdi. Biz oradan gedəndə Mari yenə tək qalır, əvvəlki kimi hərəkətsiz dayanırdı; o, bəlkə də, bir şey düşünüb xəyala dalırdı. Bir dəfə səhərçağı o daha naxırla gedə bilmədi, öz boş evində qaldı. Uşaqlar dərhal bundan xəbər tutub, həmin gün hamısı ona baş çəkdi; Mari tək-tənha yorğan-döşəkdə uzanmışdı. İki gün ona tək uşaqlar qulluq etdilər; onlar Marinin yanına növbə ilə gəlirdilər;

lakin sonra Marinin, doğrudan da, ölüm yatağında olmasını kənddə eşidəndən sonra onun yanına kənddən qoca arvadlar gəlməyə başladılar; onlar oturub növbə çəkirdilər. Kənddə, deyəsən, Mariyə rəhm etməyə başlamışdılar; heç olmazsa daha uşaqlara onun yanına getməyi qadağan etmir və onları əvvəlki kimi danlamırdılar. Mari daim mürgüləyirdi, çox narahat yatırdı: bərk öskürürdü. Qarılar uşaqları qovurdularsa da, onlar pəncərəyə yanaşırdılar; bəzən ancaq “*Bonjour, notre bonne Marie*”¹ demək üçün bir dəqiqəliyə ayaq saxlayırdılar. Mari isə onları görəndə kimi, yaxud da səslərini eşidəndə kimi cana gəlir, qarıların sözüünə baxmayıb, elə o saat dirsəklənməyə çalışır, başını tərpedib, uşaqları salamlayır, onlara təşəkkür edirdi. Uşaqlar ona əvvəlki kimi yenə sovqat gətirirdilər, lakin Mari daha heç bir şey yemirdi. Mən sizi əmin edirəm ki, Mari öləndə bu uşaqlara görə özünü xoşbəxt hiss edirdi. Bu uşaqların sayəsində o, özünün qara bəxtini unutmuşdu, sanki, onlar Marinin əfv olunmasının təzahürü idilər, ona görə ki, Mari ömrünün axırınadək özünü çox böyük cinayətkar hesab edirdi. Uşaqlar onun pəncərəsi qarşısında quş kimi qanad çalır və hər səhər qışqıra-qışqıra ona deyirdilər: “*Nous taimons, Marie*”². Mari çox tez öldü. Mən elə güman edirdim ki, o hələ bir xeyli yaşayar. O ölməmişdən bir gün əvvəl, günəş qüruba enəndə, onun yanına gəlmişdim, deyəsən, o, məni tanıyırdı, son dəfə onun əlini sıxdım; onun əli bir dəri, bir sümük idi! Səhərçağı isə birdən yanıma gəlib dedilər ki, Mari öldü. Bundan xəbər tutan uşaqların qabağını saxlamaq heç mümkün deyildi; onlar Marinin tabutunu gül-çiçəklə bəzədilər, boynuna çələng keçirdilər. Pastor kilsədə ölünü daha tohin etmədi; elə dəfnə də çox az adam gəlmişdi; bəziləri elə-belə, marağ üçün gəlmişdi; lakin tabutu qaldırmaq lazım gələndə, uşaqların hamısı birdən tökülüşüb tabutu özləri aparmaq istədilər, fəqət qaldırmağa gücləri çatmadığı üçün ancaq kömək edirdilər; hamısı tabutun arxasınca qaçır, hamısı ağlayırdı. O vaxtdan bəri Marinin balaca qəbri daim uşaqların hörmət bəslədikləri yer oldu: onlar hər il qəbri gül-çiçəklə bəzəyirlər, hər tərəfinə qızılgül əkiblər. Lakin bu dəfn günündən başlayaraq, uşaqlara görə bütün kənd mənim əleyhimə qalxdı; əsas təqib buradan başlandı. Başlıca təhrikçi pastorla

¹ Salam, bizim mehriban Marimiz.

² Biz səni sevirik, Mari.

məktəb müəllimi idi. Uşaqlara hətta mənimlə görüşməyi də qəti qadağan etdilər. Şneyder isə hətta buna nəzarət etməyi boynuna çəkdi. Buna baxmayaraq, biz hər halda görüşürdük; uzaqdan işarələrlə bir-birimizi başa salırdıq. Onlar mənə özlərinin kiçik kağızlarını göndərirdilər. Sonralar bütün bunlar yoluna düşdü; lakin o zaman çox yaxşı idi; bu təqib nəticəsində mən uşaqlarla hətta daha bərk dostlaşdım. Sonuncu il isə mən Tibo və pastorla, demək olar, hətta barışdım. Şneyder isə mənim uşaqlarla rəftarımdakı zərərli “sistemim” haqqında mənə çox deyir və mənimlə mübahisə edirdi. Mənim nə sistemim var idi! Nəhayət, Şneyder mənə özünün çox təəccüblü bir fikrini söylədi – bu, mənim yola düşməyə hazırlaşdığım vaxt idi – o, mənə dedi ki, mənim lap uşaq olmağıma qəti inanmışdır, yəni mən lap uşağam, mən ancaq boydan və sifətdən böyük adama bənzəyirəm, lakin inkişaf cəhətdən, qəlbən, xasiyyət etibar ilə və ola bilsin ki, hətta ağıl cəhətdən uşağam ki, uşağam, altmış il də yaşamış olsam, elə bu cür qalacağam. Mən bərk gülürdüm: o, əlbəttə, haqlı deyil, ona görə ki, axı mən haradan balaca oldum? Lakin bir şey doğrudur ki, mən yaşlı adamlarla, böyüklərlə oturub-durmağı xoşlamıram – həm də mən bunu çoxdan hiss etmişəm – xoşlamıram, ona görə ki, bacarmıram. Onlar mənimlə nə barədə söhbət etsələr də, mənə qarşı nə qədər mehriban və xeyirxah olsalar da, hər halda, onlarla bir yerdə olmaq nədənsə mənə həmişə əzab verir; ona görə də tez öz yoldaşlarımla yanına gedə bilməyimə olduqca sevinirəm; mənim yoldaşlarımla isə həmişə uşaqlar olub; ona görə yox ki, mən özüm uşaq idim, ona görə ki, məni, sadəcə olaraq, uşaqlar maraqlandırır. Mənim kənddə hələ təzəcə yaşamağa başladığım dövrdə – tək-tənha qüssəyə dalmaq üçün dağlara qalxanda – təkbaşına gəzib-dolaşaraq bəzən, xüsusilə günorta vaxtı, məktəbdən buraxılan bütün bu dəstəni – çantaları ilə, qrifel lövhələri ilə, hay-küylə, gülə-gülə, oynaya-oynaya, qışqıra-qışqıra qaçısan uşaqları – görəndə bütün varlığımla onlara qoşulmağa can atırdım. Bilmirəm, ancaq hər dəfə onlara rast gələndə mən fəvqəladə güclü və xoşbəxt bir duyğu hiss etməyə başlamışdım. Mən ayaq saxlayıb onların balaca, görünüb yox olan və daim yüyürən qıçlarına, bir yerdə qaçısan oğlanlara və qızlara, gülüş və göz yaşlarına (çünki onların çoxusu artıq dalaşmış olur, ağlayırdılar, sonra məktəbdən evə qaçana qədər yenə də barışıb

oynayırdılar) tamaşa etdikcə ürəkdən və şadlıqla gülürdüm; belə hallarda mən bütün kədərimi, qüssəmi unudurdum. Sonralar isə bütün bu üç il ərzində mən heç başa düşə bilmirdim ki, insanlar necə və nə üçün qəm-qüssəyə qərç olurlar? Mənim bütün taleyim onlara bağlanmışdı. Mən kəndi tərək etməyi heç fikrimə gətirmirdim; mənim bir zaman buraya, Rusiyaya gələcəyim heç ağılıma da gəlmirdi. Mənə elə gəlirdi ki, həmişə orada qalacağam; lakin axırı gördüm ki, Şneyder məni həmişə saxlaya bilməz, elə bu aralıq, gərək ki, olduqca vacib bir məsələ ortaya çıxdı; Şneyder özü məni tələsdirməyə başladı ki, mən tez yola düşüm, özü də mənim əvəzime buraya cavab göndərdi. Mən indi baxacağam görüm bu nə əhvalatdır, bir adamla məsləhətləşərəm. Bəlkə, mənim taleyim lap dəyişdi; lakin bütün bunlar əsas deyil, başlıca cəhət deyil. Başlıcası odur ki, daha mənim bütün həyatım dəyişdi. Orada mənim çox şeyim qaldı, həddən artıq çox. Hər şey yox oldu. Mən vəqonda oturub düşünürdüm: “Mən indi adamların yanına gedirəm, ola bilsin ki, mən heç bir şey bilmirəm, lakin yeni həyat başlanmışdır”. Öz işimi vicdanla və əzmkarlıqla yerinə yetirməyi qət etmişəm. Adamlarla görüşmək mənim üçün, bəlkə də, cansıxıcı və ağır olacaq. İlk vaxtlar hamı ilə nəzakətli olmaq və təmiz ürəklə rəftar etmək qərarına gəlmişəm; axı məndən heç kəs bundan artıq şey tələb etməz. Bəlkə, məni burada uşaq hesab edəcəklər – qoy etsinlər! Məni hamı nə üçünsə bir də idiot hesab edir; mən, doğrudan da, bir zaman elə ağır xəstə idim ki, o vaxt idiota bənzəyirdim, lakin indi məni idiot hesab etmələrini özüm başa düşdüyüm halda, mən haradan idiot oldum? Mən bir yerə daxil olanda düşünürəm: “Bax məni idiot hesab edirlər, amma mən hər halda ağıllıyam, onlar isə bunu başa düşməzlər...” Bu fikir mənim ağılıma tez-tez gəlir. Mən Berlində olanda oradan bir neçə balaca məktub almışdım (bu məktubları uşaqlar yazıb göndərmişdilər), onları nə qədər sevdiyimi ancaq orada başa düşdüm. İlk məktubu almaq adamı çox mütəəssir edir! Bilsəniz onlar məni ötürəndə necə qüssələnmişdilər! Hələ bir ay qabaqcadan məni yola salmağa başlamışdılar:

“Leon sen va? Leon sen va pour toujours!”¹

Biz əvvəlki kimi axşam şəlalənin yanına toplaşaraq, daim necə ayrılacağıımızdan danışırıdık. Bəzən, əvvəllər olduğu kimi, vaxtımız

¹ Leon gedir? Leon həmişəlik gedir!

şən keçirdi, lakin gecələr ayrılında onlar məni bərk-bərk hərərlə qucaqlayırdılar, halbuki əvvəllər belə şey olmurdu. Bəziləri hamıdan gizlin, bir-bir qaçıb yanıma gəlirdilər, məni hamının yanında deyil, təklikdə qucaqlayıb öpmək üçün; ancaq bunun üçün gəlirdilər. Mən yola düşəndə isə hamısı, bütün dəstə ilə məni stansiyaya qədər ötürdülər. Dəmiryol stansiyası bizim kəndimizdən təqribən bir verst aralı idi. Onlar ağılamaqdan özlərini zorla saxlayırdılar; lakin çoxları, xüsusilə qızlar özlərini saxlaya bilməyib hönkür-hönkür ağlayırdılar. Biz gecikməmək üçün tələsirdik, lakin bəziləri qəflətən yolun ortasında mənim boynuma sarılır, balaca əlləri ilə məni qucaqlayıb öpürdü; buna görə də bütün dəstəni dayandırırdı; amma biz tələssək də, hamımız dayanıb onun vidalaşub qurtarmasını gözləyirdik. Mən vaqona minəndə qatar hərəkət etdi; onların hamısı “ura!” qışqıraraq vaqon lap gözdən itənə qədər öz yerlərində xeyli dayandılar. Mən də onlara baxırdım... Bəri baxın, mən bayaq içəri girəndə sizin qəşəng çöhrələrinizə baxanda – indi üzlərə çox diqqət edirəm – sizin ilk sözlərinizi eşidəndə, o zamandan sonra birinci dəfə qəlbim təskinlik tapdı. Elə bayaq düşündüm ki, bəlkə, doğrudan da, xoşbəxt adamlardanam: axı mən bilirəm ki, dərhal xoşlaya biləcəyiniz adamlara çox tez təsadüf etmək mümkün deyil, amma sizə, vaqondan çıxar-cıxmaz, dərhal təsadüf etdim. Çox yaxşı bilirəm ki, öz hisslərini açıb hamıya söyləmək ayıbdır, amma bax sizə deyirəm, sizdən utanmıram. Mən adamdan qaçanam, ola bilsin ki, hələ xeyli vaxt sizə gəlməyəcəyəm. Lakin siz bunu pis fikir kimi qəbul etməyin: mən bunu sizi əziz tutmadığıma görə demədim; həm də elə güman etməyin ki, bir şeydən incimişəm. Siz məndən soruşurdunuz ki, çöhrəniz mənə nə cür təsir bağışlayıb və onlarda mən nə görə bilmişəm. Bunu sizə böyük məmnuniyyətlə deyərəm. Adelaida İvanovna, sizin xoşbəxtlik ifadə olunan çöhrəniz var, üç çöhrənin hamısından ən mələhətəlisidir. Gözəl olmaqdan başqa, bir də sizə baxanda adam deyir: “Onun çöhrəsi mehriban bacı çöhrəsidir”. Siz hər şeyə sadə və şən yanaşırsınız, adamın qəlbini də tez duya bilərsiniz. Bax sizin çöhrəniz mənə belə təsir bağışlayır. Aleksandra İvanovna, sizin çöhrəniz gözəldir, çox cazibədardır, lakin ola bilsin, qəlbinizdə mübhəm bir kədər var, sizin qəlbiniz, heç şübhəsiz, olduqca mehriban və rəhmildir, lakin siz kədərlisiniz. Çöhrənizdə nə isə xüsusi bir əlamət var; Drezdendəki Holbeyn

Madonnasına bənzəyirsiniz. Bu da sizin çöhrəniz haqqında; mən yaxşımı tapıram? Siz özünüz mənı tapıcı hesab edirsiniz. – Knyaz birdən general arvadına müraciət etdi: – Lakin sizin çöhrəniz haqqında, Lizaveta Prokofyevna; sizin çöhrəniz haqqında onu deməliyəm ki, nəinki mənə belə gəlir, mən, sadəcə, əminəm ki, siz lap uşaqsınız; hər cəhətdən, hər cəhətdən; sizin bu yaşda olmağınıza baxmayaraq, bütün yaxşı və bütün pis əlamətlərlə birlikdə hər cəhətdən uşaqsınız. Mənim bu cür danışmağıma görə sizin mənə acığının tutmur ki? Axı siz bilirsiniz, mən uşaqları nə hesab edirəm. Özünüz də elə güman etməyin ki, bu saat sizin çöhrələriniz haqqında belə açıq-aydın dediyim bu şeylər mənim sadəliyimdəndir; heç yox, qətiyyən yox! Bəlkə, mənim özümün də bir fikrim var.

VII

Knyaz susanda hamı, Aqlaya da, xüsusilə Lizaveta Prokofyevna ona şən nəzərlərlə baxırdı.

General arvadı qışqırdı:

– Bu da bizim imtahanımız! Hə, necədir, mərhəmətli xanımlar, siz elə güman edirdiniz ki, ona yoxsul və yazıq bir adam kimi himayəçilik, havadarlıq edəcəksiniz, amma o özü sizə iltifat göstərdi; hələ bu bəs deyilmiş kimi, şərt də qoydu ki, ancaq hərdənbir, seyrək-seyrək gələcək. Biz axmaq vəziyyətində qaldıq, mən buna şadam, hamıdan da artıq İvan Fyodoroviç. Bravo, knyaz, afərin, bir az bundan qabaq tapşırıdılar ki, sizi imtahan edək, o ki qaldı mənim sifətim haqqında dediklərinizə, hamısı həqiqətdir; mən uşağam və bunu bilirəm. Mən bunu hələ siz deməmişdən qabaq bilirdim; siz mənim fikrimi məhz bir kəlmə ilə ifadə etdiniz. Mən belə hesab edirəm ki, sizin xasiyyətiniz tamamilə mənim xasiyyətim kimidir, özüm də buna çox şadam; lap ikiye bölünmüş alma kimi bir-birinə bənzəyir. Bircə fərqi, təfavütü budur ki, siz kişisiniz, mən isə qadın, özüm də İsveçrədə olmamışam, bütün fərq bundan ibarətdir.

Aqlaya qışqırdı:

– Tələsməyin, maman, knyaz deyir ki, onun bütün etiraflarında xüsusi bir fikri var, özü də, bunu elə-belə, sözgəlişi demir.

Başqaları gülə-gülə:

– Hə, hə... – deyərək təsdiq etdilər.

– Siz lağ eləməyin, mənim əzizlərim, o hələ, bəlkə də, birlikdə sizin üçünüzdən də hiyləgərdir. Görərsiniz, ancaq bu, nə təhər oldu, knyaz, Aqlaya barədə niyə heç bir şey demədiniz? Aqlaya gözləyir, mən də gözləyirəm.

– Mən bu saat heç bir şey deyə bilmərəm, sonra deyərəm.

– Nə üçün? Deyəsən, məlumdur, eləmi?

– Bəli, elədir. Mələmdur, siz görünməmiş qəşəngsiniz, Aqlaya İvanovna. Siz elə gözəlsiniz ki, adam sizə baxmağa da qorxur.

General arvadı israr edirdi:

– Elə bu? Bəs xüsusiyyətlər?

– Gözəllik haqqında hökm vermək çətindir, mən hələ hazırlaşmamışam. Gözəllik sirdir.

Adelaida dedi:

– Bu, o deməkdir ki, siz Aqlayaya tapmaca deyirsiniz, di tap görək, Aqlaya. O, gözəldirmi, knyaz, gözəldirmi?

Knyaz Aqlayaya məftunluqla baxıb, həyəcanla cavab verdi:

– Misilsiz gözəldir! Çöhrəsi tamamilə başqa cür olsa da, az qala Nastasiya Filippovna kimi gözəldir.

Hanı heyretlə bir-birinin üzünə baxdı. General arvadı sözü uzada-uzada soruşdu:

– Kim ki-imi-i? Nastasiya Filippovna kimi? Siz Nastasiya Filippovnanı harada görübsünüz? Nə Nastasiya Filippovna?

– Bayaq Qavrila Ardalionoviç İvan Fyodoroviçə portret göstərdi.

– Necə, İvan Fyodoroviçə portret gətirib?

– Göstərməyə. Nastasiya Filippovna bu gün öz portretini Qavrila Ardalionoviçə bağışlayıb, o da göstərməyə gətirib.

General arvadı özündən çıxdı:

– Mən görmək istəyirəm! Hanı o portret, haradadır? Hərgah ona bağışlayıbdırsa, onda da olmalıdır, o isə, əlbəttə, hələ kabinetdədir. Çərşənbə günləri o həmişə işləməyə gəlir, özü də, saat dörd-dən tez getmir. Bu saat Qavrila Ardalionoviçi çağırırdırın! Yox, onu görmək üçün mənim bir o qədər də gözüüm uçmur. Knyaz, zəhmət çəkin, mənim əzizim, gedin kabinetə, portreti ondan alıb, buraya gətirin. Deyin ki, baxmaq istəyirik. Xahiş edirəm.

Knyaz çıxanda Adelaida dedi:

– Yaxşı adamdır, ancaq həddən artıq sadədir.

Aleksandra təsdiq etdi:

– Hə, nə isə müqayisəsiz dərəcədə, hətta o dərəcədə ki, bir az da gülməlidir.

Onlardan heç biri, sanki, fikrini bütünlüklə demirdi.

Aqlaya dedi:

– Öz aramızdır, o, bizim çöhrələrimizdən danışanda vəziyyətdən yaxşı çıxdı, hamımıza yaltaqlandı, hətta mamana da.

General arvadı qışqırdı:

– Sən, xahiş edirəm, məzəlilik eləmə. O yaltaqlıq eləmədi, mən özüm məmnun oldum.

Adelaida soruşdu:

– Sən elə güman edirsən ki, o vəziyyətdən çıxırdı?

– Mənə elə gəlir ki, o, göründüyü qədər də sadə deyil.

General arvadı hirsələndi:

– Bəli, başladı! Mənə qalırsa, siz ondan da gülməlisiniz. Sadə olsa da, ağılı başındadır, nəciblik cəhətdən deyirəm, əlbəttə. Lap mənim kimidir.

Knyaz kabinetə gedəndə bir az vicdan əzabı çəkə-çəkə öz-özünə düşünürdü:

“Portret haqqında mənim ağımdan söz qaçıрмаğım, əlbəttə, pis oldu. Lakin... bəlkə də, yaxşı elədim ki, ağımdan qaçırdım...” Onun ağılına əcaib bir ideya gəlmişdi, lakin bu hələ bir o qədər aydın deyildi.

Qavrıla Ardalionoviç hələ də kabinetdə oturub öz kağızları ilə məşğul idi. Belə güman etmək olardı ki, o, doğrudan da, səhmdarlar cəmiyyətindən maaşı bihudə almır. Knyaz portreti istəyəndə və orada portretdən necə xəbər tutduqlarını söyləyəndə o lap dilxor oldu.

Qavrıla Ardalionoviç açıqlanıb özündən çıxdı:

– E-e-eh! Axı siz nə üçün çərənləyirdiniz? Siz heç bir şey bilmirsiniz... – O, – sarsaq! – deyə öz-özünə mızıldadı.

– Günahkaram, mən qətiyyənlə düşünmədən dedim, söz elə gətirdi. Mən dedim ki, Aqlaya da elə Nastasiya Filippovna kimi göyçəkdir.

Qanya xahiş etdi ki, o, bir az ətraflı söyləsin; knyaz söylədi, Qanya ona yenə kinayə ilə baxdı.

– Heç bilmirəm, siz də bu Nastasiya Filippovnada nə görübsünüz... – dedi, lakin sözünü bitirməyib fikrə getdi.

O, dərin həyəcan keçirirdi. Knyaz ona portreti xatırlatdı.

Qanyanın ağılına qəflətən bir fikir gəlmiş kimi birdən dedi:

– Bəri baxın, knyaz, mənəm sizdən çox böyük bir xahişim var...

Lakin mən, doğrusu, bilmirəm...

O sıxılıb sözünü bitirmədi, nə isə etmək istəyir və sanki, öz-özü ilə mübarizə aparırdı. Knyaz dinməz-söyləməz gözləyirdi. Qanya nüfuzedicisi, diqqətli nəzərlərlə knyazı bir də süzdü.

O yenə sözə başladı:

– Knyaz, indi orada mənə... çox qəribə... və gülməli... bir əhvalata görə... özü də günahkar olmadığım bir əhvalat... Əşi, sözün qıyası, bu, artıq şeydir – deyəsən, orada mənə bir az acıqları tutub, ona görə də çağırmasalar, hələlik oraya getmək istəmirəm. Mənə indi Aqlaya İvanovna ilə mütləq görüşüb danışmaq lazımdır. Bərayi-ehtiyat bir neçə söz yazmışam (onun əlində bükülmüş balaca kağız var idi) – bilmirəm bunu ona necə verim. Knyaz, siz bunu Aqlaya İvanovnaya verməyi öhdənizə götürməzsinizmi, bu saat, ancaq yalnız Aqlaya İvanovnaya, yəni bu şərtlə ki, heç kəs görməsin, başa düşürsünüzümü? Bu, Allah eləməmiş, elə məxfi bir şey deyil, burada elə bir şey yoxdur... lakin... edərsinizmi.

Knyaz cavab verdi:

– Bu, mənəm o qədər də xoşuma gəlmir.

Qanya xahiş etməyə başladı:

– Ah, knyaz, bu, mənə son dərəcə vacibdir! O, bəlkə, cavab verər... Siz inanın ki, mən ancaq çarəsiz qaldığım üçün sizə müraciət edirəm... Bəs mən kiminlə göndərim?.. Bu çox vacibdir... Bu, mənəm üçün son dərəcə vacibdir...

Qanya çox çəkinirdi ki, knyaz razı olmayacaq, onun gözünün içinə qorxa-qorxa yalvarışla baxırdı.

– Yaxşı, verərəm.

Sevinmiş Qanya yalvardı:

– Lakin elə verin ki, heç kəs görməsin; bir də ki, knyaz, sizin namusla verdiyiniz sözə əminəm, eləmi?

Knyaz dedi:

– Heç kəsə göstərmərəm.

Həddən artıq özünü itirmiş Qanya nə isə demək istəyərək:

– Kağız bağlı deyil, lakin... – deyə sözə başladısa da, çaşılıb dayandı.

Knyaz tamamilə sadə olaraq:

– Mən onu oxumaram, – dedi, portreti götürüb kabinetdən çıxdı. Qanya tək qalanda əlləri ilə başını tutub dedi:

– Onun bircə sözü, onda mən... onda mən, doğrusu, bəlkə, bəlkə də, işi pozaram!..

O, həyəcan və nigarançılıqdan daha bir də əyləşib kağızlara baxa bilmədi, kabinetdə o baş-bu başa var-gəl etməyə başladı.

Knyaz gedə-gedə fikrə dalmışdı, tapşırıq heç də xoşuna gəlməmiş, onu heyrətə salmışdı. Qanyanın Aqlaya yazdığı kağız əhvalatı da xoşuna gəlmir, onu təəccübləndirirdi. Lakin qonaq otağına iki otaq qalmış knyaz nəyi isə xatırlamış kimi birdən ayaq saxladı, ətrafa göz gəzdirərək, pəncərəyə, işıq tərəfə yanaşib Nastasiya Filippovnanın portretinə baxmağa başladı.

Knyaz bu çöhrədəki mübhəm ifadəni, onu bayaq heyrətləndirmiş olan əlaməti başa düşmək istəyirdi. Bir az bundan əvvəlki təəssürat ona rahatlıq vermirdi; indi o nəyi isə, bir növ, yenidən yoxlamağa tələsirdi. Öz gözəlliyi və bir də nəyə görə isə fəvqəladə cazibədar olan bu çöhrə indi onu daha artıq heyran etmişdi. Bu çöhrə, sanki, hədsiz qürur və nifrət, az qala ədavət mücəssəməsi idi; eyni zamanda, bu üzdə nə isə heyrətli dərəcədə məsum bir ifadə vardı. Belə əlamətlərə baxanda bu iki təzadlı təəssürat adamın qəlbində ona qarşı hətta, sanki, şəfqət duyğusu oyadırdı. Bu gözqamaşdırıcı gözəllik, solğun çöhrənin, azca dolğun yanaqların və qaynar gözlərin cazibədarlığı hətta dözülməz idi; təəccüblü gözəllik idi! Knyaz bir dəqiqə tamaşa etdi, sonra birdən ayılıb, ətrafına göz gəzdirdi, portreti tələsik dodaqlarına yanaşdıraraq öpdü. Bir dəqiqədən sonra qonaq otağına daxil olanda o lap sakit idi, üzündə heç bir həyəcan əlaməti yox idi.

Lakin knyaz yemək otağına ayaq basan kimi (qonaq otağına hələ bir otaq qalmış) oradan çıxan Aqlaya qapının ağzında knyazla üz-üzə gəldi. Aqlaya tək idi.

Knyaz kağızı ona verib dedi:

– Qavri! Ardalionoviç məndən xahiş etdi ki, bunu sizə çatdırım.

Aqlaya ayaq saxladı, kağızı alıb knyaza, bir növ, təəccüblə baxdı. Onun baxışında zərrə qədər xəcalət əlaməti yox idi, ancaq müxtəsər heyrət ifadəsi vardı, bu da, elə bil, təkcə knyaza aid idi. Aqlaya öz baxışı ilə, sanki, ondan hesabat tələb edirdi – necə olub ki, o, bu

işdə Qanya ilə birləşib? – Özü də, sakit və təkəbbürlə tələb edirdi. Onlar iki-üç saniyə bir-birinin qarşısında dayandılar, nəhayət, Aqlayanın çöhrəsində nə isə azacıq istehzal bir ifadə göründü; o, xəfifcə gülümsəyib, knyazın yanından ötdü.

General arvadı Nastasiya Filippovnanın portretini qabağa uzatdığı əlində, gözündən xeyli aralı tutub ona bir müddət dinməzsöyləməz və müəyyən dərəcədə etinasızlıq ifadəsilə tamaşa etdi.

Qadın, nəhayət, dedi:

– Hə, gözəldir, hətta çox gözəldir. Mən onu iki dəfə görmüşəm, ancaq uzaqdan. – General arvadı birdən knyaza müraciət etdi: – Demək, siz belə gözəlliyi qiymətləndirirsiniz?

Knyaz bir az çətinlik çəkə-çəkə:

– Bəli... – dedi, – bu cür gözəlliyi...

– Yəni məhz bu cürünü?

– Məhz bu cürünü.

– Nəyə görə?

Knyaz, elə bil, qeyri-iradi, suala cavab verməyib, öz-özünə danışırmış kimi dedi:

– Bu çöhrədə... iztirab çoxdur...

General arvadı:

– Siz, öz aramızdır, deyəsən, sayıqlayırsınız, – deyə qət edib, lovğa bir hərəkətlə portreti masanın üstünə atdı.

Aleksandra portreti əlinə aldı, Adelaida ona yanaşdı, ikisi də tamaşa etməyə başladı. Bu dəm Aqlaya yenə qonaq otağına daxil oldu.

Bacısının çiyininin üzərindən portretə dördgözlə tamaşa edən Adelaida birdən qışqırdı:

– Sən bir qüvvəyə bax!

Lizaveta Prokofyevna sərt ifadə ilə soruşdu:

– Hani? Nə qüvvə?

Adelaida qızğınlıqla dedi:

– Bu cür gözəllik qüvvədir, bu cür gözəlliklə dünyanı çevirmək olar!

Adelaida fikirli-fikirli öz molbertinə sarı çəkildi. Aqlaya portretə ancaq ötəri nəzər saldı, gözlərini qıydı, alt dodağını qabartdı, geri çəkilərək əlini əlinin üstünə qoyub kənardə oturdu.

General arvadı zəngi çaldı.

İçəri girən nökrəə əmr etdi:

– Qavri! Ardalionoviçi buraya çağırın, o, kabinetdədir.

Aleksandra mənəli-mənəli:

– Maman, – deyə anasına müraciət etdi.

General arvadı cəld onun sözünü kəsərək, etirazın qarşısını aldı. Görünür, o əsəbiləşmişdi.

– Mən ona iki kəlmə söz demək istəyirəm – vəssalam, bu qədər! Bilirsinizmi, knyaz, bizim evimizdə indi hər şey məxfidir. Hər iş gizlin görülür! Belə tələb olunur, bir növ, etiketə riayət olunur, səfehlikdir. Özü də daha artıq səmimiyyət, aydınlıq, namuslu olmaq tələb olunan belə bir işdə.

Aleksandra yenə, tələsik anasına müraciət etdi:

– Maman, siz nə edirsiniz?

– Sən nə istəyirsən, mənim mehriban qızım? Məgər sənin özünün xoşuna gəlir? Knyazın bunları eşitməsini deyirsənsə, biz onunla dostuq. Heç olmazsa mən onunla. Allah, əlbəttə, yaxşı adamlar axtarır, kinli və şiltaqlar ona lazım deyil; xüsusilə şiltaqlar; o adamlar ki, bu gün bir cür qərar qəbul edir, sabah isə ayrı şey deyirlər. Başa düşürsünüzmü, Aleksandra İvanovna? Knyaz, onlar deyirlər ki, mən məzəli arvadam, amma mən fərqi görə bilirəm. Ona görə ki, başlıca şey ürəkdir, qalan şeylər cəfəngiyatdır. Əlbəttə ki, ağıl da lazımdır... bəlkə, ağıl ən əsasdır. Sən gülmə, Aqlaya, mən özüm özümə zidd getmirəm: qəlbi olan və ağılsız axmaq arvad, ağılı olub qəlbi olmayan arvad qədər bədbəxt axmaqdır. Bu, məlum həqiqətdir. Bax mən qəlbi olan ağılsız arvadam, amma sən qəlbədən məhrum ağıllı axmaqsan, biz ikimiz də bədbəxtik, ikimiz də əzab çəkirik.

Deyəsən, bütün cəmiyyətdə sən əhvali-ruhiyyəsini itirməyən yeganə adam Adelaida idi; o, səbir edə bilməyib dedi:

– Axı siz nədən belə bədbəxtsiniz, maman?

General arvadı qətiyyətlə:

– Əvvələn, alim qızlarımdan, – dedi, – elə təkcə bu da kifayət etdiyi üçün, qalanları haqqında uzun-uzadı danışmağın mənası yoxdur. Çox uzunçuluq elədik. Baxarıq görək sizin ikiniz də (mən Aqlayanı hesaba almıram) öz ağılınız və uzunçuluğunuzla vəziyyətdən necə çıxacaqsınız və siz, çox hörmətli Aleksandra İvanovna, öz möhtərəm cənabınızla xoşbəxt olacaqsınız mı?.. – General arvadı içəri girən Qanyanı görüb: – A!.. – deyə səsləndi, – budur, bir nikah ittifaqı da gəlir. – Qadın baş əyən Qanyaya “salaməleyküm!” deyə cavab versə də, ona oturmağı təklif etmədi. – Siz evlənirsiniz?

Heyrətə gəlmiş Qavriła Ardalionoviç mızıldadı:

– Evlənmək?.. Nə?.. Kiminlə evlənmək? – O lap özünü itirmişdi.

– Siz hərgah belə bir ifadəni daha çox xoşlayırsınızsa, onda mən sizdən soruşuram: siz arvad alırsınız?

Qavriła Ardalionoviç yalan danışaraq:

– Y-yox... – dedi, – mən... y-yox, – utandığından pörtüb qıpqırmızı oldu. O, kənarda oturan Aqlayaya cəld, ötəri baxdı, dərhal başını aşağı saldı. Aqlaya gözünü zilləyib ona etinasız, nüfuzedici, sakit nəzərlərlə baxır, onun sıxıntı çəkdiyini, dilxor olduğunu görürdü.

Amansız Lizaveta Prokofyevna israrla sorğu-sual edirdi.

– Yox? Siz dediniz: yox? Kifayətdir, mən yadımda saxlayacağam ki, siz bu gün, çərşənbə günü səhər, mənim sualıma “yox” cavabı veribsiniz. Bu gün nədir. Çərşənbədir?

Adelaida cavab verdi:

– Gərək ki, çərşənbədir.

– Heç vədə günlər yadlarında qalmır. Ayın neçəsidir?

Qanya cavab verdi:

– İyirmi yeddisi.

– İyirmi yeddisi? Bəzi mülahizəyə görə, bu, yaxşıdır. Əlvida, sizin, gərək ki, işiniz çoxdur, mənim isə geyinib yollanmaq vaxtımdır, portretinizi götürün. Bədbəxt Nina Aleksandrovnaya məndən salam söyləyin. Xudahafız, knyaz, mənim əzizim! Tez-tez gəl, mən isə Belokonskaya qarının yanına məxsusən, sənin barəndə ona söyləmək üçün gedirəm. Bir də, bəri baxın, mənim əzizim: mən inanıram ki, sizi İsveçrədən Peterburqa Allah məhz mənim üçün gətirib. Bəlkə, sizin ayrı işləriniz də olacaq, lakin başlıca olaraq mənim üçün. Allah məhz bu cür hesab edib. Xudahafız, mənim əzizlərim. Aleksandra, gəl dalımca, dostum.

General arvadı otaqdan çıxdı. Başına, elə bil, qaynar su tökülmüş, özünü itirmiş, qəzəblənib özündən çıxmış Qanya portreti masanın üstündən götürüb, acı təbəssümlə knyaza müraciət etdi:

– Knyaz, mən bu saat evə gedirəm. Hərgah siz bizim evimizdə yaşamaq fikrinizi dəyişdirməyibsinizsə, onda sizi apararam, yoxsa siz heç ünvanı da bilmirsiniz.

Aqlaya oturduğu kreslodan birdən qalxıb dedi:

– Dayanın, knyaz, siz hələ mənim albomuma bir şey yazmalısınız. Atam dedi ki, siz kalliqrafsınız. Mən bu saat gətirirəm...

Aqlaya otaqdan çıxdı.

Adelaida dedi:

– Xudahafiz, knyaz, mən də gedirəm.

O, knyazın əlini sıxdı, üzünə baxıb səmimiyyət və nəvazişkarlıqla gülümsəyərək otaqdan çıxdı. O, Qanyaya məhəl qoymadı.

Hamı otaqdan çıxan kimi Qanya dişlərini qıcayıb birdən knyaza hücum çəkdi:

– Bunu siz etdiniz, mənim evlənməyimi onlara siz deyibsiniz, siz ağzınızdan qaçırıbsınız! – Qanya bu sözləri tələsə-tələsə, pıçıltı ilə dodaqaltı deyirdi: onun sifətindən qəzəb yağır, gözləri kinli-kinli parlayırdı, – siz abırsız xəbərçisiniz!

Knyaz sakitcə və nəzakətlə cavab verdi:

– Sizi inandırınram ki, səhv edirsiniz; sizin evlənməyinizdən mənim heç xəbərim də yox idi.

– Bayaq İvan Fyodoroviç deyirdi ki, bu gün axşam Nastasiya Filippovnağildə hər şey həll olunacaqdır; siz bunu eşitmişdiniz; elə bunu da xəbər veribsiniz! Siz yalan deyirsiniz! Onlar haradan öyrənə bilərdilər? Lənət şeytana, axı bunu onlara sizdən savayı kim xəbər verə bilərdi? Məgər qarı mənə söz atıb, işarə etmədi?

– Bir halda ki, deyirsiniz və sizə elə gəlir ki, işarə ediblər, onda kimin xəbər verdiyini siz daha yaxşı bilərsiniz; mən bu barədə bir kəlmə də deməmişəm.

Özündən çıxmış Qanya onun sözünü səbirsizliklə kəsdi:

– Kağızı verdinizmi? Cavabı hanı? – Lakin bu dəm Aqlaya qayıtdı, knyaz cavab verməyə macal tapmadı.

Aqlaya albomunu balaca masanın üstünə qoyaraq dedi:

– Budur, knyaz, səhifə seçib, mənim üçün bir şey yazın. Bu da qələm, özü də təzədir. Dəmir olmağının zərəri yoxdur ki? Mən eşitmişəm ki, kallıqraflar dəmir qələmlə yazmırlar.

Aqlaya knyazla danısa-danısa özünü elə aparırdı ki, guya, Qanyanı heç görmür. Lakin knyaz qələmi düzəldib, səhifə axtararaq, yazmağa hazırlaşdığı anlarda Qanya sobaya yanaşdı, Aqlaya bu an knyazın sağ tərəfində, sobanın yanında dayanmışdı; Qanya nəfəsi tənqiyə-tənqiyə, titrək səslə az qala onun qulağına pıçıldadı:

– Bir kəlmə, sizdən ancaq bircə kəlmə eşitsəm, mən xilas olaram.

Knyaz cəld dönüb onların ikisinə də nəzər saldı. Qanya yasa batmışdı; o, bu sözləri, sanki, düşünmədən, gicəllənmiş halda demişdi.

Aqlaya ona bir neçə saniyə, bayaq knyaza baxdığı kimi, eynilə o cür, ən sakit bir heyrətlə baxırdı; həm də, elə bil ki, onun bu sakit heyrəti, ona deyilən sözləri qətiyyənlə başa düşmüş kimi, belə təəccüblə baxması, bu dəm Qanya üçün ən şiddətli nifrətdən də dəhşətli idi.

Knyaz soruşdu:

– Nə yazım?

Aqlaya ona tərəf dönərək dedi:

– Mən bu saat sizə diktə edərəm, hazırsınızmı? Onda yazın: “Mən sövdələşən adamlardan deyiləm”. İndi gününü və ayını yazın. Göstərin.

Knyaz albomu ona verdi:

– Çox gözəldir! Siz qiyamət yazıbsınız, sizin əla xəttiniz var! Mən sizə təşəkkür edirəm. Xudahafız... Knyaz... Dayanın, – deyərək Aqlaya birdən nəyi isə xatırlayaraq əlavə etdi, – gedək mənimlə, sizə yadigar olaraq bəzi şeylər bağışlamaq istəyirəm.

Knyaz Aqlayanın arxasınca getdi, lakin Aqlaya yemək otağına daxil olanda ayaq saxladı.

Qız Qanyanın kağızını knyaza verib dedi:

– Oxuyun bunu.

Knyaz kağızı alıb heyrətlə Aqlayaya baxdı.

– Axı mən bilirəm ki, siz o kağızı oxumayıbsınız, özünü də bu adamın vəkili ola bilməzsiniz. Oxuyun, mən istəyirəm ki, siz onu oxuyasınız.

Kağız, görünür, tələsik yazılmışdı:

“Bu gün mənim müqəddəratım həll olunacaq, bunun nə təhər icra ediləcəyi sizə məlumdur. Mən bu gün özümün qəti sözümlü deməliyəm. Sizin şəfqətinizə heç bir ixtiyarım yoxdur, heç bir ümid bəsləyə bilmərəm, lakin siz bir zaman bir kəlmə söz demişdiniz, ancaq bircə kəlmə; həm də bu söz mənim həyatımın tam zülmətə qərğ olmuş gecəsinə işıq saçmışdı, mənim üçün mayak olmuşdu. İndi yenə bu cür bir söz deyin, onda məni məhv olmaqdan xilas edəsiniz! Mənə bircə bunu deyin: “Hər şeyi poz”. Onda mən günü bu gün hər şeydən imtina edərəm. Axı sizin üçün bunu deməyə nə var! Mən bu sözlə yalnız bircə şey xahiş edirəm – mənə rəhm edin, şəfqətli olun, mənə ancaq, yalnız bu lazımdır! Bundan artıq heç bir şey, heç bir şey! Mən heç bir ümid bəsləməyə cəsarət etmirəm; ona görə ki, mən buna layiq deyiləm. Lakin sizin sözüünüzdən sonra mən

yənə öz yoxsulluğuma müti olub, ümitsiz vəziyyətimə sevinc və şadlıqla dözərəm. Mən mübarizə ilə üz-üzə gələrəm. Mən bu mübarizəyə şad olaram, mən bu mübarizədə yeni qüvvə kəsb edib yenedən canlanaram!

Siz bu şəfqət sözünü məndən əsirgəməyin (and içirəm, yalnız şəfqət)! Ümidini itirmiş, suda boğulan özünü məhv olmaqdan xilas etmək üçün son cəhdə əl atmağa cəsərət etdiyinə görə onun bu ötkəmliyinə acığınızı tutmasın.

Q. İ.”

Knyaz oxuyub qurtaranda Aqlaya acıqlı-acıqlı dedi:

– Bu adam inandırır ki, “hər şeyi pozun” sözləri məni ləkələməz, məni heç bir şeyə vadar etməz; həm də görürsünüz ki, o özü bu kağızla mənə yazılı təminat verir. Siz fikir verin, görün o, bəzi sözləri necə sadəliklə gözə çarpdırmağa tələsir; özü də görün onun mübhəm fikri burada necə də qaba tərzdə təzahür edir. Bir də o bilir ki, əgər hər şeyi təkbaşına, mənim sözümü gözləmədən, hətta bu barədə mənə bir kəlmə demədən, mənə heç bir ümid bağlamadan pozsaydı, onda mən də ona qarşı münasibət və hisslərimi dəyişdirər və mümkündür ki, onun dostu olardım. O, bunu yaqın bilir! Lakin onun qəlbi qaradır: bilirsə də, qəti qərara gələ bilmir; o bilir, ancaq buna baxmayaraq, təminat istəyir. Onun etimada bel bağlamağa kişiliyi çatmır. O istəyir ki, mən yüz minin müqabilində mənə ümid bağlamaq təminatı verim. Kağızda onun xatırlatdığı və onun həyatına, sanki, işıq saçmış olan əvvəlki sözə gəlincə deməliyəm ki, o, həyasızcasına yalan danışır. Mən bir dəfə, sadəcə, ona rəhm etmişdim.

Lakin o, ədəbsiz və abırsız adamdır: o zaman onun ağılına dərhal ümid bəsləmək imkanı ilə yaşamaq fikri gəlmişdi; mən bunu o saat başa düşmüşdüm. O zamandan bəri bu adam məni girə keçirməyə çalışır, bunu indi də davam etdirir. Lakin kifayətdir, alın bu kağızı, qaytarın ona, əlbəttə, bizim evdən çıxan kimi qaytarın.

– Bəs cavabında mən ona nə deyim?

– Əlbəttə, heç bir şey. Bu, ən yaxşı cavabdır. Deməli ki, onun evində yaşamaq istəyirsiniz?

Knyaz dedi:

– Mənə bayaq İvan Fyodoroviç özü məsləhət gördü.

– Sizi xəbərdar edirəm, özünüzü ondan gözləyin, kağızı ona qaytarmağınızı bu adam sizə bağlılamayacaqdır.

Aqlaya knyazın əlini xəfifcə sıxaraq otaqdan çıxdı. O, ciddi və qaşqabaqlı idi; vidalaşarkən başını tərپətdi, xudahafizləşəndə də gülümsəmədi.

Knyaz Qanyaya dedi:

– Mən boğçanı götürürəm, bu saat gəlirəm, bərabər çıxarıq.

Qanya səbirsizliklə ayağını yerə vurdu. Qəzəbdən o hətta qarqara olmuşdu. Nəhayət, ikisi də küçəyə çıxdı, knyazın boğçası əlində idi.

Qanya onun üstünə cumdu:

– Hanı cavab? Cavab? O, sizə nə dedi? Siz məktubu ona verdinizmi?

Knyaz dinməz-söyləməz onun kağızını özünə qaytardı. Qanya donub qaldı.

O, birdən qışqırdı:

– Necə? Mənim kağızım? O heç kağızı qıza verməyib! Ah, mən bunu başa düşməli idim! Vay səni – lənətə gələsən... Onun bayaq bir şey başa düşməməsi aydındır! Axı nə üçün, nə üçün, nə üçün kağızı ona verməyibsiz, vay lə-ə-nə-ətə gəlmiş...

– Siz məni bağışlayın, əksinə, sizin kağızınızı dərhal ona çatdır-dım; siz verən kimi, həmin dəqiqə, özü də eynilə siz xahiş edən tərzdə: Bu kağız yenə mənə qayıtdı, ona görə ki, Aqlaya İvanovna bu saat onu mənə qaytardı.

– Nə vaxt? Nə vaxt?

– Mən albomda yazını yazıb qurtaran kimi o, məni özü ilə dəvət edəndə. (Siz eşitdinizmi?) Biz yemək otağına girdik, xanım qız kağızı mənə verdi, tapşırırdı ki, oxuyum, sonra da tapşırırdı ki, sizə qaytarım.

Qanya var gücü ilə bağırırdı:

– Oxu-u-ma-aq! Oxumaq! Siz oxudunuz?

O yenə də səkinin ortasında donub qaldı, lakin elə heyrtlən-mişdi ki, hətta ağı da açıq qalmışdı.

– Hə, oxudum, indicə.

– Kağızı o özü, o özü sizə oxumağa verdi? Özü?

– Özü, həm də inanın ki, xanım qız özü xahiş etməsəydi, mən oxumazdım.

Qanya bir dəqiqə susub, əzablı düşüncələr içərisində nə işə fikirləşirdi; lakin birdən dedi:

– Ola bilməz! O, sizə bu kağızı oxutdura bilməzdi. Siz yalan danışırsınız! Siz özünüz oxuyubsunuz!

Knyaz əvvəlki kimi, tamamilə sakit və təmkinlə cavab verdi:

– Düzünü deyirəm, inanın: bunun sizə bu dərəcədə pis təsir etməsinə çox təəssüf edirəm.

– Lakin, ay bədbəxt, o, məktubu qaytaranda sizə heç olmazsa bir söz dedi, ya yox? Axı bir cavab veribdir, elə deyilmi?

– Hə, əlbəttə.

– Di söyləyin, deyin, vay lənətə gəlmiş!..

Ayağı qaloşlu Qanya sağ ayağını iki dəfə səkiyə çıxırdı.

– Mən kağızı oxuyub qurtaran kimi mənə dedi ki, siz onu girdiyiniz; siz onu elə ləkələmək istəyərdiniz ki, ona ümid edə bilməyiniz, özünüz də bunu, həmin ümidə bel bağlayıb, yüz minə olan başqa ümiddən zərərsiz əl çəkməkdən ötrü edirsiniz. Dedi ki, hərəgah bunu onunla alver etmədən, irəlincədən ondan təminat tələb etməyib hər şeyi özünüz pozsaydınız, o, mümkündür ki, sizin dostunuz olardı. Gərək ki, elə bu qədər. Hə, bir də: mən kağızı alıb, bəs nə cavab verirəm? – deyər soruşanda, xanım qız dedi ki, cavabsız olması ən yaxşı cavabdır, gərək ki, belədir; hərəgah onun dəqiq cavabını unutmuşamsa, məni bağışlayın, özüm necə başa düşmüşəmsə, elə çatdırıram.

Görünməmiş bir kin Qanyanın bütün varlığına hakim kəsildi; onun hiddət və qəzəbinin qarşısını artıq heç bir şey ala bilmirdi.

– A! İndi belə oldu! – deyər dişlərini qıcadı, – mənim kağızlarımı pəncərədən bayıra atırlar! A! O, sövdələşmək istəmir – onda mən sövdələşərəm! Görərik! Hələ mənim ixtiyarımda çox şey var... görərik!.. Mən onları muma döndərəm.

O, üz-gözünü turşudur, rəngi ağarıq, ağı köpüklənirdi; yumruğu ilə hədə-qorxu gəlirdi. Onlar bir neçə addım bu cür getdilər. O, knyazdan qətiyyənlə çəkinib-ələmirdi; elə bil ki, otağında tək-tənha idi; ona görə ki, knyazla heç hesablaşmır, onu adam yerinə qoymurdu. Lakin birdən nə isə fikirləşib özünə gəlirdi.

Birdən knyaza müraciət etdi:

– Axı bu necə oldu, axı nə təhər oldu ki, siz (o, ürəyində – sarısaq! – dedi), birdən, ilk tanışlıqdan iki saat sonra belə etimad qazandı? Bu, nə təhər oldu?

Onun bütün iztirablarına bir də həsəd duyğusu əlavə olundu. Paxıllıq hissi onun ürəyinin başını sancmışdı.

Knyaz cavab verdi:

– Mən bunu izah edə bilmərəm.

Qanya ona hiddətlə baxdı.

– Xanım qız sizi yemək otağına olmaya öz etimadını bəxş etmək üçün çağırırmışdı? Bəs axı o, sizə nə isə bağışlamaq istəyirdi.

– Bunu ayrı cür deyil, məhz belə başa düşürəm.

– Axı nəyə görə, lənət şeytana! Siz orada nə etdiniz? Nəylə xoşa gəldiniz? Bəri baxın, – o, bütün varlığı ilə vurnuxurdu (bu dəm hər şey onun daxili aləmində nə isə, bir növ, pərakəndə vəziyyətə düşmüş və nizamsız halda qaynayıb-qarışdı; buna görə heç fikrini də toplaya bilmirdi), – bəri baxın, sizin orada məhz nə barədə danışdığınızı, bütün sözləri, lap əvvəldən heç olmazsa birtəhər yadınıza salıb, qayda ilə söyləyə bilərsinizmi? Orada bir şey görə bilirsinizmi, yadınıza sala bilərsinizmi?

Knyaz cavab verdi:

– Lap yaxşı sala bilərəm, lap əvvəldən, içəri girib tanış olanda biz İsvəçrə barədə söhbət etdik.

– Əşi, cəhənnəm olsun, İsvəçrə!

– Sonra edam haqqında...

– Edam haqqında?

– Hə, bir əhvalat münasibəti ilə... Sonra mən onlara orada üç il müddətində necə yaşadığımdan danışdım; bundan başqa, bir nəfər zavallı kəndli qızının başına gələn əhvalatı söylədim...

– Əşi, cəhənnəm olsun zavallı kəndli qızı! Sonra! – deyə Qanya səbirsizliklə onu tələsdirirdi.

– Sonra mənim xasiyyətim barədə Şneyderin öz rəyini mənə necə söyləyib, məcburi surətdə məni...

– Yerə girsin Şneyder; tüpürüm onun rəyinə! Sonra!

– Sonra bir məsələ münasibəti ilə mən çöhrələr haqqında, yəni üzlərin ifadəsi haqqında danışmağa başlayaraq dedim ki, Aqlaya İvanovna da Nastasiya Filippovna kimi göyçəkdir. Elə bu dəm portret haqqında ağımdan söz qaçırdım...

– Lakin siz bayaq kabinetdə eşitdiklərinizi onlara söyləmədiniz, bu əhvalatı onlara danışmadınız, eləmi? Yox? Yox?

– Sizə təkrar edirəm ki, yox.

– Onda bəs, lənət... paho! Aqlaya kağızı qarıya göstərmədi ki?

– Sizi tamamilə inandıra bilərəm ki, göstərməyib. Mən daim orada idim, bunun üçün onun heç vaxtı da yox idi.

– Əşi, bəlkə, siz özünüz nəyi isə görməyibsiniz... – O artıq lap özündən çıxaraq, – of lə-ə-ənə-tə gəlmiş idiot, – dedi, – bir şey söyləməyi də bacarmır!

Bir dəfə söyüş söyüb, müqavimətə rast gəlməyən Qanya, bəzi adamlar kimi, yavaş-yavaş hövsələdən çıxdı. Bu adam elə qəzəblənmiş, elə özündən çıxmışdı ki, bir az da keçsə, yəqin, tüpürməyə başlayacaqdı. Lakin onunun gözünü tutan da məhz bu qəzəb və hiddət duyğusu idi, belə olmasaydı o, çoxdan diqqət edib görərdi ki, bu dərəcədə lağa qoyduğu həmin “sarsaq” bəzən hər şeyi nə isə həddən artıq cəld və incəliklə başa düşür, fəvqəladə qənaətbəxş danışmağı bacarır. Lakin qəflətən heç gözlənilməyən bir əhvalat baş verdi.

Knyaz dedi:

– Qavrıla Ardalionoviç, sizin nəzərinizə çatdırmalıyam ki, mən əvvəllər, həqiqətən, o dərəcədə naxoş idim ki, doğrudan da, az qala gic vəziyyətində idim; lakin mən daha çoxdan sağalmışam; ona görə də indi gözümün içinə baxa-baxa məni idiot adlandırmaq heç də xoşuma gəlmir. Uğursuzluqlarınızı nəzərə alaraq, bunu sizə bağışlamaq mümkün olsa da, siz məyus olduğunuz üçün məni iki dəfə söydünüz. Xüsusilə sizin kimi, ilk dəfədən, qəflətən bu cür rəftar mənim qətiyyəni xoşuma gəlmir, bir halda ki, biz bu saat yolayrıcında dayanmışıq, ayrılmağımız yaxşı olmazmı; siz sağa, öz evinizə tərəf gedərsiniz, mən də sola gedərəm. Mənim iyirmi beş manatım var, yəqin, gedib bir otel-qarni¹ taparam.

Qanya bərk tutuldu, utandığından hətta qızardı. O, birdən söyüş ahəngini dəyişərək, fəvqəladə nəzakət görkəmi alıb qızgınlıqla qışqırdı:

– Bağışlayın, knyaz, Allah eşqinə, bağışlayın! Mənim nə cür fəlakətə düşər olduğumu görürsünüz! Siz hələ, demək olar, heç bir şey bilmirsiniz; lakin hər şeyi bilmiş olsaydınız, mənim günahım bağışlanmalı deyilsə də, yəqin, az da olsa təqsirimdən keçərdiniz...

Knyaz tələsik cavab verdi:

– Yox canım, məndən heç belə üzr istəmək də lazım deyil. Axı mən başa düşürəm ki, siz çox dilxorsunuz, ona görə də söyüş söyürsünüz. Di yaxşı, gedək sizə. Mən məmnuniyyətlə...

Qanya gedə-gedə knyaza kinli-kinli baxır, öz-özünə düşünürdü:

¹ Otel-qarni – mebelli otaqlar

“Yox, indi onu bu vəziyyətdə buraxmaq olmaz, bu haramzadə bütün fikirlərimi açıb söyləməyə məni vadar etdi; sonra da birdən maskasını çıxartdı... Bunun nə isə mənası var. Yaxşı, indi ki, belə oldu, görürük! Hər şey öz yerini tapacaq, hər şey, hər şey! Günü bu gün!”

Onlar artıq evə çatmışdılar.

VIII

Qanyanın mənzili üçüncü mərtəbədə idi; oraya olduqca təmiz, işıqlı və enli pilləkənlə qalxdılar; mənzil irili-xırdalı altı, yaxud da yeddi otaqdan ibarət idi, bunlar ən adi otaqlar idi; halbuki bu cür mənzil saxlamağa hətta iki min maaş alan ailəli məmurun da gücü çatmazdı. Lakin bu mənzili yemək və xidmətçi ilə təmin edilən kirayənişinlər üçün saxlayırdılar, həm də Qanya ilə onun ailəsi bu mənzili ən çoxu iki ay bundan qabaq tutmuşdular; bu əhvalat Qanyanın qətiyyəni xoşuna gəlmirdi; bunu Nina Aleksandrovna ilə Varvara Ardalionovnanın təkid və xahişi ilə etmişdilər; çünki onlar da, öz növbəsində, faydalı olmaq və ailənin mədaxilini heç olmazsa bir qədər artırmaq istəmişdilər. Qanya qaşqabağını tökür, kirayənişinlər saxlamağı biabırçılıq adlandırır; Qanya cəmiyyətdə müəyyən tərəqqiyə nail olan və gələcəyi parlaq bir gənc kimi tanınmağa adət etmişdi; bu əhvalatdan sonra isə cəmiyyətdə özünü yaxşı hiss etmir və sanki, utanırdı. Tale qarşısındakı bütün bu güzəştlər və bütün bu acınacaqlı sınıtı – bütün bunlar onun qəlbinə dərin yaralar vuran amillər idi. Axır vaxtlar o, hər xırda şeyi şişirdir, hədsiz dərəcədə əsəbiləşirdi; müvəqqəti güzəştə gedib, səbir etməyə razılıq verirdisə, bu ancaq ona görə idi ki, onlar bütün bu şəraitə ən yaxın zamanda dəyişdirib, hər şeyi yenidən qurmaq qərarına gəlmişdilər. Halbuki bu dəyişikliyin özü, onun nəzərdə tutduğu çıxışın özü kiçik vəzifə deyildi; bunun qarşısındakı həllinin bütün keçmiş vəzifənin həllindən daha cəncəlli və daha iztirablı olacağı təhlükəsi mövcud idi.

Lap dəhlizdən başlayan koridor mənzili ikiyə bölürdü. Koridorun bir tərəfində “xüsusi zəmanətləri olan” kirayənişinlərə məxsus otaqlar yerləşirdi; bundan başqa, koridorun həmin tərəfində, lap baş tərəfdə, mətbəxin yanında, dördüncü otaq var idi; o biri otaqlardan daha darısqal idi; ailənin başçısı, istifadə olan general İvolgin bu otaqda yaşayırdı; o, enli divanın üstündə yatırdı; mənzilə

girəndə və mənzildən çıxanda mətbəxdən keçməli və dal pilləkənlə enib-qalxmalı idi. Qavriła Ardalionoviçin on üç yaşlı qardaşı, gimnaziya tələbəsi Kolya da bu otaqda qalırdı; o da bu dərissəllə qda yaşayıb, buradaca dərss oxumalı, çox köhnə, ensiz və gödək divanda, dəlik-dəşik mələfənin üstündə yatmalı idi; başlıcası isə atasına qulluq etməli idi; atası getdikcə daha da ağırlaşır, onsuz yola gedə bilmirdi; Knyaz üçün üç otaqdan ortadakını ayırdılar; sağdan birinci otaqda Ferdışsenko yaşayırdı; soldaki üçüncü otaq isə hələ boş idi; Qanya knyazı ən əvvəl ailə yaşayan hissəyə apardı. Bu ailəvi hissə, lazım gələndə yemək otağı kimi istifadə edilən zaldan, əslində, ancaq səhərlər qonaq otağı olan qonaq otağından – axşamlar o, Qanyanın kabinetinə və onun yataq otağına çevrilirdi – nəhayət, dərissəllə və həmişə bağlı olan üçüncü otaqdan ibarət idi; bu balaca otaq Nina Aleksandrovna ilə Varvara Ardalionovnanın yataq otağı idi. Sözüün qıçası, bu mənzildə hər şey dərissəlləlləq və sıxıntı şəraitində idi; Qanya xəlvəti dişlərini qıcaırdı; o, anası ilə ehtiramla rəftar edir və ona hörmət göstərmək istəsə də, ilk dəfədən görünürdü ki, bu adam ailədə böyük zülmkardır.

Nina Aleksandrovna qonaq otağında tək deyildi, Varvara Ardalionovna da onunla oturmuşdu; onların ikisi də nə isə toxuyur və qonaqla, İvan Petroviç Ptitsinla söhbət edirdilər. Nina Aleksandrovna təqribən əlli yaşında olardı, üzdən arıq idi, ovurdları çökmüşdü, gözlərinin altı qapqara idi. O, naxoş adama bənzəyir, bir qədər kədərli görünürdü; lakin istər üz, istərsə baxışı olduqca xoş təsir bağışlayırdı; ilk sözlərdən aydın oldu ki, bu qadın xasiyyətə ciddi və həqiqi ləyaqət mücəssəməsidir. Onun kədərli görkəminə baxmayaraq, hiss olunurdu ki, qadın mətanət və hətta cəsarət sahibidir. O, son dərəcə sadə geyinmişdi, nə isə qara donda idi, özü də lap qarın paltarları idi, lakin onun davranışı, danışığı, bütün ədaləni göstərirdi ki, bu qadın bir zaman yüksək cəmiyyətdə yaşamışdır.

Varvara Ardalionovna iyirmi üç yaşlarında, ortaboylu çox arıq bir qız idi; üzdən bir o qədər gözəl deyildi, çünki hiss olunurdu ki, bu qız gözəl olmasa da, onda elə daxili mübhəm bir cazibədarlıq qüvvəsi vardı ki, o hər bir kişini ehtirasla cəlb edə bilirdi. O, anasına çox oxşayırdı, hətta lap anası kimi geyinmişdi; qətiyyəni geyinib-kecinmək fikrinə düşmüşdü. Qız çox vaxt ciddi və dalğın, hətta bəzən, xüsusilə son vaxtlar, hədsiz dalğın olurdu; belə olmasaydı,

onun ala gözlərinin baxışı bəzən çox şən və nəvazişkar ifadə ala bilərdi. Mətanət və cəsarət onun da çöhrəsində görünürdü; lakin hiss olunurdu ki, yeri gələndə bu qız anasından da artıq qətiyyətlə hərəkət edə bilər. Varvara Ardalionovna olduqca tündməzəc idi, onun qardaşı qızın bu tündməzəcəliyindən bəzən hətta qorxurdu. Hazırda onların mənzilində əyləşən qonaq, İvan Petroviç Ptitsin da qızdan qorxurdu. Ptitsin hələ xeyli gənc idi; təqribən otuz yaşı vardı, sadə, lakin qəşəng geyinmişdi: onun hərəkət və danışığı xoşagələn idi, lakin nə isə həddən artıq təmkinlə davranırdı. Tünd-sarı rəngli qısa saqqalından görünürdü ki, bu adam qulluqçu zümrəsinə mənsub deyil. O, ağıllı və maraqlı söhbət etməyi bacarırdı, lakin çox vaxt dinib-danışmırdı. O, ümumiyyətlə, hətta xoş təsir bağışlayırdı. Görünür, Ptitsin Varvara Ardalionovnaya qarşı laqeyd deyildi və öz hisslərini gizlətmirdi. Varvara Ardalionovna onunla dostcasına rəftar edirdi, lakin onun bəzi suallarının cavabını hələlik ləngidirdi, hətta bu sualları xoşlamırdı, bir də ki, Ptitsin heç də ruhdan düşməmişdi. Nina Aleksandrovna ona qarşı mehriban idi; son vaxtlar isə hətta ona xeyli etibar edirdi. Bununla belə, məlum idi ki, Ptitsin xüsusi olaraq pul qazanmaqla məşğul olur, o, pullarını bu və ya digər dərəcədə etibarlı girovlarla borc verib varını tez və xeyli artırmağa çalışır. O, Qanya ilə bərk dost idi.

Qanyanın ətraflı, lakin rabitəsiz zəmanətinin cavabında (o, anası ilə çox soyuq salamlaşdı, bacısı ilə heç salamlaşmayıb, Ptitsini dərhal otaqdan hara isə apardı) Nina Aleksandrovna knyaza bir neçə xoş söz deyərək, qapıdan boylanan Kolyaya tapşırırdı ki, onu orta otağa aparsın. Kolyanın şən və çox mehriban sifəti var idi; hərəkətlərindən görünürdü ki, o, səmimi və sadələvh uşaqdır.

Kolya knyazı otağa gətirərək soruşdu:

– Bəs sizin şey-şüyünüz haradadır?

– Mənim boğcam var, dəhlizə qoymuşam.

– Mən bu saat gətirərəm. Bizim bütün xidmətçimiz aşpaz arvadla Matryonadır; mən də onlara kömək edirəm. Varya hər şeyə nəzarət edib acıqlanır. Qanya deyir, siz bu gün İsveçrədən gəlibsiniz?

– Hə.

– İsveçrə yaxşıdır mı?

– Çox yaxşıdır.

– Dağlar var?

– Hə.

– Mən bu saat sizin boğçanızı gətirərəm.

Varvara Ardalionovna içəri girdi:

– Matryona bu saat sizin üçün təmiz mələfə, yastıqüzü gətirər.

Sizin çamadanınız var?

– Yox, boğçam var. Qardaşınız getdi gətirməyə, dəhlizə qoymuşam.

Kolya qayıdıb soruşdu:

– Orada bu düyünçədən savayı heç bir boğça yoxdur, siz hara qoyubsunuz?

Knyaz boğçasını oğlandan alıb dedi:

– Bundan savayı ayrı heç bir şey yoxdur.

– A-a! Mən də fikirləşirdim ki, bəlkə, Ferdışşenko oğurlayıb.

Varya acıqlı-acıqlı dedi:

– Sən boş-boş danışib yalan demə. – Qız knyazla da çox soyuq, ancaq nəzakətlə danışdı.

– *Chere Babette!*¹ Mənimlə bir az mehriban da danışmaq olar, axı mən Ptitsın deyiləm.

– Kolya, sən hələ o qədər sarsaqsan ki, səni hələ kötəkləmək də olar. Nə lazım olsa, Matryonaya müraciət edə bilərsiniz, saat beşin yarısında nahar edirlər. Bizimlə birlikdə də nahar edə bilərsiniz, öz otağınızda da, kefiniz necə istəyirsə. Gedək, Kolya, qonağa mane olma.

– Gedək, ay möhkəm xarakterli!

Onlar otaqdan çıxanda Qanya ilə üz-üzə gəldilər. Qanya Kolyaya müraciətlə:

– Atam evdədir? – deyə soruşub, Kolyadan müsbət cavab alanda onun qulağına nə isə pıçıldadı.

Kolya başını tərpedib, Varvara Ardalionovnanın arxasınca çıxdı.

– İki kəlmə sözümlə var, knyaz, mən o... işlərlə əlaqədar olaraq, sizə bir şeyi deməyi unuttum. Bəzi xahişim var: sizə minnətdar olaram – hərgah sizin üçün çox ağır olmazsa, bu saat mənim Aqlaya ilə baş verən əhvalatım barədə nə burada ağzınızdan söz qaçırın, nə də burada gördükləriniz barədə orada bir söz danışın; ona görə ki, burada da biabırçılıq az deyil. Bir də ki, cəhənnəmə olsun... Heç olmazsa bu gün dilinizi dinc saxlayın.

¹ Əziz Babet

Qanyanın tənələrinin müqabilində knyaz bir qədər əsəbiliklə dedi:

– Sizi inandırırım ki, mən ağızımdan sizin güman etdiyiniz qədər söz qaçırmamışam. – Görünürdü ki, onların arasındakı münasibət getdikcə daha artıq korlanır.

– Mən bu gün sizin ucbatınızdan çox əzab çəkdim. Sözüün qıyası, sizdən xahiş edirəm.

– Qavri ilə Ardalionoviç, onu da nəzərə alın ki, mən bayaq heç bir məsələ ilə əlaqədar deyildim; ona görə də mən nə üçün portret məsələsini xatırlada bilməzdim? Siz ki məndən xahiş etməmişdiniz.

Qanya ətrafına nifrətlə göz gəzdirib dedi:

– Fu, nə pis otaqdır, həm qaranlıqdır, həm də pəncərələri həyəətə açılır. Siz bizim evə hər cəhətdən çox namünasib vaxtda gəlibsiniz... Bir də ki, bunun mənə dəxli yoxdur, mənzilləri saxlayan mən deyiləm.

Ptitsın yanaşdı Qanyanı səslədi; Qanya yenə nə isə demək istəyirdi, lakin, görünür, tərəddüd edir və elə bil sözüünü deməkdən utanırdı; buna baxmayaraq, tələsik knyazı tərk edib, otaqdan çıxdı, elə otağı da, görünür ki, utandığından pisləmişdi.

Knyaz əl-üzünü təzəcə yuyub qurtararaq üst-başını az-maz sahmana salan kimi qapı yenə açıldı, yeni bir sima peyda oldu.

Bu, otuz yaşlarında, ucaboy, enlikürək, sarı qıvrımsaçlı, çox iri başı olan bir cənab idi. Ətli və qırmızı sifəti, qalın dodaqları vardı; burnu enli və yastı idi, kinayə ilə baxan xırda gözləri şişmişdi, elə bil ki, daim gözünü qırırdı. Ümumiyyətlə, bütün bunlar olduqca sırtıq və ədəbsiz adam təsiri bağışlayırdı. Üst-başı çirkli idi.

O, qapını əvvəlcə azacıq araladı, qapının arasından başını içəri soxdu. İçəri soxulmuş baş beş saniyə otağa göz gəzdirdi, sonra qapı yavaş-yavaş açılmağa başladı; bütün fiqura qapının astanasında peyda oldu, lakin qonaq hələ içəri girmirdi; gözlərini qıyıb astanadan knyazı süzməyə davam edirdi. Nəhayət, içəri girib qapını örtüdü, yaxınlaşıb stulda oturdu, knyazın əlindən möhkəm yapışıb, divanın üstündə çəpəki oturdu.

O, knyazın üzünə diqqətlə və sualedici nəzərlə baxa-baxa dedi:

– Ferdişşenko.

Knyaz az qala gülə-gülə cavab verdi:

– Nə olsun?

Ferdışsenko yenə də əvvəlki kimi baxa-baxa dedi:

– Kirayənişinəm.

– Tanış olmaq istəyirsiniz?

Qonaq saçlarını pırtlaşdırıb, köksünü ötürərək:

– E-eh! – deyə səsləndi; sonra da qarşısındakı bucağa baxmağa başladı. O, birdən knyaza müraciət edərək soruşdu:

– Sizdə pul var?

– Bir az.

– Nə qədər var?

– İyirmi beş manat.

– Göstərin görüm.

Knyaz jiletinin cibindən iyirmi beş manatlığı çıxarıb Ferdışsenkoya verdi. O, iyirmibeşliyi açıb baxdı, sonra o biri üzünə çevirdi, sonra da işığa tərəf tutdu.

Ferdışsenko elə bil fikirli-fikirli dedi:

– Çox təəccüblüdür, görəsən bunlar niyə qonurlaşır? Bu iyirmi beş manatlıqlar bəzən yamanca qonurlaşır, başqaları isə, əksinə, lap solurlar. Alın.

Knyaz pulunu ondan geri aldı. Ferdışsenko stuldan qalxdı.

– Mən gəldim sizə xəbərdarlıq edim: əvvələn, mənə pul borc verməyəsiniz, ona görə ki, mütləq borc istəyəcəyəm.

– Yaxşı.

– Sizin burada mənzil kirəsi vermək fikriniz varmı?

– Fikrim var.

– Amma mənim kirə vermək fikrim yoxdur, sağ olun. Mən burada sizdən sağda, birinci otaqda yaşayıram, otağımın qapısını görübsünüzmü? Mənim yanıma çox da tez-tez gəlmək fikrinə düşməyəsiniz, sizin yanınıza gələcəyəm, nigaran olmayın. Generalı gördünüzmü?

– Yox.

– Eşitmədiniz də?

– Əlbəttə yox.

– Onda görürsünüz də, eşidərsiniz də, bir də ki, o hətta məndən də pul borc istəyir! *Avis au lecteur*¹. Əlvida. Məgər Ferdışsenko ailəsi ilə yaşamaq olar? Hə?

– Nə üçün olmaz?

¹ İrəlicədən xəbərdarlıq

– Əlvida.

Ferdişsenko qapıya tərəf getdi. Knyaz sonra öyrəndi ki, bu cənab, guya ki, öhdəsinə öz orijinallığı və şən olması ilə hamını heyrətə salmaq vəzifəsini qəbul etmişdir, lakin heç vaxt buna nail ola bilmir. Hətta bəzi adamlara çox pis təsir bağışlayırdı; ona görə ürekdən kədərlənirdi, ancaq yenə də peşəsindən əl çəkmirdi. O, qapıda içəri girən bir cənabla rastlaşaraq, bir növ, qəddini düzəltdi; Ferdişsenko knyazın tanımadığı bu yeni qonağı otağa buraxıb, xəbərdarlıq edirmiş kimi, daldan bir neçə dəfə knyaza göz vurdu; beləliklə də, otaqdan, hər halda, təşəxxüslə çıxdı.

Təzə cənab ucaboy, əlli beş yaşlarında hələ, bəlkə, bir az da çox yaşı olan, hədsiz kök, şilə kimi qırmızısifət idi; ətli üzünün dərisi qırış-qırış idi; sifətini ağarmış qalın bakenbardlar çevrələnmişdi; şeşə bığları, çox domba iri gözləri var idi. Bu adam nə isə əldən düşmüş, üzgün görünürdü, üst-başı çirkli idi – belə vəziyyətdə olmasaydı, boylu-buxunlu və mütənasib əndamli görünərdi. Onun əynində dir-səkləri lap süzülmüş köhnə sürtük var idi; dəyişəyi də çirkli idi. Yaxın dayananda ondan bir az araq qoxusu gəlirdi, lakin ədaləri effektiv, təsir bağışlayan, bir qədər adət edilmiş hərəkət tərzii idi; həm də açıq görünürdü ki, bu adam qarşısındakı şəxsi öz ləyaqəti ilə hey-rətləndirməyə çalışır. Cənab knyaza aram-aram, şən təbəssümlə yanaşdı, dinməz-söyləməz onun əlindən tutdu, əlini əlində saxlayaraq nə isə tanıdığı bir adama baxırmış kimi bir müddət onun üzünə diqqətlə tamaşa etdi.

Qonaq yavaşdan, lakin təntənə ilə dedi:

– Odur! Özüdür! Canlı timsalidir! Eşidirəm ki, tanış və mənə əziz olan adı təkrar edirlər; əbədiyyətə qovuşmuş keçmişləri xatırladım... Knyaz Mışkin deyilsiniz?

– Elədir ki, var.

– General İvolgin, istefaya çıxmış bədbəxt insan. Cəsarət edirəm, sizin adınız, atanızın adı nədir?

– Lev Nikolayeviç.

– Bəs belə! Mənim dostumun oğlu, demək olar, uşaqlıq yoldaşım, Nikolay Petroviçin oğlu?

– Mənim atamın adı Nikolay Lvoviç idi.

General sözünü düzəltdi:

– Lvoviç, – lakin bunu aram-aram, tam bir inamla elə dedi ki,

sanki, o, bunu heç də yadından çıxarmamış, təsadüfən səhv etmişdi. O da oturub, knyazın əlindən tutaraq, öz yanında əyləşdirdi.

– Mən sizi qucağımda gəzdirmişəm.

Knyaz soruşdu:

– Doğrudanmı? Mənim atam iyirmi il bundan əvvəl vəfat edib.

– Elədir, iyirmi il, iyirmi il üç ay. Bir yerdə oxumuşuq, mən bir-baş hərbi xidmətə...

– Mənim atam da hərbi xidmətdə olub, Vasilkov polkunda podporuçik imiş.

– Belomirskidə. Belomirskiyə ölümündən azca əvvəl köçürmüşdülər. Mən oradaca, onun başının üstündə dayanıb ona rəhmət oxuyurdum. Sizin ananız...

General, sanki, kədərli xatirələrdən mütəəssir olaraq dayandı.

Knyaz dedi:

– Elə anam da yarım il keçəndən sonra soyuqdəymədən öldü.

– Soyuqdəymədən yox. Soyuqdəymədən yox, siz qocaya inanın. Mən orada idim, mən də onu dəfn etdim. Soyuqdəymədən deyil, öz knyazının dərdini çəkməkdən, qəm-qüssədən öldü. Bəli, knyazın da yaxşı yadımdadır! Gənclik! Ondan ötrü biz knyazla, uşaqlıq dostları, az qala bir-birimizi öldürəcəkdik.

Knyaz, bir növ, şübhə ilə dinləməyə başlamışdı.

– Mən sizin ananıza yaman vurulmuşdum, o hələ adaxlı olanda – mənim dostumun adaxlısı olduğu vaxtlar. Knyaz bunu duyub heyrətlənmişdi. Səhər saat yeddidə gəlib məni yuxudan oyatdı. Mən təəccüb etdim; paltarımı geyinməyə başladım, heç birimiz dinib danışmırdıq; mən hər şeyi başa düşdüm. Cibindən iki tapança çıxartdı. Dəsmalla. Şahidsiz. Bir halda ki, biz beş dəqiqədən sonra bir-birimizi o dünyaya vasil edəcəkdik, şahid nəyə lazım idi? Tapançaları doldurduq, dəsmalı açdıq, dayandıq, tapançaları bir-birimizin üreyimizin başına dayadıq; bir-birimizin üzünə baxdıq. Birdən ikimizin də gözü müzdən yaş dolu kimi axıb tökülməyə başladı, əllərimiz titrədi. İkimizin də, ikimizin də, birdən! Elə bu dəm, təbii ki, qucaqlaşdıq, qarşılıqlı nəcabət mübarizəsi başlandı. Knyaz qışqırdı: sənin olsun! Mən qışqırdım: sənindir! Bir sözlə... bir sözlə... siz bizdə... yaşayacaqsınız?

Knyaz, sanki, bir az kəkələyə-kəkələyə dedi:

– Bəli, ola bilsin, bir müddət.

Qapıdan boylanan Kolya:

– Knyaz, anam xahiş edir onun yanına gələsiniz, – deyə qışqırdı. Knyaz getmək üçün bir az qalxdı, ancaq general sağ əlini onun çiyinə qoyaraq dostcasına yenə divanda oturtdu.

General dedi:

– Sizin atanızın həqiqi dostu kimi sizə xəbərdarlıq etmək istəyirəm; özünüzdə görürsünüz ki, mən faciəyə fəlakət nəticəsində cəza çəkmişəm, lakin məhkəməsiz! Məhkəməsiz! Nina Aleksandrovna nadir qadındır. Varvara Ardalionovna, mənim qızım, nadir qızıdır! Elə vəziyyətə düşmüşük ki, kirə üçün mənzillər saxlayırıq – görünməmiş tənəzzüldür!.. General-qubernator rütbəsinə layiq olan mənim kimi bir adam!.. Lakin sizin gəlişiniz bizim üçün həmişə xoşdur, çox şadiq. Bununla belə, bizim evimizdə faciə baş verir!

Knyaz ona şübhəli-şübhəli və çox maraqla baxırdı.

– Nikah hazırlığı gedir, nadir nikah. İkimənəli bir qadınla kamer-yunker ola biləcək gənc bir oğlanın nikahı. Bu qadını mənim qızımın arvadımın yaşadığı evə gətirəcəklər! Lakin nə qədər ki, mənim nəfəsim var, o qadın buraya daxil olmayacaq! Mən astanada uzanaçağam, qoy mənim üstümdən addımlayıb keçsin!.. Mən indi Qanya ilə danışmıram: hətta onunla görüşmək də istəmirəm. Sizə qəsdən xəbərdarlıq edirəm, hərgah bizdə yaşamalısınız, hamısı birdir, onsuz da bunun şahidi olacaqsınız. Lakin mənim dostumun oğlusunuz, ona görə də ümidvar olmağa haqqım var...

Qapıya özü yanaşmış olan Nina Aleksandrovna knyazı səslədi:

– Knyaz, lütf edin, zəhmət olmasa buyurun qonaq otağına.

General qışqırdı:

– Təsəvvür et, dostum, sən demə, mən knyazı qucağımda nazlamışam!

Nina Aleksandrovna generala məzəmmətlə, knyaza isə nüfuz-edici nəzərlə baxdısa da, bir kəlmə də söz demədi. Knyaz qadının arxasınca getdi, lakin onlar qonaq otağına gəlib əyləşən kimi Nina Aleksandrovna çox tələsik və astadan knyaza nə isə söyləməyə başlamışdı ki, birdən general özü qonaq otağına təşrif gətirdi. Nina Aleksandrovna o saat danışığına ara verdi, özü də açıqdan-açığa təəssüf hissi ilə başını əyib, toxuması ilə məşğul oldu. General, arvadının bu dilxorçuluğunu sezmiş olsa da, özünü yenə də çox gözəl hiss edirdi; kefi lap kök idi.

O, Nina Aleksandrovnaya müraciət edərək qışqırdı:

– Dostumun oğludur! Necə də gözlənilməz oldu! Mən çoxdandır ki, heç təsəvvürümə də gətirmirdim. Lakin dostum, mərhum Nikolay Lvoviç doğrudanmı sənın yadında deyil? Sən onu hələ... Tverdə görmüşdün, eləmi?

– Nikolay Lvoviç mənim yadımda deyil. – Qadın knyazdan soruşdu: – o, sizin atanızdır?

Knyaz çəkinə-çəkinə generala dedi:

– Atamdır, lakin o, gərək ki, Tverdə ölməyib. Yelizavetqradda ölüb. Mən bunu Pavlişşevdən eşitmişəm...

General təsdiq etdi:

– Tverdə, onu ölümündən qabaq, azca əvvəl, hətta naxoşluğu şiddətləndiyindən qabaq Tverə köçürmüşdülər. Siz o zaman çox balaca idiniz, ona görə nə köçürülmək yadınızda qala bilirdi, nə də səyahətlər. Pavlişşev çox gözəl bir insan olsa da, səhv edə bilirdi.

– Siz Pavlişşevi də tanıyırdınız?

– Nadir insan idi, lakin mən şəxsən şahidi olmuşam. Ona ölüm yatağında xeyir-dua vermişəm...

Knyaz yenə dedi:

– Atamın nə üçün məhkəməyə verildiyini mən heç vaxt öyrənə bilməsəm də, onu bilirəm ki, işi məhkəmədə olduğu vaxt ölmüşdür: o, hospitalda ölmüşdür.

– Pah, bilirəm, sıravı Kolpakovun işinə görə; həm də, heç şübhəsiz ki, knyaz bəraət qazanacaqdı.

Knyaz xüsusi bir maraqla soruşdu:

– Eləmi? Siz bunu yaqın bilirsiniz?

General qışqırdı:

– Bəs necə! Məhkəmə heç bir qərar çıxarmayıb dağıldı. Qeyri-mümkün iş idi! Hətta, demək olar, sirli iş idi: rota komandiri ştabskapitan Larionov ölürdü, knyaz müvəqqəti vəzifəni icra etməyə təyin olundu, yaxşı. Sıravı soldat oğurluq etdi – yoldaşının çəkməliyini oğurlamışdı – satıb içkiyə vermişdi, yaxşı. Knyaz – özü də nəzərə alın ki, bu əhvalat feldfebelın və kapralın iştirakı ilə baş vermişdi – Kolpakovun abırını verir, onu şallağa tutmaqla hədələyirdi. Lap yaxşı. Kolpakov kazarmalara getdi, taxtın üstündə uzanıb on beş dəqiqədən sonra öldü. Çox gözəl, lakin bu, heç gözlənilməyən bir hadisə idi, demək olar, mümkün olmayan hadisə, hər nə cür olsa

da, Kolpakovu dəfn etdilər; knyaz raport yazdı, bundan sonra Kolpakovu siyahıdan pozdular. Bundan yaxşı nə ola bilərdi? Lakin düz yarım ildən sonra briqadaya baxış məqamında sırası soldat Kolpakov heç bir şey olmamış kimi elə həmin briqada və həmin diviziyanın Novozemlyansk piyada polkunun üçüncü bölüyündə göründü.

Heyrətdən özünü itirmiş knyaz qışqırdı:

– Necə!

Nina Aleksandrovna knyaza kədərlə baxaraq birdən ona müraciətlə dedi:

– Bu, elə deyil, bu, səhvdir! *Mon mari se trompe*¹.

– Lakin, dostum, *se trompe* demək asandır, bu cür hadisəni sən özün həll et görək! Hamı çaşmış qalmışdı. Mən özüm ilk olaraq *quon se trompe*² deyərdim. Lakin bədbəxtlikdən, mən bunun şahidi idim və özüm komissiyada iştirak edirdim. Bütün üzleşdirmələr göstərdi ki, bu, həmin adamdır; elə həmin sırası Kolpakovun özüdür ki, durub, həmin Kolpakovdur ki, yarım il əvvəl adı bir parad və təbil gurultuları müşayiəti ilə dəfn edilmişdi. Doğrudan da, nadir hadisə idi, razıyam ki, mümkün olan şey deyildir, ancaq...

Varvara Ardalionovna otağa girib dedi:

– Atacan, sizin naharınız hazırdır.

– A, çox gözəl, lap əla! Mən lap acmışam... lakin bu həтта, demək olar, psixoloji hadisədir...

Varya səbirsizliklə dedi:

– Şorba yenə soyuyacaq.

General otaqdan çıxı-çıxa mızıldadı:

– Bu saat, bu saat, – “özü də heç bir arayışa baxmayaraq”, deyən generalın səsi koridordan eşidilirdi.

Nina Aleksandrovna knyaza dedi:

– Siz bizdə qalmalı olsanız, Ardalion Aleksandroviçə çox şeyi başışlamalı, təqsirindən keçməli olacaqsınız; bir də ki, o, sizi bir o qədər narahat etməz; o, naharı da tək yeyir. Özünüz razılaşın ki, hərənin öz nöqşanı öz... xüsusi əlamətləri var; elə adamlar var ki, onları barmaqla göstərməyə adət etmişlər, halbuki bəzi adamlarda belələrinə nisbətən, bəlkə, daha çox nöqşan var. Bir şeyi sizdən çox xahiş edəcəyəm: hərgah mənim ərim bir növ ilə sizə müraciət edib

¹ Mənim ərim səhv edir.

² Səhv edirlər.

mənzil kirəsi istəsə, siz ona deyin ki, kirəni mənə veribsiniz. Yəni Ardalion Aleksandroviçə vermiş olduğunuz pul da, fərqi yoxdur, ev kirəsi hesabına gedərdi; lakin mən bunu sizdən yalnız səliqə xatirinə xahiş edirəm... O, nədir, Varya?

Varya otağa qayıdıb, Nastasiya Filippovnanın portretini dinməz-söyləməz anasına verdi. Nina Aleksandrovna diksinərək, portretə əvvəlcə, sanki, qorxa-qorxa, sonra isə acı və üzüntülü bir duyğu ilə xeyli tamaşa etdi. Nəhayət, sualedici nəzərlə Varyaya baxdı.

Varya dedi:

– Qadın özü bu gün ona hədiyyə verib, axşam isə hər şey həll ediləcəkdir.

Nina Aleksandrovna, sanki, ümitsiz vəziyyətdə, pıçıltı ilə təkrar etdi:

– Bu gün axşam! Nə etməli? Burada artıq heç bir şübhə yeri yoxdur, heç bir ümid qalmır: portretlə hər şeyi xəbər verib... – Nina Aleksandrovna təəccüblə əlavə etdi: – Bunu sənə o, özümü göstərdi?

– Siz bilirsiniz ki, biz artıq bir aydır onunla kəlmə kəsmirik. Mənə hər şeyi Ptitsın söylədi; portret isə orada, masanın yanında döşəməyə atılmışdı, yerdən götürdüm.

Nina Aleksandrovna birdən knyaza müraciət etdi:

– Knyaz, sizdən soruşmaq istərdim (sizi elə ona görə də buraya dəvət etmişəm), mənim oğlumu çoxdanmı tanıyırsınız? O, gərək ki, deyirdi siz haradansa bu gün gəlibsiniz, eləmi?

Knyaz bütün əhvalatın yarisından çoxunu buraxaraq, özü haqqında qısa məlumat verdi. Nina Aleksandrovna ilə Varya qulaq asdılar.

Nina Aleksandrovna dedi:

– Sizi sorğu-suala tutub Qavrila Ardalionoviç haqqında bir söz almaq istəmirəm; siz buna şübhə etməməlisiniz. Hərgah onun özü-nün mənə etiraf edə bilmədiyi bir şey varsa, bunu heç mən özüm də bilmək istəmirəm. Ancaq onu demək istəyirəm ki, bayaq Qanya sizin yanınızda, siz gedəndən sonra da mənim verdiyim suala belə cavab verdi: “O, hər şeyi bilir, təşrifat gözləməyin heç bir mənası yoxdur!” Bu nə deməkdir? Yəni mən bilmək istərdim ki, nə dərəcədə...

Qanya ilə Ptitsın birdən içəri girdilər; Nina Aleksandrovna o saat səsinə kəsdi. Onun yanında oturan knyaz yerindən tərpənmədi; Varya isə kənara çəkildi, Nastasiya Filippovnanın portreti lap gözəçarpan

yerdə, Nina Aleksandrovnanın iş masasının üstündə, qadının lap qarşısında idi. Qanya onu görəndə qaşqabağını tökdü. Dilxor halda masanın üstündən götürərək, otağın o biri başındakı öz yazı masasının üstünə atdı.

Nina Aleksandrovna soruşdu:

– Bu günmü, Qanya?

Qanya az qala diksinərək:

– Nə bu gün? – dedi və birdən knyaza hücum etdi. – Hə, başa düşürəm, siz burada da!.. Əşi, axı bir deyin görüm, bu nədir, bu, sizdə azardır, nədir? Dilinizi saxlaya bilmirsiniz? Axı siz, nəhayət, başa düşün, əlahəzrət...

Ptitsın onun sözünü kəsdi:

– Qanya, bu, mənim günahımdır, başqa heç kəs müqəssir deyil.

Qanya ona sualedici nəzərlə baxdı.

Ptitsın dodaqaltı:

– Axı bu daha yaxşıdır, Qanya, xüsusən də ki, bir tərəfdən, iş qurtarıb gedib, – deyərək, kənara çəkildi; masanın yanında oturub cibindən karandaşla yazılmış bir kağız çıxararaq, onu diqqətlə gözdən keçirməyə başladı. Qanyanın qanıqara idi, o dayanıb, nigarançılıqla gözləyirdi; bilirdi ki, ailədə dava-qalmaqal olacaq. Knyazdan üzr istəməyi heç ağılına da gətirmirdi.

Nina Aleksandrovna dedi:

– Hərgah iş-işdən keçibsə, onda İvan Petroviç, əlbəttə, haqlıdır: Qanya, xahiş edirəm, nə qaşqabağını tök, nə də əsəbiləş; bir şeyi ki, özün demək istəmirsən, mən heç nə soruşmayacağam; həm də səni inandırırım ki, mən tamamilə təslim olmuşam, lütf elə, heç nigaran olma.

Qadın bu sözləri öz işi ilə məşğul ola-ola deyirdi: həm də, elə bil ki, doğrudan da, sakit idi. Qanya heyrət edirdi, lakin anasının öz fikirlərini daha aydın ifadə etməsini gözləyərək ehtiyatla dinməyib ona baxırdı. Evdə baş verən münaqişə və mübahisələr ona çox baha otururdu. Nina Aleksandrovna bu ehtiyatkarlığı duyub acı təbəssümlə əlavə etdi:

– Sən hələ də şübhələnirsən, mənə inanmırsan, nigaran olma, nə göz yaşı axıdacağam, nə də əvvəlki kimi xahiş edəcəyəm; mənim tərəfimdən hər halda belə şeylər görməyəcəksən. Mənim bütün arzum budur ki, sən xoşbəxt olasan; özün bunu bilirsən; mən öz

qismətimə qane olmuşam; bizim bir yerdə qalacağımızdan, yaxud ayrılacağımızdan asılı olmayaraq, mənim qəlbim həmişə səninlə olacaq. Əlbəttə ki, mən ancaq özüm üçün cavabdehəm, sən bu cür rəftarı bacından tələb edə bilməzsən...

Qanya bacısına istehza və nifrətlə baxaraq qışqırdı:

– A, yenə o! Anacan! Mən sizə verdiyim sözə yenə də and içirəm: nə qədər ki, mən buradayam, nə qədər ki, sağam, heç kəs və heç vaxt sizə qarşı hörmətsizlik göstərməyə cəsarət edə bilməz. Kimin haqqında söhbət getsə, sizə qarşı hörmət göstərilməsini təkid edəcəyəm, bizim qapımızdan kim içəri keçsə...

Qanya elə sevinmişdi ki, anasına, demək olar, rəğbətlə, az qala mehribanlıqla baxırdı.

– Mən özüm barədə heç bir şeydən qorxmurdum, Qanya, sən bunu bilirsən; özüm üçün nigaran deyildim, bütün bu müddət ərzində çəkdiyim izzət özümə görə olmayıb. Deyirlər ki, bu gün sizin hər işiniz qurtaracaq? Bəs nə qurtaracaq?

Qanya cavab verdi:

– Qadın razı olub-olmadığını bu axşam öz evində elan etməyə söz verib.

– Biz az qala üç həftədir ki, bu barədə danışmaq istəmirik, yaxşı da edirik. İndi, hər şey qurtarandan sonra mən ancaq bir şey soruşmağı özümə müsaidə edəcəyəm: bir halda ki, sən onu sevmirsən, bəs necə olur ki, o, sənə ərə getməyə razılıq verib, hətta öz portretini də sənə bağışlayıb? Sən doğrudanmı onu, bu cür... bu cür bir...

– Təcrübəlimi demək istəyirsən?

– Mən elə demək istəmədim. Məgər sən onun gözündən bu dərəcədəmi pərdə asa bilibsan? Aldadıbsan?

Qəflətən bu sualda qeyri-adi əsəbilik nidaları eşidilməyə başladı. Qanya dayandı, bir dəqiqə fikirləşərək, istehzasını gizlətmədən dedi:

– Anacan, siz yenə əvvəlki fikrinizi təkrar edirsiniz, yenə dözmədiniz; baxın bizim bütün söhbətimiz həmişə bu cür qızıxmışdır. Siz dediniz: nə sorğu-sual olacaq, nə də məzəmmət, halbuki onlar artıq başlanmışdır! Yaxşısı budur, başlayaq; doğru deyirəm, boşlayaq; hər halda sizin fikriniz belə idi... Mən heç vaxt və heç bir vəchlə sizdən əl çəkməyəcəyəm; başqası bu cür bacının əlindən başını götürüb qaçardı – gör indi o mənə nə cür baxır!.. Bununla

qurtaraq! Mən artıq sevinməyə başlamışdım. Bir də siz nədən bilirsiniz ki, mən Nastasiya Filippovnanı aldadıram? O ki qaldı Varvaraya, özü bilər, necə istəyər, elə də etsin, kifayətdir. İndi daha lap kifayətdir.

Qanya hər kəlmədən sonra daha da qızıqıb otaqda boş-boşuna var-gəl edirdi. Bu cür söhbətlər ailə üzvlərinin hamısının yarasını təzələyirdi.

Varya dedi:

– Mən demişəm ki, hərgah o arvad ayağını bu evə bassa, mən buradan çıxıb gedəcəyəm; sözümlə üstündə dayanacağam.

Qanya qışqırdı:

– Tərslikdən! Tərsliyindən ərə də getmirsən! Nə mənim üstümə çıxmırsan? Axı mənim heç vecimə də deyil, Varvara Ardalionovna, istəyirsiniz öz fikir və niyyətinizi elə bu saat yerinə yetirin. Siz lap canımı boğazıma yığıb, məni zinhara gətiribsiniz. – Knyazın yerindən qalxmasını görən Qanya ona baxıb qışqırdı: – Necə?! Siz, knyaz, nəhayət, bizi tərək etmək qərarına gəldiniz!

Qanyanın səsinə hiss olunurdu ki, o, hədsiz dərəcədə əsəbiləşmişdir; belə çılgın əsəbilik hallarında adam özü də bu əsəbiliyinə sevinir, haldan çıxaraq, bütün varlığına hakim kəsilən hövsələsizlikdən nəşələndikcə nəşələnir və bunun nə ilə qurtaracağını heç vecinə də almır. Knyaz ona cavab vermək üçün qapıda ayaq saxlayıb geri dönmək istədi, lakin onu təhqir edən adamın sifətinə baxanda üzünün gərgin ifadəsindən gördü ki, bu məqamda onun səbir kasasının aşılıb-daşması üçün bircə damcı kifayət edər, ona görə də dönüb dinməz-söyləməz otaqdan çıxdı. Bir neçə dəqiqə keçəndən sonra qonaq otağından eşidilən səslərdən hiss edirdi ki, o gedəndən sonra söhbət daha da kəskinləşmişdir.

Knyaz koridora çıxmaq üçün zaldan keçib dəhlizə daxil oldu; buradan isə öz otağına getmək istəyirdi. O, pilləkənə açılan qapının yanından keçəndə zəng səsi eşidərək gördü ki, küçə qapısının dalında kim isə var qüvvəsi ilə zəngi çalmaq istəyir; lakin zəngin içində, görünür, nə isə xarab olmuşdu; zəng azca titrəyir, lakin səsi çıxmırdı. Knyaz siyirməni çəkib, qapını açanda heyrətlə geri çəkildi; hətta bütün bədəni lərzəyə gəldi: onun qarşısında Nastasiya Filippovna dayanmışdı. Knyaz onu portretdə gördüyü üçün dərhal tanıdı. Qadın onu görəndə gözlərində hiddət qığılcımları parladı;

Nastasiya Filippovna yolundan onu çiyini ilə itələyib, cəld dəhlizə keçdi, şubasını çıxarıb qəzəblə dedi:

– Zəngi düzəltməyə tənbellik ələyirsənsə, heç olmazsa dəhlizdə otur ki, qapı döyüləndə eşidəsən. Buna bir bax, indi də şubanı yerə saldı, gicin biri.

Şuba, doğrudan da, döşəməyə düşmüşdü; Nastasiya Filippovnanın şubasını knyaz çıxarmalı idi, lakin qadın onu gözləməyib şubanı özü çıxartdı, dönüb geri baxmadan onun üstünə atdı, amma knyaz şubanı tutmağa macal tapmamışdı.

– Səni qovmaq lazımdır. Get, xəbər elə.

Knyaz nə isə demək istəyirdi, lakin özünü elə itirmişdi ki, bir kəlmə də söz deməyib, qonaq otağına tərəf getdi; yerdən qaldırdığı şuba da əlində idi.

– Gör ha, indi də şuba ilə gedir! Şubanı niyə aparırsan, ha-ha-ha! Əşi, sən dəlisən, nədir?

Knyaz qayıdıb ona müqəvva kimi baxırdı; Nastasiya Filippovna gülməyə başlayanda o da gülümsədi; lakin hələ də dilini tərpedib bir söz deyə bilmirdi. Knyaz qapını açıb qadını içəri buraxanda ilk anlar rəngi qaçmışdı, indi birdən qıpqırmızı olmuşdu.

Nastasiya Filippovna ona baxaraq, ayağını yerə vurub qəzəblə qışqırdı:

– Əşi, bu, haranın idiotudur? Axı sən hara gedirsən? Yaxşı, bəs sən kimin gəldiyini xəbər verəcəksən?

Knyaz mızıldadı:

– Nastasiya Filippovnanın.

Qadın cəld ondan soruşdu:

– Sən mənə haradan tanıyırsan? Mən səni heç vaxt görməmişəm! Get, xəbər ver... O nə qışqır-bağırır?

Knyaz:

– Söyüşürlər, – deyərək qonaq otağına getdi.

Knyaz qonaq otağına lap gərgin məqamda girdi: Nina Aleksandrovna “hər şeyə qane olduğunu” tamamilə unutmada idi; bir də ki, o, Varyanı müdafiə edirdi. Karandaşla yazı yazılmış kağızdan ayrılan Ptitsin da Varya ilə yanaşı dayanmışdı. Varya özü də heç qorxmurdu; əslində bu qız qorxan adamlardan deyildi; lakin qardaşının kobudluğu getdikcə daha nəzakətsiz və dözülməz şəkil alırdı. Belə hallarda Varya adətən danışığına ara verərək, ancaq gözünü çəkmə-

dən dinməz-söyləməz, istehza ilə qardaşına baxırdı. Varya bilirdi ki, bu cür rəftar onu lap cin atına mindirə bilər. Elə bu dəm knyaz otağa girib dedi:

– Nastasiya Filippovna!

IX

Hamı susdu, araya dərin sükut çökdü; hamı knyazın üzünə baxırdı, elə bil ki, onun dediyi sözləri heç kəs başa düşməmişdi – heç başa düşmək də istəmirdi. Qanya qorxudan donub qaldı.

Xüsusilə bu məqamda Nastasiya Filippovnanın gəlişi hamı üçün ən təəccüblü, gözlənilməz və əngəlli bir hadisə idi. Nastasiya Filippovnanın ilk dəfə təşrif gətirməsi hamını çaşdırmışdı; bu vaxta qədər qadın özünü elə təkəbbürlü aparırdı ki, Qanya ilə söhbətlərdə onun ata-anası ilə tanış olmaq istədiyinə heç işarə də vurmamışdı; lap axır vaxtlar isə onları heç yadına da salmırdı; elə bil ki, bu adamlar dünyada onun üçün heç mövcud da deyildi. Qanya üçün bu cür başağrısı törədən məsələnin, valideynlərlə görüş məsələsinin uzanmasına o, müəyyən dərəcə sevinməyə də, ürəyində qadının bu təkəbbür və qürurunu ona qarşı bir ədavət hissi kimi saxlayırdı. Hər halda Qanya bu qadıncıdan belə bir şeyi, onların evlərini ziyarət etməyi deyil, öz ailəsi haqqında istehza və rişxəndlər edilməsini daha çox gözləyirdi. O, yəqin bilirdi ki, Nastasiya Filippovnaya hər şey məlumdur: yəni adaxlanması ilə əlaqədar olaraq evlərində nə kimi əhvalatlar baş verməsindən və onun ata-anasının Nastasiya Filippovnaya nə nəzərlə baxdıqlarından xəbərdardır. Onun indiki gəlişi, portreti bağışlayandan sonra və anadan olduğu gün, Qanyanın müqəddəratını həll etməyə söz verdiyi həmin gün onların evinə gəlməsi az qala bu qərarın qəbul edilməsi demək idi.

Hamının gözünü zilləyib knyaza təəccüblə baxması uzun çəkmedi. Nastasiya Filippovnanın özü qonaq otağının qapısında görünürdü, yenə də, otağa girəndə, knyazı ehmalıca itələdi.

Qanya başılovlu Nastasiya Filippovnaya tərəf yüyürdü, qadın ona əl verib gülürlə dedi:

– Axır ki, içəri daxil ola bildim... Siz zəngi nə üçün asırınsınız? Bu nədir, niyə siz hamınız belə qaşqabaqlısınız? Xahiş edirəm, mənə tanış edəsiniz...

Lap özünü itirmiş Qanya Nastasiya Filippovnanı əvvəlcə Varyaya təqdim etdi; qadınların ikisi də bir-birinə əl uzatmazdan əvvəl qəribə tərzdə baxışdı. Bununla belə, Nastasiya Filippovna gülür və özünü şən göstərməyə çalışırdı; lakin Varya saxtakarlıq etmək istəmir, ona qaşqabaqlı və diqqətlə baxırdı, onun çöhrəsində həтта sadə nəzakət təbəssümü də görünmürdü. Qanya quruyub qaldı; artıq xahiş etməyin mənası yox idi; bunun üçün heç macal da qalmamışdı; Qanya Varyaya elə təhdidedici nəzərlə baxdı ki, qız bu anların qardaşı üçün nə demək olduğunu onun baxışının təsirindən anladı. Varya bu dəm, deyəsən, ona güzəştə getmək qərarına gəldi, Nastasiya Filippovnaya baxıb xəfifcə gülümsədi. (Onların hamısı ailədə bir-birini hələ çox sevirdilər.) Lap başını itirmiş Qanya anasını qadına bacısından sonra təqdim etdi və həтта Nastasiya Filippovnanın yanına ilk olaraq anasını gətirdi; Nina Aleksandrovna vəziyyəti bir az düzəltdi. Lakin ana “son dərəcə məmnunam” sözlərini deməyə təzəcə başlamışdı ki, Nastasiya Filippovna Nina Aleksandrovnanı dinləməyib cəld Qanyaya müraciət etdi (dövət olunmağını gözləmədən), pəncərənin yanında, küncdəki balaca divanda əyləşib qışqırdı:

– Bəs hanı sizin kabinetiniz? Bir də... bir də kirayənişinləriniz haradadır? Axı siz gerek ki, kirayənişinlər saxlayırsınız?

Qanya şilə kimi qızarıb, ona cavab vermək istədi, nə isə mızıldadı, lakin Nastasiya Filippovna dərhal əlavə etdi:

– Heç burada kirayənişin saxlamaq olar? Sizin heç kabinetiniz də yoxdur. – Nastasiya Filippovna qəflətən Nina Aleksandrovnaya müraciət etdi: – Bu əlverişlidirmi? Xeyirlidirmi?

Nina Aleksandrovna:

– Bir az əziyyətlidir, əlbəttə, xeyri olmalıdır. Biz, bununla belə, bir az əvvəl... – dedisə də...

Lakin Nastasiya Filippovna yenə ona qulaq asmırdı, o, Qanyaya baxıb gülür, ona qışqırırdı:

– Sizin sir-sifətiniz niyə o kökdədir? Aman Allah, sizin sifətiniz nə yaman dəyişib!

Bu gülüşdən bir neçə saniyə keçdi; Qanyanın sifəti, doğrudan da, tanınmaz hala düşmüşdü: onun donuxması, gülünc vəziyyəti, qorxaqcasına çaşqınlığı birdən yox oldu, lakin o, kağız kimi ağarmışdı: əti ürpəşdiyi üçün dodaqları əyilmişdi; o, gözünü çəkmədən

dinməz-söyləməz, diqqətlə və çox pis nəzərlə hələ də gülməkdə olan qonağına baxırdı.

Burada bir müşahidəçi də var idi, Nastasiya Filippovnanı görəndən sonra az qala quruyub qaldığı donuxma vəziyyətindən hələ də can qurtara bilməmişdi, lakin o, əvvəlki yerində, qonaq otağının qapısı ağzında “şalban” kimi dayanıb qalmışdı, buna baxmayaraq, Qanyanın rənginin ağarmasını və sifətinin eybəcər hala düşməsinə o da sezə bilməmişdi. Bu müşahidəçi knyaz idi. O, az qala qorxmuş qeyri-iradi olaraq irəli çıxdı.

Knyaz Qanyanın qulağına pıçıldadı:

– Su için. Özünü də elə baxmayın...

Görünürdü ki, bu sözləri o heç bir niyyəti, heç bir xüsusi fikri olmadan, elə-belə demişdi; ağılına gələn şey bu olmuşdu; lakin onun sözləri fəvqəladə təsir bağışlamışdı. Sanki Qanya bütün qəzəb və hiddətini birdən knyazın başına yağdırdı, o, knyazın çiyindən yapışaraq, onun üzünə dinməz-söyləməz, kinli-kinli və ədavətlə baxır, elə bil ki, söz deməyə qüdrəti çatmırdı. Hamı həyəcanlanmışdı. Nina Aleksandrovna hətta yavaşca qışqırdı; Ptitsin təşvişlə irəli addımladı, qapıda görünən Kolya ilə Ferdişşenko heyrət içində dayandılar; təkcə Varya əvvəlki kimi yenə də qaşqabaqlı baxır, lakin diqqətlə müşahidə edirdi. O oturmamışdı, əllərini köksündə çarpazlayıb anasının yanında, yan tərəfdə dayanmışdı.

Lakin Qanya o saat özünə gələrək əsəbi halda qəhqəhə ilə güldü. O, tamamilə özünü ələ almışdı.

Qanya mümkün qədər şən və sadəlövhüklə qışqırdı:

– Siz nə edirsiniz, knyaz, məgər siz həkimsiniz? Hətta mənə qorxutdunuz; Nastasiya Filippovna, sizə təqdim etmək olar, mən özüm onunla ancaq bu gün səhər tanış olmuşam, amma olduqca qiymətli bir şəxsdir.

Nastasiya Filippovna knyaza heyrətlə baxırdı.

– Knyaz? O knyazdır? Təsəvvür edin, mən bayaq, dəhlizdə, onu nökr hesab etmişdim, özünü də buraya məlumat vermək üçün göndərmişdim, ha-ha-ha!

Ferdişşenko tələsik yanaşaraq, onların gülməyə başladıklarına sevinib dedi:

– Eybi yoxdur, eybi yoxdur! Elə bir şey olmayıb: *se non e vero...*¹

¹ Düzgün olmasa da

– Az qala sizi söyəcəkdım, knyaz. Xahiş edirəm, məni bağışlayın. Ferdişsenko, siz bu zaman burada nə edirsiniz? Mən güman edirdim ki, heç olmazsa sizə rast gəlmərəm. – Nastasiya Filippovna bu aralıq Qanyadan bir də soruşdu:

– Kimdir? Nə knyaz? Mışkin? – Knyazın çiyindənən hələ də tutmuş olan Qanya onu təqdim edə bilmişdi. Qanya dedi:

– Bizim kirayənişindir.

Görünür, knyazı qadına nə isə nadir bir şəxs kimi təqdim edirdilər (knyaz saxta vəziyyətdən çıxış kimi hamının işinə yaradı); onu az qala Nastasiya Filippovnanın gözüne soxurdular; knyaz arxasında deyilən “sarsaq” sözünü aydın eşitmişdi; deyəsən, bunu Ferdişsenko Nastasiya Filippovnaya izahat verəndə pıçıldamışdı. Nastasiya Filippovna knyazı heç çəkinmədən, saymazlıqla başdan-ayağa süzərək sözünə davam etdi:

– Bir deyin görüm, mən bayaq sizin haqqınızda belə dəhşətli dərəcədə... səhv edəndə siz nə üçün mənim səhvimi düzəltmədiniz? – Nastasiya Filippovna səbirsizliklə cavab gözləyirdi; o nə isə tamamilə əmin idi ki, cavab mütləq o dərəcədə sarsaq olacaq ki, buna gülməmək mümkün olmayacaq.

Knyaz burnunun altında danışaraq:

– Mən sizi birdən-birə görəndə təəccüb etdim... – dedi.

– Bəs siz haradan bildiniz bu mənəm? Siz məni əvvəllər harada görübsünüz? Bu necə şeydir, doğrudan da, mən, deyəsən, onu haradasa görmüşəm. Müsaidə edin, sizdən soruşum, siz niyə bayaq yerinizdəcə quruyub qaldınız? Məndə adamı heyrətə salan nə var axı?

Ferdişsenko üz-gözünü əyməyə davam edərək:

– Hə, dillən! – dedi, – əşi, dillən! Aman Allah, mən bu cür suala nələr söyləyərdim! Əşi, hərəkətə gəlsənə... Sən lap öküzümüştən, knyaz!

Knyaz Ferdişsenkoya baxıb güldü.

– Sizin yerinizə olsam, mən də söyləyərdim, – knyaz Nastasiya Filippovnaya müraciət etdi: – Bayaq sizin portretiniz məni lap heyran etdi; sonra mən sizin haqqınızda Yepançinlərlə söhbət etdim; səhər tezdən isə, hələ Peterburqa çatmamış, dəmiryolda sizin haqqınızda Parfyon Roqojin xeyli şey söylədi... Sizə qapını açan dəqiqədə sizin haqqınızda düşünürdüm; bu dəm birdən özünüz gəldiniz...

– Bəs axı siz məni nə cür tanıya bildiniz?

– Portretlə və bir də...

– Bir də?

– Bir də ona görə ki, sizi məhz bu cür təsəvvür edirdim... Elə bil, mən də sizi haradasa görmüşəm.

– Harada? Harada?

– Mən, elə bil ki, sizin gözlərinizi haradasa görmüşəm... Bu heç ola da bilməz! Mən bunu elə-belə... Mən buralarda heç vaxt olmamışam. Bəlkə, yuxuda...

Ferdişsenko qışqırdı:

– Vay səni, knyaz! Yox, mən özümün: *se non e vero* sözlərimi geri götürürəm. – Ferdişsenko təəssüflə əlavə etdi: – Bununla belə... Bununla belə, axı bunları sadəillikdən, məsumluqdan dedi!

Knyaz özünün bir neçə ifadəsini həyəcanla, nəfəsi təngiyə-təngiyə və tez-tez köksünü ötürə-ötürə dedi. Fövqəladə həyəcan onun bütün varlığına hakim kəsilmişdi. Nastasiya Filippovna ona maraqla baxsa da, daha gülmürdü. Elə bu dəm, knyazla Nastasiya Filippovnanı sıx əhatə etmiş izdihamın arxasından qəflətən eşidilən uca, yeni bir səs, necə deyirlər, izdihamı aralayıb iki dəstəyə böldü. Nastasiya Filippovnanın qarşısında ailənin başçısı, general İvolginin özü dayanmışdı. O, fraq geyib, təmiz döşlük taxmışdı, bıqlarına fabra sürtmüşdü.

Qanya daha buna dözə bilmədi.

Qanya vasvası və ipoxondriya¹ dərəcəsində xudbin və şöhrətpərəst adam idi; bütün iki ay ərzində, heç olmazsa, ləyaqətlə istinad edə biləcək bir dayaq nöqtəsi axtararaq, özünü daha nəcabətli göstərmək istəyirdi; o hiss edirdi ki, intixab etdiyi yolda hələ təcrübəsizdir, xəmdir, bəlkə də, davam gətirə bilməyəcəkdir; ümidini itirdiyi üçün qət etmişdi ki, müstəbid olduğu öz evində, nəhayət, tam həyasızcasına hərəkət edəcəkdir; lakin onu son dəqiqəyədək çaşdıran, amansızcasına ona üstün gələn Nastasiya Filippovnanın qarşısında bu cür qərar qəbul etməyə cəsəreti çatmırdı; Nastasiya Filippovna onu “səbirsiz dilənçi” adlandırmışdı. – Bunu Qanyaya xəbər vermişdilər; Qanya dünyanın bütün müqəddəslərinə and içmişdi ki, bütün bunların heyifini, acığını sonralar ondan əzab və işgəncə ilə alacaqdır; eyni zamanda, bəzən öz-özünə, uşaqqcasına xəyala qarılırla işi birtəhər düzəltmək və bütün təzadları barışdırmaq istəyirdi – indi də bu dəhşətli əzaba – özü də belə bir məqamda – dözməli

¹ Xəstələnməkdən qorxma nəticəsində baş verən ruh düşkünlüyü

idi! Bu şöhrətpərəst adam heç gözləmədiyi bir bəlaya, ən dəhşətli işgəncəyə məruz qalmışdı – ona öz valideynləri üçün öz evindəcə dərin xəcalət çəkmək nəsb olmuşdu. Bu dəm Qanyanın ağılına belə bir fikir gəldi. – “Axı, nəhayət, mükafatın özü buna dəyərmi?!”

Bu iki ay ərzində ancaq gecələr, qorxulu yuxu kimi onun rüyada gördükləri və onu dəhşətə gətirib canına üşütmə salan, xəcalət çəkməyə vadar edən əhvalat həmin bu dəqiqə baş verməkdə idi; nəhayət, onun ata-anasının Nastasiya Filippovna ilə ailəvi görüşü baş tutdu. O bəzən özünü lağa qoyub əsəbiləşərək, nikah mərasimi vaxtı generalı təsəvvürünə gətirməyə çalışırdı; lakin belə iztirablı mənzərəni heç vaxt təsəvvüründə tamamlaya bilməyib, tez yadından çıxarmağa çalışırdı. O, bəlkə də, bədbəxtliyi həddən artıq şişirirdi, lakin şöhrətpərəst adamlar həmişə bu kökə düşürlər. Bu iki ay müddətində o, hər şeyi götür-qoy edib, qəti qərara gəlmiş və özünə söz vermişdi ki, hər nə olur-olsun, öz atasını müvəqqəti də olsa birtəhər gözdən yayındıracaq və hərgah mümkün olsa, anası buna razı olsa da, olmasa da, onu hətta Peterburqdan uzaqlaşdıracaq. On dəqiqə bundan qabaq, Nastasiya Filippovna içəri daxil olanda Qanya elə heyrətlənmiş, elə sarsılmışdı ki, Ardalion Aleksandroviçin meydana çıxma biləcəyi imkanını lap unudaraq, heç bir tədbir görməmişdi. İndi budur, general burada, hamının qarşısında dayanmışdı; özü də təmtəraqla, vüqarla hazırlanmış, frak geyinmişdi; həm də məhz belə bir məqamda; Nastasiya Filippovnanın “ona və onun ev adamlarına istehza edib gülmək üçün bəhanə axtardığı dəqiqələrdə” (O, buna inanmışdı.). Axı elə, əslində də, Nastasiya Filippovnanın bu gəlişi bunun üçün deyildisə, bəs nə üçündür? Məgər Nastasiya Filippovna onun anası və bacısı ilə dostlaşmaq üçünmü, yoxsa onun evindəcə onları təhqir etmək üçünmü buraya gəlmişdi? Lakin hər iki tərəfin tutduğu mövqedən artıq hər şey aydın idi: onun anası ilə bacısı rüsvay edilmiş halda kənarda oturmuşdular; Nastasiya Filippovna isə hətta onlarla bir otaqda oturmuş olduğunu da, deyəsən, unutmuşdu... Bir halda ki, o, özünü belə aparır, onda, əlbəttə, onun öz məqsədi var!

Ferdışsenko generalın qolundan tutub Nastasiya Filippovnanın yanına gətirdi.

Əyilib gülümsəyən general təkəbbürlə dedi:

– Ardalion Aleksandroviç İvolgin; bədbəxt qoca soldat və ailənin

başçısı; elə bir başçı ki, öz evində bu cür gözəl bir xanımla tanış olmaqla özünü xoşbəxt hesab edərək...

O, sözünü bitirmədi. Ferdişşenko cəld ona stul verdi; nahardan sonra ayaq üstə dayanmağa çətinlik çəkən və özünü bir az zəif hiss edən general şappılı ilə stulda əyləşdi, daha doğrusu, stula yıxıldı, lakin bununla belə, general utanıb-eləmədi. O, Nastasiya Filippovna ilə üz-üzə oturaraq, xoş bir təbəssümlə əzilib-büzülərək, Nastasiya Filippovnanın zərif barmaqlarını aram-aram və effektivlə öz dodaqlarına yanaşırdı. Ümumiyyətlə, generalı utandırmaq çətin idi. Onun zahiri görünüşü, bəzi səliqəsizliklərindən başqa, hələ də kifayət qədər abırlı idi; general özü bunu çox yaxşı bilirdi. Əvvəllər o, çox gözəl cəmiyyətdə də vaxt keçirirdi; bu cəmiyyətdən o, cəmi-cümlətən iki-üç il bundan qabaq birdəfəlik xaric edilmişdi. Elə o vaxtdan başlayaraq general özünün zəif cəhətlərinə həddən artıq və qarşısızalmaz şəkildə aludə olmuşdu, lakin məharətli və xoşagələn rəftar tərzini o hələ də mühafizə edə bilmişdi. Nastasiya Filippovna bu vaxta qədər, əlbəttə ki, uzaqdan-uzağa tanıdığı, haqqında ancaq eşitmiş olduğu Ardalion Aleksandroviçin gəlişinə, sanki, fəvqəladə sevinmişdi.

– Mən eşitdim ki, mənim oğlum... – deyərək Ardalion Aleksandroviç sözə başlamaq istədi...

– Hə, sizin oğlunuz! Siz də yaxşı atasınız! Nə üçün siz mənim mənzilimdə görünmürsünüz? Nə olub, siz özünüz gizlənirsiniz, yoxsa oğlunuz sizi gizlədir? Siz ki mənim yanıma gələ bilərsiniz, sizin gəlişiniz heç kəsi hörmətsiz etməzdi.

– On doqquzuncu əsrin uşaqları və onların ata-anaları... – deyərək general yenə sözə başlamaq istərkən, Nina Aleksandrovna səsinə ucaldı:

– Nastasiya Filippovna! Xahiş edirəm, qoyun Ardalion Aleksandroviç bir dəqiqəliyə çıxsın, onu soruşan var.

– Buraxmaq! Əfv edərsiniz, mən onun haqqında çox eşitmişəm, onu çoxdan görmək istəyirdim! Onun nə işi ola bilər? Axı o ki istefadadır? Siz mənə qoyub getməzsiz, general, getməzsiz, deyilmi?

– Mən sizə söz verirəm ki, o özü sizə gələr, indi isə onun dinlənmək vaxtıdır.

Nastasiya Filippovna, sanki, əlindən oyuncağı alınan yelbeyin, sarsaq qız kimi narazı halda üz-gözünü turşudaraq qışqırdı:

– Ardalion Aleksandroviç, deyirlər ki, sizin istirahətə ehtiyacınız var!

General bu aralıq özünü daha artıq gülünc vəziyyətə saldı. O, arvadına vüqarla müraciət edib əlini ürəyinin üstünə qoyaraq məzəmmətlə dedi:

– Dostum! Mənim dostum!

Varya ucadan soruşdu:

– Anacan, siz buradan getməyəcəksiniz?

– Yox, Varya, mən axıra qədər oturacağam.

Nastasiya Filippovna sualla cavabı eşitməyə bilməzdi; lakin onun buna görə, sanki, kefi daha da açıldı. O elə o saat generala yenidən sualı sual dalınca verdi; beş dəqiqədən sonra generalın kefi lap kökəlmişdi; o, nitqlər irad etdikcə ətrafdakılar şaqqıltı ilə gülürdülər.

Kolya daldan knyazın ətəyini çəkdi.

– Onu heç olmazsa birtəhər buradan aparaydınız! Olmazmı? Xahiş edirəm! – Biçarə oğlanın gözləri qəzəb və hiddətdən yaşarmışdı.

– Of, lənətə gəlmiş Qanka! – deyə öz-özünə əlavə etdi.

Nastasiya Filippovnanın suallarına general məmnuniyyətlə cavab verirdi.

– İvan Fyodoroviç Yepançinlə mən, həqiqətən, çox yaxın dost idim. Mən, o və bir də iyirmiillik ayrılıqdan sonra oğlunu bir gün bağrıma basdığım mərhum knyaz Nikolay Lvoviç Mışkin; biz üçümüz də bərk dost idik, aramızdan su da keçməzdi, necə deyərlər, kavalkada¹ əmələ gəlmişdi. Atos, Portos və Aramis. Lakin heyhat, biri qəbirdədir, onu iftira və güllə həlak etdi; ikincisi sizin qarşınızdadır, iftiralar və güllələrlə hələ də mübarizə edir...

Nastasiya Filippovna qışqırdı:

– Güllələrlə!

– Onlar burada, mənim köksümdədir, Qars yaxınlığında vurulan güllələr; hava xarab olanda mən onları hiss edirəm. Bütün başqa cəhətlərdən filosof kimi yaşayıram; gəzirəm, dolanıram, işlərdən uzaqlaşmış olan burjuva kimi qəhvəxanamda dama oynayır və “*Independance*”² oxuyuram. Lakin bizim Portosla, Yepançinlə, üç il bundan əvvəl dəmiryolda bolonkadan ötrü baş verən əhvalatdan sonra mən əlaqəni birdəfəlik kəsmişəm.

¹ *Kavalkada* – gəzməyə çıxmış atlılar dəstəsi

² “İstiqlaliyyət”

Nastasiya Filippovna xüsusi bir maraqla soruşdu:

– Bolonka! O nə cür şeydir? – O nəyi isə yadına salırmış kimi:
– Bolonkadan ötrü, özü də dəmiryolda? – soruşdu. – Müsaidə edin!..

– Eh, səfeh əhvalatdır, təkrar etməyə dəyməz: knyaginya Belokonskayanın mürəbbiyəsi xanım Şmidtə görə, lakin... Heç təkrar etməyə dəyməz.

Nastasiya Filippovna sevincək dedi:

– Gərək mütləq söyləyəsiz!

Ferdişşenko dedi:

– Bunu hələ mən də eşitməmişəm, “*Cest du nouveau*”¹.

Yenə də Nina Aleksandrovnanın yalvarıcı səsi eşidildi:

– Ardalion Aleksandroviç!

Kolya qışqırdı:

– Atacan, sizi soruşan var!

General təkəbbürlə sözə başladı:

– Sarsaq əhvalatdır, iki kəlmə ilə deyim. İki il bundan əvvəl, bəli! Azca qabaq, yeni bir dəmiryolun açılışı olmuşdu. Mən (artıq mülki paltoda idim) fövqəladə mühüm xidmət işlərilə əlaqədar olaraq səfərə çıxmalı idim; birinci dərəcəli vaqona bilet aldım: içəri girdim, oturub siqar çəkdim. Yəni siqar çəkməyə davam edirdim, onu qabaqca yandırmışdım. Kupədə mən tək idim. Papiros çəkmək qadağan deyildi; lakin icazə də verilmirdi; elə-belə, adətən olduğu kimi, icazə verilir də, verilmir də, bir də ki, adamına baxır. Pəncərə bağlı idi. Birdən, fit verilən məqamda iki nəfər xanım bolonka ilə kupeyə daxil oldu; düz üzbəüzdə oturdular; gecikmişdilər; biri açıq-mavi rəngli qəşəng don geymiş, bəzənib-düzənmişdi; o biri qadın daha sadə idi; qara ipək don geymiş, çiyin örtüyü salmışdı. Bəd deyildilər; təkəbbürlə baxır, ingiliscə danışirdılar. Mən, əlbəttə, bir kəlmə də deməyib, siqar çəkirdim. Yəni siqarı atmaq fikrimdən keçsə də, çəkməyə davam edirdim; çünki pəncərəni açmışdılar; mən tüstünü pəncərədən bayıra buraxırdım. Bolonka açıq-mavi xanımın dizlərinin üstündə oturmuşdu; balaca, lap mənim yumruğum boyda, qara rəngli, pəncərəli ağı küçük idi; hətta nadir heyvan idi. Devizli gümüş boyunluğu var idi. Mən dinməz oturmuşdum. Ancaq hiss edirdim ki, xanımlar, deyəsən, mənim siqar çəkməyimə görə acıqlanırlar. Biri bağa qınından hazırlanmış lornetini gözüne tutub mənə diqqətlə

¹ Bu təzə xəbərdir.

baxdı. Mən yenə də bir söz deməyib oturmuşdum: ona görə ki, axı heç bir şey demirdilər! Hərgah desəydilər, xəbərdarlıq etsəydilər, xahiş etsəydilər, siqarı atardım, bəs axı, nəhayət, insanın danışmaq üçün dili var! Amma onlar dinmirdilər... birdən – özü də, onu sizə deyim ki, zərrə qədər xəbərdarlıq etmədən, yəni ən cüzi xəbərdarlıqsız, arvad elə bil ki, lap dəli olmuşdu – açıq-mavi donlu qadın mənim əlimdən siqarı qapıb pəncərədən bayıra atdı. Vaqon yel kimi uçurdu, mən dəli kimi baxırdım. Qadın vəhşi idi, vəhşi qadın, lap tamam vəhşicəsinə vəziyyət almışdı; bununla belə, cüssəli boylu-buxunlu, ətli-canlı, ucaboy, sarışın, yanaqları qırmızı (həddən artıq qırmızı) qadın, gözünü bərəldib mənə baxırdı. Mən bir kəlmə də danışmadan xüsusi nəzakətlə, tam nəzakətlə, necə deyərlər, son dərəcə incə bir nəzakətlə bolonkaya yanaşdım, ədəblə küçüyün boynundan iki barmaqla yapışib, onu siqarın dalınca pəncərədən bayıra tolazladım! Ancaq zingiltisi eşidildi! Vaqon yel kimi uçağa davam edirdi...

Nastasiya Filippovna qəhqəhə ilə gülüb balaca qız kimi əl çala-çala qışqırdı:

– Siz qəddarsınız!

Ferdişsenko:

– Əhsən, əhsən! – deyə bağırdı.

Ptitsın da gülümsədi, generalın buraya gəlməsi onu da fövqəladə dilxor etmişdi, hətta Kolya da gülərək “Bravo” deyə qışqırdı.

Müvəffəqiyyət qazanmış general sözünə hərətlə davam etdi:

– Özü də, mən haqlıyam, mən haqlıyam, üçqat haqlıyam! Ona görə ki, hərgah vaqonlarda siqar çəkmək qadağandırsa, it aparmaq lap qadağandır.

Kolya sevincək qışqırdı:

– Bravo, ata! Çox gözəl edibsən! Elə mən də mütləq, mütləq mən də elə bu cür edərdim.

Nastasiya Filippovna səbirsizliklə soruşdu:

– Bəs xanım nə etdi?

General qaşqabağını töküüb sözünə davam etdi:

– Xanım? Bax bütün dilxorçuluq da elə burasındadır; qadın bir kəlmə də söz deməyib, zərrə qədər də xəbərdarlıq etmədən, necə var, birdən mənim yanağımı dişlədi! Vəhşi arvad idi, lap dəli vəziyyətində idi!

– Bəs siz?

General gözünü yerə dikdi, qaşlarını qaldırdı; çiyinlərini atdı, dodaqlarını büzdü; qollarını araladı, susub birdən dedi:

– Məftun olmuşdum!

– Ağrıdırdımı? Yanağınız ağrıyırdımı?

– Vallah, ağrıyırdı! Dava düşdü, amma ağrıyırdı. Mən bir dəfə qolumu yellətdim, onu da ancaq yaxa qurtarmaq üçün etmişdim. Lakin bu məqamda şeytan özü aranı qarışdırdı: açıq-mavi donlu, sən demə, ingilis qadını imiş; özü də dayə, yaxud da hətta knyaginya Belokonskaya ailəsinin nə isə dostu imiş; qara paltarlı isə knyaz qızları Belokonskayalardan böyüyü, təqribən otuz beş yaşında olan qarımış qız idi. General arvadı Yepançinanın Belokonskilər ailəsi ilə münasibəti isə məlumdur. Knyaz qızlarının hamısı bayılmışdılar; göz yaşı axıdurdılar; istəkli bolonkaya matəm saxlayırdılar; altı nəfər knyaz qızı hönkürüb ağlayırdı; ingilis arvadı vay-şivən salmışdı; lap qiyamət qopmuşdu! Mən, əlbəttə, gedib peşman olduğumu bildirdim, üzr istədim, məktub yazdım; nə məni qəbul etdilər, nə də məktubumu. Yepançinlə isə aramız dəydi, məni xaric etdilər, qovdular!

Nastasiya Filippovna birdən soruşdu:

– Lakin müsaidə edin, bu, necə olur? Beşmi, yoxsa bilmirəm altı gün bundan əvvəl eynilə bu cür bir əhvalatı mən *“Independance”*də oxumuşam! *“Independance”*ni isə mən müntəzəm oxuyuram. Lap eynilə bu cür bir əhvalatı! Bu əhvalat Reyn ətrafındakı dəmiryollardan birində, vaqonda, bir nəfər fransızla ingilis qadını arasında baş verib: eynilə bu cür, siqarı alıb atıblar, eynilə bu təhər bolonkanı pəncərədən bayıra tullayıblar; nəhayət, əhvalat eynilə bu cür, siz söylədiyiniz kimi, qurtarıb. Hətta qadının paltarı da açıq-mavi rəngdə olub!

General şilə kimi qızardı. Kolya da qızaranaq əllərilə başını sıxdı; Ptitsın cəld üzünü kənara çevirdi. Təkcə Ferdışşenko əvvəlki kimi qəhqəhə ilə gülürdü. Qanya haqqında heç danışmağa da dəyməzdi; o, hərəkətsiz dayanıb, dinməz-söyləməz baxırdı, misilsiz əzab və işgəncəyə məruz qalmışdı.

General mızıldadı:

– Sizi inandırırım ki, eynilə bu cür əhvalat mənim də başıma gəlib...

Kolya qışqırdı:

– Belokonskilərin dayəsi Şmidt xanımla atam, doğrudan da, deyişmişdilər, mənim yadımdadır.

Amansız Nastasiya Filippovna israr edirdi:

– Necə!? Eynilə bu cür? Avropanın o başı ilə bu başında eyni bir əhvalat; bütün təfsilatı ilə, hətta açıq-mavi paltara qədər eyni şəkildə olan əhvalat baş verir! Mən sizə *“Independance Belge”*ni göndərəm!

General hələ də inad edirdi:

– Lakin siz nəzərə alın ki, mənim başıma gələn iki il bundan əvvəl olub...

– Hə, bircə fərq burasındadır!

Nastasiya Filippovna gülməkdən az qala qəşş edirdi.

Qanya qeyri-iradi olaraq atasının çiyindənən yapışıb dərin bir iztirab içərisində titrək səslə dedi:

– Atacan, xahiş edirəm, otaqdan çıxacaq, sizə iki kəlmə sözlüm var.

– Onun baxışında misilsiz bir nifrət və ədavət duyğusu təzahür edirdi.

Elə bu dəm dəhlizdən çox bərk çalınan zəng səsi eşidildi. Elə bərk çalınırdı ki, zəng az qala yerindən qopacaqdı. Bu cür zəng səsi qeyri-adi qonaqların gəlişini xəbər verirdi. Kolya yüyürə-yüyürə qapını açmağa getdi.

X

Birdən dəhlizdə səs-küy qalxdı, içəri xeyli adam dolmuşdu, qonaq otağındakılara elə gəlirdi ki, həyətdən içəri bir neçə adam dolub, hələ yenə də dolurlar. Bir neçə adam birdən danışır və qışqırırdı, dəhlizin qapısı açıq olduğu üçün pilləkəndə də danışan və qışqıran adamların səsi eşidilirdi... Belə görünürdü ki, içəri girənlər çox əcaib adamlardır.

Hamı bir-birinin üzünə baxdı. Qanya zala yüyürdü, lakin artıq zala da bir neçə adam daxil olmuşdu.

Səsi knyaza tanış gələn bir adam qışqırdı:

– Hə, buradadır, Yəhuda! Salam, Qanka, əclaf!

Aynı bir səs təsdiq etdi:

– Odur, özüdür ki var!

Knyaz qətiyyənlə səhv etməmişdi, edə bilməzdi: danışanlardan biri Roqojin, o biri Lebedev idi.

Qanya qonaq otağının qapısı ağzında quruyub qalmışdı; Parfyon Roqojinin dalınca on, yoxsa on iki nəfər adamın bir-birinin arxasınca zala girməsinə mane olmadan dinməz-söyləməz onlara baxırdı. Çox müxtəlif bir dəstə idi. Onlar nəinki yalnız müxtəliflikləri, hətta biabırçı görkəmlərilə də fərqlənirdilər. Bəziləri küçədə olduqları kimi, palto və kürkdə içəri girirdilər. Aralarında lap sərxoş olan adam yox idi; bununla belə, hamısının kefi kök idi. Sanki, içəri girmək üçün bir-birinə möhtac idilər. Ayrı-ayrılıqda içəri girməyə heç birinin cəsəreti çatmazdı, lakin hamısı bir-birini, sanki, qabağa itələyirdi. Hətta Roqojin də dəstənin qabağında ehtiyatla yeriyirdi; lakin onun nə işə bir niyyəti var idi; ona görə də qaşqabaqlı idi; əsəbi və qayğılı idi. Qalanları isə ancaq səs-küy salmaq üçün, yaxud, daha doğrusu, köməkçi dəstə idi. Lebedevdən başqa, saçı burulmuş, şıq geyinmiş Zalyojyev də onların arasında idi; o, kürkünü dəhlizdə çıxararaq, içəri heç şeydən çəkinmədən, çox sərbəst daxil olmuşdu; ona bənzər iki-üç cənab da var idi; yəqin, tacir idilər. Bir nəfəri hərbi sayaq palto geyinmişdi; balaca və çox şişman bir adam da var idi; özü də ara vermədən gülmürdü; on iki çərək uzunluğu olan zırpı bir cənab da burada idi; o da olduqca şişman, son dərəcə qaraqabaq və qaradınmaz idi; həm də, görünür, öz yumruqlarına çox arxayın idi. İçəri daxil olanlardan biri tibb institutu tələbəsi idi; dəstənin adamlarından biri də fırfıra kimi fırlanan polyak idi. Burada içəri girməyə cəsəret etməyib pilləkəndən dəhlizə boylanan iki qadın da var idi; Kolya onların gözünün qabağında qapını örtüb, cəftəni bərkitdi. Roqojin bir də təkrar edərək:

– Salam, Qanka, əclaf! Hə, yoxsa Parfyon Roqojini gözləmərdin? – deyib, qonaq otağına yanaşaraq, Qanyanın qarşısında, qapının ağzında dayandı. Lakin bu dəm birdən qonaq otağında, özü ilə üzbəüzdə Nastasiya Filippovnanı gördü. Nastasiya Filippovnanın görkəmi ona hədsiz dərin təsir bağışlamışdı; yəqin, ona görə ki, burada Nastasiya Filippovnaya təsadüf edəcəyini heç ağılına da gətirməmişdi; Roqojinin rəngi elə ağarmışdı ki, hətta dodaqları da göyərmişdi. O, özünü lap itirərək, ümitsiz halda yavaşdan və sanki, öz-özünə dedi: – Demək ki, doğrudur! Bitdi!.. Yaxşı... – Roqojin birdən dişlərini qıcayıb, Qanyaya kinli-kinli baxaraq: – İndi sən mənə cavab verərsən, – dedi. – Di... eh!..

O hətta boğulurdu, sözləri çətinliklə deyirdi. Roqojin qeyri-iradi qonaq otağına yeriyirdi; lakin astanadan addayanda birdən Nina

Aleksandrovna ilə Varyanı gördü; çox həyəcanlı olsa da, tutuldu. Onu kölgə kimi izləyən lap sərxoş Lebedev, sonra tələbə, ağır yumruqlu cənab, həm sağa, həm də sola tərəf baş əyən Zalyojyev də içəri girdilər; lap axırda qısa boylu şişman içəri keçdi. Xanımların burada olması onların hamısının qarşısını bir qədər alır, həm də, görünür, onlara çox mane olurdu; əlbəttə, hər şey başlanmağa, qışqırmaq və başlamaq üçün ilk bəhanəyə bənd idi... Belə məqamda heç bir xanım-filan mane ola bilməyəcəkdi.

Burada knyaza təsadüf etməsinə müəyyən dərəcə heyrət edən Roqojin fikri dağınıq halda:

– Necə? Sən də buradasan, knyaz? Özün də yenə həmin sarsaq ştibletləri geyibsən, e-eh! – deyə köksünü ötürdü, elə həmin saat knyazı unudub, yenə Nastasiya Filippovnaya nəzər saldı; o, qadına tərəf yeriyirdi; Nastasiya Filippovna onu, sanki, maqnit kimi cəzb edirdi.

Nastasiya Filippovna da qonaqlara təşviş və maraqla baxırdı. Qanya, nəhayət, özünə gəldi.

O, içəri doluşanları acıqlı-acıqlı süzdü, üzünü Roqojinə tutub, ucadan dedi:

– Lakin müsaidə edin, axı bu nə deməkdir? Cənablar, siz gərək ki, tövləyə girməyibsiniz, burada anam və bacım var...

Roqojin acıqlı-acıqlı dedi:

– Görürük ki, ananla bacındır.

Lebedev *kontenans*¹ üçün əlavə etdi:

– Görünür ki, sənin ananla bacındır.

Ağır yumruqlu cənab, yəqin, məqamın çatmış olduğunu güman edərək, nə isə donquldanmağa başladı.

Qanya qəflətən özündən çıxdı, hiddətlə qışqırdı:

– Lakin belə yaramaz! Əvvələn, hamıdan xahiş edirəm buradan zala keçsin, sonra da mən bilmək istərdim ki, siz kimsiniz...

Roqojin yerindən tərpənmədi, kinli-kinli gülüb dedi:

– Siz bir buna baxın, bizi tanımır, Roqojini tanımadın?

– Mən, fərz edək ki, sizi harada isə görmüşəm, lakin...

– Sən bir buna bax, haradasa görüb! Əşi, mən sənə cəmi üç ay bundan qabaq atamın iki yüz manatını uduzmuşam; qoca bundan heç xəbər də tutmayıb öldü; sən məni çəkib apardın, Knif də qəlpik

¹ *Kontenans* – təmkinli, ciddi təsir bağışlamaq

eləyir, fırıldaq düzəldirdi. Tanımırısan? Ptitsın şahiddir? Əşi, mən bu saat sənə üç manat göstərsəm, bu dəqiqə cibimdən çıxarsam, sən bu pulun dalınca Vasilyevskiyə qədər dizin-dizin sürünərsən, bax, sən belə adamsan! Sənin qəlbin belədir! Mən indi də səni təpədən-dırnağa qədər satın almağa gəlmişəm; sən mənim bu otağa bu cür uzunboğaz çəkmələrdə girməyimə baxma, mənim, qardaş, pulum çoxdur, sənin bütün vücudunu, nəyin var hamısını yerli-dibli satın ala bilərəm... Kəfim istəsə, sizin hamınızı alaram! – Roqojin qızısqırdıca qızısqır və getdikcə də, sanki, nəşələnir, məst olurdu. – E-eh! – deyə o qışqırdı, – Nastasiya Filippovna, siz məni qovmayın, bir kəlmə söz deyin, siz onunla nikahlanırsınız, yoxsa yox?

Roqojin bu sualını öz ümidini itirmiş adam kimi vermişdi, o, sanki, səcdəgaha müraciət edirdi; lakin bunu, eyni zamanda, ölümə məhkum edilmiş, artıq heç bir şey itirməyən adam cəsəreti ilə soruşurdu. O, cavabı dərin kədər və qüسسə ilə gözləyirdi.

Nastasiya Filippovna onu istehza və təkəbbürlə başdan-ayağa süzdü, lakin Varya ilə Nina Aleksandrovna nəzər saldı, Qanyaya baxıb birdən danışığının ahəngini dəyişdi.

Nastasiya Filippovna yavaşdan və ciddi olaraq, həm də, sanki, bir az heyrətlə cavab verdi:

– Qətiyyəyən yox, siz nə danışırırsınız? Bir də ki, siz nə ixtiyarla məndən belə şey soruşursunuz?

Sevincdən az qala coşub özünü itirən Roqojin qışqırdı:

– Yox? Yox! Demək ki, yox?! Amma onlar mənə demişdilər... Ah! Yaxşı!.. Nastasiya Filippovna! Onlar deyirlər ki, siz Qanka ilə nikahlanıbsınız! Onunlamı? Məgər bu, mümkün olan şeydirmi? (Mən onların hamısına deyirdim!) Əşi, axı mən onu təpədən-dırnağa yüz manata satın alaram; ona min verərəm, geri çəkilmək üçün lap belə üç min verərəm; o lap toy günü qoyub qaçar; adaxlısını isə mənim üçün qoyar. Axı belədir, Qanka, əclaf! Axı sən üç mini qəbul edərdin! Budur pul, budur! Elə ona görə gəlmişdim ki, səndən belə bir qəbz alım; dedim ki, satın alaram – alacağam, vəssalam!

Gah qızarıb, gah da rəngi qaçan Qanya qışqırdı:

– Rədd ol buradan, sən sərxoşsan!

O qışqırandan sonra qəflətən bir neçə adamın səsi ucaldı. Roqojinin komandası çoxdan işarə gözləyirdi. Lebedev Roqojinin qulağına çox canfəşanlıqla nə isə pıçıldayırdı.

Roqojin cavab verdi:

– Doğrudur, məmur! Doğrudur, sərxoş haramzadə! Eh, nə olar, olar. – Roqojin Nastasiya Filippovnaya dəli kimi, qorxa-qorxa baxaraq qışqırdı: – Nastasiya Filippovna! – Sonra da birdən ürəkləndi, cəsərətə gəlib əlavə etdi: – Bu da on səkkiz min!

Roqojin ağ kağıza bükülüb, üstündən qaytanla çarpaz bağlanmış pul dəstəsini qadının qarşısına, masanın üstünə tozladı: – Budur! Hələ... hələ yenə olacaq!

O nə istədiyini axıra qədər deməyə cürət eləmədi.

Son dərəcə qorxmuş Lebedev yenə Roqojinin qulağına pıçıldadı:

– Yox, yox, yox! – Güman etmək olardı ki, o, məbləğin çox böyük olmasından qorxurdu, daha az məbləğlə başlamağı təklif edirdi.

– Əşi, yox, sən bu məsələdə, qardaş, axmaqсан, hara gəldiyini bilmirsən... – Roqojin Nastasiya Filippovnanın odlu baxışları altında qəflətən özünə gəlib diksindi, – elə görünür ki, mən də səninlə birlikdə axmağam! E-eh! Mən yalan danışdım, sənin sözünə baxdım, – deyə Roqojin dərin peşmançılıq duyğusu ilə əlavə etdi.

Nastasiya Filippovna Roqojinin dilxorluq yağan sifətinə diqqətlə baxıb birdən gülməyə başladı.

– On səkkiz min, mənə? – Birdən o, həyasızcasına təklifsizliklə: – Bax bu saat mujikliyi göstərəcək! – deyə əlavə edərək, getmək istəyirmiş kimi divandan qalxdı. Yerindəcə donub qalmış Qanya bütün bu əhvalatı dinməz-söyləməz müşahidə edirdi.

Roqojin qışqırdı:

– Əşi, yox, qırx mindir, qırx, on səkkiz deyil! Vanka Ptitsınla Biskup saat yeddi üçün qırx min gətirməyə söz veriblər. Qırx min hamısı masanın üstünə qoyulacaq!

Fövqəladə biabırçı bir mənzərə yaranırdı, lakin Nastasiya Filippovna yenə də gülmür və getmirdi; elə bil ki, bu əhvalatı qəsdən uzadırdı. Nina Aleksandrovna ilə Varya da yerlərindən qalxıb, bu əhvalatın axını hara gedib çıxacağını qorxmuş halda, dinməz-söyləməz gözləyirdilər; Varyanın gözləri parlayırdı; lakin bütün bu hərəkətlər Nina Aleksandrovnaya ağır təsir bağışlamışdı, o titrəyirdi, elə bil ki, bu saat bayılacaqdı.

– İndi ki, belə oldu – Yüz! Günü bu gün yüz min gətirəcəyəm! Ptitsın, kömək elə, qazanarsan!

Ptitsın cəld ona yanaşaraq, qolundan tutub birdən pıçıldadı:

– Sən dəli olubsan! Sən sərxoşsan, polis çağıra bilərlər. Sən harada olduğunu bilirsənmi?

Nastasiya Filippovna onu qızıdırırmış kimi dedi:

– Sərxoş olduğu üçün yalan danışır.

Roqojin birdən ruhlanaraq vəcdə gəldi:

– Mən yalan danışmıram, olacaq! Axşam üçün hazır olacaq! Ptitsın, kömək elə, faizbaz bəzzat, nə istəyirsən al, axşam üçün yüz min tap, sübut edəcəyəm ki, sözüm sözdür!

Hiddətlənmiş Ardalion Aleksandroviç Roqojinə yanaşaraq qəzəblə və qəflətən:

– Lakin bir deyin görüm bu nə həngamədir? – dedi.

Bu vaxta qədər dinib-danışmayan qocanın qəflətən ortaya çıxması çox gülməli təsir bağışlamışdı. Gülüş səsi eşidildi.

Roqojin güldü:

– Bu haradan çıxdı? Gedək, qoca, içib keflənərsən!

Xəcalət çəkən, qüssələnən Kolya gözü yaşlı halda qışqırdı:

– Bu lap alçaqlıqdır!

Qəzəbdən bütün bədəni lərzəyə gələn Varya birdən qışqırdı:

– Əşi, bu həyasız qadını buradan qovmaq üçün sizin aranızda məgər bir nəfər kişi tapılmayacaq!

Özünü etinasızcasına şən göstərən Nastasiya Filippovna etiraz etdi:

– Məni həyasız adlandırmaqlarına bax! Amma mən axmaq bunları evimə, ziyafətə dəvət etməyə gəlmişdim! Görün sizin bacınız məni necə təhqir edir, Qavrila Ardalionoviç!

Bacısının bu hərəkəti qardaşını lap çaşdırdı, Qanyanı, elə bil, ildırım vurmuşdu, o, bir müddət hərəkətsiz dayandı; lakin Nastasiya Filippovnanın bu dəfə, doğrudan da, getməyə hazırlaşdığını görüb, dəli kimi Varyanın üstünə cumaraq onun qolundan yapışdı.

Bacısının üzünə elə baxırdı ki, elə bil, onu yerindəcə külə döndərmək istəyirdi:

– Sən nə etdin? – deyə onun üstünə bağırdı. O lap başını itirmişdi, fikri özündə deyildi.

Hərəkətindən razı qalan Varya qardaşının üzünə cəsərlə baxa-baxa yenə qışqırdı:

– Nə etdim? Məni hara dartırsan? O, sənin ananı təhqir edib, evini rüsvay etməyə gəldiyi üçün olmaya məni o arvaddan üzr istəməyə aparırsan, ay alçaq, rəzil insan?

Bir neçə saniyə onlar bir-birinin qarşısında, bu cür üz-üzə dayanırlar. Qanya onun qolunu hələ də buraxmamışdı. Varya bir-iki dəfə, bütün gücü ilə dartınıb onun əlindən qurtarmaq istədi, lakin qurtara bilməyib, birdən özündən çıxaraq qardaşının üzünə tüpürdü.

Nastasiya Filippovna qışqırdı:

– Gözünə dönüm, qız! Əhsən, Ptitsın, sizi təbrik edirəm!

Qanyanın gözləri qaraldı, o, hər şeyi unudaraq, var gücü ilə qolaylanıb bacısını vurmaq istədi. Onun endirəcəyi zərbə mütləq qızın üzünə dəyməli idi. Lakin birdən başqa bir əl Qanyanın əlini göydəcə saxladı.

Onunla bacısının arasında knyaz dayanmışdı.

Knyaz israrla:

– Artıq yetər, kifayətdir – dedi, o da fəvqəladə sarsıldığı üçün bütün bədənini tir-tir əsirdi.

Qanya Varyanın qolunu buraxaraq bağırdı:

– Əşi, sən elə həmişəmi mənim yolumu kəsəcəksən! – Son dərəcə qəzəblənib özündən çıxmış Qanya əlini yelləderək var gücü ilə knyaza şillə ilişdirirdi.

Kolya əlini əlinə çırpıb:

– Vay! – deyə səsləndi. – Aman Allah!

Hər tərəfdən səslər ucaldı. Knyazın rəngi qaçdı. O, Qanyanın gözünün içinə təəccüblə, məzəmmətlə baxdı; onun dodaqları titrəyir, nə isə deməyə çalışırdı; yersiz və anlaşılmaz təbəssümdən dodaqları əyilmişdi.

Knyaz, nəhayət, yavaşdan:

– Yaxşı, məni vurmağın eybi yoxdur... amma onu... hər halda vurmağa qoymaram!.. – dedi, lakin birdən davam gətirmədi, Qanyadan uzaqlaşdı, əllərilə üzünü tutub bucağa çəkildi, üzünü divara çevirərək, titrək səslə dedi:

– İndi görürsünüz, siz hərəkətinizdən necə xəcalət çəkəcəksiniz!

Qanya, doğrudan da, rəzil və həqiqi vəziyyətdə dayanmışdı. Kolya cəld knyaza yanaşaraq onu qucaqlayıb öpdü; ondan sonra Roqojin, Varya, Ptitsın, Nina Aleksandrovna – hamı, hətta qoca Ardalion Aleksandroviç də knyaza yanaşdılar.

Knyaz yenə də həmin yersiz təbəssümlə hər tərəfə baxa-baxa deyirdi:

– Eybi yoxdur, eybi yoxdur!

Roqojin qışqırdı:

– Sözsüz, peşman olacaq! Bu cür... quzu kimi adamı (o, başqa bir söz tapa bilmədi) təhqir etdiyün üçün xəcalət çəkəcəksən, Qanka! Knyaz, mənim gözümlün işığı, başından rədd elə onları, tüpür onlara, gedək mənimlə! Görərsən, Roqojin səni necə sevirl!

İstər Qanyanın hərəkəti, istərsə knyazın cavabı Nastasiya Filippovnanı da lap heyrətə salmışdı. Onun bayaqkı, bir növ saxta gülüşü ilə qətiyyənl uyuşmayan adətən solğun və dalğın çöhrəsi dəyişmişdi; görünür, yeni bir duyğu onu həyəcanlandırmışdı; buna baxmayaraq, o, sanki, yenə də bu duyğusunu bildirmək istəmiri; ona görə də istehzalı ifadə, elə bil, onun çöhrəsindən silinməyəcəkti.

Nastasiya Filippovna özünün bayaqkı sualınlı qəflətən yenə xatırlayıb, birdən ciddi olaraq dedi:

– Doğrudan da, mən onun üzünü haradasa görmüşəm!

Knyaz dərin səmimi məzəmmət ifadəsi ilə birdən qışqırdı:

– Bəs sizin üçün heç ayıb deyilmi!? Məgər siz indi özünüzü göstərdiyiniz kimi qadınsınız!? Axı heç bu, mümkün olan şeydirmi?

Nastasiya Filippovna heyrət etdi; gülümsədi, lakin bu təbəssümü ilə, elə bil, nəyi isə gizlədirdi; bir az tutuldu; Qanyaya baxıb qonaq otağından çıxdı. Lakin hələ dəhlizə çatmamış birdən geri qayıtdı, cəld Nina Aleksandrovnaya yanaşaraq, onun əlindən tutub, öz dodaqlarına yanaşdırdı. O, birdən qıpqırmızı pörtüb qızğınlıqla, cəld pıçıldadı:

– Mən axı, doğrudan da, elə deyiləm, o, düz başa düşdü. – Sonra da dönərək, bu dəfə otaqdan elə sürətlə çıxdı ki, onun nə üçün qayıtmış olduğunu heç kəs başa düşə bilmədi. Bircə onu gördülər ki, Nastasiya Filippovna Nina Aleksandrovnaya nə isə pıçıldadı; həm də, deyəsən, onun əlini öpdü. Lakin Varya hər şeyi görmüş, eşitmişdi, onun arxasınca heyrətlə baxırdı.

Qanya özünə gəlib, Nastasiya Filippovnanı ötürməyə yüyürdü; lakin qadın evdən çıxmışdı, Qanya onu pilləkəndə haqladı.

Nastasiya Filippovna qışqırdı:

– Məni ötürməyin! Xudahafız, axşam görüşərik! Mütləq, eşitdinizmi?!

Qanya tutulmuş, dalğın halda qayıtdı; onun qəlbini ağır bir şübhə, əvvəlkindən də ağır şübhə duyğusu çulğamışdı. Knyaz da xəyalından çıxmırdı... Qanyanı fikir elə götürmüşdü ki, heç bir şey

görmürdü; Roqojinin dəstəsi onun yanından ötüb-keçirdi. Roqojinin dalınca mənzildən tələsik çıxan adamlar qapının ağzında ona toxunur, onu itələyirdilər, lakin Qanya bunu hiss etmirdi. Hamı nə barədə isə ucadan, qışqıra-qışqıra danışırdı. Roqojin özü Ptitsınla yanaşı gedə-gedə nə isə mühüm, həm də, görünür, təxirəsalınmaz bir məsələ haqqında təkidlə danışırdı. O, Qanyanın yanından ötəndə qışqırdı:

– Uduzdun, Qanka!

Qanya təşvişlə onların arxasınca baxdı.

XI

Knyaz qonaq otağından çıxdı, öz otağına girib qapını örtüdü. Kolya dərhal knyaza təsəlli vermək üçün onun yanına yüyürdü. Zavallı oğlan, elə bil ki, daha ondan ayrılı bilmirdi.

Kolya dedi:

– Siz yaxşı elədiniz ki, oradan getdiniz; indi orada bayaqkindan da betər həngamə başlanacaq; hər gün bizdə bu cür dava-şavadır; hamısı da bu Nastasiya Filippovnanın ucbatından.

Knyaz dedi:

– Kolya, sizin bu evinizdə çox müxtəlif narazılıqlar, xoşagəlməyən, dözülməz əhvalatlar baş verir.

– Hə, elədir, narazılıqlar var. Bizim haqqımızda heç danışmağa dəyməz. Hər şeyin günahkarı özümüzük. Amma mənim böyük bir dostum var, o, bizdən də bədbəxtidir. İstəyirsiniz mən sizi onunla tanış edim.

– Əlbəttə, istəyirəm. Sizin yoldaşınızdır?

– Hə, elə yoldaş kimidir. Mən sonra bütün bu əhvalatı sizə izah edərim... Amma Nastasiya Filippovna göycəkdir, siz necə bilirsiniz? Axı mən onu hələ bu vaxta qədər görməmişdim, amma yaman görmək istəyirdim. Lap gözümlü qamaşdırdı. Hərgah Qanka onu sevsəydi, mən qardaşıma hər şeyi bağışlayardım, axı o nə üçün pul götürür, bədbəxtlik burasındadır!

– Hə, sizin qardaşınız mənim bir o qədər xoşuma gəlmir.

– Heç gələ də bilməz! Sizi o cür təhqir edəndən sonra... bir də, bilirsinizmi, bu müxtəlif rəylərdən mənim zəhləm gedir. Görürsən ki, bir nəfər divanə, yaxud da axmaq, ya da cinayətkar aqlını itirmiş

halda adama şillə ilişdirir, beləliklə də adam ömrü boyu ləkəli qalır; bu ləkəni heç bir şeylə yuya bilmir; bircə çarəsi qalır ki, o da intiqam almaqdır, ya da gəlib təhqir olunan adamın qabağında diz çöküb üzr istəməlidir. Məncə, bu, mənasız işdir, zülmkarlıqdır. Lermon-tovun “Maskarad” dramı bunun üzərində qurulmuşdur; özü də mən bilən, axmaqlıqdır. Yəni demək istəyirəm ki, təbii deyil. Lakin o, bu əsəri az qala uşaq vaxtı yazıb.

– Sizin bacınız mənim çox xoşuma gəldi.

– Amma o, Qankanın sifətinə necə tüpürdü. Varka cəsarətlidir! Ancaq siz belə tüpürmədiniz, mən lap əminəm ki, sizin belə hərəkət etməyiniz cəsarətsizlikdən deyildi. Budur, özü də gəldi; adını çək, qulağını bur. Mən bilirdim ki, o gələcək: nöqsanları olsa da, necib qızıdır.

Varya hər şeydən əvvəl Kolyaya hücum etdi:

– Sənin burada bir işin yoxdur, get atanın yanına. O, sizi bezikdirirmi, knyaz?

– Qətiyyə, əksinə.

– Bəli, böyük bacı başladı! Bax onun pis cəhəti budur. Yaxşı yadıma düşdü; mən axı elə bilirdim atam, yəqin, Roqojinlə gedəcək. İndi, ola bilsin ki, peşmandır. Doğrudan, gedim baxım, görüm nə edir, – deyər Kolya otaqdan çıxıb-çıxıb əlavə etdi.

– Allaha şükür ki, anamı aparıb rahatladım, uzanıb yatır, daha heç bir şey təzədən başlanmadı. Qanya xəcalət çəkir, özü də çox dalgındır. Səbəbsiz də deyil. Yaxşı dərslər oldu!.. Mən sizə bir də təşəkkür etmək üçün gəlmişəm, həm də, knyaz, sizdən soruşmaq istəyirəm: siz Nastasiya Filippovnanı bu vaxta qədər tanıyırdınız mı?

– Yox, tanıyırdım.

– Bəs siz nəyə əsasən qadının gözünün içinə dediniz ki, o, “belə deyil”. Həm də, deyəsən, başa düşmüşdünüz, məlum oldu ki, o, belkə, doğrudan da, belə qadın deyil. Bununla belə, mən o qadını başa düşə bilmirəm! Əlbəttə, onun məqsədi bizi təhqir etmək idi, bu aydındır. Mən əvvəllər də onun haqqında bir çox qəribə şeylər eşitmişdim. Lakin hərgah o, bizi dəvət etməyə gəlmişdisə, onda bəs nə üçün anamla elə rəftar etməyə başladı? Ptitsin onu çox gözəl tanıyır; o deyir ki, bayaq qadının niyyətini başa düşə bilməmişdi. Bəs Roqojinlə? Özünə hörmət edən adam öz... evində bu sayaq danışmamalıdır. Anam da sizdən çox nigarandır.

Knyaz əlini yellətdi:

– Eybi yoxdur.

– Özü də, qadın necə oldu ki, sizin sözlünüzə qulaq asdı...

– Nəyə qulaq asdı?

– Siz ona dediniz ki, onun üçün ayıbdır, qadın birdən tamamilə dəyişdi. – Varya xəfifcə gülümsəyib əlavə etdi: – Sizin ona təsiriniz var, knyaz.

Qapı açıldı, heç gözlənilmədən Qanya içəri girdi. O, Varyanı görəndə heç tərəddüd də etmədi, bir az astanada dayanıb, birdən qətiyyətlə knyaza yanaşdı.

Qanya birdən dərin həyəcanla dedi:

– Knyaz, mən namərdlik etdim, məni bağışlayın, əzizim. – Onun üzündən görünürdü ki, iztirab çəkir. Knyaz ona heyrətlə baxır, dinmirdi. – Di yaxşı, bağışlayın, di bağışlayın axı! – deyə Qanya səbirsizliklə israr edirdi, – yaxşı, istəyirsiniz, bu saat sizin əlinizdən öpüm!

Knyaz fəvqəladə heyrət içində idi; o dinməz-söyləməz, ikiəlli Qanyanı qucaqladı. İkisi də səmimi öpüşdülər.

Knyaz çətinliklə köksünü ötürdü, nəhayət dedi:

– Mən heç vaxt, qətiyyəni güman etməzdim ki, siz beləsiniz; elə bilirdim siz... belə hərəkət edə bilməzsiniz.

– Üzr istəməkmi?.. Bayaq nəyə görə sizi idiot hesab etmişdim! Siz başqalarının heç vaxt duya bilməyəcəkləri şeyi duyursunuz. Sizinlə söhbət etmək də olardı, lakin... yaxşısı budur, söhbət etmə-yək!

Knyaz Varyanı göstərib dedi:

– Bax ondan da üzr istəməlisiniz.

– Yox, bunların hamısı mənim düşmənlərimdir. İnanın, knyaz, təşəbbüs çox olub, – Qanya qızgınlıqla: – Burada adamı ürəkdən bağışlamırlar! – deyib üzünü Varyadan yana döndərdi.

Varya birdən dedi:

– Yox, bağışlayaram!

– Axşam Nastasiya Filippovna ilə də gedərsən?

– Əmr etsən, gedərəm, ancaq bir özün düşün, indi mənim oraya getməyim üçün bir imkan varmı?

– Axı o, elə qız deyil. Görürsünüzmü o nə cür tapmaca ilə, necə mübhəm danışır! Hoqqabazlıqdır!

Qanya kinli-kinli güldü.

– Özüm də bilirəm ki, elə qadın deyil, hoqqabazlıqları, şıltaqlıqları var, özü də necə hoqqabazlıq, necə şıltaqlıq? Bir də, Qanya, gör o qadın özü səni nə hesab edir? Nə olsun ki, o, anamızın əlindən öpdü. Turalım ki, bu da bir cür şıltaqlıqdır; axı o, səni hər halda lağa qoyurdu! Bu, yetmiş beş minə dəyməz, vallah! Dəyməz, qardaş! Səndə hələ necib, alicənab duyğular baş qaldıra bilər, bunu sənə ona görə deyirəm. İnan mənə, sən özün də getmə! Amandır, özünü gözlə! Bunun axırı yaxşı olmayacaq!

Bütün varlığı ilə həyəcanlanmış Varya bu sözləri deyib cəld otaqdan çıxdı...

Qanya gülümsəyib dedi:

– Bax onların hamısı belədir! Axı onlar doğrudanmı elə güman edirlər ki, bunu özüm bilmirəm? Axı onlardan daha çox şey bilirəm.

Qanya bunu deyib divanda oturdu, görünür, o, söhbəti davam etdirmək istəyirdi.

Knyaz çəkinə-çəkinə dedi:

– Bir halda ki, özünüz bilirsiniz, onda necə olub ki, siz o qadının, doğrudan da, yetmiş beş minə dəymədiyini bilə-bilə bu cür əzab və işgəncəni qəbul edibsiniz?

Qanya burnunun altında dedi:

– Mən bu barədə demirəm, hə, yeri gəlmişkən, mənə deyən görüm, necə düşünürsünüz, məhz sizin rəyinizi bilmək istəyirəm: bu “əzab” yetmiş beş minə dəyər, yoxsa dəyməz?

– Mənim fikrimcə, dəyməz.

– Hə, bu məlumdur. Bu cür evlənməkdəmi ayıbdır?

– Çox ayıbdır.

– Onda bilin ki, mən evlənirəm, indi mütləq evlənirəm. Bayaq hələ tərəddüd edirdim, amma indi daha yox! Danışmayın, sizin nə demək istədiyinizi bilirəm.

– Sizin düşündüyünüz şey haqqında demək istəmirəm, mənə son dərəcə heyrətləndirən sizin fövqəladə arxayınlığınızdır...

– Nədə? Hansı arxayınlıq?

– Nastasiya Filippovnanın mütləq sizə ərə gələcəyinə, guya ki, bütün bunlar həll olunub qurtarıb; ikincisi, arxayınınsınız ki, hətta ərə gəlsə də, yetmiş beş min sizin cibinizə girəcək. Ancaq burası da var ki, mən bu məsələdə çox şeydən xəbərsizəm.

Qanya knyaza tərəf əyilib dedi:

– Əlbəttə, siz çox şeyi bilmirsiniz; axı bir də ki, bütün bu yükü mən öz boynuma nə üçün götürməli idim?

– Mənə elə gəlir ki, bu cür əhvalatlar lap çox olur: pullanmaq üçün evlənilər, pul isə arvadda qalır.

Təşvişə düşən Qanya fikirli-fikirli mızıldadı:

– Yo-yox, bizdə belə olmayacaq... burada... burada bir məsələ var. O ki qaldı arvadın cavabına, buna artıq heç bir şübhə yoxdur, – deyərək, cəld əlavə etdi. – Siz nədən bilirsiniz ki, o, mənə rədd cavabı verəcək?

– Mən gördüklərimdən başqa bir şey bilmirəm, elə Varvara Ardalionovna da bu saat deyirdi...

– Eh! Onlar elə-belə deyirlər, bilmirlər nə desinlər. Roqojini isə Nastasiya Filippovna lağa qoyurdu, əmin olun, mən buna fikir verib gördüm. Bu görünürdü. Mən bayaq qorxmışdım, amma indi başa düşdüm. Bəlkə, siz onun anamla, atamla, Varya ilə rəftarını nəzərdə tutursunuz?

– Sizinlə də.

– Elə olmağına elədir, lakin arada qədim arvad qisasından başqa bir şey yoxdur. Nastasiya Filippovna dəhşətli dərəcədə əsəbi, vasvası və xudbin qadındır. Lap rütbə qazana bilməmiş məmur mislində adamdır! O, özünə və onlara qarşı... deyək ki, mənə də qarşı bütün etinasızlığını göstərmək istəyirdi... bu, doğrudur, inkar etmirəm... Bütün bunlara baxmayaraq, mənə ərə gələcək. İnsan heysiyyətinin nə kimi hoqqalar çıxara biləcəyini heç ağılıza da gətirə bilmərsiniz: bax o, mənə əclaf hesab edir, ona görə ki, mən bu qadını; özgəsinin aşnasını, belə açıq-açığına onun pulu ilə özümə arvad edirəm; amma heç bilmir ki, başqası onu daha artıq alçaqlıqla aldadardı; qılığına girib, ona liberal-mütərəqqi fikirlər söyləyər, bir az da müxtəlif qadın məsələlərindən dəm vurub qılıqlayardı; beləliklə də arvadı sap kimi iynənin deşiyindən keçirərdi. Xudbin axmaq arvadı (özü də, çox asanlıqla!) inandırardı ki, onu ancaq “qəlbinin nəcibliyinə və bədbəxt olmasına görə” alır, amma özü hər halda pula görə evlənərdi. Mən onun xoşuna gəlmirəm, ona görə ki, qəllik eləmək istəmirəm, amma eləmək lazımdır. Bəs o özü nə edir? Bəs eyni şeyi etməirmi? Bəs onda, bütün bunlardan sonra nə üçün mənə nifrət edir, bu cür oyunlar çıxarır? Ona görə ki, özüm təslim olmuram, qürurumu göstərirəm. Yaxşı, görərik!

– Bu vaxta qədər onu doğrudanmı sevirsiniz?

– Əvvəlcə sevirdim. Di yaxşı, kifayətdir... Elə arvadlar var ki, onlar aşnalıqdan başqa heç bir şeyə yaramazlar. Mən demirəm ki, o, aşnam olub. Dinc yaşamaq istəsə, mən də dinc yaşayacağam, amma üsyankarlıq eləsə, o saat atacağam; pulu isə özümə götürəcəyəm. Gülünc olmaq istəmirəm, hər şeydən əvvəl gülünc olmaq istəmirəm.

Knyaz ehtiyatla dedi:

– Mənə daim elə gəlir ki, Nastasiya Filippovna ağıllı qadındır. Bu cür iztirabı irəlicədən duyduğu halda, nə üçün özünü tələyə salmalıdır? Axı o, başqasına da ərə gedə bilərdi. Məni təəccübləndirən budur.

– Düzgün haqq-hesab elə burasındadır! Siz, knyaz, burada müəyyən şeyləri bilmirsiniz... burada... bir də, bundan başqa, sizə and içirəm, Nastasiya Filippovna əmindir ki, onu dəlicəsinə sevirəm; həm də, bilirsinizmi, çox şübhələnirəm ki, o da məni sevir; yəni özü öz aləmində düşündüyü kimi sevir; bu məsəli bilirsinizmi: “Pişik balasını istədiyindən yeyər”. O, bütün ömrü boyu məni kərpicxallı valet hesab edəcək (ona, bəlkə də, elə bu lazımdır), amma hər halda məni özü bildiyi kimi sevecək, o, buna hazırlaşır, xasiyyəti belədir. Bunu sizə deməliyəm ki, o, əsl rus qadınıdır; mən də onun üçün öz sürprizimi hazırlayıram. Varya ilə baş verən bayaqkı əhvalat təsadüfən oldu; lakin bu, mənim xeyrimədir; Nastasiya Filippovna ona olan sədaqətini görüb buna inandı; inandı ki, onun xatiri üçün bütün əlaqələri kəsə bilərəm. Deməli, biz də axmaq deyilik, əmin ola bilərsiniz. Yeri gəlmişkən, siz, bəlkə, elə düşünürsünüz ki, mən belə naqqalam? Əzizim, knyaz, bəlkə, doğrudan da, sizə etibar etməkdə pis iş görürəm. Ancaq məhz ona görə etibar eləyirəm ki, mənim təsadüf etdiyim ilk nəcib adamlardansınız; ona görə də sizin üstünüzə cumdum; yəni demək istəyirəm ki, siz bu “cummaq” sözünü cinas kimi qəbul etməyin. Bayaqkı əhvalat üçün hiddətlənmirsiniz, eləmi? Mən son iki ildə, bəlkə də, ilk dəfə səmimi danışırım. Burada vicdanlı adam çox azdır; Ptitsından namuslu adam yoxdur. Necə, siz, deyəsən, gülürsünüz, hə? Əclaflar namuslu adamları xoşlayırlar, – siz bunu bilmirdiniz? Bəs axı mən... Bir də ki, siz bir mənə vicdanla deyin görüm, nə cəhətdən alçaq adamam? Nastasiya Filippovnadan sonra onların hamısı məni nə üçün alçaq adlandırdılar? Bilirsinizmi, onlardan və Nastasiya Filippovnadan sonra özüm də özümü alçaq adlandırdım! Alçaqlıq alçaqlıqdır, buna söz ola bilməz!

Knyaz dedi:

– Mən daha sizi bundan sonra heç vaxt alçaq hesab etməyəcəyəm. Bayaq sizi lap yaramaz hesab etmişdim, amma mənə qəflətən olduqca sevindirdiniz – bu da mənə ibrət dərsi oldu. Təcrübəsiz adam mühakimə yürütməməlidir. İndi görürəm ki, sizi nəinki yaramaz, hətta həddən artıq pozğun adam da hesab etmək olmaz. Siz, mənim zənnimcə, həyatda mövcud ola bilən ən adi bir insansınız; bircə burası var ki, çox zəifsiniz və sizdə heç bir orijinallıq yoxdur.

Qanya ürəyində kinli-kinli gülümsədi; lakin bir söz demədi. Knyaz gördü ki, Qanya barəsində verdiyi qiymət onun xoşuna gəlmədi; o da utanıb susdu.

Qanya birdən soruşdu:

– Atam sizdən pul istəyibmi?

– Yox.

– İstəyəcək, verməyin. Bir vaxt o, abırlı bir insan idi, yadımdadır. Yaxşı adamlarla oturub-durardı. Bu ədəbli qoca adamlar necə də tez korlanırlar! Şərait bir balaca dəyişən kimi əvvəlki keyfiyyətlərdən heç bir şey qalmır; elə bil, barıt yanıb məhv olur. O, əvvəllər belə yalan danışmazdı, inandırırəm sizi, əvvəllər o ancaq həddən artıq, tez vəcdə gələn bir adam idi – indi görün nə kökə düşüb! Əlbəttə, günah şərabdadır. Bilirsinizmi ki, o, aşna saxlayır? O, indi daha, sadəcə, məsum yalançı deyil. Anamın səbrinə, təhəmmülünə təəccüb edirəm. O, sizə Qarsın mühasirəsi haqqında söyləyibmi? Ya da onun yandan qoşulan boz atının necə danışmağa başladığı barədə söyləyibmi? O hətta bu dərəcəyə qədər yalan danışır.

Qanya birdən şaqqıltı ilə gülməyə başladı. O, knyazdan soruşdu:

– Nə üçün mənə elə baxırsınız?

– Sizin bu cür səmimi gülüşünüzdə təəccüb edirəm. Sizdə, doğrusu, hələ də uşaq gülüşü var. Bayaq siz barışmağa gələndə dediniz: “İstəyirsiniz mən sizin əlinizdən öpüm”, bu lap uşaqların barışmağına bənzəyir. Deməli, siz hələ bu cür sözlər deyib, belə hərəkətlər edə bilərsiniz. Eyni zamanda da, əcaib bir zülmət və həmin yetmiş beş min haqqında bütöv bir mühazirə oxumağa başlayırsınız. Doğrusu, bütün bunlar, bir növ, mənasız olmaqla bərabər, mümkün olan da deyil.

– Bundan nə cür nəticə çıxarmaq istəyirsiniz?

– Onu demək istəyirəm ki, həddən artıq düşüncəsiz hərəkət etmərsinizmi, əvvəl-əvvəl əməlli-başlı götür-qoy etsəniz, yaxşı olmazmı? Varvara Ardalionovna, bəlkə, doğru deyir.

Qanya onun sözünü qızgınlıqla kəsdi:

– Hə, ədəb qaydaları! Mən hələ uşaq olduğumu özüm də bilirəm, təkcə elə ona görə ki, sizinlə bu cür söhbətə başladım. Knyaz, mən bu evlənmək işinə mülahizə ilə girişmirəm, – Qanya heysiyyəti təhqir edilmiş gənc kimi danışdı, – mülahizə ilə etsəydim, yəqin ki, səhv edərdim; ona görə ki, mənim hələ nə başım möhkəmdir, nə də xasiyyətim. Bu iş ehtirasla, meyil və həvəyə görə girişmişəm; ona görə ki, mənim dərin kökləri olan məqsədim var. Bax siz elə düşünürsünüz ki, mən yetmiş beş mini əldə edib, dərhal kareta alacağam. Qətiyyətlə yox, mən onda üç ildən qalan köhnə sürtük geyəcəyəm, bütün klub tanışlarımdan uzaqlaşacağam. Bizdə hamı müamiləçi, sələmçi olsa da, dözümlü adam azdır; amma mən dözmək, davam gətirmək istəyirəm. Burada əsas məsələ işi axıra çatdırmaqdır – bütün vəzifə bundan ibarətdir! Ptitsin on yeddi yaşında olanda küçədə yatırmış, cib bıçaqları satırmış; hər şeyi qəpikdən başlayıb; indi onun altmış mini var, özü də bunu nə cür cəfalardan sonra toplaya bilib. Amma mən bütün bu cəfa və işgəncələrin üzərindən atılıb keçəcəyəm, birbaşa kapitaldan başlayacağam; on beş ildən sonra deyəcəklər: “Baxın, bu İvolgin yəhudilər məmləkəti kralıdır”. Siz deyirsiniz ki, orijinal adam deyiləm. Siz, əziz knyaz, yaddan çıxarmayın ki, bizim zamanımızın adamına, tayfamızın nümayəndəsinə – sən orijinal deyilsən, xaraktercə zəif adamsan, elə bir istedadın yoxdur və özün də adi adamsan – deməkdən də ağır, təhqirli söz ola bilməz. Siz məni hətta iltifat göstərüb yaxşı əclaf da hesab etmədiniz; ona görə də mən bayaq sizi diri-diri yemək istəyirdim! Siz məni Yepançindən də betər təhqir etdiniz; o, belə hesab edir ki, (özü də bir söz demədən, şirnikdirici bir şey göstərmədən, sadəlövlükdən, siz buna fikir verin) mən öz arvadımı ona sata bilərəm! Bu, mənim əzizim, çoxdan məni cin atına mindirir; ona görə də mən pul istəyirəm. Onu bilin ki, pulum olanda son dərəcə orijinal bir adam olacağam. Pulun ən əclaf və nifrətli cəhəti burasındadır ki, o hətta istedadlar da yaradır. Dünya durduqca da yaradacaqdır. Siz deyəcəksiniz ki, bütün bunlar uşaqlıqdır; yaxud da, bəlkə, poeziyadır – nə etməli, onda mənim üçün daha şən və fərəhli olar; amma iş,

hər halda, icra edilir. Axıra çatdıracaq və davam gətirəcəyəm. *Rira bien qul rira le derbier!*¹ Yepançin mənə nə üçün belə əzab verir? Kinli olduğu üçünmü? Heç vədə! Sadəcə, ona görə ki, mən həddən artıq dəyərsiz adamam. Amma onda... Di yaxşı, kifayətdir, qurtaraq. Kolya iki dəfə burnunu içəri soxub: o, sizi nahara çağırır. Həyətdən çıxıb gedəcəyəm. Hərdənbir sizin yanınıza gələcəyəm. Bizim evimizdə narahat olmazsınız; sizin üçün pis keçməz, indi sizi doğma adam kimi qəbul edəcəklər. Məni satmayasınız ha. Mənə elə gəlir ki, biz sizinlə ya dost olacağıq, yaxud da düşmən. Yaxşı, siz necə düşünürsünüz, knyaz, hərgah mən bayaq sizin əlinizi öpsəydim (səmimi surətdə öpmək istəyirdim), sonralar buna görə sizə düşmən olardımı?

– Mütələq olardınız, ancaq həmişəlik yox, – knyaz bir az fikirləşib güldü və belə qərara gəldi, – sonra davam gətirməyib bağışlayardınız.

– Paho! Sizinlə ehtiyatlı olmaq lazımdır. Lənət şeytana, siz burada da məsələyə zəhər qatdınız. Kim bilir, bəlkə, mənə, doğrudan da, düşmənsiniz? – Ha-ha-ha! Bir şey soruşmaq yadımdan çıxmışdı: mən düzmü başa düşmüşəm ki, Nastasiya Filippovna sizin həddən artıq xoşunuza gəlir, hə?

– Hə... xoşuma gəlir.

– Vurulubsunuz?

– Y-yox.

– Amma yaman qızardınız, iztirab çəkirsiniz. Di yaxşı, eybi yoxdur, eybi yoxdur, gülməyəcəyəm, xudahafız. Bilirsinizmi, axı o, comərd qadındır, siz buna inanırsınızmi? Elə bilirsiniz Nastasiya Filippovna o adamlarla, Totski ilə yaşayır? Qətiyyəni! Özü də çoxdan. Siz fikir verdinizmi ki, o qadın özü utancaqdır; bayaq bəzi anlarda xəcalət çəkirdi? Doğru deyirəm. Bax belələri də hökmranlıq etməyi xoşlayırlar. Yaxşı, əlvida!

Qanya otaqdan çıxanda özünü içəri daxil olduğundan daha sərbəst hiss edirdi; kefi kök idi. Knyaz on dəqiqə hərəkətsiz dayanıb fikirləşdi.

Kolya yenə qapıdan içəri boylandı:

– Nahar etmək istəmirəm, Kolya; bayaq Yepançinlərgildə doyunca yemişəm.

Kolya qapıdan içəri girib knyaza kağız verdi. Kağız generaldan idi; bükülüb bağlanmışdı, Kolyanın üzündən görünürdü ki, bu kağızı

¹ Cücəni payızda sayarlar

knyaza təqdim etmək onun üçün çox ağırdır. Knyaz kağızı oxudu, qalxıb şlyapasını götürdü.

Kolya utana-utana dedi:

– Buradan iki addımdır. O, indi orada oturub şərab içir. Özünün də orada nə cür nisyə ala bildiyini heç başa düşə bilmirəm? Knyaz, əzizim, xahiş edirəm, sonra burada bizimkilərə deməyəsiniz ki, sizə kağız gətirib vermişəm! Min dəfə and içmişdim ki, bu kağızları gətirib verməyim, amma yazığım gəlir; bir də bilirsinizmi nə var, xahiş edirəm, siz onun nazı ilə oynamayasınız: bir az xırda pul verin, vəssalam, qurtardı getdi.

– Kolya, mənim özümün bir fikrim var idi, mən sizin atanızı görməliyəm... Bir əhvalatla əlaqədar olaraq... Di gəlin gedək...

XII

Kolya knyazı yaxına, Liteyni küçəsinədək, həm qəhvəxana, həm də bilyardxanası olan aşağı mərtəbədəki bir yerə apardı; qəhvəxananın yolu küçədən idi. Ardalion Aleksandroviç burada, sağ tərəfdə, küncdə, köhnə müştəri kimi ayrıca kiçik bir otaqda əyləşmişdi; qabağında, masanın üstündə bir şüşə şərab var idi, əlində isə, doğrudan da, *“Independance Belge”* tutmuşdu. O, knyazı gözləyirdi: onu görəni kimi qəzeti kənara qoyaraq, qızğın və uzun-uzadı izahata başladı, ancaq knyaz onun sözündən, əslində, heç bir şey başa düşmədi, ona görə ki, general artıq dəm idi.

Knyaz onun sözünü kəsdi:

– Mənim on manatım yoxdur; budur iyirmi beş manat, xırdalayan, on beş manatını mənə verin, ona görə ki, mən özüm də qəpiksiz qalaram.

– Pah, heç şübhəsiz; lap əmin olun ki, bunu bu saat edəcəyəm...

– Bundan başqa, general, mənim sizdən bir xahişim var. Siz heç Nastasiya Filippovnağildə olubsunuzmu?

General özündən müştəbeh halda, təkəbbür və istehza ilə qışqırdı:

– Mən? Mənmi olmamışam? Siz bunu mənə deyirsiniz. Bir neçə dəfə, mənim əzizim, bir neçə dəfə! Lakin mən, nəhayət, özüm bunun arasını kəsdim; ona görə ki, ədəb qaydalarına zidd olan ittifaqı

təqdir etmək istəmirəm. Siz özünüz görürdünüz, bu gün səhər özünüz şahid oldunuz; mən atanın edə biləcəyi hər şeyi etdim, lakin o ata həlim və lütfkar idi, indi isə meydana ayrı sayaq ata çıxacaq; onda görərik, baxarıq görək intriqada xidməti olan köhnə əsgərmi qələbə çalacaq, yoxsa abırsız kameliyami nəcib ailəyə daxil olacaq.

– Sizdən məhz bunu xahiş etmək istəyirdim: siz tanış olduğunuz üçün bu gün axşam məni Nastasiya Filippovna ilə apararsınızmi? Bu mənə mütləq bu gün lazımdır, mənim işim var; lakin heç bilmirəm necə gedim. Məni bayaq ona təqdim etdilər, buna baxmayaraq, dəvət olunmamışam; bu gün orada ziyafət var. Bununla belə, bəzi ədəb qaydalarına etina etməməyə də hazırım; qoy mənə hətta gülsünlər, təki birtəhər içəri girə bilim.

General vəcdlə dedi:

– Sizin fikriniz, gənc dostum, mənim ideyama tamamilə, bütünlüklə uyğundur; sizi bu xırda məsələ üçün çağırmamışam! – deyə general sözünə davam edə-edə pulu alıb cibinə soxdu, – sizi məhz onun üçün çağırmışam ki, sizi Nastasiya Filippovna ilə hücum etmək üçün, yaxud, daha doğrusu, Nastasiya Filippovna ilə hücum üçün yoldaş olmağa dəvət edirəm! General İvolgin və knyaz Mışkin! O, bunun qarşısında necə dayanacaq!? Onun anadan olduğu gündə nəzakət pərdəsi altında, nəhayət, öz iradəmi göstərəcəyəm, əlbəttə ki, açıqdan-açıq deyil, dolayısı ilə, lakin hər şey bir növ açıq olacaq. Onda Qanya nə edəcəyini özü bilsin: xidməti olan layiqli atamı və... necə deyirlər... və sairə, yaxud... lakin nə olar, olar! Sizin ideyanız son dərəcə səmərəlidir. Saat doqquzda yollanırıq, bizim hələ vaxtımız var.

– Nastasiya Filippovna harada yaşayır?

– Buradan uzaqdır; Böyük teatrın yanında, Mitovsovanın evində; elə oradaca, meydandadır, ikinci mərtəbədə... Baxmayaraq ki, bu gün Nastasiya Filippovnanın ad günü qeyd olunur, onun evində adam çox olmayacaq, özləri də tez dağılacaqlar...

Axşamdan xeyli keçmişdi: knyaz hələ də oturub generalı gözləyirdi, onun söhbətinə qulaq asır və general elə hey lətifə söyləyir, heç birini də axıra qədər danışib qurtarmırdı. Knyaz gələndə o, bir şüşə də şərab gətirdi; ancaq bir saatdan sonra içib qurtardı; sonra birini də istədi, onu da içdi. Güman etmək olardı ki, general başına gələn bütün qəziyyə və əhvalatları bu müddət ərzində söyləyə bilmişdi.

Nəhayət, knyaz ayağa qalxaraq dedi ki, daha gözləyə bilməz. General butulkanın dibini başına çəkdi, qalxıb valaylaya-valaylaya otaqdan çıxdı. Knyaz çox məyus olmuşdu. O başa düşə bilmirdi ki, nə üçün belə axmaqlıq eləyib inanmışdı. Əslində, o heç vaxt inanıb etibar etmirdi; knyaz generala ona görə etibar etmişdi ki, müəyyən dərəcədə qalmaqalla da olsa birtəhər Nastasiya Filippovnagilə getsin; lakin fəvqəladə dava-qalmaqalı nəzərdə tutmamışdı: general möhkəm sərxoş idi, qızgın nitqlər irad edirdi; ara vermədən danışdı; özü də həyəcanla, yanıqlı-yanıqlı danışdı. Söhbət fasiləsiz o barədə gedirdi ki, onun ailəsinin bütün üzvlərinin bəd rəftarı nəticəsində hər şey dağılır; həm də buna son qoymağın vaxtı çatmışdır. Onlar, *nəhayət*, Liteyni küçəsinə çıxdılar. Hava hələ də mülayim idi, küçələrdə cansıxıcı, isti, zəhlətökən külək vıyıldıyırdı; faytonlar zığın içilə hərəkət edirdi; löhrəm atlar və yabıların nalları daşlara dəydikcə səsləri küçəni ağzına alırdı. Yağışdan islanmış piyadalar səkilərdə qəmgin-qəmgin addımlayırdılar. Sərxoşlar rast gəlirdi.

General deyirdi:

– Siz bu işıq gələn beletajları görürsünüzmü; bunların hamısında mənim yoldaşlarım yaşayırlar; mən isə, mən hamıdan artıq xidmət etmiş və hamıdan çox fəlakətə məruz qalmış adamam; mən Böyük Teatra sarı, şübhəli qadının evinə piyada gedirəm! Köksündə on üç güllə olan bir adam... siz inanmırsınız? Halbuki Piroqov yalnız mənim üçün Parisə teleqram göndərüb, özü də mühasirədə olan Sevastopolu müvəqqəti olaraq tərk etmişdi; Parisin yüksək rütbəli həkimi Nelaton isə maneəsiz olaraq hərəkət etmək üçün elm naminə xahiş və zəhmətlə buraxılış vəərəqəsi əldə edib, məni müayinə etmək xatirinə mühasirədə olan Sevastopola gəlmişdi. Bu əhvalat ən yüksək rütbəli rəislərə məlumdur. “Hə, bu, köksündə on üç güllə olan həmin İvolgindir!..”. Bax belə deyirdilər! Siz bu evi görürsünüzmü, knyaz? Burada, ikinci mərtəbədə mənim köhnə yoldaşım, general Sokoloviç yaşayır; çox nəcib və böyük ailəsi var. Bax, bu ev, üç ev Neva küçəsində və iki ev də Morskoyda – mənim indiki tanışlığımın bütün dairəsi bundan ibarətdir; yəni mənim şəxsi tanışlığımı demək istəyirəm. Nina Aleksandrovna şərait və vəziyyətlə çoxdan razılaşmışdır. Mən isə hələ xatırlamağa davam edirəm... Həm də, necə deyirlər, keçmiş yoldaşlarımla və mənə bu vaxta qədər də pərəstiş edən, keçmişdə tabeliyimdə olmuş adamların

mədəni cəmiyyətində dincəlirəm. Bu general Sokoloviç (yeri gəlmiş-kən deyim ki, çoxdan onun yanına gedə bilməmişəm, Anna Fyodorovnanı görməmişəm)... Bilirsinizmi, əzizim knyaz, adam özü evinə dəvət etməyəndə, nə isə qeyri-ixtiyari olaraq başqalarının da evinə getməyə ara verir. Bununla belə... Hm... siz, deyəsən, inanmırsınız... Bir də ki, mən nə üçün ən yaxşı dostumun və uşaqılıq yoldaşımın oğlunu bu füsunkar ailəli evə aparmayım? General İvolgin və knyaz Mışkin! Siz insanı məftun edən bir qız görəcəksiniz; özü də, birini yox, ikisini, hətta üçünü, paytaxt və cəmiyyətin zinətini! Gözəllik, təhsil və məlumat, istiqamət... qadın məsələsi, şeir – bütün bunlar müxtəlif-cəhətli xoşbəxt keyfiyyətlərlə birləşir; mən hələ hər bir qız üçün cəhiz olaraq ayrılmış ən azı səksən min manat nağd pulu demirəm; bu isə heç bir vaxt heç bir qadın məsələsində və ictimai məsələlərdə maneçilik törətmir... Sözün qıyası, mən sizi mütləq, mütləq bu ailə ilə tanış etməliyəm; bu, mənim borcumdur. General İvolgin və knyaz Mışkin!

Knyaz:

– Bu saat? İndi? Lakin siz unudubsunuz, – deyə sözə başlamaq istədi.

– Eybi yoxdur, eybi yoxdur, mən unutmamışam, gedək! Buraya, bu gözəl pilləkənə. Təəccüb edirəm, nə üçün qapıçı yoxdur, lakin... bayramdır, ona görə də qapıçı gedib. Bu əyyaşı hələ də qovmayıblar. Bu Sokoloviç özünün bütün həyatı, səadəti və qulluqdakı xoşbəxtliyi üçün mənə minnətdardır; yalnız mənə, başqa heç kəsə, lakin... gəlib çatdıq.

Knyaz artıq bu evə getməyə etiraz etmirdi, generalı əsəbiləşdir-məmək üçün itaətkarlıqla onun arxasınca yeriyirdi; knyaz möhkəm əmin idi ki, general Sokoloviçlə onun bütün ailəsi ilğım kimi aram-aram buxara dönüb yox olacaq və mövcud olmadığı aşkara çıxacaqdır; belə ki, onlar arxayınca pilləkənlə geri enəcəklər. Lakin knyaz bu ümidini itirməyə başlayıb dəhşətə gəldi: general onu burada, doğrudan da, tanışları olan adam kimi pilləkənlə yuxarı qaldırırdı; özü də hər dəqiqə riyazi dəqiqliklə əsaslandırılan bioqrafik və topoqrafik təfsilatlar əlavə edirdi. Nəhayət, onlar beletaja qalxaraq sağ tərəfdə bir zəngin mənzilin qapısı qarşısında ayaq saxladılar; general zəngin dəstəyindən yapışanda, knyaz qoyub qaçmağı qərar aldı, lakin çox təəccüblü bir cəhət onu bir dəqiqəliyə dayanmağa məcbur etdi. Knyaz dedi:

– Siz səhv edibsiniz, general, qapıda Kulakov yazılıb, halbuki siz Sokoloviçə zəng etməlisiniz.

– Kulakov... Kulakov heç bir şeyi sübut etmir. Sokoloviçin mənzilidir; mən də Sokoloviçə zəng edirəm, tüpürüm Kulakovun sifətinə... budur, qapını açınlar.

Qapı, doğrudan da, açıldı. Nökər boylanıb dedi ki, “cənablar evdə yoxdur”.

Ardalion Aleksandroviç dərin təəssüflə bir neçə dəfə təkrar etdi:

– Çox təəssüf, çox təəssüf, iş tərs gətirdi. Mənim əzizim, siz məlumat verin ki, general İvolginlə knyaz Mışkin öz ehtiramlarını şəxsən bəyan etmək istəyirdilər; özləri də fəvqəladə, son dərəcə təəssüf etdilər...

Bu dəm otaqlardan açıq qapıya sarı bir adam da boylandı; görünür, bu, evin qulluqçusu, hətta, bəlkə də, mürəbbiyə idi; təqribən qırx yaşında olan qara paltarlı bir qadın idi. O, general İvolginlə knyaz Mışkinin adını eşidib maraqlı və şübhə ilə yaxınlaşdı.

Qadın generala daha diqqətlə baxıb dedi:

– Mariya Aleksandrovna evdə yoxdur, xanım qızla, Aleksandra Mixaylovna ilə nənəgilə getdilər.

– Aleksandra Mixaylovna da onlarla getdi; aman Allah, bədbəxtliyə bir bax! Təsəvvür edin, xanım, həmişə mənə bu cür bədbəxtlik üz verir! Sizdən acizənə xahiş edirəm, mənim salamımı yetirəsiniz; o ki qaldı Aleksandra Mixaylovnaya, deyin, yadına salsın... sözün qıyası, deyin ki, cümə axşamı günü, axşamçağı, Şopenin balladasının sədaları altında onlar özləri üçün nə arzu edirdilərsə, mən də səmimi qəlbən onlara bunu arzu edirəm; onların yadındadır... Mənim səmimi arzu və diləyimi yetirin! General İvolgin və knyaz Mışkin!

Bir az inanmış olan qadın baş əyərək:

– Yadımdan çıxmaz, – dedi.

Onlar pilləkənlə aşağı enəndə general hələ yenə də eyni qızgınlıq və hərarətlə təəssüf edirdi ki, ev sahiblərini görə bilmədilər və knyaz bu cür gözəl tanışlıqdan məhrum oldu.

– Siz bilirsinizmi, mənim əzizim, mən qəlbən bir az şairəm, siz bunu duya bildinizmi? Ancaq, bununla belə... bununla belə, biz, deyərsən, o evə getməmişdik, – deyərək general heç gözlənilmədən, qəflətən etiraf etdi, – mənim indi yadıma düşdü ki, Sokoloviçlər

başqa evdə yaşayırlar; hətta, gərək ki, indi Moskvada yaşayırlar. Hə, mən bir az səhv etmişəm, lakin bu... eybi yoxdur.

Knyaz məyus-məyus dedi:

– Mən ancaq bir şeyi bilmək istərdim; sizdən əlimi tamamını üzməliyəm; bəlkə, mən təkbaşına getsəm yaxşıdır?

– Ümidini üzmək? Təkbaşına getmək? Axı bu, mənim üçün ən vacib və mühüm bir tədbir olduğu halda, nəyə görə siz tək getməlisiniz? Özü də ki, mənim bütün ailəmin müqəddərində bundan çox şey asılıdır. Lakin gənc dostum, siz İvolgini pis tanıyırsınız. Kim “İvolgin” deyirsə, “divar” deyir. İvolginə divar kimi arxayın ol, hələ mənim xidmətə başladığım eskadrona belə deyirdilər. Mən ancaq yolüstü, qəlbimin təskinlik tapdığı bir evə bircə dəqiqəliyə baş çəkəcəyəm; artıq bir neçə ildir ki, təşviş və iztirablardan sonra...

– Siz evə getmək istəyirsiniz?

– Yox! Mən... kapitan arvadı Terentyevanın, keçmişdə mənim tabeliyimdə olmuş və hətta mənim dostum... kapitan Terentyevin dul arvadının yanına getmək istəyirəm... Mən orada, kapitan arvadının yanında ruhən dirçəlirəm; öz məişət və ailə iztirablarını, kədərini buraya gətirirəm... bu gün mənim qəlbimdə böyük mənəvi iztirab baş qaldırdığı üçün mən...

Knyaz mızıldadı:

– Mənə elə gəlir ki, onsuz da bayaq sizi narahat etməkdə çox böyük sarsaqlıq eləmişəm... bir də ki, siz indi... Əlvida!

General qışqırdı:

– Ay mənim gənc dostum, sizi buraxa bilmərəm, heç buraxa bilmərəm! Dul qadın, ailə başçısı, həm də öz qəlbində elə telləri ehtizaza gətirir ki, onlar mənim bütün varlığıma təsir edir. Onun yanına getmək beşcə dəqiqə çəkəcək; bu evdə mən naz-qəmzə eləmirəm, çəkinmirəm; mən burada, demək olar, yaşayıram; əl-üzümü yuyuram, ən vacib tualet işini görəndən sonra biz faytona minib Böyük Teatra sarı yollanırıq. Əmin olun ki, siz bütün axşamı mənə lazım olacaqsınız... Bax, bu evdə, biz gəlib çatdıq... Hə, Kolya, sən buradasan? Marfa Borisovna evdədirmi, olmaya elə sən də indicə gəlibsən?

Onlarla evin darvazası yanında üz-üzə gələn Kolya cavab verdi:

– Yox, canım, mən çoxdan buradayam, İppolitin yanında idim: halı pisdir; bu gün səhər yataqda idi. Mən indi kart almağa dükana

enirdim. Marfa Borisovna sizi gözləyir. – Kolya generalın yerişinə və duruşuna diqqət yetirib sözünü belə bitirdi; – Ancaq, ata, siz yamanca vəziyyətdəsiniz!.. Di yaxşı, gedək!

Kolya ilə rastlaşmaq knyazda generalı Marfa Borisovna ilə də müşayiət etmək fikri doğurdu; lakin bircə dəqiqəliyə. Knyaza Kolya lazım idi; generalı isə, hər halda, başdan rədd etmək qərarına gəldi, bayaq ona bel bağlayıb ümid etməsini özünə bağışlaya bilmirdi. Pilləkənlə xeyli, dördüncü mərtəbəyə qalxdılar; özü də, dal pilləkənlə qalxdılar.

Kolya yolda soruşdu:

– Knyazı tanımaq istəyirsiniz?

– Hə, dostum, tanımaq: general İvolgin və knyaz Mışkin, lakin Marfa Borisovna nə... necədir...

– Bilirsinizmi, ata, yaxşısı budur, siz getməyin! Didib-parçalayacaq! Üçüncü gündür buraya ayaq basmırsınız, halbuki o, pul gözləyir. Siz nə üçün ona pul vəd edibsiniz? Siz həmişə beləsiniz! İndi başınıza çarə qılın.

Dördüncü mərtəbədə alçaq bir qapının qabağında dayandılar, general, görünür, qorxusundan knyazı qabağa verirdi. O mızıldadı:

– Mən burada dayanacağam, qoy mənim gəlişim gözlənilməz olsun...

Kolya birinci daxil oldu. Xeyli ənlilik-kirşan sürtmüş, ayaqlarında ayaqqabı, əynində çəpkən olan, saçları hörülmüş qırx yaşlarında bir qadın qapıdan boylananda generalın gözlənilməz sovqatı birdən puça çıxdı. Qadın onu görəndə kimi qışqırmağa başladı:

– Odur ey, rəzil və hiyləgər adam; mənim ürəyimə elə bu cür də dammışdı!

Hələ də sadələvhcəsinə gülən general knyaza dedi:

– Keçin içəri, bu, elə-belə...

Lakin elə-belə deyildi. Onlar qaranlıq və alçaq dəhlizdən keçərək, altı dənə hörmə stul və iki də kiçik lomber masası qoyulmuş ensiz zala girən kimi ev sahibəsi nə isə adət edilmiş hüznü və adi səslə dərhal sözünə davam etdi:

– Vəhşi, ailəmin düşməni; vəhşi, qəddar; heç utanırsan? Heç xəcalət çəkirsən? Mənim var-yoxumu talan elədi, qanıma sordu, hələ bununla da kifayətlənməyib! Mən nə vaxta qədər dözəcəyəm, ay utanmaz, namussuz adam!

Zağ-zağ əsən və özünü itirmiş general mızıldadı:

– Marfa Borisovna, Marfa Borisovna! Bu... knyaz Mışkindir. General İvolgin və knyaz Mışkin.

Kapitan arvadı birdən knyaza müraciət etdi:

– Siz inanırsınızmı, siz inanırsınızmı ki, bu həyasız adam mənim yetim balalarımə rəhm eləmədi! Hər şeyi qarət elədi, hər şeyi daşıyıb apardı; hər şeyi satıb girov qoydu; heç bir şey saxlamadı. Sənin borc kağızların mənim nəyimə gərəkdir, ay hiyləgər, vicdansız adam? Cavab ver, bic kələkbaz, mənə cavab ver; gözü doymayan hərif: mən öz yetim uşaqlarıma nə yedirəcəyəm? Yeməyi haradan tapacağam? Bir ona baxın, sərxoş gəlib, heç ayaq üstə dayana da bilmir... Mən nəyə görə Allahın qəzəbinə düçar olmuşam, ay mürdar, eybəcər hiyləgər, mənə cavab ver.

Lakin generalın bunlara cavab verəcək halı yox idi.

– Marfa Borisovna, iyirmi beş manat... ən alicənab dostumun yardımını ilə ancaq bunu verə bilərəm. Knyaz! Mən dəhşətli səhv etmişəm! Həyat... belədir... İndi isə... bağışlayın, mən taqətsizəm, – deyə general otağın ortasında dayanıb, hər tərəfə baş əyə-əyə sözüne davam etdi, – mən taqətsizəm, bağışlayın! Lenacan! Yas-tıq... mənim əzizim!

Səkkizyaşlı qız, Lena dərhal yastıq dalınca yüyürdü, gətirdi, müşəbbədən üzə olan bərk və yırtıq divanın üstünə qoydu. General hələ çox söz demək niyyətilə divanda oturdu, lakin divana toxunan kimi böyrü üstə düşdü; divara sarı çevrilib, dindar və təmiz insan kimi yuxuya qərç oldu. Marfa Borisovna təntənə və kədərlə knyaza lomber masasının yanında stul göstərdi; özü onunla üzbəüz oturdu, əlini sağ yanağına dayayaraq, knyaza baxa-baxa dinməz-söyləməz köksünü ötürdü. Üç balaca uşaq, iki qız və bir oğlan (Lena uşaqların böyüyü idi) masaya yanaşdılar; üçü də əllərini masaya dayadı, üçü də diqqətlə knyaza tamaşa etməyə başladı. O biri otaqdan Kolya çıxdı. Knyaz ona müraciət etdi:

– Burada sizə təsadüf etməyimə mən çox şadam, Kolya, mənə kömək edə bilməzsinizmi? Mən mütləq Nastasiya Filippovna ilə getməliyəm. Bayaq Ardalion Aleksandroviçdən xahiş etmişdim, amma o yatdı. Məni ötürün, ona görə ki, nə küçələri tanıyıram, nə də yolu. Amma ünvanını bilirəm. Böyük Teatrın yanında, Mitovsovanın evi.

– Nastasiya Filippovnamı? O, heç vaxt Böyük Teatrın yanında yaşamayıb; atam isə, hərgah bilmək istəyirsinizsə, heç vaxt Nastasiya Filippovna ilə ayaq basmayıb; sizin ondan bir şey gözləməyiniz təəcübüdür. Nastasiya Filippovna Vladimirskayanın yaxınlığında, Pyat Uqlovun yanında yaşayır; oraya buradan daha yaxındır. Siz indimi getməlisiniz? İndi saat onun yarısıdır. Müsəidə edin, mən sizi otürüm.

Knyazla Kolya dərhal çıxdılar. Heyhat! Fayton tutmağa knyazın qəpiyi də yox idi. Piyada getmək lazım gəlirdi. Kolya dedi:

– Sizi İppolitlə tanış etmək istəyirdim, o, həmin çəpkənli kaptan arvadının böyük oğludur; o biri otaqda idi, naxoşdur, bütün gün yataqdan qalxmayıb. Lakin çox qəribə oğlandır, yamanca küsəyəndir; həm də mənə elə gəldi ki, o sizdən utanardı; ona görə ki, siz belə bir məqamda gəlibsiniz... Mən onun qədər utanmıram, ona görə ki, buraya gələn mənim atamdır; amma burada onun anası var; arada hər halda fərq var; ona görə ki, belə halda kişi xeylağı üçün heç bir namussuzluq yoxdur. Bir də ki, bu məsələdə kişininmi, yoxsa arvadın üstün olması, bəlkə də, xurafatdır. İppolit çox gözəl oğlandır, lakin o, ayrı cür zehniyyətlər köləsidir.

– Siz deyirsiniz o, vərəmdir?

– Hə, gerek ki, tez ölsəydi, daha yaxşı olardı. Mən onun yerinə olsaydım, mütləq ölüm arzulayardım. Onun bacı və qardaşlarına yazığı gəlir, o balaca uşaqlara. Hərgah mümkün olsaydı, hərgah pulumuz olsaydı; biz ikimiz birlikdə ayrıca mənzil tutar və bizim ailələrimizdən imtina edərdik. Bu, bizim arzumuzdur. Bilirsinizmi nə var, mən bayaq sizin əhvalatınızı ona söyləyəndə o hətta hiddətləndi: deyirdi ki, kim şapalağa dözüb, rəqibi duələ çağırmasa, alçaq adamdır. Bununla belə, o çox əsəbidir; mən daha onunla mübahisə etmirəm. Demək ki, belə əhvalat varmış, deməli, Nastasiya Filippovna sizi dərhal öz evinə dəvət etdi?

– Elə məsələ də orasıdadır ki, yox.

Kolya:

– Onda bəs siz necə gedirsiniz? – deyərək, hətta səkinin ortasında dayandı, – həm də... həm də ki bu cür paltarda, halbuki ora seçmə adamlar dəvət olunub.

– Vallah, doğrusu, heç bilmirəm içəri necə girəcəyəm. Qəbul edərlər – yaxşı, etməzlər – deməli, hörmətsizlik olacaq. O ki qaldı paltara, nə etmək olar?

– Sizin işiniz var? Yoxsa siz elə-belə, “nəcib cəmiyyət”də *pour passer le temps*¹ üçün gedirsiniz?

– Yox, mən, əslində... yeni mən iş üçün... mənim üçün bunu ifadə etmək çətindir, lakin...

– Yaxşı, hansı iş üçün getdiyinizi siz özünüz bilirsiniz; mənim üçün əsas cəhət budur ki, siz orada, sadəcə, ziyafətə, kameliyalar, generallar və sələmçilərin füsunkar cəmiyyətində iştirak etməyə can atmırsınız. Bağışlayın, knyaz, hərgah belə olsaydı, mən sizi lağa qoyar və sizə nifrət edərdim. Burada namuslu adam olduqca azdır, hətta hörmət olunmalı bir adam da yoxdur. İstər-istəməz xor baxmalı olursan; halbuki onların hamısı səndən hörmət tələb edir; birinci olaraq Varya. Knyaz, siz heç fikir verdinizmi, bizim zəmanəmizdə hamı fırıl-daqqıdır! Özü də məhz bizim Rusiyada; bizim hörmətli vətənimizdə, heç başa düşürəm ki, hər şey niyə bu cür qurulub. Elə bil ki, çox möhkəm dayanmışdı, amma indi nə kökə düşüb? Bunu hamı deyir və hər yerdə yazırlar. İfşa edirlər. Bizdə hamı ifşa edir. Valideynlər birinci olaraq sözlərindən qaçırlar; özləri özlərinin keçmiş əxlaq qaydalarından utanırlar. Odur, Moskvada ata oğlunu dilə tuturdu ki, pullanmaq üçün heç bir şeydən çəkinməsin, mətbuatdan məlumdur. Siz mənim generalıma baxın. Axı onun aqibəti nə oldu? Amma, bununla belə, bilirsinizmi nə var, mənə elə gəlir ki, mənim generalım vicdanlı adamdır, vallah belədir! Bütün bunların günahı nizamsızlıqla şərabdadır. Vallah, belədir! Hətta ona yazığım gəlir; ancaq mən danışmağa qorxuram; ona görə ki, hamı gülür, amma, vallah, yazıqdır. Axı o ağıllı adamlarda nə var? Hamısı müamiləçi, sələmçidir; başdan-ayağa hamısı! İppolit müamiləçiliyə bəraət qazandı; deyir elə bu cür də lazımdır; iqtisadi sarsıntı, nə işə qabarma və çəkilmələr olur; lənətə gəlsin onları. Onun bu cür danışması mənə çox yer eləyir, lakin o hiddətlənmişdir. Təsəvvür edin ki, onun anası, kapitan arvadı, generaldan pul alır, elə onun özünə də faizlə pul verir; lap biabırçılıqdır! Bilirsinizmi, mənim anam, Nina Aleksandrovna, generalın arvadı, İppolitə kömək edir, ona pul, paltar, dəyişək verir; hər cür yardım göstərir; İppolitə görə hətta qismən uşaqlara kömək edir; ona görə ki, bu uşaqlara baxan yoxdur. Varya da kömək edir.

– Bax, görürsünüzmü, siz deyirsiniz ki, vicdanlı və qüvvətli adamlar yoxdur, hamı ancaq müamiləçidir, halbuki qüvvətli adamlar

¹ Vaxt keçirmək üçün

meydana çıxıblar, sizin ananızla Varya. Məgər burada və bu cür şəraitdə kömək etmək mənəvi qüvvə əlaməti deyilmi?

– Varka bunu heysiyyət üçün edir, lovğalıqdan; anamdan geri qalmamaq üçün, amma anam ürəkdən edir... mənim ona hörmətim var... Bəli, mən buna hörmət edir və bəyənirəm. Hətta İppolit də bunu hiss edir; amma o, yamanca qəzəblənibdir. Əvvəlcə bunu lağa qoyurdu; anamın hərəkətini alçaqlıq hesab edirdi; lakin indi hərdənbir hiss etməyə başlayır. Hm! Demək, siz bunu qüvvə adlandıırırsınız? Mən bunu yadımda saxlayacağam. Qanya bilmir, yoxsa buna köməkləşmək deyərdi.

Fikrə dalmış knyaz birdən dedi:

– Demək, Qanya bilmir? Qanya, deyəsən, hələ çox şeyi bilmir.

– Bilirsinizmi, knyaz, siz mənim çox xoşuma gəlırsiniz. Sizin bayaqkı əhvalatınız heç mənim yadımdan çıxır.

– Elə siz də mənim çox xoşuma gəlırsiniz, Kolya.

– Bəri baxın, siz burada necə yaşamaq fikrindəsiniz? Mən bir az sonra özüm üçün məşğuliyət tapacağam; az-çox gəlırim olacaq; gəlin belə edək, mən, siz və İppolit, üçümüz də bir yerdə yaşayaq; mənzil kirayə edək, general da bizə qonaq gələr.

– Mən çox böyük məmnuniyyətlə, razıyam. Lakin biz, hər halda, baxarıq. İndilik mən olduqca dılxoram... olduqca. Necə? Gəlib çatdıq? Bu evdədir... nə gözəl küçə qapısı var! Qapıçı da dayanıb. Valah, Kolya, heç bilmirəm necə olacaq.

Knyaz çaşqın halda dayanmışdı.

– Sabah söyləyərsiniz! Çox da çəkinməyin. Allah sizə kömək olsun, uğur olsun; ona görə ki, bütün məsələlərdə mənim də əqidəm sizinki kimidir! Əlvida! Mən yenə oraya qayıdıram, İppolite söyləyəcəyəm. Sizi qəbul edəcəklərinə heç bir şübhə yoxdur, qorxmayın! Nastasiya Filippovna son dərəcə maraqlı qadındır. Bu pilləkənlə qalxın birinci mərtəbəyə, qapıçı sizə göstərer!

XIII

Knyaz pilləkənlə qalxanda çox nigaran idi; var gücü ilə özünə ürək-dirək verirdi; “uzaq başı qəbul etməyəcək və mənim haqqımda nə isə pis bir şey fikirləşəcəklər, ya da, yəqin, qəbul edəcəklər, gözümün içinə baxa-baxa məni lağa qoyacaqlar... Eh, eybi yoxdur!”

Doğrudan da, bu, onu çox da qorxutmurdu, lakin bir suala: “Orada nə edəcəkdir və oraya nə üçün gedir?” – sualına qətiyyətlə təskinlik-verici cavab tapa bilmirdi. Hərgah fürsət tapıb birtəhər Nastasiya Filippovnaya: “Siz bu adama ərə getməyin, özünüzü məhv etməyin, o, sizi sevmir; sizin pulunuzu sevir; bunu mənə o özü dedi: Aqlaya Yepançina da mənə deyib, mən də bunu sizə çatdırmaq üçün gəlmişəm”, – demək mümkün olsaydı da, bunun hər cəhətdən düzgün olacağı ağılına batmırdı. Həll olunmamış bir məsələ də fikrindən çıxırmırdı; bu, elə köklü məsələ idi ki, knyaz hətta bu barədə düşünməkdən də qorxurdu. Bunu ağılına da gətirə bilmir və cəsarəti çatmırdı; nə cür ifadə etmək lazım olduğunu da bilmir, qızır və bu fikir yadına düşəndə tir-tir əsirdi. Lakin iş bununla qurtardı ki, bütün bu həyəcan və təşvişlərə, şübhələrə baxmayaraq, o, hər halda, içəri girib Nastasiya Filippovnanı soruşdu.

Nastasiya Filippovna çox da böyük olmayan, lakin, həqiqətən, çox gözəl düzəldilmiş mənildə yaşayırdı. Onun Peterburqda yaşadığı bu beş il ərzində bir vaxtlar, əvvəllər, Afanasi İvanoviç Nastasiya Filippovna üçün pulu qətiyyətlə əsirgəmirdi; o zaman hələ Nastasiya Filippovnanın sevgisinə ümid bəsləyirdi və qadını, başlıca olaraq, rahatlıq və zinətlə şirnikdirmək istəyirdi; o bilirdi ki, zinətə qadın çox tez alışır; sonra isə bundan ayrılmaq çox çətin olur. Ona görə ki, zinət yavaş-yavaş, tədriclə zərurətə çevrilir. Bu məsələdə Totski qədim zamanların gözəl rəvayətlərinə sadıq qalaraq, bu rəvayətlərdə heç bir şeyi dəyişdirmir, duyğu və ehtirasların məğlub edilməz qüvvəsinə misilsiz hörmət bəsləyirdi. Nastasiya Filippovna zinətlərdən imtina etmirdi; hətta onları xoşlayırdı; lakin – bu da son dərəcə təəccüblü görünürdü – buna qətiyyətlə uymurdu; elə bil ki, həmişə bunsuz da keçinər bilirdi; hətta bir neçə dəfə bunu demək də istəmişdi; qadının bu xasiyyəti Totskini dilxor edir və heyrətləndirirdi. Bundan başqa, Nastasiya Filippovnanın xasiyyətində elə cəhətlər var idi ki, onlar Afanasi İvanoviçin lap qanını qaraldır (sonralar hətta nifrət dərəcəsinə varan), heyrətinə səbəb olurdu. Hələ orasını demirik ki, Nastasiya Filippovna qaba və mədəniyyətsiz adamları bəzən özünə yaxın buraxırdı; deməli, onları özünə yaxın buraxmağa meyl var idi, bundan başqa, qadında bəzi – son dərəcə əcaib meyillər də təzahür edirdi; nə isə, iki cür zövq qaba tərzdə bir-birini tamamlayırdı, o, elə şeylərlə və elə vasitələrlə keçinər, elə şeylərə

qane ola bilərdi ki, nəcib və incə ruhlu adam bu cür şeylərin varlığını heç ağılına da gətirə bilməzdi. Doğrudan da, sözgəlişi, hərəgah Nastasiya Filippovna qəflətən hər hansı bir şeyi, məsələn, özünün geydiyi batist dəyişəyi kəndli qadınların geyə bilməyəcəklərindən xəbərsiz olduğunu xoş və zərif tərzdə ifadə etmiş olsaydı, Afanasi İvanoviç, gərəkdir ki, son dərəcə məmnun olardı. Totskinin proqramı üzrə Nastasiya Filippovnanın bütün tərbiyəsi ilk zamanlar bu cür nəticələrə münəcər olurdu. Totski bu cəhətdən çox fəhmli adam idi; lakin, heyhat! Nəticələr çox təəccüblü oldu. Amma, buna baxmayaraq, Nastasiya Filippovnada elə qeyri-adi, maraqlı, orijinal keyfiyyətlər və elə güclü təsir bağışlayan xüsusiyyətlər var idi ki, onların cazibədarlığı indi də Afanasi İvanoviçin özünü bəzən heyran edirdi, baxmayaraq ki, onun Nastasiya Filippovna haqqındakı əvvəlki niyyət və fikirləri tamamilə puça çıxmışdı.

Qapını knyaza bir qız açdı (Nastasiya Filippovnanın xidmətçiləri qadın və qızlar idi), onun haqqında məlumat vermək xahişini dinləyərkən qızın qətiyyətlə heyrətlənməməsinə knyaz təəccüb etdi. Nə knyazın çirklə çəkmələri qızda zərrəc təəddüd oyada bilmişdi, nə enli kənarları olan şlyapası, nə qolsuz pləşi, nə də utancaq görkəmi. Qız onun pləşini çıxartdı, qəbul otağına dəvət etdi və dərhal onun haqqında məlumat verməyə getdi.

Nastasiya Filippovnanın mənzilinə toplaşmış şəxslər ən adi adamlardan və onun həmişəki tanışlarından ibarət idi. Əvvəlki illər ad günü münasibəti ilə buraya daha çox adam gələrdi. Əvvələn və başlıcası, Afanasi İvanoviç Totski ilə İvan Fyodoroviç Yepançin iştirak edirdilər; ikisi də iltifatlı idilər, lakin ikisi də Qanya haqqında deyiləcək son sözü eşitmək istəyirdi, üzrlərdən görünürdü ki, bunu səbirsizliklə gözləyirlər; ona görə də təşviş keçirirlər. Onlardan başqa, axşam ziyafətinə, əlbəttə ki, Qanya da gəlmişdi – o da çox kədərli, çox dalğın idi; hətta, demək olar, heç bir “lütfləkarlıq” göstərmirdi, çox vaxt kənardə, bir az uzaqda dinməz-söyləməz dayanırdı. O, Varyanı gətirməyə cəsəret etməmişdi; lakin Nastasiya Filippovna onu heç xatırlatmırdı da; halbuki Qanya ilə salamlaşan kimi knyazla bayaq baş vermiş olan əhvalatı onun yadına salmışdı. Generalın bu əhvalatdan xəbəri yox idi, ona görə bu məsələ ilə maraqlanmağa başladı. Bayaq nə olmuşdusa hamısını, knyazın yanına gedərək ondan üzr istəməsinə də Qanya təmkinlə, laqeydcəsinə, lakin tamamilə

açıq şəkildə söylədi. Eyni zamanda, o, knyaz haqqında öz rəyini qızgınlıqla söyləyib dedi ki, çox təəccüblüdür və Allah bilir nəyə görə onu “idiot” adlandıırıblar, halbuki knyaz haqqında o, tamamilə əksinə düşünür və əlbəttə ki, bu adamın ağı başındadır. Knyaz haqqında deyilən bu sözləri Nastasiya Filippovna böyük diqqətlə dinləyə-dinləyə Qanyanı maraqla müşahidə edirdi; lakin söhbət dərhal dəyişdi; səhərki əhvalatda fəal iştirak etmiş olan Roqojin barədə danışmağa başladılar; Afanasi İvanoviçlə İvan Fyodoroviç Roqojinlə də fəvqəladə dərəcədə maraqlanmağa başladılar. Məlum oldu ki, Roqojin haqqında xüsusi məlumatı Ptitsın verə bilər, çünki Ptitsın onun işlərilə az qala axşam saat doqquza qədər məşğul olmuşdur. Roqojin bütün varlığı ilə israr edirdi ki, günü bu gün ona yüz min manat pul tapsınlar. Eyni zamanda, Ptitsın dedi: “Doğrudur, o, sərxoş idi, lakin bu işi nə qədər çətin olsa da, onun üçün yüz min manatı, deyəsən, tapacaqlar; ancaq mən bilmirəm, bu günümü və hamısını tapa biləcəklər; amma çox adam işə girişib, Kinder, Trepalov, Biskup çalışırlar; nə qədər istəsələr faiz verir; əlbəttə, sərxoş olduğu üçün və ilk sevincinə görə...” – deyə Ptitsın sözünü bitirdi. Bütün bu məlumatı maraqla, lakin qismən qaşqabaqlı dinlədilər; Nastasiya Filippovna, görünür, fikir söyləmək istəməyib susmuşdu; Qanya da, həmçinin. General Yepançin öz-özünə az qala hamıdan artıq təşviş keçirirdi. Onun hələ səhərçağı təqdim etmiş olduğu mirvari çox soyuq bir lütfkarlıqla və hətta nə isə xüsusi bir istehza ilə qəbul olunmuşdu. Bütün qonaqlardan tək-cə Ferdışşenkonun kefi kök, damağı çağ idi, bəzən naməlum səbəbə görə qəhqəhə çəkirdi; bunu da ancaq ona görə edirdi ki, tələklilik rolunu özü boynuna götürmüşdü.

Məharətli və zərif söhbətçi kimi məşhur olan, əvvəllər isə bu ziyafətlərdə, adətən, söhbəti idarə edən Afanasi İvanoviçin özü, görünür, dilxor idi, həm də, elə bil ki, karıxmış, özünü itirmişdi. Sayca çox olmayan qalan qonaqlar (Allah bilir, nəyə görə isə dəvət olunmuş bir nəfər zəvil qoca müəllim, son dərəcə ürəkək və cıncırını da çıxarmayan naməlum və lap cavan bir oğlan; qırxyaşlı diribaş və şən bir aktrisa, bir nəfər də həddən ziyadə gözəl və zəngin geyinmiş və çox qaradınməz gənc bir xanım) söhbəti nəinki xüsusilə cəlandıra bilmir, hətta bəzən, sadəcə olaraq, bilmirdilər nədən danışsınlar.

Beləliklə, knyazın gəlişi lap yerinə düşmüşdü. Onun gəlməsi xəbəri təəccüb doğurdu, bir neçə adam qərribə tərzdə gülümsədi, bu gülüşə xüsusilə Nastasiya Filippovnanın heyrətə gəlməsi səbəb olmuşdu; onlar başa düşmüşdülər ki, knyaz Mışkini dəvət etmək Nastasiya Filippovnanın heç ağılına da gəlməyib. Lakin Nastasiya Filippovna heyrət etsə də, birdən o qədər məmnun oldu ki, məclisdəkilərin çoxu dərhal qəfildən gələn qonağı gülüş və şadlıqla qarşılamağa hazırlaşdılar.

İvan Fyodoroviç Yepançin bu məsələyə belə yekun vurdu:

– Bu, əlbəttə, onun sadələvhlüyündən irəli gəlib; amma, hər halda, bu cür meyilləri təqdir etmək olduqca təhlükəlidir, lakin bu dəqiqə, doğrusu, onun buraya lap elə bu sayaq orijinal tərzdə təşrif gətirmək fikrinə düşməsi pis deyil: onun haqqında mənə az-çox məlum olan şeylərdən deyə bilərəm ki, knyaz, bəlkə də, bizi şənləndirər.

Ferdişsenko dərhal əlavə etdi:

– Bir halda ki, öz xahişi ilə gəlir!

Ferdişsenkodan zəhləsi gedən general etinasızlıqla soruşdu:

– Bunun mətləbə nə dəxli var?

Ferdişsenko izah etdi:

– O dəxli var ki, daxil olmaq pulunu verəcək.

Ferdişsenko ilə bir cəmiyyətdə və eyni səviyyədə olmaq fikri ilə indiyə qədər razılığa bilməyən general davam gətirə bilmədi:

– Ancaq knyaz Mışkin, hər halda, Ferdişsenko deyil.

Ferdişsenko hırıldayıb cavab verdi:

– Ey, general, Ferdişsenkoya rəhm edin. Axı mənə xüsusi hüquqlar verilmişdir.

– Siz hansı xüsusi hüquqlardan dəm vurursunuz?

– Keçən dəfə mən bunu cəmiyyətə ətraflı izah etmək şərəfi qazanmışdım; siz əlahəzrət üçün bir də təkrar edirəm. Siz, əlahəzrət, lütfən görürsünüz ki, hamıda fərasət olduğu halda, məndə belə fərasət yoxdur. Bunun əvəzində mən doğru danışmaq üçün icazə almışam, ona görə ki, ancaq fərasəti olmayan adamların doğru danışması hamıya məlumdur. Bir də ki, mən çox kinli adamam; bu da ona görədir ki, məndə fərasət yoxdur. Mən hər cür təhqirə itaətkarlıqla dözüərəm; lakin təhqir edənin ilk uğursuzluğuna qədər; uğursuzluğa uğrayan kimi bunu ona dərhal xatırladır, elə o saat da bir şeylə

intişam alıram, İvan Petroviç Ptitsının mənim haqqımda dediyi kimi, şllaqlayırım, amma Ptitsın özü, əlbəttə, heç vaxt şllaq atmır. Krılovun təmsilini bilirsinizmi, əlahəzrət, “Aslan və eşşək” təmsilini? Bax biz ikimiz də burada təsvir olunanlarıq; bizim haqqımızda yazılıb.

General özündən çıxdı:

– Siz, deyəsən, yenə ağ yalan danışdınız, Ferdişşenko.

Məsələnı dərinləşdirib daha da qəlizləşdirməyin mümkün ola biləcəyinə ümid edən Ferdişşenko generalın bu fikrindən yapışdı.

– Siz niyə nigaran olursunuz, zati-aliləri? Nigaran olmayın, əlahəzrət; mən öz yerimi bilirəm: mən deyəndə ki, biz sizinlə Krılovun “Aslan və eşşək” təmsilindən, eşşəyin rolunu mən, əlbəttə, öz öhdəmə götürürəm; siz isə, zati-aliləri, aslansınız, Krılovun təmsilində deyildiyi kimi:

Meşələr tufanı o qüdrətli şiş
Qocaldı, qalmadı biləyində gir.

Mən də, zati-aliləri, eşşəyəm.

General ehtiyatsızlıq edib qəfil ağzından söz qaçırdı:

– Sonuncu fikirlə mən razıyam.

Bütün bunlar, əlbəttə, irəlicədən düşünölmüş qaba şeylər idi, lakin bir qayda olaraq, qəbul edilmişdi ki, Ferdişşenkoya təlxəklik rolu oynamaq müsaidə edilir.

Ferdişşenko birdən dedi:

– Məni elə bunun üçün saxlayıb buraya buraxırlar ki, mən məhz bu ruhda danışıım. Yaxşı, mənim kimi bir adamı, doğrudan da, qəbul etmək mümkündürmü? Bəs axı mən bunu başa düşürəm. Yaxşı, məni, bu cür bir Ferdişşenkonu Afanasi İvanoviç kimi zərif ruhlu bir centlmenlə yanaşı oturmaq olarmı? Qeyri-ixtiyari olaraq yeganə bir izahat qalır. Ona görə oturdurlar ki, bunu heç təsəvvürə də gətirmək mümkün deyil.

Lakin Ferdişşenkonun danışığı, hərəkəti kobud olsa da, hər halda, təsir edirdi, hətta bəzən istehzaları çox güclü təsir bağışlayırdı; Nastasiya Filippovnanın xoşuna gələn də, gərək ki, elə bu idi. Kim Nastasiya Filippovnanın yanına mütləq gəlmək istəyirdisə, Ferdişşenkonun hərəkətlərinə dözməkdən başqa çarəsi qalmırdı. Ferdişşenko belə güman edirdi ki, onun bu cəmiyyətdə görünməsi ilk dəfədən Totskinin qətiyyəən xoşuna gəlməyib; o, çox düzgün

başə düşmüşdü ki, elə buna görə də onu burada qəbul etməyə başlayıblar; Qanya onun ucbatından misilsiz əzab və iztiraba düşər olmuşdu; Ferdişşenko bu cəhətdən Nastasiya Filippovnanın çox karına gəlmişdi.

– Knyazın isə mənim yanımda başlayacağı şey bu olacaq ki, modalı romans oxuyacaqdır.

Nastasiya Filippovnanın nə deyəcəyini gözləyərək, ona baxan Ferdişşenko sözünü belə bitirdi.

Nastasiya Filippovna acıqlı-acıqlı dedi:

– Güman etmirəm, Ferdişşenko; bir də xahiş edirəm, qızışib özünüzdən çıxmayın.

– A-a! Bir halda ki, o, xüsusi himayə altındadır, onda mən də yumşalıram...

Lakin Nastasiya Filippovna ona qulaq asmayıb, ayağa qalxdı, knyazı özü qarşılaşmağa getdi...

Nastasiya Filippovna birdən knyazın qarşısına çıxaraq dedi:

– Mən bayaq tələsdiyimdən sizi evimə dəvət etməyi unutduğuma təəssüf edirdim, ona görə çox şadam ki, indi siz özünüz mənə cəsarətinizə görə təşəkkür edib tərifləmək imkanı verdiniz.

Nastasiya Filippovna bu sözləri deyə-deyə onun hərəkətini az da olsa özü üçün aydınlaşdırmağa çalışaraq knyaza nüfuzedici nəzərlə baxırdı.

Knyaz onun xoş sözlərinin müqabilində, bəlkə də, bir cavab verərdi; lakin o, elə məftun olmuş və o dərəcədə heyran qalmışdı ki, bir kəlmə də deyə bilmirdi. Nastasiya Filippovna bunu hiss etmiş və məmnun olmuşdu. Bu axşam o geyinib-kecinmiş olduğu üçün qeyri-adi təsir bağışlıyır. Nastasiya Filippovna onun əlindən tutub qonaqların yanına apardı. Knyaz qonaq otağının qapısında birdən ayaq saxlayıb, qeyri-adi həyəcanla, tələsə-tələsə pıçıldadı:

– Siz başdan-ayağa gözəllik və nəciblik mücəssəməsiniz... Hətta arıq və solğun olmağınız da bu təsiri gücləndirir. Adam sizi başqa cürə təsəvvür etmək də istəmir. Mən sizə gəlməyi necə arzulayırdım... mən... bağışlayın...

Nastasiya Filippovna güldü.

– Üzr istəməyin, bu, bütün qəribəlik və orijinallığı pozar. Demək, sizin haqqınızda doğru deyirlər ki, siz qəribə adamsınız. Deməli, siz məni kamillik mücəssəməsi hesab edirsiniz, eləmi?

– Hə.

– Siz adam tanımaqda mahir olsanız da, səhv edirsiniz. Bunu sizə günü bu gün xatırladaram...

Nastasiya Filippovna knyazı qonaqlara təqdim etdi; onların yarısından çoxu knyazı artıq tanıyırdı. Totski dərhal nə isə lütfkar bir söz dedi. Hamı, sanki, bir az ruhlandı, hamı birdən danışmağa başlayıb güldü. Nastasiya Filippovna knyazı öz yanında əyləşdirdi.

Ferdişsenko hamıdan bərk qışqırdı:

– Lakin axı knyazın buraya gəlməsində təəccüblü nə varmış? Məsələ aydındır, məsələ öz-özündən bəllidir!

Dinib-danışmayan Qanya birdən əlavə etdi:

– Məsələ həddən artıq aydın və həddən artıq öz-özündən bəllidir. Mən bu gün knyazı daim müşahidə etmişəm; bayaq Nastasiya Filippovnanın İvan Fyodoroviçin masası üstündəki portretinə ilk dəfə nəzər saldığı andan ona fikir verirdim. Yaxşı yadımdadır ki, bu fikir mənim ağılıma hələ bayaq gəlmişdi, indi isə buna tamamilə əminəm; yeri gəlmişkən onu da deyim ki, knyazın özü də bunu etiraf etmişdi.

Qanya bütün bu ifadəni fəvqəladə ciddi tərzdə, zərrə qədər zarafat etmədən, hətta qəmgin və kədərli dedi ki, bu da bir az təəccüblü göründü.

Knyaz qızarıb cavab verdi:

– Mən sizə heç bir şey etiraf etmədim, mən ancaq sizin sualınıza cavab verdim.

Ferdişsenko qışqırdı:

– Afərin, afərin! Heç olmazsa səmimi dedi; həm hiyləgərliklə, həm də səmimi!

Hamı bərkdən güldü.

Ptitsin Ferdişsenkoya yavaşdan və nifrətlə dedi:

– Əşi, qışqırmayın, Ferdişsenko.

İvan Fyodoroviç dedi:

– Knyaz, mən sizdən belə prueslər¹ gözləməirdim, siz heç bilirsinizmi kim belə hərəkət edə bilər? Halbuki mən sizi filosof hesab edirdim! Ay sizə nə deyim, yerə baxan şeytan!

Dişləri tökülmüş və indiyə qədər heç dinib-danışmayan yetmiş yaşlı qoca müəllim birdən və heç gözlənilmədən dedi, yaxud daha düzgün desək, fısıldaya-fısıldaya dilləndi:

¹ Prues – igidlik, hünər

– Məsumcasına zarafatdan knyaz məsum qız kimi qızardı, mən bundan belə nəticə çıxarıram ki, bu nəcib gəncin qəlbi ən gözəl duyğularla çırpınır, – qocanın bu axşam danışmağa başlayacağını ondan heç kəs gözləməirdi. Onun bu sözlərindən sonra hamı daha çox gülməyə başladı. Qoca, yəqin, elə düşünmüşdü ki, qonaqlar onun yerinə düşmüş sözlərinə gülürlər; hamıya baxıb o da şəqilti ilə gülməyə başladı, özünü də çox bərk öskürək tutdu; bütün bu cür orijinal qocaları, qarıları və hətta divanələri də nə üçünsə fəvqəladə dərəcədə xoşlayan Nastasiya Filippovna dərhal onu oxşamağa başladı; üzündən öpüb, ona çay gətirilməsini əmr etdi. İçəri girən qulluqçu qıza tapşırı ki, onun mantilyasını gətirsin; mantilyaya bürünüb əmr etdi ki, sobaya yenə odun atsınlar. Saat neçədir, sualına qulluqçu qız cavab verdi ki, on birin yansı olub.

Nastasiya Filippovna birdən qonaqları dəvət etdi.

– Cənablar, şampan şərabı içmək istəmirsinizmi? Mən hazırlamışam. Bəlkə, şənlənərsiniz. Xahiş edirəm, çəkinib-eləməyin.

Nastasiya Filippovnanın şərab içməyi təklif etməsi, xüsusilə belə sadələvhcəsinə bir ifadə ilə deməsi, çox qəribə göründü. Hamı bilirdi ki, onun əvvəlki məclislərində ədəb qaydalarına riayət olunardı. Ümumiyyətlə, ziyafət şənlənirdi, lakin bu, həmişə olduğu kimi deyildi. Buna baxmayaraq, şərabdan imtina etmədilər; əvvələn, generalın özü, ikincisi, gümrah və şən xanım, qoca, Ferdişsenko; onlardan sonra da hamı. Başlanmaqda olan yeni ahəngə mümkün qədər xoş və ürəkaçan zarafat səciyyəsi vermək ümidi ilə Totski də öz badəsinə götürdü. Təkcə Qanya heç bir şey içməirdi. Nastasiya Filippovna da şərab tökülmüş badəni götürüb dedi ki, bu axşam üç qədəh içəcəkdir, onun əcaib şıltaqlıqları bəzən çox kəskin şəkil alırdı, gah eyni açılır, gah da tutulurdu, gah qaş-qabağını tökür, fikrə gedir, gah da çılgın halda mənasız və səbəbsiz gülümsəməyə başlayırdı; onun bu halından bir şey başa düşmək mümkün deyildi. Bəziləri şübhələndirdilər ki, o qızdırmalıdır; nəhayət, fikir verib gördülər ki, o özü də nə isə gözləyir, tez-tez saata baxır, hövsələdən çıxır, səbri çatmır, fikri dağınıq olur.

Şən xanım soruşdu:

– Deyəsən, siz bir balaca qızdırmalısınız, eləmi?

Doğrudan da, rəngi qaçmış və sanki, bərk titrətməsinin qarşısını bəzən almağa çalışan Nastasiya Filippovna cavab verdi:

– Hətta balaca deyil, bərk qızdırmam var; ona görə də mantil-yaya bürünmüşəm.

Hamı təşvişə düşüb hərəkətə gəldi.

Totski İvan Fyodoroviçə baxıb dedi:

– Bəlkə, biz ev sahibəsini narahat etməyək?

Nastasiya Filippovna qəflətən ısrarla və mənalı-mənalı dedi:

– Qətiyyəyən yox, cənablar! Mən məhz sizdən xahiş edirəm əyləşə-siniz. Sizin bu gün burada olmağınız mənim üçün xüsusilə zəruridir.

Bu axşam olduqca mühüm bir qərarın qəbul olunacağı qonaqların hamısına məlum olduğu üçün bu sözlər fövqəladə ciddi təsir bağışladı; generala Totski bir də baxışdılar; Qanya yerində həyəcanla qurcuxdu.

Gümrah və şən xanım dedi:

– Bir peti-jö¹ oynamaq yaxşı olardı.

Ferdışsenko əlavə etdi:

– Mən ən gözəl və yeni bir peti-jö bilirəm; bu elə bir oyundur ki, dünyada bircə dəfə başlanmış, o da müvəffəqiyyətsiz olmuşdur.

Gümrah və şən xanım soruşdu:

– O necə şeydir?

– Bir dəfə biz bir məclisə toplaşmışdıq; bir az da içmişdik, bircədən kim isə təklif etdi ki, bizdən hər birimiz masanın arxasından qalxmadan özü barədə ucadan bir şey söyləsin; lakin elə bir şey ki, o özü bunu səmimi olaraq, vicdanla bütün ömrü boyu yol vermiş olduğu bütün bəd əməlləri içərisində ən pis hərəkət hesab edir, lakin bu şərtlə ki, səmimi olsun, ən başlıcası, səmimi olsun, yalan danışmasın!

General dedi:

– Əcaib fikirdir.

– Zati-aliləri, burada nə varmış, nə qədər əcaib olsa, bir o qədər yaxşıdır.

Totski dedi:

– Gülməli fikirdir, bununla belə, aydındır: xüsusi qəbildən olan lovğalıq.

– Bəlkə, lazım olan da elə bu idi, Afanasi İvanoviç.

Gümrah və şən xanım dedi:

– Bu cür peti-jödən gülmək deyil, adam ağlamalı olar.

---

¹ Salon oyunu

Ptitsın əlavə etdi:

– Qətiyyən mümkün olmayan və mənasız şeydir.

Nastasiya Filippovna soruşdu:

– Baş tutdumu?

– Elə məsələ də orasıdadır ki, yox, çox pis oldu; hərə, doğrudan da, bəzi şeylər söylədi; çoxları həqiqəti danışdı; təsəvvür edin ki, bəziləri hətta məmnuniyyətlə söyləyirdilər; sonra hər kəs xəcalət çəkdi; davam gətirə bilmədilər! Bununla belə, ümumiyyətlə, məclis nisbətən şən keçirdi.

Nastasiya Filippovnanın birdən kefi açıldı, o dedi:

– Doğrudan, bu, pis olmazdı! Doğrudan, cənablar, bəlkə, təşəbbüs edək! Doğrusu, məclisimiz nə isə süst keçir. Hər birimiz... əlbəttə ki, öz razılığı ilə... bu səpkidə... bir şey söyləməyə razılıq versə, yaxşı olmazmı, burada tam sərbəstlikdir, necə bilirsiniz? Bəlkə, biz davam gətirərik? Bu, heç olmazsa, son dərəcə orijinaldır...

Ferdışenko onun sözüne qüvvət verdi:

– Dahiyənə fikirdir! Xanımlar iştirak etmirlər, kişilər başlayır; oyun, o vaxt olduğu kimi, püşk ilə təşkil edilir! Mütləq, mütləq! Kim ki, heç istəmir, o, əlbəttə, söyləmir; axı ancaq qeyri-lütfkar adam söyləmək istəməyəcək! Cənablar, siz öz püşklərinizi bəri verin, şlyapamın içinə salın, knyaz çıxaracaq. Vəzifə olduqca sadədir; özünün bütün həyatından ən pis hərəkəti nağıl etmək – bu, olduqca asandır, cənablar! Bax siz indi görürsünüz! Hərgah bir adamın yadından çıxsa, mən dərhal xatırlatmağı boynuma götürürəm!

İdeya heç kimin xoşuna gəlmirdi. Bəziləri qaşqabağını tökür, bir parası da bic-bic gülümsəyirdi. Bəziləri yüngülcə etiraz edirdilər; məsələn, İvan Fyodoroviç görür ki, bu əcaib fikir Nastasiya Filippovnanı olduqca maraqlandırır, ona görə etiraz etmək istəməirdi. Nastasiya Filippovna öz arzularını həmişə çılğıncasına amansızlıqla irəli sürürdü; son dərəcə şiltaq və hətta onun özünə heç bir fayda verməyən arzular da olsa, onları bəyan etməyi qərara alanda, fikrindən qətiyyən dönməzdi. İndi isə o, bir növ, isteriyalı vəziyyətdə idi, vurnuxur, xüsusilə, təşvişə düşmüş Totskinin etirazlarına tutması olan adam kimi, əsəbi halda gülürdü. Onun qara gözləri parlayırdı, solğun yanaqlarında iki qırmızı ləkə göründü. Qonaqlardan bəzilərinin sifətlərində təzahür edən məhzun və iyrenc ifadə, onun kinayəli arzusunu, bəlkə, daha da şiddətləndirirdi; ola bilsin, ona xoş

gələn ideyanın məhz abırsızlığı idi. Bəziləri əmin idilər ki, Nastasiya Filippovnanın bu məsələdə xüsusi bir niyyəti var. Bununla belə, razılaşmağa başladılar, hər halda, maraqlı idi; bir çoxlarını isə bu oyun olduqca cəlb edirdi; Ferdişsenko hamıdan çox əl-ayağa düşmüşdü.

Dinib-danışmayan gənc çəkinə-çəkinə dedi:

– Bəs hərgah qadınların yanında nağıl edilməsi mümkün olmayan əhvalatdırsa, onda necə...

Ferdişsenko cavab verdi:

– Onda siz bunu heç nağıl etməyin, guya ki, onsuz da pis hərəkət az imiş; eh, sizə nə deyim, cavan oğlan.

Gümrah və şən xanım əlavə etdi:

– Amma mən heç bilmirəm ki, hərəkətlərimdən hansını ən pis hərəkət hesab edirəm.

Ferdişsenko təkrar etdi:

– Xanımlar nağıl etmək vəzifəsindən azad olunurlar; ancaq azad olunurlar, şəxsən ilhama gələn olsa, biz buna yol verər və minnətdar olarıq. O ki qaldı kişilərə, bunu heç istəməsələr, azad olunurlar.

Qanya soruşdu:

– Axı mənim yalan danışmayacağımı necə sübut etmək olar? Hərgah yalan söyləsəm, onda oyunun bütün mənası itir. Özü də, axı kim yalan danışmaz? Hər bir adam mütləq yalan danışmağa başlayacaq.

Ferdişsenko birdən nə isə ilhamla dedi:

– Burada adamın necə yalan danışacağıının özü də maraqlıdır, Qanyacan, o ki qaldı sənə, sən özünün yalan danışmağından bir o qədər qorxma: ona görə ki, sənin ən pis hərəkətin onsuz da hamıya məlumdur. Bir siz fikirləşin, cənablar, biz sonra, məsələn, sabah, əhvalatlar və hərəkətlər nağıl ediləndən sonra bir-birimizin üzünə nə gözlə baxacağıq!

Totski təmkinlə soruşdu:

– Axı məgər bu, mümkün şeydirmi? Nastasiya Filippovna, siz bunu doğrudanmı ciddi hesab edirsiniz?

Nastasiya Filippovna istehza ilə dedi:

– Canavardan qorxan meşəyə getməz!

Getdikcə daha artıq təşvişə düşən Totski sözünə davam etdi:

– Lakin müsaidə edin, cənab Ferdişsenko, məgər bundan peti-jö düzəltmək mümkündürmü? Mən sizi inandırırım ki, bu cür şeylər heç vaxt baş tutmur; axı özünüz deyirdiniz ki, bu, bir dəfə baş tutmayıb.

– Necə yeni baş tutmayıb! Mən ki, keçən dəfə, üç manatı necə oğurlamış olduğumu söylədim; heç bir şeyə baxmayıb nağıl etdim!

– Fərz edək ki, elədir. Lakin axı siz bu əhvalatı elə söyləməli idiniz ki, həqiqətə oxşasın və sizə də inansınlar, halbuki bunun üçün imkan yox idi, elə deyilmi? Qavriła Ardalionoviç isə tamamilə ədalətli surətdə dedi ki, bir balaca qəlpik hiss edilsə, oyunun bütün mənası itir. Burada həqiqəti ancaq təsadüfən, bu cəmiyyətdə təsəvvür edilməz tərzdə tamamilə ədəbsizcəsinə, həddən artıq tərbiyəsiz ifadə üslubunda, xüsusi bir lovğalıq əhvali-ruhiyyəsi ilə nağıl etmək mümkündür.

Ferdişşenko qışqırdı:

– Lakin, Afanasi İvanoviç, siz nə qədər incə ruhlu adamsınız; hətta məni də heyrətə salırsınız! Cənablar, siz təsəvvür edin, Afanasi İvanoviç deyəndə ki, mən öz oğurluğum haqqında söylədiyimə həqiqətə bənzərlik verə bilməmişəm, ən incə tərzdə işarə edir ki, mən, əslində, oğurlaya bilməzdim (ona görə ki, bu barədə ucadan danışmaq ayıbdır); halbuki özü, bəlkə də, belə fikirləşir ki, Ferdişşenko lap yəqin oğurlaya bilərdi! Lakin keçək mətləbə, cənablar, başlayaq işə, püşklər toplanıb, elə siz də, Afanasi İvanoviç, öz püşkünüzü salıbsınız; deməli, heç kəs imtina etmir. Çıxanın, knyaz!

Knyaz əlini dinməz-söyləməz şlyapaya salıb, birinci püşkü çıxartdı – Ferdişşenko; ikinci – Ptitsın, üçüncü – general, dördüncü – Afanasi İvanoviç, beşinci – özü, altıncı – Qanya və sairə. Xanımlar oyunda iştirak etmirdilər.

Ferdişşenko qışqırdı:

– Aman Allah, bədbəxtliyə bir bax! Amma mən elə güman edirəm ki, birinci knyazın püşkü, ikinci generalın püşkü çıxacaqdır. Lakin şükür Allaha, heç olmazsa, İvan Petroviç məndən sonradır; bu, mənim üçün təsəlli olacaq. Demək, cənablar, əlbəttə, mən nəcib nümunə göstərməliyəm, lakin bu anlar mənim hər şeydən artıq təəssüf etdiyim cəhət budur ki, mən son dərəcə əhəmiyyətsiz adamam; heç bir gözəçarpan keyfiyyətim yoxdur, hətta rütbəm də çox cüzdür; yaxşı, Ferdişşenkonun pis hərəkətə yol verməsində, doğrudan da, maraqlı nə ola bilər? Axı, bir də ki, mənim ən pis hərəkətim nə olub? Məsələ *embardras de richessedir*¹. Oğru olmaya oğurluq etməyin mümkün olmasına Afanasi İvanoviçi

¹ Çətinlik pis hərəkətlərin çoxluğundadır.

inandırmaq üçün, görünür, yenə həmin oğurluq haqqında söyləməli olacağam.

– Cənab Ferdişsenko, siz məni bu məsələdə də inandırırınsız ki, adam özünün ədəbsiz hərəkətləri haqqında, bunları soruşmasalar da, nağıl edəndə, həqiqətən, bundan çox böyük həzz ala bilər... Bir də ki... bağışlayın, cənab Ferdişsenko.

Nastasiya Filippovna əsəbi halda və səbirsizliklə əmr etdi:

– Başlayın, Ferdişsenko, siz həddən artıq çox lüzumsuz şey çərənləyirsiniz; özünüz də heç söyləyib qurtarmayacaqsınız!

Hamı gördü ki, Nastasiya Filippovna özünün bayaqkı tutmalı, əsəbi gülüşündən sonra qəflətən hətta qüssəli, deyingən və tündməzac olmuşdur; buna baxmayaraq, israr edir və özünün dözülməz şıltaqlığından əl çəkmirdi. Afanasi İvanoviç dəhşətli iztirab keçirirdi. Onu İvan Fyodoroviç də cin atına mindirirdi; general heç bir şey olmamış kimi, şampən şərabı içir və hətta, ola bilsin, öz növbəsində bir şey söyləməyi nəzərdə tuturdu.

XIV

Ferdişsenko öz hekayətini söyləməyə başlayanda qışqırdı:

– Fərasətim yoxdur, Nastasiya Filippovna, ona görə də artıq-əskik danışır, çərənləyirəm! Məndə də Afanasi İvanoviçdə, yaxud İvan Petroviçdə olan kimi fərasət olsaydı, onda mən bu gün, Afanasi İvanoviç və İvan Petroviç kimi, daim dinməz-söyləməz oturardım. Knyaz, müsaidə edin sizdən soruşum, siz necə düşünürsünüz, mənə daim elə gəlir ki, dünyada oğrular oğru olmayanlardan daha çoxdur; həm də dünyada ömründə, heç olmazsa, bir dəfə də olsun bir şey oğurlamamış vicdanlı və namuslu adam tapılmaz. Bu mənim fikrimdir, bununla belə, mən bu fikirdən heç də elə nəticə çıxarmıram ki, başdan-başa hamı oğrudur, amma, vallah-billah, bəzən bu cür də nəticə çıxarmaq lap üreyimdən olardı. Bəs siz necə düşünürsünüz?

Darya Alekseyevna cavab verdi:

– Tfu, siz nə sarsaq danışırınsız; özü də yamanca cəfəngiyat söyləyirsiniz, heç ola bilməz ki, hamı nəşə bir şey oğurlamış olsun, mən heç vaxt, heç bir şey oğurlamamışam.

– Darya Alekseyevna, siz heç vaxt heç nə oğurlamayıbsınız, lakin birdən qızarıb pörtmüş olan knyaz nə deyəcək?

Doğrudan da, nədənsə qızarmış knyaz dedi:

– Mənə elə gəlir ki, siz doğru deyirsiniz; lakin həddən artıq şişirirsiniz.

– Bəs siz özünüzdə, knyaz, heç bir şey oğurlamayıbınız?

General sözə qarışdı:

– Tfu! Nə gülməli sözdür! Siz, cənab Ferdişşenko, aqlınızı başınıza yığın.

Darya Alekseyevna sözləri aydın tələffüz edə-edə dedi:

– Sadəcə olaraq, məsələ nağıl etməyə, işə başlamağa çatanda söyləməkdən utandınız; ona görə knyazı da öz arxanızca çəkmək istəyirsiniz, çünki knyaz dinib-eləmir.

Nastasiya Filippovna dilxor olaraq kəskin tərzdə dedi:

– Ferdişşenko, ya nağıl edin, ya da səsinizi kəsib dinməz oturun. Siz hamını hövsələdən çıxarırsınız.

– Bu dəqiqə, Nastasiya Filippovna, bir halda ki, knyaz etiraf etdi (ona görə ki, mən bunu təkidlə təkrar edirəm, knyaz onsuz da boynuna aldı), onda bəs, məsələn, başqa bir adam, (ad çəkmədən) bir zaman doğrusunu demək istəsəydim, nə deyərdi? Cənablar, o ki qaldı mənə, daha nağıl etməli bir şey qalmayıb: çox sadə, həm sarısaq, həm də pis bir əhvalat idi. Lakin sizi inandırırım ki, mən oğru deyiləm, heç özüm də bilmirəm ki, necə oldu oğurladım. Bu əhvalat üç il bundan əvvəl, Semyon İvanoviç İşşenkonun bağında bazar günü baş verdi. Onun evində qonaqlar nahar edirdilər. Nahardan sonra kişilər oturub şərab içirdilər. Birdən beynimə düşdü ki, ev sahibinin qızı Mariya Semyonovnadən xahiş edim fortepianoda bir şey çalsın. Küncdəki otaqdan keçib-gedirdim; Mariya İvanovnanın iş masasının üstündə üç manat gördüm, yaşıl üçlük; çıxarmışdı ki, bu pulu nəyəsə versin. Otaqda heç kəs yox idi. Mən pulu götürüb cibimə qoydum, nə üçün götürdüm – bilmirəm. Haradan ağılıma gəlmişdi, başa düşmürəm. Ancaq mən cəld qayıdıb masanın arxasında əyləşdim. Böyük həyəcan və təşviş içində oturub gözləyirdim, ara vermədən naqqallıq edirdim, lətifələr söyləyir, gülürdüm, sonra qalxıb xanımların yanına keçdim. Təqribən yarım saatdan sonra duyucu düşüb qulluqçulardan soruşmağa başladılar. Darya adlı qulluqçudan şübhələndilər. Mən qeyri-adi maraqla göstərüb, canıyananlıq etdim, hətta yadımdadır ki, Darya lap özünü itirəndə onu inandırmağa başladım ki, qız boynuna alsın, başımla zəmin oldum ki,

Mariya İvanovna rəhmdil qadındır, özü də bunları ucadan, hamının yanında deyirdim. Hamı dayanıb baxırdı; mən isə məhz özümün öyüd-nəsihət verməyimdən qeyri-adi həzz alırdım, halbuki üçlük mənim cibimdə idi. Bu üçlüyü mən elə həmin axşam restoranda şəraba verib içdim. İçəri girib bir şüşə lafit istədim; o vaxta qədər mən heç bir zaman bu cür, heç bir şeysiz, bir şüşə şərab istəməmişdim, tez xərcləyib rədd etmək istəyirdim. Mən nə o zaman bir vicdan əzabı çəkmişdim, nə də sonralar. İkinci dəfə, yəqin, belə şeyi təkrar etməzdim; istəyirsiniz buna inanın, istəyirsiniz yox, öz işinizdir; bu məni maraqlandırmır. Vəssalam, bu qədər.

Darya Alekseyevna nifrətlə dedi:

– Ancaq bu sizin, əlbəttə, ən pis hərəkətiniz deyil.

Afanasi İvanoviç dedi:

– Bu, bəd hərəkət deyil, psixoloji təsadüfdür.

Nastasiya Filippovna nifrətlə üz-gözünü turşudub soruşdu:

– Bəs qulluqçu qız?

– Qulluqçu qızı, əlbəttə, elə ertəsi gün qovdular. Bu evdə qayda-qanun möhkəm idi.

– Siz də buna yol verdiniz?

Bununla belə, nağıl etmiş olduğu əhvalatın hamıya həddən artıq pis təsir bağışlamasına müəyyən dərəcə heyrət edən Ferdişşenko hırıldadı:

– Əcəb! Məgər mən gedib özümdən xəbərçilik etməli idim?

Nastasiya Filippovna qışqırdı:

– Nə qədər çirkin hərəkətdir!

– Pah, siz adamdan onun ən pis hərəkəti haqqında söhbət eşitmək istəyirsiniz, eyni zamanda da parlaq zahiri ləyaqət tələb edirsiniz! Ən pis hərəkətlər həmişə çox çirkin olur, biz bu saat İvan Petroviçdən eşidəcəyik; bir də ki, öz xüsusi karetası olduğu üçün zahirən panlıdayan, özünü ləyaqət və məziyyət mücəssəməsi kimi göstərən azmı şey var. Çox adamın öz karetası var... Həm də hansı vasitələrlə əldə edilmiş kareta...

Sözün qıyası, Ferdişşenko qətiyyənlə davam gətirmədi, birdən elə hiddətləndi ki, hətta adı da yadından çıxdı, həddini aşdı, hətta bütün üz-gözü əyildi. Nə qədər təəccüblü olsa da, çox mümkün idi ki, o, nağıl etdiyi əhvalatdan tamamilə başqa cür müvəffəqiyyət gözləyirdi. Totskinin bu barədə dediyi kimi, bu ədəbsiz ifadə tərzindən

əmələ gələn “səhvlər” və “xüsusi səciyyə daşıyan lovğalıqlar” Ferdişşenkonun başına çox tez-tez gəlirdi, həm də onun xasiyyətinə tamamilə uyğun idi.

Nastasiya Filippovna qəzəbdən hətta diksinərək Ferdişşenkoya nüfuzedicini nəzərlə baxdı; Ferdişşenko dərhal qorxub susdu; qorxudan az qala canına üsütmə düşdü; çox baş aparmışdı, həddən artıq.

Afanasi İvanoviç hiyləgərliklə soruşdu:

– Birdəfəlik qurtarmayaq mı?

Ptitsın qətiyyətlə dedi:

– Növbə mənindir, lakin mən öz imtiyazımdan istifadə edərək nağıl etməyəcəyəm.

– Siz istəmirsiniz?

– Bacarmaram, Nastasiya Filippovna: bir də ki, bu cür peti-jönü qeyri-mümkün hesab edirəm.

Nastasiya Filippovna generala müraciət etdi:

– General, gərək ki, növbə sizindir; hərgah siz də imtina etsəniz, onda sizdən sonra oyunumuz pozulacaqdır; mən buna təəssüf edirəm, ona görə ki, mən axırda “öz xüsusi, şəxsi həyatımdan” bir hərəkəti söyləmək fikrində idim; lakin mən sizdən və Afanasi İvanoviçdən sonra söyləmək istəyirdim; ona görə ki, axı siz məni ruhlandırmalısınız, – deyə o gülüb sözünü bitirdi.

General coşqunluqla qışqırdı:

– Paho, bir halda ki, siz vəd edirsiniz, onda mən sizə lap bütün həyatımı da nağıl etməyə hazırım, lakin mən, etiraf edirəm ki, növbəmi gözləyərkən, öz lətifəmi hazırlamışdım...

Dilxorluğu hələ də davam edən Ferdişşenko acı-acı gülümsəyib cəsarətlə dedi:

– Zati-alinin təkəcə görkəmindən belə nəticəyə gəlmək olar ki, o, öz lətifəciyini xüsusi bir ədəbi zövq və ləzzətlə hazırlamışdır.

Nastasiya Filippovna da generala gözücu nəzər salaraq öz-özünə gülümsədi. Lakin görünürdü ki, onun kədər və əsəbiliyi getdikcə daha artıq şiddətlənir. Afanasi İvanoviç bir hekayət nağıl etmək vədəsi haqqında deyilən sözləri eşidəndə iqiqat qorxuya düşdü.

General başladı:

– Cənablar, hər adamda olduğu kimi, mənim də həyatımda bir o qədər zərif olmayan hərəkətlərə yol verdiyim hallar olub; lakin hər şeydən təəccüblüsü budur ki, mənim bu saat söyləyəcəyim qısa

lətifəni mən özüm bütün həyatımda baş vermiş olan ən pis lətifə hesab edirəm. Halbuki bu əhvalatdan otuz beş il keçmişdir; buna baxmayaraq, həmin əhvalatı xatırlayanda, necə deyərlər, müəyyən dərəcədə qəlbi ağrıdan təəssüratdan yaxa qurtara bilməmişəm. Bununla belə, fəvqəladə səfeh bir işdir, mən o zaman hələ ancaq praporşik idim və orduda əziyyətli işlə məşğul idim. Əlbəttə, məlum şeydir, praporşik: qan qaynayır, təsərrüfat da bir qara qəpiklik; o vaxt mənim Nikifor adlı dənşikim var idi, var gücü ilə mənim təsərrüfatımın qayğısına qalırdı; toplayır, yığır, tikir, qazıyıb təmizləyirdi; hətta harada əlinə nə keçsə hər yerdən oğurlayıb gətirirdi; təki evdəki mayəhtac artsın, çox sədaqətli və çox namuslu adam idi. Mən, əlbəttə, tələbkər, lakin ədalətli idim. Bir müddət biz balaca bir şəhərdə qalmalı olduq. Forştadt¹ bir nəfər istefaya çıxmış podporuçikin dul qalmış arvadının evində mənim üçün mənzil ayırdılar. Bu qarının səksən, yaxud da, heç olmazsa, buna yaxın yaşı vardı. Onun evi sınıqsalsaxa, çox pis taxta bir ev idi; yoxsul olduğu üçün heç qulluqçusu da yox idi. Lakin başlıca cəhət burasında idi ki, bir zaman onun çox böyük ailəsi və xeyli qohum-əqrəbası varmış; onlardan bir parası ölmüş, bir qismi harasa köçüb getmiş, qalanları isə qarını unutmuşdular, ərini isə qırx beş il bundan əvvəl dəfn edibmiş. Bundan bir neçə il əvvəl onunla bacısı qızı yaşayırmış; deyirdilər ki, bu qız qozbel və küpəgirən qarı kimi kinli imiş; hətta bir dəfə qarının barmağını dişləyibmiş; lakin qozbel qız da ölmüşdü, beləliklə də, qarı üç ilə yaxın idi ki, tək-tənha dolanırdı. Mən onun evində yamanca darıxırdım, özü də lap başiboş bir qarı idi; onunla heç nə barədə danışmaq olmurdu. Nəhayət, mənim xoruzumu oğurladı. Bu məsələ bu vaxta qədər də qaranlıqdır, lakin xoruzu ondan savayı heç kəs oğurlaya bilməzdi. Xoruzun üstündə biz onunla əməlli-başlı deyişdik; bu aralıq ayrı bir təsadüf baş verdi; məni özümün ilk xahişimə əsasən başqa bir mənzilə, üzbəüzdə olan forştadt, indiyə qədər də yadımda qalan uzunsaqqallı bir tacirin böyük ailəsinə köçürdülər. Nikiforla sevinə-sevinə köçürdük, qarından isə acıqlı-acıqlı ayrılırdıq. Üç gün keçəndən sonra mən təlimdən qayıtmışdım; Nikifor mənə məlumat verdi ki, “cənab, kasamızı əbəs yerə keçmiş ev sahibəsinə verdik, indi şorba tökməyə qab yoxdur”. Mən, əlbəttə, heyrət etdim. “Bu necə şeydir, nə təhər oldu ki, kasamız ev sahibəsində

¹ Forştadt – qəsəbə, şəhərkənarı

qaldı?” Təəccüb edən Nikifor məlumat verməyə davam edərək dedi ki, biz köçəndə ev sahibəsi kasanı ona görə verməyib ki, mən qarının küpəsini sındırmışam; buna görə də qarı öz küpəsinin əvəzinə bizim kasamızı saxlayıb, həm də, guya ki, ona mən özüm bu cür təklif etmişəmmiş. Qarının belə alçaqlığı, təbii ki, məni hiddətləndirdi; lap özümdən çıxdım. Qanım qaynadı, yerimdən sıçrayıb yüyürdüm; qarının yanına gələndə, necə deyərlər, cin atına minmişdim; halım özümdə deyildi, gördüm ki, qarı, gün işığından gizlənirmiş kimi, əlini yanağına dayayıb, dəhlizin küncündə tək-tənha oturmuşdur. Mən dərhal, bilirsinizmi, onun başına sözləri ıldırım kimi yağdırdım: “Sən, – dedim, – filan-filansan!” Özü də, bilirsinizmi, lap rus sayağı. Ancaq baxıb gördüm ki, qarı nə isə qəribə vəziyyətdədir: oturub, üzünü mənə tərəf tutaraq gözlərini bərəldib, bir kəlmə də cavab vermir, özü də, çox əcaib, çox təəccüblü baxırdı, həm də, elə bil ki, yırgalanırdı. Nəhayət, susdum, diqqətlə baxıb sual verdim; bir kəlmə də cavab almadım. Mən tərəddüd içində dayandım, milçəklər vızıldayır, günəş qüruba enirdi; dərin sükut çökmüşdü; mən lap çaşıb, nəhayət, xəcalət çəkərək, oradan uzaqlaşdım. Hələ evə çatmamış məni mayorun yanına çağırdılar; sonra rotaya baş çəkməli oldum; beləliklə də, evə axşamçağı qayıtdım. Nikiforun ilk sözü bu oldu:

- Cənab, heç bilirsinizmi, axı bizim ev sahibəsi ölübdür.
- Nə vaxt?
- Elə bu gün ikinci çağ, saat yarım bundan qabaq.

Deməli, mən onu söydüyüm vaxt qarı keçinirmiş. Onu sizə deyim ki, bu əhvalat məni elə heyrətə saldı ki, zorla özümə gəldim, hətta bilirsinizmi, yadımdan çıxara bilmirdim; gecələr də yuxuma girirdi. Əlbəttə, mövhumata qapılmadım, amma üçüncü gün kilsəyə, dəfn mərasiminə getdim. Sözün qıyası, vaxt nə qədər keçirsə, bu barədə daha çox düşünürəm. Lap ağır olmasa da, bəzən elə-belə fikirləşəndə, özümü yaxşı hiss etmirəm. Başlıcası, mən, nəhayət, bu məsələdə nə qərara gəldim? Əvvələn, qadın, necə deyərlər, bəşəri məxluqdur, bizim zamanəmizdə buna insanpərvər məxluq deyirlər; qarı yaşayırdı, çox yaşadı; nəhayət, ömrünü başa vurdu. Bir zaman onun uşaqları, əri, ailəsi, qohum-əqrəbası var idi; bu adamların hamısı onun ətrafında, necə deyərlər, fırlanır, başına dolanırdılar; hamının üzündə, necə deyərlər, təbəssüm görünürdü; amma birdən hər şey bitdi, hər şey puça çıxdı; qarı tək-tənha qaldı...

Əsrlərdən bəri hamının zəhləsini tökən murdar milçək kimi... Nəhayət, Allahın əmri ilə əcəli çatdı. Günəş qüruba enəndə, sakit bir yay axşamı mənim qarım da qanadlanıb uçdu – əlbəttə, burada adamın ağılına nəsihətamiz fikir gəlməyə bilmir; elə həmin məqamda, gənc, cəsür praporşik, necə deyərlər, göz yaşı axıtmaq əvəzinə, əlini belinə vurub, sırtıq-sırtıq arvadı bu dünyadan o dünyaya yola salır, özü də, tələf olmuş kasa üçün pis rus söyüşləri yağdırıya-yağdırıya yola salır! Şübhəsiz, mən günahkaram; bu əhvalatdan xeyli vaxt, uzun illər keçib, mən də təbiətən dəyişmişəm, ona görə də bu işə təəssüf edirəm. Belə ki, təkrar edirəm, mənim üçün hətta təəcübüdür; ona görə ki, günahkar da olsam, tamamilə günahkar deyiləm; axı qarı nə üçün məhz bu zaman ölmək fikrinə düşmüşdü? Əlbəttə, burada bir məsələ bəraət qazandırır ki, bu hərəkət, bir növ, psixoloji hərəkətdir; buna baxmayaraq, mən, on beş il bundan əvvəl, həmişə naxoş olan iki nəfər qarının mənim hesabıma əllilər evində saxlanıb müalicə olunmasını təmin etməyincə sakit ola bilməmişdim; bunu da o məqsədlə etmişdim ki, onların bu dünyadakı son günlərində vəziyyətləri yüngülləşsin, güzəranları yaxşı keçsin. Kapital vəsiyyət edib, bu tədbiri əbədiləşdirmək fikrindəyəm. Vəssalam, bu qədər. Təkrar edirəm ki, bəlkə, həyatda mənim çox günahlarım olub, lakin mən öz vicdanım qarşısında bu qəziyyəni bütün həyatımda ən pis hərəkət hesab edirəm.

Ferdişsenko belə nəticə çıxardı:

– Siz, zati-ali, ən pis hərəkət əvəzinə öz həyatınızda baş verən ən yaxşı hərəkətlərdən birini nağıl etdiniz, Ferdişsenkonu aldatdınız!

Nastasiya Filippovna etinasızlıqla dedi:

– Doğrudan da, general, mən heç təsəvvürümə də gətirməzdim ki... Hər halda, siz mehriban adamsınız, hətta buna təəssüf edirəm.

General lütfkarlıqla gülərək:

– Təəssüf? Nəyə görə? – deyə soruşub, özündən məmnun halda şampan şərabı içdi.

Lakin növbə Afanasi İvanoviçin idi; o da hazırlaşmışdı; hamı başa düşürdü ki, o da, İvan Petroviç kimi, imtina etməyəcəkdir, həm də ki onun nağıl edəcəyi əhvalatı bəzi səbəblərə görə xüsusi bir maraqla gözləyir və eyni zamanda Nastasiya Filippovnaya baxırdılar. Boylu-buxunlu Afanasi İvanoviç görkəminə tamamilə uyğun olan bir ləyaqətlə mülayim, lütfkar səsle öz “qəşəng hekayətlərindən”

birini nağıl etməyə başladı. (Yeri gəlmişkən deyək: o, görkəmli, qədd-qamətli, ucaboy idi; başı bir az dazlaşmışdı; saçları bir az ağarmışdı, şişman idi; yanaqları yumşaq, qırmızı və bir az sallaq idi; dişləri taxma idi. Qəşəng və səliqəli geyinirdi, dəyişəyi gözəl və zərif idi. Onun totuq və ağ əllərinə adam məmnuniyyətlə tamaşa edirdi. Sağ əlinin şəhadət barmağında bahalı brilyant üzük var idi.) Nastasiya Filippovna onun nağıl etdiyi müddət ərzində donunun büzməli qolundakı krujevasına diqqətlə tamaşa edir, onu sol əlinin iki barmağı ilə didişdirirdi; ona görə əhvalatı nağıl edən adamın üzünə bir dəfə də baxmağa macal tapmadı.

Afanasi İvanoviç sözüne belə başladı:

– Mənim vəzifəmi hər şeydən artıq asanlaşdıran cəhət, ancaq və ancaq, bütün həyatımda mütləq ən pis hərəkət hesab etdiyim əhvalatı nağıl etməyə borclu olmağımdır. Bir halda ki, məsələ belədir, əlbəttə, tərəddüd ola bilməz; məhz nəyi nağıl etmək lazım olduğunu vicdan və qəlbin yaddaşı dərhal xatırladacaqdır. Kədərle etiraf edirəm ki, mənim həyatımda baş vermiş bütün saysız-hesabsız, ola bilsin ki, yüngül və... axmaq hərəkətlərimin sırasında bir əhvalat var ki, mənə çox ağır təsir bağışlayıb; hafizəmdə hətta artıq kədərli iz buraxmışdır. Bu əhvalat təqribən iyirmi il bundan əvvəl baş vermişdir, o zaman mən kəndə Platon Ordınsevin yanına getmişdim. O, təzəcə zadəganlar başçısı seçilmişdi və qış bayramlarını keçirmək üçün gənc arvadı ilə kəndə gəlmişdi. Elə bu vaxt Anfisa Alekseyevnanın anadan olan günü yaxınlaşdı; bu gün münasibətlə iki bal-rəqs gecəsi müəyyən edilirdi. Bu zaman Düma-Fisin¹ *“La dame aue camelias”*² adlı gözəl romanı olduqca dəbdə idi və kübar cəmiyyətdə təzəcə gurultu qoparmışdı; mənim fikrimcə, bu, elə bir poemadır ki, nə ölümə məhkum olacaq, nə də köhnələcək. Əyalətdə bütün xanımlar, bu əsəri oxuyanlar heyran olub vəcdə gəlmişdilər, hekayətin gözəlliyi, baş qəhrəmanın orijinal təsviri, incəliyinə qədər işlənmiş bu cəlbedici aləm, nəhayət, kitabın hər yerinə səpələnmiş bu füsunkar təfsilat (məsələn, ağ və çəhrayı kameliya dəstələrindən növbə ilə istifadə etmək məqamı haqqında), sözün qıyası, bütün bu gözəl – zərif lövhələr və geniş təsvirlər sarsıdıcı təsir bağışlayırdı. Kameliya çiçəkləri qeyri-adi dəbə düşmüşdü.

¹ Düma oğul

² “Kameliyalı xanım” (fr.)

Hamı kameliya tələb edirdi, hamı bu çiçəkləri axtarırdı. Mən sizdən soruşuram: ballar, ziyafətlər az-az təşkil edilməsinə baxmayaraq, bal üçün hamı kameliya istəyəndə qəzada çoxmu kameliya tapmaq olardı? O zaman binəva Petya Vorxovskoy Anfisa Alekseyevnaya bütün varlığı ilə vurulmuşdu. Doğrusu, mən bilmirəm, onların arasında bir şey var idimi, yəni mən demək istəyirəm ki, onun, heç olmazsa, ciddi bir ümid bəsləməyə əsası var idimi? Binəva başını itirmişdi, axşamçağı balda Anfisa Alekseyevnaya təqdim etmək üçün kameliya tapmaq istəyirdi. Məlum idi ki, qubernator arvadının qonağı olan Peterburqdan gəlmiş qrafinya Sotskaya və Sofiya Bepalova, yaqın, ağ çiçək dəstələri ilə gələcəklər. Müəyyən xüsusi effekt yaratmaq üçün Anfisa Alekseyevna qırmızı kameliya istəyirdi. Binəva Platonu lap əldən salmışdılar; məlum məsələdir – ərdir, söz vermişdi ki, çiçək dəstəsi tapacaq – bəs sonra nə oldu? Hər cəhətdən Anfisa Alekseyevnanın qəddar rəqibəsi olan Mıtişşeva Katerina Aleksandrovna o günün ərəfəsində çiçəklərin hamısını almışdı, bu qadın Anfisa Alekseyevna ilə qanlı-bıçaq idi. Məlum məsələdir, göz yaşları, qışqırıq, bayılma. Platon məhv oldu. Aydın şeydir ki, Petya bu maraqlı anlarda bir yerdə çiçək dəstəsi tapsaydı, onun işləri bir xeyli irəliləyə bilərdi; bu cür hallarda qadının minnətdarlığı hədsizdir. Petya əlim-yandı vəziyyətində çırpınırdı; lakin baş tutan iş deyildi; burada söz deməyin mənası yoxdur. Anadan olma günü və balın ərəfəsində axşam saat on birdə Ordınsevin qonşusu olan Mariya Petrovna Zubkovagildə qəflətən onunla rastlaşdım. Kefi lap kök idi: “Sənə nə olub?” – “Tapmışam! Evrika!” – “Nə deyim, qardaş, sən məni heyrətləndirdin! Harada? Necə?” – “Yekşayskda (orda belə bir balaca şəhər var, cəmi iyirmi verstlikdə, özü də bizim qəza deyil), orada Trepalov familiarlı uzun, topasaqqal, varlı bir tacir var; qoca arvadı ilə yaşayır, uşaq əvəzinə ancaq sarı bülbülləri var. İkisi də çiçəklərə meyl salıblar; onda kameliyalar var”. – “Bağışlayacaqsan, bu, etibarlı iş deyil, yaxşı, birdən vermədi?” – “Diz çöküb, ayaqlarına döşənəcəyəm, verməyincə əl çəkməyəcəyəm, çiçəksiz qayıdan deyiləm!” – “Bəs nə vaxt yollanırsan?” – “Sabah dan yeri ağaranda, saat beşdə”. – “Yaxşı, Allah köməyin olsun!” Bilirsinizmi, onun əvəzinə nə qədər sevinirdim; qayıtdım Ordınsevgilə, nəhayət, saat ikiyə işlədi, amma mən nə işə birtəhər idim; xəyalımdan çıxmırdı. Uzanıb yatmağa hazırlaşdım, birdən ağılıma son dərəcə orijinal bir fikir gəldi! Dərhal özümü

verdim mətbəxə, sürücü Savelini oyatdım, on beş manat verdim, “yarım saata kimi atlar qapıda olsun!” Yarım saatdan sonra, əlbəttə, fayton darvazanın qabağında idi; mənə demişdilər ki, Anfisa Alekseyevnanın başı bərk ağrıyır, qızdırması var, özü də sayıqlayır – faytona əyləşib yollandım. Saat beşə işləyəndə mən Yekşayskda, karvansarada idim: dan yerinin ağarmasını gözlədim; ancaq dan yeri ağaranadək; saat yeddiyə işləyəndə Trepalovun evində idim; “belə, belə bir əhvalat, kameliya varmı? Əmican, atam, canım-ciyərim, kömək elə, xilas et, qabağında diz çökərəm!” Gördüm ucaboy, ağsaqqal, acıqlı bir qocadır – dəhşətli qoca idi. “Yox, yox, heç olmaz! Razi deyiləm!” Mən guppultu ilə onun ayaqlarına döşəndim! Tirtap uzandım! Qoca həтта qorxdu: “Siz nə edirsiniz, atam, siz nə edirsiniz, ay kişi?” Mən ona qışqırdım: “Axı burada insan həyatı söhbəti var”. “İndi ki belədir, aparın, Allah köməyiniz olsun”. Mən orada qırmızı kamelionaları kəsdim! Möcüzə idi; valehedici bir mənzərə, onun orada balaca da olsa, bütöv bir bitki şüşəbəndi vardı. Qoca köksünü ötürürdü. Yüz manat çıxartdım. “Yox, atam... siz məni bu cür təhqir etməyi rəva görməyin” – “İndi ki, belədir, – dedim, – möhtərəm cənab, siz bu yüz manatı lütfən qəbul edib, verin buradakı xəstəxanaya, qoy bu pulu xəstələrin vəziyyətini və yeməklərini yaxşılaşdırmaq üçün sərf etsinlər”. Qoca dedi: “Bax bu, atam, ayrı məsələdir, həm xeyirxah, həm də nəcib işdir; Allaha da xoş gedər; sizin sağlığınıza verərəm”. Bilirsinizmi, bu rus qocası mənim xoşuma gəldi; necə deyərlər, köklü-rişəli əsl rus, *de la vraie souche*¹. Səfərimin müvəffəqiyyətindən vəcdə gələrək, dərhal geri yollandım; Petya ilə rastlaşmamaq üçün dolama yolla qayıdırdıq. Gələn kimi çiçək dəstəsini Anfisa Alekseyevna yuxudan oyanan vaxt onlara göndərdim. Siz sevinc və şadlığı, minnətdarlığı, bu minnətdarlığın göz yaşlarını təsəvvür edə bilərsinizmi! Platon – hələ dünən qəm dəryasına qərq olmuş, ölüm ağuşunda olan Platon – mənim köksümdə hönkür-hönkür ağlayırdı. Heyhat! Qanuni nikah... yaranandan bəri bütün ərlər belədir! Heç bir şey əlavə edə bilməyəcəyəm; lakin bu qəziyədən sonra zavallı Petyanın işləri qəti olaraq pozuldu, əvvəlcə mən elə düşünürdüm ki, bu əhvalatdan xəbər tutan kimi mənim başımı kəsəcək; həтта onu qarşılamağa hazırlaşmışdım; lakin elə bir hadisə baş verdi ki, buna heç inana bilməzdim, onun ürəyi gedir, axşam

---

¹ Qədim

başlayır sayıqlamağa, səhər isə qızdırması qalxır: uşaq kimi için-için ağlayırdı, bədəni qıc olurdu. Bir aydan sonra sağalan kimi xahiş etdi onu Qafqaza göndərsinlər; sevgi macərəsinin dərin kökləri var imiş! İş bununla qurtardı ki, onu Kırmda öldürdülər. Hələ o zaman onun qardaşı Stepan Vorxovskoy alaya komandanlıq edirdi, müharibədə şücaət göstərmişdi. Etiraf edirəm ki, sonralar hətta uzun illər boyu vicdan əzabı mənə rahatlıq vermirdi, axı mən nədən ötrü, nə üçün onu bu cür məhv etdim? O zaman mən özüm vurulmuş olsaydım, yenə bir mənası var idi! Halbuki bu, sadəcə, şıltaqlıq idi, adicə bir arvadbazlıqdan başqa bir şey deyildi. Hərgah mən bu çiçək dəstəsini onun əlindən almasaydım, kim bilir, bəlkə, bu adam indiyə qədər yaşayardı, xoşbəxt olardı, müvəffəqiyyət qazanardı; türklərlə müharibədə iştirak etmək fikri heç ağına da gəlməzdi.

Afanasi İvanoviç əhvalatı nağıl etməyə necə təmkin və ləyaqətlə başlamışdı, o cür də qurtardı. Hamı gördü ki, Afanasi İvanoviç nağıl edib qurtaranda Nastasiya Filippovnanın gözləri göz kimi parladı, hətta dodaqları titrədi. Hamı onların ikisinə də maraqla baxırdı.

Bu məqamda bir söz deməyin mümkündür və lazım olduğunu başa düşən Ferdişşenko məhzun-məhzun qışqırdı:

– Ferdişşenkoya kələk gəldilər! Gör bir necə aldatdılar! Yox, lap belə ayrı cür kələk gəlib aldatdılar!

Sevinib şadlanan (Totskinin köhnə və sədaqətli dostu, hər işdə onunla əlbir olan) Darya Alekseyevna onun sözünü kəsdi:

– Sizə kim demişdi məsələni başa düşməyəsiz? Ona görə də ağıllı adamlardan öyrənin!

Nastasiya Filippovna etinasızlıqla dedi:

– Siz haqlısınız, Afanasi İvanoviç – peti-jö çox cansıxıcıdır, tez qurtarmaq lazımdır, mən də vəd etdiyim əhvalatı söyləyim, sonra hamımız kart oynayaq.

General həyəcanla təsvib etdi:

– Lakin əvvəl-əvvəl vəd olunmuş lətifə!

Nastasiya Filippovna kəskin ifadə ilə və gözlənilmədən, qəfil knyaza müraciət etdi:

– Knyaz, baxın, burada mənim köhnə dostlarım, general ilə Afanasi İvanoviç əyləşmişlər; daim məni ərə vermək istəyirlər. Siz mənə deyin görüm, necə bilirsiniz: mən ərə gedim, yoxsa yox? Siz necə desəniz, mən elə də edəcəyəm.

Afanasi İvanoviçin rəngi qaçdı; general quruyub qaldı, hamı gözünü zilləyib boynunu uzatdı. Qanya yerindəcə donub qaldı.

Knyaz boğuş səsle soruşdu:

– Ki... kimə?

Nastasiya Filippovna əvvəlki kimi kəskin, mətin və aydın ifadə ilə sözüənə davam etdi:

– Qavrila Ardalionoviç İvolginə.

Bir neçə saniyə sükutla keçdi; knyaz, elə bil, bir söz demək istəyir, amma deyə bilmirdi, sanki, sinəsinə dəhşətli ağırlıq çökmüşdü, nəhayət:

– Y-yox... getməyin! – deyə pıçıldayaraq, dərindən köksünü ötürdü.

Nastasiya Filippovna hökmlə və bir növ, təntənəli ifadə ilə Qanyaya müraciət etdi:

– Elə bu cür də olmalıdır! Qavrila Ardalionoviç! Siz eşitdinizmi, knyaz nə cür qət etdi? Mənim cavabım da elə budur, qoy bu iş bir-dəfəlik bitmiş hesab edilsin!

Afanasi İvanoviç səsi titrəyə-titrəyə dedi:

– Nastasiya Filippovna!

General heyrət və təşvişlə dedi:

– Nastasiya Filippovna!

Hamı hərəkətə gəldi, həyəcanlandı.

Nastasiya Filippovna qonaqlara, bir növ, nüfuzedicə nəzərlə, heyrətlə baxa-baxa sözüənə davam etdi:

– Sizə nə oldu, cənablar? Siz nə üçün belə təşvişə düşdünüz? Sizin sifətləriniz niyə belə ağardı!

Totski kəkələyə-kəkələyə mızıldadı:

– Lakin siz... yadınıza salın, Nastasiya Filippovna; siz söz vermişdiniz, vəd etmişdiniz... lap könüllü surətdə, həm də qismən rəhm edə bilərdiniz... Mən çətinlik çəkərəm və... əlbəttə, pərt olmuşam; lakin... sözün qıyası, indi, belə məqamda, özü də ki... adamların yanında, həm də bütün bunlar belə... ciddi bir işi bu cür peti-jö ilə qurtarmaq, namus və qəlblə bağlı olan bir işi... elə bir iş ki, ondan...

– Mən sizi başa düşürəm, Afanasi İvanoviç; siz, doğrudan da, lap çarırsınız. Əvvələn, nə olub, “adamların yanında” nə deməkdir? Məgər biz gözəl, məhrəm cəmiyyətdə deyilikmi? Həm də nə üçün “peti-jö”? Mən, doğrudan da, öz lətifəmi söyləmək istəyirdim,

gördünüz ki, söylədim də; məgər yaxşı deyildi? Bir də, siz nə üçün deyirsiniz ki, “qeyri-ciddidir”? Məgər bu, ciddi deyil? Siz eşitdinizmi, mən knyaza dedim: “Siz necə desəniz, elə də olacaq”; hə desəydi, mən o saat razılıq verərdim; lakin o yox dedi; ona görə də mən rədd etdim. Bu anlar mənim bütün həyatım tükədən asılı idi, bundan ciddi nə olar?

Knyazın bu cür nüfuz qazanması generala yaman yer eləmiş, onu hiddətləndirmişdi, qəzəbini gizlədə bilməyən general donquldandı:

– Lakin knyaz, bu məsələdə knyaz nə üçün? Axı bir də ki, knyaz nə karədir?

– Knyaz mənim üçün bütün ömrümdə həqiqi sədaqətli insan hesab edib inandığım ilk adamdır. O, ilk baxışdan mənə inandı, mən də ona inanıram.

Rəngi qaçmış Qanya titrək səslə və dodaqları əyilmiş halda, nəhayət, dedi:

– Mən ancaq onu deməliyəm ki, Nastasiya Filippovnanın... mənimlə bu cür fəvqəladə nəzakətli rəftarına görə mən ona təşəkkür edirəm, bu, əlbəttə, elə bu cür də olmalı idi... Lakin... knyaz... Knyaz bu işdə...

Nastasiya Filippovna onun sözünü kəsdi:

– Olmaya yetmiş beş minə işarə edirsiniz? Siz bunu demək istəyirdiniz? Heç gizlədib eləməyin; siz mütləq bunu demək istəyirdiniz! Afanasi İvanoviç, mən bunu əlavə etməyi unutmuşdum: siz bu yetmiş beş mini götürün özünüzə və bilin ki, mən sizə müftəcə sərbəstlik verirəm. Kifayətdir! Axı siz də rahat nəfəs almalısınız. Doqquz il üç ay! Sabah – yeni həyat başlanır; bu gün isə mənim anadan olan günüdür, bütün həyatımda ilk dəfə özüm üçün yaşayıram! General, siz də öz mirvarinizi götürün; budur, arvadınıza bağışlayın; səhərdən etibarən isə mən birdəfəlik mənzildən də köçüb gedirəm. Daha bundan sonra axşam ziyafətləri olmayacaq, cənablar!

Nastasiya Filippovna bunu deyib, getmək istəyirmiş kimi birdən ayağa qalxdı.

Hər tərəfdən:

– Nastasiya Filippovna! Nastasiya Filippovna! – səsləri eşidildi. Hamı təşvişə düşdü, hamı yerindən qalxdı; hamı onu dövrəyə aldı; bu həyəcanlı, əsəbi, hiddətli sözləri hamı nigarənçılıqla dinləyirdi; hamı

nə isə bir qarışıqlıq, şuluqluq olacağını hiss edirdi; heç kəs heç nə anlamır, heç kəs bir şey başa düşə bilmirdi. Bu an eynilə bayaq Qaneçkanın evində olduğu kimi, burada da birdən bərk zəng çalındı.

Nastasiya Filippovna qışqırdı:

– A-a-a! Bu da məsələnin xitamı! Axır ki, gəldi! Saat on ikinin yarısıdır! Sizdən xahiş edirəm əyləşəsiniz, cənablar, bu, məsələnin sonudur!

Nastasiya Filippovna bunu deyib əyləşdi. Əcaib gülüşdən onun dodaqları titrəyirdi. O dinməz-söyləməz, əsəbi halda oturub gözləyirdi, özü də, qapıya baxırdı.

Ptitsın öz-özünə mızıldadı:

– Roqojin və yüz min, şübhə ola bilməz.

XV

Qulluqçu qız Katya bərk qorxmuş halda içəri girdi:

– Nastasiya Filippovna, Allah bilir, orada nə həngamədir; on adam içəri dolub, hamısı da kefidir, buraya gəlmək istəyirlər; deyirlər ki, Roqojindir, siz özünüz bilirsiniz.

– Doğrudur, Katya, onların hamısını bu saat içəri burax.

– Doğrudanmı... Hamısını, Nastasiya Filippovna? Axı lap biabırçıdırlar. Yekə dəstədir!

– Hamısını, hamısını burax, Katya, qorxma, bir nəfər də bayırda qalmasın, hamısını, yoxsa sənsiz də içəri girərlər. Bax gör necə hayküyə salıblar, lap bayaqkı kimi. – Nastasiya Filippovna qonaqlara müraciət etdi: – Cənablar, mən belə bir dəstəni sizin yanınızda qəbul etdiyimə görə siz, bəlkə, inciyirsiniz? Mən çox təəssüf edir və üzr istəyirəm, lakin belə lazımdır; amma mən çox istəyərdim, çox arzu edərdim ki, siz hamınız məsələnin bu cür qurtarmasında mənim şahidlərim olmağa razılıq verəsiniz, ancaq özünüz necə istəyirsiniz, elə də edin...

Qonaqlar yenə də heyrət edir, pıçıldayırdı və bir-birinə baxırdılar; lakin tamamilə aydın oldu ki, bütün bunlar irəlicədən nəzərdə tutulub təşkil edilmişdir – Nastasiya Filippovna, əlbəttə, aqlını itirmiş olsa da – indi onu qərarından döndərmək olmaz. Hamı son dərəcə maraqlanmışdı, iztirab keçirirdi. Bununla belə, çox qorxuya düşə bilən elə bir adam da yox idi. Ancaq iki xanım var idi: ömründə çox

şeylər görmüş və çətin pərt edilə bilən gümrəh və şən xanım Darya Alekseyevna ilə göyçək, lakin dinməz, naməlum yad qadın. Lakin dinməz yad qadın çətin ki, bir şey başa düşmüş olaydı; bu, gəlmə alman qadın idi; bir kəlmə də rusca bilmirdi, bundan başqa, deyəsən, gözəl olduğu qədər də sarsaq idi. O lap xam idi; həm də onu məşhur axşam ziyafətlərinə dəvət etmək artıq dəb olmuşdu: o, ziyafətə ən qəşəng kostyumda gəlir, saçlarını elə darayıb düzəldirdi ki, elə bil sərgidə nümayiş etdirəcəkdə. Bəzi adamlar öz ziyafət axşamları üçün tanışlarından müvəqqəti olaraq, birgünlüyə, şəkil, vaza, heykəl, yaxud ekran aldıqları kimi, eynilə bu cür də, ziyafəti zinətləndirmək üçün həmin xanımı dəvət edib məclisdə gözəl bir şəkil kimi əylədirirdilər. O ki qaldı kişilərə, Ptitsın, məsəl üçün, Roqojinlə dost idi; Ferdişşenko özünü suda balıq kimi hiss edirdi; Qaneçka hələ də özünə gələ bilməmişdi; lakin öz rüsvayçı vəziyyətinə sona qədər dözmək qərarına gəlmişdi, buna dumanlı da olsa, dərin ehtiyac duyurdu, qoca müəllim məsələnin nə yerdə olduğunu yaxşı başa düşə bilmirdi, az qala ağlamaq istəyirdi; həm də ki Nastasiya Filippovnanın ətrafında da, onun özündə də nə isə qeyri-adi bir təşviş baş verdiyini görüb, qorxudan tir-tir əsirdi; qoca, Nastasiya Filippovnanı öz nəvəsi kimi sevirdi; lakin o, belə bir anda yıxılıb ölər, ancaq onu tərək etməzdi. Afanasi İvanoviçə gəlincə, o, əlbəttə, bu cür macərələrdə özünü biabır edə bilməzdi; lakin o hətta bu cür divanəlik dərəcəsinə varan nə ilə qurtaracağını həddən artıq maraqla gözləyirdi; bundan başqa, Nastasiya Filippovna onun haqqında iki-üç kəlmə elə söz demişdi ki, heç məsələni qəti aydınlaşdırmadan çıxıb getmək olmazdı. O qərara gəldi ki, axıra qədər oturaraq, bir kəlmə də danışmayıb, ancaq müşahidə eləsin, bunu da, əlbəttə, onun ləyaqət və nəcabəti tələb edirdi. İndicə, bu saat, bir az bundan əvvəl hədiyyəsinin çox saymazlıqla və gülməli tərzdə geri qaytarılmasına görə olduqca inciməmiş təkçə general Yepançin, əlbəttə, indi bütün bu qeyri-adi, eksentrik¹ hərəkətdən, yaxud da, məsələni, Roqojinin gəlməsindən daha artıq narazı qala bilərdi; bir də ki, onun kimi bir adam, Ptitsın və Ferdişşenko ilə yanaşı oturmağı qəti etməklə həddən artıq tənəzzül etmişdi; lakin ehtiras qüvvəsinin törətdiyi şeyi, əslində, öz vəzifəsini, borcunu, rütbə və nüfuzunu hiss etməklə və ümumiyyətlə, özünə qarşı hörmət duyğusu ilə məğlub etmək olardı;

¹ Çox qəribə, qeyri-adi tərzdə

beləliklə də, Roqojinlə onun dəstəsinin, hər halda, zati-ali ilə bir məclisdə oturmasına yol vermək olmazdı.

General öz fikrini bəyan etmək üçün Nastasiya Filippovnaya müraciət edən kimi qadın dərhal onun sözünü kəsdi:

– Ah, general, mən lap unutmışdım! Lakin siz əmin olun ki, mən sizin haqqınızda irəlicədən düşünmüşəm. Hərgah bu əhvalat sizə çox ağır gəlirsə, mən nə təkid edirəm, nə də sizi məəttəl etmək istəyirəm; indi burada məhz sizin qalmağınızı çox istəsəm də, təkid etməzdim. Hər halda, mənimlə tanış olmağınıza və mənə qarşı tərifləyiq münasibətinizə görə mən sizə çox təşəkkür edirəm; lakin siz qorxursunuzsa...

General nitsarcasına alicənablıq göstərib həyəcanla qışqırdı:

– Müsəidənizlə, Nastasiya Filippovna, bunu kimə deyirsiniz? Mən indi təkcə sizə sədaqətimə görə sizin yanınızda qalacağam; hərgah bir təhlükə varsa... Bundan başqa da, etiraf edirəm ki, son dərəcə maraqlanıram. Ancaq o barədə demək istəyirdim ki, onlar xalıları korlayacaqlar; yəqin ki, bir şeyi vurub sındıra bilərlər... Bir də ki, Nastasiya Filippovna, mən bilən, onları heç qəbul etmək lazım deyil!

Ferdışsenko təntənə ilə dedi:

– Roqojinin özü!

General tələsik Afanasi İvanoviçə pıçıldadı:

– Siz necə düşünürsünüz, Afanasi İvanoviç, bu qadın dəli olmayıbmi? Yəni mübaliğəsiz olaraq, əsl tibb qaydasında, hə?

Afanasi İvanoviç hiyləgərliklə pıçıldadı:

– Mən sizə demişdim ki, onda həmişə dəlilik əlamətləri təzahür edirdi.

– Özü də ki, qızdırıb titrədir...

Roqojinin dəstəsi yenə də səhərki adamlardan ibarət idi; elə bir dəyişiklik yox idi; dəstəyə ancaq bir nəfər çirkli əyyaş qoca əlavə olunmuşdu; bu qoca bir zaman hansı pozğun ifşaedici bir qəzetinse keçmiş redaktoru imiş; onun haqqında belə bir lətifə yayılmışdı ki, özünün qızıl dişlərini girov qoyaraq pulunu da şəraba verib içmişdir; ondan başqa, dəstəyə bir nəfər də istefaya çıxmış podporuçik qoşulmuşdu; peşəsinə və vəzifəsinə görə ağır yumruqlu səhərki cənabın qəti rəqibi idi; özünü də Roqojinin dəstəsindən heç kəs tanımırdı; bu adam dəstəyə küçədə, Neva xiyabanının güney tərəfində qoşulmuşdu; o, burada küçədən keçənləri dayandırıb Marlinski şivəsilə

sədəqə istəyirdi; belə bir hiyləgər dəlil gətirirdi ki, o, özü “bir zaman var idi ki, sədəqə istəyənlərin hərəsinə on beş manat verirdi”. Rəqiblərin ikisi də dərhal bir-birinə düşmən kəsildilər. Ağır yumruqlu cənab dəstəyə “sədəqə istəyən”i qəbul edəndən sonra hətta özünü təhqir olunmuş hesab edirdi, təbiətən dinməz adam idi, ancaq bəzən ay kimi nərildəyirdi; özü də, sən demə, kübar cəmiyyətə və siyasət aləminə mənsub olan “sədəqə istəyən”in ona yaltaqlıq edib qılıqlanmağına dərin nifrət nəzərilə baxırdı. Belə görünürdü ki, podporuçik “əməldə” qüvvə işlətməyi deyil, çeviklik və hiyləgərliyi daha üstün tutur; elə boydan da yumruğu ağır cənabdan gödək idi. O, açıq mübahisəyə girişmədən nəzakətlə, lakin çox lovğalana-lovğalana ingilis boksunun üstünlükləri haqqında bir neçə dəfə işarə etmişdi; sözün qıyası, sırf qərbçi olduğu aşkara çıxmışdı. Yumruğu ağır cənab “boks” sözünü eşidəndə nifrət və incikliklə gülümsəyirdi; həm də rəqibi ilə açıqdan-açığa mübahisəyə girişməyi özünə yaraşdırmayaraq, bəzən dinməz-söyləməz, sanki, qəfildən, tamamilə milli səciyyəli bir şeyi ona göstərir, yaxud da, daha doğrusu, bəzən bu milli şeyi nümayiş etdirirdi – iri damarlı, sarı tük basmış, düyündüyün zirpi yumruğunu irəli verirdi; onda hamı üçün aydın olurdu ki, hərgah bu dərin milli şey hədəfə düzgün endirilsə, doğrudan da, o yerdə xəşil əmələ gələr.

Bütün gün fikri-zikri Nastasiya Filippovnanın görüşünə getmək olan Roqojinin özünün səyi nəticəsində, bayaq olduğu kimi, indi də onlardan heç biri “möhkəm vurmamışdı”. Roqojinin özü isə, demək olar, lap ayılmışdı; amma bunun əvəzində, ömründə görmədiyi bu biabırçı və heç bir şeylə müqayisə edilə bilməyən gün ərzində məruz qaldığı bütün təəssüratlardan gicəllənmişdi. Onun gözü qarşısında, hafizəsində və qəlbində hər dəqiqə, hər an, daim birçə şey təcəssüm edirdi. Bütün vaxtını, saat beşdən gecə saat on birədək, bitib-tükənməyən kədər və təşviş içərisində Kinderlər və Biskuplarla bu birçə şey üçün əlləşməyə sərf etmişdi; bu müamələçilərin özləri də ona lazım olan şey üçün dəridən-qabıqdan çıxıb fir-fir fırlandıqları üçün az qala dəli olmaq dərəcəsinə çatmışdılar. Lakin buna baxmayaraq, Nastasiya Filippovnanın ağızucu, kinayə ilə və lap dumanlı şəkildə işarə etdiyi əldə işlənən pullardan yüz min toplana bilməmişdi; elə faizlərlə toplanmışdı ki, bunların haqqında hətta Biskupun özü də Kinderlə xəcalət çəkə-çəkə ucadan deyil, ancaq pıçılıtlı ilə danışırdı.

Roqojin bayaqkı kimi, yenə də hamıdan qabaqda gedirdi; qalanları isə öz üstünlüklərini tamamilə dərk etsələr də, qorxa-qorxa onun arxasınca gedirdilər. Onlar başlıca olaraq və Allah bilir, nəyə görə isə Nastasiya Filippovnadən qorxurdular. Onlardan bəziləri hətta elə düşünürdülər ki, hamısını dərhal “pilləkəndən qovacaqlar”. Belə düşünənlərdən biri də şıq geyimli və qəlbləri fəth edən Zalyojev idi. Lakin bəziləri və başlıca olaraq ağır yumruqlu cənab, ucadan deməsə də, ürəyində Nastasiya Filippovnaya qarşı dərin nifrət bəsləyir və hətta ona kinli-kinli baxırdı; özləri də onun yanına elə gedirdilər ki, elə bil, onu mühasirəyə alacaqdılar. Lakin ilk iki otağın son dərəcə gözəl, bəzəkli və səliqəli olması, ömürlərində eşitmədikləri və görmədikləri qiymətli şeylər, nadir mebel, şəkillər, nəhəng Venera heykəli – bütün bunlar onlarda dərin ehtiram duyğusu və hətta az qala qorxu hissi oyatmışdı. Qorxu hissinə baxmayaraq, bu, əlbəttə, onların heç birinin Roqojinin arxasınca yavaş-yavaş və hər tərəfə həyasızcasına, maraqla baxa-baxa qonaq otağına soxulmasına mane olmamışdı; lakin iri yumruqlu cənab, “sədəqəçi” və bir neçə nəfər başqası qonaqların arasında general Yepançini görəndə ilk anlar özlərini elə itirdilər ki, hətta aram-aram geri, o biri otağa çəkilməyə başladılar. Ən ürəkli və inamlı adam tək-cə Lebedev idi, o, Roqojinlə, demək olar, yanaşı yeri-yirdi, bir milyon dörd yüz min manat nağd pulun, yüz minin isə indicə, elə bu saat əldə olmasının, doğrudan da, nə demək olduğunu o başa düşürdü. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, onların hamısı, hətta hər şeyi bilən Lebedev də öz qüdrətlərinin hədd və hüdudlarını dərk edə bilmir, çaşırdılar, bilmirdilər ki, indi doğrudanmı hər şey etməyə ixtiyarları var, yoxsa yoxdur. Lebedev bəzi hallarda and içməyə hazır idi ki, hər şey etməyə ixtiyarları var; lakin bəzi dəqiqələr təşvişə düşürdü, hər ehtimala qarşı, qanunlar külliyyatının bir para və başlıca olaraq ruhlandırıcı və təskinlikverici maddələrini xatırlamağa ehtiyac duyurdu.

Nastasiya Filippovnanın qonaq otağı Roqojinin özünə, onun bütün həmrəhlərinə bağışladığı kimi deyil, əksinə təsir bağışladı. Pərdə qaldırılan kimi o, Nastasiya Filippovnanı gördü; bayaq, səhər-çağı olduğu kimi, indi də qalan şeyləri, hətta bayaqkılardan, səhər-kilərdən də qüdrətli nə var idisə, hamısını unuttu. Onun rəngi qaçdı, bir anlığa ayaq saxladı; görünür, onun qəlbi çırpınırdı. O, gözünü çəkmədən Nastasiya Filippovnaya bir neçə saniyə ürkək və çaşqın

nəzərlə baxdı. Birdən, bütün ağılı itirmiş kimi, az qala səntirləyə-səntirləyə masaya yanaşdı; keçəndə Ptitsının stuluna toxundu, çirkli, iri çəkmələri ilə dinməz dilbər – alman qadının çox gözəl mavi donunun krujevalı haşiyəsini basdaladı; üzr istəmədi və görmədi. Roqojin masaya yanaşanda onun üstünə əcaib bir şey qoydu; o, həmin şeyi öz qarşısında ikiəlli tutub qonaq otağına girmişdi. Bu, üç verşok hündürlüyü və dörd verşok uzunluğu olan böyük bir kağız bağılı idi; “Birjeviye vedomosti”yə möhkəm bükülüb, kəllə qəndlərin bağlandığı ciyələrə bənzər ciyə ilə hər tərəfdən bərk-bərk, çox möhkəm və iki dəfə də çarpaz bağlanmışdı. Sonra bir kəlmə də danışmayıb dayandı; özü haqqında çıxarılaçaq hökmü gözləyirmiş kimi əllərini yanına saldı. Onun kostyumu lap köhnə idi, təkçə boynuna sarıdığı açıq-yaşilla qırmızı naxışları olan ipək şərfi təptəzə idi. Böcək şəklində çox iri brilyant sancaq taxmış, sağ əlinin çirkli barmağına iri brilyant üzük keçirmişdi. Lebedev masaya üç addım qalmış dayanmışdı; qalanları, dediyimiz kimi, yavaş-yavaş qonaq otağına yığırdılar. Nastasiya Filippovnanın qulluqçuları Katya ilə Paşa da yüyürə-yüyürə gəlib, yuxarı qaldırılmış pərdələrin arxasından tamaşa etməyə başladılar; onlar dərin heyrət və qorxu ilə baxırdılar.

Nastasiya Filippovna Roqojini diqqət və maraqla süzərək, gözləri ilə “bağlı şeyi” göstərib soruşdu:

– Bu nədir?

Roqojin pıçıltı ilə:

– Yüz min! – dedi.

– Belə de, sözüne əməl etdin, qoçaqsınız! Əyləşin, xahiş edirəm, bax burada, bax bu stulda əyləşin, mən sizə sonra bir şey deyəcəyəm. Sizinlə gələnlər kimdir? Bütün bayaqkı dəstə? Yaxşı, qoy içəri girib otursunlar; bax oradakı divanda oturmaq olar; bu da bir divan. Bax orada iki kreslo var... onlar niyə gəlmirlər, olmaya istəmərlər?

Doğrudan da, bəziləri olduqca utanmışdılar, geri çəkilərək, o biri otağa keçdilər, oturub gözləməyə başladılar; lakin bir parası həmin otaqda qalıb onlara göstərilən yerlərdə oturdular; ancaq masadan xeyli aralı, çoxusu da künc-bucaqda oturdular; bir qismi hələ də gözə çarpmamağa çalışırdı; bəziləri də getdikcə və nə isə qeyri-təbii olaraq çox tez ruhlanmışdılar. Roqojin də ona göstərilən stulda oturdu, lakin çox oturmadı; bir az sonra ayağa qalxıb daha əyləşmədi: O, yavaş-yavaş qonaqları ayrı-ayrılıqda gözdən keçirməyə

başladı. Qanyanı görəndə acı-acı gülümseyib öz-özünə: “Buna bir bax!” pıçıldadı. Generalla Afanasi İvanoviçə cəsərlə baxdı; hətta onlarla heç maraqlanmadı da. Lakin Nastasiya Filippovnanın yanında knyazı görəndə fəvqəladə heyrət içində gözünü ondan xeyli vaxt çəkə bilmədi; bu görüşü özü üçün heç cür izah etməyə qüdrəti çatmırdı. Roqojinə baxanda elə düşünmək olardı ki, o, bəzi dəqiqələr lap sayıqlayır. Bu günün bütün sarsıntılarından başqa, o, bütün keçən gecəni vəqonda keçirmişdi, iki sutka idi ki, yatmamışdı.

Nastasiya Filippovna nə isə bir növ əsəbi halda, səbirsizliklə, təşəxxüslə hamıya müraciət edərək dedi:

– Cənablar, bax bu çirkli bağlının içində yüz min manat var. Bayaq o, dəli kimi qışqırdı ki, axşam mənə yüz min gətirəcəkdir; mən də oturub daim onu gözləyirdim. O, mənə qiymət qoyurdu: on səkkiz mindən başladı, sonra birdən qırxa sıçradı, sonra da bax bu yüzə qalxdı. Sözüünə əməl elədi! Tfu, onun rəngi nə yaman qaçıb!.. Bütün bu əhvalat bayaq Qanyanın evində baş verdi; mən onun anasının görüşünə getmişdim, mənim gələcək ailəmə; orada isə onun bacısı qışqıra-qışqıra mənim gözümlərinə dedi: “Bu abırsız arvadı buradan qovmayacaqlarmı?” Qanyanın, öz qardaşının üzünə isə tüpürdü. Qız xasiyyətə möhkəmdir!

General məzəmmətlə dedi:

– Nastasiya Filippovna!

O, məsələni özünə görə müəyyən dərəcə başa düşmüşdü.

– Nə olub, general? Olmaya ədəbsizlikdir? Siz fors eləməyin! Onumu deyirsiniz ki, mən fransız teatrında, lojada, fəthedilməz beletaj bəzəyi kimi əyləşirdim; beş il ərzində mənə yaxın düşmək istəyənlərin hamısından vəhşi kimi uzaq qaçırdım; məğrur idim, hər şeyə məsum nəzərlə baxırdım; axı bütün bunlar sarsaqlıq idi, mən axmaq idim! Budur, sizin gözünüzün qabağında gəlib masanın üstünə yüz min qoydu; özü də, beş il davam edən məsumluqdan sonra həm də, yəqin ki, orada onların üçatlı faytonları mənə gözləyir. Mənə yüz min qiymət qoydu! Qanya, sən mənə hələ indi də acığın tutur? Axı sən mənə doğrudanmı öz ailənə daxil etmək istəyirdin? Məni, Roqojinin aşnasını! Bəs knyaz bayaq nə dedi?

– Mən demədim ki, siz Roqojinin aşnasısınız, siz Roqojinin deyilsiniz!

Darya Alekseyevna dözə bilməyib birdən dedi:

– Nastasiya Filippovna, kifayətdir, anam-bacım, bəsdir, mənim göyərçinim, bir halda ki, onların hərəkəti sənə yer eləyir, ağır gəlir, onda sən onlara niyə fikir verirsən!? Sən doğrudanmı bu cür adama qoşulmaq istəyirsən, lap yüz minə də olsa! Doğrudur, yüz min böyük puldur! Sən yüz mini götür, amma onu qov getsin; onunla belə rəftar etmək lazımdır; eh, mən sənin yerinə olsaydım, onların hamısını... axı, doğrudan da, bu, nə cür işdir!?

Darya Alekseyevna hətta qəzəblənmişdi; o, mehriban və olduqca həssas qadın idi.

Nastasiya Filippovna ona baxıb gülümsədi:

– Sən acıqlanma, Darya Alekseyevna; axı mən bunu ona acıqlı-acıqlı demirdim. Məgər mən onu məzəmmət etdim? Mən, doğrudan da, başa düşə bilmirəm, bu necə oldu, namuslu bir ailəyə daxil olmaq kimi axmaq bir fikir mənim ağılıma haradan gəlmişdi. Mən onun anasını gördüm, bu qadının əlini öpdüm. Qanya, o ki qaldı bayaq sənin evində mənim sizi lağa qoymağıma, bunu mən qəsdən edirdim; özüm axırıncı dəfə görmək istəyirdim ki, sən nə dərəcədə alçala bilərsən? Sən məni, doğrudan da, heyrətləndirdin. Mən çox şey gözləsəm də, bunu gözləmirdim! Axı bax o, az qala, sənin toyunun ərəfəsində mənə bu cür mirvari bağışlayır, mən də qəbul edirəm; bəs sən bunu bilə-bilə məni özünə necə arvad edə bilərdin? Bəs Roqojin? Axı o, sənin evində, sənin ananın və bacının yanında mənə qiymət qoyurdu; amma buna baxmayaraq, sən yenə də mənimlə nikahlanmağa gəlibsən; az qala bacını da gətirirdin, eləmi? Roqojin sənin haqqında doğrumu dedi ki, sən üç manatın xətrinə Vasilyev adasına dizin-dizin, sürünə-sürünə gedərsən?

Roqojin qəflətən yavaşdan, lakin böyük bir inamla dedi:

– Sürünər.

– Sən acıdan ölən olsaydın, yenə təhəri var idi: axı deyirlər ki, sən yaxşı maaş alırsan! Hələ bunlar kifayət etməmiş kimi, biabırçılıqdan başqa, sən öz evinə nifrət etdiyini arvadını aparmaq istəyirdin! (Axı ona görə ki, sən mənə nifrət edirsən; məni görməyə gözün yoxdur; mən bunu bilirəm!) Yox, mən indi inanıram ki, sən kimi şəxs pul üçün adam öldürər! Axı indi sizin hamınızın varlığına ehtiras elə hakim kəsilib, pul sizin aranızda elə təfriqə salıb ki, siz, sanki, aqlınızı da itiribsiniz. Özü uşaq ola-ola, müamələçiliyə can atır! Yaxud

bir də görərsən ki, ülgücə ipək sarıyıb bərkidərsən, sonra da ehmal-lica daldan öz dostunun başını qoyun başı kimi kəsərsən; mən belə bir əhvalatı bu yaxınlarda oxumuşam. Sən yamanca həyasız adam-san! Mən həyasızam, amma sən daha betər həyasızsan! Mən hələ gül dəstəsi düzəldən barədə demirəm...

Həqiqətən, kədərlənib məyus olan general əlini əlinə çırpıb dedi:

– Sizmi, bunu sizmi deyirsiniz, Nastasiya Filippovna. Siz, son dərəcə nəzakətli, incə ruhlu, zərif fikirli bir qadın, bir baxın! Bu nə dildir! Bu nə üslubdur!?

Nastasiya Filippovna birdən güldü:

– Mən indi sərxoşam, general, mən kef eləmək istəyirəm! Bu gün mənim bayramımdır, mənim şənlik günümdür; mənim xoş günümdür; mən bunu çoxdan gözləyirdim. Darya Alekseyevna, sən bu gül dəstəçisini, bu “*Monsieur aux camelias*”¹ görürsənmi, odur bax, oturub bizə gülür.

Totski ləyaqətlə etiraz etdi:

– Mən gülmürəm. Nastasiya Filippovna, mən çox böyük diq-çətlə qulaq asıram.

– Düşünürəm ki, mən beş il ərzində ona nə üçün əzab verib, yaxasını əlimdən buraxmırdım? Ondan ötrü əzab çəkməyə dəyərdimi!? O nə cür adam olmalıdırsa, elə o cür də var... O hələ məni öz qarşısında günahkar da hesab edər: axı mənə tərbiyə verib, məni qrafinya kimi saxlayıb, nə qədər pul getdi, nə qədər pul xərcləndi; hələ orada ikən mənə namuslu bir ər tapmışdı: burada isə Qanyanı tapdı; sən necə düşünürsən: mən bu beş il ərzində onunla yaşama-mışam, amma ondan pul alırdım; elə düşünürdüm ki, mən haqlıyam! Axı mən özüm özümü lap çaşdırmışdım! Bax sən deyirsən, yüz mini götür, bir halda ki, iyrenc işdir, onları qov rədd olsunlar. İyrenc olmağına, doğrudan da, iyrencdir... Mən çoxdan ərə gedə bilərdim, özü də nəinki Qanyaya, axı bu da çox iyrenc əhvalatdır. Bəs axı mən nə üçün beş ilimi bu qəzəb və hiddət içərisində itirdim! Amma sən inanırsan ki, dörd il bundan qabaq, bəzən düşünür-düm ki, bəlkə, mən, doğrudan da, öz Afanasi İvanoviçimə ərə gedim? Mən o vaxt qəzəbdən belə düşünürdüm; o zaman mənim ağılıma azmi fikir gəlirdi; amma axı, doğrudan da, mən onu məcbur edə bilərdim! Özü mənə yalvarırdı, inanırsan, yoxsa yox? Doğrudur,

¹ Kameliyalı cənabı

o yalan danışırdı; axı lap qadın düşkünüdür, dözə bilmir. Ancaq sonra, Allaha şükür ki, fikirləşdim: o, bu cür hiddət göstərməli adamdır! O zaman birdən ona elə nifrət etdim ki, hətta mənə evlənmək istəsəydi də, getməzdim. Özü də, beş il mən bu cür fors edirdim! Yox, mən küçə qadınıyam, küçəyə çıxmağım yaxşıdır! Ya Roqojinlə kef edəcəyəm, ya da günü sabah paltaryuyan olacağam! Axı ona görə də mən heç bir şeyin sahibi deyiləm – çıxıb gedəcəyəm; hər şeyi onun özünə verəcəyəm, son cındırı da burada qoyub gedəcəyəm; heç bir şeyim olmayandan sonra mən kim alacaq, sən Qanyadan soruş, alarmı? Məni heç Ferdişşenko da almaz!..

Ferdişşenko onun sözünü kəsdi:

– Ferdişşenko, bəlkə də, almaz, Nastasiya Filippovna; mən açıq danışan adamam, amma bax knyaz alar! Bax siz oturub ah-vay edirsiniz, amma siz knyaza nəzər salın! Mən onu çoxdan müşahidə edirəm!..

Nastasiya Filippovna maraqla dönüb knyaza baxdı. O soruşdu:

– Doğrudurmu?

Knyaz pıçıldadı:

– Doğrudur.

– Necə var elə də alarsınız, heç bir şeysiz!

– Alaram, Nastasiya Filippovna...

General mızıldadı:

– Bu da təzə anekdot! Bunu gözləmək olardı.

Knyaz onu yenə də başdan-ayağa süzən Nastasiya Filippovnanın üzünə kədərli, sərt və nüfuzedicə nəzərlə baxırdı.

Nastasiya Filippovna yenə Darya Alekseyevnaya müraciət edərək birdən dedi:

– Budur, biri də tapıldı! Amma axı, doğrudan, təmiz ürəklə deyir; mən onu tanıyıram. Vəlinemət¹ tapmışam! Yəni bir də ki, onun haqqında, bəlkə, doğru deyirlər ki... o söz. Bir halda ki, sən bu dərəcədə vurulubsan, elə vurulubsan ki, Roqojinin aşnasını özünə, knyaza arvad etmək istəyirsən, de görək, bəs nəylə yaşayacaqsan?

Knyaz dedi:

– Mən sizi Roqojinin aşnası kimi almıram, Nastasiya Filippovna, namuslu qadın kimi alıram.

– Mənmi namusluym?

¹ Birini böyüdüb bəsləyən, saxlayan, boynunda haqqı olan adam

– Siz.

– Yox, bu cür şey... romanlarda olur! Bu, knyaz, mənim əzizim, köhnə sərəməlmədir; amma indi dünya ağıllanıb, bunların hamısı cəfəngiyatdır! Axı bir də ki, sən nə cür evləne bilərsən, sən özünə baxmaq üçün dayə lazımdır!

Knyaz ayağa qalxdı, titrək, ürkək səslə, lakin eyni zamanda, bütün varlığı ilə əmin olan adam kimi dedi:

– Mən heç bir şey bilmirəm, Nastasiya Filippovna, mən heç bir şey görməmişəm; siz haqlısınız, lakin mən... mən belə hesab edərdim ki, mən sizi deyil, siz məni şərəfə nail edərdiniz; mənə ehtiram göstərmiş olardınız. Mən heç bir şeyəm, amma siz əzab çəkibsiniz, özünüz də bu cür cəhənnəmdən təmiz çıxıbsınız, bu isə çox şeydir. Axı siz nəyə görə utanıb Roqojinlə getmək istəyirsiniz? Bu, əsəb sarsıntısıdır... Siz cənab Totskiyə yetmiş min verdiniz, özünüz də deyirsiniz ki, burada nə varsa, hamısını atıb gedəcəksiniz, burada bunu heç kəs etməz. Mən sizi... Nastasiya Filippovna... sevirəm. Mən sizin uğrunuzda ölərəm, Nastasiya Filippovna, mən heç kəsə icazə vermərəm ki, sizin haqqınızda bir söz desin, Nastasiya Filippovna... Hərgah biz yoxsul olsaq, mən işləyəərəm, Nastasiya Filippovna...

Knyaz son sözləri deyəndə Ferdişşenko ilə Lebedev hırıldadılar; hətta olduqca narazı qalan general da nə isə öz-özünə mızıldadı. Ptitsınla Totski gülümsəməyə bilməzdilər, lakin özlərini saxladılar. Qalanlarının, sadəcə olaraq, heyrətdən ağız açıq qalmışdı.

Knyaz eyni ürkək ahənglə sözünə davam etdi:

– ...Lakin biz, bəlkə də, heç yoxsul olmayacağıq; çox varlı olacağıq, Nastasiya Filippovna. Mən, bununla belə, düzgün bilmirəm, özüm də, təəssüf ki, bütün gün indiyə qədər heç bir şey öyrənə bilməmişəm, lakin mən İsveçrədə olanda Moskvadan, Salazkin adlı bir cənabdan məktub almışdım; o, məni xəbərdar edir ki, guya, mən çox böyük bir miras ala bilərəm. Budur məktub...

Knyaz, doğrudan da, cibindən məktub çıxartdı.

General mızıldadı:

– Əşi, olmaya o sayıqlayır! Lap əsl dəlixanadır!

Bir anlığa araya sükut çökdü.

Ptitsın soruşdu:

– Knyaz, siz, gərək ki, dediniz, məktubu sizə Salazkin göndərib? Bu, öz sahəsində çox məşhur bir adamdır; o, belə işlərdə çox məşhur

və zirək şəxsdir; hərgah sizə, həqiqətən, xəbər göndəribsə, ona tamamilə inana bilərsiniz. Xoşbəxtlikdən mən onun dəst-xəttini tanıyıram; ona görə ki, bu yaxınlarda onunla bir işim olub... Hərgah siz versəydiniz mən baxım, bəlkə də, sizə bir şey deyə bilərdim.

Knyaz dinməz-söyləməz, əli titrəyə-titrəyə məktubu ona uzatdı.

General hamıya dəli kimi baxa-baxa birdən ayıldı:

– Əşi, bu, nədir, nə işdir? Olmaya mirasdır?

Hamı nəzərlərini məktubu oxuyan Ptitsina zillədi. Hamının marağı birə-iki artmışdı. Ferdışsenko yerində otura bilmirdi; Roqojin heyrət və dəhşətli təşvişlə gah knyaza nəzər salırdı, gah da Ptitsina. İntizarla baxan Darya Alekseyevna, elə bil, iynə üstündə oturmuşdu. Hətta Lebedev də səbir edə bilmədi, dayandığı bucaqdan irəli çıxdı, belini bükə-bükə Ptitsina yanaşdı, onun çiyininin üzərindən məktuba baxmağa başladı; Lebedev məktuba elə qorxa-qorxa baxırdı ki, elə bil, bundan ötrü onun sifətinə bu saat şapalaq ilişdirəcəkdilər.

XVI

Ptitsin məktubu büküb knyaza verərək, nəhayət, elan etdi:

– Etibarlı işdir. Siz heç bir cəncəlsiz, öz xalanızın heç bir şübhə olmayan vəsiyyətnaməsinə əsasən fəvqəladə böyük bir kapital alırsınız.

General birdən elə dilləndi ki, elə bil, tapança açıldı:

– Ola bilməz!

Yenə hamı heyrət etdi.

Ptitsin əsasən İvan Fyodoroviçə müraciət edərək izah elədi ki, beş ay bundan əvvəl knyazın xalası ölüb; knyaz şəxsən onu heç vaxt görməyib; knyazın anasının doğma və böyük bacısıdır; yoxsulluq içərisində və iflas olub ölmüş üçüncü gildiya Moskva taciri Papuşinin qızıdır. Lakin həmin Papuşinin doğma böyük qardaşı – o da bu yaxınlarda ölüb – məşhur varlı tacir idi. Bir il bundan əvvəl var-yox iki oğlu bir ayın içərisində öldü. Bu əhvalat onu elə sarsıtmışdı ki, çox keçmədən qocanın özü də naxoşlayıb öldü. O dul idi; knyazın xalasından başqa heç bir varisi yox idi; knyazın son dərəcə yoxsul bir qadın olan, başqasının evində yaşayan bu xalası Papuşinin doğma qardaşı qızı idi. Knyazın bu xalası mirası almalı olduğu günlər ağır hidropos xəstəliyinə mübtəla idi; lakin o, dərhal knyazı axtarmağa

başlayaraq, bu işi Salazkinə tapşırdı; vəsiyyətnaməni yazdırdı. Görünür, rəsmi xəbərdarlığı, yaxud da məlumat əldə etməyi nə knyaz gözləmək istəyib, nə də onun İsveçrədə evində yaşadığı həkim; odur ki, knyaz Salazkinin məktubunu cibinə qoyub buraya yollanmağı qərara almışdır...

Ptitsın knyaza müraciət edərək sözünü belə bitirdi:

– Sizə bircə şey deyə bilərəm ki, bütün bunlar şübhəsiz və doğru olmalıdır; həm də sizin işinizin mübahisəsiz və qanuni olması barədə Salazkinin sizə yazdığı bütün məsələləri cibinizə qoyulan nağd pul hesab edə bilərsiniz. Sizi təbrik edirəm, knyaz! Ola bilsin ki, siz də bir milyon yarım alacaqsınız, hələ, bəlkə, daha çox. Pupun çox varlı tacir idi.

Ferdişsenko qışqırdı:

– Vay sənə mən nə deyim, nəslin son nümayəndəsi knyaz Mışkin!

Sərxoş Lebedev boğuc səslə:

– Ura! – deyə qışqırdı.

Heyrətdən lap çaşmış olan general dedi:

– Amma mən bayaq o binəyaya iyirmi beş manat borc verdim, ha-ha-ha! Fantasmaqoriyadır¹, vəssalam! Yaxşı, təbrik edirəm, təbrik edirəm! – Özü də yerindən qalxıb knyazı qucaqlamaq üçün ona yanaşdı. Onun arxasınca başqaları da ayağa qalxıb knyaza yanaşdılar. Hətta pərdə arxasında gizlənənlər də qonaq otağına keçdilər. Səslər, danışqlar bir-birinə qarışdı; hətta şampan şərəbı tələb edənlər də oldu; hər şey hərəkətə gəldi, hamı əl-ayağa düşdü, bir anlığa Nastasiya Filippovna da yaddan çıxdı, onun bu axşam ziyafətinin sahibi olması da. Lakin yavaş-yavaş hamının yadına düşdü ki, knyaz indicə Nastasiya Filippovnaya təklif etmişdi ki, ona ərə gəlsin. Deməli, məsələ əvvəlkinə nisbətən indi üç qat artıq dolaşlıq, mürəkkəb şəkil alırdı. Dərin heyrət içində olan Totski çiyinlərini çəkirdi; təkcə o, yerindən tərpənməmişdi; qalan adamların hamısı bir-birinə qarışaraq masanın ətrafına toplaşmışdı. Sonra hamı iddia edirdi ki, Nastasiya Filippovna elə bu andan etibarən aqlını itirdi. O hələ də yerində oturaraq, bir müddət hamıya əcaib tərzdə, nə isə təəccüblə baxırdı; elə bil, heç bir şey anlaya bilmir, baş vermiş əhvalatı dərk

---

¹ *Fantasmaqoriya* – xəstə adamın gözüne görünən və ya xəyalına gələn qəribə şeylər, qarabasma

etməyə çalışırdı. Sonra o, qəflətən knyaza tərəf döndü, qəzəbli-qəzəbli, qaşqabağını tökərək, nüfuzedicı nəzərlərlə onu süzməyə başladı, lakin bu, bircə anlıq oldu, bəlkə, birdən ona elə gəldi ki, bütün bunlar zarafatdır, istehzadır; knyazın görkəmi onun şübhəsini dərhal aradan qaldırdı. Nastasiya Filippovna fikrə getdi, sonra yenə də gülümsədi, sanki, nəyə gülümsədiyini aydın surətdə dərk edə bilmirdi...

Nastasiya Filippovna, sanki, istehza ilə öz-özünə pıçıldadı:

– Demək, doğrudan da, knyaginyayam! – Sonra da qəfildən Darya Alekseyevnaya baxıb gülməyə başladı. – Axırı gözlənilməz oldu... mən... belə şey gözləməirdim... Cənablar, siz nə üçün ayaq üstə dayanıbsınız, lütf edin, buyurun əyləşin, knyazla məni təbrik edin! Gərək ki, kim isə şampan şərabı istədi; Ferdışşenko, gedin, əmr edin gətirsinlər. – Nastasiya Filippovna qapının ağzında birdən öz qulluqçu qızlarını gördü. – Katya, Paşa, bəri gəlin, mən ərə gedirəm, siz eşitdinizmi? Knyaza ərə gedirəm, onun bir milyon yarım pulu var, o, knyaz Mışkindir, məni alır!

Baş verən əhvalatdan son dərəcə sarsılmış Darya Alekseyevna qışqırdı:

– Allah xeyir versin, anam, vaxtdır! Firsəti əldən vermək lazım deyil!

Nastasiya Filippovna sözünə davam etdi:

– Əşi, sən mənim yanımda əyləş, knyaz, bax belə, otur, şərab da gətirdilər, di bizi təbrik edin, cənablar!

Bir çox adam:

– Ura! – deyə qışqırdı. Bir çoxu şərab şüşələrinə yanaşdılar, o cümlədən, Roqojinçilərin də hamısı yaxınlaşdı. Lakin onlar qışqırmağa hazır olsalar da, şərait və vəziyyətin son dərəcə əcaib olmasına baxmayaraq, bir çoxu hiss etmişdi ki, dekorasiya dəyişir. Bəziləri dilxor olmuşdular, şübhələnmişdilər, ona görə dayanıb gözləyirdilər. Çoxu isə pıçılदाşır, bir-birinə deyirdilər ki, bu iş ən adi bir şeydir; knyazlar kimə evlənirlər ki, hətta qaraçı köçündən qaraçı qadınları da alırlar. Roqojinin özü dayanıb tamaşa edirdi; o, çaşbaş qalmış, əcaib təbəssümdən üz-gözü əyilmişdi.

General böyürdən yanaşıb, knyazın qolunu dartışdıra-dartışdıra dəhşətlə pıçıldadı:

– Knyaz, əzizim, özünə gəl, ağlını başına yığ!

Nastasiya Filippovna bunu görüb qəhqəhə ilə güldü:

– Yox, general! İndi mən özüm də knyaginyayam, eşidinizmi, knyaz məni müdafiə edəcək, tərəfimi saxlayacaqdır. Afanasi İvanoviç, heç olmazsa siz məni təbrik edin; mən indi sizin arvadınızla hər yerdə yanaşı əyləşəcəyəm; siz necə düşünürsünüz, bu cür əri olmaq əlverişlidirmi? Bir milyon yarım, özü də knyaz, hələ bundan əlavə də, deyirlər, idiotdur; bundan yaxşı nə ola bilər? Əsl həyat ancaq indi başlanacaqdır! Roqojin, sən gecikdin! Rədd elə bağlamamı, mən knyaza ərə gedirəm, özüm səndən də varlıyam!

Lakin məsələnin nə yerdə olduğunu Roqojin başa düşmüşdü. Onun sifətində təsvirəgəlməz iztirab ifadəsi təzahür etdi. O, əlini əlinə çırpdı, köksündən dərin bir inilti qopdu.

Roqojin knyaza qışqırdı:

– Sən ondan əl çək!

Həmü gülməyə başladı.

Darya Alekseyevna sevinə-sevinə dedi:

– Səndən ötrümü əl çəksin? Sən bir ona bax, masanın üstünə pul töküüb, mujik! Knyaz ona evlənir, amma sən biabırçılıq etməyə gəlibsən!

– Mən də evlənirəm, alıram! Bu saat alıram, bu dəqiqə! Hər şeyimi verirəm...

Darya Alekseyevna hiddətlə təkrar etdi:

– Buna bax, meyxana əyyaşı, səni buradan qovmaq lazımdır!

Daha bərk güldülər.

Nastasiya Filippovna üzünü knyaza tutdu:

– Eşidirsənmi, knyaz, sənin adaxlına bir gör mujik necə qiymət qoyur, sövdələşir.

Knyaz dedi:

– O sərxoşdur. O, sizi olduqca sevir.

– Bəs sənin adaxlın az qala Roqojinlə getmək istədiyini sonra yadına salanda xəcalət çəkməyəcəksənmi?

– Siz əsəbi vəziyyətdə, qızdırmalı idiniz; siz indi də əsəbi, qızdırmalısınız, elə bil, sayıqlayırsınız.

– Sonra sənə desələr ki, sənin arvadın Totskinin aşnası olub, xəcalət çəkməyəcəksənmi?

– Yox, xəcalət çəkməyəcəyəm... Siz öz iradənilə Totskinin aşnası olmaybsınız.

- Heç vaxt məzəmmət etməyəcəksən?
  - Məzəmmət etməyəcəyəm, etmərəm.
  - Ehtiyatlı ol ha, bütün ömrün üçün zəmanət vermə.
- Knyaz yavaşdan və sanki, şəfqətlə dedi:

– Nastasiya Filippovna, mən bayaq sizə dedim ki, sizin razılığınızı mən özüm üçün şərəf hesab edərdim; özü də, mən sizə deyil, siz mənə ehtiram göstərmiş olardınız. Siz mənim bu sözlərimə güldünüz; mən eşitdim, ətrafdakılar da güldülər. Ola bilsin ki, mən çox gülməli danışdım və özüm də gülünc vəziyyətdə idim; lakin mənə daim elə gəlirdi ki, mən... bunun kimin üçün şərəf olduğunu başa düşürəm; həm də əminəm ki, mən həqiqəti demişəm. Siz indi özünüzü birdəfəlik məhv etmək fikrinə düşmüşdünüz; ona görə ki, siz sonra bu hərəkətinizdən çox peşman olardınız, ancaq siz heç bir şeydə günahkar deyilsiniz. Heç ola bilməz ki, siz öz həyatınızı birdəfəlik məhv olmuş hesab edəsiniz. Nə olsun ki, Roqojin sizin evinizə gəlib, Qavrila Ardalionoviç isə sizi aldatmaq istəmişdir? Siz nə üçün daim bunu xatırladırsınız? O şeyi ki, siz edibsiz, bunu az adam edə bilər; mən bunu sizə təkrar edirəm; o ki qaldı sizin Roqojinlə getmək fikrinizə, siz bunu əsəbiləşib sarsıldığınız üçün qərara alıbsınız. Siz hələ indi də bu vəziyyətdəsiniz, yaxşı olardı ki, gedib yataqda uzaq olardınız. Siz Roqojinlə qalmayıb, günü sabah paltaryuyan olardınız. Siz məğrursunuz, Nastasiya Filippovna, lakin, ola bilsin, siz o dərəcədə bədbəxtsiniz ki, özünüzü, həqiqətən, günahkar hesab edirsiniz. Sizə hələ çox qulluq etmək lazımdır. Nastasiya Filippovna! Sizə mən baxacağam, qulluq edəcəyəm. Mən bayaq sizin portretinizi gördüm; mən, elə bil, tanış çöhrəyə təsadüf etmişdim. Mənə dərhal elə göründü ki, elə bil, siz məni öz yanınıza çağırırdınız... Mən... mən sizə bütün ömrüm boyu hörmət edəcəyəm, Nastasiya Filippovna, – deyə knyaz, sanki, birdən ayıldı; bu sözləri nə cür adamların qarşısında söylədiyini başa düşərək qızarıb birdən sözünü bitirdi.

Ptitsin hətta məsum adam kimi başını aşağı salıb yerə baxırdı. Totski fikirləşdi: “İdiotdur, amma bilir ki, hər şeydən yaxşı yaltaqlıqla müvəffəqiyyət qazanmaq olar, hərifdir!” Knyaz bucaqdan Qanyanın parlayan baxışını da gördü; o, özünün bu baxışı ilə knyazı, sanki, külə döndərmək istəyirdi.

- Ürəyi lap yumşalmış Darya Alekseyevna dedi:
- Gör necə mehriban insandır!

General yavaşdan pıçıldadı:

– Təhsilli olsa da, axırı itmiş adamdır!

Totski şlyapasını götürüb, ehmallica əkilmək üçün ayağa qalxmağa hazırlaşdı. Bir yerdə çıxmaq üçün generalla gözləşdilər. Nastasiya Filippovna dedi:

– Sağ ol, knyaz, bu vaxta qədər heç kəs mənimlə belə danışmayıb, məni hamı alıb-satırdı; amma nəcib adamlardan heç kəs mənə adaxlanmaq fikrinə düşmürdü. Eşitdinizmi, Afanasi İvanoviç? Knyazın bütün dediklərinə siz necə baxırsınız? Bəs axı az qala ədəbsizlik dərəcəsinə çatır... Roqojin! Sən hələ dayan, getməyə tələsmə! Mən görürəm ki, sən heç getməyəcəksən. Bəlkə də, mən hələ səninlə getdim. Sən məni hara aparmaq istəyirdin?

Lebedev bucaqdan qışqırdı:

– Yekaterinqofa – Roqojin isə ancaq diksindi, o, sanki, özünə inanmır, gözünü bərəldib baxırdı. O lap keyləşmişdi, elə bil, başına dəhşətli zərbə endirmişdilər.

Qorxuya düşən Darya Alekseyevna birdən özündən çıxdı:

– Sən nə edirsən, nə danışsən, anam! Doğrudan da, tutmalısən: dəli olubsan, nədir?

Nastasiya Filippovna şaqqıltı ilə gülə-gülə divandan dik qalxdı:

– Sən doğrudanmı inanmışdın? Bu cür körpəni məhv etmək? Belə şey Afanasi İvanoviçə yaraşan işdir: körpələr onun xoşuna gəlir! Gedirik, Roqojin! Hazırla öz bağlamanı! Evlənmək istəməyinin eybi yoxdur, amma pulları, hər halda, bəri ver. Mən hələ, ola bilsin, sənə ərə getməyəcəyəm. Sən elə bilirdin ki, evlənmək istədiyini üçün pullar da səndə qalacaq? Yalan deyirsən! Mən özüm abırsız arvadam! Mən Totskinin aşnası idim... Knyaz! Sən indi Nastasiya Filippovnanı deyil, Aqlaya Yepançinanı almalısən; yoxsa səni Ferdişşenko barmağı ilə göstərəcək! Sən qorxmursan, amma mən düşünəndə ki, səni məhv etmişəm, buna görə sonralar sən məni məzəmmət edəcəksən, özüm qorxardım! O ki qaldı sənənin dediyin şərəf məsələsinə, guya ki, məni almağın sənənin üçün şərəf olardı, sən bunu Totskidən soruş, o bilir. Amma sən, Qanya, Aqlaya Yepançinanı əldən verdin; sən bunu bilirdinmi? Sən onunla sövdələşməseydin, o, mütləq sənə ərə gedərdi! Bax sizin hamınız beləsiniz: istər namussuz qadın olsun, istərsə namuslu qadınlar – sizin üçün heç bir fərqi yoxdur! Yoxsa mütləq çaşacaqsınız... Gör ha, gör general necə baxır, ağzı açıq qalıb...

General çiyinlərini ata-ata:

– Bu mərəkədir, mərəkə! – deyə təkrar etdi. O da divandan qalxmışdı; hamı yenə ayaq üstə idi. Nastasiya Filippovna, elə bil, qəzəblənib özündən çıxmışdı.

Knyaz əllərini ovuşdura-ovuşdura məhzun-məhzun dedi:

– Siz doğrudanmı belə düşünürsünüz!?

– Bəs sən elə bilirdin, yox? Bəlkə, mən özüm də məğrur qadınam, abırsız olmağıma baxma! Sən bayaq məni kamillik mücəssəməsi adlandırırdın, əcəb də kamillik tapıbsan: ancaq hamını heyrətləndirmək xatirinə milyonu da, knyazlığı da ayaq altında tapdayıb canilər yuvasına gedir! Yaxşı, axı bundan sonra məndən sənə nə arvad! Afanasi İvanoviç, axı mən, doğrudan da, milyonu pəncərədən bayıra atdım! Amma siz elə güman edirdiniz ki, mən sizin yetmiş beş mininizə görə Qanyaya ərə getməyi özüm üçün xoşbəxtlik hesab edəcəyəm? Yetmiş beş mini götür özünə, Afanasi İvanoviç (heç yüzə də qalxmadın, Roqojin sənə üstün gəldi!); Qanyaya isə mən özüm təskinlik verəcəyəm; ağılıma bir fikir gəlib. İndi isə mən kef eləmək istəyirəm, axı mən küçə arvadıyam! Mən on il həbsxanada qaldım, indi mənim səadətım başlanır! Sən niyə dayanıbsan, Roqojin? Hazırlaş, yollanaq!

Sevincdən az qala dəli olan Roqojin bağırdı:

– Gedək! Ey siz... hamınız... şərab! Uf!..

– Şərab hazırla, mən içəcəyəm! Musiqi olacaqmı?

– Olacaq, olacaq! – Darya Alekseyevna Nastasiya Filippovnaya yanaşanda Roqojin qəzəblə bağırdı:

– Yaxın gəlmə! Mənimdir! Hər şey mənimdir! Kraliça! Bitdi!

O, sevincdən boğulurdu; o, Nastasiya Filippovnanın başına dolanır, hamının üstünə qışqırırdı: “Yaxın gəlmə!” Bütün dəstə artıq qonaq otağına dolmuşdu. Bəziləri şərab içir, bir parası qışqırır, şaqqıltı ilə gülürdü; hamının kefi açılmışdı; hamı coşmuşdu; özlərini çox sərbəst aparırdılar, Ferdişsenko onların dəstəsinə qoşulmağa çalışırdı. General ilə Totski yenə cəld gözdən yayınmaq fikrinə düşdülər. Qanyanın da şlyapası əlində idi; lakin o dinməz dayanaraq, gözləri qarşısında inkişaf edən mənzərədən nə isə hələ də ayrılı bilmirdi.

Roqojin bağıırırdı:

– Yaxın gəlmə!

Nastasiya Filippovna ona baxıb qəhqəhə ilə gülürdü:

– Əşi, sən niyə bağırırsan! Mən hələ öz evimin sahibəsiyəm: kefim istəsə, səni buradan qovaram. Hələ səndən pul almamışam; odur ey onlar; onları ver bəri, bütün bağlını! Yüz min dediyin bu bağlıdadırımı? Tfu, rəzalətə bir bax! Sən nə danışırsan, Darya Alekseyevna? Məgər mən onu məhv edə bilərdimmi? (Nastasiya Filippovna knyazı göstərdi.) O nə cür evlənə bilər; onun özünə hələ dəyə lazımdır; bax general onun dayəsi olacaq – gör bir onun başına necə fırlanı! Bura bax, knyaz, sənin adaxlın başqa bir adamdan pul aldı, ona görə ki, əxlaqsız qadındır; halbuki sən ona evlənmək istəyirdin! Sən nə üçün ağlayırsan? Olmaya mənə acıyırsan? Məncə, sən gülməlisən, – deyə Nastasiya Filippovna sözünə davam edirdi; onun özünün yanaqlarında iki iri göz yaşı damcısı parlayırdı. – Sən səbirli ol, vaxta inan – hər şey keçib-gedər! Sonra ağullanmaqdan, indi ağıllı olmaq yaxşıdır... Əşi, niyə siz hamınız ağlayırsınız, odur, Katya da ağlayır! Sən niyə ağlayırsan, Katya, mənim əzizim? Mən səninlə Paşaya çox şey qoyub gedirəm, bu barədə sərəncam vermişəm; indi isə əlvida! Mən səni, namuslu qızı, özümə, əxlaqsız qadına qulluq etməyə vadar etmişdim... Belə yaxşıdır, knyaz, doğru deyirəm, belə yaxşıdır; sonra mənə nifrət edərdin, onda biz xoşbəxt olmazdıq! And içmə, inanmıram! Axı bu lap axmaqlıq olardı!.. Yox, yaxşısı budur mehribanlıqla xudahafizləşək, yoxsa axı mən özüm də xəyalpərəstəm; belə evlənməyin bir faydası olmazdı! Məgər mən özüm səni arzulamamışam? Sən haqlısan, çoxdan arzu edirdim; hələ onun kəndində olanda, beş il tək-tənha yaşadım; fikirləşir, hey fikirləşirdim; elə olurdu ki, xəyala qapılır, xəyala dalırdım – özüm də daim sənin kimisini təsəvvürümə gətirirdim – mehriban, namuslu, yaxşı bir insan; həm də sənin kimi sarsaq. Düşünürdüm ki, birdən gəlib deyəcək: “Siz günahkar deyilsiniz, Nastasiya Filippovna, mən sizi varlığım ilə sevirəm!” Elə xəyala qapılırdım ki, az qala dəli olmaq dərəcəsinə çatırdım... Bir də görürdüm, bax bu gəldi: ildə iki ay qonaq qalırdı, rüsvay edir, təhqir eləyir, qızıqdırır, əxlaqımı pozur, sonra da çıxıb gedirdi, – min dəfə özümü gölə atmaq istəmişəm; ancaq əclaf idim, cəsəretim çatmırdı; amma indi... Roqojin, hazırsan?

– Hazıram! Yaxın gəlməyin!

Bir neçə adam dilləndi:

– Hazırdır!

– Üçatlı, zıncırovlı faytonlar gözləyir!

Nastasiya Filippovna pul bağısını əlinə aldı.

– Qanka, mənim ağılıma bir fikir gəlib: mən sənə mükafat vermək istəyirəm; ona görə ki, axı nə üçün sən hər şeyi itirməlisən? Roqojin, üç manatdan ötrü o, Vasilyevskiyə dizin-dizin sürünərmi?

– Sürünər!

– Onda qulaq as, Qanya; mən sənin daxili aləminə sonuncu dəfə nəzər salmaq istəyirəm; sən özün mənə üç ay əzab vermişən, indi mənim növbəmdir. Sən bu bağlamanı görürsənmi; bunun içində yüz min var! Bax mən bunu bu saat sobaya, odun içinə atacağam; hamının gözünün qabağında, hamı şahiddir! Alov bunu bütünlüklə бүürüyəndə əlini sox sobaya, ancaq əlcəksiz, yalın əllərinlə; qollarını da çırmala; bağılı odun içindən çıxart! Çıxartdın sənindir; yüz minin hamısı sənindir! Ancaq bir balaca barmaqların yanacaq, bəs axı yüz mindir, fikirləş! Bunu çıxarmaq bir dəqiqəlik işdir! Mən də sənin vücuduna, mənim pullarım üçün özünü oda vurmağına ləzzətlə tamaşa edəcəyəm. Hamı şahiddir ki, bağlama sənin olacaq! Yaxın düşməsən, yanıb kül olacaq. Heç kəsi yaxın buraxmaram. Çəkilin! Hamı çəkilsin! Mənim pullarımdır! Mən bunları bir gecəm üçün Roqojindən almışam. Mənimmi pulumdur, Roqojin?

– Sənindir, mənim səadətim! Sənindir, kraliça!

– İndi ki belədir, hamı çəkilsin; kefim nə istəsə onu da edəcəyəm! Mane olmayın! Ferdişşenko, odu düzəldin!

Heyrət içində olan Ferdişşenko cavab verdi:

– Nastasiya Filippovna, əllərim qalxmır!

Nastasiya Filippovna:

– E-eh! – deyə qışqırıb, maşanı qaparaq, işaran iki kösövü qur daladı; bir balaca alovlanan kimi bağılı odun içinə atdı.

Hər tərəfdən qışqırıq səsləri ucaldı, hətta çoxları xaç çəkdi. Hər yandan qışqırırdılar:

– Dəli olub, dəli olub!

General, Ptitsına pıçıldadı:

– Bəlkə, biz onun əl-ayağını ba... ba... bağlayaq? Ya da şey dalınca göndərək... Bəs axı dəli olub? Olubmu?

Gözlərini yavaş-yavaş yanmaqda olan bağlamadan çəkməyə təqəti çatmayan, kağız kimi ağarmış və tir-tir əsən Ptitsın pıçıldadı:

– Yo-yox, bu, ola bilsin ki, lap da dəlilik deyildir.

General Totskidən əl çəkmirdi:

– Dəli deyilmi? Axı dəlidir, ya yox?

Afanasi İvanoviçin də rəngi bir az qaçmışdı, o mızıldadı:

– Mən sizə demişdim ki, o, koloritli¹ qadıncıdır.

– Lakin axı, hər halda, yüz mindir!

Hər tərəfdən səslər ucaldı:

– Allah, Allah! – hamı sobanın qabağına toplaşmışdı. Hamı qabağa keçib baxmaq istəyirdi; hamı qışqırırdı... Bəziləri hətta adamların başları üzərindən baxmaq üçün stulların üstünə qalxmışdılar. Darya Alekseyevna cəld başqa otağa keçib, Katya və Paşa ilə nə barədə isə qorxa-qorxa pıçıldışırdı. Göyçək alman qadın qaçmışdı.

Nastasiya Filippovnanın qarşısında dizin-dizin sürünən Lebedev əllərini sobaya uzadıb qışqırırdı:

– Anam! Kraliça! Hökmran! Yüz mindir! Yüz min! Özüm görmüşəm, mənim gözümlün qabağında bağlayıblar! Anam! Rəhmdil ana! Sən mənə əmr elə, bütün bədənimlə girim sobaya; ağarmış başımı bütünlüklə oda soxum!.. Ayağı şikəst naxoş arvadım, on üç baş uşağım var – hamısı yetimdir; atamı keçən həftə basdırmışam; evdə ac oturub, Nastasiya Filippovna! – Sonra da vay-şivənlə sobaya sarı süründü.

Nastasiya Filippovna onu itələyərək qışqırdı:

– Rədd ol! Hamınız çəkilin! Qanya, bəs sən niyə dayanıbsan? Utanma! Giriş! Sənin səadətin oradadır!

Lakin Qanya bu gün və bu axşam çox əzab və izziraba məruz qalmışdı; özü də, bu sonuncu gözlənilməz sınağa hazırlaşmamışdı. İzdiham ikiye bölünüb onların qarşısından çəkildi; Qanya Nastasiya Filippovna ilə üz-üzə, ondan üç addım aralı dayandı. Nastasiya Filippovna nüfuzedicı odlı baxışlarını ondan çəkməyərək, sobanın lap yanında dayanıb gözləyirdi. Frak geymiş, əlcəkli, şlyapası əlində olan Qanya qollarını çarpazlayıb oda baxa-baxa Nastasiya Filippovnanın qarşısında dinməz dayanmışdı, cavab vermirdi. Onun dəsmal kimi ağarmış sifətində dəlillərə məxsus təbəssüm dolaşırdı. Doğrudur, o, Nastasiya Filippovnadən, yanmağa başlamış bağlamadan gözüni çəkə bilmirdi; lakin, elə bil ki, onun qəlbinə nə isə yeni bir duyğu nüfuz etmişdi; elə bil ki, o, işgəncəyə davam gətirməyə

¹ Səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə nəzərə çarpan

and içmişdi; o yerindən tərpənmirdi; bir neçə saniyədən sonra hamı üçün aydın oldu ki, o, bağlamayı götürməyə getməyəcək, getmək istəmir.

Nastasiya Filippovna ona qışqırdı:

– Ey, yanacaq, səni də utandıracaqlar; axı sonra özünü asacaqsan, mən zarafat etmirəm!

Əvvəlcə, sönməkdə olan iki kösöv arasında alovlanan odun üstünə bağlama düşəndə, ağacı basıb söndürürdü. Lakin balaca göy alov aşağıdan altdakı kösövün bir ucunu hələ yalayır. Nəhayət, alovun nazik, uzun dili bağlamaya da toxundu; od alışıb, kağızın küncələrindən yuxarıya qalxdı; birdən bağlama bütünlüklə alışdı; parlaq alov sürətlə yüksəldi, hamı dəhşətə gəldi.

Lebedev yenə qabağa soxula-soxula qışqırırdı:

– Anam! – Lakin Roqojin onu yenidən geri itələdi.

Roqojinin özü hərəkətsiz dayanıb tamaşa edirdi. O, Nastasiya Filippovnadən gözünü çəkə bilmirdi; nəşələnirdi; göyün yeddi qatında idi.

Roqojin ətrafında kim oldu, gözünə kim sataşdı, ona da müraciətlə hər dəqiqə təkrar edirdi:

– Kraliça bax belə olar! Bax bu, bizim qaydamızdır! – deyərək özündən çıxmış halda qışqırırdı. – Yaxşı, ay fırlıdaqçı xəspuşlar, sizdən hansınız belə şey edərsiniz, hə?

Knyaz kədərli halda, dinməz onları müşahidə edirdi. Ferdişsenko belə dedi:

– Mən ancaq bircə mini də dişimlə çıxarardım!

Hamıdan daldə dayanmış, bütən ümidini itirmiş zırpı yumruqlu cənab dişlərini çıcadı:

– Dişimlə mən də çıxarardım. L-lə-nət şeytana! – O, alovu görüb birdən qışqırdı: – Yanır, hamısı yanacaq!

Otaqdakıların hamısı sobaya tərəf can ataraq, hamısı bir səslə qışqırırdı:

– Yanır, yanır!

– Qanya, əzilmə, naz eləmə, axırıncı dəfə deyirəm!

Ferdişsenko özündən çıxıb, hiddətlə Qanyaya yanaşaraq onun qolunu dartışdırı-dartışdırı bağırırdı:

– Yeri sobaya! Yeri, ədabaz lovğa! Yanacaq! Vay səni, lə-ə-nə-ətə gələsən, məlun!

Qanya Ferdişşenkonu var gücü ilə itələdi, dönüb qapıya sarı getdi; lakin iki addım da atmamış səndirləyib guppultu ilə yerə sərildi.

Hər tərəfdən qışqırdılar:

– Ürəyi getdi!

Lebedev bağırdı:

– Anacan, yanacaq!

Hər tərəfdən bağırdılar:

– Əbəs yerə yanacaq!

Nastasiya Filippovna:

– Katya, Paşa, ona su verin, spirt gətirin! – deyə qışqırdı; soba maşasını qapıb, bağlamayı çıxartdı.

Bayır tərəfdən bütün kağız yanır, tüstüləyirdi; lakin dərhal görünürdü ki, daxilinə od keçməmiş, salamat qalmışdı. Bağlama üçqat qəzet vərəqinə bükülmüşdü; pullar salamat idi. Hamı rahatca köksünü ötürdü.

Lebedev rıqqətlə dedi:

– Olsa-olsa, vur-tut bircə min korlanıb, qalanı salamatdır.

Nastasiya Filippovna bağlamayı Qanyanın yanına qoyaraq dedi:

– Hamısı onundur! Bütün bağlama onundur! Eşidirsinizmi, cənablar! Hər halda, yaxın düşmədi: davam gətirdi! Deməli, hey-siyyət və mənliliyə pula hərislikdən üstün oldu. Eybi yoxdur, aylar! Yoxsa ki, yəqin, adamın başını kəsərdi... Odur, özünə gəlir. General, İvan Petroviç, Darya Alekseyevna, Katya, Paşa, Roqojin, eşidirsinizmi? Bağlama onundur. Qanyanın. Mən bunu ona bağışlayıram, mükafat verirəm... Sonra nə olur olsun! Ona deyərsiniz. Qoy burada, onun yanında qalsın... Roqojin, marş! Əlvida, knyaz, birinci dəfə insan gördüm! Əlvida, Afanasi İvanoviç, mersi!

Roqojinin bütün dəstəsi Roqojinlə Nastasiya Filippovnanın arxasınca hay-küylə, gurultu ilə, çığır-bağırla otaqlardan keçib küçə qapısına sarı yönəldilər. Zalda qızlar Nastasiya Filippovnaya şubasını verdilər; aşpaz qadın Marfa yüyürə-yüyürə mətbəxdən çıxdı. Nastasiya Filippovna onların hamısını öpdü.

Göz yaş axıdan qızlar Nastasiya Filippovnanın əllərini öpə-öpə soruşurdular:

– Anacan, siz bizi məgər birdəfəlik atıb gedirsiniz? Axı siz hara gedəcəksiniz? Özü də anadan olan gün, belə bir gündə!

– Küçəyə, Katya, sən eşitdinmi, mənim yerim oradadır; bu da olmasa, paltaryuyan olacağam! Afanasi İvanoviçin hesabına yaşamaq kifayətdir! Məndən ona salam yetirin, məni isə pisliliklə xatırlamayın...

Knyaz yel kimi küçə qapısına sarı yüyürdü; burada hamı dörd dəne üçatlı, zınqırovlı faytona əyləşirdi. General onu pilləkəndə haqladı.

O, knyazın qolundan yapışıb dedi:

– Nə edirsən, knyaz, özünə gəl! Əl çək! Görürsənmi, o nə cür qadındır! Sənə ata kimi deyirəm...

Knyaz ona baxdı, lakin bir söz demədi; dartınıb aşağı yüyürdü.

Üçatlı faytonların bu saat yola düşdükləri küçə qapısının qabağında general gördü ki, knyaz qabağına çıxan ilk faytona sıçrayıb, sürücüyə – Yekaterinqof, üçatlıların arxasınca, – deyə qışqırdı. Sonra generalın boz löhrəm at qoşulmuş faytonu yanaşaraq, onu evinə apardı; o, evə yeni ümidlərlə, yeni məqsədlərlə və hər halda, özü ilə götürməyi yadından çıxarmadığı bayaqkı mirvari ilə yollanırdı. Mülahizə və ehtimallar sırasında onun gözləri qarşısında iki dəfə də Nastasiya Filippovnanın cazibədar surəti canlandı; general köksünü ötürdü.

– Təəssüf! Heyif, doğrudan da, heyif! Axırı itmiş qadındır! Dəli qadındır!..

– Bəli, knyaza indi Nastasiya Filippovna lazım deyil...

Nastasiya Filippovnanın qonaqlarından iki nəfər başqa müsahib də – bir az piyada getməyi üstün tutanlar – elə bu səpkidə bir neçə nəsihətamiz və ibrətli söz dedi:

İvan Petroviç Ptitsın deyirdi:

– Bilirsinizmi, Afanasi İvanoviç, bu, necə deyərlər, yaponlarda belə olur. Orada, təhqir olunmuş şəxs, guya ki, gedir təhqir edənin yanına və ona deyir: “Sən məni təhqir edibsən, ona görə mən gəlmişəm sənənin gözünün qarşısında qarnımı yırtam”; bu sözləri deyib, doğrudan da, onu təhqir edənin gözü qarşısında öz qarnını yırtaraq, ola bilsin, bundan fövqələdə dərəcədə razı qalır; elə bil ki, doğrudan da, öz düşmənindən qisas alır. Dünyada əcaib təbiətli insanlar var, Afanasi İvanoviç!

Afanasi İvanoviç təbəssümlə cavab verdi:

– Siz elə güman edirsiniz ki, burada da buna bənzər əhvalat olub, hm! Siz, hər halda, eyhamlı dediniz... özü də çox gözəl müqayisə etdiniz. Lakin əziz, mehriban İvan Petroviç, özünüz gördünüz ki,

mən əlimdən gələn hər şeyi etdim; axı razılaşın ki, mən imkanım xaricində olan şeyi edə bilmərəm! Lakin siz, hər halda, bununla da razılaşın ki, bu, böyük məziyyətlərə, ləyaqətlərə malik bir qadındır... onda gözəl xüsusiyyətlər var. Hərgah mən o mərəkədə özümə belə bir rəftarı rəva görseydim, bayaq hətta qışqıra-qışqıra demək istəyirdim ki, onun mənə qarşı irəli sürdüüyü bütün ittihamlara Nastasiya Filippovnanın özü ən gözəl bəraət qazandırır. Bir deyın görüm, kim bu qadına bəzən dəlicəsinə... bütün varlığı ilə vurulmaz, məftun olmazdı? Siz bir baxın, o mujik, Roqojin, onun üçün yüz min gətirdi! Fərz edək ki, indi orada baş vermiş şeylərin – əhvalatların hamısı, – keçici, romantik, ədəbsiz şeylər idi; lakin özünüz razılaşın ki, kolo-ritli, orijinal idi. İlahi, bu cür təbiətə və belə gözəlliyə malik bir qadın nə qədər yüksələ bilərdi! Lakin bütün səylərinə, hətta təhsilli olmasına da baxmayaraq, hər şey məhv oldu! Cilalanmamış almazdır – mən bunu bir neçə dəfə demişəm...

Afanasi İvanoviç dərindən köksünü ötürdü.

Fyodor Mixayloviç Dostoyevski
DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSIKLƏRİ

İKİNCİ HİSSƏ

I

Nastasiya Filippovnanın mənzilindəki axşam ziyafətində baş vermiş əcaib əhvalatdan – biz hekayətimizin birinci hissəsini bununla bitirmişdik – iki gün sonra knyaz Mışkin gözlənilməz mirası almaq üçün təcili Moskvaya yollandı. O vaxt deyirdilər ki, knyazın bu cür tələsik səfərinin başqa səbəbləri də ola bilərdi, lakin istər bu barədə, istərsə də knyazın Moskvadakı sərgüzəştləri haqqında və ümumiyyətlə, onun Peterburqda olmadığı müddətdə başına gələnlər barədə biz çox az məlumat verə bilərik. Knyazın Moskva səfəri altı ay çəkdi; hətta onun taleyi ilə maraqlanmağa bəzi əsasları olan adamlar da bütün bu müddət ərzində onun barəsində az şey öyrənə bilmişdilər. Doğrudur, bəzi adamların qulağına çox nadir halda bəzi şeylər çatırdı; lakin bu şeylər də çox vaxt əcaib və həmişə də, demək olar, bir-birinə zidd şeylər idi. Knyazla hamıdan artıq maraqlanan, əlbəttə, Yepançinlər ailəsi idi; knyaz yola düşəndə Yepançinlərlə heç xudahafizləşməyə də macal tapmamışdı. Bir də ki, general o vaxt knyazla görüşmüşdü; hətta iki-üç dəfə; onlar nə barədə isə ciddi söhbət etmişdilər. Lakin Yepançin özü görüşmüş olsa da, öz ailəsinə bu barədə heç bir şey deməmişdi. Bir də ki, ümumiyyətlə, ilk vaxtlar, yəni knyaz gedəndən sonrakı bir ay müddətində Yepançinlər ailəsində onun haqqında söz-söhbət yox idi. Təkcə generalın arvadı, Lizaveta Prokofyevna lap əvvəllər demişdi ki, o, “knyaz haqqında çox böyük səhv etmişdir”. İki, ya üç gün keçəndən sonra isə knyazın adını çəkmədən, qeyri-müəyyən şəkildə əlavə etmişdi ki, “onun həyatında baş verən ən əsas cəhət adamlar haqqında fasiləsiz olaraq səhv etməsidir”. Nəhayət, artıq on gün keçəndən sonra nədən ötrü isə qızlarına qəzəbləndiyi üçün nəsihətyana tərzdə dedi ki, “səhv etmək kifayətdir! Daha səhvlər olmayacaq”. Bununla belə, bir cəhəti görməmək olmazdı ki, onların evində bir xeyli vaxtdan bəri nə isə xoşagəlməyən əhvali-ruhiyyə hökm sürür. Nə isə ağır, gərgin, mübhəm, mübahisəli bir məsələ mövcud idi; hamı qaşqabağını töküdü. General gecə-gündüz məşğul idi; başı işlərə qarışmışdı; əlləşirdi; onu

bu qədər məşğul olan və fəal – xüsusilə qulluq işində – az hallarda görərdilər. Ev adamları onun üzünü seyrək-seyrək görə bilirdilər. O ki qaldı Yepançinlərin qızlarına, əlbəttə, onlar ucadan heç bir şey deməmişdilər. Bəlkə, hətta təklildə də öz aralarında çox az şey danışmışdılar. Bunlar məğrur, təkəbbürlü qızlar idi; hətta öz aralarında da danışmağa bəzən utanırdılar; bununla belə, onlar bir-birini nəinki ilk sözdən, hətta ilk nəzərdən başa düşürdülər; belə ki, bəzən çox danışmaq da lazım olmurdu.

Hərgah ailədə kənar bir müşahidəçi olsaydı, bircə nəticə çıxara bilərdi; məlumatın az olmasına baxmayaraq, bütün yuxarıda deyilənlərə əsasən, knyaz Yepançinlərin ailəsinə xüsusi təsir bağışlaya bilməmişdi, halbuki bu evə yalnız bircə dəfə gəlmiş, özü də çox az qalmışdı. Ola bilsin ki, bu, knyazın bəzi eksentrik sərgüzəştləri ilə izah olunan sadə maraq təsiri idi. Hər necə olsa, təsir qalmışdı.

Şəhərə yayılmaqda olan şayiələr də yavaş-yavaş dumanlı şəkil alırdı. Doğrudur, belə danışdırlar ki, qəflətən külli miqdarda miras əldə edən bir nəfər axmaq knyazcıq (onun adını heç kəs düzgün bilmirdi) Parisdəki Şato-de-Flyorda məşhur kankanerka¹ olan gəlmə fransız qadına evlənmişdir. Lakin bəziləri də deyirdilər ki, mirası bir nəfər general alıb, məşhur kankanerka olan gəlmə fransız qadına evlənən isə son dərəcə varlı bir rus tacirdir; həm də bu tacir öz toyunda, təriflənmək üçün sərxoş halda düz yeddi yüz min bilet dəyərində olan son lotereya istiqrazını şama tutub yandırmışdır. Lakin bütün bu şayiələr bir az sonra aradan qalxdı; bunun da aradan qalxmasına xeyli kömək edən şərait oldu. Məsələn, Roqojinin dəstəsindəki adamlardan bir çoxu bəzi şeylər söyləyə bilirdilər; lakin bütün bu dəstə, başda Roqojin olmaqla, Nastasiya Filippovnanın da iştirak etdiyi Yekaterinqof vağzalındakı dəhşətli orgiyadan² düz bir həftə sonra Moskvaya yollanmışdı. Bu əhvalatla maraqlanan çox az adamdan bəzilərinə hansı şayiələr vasitəsi iləsə məlum oldu ki, Nastasiya Filippovna Yekaterinqofdan sonra elə ertəsi gün qaçmış, yox olmuşdur və guya ki, nəhayət, onun izinə düşüb öyrəniblər ki, Moskvaya yollanmışdır; belə ki, Roqojinin Moskvaya səfərində də müəyyən adamlar bu şayiə ilə əlaqədar bəzi uyğunluq tapırdılar.

¹ *Kankanerka* – rəqqasə

² *Orgiya* – eyş-işrət, azğıncasına kef

Əslində, Qavrila Ardalionoviç İvolgin haqqında da şeyilər yayılmağa başlamışdı; o da öz sahəsində kifayət qədər məşhur adam idi. Lakin onun da başına bir əhvalat gəlmişdi; bu əhvalat çox keçmədən onun haqqında gedən bütün bədxah danışıklara qarşı marağı çox tez söndürdü; sonralar isə bütün bu şeyiə və söhbətlər birdəfəlik aradan qalxdı; o, ağır xəstələnmişdi, nəinki heç bir cəmiyyətdə, heç yerdə görünmür, hətta qulluğa da getmirdi. O, bir ay naxoş yatıb sağaldı, lakin səhmdarlar cəmiyyətindəki qulluğundan nə üçünsə tamamilə imtina etdi; onun yerini başqa adam tutdu. O, general Yepançinin evinə də ayaq basmadı; belə ki, generala da ayrı bir məmur qulluq etməyə başladı. Qavrila Ardalionoviçin düşmənləri güman edə bilərdilər ki, Qanya başına gələn əhvalatlardan o dərəcədə xəcalət çəkər ki, küçəyə çıxmağa da utanır; lakin o, doğrudan da, nə isə xəstə idi; hətta ipoxondriyaya mübtəla olmuşdu; fikrə dalır, əsəbiləşirdi. Varvara Ardalionoviç həmin qış fəslində Ptitsına ərə getdi; onları tanıyanların hamısı bu nikahı onunla izah edirdilər ki, Qanya öz məşğələlərinə qayıtmaq istəmirdi; həm də nəinki ailə saxlamaqdan əl çəkmişdi, hətta özünün yardıma ehtiyacı vardı; indi ona da baxan lazım idi.

Mötərizə içərisində qeyd edək ki, Yepançinlərin evində Qavrila Ardalionoviç də heç vaxt yada düşmürdü, – elə bil ki, nəinki yalnız onların evində, heç dünyada belə bir adam olmamışdı. Bununla belə, orada onun olduqca diqqətəlayiq bir əhvalatını hamı eşitmişdi (və hətta çox tez); əhvalat bundan ibarət idi: onun üçün faciəyə olan həmin gecə, Nastasiya Filippovnagildə baş verən üzüntülü macəradan sonra Qanya evə qayıtdı, uzanıb yatmadı, knyazın qayıtmasını gərgin və əsəbi halda, səbirsizliklə gözləməyə başladı. Yekaterinqofa yollanmış knyaz oradan səhər saat altıya işləyəndə qayıtdı. Bu vaxt Qanya knyazın otağına daxil oldu, ürəyi gedib uzandığı məqamda Nastasiya Filippovnanın ona bağısladığı, qarsalanmış pul bağlamasını knyazın qarşısındakı masanın üstünə qoydu. Qanya knyazdan israrla xahiş edirdi ki, imkan olan kimi o, həmin hədiyyəni Nastasiya Filippovnaya qaytarsın. Qanya knyazın otağına girəndə ona düşmən münasibəti bəsləyirdi; özü də qəzəbli idi; lakin knyazla, guya ki, bir-iki kəlmə danışandan sonra Qanya knyazın yanında iki saat oturub; bütün bu vaxt ərzində hönkür-hönkür ağlamış, acı göz yaş axıtmışdı. İki də bir-birindən dost kimi ayrılmışdılar.

Bütün Yepançinlərə gedib çatan bu məlumat, sonralar təsdiq edildiyi kimi, tamamilə düzgün məlumat idi. Bu cür xəbərlərin belə tezliklə məlum olması, əlbəttə, təəccüblü idi; məsələn, Nastasiya Filippovnanın evində baş verən əhvalat Yepançinlərin evində az qala lap elə ertəsi gün və bütün təfsilatı ilə məlum olmuşdu. O ki qaldı Qavrila Ardalionoviç haqqındakı məlumata, belə ehtimal etmək olardı ki, bu xəbəri Yepançinlərgilə Varvara Ardalionovna gətirmişdi; Varvara Ardalionovna Yepançinlərin qızlarının yanına ayaq açmış və hətta çox az bir vaxt ərzində onlarla dostlaşmışdı; bu isə Lizaveta Prokofyevnanı son dərəcə heyrətləndirirdi. Lakin Varvara Ardalionovna Yepançinlərlə bu cür yaxın olmağı nə üçünsə lazım bilsə də, öz qardaşı haqqında onlarla, yəqin ki, danışmazdı. Halbuki öz qardaşının az qala qovulmuş olduğu ailə ilə dostluq etməyə başlayan Varvara Ardalionovna da özünə görə olduqca məğrur qadın idi. Varvara Ardalionovna bundan qabaq da Yepançinlərin qızları ilə tanış idi; lakin onlar az-az görüşürdülər. Bununla belə, o, indi də qonaq otağında görünür, dal pilləkəni az qala yüyürə-yüyürə qalxırdı. Lizaveta Prokofyevna Varvara Ardalionovnanın anası Nina Aleksandrovnaya çox hörmət edirdi, amma Varvara Ardalionovnaya nə əvvəllər məhəl qoyardı, nə də indi məhəl qoyurdu. Lizaveta Prokofyevna təəccüb edir, hirsələnir, Varya ilə tanışlığı öz qızlarının şiltaqlığı və şöhrətpərəstliyi ilə izah edirdi; o, belə hesab edirdi ki, qızları “heç bilmirlər ki, onun ziddinə nə fikirləşib tapsınlar”; Varvara Ardalionovna isə ərə gedəndən sonra da onlara gəlməyə davam edirdi.

Lakin knyazın səfərə çıxdığı vaxtdan bir ay keçmişdi; general arvadı Yepançina knyaginya Belokonskaya qarından məktub almışdı; bundan iki həftə əvvəl Moskvaya, ərdə olan böyük qızının yanına getmiş Belokonskayanın bu məktubu ona əməlli-başlı təsir etmişdi. Lizaveta Prokofyevna bu məktub haqqında nə qızlarına bir şey demişdi, nə də İvan Fyodoroviçə; lakin ailədə bir çox əlamətlərdən görünürdü ki, Lizaveta Prokofyevna nədənsə çox həyəcanlanmışdır, hətta təşviş keçirir. O, qızları ilə çox əcaib tərzdə danışmağa başlamışdı; özü də daim qeyri-adi şeylərdən bəhs edirdi; görünür ki, o nə isə demək istəyirdi, lakin nədənsə özünü saxlayırdı. Məktubu aldığı gün o, qızlarını əzizlədi; hətta Aqlaya ilə Adelaidanı öpdü; nəyə görə isə onların qarşısında peşmançılıq çəkirdi; lakin məhz nəyə görə peşman olduğunu qızları başa düşə bilmirdilər. Hətta bir aydan

bəri gözdən saldığı İvan Fyodoroviçə qarşı da lütfkar olmuşdu. Əlbəttə, elə ertəsi gün özünün dünənki ürəyiyumşaqlığına lap acığı tutdu; özü də, hələ nahara qədər hamı ilə deyişdi, axşama yaxın üfüq yenə aydınlaşdı. Ümumiyyətlə, bir həftə ərzində Lizaveta Prokofyevnanın eyni tamam açılmışdı; əhvalı durulmuşdu; o çoxdandı özünü bu cür yaxşı hiss etmirdi.

Lakin bir həftədən sonra Belokonskayadan yenə bir məktub gəldi; amma bu dəfə general arvadı artıq fikrini söyləməyi qərara aldı. O, təntənə ilə elan etdi ki, “Belokonskaya qarı” (Lizaveta Prokofyevna onun haqqında qiyabi danışanda knyaginyanı heç vaxt ayrı cür adlandırmırdı) o zad haqqında... “sarsaq, əşi, adı nədir, knyaz haqqında!” – çox yaxşı, təsəlliverici məlumat yazıb. Qarı Moskvada onu axtarıb tapıb, soraqlayıb, onun haqqında nə isə yaxşı məlumat öyrənib, nəhayət, knyaz özü onun yanına gəlib, həm də ona fəvqəladə təsir bağışlayıb. “Ondan məlum olur ki, qarı hər gün onu səhərlər, saat birdən ikiyə qədər öz yanına dəvət edirmiş; knyaz da hər gün onun yanına yollanır; bu vaxta qədər də qarını zinhara gətirməyib”, – deyərək general arvadı sözünü bitirərək, bunu da əlavə etdi ki, knyazı “qarının” vasitəsilə iki-üç yaxşı ailədə qəbul etməyə başlayıblar. “Yaxşıdır ki, xanənişin olmayıb, özü də, axmaq kimi utanmır”. Bütün bu məlumatları dinləyən qızlar o saat gördülər ki, anacıqları öz məktubundakıların çoxunu, bir xeyli şeyi onlardan gizlətməmişdir. Ola bilsin ki, onlar bunu Varvara Ardalionovna vasitəsilə öyrənmişdilər; Ptitsinin knyaz haqqında və onun Moskvada olması barədə bildiklərinin hamısını Varvara Ardalionovna da bilirdi və əlbəttə, bilirdi. Ptitsina isə hamıya məlum olandan hətta daha çox şey məlum ola bilirdi. Lakin o, Varyaya, əlbəttə, məlumat versə də, işə aid məsələlərdə son dərəcə dinməz adam idi. Buna görə indi general arvadının Varvara Ardalionovnadən daha artıq zəhləsi gedirdi.

Lakin hər necə olsa, ilk addım atılmışdı; birdən knyaz haqqında ucadan danışmaq imkanı yarandı. Bundan başqa, Yepançınların evində knyazın bağışlanmış olduğu o qeyri-adi təsir və özü haqqında oymuş olduğu həddən artıq böyük maraq bir daha aydın şəkildə təzahür etdi. Moskvadan alınan məlumatların qızlarına bağışladığı təsire general arvadı hətta heyrət etdi. Qızlar da analarına heyrət etdilər; o, öz qızlarına təmkin və vüqarla demişdi ki, “onun həyatının başlıca əlaməti adamlar haqqında fasiləsiz olaraq səhv etməsidir”, eyni

zamanda, onun Moskvada knyazı “ən qüdrətli” qarı Belokonskayaya tapşırmasına təəccüb edirdilər; bir də ki, knyaza qarşı diqqətli olmağı, əlbəttə, qarından İsa peyğəmbərin, Allahın naminə xahiş etmək lazım gəlmişdi; ona görə ki, qarı müəyyən hallarda ağır tərpenən idi.

Lakin ilk addım atılıb, yeni əhvali-ruhiyyə yaranan kimi general da öz mülahizəsini söylədi. Məlum oldu ki, o da fəvqəladə dərəcədə maraqlanmış. Bununla belə, o, “məsələnin ancaq əməli cəhəti” haqqında məlumat verdi. Belə məlum oldu ki, knyazın xeyrini nəzərə alaraq, onu və xüsusən onun rəhbəri Salazkini müşahidə altına almağı iki nəfər olduqca etibarlı və Moskvada özlərinə görə nüfuzlu olan adama tapşırılmışdır. Miras haqqında, “necə deyirlər, miras faktı haqqında” deyilənlərin hamısı doğru çıxmışdı, lakin mirasın özü, əslində, onun barəsində əvvəllər deyildiyi qədər də çox deyildi. Var-dövlətin yansı dolaşıqdı; borclar meydana çıxmışdı, naməlum iddiaçılar peyda olmuşdu, elə knyaz özü də, ona edilən rəhbərliyə baxmayaraq, özünü heç bir cəhətdən işgüzar apara bilmirdi.

“Əlbəttə, Allah onun köməyi olsun”. İndi bir halda ki, “dinməməzlik dövrü” qurtarıb, general bunu bildirməyə “səmimi qəlbdən” şaddır; ona görə ki, “uşaq bir az o söz olsa da”, yardıma layiqdir. Amma burası da var ki, bir cəhətdən, hər halda, bir az sarsaqlaşıb: məsələn, mərhum tacirin borcluları mübahisəli, əhəmiyyətsiz sənədlərlə onun yanına gəliblənmiş; bəziləri isə knyaz haqqında xəbər-ləşib, heç bir sənədsiz gəliblər – bəs knyaz nə edib? Bütün bu fırldaqçılardan və borcları tələb edənlərin heç bir hüquqları olmadığı barədə dostların yazılı məlumatlarına baxmayaraq, knyaz hamısının tələbini ödəmişdir; yalnız ona görə ödəmişdir ki, onlardan bəzilərinin həqiqətdə zərərdidə olmaları doğru çıxmışdır.

Generalın arvadı dedi ki, Belokonskaya da ona bu səpkidə məktub yazmışdır; həm də “bu axmaqlıqdır, çox axmaqlıqdır, gici müalicə etmək olmaz”, – deyər arvad kəskinliklə əlavə etdi; lakin bu “gicin” hərəkətlərindən onun nə dərəcədə məmnun qaldığı qadının üzündən görünürdü. General bütün bu söhbətlər və rəylərdən sonra gördü ki, onun arvadı knyazın qeydinə doğma oğlu kimi qalır; ona qayğıkeşlik göstərir; özü də, Aqlayanı yamanca nəvəzisləməyə başlamışdır; bunu gören İvan Fyodoroviç bir müddət olduqca işgüzar bir görkəm aldı.

Lakin bütün bu xoş əhvali-ruhiyyə yenə də uzun davam etmədi. Cəmi iki həftə keçəndən sonra qəflətən yenə nə isə dəyişdi; general

arvadı qaşqabağını salladı; general isə bir neçə dəfə çiyini çəkərək, yenə də “dinməməzlik şəraitinə” tabe oldu. İş burasındadır ki, general cəmi iki həftə bundan əvvəl xəlvəti bir məlumat almışdı; bu məlumat qısa olduğu üçün o qədər də aydın deyildi; amma düzgün idi; məlumatdan belə çıxırdı ki, əvvəlcə Moskvada yox olmuş Nastasiya Filippovnanı sonra Roqojin elə Moskvanın özündəcə tapmışdır; sonra yenə də itib, Roqojin tərəfindən yenə də tapılan Nastasiya Filippovna, nəhayət, ona ərə getməyi səmimi surətdə vəd etmişdir. Beləliklə də, ikicə həftə keçəndən sonra birdən zati-aliyə məlumat verildi ki, Nastasiya Filippovna üçüncü dəfə qaçmışdır; özü də az qala nikah duvağı altından; bu dəfə isə haradasa, quberniyada itib-tatıb; eyni zamanda, knyaz Mışkin də bütün işlərini Salazkinin himayəsinə buraxaraq, Moskvadan yox olmuşdur. General belə nəticə çıxartdı: “Qadınları gedib, yoxsa, sadəcə, onun dalıncamı yollanıb – məlum deyil; lakin burada nə isə var”. Lizaveta Prokofyevna da öz tərəfindən nə isə xoşagəlməyən məlumat almışdı. Nəhayət, knyaz gedəndən iki ay sonra Peterburqda onun haqqında yayılan şayiələr birdəfəlik aradan qalxdı; Yepançinlərin evində isə “dinməməzlik şəraiti” daha aradan qalxmırdı. Bununla belə, Varvara Ardalionovna qızların yanına gəlməyə davam edirdi.

Bütün bu şeyi və məlumatlar haqqında bəhsi bitirmək üçün onu da əlavə edək ki, bahar fəslinin başlanğıcında Yepançinlərin ailəsində bir xeyli təbəddülət baş verdi; ona görə də knyazı unutmaq çətin deyildi; knyaz da özü haqqında heç bir şey yazmır, bəlkə də, məlumat vermək istəmirdi. Qış mövsümü müddətində, nəhayət, yavaş-yavaş qərara gəldilər ki, yayda xaricə yollansınlar; yəni Lizaveta Prokofyevna öz qızları ilə; general, əlbəttə, vaxtını “boş əyləncə”yə sərf edə bilməzdi. Bu qərar qızların fəvqəladə və inadçı təkidi ilə qəbul olunmuşdu: qızlar tamamilə inanmışdılar ki, valideynləri onları ərə vermək və onlar üçün adaxlı axtarmaq qayğısına qalırlar; buna görə onları xaricə aparmırlar. Ola bilsin; nəhayət, valideynlər də inanmışdılar ki, adaxlılar xaricdə də rast gələ bilirlər; həm də bir yay mövsümü üçün səfərə çıxmaq nəinki heç bir şeyi poza bilməz, hətta, bəlkə də, bu işə “imkan yarada bilər”. Yeri gəlmişkən burada xatırladaq ki, Afanasi İvanoviç Totski ilə böyük qız Yepançininin layihədə olan adaxlanması məsələsi tamamilə pozulmuşdu; həm də onun tərəfindən formal təklif irəli sürülmədi. Bu, bir

növ, öz-özünə, böyük söhbətlər ortaya çıxmadan və heç bir ailə mübarizəsi baş vermədən ötüşdü. Knyaz gedəndən bəri birdən hər şey sükuta daldı, tərəflərdən heç biri heç bir təşəbbüs göstərmədi. Yepançinlərin ailəsində baş verən o zamankı ağır əhvali-ruhiyyə səbəbləri sırasına qismən bu əhvalat da daxil olmuşdu, halbuki general arvadı elə o zaman demişdi ki, o, indi “iki əlilə də üzünə xaç çəkməyə” şaddır. General hələ də gözdən düşmüş vəziyyətdə idi; hiss edirdi ki, özü günahkardır; buna baxmayaraq, xeyli vaxt mısmırığını salladı, onun Afanasi İvanoviçə heyfi gəlirdi: “Küllü var-dövləti olan çox məharətli adamdır!” Çox keçmədən general öyrəndi ki, Afanasi İvanoviç kübar cəmiyyətə mənsub bir nəfər gəlmə, markiza və legitimist¹ olan fransız qadına vurulmuşdur; onlar evlənəcəklər və Afanasi İvanoviç Parisə gedəcəkdir: sonra da hara isə Bretana gedəcəkdir. General belə qət etdi: “Bəli, fransız qadın onu məhv edəcək”.

Yepançinlər isə yayda yola düşməyə hazırlaşdılar. Qəflətən elə bir əhvalat baş verdi ki, yenə hər şey təzədən dəyişdi, səfər yenə də təxirə salındı; general ilə arvadı buna olduqca sevindilər. Moskvadan Peterburqa bir nəfər, knyaz Ş. təşrif gətirmişdi; bu, məşhur adam idi; özü də ən yaxşı, ən əla cəhətdən məşhur idi. Bu, son zamanların elə adamlarından, yaxud da hətta, demək olar, elə namuslu, təvazökar xadimlərindən biri idi ki, belələri səmimi surətdə və şüurlu olaraq fayda vermək istəyirlər; onlar həmişə işləyir və həmişə iş tapmaq kimi nadir və xoşbəxt keyfiyyətləri ilə fərqlənirlər. Bu knyaz özünü gözə soxmazdı, partiyaların kəskin mübarizələrinə, cəfəngiyat və boş danışıqlarına uymazdı, özünü birincilər sırasında hesab etməzdi, bununla belə, son zamanlar baş verən hadisələrdən bir çox şeyi əsaslı surətdə başa düşmüşdü. O, əvvəllər qulluq edirdi, sonra zemstvonun² fəaliyyətində də iştirak etməyə başladı. Bundan başqa, bir neçə rus elmi cəmiyyətinin faydalı müxbiri idi. O, bir nəfər tanış texniklə şərikli işləyərək, toplanmış məlumatlar və kəşfiyyatlardan istifadə etmiş, layihələşdirilmiş olan ən mühüm dəmir yollarından birinin daha düzgün çəkilməsinə köməklik göstərmişdi.

Onun təqribən otuz beş yaşı olardı. O, “ən yüksək kübar cəmiyyət” adamı idi; bundan başqa, generalın dediyi kimi, “Yaxşı, etibarlı, söz-

¹ *Legitimist* – inqilabın devirmiş olduğu padşah sülaləsinə tərəfdar olan irticaçı monarxist cərəyan pərəstişkari

² *Zemstvo* – 1917-ci il rus inqilabından qabaq: tərkibinin çox hissəsi zadəganlardan ibarət olan seçkilə yerli idarə

süz” sərvət sahibi idi; general knyazla, olduqca ciddi bir işlə əlaqədar olaraq, öz rəisinin, qrafın yanında görüşüb tanış olmuşdu. Bəzi şeylərə xüsusi maraq göstərdiyi üçün knyaz rus “işgüzar adamlar” ilə tanışlıqdan heç vaxt boyun qaçırmırdı. Belə oldu ki, knyaz generalın ailəsi ilə də tanış oldu. Üç bacıdan ortancılı, Adelaida İvanovna ona çox güclü təsir bağışladı. Bahar fəslində knyaz məhəbbətini izhar etdi. Knyaz Adelaidanın çox xoşuna gəlmişdi, Lizaveta Prokofyevnanın da xoşuna gəlmişdi. General olduqca şad idi. Söz yox ki, səfər məsələsi təxirə salınmışdı. Toy bahara təyin olunmuşdu.

Bununla belə, Lizaveta Prokofyevna o biri iki qızı ilə birlikdə yayın ortasında, yaxud da axırında bir aylığa, ya da iki ay müddətinə, heç olmazsa, gəzinti məqsədi ilə səfərə çıxma bilərdi; beləliklə də, onları tərk edən Adelaidanın xiffətini çəkməzdilər. Lakin yenə nə isə təzə bir hadisə baş verdi: baharın axırında (Adelaidanın toyu bir qədər ləngimiş, yayın ortasına qədər təxirə salınmışdı) knyaz Ş. özünün çox yaxşı tanıdığı uzaq qohumlarından birini Yepançinlərin ailəsi ilə tanış etdi. Bu, Yevgeni Pavloviç R. adında hələ gənc, iyirmi səkkiz yaşlarında fligel-adyutant olan çox yaraşlıq, gözəl, “nəcabətli nəslə” mənsub bir şəxs idi, iti zəkalı, parlaq istedad sahibi, “yeni”, “misilsiz təhsilli”, həm də hədsiz dərəcədə, ağılasığmaz dərəcədə varlı bir adam idi. General bu son bəndə aid məsələdə həmişə çox ehtiyatlı idi. O, məlumat toplamağa başladı: “Doğrudan da, nə isə belə bir şey var idi – buna baxmayaraq, hər halda, hələ yoxlamaq lazım idi”. Belokonskaya qarının Moskvadan göndərdiyi rəy nəticəsində bu gənc və “gələcəyi parlaq olan” fligel-adyutantın qədir-qiyəti olduqca yüksəlmişdi. Ancaq onun haqqında yayılmış şayiə bir qədər müəmmalı idi: deyirdilər ki, guya, onun bir neçə qızla əlaqəsi olub, həm də inandırılırdılar ki, bir neçə bədbəxtin qəlbini “fəth edibmiş”. O, Aqlayanı görəndən sonra Yepançinlərin evindən çıxmırdı. Doğrudur, hələ bir söz deyilməmişdi; hətta bir eyham da olmamışdı; buna baxmayaraq, valideynlərə, hər halda, elə gəlirdi ki, bu yay fəslində xaricə səfər haqqında heç düşünmək də lazım deyil. Aqlayanın özünün rəyi, bəlkə də, ayrı cür idi.

Bu əhvalat bizim hekayətimizin qəhrəmanının meydana ikinci dəfə çıxdığı vaxtlarda baş vermişdi. Bu vaxt, belə görünürdü ki, zavallı knyaz Mışkini Peterburqda tamamilə unutmuşlar. Hərgah indi knyaz onu əvvəllər tanıyan adamların arasında görünsəydi, onu

göyden düşmüş hesab edərildilər. Bununla belə, biz bir faktı da qeyd edib, bununla da müqəddiməmizi bitiririk.

Knyaz gedəndən sonra Kolya İvolgin əvvəlcə öz keçmiş həyatını davam etdirirdi; yəni gimnaziyaya, öz dostu İppolitin yanına gedir, generala baxır və təsərrüfat işlərində Varyaya kömək edirdi; yəni onunun buyuruqçulu idi. Lakin kirayənişinlər çox tez çıxıb getdilər. Nastasiya Filippovnanın evindəki macəradan üç gün sonra Ferdişşenko hara isə köçdü və bir az sonra itib-batdı; ondan heç bir xəbər-ətər çıxmadı; deyirdilər ki, haradasa içir, lakin bu xəbər mühəqqəq deyildi. Knyaz Moskvaya getmişdi; daha kirayənişinlər saxlamırdılar. Varya ərə gedəndən sonra Nina Aleksandrovna ilə Qanya onunla birlikdə Ptitsingilə, İzmaylov polkuna köçdülər; o ki qaldı general İvolginə, elə bu vaxt onun başına heç gözənilməyən bir əhvalat gəldi: onu borclular həbsxanasına saldılar. Onu oraya öz qadın dostu, kapitan arvadı saldırmışdı; qadın müxtəlif vaxtlarda generalın ona verdiyi iki min manat məbləğindəki sənədlər əsasında həbs etdirmişdi; bütün bu əhvalat onun üçün ağılaşmaz sürpriz idi; binəva general “ümumiyyətlə demiş olsaq, bəşər qəlbinin nəcibliyinə hədsiz inamının qurbanı” olmuşdu. O, borc kağızları və veksellərini imzalamaqla özünə təsəlli verməyə adət etmişdi, lakin onların nə zamansa təsiri ola biləcəyini heç güman etmirdi; həmişə fikirləşirdi ki, bunu elə-belə edir. Sən demə, elə-belə deyilmiş. General Tarasovun evində yeni dostları ilə şərab şüşəsi arxasında əyləşib, Qarsın mühasirəsi barədə və dirilən soldat haqqında lətifələr söyləyə-söyləyə kədərlə deyirdi: “Bundan sonra gəl adamlara inan, onlara nəcibliklə etimad göstər!” Bununla belə, o, əla yaşamağa başlamışdı. Ptitsinla Varya deyirdilər ki, bura əsl onun yeridir; Qanya bu fikirlə tamamilə razılaşmışdı. Təkcə zavallı Nina Aleksandrovna xəlvətcə göz yaş axıdırdı (bu, ev adamlarını hətta heyrətləndirirdi), özü də daim naxoş olduğu halda, əri ilə görüşmək üçün bacardığı qədər tez-tez İzmaylov alayına yollanırdı.

Lakin Kolyanın dediyi kimi, “generalın əhvalatından” sonra, ümumiyyətlə, bacısının ərə getdiyi vaxtdan bəri, Kolya, demək olar ki, onların sözüne baxmırdı; hətta həddini o qədər aşmışdı ki, son zamanlar gecələmək üçün evə nadir hallarda gəlirdi. Şayiələrə görə, o, təzə tanışlar tapmışdı; bundan başqa, borclular həbsxanasında da olduqca məşhurlaşmışdı. Nina Aleksandrovna orada onsuz

yola gedə bilmirdi; evdə isə indi artıq onu heç bir söz-söhbətlə narahat etmirdilər. Əvvəllər onunla çox sərt rəftar edən Varya indi onu haralarda itib-batması barədə qətiyyəən sorğu-suala tutmurdu. Ev adamlarının böyük heyrətinə səbəb olan Qanya isə özünün bütün ipoxondriyasına baxmayaraq, onunla tam bir dost kimi danışıır, dost kimi rəftar edirdi; əvvəllər heç vaxt belə şey olmurdu; ona görə ki, iyirmi yeddi yaşlı Qanya təbii olaraq özünün on beş yaşlı qardaşına zərrə qədər də dostcasına diqqət yetirmirdi; onunla qaba rəftar edir, bütün ev adamlarından ona qarşı sərt rəftar etmələrini tələb edir və onu daim hədələyirdi ki, “qulaqlarını möhkəm çəkəcəkdir”, “insanın səbrini tükəndirən” bu rəftar Kolyanı cin atına mindirirdi. Belə düşünmək olardı ki, indi Kolya bəzən Qanyaya həтта lazım olurdu. O zaman Qanyanın pulu geri qaytarması Kolyanı olduqca heyrətləndirmişdi; buna görə Kolya Qanyanın bir çox günahından keçməyə hazır idi.

Knyazın səfərindən üç ay keçmişdi; İvolginlərin ailəsində eşitmişdilər ki, Kolya birdən Yepançinlərlə tanış olmuşdur, həm də qızları onu çox yaxşı qəbul ediblər. Çox keçmədən Varya bundan xəbər tutdu; əslində, Kolya Varyanın vasitəsilə deyil, “özü öz təşəbbüsü ilə” tanış olmuşdu. Yepançinlərin ailəsində təcridlə onu sevmişdilər. General arvadı əvvəlcə ondan çox narazı idi; lakin çox keçmədən Kolyanın “səmimiyyətinə və yaltaqlıq etməməsinə görə” onu əzizləməyə başladı. Kolyanın yaltaqlıq etməməsi tamamilə doğru idi; o, Yepançinlərin ailəsində özünü heç də onlardan əskik hesab etmirdi, bəzən general arvadı üçün kitab və qəzet oxuyur, lakin özünü sərbəst aparırdı – amma həmişə də iltifatlı və qulluq göstərən idi. Bununla belə, Kolya Lizaveta Prokofyevna ilə iki dəfə çox möhkəm deyişmişdi; general arvadına demişdi ki, o müstəbiddir; bundan sonra bir də onun evinə ayaq basmayacaq. Birinci dəfə mübahisə “qadın məsələsi” üstündə baş verdi; ikinci dəfə isə yalançı bülbülləri ilin hansı fəslində ovlamağın daha əlverişli olması barədə mübahisə qalxdı. Lakin mübahisədən üç gün sonra general arvadı ona nökrələri kağız göndərüb xahiş etmişdi ki, mütləq təşrif gətirsin. General arvadının bu cür güzəştə getməsi təəccüblü idi; Kolya naz eləmədi; o saat gəldi. Təkcə Aqlaya, nədənsə, ona heç vaxt rəğbət bəsləmir və onunla lovğa rəftar edirdi. Elə bu qızın özünü qismən heyrətə salan da Kolya olacaqdı. Bir dəfə – dini bayram günlərində – Kolya

təklidə fürsət tapıb Aqlayaya bir məktub verdi; bircə bunu dedi ki, ancaq onun özünə çatdırmağı tapşırıblar. Aqlaya “özündən müştəbeh çocuğu” qəzəblə süzdü, ancaq Kolya gözləməyib otaqdan çıxdı. Aqlaya kağızı açıb oxudu.

“Siz bir dəfə mənə hörmət edib etimad göstəribsiniz. Ola bilsin, siz indi məni tamamilə unudubsunuz. Necə oldu ki, mən sizə kağız yazdım? Bunu deyə bilmərəm, lakin qəlbimdə şiddətli bir arzu baş qaldırdı, özümü sizə, məhz sizə xatırlatmaq arzusu. Siz üçünüz də mənə dəfələri lazım olubsunuz, sizi çox arzulamışam, lakin üçünüzdən gözümlün qarşısında mən ancaq və təkcə sizi görürdüm. Siz mənə lazımsınız, çox lazımsınız. Özüm haqqında sizə yazmalı bir şey yoxdur, nağıl edilməli də bir şey yoxdur. Heç nağıl etmək də istəməzdim, mən çox istəyərdim ki, siz xoşbəxt olasınız. Siz xoşbəxtsinizmi? Bax mən ancaq bunu demək istəyirdim.

Sizin qardaşınız kn. L.Mışkin.”

Aqlaya bu qısa və olduqca mənasız, rabitəsiz kağızı oxuyub, birdən-birə qıpqırmızı qızardı, fikrə getdi. Onun beynindəki fikirlərin cərəyanını ifadə etmək bizim üçün çətin olardı. Yeri gəlmişkən, öz aramızda deyək ki, Aqlaya öz-özündən soruşdu: “Bu kağızı bir adama göstərimmi?” O nə isə xəcalət çəkirdi. Bununla belə, istehzal və təəccüblə gülümsəyib məktubu öz masasının siyirtməsinə atdı, bununla da məsələ həll olunub qurtardı. Sabahı kağızı yenə çıxarıb, möhkəm cildlənmiş qalın bir kitabın arasına qoydu (Aqlaya öz kağızlarını lazım olanda tez tapmaq üçün həmişə belə saxlayırdı). Bu kitabın hansı kitab olduğuna ancaq bir həftədən sonra baxdı. O, “Lamançlı Don-Kixot” idi, Aqlaya nəyə isə qəhqəhə və şaqqıltı ilə güldü.

O da məlum deyil ki, Aqlaya aldığı məktubu bacılarından birinə göstərmişdi, yoxsa yox.

Lakin o, məktubu hələ oxuduğu məqamda birdən ağına belə bir fikir gəldi: olmaya, knyaz bu özündən müştəbeh, lovğa çocuqla məktublaşır, özü də, ola bilsin ki, onun məktublaşdığı yeganə adamdır? Aqlaya özünü hədsiz etinasız və saymazyanə göstərməyinə baxmayaraq, Kolyanı sorğu-suala çəkdi. Lakin küsəyən “çocuq” bu dəfə onun etinasızlığına zərrə qədər də fikir vermədi; Aqlayaya

olduqca qısa və son dərəcə laqeyd tərzdə izah etdi ki, knyaz Peterburqdan yola düşüdükdə o, özünün daimi ünvanını hər ehtimala qarşı, knyaza vermişdi, eyni zamanda ona demişdi ki, həmişə knyaza kömək etməyə hazırdır; amma bu, onun knyazdan aldığı ilk tapşırıq və knyazın ona yazdığı birinci kağızdır; Kolya dediklərini sübut etmək üçün özünə yazılan məktubu da Aqlayaya verdi. Aqlaya insafsızlıq edib, xəcalət çəkmədən kağızı oxudu. Kolyanın məktubunda bunlar yazılmışdı: “Əziz Kolya, sizin məktubunuza əlavə etdiyim və bağlanmış bu kağızı zəhmət çəkib, lütfən Aqlaya İvanovnaya verin. Salamət qalın.

Sizi sevən kn. L.Mışkin.”

Aqlaya kağızı Kolyaya verərək incik halda:

– Hər halda, bu cür uşağa etibar etmək gülməlidir, – dedi, onun yanından nifrətlə keçib-getdi.

Kolya artıq buna dözə bilmədi. Halbuki bu münasibətlə o, Qan-yadan xahiş edib onun hələ lap təzə yaşıl şərfini almış, boynuna sarırmışdı; şərfin ona nə üçün lazım olduğunun səbəbini də qardaşına deməmişdi. Kolya çox bərk incidi.

II

İyunun əvvəlləri idi; Peterburqda artıq bir həftə idi ki, havalər çox yaxşı keçirdi. Pavlovskda Yepançinlərin zəngin xüsusi bağı var idi. Lizaveta Prokofyevna birdən əl-ayağa düşdü, bağa getmək istədi; iki gündə yır-yığışı qurtarıb bağa köçdülər.

Yepançinlərin bağa köçdüklərindən bir günmü, yoxsa üç günmü sonra Moskvadan gələn səhər qatarı ilə knyaz Lev Nikolayeviç Mışkin də gəldi. Vağzalda onu heç kim qarşılamadı, lakin vaqondan çıxanda, qatarla gələnləri əhatə edən izdiham içərisində knyazın gözüne birdən kiminsə həyəcanla baxan, əcaib gözləri sataşdı. Knyaz diqqətlə baxdı, lakin artıq heç bir şey seçə bilmədi. Əlbəttə, bu, onun ancaq gözüne görünmüşdü; buna baxmayaraq xoşagəlməz təsiri qalmışdı. Bir də ki, knyaz, onsuz da, kədərli və dalğın idi; özü də nə üçünsə qayğılı görünürdü.

Faytonçu onu Liteyni küçəsinin yaxınlığındakı mehmanxanaya apardı. Bu, çox pis bir mehmanxana idi. Knyaz qaranlıq və pəsməndə

mebel düzölmüş iki kiçik otaq tutdu; əl-üzünü yudu, geyindi, heç bir şey soruşmayıb, elə bil, vaxtı itirməkdən, yoxsa kimi isə evdə tapa bilməyəcəyindən qorxurmuş kimi, tələsik mehmanxanadan çıxdı.

Yarıml il bundan əvvəl knyaz ilk dəfə Peterburqa gəldiyi vaxtlar onu burada görən adamlardan biri indi ona rast gəlsəydi, yəqin, belə nəticə çıxarardı ki, knyaz zahirən yaxşılaşmış, xeyli dəyişmişdir. Lakin, əslində, bu heç də belə deyildi. Təkcə paltarını tamam dəyişmişdi: geyimi lap ayrı cür idi; Moskvada yaxşı bir dərzisi tikmişdi; lakin geyimi də nöqsanlı idi: kostyumu həddən artıq moda ilə tikilmişdi (vicdanlı, lakin çox da istedadlı olmayan dərzilər kostyumu həmişə belə tikirlər), həm də ki, geyimlə qətiyyənl maraqlanmayan bir adam üçün tikilmişdi; belə ki, çox güləyən bir adam knyaza diqqətlə baxsaydı, bəlkə də, gülümsəməyə bir şey tapardı. Axı bir də ki, gülümlə şey azdırmı?

Knyaz fayton tutub Peskiyə yollandı. Rojdestvenski küçələrindən birində, azca axtarandan sonra balaca taxta bir ev tapdı. Bu balaca ev bayır tərəfdən gözəl, tərtemiz idi; olduqca səliqəli saxlanırdı; knyaz buna təəccüb etdi; evin kiçik bağçası da var idi; bağçada çiçəklər əkilmişdi. Küçəyə baxan pəncərələr açıq idi; pəncərələrdən müdam sərt danışiq səsləri, qışqırıq eşidilirdi; sanki, kim isə ucadan qıraət, yaxud da nitq edirdi; arabir bərkdən gülən bir neçə adamın qəhəqəhəsi ucalanda səs kəsilirdi; Knyaz həyətlə girdi, kiçik artırmaya qalxıb cənab Lebedevi soruşdu.

Qollarını dirsəyinə qədər çirmənmiş aşpaz qadın qapını açıb, barmağı ilə “qonaq otağını” göstərib dedi:

– Odur, orada.

Divarlarına tünd-mavi kağız çəkilmiş və təmiz yığışdırılmış bu qonaq otağında müəyyən səliqə-sahman gözə çarpırdı; yəni otaqda bir girdə masa və divan, qapaqlı tunc saat, aralıqda ensiz bir güzgü və balaca şüşə saçaqları olan çox qədim kiçik çilçiraq var idi, çilçiraq tavandan tunc zəncirlə asılmışdı; cənab Lebedev özü otağın ortasında dayanmışdı; arxası içəri girən knyaza tərəf idi; o, üst paltarını soyunmuşdu, jiletde idi; özü də, əlini köksünə çırpa-çırpa nə barədə isə acı-acı nitq irad edirdi. Onun dinləyiciləri bunlar idi: əlində kitab, olduqca şən və ağıllı sifəti olan on beş yaşında bir oğlan; başdan-ayağa qara geyinmiş, qucağında südəmər uşaq tutmuş iyirmi yaşlarında gənc bir qız; çox güləyən və eyni zamanda

ağzını az qala qulağınadək açan on üç yaşlı başqa bir qız – o da başdan-ayağa qara matəm paltarı geyinmişdi və nəhayət, fövqələdə qəribə bir dinləyici; bu, iyirmi yaşında bir oğlan idi; divanda uzanmışdı; qarabəniz, olduqca gözəl, uzun sıx saçlı, iri qaragözlü oğlan idi; xırdaca bakenbardları və qısaca saqqalı var idi. Bu dinləyici, nitq irad edən Lebedevin sözünü, sanki, tez-tez kəsir və ona etiraz edirdi; qalan dinləyicilər, yəqin ki, elə buna gülürdülər.

– Lukyan Timofeyeviç, ay Lukyan Timofeyeviç! Gör ha! Əşi, bir bəri bax!.. Eh, sizə mən nə deyim!

Aşpaz arvad əlini yelləyib getdi; özü də elə acıqlandı ki, hirsindən qıpqırmızı oldu.

Lebedev dönüb baxdı; knyazı görəndə ildırım vurmuş kimi, bir az dayandı; sonra yaltaqcasına qımışib, cəld ona tərəf yeridi, yarıyolda, sanki, yenə donub qaldı; buna baxmayaraq, mızıldadı:

– Möhtərəm knyaz!

Lakin hələ də kontenans yaratmağa bir növ iqtidarı çatmayan Lebedev birdən geri dönərək, heç bir səbəbsiz, əvvəlcə qara, matəm paltarı geymiş, qucağında uşaq olan qızın üstünə elə bağırdı ki, qız gözləmədiyi bu hərəkətdən hətta bir az geri çəkildi; lakin dərhal ondan əl çəkib, o biri otağın kənarında dayanan, bayaqkı gülüşün təsiri altında hələ də gülümsəyən on üç yaşlı qızın üstünə cumdu. Bu qız bağırtıya dözməyib dərhal mətbəxə daban aldı; Lebedev daha bərk hədə-qorxu gəlmək üçün onun arxasınca hətta ayaqlarını yerə döydü; lakin gözü çaşib qalmış knyaza sataşanda belə izah elədi:

– Hörmət... üçün, he-he-he!

Knyaz:

– Siz özünüzü əbəs yerə belə aparırsınız... – deyə sözə başlamaq istədi.

– Bu saat, bu saat, bu saat... lap yel kimi!

Lebedev bunu deyib cəld otaqdan çıxdı. Knyaz qıza, oğlana və divanda uzanan adama heyrətlə baxdı; onların hamısı gülürdü. Knyaz da gülməyə başladı.

Oğlan dedi:

– Getdi frak geyinməyə.

Knyaz:

– Bütün bunlar necə də acınacaqlıdır, – dedi, – amma mən fikirləşirdim ki... deyın görüm, o...

Divanda uzanan adam qışqırdı:

– Elə bilirsiniz ki, sərxoşdur? Qətiyyəən yox! Bəlkə, üç-dörd qədəh, lap çoxu, olsa-olsa beş qədəh vurub; bu da ki elə bir şey deyil – intizama riayət edir.

Knyaz divandakına müraciət etmək istəyirdi; lakin qız, məlahətli çöhrəsində açıq bir səmimiyyətlə dedi:

– O, səhərlər heç vaxt çox içmir; hərgah siz onun yanına bir iş üçün gəlibsinizsə, elə indi deyin. Lap vaxtıdır. Yoxsa axşamçağı evə qayıdanda kefli olacaq; həm də ki indi çox vaxt gecələr ağlayır, özü də, bizim üçün müqəddəs kitab oxuyur; ona görə ki, anamız beş həftə bundan qabaq ölüb.

Divandakı gənc oğlan güldü:

– Ona görə qaçdı ki, yəqin, sizə cavab verməyə çətinlik çəkir. Mərc çəkişərəm ki, o artıq sizə kələk gəlir; özü də məhz bu saat tədbir tökür.

Artıq fraq geymiş Lebedev qayıdaraq, gözünü qırpa-qırpa və göz yaşını silmək üçün cibindən dəsmal çıxara-çıxara əlavə etdi:

– Cəmi beş həftədir! Cəmi beş həftədir! Yetimik!

Qız dedi:

– Siz niyə bu cır-cındırda çıxdınız? Bəs axı oradaca, qapının dalında sizin təptəzə sürtükünüz var, olmaya görmədiniz?

Lebedev birdən lap qorxaraq:

– Kəs səsini, dəcəlin biri! Mən sənə göstərəm! – Lebedev ona baxıb ayağını yerə döymək istədi. Lakin bu dəfə qız güldü.

– Siz məni niyə hədələyirsiniz, mən ki Tanya deyiləm, qaçma-yacağam. Amma qışqırınb Lyuboçkanı oyadarsınız; onda heç səsini kəsməyəcək... siz niyə qışqırırsınız!

Lebedev birdən lap qorxaraq:

– Yox-yox-yox! – dedi. – Lal oldum, lal oldum... – özü də cəld qızının qucağında yuxulayan uşağa yanaşdı, qorxmış halda ona bir neçə dəfə xaç çəkdi. – Allah, sən saxla, Xudaya, özün kömək ol! – Lebedev knyaza müraciət etdi. – Bu, mənim öz südəmər uşağımdır, qızım Lyubovdur; özünü də mənim bu yaxınlarda vəfat etmiş qanuni nikahlı arvadım Yelena doğub, anası doğum vaxtı ölüb. Bu, qara geymiş yastıburun cüllüt isə mənim qızım Veradır. Bu da, bu, vay, vay, bu...

Gənc oğlan qışqırdı:

– Dilin niyə dolaşdı? Əşi, sən davam elə, utanma.

Lebedev birdən nə isə coşaraq dedi:

– Cənab! Siz Jemarinlər ailəsinin öldürülməsi haqqında qəzetlərdə yazılanları oxuyubsunuzmu?

Knyaz bir az heyrətlə:

– Oxumuşam, – dedi.

– Baxın, bu, Jemarinlər ailəsinin həqiqi qatildir; özüdür ki durub!

Knyaz dedi:

– Siz nə danışsınız?

– Yəni alleqorik deyirəm: gələcəkdə ikinci Jemarinlər ailəsi mövcud olsa, həmin ailənin gələcək ikinci qatili. Elə bunun üçün də hazırlaşır...

Hamı güldü. Knyazın ağına belə bir fikir gəldi: Lebedev, ola bilsin, doğrudan da, ancaq ona görə əzilib-büzülür ki, onun verəcəyi sualları irəlicədən hiss edir, bilmir onlara nə cür cavab versin; ona görə də vaxtı uzadır.

Lebedev, sanki, özünü saxlaya bilməyib qışqırdı:

– Qıyam edir! Qəsdlər düzəldir! Yaxşı, mən bu cür xeyir danışmazı, bu cür, demək olar, yava adamı, qəddarı, doğma bacioglu, mənim mərhum Anisiya bacımın yeganə oğlu hesab edə bilərəmmi? Yaxşı, buna mənim haqqım varmı?

– Əşi, di qurtar, sərxoşun biri! İnanırsınızmi, knyaz, o, indi vəkilliklə məşğul olmaq, məhkəmə iddia və tələbləri dalınca getmək eşqinə düşüb; bəlağətlə danışmağa başlayıb, evdə uşaqlarla yüksək üslubla danışır. Beş gün bundan qabaq sülh məhkəməsinin hakimləri qarşısında danışdı. Özü də, kimi müdafiə edirdi: ona yalvarıb xahiş edən bir qarnı deyil, bir nəfər sələmçini; qarnı talan edib bütün var-yoxunu, beş yüz manatını mənimsəmiş olan bu sələmçini; bir nəfər cuhud Zeydləri, çünki Zeydlər ona əlli manat verməyi vəd edib...

Lebedev birdən bu vaxta qədər danışdığı səsle deyil, tamamilə başqa bir ahənglə izah etdi; özü də, o, elə bil, heç vaxt qışqırmamışdı:

– İşi udsam, əlli manat; hərgah uduzsam, onda ancaq beş manat.

– Özü də, əlbəttə, cəfəngiyat danışdı; axı indi köhnə qaydalar yoxdur; orada onu ancaq lağa qoydular. Lakin o, özündən olduqca razı qaldı; yadınıza salın, dedi, tərəfgirlik etməyən cənab hakimlər, namuslu əməklə yaşayan, ayağı şikəst, müsibətzədə qoca son tikəsindən məhrum olur; siz qanunvericinin hikmətli sözlərini xatırlayın:

“Qoy məhkəmələrdə şəfqət hökmran olsun!” İnanırsınızmı: o hər səhər burada bizə həmin nitqi eynilə, nöqtəbənöqtə orada irad etdiyi kimi təkrar edir; bu gün beşinci dəfədir; o qədər xoşuna gəlib ki, siz gəlməmişdən azca qabaq oxuyurdu. Öz-özünə nəşələnir. Hələ yenə kimi isə müdafiə etməyə hazırlaşır. Siz, gərək ki, knyaz Mışkınız? Kolya mənə sizin haqqınızda deyirdi ki, hələ bu vaxta qədər dünyada sizdən ağıllı adama rast gəlməyib...

Lebedev dərhal əlavə etdi:

– Heç yoxdur da! Heç yoxdur! Dünyada ondan ağıllı adam yoxdur!

– Bax bu, şübhəsiz, yalan dedi. Biri sizi sevir, o biri sizə yaltaqlıq edir; amma mən, sizə məlum olsun ki, sizə heç də yaltaqlıq etmək fikrində deyiləm. Axı siz ağıllı adamsınız; onunla mənim aramda mün-sif olun. – O, dayısına müraciət etdi: – Hə, qoy knyaz bizim aramızda münsif olsun, razısanmı? Knyaz, sizin gəlməyinizə mən hətta şadam.

Lebedev qətiyyətlə:

– Razıyam! – deyər qışqırdı, qeyri-iradi dönüb yenə də toplaş-mağa başlayan camaata göz gəzdirdi.

Knyaz üz-gözünü turşudub dedi:

– Əşi, siz nə edirsiniz, bu nədir?

Onun, doğrudan da, başı ağrıyırdı; bundan başqa da, o getdikcə daha artıq inanırdı ki, Lebedev onu aldadır, kələk qurur; özü də, işin təxirə düşməsinə şaddır.

– Məsələnin xülasəsi və şərh. Mən onun bacısı oğluyam; o, daim yalan danışsa da, bunu yalan demədi. Mən kurs qurtarmamışam, lakin qurtarmaq istəyirəm; dediyimin üstündə də dayanacağam; ona görə ki, mən xasiyyətə möhkəməm. Hələlik isə dolanmaq üçün dəmiryolda ayda iyirmi beş manat maaşla bir işə girirəm. Bundan başqa, etiraf edirəm ki, o, mənə iki-üç dəfə kömək edib. Mənim iyirmi manatım var idi; mən onu uduzdu. Siz inanırsınızmı, knyaz, mən o qədər alçaq, o qədər əclaf idim ki, o pulu uduzdu!

Lebedev qışqırdı:

– Nacinsə, yaramaz nacinsə, ona pul vermək lazım deyildi.

Gənc oğlan sözüne davam etdi:

– Bəli, yaramaz nacinsə; lakin pulu ona vermək lazım idi. O ki qaldı onun nacins olmasına, bunu mən də təsdiq edirəm; təkcə ona görə yox ki, məni udub. Knyaz, bu adam bir nəfər işdən kənar edilmiş zabitdir; keçmiş Roqojin dəstəsinə mənsub olan istefaya

çıxmış poruçikdir; boks dərsi verir, Roqojin onları qovandan sonra hamısı veyllənir. Lakin hamısından betəri budur ki, mən onun yaramaz nacins, əclaf və oğru olmasını bilirdim; buna baxmayaraq, oturub onunla oynadım; özüm də axırıncı manatımı uduza-uduza öz-özümə fikirləşirdim – uduzacağam, Lukyan dayının yanına gedib, qulluğuna salam ərz edərəm, xahişimi rədd etməz. Bax bu, alçaqlıqdır; bu, əsl alçaqlıqdır! Bu, şüurlu əclaflıqdır!

Lebedev təkrar etdi:

– Bax bu, lap şüurlu əclaflıqdır!

Bacioğlu inciyərək qışqırdı:

– Sən sevinmə, hələ dayan; gör necə şadlanırsan. Mən, knyaz, onun yanına, buraya gəldim; özüm də hər şeyi etiraf etdim; nəcib hərəkət etdim; özümə rəhm etmədim; onun qarşısında özümü o ki var söydüm; burada hamı şahiddir. Dəmiryolda o yeri tutmaq üçün mən mütləq üst-başımı birtəhər sahmana salmalıyam; ona görə ki, başdan-ayağa cır-cındır içindəyəm. Budur, çəkmələrimə baxın! İş yerinə ayrı cür getmək mümkün deyil; təyin olunmuş müddətdə mən oraya getməsəm, o yeri başqası tutacaq; onda mən yenə də avara qalacağam; kim bilir başqa bir iş yerini nə vaxt tapa biləcəyəm. İndi mən ondan cəmi-cümlətən on beş manat xahiş edirəm; özüm də söz verirəm ki, bundan sonra heç vaxt ondan pul istəməyəcəyəm; bundan başqa da, birinci üç ay müddətində bütün borcunu son qəpiyinə qədər ona qaytaracağam. Mən sözümlərimin üstündə duraram. Mən aylarla kvasla çörək yeyib dolanmağı bacarıram; ona görə ki, məndə iradə var. Üç ayda mən yetmiş beş manat alacağam. Əvvəlkilərlə birlikdə mənim ona cəmi otuz beş manat borcum olacaq; demək ki, borcu qaytarmağa mənim pulum olacaq. Yaxşı, qoy nə qədər istəyir faiz təyin etsin; lənət şeytana! O məgər məni tanımır? Siz ondan soruşun, knyaz: əvvəllər o, mənə kömək edəndə, onun pulunu qaytarırdım, yoxsa yox? Bəs indi niyə istəmir? Mənim o poruçikə pul verməyimə acığı tutub, ayrı bir səbəb yoxdur! Bax o, belə adamdır – nə özünə fayda verir, nə də başqasına!

Lebedev qışqırdı:

– Özü də, getmir! Burada uzanıb getmir.

– Mən sənə elə bu cür də dedim. Pul verməyincə evdən çıxmayacağam. Siz nədənsə gülümsəyirsiniz, knyaz? Olmaya məni haqlı hesab etmirsiniz?

Knyaz könülsüz cavab verdi:

– Mən gülümsəmirməm, lakin, mənəcə, siz, doğrudan da, bir az haqlı deyilsiniz.

– Siz hiyləgərlik eləməyin, açıq deyin ki, qətiyyətlə haqlı deyiləm, necə yəni “bir az”!

– Hərgah bilmək istəyirsinizsə, heç haqlı deyilsiniz.

– Hərgah istəyirəmsə! Gülməlidir! Siz doğrudanmı elə düşünürsünüz ki, bu cür rəftar etməyin böyük ehtiyatsızlıq olduğunu mən özüm bilmirəm; pul onun, iradə, ixtiyar onundur; mən isə, belə çıxır ki, zorakılıq edirəm. Lakin siz, knyaz... həyatı bilmirsiniz. Onları öyrətməsən, heç bir fayda olmaz. Onlara dərs vermək lazımdır. Axı mənim vicdanım təmizdir; vicdana qalanda, mən ona zərər verməyəcəyəm; mən pulu faizlə qaytararam. O, mənəvi cəhətdən də məmnunluq duyub: mənim alçalmağımı görüb. Ona bundan artıq nə lazımdır? O fayda verməyəcəksə, nəyə gərəkdir? Gəlin baxaq görək o özü nə edir? Siz bir ondan soruşun görün başqalarının başına nə oyun açır, adamları necə aldadır? Bu evi nə vasitə ilə əldə edib? O, sizi artıq aldatmışdır, hələ bundan sonra daha nə cür aldadacağını da götür-qoy edibdir; mən başımı verərəm ki, belədir. Siz gülümsəyirsiniz, inanmırsınız?

Knyaz dedi:

– Mənə elə gəlir ki, bütün bunların sizin işinizə bir o qədər dəxli yoxdur.

Gənc oğlan qulaq asmayaraq qışqırdı:

– Bax mən üç gündür burada uzanmışam; bu müddət ərzində nə görməmişəm! Siz təsəvvür edin ki, o baxın bu mələikədən, bax bu qızdan, indi yetim qalmış dayım qızından, öz doğma qızından şübhələnir; onun otağında hər gecə aşnalar axtarır! Xəlvətcə buraya, mənim yanıma gəlir; mənim divanımın da altını axtarır. Vasvasılığından aqlını itirib; bütün künc-bucaqda gözünə oğrular görünür. Bütün gecəni hər dəqiqə yerindən sıçrayıb, gah pəncərələri yoxlayır ki, görsün yaxşı bağlanmış; gah qapıları yoxlayır, sobaya baxır, elə bu cür, gecədə yeddi dəfə. Məhkəmədə fırıldaqçılara tərəfdar çıxır, özü isə gecədə üç dəfə qalxıb, bax burada, zalda diz çöküb, dua edir; yarım saat alını yerə vurur; özü də sərxoş halda kimlər üçün dua eləmir, nə cür dualar oxumur!? Qrafinya Dübarriyə rəhmət duası oxuyurdu; öz qulağımla eşitdim; Kolya da eşitdi; lap aqlını itirib, dəli olub!

Lebedev qızardı, doğrudan da, özündən çıxaraq qışqırdı:

– Görürsünüzmü, eşidirsinizmi, məni necə rüsvay edir, knyaz!?

Amma onu bilmir ki, mən əyyaş və əxlaqsızın, quldur və yaramazın bütün fikri-zikri, ola bilsin, bax bu masqaraçını bəsləmək olub; hələ körpə vaxtı mən onu bələyirdim; təknədə çimdirdirdim, özüm də dilənçi kökündə olduğum halda, dul qalmış, dilənçi kökündə olan bacım Anisyanın evində gecələr oturub, sübhə qədər yatmırdım; ikisi də naxoş olduğu üçün onlara qulluq edirdim, aşağıda dalandardan odun oğurlayırdım; onun üçün nəğmə oxuyurdum; barmaqlarımı şıqqıldadırdım; acqarına çırtıq çalıb onu əyləndirirdim; odur, bəsləyib böyütmüşəm, indi məni lağa qoyur, gülür! Axı mən, doğrudan da, nə zamansa, bir dəfə alınma xaç çəkib, qrafıya Dübarriyə rəhmət oxumuşamsa, bunun sənə nə dəxli var? Mən, knyaz, dörd gün bundan qabaq, ömrümdə birinci dəfə onun tərcümeyi-halını lügətdə oxudum. Axı sən heç bilirsənmi, o, Dübarri nə cür adam idi? De. Bilirsən, yoxsa yox?

Gənc oğlan rişxəndlə, könülsüz-könülsüz mızıldadı:

– Təkcə sən bilirsən, ayrı heç kəs?

– Bu, elə bir qrafıya idi ki, rüsvayçılıqdan xilas olub kraliçalıq edirdi; dahi bir imperatriçə, öz dəst-xətti ilə göndərdiyi məktubda ona “*macousine*” yazmışdı. Papanın nunsisi¹ olan kardinal leve-dyu-rua² vaxtı (“leve-dyu-rua”nın nə olduğunu bilirsənmi?) icazə istəyib onun yalın ayaqlarına ipək corabları özü geydirmiş və bunu özü üçün şərəf hesab etmişdir – bu cür yüksək rütbəli və müqəddəs bir şəxsiyyət! Sən bunu bilirsənmi? Üzündən görürəm ki, bilmirsən! Hə, de görüm, Dübarri necə ölüb? Bilirsənsə, cavab ver!

– Əşi, açıl başımdan! Yapışdı yaxamdan!

– Bu cür ehtiram və şərəfdən sonra, bu cür keçmiş hökmdar qadını, heç bir təqsiri olmaya-olmaya, cəllad Samson Paris pua-sardkalarını³ əyləndirmək üçün gilyotinə çəkib apardı; qadın isə başına nə gətirdiklərini qorxudan dərk edə də bilmirdi. Görürdü ki, cəllad onun boynundan yapışib, bıçağın altına əyir, özünü də təpikləyə-təpikləyə qabağa itələyir – tamaşaçı qadınlar da hırıldayırdılar – Dübarri başlayır qışqırmağa: “*Encore un moment, mo siur le bourreau, encore un moment!*”

¹ *Nunsi* – Roma papasının nümayəndəsi

² Səhər geyimi mərasimi

³ Alverçi qadın

Mənası belədir: “Bircə dəqiqə də əl saxlayın, cənab bürro¹, ancaq bir dəqiqə!” Elə həmin bu bir dəqiqə ərzində, Allah, bəlkə, onun günahından keçəcəkdi; ona görə ki, insan qəlbinin bundan da rəzilçəsinə təhqir olunmasını təsəvvür etmək mümkün deyil. Rəzil sözünün nə demək olduğunu sən bilirsənmi? Bax elə o özü rəzildir ki var. Qrafinyanın qışqıra-qışqıra bir dəqiqə möhlət istəməsi əhvalatını oxuyanda, elə bil ki, mənim qəlbimi kəlbətinlə sıxdılar. Mən gecə yatmağa hazırlaşanda dua oxuduğum vaxt böyük günahkar olan qadını yada salmağımın sənə nə dəxli var, ay soxulcan? Bəlkə, elə ona görə yada salmışam ki, dünya yaranandan bəri onun üçün, yaqın, heç kəs heç vaxt alınma xaç çəkməyib; bunu heç ağına da gətirməyib. Bəlkə, bu dünyada onun özü kimi bir günahkarın yer üzündə, heç olmazsa, bircə dəfə ona rəhmət duası oxumasını o dünyada hiss etmək bu qadın üçün xoş olacaq. Sən niyə hırıldayırsan? İnanmırsan, allahsız. Sən haradan bilirsən? Hərgah mənə xəlvəti qulaq asıbsansa, yenə də yalan danışıbsan: mən, sadəcə olaraq, təkcə qrafinya Dübarri üçün dua eləməmişəm: mən duanı belə oxumuşam: “İlahi, sən böyük günahkar olan qrafinya Dübarrinin və bütün onun kimilərinin ruhunu şad elə”, bu isə tamamilə başqa şeydir; ona görə ki, indi orada çırpınan, inildəyən, zarıyan, intizarda olan bu cür böyük günahkarlar və sağlıqlarında bəxtləri, taleləri dəyişmiş bu cür məşəqqət çəkən məxluqlar çoxdur; əşi, mən elə o məqamda sənin üçün də, sən kimiləri, sən təbiətdə olan abırsız ədəbsizlər və adamincidənlər üçün də dua edirdim; bir halda ki, sən mənim necə dua etdiyimə qulaq asıbsan, deməli, bunları da eşitməli idin...

Dilxor olmuş bacıoğlu onun sözünü kəsdi:

– Di yaxşı, kifayətdir, yetər; kimin üçün istəyirsən dua elə, cəhənnəmə ki! Qışqırıb baş-beynimi aparma! – Oğlan kinayə ilə əlavə etdi: – Knyaz, axı o, bizim aramızda ən təhsilli və məlumatlı adamdır; məgər siz bunu bilmirdiniz? İndi o, daim mütalif edir, bu cür müxtəlif kitablar və memuarlar oxuyur.

Knyaz könülsüz dedi:

– Sizin dayınız, hər halda... rəhmsiz adam ki deyil. – Bu gənc oğlan knyazın qəlbində dərin ikrah hissi oyadırdı.

– Siz, deyəsən, burada onun tərifi göylərə qaldıracaqsınız! Görürsünüzmü, o artıq əlini də ürəyinin üstünə qoyub, ağızının da

¹ *Bürro* – cəllad

suyu axır; o saat dadıb dadandı. Rəhmsiz olmağına rəhmsiz deyilsə də, hiyləgər, fırıldaqçıdır; bədbəxtlik də burasındadır; üstəlik, həm də sərxoşdur; bir neçə il ərzində əyyaşlıq edən adam kimi, başdan-ayağa vintləri boşalıb; ona görə də laxlamayan yeri yoxdur. Uşaqları o, doğrudan da, sevir; mərhum bibimə hörmət edirdi... Hətta məni də sevir, özü də, vəsiyyətnamədə də, vallah, mənə pay ayırıb...

Lebedev hiddətlə qışqırdı:

– He-eç bir şey ayırmayacağam...

Knyaz gənc oğlandan üz döndərib qətiyyətlə dedi:

– Bəri baxın, Lebedev; mən axı təcrübədən bilirəm ki, siz istəyəndə işgüzar adam ola bilərsiniz... İndi mənim vaxtım çox azdır; hərgah siz... Bağışlayın, sizin adınız və atanızın adı nədir? Mənim yadımdan çıxıb.

– Ti-ti-Timofey.

– Sonra?

– Lukyanoviç.

Otaqdakıların hamısı yenə də güldü.

Bacıoğlu qışqırdı:

– Yalan dedi! Burada da yalan danışdı! Knyaz, onun adı heç də Timofey Lukyanoviç deyil, Lukyan Timofeyeviçdir! Yaxşı, de görək, sən niyə yalan danışırısan? Axı sənin üçün Lukyan, yoxsa Timofey olmağın nə fərqi var; özü də, bunun knyaza nə dəxli var? Mən sizi inandırnam ki, o ancaq vərdiş elədiyi üçün yalan danışır.

Knyaz səbirsizliklə soruşdu:

– O, doğrumu deyir?

Lebedev razılaşaraq utana-utana:

– Doğrudur, mən Lukyan Timofeyeviçəm, – dedi; gözlərini itaətlə yerə dikib, yenə də əlini ürəyinin üstünə qoydu.

– Axı siz nə üçün belə edirsiniz, eh, aman Allah!

Lebedev başını daha da itaətkarlıqla aşağı salıb mızıldadı:

– Özümü alçaltmaq üçün.

Knyaz:

– Eh, burada nə özünü alçaltmaq var! Mən hərgah bilsəydim ki, bu saat Kolyanı harada tapmaq olar! – O dönüb getmək istədi.

Gənc oğlan yenə dilləndi:

– Kolyanın harada olduğunu mən sizə deyərəm.

Lebedev tələsik dilləndi:

– Yox-yox-yox.

– Kolya burada gecələmişdi; lakin səhərçağı sizin, knyaz, Allah bilir, nədən ötrü pul verib “həbsxana”dan buraxdığınızı öz generalını axtarmağa getdi. General hələ dünən vəd etmişdi ki, gecələmək üçün buraya buyuracaq; ancaq buyurmadi. Çox güman ki, yaxındakı “Vesi” mehmanxanasında gecələyib. Kolya, demək, ya orada, ya da Pavlovskda, Yepançinlərgildədir. Onun pulu var idi; o hələ dünən getmək istəyirdi. Beləliklə də, deməli, “Vesi” da, yaxud da Pavlovskdadır.

– Pavlovskdadır, Pavlovskdadır!.. Amma biz buraya, buraya, bağçaya gedək... qəhvə içək...

Lebedev knyazın qolundan yapışıb apardı. Onlar otaqdan çıxdılar; həyətdən keçib hasarın kiçik qapısından içəri girdilər. Burada, doğrudan da, çox kiçik və qəşəng bir bağça var idi; hava yaxşı olduğu üçün bütün ağaclar çiçək açmışdı. Lebedev knyazı yerə basdırılmış yaşıl masa arxasındakı yaşıl taxta skamyada əyləşdirdi, özü də onunla üzübüz oturdu. Bir dəqiqə sonra, doğrudan da, qəhvə gətirildilər. Knyaz imtina etmədi. Lebedev hələ də yaltaqlıqla həris-həris knyazın gözünün içinə baxırdı.

Knyaz:

– Mən heç bilmirdim ki, sizin bu cür təsərrüfatınız var, – dedi, lakin o, tamamilə başqa şey haqqında düşünürdü.

Lebedev belini büküb:

– Ye-yetimik, – deyə sözə başladısı da, birdən dayandı. Knyaz fikri dağınıq halda qarşısına baxırdı, özü də, əlbəttə, verdiyi sualı artıq unutmuşdu. Bir dəqiqə də keçdi; Lebedev ona fikir verir, gözləyirdi.

Knyaz, sanki, aylaraq dedi:

– Bəs nə oldu? Hə, bildim! Lebedev, bizim işimizin nədən ibarət olduğunu axı siz özünüz bilirsiniz: mən sizin məktubunuza görə gəlmişəm. Danışın.

Lebedev çaşdı, nə isə demək istədi, ancaq dili dolaşdı. Heç bir şey deyə bilmədi. Knyaz gözlədi və məhzun-məhzun gülümsədi.

– Deyəsən, mən sizi çox yaxşı başa düşürəm, Lukyan Timofeyeviç: siz məni, yəqin, gözləmirsiniz. Siz elə güman edirdiniz ki, sizin ilk xəbərdarlığınızla mən öz ucqarlığımdan qalxmayacağam, məktubu

vicdan əzabı çəkməmək üçün yazıbsınız. Amma mən gəlib çıxmışam. Di yaxşı, kifayətdir, aldatmayın. İki ağaya qulluq etmək kifayətdir. Roqojin artıq üç həftədir ki, buradadır; mən hər şeyi bilirəm. Siz qadını o dəfəki kimi, sata bilibsiniz, yoxsa yox? Doğrusunu deyin.

– Qəddar canavarın özü bildi, özü.

– Onu söyməyin; o, sizinlə, əlbəttə, pis rəftar edib...

Lebedev dəhşət və həyəcanla əlavə etdi:

– Əzişdirdi, əzişdirdi! Moskvada, bütün küçə boyunca ov tulasını qışqıraraq üstümə saldı. Çox amansız köpək idi.

– Lebedev, siz məni balaca uşaq hesab edirsiniz. Deyin görüm, qadın, heç olmazsa, indi, Moskvada ondan ciddi əl çəkib?

– Ciddi, ciddi, yenə lap nikah mərasimindən qaçıb. O artıq dəqi-qələri sayırdı; qadın isə buraya, Peterburqa, özü də, birbaşa mənim yanıma gəldi. “Xilas elə, saxla məni, Lukyan, knyaza da demə...” Knyaz, qadın sizdən daha çox qorxur, nəinki ondan; burada bir hikmət var!

Lebedev hiyləgərliklə barmağını alnına dayadı.

– İndi isə siz onları yenə görüşdürdünüz?

– Səadətli, cənab ali knyaz, mən nə edə bilərdim, bunun qabağını necə ala bilərdim?

– Yaxşı, kifayətdir, mən özüm hamısını öyrənərəm. Siz ancaq mənə deyin görüm qadın indi haradadır? Onun evindədirmi?

– Yox, canım! Yo-yox! Hələ tək qalır. Mən, deyir, azadam, özü də, bilirsinizmi, knyaz, bu fikrin üzərində möhkəm dayanıb; mən, deyir, hələ tamam azadam! Hələ də Peterburqskayada, sizə yazdığım kimi, mənim baldızımın evində yaşayır.

– İndi də oradadır?

– Hava yaxşı olduğu üçün Pavlovska, Darya Alekseyevnanın bağına getməyibsə, oradadır. Mən, deyir, tamam azadam; öz azadlığı barədə hələ dünən, Nikolay Ardalionoviçlə danışanda bir xeyli lovğalandı. Pis əlamətdir!

Lebedev dişlərini ağartdı.

– Kolya onun yanına tez-tez gedirmi?

– Ağıldan yüngül, anlaşılmayan adamdır; həm də söz saxlayan deyil.

– Siz orada çoxdan olubsunuz?

– Hər gün, hər gün gedirəm.

– Deməli, dünən də?
– Y-yox, dörd gün bundan əvvəl.
– Çox təəssüf ki, siz bir az içibsiniz, Lebedev! Yoxsa mən sizdən soruşardım...

– Yox-yox-yox, qətiyyə, heç yox!

Lebedev gözünü ona zilləmişdi.

– Bir mənə deyın görüm, siz onun yanından gedəndə necə idi?

– Çox ni-nigaran...

– Nigaran?

– Elə bil ki, daim nə isə axtarırdı, elə bil, nə isə itirmişdi. Qarşıdakı nikah haqqında fikir də onu ikrahlandırır; bu fikri özü üçün təhqir hesab edirdi. Onun özünü isə, olsa-olsa, ən çoxu portaqal qabığı hesab edir; yəni onu çox vaxt qorxu və dəhşətlə xatırlayır; hətta bu barədə danışmağı da qadağan edir; ancaq zəruri hallarda görüşürlər... Oğlan bunu çox yaxşı hiss edir! Amma qadın canını qurtara bilməyəcək!.. Qadın narahatdır, onu lağa qoyur, həm də ikidillidir, tündməzacdır...

– İkidilli, həm də tündməzacdır?

– Tündməzacdır; ona görə ki, keçən dəfə bir məsələ üstündə az qala mənim saçımı yolacaqdı. Məni Apokalipsislə¹ danlamağa başladı.

Knyaz onun sözünü düz başa düşmədiyini güman edərək soruşdu:

– Necə yəni?

– Apokalipsisi oxumaqla. Təşvişli təsəvvürü olan xanımdır, he-he! Həm də ki, mən müşahidə edib belə nəticə çıxartdım ki, ciddi mövzular, mücərrəd mövzular da olsa, onu həddən artıq maraqlandırır. Bunlar xoşuna gəlir, xoşlayır və bunları hətta xüsusi bir ehtiramla qəbul edir. Bəli. Mən isə Apokalipsisi məharətlə şərh edirəm; on beş ildir şərh edirəm. Mənimlə razılaşdı ki, biz üçüncü, qara at dövründəyik; həm də əlində ölçüsü olan minici dövründə; ona görə ki, indiki əsrdə hər şey ölçü və müqavilə ilədir; adamların da hamısı ancaq öz hüquqlarını axtarır: “Buğdanın bir xalvarı bir dinar, arpanın üç xalvarı bir dinar...” Hələ eyni zamanda da azad mənəviyyat, təmiz qəlb, sağlam bədən və Allahın bütün nemətlərini mühafizə etmək istəyirlər. Lakin yeganə hüquqla mühafizə edə bilməyəcəklər; bunun

¹ *Apokalipsis* – “Məhsər günü”ndən xəbər verən “Əhdi-cədid” kitablarından biri

arxasınca boz at gələcək; bir də ki, adı Ölüm olan şey, bundan sonra da cəhənnəm gəlir... Görüşəndə bu barədə söhbət edirik – bu söhbət ona güclü təsir bağışladı.

Knyaz, Lebedevi qərribə baxışla süziüb soruşdu:

– Siz özünüz inanırsınız?

– İnanıram və şərh edirəm. Ona görə ki, yoxsul və lütəm; həm də adamların çaxnaşması içərisində bir zərrəyəm. Lebedevə kim hörmət edəcək? Ona hamı tənə edir; hər kəs ona az qala təpik ilişdirməyə çalışır. Halbuki orada, bu şərhdə, mən əyan səviyyəsindəyəm. Ona görə ki, aqlım var! Öz kreslosunda əyləşən əyan da bunu şüurla dərk edib, mənim qabağında tir-tir əsirdi... Zati-ali, Nil Alekseyeviç üç il bundan qabaq – mən hələ onun departamentində qulluq edəndə – dini bayram ərəfəsində eşitmişdi ki, mən “Əhdi-cədid” şərhçisiyəm, buna görə də məni Pyotr Zaxarıçın vasitəsilə növbətçi otağından öz kabinetinə çağırırdı, təklildə soruşdu: “Doğrudurmu ki, sən dəccal professorusan?” Mən gizlətmədim: “Bəli, elədir” – dedim, özüm də şərh elədim; əhvalatları təcəssüm etdirdim, yaranan qorxu hissini isə yüngülləşdirmədim; hələ əlavə olaraq, alleqorik fikirlər silsiləsini inkişaf etdirdim, gücləndirib rəqəmlərlə yekun vurdum. O gülümsəyirdi, lakin rəqəmlər və bənzəyişlərdə tir-tir əsməyə başladı; xahiş etdi kitabı örtüb gedim, dini bayram günlərində mənə mükafat verdi; apostol Foma günündə isə o dünyaya yollandı.

– Siz nə danışırırsınız, Lebedev?

– Olduğunu deyirəm. Nahardan sonra kolyaskadan yıxıldı... gicgahı səkinin qırağındakı dirəyə dəydi; lap balaca uşaq kimi, çağa kimi elə oradaca canı çıxdı. Yetmiş üç il müddətində adı xidmət kitabçasından silinməmişdi; qırmızısifət, saçları ağarmış bir adam idi; başdan-ayağa ətir saçırdı; özü də daim gülümsəyir, hey gülümsəyirdi, elə bil ki, xırdaca uşaq idi. O zaman Pyotr Zaxarıçın yadına düşmüşdü: “Bunu sən xəbər vermişdin” – deyirdi.

Knyaz ayağa qalxdı. Lebedev heyrət etdi; hətta knyazın ayağa qalxması onu çaşdırmışdı.

Lebedev cəsarətlənib yaltaqlıqla dedi:

– Çox laqeyd olubsunuz, he-he!

Knyaz qaşqabağını töküüb cavab verdi:

– Doğrusu, mən özümü o qədər də yaxşı hiss etmirəm; yol gəldiyim üçün mü, yoxsa bilmirəm nədənsə başım bərk ağrıyır.

Lebedev çəkinə-çəkinə dedi:

– Bağa getsəniz yaxşıdır.

Knyaz fikrə dalıb dayanmışdı.

– Elə mən özüm də üç gündən sonra anadan yenicə doğulmuş uşağı qoruyub saxlamaq və bu zaman burada evdə də hər şeyi sahmana salmaq üçün bütün oğul-uşaqla birlikdə bağa köçmək fikrindəyəm. Mən də Pavlovskaya köçəcəyəm.

Knyaz birdən soruşdu:

– Siz də Pavlovskaya? Bu nə cür işdir, burada məgər hamı Pavlovskaya köçür? Siz deyirsiniz, orada sizin də bağınız var?

– Pavlovskaya hamı köçür, İvan Petroviç Ptitsın ona ucuz başa gəlmiş bağlardan birini mənə güzəştə getdi. Ora həm yaxşıdır, həm hündürdür, həm yaşıllıqdır; ucuzluqdur, həm də camaatı nəzakətli və tərbiyəlidir; həm də ki orada camaat üçün musiqi çalınır, elə ona görə də hamı Pavlovskaya gedir. Mən, əslində, köməkçi binada yaşayıram, bağın özünü isə...

– Kirayə veribsiniz?

– Y-y-yox... lap da yox.

Knyaz birdən təklif etdi:

– Verin mənə.

Deyəsən, elə Lebedevin də istədiyi bu idi. Bu ideya onun ağılına üç dəqiqə bundan əvvəl gəlmişdi. Halbuki onun kirayənişinə artıq ehtiyacı yox idi; bağ kirayənişini onun yanına gəlib bildirmişdi ki, bağ, ola bilsin ki, kirayə edəcəkdir. Lebedev isə qəti bildirdi ki, o adam bağ, "bəlkə, ola bilsin" yox, yəqin kirayə edəcəkdir. Lakin indi onun ağılına, öz haqq-hesabına görə, çox səmərəli bir fikir gəlmişdi; o, əvvəlki kirayənişinin bağ kirayə etmək barədə qəti fikir deməməsindən istifadə edərək bağ knyaza vermək istəyirdi. Birdən onun xəyalında yeni bir aləm canlandı: "Ehtiraslar toqquşacaq və məsələ yeni istiqamət alacaq". Knyazın təklifini o, az qala böyük bir sevinclə qəbul etdi; hətta onun qiymət haqqındakı açıq sualına cavab verməyib əlini yellətdi.

– Yaxşı, necə istəyirsiniz, mən qiymətini öyrənərəm; siz haqqınızı alarsınız.

Onların ikisi də bağçadan çıxırdı.

Lebedev sevincdən knyazın başına dolanaraq mızıldadı:

– Çox hörmətli knyaz, mən sizə bir əhvalat... mən sizə... istəsəy-

diniz, mən sizə bəzi olduğca maraqlı məlumat söyləyə bilərdim, özü də ki, mətləbə dəxli olan bir əhvalat.

Knyaz ayaq saxladı.

– Darya Alekseyevnanın da Pavlovskda bağı var.

– Nə olsun?

– Məlum və məşhur xanım onunla dostdur; özü də, deyəsən, Pavlovskda onun yanına tez-tez gəlmək fikrindədir. Müəyyən məqsədlə.

– O kimdir?

– Aqlaya İvanovna...

Bu söz, elə bil ki, knyazın yaralı yerinə toxunmuşdu; onun qanı qaraldı, dilxor olub Lebedevin sözünü kəsdi:

– Eh, kifayətdir, Lebedev! Bütün bunlar... Heç də elə deyil. Yaxşısı budur, deyin görüm, bağa nə vaxt köçürsünüz? Mənim üçün nə qədər tez olsa, bir o qədər yaxşıdır; ona görə ki, mən mehmanxanada qalırım...

Onlar söhbət edə-edə bağçadan çıxdılar; otağa qayıtmadan, həyətdən keçib küçə qapısına yanaşdılar.

Lebedev, nəhayət, dedi:

– Bundan yaxşı nə ola bilər; siz günü bu gün mehmanxanadan birbaşa bizə köçün; birigün isə biz hamımız birlikdə Pavlovskda köçərik.

Knyaz fikirli-fikirli:

– Mən baxaram, – deyib küçəyə çıxdı.

Lebedev onun arxasınca baxdı. Knyazın qəflətən dalğınlaşması onu heyrətləndirmişdi. Qapıdan çıxarkən o hətta “əlvida” deməyi də unutmuşdu, heç başını da tərpətmədi, halbuki bu, knyazın Lebedevə məlum olan nəzakət və diqqəti ilə bir araya sığmırdı.

III

Saat on ikiyə işləmişdi. Knyaz bilirdi ki, şəhərdə Yepançinlərgildə indi, qulluqda olduğu üçün, təkçə generalı tapa bilər, hələ buna da ümid etmək çətin idi. Düşündü ki, general, yəqin, onu özü ilə dərhal Pavlovskda aparar; halbuki knyaz bundan əvvəl mütləq başqa bir yerə baş çəkmək istəyirdi. Knyaz Yepançinlərgilə gecikə bilirdi, Pavlovskda səfərini sabaha qədər təxirə salmalı olardı, buna baxmayaraq, risk elədi, baş çəkməyi çox arzuladığı evi axtarmaq qərarına gəldi.

Bununla belə, bu vizit onun üçün bəzi cəhətdən riskli idi. O çətinlik çəkir və tərəddüd edirdi. Bu ev haqqında onu bilirdi ki, Sadovaya küçəsinin yaxınlığındakı Qoroxovaya küçəsindədir; oraya getməyi qərara aldı; belə ümid edirdi ki, oraya çatana qədər, nəhayət, qəti qərar qəbul etməyə macal tapar.

Qoroxovaya ilə Sadovayanın ayrıcına yanaşanda knyaz bərk həyəcanlanmışdı, buna özü də heyrət etdi; o heç gözləməirdi ki, qəlbi belə çılğınlıqla çırpınacaqdır... Əcaib görünüşü olan bir ev onun nəzərini hələ uzaqdan cəlb etmişdi, sonra knyaz xatırlayırdı ki, öz-özünə demişdi: “Bu, yəqin, həmin evdir”. O, öz şübhəsini yoxlamaq üçün bu evə qeyri-adi bir maraqla yanaşırdı; hiss edirdi ki, hərgah düzgün başa düşmüş olsa, bu, ona xüsusilə pis təsir bağışlayacaq. Bu, böyük, ikrah oyandıran, üçmərtəbəli, heç bir memarlıq əlaməti olmayan, çirkləyən yaşıl bir ev idi. Keçən əsrin axırında tikilmiş bu cür evlər çox az idi, onlardan bəziləri Peterburqun məhz bu küçələrində heç bir dəyişikliyə uğramadan salamat qalmışdı (halbuki şəhərdə hər şey çox tez dəyişirdi). Bu evlər möhkəm tikilmişdi; qalın divarları və fəvqəladə nadir pəncərələri var idi; aşağı mərtəbədəki pəncərələrdən bəzilərinə barmaqlıqlar vurulmuşdu. Aşağıdakı dükənlərin çoxu pulxırdalayın dükəni idi. Dükəndə əyləşən xədim üst mərtəbədə yaşayırdı. Ev həm bayır tərəfdən, həm də içəridən, bir növ, pis, cansıxıcı təsir bağışlıyırdı; sanki, hər şey gizlənilib gözdən yayınırı, evin təkəcə zahiri görünüşündən bu cür təsirin nə üçün yaranmasını izah etmək çətindi. Evin xarici memarlıq formalarının ümumi ahənginin, əlbəttə, öz sirri var idi. Bu evlərdə yaşayanların, demək olar, hamısı tacir idi. Knyaz darvazaya yanaşaraq yazıya nəzər saldı, lövhədə bu sözlər yazılmışdı: “Nəslən fəxri vətəndaş Roqojinin evi”.

O daha tərəddüd etmədən şüşə qapını açdı; içəri girəndə qapı saqqılı ilə örtüldü; pilləkənlə ikinci mərtəbəyə qalxmağa başladı. Qaba və yöndəmsiz düzəldilmiş daş pilləkən qaranlıq idi; divarları isə qırmızı boya ilə rənglənmişdi. O bilirdi ki, Roqojin anası və qardaşı ilə birlikdə bu cansıxıcı evin ikinci mərtəbəsində yaşayır; bütün ikinci mərtəbə onların sərəncamında idi. Qapını knyaza açan xidmətçi onu ev sahibinə məlumat vermədən içəri buraxdı; xeyli getdilər; onlar bir qonaq salonundan da keçdilər, bu salonun divarları “mərmər rəngində” idi; döşəməyə palıd taxtalar vurulmuşdu; salona iyirminci illərin qaba və ağır mebeli düzülüşü; onlar əyri-üyrü

yerlərdən, qəfəs kimi kiçik otaqlardan keçdilər, iki-üç pillə qalxdılar; elə bu qədər də endilər və nəhayət, bir qapını döydülər. Qapını Parfyon Semyonıçın özü açdı; knyazı görəndə onun rəngi elə qaçdı, bir neçə saniyə yerindəcə elə mıxlanıb qaldı ki, elə bil, daşdan yonulmuş heykəl idi; o, qorxmuş halda gözünü zilləyib mat-mat knyazın üzünə baxırdı; misilsiz heyrət ifadə edən əcaib təbəssümdən ağı əyilmişdi – sanki, knyazın gəlişini nə isə qeyri-mümkün və az qala möcüzə misində bir hərəkət hesab edirdi. Knyaz təqribən bu cür qarşılanaçağını güman etsə də, heyrətlənmişdi.

O, nəhayət, çəkinə-çəkinə dedi:

– Parfyon, bəlkə, mənim bu gəlişim yersizdir, vaxtsız gəlmişəm; axı mən qalmaqacağam, gedəcəyəm.

Parfyon, nəhayət, özünə gələrək:

– Vaxtında gəlibsən! Vaxtında! Xoş gəlibsən, keç içəri.

Onlar bir-birinə sən deyirdilər. Moskvada onlar tez-tez görüşür və xeyli vaxt bir yerdə olurdular; onların görüşlərində hətta bir neçə elə anlar olmuşdu ki, bunlar bir-birinin qəlbində olduqca dərin iz buraxmışdı. İndi isə onlar üç aydan artıq idi ki, görüşməmişdilər.

Roqojinin üzündəki solğunluq və xəlif ürpəsmə hələ də çəkilməmişdi. O, qonağı içəri dəvət etməsinə baxmayaraq, yenə də çox həyəcanlı idi; Roqojin knyazı kreslolara tərəf aparıb, masanın arxasında oturdanda knyaz təsadüfən dönüb Roqojinə baxdı; onun fəvqəladə əcaib və gərgin baxışının təsiri altında donub qaldı. Nə isə, elə bil, knyazın qəlbini yaraladı, eyni zamanda o nəyi isə – bir az əvvəlki, gərgin, nifrət oyadan baxışı xatırladı. Knyaz oturmadı; hərəkətsiz dayanaraq, bir neçə saniyə düz Roqojinin gözünün içinə baxdı; bu gözlərin pəriltisi ilk anda, sanki, daha da artmışdı. Nəhayət, Roqojin gülümsədi, lakin sıxılıb, elə bil, çaşdı.

Roqojin mızıldadı:

– Sən niyə elə diqqətlə baxırsan? Əyləş!

Knyaz əyləşdi.

O dedi:

– Parfyon, mənə açıq de görüm, bu gün Peterburqa gələcəyimi bilirdin, yoxsa yox?

Roqojin kinli-kinli gülümsəyərək dedi:

– Bilirdim ki, gələcəksən; özün də görürsən ki, səhv etməmişəm, lakin haradan biləydim ki, bu gün gələcəksən?

Onun cavabındakı bəzi kəskin, həyəcanlı nidalar və sual verərəkən əcaib tərzdə əsəbiləşməsi knyazı daha artıq heyrətləndirdi.

Knyaz sıxıla-sıxıla yavaşdan dedi:

– Bu gün gələcəyimi bilməmiş olsan da, bu cür əsəbiləşmək nəyə lazımdır?

– Əşi, sən bunu nə üçün soruşursan?

– Bayaq vəqəndən çıxanda, sənin bu saat daldan mənə baxdığın kimi, bir cüt eynilə bu cür baxan göz görmüşdüm.

Roqojin şübhəli tərzdə mızıldadı:

– Gör ha! Gözlər, görəsən, kimin imiş? – Knyaza elə gəldi ki, Roqojin diksindi.

– Bilmirəm: izdiham içərisində gördüm, hətta mənə elə gəlir ki, gözümə görünüb; gözümə daim nə isə görünməyə başlayıb. Mən, Parfyon qardaş, beş il bundan əvvəl, ürəkgetmələrim baş verdiyi vaxtlar necə olurdusa, indi də, demək olar, özümü o cür hiss edirəm.

Parfyon burnunun altında dedi:

– Nə deyim, bəlkə də, gözünə görünüb, bilmirəm...

Bu anlar Roqojinin üzündə təzahür edən mehriban təbəssüm onun sifətinin ifadəsi ilə uyuşmurdu; elə bil ki, bu təbəssümdən nə isə silinmişdi, özü də Parfyon, sanki, nə qədər çalışırdısa, mehribanlıqla gülümsəməyə qətiyyətlə qüvvəsi çatmırdı.

Roqojin:

– Bəs nə edəcəksən, olmaya, yenə xaricə gedəcəksən? – deyə soruşub, birdən əlavə etdi: – Yadındadırmı, biz payızda, vəqəndə, Pskovdan gəlirdik; mən buraya gəlirdim, sən də... pləş geymişdin, yadındadırmı, ayaqlarında da ştiblet?

Roqojin birdən gülməyə başladı; bu dəfə nə isə açıq-aydın bir qəzəblə, kinli gülməyə başladı; özü də, elə bil ki, bunu bir şeylə ifadə etməyin müyəssər olmasına sevinirdi.

Knyaz kabinetə göz gəzdərək soruşdu:

– Sən buraya birdəfəlikmi köçübsən?

– Hə, mən öz evimdəyəm. Bəs harada olmalıyam?

– Biz çoxdan görüşməmişik. Sənin haqqında elə şeylər eşitməmişəm ki, elə bil, heç sən deyilsən.

Roqojin etinasızlıqla dedi:

– Adamın dalınca çox şey deyirlər.

– Amma sən bütün dəstəni qovub rədd edibsən; özün də ata yurdunda yaşayırsan; şuluqluq eləmirsən. Nə demək olar, yaxşı edirsən! Ev sənindir, yoxsa sizin hamınızın?

- Ev anamındır. Dalandan o tərəfə onun mənzilidir.
- Bəs sənın qardaşın harada yaşayır?
- Qardaşım Semyon Semyonoviç fligeldə yaşayır.
- O evlidirmi?
- Duldur. Bu, sənın nəyinə lazımdır?

Knyaz ona baxıb cavab vermədi; o, birdən fikrə getdi, deyəsən, sualı eşitmədi. Roqojin israr etmir, gözləyirdi. Heç biri dinib-danışmırdı.

Knyaz dedi:

- Mən sənın evini bu saat, yaxınlaşanda, yüz addımlıqdan tanıdım.
- Nəyə görə?

– Heç bilmirəm. Sənın evinin görkəmində sizin bütün ailənin siması və bütün sizin Roqojin həyatınız əks olunur; sən soruşursan ki, niyə mən belə nəticə çıxarmışam – heç bir vəchlə izah edə bilmərəm. Əlbəttə, sayıqlayıram. Hətta bunun məni olduqca narahat etməsindən qorxuram. Əvvəllər heç güman etməzdim ki, sən bu cür yaşayırsan, amma onu görəni kimi, dərhal düşündüm: “Bəs axı onun evi məhz bu cür olmalıdır!”

Knyazın aydın olmayan fikrini yaxşı başa düşməyən Roqojin qeyri-müəyyən tərzdə gülümsədi:

– Buna bax ha! Bu evi mənim babam tikib, – dedi. – Bu evdə həmişə xədimlər yaşayıb, Xludyakovlar yaşayıblar, elə indi də burada mənzil tuturlar.

Knyaz kabinetə göz gəzdirib dedi:

– Gör necə qaranlıqdır. Sən çox qaşqabaqlısan.

Bu, böyük bir otaq idi; hər cür mebel qoyulmuş hündür, qaranlıq bir otaq – mebelin çoxusu böyük iş masaları, bürolar, dolablar idi; bu dolablara haqq-hesab kitabları və cürbəcür kağızlar yığılmışdı. Qırmızı rəngli enli tumac divan var idi; görünür, Roqojin bu divanda yatırdı. Knyaz arxasında əyləşdiyi masanın üstündə iki-üç kitab gördü – Roqojin onu bu masanın yanında əyləşdirmişdi – kitablardan biri Solovyovun “Tarix”i idi; kitab açıq idi, arasına əlfəcin qoyulmuşdu. Divarlardan tutqun zərli çərçivələrdə yağlı boyalarla işlənmiş bir neçə qaralmış, his basmış şəkil asılmışdı; bu şəkillərdə

bir şey seçmək mümkün deyildi. Şəkillərdən birində boyaboy rəsm edilmiş bir adamın portreti knyazın diqqətini cəlb etdi; bu şəkildə alman biçimli, lakin ətəkləri uzun sürtük geymiş, boynundan iki medal asılmış təqribən əlli yaşında bir adam rəsm edilmişdi; onun çox seyrək və ağarmış qısa saqqalı var idi; sifəti qırışiq və sarı, baxışı şübhəli, mübhəm və kədərli idi.

Knyaz soruşdu:

– Olmaya, bu, sənin atandır?

Roqojin ikrah ifadə olunan kinayə ilə cavab verdi:

– Özüdür ki var. – O, elə bil ki, öz mərhum atası haqqında dərhal nəzakətsiz bir lətifə söyləməyə hazırlaşdı.

– Axı o, gerek ki, köhnə təriqətçilərdən deyildi, eləmi?

– Yox, kilsəyə gedirdi, amma deyirdi ki, köhnə təriqətlə dua etmək daha düzgündür. Xədimlərə də çox hörmət edirdi. Bu elə onun öz kabinetini idi. Onun köhnə təriqətçi olmasını sən niyə soruşdun?

– Toyu sən buradamı edəcəksən?

Gözlənilməz sualdan az qala diksinən Roqojin cavab verdi:

– B-burada.

– Toyunuzu tezmi edəcəksiniz?

– Özün ki bilirsən, məgər məndən asılıdır?

– Parfyon, mən sənənin düşmənin deyiləm; özümün də sənə heç bir şeydə mane olmaq fikrim yoxdur. Mən əvvəl dediyim kimi, bir dəfə, elə bu cür bir məqamda söylədiyim kimi, indi də təkrar edirəm. Moskvada toy edəndə sənə mane olmurdum, bunu bilirsən. Birinci dəfə qadın özü, az qala duvaq altından qaçıb mənim yanıma gəldi; xahiş etdi ki, onu səndən “xilas edim”. Sənə onun öz sözlərini təkrar edirəm. Sonra mənim də yanımdan qaçdı; onu yenə tapıb nikaha apardın; budur, deyirlər ki, o yenə səndən qaçıb buraya gəlmişdir. Bu doğrudurmu? Bu barədə mənə Lebedev yazmışdı; ona görə gəlmişəm. Sizin aranızın burada yenə də düzəldiyini isə dünən vaqonda birinci dəfə sənənin keçmiş dostlarının birindən, hərgah bilmək istəyirsənsə, Zalyojevdən öyrəndim. Buraya gəlməkdə isə məqsədim bu idi, o qadını, nəhayət, öz səhhətini qorumaq üçün xaricə getməyə razı salmaq istəyirdim; o həm cismən, həm də ruhən olduqca sarsılmışdır; xüsusilə baş sandan; mənim fikrimcə, ona əməlli-başlı qulluq olunmalıdır; onun buna böyük ehtiyacı var. Mən özüm onu xaricə müşayiət etmək istəmirdim; bütün bunları özümün iştirakım olmadan

təşkil etmək istəyirdim. Mən sənə səmimi, həqiqəti söyləyirəm. Hərgah sizin aranızın yenə düzəlmiş olması qəti həqiqətdirsə, onda mən onun gözüne görünməyəm; bundan sonra heç sənin yanına da gəlməyəm. Özün bilirsən ki, səni aldatmıram; ona görə ki, səninlə həmişə səmimi olmuşam. Bu barədəki fikirlərimi səndən heç vaxt gizlətməmişəm və həmişə demişəm ki, qadın sənə ərə getsə, mütləq məhv olacaq. Sən özün də məhv olacaqsan... Ola bilsin, ondan da betər məhv olacaqsan. Hərgah siz yenə ayrılısaydınız, mən çox razı qalardım, lakin mənim sizin işinizi pozub, bir-birinizdən ayırmaq fikrim yoxdur. Arxayın ol, məndən şübhələnmə. Elə sən özün də bilirsən: sənin heç vaxt həqiqi rəqibin olmamışam; hətta qadın qaçıb mənim yanıma gələndə də sənin rəqibin olmamışam. Bax indi güldün; sən nələr güldüyünü mən bilirəm. Bəli, biz orada ayrılıqda və müxtəlif şəhərlərdə yaşayırdıq; həm də bütün bunları yəqin bilirsən. Axı bundan qabaq da səni başa salmışdım ki, mən o qadını “həqiqi məhəbbətlə sevmirəm, şəfqətlə sevirəm”. Mən güman edirəm ki, bunu düzgün müəyyən etmişəm. O zaman deyirdin ki, mənim bu sözlərimi başa düşübsən: bu doğrudurmu? Başa düşübsənmi? Gör bir necə ədavətlə baxırsan! Mən səni sakit etməyə gəlmişəm; ona görə ki, sən də mənim üçün əzizsən. Mən səni olduqca sevirəm, Parfyon. İndi işə gedirəm, daha heç vaxt gəlməyəcəyəm. Əlvida.

Knyaz qalxdı.

Parfyon yerindən tərpənmədən, başını sağ əlinə dayamış halda yavaşdan dedi:

– Əyləş mənimlə: səni çoxdan görməmişəm.

Knyaz əyləşdi. Heç biri dinib-danışmırdı.

– Lev Nikolayeviç, səni görməyəndə o saat sənə qəzəbim tutur. Səni görmədiyim bu üç ay ərzində, hər dəqiqə sənə qarşı qəzəblənirdim, vallah, belədir. Səni ağına-bozuna baxmayaraq bir şeylə zəhərləyərdim! Məsələ belədir. İndi sən cəmi on beş dəqiqədir mənimlə əyləşibsən, amma bütün acığımı, hirsimi soyuyub; yenə də, əvvəlki kimi, səndən xoşum gəlir. Əyləş mənimlə...

Knyaz dostcasına gülümsədi, hissini gizlətməyə çalışaraq cavab verdi:

– Yanında olanda mənə inanırsan, amma olmayanda daha inanmırsan; yenə də məndən şübhələnməyə başlayırsan. Atana oxşayıbsan!

– Səninlə bir yerdə olanda səsinə inanıram. Axı başa düşürəm ki, bizi bir-birimizə tay eləmək olmaz, mənimlə səni...

Roqojinə baxıb heyrət edən knyaz dedi:

– Bunu niyə əlavə etdin? Odur, yenə əsəbiləşdin.

Roqojin cavab verdi:

– Bu məsələdə, qardaş, bizim rəyimizi soruşurlar, bunu bizsiz belə müəyyən ediblər. Bax bizim sevgimiz də bir-birindən seçilir; yəni hər şeydə fərq var! – deyə o, sözlünə yavaşdan davam etdi.

– Bax deyirsən ki, o qadını şəfqətlə sevirsən. Amma mənim qəlbimdə o arvada qarşı heç bir şəfqət yoxdur. Bir də ki, onun məndən lap zəhləsi gedir. İndi hər gecə o, mənim yuxuma girir: hey görürəm ki, o bir başqası ilə məni lağa qoyur. Məsələ bu cürdür, qardaş. Mənimlə nikahlanmağa gedir, amma məni heç yadına da salmır; elə bil, başmağını dəyişir. İnanırsanmı, beş gün onu görmədim, ona görə ki, onun yanına getməyə cürətim çatmır; soruşacaq: “Nə əcəb təşrif gətiribsən?” Məni lap rüsvay eləyib...

– Necə rüsvay eləyib? Nə danışırsan?

– Guya ki, bilmirsən! Bəs axı özün indicə dedin ki, “Nikahlandığı məqamda” məni qoyub səninlə qaçmışdır.

– Axı özün də inanmırsan ki...

– Məgər o qadın zabitlə, Zemtyujnikovla dostlaşıb məni Moskvada rüsvay etmədimi? Lap yəqin bilirəm ki, rüsvay edib; həm də nikah vaxtını özü təyin edəndən sonra.

Knyaz qışqırdı:

– Ola bilməz!

Roqojin inamla təsdiq etdi.

– Yəqin bilirəm. Necə, olmaya belə qadın deyil? Yox, qardaş, bu cür qadın deyil deməyin heç mənası da yoxdur. Bu, boş cəfəngiyətdir. Səninlə o cür olmayacaq, bu cür işdən, yəqin ki, özü də dəhşətə gələr; amma mənimlə lap bu cürdür. Bəs axı belədir. O, mənə ən murdar yaramaz kimi baxır. Bax o, boksla vuruşan həmin zabit Kellerlə əlaqəsini, lap yəqin bilirəm ki, məni ancaq lağa qoymaq üçün uydurmuşdu... Əşi, onun Moskvada mənim başıma nə oyun açdığını, nə kələklər çıxartdığını sən hələ bilmirsən...

Knyaz dəhşətə gəlib soruşdu:

– Yaxşı... bəs indi sən necə evlənirsən!? Bəs sonra nə edəcəksən?

Roqojin knyaza tərs-tərs, zəhlə baxdı, cavab vermədi.

O, bir dəqiqə susandan sonra sözüne belə davam etdi:

– Mən indi beş gündür onun yanına getmirəm. Qorxuram ki, getsəm, qova. “Mən, – deyir, – hələ özüm öz başımın ağasıyam; istəsəm, səni birdəfəlik qovaram, özüm də xaricə gedərəm” (Roqojin, elə bil, mötərizə arasında və knyazın gözünün içinə xüsusi bir ifadə ilə baxa-baxa dedi) – sən bir fikir ver, o, mənə dedi ki, xaricə gedəcəkdir, bir dəfə də, doğrudur, ancaq qorxudurdu, nədənsə o, mənə hey gülür, lağ eləyirdi. Elə vaxt da olur ki, doğrudan da, qaşqabağını tökür, bir kəlmə də danışmır; bax mən elə bundan qorxuram. Birdən şübhələnib fikirləşdim; mən bundan sonra əliboş gəlməyəcəyəm, bununla da onu ancaq özümə güldürdüm; sonra isə hətta hirsələnib özündən çıxdı. Qulluqçu qız Katyaya mənim elə bir şalımı bağışladı ki, onun özü əvvəllər zinət içində yaşamış olsa da, bu cür şalı, bəlkə də, heç görməmişdi. Nə vaxt nikahlanmaq mümkün olduğu barədə heç ağız açmaq da olmur. Axı bir adam ki, onun yanına gəlməkdən də qorxur, ondan nə adaxlı? Elə bu cür oturmuşam, səbrim çatmayanda gizləncə onun evinin yanından ötüb-keçir, ya da bir tində gizlənirəm. Bir dəfə şübhələnib, az qala səhərə qədər onun darvazası yanında dayandım – onda mənim gözümə nə isə görünmüşdü. Sən demə, qadın pəncərədən baxırmış: “Əgər, – deyir, – sən xəyanət görmüş olsaydın, mənə nə edərdin?” Mən dözməyib dedim: “Özün bilirsən”.

– Nəyi bilir?

Roqojin qəzəbli-qəzəbli güldü:

– Bəs axı mən nədən bilirəm!? Mən o vaxt Moskvada onu xeyli güddümsə də, heç bir adamla görmədim. Mən o zaman bir dəfə ürəklənib ona dedim: “Sən mənimlə nikahlanmağı vəd edibsən, namuslu ailəyə daxil olursan, bilirsənmi, sən indi nəsən? Sən, – dedim, – bax beləsən!”

– Sən ona dedin?

– Dedim.

– Bəs o?

– “Mən indi, – dedi, – nəinki sənin arvadın olmaq, səni, bəlkə, heç nökrə də saxlamaq istəmirəm”. “Mən də, – dedim, – buradan çıxan deyiləm, nə olacaq olsun?” “Mən də, – deyir, – bu saat Kelleri çağıraram, ona deyərəm, o da sənin boynundan yapışib, bayıra tolaqlayacaq”. Mən onun üstünə cumub, elə oradaca o ki var əzişdirdim.

Knyaz qışqırdı:

– Ola bilməz!

Roqojin yavaşdan, lakin gözlərində qəzəb ifadəsi, təsdiq etdi.

– Deyirəm, olub. Düz bir sutka yarım yatmadım, yemədim, içmədim, onun otağından çıxmadım, onun qabağında diz çökürdüm: “Nə qədər ki, məni bağışlamayıbsan, ölsəm də, – deyirdim, – çıxmayacağam, əmr etsən ki, məni qovsunlar, özümü suya atacağam; ona görə ki, indi mən sənsiz qalacağam?” Həmin gün qadın bütün günü lap, elə bil, dəli idi; gah ağlayırdı, gah məni bıçaqla öldürmək istəyirdi, gah da məni söyür, lağa qoyurdu. Zalyojevi, Kelleri və Zemtyujnikovu – hamını çağırırdı, məni onlara göstərüb rüsvay edirdi. “Cənablar, gəlin bu gün hamımız dəstə ilə teatra gedək, bir halda ki, çıxmaq istəmir, qoy o, burada otursun; mən ona görə burada bağlanıb qalmayacağam. Sizə isə burada, Parfyon Semyoniç, mənsiz çay verəcəklər; siz bu gün, deyəsən, acsınız”. Teatrdan tək qayıtdı: “Onlar, – deyir, – qorxaq və əclafdırlar; səndən qorxurlar; elə məni də qorxudurlar: deyirlər ki, o, elə-belə çıxıb getməyəcək, hələ, bəlkə, sənin başını kəsəcək. Amma bax mən yataq otağına gedib, qapını bağlamayacağam: bax mən səndən belə qorxuram! İstəyirəm, sən bunu biləsən, görəsən! Sən çay içib-sənmi?” “Yox, – dedim, – içməyəcəyəm”. “Bu sənin üçün şərəf olardı, amma sənə heç yaraşmır”. Necə demişdisə, elə də etdi; otağın qapısını bağlamadı. Səhər çıxıb gülürdü: “Sən, – deyir, – dəli olubsan nədir? Axı sən beləliklə acından ölərsən!” – “Bağışla”, – dedim. “Bağışlamaq istəmirəm, dedim ki, sənə ərə getməyəcəyəm. Sən doğrudanmı bütün gecəni bu kreslodə oturub yatmayıbsan?” “Yox, yatmamışam”. “Yamanca ağıllısan! Yenəmi nə çay içəcəksən, nə də nahar edəcəksən?” “Dedim ki, yeməyəcəyəm – bağışla!” “Bu, – deyir, – necə də sənə yaraşmır, öküzü yəhər yaraşmayan kimi, sənə də yaraşmır. Olmaya, sən məni qorxutmaq fikrinə düşübsən? Mənim nə dərdimə qalib ki, sən ac oturacaqsan, gör məni nəylə qorxudur!” Hırləndi: amma çox çəkmədi, məni yenə sancmağa, danlamağa başladı. Mən bu dəm ona baxanda təəccüb etdim; bu qadın da mənə qarşı qəzəb, kin deyilən şey yoxdu. Halbuki o, yamanca kinlidir, başqalarına olan kinini xeyli yadında saxlayır! Bax elə o vaxt mənim ağılıma gəldi ki, gör o, məni nə qədər rəzil adam hesab edir ki, mənə kin də bəsləyə bilmir. Bu lap doğrudur.

Mənə deyir: “Sən bilirsənmi Roma papası nədir?” “Eşitmişəm”, – dedim. “Sən, – deyir, – Parfyon Semyoniç, ümumi tarixdən heç bir şey oxumayıbsan”. “Mən, – dedim, – heç bir şey oxumamışam, heç nə öyrənməmişəm”. “Bax, – deyir, – verərəm, oxuyarsan: belə bir papa var idi, onun bir imperatora acığı tutmuşdu, imperator da üç gün ərzində yeyib-içmədən, ayaqyalın, onun sarayının qarşısında diz çökərək dayanmışdı; papa onu bağışlayana qədər bu cür dayanıbmiş; sən necə bilirsən, həmin imperator bu üç gün müddətində, diz çöküb dayandığı müddət ərzində, öz-özünə nə düşünürmüş, nə cür and içirmiş?.. Əşi, dayan, – dedi, – bu barədə sənin üçün mən özüm oxuyum!” Yerindən dik qalxıb kitabı gətirdi: “Bu şeirdir”, – dedi, özü də, bu imperatorun həmin üç gün müddətində o papadan necə intiqam almaq barədə düşündüyünü, and içdiyini mənim üçün şeirlə oxudu. “Parfyon Semyoniç, – dedi, – doğrudanmı bu şeir sənin xoşuna gəlmir?” “Sənin oxuduğun şeylərin hamısı, – dedim, – doğrudur”. “Aha, özün deyirsən ki, doğrudur; demək, sən də, ola bilsin, and içirsən ki, “bu qadın mənə ərə gələndə, mən bütün bunları ona xatırladaram; elə o zaman onu lağa qoyub əylənərəm!” “Bilmirəm, – dedim, – bəlkə də, belə fikirləşirəm”. “Necə yəni bilmirsən?” “Elə, – dedim, – bilmirəm, mənim indi o barədə fikirləşməyə halım yoxdur”. “Bəs indi sən nə barədə fikirləşirsən?” “Bax sən yerindən qalxıb, yanımdan keçəndə mən sənə tamaşa edib, hərəkətlərinə fikir verirəm; sənin donun xışıldayır, mənim isə ürəyim yerindən düşür; sən otaqdan çıxanda isə mən sənin hər kəlməni xatırlayıram, nə cür səslə, nə dediyini yadıma salıram; bütün bu gecəni isə heç bir şey barədə düşünməmişdim, ancaq sənin yuxuda nəfəs almağına qulaq asırdım, iki dəfə tərpendiyini eşitdim... O güldü: “Sən, yəqin, məni əzişdirdiyini heç fikrinə gətirmirsən, bu, yadında qalmayıb?” “Bəlkə, – dedim, – fikirləşirəm, bilmirəm”. “Mən səni bağışlamasam və sənə ərə getməsəm necə?” “Dedim ki, gedib özümü suda boğacağam”. “Yəqin, əvvəlcə məni öldürəcəksən...” Bunu deyib fikrə getdi. Sonra hirsələnib çıxdı. Bir saatdan sonra mənim yanıma gələndə qanı lap qara idi. “Mən, – deyir, – Parfyon Semyoniç, sənə ərə gedəcəyəm, ona görə yox ki, səndən qorxuram; ona görə ki, axırı birdir, məhv olmalıyam. Bəs axı hara daha yaxşıdır? Əyləş, – deyir, – sənə bu saat nahar verəcəklər. – Bunu da əlavə etdi: – Hərgah sənə ərə getsəm, mən sənə vəfalı arvad olacağam; buna şübhən

olmasın, heç nigaran olma”. Sonra susub dedi: “Hər halda, sən gəda deyilsən; mən əvvəllər elə güman edirdim ki, sən başdan-ayağa, necə var, gədasan”. Elə oradaca toy gününü təyin etdi; bir həftədən sonra isə mənim əlimdən buraya, Lebedevin yanına qaçdı. Mən gələn kimi qadın dedi: “Mən səndən birdəfəlik üz döndərmirəm; ancaq mən hələlik gözləmək istəyirəm; nə qədər istəsəm, gözləyəcəyəm; ona görə ki, mən hələ özüm öz başımın aqasıyam. Hərgah istəyirsənsə, sən də gözlə”. Bax bizim əhvalatımız indi belədir... Bütүн bu şeylərə sən necə baxırsan, Lev Nikolayeviç?

Knyaz Roqojinə qəmli-qəmli baxıb özü də soruşdu:

– Sən özün necə düşünürsən?

Roqojin dözməyib birdən dedi:

– Məgər mən düşünə bilirəm! – O yenə nə isə əlavə etmək istəyirdi, lakin ümitsiz kədər içində susdu.

Knyaz qalxıb yenə getmək istədi.

O, özünün hansı daxili, mübhəm fikrinəsə, bir növ, cavab verirmiş kimi yavaşdan, demək olar, dalğın halda dedi:

– Mən sənə, hər halda, mane olmayacağam.

Roqojin birdən ruhlandı:

– Bilirsənmi, sənə nə demək istəyirəm!? – Onun gözləri parıldayırdı. – Necə olur ki, sən mənə bu cür güzəştə gedirsən, başa düşürəm? Olmaya, ondan birdəfəlik üz döndəribsən? Əvvəllər sən, hər halda, qüssələnirdin, axı mən görürdüm. Bəs belə deyilsə, sən nə üçün tez buraya gəlibsən? Rəhmin gəldiyi üçünmü? (Kinli, istehzal təbəssümdən Roqojinin üz-gözü əyildi.) He-he!

Knyaz soruşdu:

– Sən elə bilirsən, mən səni aldadıram?

– Yox, mən sənə inanıram; ancaq bu işdə heç bir şey başa düşə bilmirəm; hər şeydən doğrusu budur ki, sənin rəhmdilliyin, görünür, mənim sevgimdən də betərdir!

Onun sifətində nə isə kinli bir ifadə oxunurdu, görünürdü ki, o, öz dəruni fikrini bu saat mütləq açıb söyləmək istəyir.

Knyaz gülümsədi:

– Nə etmək olar, sənin sevgini kindən fərqləndirmək mümkün deyil; bu keçib-gedəndən sonra isə, bəlkə də, daha böyük bədbəxtlik üz verə bilər. Mən, Parfyon qardaş, bunu sənə açıq deyirəm...

– Yəni onun başını kəsərəm?

Knyaz diksindi:

– İndiki sevgiyə görə, hazırda dözdüyün bütün bu əzablar üçün ona bütün varlığınla nifrət edəcəksən. Məni hər şeydən artıq heyrətləndirən odur ki, bütün bunlardan sonra o qadın sənə necə ərə gedir? Mən bunu dünən eşidəndə heç inana bilmədim; mənə çox ağır gəldi. Bəs axı o, səndən iki dəfə imtina edib, nikah mərasimindən qaçıb; demək, başına nə gələcəyini irəlicədən duymuşdur!.. Bəs indi o, səndə nə görüb? Məgər sənin pulunmu onu cəlb edir? Bu, mənasız şeydir. Elə, yəqin, bir xeyli pul da sərf edibsən. Məgər bütün bunlar ancaq ər tapmaq üçündür? Axı o qadın səndən başqasını da tapa bilərdi. Səndən başqa kimi tapsa, daha yaxşı olar; ona görə ki, sən, doğrudan da, onun başını kəsə bilərsən; həm də qadın indi bunu, bəlkə də, lap yaxşı başa düşür. Sən onu bütün varlığınla sevdiyin üçünmü? Doğrudur, bax bu ola bilər... Mən eşitmişəm ki, məhz bu cür sevgi axtaran adamlar var... ancaq...

Knyazın üzündə əmələ gələn hər bir dəyişikliyi, hər bir öteri ifadə əlamətini fəvqəladə diqqətlə müşahidə edən Roqojin soruşdu:

– Sən atamın portretinə baxanda niyə yenə gülümsədin?

– Mən niyə gülümsədim? Mənim ağıma bir fikir gəldi: hərgah sənin başına bu əhvalat gəlməsəydi, belə sevgiyə mübtəla olmasaydın, sən, yəqin, eynilə atan kimi olardın; özü də, lap az bir müddət ərzində. Müti, itaətkar və dilsiz-ağızsız arvadınla birlikdə bu evdəcə dinməz-söyləməz oturardın; heç bir adama inanmadan, əslində, buna heç ehtiyac da duymadan çox az, acıqlı danışar və dinməz-söyləməz, qaşqabaqlı halda ancaq pul qazanmaqla məşğul olardın. Özün də uzun-uzadı köhnə kitabları tərifləyər, iki barmaqla xaç çəkmək meylinə düşərdin; bu da ki ancaq qocalıq çağlarında olardı...

– Sən rişxənd elə. O qadın da bu yaxınlarda həmin portretə baxanda eynilə bu fikri, bu sözləri dedi! Çox qəribədir, indi sizin fikirləriniz bir-birinə necə də düz gəlir...

Knyaz maraqlanaraq soruşdu:

– Məgər o, sizə gəlmişdi?

– Gəlmişdi. Portretə bir xeyli tamaşa elədi; mərhum barədə xeyli şey soruşdu. Axırda mənə baxıb gülümsədi: “Sən bax eynilə bu cür olardın, – dedi, – sən, – dedi, – Parfyon Semyoniç, güclü ehtiraslar sahibisən, elə ehtiraslar ki, bunların ucbatından düz birbaşa Sibirə, katorqaya sürgün edilərdin; səni xilas edən ağıllı olmağındır; iş

burasındadır ki, sən çox ağıllısan”, – dedi (elə bu cür də dedi, inanırsan, yoxsa yox? Ondan bu cür sözü birinci dəfə eşidirdim!). “Sən bütün bu indiki şuluqluqlarından çox tez əl çəkərdin. Sən heç bir təhsil sahibi olmadığın üçün pul toplamağa başlayardın; bu evdə, atan kimi, öz xədimlərinlə oturardın; hələ axır-axırda sən özün də, yəqin, onların təriqətini qəbul edərdin; həm də öz pullarına o dərəcədə vurulardın ki, nəinki iki milyon, yəqin, on milyon da toplayardın; öz kisələrinin üstündəcə acından ölərdin; ona görə ki, sən hər işi coşqunluqla edirsən, hər şeyi coşqunluq dərəcəsinə çatdırırsan”. Bax lap bu cür danışırdı, az qala eynilə bu cür sözlər deyirdi. Bu vaxta qədər o heç vaxt mənimlə bu cür danışmamışdı! Axı o qadın mənimlə həmişə mənasız şeylər barədə danışır, ya da məni lağa qoyurdu; elə burada da mənə rişxəndlə gülməyə başlamışdı; sonra qaşqabağını tökdü; bütün bu evi gəzib-dolaşdı; hər şeyə baxdı, özü də, elə bil, nədənsə qorxurdu; “mən bütün bunları dəyişdirərəm, – dedim, – bəzəyəərəm, ya da toy gününə, yəqin ayrı bir ev alaram”. “Yox, yox, – dedi, – burada heç bir şeyi dəyişdirmə; elə bu cür də yaşayarıq. Mən, – deyir, – sənin arvadın olanda, sənin ananın yanında yaşamaq istəyirəm”. Mən onu anamın yanına apardım – ona doğma qızı kimi hörmət göstərirdi. Anamın əvvəllər də, iki ildir, elə bil ki, şüuru özündə deyil (arvad naxoşdur), atam öləndən sonra isə lap körpə uşağa dönüb, dinib-danışmır; qıçları heydən düşüb, kimi görse, hamıya oturduğu yerdəcə baş əyir; elə bil ki, ona yemək verməsələr, heç üç gün də yadına düşməz. Mən anamın sağ əlini qaldırıb, qolunu qatladım: “Xeyir-dua verin, – dedim, – anacan, mənimlə nikahlanmağa gedir”; o, anamın əlini həyəcanla öpdü; “görünür, – dedi, – sənin anan çox əzab çəkib”. Burada bax bu kitabı gördü: “Sən nə edirsən, “Rus tarixi”ni oxumağa başlayıbsan? (O özü bir dəfə mənə Moskvada demişdi: “Sən, heç olmazsa, bir şey oxuyub öyrənəydin, heç olmazsa, Solovyovun “Rus tarixi”ni oxuyardın; axı sən heç bir şey bilmirsən.) Sən bunu yaxşı eləyirsən, – dedi, – bu cür də et, oxu. Sənə əvvəl-əvvəl hansı kitabları oxumaq lazım olduğuna dair siyahını özüm tutaram, istəyirsən, yoxsa yox?” O, mənimlə əvvəllər heç vaxt, heç vaxt bu cür danışmamışdı; məni hətta təəccübləndirdi; birinci dəfə canlı insan kimi nəfəs aldım.

Knyaz səmimi dedi:

– Mən buna çox şadam, Parfyon, olduqca şadam. Kim bilir, bəlkə, Allah sizin birlikdə yaşamağınıza kömək olacaq.

Roqojin həyəcanla qışqırdı:

– Bu heç vaxt olmayacaq.

– Bəri bax, Parfyon, hərgah sən onu belə sevirənsə, məgər onun hörmətinə layiq olmaq istəmirsən? Əgər istəyirsənsə, buna doğrudanmı ümid edə bilmirsən? Bax mən bayaq dedim ki, bu, mənim üçün olduqca təəccüblü məsələdir; o qadın nə üçün sənə ərə gedir? Mən bunu izah edə bilmirəm, lakin buna baxmayaraq, mənim üçün, hər halda, bir şey şübhəsizdir ki, bu işdə mütləq kifayət qədər, dərrakəyə əsaslanan səbəb olmalıdır. O qadın sənin sevginə inanır; lakin, yəqin, sənin bəzi ləyaqətlərinə də inanır. Axı ayrı cür ola da bilməz! Bu saat sənin dediklərin bunu təsdiq edir. Sən özün deyirsən ki, o, əvvəllər səninlə etdiyi rəftarını və danışığını dəyişərək, tamamilə başqa bir dillə danışmaq imkanı tapmışdır. Sən vasvası və qısqancsan; ona görə də gözünə çarpan bütün pis cəhətləri şişirdirsən. O qadın sənin haqqında, əlbəttə, sən dediyin kimi, pis düşünür. Axı hərgah belə olmasaydı, elə çıxardı ki, o qadın sənə ərə getməklə bilə-bilə özünü suya atır, yaxud da bıçaq qabağına verir. Məgər bu ola bilərmi? Axı kim şüurlu surətdə özünü suya atar, ya da bıçaq altına baş qoyar?

Knyazın qızğın, həyəcanlı sözlərini dinlədikcə Parfyon acı-acı gülümsəyirdi. Onun inamı, sanki, artıq sarsılmaz olmuşdu.

Knyaz özünü saxlaya bilməyib gərgin və iztirabla dedi:

– Sən indi mənə necə də zəhmli baxırsan, Parfyon!

Roqojin, nəhayət, dedi:

– Suya, yaxud bıçaq altına! He! Əşi, elə onun başını, yəqin, bıçaqla kəsəcəyimi bildiyi üçün də mənə ərə gəlir! Knyaz, sən doğrudanmı burada bütün məsələnin nədən ibarət olduğunu bu vaxta qədər başa düşə bilməyibsən?

– Mən səni başa düşə bilmirəm.

– Nə etməli, bəlkə, doğrudan da, başa düşürsən, he-he! Axı sənin haqqında deyirlər ki, sən... o söz. O qadın başqasını sevir, sən bunu başa düş! Mən bu saat onu necə sevirəmsə, o da indi eynilə bu cür məhəbbətlə başqasını sevir. Bu başqa adam sən bilir-sənmi kimdir? O, sənsən! Hə, olmaya, bilmirdin?

– Mən?!

– Sən. O qadın o vaxtdan, ad günündən bəri səni sevməyə başlayıb. Ancaq o belə düşünür ki, onun sənə ərə getməsi mümkün deyil,

ona görə ki, guya, o, səni rüsvay edər; özü də sənin bütün taleyini məhv edər. “Mənim, – deyir, – nə cür qadın olduğum məlumdur”. Bunu bu vaxta qədər də inadla təkrar edir. O qadın bütün bunları düz mənim gözümlərin içinə özü deyirdi. Səni məhv etməkdən, rüsvay etməkdən qorxur, amma mənə, demək, eyib eləməz, ərə getmək olar – bax o, məni belə adam hesab edir, sən bunu da nəzərə al!

– Bəs axı necə olmuşdu ki, o, sənin əlindən qaçıb mənim yanıma gəlmişdi, halbuki... məndən...

– Oradan da mənim yanıma! He! Axı birdən onun ağılına nə cür fikir desən gəlir! O qadın bu saat, elə bil, qızdırmalıdır. Gah mənim üstümə qışqırır: “Vay, sənə ərə getdim, ya özümü suya atıb boğdum, heç fərq yoxdur. Tez toy edək!” Özü məni tələsdirir, gün təyin edir, vaxt çatacatda isə canına qorxu düşür, ya da ağılına başqa cür fikir gəlir – Allah bilir, axı sən gördün: ağlayır, gülür, qızdırma içərisində çırpınır. Axı onun sənin yanından da qaçmasında təəccüblü nə varmış? O zaman qadın sənin yanından qaçmışdı, ona görə ki, özü birdən başa düşmüşdü ki, səni çox bərk sevir. Qadın sənin yanında qalmağa davam gətirməmişdi, taqəti çatmamışdı. Bax sən bayaq dedin ki, mən onu Moskvada o vaxt axtarıb tapmışdım; doğru deyil – o özü qaçıb mənim yanıma gəlmişdi: “Günü təyin elə, – dedi, – mən hazırım! Şampan şərəbı ver! Qaraçı qadınların məclisinə gedək!” deyə qışqırdı... Hərgah mən olmasaydım, o, özünü çoxdan suya atıb boğardı; doğru deyirəm. Ona görə atmır ki, mən, bəlkə, sudan da dəhşətliyəm. Mənə də acıqçan ərə gedir... Hərgah ərə getsə, mən sənə düzünü deyirəm, acıqla gedəcək.

Knyaz qışqırdı:

– Bəs axı sən nə təhər... sən necə!.. – Lakin sözünü bitirmədi. O, Roqojinə dəhşətlə baxırdı.

Roqojin dişini ağarda-ağarda əlavə etdi:

– Niyə sözünü bitirmirsən, istəyirsən elə bu dəqiqə sənin öz-özünə nə fikirləşdiyini mən sənə deyim: “Bəs axı indi o qadın bu adamlarla nə edəcək? Onu bunun yanına necə buraxmaq olar?” Sənin nə fikirləşdiyini məlumdur...

– Mən buraya bunun üçün gəlməmişdim, Parfyon, sənə deyirəm ki, mənim ağılıma gələn bu deyildi...

– Ola bilsin, bunun üçün deyildi, ağılına da bu fikir gəlməmişdi; amma indi bu yaqın ağılına gəlib, he-he! Yaxşı, kifayətdir! Sən niyə

belə dilxor oldun? Əşi, yəni sən doğrudanmı bunu bilmirdin? Sən məni təəccübləndirirsən!

Knyaz fəvqəladə həyəcanla burnunun altında dedi:

– Bütün bunlar qısqançlıqdır, Parfyon, bütün bunlar naxoşluqdur, bütün bunları sən həddən artıq şişirdibsən... Sən nə edirsən?

Parfyon:

– Qoy yerinə, – dedi, bıçağı cəld knyazın əlindən aldı, knyaz bu bıçağı masanın üstündən, kitabın yanından götürmüşdü; Roqojin onu yenə əvvəlki yerinə qoydu.

Knyaz sözüne davam etdi:

– Mən Peterburqa çatanda, sanki, bilirdim; elə bil ki, hiss etmişdim, ürəyimə dammışdı... Mən buraya gəlmək istəmirdim! Mən bütün buradakı əhvalatları unutmacaq, qəlbimdən çıxarıb atmaq istəyirdim! Yaxşı, əlvida... Əşi, sənə nə olub!?

Knyaz danışı-danışı, fikri dağınıq halda həmin bıçağı masanın üstündən yenə götürmüşdü; Roqojin bıçağı yenə onun əlindən dartıb alaraq, masanın üstünə atdı. Bu, olduqca sadə biçimli, dəstəsi maral buynuzundan olan qatlanmayan bıçaq idi; tiyəsinin uzunluğu üç versok yarım idi; eni də buna müvafiq idi.

Knyaz əlindən iki dəfə dartılıb alınan bıçağa xüsusi diqqət yetirirdi, bunu görəndə Roqojin dilxor olub bıçağı qəzəblə götürdü, kitabın içinə qoyaraq, kitabı başqa masanın üstünə tolazladı.

Knyaz, sanki, hələ də dərin fikrə dalmışdı, o, fikri dağınıq halda soruşdu:

– Sən o bıçaqla kitabın vərəqlərini kəsirsən?

– Hə, vərəqləri...

– Bəs bu, bağ bıçağı deyilmi?

– Hə, bağ bıçağıdır. Məgər bağ bıçağı ilə vərəqləri kəsmək olmaz?

– Həm də o... lap təzədir.

– Nə olsun ki, təzədir? – hər kəlmədən sonra əsəbiləşən Roqojin, nəhayət, lap özündən çıxaraq, var gücü ilə bağırdı: – Məgər mən indi təzə bıçaq ala bilmərəm?

Knyaz diksinərək diqqətlə Roqojinə baxdı. Tamamilə özünə gələn knyaz birdən güldü.

– Gör biz nə danışıyıq! Bağışla məni, qardaş, bu saat mənim başım qurğuşun kimi ağırlaşmış, özü də, bu naxoşluq... mən lap

huşsuz və məzəli olmuşam. Mən heç də bunu soruşmaq istəmir-dim... Yadımda deyil nə soruşacaqdım. Əlvida...

Roqojin dedi:

– Ora yox.

– Yadımdan çıxıb!

– Buraya, buraya, gedək mən göstərim.

IV

Onlar yenə də knyazın bayaq keçdiyi otaqlardan keçib-getdilər; Roqojin bir az qabaqda, knyaz onun arxasınca gedirdi. Böyük zala girdilər. Burada divarlardan bir neçə şəkil asılmışdı; hamısı arxiyerey-lərin portretləri və mənzərə şəkilləri idi; onlarda heç bir şey seçil-mirdi. O biri otağın qapısının üstündən bir şəkil asılmışdı; bu şəkil öz formasına görə çox əcaib idi; uzunluğu təqribən iki arşın yarım, hün-dürlüyü ən çoxu altı verşok idi. Burada çarınıxdan yenicə açılmış xilaskar – İsa peyğəmbər təsvir edilmişdi. Knyaz nəyi isə yadına salır-mış kimi şəkklə ötəri nəzər saldı, bununla belə, ayaq saxlamadan qapıdan keçmək istədi. O, özünü çox pis hiss edirdi; bu evdən tez çıxmaq istəyirdi. Lakin Roqojin birdən şəklin qarşısında dayandı.

O dedi:

– Bax, burada gördüyün bütün bu şəkilləri, hamısını mərhum atam müzaidədə bir, ya da iki manata alıb; kişi bunları xoşlayırdı. Bir nəfər başı çıxan adam bunların hamısını gözdən keçirib yoxladı, dedi ki, zir-zibildir; amma bax qapının üstündən asılmış bu şəkil, – dedi, – zir-zibil deyil; bu da iki manata alınıb. Hələ bir nəfər adam atamın sağlığında bu şəkklə üç yüz əlli manat təklif etmişdi; tacirlərdən olan Savelyev İvan Dmitriç isə bunların xiridarı, böyük həvəskarı idi; o, bu şəkklə dörd yüz verirdi; keçən həftə isə qardaşım Semyon Semyoniça beş yüz manat təklif edib. Mən bunu özüm üçün saxlamışam.

Şəkli artıq gözdən keçirmiş olan knyaz dedi:

– Əşi, bu... bu, Hans Holbeynin şəklinin surətidir, mən elə böyük bilici deyiləm, lakin, deyəsən, əla surətdir. Mən bu şəkli xaricdə görmüşdüm, özüm də unuda bilmirəm. Lakin... sənə nə oldu...

Roqojin birdən şəkildən uzaqlaşaraq, bayaqkı yolu ilə irəli getdi. Əlbəttə, belə kəskin həyəcan Roqojinin huşsuzluğu və bu cür qəf-lətən təzahür edən xüsusi, əcaib, əsəbi əhvali-ruhiyyə nəticəsində

waranmışdı; buna baxmayaraq, heç də onun təşəbbüsü ilə başlanmayan söhbətin bu cür, birdən kəsilməsi və Roqojinin ona heç cavab da verməməsi knyaza nə isə çox təəccüblü görünürdü.

Roqojin bir neçə addım gedəndən sonra birdən yenə danışmağa başladı:

– Bilirsənmi nə var, Lev Nikolayeviç, mən səndən çoxdan soruşmaq istəyirdim, sən Allaha inanırsan, yoxsa yox?

Knyaz qeyri-iradi dedi:

– Sən nə əcaib soruşursan, özün də... qəribə baxırsan!

Roqojin bir az susub, sanki, sualını yenə unudaraq burnunun altında dedi:

– Mən bu şəklə tamaşa etməyi xoşlayıram.

Knyaz ağına qəflətən gələn bir fikrin təsiri altında birdən qışqırdı:

– Bu şəklə! Həmin şəklə! Bəs axı bu şəkli xoşlayan bəzi adam öz etiqadını itirə də bilər!

Roqojin gözlənilmədən, qəflətən təsdiq etdi:

– İtirir də.

Onlar küçə qapısına yanaşdılar. Knyaz birdən ayaq saxladı:

– Necə? Əşi, sən nə danışırısan! Mən zarafat edirdim, amma sən bunu lap ciddi qəbul etdin! Özü də sən məndən nə üçün soruşdun ki, mən Allaha inanıram, yoxsa yox?

– Əşi, heç, elə-belə. Mən əvvəl də bunu soruşmaq istəyirdim. Axı indi çoxları inanmır. Bəs necə, mən doğru deyirəm (sən xaricdə yaşamısan), bax biri sərxoş halda mənə dedi ki, Allaha inanmayanların sayı bütün dünyanın hər yerindən çox bizim ölkədə, Rusiyadır! “Bu, – deyir, – bizim üçün onlardan asandır; ona görə ki, biz onlardan irəli getmişik...”

Roqojin acı-acı gülümsədi; o, sözünü deyib, birdən qapını açdı; dəstəkdən tutub knyazın qapıdan çıxmasını gözlədi. Knyaz heyrət etsə də, çıxdı. Roqojin knyazın dalınca pilləkənin meydançasına çıxaraq, qapını örtüdü. İkisi də bir-birinin qarşısında elə dayanmışdı ki, elə bil, ikisi də hara gəldiklərini və indi nə etmək lazım olduğunu unutmuşdular.

Knyaz ona əl verərək dedi:

– Di əlvida.

Roqojin ona sarı uzadılmış əli möhkəm, lakin tamam qeyri-iradi sıxıb dedi:

– Əlvida.

Knyaz bir pillə enib geri döndü:

– Etiqad haqqında isə, – deyə o gülümsəyərək (görünür ki, knyaz Roqojini belə əhvali-ruhiyyədə qoyub getmək istəmirdi) və bundan başqa da qəflətən yadına düşən bir xatirənin təsiri ilə ruhlanıb sözə başladı, – etiqad haqqında keçən həftə, iki gün ərzində mən dörd müxtəlif adamla görüşüb söhbət etmişəm. Səhərçağı bir yeni dəmir-yolla səfərə çıxmışdım; vaqonda bir nəfər S. ilə dörd saat söhbət etdim; elə oradaca onunla tanış oldum. Mən onun haqqında əvvəllər də çox şey eşitmişdim; həm də deyirdilər ki, bu adam allahsızdır. O, doğrudan da, böyük alimdir, mən sevindim ki, həqiqi alimlə söhbət edəcəyəm. Bundan başqa da, o, nadir təsadüf edilən, gözəl tərbiyəli bir adam idi; belə ki, mənimlə idrak və məlumat cəhətdən özünə tamamilə bərabər, eyni səviyyəli adam kimi danışırdı. O, Allaha inanmır. Məni bircə şey heyrətləndirdi: bütün söhbət əsnasında o, sanki, qətiyyənlə bu barədə danışmırdı, həm də məhz ona görə heyrətləndirdi ki, əvvəllər də, mən nə qədər etiqaadsız təsadüf etmişdimsə, bu cür kitablara nə qədər oxuyurdumsa, mənə daim elə gəlirdi ki, onlar zahirən, sanki, bu məsələdən bəhs etsələr də, əslində, elə bil, heç də belə deyil; nə danışmaları bu barədədir, nə də kitablarda yazdıqları. Mən bu fikri elə o vaxt ona söylədim, lakin, görünür, aydın söyləyə bilməmişdim; yaxud da fikrimi ifadə edə bilmirdim; ona görə ki, o, heç bir şey başa düşmədi... Axşamçağı mən gecələmək üçün qəza mehmanxanasına getdim; orada, azca qabaq, keçən gecə bir adam öldürmüşdülər; mən gələndə hamı bu barədə danışırdı. Sərxoş olmayan, bir-birini çoxdan tanıyan, bir-birilə dost olan iki nəfər yaşlı kəndli çay içəndən sonra balaca bir otaqda bir yerdə yatmaq istəyirlərmiş. Lakin onlardan biri o birinin gümüş saatına son iki gündə göz yetirirmiş; muncuqlu sarı qaytan bağlanmış saat; görünür, onda bu cür saat olmasından dostunun o vaxta qədər xəbəri yox imiş. Bu adam oğru deyilmiş, hətta namuslu adam imiş; özü də, pis dolanmırmış, yoxsul deyilmiş. Lakin bu saat onu o qədər cəlb edir ki, o, nəhayət, dözə bilməyib, bıçağı götürür, dostu üzünü o tərəfə döndərəndə, daldan xəlvətəcə ona yanaşaraq, başını qaldırıb göyə baxır, üzünə xaç çəkir, sonra da öz-özünə yanıqlı-yanıqlı dua oxuyub: “Allah, İsa naminə məni bağışla!” deyərək, bir zərbə ilə dostunun başını qoyun başı kimi kəsir və saatını cibindən çıxardır.

Roqojin gülməkdən uğunurdu. O, elə qəhqəhə ilə gülürdü ki, elə bil, tutmalı idi. Bir az bundan qabaq qaşqabağı açılmayan, üzü heç gülməyən adamın bu cür şaqıldayıb gülməsi həтта təəccüblü idi.

Roqojin nəfəsi tənğişə-tənğişə əsəbi halda qışqırdı:

– Bax buna mən varam! Yox, bu, hər şeydən yaxşıdır! Birisi Allaha heç inanmır, o birisi isə o dərəcədə inanır ki, adamların başını da dua ilə kəsir... Yox, knyaz, qardaş, bunu uydurmaq mümkün deyil! Ha-ha-ha! Yox, bu, hamısından yaxşıdır!

Roqojin gülməyinə ara verən kimi – əsəbi halda titrəyən dodaqları hələ də gülürdü – knyaz sözünə davam etdi:

– Səhər mən şəhərə gəzməyə çıxmışdım, gördüm ki, cır-cındır içində sərxoş bir soldat taxta səkidə valaylayır. O, mənə yanaşdı: “Ağa, gümüş xaç satıram, al, cəmi iyirmi qəpiyə verirəm, gümüşdür!” Gördüm, onun əlində xaç var; özü də, boynundan, deyəsən, təzəcə çıxartmışdı; xaç xeyli işlənmiş, köhnə mavi lentdən asılmışdı, ancaq əsl qalay xaç idi, baxan kimi görünürdü; səkkizguşəli, vizantiya naxışlı böyük bir xaç. Mən ona iyirmi qəpik verdim; xaçı isə elə oradaca boynuma saldım – onun üzündən görünürdü ki, sarsaq bir ağanı aldatdığı üçün çox məmnun qalmışdır; özü də həmin saat içməyə getdi, satdığı xaçın pulunu şəraba verib içməyə, bu, şübhəsiz idi. Mən, qardaş, o vaxt Rusiyada mənim başıma gələn və şahidi olduğum bütün əhvalat və hadisələrin ən güclü təsiri altında yaşayırdım; mən əvvəllər bu ölkədə heç bir şey başa düşmürdüm; sanki, dilsiz-ağızsız böyüyürdüm; bu beş il ərzində, xaricdə yaşadığım vaxtlar, onu fantastik bir ölkə kimi xatırlayırdım. Bax mən yol gedə-gedə fikirləşirdim: yox, mən bu İsa nəqşinin alverçisini töhmətləndirməyə tələsməyəcəyəm. Axı bu sərxoş və zəif insanların qəlbində nələr olduğunu Allah bilir. Bir saatdan sonra mehmanxanaya qayıdanda qucağında südəmər uşaq olan bir qadına təsadüf etdim. Qadın hələ cavan idi; uşaq cəmi altı həftəlik olardı. Qadının müşahidəsinə görə, uşaq anadan olan gündən bəri anasının üzünə baxıb ilk dəfə gülümsəmişdi. Gördüm qadın birdən dindarcasına üzünə xaç çəkdi. “Sən nə edirsən, – dedim, – cavan qadın? (Mən axı o zaman hər şeyi soruşurdum.) “Budur, – dedi, – ana körpəsinin təbəssümünü görəndə belə şadlanır, bu cür sevinir; Allah da göydən hər dəfə baxıb görəndə ki, günahkar adam onun qabağında ürəkdən, sədaqətlə dua oxumağa hazırlaşır, o da elə bu cür sevinib şadlanır”. Bunu mənə qadın dedi, demək olar,

eynilə bu cür sözlərlə, özü də, belə dərin, belə incə və həqiqi dini bir fikri; elə bir fikir ki, orada xristianlığın bütün mahiyyəti birdən ifadə edilmişdir, yəni bizim doğma atamız Allah haqqında, atanın öz doğma balasına baxıb sevindiği kimi, Allahın da insana baxıb şadlanması haqqındakı bütün anlayış və təsəvvür əks etdirilmişdir – bu, İsa peyğəmbərin əsas fikridir! Adi bir qadın! Doğrudur, anadır... Həm də kim bilir, bəlkə, o qadın həmin soldatın zövcəsi imiş. Bəri bax, Parfyon, sən bayaq məndən soruşurdun ki, mən Allaha inanıram, yoxsa yox, mənim cavabım budur: dini duyğunun mahiyyəti heç bir mühakimə, heç bir bəd hərəkət və cinayətkarlıq və heç bir ateizm anlayışı ilə müqayisə edilə bilməz; burada məsələ nə isə ayrı cürdür, həmişə də ayrı cür olacaq; burada elə bir cəhət var ki, ateistlər bu məsələdə heç vaxt dərinə gedə bilməyəcəklər, həmişə də mətləbdən uzaq düşəcəklər. Lakin başlıca cəhət odur ki, bunu hər şeydən aydın şəkildə və hər şeydən yaxşı rus qəlbində duya bilərsən; mənim rəyim belədir! Bizim Rusiyada mənim hasil etdiyim ilk qənaətlərdən biri budur. Görülməli iş var, Parfyon! Bizim rus elimizdə görülməli iş vardır; sən mənə inan! Bir zaman bizim səninlə Moskvada görüşüb etdiyimiz söhbətləri yadına sal... Mən indi qətiyyənlə buraya qayıtmaq istəmirəm! Özüm də səninlə heç qətiyyənlə bu cür görüşmək fikrində deyildim! Ancaq nə etməli!.. Əlvida, xudahafız! Allah sənə yar olsun!

Knyaz dönüb pilləkənlə endi:

O, pilləkənin birinci döngəsindəki meydançaya çatanda Parfyon yuxarıdan qışqırdı:

– Lev Nikolayeviç! Soldatdan aldığın o xaç yanındadır?

– Hə, boynumdan asılıdır.

Knyaz yenə ayaq saxladı.

– Bir göstər görüm.

Yenə əcaib bir hərəkət! Knyaz fikirləşdi, yuxarı qalxaraq xaçını boynundan çıxarmadan ona göstərdi. Roqojin dedi:

– Onu ver mənə.

– Nə üçün? Məgər sən...

Knyaz bu xaçı əldən vermək istəmirdi.

– Boynumda gəzdirəcəyəm, özümünkünü sənə verərəm, sən gəzdir.

– Xaçları dəyişdirmək istəyirsən? Buyur, Parfyon, bir halda ki, belədir, mən şadam, qardaş olarıq!

Knyaz öz qalay xaçını çıxartdı. Parfyon da öz qızıl xaçını, dəyişdirdilər. Parfyon dinmirdi. Knyaz iztirab və heyərlə hiss etdi ki, əvvəlki şübhə, əvvəlki acı və demək olar, istehzal təbəssüm onun qardaşlığının üzündən hələ də silinməyib: bəzi anlar isə çox kəskin şəkildə ifadə olunur. Roqojin, nəhayət, dinməz-söyləməz knyazın əlindən tutaraq, nəyi isə qət edə bilmirmiş kimi bir az dayandı; nəhayət, birdən onu öz arxasınca çəkərək, zorla eşidilən səslə dedi: “Gedək”. Birinci mərtəbənin meydançasından keçərək, çıxmış olduqları qapı ilə üzbuəzdəki qapının zəngini çaldılar. Qapını tez açdılar. Beli lap bükülmüş, qara paltarlı, başına yaylıq bağlamış qoca bir arvad dinməz-söyləməz Roqojinə yerə qədər baş əydi; Roqojin ondan tələsik nə isə soruşdu; özü də cavabını gözləməyib, knyazı otaqlardan keçirə-keçirə apardı. Yənə qaranlıq otaqlardan, qeyri-adi təmizliyi insana nə isə ağır təsir bağışlayan otaqlardan keçirdilər; bu otaqlardakı ağ, təmiz üzlük çəkilməmiş qədim mebel də adama sərt və ağır təsir bağışlayırdı. Roqojin xəbərdarlıq etmədən knyazı birbaşa qonaq otağına bənzəyən balaca bir otağa gətirdi; otaq bahalı ağacdan hazırlanmış parıldayan arakəsmə ilə iki yerə bölünmüşdü; yarlardan iki qapısı var idi; görünür, arakəsmənin o biri tərəfi yataq otağı idi. Qonaq otağının bucağında, sobanın yanında, kreslodə balaca qarı oturmuşdu; bu qadın zahirən bir o qədər də qoca deyildi, hətta olduqca sağlam, xoş və girdə sifəti var idi; lakin saçları tamam ağarmışdı, həm də (ilk baxışdan belə nəticə çıxarmaq olardı) bu qadın lap uşaq kimi olub. O, qara ipək don geymişdi; boynuna böyük qara örpək salmışdı; başında qara lentləri olan ağ, təmiz ləçək var idi. Ayaqlarını balaca skamyanın üstünə qoymuşdu. Onun yanında təmiz geyimli ayrı bir qarı da əyləşmişdi; yaşca ondan böyük idi; o da qara, yas paltarı geymişdi; onun da başında ağ ləçək var idi; görünür, bu evdə yaşayan yoxsul qadın idi; özü də dinməz-söyləməz corab toxuyurdu. Onların ikisi də, mükündür ki, daim susur, dinib-danışmırdılar. Birinci qarı Roqojinlə knyazı görəndə onlara baxıb gülümsədi; özü də, məmnun olduğunu bildirmək üçün başını bir neçə dəfə mehribanlıqla tərpətdi.

Roqojin onun əlini öpüb dedi:

– Anacan, bu, mənim böyük dostum knyaz Lev Nikolayeviç Mışkindir; biz onunla xaçlarımızı dəyişdirmişik; o, bir vaxt Moskvada mənə doğma qardaş mislində olub, mənə çox yaxşılıqları dəyib.

Ona xeyir-dua ver, anacan; doğma oğluna necə xeyir-dua verərdinsə, o cür. Dayan, qoça, bax belə, qoy mən sənini əlini düzəldim...

Lakin Roqojin onun əlini düzəltməyə macal tapmamış qarını sağ əlini qaldırdı, üç barmağını birləşdirib, knyazın üzünə üç dəfə xaç çəkdi. Sonra bir dəfə də knyaza mehribanlıqla, nəvazişlə baxıb, baş əydi.

Parfyon dedi:

– Di yaxşı, gedək, Lev Nikolayeviç; mən səni ancaq bunun üçün gətirmişdim...

Onlar yenə pilləkən üstünə çıxanda Roqojin əlavə etdi:

– Axı anam ona deyilən sözlərin heç birini başa düşmür; mənim dediklərimi də heç başa düşmədi; amma sənə xeyir-dua verdi; demək, bunu özü istədi... Yaxşı, əlvida, mənim də getmək vaxtıdır, sənini də.

Roqojin öz qapısını açdı.

Knyaz ona mehribancasına, məzəmmətlə baxaraq qışqırdı:

– Əşi, sən nə qəribə adamsan, qoy səni, heç olmazsa, vidalaşarkən qucaqlayım! – Knyaz bunu deyib, onu qucaqlamaq istədi, lakin Parfyon əllərini qaldıraraq qaldırmaz yenə o saat saldı. O cürət etmədi; knyaza baxmamaq üçün üzünü yana çevirdi. Roqojin onu qucaqlamaq istəmədi.

O, birdən nə işə təəccüblü tərzdə gülməyə başladı, burnunun altında anlaşılmaz ifadə ilə dedi:

– Qorxma! Mən sənini xaçını götürmüş olsam da, saat üçün başını kəsmərəm! – Lakin qəflətən onun sifətinin bütün ifadəsi dəyişdi, kağız kimi ağardı, dodaqları titrədi, gözləri alışıb-yandı. O, əllərini qaldırdı, knyazı möhkəm qucaqladı, boğula-boğula dedi:

– Bir halda ki, qismət belədir, qoy o qadın sənini olsun! Sənini-kidir! Güzəşt edirəm!.. Roqojini yadımdan çıxartma!

Knyazı buraxdı, onun üzünə baxmadan tələsik evə girib qapını örtüdü.

V

Artıq gec idi, saat üçün yarısı olardı. Yəpançini knyaz evdə tapa bilmədi. Öz vizit kartoçkasını burada qoyub, “Vəsi” mehmanxanasına getdi, orada Kolyanı tapmaq istəyirdi; hərgah Kolyanı orada tapmasa, ona kağız yazıb qoymağı qət etmişdi. “Vəsi” da ona dedilər

ki, Nikolay Ardalionoviç “hələ səhərçağı çıxıb gedib, lakin gedəndə tapşırıb ki, hərgah onu təsadüfən gəlib soruşan olsa, desinlər ki, saat üçdə, bəlkə, gəldi. Hərgah saat dördün yarısına qədər qayıtmasa, demək, qatarla Pavlovskaya, general arvadı Yepançinanın başına yollanmışdır; demək, naharı da orada edəcəkdir”. Knyaz oturub gözlədi, özü üçün nahar sifariş etdi.

Kolya nə saat dördün yarısında gəldi, nə də saat dördə, Knyaz oradan çıxıb, qeyri-iradi, qabağına hara gəldi, ora da yollandı. Yayın əvvəllərində Peterburqda bəzən çox gözəl – günəşli isti, sakit günlər olur. Həmin gün, elə bil, qəsdən bu cür nadir günlərdən biri idi. Bir müddət knyaz məqsədsiz gəzib-dolaşdı. Knyaz şəhəri yaxşı tanıdı. O, arabir küçələrin kəsişdiyi yerlərdəki bəzi evlərin qabağında, meydanlarda, körpülərdə ayaq saxlayırdı; bir dəfə, dincəlmək üçün bir qənnadı mağazasına girdi. Arabir yoldan ötənlərin sifətlərinə böyük maraqla baxırdı; lakin çox vaxt nə yoldan ötənləri görürdü, nə də məhz harada olduğunu ayırd edə bilirdi. O, iztirab verən gərginlik və təşviş içində idi; eyni zamanda, tək-tənha, yalnız qalmaq istəyir, buna böyük ehtiyac duyurdu. O tək qalıb, heç bir çıxış yolu axtarmadan, süst və laqeyd halda bu iztirablı gərginlik vəziyyətində qalmaq istəyirdi. O, ruhuna və qəlbinə əzab verən saysız-hesabsız məsələləri həll etmək istəmirdi, bu məsələlər onu ikrahlandırır. Knyaz öz sözlərini, elə bil, dərk etmədən, öz-özünə deyirdi: “Nə edim, məgər bütün bu məsələlərdə mən günahkaram?”

Saat altıda o, Çarskoye selo dəmiryolunun sənişin platformasında idi. Bir az keçmiş o artıq tənhalığa dözə bilmirdi; yeni bir həyəcan onun qəlbinə çulğadı; hüznə çırpınan qəlbinə bürüyən zülməti ani olaraq parlaq işıq nura qərç etdi. Knyaz Pavlovskaya bilet alıb, tələsik yola düşmək istədi; lakin, əlbəttə, onu nə isə izləyirdi; həm də bu, ola bilsin, onun güman elədiyi kimi, fantaziya deyil, həqiqət idi. Az qala vaqona ayaq basdığı məqamda o, indicə aldığı bileti yerə atıb, utanmış və dalğın halda vağzaldan çıxdı. Bir az keçmiş, küçədə o, birdən, elə bil, nəyi isə xatırladı, sanki, nəyi isə qəflətən dərk etməyə başladı; onu xeyli vaxt narahat edən çox əcaib bir şeyi. O, qəflətən dərk etdi ki, fikrini müəyyən bir şey məşğul edir; fikrinin bu məşğələsi çoxdan davam edirdi, lakin knyaz bunu həmin dəqiqəyədək hiss edə bilməmişdi; neçə saatdan bəri. Hətta hələ “Vəsi”də, gərək ki, hətta “Vəsi”yə çatanadək, qəflətən ətrafında

nəyi isə axtarmağa başlayırdı. Sonra da, hətta xeyli vaxt, yarım saat bunu yadından çıxarırdı; sonra birdən yenə də nigarançılıqla ətrafına göz gəzdirib, hər tərəfi axtarırdı.

Lakin o, daxili aləmində baş verən və varlığına çoxdan hakim kəsilən bu iztirablı və indiyə qədər tamamilə qeyri-şüuri hərəkəti duyan kimi gözləri qarşısında birdən onu fövqəladə maraqlandıran başqa bir xatirə canlandı; yadına düşdü ki, o, öz ətrafında daim nəyi isə axtardığını hiss etdiyi məqamda, səkidə, bir dükanın pəncərəsinin qabağında dayanıb nümayiş etdirilən mallara böyük maraqla tamaşa edirdi. O, indi bunu mütləq yoxlamaq istəyirdi: doğrudanmı bu saat, ola bilsin, cəmi beş dəqiqə bundan qabaq, həmin dükanın pəncərəsi qarşısında dayanmışdı; bəlkə, bu, onun gözüne görünmüşdür; bəlkə, bir şeyi dolaşmaq salmışdır? Bu dükan və bu mallar həqiqətdə mövcuddurmu? Axı o, özünü bu gün, doğrudan da, xüsusilə nasaz, xəstə hiss edir; əvvəllər, onun keçmiş naxoşluğu dövründə baş verən ürəkgetmələrin başladığı vaxtlar halı necə olurdu, indi də elə idi. O bilirdi ki, bu cür ürəkgetmədən qabaq son dərəcə dalğın olur; hətta çox vaxt şeylərə və sifətlərə xüsusilə gərgin, diqqətlə baxmayanda onları dolaşmaq salır. Lakin onun o vaxt dükanın qarşısında dayanıb-dayanmadığını nə üçün belə böyük bir maraqla yoxlamaq istəməsinin də xüsusi bir səbəbi var idi; dükanın pəncərəsində nümayiş etdirilən malların arasında bir şey var idi, o, həmin şeyə baxmış, hətta ona gümüş pulla altmış qəpik qiymət qoymuşdu; o, dalğınlığına və təşviş içində olmasına baxmayaraq, bunu xatırlayırdı. Demək, əgər bu dükan mövcuddursa, bu şey başqa malların içərisində, həqiqətən, varsa, onda, yəqin, elə bu şeyə baxmaq üçün orada dayanıbmış. Demək, bu şey onda elə böyük bir maraqla oyadıb ki, dəmiryol vağzalından çıxar-çıxmaz, onun belə gərgin həyəcan keçirdiyi sıxıntılı vəziyyətində də diqqətini cəlb etmişdir. O gedə-gedə sağ tərəfə kədər və qüssə ilə baxırdı; qəlbi təşvişlə, səbirsizliklə çırpınırdı. Nəhayət, dükanı tapdı! O geri qayıtmaq fikrinə düşəndə, artıq bu dükana beş yüz addım qalmışdı. Bu da həmin altmış qəpiklik şey; o indi, “əlbəttə, altmış qəpikdir, bundan artığa dəyməz!” deyərək düşünüb güldü. Lakin o, isteriyalı halda gülmürdü; ağır iztirab keçirirdi. İndi aydın şəkildə xatırladı ki, məhz burada, bu pəncərənin qabağında dayanmışdı, lap bayaqkı kimi, birdən geri dönəndə gördü ki, Roqojin ona diqqətlə baxır. Knyaz

səhv etmədiyinə əmin olaraq (bir də ki, buna yoxlamamışdan əvvəl də tamamilə əmin idi), dərhal dükandan uzaqlaşmağa başladı. Bütün bunları gecikdirmədən götür-qoy etmək lazımdır; mütləq; indi aydın idi ki, vağzaldakı əhvalat da onun gözüne görünməmişdi, onun başına mütləq, doğrudan da, nə isə gəlmiş və bu, onun bütün bu keçmiş təşvişi ilə mütləq əlaqədardır. Lakin nə isə daxili məğlubedilməz bir ikrah hissi yenə üstün gəldi, heç bir şeyi götür-qoy etmək istəmədi; fikirləşib eləmədi, tamamilə başqa bir şey haqqında düşüncəyə daldı.

Düşünürdü ki, epileptik vəziyyətində, demək olar, ürəkgetmədən əvvəl (hərgah ürəkgetmə ayıqlıqda baş verirdisə) bir cəhət təzahür edirdi, bu zaman birdən, kədərli halında, qəlbini zülmət çulğayanda, əzab çəkəndə, elə anlar olurdu ki, beyni, sanki, alışır-yanırdı və bütün əzaları, bütün qüvvəsi qeyri-adi coşqunluqla birdən gərginləşirdi. İldırım sürəti ilə davam edən bu anlarda duyğu, dərk etmək qabiliyyəti, demək olar, on qat artırdı. İdrakına, qəlbinə gur işıq saçılırdı; onun bütün həyəcanları sakitləşir, bütün şübhələri, bütün nigarançılıqları, sanki, birdən dəf olur, misilsiz bir rahatlıq yaranırdı; hər şey aydınlaşır, sevinc və ümid qəlbə təskinlik verir, hər şeyi aydın dərk etməyə başlayırdı. Lakin bu anlar, bu ümid işığı, ürəkgetmənin başlandığı son (bir saniyədən heç vəchlə artıq olmayan) saniyənin hələ ancaq hiss edildiyi anlar idi. Bu saniyə, əlbəttə, dözülməz idi. Knyaz sonralar bu anlar haqqında, artıq sağalandan sonra fikirləşərkən tez-tez öz-özünə deyirdi; axı yüksək əhvali-ruhiyyə və şüurun, demək, “yüksək varlığın” da bütün bu ildırım kimi işıqları naxoşluqdan, normal vəziyyətin pozulmasından başqa bir şey deyildir; bir halda ki, belədir, onda bu heç də yüksək varlıq deyildir, bəlkə, əksinə, ən aşağı varlığa aid edilməlidir. Buna baxmayaraq, o, nəhayət, fəvqəladə paradoksal nəticə çıxartdı: “Nə olsun ki, bu naxoşluqdur? – deyə o, nəhayət, qət etdi. – Bu gərginliyin qeyri-normal olmasının mətləbə dəxli yoxdur, ona görə yoxdur ki, nəticənin özü, hadisələrin sağlam vəziyyətdə xatırlanıb təhlil olunması, bunun duyulduğu dəqiqə yüksək ahəngdarlıq, gözəllik təsiri bağışlayır, o vaxta qədər təsəvvürə gəlməyən, misilsiz dolğun həyat, ölçü duyğusu yaradır; həyatın ən yüksək sintezi ilə coşqunluqla birləşib, vəhdət yaradır”. Bu dumanlı ifadələr onun özü üçün zəif şəkildə də olsa, lap aydın idi. Bunun həqiqətən “gözəllik və ülvyyə”

olmasına, həqiqətən, “həyatın yüksək sintezi” olmasına o, qətiyyənlə şübhə edə bilməzdi, şübhəyə heç yol da verməzdi. Axı o məqamda onun gözüne görünən şey həşisdən, tiryəkdən, yaxud şərabdan əmələ gələn, idraki təhqir edib, qəlbi korlayan qeyri-normal, məchul qarabasma ki deyildi? Xəstəlik qurtarandan sonra bu haqda o, sağlam mühakimə yürüdə bilirdi. Bu anlar yalnız və yalnız şüurun məhz fəvqəladə güclənməsi idi – şüurun bu vəziyyətini bir sözlə ifadə etmək lazım olardısı – şüurun və eyni zamanda, yalnız heç bir xarici təsir olmadan yaranan qeyri-iradi ruhi əhval idi. Hərgah həmin əsnada, yəni ürəkgetmədən əvvəl, hələ şüurunun itirmədiyi son anda özüne aydın şəkildə və şüurlu olaraq: “Hə, bu an üçün bütün həyatı qurban vermək olar!” deməyə macal tapa bilirdisə, onda, əlbəttə, bu an özü-özlüyündə bütün həyata dəyərdi. Bununla belə, o, öz nəticəsinin dialektik hissəsini müdafiə etmədi: keyləşmə, qəlbdeki zülmət, idiotizm onun qarşısında bu “yüksək dəqiqələrin” parlaq nəticəsi kimi təcəssüm edirdi. O, əlbəttə, ciddi mübahisəyə girişməzdi. Çıxarılan nəticədə, yəni onun bu dəqiqəyə verdiyi qiymətdə, şübhəsiz, səhv var idi; lakin onu çaşdıran cəhət hadisəni, həqiqətən, hiss etməsi idi. Doğrudan da, gerçəkliyi necə qiymətləndirmək lazım idi? Bəs axı həmin bu şey olurdu, axı o özü həmin əsnada özüne deməyə macal tapırdı ki, bu an, onun tamamilə hiss etdiyi misilsiz səadətə görə, ola bilsin, bütün həyata dəyərdi. O, Moskvada Roqojinlə görüşdüyü vaxtlar bir dəfə ona demişdi: “Bu an, həmin bu an – qeyri-adi ifadə, daha vaxt olmayacaq ifadəsi mənim üçün, bir növ, anlaşılan ifadə olur”. O gülümsəyərək əlavə etdi: “Görünür, bu da Məhəmmədin ona vəhy gələrkən içi su ilə dolu olan kuzəsinin aşırıldığı andır; elə bir andır ki, aşırılan kuzənin suyu dağılmır, amma o, həmin əsnada Allahın bütün evinə göz gəzdirməyə macal tapır”. Bəli, Moskvada onlar Roqojinlə tez-tez görüşür və tək bu barədə söhbət etmədilər. Knyaz öz-özüne düşündü: “Bayaq Roqojin dedi ki, mən o vaxt onun üçün qardaş kimi idim, o, bu gün bu sözü ilk dəfə dedi”.

Bu barədə fikirləşəndə yay bağında, ağacın altındaki skamyada oturmuşdu. Saat təqribən yeddi idi. Bağ boş idi, qüruba enən günəşi bir anlığa nə isə tutqun bir şey bürümüşdü. Bürkü idi; görünür, tufan qopacaqdı. Onun indiki laqeyd seyrçi vəziyyətində nə isə nəzərini cəlb edən bir şey var idi. Hafizəsində xatirələri canlanır,

gözünə sataşan hər şeyə xüsusi diqqət yetirirdi, həm də bu, onun xoşuna gəlirdi, o, daim nəyi isə unutmaq, hazırkı, ən zəruri şeyi yadından çıxarmaq istəyirdi; lakin ətrafına nəzər salan kimi dərhal öz kədərli fikrini, bütün varlığı ilə yaxa qurtarmaq istədiyi fikri yenə xatırlayırdı. O, bayaq aşxanada nahar edəndə, bu yaxınlarda baş vermiş fəvqəladə əcaib bir qətl barədə, hay-küyə, danışıqlara səbəb olmuş qətl haqqında xidmətçi ilə etdiyi söhbəti xatırladı. Lakin bu əhvalat yadına düşən kimi yenə də birdən halı tamam dəyişdi.

Birdən fəvqəladə, qarşısızalmaz bir arzu, cəzbedici bir fikir onun bütün iradəsinə hakim kəsildi. O, skamyadan qalxaraq, bağdan birbaşa Peterburq küçəsi tərəfə yollandı. Bayaq, Nevanın sahilində o, yoldan ötən bir adamdan xəhiş etmişdi ki, ona Nevanın o biri sahilində Peterburq küçəsi olan tərəfi göstərsin. Ona göstərdilər, lakin onda oraya getmədi. Bir də ki, ümumiyyətlə, bu gün oraya getməyin mənası da yox idi; o, bunu bilirdi. Ünvan onda çoxdan var idi: o, Lebedevin qohumunun evini asanlıqla axtarıb tapa bilirdi; lakin, demək olar, yəqin bilirdi ki, axtardığı qadını evdə tapa bilməyəcəkdir. “Lap yəqin Pavlovska gedib, belə olmasaydı, Kolya, şərtə görə, “Vəsi” da bir şey yazıb qoyardı”. Demək, hərgah indi gedirdisə, əlbəttə, o qadını görmək məqsədi ilə getmirdi. Onu cəlb edən başqa, kədərli, iztirablı bir maraq idi. Onun ağılına yeni, qəfil bir ideya gəlmişdi...

Lakin hara getdiyini bilməsi onun üçün kifayətdən də kifayət idi; bir dəqiqə sonra o, hara getdiyini yenə də unutmuşdu, lakin yoluna davam edirdi. “Özünün qəfil ağılına gələn ideyanı” yenə də ölçüb-biçmək fikri onu dərhal son dərəcə ikrahlandırdı; bu, onun üçün dözülməz idi. O, gözünə sataşan hər şeyə əzablı gərgin diqqətlə nəzər salır, səmaya, Nevaya baxırdı. Qarşısına çıxan balaca uşaqla danışmaq istədi. Ola bilsin, onun epileptik vəziyyəti getdikcə daha artıq şiddətlənirdi. Görünür, doğrudan da, tufan olmalı idi. Hava dəyişirdi. Uzaqlarda göy guruldayırdı. Bürkü şiddətlənirdi...

Üsandırıcı və sarsaq bir musiqi bəzən yada düşüb adamı necə zinhara gətirirdisə, indi də nə üçünsə daim Lebedevin bacısı oğlu, bayaq gördüyü oğlan elə hey knyazın yadına düşürdü. Təəccüblü burası idi ki, bayaq Lebedev öz bacısı oğlunu knyaza təqdim edəndə bir canını xatırlayıb, bacısı oğlunu onunla müqayisə etmişdi; indi knyaz bu oğlanı daim həmin qatil şəklində xatırlayırdı. Bəli,

həmin qatil haqqında məlumatı o hələ lap bu yaxınlarda oxumuşdu. Rusiyaya ayaq basdığı vaxtdan bəri bu cür şeylər haqqında çox oxumuş və çox eşitmişdi; o, bütün bunları inadla izləyirdi. Bayaq isə xidmətçi ilə söhbət edəndə Jemarinlərin məhz bu qətli ilə həddən artıq maraqlanmışdı. Xidmətçi onun fikri ilə razılaşmışdı; knyaz bunu xatırladı. Xidmətçi də yadına düşdü; o, ağıllı oğlan idi; təmkinli və ehtiyatlı idi; yəni “bir də ki, Allah bilir o nə cür adamdır. Yeni ölkədə yeni insanları tanımaq çətinidir”. Bununla belə, o rusun səmimiyyətinə olduqca inanırdı. Heyhat, bu altı ay ərzində knyaz onun üçün gözlənilməz olan, misli görünməmiş, ömründə eşitmədiyi, onun üçün tamamilə yeni olan bir çox, bir xeyli hadisə və qəziyyətlərin şahidi olmuşdu! Lakin başqasının qəlbi qaranlıq aləmdir; rus qəlbi də qaranlıq, anlaşılmaz aləmdir, çox adam üçün qaranlıqdır. Bax o, Roqojinlə xeyli yaxınlıq etdi, yaxın dost oldular, “qardaşcasına” dostlaşdılar, bəs o, Roqojini tanıyırmı? Bir də ki, bu məsələdə, bütün bu əhvalatda bəzən necə də qarmaqarışlıq, necə anlaşılmazlıq, necə biabırçılıq qarşıya çıxır! Amma Lebedevin o bayaqkı bacısı oğlu nə qədər murdar və özündən müştəbeh adamdır! Axı bir də ki, mən niyə belə düşünürəm? (Knyaz hələ də xəyaldə idi.) Məgər o məxluqları, altı nəfəri onu öldürüb? Mən, elə bil, hər şeyi dolaşdırıram... bu nə qədər təəccüblüdür! Nə isə başım hərlənir... Amma Lebedevin böyük qızının, qucağında uşaq olan qızın necə cazibədar, necə qəşəng çöhrəsi var idi; çöhrəsinin ifadəsi necə də məsum, uşaq ifadəsi idi; demək olar, lap uşaq kimi güldürdü! Onun bu çöhrəni yaddan çıxarması və yalnız indi xatırlaması təəccüblü idi. Onlara çımxırıb ayağını yerə döyən Lebedev, yəqin, onları ürəkdən sevir. Lakin iki dəfə iki kimi lap düzgün bir cəhət budur ki, Lebedev öz bacısı oğlunu da candan sevir!

Axı bir də ki, nə üçün onların haqqında qəti mühakimə yürütməyə başlayıb; hələ bu gün gəldiyi halda, nə üçün bu cür hökmlər çıxarır? Axı Lebedev bu gün onu lap çaşbaş saldı: o məgər bu cür Lebedevimi görmək ümidində idi? Əvvəllər onun tanıdığı bu cür Lebedev idimi? Lebedev və Dübərri – aman Allah! Ancaq burası var ki, Roqojin adam öldürsə də, heç olmazsa, bu cür nizamsızlıqla öldürməz. Belə qatmaqarışlıq olmaz. Şəkli çəkilib sifariş edilmiş alətlə tam sərsəm bir adam tərəfindən öldürülmüş altı nəfər! Məgər Roqojindəki alət şəkillə sifariş edilib... onunku... lakin... məgər

Roqojinin adam öldürəcəyi qət edilib? Knyaz birdən diksindi. O, “belə abırsızcasına açıq şəkildə bu cür ehtimala yol vermək mənim tərəfimdən cinayətkarlıq, alçaqlıq deyilmə!” – deyər qışqırdı; utandığından birdən qıpqırmızı qızardı. O heyrət edirdi; yolda yerə mıxlanmış kimi dayanmışdı. Bayaqqı Pavlovsk vağzalı da, Nikolayevsk vağzalı da, Roqojinin üzünə baxa-baxa gözlər haqqında ona verdiyi sualı da, Roqojinin indi onun boynundan asılmış xaçını da, onun anasının xeyir-duasını da – axı Roqojin onu anasının yanına özü aparmışdı – son həyəcanlı qucaqlaşmanı da, bayaq, pilləkəndə, o qadından əl çəkməsi barədə Roqojinin son sözünü də – bunların hamısını birdən xatırladı – bütün bunlardan sonra öz ətrafında daim nə işə axtardığını başa düşməsi, həm də o dükan, o əşya... bu nə alçaqlıqdır! Bütün bunlardan sonra da o, indi “xüsusi bir məqsədlə”, “qəfildən yaranan xüsusi ideya” ilə gedir! Onun bütün varlığını kədər və iztirab duyğusu sardı. Knyaz dərhal öz otağına, mehmanxanaya qayıtmaq istədi; hətta dönüb getdi; lakin bir dəqiqədən sonra ayaq saxladı; fikirləşərək yenə əvvəlki yolu ilə qayıtdı.

O, bayaq Peterburq küçəsi tərəfə getmişdi; evə yaxınlaşmışdı; axı o ki indi oraya əvvəlki məqsədlə getmir; axı “xüsusi ideya ilə” getmir! Özü də, bu, necə ola bilərdi! Bəli, onun xəstəliyi yenə başlanır, bu şübhəsizdir; ola bilsin, ürəkgetməsi mütləq bu gün olacaq. Bütün bu zülmət də ürəkgetməyəndir; “ideya” da bu ürəkgetmə əlamətidir! İndi zülmət seyrəlib, iblis rədd edilib, şübhə mövcud deyil; onun qəlbində sevinc baş qaldırır! Bir də ki, o qadını çoxdandır görməyib; onu görməlidir və... Hə, o, indi Roqojinlə görüşmək istədi; onun əlindən yapışar, birlikdə gedərdilər... Onun ürəyi təmizdir; məgər o, Roqojinin rəqibidir? Sabah özü gedib Roqojinə deyəcək ki, o qadınla görüşüb; axı Roqojinin bayaq dediyi kimi, o, buraya yel kimi uçub gəlib, ancaq o qadını görmək üçün gəlib! Bəlkə də, qadını evdə tapa bilər; axı onun Pavlovskaya getməsi yəqin deyil! Hə, indi bütün bunları aydın şəklə salmaq lazımdır ki, hamı bir-birinin fikrini, qəlbini gözündən oxuya bilsin, elə etmək lazımdır ki, bayaq Roqojinin öz niyyətindən əl çəkməsi kimi kədərli və ehtiraslı üzdöndərmələr mövcud olmasın; qoy bütün bunlar azad surətdə icra edilsin və... aydın, işıqlı olsun. Məgər Roqojində işıqlı cəhət ola bilməzmi? O deyir ki, qadını o cür sevmir, onda şəfqət duyğusu yoxdur; “heç bir bu sayaq şəfqət yoxdur”. Doğrudur, o, sonra əlavə

etdi ki, “sənin şəfqətin, bəlkə, mənim sevgimdən bətərdir” – lakin o özü-özünə iftira edir. Hə, Roqojin kitab oxuyur, – məgər bu özü “şəfqət” deyilmi, “şəfqət”in başlanğıcı deyilmi? Məgər təkcə bu kitabın mövcud olması sübut etmirmi ki, o, özünün həmin qadına qarşı münasibətini tamamilə dərk edir? Bəs onun bayaq söylədiyi əhvalat? Yox, bu təkcə ehtiras deyil, daha dərin duyğudur. Məgər o qadının çöhrəsi ancaq ehtirasını təlqin edir? Axı bir də ki, hətta bu çöhrə indi ehtiras hissi oyada bilərmə? Bu çöhrə iztirab duyğusu oyadır; adamın bütün varlığına hakim kəsilir; bütün qəlbini məftun edir; bu çöhrə... birdən knyazın qəlbini kəskin, iztirablı xatirə sarıtdı.

Bəli, iztirablı. Knyaz hələ bu yaxınlarda, qadında divanəlik əlamətlərini ilk dəfə hiss etdiyi vaxt nə qədər əzab çəkdiyini xatırladı. O zaman knyaz az qala bütün ümidini itirmişdi. Qadın o vaxt onun yanından Roqojinin yanına qaçanda onu necə tək buraxa bilmişdi? O, məlumat, xəbər gözləmək deyil, qadının arxasınca özü yüyürməli idi... Lakin... görəsən, Roqojin ondakı divanəlik əlamətlərini doğrudanmı bu vaxta qədər duya bilməyib? Hm... Roqojin hər şeydə başqa səbəblər görür; ehtiras səbəbləri! Özü də, necə cılığın qısqanclıqdır! O, özünün bayaqkı ehtimalı ilə nə demək istəyirdi? (Knyaz birdən qızardı, özünün də qəlbində nə isə elə bil ehtizaza gəldi.)

Bir də ki, bunu xatırlamağın nə mənası? Burada hər iki tərəf ağılsız hərəkət edib. Onun, knyazın isə bu qadını ehtirasla sevməsi, demək olar, təsəvvüredilməzdir; bu, amansızlıq, rəhmsizlik olardı. Hə, hə! Yox, Roqojin özünə iftira edir; onun çox geniş qəlbə var; bu qəlb əzab da çəkə bilər, şəfqət də göstərə bilər. O, bütün həqiqəti biləndən sonra, bu müsibətdə, ağılı itirmiş qadının necə məzlum bir məxluq olduğunu biləndən sonra onun bütün keçmiş hərəkətlərini, özünün çəkdiyi bütün əzabları bağışlamayacaqmı; onun günahından keçməyəcəkmı? Məgər o qadının xidmətçisi, qardaşı, dostu, ilahi bir qüvvə olmayacaqmı? Şəfqət, mərhəmət hissi Roqojinin qəlbini yumşaldar, o başa düşər. Şəfqət bütün bəşəriyyətin ən əsas, bəlkə də, yeganə varlıq qanunudur. Of, Roqojinin qarşısında o necə bağışlanmaz və namussuzcasına günahkardır! Yox, “rus qəlbə qaranlıq” deyil; bir halda ki, o, belə bir dəhşəti təsəvvürünə gətirib, onun özünün qəlbə zülmət içərisindədir. Moskvada deyilmiş bir neçə hərarətli və səmimi söz üçün Roqojin onu indi öz qardaşı adlandırır;

amma o... Lakin bu, xəstəlik və sərəsəmləmədir. Bütün bunlar həll olunub qurtaracaq!.. Roqojin bayaq necə də kədərlə dedi: “Öz etiقادını itirir!” Bu insan, yəqin, şiddətli əzab çəkir. O dedi ki, “bu şəklə tamaşa etməyi xoşlayır”; sevməsə də, demək, ehtiyac hiss edir. Roqojin yalnız ehtiraslı qəlb sahibi deyil; bu, hər halda, döyüşçüdür, o, özünün itirilmiş etiقادını zorla, qüvvənin köməyi ilə qaytarmaq istəyir. İndi bu etiقاد ona hədsiz dərəcədə lazımdır... Bəli! Bir şeyə iman gətirmək! Bir adama inanmaq! Amma Holbeynin o şəkli nə qədər təəccüblüdür... Hə, bu da həmin küçə! Ev də, gərək ki, həmin evdir; elədir ki var, 16 nömrəli; “kollec katibi Filisovanın evi”. Buradadır! Knyaz zəngi çalıb Nastasiya Filippovnanı soruşdu. Ev sahibəsinin özü cavab verdi ki, Nastasiya Filippovna hələ səhərçağı Pavlovskaya, Darya Alekseyevnanın yanına gedib; “həm də çox mümkündür ki, bir neçə gün orada qalacaqdır”. Filisova itigözlü və uzunsov sifət, təqribən qırx yaşında balaca bir qadın idi: özü də, adama hiyləgər-hiyləgər və diqqətlə baxırdı. Qadın knyazın adını soruşanda öz sualına nə isə qəsdən müəmmalı, mübhəm ahəng vermişdi – knyaz əvvəlcə cavab vermək istəməirdi; lakin dərhal qayıdıb israrla xahiş etdi ki, onun adını Nastasiya Filippovnaya çatdırsın. Filisova knyazın israrla dediyi sözləri böyük bir diqqət və qeyri-adi mübhəm görkəmlə dinləyərək bununla da, görünür, bildirmək istəyirdi ki, “nigaran olmayın, mən başa düşdüm”. Knyazın adı, görünür, ona çox güclü təsir bağışlamışdı. Knyaz ona fikri dağınıq halda baxdı; dönüb öz mehmanxanasına sarı yollandı. Lakin indi onun halı Filisovaya zəng etdiyi anlarda olduğu kimi deyildi; oradan çıxanda əhvalı dəyişmişdi. Onda yenə, nə isə ani olaraq, qeyri-adi təbəddülət əmələ gəlmişdi; yenə rəngi qaçmış, zəifləmişdi, iztirablı, həyəcanlı halda yeriyirdi; dizləri əsirdi; göyərmiş dodaqlarında ümidsizlik ifadə edən təbəssüm dolaşırdı: onun “qəfildən yaranan ideya”sı birdən doğru çıxdı; təsdiq edildi; beləliklə də, o, öz iblisinə yenə inanmağa başlamışdı!

Lakin təsdiq olundumu? Lakin doğru çıxdımı? O nə üçün yenə tir-tir əsir; bu soyuq tər, qəlbini çulğayan bu zülmət, bu şübhə duyğusu nə deməkdir, nəyə görədir? Ona görədir ki, yenə də, bu saat həmin gözləri görmüşdü? Lakin axı yay bağından məhz onları görmək üçün getmişdi! Bəs axı onun “qəfildən yaranan ideyası” elə bundan ibarət idi. O, bu gözlərə, mütləq orada, həmin evin yanında

rast gələcəyinə qəti inanmaq üçün “bayaqkı gözləri” israrla görmək istədi. Bu, onun kəskin arzusu idi, bəs bu saat onları, həqiqətən, gördüyü üçün o nədən ötrü belə təşvişə düşüb heyrətlənmişdir? Elə bil, gözləməirdi! Bəli, bu, həmin gözlər idi (bunların elə həmin gözlər olmasına indi artıq heç bir şübhə yoxdur!), bu gün səhər, Nikolay dəmiryolunun vaqonundan çıxanda izdiham içərisində ona baxan qaynar gözlər idi; o, sonra, bayaq Roqojinin mənzilində stulda əyləşərkən dönüb baxanda görmüş olduğu həmin gözlər. (Lap qəti həmin gözlər!) Roqojin bayaq dandı: o, kinayə ilə, insanın qanını donduran təbəssümlə soruşdu: “Görəsən, o, kimin gözləri imiş?” Knyaz çox istəyirdi ki, hələ bayaq, Sarskoye selo vağzalında – Aqlayagilə getmək üçün vaqona əyləşəndə birdən yenə həmin gözləri, bu gün ərzində artıq üçüncü dəfə gördüyü məqamda – Roqojinə yanaşaraq ona desin: “Bu, kimin gözləri idi!” Lakin o, vağzaldan yüyürə-yüyürə çıxıb, ancaq bıçaq düzəldən ustanın dükanı qarşısında dayanaraq maral sümüyündən dəstəsi olan şeyə altmış qəpik qoyduğu məqamda özünə gəlmişdi. Əcaib və dəhşətli iblis onun yaxasından möhkəm yapışmış, daha ondan əl çəkmək istəməirdi. O, yay bağında, cökə ağacının altında oturub huşa getdiyi anlarda həmin iblis ona pıçıldadı ki, hərgah səhərdən bəri onu güdərək, hər addımını izləmək Roqojinə bu dərəcədə lazım idisə, onun Pavlovskaya getməyəcəyini biləndən sonra (bu, əlbəttə ki, Roqojin üçün məşum bir məlumat idi), Roqojin mütləq oraya, Peterburq küçəsindəki həmin evin yanına gedəcək; onu, knyazı orada mütləq güdəcəkdir; çünki knyaz hələ səhərçağı ona sədaqətlə söz vermişdi ki, “o, qadını görməyəcək”, özü də, “Peterburqa bunun üçün gəlməmişdir”. İndi knyaz həyəcan və təlaşla həmin evə sarı yollandı; onun orada, həqiqətən, Roqojinə rast gəlməsində nə varmış? O ancaq, qəlbini kədər bürümüş, lakin kədər və qüssəsinin səbəbi tamamilə aydın olan bədbəxt insanı görmüşdür. Bu bədbəxt adam indi hətta heç gizlənməirdi də. Hə, Roqojin bayaq nə üçünsə sirr verməyib yalan danışdı; lakin vağzalda o heç gizlənmədi, göz qabağında dayanmışdı. Əslində, gizlənen Roqojin deyil, o, knyaz özü idi. İndi isə o, evin yanında, küçənin o biri tərəfində, əlli addımlıqda, qabaqkı səkiddə, əllərini sinəsində çarpazlayaraq çəpinə dayanıb gözləyirdi. Burada o, lap göz qabağında idi; özü də, deyəsən, qəsdən göz qabağında olmaq istəyirdi. O, ifşaçı və hakim kimi dayanmışdı. Yox... Bəs kim kimi?

Bəs nə üçün o, knyaz özü, indi ona yanaşmayıb, bir-birini gör-sələr də, baxışmış olsalar da, heç bir şey görməmiş kimi ondan uzaqlaşdı. (Hə, onlar gözləşmişdilər! Bir-birlərinə baxmışdılar.) Bəs axı elə özü bayaq Roqojinin əlindən yapışıb onunla birlikdə oraya getmək istəyirdi? Axı o, özü günü sabah Roqojinin yanına gedərək, Nastasiya Filippovna ilə görüşdüyünü ona söyləmək istəyirdi? Axı o hələ oraya gedərkən, yolun yarısında, qəlbini birdən sevinc və şadlıq duyğusu bürüdüyü anlar öz iblisindən üz döndərmişdi? Yoxsa, doğrudan da, Roqojində, yəni, ümumiyyətlə, bu adamın bugünkü simasında, bütünlüklə onun sözlərində, hərəkətlərində, əməllərində, baxışlarında nə isə elə bir cəhət var idi ki, bunlar knyazın ürəyinə daman dəhşətli şeylərə və onun iblisinin həyəcanlandırıcı pıçıltılarına bəraət qazandıra bilərdi? Olmaya, nə isə elə bir şeydir ki, öz-özünə görünür, lakin onu təhlil edib söyləmək çətinidir; ona kifayət qədər səbəb və dəlillə bəraət qazandırmaq mümkün deyildir, bununla belə, bütün bu çətinliyə və imkansızlığa baxmayaraq, qeyri-iradi tam bir inama çevrilən bütöv və dəfəilməz təsir bağışlayır?..

– İnam – nəyə? (Of, bu inamın, “bu rəzil ürəyədammanın” müd-hişliyi, “həqarəti” knyaza necə əzab verirdi: o, özü-özünü necə itti-ham edirdi!) O, ara vermədən, məzəmmət və hiddətlə öz-özünə deyirdi: “Hünərin varsa, de görək, nəyə? İfadə elə, özünün bütün fikrini aydın, dəqiq surətdə, tərəddüdsüz ifadə etməyə cürətin çıatsın! – O, qəzəblə və qızarıb xəcalət çəkə-çəkə təkrar edirdi: – Of, mən namussuzam! Bəs indi bütün ömrüm boyu bu adamın üzünə necə baxacağam! Of, bu nə gündür!? Aman Allah, bu nə dəhşətdir!?”

Peterburq küçəsindən bəri bu uzun və iztirablı yolun qurtaraca-ğında elə anlar olmuşdu ki, knyazda qəflətən şiddətli bir arzu baş qaldırmışdı – o, bu saat Roqojingilə gedib, onu gözləmək, xəcalət çəkə-çəkə, göz yaşları axıda-axıda onu qucaqlamaq, bütün əhvalatı ona söyləyib, hər şeyi birdəfəlik qurtarmaq istəyirdi. Lakin o artıq öz mehmanxanasının yanında dayanmışdı... Bu mehmanxana, bu kori-dorlar, bütün bu ev, onun nömrəsi bayaq onda necə nifrət hissi oyatmışdı; ilk baxışdan onun xoşuna gəlməmişdi, o, buraya qayıt-malı olacağını bu gün ərzində bir neçə dəfə nə isə xüsusi bir ikrah hissilə xatırlamışdı... Knyaz darvaza qarşısında ayaq saxlayaraq əsəbi halda, kinayə ilə düşündü: “Əşi, bu nə işdir, mən bu gün naxoş qadın kimi, ürəyimə daman hər şeyə inanıram!” Yeni, dözülməz

bir xəcalət duyğusu, demək olar, dərin ümitsizlik, darvazanın lap ağzında onu, elə bil, yerə mıxlamışdı. O, bir dəqiqəliyə ayaq saxladı. Adamlarda bəzən belə hallar olur: xüsusilə xəcalət hissi oyadan dözülməz xatirələr qəfil yadına düşəndə adam, adətən, bir dəqiqəliyə yerindəcə dayanır. Knyaz kədərlə: “Hə, mən daşqəlbli və qorxaq adamam!” deyə təkrar edib, həyəcanlandı, getmək istədi: lakin addım atar-atmaz... yenə dayandı.

Onsuz da qaranlıq olan bu darvazada bu anlar çox qaranlıq idi: səmanı bürüyən qara bulud axşamın işığını boğmuşdu; həm də knyaz evə yanaşdığı məqamda qara bulud birdən parçalandı, yağış yağdı. Eyni zamanda, knyaz bir an ayaq saxlayandan sonra yerindən həyəcanla irəli hərəkət edəndə, lap darvazanın ağzında idi; küçədən darvazanın girəcəyinə qədəm qoymuşdu. Elə bu dəm qəflətən darvazanın içində, ala-toranda, lap pilləkənin ayağında bir adam gördü. Bu adam, elə bil, nə isə gözləyirdi, lakin cəld görünüb yox oldu. Knyaz bu adamı aydın seçə bilməmişdi; ona görə, əlbəttə, bu adamın kim olduğunu, yəqin ki, heç cür deyə bilməzdi. Bir də ki, buradan çox adam keçib gedə bilərdi; bura mehmanxana idi; fasiləsiz olaraq adamlar keçir, koridorlarda yüyürüdürlər, bəziləri də oradan çıxırdılar. Lakin knyaz birdən qəti inandı ki, bu adamı tanımışdır; həm də bu adam mütləq Roqojindir. Bir an sonra knyaz onun arxasınca pilləkənə sarı yüyürdü. Onun qəlbi dayandı. Knyaz öz-özünə qəribə bir inamla dedi. “Bu saat hər şey aydınlaşacaq!”

Darvazadan keçib knyazın yuxarı yüyürdüyü pilləkən birinci və ikinci mərtəbələrin koridorlarına qalxırdı; mehmanxananın nömrələri də bu koridorlarda yerləşirdi. Çoxdan tikilmiş bütün evlərdə olduğu kimi, burada da pilləkən daşdan hörülmüşdü; qaranlıq, ensiz pilləkən idi; özü də qalın daş dirəyin yanınca burulurdu. Birinci meydançada, bu dirəkdə knyaz ən çoxu bir addım enində və yarım addım dərinlikdə divar oyuğu kimi çökəklik gördü. Ancaq buraya bir adam sığışa bilərdi. Nə qədər qaranlıq olsa da, knyaz meydançaya yüyürüb dərhal seçə bildi ki, burada, bu oyuqda nə üçünsə adam gizlənmişdir. Knyaz birdən onun yanından ötüb, sağa baxmadan keçib-getmək istədi. O artıq bir addım atmışdı, lakin davam gətirmədi, dönüb baxdı.

Bayaqkı iki göz, eynilə həmin gözlər qəflətən onun nəzərlərilə rastlaşdı. Oyuqda gizlənən adam da artıq bir addım irəli çıxmışdı.

Bir saniyə onların ikisi də bir-birinin qarşısında, demək olar, üz-üzə dayandılar. Knyaz birdən onun çiyinlərindən yapışdı, geriyyə, pilləkənə, işığa tərəf çevirdi: knyaz bu adamın sifətini aydın görmək istəyirdi.

Roqojnin gözləri parladi, qeyzli təbəssümdən onun üz-gözü əyildi. O, sağ əlini qaldıranda əlində nə isə parladi; knyazın onu dayandırmaq fikri yox idi. O ancaq bunu xatırlayırdı ki, deyəsən:

– Parfyon, inanmıram! – deyə qışqırmışdı.

Sonra onun qarşısında qəflətən, elə bil, nə isə aralandı: gur bir daxili işıq onun qəlbinə nur saçdı. Bu an, ola bilsin, yarım saniyə davam etmişdi; lakin, buna baxmayaraq, o öz dəhşətli fəryadının əvvəlini, lap birinci sədasını aydın surətdə xatırlayırdı; şüurunu hələ itirməmişdi; bu fəryad onun köksündən öz-özünə qopmuşdu; knyaz bu fəryadın qarşısını heç bir qüvvə ilə ala bilməzdi. Sonra o, bir an içində şüurunu itirdi, hər şey zülmətə qərç oldu.

Knyazı xeyli vaxtdan bəri narahat etməyən epilepsiya tutmaları yenidən başlamışdı. Məlumdur ki, epilepsiya tutmaları, yəni özündən getmə ani olaraq baş verir. Bu anlar qəflətən insanın üz-gözü fəvqəladə əyilir; xüsusilə baxışı eybəcər şəkil alır. Bütün bədəni və bütün sifəti qıc olur. Köksündən dəhşətli, təsəvvüredilməz və heç bir müqayisəyə gəlməyən fəryad qopur; bu fəryad içərisində birdən bütün bəşəri duyğusu və hissələr yox olur; qışqıranın həmin adam olmasını kənar müşahidəçi qətiyyənlə nə təsəvvür edə bilər, nə də inana bilər. Hər halda, bunu təsəvvür etmək çox çətinidir. Hətta adama elə gəlir ki, qışqıran, sanki, həmin bayılan adamın daxilindəki başqa bir şəxsdir. Bir çoxları öz təəssüratını, hər halda, belə izah ediblər; bir çoxuna isə epilepsiya tutmasına düçar olan adamın görkəmi dözülməz, dəhşətli təsir bağışlayır; hətta nə isə mistik dəhşətli təsir. Güman etmək lazımdır ki, həmin dəqiqənin bütün başqa dəhşətli təəssüratları ilə müşayiət olunan bu cür qəfil vahimənin təsiri nəticəsində birdən Roqojin yerindəcə quruyub qaldı; beləliklə də, bu vahimə knyaza endirilən bıçağın labüdü zərbəsindən onu xilas etdi. Sonra ürək getmə baş verdiyini hələ dərk edə bilməyən Roqojin gördü ki, knyaz geri çəkilərək, birdən üzüstə yerə sərilirdi; pilləkənlə aşağı yumbalandı, boynunun ardı zərb ilə daş pilləyə toxundu; o, başılovlu aşağı yüyürdü, yerə sərilmiş knyazın ətrafına dolanaraq, demək olar, huşunu itirmiş halda mehmanxanadan bayıra qaçdı.

Konvulsiya, çırpınma və qıcolma bütün bədənini sarmış olan naxoş knyaz pilləkənin on beş pilləsindən aşağı yuvarlandı. Bir az keçmiş, ən çoxu beş dəqiqədən sonra yoldan ötənlər yerdə uzanan adamı görüb, onun ətrafına toplaşdılar. Knyazın başının yanında əmələ gəlmiş qan gölməçəsi onun başına toplaşanları heyrətləndirmişdi: düşünürdülər ki, görəsən, bu adam özümü yıxılıb yaralanmışdır, yoxsa “bir xatakarlıqımı üz verib”. Lakin bir az sonra adamlardan bəziləri başa düşdülər ki, bunun səbəbi ürəkgetmədir; mehmanxananın nömrəyə xidmət edən işçilərindən biri knyazın bayaqkı kirayənişin olduğunu tanıdı. Çaşqınlıq, nəhayət, bir xoşbəxt təsadüf nəticəsində olduqca uğurlu qurtardı.

Saat dörd üçün “Vesi” da olmağı vəd etmiş, lakin mehmanxanaya gəlməyib, Pavlovskaya yollanmış Kolya İvolgin qəfil, bir mülahizə ilə general arvadı Yepançinagildə “nahardan” imtina edərək, Peterburqa qaayıb, tələsik “Vesi”ya ayaq aldı; axşam saat yeddi radələrində mehmanxanaya çatdı. Mehmanxanada onun üçün qoyulmuş kağızdan xəbər tutdu ki, knyaz şəhərdədir; o, kağızda yazılmış ünvana, onun yanına yollandı. Knyazın mehmanxanadan çıxıb getdiyini öyrənərək, aşağı, bufet otaqlarına endi; Kolya çay içib orqana qulaq asa-asa gözlədi. Kiminsə özündən getdiyini təsadüfən eşidib ürəyinə nəsə damdı, hadisə yerinə çatanda knyazı tanıdı. Dərhal lazımı tədbir görüldü. Knyazı onun nömrəsinə apardılar; o ayıldı, lakin xeyli vaxt tamam özünə gələ bilmədi. Knyazın yarılmış başını müayinə etmək üçün dəvət olunmuş həkim islatma dərmanı verib dedi ki, bu zədədən zərrə qədər də təhlükə yoxdur. Bir saat keçəndən sonra isə knyaz ətrafında baş verənləri kifayət qədər yaxşı dərk etməyə başlayanda Kolya onu karetağa mindirib, mehmanxanadan Lebedevin evinə apardı. Lebedev naxoşu böyük bir hörmət və təzimplərlə qəbul etdi. Onun xatirinə bağa köçməyi də sürətləndirdi. Üçüncü gün artıq hamısı Pavlovskda idi.

VI

Lebedevin bağı böyük deyildi, lakin rahat və hətta qəşəng idi. Bağın kirayə verilmək üçün ayrılan hissəsi xüsusilə bəzəkli idi. Kifayət qədər geniş olan eyvanda, küçə qarısının qabağında, otaqların girəcəyinə narınc, limon ağacları və yasəmən əkilmiş bir neçə

yaşıl rəngli böyük taxta çəlləklər düzülmüşdü; Lebedevin fikrincə, bunlar bağa ən cazibədar görkəm verirdi, bu ağacların bir neçəsini o, bağla birlikdə almışdı; özü də onların eyvanda yaratdığı effektdən o qədər xoşlanmışdı ki, komplekt olmaq üçün çəlləklərdə əkilmiş elə bu cür ağaclardan bir neçəsini də təsadüfən rast gəldiyi müzaidədə almışdı. Bütün ağaclar, nəhayət, qarışıb qaydasınca düzüldükdən sonra Lebedev həmin gün bir neçə dəfə eyvandan pilləkənlə küçəyə yüyürüb, öz əmlakına küçədən nəşə ilə tamaşa etmişdi, hər dəfə də baxanda, fikrində, özünün gələcək bağ kirayənişininə tələb edəcəyi məbləğin miqdarını artırır. Bağ zəifləmiş, hüznü və bədəni təqətdən düşmüş knyazın çox xoşuna gəldi. Bir də ki, Pavlovskaya köçdükləri gün, yəni ürəkkeçmədən üç gün sonra, knyaz daxilən özünü hələ də xəstə hiss edirdi, buna baxmayaraq, zahiri görkəmindən, demək olar, sağlam adama bənzəyirdi. Bu üç gün ərzində knyaz ətrafında kimi görürdüsə ürəyi açılır, şadlanırdı; ondan, demək olar, ayrılmayan Kolyanı görməyə şad idi; Lebedevin bütün ailəsini (hara isə itib-batmış bacioglusundan savayı) görəndə şadlanırdı; Lebedevin özünü də görəndə sevinirdi; hələ şəhərdə ikən onun görüşünə, onu yoluxmağa gəlmiş general İvolgini də məmnuniyyətlə qəbul etmişdi. Bağa axşamçağı köçmüşdülər, elə həmin gün eyvanda onun başına bir xeyli qonaq toplaşmışdı; əvvəlcə Qanya gəldi; knyaz onu çətinliklə tanıdı; bütün bu müddət ərzində o, son dərəcə dəyişib arıqlamışdı. Sonra Varya ilə Ptitsın gəldilər; onlar da Pavlovskaya yaylağa köçmüşdülər. General İvolgin isə, demək olar, daim Lebedevin mənzilində olurdu; hətta, deyəsən, onunla birlikdə köçmüşdü. Lebedev onu knyazın yanına buraxmayıb öz yanında saxlamağa çalışırdı. Lebedev onunla dostcasına rəftar edirdi; görünür, onlar çoxdan tanış idilər. Knyaz fikir verib gördü ki, bütün bu üç gün ərzində onlar bəzən bir-birilə uzun-uzadı söhbət etməyə başlayırlar; çox vaxt qışqırır və mübahisə edirlər; hətta, deyəsən, elmi mövzuda bəhs açırdılar; görünür bu, Lebedevə zövq verirdi. Belə düşünmək olardı ki, Lebedev hətta generalsız keçinə bilmir. Lakin Lebedev knyazı qorumaq məqsədi ilə gördüyü ehtiyat tədbirlərini bağa köçdükləri ilk gündən etibarən öz ailəsi haqqında da tətbiq etməyə başlamışdı: knyazı narahat etməməyi bəhanə gətirərək, Lebedev heç kəsi onun yanına buraxmırdı; knyaz ondan dönə-dönə xahiş etmişdi ki, heç kəsi qovub-eləməsin, buna

baxmayaraq, öz qızlarının knyazın əyləşdiyi eyvana sarı getmələrindən şübhələnən kimi ayağını yerə döyür, onları qovur, dallarınca yüyürdü, uşaq saxlayan Vera ilə də bu cür rəftar edirdi.

Knyazın aydın sualına Lebedev, nəhayət, belə cavab verdi:

– Əvvələn, hərgah onları özbaşına buraxsam, heç bir hörmət-filan qalmaz; hətta onlar üçün ədəbsizlik olar...

Knyaz ona:

– İnsafınız olsun, axı nə üçün? – dedi, – doğrusu, siz özünüzün bütün müşahidələriniz və gözətçiliyinizlə mənə ancaq əzab verirsiniz. Mən tək qalanda darıxıram, mən bunu sizə neçə dəfə demişəm, amma siz daim əl-qolunuzu atıb, barmaqlarınızın ucunda yeriməklə məni daha artıq usandırır, qəm-qüssəmi artırırırsınız.

Knyaz ona işarə edirdi ki, Lebedev naxoşa lazım olan sakitlik və rahatlıq yaratmaq bəhanəsilə bütün ailə üzvlərini qovub ondan uzaqlaşdırır, özü isə bütün bu üç gün ərzində az qala hər dəqiqə knyazın otağına daxil olurdu; hər dəfə də əvvəlcə qapını aralayır, başını içəri soxub, otağa göz gəzdirdirdi; elə bil, inanmaq istəyirdi ki, görsün knyaz buradadırmı? Qaçmayıb ki? Bundan sonra da barmaqlarının ucunda, oğrun addımlarla, yavaş-yavaş kresloya yanaşırdı; belə ki, bəzən qəfildən öz kirayənişinini diksindirirdi. Bir şey lazım olub-olmadığını fasiləsiz surətdə soruşurdu; knyaz, nəhayət, ona deyəndə ki, məni dəng eləməyin, rahat buraxın, Lebedev itaətkarlıqla və dinməz-söyləməz geri dönür, yenə də barmaqlarının ucunda qapıya sarı gedə-gedə daim əl-qolunu oynadır, elə bil, bununla bildirmək istəyirdi ki, o ancaq elə-belə gəlmişdi; o, bir kəlmə də danışmayacaq, bax o artıq otaqdan çıxmışdır, daha gəlməyəcəkdir; amma, buna baxmayaraq, on dəqiqədən sonra, yaxud da ən çoxu on beş dəqiqədən sonra yenə gəlirdi. Knyazın yanına hər zaman sərbəst gələn Kolya, Lebedevi dərindən qüssələndirir, onu dilxor edir, hətta qəzəbləndirirdi. Kolya gördü ki, Lebedev yarım saatlarla qapıda dayanıb, onun knyazla söhbətinə xəlvətcə qulaq asır; Kolya bunu, əlbəttə, knyaza xəbər verdi.

Knyaz narazı qalıb deyirdi:

– Siz, elə bil ki, məni ələ keçirib, qıfıl altında saxlayırsınız, mən istəyərdim ki, heç olmazsa, bağda şərait dəyişsin; özünüz də lap əmin olun ki, kimi istəsəm, qəbul edəcəyəm, kefim hara istəsə, ora da gedəcəyəm.

Lebedev əl-qolunu oynadaraq:

– Buna zərrə qədər də şübhə ola bilməz, – dedi.

Knyaz onu nüfuzedici nəzərlə təpədən-dırnağa qədər süzdü:

– Lukyan Timofeyeviç, bir mənə deyın görüm siz çarpayınızın başı üzərindən asılan dolabçanızı buraya gətiribsinizmi?

– Yox, gətirməmişəm.

– Doğrudanmı orada qoyubsunuz?

– Gətirmək mümkün deyil, divardan qoparıb çıxarmaq lazımdır... Möhkəm mıxlanıb, möhkəm.

– Bəlkə, burada elə o cür bir dolabça var?

– Hətta ondan da yaxşısı, hətta ondan yaxşısı var; onu bağla birlikdə almışam.

– Lap yaxşı. Bayaq mənim yanıma buraxmadığınız adam kim idi? Bir saat bundan əvvəl.

– O... general idi. Doğrudan da, buraxmırdım, özü də, o, sizə layiq adam deyil. Mənim, knyaz, bu adama dərin hörmətim var; o... dahi adamdır, siz inanmırsınız? Onda özünüz görərsiniz, amma, hər halda... səadətli knyaz, yaxşı olar ki, siz onu evinizdə qəbul etməyəsiniz.

– Müsaidə edin, sizdən soruşum ki, nə üçün? Həm də, Lebedev, siz indi nə üçün barmaqlarınızın ucunda dayanıbsınız; özünüz də həmişə mənə elə yanaşırsınız ki, elə bil, qulağıma gizli bir məlumat pıçıldamaq istəyirsiniz, nə üçün?

Lebedev əlini həyəcanla köksünə vurub qəflətən belə cavab verdi:

– Alçaq adamam, alçağam; hiss edirəm, bəs general sizin üçün həddən artıq qonaqpərust adam olmazmı?

– Həddən artıq qonaqpərust?

– Bəli, qonaqpərust. Əvvələn, o artıq mənim evimdə yaşamaq fikrindədir; bunun eybi yoxdur; amma qəribə adamdır; o saat qohumluqdan dəm vurur. Biz onunla bir neçə dəfə götür-qoy edib qohumluq münasibəti axtarmışıq; məlum olub ki, onunla bacanağıq. Belə məlum olur ki, siz də ana tərəfdən ona qohumsunuz, bacioglusunuz, o, bunu mənə hələ dünən izah etmişdir. Hərgah siz bacioglusunuzsa, onda, demək ki, biz də sizinlə, səadətli, cənab ali knyaz, qohumuq. Bu da yola gedər, bu, onun balaca bir zəif cəhətidir; lakin bu saat məni inandırır ki, bütün ömrü boyu, lap

praporşiklik rütbəsindən başlayaraq, keçən ilin iyun ayının düz on birinədək onun masası arxasında gündə ən azı iki yüz adam əyləşərdi. Nəhayət, iş gəlib o yerə çıxdı ki, sən demə, bu adamlardan heç kəs masanın arxasından qalxmırmış; belə ki, otuz il sərəsər, zərrə qədər ara vermədən sutkada on beş saat nahar edir, şam yeyir və çay içirlərmiş; süfrəni dəyişməyə çətinliklə macal tapılırmış. Deyir, biri qalxıb gedir, o biri gəlirdi; bayram günləri və çar ailəsinin illik bayramı günündə isə adamların sayı üç yüzə çatırdı. Rusiyanın minilliyi günü isə süfrə başında yeddi yüz adam sayıb. Axı bu, qəlbin coşqunluğudur; bu cür məlumatlar vermək çox pis əlamətdir; bu cür qonaqpərəstləri qəbul etmək də dəhşətlidir; ona görə də fikirləşdim: belə bir adamı qəbul etmək sizinlə mənim üçün həddən artıq qonaqpərəstlik olmazmı?

– Lakin axı sizin onunla əlaqəniz, gərək ki, olduqca yaxşıdır?

– Qardaş kimiyik və onun dediklərini zarafat hesab edirəm; tutalım ki, biz bacanağیق, mənə nə var, mənim üçün daha çox şərəfdir. Mən hətta iki yüz nəfər qonaq və Rusiyanın minilliyi içərisində də onu ən diqqətəlayiq adam kimi fərqləndirirəm. Səmimi sözümdür. Siz, knyaz, bu saat məxfi məlumat barədə deyirdiniz; guya ki, yəni mən elə yanaşaram ki, elə bil, məxfi bir məlumat vermək istəyirəm; məxfi məlumat isə, tərs kimi, vardır: məlum və məşhur xanım bu saat bildirdi ki, sizinlə mütləq məxfi görüşmək istəyir.

– Axı nə üçün məxfi? Qətiyyən yox. Onun yanına mən özüm gedəcəyəm, lap günü bu gün.

Lebedev əl-qolunu oynatdı:

– Qətiyyən yox, qətiyyən, özü də sizin ağılnıza gələn fikirdən qorxmur. Yeri gəlmişkən deyim: sizə məlumdurmu ki, o qəddar adam hər gün gəlib sizin əhvalınızı soruşur?

– Siz onu nə isə çox tez-tez qəddar adlandırırırsınız, mən bundan çox şübhələnirəm.

Lebedev dərhal sözünü dəyişdi:

– Heç bir şübhəniz ola bilməz, heç bir; mən ancaq onu izah etmək istədim ki, məlum xanım ondan deyil, tamamilə başqa bir adamdan, lap başqa adamdan qorxur.

Knyaz Lebedevin mübhəm tərzdə əzilib-büzülməsinə baxa-baxa səbirsizliklə soruşdu:

– Axı nə var ki, nə olub, tez deyin görüm.

– Elə sirr də ondadır.

Lebedev gülümsədi.

– Kimin sirri?

Lebedev burnunun altında dedi:

– Sizin sirriniz. Səadətli, cənab ali knyaz, sizin yanınızda bu barədə danışmağı özünüzmənə qadağan edibsiniz... – Öz dinləyicisinin marağını iztirab və səbirsizlik dərəcəsinə çatdırmaqdan nəşə duyan Lebedev qəfildən sözünü belə bitirdi:

– Aqlaya İvanovnadən qorxur.

Knyaz üz-gözünü turşudub, bir dəqiqə susdu. O, birdən dedi:

– Vallah, Lebedev, sizin bağınızdan köçəcəyəm. Qavri-la Ardalionoviç ilə Ptitsınlar haradadırlar? Sizdədirilər? Siz onları da öz mənzilinizə çəkibsiniz!

Lebedev əl-qolunu oynada-oynada, qapının birindən o birinə tərəf yüyürə-yüyürə qorxmuş halda pıçıldaırdı:

– Gəlirlər, gəlirlər, hətta general da onların arxasınca gəlir. Bütün qapıları açacağam, qızlarımın da hamısını, hamısını buraya çağıracağam; bu saat, bu saat.

Bu dəm Kolya küçə tərəfdən eyvana qalxaraq dedi ki, onun arxasınca qonaqlar gəlir; Lizaveta Prokofyevna öz üç qızı ilə.

Bu məlumatdan heyrətə gələn Lebedev yerindən dik qalxdı:

– Ptitsınlarla Qavri-la Ardalionoviçi içəri buraxım, yoxsa buraxmayım? Generalı içəri buraxım, yoxsa buraxmayım?

– Nə üçün buraxmayasınız? Kim gəlırsə, buraxın içəri! Lebedev, mən sizi inandırırım ki, siz lap əvvəldən mənim əlaqələrimdə nəyi isə düzgün başa düşməyibsiniz, siz nə isə həmişə səhv edirsiniz. Mənim bir adamdan gizlənmək və gözünə görünməməyim üçün cüzi bir səbəb də yoxdur, – deyə knyaz güldü.

Ona baxıb Lebedev də gülməyi özünə borc bildi. Fövqələdə təşviş keçirməsinə baxmayaraq, Lebedev də, deyəsən, son dərəcə məmnun idi.

Kolyanın verdiyi məlumat tamamilə düzgün idi; o, knyazgilə xəbər vermək üçün Yepançinlərdən ancaq bir neçə addım qabağa düşmüşdü; qonaqlar qəflətən iki tərəfdən daxil oldular – eyvandan Yepançinlər, otaqlardan isə Ptitsınlar, Qanya və general İvolgin.

Yepançinlər knyazın xəstələnməsini və onun Pavlovskda olmasını ancaq indicə Kolyadan eşitmişdilər; bu vaxta qədər isə general

arvadı dərin heyrət içində idi. Hələ üç gün bundan əvvəl general öz ailəsinə knyazın vizit kartoçkası haqqında məlumat vermişdi; bu kartoçka Lizaveta Prokofyevnada belə bir qəti inam yaratmışdı ki, indi tezliklə knyaz özü də onlarla görüşmək üçün Pavlovskaya gələcəkdir. Qızları əbəs yerə onu inandırtdılar ki, yarım il ərzində məktub yazmayan bir adam, ola bilsin, indi də heç bir o qədər tələsməyəcək; həm də, ola bilsin, knyazın Peterburqda onlarsız da xeyli dərd-səri var – onun işlərini nə bilmək olar? General arvadı qızlarının bu iradlarına görə çox bərk acıqlanmışdı; özü də mərc çəkişməyə hazır idi ki, “onların görüşünə çoxdan gəlməli olan” knyaz ən gec ertəsi gün gələcəkdir. Lizaveta Prokofyevna ertəsi gün səhərçağı onu gözlədi; naharda da, axşamçağı da gözlədilər; lakin hava lap qaralanda Lizaveta Prokofyevnanın hər şeyə acığı tutdu; hamı ilə deyişdi; əlbəttə, deyişmənin səbəbləri sırasında knyaz haqqında bir kəlmə də deyilmədi. Bütün üçüncü gün ərzində də onu bir kəlmə ilə də xatırlamadılar. Nahar vaxtı qəfildən Aqlaya ağızından söz qaçırıb deyəndə ki, maman ona görə acıqlanır ki, knyaz gəlib çıxmır; bunun cavabında general o saat dedi ki, “axı onun burada günahı yoxdur”, – Lizaveta Prokofyevna masanın arxasından hiddətlə qaldı. Nəhayət, axşamçağı Kolya gəlib, aqah olduğu bütün məlumatı söylədi; knyazın başına gələn macəraları nağıl etdi. Nəticədə, Lizaveta Prokofyevna haqlı çıxdı; buna baxmayaraq, Kolyanı möhkəm məzəmmət elədi. “Bütün gün buralarda fırlanır, yaxa qurtarmaq olmur; amma bu məsələdə, özün təşrif gətirməyi başa düşməmişdinsə, heç olmazsa, xəbər verəydin”. Kolya “yaxa qurtarmaq olmur” ifadəsinə görə dərhal acıqlanmaq istədi, lakin bunu başqa bir dəfəyə təxirə saldı; hərəgah bu ifadənin özü həddən artıq təhqiredici olmasaydı, onu, yəqin ki, birdəfəlik bağışlayardı; ona görə ki, knyazın xəstələnməsi xəbərindən Lizaveta Prokofyevnanın həyəcanlanıb nigaran olması Kolyanın son dərəcə xoşuna gəlmişdi. General arvadı iki ayağını bir başmağa dirəmişdi ki, bu saat Peterburqa bir adam göndərmək lazımdır, qoy orada ən böyük və ən məşhur bir təbiblə danışsın, onu ilk qatarla təcili buraya gətirsin. Lakin qızları onu bu fikirdən daşındırdılar; bununla belə, Lizaveta Prokofyevna birdən qalxıb xəstəni yoluxmağa gedəndə qızları anılarından geri qalmaq istəmədilər.

Lizaveta Prokofyevna əl-ayağa düşüb deyirdi:

– O, ölüm yatağındadır, amma biz burada oturub təşrifat gözləyirik! O, bizim ailəmizin dostudur, yoxsa yox?

Aqlaya dedi:

– Axı bir də ki, vəziyyətdən xəbərsiz olduğumuz halda, niyə burunumuzu soxaq?

– İndi ki elədir, getmə, lap yaxşı da edərsən: Yevgeni Pavloviç gələndə onu qəbul etməyə adam olmayacaq.

Aqlaya bu sözlərdən sonra, əlbəttə, dərhal hamının arxasınca getdi; əslində, Aqlaya, onsuz da, belə hərəkət etmək fikrində idi. Adelaida ilə oturub söhbət edən knyaz Ş. onun xahişi ilə xanımları müşayiət etməyə dərhal razılıq verdi. O hələ əvvəllər də, Yepançinlərlə tanış olduğu ilk vaxtlar, onların knyaz haqqında danışıqlarını eşidəndə onunla fövqəladə maraqlanmışdı. Heç demə, o, knyazla tanış imiş, onlar haradasa, bu yaxınlarda tanış olublar: hansı kiçik bir şəhərdə isə iki həftə bərabər yaşayıblar. Bu əhvalat təqribən üç ay bundan qabaq baş verib. Knyaz Ş. knyaz haqqında həтта xeyli şey danışmışdı və ümumiyyətlə, onun haqqında olduqca böyük rəğbətlə fikir söyləyirdi; elə indi köhnə tanışını yoluxmağa səmimi qəlblə, məmnuniyyətlə gedirdi. Bu dəfə general İvan Fyodoroviç evdə yox idi. Yevgeni Pavloviç də hələ gəlməmişdi.

Yepançinlərgildən Lebedevin bağınadək ən çoxu üç yüz addım olardı. Knyazın yanına gələndə Lizaveta Prokofyevna gördü ki, onun ətrafına xeyli qonaq toplaşmış, bu, qadının xoşuna gəlməyən ilk təəssürat oldu; bundan başqa, qonaqların arasında Lizaveta Prokofyevnanın lap zəhləsi gedən iki-üç adam da var idi; ikinci pis təsir bağışlayan cəhət qarının heyrətə gəlməsi oldu; o, elə güman etmişdi ki, knyazı ölüm yatağında, can verən halda görəcəkdir, halbuki onları görkəmindən tamamilə sağlam, şıq geyinmiş və onlara baxıb gülən gənc bir oğlan qarşılayırdı. Qadın həтта lap mat qalmışdı; onun bu halı Kolyanı son dərəcə məmnun etdi; Kolya, əlbəttə, Lizaveta Prokofyevna hələ öz bağından tərپənməmiş ona çox gözəl izah edə bilirdi ki, qətiyyən heç kəs ölüb-eləmir və heç bir ölüm yatağı yoxdur; lakin Kolya bilirdi ki, general arvadı öz səmimi dostu knyazı sağ-salamat görəndə mütləq hiddətlənəcəkdir, qadının bu cür gülməli vəziyyətə düşəcəyini Kolya irəlilədən hiss etmişdi. Kolya həтта çox nəzakətsizlik etdi; o, Lizaveta Prokofyevnanı lap cin atına mindirmək üçün ucadan dedi ki, general

arvadının belə heyrətlənəcəyini əvvəldən başa düşmüşdü, onların arasındakı dostluğa baxmayaraq, Kolya general arvadına həmişə, bəzən də çox kinli-kinli öcəşirdi. Lizaveta Prokofyevna knyazın onun üçün gətirdiyi kreslodə əyləşərək cavab verdi:

– Səbir elə, əzizim, tələsmə, yoxsa sevinməyinə peşman olarsan!

Lebedev, Ptitsın, general İvolgin cəld qızlara stul verdilər. Aqlaya stulu general verdi. Lebedev knyaz Ş.-yə da stul verdi; özü də onun qarşısında hətta dördqat olub knyaza böyük bir ehtiram göstərdiyini nümayiş etdirdi. Varya, həmişə olduğu kimi, indi də qızlarla gül-gülə, şadlıqla salamlayıb, onlara astadan nə isə deyirdi.

– Knyaz, mən, doğrudan da, elə güman etmişdim ki, səni yataqda görəcəyəm, vəziyyəti qorxudan belə şişirmişdim; özüm də qətiyyənlə yalan danışmayacağam, sənin gülən və şad çöhrəni görməyim məni bu saat son dərəcə kədərləndirdi; lakin sənə and içirəm ki, bu, cəmi bir dəqiqə davam etdi; ona görə ki, hələ əməlli-başlı götür-qoy edə bilməmişdim. Götür-qoy edəndən sonra həmişə ağıllı hərəkət edir və ağıllı danışırım; güman edirəm ki, sən də həmçinin. Əslində isə, mənim oğlum olsaydı, öz doğma oğlumun sağalmasına, bəlkə də, sənin sağalmağından daha az sevinərdim; hərgah sən mənim bu sözlərimə inanmasan, onda mənə deyil, sənə ar olsun. Bu kinli çocuq isə mənimlə bundan da betər zarafatları rəva görür. Sən, deyəsən, ona himayəçilik edirsən; ona görə mən sənə xəbərdarlıq edirəm ki, günlərin bir günü, səhərçağı, inandırırım səni, gələcəkdə onunla tanışlıq şərəfindən imtina edəcəyəm.

Kolya qışqırdı:

– Axı mənim təqsirim nədir? Knyazın sağ-salamat olmasına mən sizi nə qədər inandırsam da, siz buna inanmaq istəməzdiniz, ona görə ki, knyazı ölüm yatağında təsəvvür etmək sizin üçün daha maraqlı idi.

Lizaveta Prokofyevna knyaza müraciət etdi:

– Biz tərəflərə uzun müddətəmi gəlibsən?

– Bütün yayı burada qalacağam, hələ, bəlkə, daha çox qaldım.

– Sən təksən, eləmi? Evlənməyibsən?

Knyaz bu sadəlövhcəsinə öcəşkənliyə gülümsədi:

– Yox, evlənməmişəm.

– Gülümsəməyin əbəsdir; belə şeylər olur. Mən bağ haqqında deyirəm, niyə bizə köçmədin? Bizim bağımızda fligel tamam boşdur;

bir də ki, özün bilərsən. Sən bağı ondan kirayə edibsən? – Qadın başı ilə Lebedevi göstərib, yavaşdan əlavə etdi: – Bu adamdan? O nə üçün daim əzilib-büzülür?

Bu dəm Vera, həmişəki kimi, qucağında uşaq otaqlardan eyvana çıxdı. Stulların yanında yaltaqlanan, nə etmək, özünü nə cür aparmaq lazım olduğunu qətiyyənlə dərk edə bilməyən, lakin heç də çıxıb getmək istəməyən Lebedev birdən Veranın üstünə cumdu; eyvandan onu qovmaq istədi, əl-qolunu oynada-oynada onu hədələdi; hətta özünü itirərək ayaqlarını yerə vurdu.

General arvadı birdən əlavə etdi:

– O dəlidir?

– Yox, o...

General arvadı başqa qonaqlara da nəzər salıb onun sözünü kəsdi:

– Bəlkə, sərxoşdur? Sən heç də yaxşı adamlara qoşulmayıbsan, amma o nə məlahətli qızıdır! Bu qız kimdir?

– Bu, Vera Lukyanovnadır, həmin Lebedevin qızıdır.

– A!.. Çox qəşəngdir. Mən onunla tanış olmaq istəyirəm.

Lakin Lizaveta Prokofyevnanın tərifini eşidən Lebedev qızını təqdim etmək üçün onu özü çəkib gətirirdi.

Lebedev qadına yanaşa-yanaşa az qala dördqat olmaq istəyirdi.

– Yetimlərdir, yetimlər! Onun qucağındakı bu səvi də yetimdir; onun bacısıdır, qızım Lyubovdur: özü də mənim bu yaxınlarda vəfat etmiş halalca arvadım Yelenadan doğulmuşdur, arvadım altı həftə bundan əvvəl doğum vaxtı, Allah-təalanın əmri ilə ölmüşdür... Bəli... ancaq bacısı olsa da, anasını əvəz edir, ancaq bacısıdır... bacı və ancaq bacı, yalnız bacı.

Lizaveta Prokofyevna lap hirsələnib özündən çıxaraq birdən onun sözünü kəsdi:

– Amma sən, atam, əbləhin birisən, bağışla məni. Di kifayətdir, güman edirəm, özün başa düşürsən.

Lebedev dərin ehtiramla belini büküb baş əydi:

– Əsl həqiqətdir!

Aqlaya soruşdu:

– Bəri baxın, cənab Lebedev, sizin haqqınızda doğrumu deyirlər ki, siz Apokalipsisi şərh edirsiniz?

– Əsl həqiqətdir... on beş ildir.

– Mən sizin haqqınızda eşitmişəm. Sizin haqqınızda, gərək ki, qəzetlərdə də yazmışdılar?

Lebedev sevincdən vəcdə gələrək dedi:

– Yox, ayrı şərhçi haqqında idi, başqası haqqında; o ölmüşdür, onun əvəzinə qalmışam.

– Lütf edin, yaxın günlərdən birində, qonşuluqda onu mənə şərh edin. Mən Apokalipsisdən heç bir şey başa düşmürəm.

Elə bil, iynə üstündə oturub gözləyən, var qüvvəsi ilə birtəhər söhbətə başlamaq istəyən general İvolgin birdən cəld sözə başladı:

– Aqlaya İvanovna, sizi xəbərdar etməyə bilmərəm ki, onun tərəfindən bütün bunlar ancaq şarlatanlıq, hiyləbazlıqdır, – o, Aqlaya İvanovna ilə yanaşı oturdu, – əlbəttə, bağı öz hüquqları var, – deyər o, sözünə davam etdi, – həm də öz səfası; həm də ki Apokalipsisi şərh etmək üçün bu cür qeyri-adi intrusu¹ qəbul etmək də başqa bir məşğuliyyət kimi əyləncədir, hətta idrak cəhətdən diqqətəlayiq əyləncədir, lakin mən... Siz, deyəsən, mənə heyretlə baxırsınız? Mən general İvolginəm, müsaidənizlə özümü təqdim etmək şərəfinə nail olum. Mən sizi qucağımda gəzdirmişəm, Aqlaya İvanovna.

Aqlaya şaqqıltı ilə gülməmək üçün bütün qüvvəsini toplayıb burnunun altında dedi:

– Çox şadam. Mən Varvara Ardalionovna və Nina Aleksandrovnaya ilə tanışam.

Lizaveta Prokofyevna pörtdü. Onun qəlbində nə isə çoxdan qövr edən hiddət duyğusunu daha saxlaya bilmədi. Onun lap çoxdan tanış olduğu general İvolgindən son dərəcə zəhləsi gedirdi.

General arvadı hiddətlə onun sözünü kəsdi:

– Sən, həmişəki kimi, yenə yalan deyirsən, atam, sən heç vaxt onu qucağında gəzdirməyibsən.

Aqlaya birdən təsdiq etdi:

– Sizin yadınızdən çıxıb, maman, vallah, gəzdirib, Tverdə. Biz onda Tverdə yaşayırdıq. O zaman mənim altı yaşım var idi; yadımdadır. O, mənim üçün çox ox-yay düzəltdi, atmağı da öyrətmişdi; həm də mən bir göyərçin öldürmüşdüm. Yadınızdadırmı, biz sizinlə bir göyərçin vurmuşduq?

Adelaida qışqırdı:

¹ *İntrus* – fırıldaqçı, yalançı

– Mənə isə o zaman kartondan dəbilqə və taxta qılınc gətirmişdi; mənim də yadımdadır!

Aleksandra təsdiq etdi:

– Bu, mənim də yadımdadır. Siz o vaxt yaralı göyərçindən ötrü deyişmişdiniz, sizi cəzalandırmışdılar, hərənizi bir küncə qoymuşdular; Adelaida başında dəbilqə və əlində qılınc dayanmışdı.

General Aqlayanı qucağında gəzdirdiyini qıza ancaq söhbətə başlamaq üçün, elə-belə demişdi; həm də yalnız ona görə ki, gənc-lərlə tanış olmaq istəyəndə onların hamısı ilə söhbəti həmişə belə başlayrdı. Lakin bu dəfə, elə bil, qəsdən, elə oldu ki, o, həqiqəti dedi: həm də, tərs kimi, bu həqiqəti onun özü də unutmuşdu. Belə ki, indi Aqlaya qəflətən onunla birlikdə göyərçin vurduğunu təsdiq edəndə, generalın xatirəsində birdən-birə hər şey canlandı; bütün bunlar son təfərrüatınadək onun yadına düşdü; uzaq keçmişlərdə baş vermiş bir şeyi adam qoca yaşlarında çox vaxt necə xatırlayırsa, general da bunları o cür xatırlamışdı.

O, birdən qışqırdı:

– Yadımdadır, hamısı yadımdadır! Mən o vaxt ştabs-kapitan idim. Siz qəşəng, körpə bala idiniz. Nina Aleksandrovna... Qanya... Mən sizə... qonaq gəlmişdim. İvan Fyodoroviç...

General arvadı bu sözdən yapışdı:

– Di bax, görürsənmi, indi nə kökə düşübsən! Bir halda ki, sənə belə təsir bağışladı, deməli, hər halda, öz nəcib duyğularını şəraba sərf etməyibsən! Amma arvadına əzab verirsən. Uşaqlara başçılıq etmək əvəzinə, sən gedib borclular həbsxanasına düşürsən. Get buradan, atam, gir bir yerə, qapı dalındakı bucaqda dayanıb ağla; öz keçmiş məsumluğunu yadına sal, bəlkə, Allah günahından keçər. Get, get, mən sənə ciddi deyirəm. İslah olunmaq üçün keçmiş tövbə və peşmançılıqla xatırlamaqdan yaxşı şey yoxdur.

Lakin bu sözlərin ciddi deyildiyini təkrar etməyin mənası yox idi; general da daim sərxoş olan adamlar kimi, çox həssas idi; özü də həddən artıq tənəzzül etmiş əyyaş adamlar kimi, xoşbəxt keçmişin xatirələrinə çətinliklə dözürdü. O qalxıb itaətkarlıqla qarıya sarı yönəldi; Lizaveta Prokofyevnanın dərhal ona yazığı gəldi.

Lizaveta Prokofyevna onun arxasınca qışqırdı:

– Ardalion Aleksandroviç, atam! Bir dəqiqəliyə ayaq saxla; biz hamımız günahkarıq; çəkdiyin vicdan əzabı yüngülləşəndə, elə ki bu

yüngüllüyü hiss elədin, gəl bizə, oturub keçmiş haqqında söhbət edək. Axı mən özüm hələ, bəlkə, səndən əlli dəfə artıq günahkaram; di indi əlvida, get, burada sənlik iş yoxdur... – Lizaveta Prokofyevna birdən qorxdu ki, general qayıdar.

Atasının dalınca yüyürmək istəyən Kolyanı knyaz dayandırdı:

– Siz hələlik onun dalınca getməsəniz yaxşıdır. Yoxsa bir dəqiqədən sonra o təəssüflənər, onda həmin dəqiqənin bütün təəssüratı korlanar.

Lizaveta Prokofyevna belə dedi:

– Doğru deyir, onunla işin olmasın; yarım saatdan sonra gedərsən.

Lebedev cəsarətlənib əlavə etdi:

– Bütün ömründə, heç olmazsa, bircə dəfə doğru danışmaq gör nə deməkdir – çox dərin təsir bağışladı!

Lizaveta Prokofyevna dərhal onun sözünü ağızında qoydu:

– Sənin barəndə eşitdiklərim doğrudursa, onda, görünür, sən də, atam, özünə görə deyilsən.

Knyazın başına toplaşmış qonaqların qarşılıqlı mövqeləri yavaş-yavaş müəyyən oldu. Knyaz, əlbəttə, general arvadı ilə qızlarının ona qarşı göstərilən qayğıkeşliklərini yüksək qiymətləndirməyi bacarırdı; buna görə, şübhəsiz, onlara səmimi dedi ki, nə naxoşluğuna, nə də vaxtın gec olmasına baxmayaraq, o özü günü bu gün, hələ onlar buraya gəlməmişdən əvvəl mütləq onların görüşünə getmək fikrində idi. Lizaveta Prokofyevna onun qonaqlarına göz yetirə-yetirə cavab verdi ki, bunu elə bu saat da icra etmək olar. Nəzakətli və fəvqəladə ünsiyyətli adam olan Ptitsın bir az keçmiş yerindən qalxıb, Lebedevin fligelinə getdi; o özü ilə bərabər Lebedevi də mütləq çəkib aparmaq istəyirdi. Lebedev söz verdi ki, bir azdan gələcəkdir; bu aralıq qızlarla söhbətə başlayan Varya otaqda qaldı, Varya ilə Qanya generalın getməsinə olduqca şad idilər; Ptitsından bir az sonra Qanya da getdi. Yəpançinlərlə birlikdə eyvanda dayandığı bir neçə dəqiqə ərzində Qanya özünü təvazökar, ləyaqətlə aparırdı, onu iki dəfə təpədən-dırnağa qədər nüfuz edici nəzərlə süzən Lizaveta Prokofyevnanın baxışlarından qətiyyəyən özünü itirmədi.

Doğrudan da, onu əvvəllər tanıyan adamlar görürdülər ki, Qanya xeyli dəyişmişdir. Bu, Aqlayanın çox xoşuna gəldi.

Aqlaya heç kəsə müraciət etmədən – o, bəzən bu cür hərəkət etməyi xoşlayırdı, ucadan, kəskin tərzdə birdən soruşdu:

– Axı, deyəsən, indi buradan gedən Qavrila Ardalionoviç idi?

Knyaz:

– O idi, – dedi.

– Mən onu zorla tanıdım. O, çox dəyişib, özü də... yaxşı mənada dəyişib.

Knyaz dedi:

– Mən buna çox şadam.

Varya sevinərək, canıyananlıqla əlavə etdi:

– O, ağır naxoş idi.

Lizaveta Prokofyevna qəzəb və heyrətlə, özü də, az qala qorxuya düşüb soruşdu:

– Nəyi yaxşı mənada dəyişib? Nədən bildin? Heç bir yaxşılıq yoxdur. Sənə məhz yaxşı görünən nədir?

Lizaveta Prokofyevnanın stulu yanında dayanmış Kolya birdən ucadan dedi:

– “Yaxşılardan yaxşısı”, “Zavallı cəngavər”dir!

Knyaz Ş.:

– Mən özüm də belə düşünürəm, – deyib güldü. Adelaida təkəbbürlə dedi:

– Mən də tamamilə bu fikirdəyəm.

General arvadı bütün danışanlara heyrətlə, dilxor halda göz gəzdirə-gəzdirə soruşdu:

– Hansı “Zavallı cəngavər”? – Lakin Aqlayanın qızardığını görüb, acıqlı-acıqlı əlavə etdi: – Yəqin, boş sözdür! Nə “Zavallı cəngavər” bazlıqdır?

Aqlaya təkəbbür və qəzəblə cavab verdi:

– Sizin əziziniz olan bu çocuq özgələrin sözlərini məgər birinci dəfəmi təhrif edir?

Aqlayanın ciddi görkəminə və amansızlığına baxmayaraq, hər bir münasibətsiz, qəzəbli hərəkətində (o isə çox tez-tez qəzəblənirdi), demək olar, hər dəfə, lap uşaqqasına sadələvh cəhətlər, balaca, məktəbli uşaq ədalətə gözə çarpırdı; özü də bunları heç cür gizlədə bilmirdi; buna görə bəzən ona baxanda gülməmək mümkün deyildi, halbuki adamların nəyə güldüklərini və “nə ixtiyarla, nə cəsarətlə güldüklərini” başa düşməyən Aqlayanın qanı qaralır, lap dilxor olurdu; indi də onun bacıları, knyaz Ş. güldülər; hətta knyaz Lev Nikolayeviç də gülümsədi; o da nədənsə qızarmışdı. Kolya

qəhqəhə ilə gülür və sevinirdi. Aqlaya çox bərk hiddətlənib, daha da qəşəngləşdi. Dilxorluq, həyəcanlanma ona son dərəcə yaraşır; bu cür həyəcanlanmasına görə də özünün özünə acığı tuturdu.

Aqlaya əlavə etdi:

– Bəs o, sizin azmı sözünüzü təhrif edib.

Kolya qışqırdı:

– Mən sizin öz sözünüzdə əsaslanıram! Bir ay bundan əvvəl siz “Don-Kixot”u vərəqləyirdiniz; dediniz ki, “Zavallı cəngavər”dən yaxşısı yoxdur. Mən bilmirəm, siz o vaxt kimin haqqında deyirdiniz: Don-Kixot haqqındamı, yoxsa Yevgeni Pavliç haqqında; ya da ayrı bir şəxs haqqında; lakin kimin işə haqqında deyirdiniz, özü də, söhbət uzun idi...

Lizaveta Prokofyevna acıqlanaraq onun sözünü kəsdi:

– Mən görürəm ki, sən, mənim əzizim, öz mülahizələrinlə lap həddini aşıb artıq-əskik danışırsan.

Kolya səsinə kəsmirdi:

– Məgər təkcə mən deyirəm? O vaxt hamı deyirdi; elə indi də deyirlər; bax elə bu saat knyaz Ş. və Adelaida İvanovna və hamı elan etdilər ki, “Zavallı cəngavər” tərəfdarıdır; deməli, “Zavallı cəngavər” mövcuddur və mütləq var; mənə qalırsa, hərgah Adelaida İvanovna olmasaydı, “Zavallı cəngavər”in kim olduğunu biz hamımız çoxdan bilərdik.

Adelaida gülürdü:

– Burada mənim nə günahım var?

– Portreti çəkmək istəmədiniz – günahınız bundadır! Aqlaya İvanovna o zaman sizdən xahiş etmişdi ki, “Zavallı cəngavər”in portretini çəkəsiniz; hətta şəklin özü yaratmış olduğu bütün süjetini də söyləmişdi; süjet yadınızdadırmı? Siz istəmədiniz...

– Axı mən bunu nə cür çəke bilərdim, kimi çəkəydim? Süjetdən belə çıxır ki, bu “Zavallı cəngavər”

Polad üzlükdə gördü

Kim nə vaxt baxdı ona.

Burada nə cür sifət çıxı bilərdi? Nə çəkəydim?! Barmaqlıq? Naməlum adamı?

“Zavallı cəngavər” (həm də, yəqin, çoxdan şərtləşdirilmiş) adı ilə kimin nəzərdə tutulduğunu ürəyində çox yaxşı dərk etməyə başlayan general arvadı əsəbiləşərək dedi:

– Heç bir şey başa düşmürəm, o nə barmaqlıqdır!? – Lakin onu özündən çıxaran bu idi ki, knyaz Lev Nikolayeviç də tutulmuşdu və lap onyaşlı uşaq kimi utanırdı. – Əşi, bu sarsaqlıq qurtaracaq, yoxsa yox? Bu “Zavallı cəngavər”i mənim üçün şərh edəcəklər, yoxsa yox? Məgər bu, elə dəhşətli məxfi məsələdir ki, ona heç yaxın düşmək də mümkün deyil?

Lakin yenə də hamı gülürdü.

Görünür, bu söhbəti cəld kəsib, mövzunu dəyişdirmək istəyən knyaz Ş., nəhayət, söhbətə qarışdı:

– “Zavallı cəngavər” haqqında, sadəcə olaraq, qəribə bir rus şeiri var; nə başlanğıcı, nə də sonu olan parça. Təqribən bir ay bundan qabaq, bir dəfə nahardan sonra hamı birlikdə gülür və həmişəki kimi, Adelaida İvanovnanın gələcək şəkli üçün süjet axtarırdı. Siz bilirsiniz ki, Adelaida İvanovnanın şəkli üçün artıq çoxdandır ki, ailənin bütün üzvləri süjet axtarırlar, bu iş ailənin ümumi vəzifəsinə çevrilmişdir. Elə bu vaxt “Zavallı cəngavər” tapdılar; əvvəl kimin dediyi yadımda deyil.

Kolya qışqırdı:

– Aqlaya İvanovna!

Knyaz Ş. sözüne davam etdi:

– Ola bilər, razıyam; ancaq mənim yadımda deyil. Bəziləri bu süjetə güldürdülər, bir parası da deyirdi ki, bundan yüksək mövzu ola bilməz, lakin “Zavallı cəngavər”i təsvir etmək üçün, hər halda, sifət olmalıdır; bütün tanışların sifətlərini nəzərdən keçirməyə başladılar, heç biri yaramadı; bununla məsələ bitdi, vəssalam; mən başa düşmürəm ki, bütün bunları xatırlayıb, araya çıxarmaq Nikolay Ardalionoviçin hardan və nə üçün ağılına gəldi? Əvvəllər gülməli olan, yerinə düşən şey indi heç də maraqlı deyil.

Lizaveta Prokofyevna hiddətlə dedi:

– Ona görə ki, nə isə, beyinlərinə yeni kinli və təhqiredici bir sarsaqlıq düşüb.

Özünü tamamilə ələ ala bilməmiş, həyəcanını boğmuş Aqlaya qəflətən təkəbbürlə, ciddi olaraq birdən dedi:

– Dərin ehtiramdan başqa heç bir sarsaqlıq yoxdur. – Bundan başqa da, Aqlayaya baxanda, bəzi əlamətlərdən başa düşmək olurdu ki, zarafatın getdikcə daha çox dərinləşməsinə indi o özü sevinirdi, həm də onun fikirlərindəki bütün təbəddülat məhz elə bir

məqamda əmələ gəlmişdi ki, həyəcanlanıb nədənsə xəcalət çəkən knyazın getdikcə daha da artan, fəvqəladə dərəcəyə çatan sıxıntı və utancaqlığı həddən artıq gözə çarpmaqda idi.

– Gah dəli kimi qəhqəhə ilə gülürlər, gah da birdən dərin ehtiramdan dəm vururlar! Qudurublar! Nə üçün ehtiram? Bu saat de görüm, bu, necə oldu ki, durduğun yerdə, sənin ağılına qəflətən dərin ehtiram fikri gəldi?

Anasının az qala qeyzli sualının cavabında Aqlaya yenə də o cür ciddi əda ilə təkəbbürlə sözlünə davam etdi:

– Ona görə dərin ehtiramdır ki, bu şeirdə bilavasitə ideal sahibi olmağa qabiliyyəti olan adam təsvir edilmişdir, ikincisi, qarşısına ideal qoyaraq, ona inanmışdır; inanaraq özünün bütün həyatını kor-koranə ona sərf etmişdir. Bizim zəmanəmizdə belə şeyə həmişə rast gəlmək mümkün deyil. Orada bu şeirdə “Zavallı cəngavər”in idealının, əslində, nədən ibarət olduğu göstərməyib; lakin görünür ki, bu nə isə saf və təmiz surət olub, “təmiz gözəllik surəti”, özü də vurğun rıtsar şərf əvəzinə boynuna təsbəh keçiribmiş. Doğrudur, orada bir də nə isə mənası açılmamış, mübhəm bir deviz, onun öz sipərində yazdığı A.N.B. hərfləri vardır.

Kolya onun sözünü təshih etdi:

– A.N.D.

Aqlaya dilxor olub onun sözünü kəsdi:

– Amma mən deyirəm A.N.B., elə bu cür də demək istəyirəm, hər necə olsa da, məlum məsələdir ki, onun xanımının kim və nəylə məşğul olmasının bu zavallı rıtsar üçün artıq fərqi yox idi. O, bu qadını birdəfəlik sevmiş və onun “təmiz gözəlliyinə” inanmışdı, onun həmişəlik pərəstişkarı olmuşdu; bu pərəstişkarlığın məziyyəti də elə orasındadır ki, o qadın sonra oğru da çıxsa, cəngavər ona inanmalı və onun təmiz gözəlliyini qorumaq uğrunda mübarizə etməli idi. Görünür, şair hər hansı təmiz və ülvi bir rıtsarın, bütün nəhəng orta əsr səciyyəli rıtsar, platonik sevgi məfhumunu yeganə fəvqəladə bir surət simasında təcəssüm etdirmək istəmişdir; əlbəttə, bütün bunlar idealdır. “Yoxsul rıtsar” da isə bu duyğu artıq son dərəcə inkişaf etmiş, tərkı-dünyalıq dərəcəsinə çatmışdır; etiraf etmək lazımdır ki, bu cür duyğu qabiliyyətinə malik olmağın böyük mənası var; həm də bu cür hisslər, dərin və bir tərəfdən, olduqca tərifəlayiq iz buraxır; hələ biz Don-Kixot haqqında demirik; “Zavallı cəngavər”

də elə həmin Don-Kixotdur, lakin komik deyil, ciddidir. Mən əvvəlcə başa düşməyib güldürdüm, amma indi “Zavallı cəngavər”i sevirəm, başlıcası, onun igidliklərinə hörmət bəsləyirəm.

Aqlaya sözüünü belə bitirdi; həm də ona baxanda başa düşmək də olmurdu ki, o, ciddimi danışır, yoxsa kinayə edir.

General arvadı inamla dedi:

– O da, onun igidlikləri də axmaqlıqdan başqa bir şey deyil! Elə sən özün də, əzizim, gopa basdın, yalan danışdın, bütöv bir müha-zirə oxudun; mənim fikrimcə, bu hətta sənə yaraşmayan hərəkətdir. Hər halda, yolverilməz hərəkətdir. Nə şeyidir? Oxu görüm, yəqin, bilirsən! Mən bu şeyi mütləq eşitmək istəyirəm. Bütün ömrüm boyu şeyrdən zəhləm gedib, lap ürəyimə dammışdı ki, şeyir oxuyacaqlar. Allah eşiqinə, knyaz, səbir elə, biz səninlə, görünür, birlikdə səbir etməli, dözməliyik, – deyə general arvadı knyaz Lev Nikolayeviçə müraciət etdi. O çox pərt olmuşdu.

Knyaz Lev Nikolayeviç nə isə demək istəyirdi, lakin hələ də davam edən həyəcandan heç bir şey deyə bilmədi. Öz “mühazirə-sində” həddini çox aşmış təkcə Aqlaya qətiyyənlə utanıb eləməmişdi, hətta, elə bil ki, buna şad idi. Aqlaya, əvvəlki kimi, yenə də ciddi görkəm və təkəbbürlə dərhal ayağa qalxdı; o, özünü elə tutmuşdu ki, elə bil, bunun üçün irəlicədən hazırlanmışdı; özü də ancaq bu dəvəti gözləyirdi; o, eyvanın ortasına çıxaraq, hələ də öz kreslo-sunda əyləşmiş knyazın qarşısında dayandı. Hamı ona bir az təc-cüblə baxırdı; həm də qızın bu yeni şıltaqlığı, hər halda, bir az həddini aşmış olan dəcəlliyi, demək olar, hamını, knyaz Ş.-ni, Aqla-yanın bacılarını, anasını dilxor etmişdi. Lakin, görünür, Aqlayanın xoşuna gələn də məhz bütün bu süni həyəcan idi; o, şeyri oxumaq mərasiminə də bu cür həyəcanla başlayırdı. Lizaveta Prokofyevna az qala onu öz yerində oturdacaqdı, lakin Aqlaya məşhur balladanı ifadə ilə oxumağa başlayanda bu dəm iki nəfər yeni qonaq ucadan danışa-danışa küçədən eyvana qalxdı. Bu gələnlər İvan Fyodoroviç Yepançinlə onun arxasınca daxil olan bir nəfər gənc oğlan idi. Otaqdakılar bir az həyəcanlandılar.

VII

Generalı müşayiət edən təqribən iyirmi səkkiz yaşında ucaboy, qamətli, sifətdən qəşəng və ağıllı, iri qaragözlü cavan oğlan idi; kinayə ilə baxan parlaq gözlərindən görünürdü ki, bu gənc itizəkali adamdır. Aqlaya heç dönüb ona baxmadı, yalnız və yalnız knyaza baxa-baxa və ancaq ona müraciət edərək süni həyəcanla şeiri oxumağa davam etdi. Knyaz üçün tamamilə aydın oldu ki, Aqlaya bütün bunları nə isə xüsusi bir niyyətlə edir. Lakin təzə qonaqların gəlişi onun sıxıntılı vəziyyətini bir az yüngülləşdirdi. Knyaz onları görəndə ayağa qalxdı, uzaqdan başı ilə generalı lütfkarlıqla salamladı; işarə etdi ki, şeirin oxunmasını dayandırmasınlar, özü isə kreslonun arxasına keçdi; burada sol əlini kreslonun söykənəcəyinə dayayıb balladanı, kreslodə əyləşdiyi kimi “gülünc” vəziyyətdə deyil, necə deyərlər, daha əlverişli vəziyyətdə dinləməyə davam etdi, Lizaveta Prokofyevna öz tərəfindən, içəri daxil olanlara əli ilə amirənə iki dəfə işarə etdi ki, onlar dayansınlar. Knyaz bu aralıq, generalı müşayiət edən öz təzə qonağı ilə olduqca maraqlanmışdı; knyaz aydın başa düşmüşdü ki, bu qonaq Yevgeni Pavloviç Rodomskidir, knyaz onun haqqında çox eşitmiş və bir neçə dəfə onu xatırlamışdı. Knyazı çaşdıran yalnız onun mülki geyimi idi; o eşitmişdi ki, Yevgeni Pavloviç hərbcidir. Şeir oxunduğu vaxt ərzində təzə qonağın dodaqlarında daim kinayəli təbəssüm dolaşırdı; sanki, “Zavallı cəngavər” haqqında o da bəzi şeylər eşitmişdi.

Knyaz öz-özünə düşündü:

“Bəlkə də, bunu o özü uydurub”.

Lakin Aqlaya özünü lap ayrı cür aparırdı. O, irəli çıxıb şeiri oxumağa başladığı ilk anlardakı süni həyəcan və təşəxxüsünü dəyişmişdi; qız indi elə ciddi görkəm almış və bədii əsərin ruhuna, mənasına elə dərinədən nüfuz etmişdi, şeirin hər sözünü elə mənalı ifadə edir, onları elə sadəliklə tələffüz edirdi ki, əsərin oxunuşu sona çatanda nəinki hamının diqqətini özünə cəlb etdi, eyni zamanda, balladanın yüksək ruhunu ifadə etməklə, böyük təşəxxüs və təkəbbürlə eyvanın ortasına çıxdığı anlardakı süni həyəcan və qüruruna qismən bəraət də qazandırdı. İndi aydın idi ki, qızın qürurla dayanmasının səbəbi oxunmasını öhdəsinə götürdüyü şeirə ancaq misilsiz və ola bilsin, hətta

sadələvhçəsinə hörmət bəsləməsi imiş. Aqlayanın gözləri parlıdırdı; onun qəşəng çöhrəsində iki dəfə azacıq sezilən xəlif bir titrəyiş, ilham və sevinc ifadəsi təzahür etdi. Aqlaya oxudu:

Bir zavallı cəngavər
Yaşardı bu dünyada,
Üzü kədərli, solğun,
Özü cürətli, sadə.

Bir xəyal vurğunuydu –
Ağlasığmaz xəyal.
Deyərdi: ürəyimin
Dərinliklərində qal.

O vaxtdan sevdasının
Atəşində alışdı,
Qəbrədək bir qadına
Nə baxdı, nə danışdı.

O, sərt qurşaq doladı
Şərf yerinə boynuna.
Polad üzlükdə gördü
Kim nə vaxt baxdı ona.

Məhəbbətə, arzuya
Yox elə sadıq hələ.
A. M. D. yazmışdı o,
Qalxanına qanilə.

Fələstin düzlərində
Vuruşan hər qəhrəman
Xanımının adını
Zikr edəndə ucadan –

*Lumen coeli, sancta Rosa!*¹ –
Deyə haray salardı,

---

¹ Göylər nuru, müqəddəs Qızılgül!

Bu dəhşət gurultudan
Müsəlman sarsıldadı.

Uzaq qəsrinə dönüb
Yaşadı, xiffət etdi.
Yaşadı qəmli, nakam,
Nakam da öldü getdi.

Knyaz sonra bütün bu dəqiqəni xatırlayaraq, cavab tapa bilmədiyi bir sual üzərində xeyli vaxt fəvqəladə həyəcan keçirə-keçirə iztirabla düşünmüşdü; bu cür səmimi, gözəl duyğunu belə açıq-saçıq və qəzəbli kinayə ilə necə birləşdirmək olardı? Burada kinayə olmasına knyaz şübhə etmirdi; o, bunu aydın başa düşmüşdü; bunun da səbəbi var idi; Aqlaya şeiri oxuyanda A.M.D. hərflərini dəyişib, N.F.B. hərfləri ilə əvəz etmək kimi özbaşınalığa yol vermişdi. Burada səhv yox idi; özü də, bunu aydın eşitmişdi – knyaz buna şübhə edə bilməzdi (sonralar bu sübut edildi) – hər halda, Aqlayanın bu hərəkəti – əlbəttə, həddən artıq kəskin və düşüncəsiz zarafat idi – irəlicədən düşünülmüş qərəzli hərəkət idi. “Yoxsul rıtsar” haqqında hələ bir ay bundan əvvəl hamı danışır (və “gülürdü”). Bununla belə, knyaz sonralar nə qədər yadına salırdısa, belə nəticə çıxarırdı ki, Aqlaya bu hərfləri nəinki heç bir zarafat, yaxud hər hansı bir kinayə əlaməti təzahür etdirmədən, ya da bu hərflərin mübhəm mənasını daha qabarıq şəkildə ifadə etmək üçün onları hər hansı cəhətdən xüsusi şəkildə tələffüz etmir, əksinə, o, bunları elə sarsılmaz ciddiyyətlə, elə məsumcasına sadəlövhlüklə tələffüz edirdi ki, ona baxanda düşünmək olardı ki, balladada məhz bu hərflər yazılmış və kitabda da elə bu cür çap olunmuşdur. Knyazın qəlbini nə isə kədərləndirici və acı bir duyğu sancdı. Lizaveta Prokofyevna, əlbəttə, nə hərflərin dəyişdirilməsini başa düşüb hiss etmişdi, nə də eyhamı. General İvan Fyodoroviç ancaq onu başa düşdü ki, ifadəli tərzdə şeir oxunurdu. Qalan dinləyicilərdən bir çoxu bunu başa düşərək, həm qızın cəsarətli hərəkətinə, həm də onun niyyətinə heyrət etdilər, lakin səslərini çıxarmayıb, özlərini o yerə qoymadılar. Ancaq Yevgeni Pavloviç (knyaz həтта mərc çəkişməyə hazır idi) nəinki başa düşmüşdü, həтта başa düşdüyünü göstərmək də istəyirdi; o, həddən artıq kinayə ilə gülümsədi.

Şeir oxunub qurtaran kimi general arvadı çox məmnun halda dedi:

– Bu nə gözəl şeirdir! Kimin şeiridir?

Adelaida:

– Puşkinindir, – dedi. – Maman, bizi utandırmayın, belə şeyi soruşmaq ayıbdır!

Lizaveta Prokofyevna acı-acı cavab verdi:

– Adam sizinlə bundan da betər sarsaq vəziyyətə düşər! Biabırçılıqdır! Evə gələn kimi Puşkinin bu şeirini mənə verərsiniz!

– Bizdə, gerek ki, heç Puşkinin əsərləri yoxdur.

Aleksandra əlavə etdi:

– Lap qədimlərdən bizdə iki əzik-üzük cildi var, haradasa atılıb qalıb.

– Elə bu saat ya Fyodoru, ya da Alekseyi ilk qatarla şəhərə göndərib aldırım; yaxşısı budur, Aleksey getsin. Aqlaya, bəri gəl! Öp məni, sən çox gözəl oxudun; amma – hərgah sən bunu səmimi oxuyurdunsa, – qadın az qala pıçıltı ilə əlavə etdi, – onda mən sənə acıyıram; hərgah sən bunu ona kinayə edərək oxuyurdunsa, onda sənin hisslərini təqdir eləmirəm; hər halda, yaxşı olardı ki, heç oxumayıydın. Başa düşürsənmi? Get, xanım qız, mən hələ səninlə sonra danışacağam; amma biz burada çox oturduq.

Bu aralıq knyaz İvan Fyodoroviçlə salamlaşdı; general isə Yevgeni Pavloviç Rodomskini ona təqdim edirdi.

– Yolda rast gəldi; bu saat qatardan düşüb; bildi ki, mən buraya gəlirəm və bizimkilərin hamısı buradadır...

Yevgeni Pavloviç onun sözünü kəsdi:

– Xəbər tutdum ki, siz də buradasınız; mən çoxdan özümə söz vermişdim ki, sizinlə nəinki tanış olmağa, hətta sizinlə dostlaşmağa çalışacağam; ona görə də vaxtı itirmək istəmədim. Siz naxoşsunuz? Mən bunu bu saat eşitdim...

Lev Nikolayeviç ona əl verərək:

– Lap sağ-salamatam və sizinlə tanış olmağıma çox şadam; sizin haqqınızda çox şey eşitmişəm və hətta knyaz Ş. ilə sizin barənizdə söhbət etmişik.

Qarşılıqlı nəzakət sözləri deyildi; ikisi də bir-birinin əlini sıxdı; nüfuzedicilər nəzərlə bir-birinin gözünün içinə baxdılar. Bir an içəri-sində ümumi söhbət başlandı. Knyaz gördü ki (o, indi hər şeyi,

hətta, ola bilsin, heç olmayan şeyləri də çox cəld görürdü), Yevgeni Pavloviçin mülki paltarı hamıda, nədənsə, qeyri-adi, dərin heyrət oyatmışdı; məclisdəki adamları hətta o dərəcədə təəccübləndirmişdi ki, bütün qalan təəssürat müvəqqəti yaddan çıxmışdı.

Elə bil ki, kostyumun dəyişdirilməsində nə isə xüsusilə mühüm bir əlamət vardı. Adelaida ilə Aleksandra təəccüblənərək Yevgeni Pavloviçə suallar verirdilər. Onun qohumu olan knyaz Ş. bunun səbəbini hətta böyük nigarənçılıqla soruşurdu; general, demək olar, təşvişə düşmüşdü. Təkcə Aqlaya Yevgeni Pavloviçə bircə dəqiqə maraqla, lakin tamamilə sakitcə nəzər saldı; özü də, elə bil, hər-bimi, yoxsa mülki geyimin ona daha çox yaraşdığını müqayisə etmək üçün nəzər yetirmişdi; lakin bir dəqiqə sonra üzünü döndərrib, daha ona tərəf baxmadı. Lizaveta Prokofyevna da, ola bilsin, bir az narahat idi, buna baxmayaraq, heç bir şey soruşmaq istəmədi. Knyaza elə gəldi ki, Yevgeni Pavloviç, sanki, Lizaveta Prokofyevnanın bir o qədər də xoşuna gəlmir.

Bütün sualların cavabında İvan Fyodoroviç israrla deyirdi:

– Təəccübləndirdi, heyrətə saldı! Mən hələ bayaq Peterburqda ona rast gələndə heç inanmaq istəməirdim. Özü də, nə üçün belə qəflətən, təəccüblü burasıdır? Özü hamıdan qabaq qışqırır ki, stulları sındırmaq lazım deyil.

Başlanmış danışıqlardan belə məlum oldu ki, Yevgeni Pavloviç bu istefa haqqında hələ xeyli vaxt bundan əvvəl xəbər veribmiş, lakin hər dəfə elə qeyri-ciddi danışmış ki, inanmaq olmurmuş.

Bir də ki, o, ciddi şeylər haqqında da həmişə zarafat tərzində elə danışdı ki, onu heç başa düşmək mümkün deyildi; xüsusilə özü bunun başa düşülməsini istəməyəndə belə edirdi.

Rodovski gülə-gülə deyirdi:

– Axı mən müvəqqəti, bir neçə aylığa, ən çoxu bir il müddətində istifadə olacağam.

General hələ də həyəcanla deyirdi:

– Axı, hər halda, sizin işləriniz mənə az-çox məlumdur; ona görə də güman edirəm ki, buna qətiyyətlə ehtiyac yoxdur.

– Bəs malikanələrə baş çəkmək? Siz özünüz məsləhət görürdünüz; bundan başqa da, mən xaricə getmək istəyirəm...

Bununla belə, bir az sonra söhbət dəyişdi; amma adamlara göz qoyan knyazın rəyinə görə, həddən artıq və hələ də davam edən

xüsusi nigarançılıq, hər halda, əndazədən çıxırdı; həm də arada, görünür, nə isə xüsusi bir səbəb var idi.

Yevgeni Pavloviç Aqlayaya yanaşaraq soruşdu:

– Demək, “Zavallı cəngavər” yenə meydandadır?

Knyaz heyrət etdi; ona görə ki, Aqlaya onu təəccüblə, sualedici nəzərlə süzdü; sanki, bununla ona anlatmaq istəyirdi ki, onların arasında “Zavallı cəngavər” haqqında heç söhbət də ola bilməz və o hətta sualı da başa düşmür.

Kolya Lizaveta Prokofyevna ilə möhkəm mübahisə edirdi.

– Canım, gecdir, indi Puşkinin əsərlərini almaq üçün şəhərə adam göndərmək vaxtı deyil, gecdir! Sizə üç min dəfə dedim ki, gecdir.

Yevgeni Pavloviç Aqlayadan cəld uzaqlaşdı, o da sözə qarışdı:

– Elədir, doğrudan da, indi şəhərə adam göndərmək gecdir; mən güman edirəm ki, Peterburqda dükanlar da bağlıdır; saat doqquza işləyib, – deyər o, saatını çıxarıb baxdı.

Adelaida əlavə etdi:

– Bu qədər gözləmişik, tələsməmişik, sabaha qədər dözmək olar.

Kolya əlavə etdi:

– Bir də ki, kübar cəmiyyət adamlarının ədəbiyyatla çox maraqlanması eyibdir. Yevgeni Pavloviçdən soruşun. Qırmızı çarxları olan sarı şaraban daha ləyaqətlidir.

Adelaida dedi:

– Siz yenə kitab sözü deyirsiniz, Kolya.

Yevgeni Pavloviç əlavə etdi:

– O ancaq kitab dili ilə danışır, ayrı cür yox; tənqidi icmallardan əxz olunan bütöv ifadələrlə deyir. Mən Nikolay Ardalionoviçin söhbətinə çoxdan fikir vermişəm və bunu bilirəm; lakin bu dəfə onun dedikləri kitabdən deyil. Nikolay Ardalionoviç açıq-aydın mənim qırmızı çarxları olan sarı şarabanıma işarə etdi. Lakin mən artıq onu dəyişmişəm, siz gecikibsiniz.

Knyaz, Radomskinin dediklərinə fikir verirdi... Ona elə gəldi ki, Radomski özünü çox gözəl aparır; təvazökar və şən adamdır; xüsusilə, ona sataşan Kolya ilə tamamilə özünə bərabər adam və dost kimi danışması knyazın xoşuna gəlmişdi.

Lizaveta Prokofyevna Lebedevin qızı Veraya müraciət etdi:

– Bu nədir? – Vera onun qarşısında əlində bir neçə dənə böyük formatlı, çox gözəl cildlənmiş və demək olar, təptəzə kitabla dayanmışdı.

Vera dedi:

– Puşkindir. Bizim Puşkin. Dədəm mənə tapşırdı, sizə təqdim edirəm.

Lizaveta Prokofyevna təəccüb etdi:

– Necə yəni? Bu, necə ola bilər?

Lebedev cəld qızının arxasından irəli çıxdı:

– Hədiyyə kimi yox, hədiyyə kimi yox! Buna cəsəret etməzdim! Öz qiymətinə. Bu, bizim xüsusi, ailəvi, irsi Puşkinimizdir, Annenkovun nəşridir; indi bunu heç tapmaq da olmaz – öz qiymətinə veririk. Mən bunları satmaq istəyirəm, ehtiramla sizə təqdim edirəm: bununla da siz ali həzrətin ən nəcib ədəbi hissələrindən irəli gələn nəcib səbirsizliyinizin şahidi olduğum üçün təqdim etmək istəyirəm.

– Hə-ə, satırsan, onda sağ ol. Yəqin ki, qazancın olacaq; zərər-didə olmazsan; ancaq rica edirəm, əzilib-büzülmə, atam. Mən sənə haqqında eşitmişəm, deyirlər, sən olduqca məlumatlı adamsan; bir dəfə söhbət edərik; kitabları sən özünmü mənə gətirəcəksən?

Son dərəcə məmnun qalan Lebedev kitabları qızının əlindən dartıb alaraq əzilə-əzilə dedi:

– Dərin ehtiram və... hörmətlə!

– Yaxşı, ancaq itirmə, gətir; dərin ehtiramla olmasa da, bir şərtlə, – deyər Lizaveta Prokofyevna onu nüfuzedicini nəzərlə süzərək əlavə etdi. – Ancaq astanaya qədər buraxaram; bu gün isə sənə qəbul etmək fikrim yoxdur. Qızın Veranı istəyirsən lap bu saat göndər, o, mənim çox xoşuma gəlir.

Vera səbirsizlikə atasına müraciət etdi:

– Siz nə üçün onların haqqında bir şey demirsiniz? Axı indi ki, belədir, onlar özləri içəri girə bilərlər; hay-küy salmağa başlayıblar.

– Vera artıq şlyapasını əlinə almış knyaza müraciət etdi:

– Lev Nikolayeviç, orada çoxdandır sizin yanınıza gəlmiş dörd adam var; bizdə gözləyib söyüşürlər; amma dədəm onları sizin yanınıza buraxmır.

Knyaz soruşdu:

– Nə cür qonaqlar?

– Deyirlər ki, işimiz var, axı onlar elə adamdırlar ki, indi onları içəri buraxmasalar, sizi yolda, qabağınızı kəsib saxlayacaqlar. Lev

Nikolayeviç, yaxşısı budur, buraxın; sonra da birdəfəlik qulağınız dincələr. Orada onları Qavri-la Ardalionoviçlə Ptitsın yola gətirməyə çalışırlar; onlar qulaq asmaq istəmirlər.

Lebedev əl-qolunu oynada-oynada:

– Pavlişşevin oğludur! Pavlişşevin oğlu! – dedi. – Lazım deyil, lazım deyil! Onlara qulaq asmaq da lazım deyil; səadətli, cənab ali knyaz; onlardan ötrü sizin narahat olmağınıza da dəyməz. Düzünü deyirəm. Onların buna ləyaqətləri yoxdur...

Knyaz qeyri-adi həyəcanla qışqırdı:

– Pavlişşevin oğlu! Aman Allah! Mən bilirəm... lakin axı mən... mən bu işi Qavri-la Ardalionoviçə tapşırmışam. Bu saat Qavri-la Ardalionoviç mənə deyirdi...

Lakin Qavri-la Ardalionoviç bu dəm otaqlardan eyvana çıxmışdı; Ptitsın da onun arxasınca gəldi. Yaxındakı otaqdan hay-küy eşidildi; bunların da arasında öz səsi ilə bir neçə adamın səsini batırmaq istəyirmiş kimi qışqıran general İvolginin uca və gur səsi eşidilirdi. Kolya dərhal səs-küy gələn tərəfə yüyürdü.

Yevgeni Pavloviç ucadan dedi:

– Bu çox maraqlıdır!

Knyaz düşündü: “Demək, işdən halidir”.

General İvan Fyodoroviç hamının üzünə maraqla, təəccüblə baxaraq hiss etdi ki, bu yeni əhvalat təkçə ona məlum deyildir; o, heyrətlə soruşdu:

– Nə Pavlişşevin oğlu? Özü də... Nə Pavlişşevin oğlubazlıqdır?

Doğrudan da, hamı həyəcanlanmışdı, hamı gözləyirdi; Knyaz lap heyrət etdi; ona görə ki, onun tamamilə şəxsi işi olan bu cür məsələ burada hamını son dərəcə maraqlandırmışdı.

Aqlaya çox ciddi görkəmlə knyaza yanaşaraq dedi:

– Hərgah siz bu işi elə bu saat və özünüz qurtarsanız, çox-çox yaxşı olar; bizə isə müsaidə edin hamımız sizin şahidiniz olaq. Sizi ləkələmək istəyirlər, knyaz, siz özünüzü təkəbbür və qürurla təmizə çıxarmalısınız; həm də mən sizin əvəzinizə irəlicədən olduqca şadam.

General arvadı qışqırdı:

– Bu iyrenc iddianın, nəhayət, qurtarmasını mən də istəyirəm, sən onların abrını yaxşıca ver, knyaz, amansız ol! Bu işdən ötrü məni lap dəng ediblər; özü də, səndən ötrü mənim qanım xeyli qaralıb. Elə buna baxmaq da maraqlıdır. Çağır onları, biz burada

əyləşəcəyik. Aqlaya yaxşı fikirləşib. Siz bu barədə bir şey eşidibsinizmi, knyaz? – deyə o, knyaz Ş.-yə müraciət etdi.

Knyaz Ş. cavab verdi:

– Əlbəttə, eşitmişəm, elə sizdə eşitmişəm. Lakin bu gənclərə baxmaq istəyirəm.

– O nihilist deyilən həmin bunlardırmı?

Həyəcan və təşvişdən Lebedev də az qala tir-tir əsirdi; o, irəli addımlayıb dedi:

– Yox, onlar heç də nihilist deyillər; bunlar ayrı cürdürlər; xüsusi bir tayfadır; mənim bacımoğlu deyirdi ki, onlar nihilistlərdən irəli gediblər. Siz, zati-aliləri, əbəs yerə öz şahidliyinizlə onları utandırmaq fikrindəsiniz, onlar utanmazlar. Nihilistlər az-çox məlumatlı olurlar, içərilərində hətta alim də tapılır; halbuki bunlar irəli gediblər; ona görə ki, hər şeydən əvvəl, işgüzar adamlardır. Bu, əslində, nihilizmin müəyyən nəticəsidir; lakin bunlar düz yolla hərəkət etmir, şeyiylərə əsaslanırlar; dolayı yolla iş görürlər; həm də özlərini hər hansı bir jurnal məqaləsində deyil, bilavasitə əməldə göstərilər; söhbət burada, məsəl üçün, hər hansı bir Puşkin əsərinin mənasızlığı haqqında getmir; məsəl üçün, Rusiyanın parçalanması zərurəti haqqında da getmir; yox, indi onlar belə hesab edirlər ki, bir şeyi çox arzu edəndə, buna nail olmaq üçün səkkiz adamın başını kəsmək də lazım olsa, heç bir maneə qarşısında geri çəkilməyəcəklər, buna onların ixtiyarları, haqqı var. Lakin, knyaz, mən, hər halda, sizə məsləhət görməzdim...

Lakin knyaz artıq qonaqları içəri buraxmaq üçün qapını açmağa gedirdi.

O gülümsəyərək dedi:

– Siz iftira deyirsiniz, Lebedev, sizin bacıoğlunuz sizi çox məyus etmişdir. Ona inanmayın, Lizaveta Prokofyevna. Sizi inandırırım ki, Qorskilər və Danilovlar təsadüfi şəxslərdir, bunlar isə ancaq... səhv edirlər. ...Ancaq mən bunu burada hamının yanında həll etmək istəməzdim. Bağışlayın, Lizaveta Prokofyevna, onlar içəri daxil olacaqlar, mən onları sizə göstərib, sonra özümlə apararam. Buyurun, cənablar!

Əslində, knyazı narahat edən, iztirab verən ayrı bir fikir idi. Onun ağına belə bir fikir gəlmişdi; bu işin indi, məhz bu saat, bu məqamda, məhz bu şahidlərin burada olduğu anlarda icra edilməsi irəlicə-

dən düşünülmüş, bəlkə də, onun qələbə çalmasına deyil, biabır, rüsvay olmasına tamaşa etmək üçün bir adam tərəfindən təşkil edilmiş şey olmaya? Lakin onun bu cür “müdhış və kinli vasvasılığ” knyazı son dərəcə qüssələndirirdi. Onun ağılına bu cür fikir gəlməsini bir adam bilmiş olsaydı, knyaz az qala yerə girərdi; buna görə də onun yeni qonaqları içəri girən məqamda özünü səmimi surətdə mənəvi cəhətdən, ətrafındakı bütün adamlar içərisində alçaqlardan ən alçağı hesab etməyə hazır idi.

İçəri beş adam daxil oldu; bunlardan dördü təzə qonaq idi; beşinci isə onların arxasınca gələn general İvolgin idi; o hiddətlənmişdi; həyəcanlı idi; özü də, bəlağətlə, qızğın nitq irad etmək təşnəsi idi. Knyaz gülümsəyib düşündü: “Bu, mütləq mənim tərəfimdədir!” Kolya hamı ilə birlikdə içəri keçmişdi: o, təzə gələn qonaqların sırasında olan İppolitlə həyəcanla danışdı; İppolit qulaq asa-asa gülümsəyirdi.

Knyaz qonaqları əyləşdirdi. Onların hamısı o qədər gənc, hətta həddi-bülüğa çatmamış elə cavan şəxslər idi ki, adam həm bu qəziyyəyə, həm də bu əhvalatdan irəli gələn bütün mərasimə heyrət etməyə bilməzdi. Məsələn, bu “yeni iş” barədə heç bir şey bilməyən və başa düşməyən İvan Fyodoroviç Yepançin bu cavanlara baxıb, hətta qəzəblənirdi; ola bilsin ki, bu işə etiraz da edərdi; lakin o görürdü ki, knyazın partikulyar¹ mənafeyi arvadını son dərəcə maraqlandırır; bu isə generala çox qərribə görünürdü; ona görə də səsini çıxartmırdı. Bununla belə, general qismən maraqlandığı üçün, qismən də rəhmdilliyinə görə məclisi tərk etmədi; o hətta ümid edirdi ki, bəlkə, knyaza kömək də edə bildi və hər ehtimala qarşı, nüfuzundan istifadə etməklə, bəlkə, fayda verə bildi; lakin içəri girən İvolginin uzaqdan ona baş əyməsi generalı yenə cin atına mindirdi; o qaşqabağını tökdü, özünə söz verdi ki, cıncırını da çıxarmayacaq.

Dörd nəfər lap cavan qonaqların arasında bir nəfər otuz yaşında adam var idi; bu, “Roqojinin dəstəsindən olan, istefaya çıxmış poruçik, boksçu, sədəqə istəyənlərin hərəsinə on beş manat verən” şəxs idi. Aydın idi ki, o, bu cavanları cəsarətləndirmək üçün səmimi dost kimi müşayiət edirdi; həm də lazım gəlsə, ehtiyac olsa, kömək etmək üçün gəlmişdi. Qalanlarının arasında isə birinci yeri tutan və birinci rolu oynayan “Pavlişşevin oğlu” adını daşıyan adam idi;

¹ *Partikulyar* – qeyri-rəsmi, xüsusi, xidmətə aid olmayan

ancaq o, özünü Antip Burdovski kimi təqdim etmişdi. Bu, üst-başdan çox yoxsul, pinti bir cavan idi; sırtukunun qolları elə yağlı idi ki, ayna kimi parıldayırdı; kirli jiletini yuxarıyadək düymələmişdi; dəyişəksiz idi; boynuna sarıdığı, bütünlüklə çirkələnmiş qara ipək şərfini burub düyünləmişdi, əlləri çirkli idi; bütün sifətini sızanaq basmışdı, sarışın idi; belə demək təbir caiz isə, sadələvh sırtıq baxışları vardı. Hündürboylu, iyirmi iki yaşlı arıq bir oğlan idi. Sifətində zərrə qədər kinayə əlaməti yox idi, zərrə qədər refleksiya¹ ifadəsi gözə çarpmırdı, əksinə, sir-sifətindən görünürdü ki, nəyəsə tam hüququ olan adam kimi özündən çox müştəbehdir; eyni zamanda, elə bil ki, özünü daim təhqir olunmuş hesab etməyə, təhqir olunmuş hiss etməyə çox ehtiyac duyurdu. O, həyəcanla, tələsə-tələsə və dili dolaşa-dolaşa danışırdı, sanki, sözləri çeynəyirdi; elə bil ki, pəltək idi; ya da mənşəyi etibarilə əsl rus olmağına baxmayaraq, sanki, əcnəbi idi.

Onu, əvvələn, Lebedevin oxuculara məlum olan bacıoğlusunu, ikincisi, İppolit müşayiət edirdi. İppolit lap cavan idi, on yeddi yaş vardı; bəlkə də, on səkkiz olardı; ağıllı sifəti vardı; lakin özündən görünürdü ki, daim əsəbiləşir; sifətində xəstəliyin dəhşətli izləri görünürdü. Skelet kimi arıq idi, üzü sarı, lap solğun idi: gözləri parlayırdı; yanaqlarında od kimi parlayan iki qırmızı ləkə vardı. Ara vermədən öskürürdü, hər sözdən sonra, demək olar, hər nəfəs alanda səsi xırıldaırdı. Şiddətli vərəm naxoşluğuna mübtəla olması aydın görünürdü. Adama elə gəlirdi ki, onun cəmi-cümlətəni iki-üç həftəlik ömrü qalır. O, çox yorulmuşdu; ona görə də hamıdan qabaq stulda oturdu. Qalanları isə içəri girəndə bir az çəşmiş və utanmışdılar; bununla belə, təşəxxüslə baxırdılar; həm də, görünür, ləyaqətlərinə xələl toxundurmaqdan qorxurdular; təəccüblü burası idi ki, bu keyfiyyətlər onların çıxardıqları adla uyğunlaşmırdı, çünki onlar bütün bihudə kübar xırdaçılığını, xurafatı və öz xüsusi mən-fəətlərindən başqa, az qala, dünyada nə varsa hamısını inkar edən adam şöhrəti qazanmışdılar.

“Pavlişşevin oğlu” tələsə-tələsə və dili dolaşa-dolaşa dedi:

– Antip Burdovski.

Lebedevin bacısı oğlu aydın, səlis tələffüzlə:

– Vladimir Doktorenko, – deyə özünü təqdim etdi; o özünü elə tutmuşdu ki, elə bil, Doktorenko olması ilə lovğalanırdı.

¹ *Refleksiya* – öz təəssüratını təhlil etmə

İstefaya çıxmış poruçik burnunun altında:

– Keller! – dedi.

Qonaqlardan sonuncusu cır səslə:

– İppolit Terentyev, – deyər qışqırdı. Nəhayət, hamısı knyazla üzbəüz sıra ilə stullarda oturdular; özlərini təqdim edəndən sonra hamısı o saat qaşqabağını tökdü; həm də ürəklənmək üçün furaj-kalarını bir əlindən o biri əlinə keçirdilər; hamısı danışmağa hazırlaşmışdı: buna baxmayaraq, sir-sifətlərindən görünürdü ki, nəse gözləyirlər; dinib-danışmırdılar; onların fikrindən keçən şey sifətlərindən oxunurdu: “Yox, aşna, yalan deyirsən, aldada bilməzsən!” Hiss edilirdi ki, başlanğıc üçün birisinin ancaq ilk sözü deməsinə bənddirlər, onda hamısı dərhal bir-birinin sözünü kəsə-kəsə, bir-birini qabaqlaya-qabaqlaya birdən danışmağa başlayacaqlar.

VIII

Knyaz sözə başladı:

– Cənablar, mən sizlərdən heç kəsi gözləməyirdim; özüm bu günə qədər naxoş idim, sizin işinizi isə (knyaz, Antip Burdovskiye müraciət etdi) hələ bir ay bundan əvvəl Qavrila Ardalionoviç İvolginə tapşırıbmışdım; elə o vaxt da sizə bu barədə məlumat vermişdim. Bununla belə, sizinlə şəxsən söhbət etməkdən boyun qaçırıram; ancaq razılaşın ki, belə bir məqamda... Hərgah söhbətiniz uzun çəkməyəcəksə, təklif edirəm mənimlə ayrı otağa keçəsiniz... İndi burada mənim dostlarım əyləşiblər, həm də inanın...

Lebedevin bacıoğlusu, hələlik çox bərkədən danışmasa da, knyazın sözünü son dərəcə nəsihətəməz tərzdə kəsdi:

– Dostlar... nə qədər olur olsun, lakin, müsaidənizlə, bir bizə də müsaidə edin, deyək ki, siz bizi öz nökrəxananızda iki saat gözləməyə vadar etmək əvəzinə, bizimlə bir az nəzakətlə də rəftar edə bilərdiniz...

Fövqəladə həyəcanlanmış Antip Burdovski birdən burnunun altında dedi:

– Bir də ki, əlbəttə... və mən... bu da knyazsayağı hərəkət! Həm də bu... siz, deməli, generalınız! Mən sizin nökrənin deyiləm! Bir də mən, mən... – onun dodaqları əsir, səsi titrəyirdi; ağız seliyinin qətləri ətrafa sıçrayırdı, elə bil ki, bütün bədəni partlamış, yaxud da

parçalanmışdı; lakin birdən elə tələsdi ki, on kəlmədən sonra onu heç başa düşmək də olmurdu.

İppolit cır və titrək səslə qışqırdı:

– Bu, knyazsayağı hərəkət idi.

Boksçu donquldandı:

– Hərgah mənimlə belə rəftar etsəydilər, yəni demək istəyirəm ki, bu, bilavasitə mənim kimi nəcib bir adama aid olsaydı, onda mən Burdovskinin əvəzinə... mən...

Knyaz yenə təkrar etdi:

– Cənablar, vallah, sizin burada olmağınızı mən bir dəqiqə bundan qabaq bilmişəm.

Lebedevin bacıoğlusu yenə dilləndi:

– Knyaz, sizin dostlarınız kim olur olsun, biz onlardan qorxmuruq; ona görə ki, bizim işimiz haqq işdir.

İppolit yenə də cır səslə, lakin bu dəfə fövqələdə qızışaraq qışqırdı:

– Müsəidə edin, sizdən soruşum. Burdovskinin işini öz dostlarınızın mühakiməsinə çıxarmağa sizin nə ixtiyarınız var idi? Bəlkə, biz heç sizin dostlarınızın mühakiməsini istəmirik, sizin dostlarınızın mühakiməsinin nədən ibarət olacağı həddən artıq aydındır!..

Söhbətin bu cür başlanmasından heyrətlənmiş knyaz, nəhayət, fikir söyləməyə imkan taparaq dedi:

– Axı, cənab Burdovski, hərgah siz burada danışmaq istəmirsinizsə, onda sizə deyirəm, bu saat gedək başqa otağa, təkrar edirəm ki, sizin hamınız barədə mən ancaq bu dəqiqə eşitmişəm...

Burdovski ətrafına hürkə-hürkə, qorxa-qorxa göz gəzdirdi; daha artıq şübhələndi, birdən yenə kəkələdi:

– Lakin ixtiyarınız yoxdur, yoxdur ixtiyarınız, ixtiyarınız yoxdur!.. Sizin dostlarınızın!.. Bəli!.. Sizin ixtiyarınız yoxdur! – Bu sözləri deyib, elə bil, sözünü qurtararaq birdən dayandı, özü də qırmızı, yağun damarlar basmış, uzağı görə bilməyən, donbalan gözlərini dinməz-söyləməz bərəldib, bütün bədənini qabağa əydi, sualedici nəzərini knyazın üzünə zillədi. Bu dəfə knyaz o dərəcədə heyrət etdi ki, özü də susdu; o da bir kəlmə danışmadan, gözünü bərəldib Burdovskiyə baxırdı.

Lizaveta Prokofyevna qəflətən knyazı səslədi:

– Lev Nikolayeviç! Bax bunu bu saat, elə bu dəqiqə oxu, bu, bilavasitə sənin məsələyə aiddir.

General arvadı həftəlik yumoristik qəzetlərdən birini tələsik knyaza tərəf uzudaraq, barmağı ilə məqaləni göstərdi. Qonaqlar hələ içəri daxil olanda Lebedev yandan cəld Lizaveta Prokofyevnaya yanaşdı, bir kəlmə də danışmadan, bu qəzeti yan cibindən çıxartdı, düz general arvadının gözünün qabağına tutaraq, xətlərlə işarə edilmiş sütunu göstərdi. Lizaveta Prokofyevnanın artıq oxumuş olduğu parça onu son dərəcə hiddətləndirmiş, əsəbiləşdirmişdi.

Hədsiz məyus olmuş knyaz mızıldadı:

– Yaxşı olmazmı ki, mən bunu ucadan oxumayım, mən bunu təkləkdə oxuyardım... sonra...

Lizaveta Prokofyevna knyazın yenicə əlinə aldığı qəzeti hövsələsizliklə dartıb onun əlindən alaraq Kolyaya müraciət etdi:

– Əşi, yaxşısı budur, sən oxu, bu saat oxu, ucadan! Ücadan! Hamı üçün ucadan, qoy hamı eşitsin!

Lizaveta Prokofyevna tez qızıqan və tez vəcdə gələn qadın idi; ona görə də bəzən çox fikirləşmədən, qəflətən və bütün lövbərləri qaldıraraq, hava haqqında soraqlaşdıq məlumat almadan açıq dənizə yollanırdı. İvan Fyodoroviç nigarançılıqla qımıldandı. Lakin hamı ilk anlar hələ qeyri-iradi olaraq dayanıb heyrət içində gözləyirdi. Kolya bu dəm qəzeti açıb, cəld ona yanaşan Lebedevin göstərdiyi yerdən oxumağa başladı.

“Proletarlar və nəvə-nəticələr, gündəlik və hərgünkü soyğunçuluqlardan parça! Tərəqqi! İslahat! Ədalət!”

“Bizim müqəddəs Rusiya adlanan ölkəmizdə çox qərribə əhvalatlar baş verir; özü də, bizim islahatlar və ortaqlı təşəbbüslər əsrində, milliyət və hər il xaricə aparılan yüz milyonlar əsrində, sənayeni rəğbətləndirmə və fəhlə əllərinin şikəst edildiyi əsrdə.. Hamısını sayıb-sadalamaqla qurtarmaz, cənablar, ona görə də birbaşa keçək mətləbə. Bizim keçmiş mülkədar ağalığının övladlarından birinin başına lətifəyə bənzər əcaib bir əhvalat gəlib (de profundis!); özü də, əlavə edək ki, bu adam həmin övladlardandır ki, hələ dədə-babaları var-yoxunu ruletkalarda uduzub lütləşmişdi, ataları yunker və poruçiklər rütbələrində qulluq etməyə vadar olmuşdular; onlar, adətən, dövlət puluna göz dikib məsum bir səhvə yol verdikləri üçün məhkəməyə cəlb edilir və müttəhim kimi ölürdülər; uşaqları isə bizim hekayətimizin qəhrəmanı kimi, ya böyüyüb idiot olur, yaxud da hətta cinayətkarlıq edib məsuliyyətə alınırıldı; bununla belə, ibrət

dərsi olmaq üçün və islah edilmək məqsədi ilə prisaynılar tərəfindən onlara bəraət verilir; yaxud da, nəhayət, camaatı heyrətə gətirən bir lətifə yayıb, bizim onsuz da biabırılıqla dolu olan zəmanəmizi rüsvay edirlər. Bizim bu övlad yarım il bundan əvvəl, qışda, ayağında xarici ştibletlər və əynində tünük bir şinel tir-tir əsə-əsə, idiotizmdən (sic!) müalicə olunduğu İsveçrədən Rusiyaya qayıdırdı. Etiraf etmək lazımdır ki, onun bəxti yamanca gətirirdi, belə ki, onun hələ İsveçrədə müalicə olunduğu maraqlı naxoşluğunu nəzərə almadan (yaxşı, siz bir özünüz düşünün, heç idiotizmdən də şəfa tapmaq olar!?) deyə bilərik ki, bu adam rus məsələnin düzgünlüyünü sübut edə bilərdi: “Müəyyən zümrəyə məxsus adamların naxışı gətirir!” Özünüz düşünün: deyirlər ki, onun poruçik olan atası bütün rotanın pulunu qumarda qəflətən ududuğu üçün, hələ, bəlkə də, tabeliyində olan adamı şallaqla möhkəmcə kötəklətdiyinə görə (qədim zamanlar ki yadınızdadır, cənablar!) məhkəməyə cəlb olunmuş, müttəhim kimi də ölmüşdür; atası öləndən sonra bizim südəmər barona olduqca varlı rus mülkədarlarından birinin rəhmi gəlmiş, onun tərbiyəsini öz öhdəsinə götürmüşdür. Bu rus mülkədarın – onu şərti olaraq P. adlandırmaq – keçmiş firavanlıq dövründə dörd min can təhkimli kəndlisi olmuşdur. (Təhkimli canlar! Cənablar, siz bu cür ifadəni başa düşürsünüzmü? Mən başa düşmürəm. İzahlı lüğətə müraciət edib aydınlaşdırmaq lazımdır: “Rəvayət yadda olsa da, inanmaq çətinidir”.) Görünür, rus avara və tufeylilərindən biri olmuşdur; o tufeyli tənbellər ki, öz mənasız ömürlərini xaricdə, yayda mədən suları kurortlarında, qışda isə saysız-hesabsız məbləğlər sərf etdikləri Paris Şato de-flyorunda keçirirdilər. Qəti surətdə demək olar ki, bütün keçmiş təhkimçilik əmlakı töycüsünün üçdəbiri Paris Şato de-flyoru sahibinin cibinə gedirdi. (Gör bir nə xoşbəxt adam imiş!) Hər necə olsa, qayğısız və əhlikef P. yetimçə bəyzadəni knyaz kimi tərbiyə edir, onun üçün mürəbbi və mürəbbiyələr tuturdu (şübhəsiz ki, qəşənglərini), yeri gəlmişkən deyək ki, bu mürəbbiyələri Parisdən özü ilə gətirirdi. Lakin nəslin son nümayəndəsi olan ağzadə idiot idi. Şato de-flyor mürəbbiyələrinin köməyi olmadı, ona görə də bizim tərbiyələndirilən bu ağzadə iyirmi yaşınadək, hətta rus dili də istisna edilmədən, heç bir dildə danışmağı da öyrənə bilməmişdi. Dil bilməməyi üzrlü hesab etmək olar. Nəhayət, P.-nin rus təhkimçi ağına belə

bir fantaziya gəldi ki, İsveçrədə idiotun başına ağıl qoymaq olar; burası da nəzərə alınmalıdır ki, fantaziya da məntiq var: tüfeyli və xüsusiyyətçi təbii olaraq elə təsəvvür edə bilər ki, pul ilə bazarda, xüsusilə İsveçrədə hətta ağıl da satın almaq olar. İsveçrədə hansı məşhur professorunsa yanında beş il müddətində müalicə olundu, minlərlə pul xərc edildi: idiot, məlum məsələdir ki, ağıllanmadı, lakin, şübhəsiz, güc-bəla, hər halda, adama oxşadı. P. nəgahan öldü. Heç bir vəsiyyətnamə, əlbəttə, qoymamışdı; onun işləri, həmişə olduğu kimi, dolaşmaq idi; acgöz həris varislərin sayı-hesabı yox idi; göstərilən mərhəmət sayəsində, anadangəlmə idiotizmdən İsveçrədə müalicə edilən nəslin son övladları bu varislərin heç yadına da düşmür, onları zərrə qədər hesaba almırdılar. Son övlad idiot da olsa, hər halda, öz professoruna kələk gəlib aldatmışdı; deyirlər ki, öz vəlinəmətinin ölümünü professordan gizlədibmiş, beləliklə də, iki il onun yanında müftə müalicə olunmuşdur. Lakin professor özü nadürüst, şarlatan olmuşdur; o, pulsuzluqdan, hər şeydən bətdir isə, özünün iyirmi beş yaşlı müftəxorunun iştahasından, nəhayət, qorxuya düşür, öz köhnə ştibletlərini ona geydirir, köhnəlmiş şinelini ona bağışlayır, özünə də rəhm edərək üçüncü dərəcəli vəqonda *pash Rusland!*¹ yola salıb, İsveçrədən rədd edir. Adama elə gəlir ki, bizim qəhrəmanımızın bəxti kor çıxdı, ondan üz döndərdi. Amma heç də belə deyil: bütöv quberniyaları acından qıran fələk, Krilovun susuzluqdan yanan çölün üzərindən keçərək, yağışını okeana yağdıran *Qara buludu* kimi, özünün bütün nemətlərini bütünlüklə bu aristokratlığın başına yağdırır. O, İsveçrədən Peterburqa gələn kimi, elə həmin məqamda Moskvada onun (əlbəttə, tacir arvadı olan) anasının qohumlarından biri, uzunsaqqal tacir və tərifiyyətçi olan kimsəsiz, sonsuz bir qoca ölür; özü də bir neçə milyon danışıqsız, təmiz, nağd miras qoyub gedir. (Nə olardı bu miras sizinlə birlikdə bizə qismət olaydı, oxucu!) Həm də bütün bunlar bizim son nəslin nümayəndəsinə, bütün bunlar bizim İsveçrədə idiotizmdən müalicə olunan barona qismət oldu, hə, burada məsələ artıq tamamilə başqa şəkil alır. Özgəsinin aşnası olan bir nəfər məşhur dilbər gözələ bənd olmuş bizim ayağı ştibletli baronumuzun başına qəflətən bir dəstə dost-aşna topladı; hətta qohumlar da tapıldı, hələ bu nədir ki; qanuni nikahlanmaya can

---

¹ Rusiyaya

atan dəstə-dəstə ehtiraslı nəcib qızlar da tapıldı; daha bundan yaxşı nə ola bilər: aristokrat, milyoner, idiot – bütün keyfiyyətlər meydana dadır; bu cür əri heç çıraqla da axtarsan, tapa bilməzsən, heç sifarişlə də tapılmaz!..”

Son dərəcə qəzəblənmiş İvan Fyodoroviç birdən qışqırdı:

– Mən bunu... bunu başa düşə bilmirəm!

Knyaz yalvara-yalvara:

– Kifayətdir, Kolya! – deyər qışqırdı. Hər tərəfdən səslər ucaldı.

Görünür, özünü lap zorla saxlayan Lizaveta Prokofyevna qəti olaraq dedi:

– Oxunsun! Nə olur olsun, oxusunlar! Knyaz! Hərgah oxumağa ara versələr, biz savaşıcağıq.

Çarə yox idi; qızarıb-pörtmüş, qızıqmış, təşvişə düşüb həyəcanlanmış Kolya oxumağa davam etdi:

“Lakin bizim meydana təzəcə çıxmış milyonerimiz, necə deyərlər, səmalarda qanad çalarkən tamamilə kənar bir qəziyyə üz verdi. Bir gün səhərçağı onun yanına sakit və ciddi simalı, nəzakətlə, ləyaqət və ədalətlə danışan, təvazökar və zövqlə geyinmiş, mütərəqqi fikirli bir adam gəlir, gəlişinin səbəbini iki kəlmə ilə izah edib deyir ki, o, məşhur vəkildir; bir neçə gənc ona bir iş tapşırırmışdır; o, bu gənc oğlanın tərəfindən gəlmişdir. Bu cavan oğlanın adı Pavlişşev deyil, amma, sən demə, əslində, mərhum P.-nin oğludur. Şəhərpərəst P. gəncliyində təhkimlilərdən olan bir nəfər namuslu, yoxsul, lakin Avropasayağı tərbiyə olunmuş qızı aldadıb yoldan çıxarmışdı (həm də, əlbəttə, keçmiş təhkimçilik üsulunun baron hüquqlarından istifadə etmişdi), öz əlaqəsinin yaxınlaşmaqda olan labüdə nəticəsini görüb onu tez-tələsik, qızı çoxdan sevən bir nəfər nəcib xasiyyətli sənətkara, həm də idarə qulluqçusuna ərə verdi. O, yeni evlənənlərə əvvəlcə kömək edirdi, lakin çox keçmədən qızın nəcib xasiyyətli əri onun yardımından imtina etdi. Bir müddət keçdi, nəticədə P. tədriclə qızı da yadından çıxartdı; bu qızla əlaqəsindən törəyən öz oğlunu da; sonra isə məlum olduğu kimi, sərəncamfilan verməmiş öldü. Halbuki onun qanuni nikahdan doğulan, lakin ayrı fəmiyyə ilə böyüyən oğlu var idi; atalığı öləndən sonra oğlan ancaq öz vəsaiti ilə dolanmalı oldu; naxoş, ayaqları tutulmuş, əzab çəkən anası ucqar quberniyalardan birində qaldı; özü isə paytaxtda tacir evlərində dərs verərək, gündəlik halal zəhmətlə pul qazanıb

dolanırdı, beləliklə də, əvvəlcə gimnaziyada oxuyurdu, sonralar isə ali təhsil almaq məqsədi ilə özü üçün faydalı mühazirələr dinləməyə başladı. Lakin hər dərsi üçün rus tacirin verdiyi on qəpiklə çoxlu vəsait əldə etmək olar: hələ bundan başqa, ayaqları tutulmuş naxoş ananı da saxlamaq lazım idi; onun anası, nəhayət, ucqar quberniyada öldü; lakin onun ölümü də oğlunun vəziyyətini yüngülləşdirmədi! İndi sual olunur: bizim son nəsil nümayəndəsi ədalət üzrə necə hərəkət etməli idi? Oxucu, siz, yəqin, güman edirsiniz ki, o, özünə belə demişdir: “Mən bütün ömrüm boyu P.-nin bütün hədiyyə və bəxşislərindən istifadə etmişəm; mənim tərbiyəm üçün, dayələr üçün və idiotizmdən müalicə olunmaq üçün on minlərlə pul İsveçrəyə getdi; indi, budur, mənim milyonlarım var, P.-nin oğlu isə, öz övladını yadından çıxarmış dəmdəməki atasının bəd əməllərində heç bir günahı olmayan nəcib xasiyyətli oğul, dərs verməklə məhv olur. Mənə qismət olanların hamısı, ədalətə görə, ona qismət olmalı, onun olmalı idi. Mənim üçün sərf olunan hədsiz böyük məbləğlər, əslində, mənim deyil. Bu ancaq taleyin kor-koranə yol verdiyi səhvdir: o məbləğlər P.-nin oğlunun olmalı idi. Onlar mənə deyil, ona sərf edilməli idi – bu, dəmdəməki və unutqan P.-nin fantastik şiltaqlığının nəticəsidir. Hərgah mən tamamilə nəcib, nəzakətli, ədalətli adam olsaydım, mirasın yarısını onun oğluna verməli idim; lakin hər şeydən əvvəl sərhəssab adam olduğum üçün və bu işin qeyri-hüquqi olmasını olduqca yaxşı başa düşdüyüm üçün milyonların yarısını verməyəcəyəm. Lakin indi P.-nin mənim idiotizmə sərf edilmiş həmin on minlərlə pulunu onun oğluna qaytarmasam, bu, mənim tərəfimdən, ən azı, alçaqlıq və həyasızlıq olar. (Son nəsil nümayəndəsi unutmuşdu ki, bu həm də öz xeyrini bilməməkdir.) Burada yalnız və yalnız vicdan və ədalət hökm etməlidir! Ona görə ki, P. mənim tərbiyəmi boynuna çəkməsəydi, mənim əvəzimə öz oğlunun qayğısına qalmış olsaydı, halım necə olardı?”

Lakin yox, cənablar! Bizim son nəsil övladları belə düşünməzlər. Gənc oğlanın işi üçün səylə çalışdığı bir nəfər vəkil yalnız və yalnız dostluq naminə və demək olar, oğlanın iradəsinə rəğmən, lap zorla öz öhdəsinə götürmüşdü; vəkil bu gənci ona hərtərəfli təqdim etdi, onun qarşısında namus və vicdan, nəciblik borcunu yerinə yetirmək, ədalətlə və hətta, sadəcə, mülahizə və düzgün haqq-hesabla hərəkət etmək zərurəti haqqında çox dedi, amma İsveçrədə tərbiyə

alan az eşitdi, fikrindən dönmədi ki, dönmədi; nə etmək olardı? Bütün bunlara hələ birtəhər dözmək olardı, lakin, doğrudan da, bağıslana bilməyən və heç bir əcaib xəstəliyə görə üzrlü sayılması mümkün olmayan hərəkət ondan ibarət idi ki, öz professorunun ştibletlərindən yenicə xilas olmuş milyoner hətta bunu da anlaya bilməyib ki, özünü dərs verməklə həlak edən nəcib xasiyyətli gənc oğlan ondan şəfqət və maddi yardım deyil, hüquq qanunlarından kənar olsa da, öz hüququnun və öz haqqının ödənilməsinə xahiş edir; hətta heç xahiş də etmir; onun əvəzinə ancaq onun dostları müraciət edirlər. Bizim son nəsil övladı insanları öz milyonları ilə cəzasız olaraq basıb əzmək imkanı əldə etməsindən loğalanıb vüqarla, nəşələ-nəşələ bir əllilik çıxarır, bu əlli manatı sədəqə kimi, utanmaz-utanmaz nəcib gəncə göndərir. Siz inanmırsınız, cənablar? Siz hiddətlənibsiniz, siz təhqir olunubsunuz, köksünüzdən qeyzli etiraz nidaları ucalır, lakin o məhz belə hərəkət etmişdir! Əlbəttə, bu pulu elə dərhal ona qaytardılar, necə deyərlər, sifətinə çırpdılar. Bəs indi bu iş necə həll edilməlidir! Məsələ hüquq qaydaları ilə həll oluna bilməz, ancaq bircə əlac qalır ki, o da bu əhvalatı açıb hamıya bildirməkdir! Biz onu camaatın mühakiməsinə təqdim edirik. Deyirlər ki, bizim ən məşhur məzhəkəçilərimizdən biri bu məsələ münasibəti ilə çox gözəl bir epiqramma söyləmişdir; bu epiqramma nəinki adətlərimizin quberniya, hətta paytaxt oçerklərində də yer tutmağa layiqdir:

Lev gəzib Şneyderin
Şinelində düz beş il,
Vaxtı ötüb boş, bekar,
Dolanıb veyil-veyil.

Varislik milyon alıb
O, lüt dönürkən geri.
Rustək dua etsə də,
Soyub tələbələri.

Kolya oxuyub qurtarandan sonra qəzeti cəld knyaza verdi; bir kəlmə də söz deməyib, cəld bucağa çəkildi, küncə sıxılıb əlləri ilə üzünü örtüdü. O dözülməz dərəcədə xəcalət çəkirdi; həm də çirkaba

hələ adət etməmiş olan bu uşaq bütün varlığı ilə həyəcanlanmış, dərindən hiddətlənmişdi. Ona elə gəlirdi ki, hər şeyi birdən dağıtmış olan nə isə qeyri-adi hadisə baş vermişdir; həm də bu hadisəni törədən o özüdür, ona görə ki, əhvalatı ucadan oxumasaydı, belə hadisə də baş verməzdi.

Lakin hamı, elə bil ki, buna bənzər bir şey hiss edirdi.

Qızlar çox utanmışdılar, onlar xəcalət çəkirdilər. Fövqəladə qəzəblənmiş Lizaveta Prokofyevna özünü zorla saxlayırdı. Bəlkə, o da bu işə baş qoşduğu üçün çox peşman olmuşdu; indi o dinmirdi. Həddən artıq utancaq adamlar çox vaxt bu cür hadisələr baş verəndə özlərini necə hiss edirlərsə, knyaz da indi özünü elə hiss edirdi: o, başqasının pis hərəkətinə görə o dərəcədə xəcalət çəkirdi ki, öz qonaqları qarşısında o qədər utanmışdı ki, ilk anlar onların üzünə də baxmağa qorxurdu. Ptitsın, Varya, Qanya, hətta Lebedev – hamısı nə isə utanmışdılar. Hər şeydən artıq təəccüblü bu idi ki, İppolit ilə “Pavlişşevin oğlu” da nədənsə heyrətlənmişdilər; Lebedevin bacıoğlusunu da, deyəsən, narazı idi. Təkcə boksçu bığını bura-bura lap arxayın və sakit, özü də, təşəxxüslə oturmuşdu; gözlərini yerə dikmişdi; lakin bu, utandığı üçün deyildi, əksinə, elə bil ki, bu nə isə nəcib təvazökarlıq və həddən artıq gözəçarpan qələbənin nəticəsi idi. Bütün təhər-töhüründən görünürdü ki, məqalə onun olduqca xoşuna gəlir.

İvan Fyodoroviç yavaşdan deyindi:

– Lənətə gəlmişlərin əməllərinə bax: elə bil ki, əlli nəfər gədəgüdə bunu yazmaq üçün bir yerə toplaşmış yazıblar.

İppolit:

– Mü-müsaidə edin soruşum, lütfkar cənab, siz nə cürətlə bu cür ehtimallarla bizi təhqir edirsiniz?

Boksçu da birdən nə isə hərəkətə gəldi, bığını bura-bura, çiyinlərini və bədənini oynada-oynada donquldandı:

– General, siz razılışın ki, bu... bu... nəcib adam üçün bu... hər-gah nəcib adamdırsa, onda bu, təhqiredici sözdür!

Son dərəcə hiddətlənmiş İvan Fyodoroviç kəskin cavab verdi:

– Əvvələn, mən sizin üçün “lütfkar cənab” deyiləm; ikincisi, sizə heç bir izahat vermək fikrim yoxdur, – general yerindən qalxıb, bir kəlmə də danışmadan eyvanın küçəyə çıxan qapısına yanaşdı; arxası eyvandakı adamlara tərəf üst pillədə dayandı – onun hətta indi də

yerindən tərpənmək fikrində olmayan Lizaveta Prokofyevnaya bərk acığı tutmuşdu.

Knyaz qəmli-qəmli və həyəcanla dedi:

– Cənablar, cənablar, müsaidə edin, nəhayət, cənablar, müsaidə edin danışaq; özünüz də, lütf edin, gəlin elə danışaq ki, bir-birimizi başa düşək. Cənablar, mən məqalə haqqında heç bir şey demirəm, qoy olsun; ancaq axı, cənablar, bu məqalədə çap olunanlar başdan-ayağa yalandır; ona görə deyirəm ki, bunu siz özünüz bilirsiniz; hətta ayıbdır. Hərgah bunu sizlərdən biri yazıbsa, mən buna lap təəccüb edirəm.

İppolit dedi:

– Bu məqalə haqqında bu dəqiqəyə qədər heç bir şey bilmirdim; məqaləni bəyənmirəm.

Lebedevin bacıoğlusı əlavə etdi:

– Bu məqalənin yazılmış olmasını bilsəm də... mən də bunun çap olunmasını məsləhət görməzdim, ona görə ki, tezdir.

“Pavlişşevin oğlu” burnunun altında dedi:

– Mən bilirdim, lakin mənim haqqım var... mən...

Knyaz, Burdovskiye heyretlə baxaraq soruşdu:

– Necə!? Bütün bunları siz özünüz uydurubsunuz? Axı bu heç ola bilməz!

Lebedevin bacıoğlusı söhbətə qarışdı:

– Bununla belə, deməliyəm ki, sizin bu cür suallar verməyə ixtiyarınız yoxdur.

– Mən yalnız təəccüb edirəm ki, cənab Burdovski belə bir hərəkətə yol vermişdir... Lakin... demək istəyirəm, bir halda ki, siz bu məsələni araya çıxarıbsınız, bəs onda nə üçün öz dostlarınızın yanında elə bu iş haqqında danışmağa başlayanda siz bayaq bərk incimışdiniz?

Lizaveta Prokofyevna hiddətlə dedi:

– Axır ki, başa düşdü.

Səbri tükənmiş Lebedev az qala qızdırmalı kimi, birdən stulların arasından keçərək irəli çıxıb dedi:

– Knyaz, hətta sizin yadınızdan çıxıb, lütf edib yadınızdan çıxarıbsınız ki, siz ancaq və ancaq öz iradənlə və misilsiz mərhəmətli bir insan kimi onları qəbul edib dinləmək qərarına gəldiniz; həm də onların bu cür tələbkar olmağa heç bir ixtiyarı yoxdur; özü də ki, bu

işi artıq Qavriła Ardalionoviçə tapşırıbsınız; elə bu məsələdə də öz misilsiz rəhmdilliyinizin nəticəsində belə hərəkət edibsiniz, indi işə səadətli knyaz, siz mötəbər şəxslər olan dostlarınızın arasındasınız, öz cəmiyyətinizi bu cür cənablara qurban edə bilməzsiniz; həm də bütün bu cənabları elə bu saat, necə deyirlər, artırmadan o tərəfə yola sala bilərdiniz; belə ki, mən, evin sahibi kimi, hətta fəvqəladə məmnuniyyətlə bunu icra edərdim...

General İvolgin qəflətən qışqırdı:

– Çox ədalətli sözdür!

Knyaz:

– Kifayətdir, Lebedev, bəsdir, kifayətdir... – deyən kimi hiddətlə qışqıranların həy-küyü onun səsini batırdı.

Lebedevin bacıoğlusunun bağirtisi eşidildi:

– Yox, bağışlayın, knyaz, bağışlayın, indi daha kifayət deyil! İndi məsələni aydın və möhkəm şəkildə qoyub həll etmək lazımdır; ona görə ki, bunu, görünür, başa düşümlər. Burada araya hüquq cəhətdən əngəllər çıxartdılar, özü də bu əngəllər əsasında bizi hədələyir və artırmadan bayıra atmaq istəyirlər! Knyaz, məgər siz doğrudanmı bizi bu qədər axmaq hesab edirsiniz; guya ki, bizim işimizin nə dərəcədə qeyri-hüquqi olmasını biz özümüz başa düşürük; bu işə hüquq nöqtəyi-nəzərindən baxılsa, qanun üzrə bizim sizdən bir manat da tələb etməyə ixtiyarımız yoxdur? Lakin məhz bunu başa düşürük ki, burada hüquq cəhətdən ixtiyar yoxdursa, bunun əvəzində, bəşəri, təbii hüquq mövcuddur; sağlam düşüncə hüququ və vicdan səsi mövcuddur; tutalım ki, bizim bu hüququmuz heç bir çürük insan qanunları külliyyatında yazılmamışdır; lakin nəcib və namuslu adam, yəni fərqi yoxdur, sağlamdüşüncəli adam hətta qanunlar külliyyatında yazılmamış maddələr məsələsində də nəcib və namuslu adam olaraq qalmalıdır. Elə buna görə də, biz buraya artırmadan bayıra atılacağıımızdan (sizin bu saat bizi təhdid etdiyiniz kimi) qorxmadan daxil olmuşduq; yalnız ona görə ki, biz xahiş etmirik, bəlkə, tələb edirik, ədəbsizlik edib belə gec gəlməkdən də qorxmamışıq (halbuki biz gələndə vaxt gec deyildi, siz bizi nökr otağında gözləməyə vadar etdiniz), ona görə də deyirəm ki, heç bir şeydən qorxmadan gəlmişik; sizi məhz sağlamdüşüncəli, yəni namuslu və vicdanlı adam hesab etmişik. Hə, bu doğrudur, biz içəri itaətkarlıqla, fağır-fağır daxil olmadıq, sizin qab dibi yalayan müftəxorlarınız

kimi, mərhəmət axtaranlar kimi deyil, azad insanlar kimi başımızı dik tutub daxil olmuşuq; həm də qətiyyənlə xahiş üçün deyil, azad və məğrur tələbkarlıqla gəlmişik (əşidirsinizmi, xahişlə deyil, tələblə, bunu qulağınızda sırğa edin!). Biz sizin qarşınızda məsələni ləyaqətlə və aydın şəkildə qoyub soruşuruq: siz Burdovskinin işində özünüzü haqlıyı, yoxsa haqsız hesab edirsiniz? Siz etiraf edirsinizmi ki, Pavlişşev sizə himayəkarlıq göstərmiş və hətta sizi, bəlkə də, ölümdən xilas edib? Hərgah etiraf edirsinizsə (bu da aydındır), onda sizin, öz növbəsində, milyonlar əldə edərək, Pavlişşevin ehtiyac içində olan oğlunu, familiyası Burdovski olmağına baxmayaraq, mükafatlandırmaq fikriniz varmı, yaxud bunu vicdanla ədalətli iş hesab edirsinizmi? Hə, yaxud yox? Hə deyirsinizsə, yəni, başqa sözlə, sizdə özünüzdə namus və vicdan adlandırdığınız şey varsa – biz də buna daha dəqiq olaraq sağlam düşüncə adı veririk – onda bizim tələbimizi ödəyin, məsələ qurtarsın. Xahişsiz və bizim tərəfimizdən minnətdarlıq gözləmədən ödəyin, bunları bizdən gözləməyin; ona görə ki, siz bunu bizim üçün etməirsiniz, ədalət naminə edirsiniz, hərgah siz bizim tələbimizi ödəməyə istəməsəniz, yəni yox cavabı versəniz, onda biz bu saat çıxıb gedərik və iş də ləğv olunar; sizin isə bütün şahidlərinizin yanında gözünlərinizin içində deyirik ki, siz qaba zəhinli və rəzilcəsinə inkişaf etmiş adamsınız; həm də sizin bundan sonra özünüzdə namuslu və vicdanlı adam hesab etməyə nə ixtiyarınız var, nə də haqqınız, siz bu hüququ çox ucuz qiymətə satın almaq istəyirsiniz, mən qurtardım. Mən məsələni həll etdim. Hərgah cəsarətiniz çatırsa, indi bizi artırmadan qovun. Siz bunu edə bilərsiniz, sizin qüvvəniz çatır. Lakin siz yadınıza salın ki, biz, hər halda, xahiş deyil, tələb edirik. Xahiş etmirik, tələb edirik!..

Lebedevin qızıqıb özündən çıxmış bacıoğlusunu dayandı.

Burdovski burnunun altında:

– Xahiş etmirik, tələb edirik, tələb edirik, tələb edirik, – deyərək xərçəng kimi qızardı.

Sanki, titrətmə içində olan tək-cə Lebedevdən başqa, bütün cəmiyyətdə, görünür, heç kəs bu işə qarışmaq istəmədi (təəccüblü işdir; görünür, knyaza tərəfdar olan Lebedev indi öz bacıoğlusunun nitqindən çox razı qalmış, sevinmişdi, ailəvi qürur hissindən, elə bil ki, nəşələnirdi; buna görə də o, məclisdəki adamlara xüsusi bir zövqlə göz gəzdirdi), Lebedevin bacıoğlusunun sözlərindən sonra hamı bir növ hərəkətə gəldi, hətta narazılıq edənlər də oldu.

Knyaz lap yavaşdan:

– Mənim fikrimcə, – deyə sözə başladı, – mənim fikrimcə, siz, cənab Doktorenko, bu saat dediyiniz bütün məsələlərdə yarıya qədər tamam haqlısınız, hətta mən razıyam ki, yarıdan da xeyli artıq haqlısınız; siz öz sözlərinizdə nəyinsə üstündən keçməseydiniz, mən sizinlə bütünlüklə razılaşardım. Sizin burada məhz nəyi buraxmış olduğunuzu sizə düzgün və dəqiq izah etməyə mənim nə qüvvəm çatar, nə də elə bir imkanım var; lakin sizin sözlərinizin tam ədalətli səciyyə alması üçün, əlbəttə, nə isə çatmır. Lakin yaxşısı budur, keçək mətləbə, cənablar, bir deyin görüm, siz bu məqaləni nə üçün çap etdiribsiniz? Axı burada yazılanların hər kəlməsi ancaq və ancaq yalan və iftiradır; belə ki, siz, cənablar, mənim fikrimcə, alçaqlıq edibsiniz.

– Müsaidə edin...

– Lütfkar cənab!

Həyəcanlanmış qonaqlar hamısı birdən səslərini ucaltdı:

– Bu... bu... bu...

İppolit cır səslə:

– Məqalə barədə, – deyə sözə qarışdı, – bu məqalə haqqında mən sizə dedim ki, mən və başqaları bunu bəyənmirik! O məqaləni bax bu yazıb, – İppolit onunla yanaşı oturan boksçunu göstərdi, – ədəbsizcəsinə yazılmışdır, razıyam; savadsız və özü də, onun özü kimi istifadə olanlar necə yazırlarsa, o da o cür üslubda yazıb. O, sarsaqdır, bundan başqa da, peşəkardır; mən razıyam; mən bunu hər gün onun gözünün içinə deyirəm; lakin o, hər halda, öz hüququndan yarıya qədər istifadə edib: məsələni camaat arasına çıxarmaq hər kəsin qanuni hüququdur; deməli, Burdovskinin də həmçinin. Öz cəfəngiyatına isə qoy o özü cavab versin. O ki qaldı sizin dostlarınızın burada iştirak etmələri haqqında mənim bayaq hamının adından etiraz etməyimə, lütfkar cənablar, mən sizə izah etməyi lazım bilirəm ki, mən yalnız haqqımızı bildirmək üçün etiraz edirdim, lakin biz işdə, əslində, hətta şahidlərin olmasını istəyirik; özümüz də bayaq, buraya daxil olmamışdan qabaq, dördümüz də bu barədə razılaşmışdıq. Sizin şahidləriniz kim olur olsun, lap dostlarınız da olsa, bir halda ki, onlar Burdovskinin hüququ ilə razılaşmaya bilməzlər (ona görə ki, bu hüquq, görünür, riyazi hüquqdur), bu şahidlərin sizin dostlarınız olması daha yaxşıdır; həqiqət özünü daha aydın şəkildə göstərər.

Lebedevin bacıoğlusu təsdiq etdi:

– Doğrudur, biz bu cür razılaşmışdıq.

Knyaz heyrət etdi:

– Bir halda ki, siz belə istəyirdiniz, onda bayaq elə ilk sözdəncə hay-küy salmağınız nədən ötrü idi!

Öz sözünü deməyə can atan boksçu xoş bir həyəcanla:

– O ki qaldı məqaləyə, knyaz, – deyə sözə başladı (görünür, burada xanımların olması ona dərin təsir bağışlayırdı), – o ki qaldı məqaləyə, mənim xəstə dostum – bədəncə çox zəif olduğu üçün mən onun qəbahətini bağışlamağa adət etmişəm – bu saat məqaləni tənqid etməyinə baxmayaraq, etiraf edirəm ki, onun müəllifi, doğrudan da, mənəm. Lakin mən bunu məqalə şəklində yazıb, səmimi dostumun jurnalında çap etdirmişəm. Təkcə şeir, doğrudan da, mənim deyil, həqiqətən, məşhur yumoristin qələminin məsuludur. Mən bunu Burdovskiye ancaq oxudum, özü də hamısını yox; dərhal da bunun çap olunmasına onun razılığını aldım; lakin siz razılaşın ki, mən məqaləni onun razılığı olmadan da çap etdirə bilərdim. Məsələni aşkara çıxarmaq ümumi, nəcib və faydalı hüquqdur. Ümidvaram ki, siz özünüz, knyaz, o dərəcədə tərəqqipərvərsiniz ki, bunu inkar etməzsiniz...

– Heç bir şeyi inkar etməyəcəyəm, lakin siz razılaşın ki, sizin məqalənizdə...

– Kəskindir demək istəyirsiniz? Lakin axı bunun, necə deyərlər, cəmiyyətə faydası var; siz özünüz razılaşın; bir də ki, nəhayət, cəlb-edici təsadüfi fürsəti əldən vermək olarmı? Günahkarlara daha pis təsir bağışlayar; qoy özlərindən küssünlər; lakin cəmiyyətə fayda vermək hər şeydən əfzəldir. Məqalədəki bəzi yanlışlıqlara, necə deyərlər, hiperbolalara gəlincə, bununla da razılaşın ki, hər şeydən əvvəl təşəbbüs vacibdir; hər şeydən əvvəl məqsəd və məram vacibdir; faydalı timsal mühümdür; xüsusi halları isə sonra təhlil və ayırd edəcəyik; nəhayət, burada üslub məsələsi var; burada, necə deyərlər, yumoristika məsələsi var və nəhayət, özünüz razılaşın ki, hamı belə yazır! Ha-ha!

Knyaz qışqırdı:

– Tamamilə yanlış yoldur! Mən sizi inandırınram, cənablar, siz məqaləni belə bir ehtimalla çap etdiribsiniz ki, guya, cənab Burdovskinin istəyini mən heç bir vəchlə təmin etməyə razı olmayacağam;

ona görə də bunun üçün məni qorxutmaq və bir şeylə məndən intiqam almaq istəyibsiniz. Lakin siz haradan bilirdiniz: mən, bəlkə də, Burdovskinin istəyini təmin etmək qərarına gəlmişəm. Mən sizə indi hamının yanında açıq deyirəm ki, mən təmin edəcəyəm...

Boksçu dedi:

– Bax, nəhayət, ağıllı və ən nəcib insan özünün ağıllı və nəcib sözünü dedi.

Lizaveta Prokofyevna özünü saxlaya bilməyib:

– Aman Allah! – dilləndi.

General burnunun altında:

– Bu dözülməzdir! – dedi.

Knyaz yalvara-yalvara:

– Siz müsaidə edin, cənablar, – dedi, – müsaidə edin; mən məsələni şərh edirəm: cənab Burdovski, beş həftə bundan əvvəl mənim yanıma, Z.-yə sizin müvəkkil və vasitəçiniz olan Çebarov gəlmişdi. Cənab Keller, siz öz məqalənizdə onu çox təriflə təsvir edibsiniz, – deyərək knyaz birdən gülərək, boksçuya müraciət etdi, – lakin o, mənim heç xoşuma gəlmədi. Mən elə ilk nəzərdən başa düşdüm ki, bütün məsələnin başlıca səbəbkarı bu Çebarovun özüdür; bəlkə, sizin sadələşməyinizdən istifadə edərək, açığını desək, bütün bu əhvalata başlamağı sizə, cənab Burdovski, öyrədən də elə odur.

Burdovski həyəcanlanaraq kəkələyə-kəkələyə dedi:

– Buna sizin haqqınız yoxdur... mən... sadələşmə deyiləm... bu...

Lebedevin bacioğlusu ibrətlə:

– Bu cür ehtimallar etməyə sizin heç bir ixtiyarınız yoxdur, – deyərək söhbətə qarışdı.

İppolit cır səslə qışqırdı:

– Bu cür ehtimal adama son dərəcə ağır gəlir! Adama yer eləyən, yalan və mətləbə dəxli olmayan ehtimaldır!

Knyaz tələsik günahını etiraf etdi:

– Təqsirkaram, cənablar, təqsirkaram; xahiş edirəm, məni bağışlayın; bu, ona görədir ki, mən belə düşünmüşdüm: “Bizim bir-birimizlə tamamilə açıq danışmağımız daha yaxşı olmazdı?” Lakin ixtiyar sizindir, necə istəyirsiniz. Mən Çebarova dedim ki, Peterburqda olmadığımı üçün bu işi aparmağa dostumu vəkil edirəm, ona səlahiyyət verirəm; sizə isə, cənab Burdovski, bu barədə məlumat verərəm. Cənablar, mən sizə açıq deməliyəm ki, bu iş mənə əsl

dələduzluq kimi görünmüşdü, məhz ona görə ki, bu iş Çebarov əl qatmışdı, – knyaz gördü ki, Burdovski yenə inciyib həyəcanlanmışdır; onun dostları isə təşvişə düşüblər, etiraz etmək istəyirlər, ona görə knyaz qorxub qışqırdı: – heyhat, cənablar, siz inciməyin! Allah eşqinə, inciməyin! Hərgah mən bu işi dələduzluq hesab etdiyimi deyirəmsə, bu, şəxsən sizə aid ola bilməz! Axı mən o vaxt sizlərdən heç kəsi şəxsən tanıyırdım, heç sizin familiyanızı da bilmirdim, mən yalnız Çebarova görə belə mühakimə yürüdükdüm; mən ümumiyyətlə deyirəm, ona görə ki... siz bilsəydiniz, mən mirası alandan sonra, o vaxtdan bəri məni necə dəhşətli tərzdə aldadırdılar!

Lebedevin bacıoğlu kinayə ilə dedi:

– Knyaz, siz hədsiz sadələvhsünüz.

İppolit əlavə etdi:

– Eyni zamanda, knyaz həm də milyonerdir! Ola bilsin ki, siz, doğrudan da, qəlbən rəhmli və sadələvə adamsınız; bununla belə siz ümumi qanundan, əlbəttə, yaxa qurtara bilməzsiniz.

Knyaz tələsə-tələsə dedi:

– Sizin hansı ümumi qanun haqqında danışdığınızı mən başa düşmürəm, buna baxmayaraq, ola bilər, cənablar, ola bilər, lakin mən davam edirəm; ancaq siz əbəs yerə inciməyin, and içirəm ki, mənim zərrə qədər də sizin xətrinizə dəymək fikrim yoxdur. Bir də ki, doğrudan da, bu nə cür işdir, cənablar: bir kəlmə də səmimi söz demək olmur; siz o saat inciyirsiniz! Lakin, əvvələn, “Pavlişşevin oğlu”nun mövcud olması məni son dərəcə heyrləndirdi; özü də Çebarov mənə izah etdi ki, oğlan çox dəhşətli vəziyyətdədir. Pavlişşev mənim hamı və xilaskarım və atamın dostu olub. (Of, cənab Keller, siz öz məqalənizdə mənim atam haqqında nə üçün bu cür yalan yazıbsınız? Heç bir rota məbləğini israf etməmiş və tabeliyində olan adamlardan heç birini heç vaxt təhqir etməmişdir – mən buna bütün varlığım ilə əminəm, bu cür iftiranı yazmağa sizin əliniz necə gəldi?) Sizin Pavlişşev haqqında yazdıqlarınız isə qətiyyətlə dözülməz şeylərdir; siz bu ən nəcib insanı elə cəsarətlə, elə inamla şəhvətpərəst və dəmdəməki adlandırırırsınız ki, elə bil, doğrudan da, həqiqəti deyirsiniz; halbuki o, dünyada mövcud olan ən əxlaqlı və təmiz insanlardan idi! O hətta diqqətəlayiq bir alim idi; o, elm sahəsinin bir çox hörmətli adamları ilə yazışırdı; özü də elmin inkişafına kömək üçün xeyli vəsait sərf etmişdi. O ki qaldı onun qəlbinə, onun xeyrixah

işlərinə, heyhat, əlbəttə, siz ədalətlə yazıbsınız ki, mən o zaman, demək olar, idiot idim və heç bir şey başa düşə bilmirdim (ona baxmayaraq ki, mən, hər halda, rusca danışır və başa düşə bilirdim); lakin axı mən indi xatırladığım hər şeyi qiymətləndirməyi bacarıram...

İppolit cır səslə qışqırdı:

– Müsəidə edin, bu, həddən artıq həssaslıq olmazmı? Biz uşaq deyilik! Siz birbaşa mətləbə keçmək istəyirsiniz, saat ona işləyib, bunu yadınızdan çıxartmayın.

Knyaz o saat razılaşdı:

– Eybi yoxdur, qoy siz deyən olsun, cənablar, siz deyən olsun; ilk şübhələrdən sonra mən düşünürdüm ki, səhv edə bilərəm, Pavlişşevin, doğrudan da, oğlu ola bilərdi. Lakin məni dəhşətli dərəcədə heyrətə salan odur ki, bu oğul öz təvəllüdünün sirrini belə asanlıqla, yəni mən demək istəyirəm ki, bu cür açıq-saçıq surətdə faş edir, aləmə car çəkir və başlıca olaraq, öz anasını rüsvay edir. Ona görə ki, Çebarov hələ o vaxt məni hədələyirdi ki, bu işin üstünü açacaqdır...

Lebedevin bacıoğlusunu qışqırdı:

– Çox sarsaq söhbətdir!

Burdovski qışqırdı:

– Sizin ixtiyarınız yoxdur... ixtiyarınız yoxdur!

İppolit səsinin cır yerinə salıb bağırdı:

– Oğul atasının əxlaqsız hərəkətinə cavabdeh deyil, anasının da günahı yoxdur.

Knyaz çəkinə-çəkinə burnunun altında dedi:

– Mənə elə gəlir ki, buna görə də rəhm etmək lazım idi...

Lebedevin bacıoğlusunu kinli-kinli gülümsədi:

– Knyaz, siz nəinki yalnız sadələvhsünüz, hələ, bəlkə, bir az da o yana gedibsiniz.

İppolit qeyri-təbii səslə qışqırdı:

– Sizin nə haqqınız vardı!..

Knyaz tələsik onun sözünü kəsdi:

– Heç bir, heç bir haqqım! Bu barədə siz haqlısınız; etiraf edirəm; lakin bu, qeyri-ixtiyari oldu; elə o saat da mən onda öz-özümə dedim ki, mənim şəxsi hissələrim işə, məsələyə təsir göstərməməlidir; ona görə ki, mən Pavlişşevə qarşı bəslədiyim hissələrimin naminə cənab Burdovskinin tələblərini ödəməyə özümü borclu hesab edirəmsə, hər halda, yəni cənab Burdovskiye hörmət etmiş olsam da,

olmasam da, bunu ödəməliyəm. Mən bu barədə, cənablar, ancaq ona görə danışmağa başladım ki, oğlun öz anasının sirrini camaat qarşısında belə faş etməsi mənə, hər halda, qeyri-təbii görünmüşdü... Sözüün qıyası, mən, başlıca olaraq, buna görə də inandım ki, Çebarov fırıldaqçı olmalıdır, cənab Burdovskini də aldatmış, tovlayıb bu cür dələduzluğa təhrik etmişdir.

Onun qonaqları:

– Axı bu ki artıq dözülməzdir! – deyər səsləndilər; hətta bəziləri stullardan dik qalxdılar.

– Cənablar! Mən elə ona görə belə qət etmişdim ki, bədbəxt cənab Burdovski, yəqin, sadələvh, aciz adamdır, dələduzlara asanlıqla tabe olan bir adamdır; deməli, mən ona, “Pavlişşevin oğlu” kimi, daha artıq kömək etməyə borcluyam, bunun üçün, əvvələn, cənab Çebarova müqavimət göstərməliyəm; ikincisi, ona sədaqətlə, dostcasına rəhbərlik etməliyəm; üçüncüsü isə, on min manat, yəni, mənim hesabıma görə, Pavlişşevin mənə sərf edə biləcəyi bütün məbləği ona verməyi qərara almışam...

İppolit qışqırdı:

– Necə! Elə onca min!

Lebedevin bacıoğlusu qışqırdı:

– Bilirsinizmi, knyaz, siz hesabdan çox zəifsiniz, yaxud da özünüzü sadələvh göstərməyinizə baxmayaraq, olduqca qüvvətlisiniz!

Burdovski dedi:

– Mən on minə razı deyiləm.

Boksçu daldan İppolitın stulunun söykənəcəyi üzərindən irəli əyilərək, tələsik və aydın pıçılı ilə:

– Antip! Razılaş! – dedi. – Razılaş, sonra gerisinə baxarıq!

İppolit cır səslə qışqırdı:

– Bə-əri baxın, cənab Mışkin, siz başa düşün ki, biz axmaq deyilik; sizin bütün qonaqlarınız və bizə misilsiz hiddətlə baxıb kinayə ilə gülümsəyən bu xanımlar və xüsusilə, mənim, əlbəttə, tanımaq şərəfinə nail olmadığım, lakin haqqında, gərək ki, bəzi şeylər eşitdiyim... o kübar cəmiyyət cənabı (o, Yevgeni Pavloviçi göstərdi) bizim haqqımızda düşündükləri qədər də heyvərə, axmaq deyilik...

Knyaz həyəcanlı halda onlara müraciət etdi:

– Müsaidə edin, müsaidə edin, cənablar, siz məni yenə başa düşmədiniz! Əvvələn, siz, cənab Keller, öz məqaləyinizdə mənim var-

dövlətimi fəvqəladə şişirib, heç də düzgün müəyyən etməyibsiniz, mən heç də milyonlar əldə etməmişəm, mənim sərəncamımdakı vəsait, ola bilsin, sizin güman etdiyinizin ancaq səkkizdə biri, yaxud da onda biri qədərdir; ikincisi, İsveçrədə mənim üçün heç vaxt on minlərlə pul sərf edilməyib. Şneyder ildə altı yüz manat pul alırdı; o da ancaq cəmi ilk üç il müddətində; qəşəng mürəbbiyələr gətirmək üçünsə Pavlişşev heç vaxt Parisə getməmişdir; bu, yenə də iftiradır. Mənim fikrimcə, mənə cəmi-cümlətani on mindən hələ xeyli az pul sərf edilmişdir; halbuki mən on min müəyyən etmişəm; həm də özünüz razılaşın ki, borcumu qaytararkən mən cənab Burdovskiye, onu hətta misilsiz dərəcədə sevmiş olsaydım da, bundan artıq pul təklif edə bilməzdim; buna tək-cə nəzakət qaydalarına riayət etdiyim üçün yol verə bilməzdim; məhz ona görə ki, sədəqə göndərməyib, borcumu qaytarırdım. Mən bilmirəm, cənablar, siz necə olur ki, bunu başa düşmürsünüz!? Lakin mən bütün bunların əvəzini sonralar öz dostluğumla, açıqdan-açığa aldadılmış bədbəxt cənab Burdovskinin müqəddərətində fəal iştirak etməyimlə çıxmaq istəyirdim; ona görə ki, hərgah aldanmasaydı, o özü axı cənab Kellerin bu məqaləsində onun anası haqqında verilən bugünkü açıq-saçıq məlumat kimi alçaqlığa razı olmazdı... Axı siz, cənablar, nəhayət, nə üçün yenə özünüzdən çıxırsınız! Axı belə etsəniz, biz bir-birimizi qətiyyən başa düşə bilməyəcəyik! Axı mənim düşündüyüm doğru çıxdı! Mən indi öz gözlərimlə görüb inandım ki, şübhəm düzgün imiş, – deyə qızıxıb hiddətlənmiş knyaz həyəcanı sakitləşdirmək istəyir, onları inandırmağa çalışırdı, lakin hiss etmirdi ki, onun sözləri bu həyəcanı daha da artırırdı.

Az qala quduzlaşmış qonaqlar qeyzlənib knyaza hücum etdilər.

– Necə? Nəyə inandınız?

– Əşi, əfv edəsiniz, əvvələn, cənab Burdovskini mən özüm çox gözəl tanıdım; onun nə cür adam olduğunu mən indi özüm görürəm... Bu, sadədil adamdır, lakin onu hamı aldadır! Arxasız adamdır, acizdir... elə buna görə də mən ona rəhm etməliyəm; ikincisi isə, Qavrila Ardalionoviç, bu iş ona tapşırılmışdı, mən çoxdandı ondan məlumat almamışdım, ona görə ki, səfərdə idim; sonra da Peterburqda üç gün naxoş oldum, birdən indi, cəmi bir saat bundan əvvəl, biz görüşən kimi mənə məlumat verdi ki, Çebarovun bütün niyyətini o, yaxşıca başa düşmüşdür; əlində sübutlar var; özü

də Çebarov məhz mənim düşündüyüm kimi adamdır. Mən axı bilərəm, cənablar, bilirəm ki, çoxları məni idiot hesab edir, Çebarov da mənim bu cür, pulu asanlıqla verən adam kimi ad çıxarmağıma görə məni çox asanlıqla aldatmaq istəyirdi; özü də məhz mənim Pavlişşevə qarşı bəslədiyim hörmət hissinə ümid edirdi. Lakin başlıca cəhət odur ki – əşi, qulaq asın, cənablar, qulaq asın! – başlıca cəhət odur ki, indi birdən belə məlum olur ki, cənab Burdovski heç də Pavlişşevin oğlu deyildir! Bu saat bunu mənə Qavrila Ardalionoviç bildirdi; özü də inandırır ki, bunu təsdiq edən sübutlar əldə etmişdir. Yaxşı, bəs buna siz necə baxacaqsınız, bütün törədilən əhvalatdan sonra bu cür hərəkətə heç inanmaq da mümkün deyil! Özünüz də fikir verin; təsdiq edən sübutlar! Mən hələ inanmıram, özüm inanmıram, inandırırım sizi; mən hələ şübhələnirəm; ona görə ki, Qavrila Ardalionoviç hələ mənə bütün təfsilatı söyləməyə macal tapmayıb; lakin Çebarovun fırıldaqçı olmasına indi heç bir şübhə yoxdur! O, bədbəxt Burdovskini də, öz dostunu nəcibliklə müdafiə etməyə gəlmiş (ona görə ki, görünür, onun müdafiəyə ehtiyacı var, axı mən bunu, hər halda, başa düşürəm) sizi də hamınızı tovlayıb, cənablar və hamınızı fırıldaqçılığa cəlb edib dolaşdırmışdır, ona görə ki, axı bu iş, əslində, hiyləgərlik, fırıldaqçılıqdır!

– Necə, fırıldaqçılıq!? Necə yəni “Pavlişşevin oğlu” deyil?.. Bu, necə ola bilər!? – deyən səslər ucalırdı. Burdovskinin bütün dəstəsi təsvirəgəlməz çaşqınlıq içərisində idi.

– Əlbəttə, fırıldaqçılıqdır! Bəs axı hərgah indi məlum olsa ki, cənab Burdovski “Pavlişşevin oğlu” deyil, onda axı cənab Burdovskinin tələbi açıq-aydın fırıldaqçılıq olur (hərgah o, həqiqəti bilmiş olsaydı!), lakin axı məsələ də elə ondadır ki, onu aldatmışlar; elə ona görə də mən onu təmizə çıxarmağı israr edirəm; elə ona görə də mən deyirəm ki, Burdovskinin sadələvhlüyünə təəssüf etmək lazımdır, özü də o müdafiə olunmalıdır; əks təqdirdə, o da bu işə görə fırıldaqçı hesab edilər. Axı mən özüm artıq inanmışam ki, o, heç bir şey başa düşmür! Mən özüm də İsveçrəyə yollanmamışdan qabaq bu vəziyyətdə idim; kəkələyə-kəkələyə mən də rabitəsiz sözlər deyirdim – fikir demək istəyirsən, bacarmırsan... Mən bunu başa düşürəm; mənim buna olduqca ürəyim yanır; ona görə ki, mən özüm də az qala beləyəm, mənə bu cür danışmaq olar! Nəhayət, mən, hər halda, – indi baxmayaraq ki, daha “Pavlişşevin oğlu” yox-

dur – mən, hər halda, öz qərarımı dəyişməyəm və Pavlişşevin xatirəsinə on min qaytarmağa hazırım. Axı mən cənab Burdovskidən qabaq bu on mini Pavlişşevin xatirəsini yad edərək məktəbə sərf etmək istəyirdim; lakin axı indi bunun məktəbəmi, yoxsa cənab Burdovskiyəmi sərf edilməsinin fərqi yoxdur; ona görə ki, cənab Burdovski, “Pavlişşevin oğlu” olmasa da, axı, demək olar, “Pavlişşevin oğlu” kimidir; ona görə ki, axı onun özünü çox pis aldadıblar, o özü özünü səmimi surətdə Pavlişşevin oğlu hesab edirdi! Cənablar, indi siz Qavriła Ardalionoviç dinləyin, qurtaraq bunu, açıqlanmayın, həyəcanlanmayın, əyləşin, Qavriła Ardalionoviç bu saat bizə bütün bunları izah edər və mən, etiraf edirəm ki, bütün təfəsilatı mütləq özüm bilmək istəyirəm. Cənab Burdovski, o deyir ki, hətta Pskova, sizin ananızın yanına gedibmiş; o, sizi məqalədə yazmağa vadar etdikləri kimi, heç də ölməyib... Əyləşin... cənablar, əyləşin!

Knyaz əyləşdi, cənab Burdovskinin yerlərindən dik qalxmış olan dəstəsini də oturtdu. Axırıncı onmu, yoxsa iyirmi dəqiqə ərzində knyaz qızıqıb hiddətlənərək, ucadan, səbirsizcəsinə tələsik, aludəliklə danışdı; heç kəsə aman verməyib bərkəndən qışqırdı; həm də, əlbəttə, indi ağzından qaçırdığı bəzi sözlər və ehtimallara görə dərin peşmançılıq çəkirdi. Hərgah onu qızıqıdırıb özündən çıxmağa vadar etməsəydilər, o, özünə bəzi gümanlarını və lüzumsuz açıq fikirlərini belə aşkar tərzdə və tələsik ifadə etməyi rəva görməzdi. Lakin knyaz yerində oturan kimi ona ağır təsir bağışlayan bir peşmançılıq hissi qəlbini bərk sancdı. Düşünürdü ki, İsveçrədə müalicə etdirdiyi naxoşluğa Burdovskinin də mübtəla olmasını belə açıq-açıqına güman etməklə Burdovskini “təhqir etmişdir”, bundan başqa, onun fikrincə, on mini məktəb əvəzinə Burdovskiyə verməyi qaba tərzdə və ehtiyatsızlıqla, sədəqə kimi təklif etmişdi; özü də ki, bunu adamların yanında ucadan deməsi ona yer eləyirdi. Knyaz dərhal düşündü: “Gərək mən gözləyib, sabah təklildə təklif edeydim, amma indi, deyəsən, daha səhvi düzəltmək olmaz! – Milsiz dərəcədə xəcalət çəkən, fəvqəladə kədərənmiş knyaz özü haqqında belə fikirləşdi: – Bəli, mən idiotam, əsl idiot!”

İndiyə qədər kənarda durub, qətiyyəni səsinə çıxarmayan Qavriła Ardalionoviç knyazın dəvəti ilə irəli çıxdı, onun yanında dayanaraq, knyazın ona tapşırılmış olduğu işə dair hesabatı sakit və aydın tərzdə şərh etməyə başladı. Bütün danışqlar dərhal kəsildi. Hamı, xüsusilə Burdovskinin bütün dəstəsi fəvqəladə maraqla dinləyirdi.

IX

– Siz, əlbəttə, inkar etməzsiz, – deyə Qavrila Ardalionoviç üzünü qulaq kəsilmiş Burdovskiye tutub sözə başladı. Gözlərini bərəldib ona baxan heyrətlənmiş Burdovski, görünür, lap özünü itirmişdi. – Siz inkar etməzsiz və əlbəttə, ciddi inkar etmək də istəməzsiz ki, hörmətli ananızın kollec katibi cənab Burdovski ilə, yəni sizin atanızla qanuni nikahından düz iki il sonra anadan olubsunuz. Sizin təvəllüdünüzün vaxtını əməli surətdə sübut etmək çox asandır. Belə ki, cənab Kellerin məqaləsində sizi və sizin ananızı son dərəcə təhqir edən bu faktın təhrif olunması cənab Kellerin yalnız və yalnız öz xüsusi fantaziyasının bəhrəsi olan saxtakarlıqdan irəli gəlib: görünür, o, bununla sizin hüququnuzu gözə çarpdırmaq və sizə kömək etmək istəmişdir. Cənab Keller deyir ki, məqalənin bir hissəsini qabaqcadan sizə oxuyub... heç şübhəsiz ki, o, sizə bu yerinə qədər oxumuşdur ki...

Boksçu onun sözünü kəsdi:

– Doğrudan da, axıra qədər oxumamışdım; lakin bütün faktları mənə mötəbər bir şəxs söyləmişdir və mən...

Qavrila Ardalionoviç onu dayandırdı.

– Bağışlayın, cənab Keller, müsaidə edin danışım. Sizi inandırırım ki, vaxtı çatanda sizin məqaləniz haqqında da söhbət gedəcək, onda siz öz izahatınızı şərh edərsiniz; indi isə yaxşısı budur, növbə ilə danışaq. Tamamilə təsadüfi olaraq bacım Varvara Ardalionovna Ptitsinanın köməyi ilə mənim əlimə mərhum Nikolay Andreyeviç Pavlişşevin bir məktubu keçmişdir; Pavlişşev bu məktubu bacımın yaxın rəfiqəsi, mülkədar arvadı olan dul qadın Vera Alekseyevna Zubkovaya iyirmi dörd il bundan əvvəl xaricdən göndərmişdir. Mən Vera Alekseyevna ilə yaxından tanış oldum, onun göstərişi ilə cənab Pavlişşevin uzaq qohumu və bir zaman onun böyük dostu olmuş, istefaya çıxmış polkovnik Timofey Fyodoroviç Vyazovkinə müraciət etdim. Ondan Nikolay Andreyeviçin yenə iki məktubunu aldım; bu məktublar da xaricdən yazılıb. Bu üç məktubda qeyd edilmiş tarix və faktlarla riyazi surətdə sübut edilir ki, Nikolay Andreyeviç o vaxt xaricə (orada sərəsər üç il qalmışdır), cənab Burdovski, siz anadan olmamışdan düz il yarım qabaq gedib;

bu faktları nə inkar etmək olar, nə də şübhə altına almaq olar. Sizə məlum olduğu kimi, ananız heç vaxt Rusiyadan başqa yerə səfər etməyib... Bu dəqiqə həmin məktubları oxumayacağam. İndi artıq gecdir, ancaq faktı söyləyirəm. Lakin, cənab Burdovski, hərgah lap günü sabah səhər mənimlə evimdə görüşmək və öz şahidlərinizi (neçə adam olur olsun) və xətti tutuşdurmaq üçün ekspertlər gətirmək istəsəniz, buyura bilərsiniz; mənim üçün heç bir şübhə yeri yoxdur ki, haqqında məlumat verdiyim faktın açıq və aydın həqiqət olmasına inanmaya bilməyəcəksiniz. Bir halda ki, belədir, onda, əlbəttə, bütün bu əhvalat aradan qalxır, öz-özünə ləğv olunur.

Yenə də hamı hərəkətə gəldi, dərin təşvişə düşdülər. Burdovski özü birdən stuldan qalxdı:

– Bir halda ki, belədir, onda, demək, məni aldadıblar, aldadıblar, lakin aldadan Çebarov deyil, çoxdan, lap çoxdan aldanmışam; mən ekspertlər istəmirəm, görüşmək istəmirəm, mən inanıram, mən imtina edirəm... on minə razı deyiləm... əlvida...

O, furajkasını götürüb, getmək üçün stulu geri çəkdi. Qavrila Ardalionoviç yavaşıdan və xoşluqla onu saxladı:

– Cənab Burdovski, hərgah imkanınız varsa, heç olmazsa, beş dəqiqə də dayanın. Bu məsələyə dair yenə bir neçə fəvqəladə mühüm fakt, xüsusilə sizin üçün mühüm olan, hər halda, olduqca maraqlı faktlar meydana çıxıb. Mənim fikrimcə, siz onlarla mütləq tanış olmalısınız; hərgah məsələ bütünlüklə aydınlaşsa, ola bilsin ki, bu, sizin özünüz üçün çox xoş olar...

Burdovski dinməz-söyləməz oturdu, başını aşağı salıb dərin fikrə daldı. Ondən sonra Lebedevin Burdovskini ötürmək üçün yerindən qalxmış olan bacıoğlusu da oturdu; bacıoğlu başını və cəsarətini itirməmişdi, lakin, görünür, lap çaşmış, pərt olmuşdu. İppolit qaşlarını çatmış, qüssələnmiş və sanki, çox heyrətlənmişdi. Özü də, bu anlar o, elə şiddətlə öskürürdü ki, hətta dəsmalı qana bulaşmışdı. Boksçu qorxub təntimişdi.

O, qəmli-qəmli qışqırdı:

– Eh, Antip! Axı mən onda sənə demişdim... üç gün bundan əvvəl demişdim ki, sən, bəlkə, doğrudan da, Pavlişşevin oğlu deyilsən!

Təmkinli gülüş səsləri eşidildi, iki-üç adam bərkədən güldü. Qavrila Ardalionoviç onun sözüne qüvvət verdi:

– Cənab Keller, bu dəqiqə haqqında sizin məlumat verdiyiniz fakt olduqca qiymətlidir. Bununla belə, mənim ən dəqiq məlumatlar əsasında bir cəhəti iddia etməyə tam haqqım var; məsələ burasındadır ki, cənab Burdovskiye onun anadan olduğu dövr, əlbəttə, çox yaxşı məlumdur, Pavlişşevin bu zaman xaricdə olması isə ona qətiyyənlə məlum deyildir, cənab Pavlişşev ömrünün çox vaxtını xaricdə keçirmişdir, Rusiyaya həmişə qısa müddətə qayıdırdı. Bundan başqa, o zaman xaricə yollanmaq əhvalatı öz-özlüyündə heç də diqqətəlayiq bir hadisə deyildi; ona görə bu fakt iyirmi ildən artıq vaxt keçəndən sonra nəinki o zaman hələ anadan olmamış cənab Burdovskinin, hətta Pavlişşevi yaxından tanıyan adamların da yadında qalmayıb. Əlbəttə, indi məlumatlar əldə etmək qeyri-mümkün iş deyildi, lakin etiraf etməliyəm ki, mənim topladığım arayışlar əlimə tamamilə təsadüfən keçmişdir; həm də bunlar əlimə heç keçməyə də bilərdi, belə ki, cənab Burdovski və hətta Çebarov bunları əldə etmək fikrinə düşsəydilər də, bu məlumatları onlar qətiyyənlə əldə edə bilməzdilər. Lakin onlar heç bu fikrə düşməyə də bilərdilər.

İppolit birdən əsəbi halda onun sözünü kəsdi:

– Müsaidə edin, cənab İvolgin, bütün bu cəfəngiyat (bağışlayın məni) nəyə gərəkdir? Məsələ daha aydınlaşıb, əsas fakta biz inanırıq; iş belə ikən ağır və təhqiredici başağrısını uzatmaq nə üçündür? Siz, bəlkə, öz məharətli axtarırlarınızla lovğalanmaq, bizim qarşımızda və knyazın qarşısında özünü necə müstəntiq, xəfiyyə olduğunu göstərmək istəyirsiniz? Yoxsa, bəlkə, Burdovskinin bu işə xəbərsiz olduğu üçün qoşulduğunu üzrlü hesab edib, onu təmizə çıxarmaq fikriniz var? Lakin bu, lütfkar cənab, ədəbsizlikdir! Burdovskinin sizin bəraət və üzrlərinizə ehtiyacı yoxdur, bunu siz bilməlisiniz! Bu iş ona yer edir, indi bunsuz da o iztirab keçirir, o, ağır vəziyyətə düşüb, siz bunu başa düşməli, anlamalı idiniz...

Qavrila Ardalionoviç onun sözünü kəsdi:

– Kifayətdir, cənab Terentyev, bəsdir, sakit olun, özünüzü əsəbiləşdirməyin, siz, deyəsən, ağır naxoşsunuz? Mənim sizə ürəyim yanır. Bir halda ki, belədir, istəyirsinizsə, mən qurtardım, yəni ancaq o faktları qısaca olaraq bildirmək məcburiyyətindəyəm ki, onları, mənim əqidəmə görə, hərtərəfli və geniş tərzdə bilmək yersiz və artıq olmazdı, – deyə o, hamının səbirsizliklə qurcalandığını görüb

əlavə etdi: – Mən ancaq bu işlə maraqlananların hamısına məlumat üçün sübutlarla bildirmək istəyirəm ki, cənab Burdovski, Pavlişşev sizin ananıza yalnız ona görə rəğbət və qayğı göstərirdi ki, o, Nikolay Andreyeviç Pavlişşevin lap gənc yaşlarında vurulmuş olduğu həmin təhkimli kəndli qızının doğma bacısı idi; Pavlişşev o qıza elə vurulmuşdu ki, hərgah qız nəgahan ölməsəydi, mütləq onunla evlənəcəkdə. Mənim sərəncamımda olan sübutlarla təsdiq olunur ki, tamamilə dəqiq və düzgün olan bu ailə əhvalatı çox az adama məlumdur; hətta, ola bilsin, tamamilə yaddan çıxıb. Daha sonra mən izah edə bilərdim ki, sizin ananız hələ on yaşında uşaq olanda cənab Pavlişşev onun qohumunun əvəzinə, qızın tərbiyə olunmasını öz öhdəsinə götürmüşdü; onun üçün ceviz olaraq böyük məbləğ ayırmışdı, həm də bütün bu qayğılar nəticəsində Pavlişşevin saysız-hesabsız qohum-əqrəbası arasında təşvişli şayiələr yayılmışdı; hətta elə düşünürdülər ki, o, özünün tərbiyə elədiyi qızla evlənəcəkdir; lakin iş bununla qurtardı ki, qız iyirmi yaşında olanda öz könlünün istəyi ilə mərzçi məmur cənab Burdovskiyə ərə getdi (mən bunu da dəqiq sübut edə bilərdim). Sizin atanız, cənab Burdovski, heç işgüzar adam deyildi; ananızla evləndə on beş min manat ceviz pulu alıb qulluqdan çıxmış, ticarətlə məşğul olmağa başlamışdı; lakin aldanıb kapitalını əldən verdiyi üçün qəm-qüssəyə dözməyib içkiyə qurşanmışdı; buna görə də naxoşlanmış, nəhayət, sizin ananızla evləndiyi vaxtdan səkkiz il sonra vaxtsiz ölmüşdür; bütün bunlar haqqında sübut üçün bir neçə dəqiq fakt toplamışam. Sizin ananız şəxsən mənə söylədi ki, o, dilənçi kökünə düşübmiş; hərgah alicənablıq göstərib ona kömək eləyən, ildə altı yüz manata qədər pul verən Pavlişşev olmasaydı, sizin ananız tamam məhv olardı. Bundan başqa, saysız-hesabsız sübutlar vardır ki, Pavlişşev sizi uşaq vaxtı son dərəcə sevirmiş. Bu dəlillərdən və yenə də sizin ananızın söylədiklərindən belə nəticə hasil olur ki, o, sizi əsasən ona görə sevirmiş ki, siz uşaqlıqda pəltək, şikəst imişsiniz; acınacaqlı, bədbəxt görkəmli uşaq. (Əldə etdiyim dəqiq sübutlardan belə nəticə çıxardım ki, Pavlişşev ömrü boyu bütün məzlum və təbiətin şikəst etdiyi məxluqlara, xüsusilə uşaqlara qarşı nə isə xüsusi mehribanlıq göstərmişdir; bu, mənim qənaətimə görə, bizim işimiz üçün fəvqəladə mühüm faktdır.) Nəhayət, mən Pavlişşevin sizə qarşı çox böyük mehribanlıq göstərməsinin (siz onun səyi nəticəsində

gimnaziyaya daxil olaraq, xüsusi nəzarət altında oxuyurdunuz) nəticəsində yaranan başlıca faktı incədən-incəyə öyrənə bilmişəm, özüm də bunun üçün öyünə bilərəm, iş burasındadır ki, bu fakt, nəhayət, tədriclə Pavlişşevin qohumları və ailə üzvləri arasında belə bir fikrin əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur ki, siz onun oğlusunuz və sizin atanız ancaq aldadılmış ər olub. Lakin başlıca məsələ orasındadır ki, bu ehtimala hamı ancaq Pavlişşevin ömrünün son illərində möhkəm inanmışdı; bu, o zaman idi ki, hamı vəsiyyətnamədən qorxmuş və ilk faktlar yaddan çıxmışdı; arayıb əldə etmək isə mümkün deyildi. Heç şübhəsiz ki, bu fikir, cənab Burdovski, sizin ağılınıza gəlib və bütün varlığınıza hakim kəsilib. Sizin mən şəxsən tanımaq şərəfinə nail olduğum ananız bütün bu şeylərdən xəbərdar idi, lakin hətta indiyə qədər də bilmir ki (mən də bunu ondan gizlətdim), onun oğlu, siz də, bu şeyin təsiri altına düşübsünüz. Cənab Burdovski, mən Pskova gələndə sizin çox hörmətli ananız naxoş idi: Pavlişşev öləndən sonra o, son dərəcə yoxsul bir vəziyyətə düşüb. Qadın minnətdarlıqla göz yaş axıda-axıda mənə bildirdi ki, o ancaq sizə görə və sizin köməyiniz sayəsində bu dünyada yaşayır; o, gələcəkdə sizdən çox şey gözləyir və sizin gələcək müvəffəqiyyətlərinizə ürəkdən inanır...

Lebedevin bacioğlusu nəgahan ucadan və səbirsizliklə dedi:

– Bu, nəhayət, dözülməzdir! Bütün bu roman nə üçündür?

İppolit yerində təşvişlə qurcalandı. O:

– İyrənc dərəcədə ədəbsizlikdir! – dedi. Lakin Burdovski heç bir şey görmürdü, heç qımıldanmadı da.

Öz son sözünü kinli-kinli söyləməyə hazırlaşan Qavrila Ardalionoviç hiyləgərliklə özünü heyrətlənmiş kimi göstərdi.

– Nə üçündür? Nəyə gərəkdir? Onun üçündür ki, əvvələn, cənab Burdovski indi, ola bilsin, tamamilə əmindir ki, cənab Pavlişşev onu öz oğlu kimi sevmirdi, bu, alicənab bir insanın sevgisi idi. Bayaq məqalə oxunandan sonra cənab Kellerin yazdıqlarını təsdiq və təsvib edən cənab Burdovskiye elə təkcə bu faktı bilmək zəruri idi. Ona görə belə deyirəm ki, sizi nəcib adam hesab edirəm, cənab Burdovski. İkincisi, belə məlum olur ki, bu işdə hətta Çebarov tərəfindən də oğurluq-dələduzluğa zərrə qədər yol verilməyib; bu, mənim özüm üçün də mühüm cəhətdir; ona görə ki, knyaz bayaq qızıbı hiddətlənərək xatırlatdı ki, guya, mən də o fikirdəyəm

ki, bu uğursuz işdə oğurluq və dələduzluğa yol verilmişdir. Əksinə, bu işdə bütün tərəflər tam inamla hərəkət ediblər; Çebarov, bəlkə də, həqiqətən, böyük dələduzdur, lakin bu işdə o ən çoxu bir vasi-təçi, mirzə, peşəkar olmuşdur. O, vəkil kimi külli miqdarda pul qazanmaq ümidində idi; həm də onun mülahizə və ehtimalı nəinki yalnız məharətlə, bacarıqla düşünülmüşdü bu həm də ən düzgün mülahizə idi; onun ehtimal və mülahizəsi knyazın çox asanlıqla pul verməsinə və mərhum Pavlişşevin xatirəsinə onun bəslədiyi minnət-darlıq və ehtiram duyğusuna əsaslanırdı; o, nəhayət (hər şeydən mühüm olan budur), knyazın namus və vicdan borcu haqqındakı comərdliyinə əsaslanırdı. O ki qaldı cənab Burdovskinin özünə, bu bərədə hətta demək olar ki, əslində, o, bəzi şeylərə inanmışdı, buna görə Çebarov və Burdovskini əhatə edən dəstə onda belə bir fikir yaratmışdı ki, o, bu işi, demək olar, fayda güdmədən həqiqətə, tərəqqi və bəşəriyyətə xidmət naminə başlamışdır. İndi, mənim şərh etdiyim faktlardan sonra, deməli, hamı üçün aydındır ki, cənab Burdovski bütün zahiri cəhətlərə baxmayaraq, təmiz adamdır; ona görə də knyaz indi ona həm özünün dostluq yardımını, həm də bayaq, məktəblər və Pavlişşev haqqında danışarkən xatırladığı fəal yardımı əvvəlkindən daha tez və daha artıq həvəs və məmnuniyyətlə təklif edə bilər.

Knyaz dərin qorxu içində qışqırdı:

– Dayanın, Qavrila Ardalionoviç, dayanın!

Lakin artıq gec idi. Burdovski əsəbi halda qışqırdı:

– Mən dedim, mən üç dəfə dedim ki, pul istəmirəm! Mən qəbul etmərəm... nə üçün... istəmirəm... rədd oluram!..

Burdovski yüyürə-yüyürə eyvandan çıxmaq istədi. Lakin Lebedevin baciöglusu onun qolundan yapışaraq qulağına nə isə pıçıldadı. Burdovski cəld qayıtdı, cibindən bağlanmamış böyük bir paket çıxarıb, knyazın yanındakı balaca masanın üstünə atdı.

– Bu da pul! Sizin ixtiyarınız yox idi!.. İxtiyarınız yox idi!.. Pull!..

Doktorenko izah etdi:

– Sizin cəsaret edib Çebarovun vasitəsilə sədəqə olaraq ona göndərdiyiniz iki yüz əlli manatdır.

Kolya qışqırdı:

– Məqalədə əlli deyilib!

Knyaz Burdovskiye yanaşaraq dedi:

– Mən təqsirkaram! Burdovski, mən sizin qarşınızda olduqca təqsirliyəm; lakin bunu sədəqə kimi göndərməmişdim, inanın. Mən indi də təqsirliyəm... mən bayaq günahkar idim. (Knyazın qanı lap qaralmışdı; o yorğun idi, zəifləmişdi, onun dediyi sözlər də rəbitəsiz idi.) Mən dələduzluq haqqında demişdim... lakin bu, sizin haqqınızda deyildi, səhv etmişəm. Dedim ki, siz... mənim vəziyyətimdəsiniz – naxoşsunuz. Lakin siz mənimi kimi deyilsiniz, siz... dərs verirsiniz, siz ananızı saxlayırsınız. Demişdim ki, siz ananızı bədnam edibsiniz, lakin siz onu sevirsiniz; bunu ananız özü deyir... Mən bilmirdim... Qavriila Ardalionoviç mənə bayaq hamısını deməmişdi... mən təqsirliyəm. Mən sizə on mini kobudluqla təklif eləmişəm, lakin mən günahkaram, mən bunu belə etməməli idim, indi isə... olmaz, ona görə ki, siz mənə nifrət edirsiniz...

Lizaveta Prokofyevna birdən qışqırdı:

– Əşi, bu ki dəlixanadır!

Aqlaya da dözməyib kəskin tərzdə:

– Əlbəttə, dəlilər evidir! – dedi, lakin onun sözləri ümumi həyküyə içərisində batdı; artıq hamı ucadan danışdı, hamı mühakimə yürüdü; kimisi mübahisə edir, kimisi gülürdü. İvan Fyodoroviç Yepançin hədsiz dərəcədə hiddətlənmişdi, özü də ləyaqəti təhqir edilmiş adam kimi dayanıb Lizaveta Prokofyevnanı gözləyirdi. Lebedevin bacıoğlusunu aralığa salıb son sözünü dedi:

– Hə, knyaz, sizə haqq qazandırmaq lazımdır, siz özünüzün... deyək ki, naxoşluğunuzdan (daha ləyaqətlə demiş olsaq) istifadə etməyi əcəb bacarırsınız; siz öz dostluğunuzu və pulunuzu elə məharətlə, elə ustalqla təklif etdiniz ki, indi nəcib adam bunları heç cür qəbul edə bilməz. Bu ya həddən artıq safqəlbli olmaqdadır, ya da həddən artıq fəndgirlikdəndir... siz, hər halda, daha yaxşı bilirsiniz.

Bu aralıq içində pul olan paketi açmış Qavriila Ardalionoviç qışqırdı:

– Müsəidə edin, cənablar, burada heç də iki yüz əlli manat deyil, cəmi yüz manat var. Knyaz, mən bunu onun üçün deyirəm ki, sonra bir anlaşılmazlıq çıxmasın.

Knyaz Qavriila Ardalionoviçə baxaraq əl-qolunu oynatdı.

– Lazım deyil, boşlayın.

Lebedevin bacıoğlusunu dərhal bu sözdən yapışdı:

– Yox, “boşlamayaq”! Knyaz, sizin “boşlayın”ınız bizi təhqir edir. Biz gizlənmirik, biz açıq deyirik: hə, burada iki yüz əlli manat yoxdur, cəmi yüz manat var; lakin bunun nə fərqi var, hamısı bir deyilməli...

Qavrila Ardalionoviç sadəlövhcəsinə heyrət edən adam kimi sözə qarışdı:

– Y-yox, hamısı bir deyil.

Lebedevin bacıoğlusu kinli-kinli, həyəcanla dedi:

– Siz mənim sözümlə kəsməyin, biz sizin fikirləşdiyiniz kimi axmaq deyilik, cənab vəkil; əlbəttə, yüz manat iki yüz əlli manat olmadığı kimi, hamısı da bir deyil, lakin prinsip mühümdür; bu məsələdə təşəbbüs mühümdür, yüz əlli manatın çatmaması isə ancaq təfərrüatdır. Mühüm cəhət orasıdır ki, Burdovski sizin sədəqənizi, səadətli cənab, qəbul etmir, onu sizin sifətinizə çırpır; bu mənada isə yüzümü, yoxsa iki yüz əllimi olmasının fərqi yoxdur, hamısı birdir. Burdovski on mini qəbul etmədi; siz gördünüz; hərgah namussuz olsaydı, heç yüz manatı da gətirməzdiniz! Bu yüz əlli manat Çebarova, knyazın yanına getmək üçün lazım olan xərcə verilmişdi. Siz bizim bacarıqsızlığımıza, iş aparmaqdakı qabiliyyətsizliyimizə tez olun gülün; siz onsuz da, bütün qüvvə və bacarığınızla bizi gülünc etməyə səy göstərdiniz, lakin bizə namussuz deyə bilməyəcəksiniz. Bu yüz əlli manatı, lütfkar cənab, biz hamımız birlikdə knyaza qaytaracağıq; biz manat-manat da olsa qaytaracağıq, özü də faizi ilə qaytaracağıq. Burdovski yoxsuldur, Burdovskinin milyonları yoxdur; Çebarov isə gedib qayıdandan sonra hesabat təqdim etmişdir. Biz işi udmaq ümidində idik... Onun yerinə kim ayrı cür hərəkət edərdi?

Knyaz Ş. dedi:

– Necə kim?

Lizaveta Prokofyevna qışqırdı:

– Mən burada dəli olaram!

Xeyli vaxt dayanıb müşahidə edən Yevgeni Pavloviç güldü:

– Bu, bir nəfər vəkilin bir neçə gün bundan qabaqkı məşhur müdafiəsini xatırladır; o, müdafiə etdiyi adamın, altı nəfəri qarət etmək üçün altısını da birdən öldürmüş olan şəxsin yoxsulluğunu üzrlü dəlil kimi irəli sürərək, nəgahən bu tərzdə nəticə çıxartdı: “Təbiidir ki, – deyir, – mənim müdafiə etdiyim adamın yoxsul olduğu üçün ağılına bu altı nəfəri öldürmək kimi bir fikir gəlib; axı

bir də ki, onun yerinə kimin ağına bu cür fikir gəlməzdi?” Nə isə buna bənzər bir şey, ancaq olduqca məzəli dedi.

Hiddət və qəzəbdən az qala lərzəyə gələn Lizaveta Prokofyevna nagahan dedi:

– Kifayətdir! Bu cəfəngiyatı qurtarmağın vaxtıdır!..

General arvadı son dərəcə həyəcanlanmışdı; gözləri parlayırdı, başını hirsli-hirsli qaldırıb, bütün dəstəni təkəbbürlə, odlu baxışları ilə səbirsizcəsinə süzdü; çox güman ki, qadın bu dəqiqə dostları düşmənlərdən seçib ayıra bilməmişdi. Elə adamlar var ki, belə hallarda özünü xeyli saxlayıb qəzəbini bürüzə vermir, lakin, nəhayət, dözə bilməyib, birdən tapança kimi açılır. İndi general arvadı da bu vəziyyətdə idi, o, qəzəbinin bütün şiddəti ilə vuruşa atılmaq, cəld bir adamın üzərinə hücum etmək istəyirdi. Lizaveta Prokofyevnanı tanıyanlar o saat hiss etdilər ki, nə isə ona çox dərin təsir bağışlamış, halı dəyişmişdir. İvan Fyodoroviç elə ertəsi gün knyaz Ş.-yə deyirdi ki, “onda belə hallar olur, lakin dünənki kimi nadir hallarda əsəbiləşir, üç ildə ancaq bircə dəfə; bu cür heç əsəbiləşmir! Üç ildə bircə dəfə!” – deyə o, inandırıcı tərzdə əlavə etdi.

Lizaveta Prokofyevna deyirdi:

– Kifayətdir, İvan Fyodoroviç! Əl çəkin məndən! İndi siz mənə əlinizi niyə uzadırsınız? Bayaq mənə buradan çıxara bilmədiniz; siz ərsiniz, siz ailə başçısısınız: hərgah mən sizin sözüünüzə qulaq asmayıb çıxmasaydım, siz mən axmağın qulağından yapışıb buradan çıxarmalı idiniz. Heç olmazsa, qızlarınızın qeydinə qalaydınız! İndi isə sizsiz də yolu taparıq; rüsvayçılıq bir il müddətinə kifayət edər... Dayanın, mən hələ knyaza təşəkkür etmək istəyirəm!.. Qonaqlıq üçün sağ ol, knyaz! Amma mən oturub gəncləri dinləmək istəmişdim... Bu alçaqlıqdır, alçaqlıqdır! Bu, qatmaqarışlıq, biabırçılıqdır; bunu heç rüyada da görmək olmaz! Görəsən, doğrudanmı belələri çoxdur?.. Kəs səsini, Aqlaya! Sən dinmə, Aleksandra! Sizin işiniz deyil!.. Mənim ətrafımda fırlanmayın; Yevgeni Pavloviç, siz mənə zinhara gətiribsiniz!.. – Lizaveta Prokofyevna knyaza müraciət edərək, yenə sözüünə davam etdi: – Deməli, sən, əzizim, hələ onlardan üzr də istəyirsən – “təqsirliyəm, guya, günahkaram ki, sizə kapital təklif etməyə cəsərət etmişəm”. – Lizaveta Prokofyevna qəflətən Lebedevin bacıoğlusuna acıqlandı: – Sən niyə gülürsən, ay ədəbaz gopçu! – “Biz, guya ki, kapitaldan imtina edirik, biz xahiş etmirik,

tələb edirik!” Guya, heç bilmir ki, bu idiot öz dostluq və kapitallarını onlara təklif etmək üçün günü sabah yenə onların yanına yüyürəcək! Axı gedəcəksən! Gedəcəksən, yoxsa yox?

Knyaz yavaşdan və itaətkarlıqla dedi:

– Gedəcəyəm.

Lizaveta Prokofyevna yenə Doktorenkoya sarı döndü:

– Eşitdinizmi! Axı sən elə buna da ümid edirsən. Axı pullar, heç fərqi yoxdur, elə bil ki, sənin cibindədir; ona görə də ədəbazlıq edirsən, bizi azdırırsan... Yox, mənim əzizim, get ayrı axmaqlar tap, amma mən sizin nə yuvanın quşu olduğunuzu görürəm... Sizin bütün oyununuzu başa düşürəm!

Knyaz:

– Lizaveta Prokofyevna! – deyə dilləndi.

Knyaz Ş. mümkün qədər sakitliklə və gülümsəyərək dedi:

– Gedək buradan, Lizaveta Prokofyevna, çox gecdir, elə knyazı da özümüzə aparaq.

Qorxmuş qızlar kənarında dayanmışdılar, generalın canına qorxu düşmüşdü; ümumiyyətlə, hamı heyrətlənmişdi. Bir az uzaqda dayanan bəzi adamlar oğrun-oğrun gültür və pıçıldışırdılar; Lebedevin sifətində misilsiz sevinc və fərəh ifadəsi təzahür edirdi.

Lebedevin çasmış bacioglusu mənalı-mənalı dedi:

– Biabırçılıq və hərəc-mərclik, möhtərəm xanım, hər yerdə var.

Lizaveta Prokofyevna isteriyalı kimi, kinli-kinli dedi.

– Ancaq bu cür biabırçılıq olmaz! İndi sizin aranızda olan hərəc-mərclik heç yerdə olmaz; beləsi olmaz, mənim əzizim, – Lizaveta Prokofyevna onu dilə tutub yola gətirmək istəyənlərə qışqırdı: – Əşi, siz məndən əl çəkəcəksinizmi; yox, Yevgeni Pavloviç, siz özünüz bu saat dediniz ki, müdafiəçinin özü də məhkəmədə demişdir ki, yoxsul olmağa görə altı nəfəri öldürməkdən də təbii bir şey yoxdur; onda, demək, doğrudan da, dünyanın axındır. Bunu hələ eşitməmişdim. İndi mənim üçün hər şey aydın oldu! Bəs bu pəltək, məgər o, adamın başını kəsməz? (Lizaveta Prokofyevna ona fövqəladə heyrətlə baxan Burdovskini göstərdi.) Mən mərc gələrəm ki, kəsər! O, sənin on min manat pulunu, ola bilsin, qəbul etməz, yəqin, vicdanla da götürməz, amma gecə gəlib başını kəsər, pulları da mücrüdə çıxarar. Vicdanla çıxarar! Bu, onun üçün namussuzluq deyil! Bu, “nəcib ümitsizlik ehtirasıdır”, bu “inkar”dır, yaxud da kim bilsin nədir...

Tfu, hər şey tərsinədir, hər şey kəlləmayallaqdır. Evdə qız böyüyür, nəgahən görürsən, küçənin ortasında atılıb minir arabaya: “Anacan, – deyir, – mən bu günlərdə filan Karlıça, yaxud da İvanıça ərə getmişəm, əlvidal!” Sizcə, bu cür hərəkət etmək məgər yaxşıdır? Ehtirama layıqdır, təbiidir? Qadın məsələsidir? Bax, bu çocuq (o, Kolyanı göstərdi), hələ o da bir az əvvəl mübahisə edirdi ki, “qadın məsələsi” elə bu deməkdir. Elə fərz edək ki, anan axmaq olub, heç olmazsa sən, hər halda, onunla insan kimi rəftar elə!.. Siz nədən ötrü bayaq burnunuzu dik tutub içəri girmişdiniz? “Hünəriniz var, yaxınlaşın”: biz gəlirik, “bizə bütün hüquqları verin, amma özün bizim qarşımızda cıncırını da çıxarmağa cəsarət etməməlisən. Bizə hətta heç görünməmiş hörmət və ehtiram göstərilməlidir, amma biz sənənlə ənalçaq nöker kimi rəftar edib, adam yerinə qoymayacağıq!” Həqiqət axtarırlar, haqqa tərəfdarlıq edirlər, amma özləri ona məqalədə kafir kimi iftiralər yağdırıblar. “Xahiş etmirik, tələb edirik; özü də, bizdən heç bir minnətdarlıq kəlməsi də eşitməyəcəksiniz, ona görə ki, siz bunu öz xüsusi vicdan borcunuzu yerinə yetirmək üçün edirsiniz!” Əcəb ibrət dərşidir. Bəs axı sənəin tərəfindən heç bir minnətdarlıq olmayacağısa, onda axı bunun cavabında knyaz da sənə deyə bilər ki, o da Pavlişşevə qarşı heç bir minnətdarlıq hissi duymur; ona görə ki, Pavlişşev də öz vicdan borcunu yerinə yetirmək üçün yaxşılıq edirdi. Halbuki sən onun Pavlişşevə qarşı bəslədiyi ancaq bu minnətdarlıq duyğusuna ümid edirdin: axı o ki səndən pul borc almırdı, sənə borclu deyil; bəs onda sən minnətdarlıqdan başqa nəyə ümid edirdin? Bəs necə olur ki, sən özün bu minnətdarlıqdan imtina edirsən? Divanələr! Cəmiyyəti ona görə vəhşi və qeyri-bəşəri hesab edirlər ki, o, aldadılmış qızı rüsvay edir. Axı bir halda ki, sən cəmiyyəti vəhşi və rəhmsiz hesab edirsən, onda, deməli ki, qızın bu cəmiyyətdən əzaba düçar olmasını etiraf edirsən. Bir halda ki, qız əzab çəkir, bəs onda necə olur ki, sən özün onu qəzetlərdə bu cəmiyyət qarşısına çıxarıb, rüsvay edərək tələb edirsən ki, bu, ona əzab verməsin? Divanələr! Şöhretpərəstlər! Nə Allaha inanırlar, nə də İsayə! Axı şöhretpərəstlik və təkəbbür duyğusu lap sizin qanınıza işləyib; iş o yerə gəlib çatacaq ki, siz bir-birinizin ətini yeyəcəksiniz; mən bunu irəlicədən xəbər verirəm. Məgər bu anlaşılmazlıq deyilmi, hərc-mərclik deyilmi; məgər bu biabırçılıq deyilmi? Hələ bundan sonra da bu abırsız özünü qabağa verib onlardan üzr istəyir! Əşi,

sizin kimiləri nə qədərdir? Niyə gülürsünüz; ona görə gülürsünüz ki, sizinlə bir yerdə oturub özümü rüsvay etmişəm? Axı daha keçmiş ola, rüsvay etmişəm, daha çarə yoxdur!.. Mənə baxıb gülmə, pinti! (Lizaveta Prokofyevna birdən İppolitə hücum etdi.) Özünün nəfəsi zorla çıxır, amma başqalarının əxlaqını pozur. Sən mənim himayəkarlıq etdiyim o uşağın əxlaqını pozubsan (general arvadı yenə Kolyanı göstərdi), o ancaq səndən danışır; ona ateizm öyrədirsən, sən Allaha inanmırsan; hələ səni yaxşıca kötəkləmək olar, lütfkar cənab, əşi, tfu sizə!.. Knyaz Lev Nikolayeviç, demək, sabah onların yanına gedəcəksən, gedəcəksənmi? – deyə qadın az qala boğula-boğula knyazdan yenə soruşdu.

– Gedəcəyəm.

– Bundan sonra mən səni heç tanımaq da istəmirəm! – O, cəld dönüb getmək istəyərkən, birdən yenə qayıtdı. – Bu allahsızdımı yanına gedəcəksən? – Qadın İppoliti göstərdi. – Əşi, sən niyə mənə gülürsən! – deyə Lizaveta Prokofyevna özündən çıxmış halda qışqıraraq birdən cəld İppolitə yanaşdı; qadın onun kinayəli təbəssümünə dözə bilməmişdi.

Birdən hər tərəfdən səslər ucaldı:

– Lizaveta Prokofyevna! Lizaveta Prokofyevna! Lizaveta Prokofyevna!

Aqlaya qışqırdı:

– Maman, ayıbdır!

Lizaveta Prokofyevna cəld İppolitə yanaşaraq nədənsə onun qolundan möhkəm yapışmışdı, nədən ötrü belə etdiyi məlum deyildi; qadın onun qarşısında dayanıb, hiddətli baxışlarını oğlanın üzünə zilləmişdi.

İppolit sakitcə və arxayın cavab verdi:

– Narahat olmayın, Aqlaya İvanovna, narahat olmayın, sizin maman baxıb başa düşər ki, can verən adama hücum etmək olmaz... mən nə üçün güldüyümü izah etməyə hazırım... icazə verilə, şad olaram...

Bu dəm birdən onu dəhşətli öskürək tutdu, o, bir dəqiqə öskürəyini kəsə bilmədi.

Lizaveta Prokofyevna oğlanın qolunu buraxaraq:

– Axı ölür, amma yenə də natiqlik edir! – dedi. İppolit dodaqlarındakı qanı silirdi, qadın isə ona baxdıqca dəhşətə gəlirdi. – Əşi, sənə heç danışmaqmi olar!? Sənə gedib uzanmaq lazımdır.

İppolit yavaşdan, xırılda-xırılda və az qala pıçılı ilə cavab verdi:

– Elə də olacaq, mən bu gün qayıdan kimi uzanacağıam... iki həftədən sonra mən, özümə məlumdur ki, öləcəyəm... Mənə keçən həftə B-n özü dedi... İndi hərgah müsaidə etsəniz, mən vidalaşırken sizə iki kəlmə söz deyərdim.

Lizaveta Prokofyevna qorxmuş halda qışqırdı:

– Əşi, sən dəli olubsan nədir? Boş sözdür! Müalicə olunmaq lazımdır, indi nə söhbət! Get, get, uzan!..

İppolit gülümsədi:

– Uzanacağıam, bəs axı daha ölənə qədər ayağa qalxmayacağıam; mən hələ dünən belə uzanıb, daha ölənə qədər qalxmaq istəmərdim, ancaq nə qədər ki, qıçlarım hərəkət edir, bunu biri günə qədər təxirə salmaq qərarına gəldim... belə etdim ki, bax onlarla bu gün buraya gəlim... Ancaq yamanca yorulmuşam...

– Otur, otur, niyə ayaqüstə dayanıbsan! Bu da stul, – deyə Lizaveta Prokofyevna cəld gedib özü ona stul gətirdi.

İppolit yavaşdan sözüənə davam etdi:

– Təşəkkür edirəm, siz də üzbəüzdə oturun, söhbət edək... biz mütləq söhbət etməliyik, Lizaveta Prokofyevna; indi bunu artıq mən təkid edirəm... – İppolit yenə ona baxıb gülümsədi. – Nəzərə alın ki, bu gün həm havada, həm də adamlarla sonuncu dəfə vaxt keçirirəm; iki həftədən sonra isə, yəqin, qara torpağın altında olacağam. Deməli, bu həm insanlarla, həm də təbiətlə, bir növ, vidalaşmaq olacaq. Mən çox da həssas və ürəyiuxa adam deyiləm, ancaq təsəvvür edin ki, bütün bu əhvalatın burada – Pavlovskda baş verməsinə çox şadam: heç olmazsa yarpaq açmış ağaclara baxmaq olur.

Lizaveta Prokofyevna getdikcə daha artıq qorxurdu:

– Əşi, indi nə söhbətbazlıqdır; sənin bütün bədənin titrətmə içindədir. Bayaq cır səsinlə qışqırıb, səs-küy salırdın, indi zorla nəfəs alırsan, səsin tutulub!

– Bu saat dincələcəyəm. Siz nə üçün mənim son arzumu rədd etmək istəyirsiniz? Siz bilirsinizmi, Lizaveta Prokofyevna, mən çoxdan sizinlə birtəhər görüşüb söhbət etməyi arzulayırdım, sizin haqqınızda... Kolyadan çox şey eşitmişəm; axı məni yaddan çıxarmayan təkcə odur... Siz orijinal qadınsınız, çox qəribə qadınsınız; bunu indi özüm də gördüm... Siz bilirsinizmi ki, mən sizi həтта bir az sevirdim.

– Aman Allah, aman, doğrusu, az qala onu vuracaqdım.

– Sizi Aqlaya İvanovna saxladı; axı mən səhv etmirəm, deyilmi?

O, sizin qızınız Aqlaya İvanovna deyilmi? O çox gözəldir; onu heç vaxt görməmişəm, ancaq bayaq gələndə ilk nəzərdən başa düşdüm ki, odur. Qoyun heç olmazsa həyatımda son dəfə dilbər gözələ tamaşa edim, – deyə İppolit nə isə yöndəmsiz, əcaib tərzdə gülümsədi, – bax knyaz da buradadır; sizin əriniz də, bütün cəmiyyət də. Siz nə üçün mənim son arzumu rədd edirsiniz?

Lizaveta Prokofyevna:

– Stul! – deyə qışqırdı, lakin özü stul götürüb İppolitın qarşısında əyləşdi. – Kolya, – deyə o əmr etdi, – sən mütləq, dərhal onunla yollanarsan, onu ötürərsən, sabah isə mütləq mən özüm...

– Siz icazə versəydiniz, mən knyazdan bir fincan çay istəyirdim... Mən çox yorulmuşam. Bilirsinizmi nə var, Lizaveta Prokofyevna, siz, gerek ki, knyazı özünüzlə çay içməyə aparmaq istəyirdiniz; burada qalın, bir yerdə vaxt keçirək, knyaz isə, yəqin, bizim hamımıza çay verər. Bağışlayın ki, belə sərəncam verirəm... Lakin axı sizi tanıyıram, siz mehribansınız, knyaz da həmçinin... Biz hamımız gülməli dərəcədə ən mehriban insanlarıq...

Knyaz həyəcanlandı, Lebedev otaqdan yüyürə-yüyürə çıxdı, Vera onun arxasınca qaçdı.

General arvadı qətiyyətlə dedi:

– Doğru deyirsən, ancaq yavaş danış, özün də coşma. Sən məni rəhmə gətirdin... Knyaz! Sənin evində mənim çay içməyimə sən layiq deyilsən, ancaq, yaxşı, qoy belə olsun; heç kəsdən üzr istəməyəcəyəm, lakin qalırım! Heç kəsdən üzr istəmərəm! Boş sözdür!.. Bununla belə, mən səni danlamışamsa, knyaz, onda məni bağışla, bir də ki, hərgah istəyirsənsə, bağışla. Həm də mən heç kəsi məəttəl eləmirəm, – deyə Lizaveta Prokofyevna acıqlı-acıqlı, qəzəblə birdən ərinə və qızlarına müraciət etdi; elə bil ki, onun qarşısında nə üçünsə, son dərəcə müqəssir olan məhz onlar idi, mən evə tək də gedə bilərəm...

Lakin ona sözünü bitirməyə aman vermədilər. Hamı məmnuniyyətlə yanaşdı onu dövrəyə aldı. Knyaz dərhal hamıdan xahiş etdi ki, qalıb çay içsinlər; özü də üzr istədi ki, indiyə qədər çay dəsgahı yadına düşməyib, hətta general da böyük iltifat göstərüb burnunun altında nə isə təsəlliverici bir şey dedi, sonra da Lizaveta Prokofyevnadan

lütfkarlıqla soruşdu: “Eyvanda sizə soyuq dəyməzmi?” O, az qala hətta İppolitdən soruşacaqdı: “Üniversitetdə çoxdanmı oxuyursan?” Lakin soruşmadı. Yevgeni Pavloviçlə knyaz Ş. birdən fəvqəladə lütfkar oldular; özlərini şən göstərdilər; Adelaida ilə Aleksandranın çöhrələrindən heyrət ifadəsi hələ də çəkilməmişdi, buna baxmayaraq, hətta məmnun görünürdülər; sözün qıyası, görünür, Lizaveta Prokofyevnanın böhranlı dəqiqələrinin keçməsinə hamı sevinirdi. Təkcə Aqlaya qaşlarını çatıb, bir az kənarında dinməzəcə oturdu. Məclisdəkilərdən heç kəs getmədi; heç kəs, hətta general İvolgin də getmək istəmədi, bununla belə, Lebedev sözarası ona nə isə pıçıldadı; deyəsən, o qədər də xoşagələn söz deməmişdi, ona görə ki, general dərhal hara isə bir bucağa çəkildi. Knyaz heç kəsi yaddan çıxarmayaraq, Burdovskiye də, onun dəstəsinə də yanaşib çaya dəvət edirdi. Onlar sınıqlarını sallamışdılar, mızıldaya-mızıldaya dedilər ki, İppoliti gözləyəcəklər; o saat da eyvanın uzaq bir bucağına çəkilib yenə də hamısı sıra ilə oturdular. Görünür, Lebedev çayı çoxdan özü üçün hazırlayıbmış, ona görə ki, dərhal gətirdi. Saat on biri vurdu.

X

İppolit Vera Lebedevanın ona verdiyi bir fincan çayla dodaqlarını islatdı; fincanı balaca masanın üstünə qoyaraq, birdən utanmış kimi, çəkinə-çəkinə ətrafına göz gəzdirdi. İppolit nə isə əcaib tərzdə tələsik dedi:

– Bir bura baxın, Lizaveta Prokofyevna, bu fincanlara: bunlar çini fincandır, özü də, deyəsən, əla çinidir; bu fincanlar Lebedevin evində həmişə dolabda, şüşə altında bağlı saxlanır, adətən, heç vaxt ortaya çıxarılmır... Bu onun arvadının cehizidir... Onlarda adət belədir... İndi, budur, həmin fincanlarda bizə çay verib; o qədər sevinib ki, bunu, əlbəttə, sizin şərəfinizə edib...

O, yenə nə isə əlavə etmək istəyirdi, lakin çaşdı. Yevgeni Pavloviç birdən knyazın qulağına pıçıldadı:

– Axırda oğlan utandı; mən elə bu cür də olacağını bilirdim! Axı, deyəsən, bu təhlükəlidir, hə? İndi acıqla elə əcaib bir hərəkət edər ki, Lizaveta Prokofyevna, yəqin, davam gətirməz. Onun utancaqlığı bunu sübut edən ən düzgün əlamətdir.

Knyaz ona sualedici nəzərlə baxdı.

Yevgeni Pavloviç əlavə etdi:

– Siz əcaib hərəkətdən qorxmursunuz? Axı mən də qorxmuram; hətta belə olmasını istəyirəm, mən, əslində, belə olmasını ancaq ona görə arzu edirəm ki, bizim mehriban Lizaveta Prokofyevna cəzasını çəksin, özü də mütləq günü bu gün, elə bu saat; bunsuz heç çıxıb getmək də istəmirəm. Siz, deyəsən, qızdırmalısınız.

Knyaz fikri dağınıq halda və hətta səbirsizliklə cavab verdi:

– Sonra, mane olmayın, hə, mən naxoşam. – Knyaz öz adının çəkildiyini eşitdi; İppolit onun haqqında danışdı.

İppolit isteriyalı kimi gülürdü:

– Siz inanmırsınız? Elə bu cür də olmalıdır, amma knyaz elə ilk sözdən inanar; buna heç zərrə qədər təəccüb də etməz.

Lizaveta Prokofyevna knyaza sarı döndü:

– Eşidirsənmi, knyaz? Eşidirsənmi?

Hamı gülürdü. Tələşda olan Lebedev irəli çıxaraq, Lizaveta Prokofyevnanın qarşısında vurnuxurdu.

– O deyir ki, bax bu əzilib-büzülən ədabaz, sənin ev sahibin... o cənabın bayaq sənin haqqında oxuduqları məqaləsini düzəldirmiş.

Knyaz heyərlə Lebedevə baxdı.

– Sən niyə dinmirsən? – Lizaveta Prokofyevna hətta ayağını yerə döydü.

Knyaz Lebedevi yenə də süzə-süzə burnunun altında dedi:

– Nə deyim, mən görürəm ki, o düzəliş edirmiş.

Lizaveta Prokofyevna cəld Lebedevə sarı döndü:

– Doğrudur?

Lebedev əlini ürəyinin üstünə qoyaraq, tərəddüd etmədən qəti cavab verdi:

– Həqiqətən, doğrudur, zati-aliləri!

Lizaveta Prokofyevna stuldan az qala dik atılacaqdı.

– Elə bil, lovğalanır!

Lebedev əlini köksünə çırpa-çırpa başını lap aşağı əyib burnunun altında dedi:

– Alçağam, alçağam!

– Əşi, sənin alçaq olmağından mənə nə! O elə bilir ki, alçağam deməklə canını qurtaracaq. Mən sənə bir də deyirəm, knyaz, bəs bu cür yaramaz adamlarla oturub-durmaq sənin üçün ayıb deyilmi? Bunu sənə heç vaxt bağışlamayacağam!

Lebedev inam və riqqətlə mızıldadı:

– Knyaz məni bağışlayar!

Birdən cəld yerindən qalxan Keller üzünü Lizaveta Prokofyevnaya tutub ucadan və aydın səsle dedi:

– Yalnız nəcibliyimə görə, yalnız nəcibliyimə görə, möhtərəm xanım, məsələnin üstünü açmadım; mən bədnam olmuş dostumun sirrini faş etməmək üçün bayaq düzəlişlər məsələsini demədim; baxmayaraq ki, lütfən siz özünüz eşitdiyiniz kimi, bizi pilləkəndən aşağı qovmağı təklif edən də o özü idi. Həqiqət naminə etiraf edirəm ki, doğrudan da, altı manat verib onu bu işə cəlb etdim; lakin qətiyyətlə üslubu düzəltmək üçün deyil, məhz çox cəhətdən mənə məlum olmayan faktları bilmək üçün ona mötəbər və xəbərdar bir şəxsiyyət kimi müraciət etmişdim. Ştibletlər haqqında, isveçrəli professorun evindəki iştaha barədə, iki yüz əlli manat əvəzinə əlli manat haqqında, sözün qıyası, bütün bu məlumat, bütün bu qruplaşdırma onunkudur; altı manat vermişəm, lakin üslubu düzəltməyib.

Gülüş səsləri getdikcə daha geniş yayılırdı; belə bir şəraitdə Lebedev dərin həyəcanla, səbirsizliklə və nə isə üzüntülü səsle onun sözünü kəsdi:

– Sizin nəzərinizə çatdırmalıyam ki, mən məqalənin ancaq birinci yarım hissəsini düzəltmişəm, lakin ortasına çatanda bizim fikirlərimiz bir-birilə uyğunlaşmadı; bir mülahizədən ötrü sözləşdik, ona görə də mən məqalənin ikinci hissəsini düzəltmədim; belə ki, orada savadsız nə varsa (ora isə savadsız yazılıb), onu mənim ayağıma yazmayın...

Lizaveta Prokofyevna qışqırdı:

– Gör bir o nəyin dərdini çəkir!

Yevgeni Pavloviç, Kellerə müraciət etdi:

– Müsəidənizlə, bir sualım var: məqaləni nə vaxt təshih edibsiniz?

Keller dedi:

– Dünən səhər, biz görüşüb, bir-birimizə sədaqətlə söz verdik ki, bu məsələni hər iki tərəf məxfi saxlayacaq.

– Özü də bu vaxt qabağında sürünə-sürünə səni inandırmaq istəyirdi ki, sənə qarşı sədaqətlidir! Əcəb rəzil adamlardır! Sənin Puşkinin mənə lazım deyil, sənin qızın da mənim yanıma gəlib-eləməsin!

Lizaveta Prokofyevna qalxmaq istəyirdi, lakin qəflətən əsəbiləşərək gülməkdə olan İppolitə dedi:

– Sən nə edirsən, mənim əzizim, sən məni burada lağa qoymaq fikrinə düşübsən!?

İppolit rişxəndlə gülümsədi:

– Allah eləməsin, lakin məni hər şeydən artıq heyrətləndirən sizin fəvqəladə qəribəliyinizdir, Lizaveta Prokofyevna; mən etiraf edirəm ki, Lebedev barədə qəsdən dedim; bilirdim ki, bu sizə, təkcə sizə ağır təsir edəcəkdir, ona görə ki, knyaz, həqiqətən, bağışlayacaq; özü də, yəqin, artıq bağışlayıb... Hətta, bəlkə, ağılında necə üzr istəməli olduğunu da fikirləşib; axı belədir, knyaz, doğru demirəmmi?

İppolitin nəfəsi tutulurdu, onun təəccüblü təşvişi getdikcə artırdı.

Lizaveta Prokofyevna onun danışığı ahənginə heyrət edərək qəzəblə:

– Hə, nə var?.. – dedi. – Hə?

İppolit sözüünə davam etdi:

– Sizin haqqınızda elə bu səpkidə çox şey eşitmişəm... böyük sevinc və şadlıqla... sizə fəvqəladə hörmət bəsləməyi öyrənmişəm.

O, bir şey haqqında danışır, lakin elə danışır ki, elə bil, həmin sözlərlə lap ayrı şey demək istəyirdi. Kinayə ilə danışır, eyni zamanda da, son dərəcə həyəcanlanır, özündən bədgüman adam kimi ətrafına göz gəzdirirdi, görünür, çaşır və kəlməbaşı özünü itirirdi; belə ki, bütün bunlar: onun vərəmli görkəmi, parlayan gözləri, əcaib və sanki, hiddətli baxışı qeyri-ixtiyari hamının diqqətini cəlb edirdi.

– Öz aramızda deyim ki, kübar cəmiyyət haqqında mən heç bir şey bilmədiyim üçün (bunu etiraf edirəm), bu işə təəccüb edərdim; axı bizim bayaqkı dəstəmizdə, sizə heç yaraşmayan cəmiyyətimizdə nəinki yalnız özünüz qaldınız, hətta bu... qızları da, hər şeyi romanlarda oxumuş olmalarına baxmayaraq, cəncəlli işə qulaq asmaq üçün burada saxladınız. Ola bilsin ki, bunu bilmirəm... ona görə ki, çaşırım, lakin təcrübəsiz bir uşağın xahişi ilə (hə, əlbəttə ki, uşaq, mən boynuma alıram) sizdən savayı kim qalardı; kim onunla axşamını keçirib... hər şeydə iştirak edərdi, özü də... elə bir adamla ki... ertəsi gün bunu xatırlayanda öz əməlinə xəcalət çəkərdi (mən başa düşürəm ki, fikrimi lazımcına ifadə edə bilmirəm). Bütün bunları fəvqəladə yüksək qiymətləndirir və sizə dərinədən hörmət edirəm; baxmayaraq ki, sizin əriniz, zati-alilərinin təkcə üzünün ifadəsindən görünür ki, bütün bunları onun heç də ürəyindən deyil... Xi-xi. – O lap çaşır hırlıdadı; özü də, birdən elə öskürməyə başladı ki, iki dəqiqə sözüünə davam edə bilmədi.

Lizaveta Prokofyevna ona acıqlı-acıqlı və heyrətlə baxıb laqeyd və kəskin ifadə ilə dedi:

– Lap nəfəsi kəsilir! Yaxşı, əziz uşaq, səninlə söhbət etdik, kifayətdir. Getmək vaxtıdır!

Səbri tamam tükənmiş, lap əsəbiləşmiş İvan Fyodoroviç qəflətən danışmağa başladı:

– Lütfkar cənab, indi mənə də müsaidə edin öz tərəfindən sizin nəzərinizə çatdırım ki, mənim arvadım burada, bizim ümumi dostumuz və qonşumuz olan knyaz Lev Nikolayeviçin mənzilindədir və hər halda, cavan oğlan, Lizaveta Prokofyevnanın hərəkətləri haqqında mühakimə yürütməyə, mənim üzümdə nə yazıldığını ucadan və gözümün içinə deməyə sizin qətiyyəni haqqınız yoxdur. Bəli. – Hər kəlmədən sonra daha artıq əsəbiləşən general sözünə davam etdi: – Həm də mənim arvadım burada qalıbsa, hər şeydən artıq, cənab, heyrətləndiyi üçün qalıb, əcaib gənclərə baxmaq üçün qalıb; aydın məsələdir ki, müasir gənclərin əcaib hərəkətləri indi hamıda maraq oyadır. Mən bəzən küçədə nəzəri cəlb edən bir şey görəndə tamaşa etmək üçün ayaq saxlayıram, indi də burada elə bu cür əcaib bir şeyə rast gəldiyim üçün qalmışam, lap... lap... lap...

Yevgeni Pavloviç ona kömək etdi:

– Nadir bir şeyə tamaşa etmək üçün.

Müqayisədə bir az çaşmış olan zati-ali sevindi.

– Çox əla və düz dediniz, məhz nadir bir şeyə tamaşa etmək üçün. Lakin mənə hər şeydən artıq heyrətləndirən və hərgah qrammatik cəhətdən belə demək mümkündürsə, hətta dərindən qüdsələndirici şey budur ki, siz, cavan oğlan, hətta onu da başa düşə bilməyibsiniz ki, Lizaveta Prokofyevna indi ona görə sizinlə qalmışdır ki, siz naxoşsunuz – hərgah siz, doğrudan da, ölürsünüzsə – necə deyərlər, rəhmi gəldiyi üçün. Sizin miskin sözlərinizə görə burada qalıb, cənab. Bunu da bilin ki, onun adına, mənlilik və nüfuzuna heç bir halda heç bir çirkab ləkə sala bilməz... – qızarıb pörtmüş general sözünü belə bitirdi, – Lizaveta Prokofyevna, hərgah getmək istəyirsənsə, onda bizim mehriban knyazımızla xudahafizləşib...

İppolit generala fikirli-fikirli baxaraq qəflətən onun sözünü kəsdi:

– Verdiyiniz dərs üçün sizə təşəkkür edirəm, general.

Səbri tükənmiş Aqlaya stuldan qalxaraq qəzəblə dedi:

– Gedək, maman, bu hələ uzunmu çəkəcək!..

Lizaveta Prokofyevna təkəbbürlə öz ərinə sarı dönüb dedi:

– Əzizim İvan Fyodoroviç, müsaidə etsəydin, ikicə dəqiqə də ləngiyərdik; mənə elə gəlir ki, onun bütün bədəni qızdırma içində yanır, özü də, sadəcə, sayıqlayır, mən buna əminəm; bu, onun gözlərindən görünür; onu bu vəziyyətdə qoymaq olmaz. Lev Nikola-yeviç! Bu gün onu Peterburqa çəkib aparmamaq üçün sənin mənzilində gecələyə bilərmə? “*Cher pirnce*”¹, siz darıxırsınız? – deyə Lizaveta Prokofyevna nə üçünsə nəgahan knyaz Ş.-yə müraciət etdi. – Bəri gəl, Aleksandra, saçlarını düzəlt, dostum.

Saçda düzəldilməli bir şey yox idi, buna baxmayaraq, o, Aleksandranın saçını düzəldərək üzündən öpdü; elə bunun üçün də çağırılmışdı.

Dalğınlıq vəziyyəti rəf olmuş İppolit yenə danışmağa başladı:

– Mən sizi şüurlu və mədəni qadın hesab edirdim... Hə! Nə demək istədiyim yadıma düşdü, – deyə, sanki, birdən nəyisə xatırlayaraq sevindi, – baxın Burdovski öz anasını səmimi olaraq müdafiə etmək istəyir, doğru deyilmi? Amma belə çıxır ki, özü də onu rüsvay edir. Bax knyaz, Burdovskiyə kömək etmək istəyir, ona dost kimi mehribanlıq göstərir, ona səmimi qəlblə kapital təklif edir, həm də, ola bilsin ki, sizlərdən hamınızın içərisində ona qarşı nifrət duyğusu bəsləməyən yeganə adamdır; halbuki bir-birinin qarşısında həqiqi düşmən kimi dayanan da onlardır... Ha-ha-ha! Sizcə, Burdovski öz anasına qarşı pis və kobud münasibət bəsləyir, buna görə siz hamınız ona nifrət edirsiniz, elə deyilmi? Elədirmi? Elədirmi? Axı siz hamınız qəşəng və zərif formalar xoşlayırsınız, ancaq bunun qeydinə qalırırsınız, doğrudurmu? (Mən çoxdan belə hesab edirdim ki, ancaq bunun qeydinə qalırırsınız!) Elədirsə, onda bilin ki, sizlərdən heç kəs öz anasını, bəlkə, Burdovski kimi sevməmişdir! Knyaz, bilirəm ki, siz Burdovskinin anasına Qaneçka ilə xəlvəti pul göndəribsiniz, ona görə mən mərc gələ bilərəm (xi-xi-xi! – İppolit isteriyalı kimi qəhqəhə ilə gülürdü), mərc çəkişə bilərəm ki, indi Burdovski özü nəzakətsiz formada hərəkət etdiyinizə görə və anasına qarşı hörmətsizliyiniz üstündə sizi ittiham edəcək, vallah, belədir, ha-ha-ha!

Bu dəm yenə onun nəfəsi tənğişdi, öskürməyə başladı.

Nigaran baxışlarını ondan çəkməyən Lizaveta Prokofyevna səbirsizliklə onun sözünü kəsdi:

---

¹ Əzizim knyaz

– Hə, vəssalam? İndi daha qurtardın, hər şeyi dedin? Di yaxşı, indi get yat, sən qızdırmalısan. Aman Allah! O hələ yenə danışır! İppolit birdən nigaran və əsəbi halda Yevgeni Pavloviçə müraciət etdi:

– Siz, gərək ki, gülürsünüz? Siz nə üçün daim mənə baxıb kinayə ilə gülürsünüz? Mən görürəm ki, siz daim mənə baxıb kinayə ilə gülürsünüz.

– Mən ancaq sizdən soruşmaq istəyirdim, cənab... İppolit... bağışlayın, mən sizin familiyanızı unutmuşam.

Knyaz dedi:

– Cənab Terentyev.

– Hə, Terentyev, sizə təşəkkür edirəm, knyaz, bayaq demişdiniz, ancaq mənim yadımdan çıxdı... Sizdən soruşmaq istəyirdim, cənab Terentyev, düzgünmü eşitmişəm – guya, siz bu fikirdəsiniz ki, pəncərədən xalqla ancaq on beş dəqiqə danışmağınıza bənddir, xalq elə o saat bütün məsələlərdə sizinlə razılaşar, elə o saat da sizin arxanızca gedər?

İppolit nəyi isə yadına salırmış kimi cavab verdi:

– Çox ola bilər ki, demişəm... mütləq demişəm! – deyə İppolit yenə də dirçəldi. Yevgeni Pavloviçə cürətlə baxıb nəgahən əlavə etdi: – Nə olsun ki?

– Qətiyyənlə heç bir şey, mən ancaq fikri tamamlamaq üçün, məlumat kimi dedim.

Yevgeni Pavloviç susdu, lakin İppolit nigaran halda hələ də ona baxırdı.

Lizaveta Prokofyevna Yevgeni Pavloviçə dedi:

– Hə, nə oldu, qurtardın, yoxsa yox? Tez ol qurtar, atam, onun yatmaq vaxtıdır. Yoxsa qurtara bilmirsən? (Lizaveta Prokofyevna yamanca dilxor olmuşdu.)

Yevgeni Pavloviç gülümsəyərək sözüünə davam etdi:

– Mən, şübhəsiz, bunu əlavə etməyi çox istərdim ki, cənab Terentyev, sizin yoldaşlarınızdan bütün eşitdiklərim, həm də bu saat sizin, şübhəsiz, böyük bir istedadla şərh etdiyiniz bütün şeylər, fikrimcə, hər şeydən əvvəl və hər şeydən savayı hüququn təntənəsi nəzəriyyəsinə münqar olur, eləmi? Hətta qalan nə varsa hamısını rədd edirsiniz, hətta, ola bilsin, hüququn nədən ibarət olduğunu tədqiq etməkdən əvvəl mövcud olan şəraiti də inkar edirsiniz! Bəlkə, səhv edirəm?

– Əlbəttə, səhv edirsiniz, mən hətta sizi başa düşmürəm... sonra?

Küncdə oturanlar da donquldandılar. Lebedevin bacioğlusu burnunun altında nə işə yavaşdan mırıltıladı. Yevgeni Pavloviç sözünə davam etdi:

– Sonra, demək olar, heç bir şey, mən ancaq onu demək istəyirəm ki, bunun nəticəsində məsələ bilavasitə zor işlətmək hüququna çevrilə bilər, yəni iş, əslində, fərdi zorakılığa və şəxsi istək hüququna çevrilə bilər; bu məsələ dünyada çox zaman elə bu cür şəkil alıb. Bəs axı Prudon zor işlətmək hüququ üzərində dayanmışdı. Amerika müharibəsində bir çox ən qabaqcıl liberallar özlərini plantatorların tərəfdarı elan etdilər, o mənada ki, zənci zəncidir, ağ irqdən alçaqdır, deməli, zor işlətmək hüququ cənabların ixtiyarındadır...

– Nə olsun?

– Yəni, deməli, siz zor işlətmək hüququnu inkar etmirsiniz?

– Sonra?

– Siz əsl ardıcıl adamsınız; ancaq onu sizin nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm ki, zor işlətmək hüququ ilə pələnglər və timsahlar hüququ arasında, hətta Danilov və Qorskiyə qədər məsafə çox azdır.

– Bilmirəm; sonra?

İppolit Yevgeni Pavloviçin çox sözünü qulaqardına verirdi, ona “yaxşı”, “sonra” desə də, bunu diqqət edib maraqla göstərməyinə görə deyil, sanki, daha artıq ona görə deyirdi ki, bu cür cavab verməyə əvvəlki söhbətlərdə adət etmişdi.

– Sonra daha heç bir şey... vəssalam...

İppolit heç gözlənilmədən qəflətən sözünü belə bitirdi:

– Bununla belə, mənim sizə acığımı tutmur, – həm də (yəqin, nə etdiyini özü də başa düşmədən) hətta gülümsəyib əlini ona sarı uzatdı. Yevgeni Pavloviç əvvəlcə heyrət etdi, lakin elə bil əfv olunmasını qəbul edirmiş kimi ona uzadılan əl ən ciddi tövrlə toxundu.

O, yenə də həmin ikimənalı ehtiram ahəngi ilə dedi:

– Sizin mənə danışmaq üçün verdiyiniz imkan və diqqətə görə sizə öz minnətdarlığımı əlavə etməyə bilmərəm; ona görə ki, mənim bir çox müşahidələrimə əsasən, bizim liberalımız heç vaxt heç kəsin öz xüsusi mülahizə və əqidəsinin olmasına dözə bilmədiyi kimi, öz opponentinə söyüşlə, yaxud da hətta bundan daha pis bir şeylə cavab verməyə də bilmir...

General İvan Fyodoroviç dedi:

– Siz bunu lap düz dediniz, – o, əllərini dalına qoyub, qanı lap qaralmış halda eyvanın qapısına sarı çəkildi; özü də dilxorluqdan əsnədi.

Lizaveta Prokofyevna qəfildən Yevgeni Pavloviçə dedi:

– Di yaxşı, kifayətdir, atam, siz məni lap təngə gətirdiniz...

İppolit ətrafına çaşmış halda göz gəzdirərək qəflətən fikirli-fikirli və az qala qorxaraq ayağa qalxdı:

– Vaxtdır, mən sizi ləngitdim; sizə hər şeyi demək istəyirdim... elə güman edirdim ki, hər şeyi... son dəfə... bu, fantaziya idi...

Görünürdü ki, o, tez-tez həyəcanlanıb coşur, demək olar, əsl sayıqlama halından qəflətən bir neçə anlığa ayılır, birdən tam şüurlu olaraq, bir sıra şeyi yadına salır, əksər halda qırıq-qırıq danışır; ola bilsin ki, bunlar onun uzun sürən, cansıxıcı naxoşluq saatlarında, tək-tənha çarpayıda uzandığı vaxtlar, yuxusuz gecələrdə fikrindən keçirib əzbərlədiyi şeylər idi.

O, birdən kəskin tərzdə dedi:

– Yaxşı, əlvida! Siz elə bilirsiniz, mən sizə əlvida deməyə çətinlik çəkmirəm? Ha-ha! – O, özünün müşkül və xoşagəlməz sualına özü də qəmli-qəmli gülümsədi; sonra da qəfildən demək istədiyini qətiyyənlə deyə bilmədiyi üçün, sanki, qəzəblənərək ucadan və əsəbi halda dedi: – Zati-aliləri! Sizdən xahiş edirəm, məni bu cür şərəfə layiq hesab etsəniz, mənim dəfnimə buyurasınız... General qarışıq hamınızı dəvət edirəm, cənablar!..

O yenə güldü; lakin bu artıq divanə gülüşü idi; Lizaveta Prokofyevna qorxmış halda ona yanaşaraq, qolundan yapışdı. İppolit ona elə o cür gülə-gülə diqqətlə baxırdı, lakin bu gülüş, elə bil, sabitləşmiş, onun üzündə nə isə donub qalmışdı.

İppolit Lizaveta Prokofyevnadən ciddi soruşdu:

– Siz bilirsinizmi ki, mən buraya ağacları görmək üçün gəlmişəm? Bax bunları... (O, parkın ağaclarını göstərdi.) Bu, gülməli deyil ki? Burada gülməli bir şey yoxdur ki, hə? – bunu deyib birdən fikrə getdi, sonra bir an keçmiş başını qaldırıb, adamlara təəccüblə baxıb kimi isə axtardı. O, Yevgeni Pavloviçi axtarırdı; Yevgeni Pavloviç isə yaxında, sağ tərəfdə, əvvəlki yerindəcə dayanmışdı, lakin İppolit bunu unudaraq hər tərəfə göz gəzdirdi. Nəhayət, onu tapdı. – Hə, siz getməyibsiniz! Siz bayaq daim gülürdünüz ki, mən pəncə-

rədən on beş dəqiqə danışmaq istəmişəm... Ancaq siz onu bilirsinizmi ki, mən on səkkiz yaşında deyiləm: mən yataqda o qədər uzanmışam, pəncərəyə o qədər tamaşa etmişəm. Hər şey barədə, hamı barədə... o qədər düşünmüşəm ki... Ölüünün yaşı olmaz, siz bunu bilirsiniz. Mən bu barədə hələ keçən həftə, gecə oyananda fikirləşmişdim... Bilirsinizmi, siz hər şeydən artıq nədən qorxursunuz? Siz bizə nifrət etsəniz də, hər şeydən artıq bizim səmimiyyətimizdən qorxursunuz! Bu barədə də elə o vaxt, gecə yataqda fikirləşmişdim... Lizaveta Prokofyevna, siz elə bilirsiniz, bayaq mən sizə gülmək istəyirdim? Yox, sizə gülmürdüm, sizi ancaq tərifləmək istəyirdim... Kolya deyirdi ki, knyaz sizi uşaq adlandırıb... bu yaxşıdır... Əşi, mən nə demək istəyirdim... yenə nə isə demək istəyirdim...

O, əllərini üzünə tutub fikrə getdi.

– Yadıma düşdü; bayaq siz vidalaşanda birdən fikirləşdim: bax, bu adamları mən bir də heç vaxt görməyəcəyəm, heç vaxt! Ağacları da həmçinin – təkçə... mənim pəncərəmlə üzbəüz Meyerin evinin qırmızı kərpic divarı mövcud olacaq... di gəl bütün bunları onlara danış... deyə bilərsənsə de; bax, gözəl, dilbər xanım... axı sən ölüsən, özünü ölülərə təqdim et, de ki, “ölü hər şey deyə bilər”... Həm də knyaginya Mariya Alekseyevna səni danlamaz, ha-ha! Siz gülmürsünüz ki! – O, hamıya şübhə ilə göz gəzdirdi. – Bilirsinizmi, yataqda ağılıma çox fikir gəlirdi... Bilirsinizmi, inandım ki, təbiət masqaracıdır, çox gülməlidir... Siz bayaq dediniz ki, mən ateistəm, onu bilirsinizmi ki, bu təbiətdir... – O, birdən hamıya göz gəzdirərək qəmli-qəmli, hiddətlə dedi: – Nə üçün yenə gülmürsünüz? Siz dəhşətli dərəcədə amansızsınız! – O sanki qəfil bir şey də xatırlayıb, sözünü tamamilə başqa bir ahənglə, ciddi və inamla bitirdi: – Mən Kolyanın əxlaqını pozmurdum.

Lizaveta Prokofyevna az qala iztirabla dedi:

– Burada heç kəs, heç kim sənə gülmür, sakit ol! Sabah təzə həkim gələcək, o biri səhv edib; əşi, otur, ayaqüstə dayana bilmirsən! Sayıqlayırsan... Bəs indi biz onunla necə edək! – General arvadı onu kresloya əyləşdirərək, əl-ayaq edirdi. Qadının yanağında göz yaşı parladı.

İppolit lap mat qalıb dayandı; əlini qaldırdı, qorxa-qorxa irəli uzadıb, bu göz yaşına toxundu. O nə isə uşaq təbəssümü ilə gülümsədi.

İppolit sevincək dedi:

– Mən... sizi... siz bilmirsiniz, mən sizi necə sevirəm... Bax o, Kolya mənə sizin haqqınızda həmişə böyük fərəh və məftunluqla danışırdı... Mən onun fərəhini, məftunluğunu xoşlayıram. Onun əxlaqını pozmurdum! Mən yanımda ancaq onu saxlayıram... mən hamını saxlamaq istəyirdim, hamını, lakin onlardan heç kəs yanımda deyildi; heç kəs yox idi... Mən xadim olmaq istəyirdim, mənim buna haqqım var idi... Bilsəydiniz, nə qədər şey istəyirdim? İndi heç bir şey istəmirəm, heç bir şey arzulamaq istəmirəm; özümə söz vermişəm ki, daha bir də heç nə istəməyim; qoy, qoy həqiqəti mənsiz axtarsınlar! Bəli, təbiət masqaraçısıdır! – O, birdən qızışmış dedi: – Axı o nə üçün, nədən ötrü ən yaxşı məxluqları ona görə yaradır ki, sonra onları lağa qoysun? Bəs axı o, elə etdi ki, yer üzündə kamillik mücəssəməsi sayılan yeganə məxluqu... bu təbiət elə etdi ki, onu insanlara göstərərək, nəyin ucbatından hədsiz qanlar axmış olduğunu ona dedirdi; hərgah bütün bu qan hamısı birdən axıdılmış olsaydı, insanlar, yəqin ki, qan içində boğulardılar! Ah, yaxşı ki, mən ölürəm! Təbiət elə aldadır ki, yəqin, mən də dəhşətli bir yalan söyləyərdim!.. Mən heç kəsin əxlaqını pozmurdum... Bütün insanların səadəti naminə, həqiqəti kəşf etmək naminə, bu həqiqəti elan etmək naminə yaşamaq istəyirdim... Pəncərədən Meyerin divarına baxıb, ancaq on beş dəqiqə danışmaq haqqında düşünürdüm; özü də hamını, hamını inandırmaq istəyirdim, halbuki həyatımda bircə dəfə, camaatla deyil, sizinlə rastlaşdım! Nəticəsi bəs nə oldu? Heç bir şey! O oldu ki, siz mənə nifrət edirsiniz! Deməli, lazım deyiləm, deməli, axmağam, deməli, vaxtdır! Özüm də heç bir xatirə qoya bilmədim! Nə bir səs, nə bir iz, nə də bir iş; heç bir etiqad yaymadım!.. Axmağa gülməyin! Yaddan çıxardın! Hər şeyi yaddan çıxardın... xahiş edirəm, unudun, belə amansız olmayın! Siz onu bilirsinizmi ki, hərgah bu vərəmə mübtəla olmasaydım, mən özüm özümü öldürərdim...

O, deyəsən, hələ çox şey demək istəyirdi, lakin sözünü bitirmədi: kresloya əyləşib, üzünü əlləri ilə örtərək, balaca uşaq kimi ağlamağa başladı.

Lizaveta Prokofyevna:

– Di indi əmriniz nədir, onunla necə edək? – deyərək cəld İppolitə yanaşdı, başını qucaqlayıb, bərk-bərk sinəsinə sıxdı. İppolit

hönküre-hönküre ağlayırdı. – Di... di yaxşı. Di ağlama, di yaxşı, kifayətdir, sən mehriban oğlansan, Allah səni avamlığına görə bağışlayacaq, di yaxşı, bəsdir, cəsəətli ol... Bir də ki, sonra xəcalət çəkəcəksən...

Başını qaldırmağa çalışan İppolit:

– Mənim orada, – dedi, – mənim orada qardaşım və bacılarım var, balaca, yoxsul, məsum uşaqlardır... Qadın onların əxlaqını pozacaq! Siz müqəddəssiniz, siz... özünü uşaqsınız, onları xilas edin! Uşaqları o qadının əlindən alın... o qadın... biabırçılıqdır... Amandır, onlara kömək edin. Allah bunun sizə yüz qat artıq əvəzini verər, Allah eşqinə, İsa xatirinə!..

Lizaveta Prokofyevna əsəbi halda qışqırdı:

– İvan Fyodoroviç, nəhayət, deyin görüm, axı indi nə edək, lütf edin, öz möhtəşəm sükutunuzu pozun! Hərgah siz həll etməsəniz, onda sizə xəbərdarlıq edirəm, burada özüm gecələyəcəyəm; bir müstəbid kimi nə qədər mənə zülm etdiniz, kifayətdir!

Lizaveta Prokofyevna həyəcanlanmışdı, qəzəbli idi, sualı verən kimi cavab gözləyirdi. Lakin belə hallarda, iştirak edənlər sayca həтта çox olsalar da, əksər halda, öz üzərlərinə heç bir şey götürmək istəməyərək, səslərini çıxarmır, passiv qalıb fikirlərini artıq xeyli keçəndən sonra söyləyirlər. Burada olanların arasında elələri də var idi ki, onlar bir kəlmə də danışmadan lap səhərə qədər də burada oturmağa hazır idilər; məsələn, bütün axşamı kənarında oturub səsini çıxarmayan və daim qeyri-adi bir maraqla qulaq asan, bunun üçün, ola bilsin, müəyyən bəhanə və əsası olan Varvara Ardalionovna belələrindən idi.

General cavab verdi.

– Dostum, mənim rəyim belədir ki, burada indi, necə deyərlər, bizim təşviş və həyəcanımızdan artıq, xəstəyə baxan lazımdır; özü də, söz yox ki, gecəni sayıq qalan etibarlı bir adam. Hər halda, knyazdan xəbər alağ, özü də... dərhal xəstəni rahatlamaq lazımdır. Sabah yenə tədbir görmək olar.

Doktorenko əsəbi halda və acıqlı-acıqlı knyaza dedi:

– Saat on ikidir, biz yola düşürük. O, bizimlə gedir, yoxsa sizdə qalır?

Knyaz dedi:

– İstəyirsiniz, siz də onun yanında qalın, yer olar.

Cənab Keller nagahan və vüqarla cəld generala yanaşdı:

– Zati-aliləri, hərəgah gecə üçün əlverişli adam tələb olunursa, mən dostum üçün fədakarlıq etməyə hazırım... bu çox gözəl insandır! Zati-aliləri, mən onu çoxdan dahi hesab edirəm! Əlbəttə, öz təhsilimlə lovğalanıram, lakin bir halda ki, o tənqid edir, axı onun ağzından dürr tökülür, inci səpələnir, zati-aliləri!..

General dilxor olub, ondan üz döndərdi.

Lizaveta Prokofyevnanın əsəbiliklə verdiyi suallara knyaz belə cavab verdi:

– Hərəgah qalsa, mən çox şad olaram, əlbəttə, bu vəziyyətdə gedə bilməz.

– Əşi, sən yatırsan, nədir? Hərəgah istəmirsənsə, onda, əzizim, mən onu öz evimə apararam! Aman Allah, o özü ayaqüstə zorla dayanır! Əşi, sən naxoşsan, nədir?

Bayaq Lizaveta Prokofyevna knyazı ölüm yatağında görməyəndə onun zahiri görünüşündən səhhətinin qənaətbəxş olmasını, doğrudan da, həddən artıq şişirmişdi; lakin bu günlərdə keçirdiyi xəstəlik, naxoşluqdan nəşət edən ağır xatirələr, əziyyətli axşamın törətdiyi yorğunluq, “Pavlişşevin oğlu”nun əhvalatı, İppolitlə əlaqədar əhvalat – bütün bunlar həssas və naxoş knyazı, doğrudan da, həyəcanlandırmışdı; o, həqiqətən, qızdırmalı vəziyyətdə idi. Hələ bundan başqa, onun gözlərindən nə isə ayrı bir qayçı da oxunurdu, hətta, elə bil, qorxurdu; o, İppolitə şübhə ilə baxır, hiss edirdi ki, oğlan yenə nə isə edəcəkdir.

Birdən İppolit ayağa qalxdı, onun sifəti tamam ağarmışdı, eybəcərleşmiş üzündə dərin ümidsizlik, xəcalət ifadəsi əks olunurdu. Bu, onun baxışlarından görünürdü, oğlan ətrafına toplaşmış adamlara nifrətlə və qorxa-qorxa nəzər salırdı, titrəyən dodaqlarında qəmli və kinayəli təbəssüm dolaşırdı. O, gözlərini dərhal yerə dikib sən-dirləyə-səndirləyə və yenə də o cür gülümsəyə-gülümsəyə Burdovski ilə Doktorenkoya sarı yeridi; onlar eyvanın qapısı ağzında dayanmışdılar: İppolit onlarla Peterburqa yollanırdı.

Knyaz dedi:

– Bax mən elə bundan qorxurdum! Elə bu cür də olmalı idi!

Dəhşətli dərəcədə qəzəblənmiş İppolit cəld knyaza sarı döndü; onun sifətinin hər cizgisi, elə bil, titrəyir, dilə gəlirdi.

– A, siz elə bundan qorxurdunuz! Sizcə, “elə bu cür də olmalı idi”? İndi ki, belədir, onda bilin ki, mənim burada nifrət etdiyim bir

adam varsa, o da sizsiniz, – deyə o xırıldaya-xırıldaya, cır səslə, ağız seliyinin qətrələri sıçraya-sıçraya bağırdı: – sizin hamınıza, hamınıza nifrət edirəm, lakin sizə, sizə, yezuit qəlbli, miskin məxluq hesab etdiyim siz sarsağa, milyonçu vəlinemətə, sizə hamıdan artıq, dünyada hər şeydən artıq nifrət edirəm! Mən hələ sizin haqqınızda ilk dəfə eşidəndə nə cür adam olduğunuzu hələ çoxdan başa düşüb, sizə nifrət etmişdim; mən sizə bütün varlığım, bütün qəlbimlə nifrət etmişəm... Bütün bu həngaməni indi siz düzəltirsiniz! Məni çılgınlıq dərəcəsinə vadarıran siz oldunuz! Ölməkdə olan bir adamı xəcalət çəkməyə siz vadar etdiniz, mənim əclafcasına ağciyərlilik etməyimə siz, siz, sizsiniz bais! Mən sağ qalmış olsaydım, sizi öldürürdüm! Sizin iltifatınız, xeyirxahlığınız mənə lazım deyil, bunu heç kəsdən qəbul etmərəm, eşidirsinizmi, heç kimdən, heç bir şey! Mən sayıqlayırdım, sizin sevinib şad olmağa ixtiyarınız yoxdur!.. Mən sizin hamınızı həmişəlik lənətləyirəm!

Bu dəm o lap boğuldu.

Lebedev Lizaveta Prokofyevnaya pıçıldadı:

– Öz göz yaşlarından utandı! “Elə bu cür də olmalı idi!” Vay sizə nə deyim, knyaz! Onun lap iç üzünü oxuya bilib...

Lakin Lizaveta Prokofyevna ona məhəl qoymadı, ləyaqəti olmayan adam hesab etdiyi üçün onun heç üzünə də baxmadı. General arvadı qəddini qürurla, şax saxlamış, başını dik tutub dayanmışdı; özü də “bu alçaq adamlara” iyrenə-iyrenə baxırdı. İppolit sözünü qurtaranda general çiyinlərini atmaq istədi; Lizaveta Prokofyevna onu qəzəbli baxışla başdan-ayağa süzərək, sanki, bu hərəkəti barədə ondan hesabat soruşurdu; özü də dərhal knyaza sarı döndü.

– Knyaz, bizim ailəmizin eksentrik dostu, bizim hamımızdan ötrü düzəltdiyiniz xoş axşam ziyafəti üçün sağ olun. Öz sarsaqlıqlarınıza bizi də qoşduğunuz üçün, yəqin, indi ürəyinizdə sevinirsiniz... Kifayətdir, ailəmizin əziz dostu, sağ olun ki, heç olmazsa, nəhayət, özünüzi yaxşıca başa düşməyə imkan verdiniz!..

Lizaveta Prokofyevna “onlar”ın çıxıb getməsinə gözləyir, acıqlı-acıqlı öz mantilyasını düzəldirdi. Bu dəm “onlar” üçün minik arabası gəldi; hələ on beş dəqiqə bundan qabaq Doktorenko sərəncam vermişdi ki, bu arabanı gətirmək üçün Lebedevin gimnaziya tələbəsi olan oğlunu göndərsinlər. Arvadından dərhal sonra general da öz sözünü dedi:

– Doğrudan da, knyaz, mən heç gözləməirdim... bütün görüşlərdən sonra, bütün dostcasına münasibətlərdən sonra... və nəhayət, Lizaveta Prokofyevna...

Adelaida:

– Bu, necə olur, necə ola bilər!? – deyərək cəld knyaza yanaşdı ona əl verdi.

Knyaz lap özünü itirmiş halda qıza baxıb gülümsədi. Birdən həyəcanlı, pıçıltı ilə tələsik deyilən sözlər onun qulağını elə bil yandırdı.

Aqlaya pıçıldadı:

– Hərgah siz bu murdar adamlardan elə bu saat uzaqlaşmasanız, onda mən bütün ömrüm boyu, bütün ömrüm boyu təkcə sizə nifrət edəcəyəm! – Qız, sanki, haldan çıxmışdı, lakin knyaz ona baxmağa macal tapmamış Aqlaya üzünü yana çevirdi. Lakin artıq tərک edilməli, uzaqlaşmalı nə bir şey qalmışdı, nə də bir adam: naxoş İppoliti bu aralıq birtəhər arabaya mindirə bilmişdilər, araba getmişdi.

– Yaxşı, bu hələ çoxmu davam edəcək, İvan Fyodoroviç? Siz necə bilirsiniz? Bu kinli çolma-çocuğa mən hələ çoxmu dözməli olacağam?

– Doğrusu, mən, mənim dostum... mən, əlbəttə, hazırım və... knyaz... – Buna baxmayaraq, İvan Fyodoroviç knyaza əl uzatdı, lakin onun əlini sıxmağa macal tapmayıb Lizaveta Prokofyevnanın dalınca yüyürdü; arvadı eyvandan səs-küylə hirsli-hirsli enirdi. Adelaida, onun adaxlısı və Aleksandra knyazla səmimi və mehribanlıqla xudahafizləşdilər. Yevgeni Pavloviç də knyazla belə xudahafizləşdi, təkcə onun kefi kök idi.

O, ən ürəkaçan, kinayəli təbəssümlə pıçıldadı:

– İstədiyim yerinə yetdi! Lakin, təəssüf ki, siz də, zavallı knyaz, əzab çəkdiniz.

Aqlaya xudahafizləşməyib getdi.

Lakin bu axşamkı əhvalatlar hələ bununla qurtarmadı, Lizaveta Prokofyevna heç gözləmədiyi bir təsadüflə də rastlaşdı.

General arvadı pilləkəndən (parkı dövrələyən) yola hələ ayaq basmamış, qəflətən dəbdəbəli bir ekipaj, ağ at qoşulmuş gözəl bir fayton, knyazın bağının yanından sürətlə keçdi. Faytonda iki nəfər zəngin geyimli gözəl xanım əyləşmişdi. Lakin fayton onların yanından ən çoxu on addım uzaqlaşdı birdən dayandı, xanımlardan biri cəld geri döndü; elə bil ki, o, nəgahən axtardığı tanışını görmüşdü.

Qəfildən gur və gözəl səsli bir qadın:

– Yevgeni Pavloviç! Sənsən? – deyə qışqırdı; bu səsdən knyaz və ola bilsin, yenə daha kim isə diksindi. – Axır ki, səni tapa bilməyimə çox şadam! Mən şəhərə sənin dalınca adam göndərmişəm; iki nəfər! Bütün günü səni axtarıblar!

Yevgeni Pavloviç pillələrdə ildırım vurmuş kimi dayanmışdı. Lizaveta Prokofyevna da yerində qurumuşdu; lakin o, Yevgeni Pavloviç kimi dəhşət içərisində quruyub qalmamışdı: general arvadı bu ötkəm qadına da beş dəqiqə bundan qabaq “alçaq adamlar”a baxan kimi qürurla və etinasızcasına, nifrətlə baxırdı; elə o saat da gözünü döndərüb nüfuzedici nəzərlə Yevgeni Pavloviçə baxdı.

Üca qadın səsi davam etdi:

– Təzə xəbər var! Kupferin veksellərindən qorxma; Roqojin onları otuz faizlə almışdır; onu mən yola gətirdim. Hələ ən azı üç ay da arxayın ola bilərsiniz. O ki qaldı Biskupla bütün o miskin rəzillərə, yəqin, tanışlıqla yola gətirərik! Demək, belə, deməli, hər şey qaydasındadır. Kefini kök saxla. Sabah görüşərik!

Fayton tərənib cəld gözdən itdi.

Yevgeni Pavloviç, nəhayət:

– Bu qadın dəlidir! – deyə qışqırdı; o, hiddətdən qızardı, təc-cüblə ətrafına göz gəzdirdi. – Mən onun dediklərini heç bilmək də istəmirəm. Hansı veksellər? O qadın kimdir?

Lizaveta Prokofyevna ona iki saniyə də baxdı. Nəhayət, cəld dönüb öz başına sarı ayaq aldı; hamı onun arxasınca getdi. Yevgeni Pavloviç düz bir dəqiqədən sonra, fəvqəladə həyəcanlanmış halda eyvana, knyazın yanına qayıtdı.

– Knyaz, düzünü deyin, siz bilmirsiniz, bu nə deməkdir?

Knyaz özü də fəvqəladə gərgin vəziyyətdə idi, o cavab verdi:

– Heç bir şey bilmirəm.

– Yox?

– Yox.

Yevgeni Pavloviç birdən gülməyə başladı:

– Mən də bilmirəm. Siz səmimi deyilən sözə inanırsınız, vallah, bu veksellərlə mənim heç bir əlaqə və münasibətim olmayıb. Əşi, sizə nə olub, sizin ürəyiniz gedir?

– Yox, canım, yox, sizi inandıraram, yox...

XI

Yepançinlər ancaq üçüncü gün tamamilə rəhmə gəldilər. Knyaz həmişəki kimi yenə də bir çox məsələdə özünü günahlandırır, səmimi surətdə düşünürdü ki, onu cəzalandıracaqlar, buna baxmayaraq, onda əvvəlcə daxilən belə bir inam yaranmışdı ki, Lizaveta Prokofyevna ona qarşı ciddi hiddətlənə bilməz; qadının daha artıq özünə acığı tutmuşdu. Beləliklə də, bu cür uzun müddət davam edən ədavət üçüncü gün onu lap qüssələndirmişdi, çətin vəziyyətə salmışdı. Başqa məsələlər də çətinlik törətmişdi, lakin bu məsələlərdən biri daha çox çətinlik yaradırdı. Bu məsələ bütün üç gün ərzində knyazın vasvasılığı üzündən getdikcə artırdı (knyaz isə neçə gün idi ki, özünü iki ifrat cəhətdən təqsirləndirirdi: birincisi, hər adama qeyri-adi “mənasız və bezikdirici” etimad göstərməsinə görə, bir də rəzilcəsinə vasvasılığına görə). Sözün qıyası, faytondan Yevgeni Pavloviç ilə danışan ekssentrik xanım ilə baş vermiş macərə üçüncü günün axırında onun təsəvvüründə müdhiş və müəmmalı miqyas almışdı. Müəmmmanın mahiyyəti, işin sair cəhətlərindən savayı, bir də ondan ibarət idi ki, knyazı kədərləndirən şübhə də oyadırdı; o fikirləşirdi ki, görəsən, bu yeni “dəhşətli əhvalat”da da məhz o müqəssirdir, yoxsa ancaq... Lakin yenə kim olduğunu o demirdi. O ki qaldı N.F.B. hərflərinə, onun zənnincə, əhvalat ancaq və ancaq məsum bir şiltaqlıq, hətta lap uşaqqasına şiltaqlıq idi; belə ki, bu barədə düşünmək insafsızlıq və müəyyən cəhətdən hətta namussuzluq olardı.

Bununla belə, nizamsızlığına onun əsas “səbəbkar” olduğu biabırçı “axşamın” ertəsi günü səhər knyaz Ş. ilə Adelaida knyazın yanına gəlmişdilər; knyaz onları görəndə sevindi, onlar dedilər ki, “başlıca olaraq, knyazın səhhətini soruşmaq üçün gəlmişlər”, gəzintidən ikilikdə gəlirlər, Adelaida dedi ki, parkda bu saat bir ağac görüb; gözəl qocaman bir ağacdır; qollu-budaqlı, uzun, əyri budaqları var: hər tərəfi təzə yaşıl yarpaq açıb, oyuğu və çatlağı var; onun mütləq, mütləq rəsmi çəkmək qərarına gəlib! Knyazın yanında olduğu yarım saat ərzində Adelaida elə ancaq bu barədə danışdı. Knyaz Ş. həmişəki kimi nəzakətli və xoşsifət idi; knyaza keçmiş haqqında suallar verirdi, ilk dəfə tanış olduqları şəraiti xatırlayırdı;

dünənki əhvalat barədə, demək olar, bir kəlmə də söhbət olmadı. Nəhayət, Adelaida dözmədi, gülümsəyib etiraf etdi ki, onlar *incognito* gəlmişlər; lakin təkcə bunu etiraf etməklə kifayətləndilər; elə bu *incognitodan* da belə nəticə çıxarmaq olardı ki, valideynlər, yəni əsas etibarilə Lizaveta Prokofyevna nə isə xüsusilə narazı qalmışdır. Lakin Adelaida ilə knyaz Ş. bu gəlişlərində nə onun haqqında bir kəlmə söz dedilər, nə Aqlaya barədə, nə də hətta İvan Fyodoroviç haqqında. Yenə gəzməyə gedəndə knyazı özlərilə dəvət etmədilər. Onu öz evlərinə dəvət etmək barədə isə heç eyham da olmadı; bu barədə Adelaida ağzından hətta olduqca qəribə bir söz qaçırdı; o, knyaza özünün bir akvarel işi haqqında söyləyirdi, birdən dedi ki, bu əsəri mütləq knyaza göstərmək istəyir. “Necə edək ki, şəklə tez baxasınız? Dayanın! Mən onu sizə bu gün, hərgah Kolya gəlsə, ya Kolya ilə göndərəm, ya da sabah, knyazla gəzməyə çıxanda özüm gətirərəm”, – deyə Adelaida, nəhayət, dolaşmaq vəziyyətindən çıxdı, özü də sevindi ki, bu məsələni belə bacarıqla və heç kəsin xətrinə dəymədən həll edə bildi.

Nəhayət, xudahafizləşərkən knyaz Ş., sanki, birdən xatırlamış kimi dedi:

– Hə, yaxşı yadıma düşdü, əziz Lev Nikolayeviç, heç olmazsa, siz bilmirsiniz, dünən faytondan Yevgeni Pavloviçə qışqıran o qadın kim idi?

Knyaz dedi:

– O, Nastasiya Filippovna idi; məgər siz indiyə qədər bilmirsiniz ki, o idi? Amma onunla gedənin kim olduğunu bilmirəm.

Knyaz Ş. əlavə etdi:

– Bilirəm, eşitmişəm! Lakin o qışqırmaq nə idi? Etiraf edirəm ki, bu, mənim üçün... mənim üçün də, başqaları üçün də çox böyük bir sirdir.

Knyaz Ş. fəvqəladə və açıq-aydın heyrətlə danışdı.

Knyaz çox sadə olaraq cavab verdi:

– O deyirdi ki, Yevgeni Pavloviçin hansı müamiləçidəsə vekselləri varmış, onun xahişi ilə Roqojin bu vekselləri müamiləçidən alıb; həm də deyirdi ki, Roqojin Yevgeni Pavloviçi tələsdirməyəcək.

– Eşitdim, eşitdim, mənim əzizim knyaz, axı bu heç ola da bilməz! Burada Yevgeni Pavloviçin heç bir vekseli ola bilməzdi! Külli var-dövlət sahibi olduğu halda... Doğrudur, əvvəllər, yelbeyinlik

nəticəsində bu cür hərəkətlərə yol verərdi; hətta mən özüm onun dadına çatardım... Lakin bu qədər sərvət ola-ola müamiləçiyə veksəl vermək və onlar üçün nigaran olmaq – bu mümkün deyil; həm də o, Nastasiya Filippovnaya sən deyə müraciət edə bilmədiyi kimi, belə yaxın dostluq əlaqəsi də saxlaya bilməz – məsələ belədir, o and içir ki, heç bir şey başa düşmür; mən də ona tamamilə inanıram. Lakin, əzizim knyaz, məsələ orasıdır ki, mən sizdən soruşmaq istəyirdim, bəlkə, siz bir şey bilirsiniz? Yəni hər hansı bir fəvqəladə təsadüf nəticəsində, heç olmazsa, siz bir şey eşitməyibsiniz?

– Yox, heç bir şey bilmirəm; həm də sizi inandırırım ki, mənim bu məsələdə cüzi iştirakım da olmayıb.

– Vay sizə nə deyim, knyaz, siz nə qəribə olubsunuz! Mən bu gün sizi, sadəcə, tanıya bilmirəm. Məgər mən sizi bu cür bir işdə iştirakçı hesab edə bilərdimmi?.. Yox canım, bu gün sizin qanınız qaradır.

O, knyazı qucaqlayıb öpdü.

– Yəni, hansı “bu cür” işdə iştirakçı? Mən heç bir “bu cür” iş görmürəm.

Knyaz Ş. olduqca etinasız cavab verdi:

– Heç şübhəsiz ki, bu qadın birtəhər və bir şeylə Yevgeni Pavloviçə mane olmaq istəyir, özü də şahidlərin gözü qarşısında ona xas olmayan və ola bilməyən keyfiyyətlər uydurur.

Knyaz Lev Nikolayeviç tutuldu; buna baxmayaraq, knyaza diqqətlə və sualedici nəzərlə baxmağa davam edirdi; lakin o susmuşdu. Knyaz, nəhayət, səbirsizliklə dilləndi:

– Məgər, sadəcə olaraq, veksəl məsələsi deyilmi? Dünən necə deyilibsə, o cür deyilmi?

– Axı mən sizə deyirəm, özünüz fikirləşin, Yevgeni Pavloviçlə o... qadının, üstəlik də Roqojinin arasında nə ümumi bir münasibət ola bilər? Sizə təkrar edirəm, külli var-dövlət, sərvət sahibidir; bu mənə qəti məlumdur, ayrı bir sərvəti də əmisindən gözləyir. Sadəcə, Nastasiya Filippovna...

Knyaz Ş. nagahan yenə susdu; yəqin, ona görə ki, Nastasiya Filippovna haqqındakı fikrini knyaza söyləmək istəmirdi.

Knyaz Lev Nikolayeviç bir dəqiqə dinməyib, qəfildən soruşdu:

– Demək, hər halda, o, Nastasiya Filippovna ilə tanışdır?

– Bax bu, deyəsən, olub; yelbeyindir! Lakin, bir də ki, olubsa, lap çoxdan olub, hələ əvvəllər; yəni iki-üç il bundan əvvəl. Axı o hələ

Totski ilə tanış idi. İndi isə bu səpkidə heç bir şey ola bilməzdi, onlar heç vədə bir-birinə sən deyə müraciət edə bilməzdilər! Özünüz bilirsiniz ki, qadın özü də xeyli müddətdi burada deyildi, heç yerdə görünmürdü. Onun yenə üzə çıxmış olmasını hələ çox adam bilmir. Ekipajı mən ən çoxu üç gün bundan əvvəl görmüşəm.

Adelaida dedi:

– Son dərəcə gözəl ekipajdır!

– Hə, ekipaj əladır.

İkisi də getdilər; həm də onlar knyaz Lev Nikolayeviçə qarşı lap dostcasına, demək olar, lap qardaşcasına münasibət göstərdilər.

Bizim qəhrəmanımız üçünsə bu görüşə gəlmənin hətta çox böyük əhəmiyyəti var idi. Əslində, dünənki gecədən bəri (hələ ola bilsin, bir az əvvəl) o, özü də çox şeydən şübhələnmişdi; lakin onlar görüşə gələne qədər knyaz öz nigarançılığına bütünlüklə haqq qazandıрмаğı qət edə bilmirdi. İndi isə məsələ aydınlaşdı: knyaz Ş. qəziyyəni, əlbəttə ki, səhv şərh edirdi; lakin, hər halda, həqiqətə yaxınlaşdı; axı, hər halda, arada intriqa olmasını başa düşmüşdü. (Bununla belə, knyaz Ş., ola bilsin, tamamilə düzgün başa düşür, – deyə knyaz düşündü, – amma fikrini söyləmək istəmir; ona görə də qəsdən düzgün şərh etmək istəmir.) Hər şeydən aydın cəhət bu idi ki, indi onun yanına (məhz knyaz Ş.) bir izahat almaq ümidi ilə gəlmişdilər; hərgah belədirsə, demək, onu bilavasitə intriqaanın iştirakçısı hesab edirlər. Bundan başqa, hərgah bütün bunlar, doğrudan da, bu cür vacibdirsə, onda, deməli ki, o, qadının nə isə dəhşətli bir məqsədi var; bəs bu məqsəd nədən ibarətdir? Dəhşətdir! “Axı bir də ki, onun qarşısını necə almaq olar? Hərgah o, öz məqsədinə inanıbsa, onu dayandıрмаq üçün heç bir imkan yoxdur!” Bunu knyaz artıq təcrübədən bilirdi. “Dəlidir. Divanədir!”

Lakin həll edilə bilməyən ayrı məsələlər də bu səhər olduqca, olduqca çox idi; hamısı da bir vaxta düşmüşdü, hamısı da dərhal həll olunmağı tələb edirdi; ona görə də knyaz çox qəmgin idi. Onun fikrini bir az Vera Lebedeva dağıtdı; Vera onun yanına Lyuboçka ilə gəlmişdi, özü də gülə-gülə nə barədə isə xeyli danışdı. Veradan sonra onun ağızı açıq qalan bacısı da gəldi, ondan sonra da Lebedevin gimnaziya tələbəsi olan oğlu gəldi; o, inandırıcı tərzdə deyirdi ki, Apokalipsisdəki “Yovşan ulduzu”, onun atasının şərhinə görə, yerə, su mənbələrinə düşən bu ulduz Avropaya yayılmış dəmir yollar

şəbəkəsidir. Lebedevin bu cür şərh etməsinə knyaz inanmadı; belə qərara gəldilər ki, ilk imkan olan kimi onun özündən soruşsunlar. Knyaz Vera Lebedevadan öyrəndi ki, Keller hələ dünəndən onlara köçmüşdü; həm də bütün əlamətlərdən görünür ki, onlardan xeyli vaxt əl çəkməyəcəkdir, ona görə ki, özünə bab adamlar tapıb və general İvolginlə dostlaşmış; bir də ki, Keller deyib ki, onlarda ancaq öz təhsilini təkmilləşdirmək üçün qalır. Ümumiyyətlə, Lebedevin uşaqları getdikcə, gündən-günə knyazın daha çox xoşuna gəlirdilər. Kolya bütün günü yox idi; o, səhər sübhədən Peterburqa yollanmışdı. (Lebedev də əlaqədarlıqda özünün hansı iş-gücünü üçünsə yola düşmüşdü.) Lakin knyaz səbirsizliklə Qavrilə Ardalionoviçi gözləyirdi; o, mütləq bu gün knyazın yanına gəlməli idi.

Qanya ikinci çağ, nahardan dərhal sonra, saat yeddiyə işləyəndə təşrif gətirdi. Knyaz ona ilk dəfə nəzər salanda düşündü ki, heç olmazsa bu cənab işin bütün iç üzünü səhvsiz olaraq bilməlidir – özü də ki, Varvara Ardalionovna və onun əri kimi köməkçiləri olduğu halda, necə də bilməsin? Lakin knyazın Qanya ilə əlaqələri nə isə xüsusi əlaqə idi. Knyaz, məsəl üçün, Burdovskinin işini aparmadığı Qanyaya etibar edərək, ondan xüsusilə xahiş etmişdi ki, bu məsələ ilə mütləq məşğul olsun, lakin bu etibara və əvvəllər mövcud olmuş bəzi şeylərə baxmayaraq, ikisinin də arasında bəzi aydınlaşdırılmamış cəhətlər qalırdı; onlar qarşılıqlı olaraq belə qərara gəlmişdilər ki, bu barədə heç nə deməsinlər. Knyaza bəzən elə gəlirdi ki, Qanya, ola bilsin, tamamilə dostcasına səmimi olmaq istəyir; məsələn, indi o içəri girən kimi knyaza elə gəldi ki, Qanya lap əmindir ki, bu dəqiqə onların arasında deyilməmiş və örtülü qalan nə varsa, hamısının üstünü açıb açıq danışmaq məqamı çatmışdır (buna baxmayaraq, Qavrilə Ardalionoviç tələsirdi; Lebedevgildə onu bacısı gözləyirdi, onların ikisi də hansı iş üçünsə tələsirdilər).

Lakin Qanya hərgah, doğrudan da, elə zənn etmişdi ki, knyaz ondan səbirsizliklə bir sıra şey soruşacaq, qeyri-iradi olaraq ona məlumatlar verəcək, dostcasına ürəyini boşaldacaq; o, əlbəttə, böyük səhv etmişdi. Onun knyazla birlikdə keçirdiyi bütün iyirmi dəqiqə ərzində knyaz hətta olduqca dalğın, demək olar, fikri dağınıq idi. Gözlənilən suallar, yaxud, daha doğrusu, Qanyanın gözlədiyi bir əsas sual verilə bilməzdi. İş belə olanda Qanya da böyük səbirlə danışmaq qərarına gəldi. O, ara vermədən, bütün iyirmi dəqiqə

ərzində cürbəcür əhvalatlar söylədi, güldü, ən yüngül ürəkaçan mövzuda yeyin-yeyin danışdı, lakin əsas məsələyə toxunmadı.

Qanya sözarası söylədi ki, Nastasiya Filippovna cəmi ancaq dörd gündür burada, Pavlovskdadır; artıq hamının nəzərini cəlb etmişdir; o, harada isə, Matros küçəsində, kiçik naqolay bir evdə, Darya Alekseyevnagildə yaşayır, onun ekipajı isə Pavlovskda az qala birincidir. Onun ətrafına artıq bir yığın yaşlı və gənc macərəaxtaran toplaşmışdır; faytonu bəzən atlılar müşayiət edirlər. Nastasiya Filippovna yenə də, əvvəlki kimi, çox diqqətli və tələbkardır; evinə ancaq seçmə adamlar qəbul edir. Buna baxmayaraq, onun başına böyük bir dəstə toplanmışdır; lazım gəlsə, onu qoruyub müdafiə edəcək adamlar tapılar. Yaylaqçılardan bir nəfər rəsmi adaxlı Nastasiya Filippovnadən ötrü öz nişanlısı ilə deyşib, bir nəfər qoca general öz oğluna lənətlər yağdırb. Nastasiya Filippovna cəmi-cümlətanı on altı yaşlı gözəl, olduqca yaraşqlı bir qızı çox vaxt özü ilə gəzintiyyə çıxarır; bu qız Darya Alekseyevnanın uzaq qohumudur; yaxşı səsi var – belə ki, axşamlar onların evi diqqəti cəlb edir. Yeri gəlmişkən deyim ki, Nastasiya Filippovna özünü fəvqəladə ədəbli və tərbiyəli aparır; bəzək-düzəksiz, ancaq böyük zövqlə geyinir; bütün xanımlar onun “zövqünə, gözəlliyinə və ekipajına həsəd aparırlar”.

Qanya ötəri dedi:

– Dünənki eksentrik qəziyyə, əlbəttə, müəyyən məqsəd və qərəzlə edilmişdi; əlbəttə, buna gərəkdir əhəmiyyət verməsinlər. Ona bir şeydə irad tutmaq üçün qəsdən bir bəhanə axtarıb tapmaq, yaxud da o qadına böhtan atmaq lazımdır ki, bu da, əslində, uzun çəkməz, – deyər Qanya sözünü bitirdi, o gözləyirdi ki, knyaz bu an mütləq soruşacaq: “O nə üçün dünənki əhvalatı məqsədlə edilmiş və qərəzli adlandırır? Bir də nə üçün uzun çəkməyəcək?” Lakin knyaz bunu soruşmadı.

Yevgeni Pavloviç haqqında Qanya yenə də özü, xüsusi bir sorğusualsız danışmağa başladı, bu, çox təəccüblü idi; ona görə ki, Qanya Yevgeni Pavloviçi söhbətə heç bir səbəb olmadan qatmışdı. Qavriła Ardalionoviçin rəyincə, Yevgeni Pavloviç Nastasiya Filippovnanı tanımırdı; o, qadını indi də çox az tanıyır, məhz ona görə ki, onu Nastasiya Filippovna ilə kim isə dörd gün bundan qabaq gəzinti vaxtı tanış edib; özü də başqaları ilə birlikdə heç bircə dəfə də onun evində olmayıb. Veksellər məsələsi düzgün ola bilər (bunu Qanya

hətta yəqin bilir); Yevgeni Pavloviç, əlbəttə, çox varlıdır, lakin “malikanə üzrə bəzi işlər, doğrudan da, müəyyən qədər pozğun vəziyyətdədir”. Qanya bu maraqlı mövzuya toxunanda birdən danışıqına ara verdi. Nastasiya Filippovnanın dünənki hərəkəti haqqında o, yuxarıda öteri olaraq dediklərindən savayı bir kəlmə də söz demədi. Nəhayət, Qanyadan sonra Varvara Ardalionovna gəldi; bir dəqiqə dayanıb (o da dəvət olunmamışdı) dedi ki, Yevgeni Pavloviç bu gün, bəlkə, hələ sabah da Peterburqda qalacaq, onun əri də (İvan Petroviç Ptitsin) Peterburqdadır; o da, demək olar, Yevgeni Pavloviçin işi ilə əlaqədar olaraq gedib; orada, doğrudan da, nə isə olub, Varvara çıxıb gedəndə əlavə etdi ki, bu gün Lizaveta Prokofyevnanın qanı lap qaradır; çox qəzəblidir; hər şeydən təəccüblü budur ki, Aqlaya ailənin bütün üzvləri ilə savaşıb, nəinki yalnız ata və anası ilə, hətta iki bacısı ilə də; həm də bu heç yaxşı deyil. Bu sonuncu (knyaz üçün fəvqəladə əhəmiyyətli olan) məlumatı verəndən sonra qardaşla bacı getdilər. Qanya, ola bilsin, saxta təvazökarlıqdan, ya da, bəlkə, “knyazın qəlbinə toxunmamaq üçün” “Pavlişşevin oğlu”nun işi haqqında da bir kəlmə demədi; lakin knyaz, işi, hər halda, müvəffəqiyyətlə başa çatdırdığı üçün ona bir də təşəkkür etdi.

Knyaz, nəhayət, onu tək buraxmalarına olduqca sevindi; o, eyvandan aşağı endi, yolu keçərək parka daxil oldu; atmalı olduğu bir addımı götür-qoy və həll etmək istəyirdi. Lakin bu “addım” götür-qoy edilən addımlardan deyildi; məhz götür-qoy edilməyən, sadəcə olaraq, qət olunan addımlardan idi. Onun qəlbində nəgahən şiddətli bir arzu baş qaldırdı, o, bütün bu əhvalatları burada buraxıb, haradan gəlmişdisə oraya, uzaq bir yerə, ucqarlığa getmək, elə bu saat, hətta heç kəslə görüşüb vidalaşmadan çıxıb getmək istəyirdi. O hiss edirdi ki, hərgah yenə bir neçə gün burada qalsa, mütləq biryolluq bu aləmə cəlb olunacaq, həmin bu aləm də gələcəkdə onun qisməti olacaq. Lakin o heç on dəqiqə də mühakimə yürütməyərək, dərhal qət etdi ki, qaçmaq “mümkün deyil”; bu, ağciyərlik olar; həm də onun qarşısında elə vəzifələr dayanmışdır ki, onları həll etməməyə, yaxud da onları həll etmək üçün, heç olmazsa, bütün qüvvələrini sərf etməməyə indi onun heç bir haqqı yoxdur. Knyaz evə bu fikirlə qayıtdı; yəqin, heç on beş dəqiqə də gəzməmişdi. Bu dəqiqə o, özünü ən bədbəxt adam hesab edirdi.

Lebedev hələ də evdə yox idi, ona görə də Keller axşama yaxın knyazın yanına soxula bilməmişdi; o, kefli deyildi, lakin ürəyini boşaldır və etiraflar edirdi. O, açıq dedi ki, özünün bütün həyatını knyaza söyləmək üçün gəlmişdir, Pavlovskda ancaq bunun üçün qalmışdır. Onu qovmağa cüzi bir imkan da yox idi: heç vəchlə çıxıb getməzdi. Keller çox uzun və olduqca rəhbərlik danışmağa hazırlanmışdı, lakin nəgahən elə ilk sözdən mətləb üstünə gəlib dedi ki, “yalnız Haqq-Təalaya inamımı itirdiyim üçün” “ədəb və əxlaq qaydalarını” o dərəcədə unutmuşdum ki, hətta oğurluq etmişdim. Siz bunu təsəvvür edə bilərsinizmi!

Knyaz:

– Bəri baxın, Keller, – dedi, – mən sizin yerinizə olsaydım, xüsusi bir ehtiyac olmadan bunu etiraf etməzdim; bu, daha yaxşı olardı; axı bir də ki, siz, ola bilsin, özünüzdə qəsdən iftira deyirsiniz?

– Sizə, ancaq və ancaq sizə, yalnız öz inkişafıma kömək etmək üçün deyirəm! Başqa heç kimə deməyəm; öləndə sırımı özümə qəbrə aparacağam! Lakin, knyaz, hərgah siz bilsəydiniz, hərgah siz bircə bilsəydiniz, bizim zamanımızda pul tapmaq necə çətindir! Bundan sonra müsaidə edin sizdən soruşum, o pulu haradan tapasan? Bir cavabı var: “Qızıl və brilyantları gətir girov qoy, pul verək”, yəni məhz məndə olmayan şeyi; siz bunu təsəvvür edə bilərsinizmi? Mən, nəhayət, hirsələndim, dayandım, dayandım. “Bəs zümrüdlər üçün, dedim, necə, pul verərsinizmi?” – “Zümrüdlər üçün də, – dedi, – verərəm”. “Onda, lap əla” – dedim, şlyapamı başıma keçirib çıxdım; cəhənnəm olun, əclaf köpək uşaqları! Vallah, billah!

– Məgər sizin zümrüdünüz var idi?

– Zümrüd məndə haradan olacaq!? Ay sizə nə deyim, knyaz, siz hələ nə qədər təmiz və məsumsunuz, hətta, demək olar, həyata çobansayağı baxırsınız!

Knyazın ona, nəhayət, yazığı gəlmək deyil, elə bil, bir növ, ürəyi yandı. Hətta ağılına belə bir fikir gəldi: “Görəsən, bir adamın yaxşı təsiri ilə bu şəxsi birtəhər tərbiyələndirmək olmazmı?” O, öz təsirini bəzi səbəblərə görə heç də yararlı hesab etmirdi – öz ləyaqətini alçaltdırmaq baxımından deyil, hadisə və qəziyyətlərə xüsusi baxışına görə belə hesab edirdi. Yavaş-yavaş onlar söhbətə başladılar; hətta o dərəcədə ki, heç ayrılmaq da istəmirdilər. Keller elə şeyləri, elə işləri qeyri-adi bir məmnuniyyətlə etiraf edirdi ki, bu cür əhvalatları söyləməyin mümkün olmasını da təsəvvür etmək çətin idi. Hər bir

əhvalatı söyləməyə başlayanda Keller inandırır ki, peşmandır və daxilən “göz yaş axıdır”; halbuki elə söyləyirdi ki, elə bil, bu hərəkəti ilə fəxr edirdi; eyni zamanda da bəzən o dərəcədə gülmlü danışır ki, özü də, knyaz da, nəhayət, dəli kimi şaqqlıdayıb gülmürlər.

Nəhayət, knyaz dedi:

– Əsas məsələ orasındadır ki, siz xasiyyətə lap uşaq kimi sadə lövhsünüz, olduqca düz danışan adamsınız; onu bilirsinizmi ki, siz təkcə bu keyfiyyətlərlə rəğbət qazanırsınız?

Keller rıqqətlə dedi:

– Nəcibəm, nəcibəm, nıtsarcasına nəcibəm! Lakin bilirsinizmi, knyaz, bu keyfiyyətlərin hamısı ancaq xəyal aləmindədir; necə deyirlər, cürətlə deyilən fikirlərdədir; amma əməldə heç vaxt baş tutmur! Bəs niyə belədir? Heç başa düşə bilmirəm.

– Qəm yeməyin. İndi qəti demək olar ki, siz mənə özünüzün bütün sırrınızı, daxilə aləminizi açıb söylədiniz, heç olmazsa mənə elə gəlir ki, sizin mənə söylədiyinizə indi daha heç bir şey əlavə etmək olmaz, belədirmi?

Keller nə isə təəssüflə dedi:

– Olmaz?! Aman, knyaz, siz insanı hələ nə qədər, necə deyirlər, isveçrəsayağı başa düşürsünüz?

Knyaz çəkinə-çəkinə və heyrətlə dedi:

– Məgər yenə də əlavə etmək olar? Yaxşı, bəs siz məndən nə gözləyirdiniz, Keller, deyin, xahiş edirəm, siz nə üçün gəlib mənim qarşımda tövbə etdiniz, sırrınızı açıb söylədiniz?

– Sizdənmi? Nə gözləyirdim? Əvvələn, sizin təkcə sadəilliynizə baxmaq mənə xoşdur; sizinlə oturub söhbət etmək xoşdur; mən heç olmazsa bilirəm ki, qarşımdakı ən səxavətli bir insandır. İkincisi isə... ikincisi...

Keller duruxdu.

Knyaz çox ciddi və sadə olaraq, hətta bir az çəkinə-çəkinə dedi:

– Bəlkə, pul borc almaq istəyirdiniz?

Keller az qala diksindi; o, cəld əvvəlki heyrətlə düz knyazın gözünün içinə baxaraq yumruğunu masaya çırpdı.

– Baxın siz elə bununla da insanı son dərəcə çaşdırırsınız! Əşi, əfv edərsiniz, knyaz, gah heç səadət və firavanlıq əsrində də tapılmayan misilsiz sadədil, məsum bir insan olursunuz, gah da birdən dərin psixoloji müşahidəniz adamın qəlbini ox kimi dəlib keçir.

Lakin müsaidə edin, knyaz, bunun izahata ehtiyacı var; ona görə ki, mən... mən, sadəcə, çaşmışam! Əlbəttə, işin əslində, mənim məqsədim pul borc almaq idi, lakin siz məndən pul barədə elə soruşdunuz ki, sanki, burada heç bir çirkin hərəkət görmürsünüz, sanki, elə bu cür də olmalıdır.

– Hə... sizin tərəfinizdən elə bu cür də olmalıdır.

– Heç hiddətlənmirsiniz də?

– Axı... nədən ötrü?

– Bəri baxın, knyaz, mən burada dünən axşamdan qalırım; əvvələn, fransız arxiyepiskopu Burdala xüsusi hörmətim olmağına görə (Lebedevin mənzilində saat üçə qədər açıb vururduq), ikincisi və başlıcası isə (bütün xaçlara and içirəm ki, əsl həqiqəti söyləyərim!) ona görə qaldım ki, istəyirdim, necə deyərlər, özümün bütün sirlərimi, əməllərimi açıb sizə səmimiyyətlə söyləyim, beləliklə də, öz xüsusi inkişafıma kömək göstərim; elə bu fikirlə də saat dördə işləyəndə göz yaşı axıda-axıda yuxuya getdim. İndi siz ən nəcib bir şəxsə inanırsınız mı: mən yuxuya getdiyim haman məqamda səmimi surətdə daxili və necə deyərlər, xarici göz yaşlarımı sel kimi axıdurdum (ona görə ki, nəhayət, mən hönkür-hönkür ağlayırdım, bu, mənim yadımdadır!), ağılıma əcaib bir fikir gəldi: “Yaxşı, tövbə və etirafdan sonra, nəhayət, ondan pul borc alım, yoxsa yox?” Beləliklə də, mən tövbə və etirafı, necə deyərlər, bir növ, “göz yaşları axıdan fenezər” kimi hazırladım ki, siz də rəhmə gələrək mənə yüz əlli manat sayıb verəsiniz. Sizcə, bu, alçaqlıq deyil ki?

– Axı bu ki, yəqin, doğru deyil, sadəcə olaraq, biri-birinə təsadüf ediblər. İki fikir birləşib, bu, çox tez-tez baş verir. Mənim başıma həmişə gəlir. Bununla belə, mən güman edirəm ki, bu, yaxşı deyil; bilirsinizmi, Keller, mən özümü bu məsələdə hər şeydən artıq məzəmmət edirəm. Siz mənə lap, elə bil, mənim özümü söylədiniz. Hətta bəzən elə hallar olurdu ki, mən düşünürdüm, – knyaz səmimi və dərin maraqla, çox ciddi surətdə sözünə davam etdi, – fikirləşirdim ki, adamların hamısı bu cürdür; belə ki, mən özümü bəyənməyə başlamışdım; ona görə ki, bu ikili fikirlərlə mübarizə etmək son dərəcə çətindir; mən bunu görmüşəm. Allah bilir, bu fikirlər necə gəlir və necə yaranırlar. Lakin baxın siz özünüz bunu açıq şəkildə alçaqlıq adlandırırırsınız! İndi mən də yenə bu fikirlərdən qorxmağa başlayacağam. Hər halda, mən sizin üçün hakim deyiləm.

Lakin bununla belə, mənim zənnimcə, bunu, siz düşündüyünüz kimi, heç də alçaqlıq hesab etmək olmaz. Siz hiyləgərlik etdiniz ki, göz yaşları vasitəsilə pul qoparasınız, lakin axı siz özünüz and içirsiniz ki, sizin tövbə və etirafınızın tək-cə pul deyil, başqa bir məqsədi, nəcib məqsədi də olub; o ki qaldı pula, axı onlar sizə kef üçün lazımdır, elə deyilmi? Bu işə belə tövbə və etirafdən sonra, əlbəttə ki, ağciyərlilikdir. Lakin bir dəqiqənin içində kefdən necə qalasan? Axı bu, mümkün deyil. Bəs nə etməli? Ən yaxşısı budur ki, sizin xüsusi vicdanınıza tapşırıq, necə bilirsiniz?

Knyaz Kellerə qeyri-adi maraqla baxırdı. İkili fikir məsələsi, görünür, onu çoxdan məşğul edirdi.

Keller qışqırdı:

– Əşi, bəs axı sizi nəyə görə idiot adlandırırlar, mən başa düşmürəm.

Knyaz xəfifcə qızardı.

– Vaiz Burdal adama heç rəhm etməzdi, amma siz rəhm edərək məni insanpərvərliklə mühakimə etdiniz! Mən özümü cəzalandırmaq üçün və mütəəssir olduğumu sizə göstərməkdən ötrü yüz əlli manat istəmirəm, mənə ancaq iyirmi beşcə manat verin, kifayətdir! Mənə cəmi-cümlətənə lazım olan budur; heç olmazsa iki həftə kifayət edir. İki həftədən əvvəl pul üçün gəlməyəm. Aqaşkanı sevindir-mək istəyirdim; amma onun buna ləyaqəti yoxdur. Pah, əzizim, knyaz, Allah sizə kömək olsun!

Nəhayət, Lebedev gəldi, o, indicə qayıtmışdı; özü də Kellerin əlindəki iyirmi beş manatlığı görüb, üz-gözünü turşutdu. Lakin əlinə pul keçirmiş Keller artıq getməyə tələsərək, dərhal əkildi. Lebedev o saat Kellerin qeybətini elədi.

Knyaz, nəhayət, dedi:

– Siz ədalətsizlik edirsiniz; o, həqiqətən, səmimi surətdə peşman olub, tövbə eləyirdi.

– Axı peşman olmağa nə var! Lap eynilə dünən mənim dediyim kimidir: “Alçağam, alçağam”, axı boş sözlərdən savayı bir şey deyil!

– Demək, sizin dedikləriniz ancaq boş sözlər idi? Amma mən elə düşünmüşdüm ki...

– Baxın mən sizə, yalnız və ancaq sizə həqiqəti söyləyəcəyəm; ona görə ki, siz adamın iç üzünü görürsünüz: sözlər də, əməl də, yalan da, həqiqət də – bunların hamısı ağılıma birlikdə və tamamilə

səmimi surətdə gəlir. İstəyirsiniz inanın, istəyirsiniz inanmayın, mənim səmimi peşmançılığımda həqiqət də təzahür edir, əməlim də; and içə bilərəm ki, belədir, sözlər və yalan isə dəhşətli fikirdədir (həmişə də ona xas olan şeydir), adamı bunda da birtəhər kirləmək, tövbə edib göz yaş axıda-axıda birtəhər fayda əldə etmək istəyirəm! Vallah, belədir! Başqasına deməzdim – ya məni lağa qoyub gülər, ya da üzümə tüpürər, lakin siz, knyaz, siz insan kimi hökm verərsiniz.

Knyaz qışqırdı:

– Görürsünüzmü, o da mənə bu saat eynilə bu cür deyirdi; siz ikiniz də, elə bil ki, lovğalanırsınız! Siz hətta məni heyrləndirirsiniz; ancaq o, sizdən daha səmimidir; halbuki siz bunu özünüzdə birdəfəlik peşə edibsiniz. Di kifayətdir, Lebedev, üz-gözünüzü turşutmayın, əlinizi də ürəyinizin üstünə qoymayın. Bəlkə, siz mənə bir söz demək istəyirsiniz? Siz əbəs yerə gəlməzsiniz...

Lebedev əzilir və üz-gözünü əyirdi.

– Mən sizə bir sual vermək üçün sizi bütün gün gözləyirdim; ömrünüzdə heç olmazsa bircə dəfə ilk sözdən düzgün cavab verin, o dünənki fayton məsələsində sizin müəyyən bir iştirakınız olub, yoxsa yox?

Lebedev yenə əzilib-büzüldü, hınıldamağa başladı; əllərini ovuşdurdu; hətta, nəhayət, dalbadal əsqırdı; lakin hələ yenə də bir şey deməyə cəsarət eləməirdi.

– Mən görürəm ki, iştirak edibsiniz.

– Lakin dolayısı ilə, ancaq və ancaq dolayısı ilə! Səmimi olaraq həqiqəti deyirəm! Mənim iştirakım yalnız ondan ibarət olub ki, evimdə belə bir cəmiyyətin toplandığını və bəzi şəxslərin burada iştirak etməsini məlum xanıma vaxtında xəbər vermişəm.

Knyaz səbirsizliklə dedi:

– Sizin öz oğlunuzu oraya göndərdiyinizi mən bilirəm, bunu mənə bayaq o özü dedi, axı bir deyin görüm bu nə intriqadır!?

Lebedev imtina etdi:

– Mənim intriqam deyil, mənim deyil, bu, başqalarının işidir; başqalarının; həm də, daha doğrusu, necə deyirlər, intriqadan çox fantaziyadır!

– Əşi, nə məsələdir, sizi and verirəm İsa peyğəmbərə, başa salın görək nədir? Məgər siz başa düşmürsünüzmü ki, bunun bilavasitə mənə dəxli var? Axı bu məsələdə Yevgeni Pavloviçi ləkələyirlər.

Lebedev yenə ağız-burnunu aydı:

– Knyaz! Ən səadətli knyaz! Axı siz bütün həqiqəti söyləməyə icazə vermirsiniz; axı mən artıq sizə həqiqəti söyləməyə başlayırdım; bir neçə dəfə söyləmək istəmişəm; siz davam etdirməyi müsaidə etmədiniz...

Knyaz susub fikirləşdi.

Görünür, o, böyük bir mübarizədən sonra iztirabla dedi:

– Di yaxşı, həqiqəti söyləyin.

Lebedev dərhal belə başladı:

– Aqlaya İvanovna...

Knyaz qəzəbdən, hələ, ola bilsin, xəcalətindən də qıpqırmızı olub var gücü ilə bağırırdı:

– Kəsin, kəsin səsinizi! Bu ola bilməz, bütün bunlar cəfəngiyatdır! Bütün bunları ya siz özünüz uydurubsunuz, yaxud da elə bu cür divanələr. Mən bundan sonra bir də sizdən heç vaxt bu cür söz eşitməyim!

Axşamdan xeyli keçmiş, saat on birə işləyəndə Kolya bir yığın xəbər və məlumatla gəldi. Onun məlumatları iki cür idi: Peterburqa və Pavlovskaya dair. O, Peterburq məlumatlarından əli üstü başlıcalarını söylədi (əsas etibarilə İppolit haqqında və dünənki əhvalat barədə danışdı). Bunları ona görə tələsik söylədi ki, sonra bir də bu mövzu üzərinə qayıtsın; cəld Pavlovsk xəbərlərinə keçdi. Dedi ki, Peterburqdan üç saat bundan qabaq qayıtmışdır, özü də knyazgilə gəlməyib, birbaşa Yepançinlərgilə yollanmışdı. “Orada dəhşətli əhvalat baş verib!” Əlbəttə, ilk planda fayton əhvalatıdır; lakin orada, yaqın, yenə nə isə olub; onunla knyaza məlum olmayan nə isə vardır. “Mən, əlbəttə, şpionluq etmədim və heç kimi sorğu-suala tutmaq istəmədim; bununla belə, məni xoş sifətlə qarşıladılar; hətta bu cür qarşılanmağı mən heç gözləməirdim də, lakin sizin haqqınızda, knyaz, bir kəlmə də söz olmadı!” Ən başlıca cəhət və hər şeydən maraqlı budur ki, Aqlaya bayaq Qanyadan ötrü öz ailə üzvləri ilə savaşıb. Məsələnin təfərrüatının nədən ibarət olduğu məlum deyil, lakin Qanyaya görə (siz bunu təsəvvür edin!) hətta çox möhkəm savaşırlar; deməli, nə isə mühüm məsələdir. General gec gəldi, qaşqabaqlı gəlmişdi; Yevgeni Pavloviçlə gəldi; Yevgeni Pavloviç çox əla qarşıladılar; Yevgeni Pavloviç özü isə olduqca şən və mehriban idi. Ən əsas məlumat ondan ibarətdir ki, Lizaveta

Prokofyevna heç bir səs-küy qaldırmadan, qızların yanında əyləşən Varvara Ardalionovnanı yanına çağırırdı, onu evindən həmişəlik qovmuşdur; özü də, son dərəcə nəzakətli tərzdə, “Varyanın özündən eşitdim”. Lakin Varya Lizaveta Prokofyevnanın otağından çıxıb qızlarla xudahafizləşəndə onlar heç bilmirdilər ki, Varyaya o evə ayaq basmaq qadağan edilmişdir və Varya onlarla sonuncu dəfə vidalaşır.

Heyrət edən knyaz soruşdu:

– Axı Varvara Ardalionovna saat yeddidə mənim yanımda idi?

– Amma onu saat səkkizə işləyəndə, ya da səkkizdə qovublar. Mənim Varyaya çox heyfim gəlir; Qanyaya yazığım gəlir... onlar, şübhəsiz, həmişə intriqə ilə məşğuldurlar; bunsuz keçinə bilmirlər. Mən onların niyyətlərini heç vaxt başa düşə bilməzdim, heç başa düşmək də istəmirəm. Lakin mən sizi, əziz, mehriban knyaz, inan-dırıram ki, Qanya həssas qəlbidir. Bu adam bir çox cəhətdən, əlbəttə, axırı itmiş məxluqdur; lakin bir çox cəhətdən də onda elə keyfiyyətlər var ki, onları tapmaq üçün axtarmağa dəyər; mən əvvəllər onu başa düşmədiyimi özümə heç vaxt bağışlamayaca-ğam... İndi bilmirəm, Varyanın əhvalatından sonra mən onlara getməyə davam edimmi? Doğrudur, mən özümü lap əvvəldən tamamilə müstəqil aparmışam, onlarla əlaqəm tamamilə ayrı cür-dür; buna baxmayaraq, yenə də götür-qoy etmək lazımdır.

Knyaz ona dedi:

– Sizin öz qardaşınıza əbəs yerə həddən artıq heyfiniz gəlir; bir halda ki, iş gəlib o məqama çatıb, deməli, Qavrila Ardalionoviç Lizaveta Prokofyevnanın nəzərində təhlükəli adamdır; deməli, Qanyanın ümid bəsləməsi doğrudur.

Kolya heyrətlə qışqırdı:

– Necə, hansı ümid!? Olmaya, siz güman edirsiniz ki, Aqlaya... bu ola bilməz!

Knyaz dinmədi.

Kolya iki dəqiqədən sonra əlavə etdi:

– Knyaz, siz hər şeyə son dərəcə şəkk edən adamsınız; mən fikir verib görürəm ki, bir müddətdən bəri siz fövqəladə şəkkak olubsunuz; siz heç bir şeyə inanmayıb, hər şeyi ehtimal edirsiniz... bu məsələdə “şəkkak” sözünü mən düzgünmü işlətmişəm?

– Güman edirəm ki, düzgündür; amma, deyəsən, heç mən özüm də bilmirəm.

Kolya birdən qışqırdı:

– Lakin mən özüm “şəkkak” sözündən imtina edirəm, yeni bir izahat tapmışam; siz şəkkak deyilsiniz, qısqancsınız! Siz Qanyanı məlum təkəbbürlü qıza qarşı hədsiz dərəcədə qısqanırsınız!

Kolya bunu deyib, yerindən dik qalxaraq, elə şaqqıltı və qəh-qəhə ilə güldü ki, ola bilsin, heç vaxt bu cür gülməmişdi. Knyazın qıpqırmızı qızardığını gören Kolya daha bərk şaqqıldaıyıb güldürdü; knyazın Aqlayanı qısqanması fikri onun olduqca xoşuna gəlmişdi; lakin knyazın səmimi surətdə dilxor olmasını hiss edərək, Kolya o saat susdu. Sonra onlar olduqca ciddi və qayğılı halda yenə bir saat, yaxud da saat yarım söhbət etdilər.

Ertəsi gün knyaz çox təcili bir məsələ üçün bütün səhərçağını Peterburqda keçirdi. Günorta vaxtı, saat beşə işləyəndə Pavlovskaya qayıdarkən dəmiryol vağzalında İvan Fyodoroviçlə rastlaşdı. General cəld onun qolundan yapışıb, elə bil, qorxa-qorxa ətrafa göz gəzdirərək, knyazla birlikdə getmək üçün onu çəkib özü ilə birinci dərəcəli vaqona apardı. O nə işə mühüm bir məsələ haqqında knyazla mütləq söhbət etmək istəyirdi.

– Əzizim knyaz, əvvələn, mənə acığın tutmasını; mənim tərəfimdən bir şey olubsa, yadımdan çıxart. Hələ dünən mən özüm sənənin yanına gələrdim, lakin bilmirdim, Lizaveta Prokofyevna bu barədə nə fikirdədir və buna necə baxar... Mənim evim... sadəcə, cəhənnəmdir... evdə əsrarəngiz məxluq güzəran sürür; mən gəzib-dolaşır, heç bir şey başa düşmürəm. O ki qaldı sənə, əlbəttə, sənənin ucbatından çox əhvalat baş vermiş olsa da, sən bizim hamımızdan az günahkarsan. Bilirsənmi, knyaz, filantrop¹ olmaq xoşa gəlsə də, bir o qədər əlverişli deyil. Sən özün, ola bilsin, bunun dadını gördün. Mən, əlbəttə, xeyirxahlığı xoşlayıram və Lizaveta Prokofyevnaya hörmətim var, lakin...

General bu səpkidə xeyli danışdı, lakin onun sözləri təəccüblü dərəcədə rabitəsiz idi. Görünürdü ki, bu adam nəyisə qətiyyəni başa düşə bilmədiyi üçün fəvqəladə sarsımış, həyəcanlanmışdı.

General, nəhayət, fikrini aydın ifadə etdi:

– Bu işdə sənənin heç bir günahın olmadığına şübhəm yoxdur; lakin səndən dostcasına xahiş edirəm, bir müddət sən bizə gəlmə, ta küləyin istiqaməti dəyişənə qədər. O ki qaldı Yevgeni Pavloviçə, – deyə

¹ Humanist, insanpərvər

general qeyri-adi coşğunluqla qışqırdı, – bütün bunlar mənasız iftiralar iftirasıdır! Bu böhtandır, araya intriqa salmaqdır! Hər şeyi pozub bizi savaşıdırmaq arzusudur. Bəri bax, knyaz, mən bunu sənə öz aramızda deyirəm: bizimlə Yevgeni Pavloviçin arasında hələ bir kəlmə də söz olmayıb, başa düşürsənmi? Heç bir şeylə bağlanmamışıq, lakin bu söz deyilə bilər, hətta lap tezliklə və hətta, ola bilsin, elə bu yaxınlarda! Odur ki, işə xələl toxundurmaq istəyirlər! Axı nə üçün, nəyə görə – başa düşürəm! Təəccüblü qadındır; eksentrik qadındır; ondan elə qorxuram ki, əməlli-başlı yata da bilmirəm. Özü də nə cür faytonu var – ağ atlar; axı bu şıqdır, axı bu məhz fransızca şıq adlandırılan şeydir! Bunu ona kim alır? Vallah, günaha batmışam; üç gün bundan qabaq güman edirdim ki, Yevgeni Pavloviçin işidir. Lakin, sən demə, bu heç ola da bilməz; bəs onda bu qadın nə üçün aranı vurmaq istəyir? Məsələ burasındadır, budur məsələ! Yevgeni Pavloviçi əlində saxlamaq üçünmi? Lakin mən sənə təkrar edirəm, bax bu xaça and içirəm ki, Yevgeni Pavloviç onunla tanış deyil, bu veksellər əhvalatı uydurmadır! Özü də küçənin o tayından həyasızcasına qışqıra-qışqıra ona sən deyə müraciət edir! Əsl sui-qəsdidir! Aydın məsələdir ki, bu iftiranı nifrətlə rədd etmək, Yevgeni Pavloviçə qarşı isə ehtiramı ikiqat artırmaq lazımdır. Mən fikrimi Lizaveta Prokofyevnaya elə bu cür də dedim. İndi sənə ən məhrəmanə bir fikir söyləyəcəyəm: mən qəti əminəm ki, o, mənə qarşı şəxsi ədavət bəslədiyi üçün bunu məndən qisas almaq məqsədilə edir; yadımdadırmı, keçmiş əhvalat üçün; halbuki mən heç vaxt, heç bir məsələdə onun qarşısında günahkar olmamışam. Yadıma düşəndə utanıb qızarıram. İndi bu qadın yenə ortaya çıxıb: mən elə bilirdim, birdəfəlik yox olub. Lütfən bir deyin görüm, o Roqojin harada yaşayır? Mən elə güman edirdim ki, o qadın çoxdan Roqojina xanımdır.

Sözün qıساسı, bu adam lap çaşmış, başını itirmişdi. Bütün bir saatlıq yol boyunca tək-cə özü danışır, suallar verir, onları özü həll edir, knyazın əlini sıxır, heç olmasa tək-cə bu cəhətdən knyazı inandırır ki, hər hansı bir məsələdə ondan şübhələnməyi heç ağına da gətirmir. Bu, knyaz üçün mühüm idi. General söhbətin axırında Yevgeni Pavloviçin Peterburqdakı hansı idarənin sə rəisi olan doğma əmisi haqqında söylədi: “Görkəmli mövqeyi var; yetmiş yaşındadır; viver, qastronom və ümumiyyətlə, üzüyola qocadır... Ha! Ha! Mən bilirəm ki, o, Nastasiya Filippovna haqqında eşitmişdir və hətta

onunla tanış olmağa can atırdı. Bir az bundan qabaq onun qəbuluna getmişdim, heç kəsi qəbul eləmir, nasazdır, lakin varlıdır, varlıdır, hörməti var... Allah ona cansağlığı, uzun ömür versin, hər halda, yenə hər şey Yevgeni Pavloviçə qismət olacaqdır... Bəli, bəli... Amma mən, hər halda, qorxuram! Bilmirəm, anlaya bilmirəm, nədən, amma qorxuram... Elə bil ki, havada nə işə fırlanır, sanki, yarasa uçur; fəlakət qanad çalır, mən qorxuram, qorxuram!..”

Beləliklə də, nəhayət, ancaq üçüncü gün, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Yepançinlər knyaz Lev Nikolayeviçlə rəsmi barışdılar.

XII

Axşam saat yeddi idi; knyaz parka getməyə hazırlaşdı, Lizaveta Prokofyevna qəflətən tək-tənha onun eyvanına qalxdı. Qadın sözə belə başladı:

– Əvvələn, heç ağına gətirmə ki, mən sənin yanına üzr istəmək üçün gəlmişəm. Boş sözdür! Sən hər şeydə günahkarsan!

Knyaz dinmirdi.

– Günahkarsan, yoxsa yox?

– Siz nə qədər günahkarsınızsa, mən də o qədər. Bir də ki, nə mən günahkaram, nə də siz, bizim heç birimiz bu məsələdə qəsdən günahkar olmamışıq. Mən üç gün bundan qabaq özümü günahkar hesab edirdim; amma indi başa düşdüm ki, belə deyil.

– Demək, sən belə düşünürsənmiş! Di yaxşı; otur, mənə qulaq as; ona görə ki, mənim ayaq üstə dayanmaq fikrim yoxdur.

İkisi də oturdu.

– İkincisi, kinli çolma-çocuqlar haqqında bir kəlmə də danışmayan! Mən əyləşib sənənlə onca dəqiqə söhbət edəcəyəm; sənənlə yanına məlumat əldə etmək üçün gəlmişəm (amma sənənlə ağına Allah bilir nələr gəlib?), özü də hərgah sən o ədəbsiz çoluq-çocuq barədə bircə kəlmə də danışsan, qalxıb gedəcəyəm; sənənlə də əlaqəni birdəfəlik kəsəcəyəm.

Knyaz:

– Yaxşı, – dedi.

– Müsəidə elə səndən soruşum: iki ay, ya da iki ay yarım bundan qabaq, Milad bayramı ərəfəsində, Aqlayaya məktub göndərmişdinmi?

– Ya-yazmışdım.

– Bəs nə məqsədlə? Məktubda nə yazmışdın? Məktubu göstər!
Lizaveta Prokofyevnanın gözləri parlayırdı, qadın səbirsizlikdən az qala titrəyirdi.

Knyaz son dərəcə təəcüb edib, özünü itirdi.

– Məndə məktub yoxdur, hərgah varsa və hələ cırılmayıbsa, Aqlaya İvanovnada olmalıdır.

– Biclilik eləmə! Nə yazmışdın?

– Mən biclik eləmirəm, heç bir şeydən də qorxmuram; mən məktub yazmamağa heç bir səbəb görmürəm...

– Kəs səsini! Sonra danışarsan. Məktubda nə yazmışdın? Niyə qızardın?

Knyaz fikirləşdi.

– Lizaveta Prokofyevna, sizin nə düşündüyünüzü mən bilmirəm. Ancaq görürəm ki, bu məktub heç sizin xoşunuza gəlmir. Siz razılaşın ki, mən bu cür suallara cavab verməkdən imtina edə bilərdim, lakin mənim məktubdan qorxmadığımı və onu yazmağa təəssüf etmədiyimi, bunun üçün qətiyyənlə qızarmadığımı sizə göstərmək üçün (knyaz az qala ikiqat artıq qızardı) mən bu məktubu sizin üçün oxuyaram, ona görə ki, deyərsən, əzbər yadımda qalıb.

Knyaz bunu deyib həmin məktubu az qala olduğu kimi kəlmə-bəkəlmə oxudu.

– Əcəb cəfəngiyatdır! – Məktubu böyük diqqətlə dinləyən Lizaveta Prokofyevna kəskin ifadə ilə soruşdu: – Səncə, bu boş, dəyərsiz məktubun mənası nə ola bilər?

– Heç özüm də yaxşı bilmirəm, onu bilirəm ki, mənim duyğum səmimi idi. Orada mənim dolğun həyatla, fəvqəladə ümidlərlə yaşadığım anlar olurdu.

– Hansı ümidlər?

– Bunu izah etmək çətindir, lakin, ola bilsin, sizin indi düşündüyünüz ümidlərdən deyildi... belə, sözün qıtası, gələcəyə ümid və bir də, ola bilsin, mənim orada yad bir adam, əcnəbi olmadığım üçün sevinməyim idi. Vətənimdə olmaq birdən mənim son dərəcə xoşuma gəldi. Günəşli səhər çağlarından birində mən qələmi götürüb ona məktub yazdım; nə üçün ona – bilmirəm. – Knyaz bir az susub əlavə etdi: – Axı bəzən adam öz yanında dost görmək istəyir, görünür, mən də dost arzulamışdım...

– Sən aşıq olubsan, nədir?

– Y-yox. Mən... mən bacıma yazan kimi yazmışdım; mən imza yerində də qardaş sözünü yazmışdım.

– Hm... qəsdən, başa düşürəm.

– Lizaveta Prokofyevna, sizin bu suallarınıza cavab verməyə son dərəcə çətinlik çəkirəm.

– Bilirəm ki, çətinlik çəkirən; ancaq sənin çətinlik çəkməyinin mənə qətiyyənlə dərli yoxdur. Bəri bax, sən mənə Allah qarşısında necə cavab verərdinsən, o cür doğru-düzgün cavab ver: sən mənə yalanmı deyirsən, yoxsa yalan demirsən?!

– Yalan demirəm.

– Bənd olmadığını, vurulmadığını doğrumu deyirsən?

– Gərək ki, tamamilə doğru deyirəm.

– Ona bir bax, “gərək ki!” Məktubu o çocuqmu çatdırmışdı?

– Mən Nikolay Ardalionoviçdən xahiş etmişdim...

Lizaveta Prokofyevna onun sözünü hirsli-hirsli kəsib dedi:

– Çocuqdur! Çocuqdur! Nikolay Ardalionoviçi-filanı mən heç tanımaq da istəmirəm! Çocuqdur!

– Nikolay Ardalionoviç...

– Sənə dedim ki, çocuqdur!

Knyaz, nəhayət, lap yavaşdan, lakin qətiyyətlə cavab verdi:

– Yox, çocuq deyil, Nikolay Ardalionoviçdir.

– Di yaxşı, əzizim, yaxşı! Səndən bunun əvəzini çıxaram.

Lizaveta Prokofyevna bir dəqiqə həyəcanını boğaraq dincəlirdi.

– Bəs “Zavallı cəngavər” nə deməkdir?

– Heç bilmirəm; bu, mənsiz olan şeydir. Zarafatsayağı bir şeydir.

– Qəflətən bilmək mənə xoşdur! Ancaq doğrudanmı o qız sənənlə maraqlana bilərdi? O özü səni “eybəcər” və “sarsaq” adlandırır.

Knyaz məzəmmətlə, az qala pıçiltı ilə dedi:

– Siz bunu mənə söyləməyə də bilərdiniz.

– Acığın tutmasın. Qız hökmlü, bildiyini edən, divanə, ərköyündür – sevsə, mütləq ucadan söyəcəkdir; gözünün içinə baxa-baxa lağ eləyəcəkdir; mən də eynilə bu cür idim. Xahiş edirəm, sevinmə, mənənlə əzizim, o qız sənənlə deyil; buna mən inanmaq da istəmirəm; heç vaxt da olmayacaq! Bunu ona görə deyirəm ki, sən elə indidən tədbir görəsən. Bəri bax, and iç ki, sən o qadınla evlənməyibsən.

Knyaz heyrətdən az qala yerindən dik qalxacaqdı.

– Lizaveta Prokofyevna, siz nə danışırsınız, insafınız olsun!

– Bəs axı az qala evlənəcəkdin.

Knyaz:

– Az qala evlənəcəkdim, – deyə pıçıldayıb, başını aşağı saldı.

– İndi ki belədir, olmaya, sən o qadına vurulubsan? İndi sən onun üçün mü gəlibsən? O qadından ötrümü?

Knyaz belə cavab verdi:

– Mən evlənmək üçün gəlməmişəm!

– Sənin üçün dünyada müqəddəs bir şey varmı?

– Var!

– And iç ki, sən o qadınla evlənmək üçün gəlməyibsən.

– Nəyə istəyirsiniz and içirəm!

– İnanmıram, öp məni, nəhayət, mən azad nəfəs ala bildim; lakin bunu bil: Aqlaya səni sevmir, tədbir gör: nə qədər ki, mən bu dünyada yaşayıram, o, sənin ola bilməyəcək! Eşitdinmi?

– Eşitdim.

Knyaz o dərəcədə qızarmışdı ki, Lizaveta Prokofyevnanın üzünə baxa bilmirdi.

– Qulağında sırğa elə. Mən səni ilahi bir qüvvə kimi gözləyirdim (sən buna layiq deyildin!). Mən gecələr yastığımı göz yaşlarımla isladırıdım – sənin üçün deyildi, mənim əzizim, narahat olma; mənim öz dərdim, başqa bir dərdim var; əbədi və həmişə də eyni bir dərd. Lakin qulaq as gör səni nə üçün belə səbirsizliklə gözləyirdim: mən hələ də inanmıram ki, səni mənə bir dost kimi və doğma qardaş kimi Allah özü yetirmişdir. Mənim Belokonskaya qarından başqa, yaxın bir adamım yoxdur; o da uçub getdi; özü də ki, qoyun kimi sarsaqdır, qocalıb, ağılı çaşıb. İndi sən mənə, sadəcə, hə, yaxud da yox cavabı ver: üç gün bundan qabaq o qadının faytondan nə üçün qışqırdığını sən bilirsənmi?

– Sədaqət haqqı, mənim bu əhvalatda iştirakım olmayıb və heç bir şey bilmirəm!

– Kifayətdir, inanıram. İndi bu barədə mənim də fikrim ayrı cürdür; lakin hələ dünən səhər, hər cəhətdən Yevgeni Pavloviçi günahlandırırıdım. Üç gün ərzində gecə-gündüz və dünən səhər. İndi, əlbəttə, onunla razılışmaya bilmərəm: lap aydın məsələdir ki, burada onu axmaq bir adam kimi ələ salıb gülüblər: nə üçünsə, nəyə görə, nədən ötrüsə (təkcə elə bu, şübhəlidir! Həm də ki çirkin hərəkətdir!) – lakin Aqlaya ona ərə getməyəcəkdir, mən bunu sənə deyirəm! Fərz edək ki, o, yaxşı adamdır, amma belə şey olmayacaq.

Mən əvvəllər də tərəddüd edirdim, amma indi qəti qərara gəlmişəm; “əvvəlcə mənə tabuta qoyub basdırın, bundan sonra qızımı ərə verərsiniz”; bu gün mən həmin sözləri qəti olaraq İvan Fyodoroviçə dedim. Görürsənmi, mən sənə nəyi etibar edirəm. Görürsənmi?

– Görürəm və başa düşürəm.

Lizaveta Prokofyevna nüfuzedici nəzərlə knyaza baxırdı, bəlkə də, Yevgeni Pavloviç haqqındakı məlumatın ona nə cür təsir bağışladığını bilmək istəyirdi.

– Qavrilə İvolgin haqqında bir şey bilirsənmi?

– Yəni... çox şey bilirəm.

– Onun Aqlaya ilə əlaqə saxladığını bilirdin, yoxsa yox?

Knyaz heyrətləndi, hətta diksindi.

– Qətiyyəni bilmirdim; necə, siz deyirsiniz ki, Qavrilə Ardalionoviç Aqlaya İvanovna ilə əlaqə saxlayır? Ola bilməz!

– Bu yaxınlara qədər lap möhkəm əlaqə saxlayırdı. Bacısı bütün qış müddətində onun üçün yol açdı; siçovul kimi işləyirdi.

Knyaz bir az düşündü, həyəcanlandı, sonra qəti olaraq təkrar etdi:

– Mən inanmıram. Hərgah belə şey olsaydı, yəqin, bilərdim.

– Guya ki, o özü gəlib sənənin köksündə göz yaş axıda-axıda etiraf edərdi! Eh, sənə nə deyim, sadədilən biri sadədil! Səni elə hamı... kimi... kimi aldadır. Ona etibar etməyə xəcalət çəkmirsənmi? Məgər görmürsənmi ki, o, səni hər tərəfdən ələ salıb aldadır?

Knyaz könülsüz olaraq yavaşdan dedi:

– Mən yaxşı bilirəm ki, o, mənə bəzən aldadır – həm də o bilir ki, mən bunu bilirəm... – O, sözünü yarımçıq kəsdi.

– Bilə-bilə etibar eləmək! Bircə bu çatmırdı! Bir də ki, səndən elə bunu gözləmək olar. Bir gör mən nəyə təəccüb edirəm. Pərvərdigara! Axı heç ikinci belə adam olubmu! Tfu! Bəs sən bilmirsənmi ki, həmin bu Qanka, yaxud da o Varka, qızla Nastasiya Filippovna arasında əlaqə yaradıblar?

Knyaz:

– Hansı qızla? – deyə soruşdu.

– Aqlaya ilə.

– İnanmıram! Bu ola bilməz! Axı nə məqsədlə?

Knyaz stuldan dik qalxdı.

– Dəlil və sübut olmağına baxmayaraq, mən də inanmıram. O, özbaşına qızıdır, fantastik qızıdır, divanə qızıdır! Tündməzac, kinli,

kinli qızıdır! Min il iddia edəcəyəm ki, kinlidir! İndi mənim qızlarımla hamısı belədir; hətta o, aciz, islanmış cüce Aleksandra da, lakin bu daha ipə-sapa gəlmir. Ancaq buna da inanmıram! Bəlkə, ona görə ki, inanmaq istəmirəm, – deyə Lizaveta Prokofyevna, sanki, öz-özünə əlavə etdi. Qadın birdən yenə knyaza sarı döndü. – Sən nə üçün bizə gəlmirdin? Üç gün ərzində nə üçün gəlmirdin? – deyə qadın ikinci dəfə səbirsizliklə ona qışqırdı.

Knyaz öz səbəblərini ona söyləməyə başlayanda Lizaveta Prokofyevna yenə onun sözünü kəsdi:

– Elə hamı səni axmaq hesab edib aldadır! Sən dünən şəhərə getmişdin; mərc gələrəm ki, diz çökmüşsən; o əclafdan xahiş etməsən ki, səndən on mini qəbul etsin!

– Qətiyyəni yox; heç ağılıma da gətirməmişəm. Heç onu görmədim də, bundan başqa, o əclaf deyil. Mən ondan məktub almışam.

– Göstər məktubu!

Knyaz kağızı portfeldən çıxarıb, Lizaveta Prokofyevnaya verdi. Kağızda bunlar yazılmışdı:

“Lütfkar cənab, adamların nəzərində mənim heysiyyət sahibi olmağa, əlbəttə, zərər qədər ixtiyarım yoxdur. Adamların rəyincə, bu cəhətdən mən həddən artıq miskin məxluqam. Lakin bu, sizin nəzərinizdə deyil, başqalarının nəzərində belədir. Mən tamamilə inandım ki, siz, lütfkar cənab, ola bilsin, başqalarından yaxşı insansınız. Mən Doktorenkonun fikri ilə şərik deyiləm, həm də mənim bu etiqadım onun rəyinə ziddir. Mən sizdən heç vaxt bir qəpik də almaram; lakin siz mənim anama kömək edibsiniz, buna görə də mən sizə minnətdar olmalıyam; ona baxmayaraq ki, bu zəiflikdir. Hər halda, mən sizə ayrı cür baxıram və bunu sizə bildirməyi lazım hesab etdim. Sonra isə, elə güman edirəm ki, bizim aramızda bundan belə daha heç bir əlaqə ola bilməz.

Antip Burdovski.

P.S. İki yüz manata qədər çatışmayan məbləğ müəyyən müddət ərzində sizə bütünlüklə qaytarılacaqdır”.

Lizaveta Prokofyevna kağızı geri ataraq dedi:

– Əcəb mənasız cəfəngiyatdır! Heç oxumağa dəyməzdi. Sən niyə gülürsən?

– Razılaşın ki, bunu oxumaq sizin üçün də xoş idi.

– Necə? Başdan-ayağa şöhrətpərəstlik üfunəti çökmüş bu cəfəngiyatı! Məgər sən görmürsənmi ki, onların hamısı lovğalığ və şöhrətpərəstlikdən ağıllarını itiriblər?

– Elədir, lakin, hər halda, o, təqsirini boynuna aldı. Doktorenko ilə əlaqəni kəsdi; hətta o nə qədər artıq şöhrətpərəst olsa da, bu, onun şöhrətpərəstliyinə bir o qədər baha otururdu. Aman, Lizaveta Prokofyevna, siz necə də balaca uşaqsınız?!

– Bu nədir, sən, nəhayət, onumu istəyirsən ki, mən sənə sifətinə şillə ilişdirim?

– Yox, heç də belə niyyətim yoxdur. Ona görə ki, siz bu kağızın yazılmasına sevinirsiniz, amma bu hissini gizlədirsiniz. Siz öz hissələrinizdən nə üçün utanırsınız? Axı bu, sizin bütün hərəkətlərinizdə təzahür edir.

Qəzəbdən rəngi qaçmış Lizaveta Prokofyevna yerindən dik qalxdı.

– İndi daha sən mənim evimə ayaq basmayasan; bundan sonra bir də sənə nə üzünü görüm, nə də səsinə eşidim.

– Üç gündən sonra özünü gəlib məni dəvət edəcəksiniz... Axı sizin üçün ayıb deyilmi? Bu, sizin ən yaxşı duyğularınızdır; siz onlardan nə üçün utanırsınız? Axı siz ancaq özünü özünü əzab verirsiniz.

– Ölsəm də, daha heç vaxt dəvət etməyəcəyəm! Adını da yadımdan çıxaraçağam! Çıxartdım!

Qadın cəld knyazın otağından çıxdı. Knyaz onun arxasınca qışqırdı:

– Sizə gəlməyi mənə onsuz da qadağan ediblər!

– Necə-ə? Kim sənə qadağan edib?

General arvadına, elə bil ki, iynə batırmışdılar; o, cəld geri döndü. Knyaz cavab verməyə tərəddüd edirdi; o hiss etdi ki, qəflətən ağızından qaçırdığı sözün təsiri güclü olub.

Lizaveta Prokofyevna hiddətlə bağırdı:

– Kim sənə qadağan edib?

– Aqlaya İvanovna qadağan edir...

– Nə vaxt? Əşi, di söy-y-lə-sə-nə!

– Bir az bundan qabaq, səhərçağı xəbər göndərib ki, mən bir də cəsarət edib sizə gəlməyim.

Lizaveta Prokofyevna yerində quruyub qaldı; lakin o düşünürdü.

Qadın birdən yenə dedi:

– Nə göndərmişdi? Kimi göndərmişdi? Çocuqları? Sifarişləmi?

Knyaz dedi:

– Mənə kağız gəlib.

– Hanı? Ver görüm! Bu saat!

Knyaz bir dəqiqə fikirləşdi, buna baxmayaraq, etinasızlıqla yazılmış kağız parçasını jiletinin cibindən çıxartdı; kağızda bu sözlər yazılmışdı:

“Knyaz Lev Nikolayeviç! Baş verən bütün əhvalatlardan sonra siz bizim başa gəlməklə məni heyrətləndirmək fikrinə düşsəniz, əmin olun ki, məni şad olanlar sırasında görməyəcəksiniz.

Aqlaya Yepançina”.

Lizaveta Prokofyevna bir dəqiqə götür-qoy elədi; sonra birdən iti yerişlə knyaza yanaşaraq, onun qolundan yapışib arxasınca çəkdi.

Qadın qeyri-adi həyəcan və səbirsizliklə qışqırdı:

– Bu saat! Gəl! Qəsdən bu saat, elə bu dəqiqə!

– Lakin axı siz məni pis vəziyyətə salırsınız...

– Nə pis vəziyyət? Sadətil sarsaq! Elə bil ki, heç kişi deyil! Hə, indi hər şeyi mən özüm görəcəyəm, öz gözümlə...

– Heç olmazsa, qoyun şlyapamı götürüm...

– Bu da sənin miskin, murdar şlyapan, gedək! Heç fasonu da zövqlə seçməyi bacarmayıb!.. – Lizaveta Prokofyevna knyazı arxasınca çəkə-çəkə, onun qolunu bir dəqiqə də əlindən buraxmayaraq, öz-özünə deyirdi: – Qız bunu... qız bunu bayaqından sonra... həyəcanlanaraq yazmışdır; bayaq mən səni müdafiə etmişdim, ucadan dedim ki, axmaqsan, ona görə ki, bizə gəlmirsən... Yoxsa sənə bu cür mənasız kağız yazmazdı! Ədəbsiz bir kağız! Nəcib, tərbiyəli, ağıllı-kamallı bir qıza yaraşmayan kağız!.. Hm, – deyə qadın sözünə davam etdi: – əlbəttə, sənin gəlməməyin onun özünə yer eləyirdi, ancaq fikirləşməyib ki, idiota bu cür yazmaq olmaz! Ona görə ki, hərfən başa düşəcək; elə bu cür də olub. – Qadın ağzından söz qaçırdığını başa düşərək qışqırdı: – Sən niyə xəlvəti qulaq asırsan? Ona sənin kimi bir təlxək lazımdır; səni çoxdan görməyib, elə buna görə də səndən xahiş edir! Həm də mən şadam, indi o, səni dilə-ağıza salacaq, mən buna şadam! Sən buna layiqsən! Lap yerində olur. O qız bunu bacarı, özü də, aman, necə bacarı!..

Fyodor Mixayloviç Dostoyevski
DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSIKLƏRİ

ÜÇÜNCÜ HISSƏ

I

Hər dəqiqə şikayətlənirlər ki, bizim işgüzar və bacarıqlı adamlarımız yoxdur; məsəl üçün, siyasi xadimlər çoxdur; generallar da çoxdur; müxtəlif idarə başçıları və müdirilər nə qədər istəsəniz var; bu saat nə cürünü desəniz tapmaq olar, amma işgüzar və bacarıqlı adamlar yoxdur. Hər halda, hamı şikayətlənir ki, yoxdur. Hətta, deyirlər, bəzi dəmiryollarında abırlı qulluqçular yoxdur. Deyirlər, hər hansı bir gəmi şirkətində az-çox babat müdiriyyət təşkil etmək də heç mümkün deyil. Bir də eşidirsən ki, təzə açılmış hansı yolda isə vaqonlar bir-birilə toqquşub, ya da körpüdən aşıb; yazırlar ki, filan yerdə qatar qar basmış çölün düzündə az qala qışlayacaqdı, adamlar bir neçə saatlığa getmişdilər, amma beş gün qarın içində qalıblar. Söyləyirlər ki, filan yerdə min pudlarla əmtəə iki-üç ay ərzində bir yerdə qalıb, vaxtında yola salınmadığı üçün çürüyür; ayrı bir yerdə isə deyirlər (bir də ki, adam heç inanmaq da istəmir), bir nəfər müdir, yəni bir nəzarətçi olub. Hansı tacirinsə prikazçiki ondan israrla xahiş edib ki, onun mallarını ləngitməyib yola salsın; nəzarətçi isə malı yola salmaq əvəzinə onun sifətinə yumruq ilişdirib, öz müdirliyini göstərib, hələ bir də özünün müdirlik hərəkətini belə izah etmişdir ki, o, “hiddətlənib özündən çıxıbmış”. Sanki, dövlət divanxana və idarələrində o qədər iş və vəzifə var ki, fikirləşəndə adam dəhşətə gəlir; hamı qulluq edirdi, hamı qulluq edir, hamı qulluq etmək fikrindədir, – adam düşünür ki, bəs necə olur bu cür materialdan hər hansı bir ləyaqətli gəmi şirkətinin müdiriyyəti təşkil edilmir?

Buna bəzən son dərəcə sadə cavab verirlər – o qədər sadə ki, bu cür izahata hətta inanmaq da olmur. Doğrudur, deyirlər ki, bizdə hamı qulluq edirdi və qulluq edir; həm də artıq iki yüz ildir ki, bu, ən yaxşı alman timsalı üzrə ulu babalardan başlamış nəvə-nəticələrə qədər davam edir; lakin ən qeyri-ışgüzar və bacarıqsız adamlar da elə qulluqçulardır; hətta iş gəlib o yerə çıxıb ki, mücərrəd mühakimələr və əməli biliyin olmaması, hətta qulluqçuların öz aralarında hələ bu yaxınlardək az qala ən böyük ləyaqət və zəmanət üçün əsas hesab

edilirdi. Bununla belə, biz əbəs yerə qulluqçular haqqında bəhs etməyə başladığımız, biz, əslində, işgüzar və bacarıqlı adamlar haqqında danışmaq istəyirdik. Burada heç bir şübhə yoxdur ki, ürəksizlik və heç bir şəxsi təşəbbüsün olmaması, bizdə işgüzar və bacarıqlı adamın daim ən əsas və ən yaxşı əlaməti hesab olunurdu – hətta indi də belə hesab edilir. Hərgah bu rəy ittiham hesab edilirsə, onda ancaq özünü təqsirləndirmək nə üçündür? Orijinallığın olmaması hər yerdə, bütün dünyada, qədimlərdən bəri həmişə işgüzar, bacarıqlı və işbilən adamın birinci keyfiyyəti və ən yaxşı zəmanət hesab edilirdi; hər halda, yüz adamdan doxsan doqquzunun (bu artıq, hər halda, belədir) fikri və rəyi belə olmuşdur; yalnız adamların yüzdə biri bu məsələyə daim ayrı cür baxmışlar və ayrı cür də baxırlar.

İxtiraçılar və dahilər, demək olar, həmişə öz fəaliyyətlərinin başlanğıcında (çox vaxt da axırında) cəmiyyətdə ancaq axmaq hesab edilirdilər – bu, hamıya artıq dərəcədə məlum olan ən mühafizəkar fikirdir. Məsəl üçün, hərgah on illər ərzində hamı öz pulunu lombarda aparırdısa və oraya dörd faizlə milyonlarla pul daşınıbsa, məlum məsələdir ki, lombard ləğv ediləndə hamı öz şəxsi təşəbbüsünün ümidinə qaldı; beləliklə də, bu milyonların çox hissəsi səhmdarlıq çaxnaşmasında və fırılacaqçıların əllərində mütləq məhv olmalı idi – bunu hətta ədəb və əxlaq qaydaları tələb edirdi. Məhz əxlaq qaydaları; hərgah, əxlaqlı və ürəksiz olmaq və ədəbli olub orijinal olmamaq, hamı tərəfindən qəbul olunmuş əqidəyə görə, bizdə bu vaxta qədər işgüzar və ləyaqətli adamın həqiqi keyfiyyəti hesab edilirdisə, onda qəflətən əmələ gələn kəskin təbəddülat həddən artıq ədəbsizlik və hətta şərəfsizlik olardı. Məsəl üçün, öz balasını zərif məhəbbətlə sevən hansı bir ana, oğlu, yaxud qızı öz çıxırından azca kənara çıxsas, vahiməyə düşüb, qorxudan naxoşlamaz, hər bir ana öz balasını yırğalayanda belə düşünür: “Yox, yaxşısı budur, qoy xoşbəxt olub, firavan yaşasın, orijinallıq lazım deyil”. Bizim dayələrimiz isə uşaqları nazla yırğalayanda qədimdən bəri onları oxşaya-oxşaya belə oxuyurlar: “Qızıl içində yaşayacaqsan, general olacaqsan!” Beləliklə də, demək, hətta bizim dayələrimiz də general rütbəsini rus səadətinin zirvəsi hesab edirdilər; deməli, bu, rahat, gözəl həyatın ən geniş yayılmış milli ideali idi. Həqiqətdə də belədir: babat imtahan verib, otuz beş il qulluq edəndən sonra bizdə kim, nəhayət, general olmaz və lombardda müəy -

yən məbləğ toplaya bilməzdi? Beləliklə də, rus olan adam, demək olar, özünü qətiyyən gücə salmadan, səy göstərmədən, nəhayət, işgüzar və bacarıqlı bir şəxs adı qazanmağa nail olurdu. İşin əslində, bizdə ancaq orijinal adam, başqa sözlə desək, çalışqan adam general olmaya bilərdi. Bəlkə, burada müəyyən bir anlaşılmazlıq var; lakin ümumiyyətlə desək, gərək ki, bu düzgündür, həm də bizim cəmiyyətimiz özünün bacarıqlı adam idealını müəyyən etməkdə tamamilə haqlı idi. Lakin biz, hər halda, bir xeyli artıq və lüzumsuz şey söylədik; əslində isə, tanış olduğumuz Yepançinlər ailəsi haqqında bir neçə izahedici söz demək istəyirdik. Bu adamlar, yaxud da bu ailədə ən çox mühakimə yürüdən ailə üzvləri, bizim bu saat haqqında yuxarıda mühakimə yürütdüyümüz ləyaqət və məziyyətlərə daban-dabana zidd olan bir ümumi ailəvi keyfiyyətdən daim əzab çəkirdilər. Onlar faktı tamamilə başa düşmədən (ona görə ki, faktı dərk etmək çətindir), bəzən şübhələndirdilər ki, onların ailəsində hər şey nə isə hamıda olduğu kimi deyil, başqa cür davam edir. Hamının ailəsində işlər rəvan gedir, amma onlarda kələkötürlük var; hamı rellər üzərində sürüşür, amma onlar hər dəqiqə reldən çıxırlar. Hamı hər dəqiqə və əxlaq dairəsində cəsərsizlik göstərir, amma onlar yox. Doğrudur, Lizaveta Prokofyevna hətta həddən artıq qorxurdu, amma bu onların, həsrətini çəkdiqləri, kübar cəmiyyətə xas olan ləyaqətli ürəksizlik deyildi. Bir də ki, ola bilsin, təşvişə düşən tək-cə Lizaveta Prokofyevna idi: qızlar olduqca fərasətli və istehzaçı olsalar da, hələ gənc idilər, general isə dərk edə bilsə də (burası da var ki, çətinliklə dərk edirdi), bərkə düşəndə ancaq “hm!” deyirdi: özü də, bədəbəddə bütün ümidini Lizaveta Prokofyevnaya bağlayırdı. Demək, məsuliyyət arvadın öhdəsinə düşürdü. Bir də, demək olmaz ki, bu ailə özünün hər hansı xüsusi təşəbbüsü ilə fərqlənir, yaxud orijinallığa şüurlu surətdə meyil göstərdiyi üçün reldən kənara çıxırdı; bu, həddən artıq ədəbsizlik olardı. Qətiyyən yox! Əslində, heç belə bir şey yox idi; yəni qarşılı - rına şüurlu surətdə heç bir məqsəd qoymurdular, buna baxmaya - raq, axırda belə çıxırdı ki, Yepançinlər ailəsi son dərəcə hörmətə malik olmasına baxmayaraq, nə isə, bir növ, ayrı təhər idi; ümumiyyətlə, bütün hörmətli ailələr necə olmalıdırsa, o cür deyildi. Son zamanlar Lizaveta Prokofyevna hər şeydə tək-cə özünü və öz “bəd - bəxt” xasiyyətini günahlandırır - buna görə də onun iztirabları

artmışdı. O özü hər dəqiqə özünü “sarsaq, ədəbsiz abdal” adlandırır, vasvasılığından əzab çəkirdi; daim özünü itirirdi; hər hansı bir vəziyyətdə, ən adi hallarla da rastlaşanda çıxış yolu tapa bilməyib, hər dəqiqə bədbəxtliyi şişirirdi.

Biz hələ hekayətimizin əvvəlində xatırlatmışdıq ki, Yepançinlərə hamı və həqiqətən, hörmət edirdi. Hətta qaranlıq keçmiş olan general İvan Fyodoroviçin özünü hər yerdə hörmətlə qarşılayırdılar. Hörmətə də layiq idi; əvvələn, ona görə ki, varlı idi və “axırıncı adam” hesab olunmurdu; ikincisi, dardüşüncəli olsa da, tamamilə nəcib idi. Lakin müəyyən kütbeyinlik, gərək ki, hər bir xadimin də olmasa, hər bir ciddi pulpərəstin, demək olar, zəruri keyfiyyətidir. Nəhayət, general hərəkətlərində ədəb qaydalarına riayət edirdi, təvazökar idi, dilini saxlamağı bacarırdı; eyni zamanda da heç kəsə ayağını basmağa imkan verməzdi; buna yalnız generallıq rütbəsilə deyil, həm də namuslu və nəcabətli bir adam kimi yol verməzdi. Hər şeydən mühüm cəhət burası idi ki, onun qüdrətli himayədarları var idi. O ki qaldı Lizaveta Prokofyevnaya, bu qadın, yuxarıda izah edildiyi kimi, adlı-sanlı nəsildən idi; baxmayaraq ki, bizim cəmiyyətimizdə mötəbər şəxsiyyətlərlə lazımı əlaqələr mövcud olmayanda nəsil məsələsinə bir o qədər əhəmiyyət vermirlər. Lakin o, nəhayət, əlaqələr də tapmışdı; ona hörmət edirdilər; özü də, nəhayət, elə şəxslərin xoşuna gəldi ki, bundan sonra, təbii olaraq, Lizaveta Prokofyevnaya hamı hörmət göstərüb, öz cəmiyyətlərinə qəbul etməli idi. Şübhə yoxdur ki, onun ailəvi iztirabları əsassız idi, çox cüzi səbəbləri var idi; bunlar gülünc dərəcədə şişirdilmişdi; lakin bir adamın burnundan, yaxud alınından ziyil çıxanda ona daim elə gəlir ki, dünyada hamının dərdi-çoru ancaq bu ziyilə tamaşa etməkdən, onu lağa qoyub gülməkdən ibarətdir, həm də bu adam eyni zamanda Amerikanı kəşf etmiş olsa da, bu ziyil üçün onu töhmətləndirəcəklər. Ona da şübhə yoxdur ki, cəmiyyətdə Lizaveta Prokofyevnanı həqiqətən “əcaib qadın” hesab edirdilər; lakin eyni zamanda ona, şübhəsiz, hörmət göstərirdilər; Lizaveta Prokofyevna, nəhayət, ona hörmət olunduğuna da inanmırdı; bütün bədbəxtlik də burasında idi. General arvadı öz qızlarına baxanda şübhələnir, əzab çəkirdi ki, onların şöhrət qazanmasına nəyləsə daim mane olur; elə düşünürdü ki, xasiyyəti gülməli, nalayiq və dözülməzdir – buna görə, əlbəttə ki, öz qızlarını və İvan Fyodoroviçi daim təqsirləndirir və bütün günü

onlarla savaşırdı, eyni zamanda, onları bütün varlığı ilə böyük məhəbbət və həərətlə sevirdi.

Lizaveta Prokofyevnaya hər şeydən artıq belə bir şübhə əzab verirdi ki, onun qızları da eynilə özü kimi “əcaib”ləşirlər; həm də ki dünyada onun qızları kimi qız yoxdur və olmamalıdır. Qadın dəqiqəbaşı öz-özünə deyirdi: “Nihilist böyüyürlər, vəssalam!” Son ildə, xüsusilə lap son vaxtlar onun bu kədərli fikri getdikcə artır, möhkəmlənirdi. Qadın dəqiqəbaşı özündən soruşurdu: “Əvvələn, nə üçün onlar ərə getmirlər?” – “Analarına əzab vermək üçün – onlar özlərinin həyat məqsədini bunda görürlər; bu, əlbəttə ki, belədir; ona görə ki, bütün bunlar yeni ideyalardır; bütün bunlar lənətə gəlmiş qadın məsələsidir! Yarım il bundan əvvəl məgər Aqlaya öz gözəl saçlarını kəsmək fikrinə düşməmişdimi? (İlahi, gənc yaşlarımda mənim heç bu cür saçlarım olmayıb!) Axı hətta əlinə qayçı da almışdı; ancaq diz çöküb yalvarandan sonra niyyətindən əl çəkdi!.. Yaxşı, fərz edək ki, bunu anasına əzab vermək üçün acıqca eləmişdi; ona görə ki, kinli, dikbaş, ərköyün qızıdır; lakin başlıcası, kinli, kinli, kinli qızıdır! Lakin məgər o tosqun Aleksandra da Aqlaya kimi öz hürüklərini kəsmək istəmirdimi; o daha acıqla deyil, axmaq kimi, səmimi olaraq kəsmək istəyirdi; Aqlaya onu inandırmışdı ki, saçsız gecələr rahat yatar, özünün də başı ağrımaz. Bu beş il ərzində onlara nə qədər, nə qədər, nə qədər adaxlanan olub? Özü də, həqiqətən, yaxşı adamlar; hətta çox gözəl şəxslər də var idi! Axı onlar nə gözləyir, niyə ərə getmirlər? Ancaq analarının qanını qaraltmaq üçün – ayrı heç bir səbəb yoxdur! Heç bir! Heç bir!”

Nəhayət, onun ana qəlbinə də günəş ziyası işıq saçmağa başladı; heç olmazsa, bir qızının, heç olmazsa, Adelaidanın işi, nəhayət, düzələcəkdir. Ucadan danışmaq lazım gələndə Lizaveta Prokofyevna deyirdi: “Heç olmazsa, birindən canım qurtarır” (öz-özünə danışanda isə misilsiz məhriban ifadələr işlədirdi). Bütün bu əhvalat necə də yaxşı, necə də nəzakətlə oldu; hətta kübar cəmiyyətdə də ehtiramla danışmağa başladılar. Məşhur şəxsdir, knyazdır, varlıdır, yaxşı adamdır, bütün bunlarla bərabər, onun ürəyinə yatan insandır; bundan yaxşı nə ola bilərmiş? Lakin Lizaveta Prokofyevnanı əvvəllər də Adelaida onun başqa qızlarına nisbətən daha az narahat edirdi; baxmayaraq ki, bu qızın artistcəsinə meyilləri Lizaveta Prokofyevnanın fasiləsiz olaraq şübhələnən qəlbinə bəzən olduqca

həyəcanlandırır. Axırda isə: “Bununla belə, şən xasiyyətlidir, həm də ki olduqca ağıllıdır, dərrakəlidir; deməli, qız öz başını saxlaya biləcək”, – deyə özünə təsəlli verirdi. Lizaveta Prokofyevnanı hamıdan artıq qorxudan Aqlaya idi. Yeri gəlmişkən deyək ki, böyük qız, Aleksandra haqqında nə etmək lazım olduğunu Lizaveta Prokofyevna heç özü də bilmirdi; bilmirdi ki, onun üçün narahat olsundu, qorxsundu, yoxsa yox? Gah qadına elə gəlirdi ki, “qız birdəfəlik məhv olub, iyirmi beş yaş var – deməli, qalıb qarıyacaq”. Özü də ki, “belə gözəl ola-ola!..” Lizaveta Prokofyevna gecələr onun haqqında fikirləşib, hətta ağlayırdı; halbuki Aleksandra İvanovna elə həmin gecələr rahatca yatırdı. “Əşi, o nə cür məxluqdur – nihilistdir, yoxsa, sadəcə, axmaq? Onun axmaq olmadığına, əslində, Lizaveta Prokofyevna özü də qətiyyənlə şübhə etmirdi. Aleksandra İvanovnanın mühakimələrinə fəvqəladə hörmət göstərir və onunla məsləhətləşməyi xoşlayırdı. Lakin onun aciz, “islanmış cücə” olmasına heç bir şübhəsi yox idi: “O dərəcədə sakit və xatircəmdir ki, heç hərəkətə gətirmək də mümkün deyil! Bir də ki heç “islanmış cücələr” də sakit və xatircəm olmurlar. Tfu! Onlar məni lap çaşdırıb əldən salıblar!” Lizaveta Prokofyevnanın Aleksandra İvanovnaya nədənsə ürəyi yanır, onun qayğısına qalırdı; hətta Aqlaya da bu cür rəğbət göstərmirdi; halbuki Aqlaya onun üçün əziz-xələf idi. Lakin ananın tündməzəc hərəkətlərinə (Lizaveta Prokofyevnanın analıq qayğısı və rəğbəti belə idi), öcəşkenliyinə, “islanmış cücə” kimi ifadələrə Aleksandra ancaq gülürdü. Bəzən iş gəlib o yerə çıxırdı ki, ən boş və mənasız şeylər Lizaveta Prokofyevnanı son dərəcə hiddətləndirir, özündən çıxarırdı. Məsəl üçün, Aleksandra İvanovna çox yatmağı xoşlayırdı və adətən, çox yuxu görürdü; lakin onun yuxuda gördükləri daim nə isə qeyri-adi mənasız və məsum şeylər olurdu – lap yeddi yaşlı uşaq yuxusu kimi; hətta yuxuların bu məsumluğu da ananı nə üçünsə əsəbiləşdirməyə başlamışdı. Bir dəfə Aleksandra İvanovna yuxuda doqquz toyuq görmüşdü; bunun nəticəsində ana ilə qızın arasında formal deyişmə başladı – nə üçün? – bunu izah etmək çətinidir. Bir dəfə, ancaq bir-cə dəfə, Aleksandra yuxuda, sanki, orijinal bir şey görə bilmişdi – Aleksandra qaranlıq bir otaqda bir nəfər rahib görmüşdü; özü də bu otağa girməkdən qorxurdu. Şaqqıldayıb gülən iki bacı bu yuxunu o saat təntənə ilə Lizaveta Prokofyevnaya söylədilər; lakin ana yenə

hirsələnərək, qızların üçünü də axmaq adlandırdı. “Hm! Axmaq kimi sakitdir, lap elə “islanmış cücə”dir ki, durub; hərəkətə gətirmək də mümkün deyil, amma qüssələnir; bəzən lap qəm dəryasına qərq olur! Görəsən, o nəyin qəmini çəkir, nəyin?” Lizaveta Prokofyevna bəzən bu sualı İvan Fyodoroviçə verirdi; həm də, adəti üzrə, isteriyalı halda, zəhmlə soruşurdu; dərhal cavab gözləyirdi. İvan Fyodoroviç hımıldayır, qaşlarını çatır, çiyinlərini çəkərək, nəhayət, qollarını aralayıb deyirdi:

– Ər lazımdır!

Lizaveta Prokofyevna bomba kimi partlayırdı:

– Ancaq Allah ona sizin kimi ər yetirməsin, İvan Fyodoroviç; mühakimələri və hökmləri sizə bənzəyən ər olmasın, İvan Fyodoroviç; sizin kimi qaba, nəzakətsiz olmasın, İvan Fyodoroviç...

İvan Fyodoroviç dərhal canını qurtarır, Lizaveta Prokofyevna isə partlayışdan sonra sakitləşirdi. Söz yox ki, elə həmin gün axşamçağı Lizaveta Prokofyevna mütləq qeyri-adi dərəcədə diqqətli, sakit İvan Fyodoroviçə qarşı, “özünün qaba, nəzakətsiz” İvan Fyodoroviçinə qarşı, pərəstişkarlıq etdiyi istəklili və əziz İvan Fyodoroviçinə qarşı mehriban və hörmətçili olurdu; ona görə ki, o, öz İvan Fyodoroviçini bütün ömrü boyu sevirdi və hətta ona vurulmuşdu; bunu İvan Fyodoroviç özü də çox gözəl bilir və bunun üçün öz Lizaveta Prokofyevnasına misilsiz ehtiram göstərirdi.

Lakin Lizaveta Prokofyevnanın əsas və daimi iztirabı Aqlaya idi.

Lizaveta Prokofyevna öz-özünə deyirdi:

“Fırt eləyib mənim burnumdan düşüb; hər cəhətdən lap mənim cavanlığımıdır, dikbaş, itaətsiz, məlun şeytan balası! Nihilist, tühaf, ağılsız, kinli, kinli, kinli qızıdır! Aman Allah, o necə bədbəxt olacaq!”

Lakin biz yuxarıda dediyimiz kimi, doğmaqda olan günəş hər şeyi bir dəqiqəliyə nura qərq edəcəkdi. Lizaveta Prokofyevnanın həyatında təqribən bir ay davam edən elə günlər oldu ki, general arvadı bu müddət ərzində bütün narahatlıq və nigarançılıqlardan dincələ bilmişdi. Adelaidanın yaxınlarda olacaq toyu haqqında, həmçinin Aqlaya barədə kübar cəmiyyətdə danışmağa başlamışdılar; həm də Aqlaya hər yerdə özünü elə gözəl, elə təmkinli, elə ağıllı, elə müzəffər, bir qədər də qürurla aparırdı ki, heç söz ola bilməzdi; axı bu qürur ona misilsiz dərəcədə yaraşdı! Bir ay ərzində anası ilə son dərəcə mehriban rəftar edirdi! (“Doğrudur, bu Yevgeni Pavloviçi hələ bir xeyli

yoxlamaq lazımdır; çox yoxlamaq lazımdır; onun iç üzünü öyrənmək lazımdır; elə Aqlayanın özü də ona bir o qədər fikir vermir”.) Hər halda, birdən çox ağıllı qız olmuşdu – özü də, necə qəşəngdir. İlahi, o nə qədər gözəldir, günü-gündən gözəlləşir! Amma indi...

Amma indi, budur, bu sarsaq knyazcıqaz, bu murdar idiotcıqaz görünən kimi yenə hər şey çaxnaşdı, evdə hər şey alt-üst oldu! Bəs axı nə olmuşdu?

Başqaları üçün, yəqin ki, heç bir şey olmazdı. Lakin Lizaveta Prokofyevnanı başqalarından fərqləndirən cəhət bu idi ki, ən adi şeylər çulğalaşib dolaşanda ona xas olan nigarançılıqla daim elə şeyləri görüb seçirdi ki, bunlar onu bəzən hədsiz dərəcədə qorxudurdu, ən vəsvəsəli, ən anlaşılmaz, deməli, həm də son dərəcə dözülməz vahiməyə salırdı. İndi qəflətən çox gülməli və heç bir əsası olmayan nigarançılıqlar baş vermiş, qatmaqarışlıq əmələ gəlmişdi; bunun da nəticəsində, sanki, həqiqətən, mühüm bir əhvalat, nə isə, doğrudan da, təşviş keçirməyə, şübhəyə düşüb şəkk etməyə zəmin yaradan bir əhvalat meydana çıxmışdı; ona görə də Lizaveta Prokofyevnanın lap səbri tükənmişdi.

Lizaveta Prokofyevna knyazı arxasınca çəkib apara-apara, bütün yol boyunca, evdə, knyazı bütün ailənin toplaşmış olduğu girdə masa arxasında əyləşdirəndə də düşünürdü:

“Bəs nə cürətlə, nə cəsarətlə mənə o nacins qadın haqqında lənətə gəlmiş imzasız məktub yazıblar ki, o, Aqlaya ilə əlaqə saxlayır? Belə şeyi nə cürətlə ağıllarına gətiriblər? Hərgah mən buna zərrə qədər inanmış olsaydım, yaxud da o məktubu Aqlaya gös-tərsəydim, xəcalətimdən ölərdim! Gör bir bizə, Yepançinlərə nə cür istehzadır! Bunların hamısı, hamısı, hamısı İvan Fyodoroviçin ucbatındandır, hamısı sizin günahınızdır, İvan Fyodoroviç! Ah, biz nə üçün Yelaginə köçmədik: axı mən demişdim ki, Yelaginə gedək! Bu məktubu, ola bilsin ki, Varka yazıb, mən bilirəm; ya da, bəlkə... Hamısının, hamısının günahı İvan Fyodoroviçdədir! Bu kişi o rəzil qadına hələ mirvari apardığı zaman qadın axmaq kişini ələ salıb şaqqıltı ilə gülmür, onu məsxərəyə qoyurdu; indi də keçmiş əlaqələri xatırlayaraq yenə onu axmaq vəziyyətə salıb gülmək üçün bu cür kələk düzəldib... Nəhayəti budur ki, biz, hər halda, bu işə əl qatmışıq, hər halda, sizin qızlarınızın bu işdə barmağı var, İvan Fyodoroviç; qızlar, xanımlar, ən yaxşı cəmiyyətə mənsub qızlar, ərgən qızlar;

onlar elə burada idilər, elə burada dayanmışdılar, hər şeyi eşitdilər, elə, əslində, çolma-çocuqlarla baş verən əhvalatda da barmaqları var idi; sevinin, burada da olublar, eşidiblər! Mən bunları bu knyaz-cığaza bağışlamayacağam, heç bağışlamayacağam, heç vaxt bağışlamayacağam! Aqlaya üç gündür ki, əsəbi vəziyyətdədir; nə üçün; bacıları ilə nə üçün az qala küsüşəcəkdİ; hətta Aleksandra ilə də; halbuki həmişə onun əlini öpürdü, ana kimi öpür, ona dərin hörmət göstərirdi? Nə üçün o, üç gündür hamını çəşbaş salıb? Bu nə Qavri ilə İvolginbəzliqdır? Qız nə üçün dünənlə bu gün Qavri ilə İvolgini tərifləməyə başlayıb ağladı? Nə üçün bu imzasız məktubda o lənətə gəlmiş “yoxsul nıtsar” xatırladılır; halbuki Aqlaya knyazın məktubunu hətta bacılarına da göstərməmişdi? Bir də, nədən ötrü... nə üçün mən indi tin vurmuş pişik kimi onun yanına yüyürdüm, özüm onu çəkib buraya gətirdim? Pərvərdigara, mən dəli olmuşam, mən nə etdim? Cavan oğlana öz qızımın sirlərini açıb söylədim; hələ bir də... həm də az qala onun özünə aid olan sirlər! Aman Allah, hələ yaxşıdır ki, o idiotdur və... və... ailəmizin dostudur! Ancaq, görəsən, Aqlaya doğrudanmı bu cür bir eybəcərə meyil eləyib! Aman Allah, mən nə sarsaqlayıram! Tfu!.. Biz orijinal adamlarıq... bizim hamımızı, birinci növbədə mənim özümü, daxil olmaq haqqı on çəpiklə şüşə altında nümayiş etdirmək lazımdır. Mən bunu sizə bağışlamayacağam, İvan Fyodoroviç, heç vaxt bağışlamaram! Bəs nə üçün qız indi onun qulağını doldurmur? Söz vermişdi ki, dolduracaq, amma heç doldurmur! Odur ey, gözünü zilləyib ona tamaşa edir, dinmir, çıxıb getmir, dayanıb; halbuki özü ona əmr etmişdi ki, buraya gəlməsin... Oğlanın rəngi tamam qaçıb. O naqqal Yevgeni Pavloviç məlunun biri məlundur, təkcə özü danışır, heç kəsə aman vermür! Gör bir necə çərənləyir, bir kəlmə söz əlavə etməyə qoymur. Söhbət salmağa bənddir, mən o saat hər bir şeyi bilərdim...”

Dəyirmi masa arxasında əyləşən knyazın rəngi, doğrudan da, qaçmışdı, özü də, sanki, eyni zamanda həm görünməmiş qorxu içərisində idi, həm də elə anlar olurdu ki, səbəbini özü də başa düşmədən bütün varlığına hakim kəsilən sevinc və fərəh duyurdu. Aman, İlahi, knyaz iki tanış qara gözün ona zillənmiş olduğu tərəfə, o küncə baxmağa necə də qorxurdu; eyni zamanda, indi yenə onların arasında əyləşib Aqlayanın ona yazmış olduğu kağızdan sonra tanış səsi eşidəcəyinə görə özünü nə qədər xoşbəxt hesab edirdi. “Aman Allah,

görəsən, indi qız nə deyəcəkdir?!” O özü hələ bir kəlmə də söz deməmişdi, həm də hamını “çənəsinin altına salan” Yevgeni Pavloviçi gərginliklə dinləyirdi; bu gənc indi, bu axşam çox məmnun və həyəcanlı idi; Yevgeni Pavloviç az hallarda belə məmnun görünərdi. Knyaz onu dinləsə də, xeyli vaxt bir kəlmə də başa düşməmişdi. Peterburqdan hələ qayıtmamış olan İvan Fyodoroviçdən başqa, hamı burada idi. Knyaz Ş. də burada idi. Deyəsən, hazırlaşırdılar ki, bir az sonra, çay içməkdən qabaq gedib musiqiyə qulaq assınlar. İndiki söhbət, görünür, knyaz buraya gəlməmişdən qabaq başlanılmış. Çox keçməmiş, haradansa gələn Kolya birdən eyvana qalxdı. Knyaz öz-özünə düşündü: “Deməli, onu burada əvvəlki kimi qəbul edirlər”.

Yepançinlərin bağı bərli-bəzəkli bağ idi; İsveçrə koması zövqündə düzəldilmiş, hər tərəfdən zərif şəkildə gül-çiçəklə, yarpaqlarla bəzədilmişdi. Hər tərəfdən onu kiçik də olsa, lakin çox gözəl gülüstan əhatə edirdi. Knyazın mənzilində olduğu kimi, burada da hamı eyvanda əyləşmişdi; lakin eyvan bir az geniş və daha şıq idi.

Başlanmış söhbətin məzmunu, deyəsən, az adamın ürəyinə yatırdı; görünür, söhbət səbirsizliklə davam edən mübahisə üzündən başlanmışdı; əlbəttə, süjeti hamı dəyişdirmək istərdi, lakin Yevgeni Pavloviç, sanki, buna görə də daha artıq israr edərək, bağısladığı təsirə əhəmiyyət vermirdi. Knyazın gəlməsi onu, sanki, daha artıq coşdurmuşdu. Lizaveta Prokofyevna bəzi şeyi başa düşürdü, amma qaşqabağını tökmüşdü; kənarda az qala küncdə əyləşmiş Aqlaya çıxıb getmir, dinləyir, inadla səsini çıxarmırdı.

Yevgeni Pavloviç coşub etiraz edirdi:

– Müsəidə edin, mən liberalizm əleyhinə heç bir şey demirəm. Liberalizm günah deyil, bu, tam bütövün zəruri tərkib hissəsidir ki, onsuz bu bütöv ya parçalanar, ya da məhv olar. Liberalizm də ən ədəbli mühafizəkarlıq kimi, yaşamaq hüququna malikdir; lakin mən rus liberalizminə hücum edirəm, özüm də bir daha təkrar edirəm, bu liberalizmə, əslində, ona görə hücum edirəm ki, rus liberalı rus liberalı deyildir, qeyri-rus liberalıdır. Siz mənə rus liberalını verin, mən bu saat sizin yanınızda onun üzündən öpüm.

Aleksandra İvanovna qeyri-adi həyəcan içərisində idi; hətta onun yanaqları da həmişəkindən artıq qızarmışdı. Qız dedi:

– Hərgah o, sizi öpmək istəsə.

Lizaveta Prokofyevna öz-özünə düşündü:

“Ona bir bax, gah ancaq yeyib yatır, heç hərəkətə gətirmək də olmur; gah da qəflətən ildə bir dəfə qalxaraq elə danışmağa başlayır ki, adam mat qalır”.

Knyaz öteri olaraq başa düşdü ki, Yevgeni Pavloviçin həddən artıq şən danışıması Aleksandra İvanovnanın, deyəsən, heç də xoşuna gəlmir; o, ciddi mövzuda danışıb, sanki, həyəcanlanır, eyni zamanda, elə bil ki, həm də zarafat edirdi.

Yevgeni Pavloviç sözünə davam etdi:

– Knyaz, bu saat, siz gəlməmişdən bir az əvvəl mən iddia edirəm ki, bizim cəmiyyətimizdə bu vaxta qədər liberallar ancaq iki təbəqədən əmələ gəlirlər: keçmiş mülkədar (ləğv edilmiş) təbəqə və seminariya təbəqəsi. Bu zümrələrin ikisi də, nəhayət, nəsildən-nəslə, getdikcə daha geniş miqyasda millətdən tamamilə təcrid edilmiş bir şeyə, silkə, ictimai qrupa çevrilmişdir; ona görə də onların görmüş olduqları və indi də gördükləri bütün işlər heç də milli səciyyəli olmayıb...

Knyaz Ş. etiraz etdi:

– Necə? Deməli, görülən işlərin heç biri rus səciyyəli deyil?

– Milli deyil; russayağı olsa da, milli səciyyəli deyil; bizim liberallarımız da rus liberalı deyil, mühafizəkarlarımız da rus səciyyəli deyil, hər şey belədir... Həm də əmin olun ki, millət mülkədarlar və seminaristlər tərəfindən edilən işlərin heç birini, heç bir şeyi nə indi qəbul edib bəyənəcək, nə də sonralar...

Knyaz Ş. həyəcanla etiraz etdi:

– Bax buna nə demişəm! Siz hərgah ciddi danışırsınızsa, bu cür paradoksu necə iddia edə bilərsiniz? Rus mülkədar haqqında irəli sürülən bu cür rəylərə mən yol verə bilmərəm; siz özünüz rus mülkədarsınız.

– Axı mən rus mülkədar haqqında sizin başa düşdüyünüz mənada demirəm. Heç olmazsa, elə təkçə mənim bu zümrəyə mənsub olduğum üçün o, hörmətli zümrədir; xüsusilə onun mövcud olmadığı indiki zamanda...

Aleksandra İvanovna onun sözünü kəsdi:

– Olmaya, ədəbiyyatda da heç bir milli xüsusiyyət olmayıb?

– Mən ədəbiyyat ustası deyiləm, lakin elə rus ədəbiyyatı da, mənəcə, Lomonosov, Puşkin və Qoqoldan başqa, bütünlüklə rus ədəbiyyatı deyil.

Adelaida güldü:

– Əvvələn, bu, az deyil, ikincisi, biri xalq içərisindən çıxıb, o biri ikisi isə mülkəddardır.

– Eynilə belədir, lakin siz sevinməyin. Bu vaxta qədər bütün rus yazıçılardan ancaq bu üç nəfərinə nə isə, həqiqətən, *öz sözünü*, heç kəsdən iqtibas edilməmiş olan öz xüsusi sözünü demək müyəssər olmuşdur; beləliklə də bu üç nəfər dərhal milli səciyyəli yazıçı olub. Ruslardan hər kəs özünün bir əməlini göstərsə, öz həqiqi və iqtibas edilməmiş xüsusi fikrini bəyan etsə, yazsa, yaxud icra eləsə, rusca pis danışsa da, o, mütləq milli səciyyə alır. Bu, mənim üçün aksiomdur. Lakin biz ədəbiyyat haqqında söhbətə başlamamışıq, biz sosialistlər haqqında danışmağa başlamışıq; söhbət onlardan gedirdi; demək, mən iddia edirəm ki, bizim cəmiyyətimizdə bir nəfər də rus sosialist yoxdur; yoxdur və olmayıb; ona görə ki, bizim bütün sosialistlərimiz də ya mülkədarlardandır, ya da seminaristlərdən. Bizim bütün şöhrət qazanmış qatı sosialistlərimiz, buradakılar da, xarıcdə olanlar da, təhkimçilik dövrü mülkədarlarına mənsub liberallardan başqa bir şey deyildir. Siz niyə gülürsünüz? Verin mənə onların kitablarını, verin mənə onların nəzəriyyələrini, memuarlarını verin, onda mən, ədəbiyyat tənqidçisi olmadığım halda, sizin üçün ən inandırıcı ədəbi tənqid yazmağa başlayaram; bu tənqiddə gün kimi aydın şəkildə sübut edərim ki, onların kitablarının, əsərlərinin, memuarlarının hər bir səhifəsi, hər şeydən əvvəl, keçmiş rus mülkədar tərəfindən yazılmışdır. Onların qəzəbi, hiddəti, zəkaları mülkədar keyfiyyətləridir (hətta Famusovdan əvvəlki dövrə aiddir!); onların sevinc və fərəhi, onların göz yaşları, ola bilsin, həqiqi, səmimi göz yaşlarıdır, lakin mülkədar fərəhi, mülkədar göz yaşlarıdır! Ya mülkədar, ya da seminarist... Siz yenə gülürsünüz, sizdəmi gülürsünüz, knyaz? Siz də razı deyilsiniz?

Doğrudan da, hamı gülürdü, knyaz da gülümsədi.

Knyaz birdən təbəssümünə ara verərək, qəflətən yaxalanmış məktəbli kimi diksinib dedi:

– Mən razı olub-olmadığımı hələ birdən-birə deyə bilmərəm, lakin sizi inandırırım ki, sizin danışığınızı son dərəcə məmnuniyyətlə dinləyirdim...

Knyaz bu sözləri deyəndə az qala nəfəsi tənqışirdi, hətta alnını soyuq tər damcıları basdı. Bu, knyazın burada əyləşdiyi vaxt ərzində

onun dediyi ilk sözlər idi. O, ətrafına nəzər salmaq istədisə də, cəsərəti çatmadı; Yevgeni Pavloviç onun hərəkətini sezib gülümsədi.

Yevgeni Pavloviç əvvəlki ahənglə, yəni, elə bil, qeyri-adi bir şövq və hərərlə, eyni zamanda, ola bilsin, öz sözlərinə gülə-gülə davam etdi:

– Cənablar, sizə fakt söyləyəcəyəm; fakt, müşahidə; hətta bunun kəşf olunması şərəfini mən özümə isnad edə bilərəm və hətta yalnız özümə; hər halda, bu barədə hələ nə bir yerdə bir söz deyilib, nə də bir şey yazılmışdır. Mənim haqqında danışdığım haman rus liberalizminin bütün mahiyyəti bu faktda ifadə edilmişdir. Əvvələn, ümmiyyətlə demiş olsaq, liberalizm mövcud olan qaydalara (ağıllımı, yoxsa yanlışımı – bu, başqa məsələdir) hücum deyilsə, bəs nədir? Axı belədir, yoxsa yox? Hə, mənim faktım ondan ibarətdir ki, rus liberalizmi mövcud qaydalara hücum olmayıb, bizim qayda-qanunlarımızın əsl mahiyyətinə, yalnız mövcud qaydalara deyil, bütün cəmiyyətin özünə, rus qayda-qanunlarına deyil, Rusiyanın özünə qarşı hücumdur. Mənim liberalım gəlib o yerə çıxıb ki, Rusiyanın özünü inkar edir, yəni öz anasına nifrət edərək, onu kötləyir. Rusiyada baş verən hər bir bədbəxt və müvəffəqiyyətsiz hadisəyə o gülür, bu, onu az qala vəcdə gətirir. O, xalq adətlərinə, rus tarixinə, hər şeyə nifrət edir. Hərgah ona bəraət qazandıracaq bir şey varsa, o da ancaq budur ki, o nə etdiyini bilmir və Rusiyaya qarşı nifrətini ən səmərəli liberalizm hesab edir. (Heyhat, siz bizim cəmiyyətimizdə qalan adamlar tərəfindən alqışlanan, bəlkə də, əslində, ən sarsaq, ən kütbeyin və təhlükəli mühafizəkar olan, necə kütbeyin və təhlükəli mühafizəkar olduğunu özü də bilməyən liberala tez-tez təsadüf edə bilərsiniz!) Bizim bəzi liberallarımız Rusiyaya qarşı bəslənən bu nifrəti hələ bu yaxın vaxtlaradək vətənə qarşı az qala həqiqi məhəbbət hesab edir və öyünürdülər ki, bu məhəbbətin nədən ibarət olduğunu başqalarından yaxşı görürlər; lakin indi daha açıq danışmağa və hətta “vətənə məhəbbət” sözlərindən xəcalət çəkməyə başlayıblar; hətta bu məfhumu zərərli və əhəmiyyətsiz məfhum kimi rədd ediblər. Bu fakt düzgündür, mən bunun tərəfdarıyam, həm də ki axı... gəc-gez bütün həqiqəti sadə və açıq şəkildə demək lazım idi; lakin bu fakt, eyni zamanda, elə bir faktdır ki, heç yerdə və heç vaxt, qədim zamanlardan bəri heç bir xalqda olmayıb və meydana da çıxmayıb; deməli, bu fakt təsadüfidir və keçib gedə bilər, mən razıyam. Öz vətəninə nifrət edən bu cür liberal heç yerdə ola bilməz. Bizim

cəmiyyətdə bütün bunları nə ilə izah etmək olar? Əvvəllər nə ilə izah edilirdisə, onunla – onunla izah etmək olar ki, o, rus liberal deyildir; mənəcə, bundan savayı heç bir şeylə izah etmək olmaz.

Knyaz Ş. ciddi olaraq etiraz etdi:

– Mən sənin dediklərinin hamısını zarafat kimi qəbul edirəm, Yevgeni Pavloviç.

Aleksandra İvanovna dedi:

– Mən bütün liberalları görməmişəm və bu barədə hökm verə bilmərəm, lakin sizin fikrinizi hiddətlə dinlədim: siz tipik olmayan bir hadisəni götürüb, ümumi qayda səviyyəsinə qaldırdınız, deməli, iftira edirdiniz.

Yevgeni Pavloviç dedi:

– Tipik olmayan hadisə? A-a! Qəribə sözdür. Knyaz, siz necə düşünürsünüz, bu, tipik olmayan hadisədir, yoxsa yox?

Knyaz dedi:

– Mən də deməliyəm ki, liberalları mən az görmüş və... liberal-larla az oturub-durmuşam; lakin mənə elə gəlir ki, siz, ola bilsin, müəyyən dərəcə haqlısınız; sizin haqqında danışdığınız rus liberalizminin, doğrudan da, qismən, Rusiyanın yalnız qayda-qanunlarına deyil, özünə nifrət etmək meyili vardır; əlbəttə, bu ancaq müəyyən dərəcə belədir... əlbəttə, bu heç vəchlə hamının haqqında ədalətli hökm sayıla bilməz...

Knyaz tutularaq sözünü bitirmədi. Özünün bütün həyəcan və təşvişinə baxmayaraq, bu söhbət knyazı xüsusilə, həddən artıq maraqlandırmışdı. Knyazın xasiyyətində xüsusi bir cəhət var idi; o da bundan ibarət idi ki, onu maraqlandıran bir şeyi knyaz həmişə qeyri-adi dərəcədə sadələvhəcəsinə diqqətlə dinləyir, eyni zamanda, ona sual veriləndə elə bu cür də sadələvhüklə cavab verirdi. Bu sadəlilik, nə istehzadan, nə də yumordan şübhələnen bu inam onun çöhrəsində və hətta, elə bil, bədəninin vəziyyətində əks olunurdu. Lakin Yevgeni Pavloviç ona artıq çoxdan, başqa cür deyil, məhz müəyyən, xüsusi istehza ilə müraciət edirdi, fəqət indi, knyaz cavab verəndə ona nə isə çox diqqətlə baxdı; elə bil ki, ondan heç belə cavab gözləməirdi.

O dedi:

– Demək ki... siz belə düşünürmüzsünüz, qəribədir; knyaz, siz mənə doğrudanmı ciddi cavab verirdiniz?

Knyaz təəccüblənib soruşdu:

– Məgər siz ciddi soruşmurdunuz?

Hamı güldü.

Adelaida dedi:

– Siz ona inanın, Yevgeni Pavloviç həmişə və hamını ələ salır! Hərgah siz bilsəydiniz, o, bəzən nələr barədə çox ciddi söhbət edir!

Aleksandra acıqlı-acıqlı dedi:

– Məncə, bu, gərgin söhbətdir, heç bu söhbəti başlamaq lazım deyildi; gəzməyə getmək istəyirdik...

Yevgeni Pavloviç qışqırdı:

– Gəlin gedək, gözəl axşamdır! Lakin mənim bu dəfə tamamilə ciddi danışdığımı sizə sübut etmək üçün və başlıca olaraq, bunu knyaza isbat etmək üçün (knyaz, siz məni olduqca maraqlandırdınız və sizə and içirəm ki, mən, həqiqətən, boş adam olsam da, göründüyüm dərəcədə boş adam deyiləm), həm də... cənablar, hərgah müsaidə etsəniz, mən şəxsən maraqlandığım üçün knyaza axırıncı bir sual verərəm, elə bununla da qurtarıq. Bu sual mənim ağıma, elə bil, qəsdən, iki saat bundan əvvəl gəlib (görürsünüzmü, knyaz, bəzən mən də ciddi şeylər düşünürəm), mən onu həll etmişəm, lakin görək knyaz nə deyəcək. Bu saat “tipik olmayan hadisə” haqqında dedilər. Bu söz bizdə olduqca əlamətdardır, onu tez-tez eşidirik. Bu yaxınlarda hamı o... cavan oğlan tərəfindən öldürülən altı nəfərin dəhşətli qətli barədə və müdafiəçisinin əcaib nitqi haqqında danışır və yazırdı; bu nitqdə deyilir ki, cinayətkar yoxsul vəziyyətdə olanda onun ağına təbii olaraq bu altı nəfəri öldürmək fikri gəlməli idi. Bu, hərfən belə deyilsə də, lakin mənası, gərək ki, belədir, yaxud da buna yaxındır. Mənim şəxsi fikrimcə, bu cür əcaib fikir söyləyən müdafiəçi tamamilə əmin imiş ki, o, bizim zəmanəmizdə ifadə oluna biləcək ən liberal, ən insanpərvər və mütərəqqi fikir söyləmişdir. Yaxşı, sizcə, bu necə olmalıdır: anlayışların, əqidələrin bu cür təhrif edilməsi, məsələyə bu cür düzgün olmayan, qəribə münasibət göstərmək tipik olmayanmı, yoxsa ümumi haldır?

Hamı qəhqəhə ilə güldü.

Aleksandra ilə Adelaida gülə-gülə:

– Tipik olmayandır, əlbəttə, tipik olmayandır, – dedilər.

Knyaz Ş. əlavə etdi:

– Yevgeni Pavloviç, müsaidə et, yenə xatırladım ki, sənın zara - fatının şiti-şoru çıxıb.

Knyaz Lev Nikolayeviçin ona zillənmiş ciddi baxışını sezmiş Yevgeni Pavloviç knyaz Ş.-nin dediklərinə fikir verməyib soruşdu:

– Siz necə düşünürsünüz, knyaz? Sizcə, necədir; bu, tipik olmayanmı, yoxsa ümumi hadisədir? Mən etiraf edirəm ki, bu sualı sizin üçün fikirləşmişəm.

Knyaz yavaşdan, lakin qətiyyətlə dedi:

– Yox, tipik olmayan deyil.

Dilxor olmuş knyaz Ş. dedi:

– Lütf edin, Lev Nikolayeviç, məgər siz görmürsünüzmü ki, o, sizi girləyir; o, heç şübhəsiz, istehza edir, gülür, özü də, məhz sizi dilə-ağıza salmaq istəyir.

Knyaz qızarıb gözünü yerə dikdi:

– Mən güman edirdim ki, Yevgeni Pavloviç ciddi danışır.

Knyaz Ş. sözünə davam etdi:

– Əziz knyaz, bir dəfə, hələ üç ay bundan əvvəl sizinlə etdiyimiz söhbəti xatırlayın; biz məhz o barədə danışdıq ki, bizim yeni açılmış təzə məhkəmələrimizdə bir çox diqqətəlayiq və istedadlı vəkil görmək olar! Bəs prisyajnıların yüksək dərəcədə diqqətəlayiq qərarları azdırmı? Siz özünüz nə qədər sevinirdiniz, mən də o vaxt sizin sevincinizə baxıb şadlanırdım... Bu əcaib müdafiə, bu qəribə dəlil isə, əlbəttə, təsadüfi haldır, minlərlə hadisə içərisində istisnadır.

Knyaz Lev Nikolayeviç fikirləşib, yavaşdan və hətta, elə bil, ürkəkliklə, lakin möhkəm inamla cavab verdi:

– Mən ancaq onu demək istəyirdim ki, ideya və anlayışların təhrif edilməsinə (Yevgeni Pavloviç dediyi kimi) çox tez-tez təsadüf olunur; bədbəxtlik burasındadır ki, ümumi hadisələr tipik olmayan hadisələrdən daha çoxdur. Hətta o dərəcədə ki, bu təhrif bu cür ümumi hadisə olmasaydı, onda, ola bilsin ki, bunun kimi qeyri-mümkün cinayətkarlıqlar da baş verməzdi...

– Qeyri-mümkün cinayətkarlıqlar? Lakin mən sizi inandırırım ki, eynilə bu cür cinayətkarlıqlar və bəlkə, bundan daha dəhşətliiləri əvvəllər də baş verirdi, həmişə də olub; həm də nəinki yalnız bizdə, hər yerdə olub; mənim zənnimcə, hələ uzun müddət də təkrar olunacaqdır. Fərq burasındadır ki, əvvəllər bizdə bunu az açıb-ağardırdılar, indi isə bu barədə ucadan danışmağa başlayıblar, hətta onların barəsində yazmağa başlayıblar; ona görə də bizə elə gəlir ki, bu cinayətkarlar ancaq indi meydana çıxıblar. Knyaz, sizin səhviniz,

olduqca sadədil səhviniz də burasındadır; inandırırım sizi, – deyə knyaz Ş. istehza ilə gülümsədi.

– Mən özüm bilirəm ki, cinayətkarlıqlar əvvəllər də lap çox olub; həm də elə bu cür dəhşətliləri; mən hələ bu yaxınlarda dustaqxanaları gəzmışəm; orada bəzi cinayətkarlar və məhkəməyə cəlb olunmuş müttəhimlərlə tanış oldum. Hətta bundan da dəhşətli, hərəsi on adam öldürən cinayətkarlar da vardır; onlar qətiyyətlə peşman olmayıblar. Lakin burada belə bir şey gördüm: ən islahedilməz cinayətkar bilir ki, o canidir, yəni qətiyyətlə peşman olmasa da, vicdanla belə hesab edir ki, yaxşı hərəkət etməyib. Onların hər biri bu cürdür; haqqında Yevgeni Pavloviçin danışmağa başladığı adamlar isə axı özlərini heç cinayətkar da hesab etmək istəmir və öz-özlərinə elə düşünürlər ki, onların ixtiyarı var idi... Hətta yaxşı hərəkət ediblər; yəni axı, demək olar, elə bu cürdür. Baxın dəhşətli fərq də, mənəcə, elə bundan ibarətdir. Həm də siz fikir verin, bunların hamısı gənclərdir, yəni elə yaşda olanlardır ki, onlar ideyaların təhrif olunması təsiri altına hamıdan asan düşə bilirlər.

Knyaz Ş. artıq gülmür və knyazın dediklərinə təcəccüblə qulaq asırdı. Çoxdan nə isə demək istəyən Aleksandra İvanovnanın ağılına sanki, xüsusi bir fikir gəldiyi üçün dinmədi. Yevgeni Pavloviç isə knyaza dərin heyrətlə və bu dəfə artıq heç bir istehza etmədən baxırdı.

Lizaveta Prokofyevna qəflətən sözə qarışdı:

– Siz, cənab ali, axı nə üçün ona belə təcəccüblə baxırsınız, ona nə olub, sizdən ağılsızdır nədir, sizcə, ağıllı mühakimə yürüdə bilməzdi?

Yevgeni Pavloviç dedi:

– Yox, mən o barədə düşünmürəm, ancaq bu, necə olur, knyaz (sualıma görə məni bağışlayın), bir halda ki, siz bunu belə görüb hiss edirsiniz, onda bəs necə olur ki, siz (yenə məni bağışlayın) o əcaib işdə... bu günlərdə baş vermiş olan... gərək ki, Burdovski əhvalatında... necə oldu ki, ideya və əxlaq qaydalarının elə bu cür təhrif olunmasını hiss etmədiniz? Axı eynilə bu cür təhrifdir! O vaxt mənə elə gəldi ki, siz qətiyyətlə hiss etməmişdiniz.

Lizaveta Prokofyevna qızıışdı:

– Məsələ belədir, atam, bax biz hamımız hiss etmişdik, burada oturub onun qarşısında lovğalanırıq, amma o, bu gün onların birindən, üzü sızanaqlı olan dəstəbaşından, yadıncadırmı, Aleksandra,

bax ondan məktub alıb. O özü necə başa düşürsə, məktubda o cür də knyazdan üzr istəyib; həm də xəbər verir ki, o gün onu qızıışdırıb qabağa verən haman yoldaşından üz döndərüb – yadıncadırmı, Aleksandra? Həm də indi knyaza daha çox inanır. Amma biz hələ ki bu cür məktub almamışıq; halbuki burada, onun qarşısında dayanıb lovğalanırıq.

Kolya qışqırdı:

– İppolit də bu saat bizim bağa köçüb!

Knyaz həyəcanlandı:

– Necə!? İndi buradadır?

– Siz Lizaveta Prokofyevna ilə evdən çıxan kimi buyurdu; onu mən köçürdüm!

Lizaveta Prokofyevna knyazı elə bu saat təriflədiyini tamamilə unudaraq, birdən qəzəblənib:

– Bax mən mərc çəkişərəm, – dedi, – mərc gələrəm ki, bu, dünən onun yanına, çardağa gedibmiş; özü də diz çöküb ondan üzrxahlıq edirmiş; xahiş edirmiş ki, o kin-küdurət dağarcığı tənəzzül edib, iltifat buyurub, buraya köçsün. Sən dünən getmişdinmi? Axı bayaq özün etiraf edirdin. Elədir, yoxsa yox? Sən diz çökmüşdün, yoxsa yox?

Kolya qışqırdı:

– Qətiyyənlə çökməyib, tamamilə əksinə: İppolit dünən knyazın əlini tutub iki dəfə öpdü, özüm gördüm; bütün izahat elə bununla da qurtardı; bundan başqa, knyaz, sadəcə olaraq, ancaq bunu dedi ki, o, bağda özünü yaxşı hiss edər; İppolit də vəziyyəti bir az yaxşılaşan kimi köçməyə razılıq verdi.

Knyaz qalxıb şlyapasını götürərək burnunun altında dedi:

– Siz əbəs yerə, Kolya... siz nə üçün söyləyirsiniz, mən...

Lizaveta Prokofyevna onu saxladı:

– Hara belə?

Həyəcanlanmış Kolya sözünə davam etdi:

– Nigaran olmayın, knyaz, gedib onu narahat eləməyin, o, yoldan gələn kimi yatdı; o çox şaddır; həm də bilirsinizmi, knyaz, mən-cə, daha yaxşı olar ki, siz onunla indi görüşməyəsiz; hətta sabaha təxirə salın, yoxsa o yenə utanar. O, bayaq, səhərçağı deyirdi ki, yarım ildən bəridir ki, özünü belə yaxşı və cana gəlmiş hiss etməyib; hətta öskürəyi də birə-üç azalıb.

Knyaz gördü ki, Aqlaya birdən öz yerindən qalxıb masaya yanaşdı. O, Aqlaya baxmağa cəsarət etmirdi; lakin knyaz bütün varlığı ilə hiss edirdi ki, bu an Aqlaya ona baxır; hələ, ola bilsin ki, qəzəblə baxır; onun qara gözlərindən mütləq hiddət oxunur; çöhrəsi qızarmışdır.

Yevgeni Pavloviç dedi:

– Nikolay Ardalionoviç, amma mənə elə gəlir ki, hərgah bu, o gün ağlayaraq hamını öz dəfn mərasiminə dəvət edən haman vərəmli oğlandırsa, onu əbəs yerə buraya köçürübsünüz; o, keçən dəfə qonşu evin divarı haqqında elə bəlağətlə danışdı ki, indi mütləq o divarın xiffətini çəkəcək, siz buna əmin olun.

– Doğru deyir: deyişəcək, səninlə dalaşaraq çıxıb gedəcək, vəsalam!

Lizaveta Prokofyevna bunu deyəndən sonra hamının qaxaraq gəzməyə getmək fikrində olduğunu unudub, tikmə naxış zənbilini təşəxxüslə qarşısına çəkdi.

Yevgeni Pavloviç yenə əlavə etdi:

– Mənim yadımdadır ki, o, həmin divarla olduqca lovğalanırdı; bu divarsız o, təmtəraqla ölə bilməyəcək; halbuki o, təmtəraqla ölmək istəyir.

Knyaz burnunun altında dedi:

– Yaxşı, nə olsun? Hərgah siz onu bağışlamaq istəməsəniz, o, sizsiz də öləcəkdir... O, indi ağaclara tamaşa etmək üçün buraya köçüb.

– Yox, mən öz tərəfimdən hər şeyi ona bağışlayıram: siz bunu ona söyləyə bilərsiniz.

Knyaz yenə də döşəmədəki bir nöqtəyə baxa-baxa, gözlərini qaldırmadan yavaşca, sanki, könülsüz olaraq cavab verdi:

– Bunu belə başa düşmək lazım deyil; elə etmək lazımdır ki, siz də onun tərəfindən bağışlanmağınızla razılaşsınız.

– Burada mənim nə günahım var? Onun qarşısında mənim təqsirim nədir?

– Hərgah başa düşmürsünüzsə, onda... lakin axı siz başa düşürsünüz; o gün İppolit sizin... hamınıza xeyir-dua vermək və sizdən xeyir-dua almaq istəyirdi, vəsalam, bu qədər...

Knyaz Ş. məclisdə olan bəzi şəxslərlə gözləşib nə isə qorxa-qorxa tez əlavə etdi:

– Əziz knyaz, yer üzündə cənnət asanlıqla əldə edilmir; siz isə, hər halda, müəyyən dərəcədə cənnətə bel bağlayırsınız; cənnət, knyaz, sizin kimi ən nəcib qəlblə bir insanın zənn etdiyindən qat-qat çətin yaranır. Yaxşısı budur, gəlin qurtaraq, yoxsa biz hamımız yenə, yəqin, utanarıq, onda isə...

Yerindən acıqlı-acıqlı qalxan Lizaveta Prokofyevna kəskin tərzdə dedi:

– Gedək musiqi dinləməyə.

Onun arxasınca hamı ayağa qalxdı.

II

Knyaz birdən Yevgeni Pavloviçə yanaşdı.

O, Yevgeni Pavloviçin qolundan yapışaraq qərribə bir coşqunluqla dedi:

– Yevgeni Pavloviç, siz əmin olun ki, heç bir şeyə baxmayaraq, mən sizi ən alicənab və ən yaxşı adam hesab edirəm; siz buna əmin olun...

Yevgeni Pavloviç heyrətdən hətta bir addım geri çəkildi. O, az qala şaqqıltı ilə güləcəkdə; lakin zorla dözüb özünü saxladı: amma yaxından diqqətlə fikir verib gördü ki, knyazın halı, sanki, özündə deyil; hər halda, nə isə qeyri-adi vəziyyətdə idi.

Yevgeni Pavloviç qışqırdı:

– Mərc çəkişərəm ki, siz, knyaz, heç də bunu demək istəmərdiniz; həm də, bəlkə, heç də mənə demək fikrində deyildiniz... lakin sizə nə olub? Halınız xarab deyil ki?

– Ola bilər, çox ola bilər; həm də siz son dərəcə incəliklə hiss etdiniz ki, ola bilsin, mən sizə yanaşmaq fikrində deyildim!

Knyaz bunu deyib nə isə qərribə və hətta məzəli tərzdə gülümsədi, lakin birdən, sanki, coşaraq dedi:

– Siz mənim üç gün bundan əvvəlki hərəkətimi mənə xatırlatmayın! Bu üç gün ərzində mən həddən artıq xəcalət çəkirdim... mən bilirəm ki, günahkaram.

– Əşi... canım, axı siz hansı dəhşətli hərəkətə yol veribsiniz?

– Yevgeni Pavloviç, mən görürəm ki, siz mənim əvəzimə, ola bisin, hamıdan artıq xəcalət çəkirsiniz; siz qızarırsınız; bu, gözəl qəlbə malik insana xas olan cəhətdir; bu saat çıxıb gedəcəyəm, əmin ola bilərsiniz.

Lizaveta Prokofyevna qorxmuş halda Kolyaya dedi:

– Əşi, o nə danışır? Olmaya, onun ürəkgetməsi belə başlanır?

– Fikir verməyin, Lizaveta Prokofyevna, mənim ürəkçəkməm başlanmır; bu saat çıxıb gedəcəyəm. Bilirəm ki... təbiət məni şikəst edib. İyirmi dörd il naxoş olmuşam; anadan olandan iyirmi dörd yaşınadək. Siz elə indi də mənim sözümlü naxoşun ağzından çıxan söz hesab edin. Bu saat çıxıb gedəcəyəm, bu saat; siz əmin olun. Mən qızarmıram – axı bundan ötrü qızarmaq təəccüblü olardı, elə deyilmi? – Lakin cəmiyyətdə artıq adamam... Mən bunu heysiyyət üçün demirəm... Mən bu üç gündə çox şeyi götür-qoy edərək qərara gəldim ki, ilk fürsət olan kimi sizi səmimi surətdə və alicənablıqla xəbərdar etməliyəm. Elə ideyalar var, elə yüksək ideyalar var ki, onların haqqında danışmamalıyam; ona görə ki, mütləq hamını özümə güldürərəm; knyaz Ş. bunu mənə bu saat xatırlatdı. ...Məndə ədəbli hərəkət tərzi yoxdur, hiss ölçüsündən məhrumam, sözlərim fikrimə uyğun olan kəlmələr deyil, başqa cürdür; bu işə həmin fikirlər üçün təhqirdir. Ona görə də mənim haqqım yoxdur... Bundan başqa da vəsvəsəliyəm; mən... mən inanıram ki, bu ailədə xətrimə dəyməzlər, məni layiq olduğumdan da artıq sevirlər; lakin mən bilirəm, axı bunu yəqin bilirəm ki, iyirmiillik naxoşluqdan sonra nə işə bir şey mütləq qalmalı idi; belə ki, məni... bəzən... lağa qoyub gülməmək olmaz, axı belə deyilmi?

O, ətrafına göz gəzdirərək, sanki, cavab və qərar gözləyirdi. Bu gözlənilməz, iztirablı və sanki, hər halda, səbəbsiz hərəkətdən hamı ağır və gərgin bir heyrət içərisində dayanmışdı. Lakin bu hərəkət əcaib bir əhvalatın baş verməsinə səbəb oldu.

Aqlaya birdən qışqırdı:

– Siz bunu nə üçün burada deyirsiniz? Siz bunu nə üçün onlara deyirsiniz? Onlara! Onlara!

Aqlaya, sanki, bütün varlığı ilə hiddətlənmişdi: onun gözlərindən qılgılı saçılırdı. Knyaz onun qarşısında lal-dinməz və kirimiş dayanmışdı; birdən onun rəngi qaçdı.

Aqlaya qəzəblə dedi:

– Burada bu cür sözlərə layiq olan bir adam da yoxdur! Bura -dakıların heç biri, heç biri sizin çeçələ barmağınızda da dəyməz; nə sizin aqlınız haqqında bir söz deməyə ləyaqətləri var, nə də qəlbiniz! Siz hamıdan namuslu, hamıdan nəcib, hamıdan yaxşı, hamıdan

mehriban, hamıdan ağıllısınız! Burada sizin bu saat əlinizdən saldı-
ğınız dəsmalı da qaldırmağa ləyaqəti olmayan adamlar var... Axı siz
nə üçün özünüzü alçaldıb, hamıdan əskik hesab edirsiniz? Siz nə
üçün özünüzün bütün keyfiyyətlərinizi eybəcərləşdirdiniz, sizdə nə
üçün qürur hissi yoxdur?

Lizaveta Prokofyevna əlini əlinə çırpdı:

– Aman Allah, belə şeyi ağılıma gətirə bilərdimmi?

Kolya vəcdlə qışqırdı:

– Zavallı cəngavər! Ura!

Aqlaya qəflətən Lizaveta Prokofyevnaya hücum etdi:

– Kəsin səsinizi!.. Burada, sizin evinizdə nə cəsarətlə mənim
xətrimə dəyirlər!? – Aqlaya artıq elə bir isterik vəziyyətdə idi ki, belə
hallarda adam heç bir şeyə baxmayaraq, hər cür maneədən adlayıb
keçir. – Nə üçün mənə hamı, bir nəfərə qədər hamı əzab verir!?
Knyaz, onlar bütün bu üç gün ərzində sizdən ötrü mənim yaxam-
dan nə üçün əl çəkmirlər, nə üçün mənə öcəşirlər? Mən heç bir
vəchlə sizə ərə getməyəcəyəm! Bunu bilin ki, heç bir vəchlə və heç
vaxt! Bunu bilin! Məgər sizin kimi gülməli bir adama ərə getməkmə
olar? Siz indi güzgüdə bir özünüze tamaşa edin, görün indi necə
dayanıbsınız!.. Nə üçün, nə üçün onlar mənə öcəşirlər, nə üçün
sataşirlər ki, guya, mən sizə ərə gedəcəyəm? Siz bunu bilməlisiniz!
Siz də onlarla əlbirsiniz!

Adelaida qorxaraq burnunun altında dedi:

– Heç kəs heç vaxt öcəşmirdi!

Aleksandra İvanovna qışqırdı:

– Bu, heç kəsin ağılına da gəlməyib, bu barədə bir kəlmə də
söz deyilməyib!

Qəzəbdən bədəni titrəyən Lizaveta Prokofyevna hamıya mürə-
ciət etdi:

– Ona kim öcəşirdi? Nə vaxt ona sataşıldılar? Bunu ona kim
deyə bilərdi? Olmaya, o sayıqlayır?

– Hamı deyirdi, bir nəfərə kimi hamı, bütün üç gün ərzində!
Mən heç bir vaxt! Heç vaxt ona ərə getməyəcəyəm!

Aqlaya bunları qışqıra-qışqıra deyib, acı göz yaşları axıtmağa
başladı, üzünü dəsmalla örtüb, stula yıxıldı.

– Əşi, o hələ səndən xah...

Knyaz birdən ağızından qaçırdı:

– Aqlaya İvanovna, mən sizdən xahiş etməmişəm.

Lizaveta Prokofyevna birdən heyrətləndi, qəzəbləndi, dəhşət içərisində sözü uzada-uzada dedi:

– Nə-ə-ə? Sən nə de-e-din?

Qadın qulaqlarına da inanmaq istəmirdi. Knyaz titrək və ürkək səslə dedi:

– Mən demək istəyirdim... demək istəyirdim ki... mən Aqlaya İvanovnaya ancaq izah etmək istəyirdim ki... dərin ehtiram duyğusu ilə izah etmək istəyirdim ki, mən heç də onunla nikahlanmaq şərəfinə nail olmaq fikrinə düşməmişəm... buna heç ümid də bəsləməmişəm... Mənim burada heç bir günahım yoxdur, vallah, günahkar deyiləm, Aqlaya İvanovna! Mən heç vaxt istəməmişəm, heç vaxt mənim ağılıma da gəlməyib, heç vaxt bu fikrə düşməyəcəyəm, siz özünüz görürsünüz: buna əmin olun! Arada nə isə kinli bir adam mənə böhtan ataraq, sizin qarşınızda ləkələmək istəmişdir! Siz lap arxayın olun!

Knyaz bunu deyə-deyə Aqlayaya yanaşdı. Aqlaya dəsmalı üzündən çəkdi, cəld onun üzünə, bütün qorxmuş fiqurasına nəzər salaraq, sözlərini götür-qoy edib, birdən düz onun gözünün içinə baxa-baxa şaqqıltı ilə qəhqəhə çəkib gülməyə başladı – o, elə şən və qarşısızalmaz qəhqəhə ilə, elə məzəli və elə məsxərəçi qəhqəhə ilə gülürdü ki, Adelaida da ilk dəfə, xüsusilə knyaza baxanda davam gətirmədi, cəld bacısına yanaşdı, onu qucaqlayıb, o da Aqlaya kimi, məktəbli uşaq kimi şən qəhqəhə ilə gülməyə başladı. Onlara baxıb birdən knyaz da gülümsədi; özü də, fərəhli və xoşbəxt bir ifadə ilə təkrar etməyə başladı:

– Di Allaha şükür, Allaha şükür!

Bu dəm Aleksandra da davam gətirməyib səmimi qəlblə qəhqəhə çəkdi. Adama elə gəlirdi ki, bu üç qızın qəhqəhəsi qurtarmayacaqdır. Lizaveta Prokofyevna burnunun altında dedi:

– Əcəb dəlidirlər! Gah adamı qorxudurlar, gah da...

Lakin artıq knyaz Ş. də gülürdü, Yevgeni Pavloviç də gülürdü, Kolya qəhqəhəsinə ara vermirdi, knyaz da hamıya baxıb qəhqəhə ilə gülürdü.

Adelaida qışqırdı:

– Gedək gəzməyə, gedək gəzməyə! Hamı bir yerdə; mütləq knyaz da bizimlə, sizə heç də çıxıb getmək lazım deyil, mənim əzizim! O, necə gözəl, mehriban insandır, Aqlaya! Doğru demirəmmi, anacan?

Həm də onun bu saat Aqlayaya verdiyi şey üçün... izahat üçün mən onu mütləq qucaqlayıb öpməliyəm. Maman, mənim əzizim, izin verir-sinizmi mən onu öpüm? Aqlaya! İzin ver sənin knyazını öpüm! – deyə dəcəl qız qışqıraraq, doğrudan da, dərhal knyaza yanaşdı, onun alnından öpdü. Knyaz onun əllərindən tutub elə möhkəm sıxdı ki, Adelaida az qala qışqıracaqdı; qızın üzünə hədsiz sevinclə baxaraq, birdən onun əlini cəld dodaqlarına yanaşdırıb üç dəfə öpdü.

Aqlaya çığırdı:

– Di gedək! Knyaz, mənə siz aparacaqsınız. Olarmı, maman? Məndən imtina edən adaxlı ilə? Knyaz, axı siz məndən həmişəlik imtina etdiniz, deyilmi? Əşi, elə yox, qadına əli elə uzatmazlar, məgər siz qadının qolundan necə tutmaq lazım olduğunu bilmir-siniz? Bax belə, gedək, biz hamıdan qabaqda gedəcəyik; siz hamıdan qabaqda getmək istəyirsinizmi, *tete-a-tete*?¹

Aqlaya ara vermədən danışdı, özü də hələ yenə də coşqun və həyəcanla gülürdü.

Lizaveta Prokofyevna nəyə sevindiğini özü də bilmədən:

– Allaha şükür! Allaha şükür! – deyə təkrar edirdi.

Knyaz Ş. onlarla tanış olandan bəri, ola bilsin, yüzüncü dəfə idi ki, “son dərəcə qəribə adamlardır!” deyə düşünmüşdü; lakin... bu qəribə adamlar onun xoşuna gəlirdi. O ki qaldı knyaza, ola bilsin, knyaz onun bir o qədər xoşuna gəlmirdi; hamı gəzməyə çıxanda knyaz Ş. bir az qaşqabaqlı və nə isə fikirli idi.

Yevgeni Pavloviçin kefi, sanki, lap kök idi, vağzala qədər bütün yol boyunca Aleksandra ilə Adelaidanı güldürürdü; qızlar onun zara-fatlarına nə isə hədsiz məmnuniyyətlə güldürdülər; o dərəcədə ki, Yevgeni Pavloviç şübhələndi, düşündü ki, qızlar, bəlkə də, ona heç qulaq asmırlar. Ağılına gələn bu fikrə o, birdən və səbəbini izah etmədən qeyri-adi və lap səmimi olaraq gülməyə başladı. (Xasiy-yətcə o, belə adam idi!) Bununla belə çox şən və məmnun qızlar daim qabaqda gedən Aqlaya ilə knyaza baxırdılar; görünür, balaca bacı onları lap çaşbaş salmışdı. Knyaz Ş., ola bilsin ki, Lizaveta Prokofyevnanı əyləndirmək üçün onunla müttəsil kənar şeylər haqqında danışmağa səy edib, qadını lap zinhara gətirmişdi, qadının fikri, sanki, lap dağınıq idi, münasibətsiz cavablar verirdi, bəzən də heç cavab vermirdi. Lakin Aqlaya İvanovnanın bu axşamkı müəmmalı

¹ Təklidə, xəlvətdə (*görüş*)

hərəkətləri hələ qurtarmamışdı. Sonuncu hərəkət ancaq təkçə knyazla əlaqədar oldu. Onlar bağdan yüz addım aralananda Aqlaya özünün inadla susan kavalərinə pıçıltı ilə tələsik dedi:

– Sağa baxın.

Knyaz baxdı.

– Diqqətlə baxın. Siz parkdakı o skamyanı görürsünüzmü, baxın, o üç böyük ağac olan yerdəkini deyirəm... yaşıl skamyanı.

Knyaz cavab verdi ki, görür.

– Bu yer sizin xoşunuza gəlirmi? Mən bəzən səhər tezdən, hələ hamının yuxuda olduğu vaxt, saat yeddidə buraya təkçə gəlib əyləşirəm.

Knyaz burnunun altında dedi ki, çox gözəl guşədir.

– İndi isə məndən uzaqlaşın, mən daha sizinlə qol-qola getmək istəmirəm, ya da yaxşısı budur, mənimlə qol-qola gedərək, bir kəlmə də danışmayın. Mən öz-özümə fikirləşmək istəyirəm...

Hər halda, bu xəbərdarlıq əbəs idi: knyaz, yəqin ki, əmrəsin də bütün yol boyunca bir kəlmə də deməzdi. Skamyaya haqqındakı söhbəti dinləyəndən sonra onun qəlbi çırpınmağa başlamışdı. Bir dəqiqədən sonra özünə gələrək, ağılına gələn mənasız fikri xəcalət çəkə-çəkə başından çıxartdı.

Məlum olduğu üzrə, hər halda, hamı belə iddia edir ki, adi günlərdə Pavlov vağzalında şəhərdən “hər cür adamların” axışib gəldikləri bazar günləri və bayram günlərinə nisbətən daha “seçmə” camaat toplaşır. Camaat bayram günlərində olduğu kimi bəzən mirdi, amma səliqəli və qəşəng geyinirdilər. Musiqi dinləməyə toplaşmaq adət idi. Bizim bağ orkestrlərimiz içərisində, ola bilsin, həqiqətən, ən yaxşısı olan buradakı orkestr yeni əsərlər ifa edirdi. Müəyyən dərəcə ümumi ailəvi və hətta məhrəm şərait gözə çarpsa da, adamlar özlərini son dərəcə ədəbli və mərifətli aparırdılar. Hamısı yaylaqçı, tanış idi, bir-birinə tamaşa etməyə toplaşırdılar. Bir çoxları bunu böyük məmnuniyyətlə icra edir, yalnız bunun üçün gəldilər; lakin elələri də var idi ki, ancaq musiqini dinləmək üçün gəldilər. Dava çox nadir hallarda, bəzən adi günlərdə də baş verirdi. Bəs axı bunsuz mümkün deyil.

Bu dəfə çox gözəl axşam idi; elə camaat da az deyildi. Sədaları ucalan orkestrin yanındakı yerlərin hamısı tutulmuşdu. Bizim dəstə - təmiz bir az kənardakı stullarda, vağzalın lap soldakı qapısına yaxın

bir yerdə əyləşdi. İzdiham, musiqi Lizaveta Prokofyevnanın kefini bir az açdı; qızları əyləndirdi; onlar tanışlarından bəziləri ilə baxışib, başlarını tərpedə-tərpedə uzaqdan, bəzilərilə iltifatla salamladılar; kostyumlara tamaşa elədilər; bəzi əcaib şeylər gözlərindən yayınmadı; bu şeylər barədə danışib, kinayə ilə gülümsədilər. Yevgeni Pavloviç də çox tez-tez salamlaşdı, hələ də yanaşı dayanan Aqlaya ilə knyaza bəzi adamlar artıq fikir vermişdilər. Bir az sonra tanış cavanlardan bəziləri anacığazla qızlara yanaşdılar; ikisimi, yoxsa üç nəfəri dayanıb söhbətə başladılar; onların hamısı Yevgeni Pavloviçin dostları idi. Onların arasında bir nəfər gənc və yaraşığıl zabit var idi; o çox şən, olduqca söhbətçil idi: zabit cəld Aqlaya ilə söhbətə başlayaraq, hər vasitə ilə onun diqqətini özünə cəlb etməyə çalışdı. Aqlaya onunla son dərəcə lütfkarlıqla danışır və hey gülürdü. Yevgeni Pavloviç knyazdan bu dostu ilə onu tanış etməyə icazə istədi; knyaz onların nə etmək istədiklərini çətinliklə başa düşsə də, hər halda, tanış oldular; ikisi də bir-birinə baş əyib, əl tutuşdular. Yevgeni Pavloviçin dostu knyazdan nə isə soruşdu, lakin knyaz, deyəsən, bu suala cavab vermədi, yaxud da özü-özünə nə isə elə qəribə mızıldadı ki, zabit ona çox diqqətlə baxdı; sonra Yevgeni Pavloviçə nəzər saldı; onun bu tanışlığı nə üçün uydurduğunu dərhal başa düşərək, xəfifcə gülümsəyib yenə Aqlayaya müraciət etdi; Aqlayanın bu dəm qəflətən qızarmasını təkcə Yevgeni Pavloviç sezmişdi.

Knyaz hətta başqalarının Aqlaya ilə söhbət və dilxoşluq etmələrini də hiss etmədi, hətta elə anlar olurdu ki, özünün Aqlaya ilə yanaşı oturmasını da unudurdu. O, bəzən çıxıb bir yerə getmək, buradan birdəfəlik uzaqlaşmaq istəyirdi; qaranlıq, tənhalıq və xəlvət bir yer onun üçün hətta xoş olardı; ancaq ki öz fikirləri ilə tək-tənha qalmış olardı; ancaq ki onun harada olduğunu heç kəs bilməyər. Yaxud da heç olmazsa öz evində, eyvanda olmaq istəyər; lakin elə olmaq istəyər ki, yanında heç kəs görünməsin; nə Lebedev, nə də onun uşaqları; öz divanına uzanıb, üzünü yastığa qoyaraq, bütün gün, bütün gecə, yenə bir gün elə bu vəziyyətdə qalmaq istərdi. Elə anlar olurdu ki, o, xəyalında dağları, dağlardakı məhz tanış bir guşəni canlandırır, bu guşəni xatırlamağı həmişə xoşlayırdı: hələ orada yaşayanda bu guşəyə gedərək oradan aşağıdakı kəndə, aşağıda azca sezilən sap kimi nazik şələləyə, ağ buludlara,

tərk edilmiş, nəzarətsiz qədim qalaya tamaşa etməyi xoşlayırdı. Ah, o, indi orada olmağı və ancaq bir şey haqqında düşünməyi (Ah! Bütün ömrü boyu ancaq bu barədə düşünməyi – min il üçün də çatardı!) nə qədər arzulayırdı. Qoy, qoy burada onu tamamilə yaddan çıxartsınlar. Heyhat, bu həttə lazımdır, hərgah onu heç tanımamış olsaydılar və bütün bu qarabasmalar və xəyallar həqiqətdə deyil, yuxuda olsaydı, daha yaxşı olardı. Bir də ki, yuxudamı oldu, yoxsa həqiqətdəmi, hamısı bir deyilmi? O, bəzən qəflətən diqqətlə Aqlayaya baxmağa başlayırdı; özü də beş dəqiqə ərzində gözünü onun üzündən çəkmirdi; lakin onun baxışı həddən artıq qəribə idi: elə bil ki, o, Aqlayaya özündən iki verst uzaqda olan bir şeyə, yaxud da, sanki, onun özünə deyil, portretinə baxırdı.

Aqlaya onu əhatə edən adamlarla şən söhbətinə və gülüşünə ara verərək birdən dedi:

– Siz mənə niyə elə baxırsınız, knyaz? Mən sizdən qorxuram; mənə daim elə gəlir ki, siz əlinizi uzadıb, barmağınızla mənim üzümə toxunmaq istəyirsiniz. Elə deyilmi, Yevgeni Pavloviç, o, belə baxmırmı?

Knyaz ona müraciət etdiklərinə, sanki, heyrətlə qulaq asdı; ola bilsin ki, tamamilə dərk etməmişdi, lakin başa düşmüşdü, amma cavab vermədi; lakin knyaz görəndə ki, Aqlaya və hamı gülür, birdən ağızını açıb özü də gülməyə başladı. Gülüş getdikcə artırdı; görünür ki, məzəli zabit özünü saxlaya bilməmişdi. Aqlaya birdən öz-özünə qəzəblə pıçıldadı:

– Sarsaq!

Lizaveta Prokofyevna dişlərini qıcırdı-qıcırdı öz-özünə dedi:

– Aman Allah! Görəsən, o, doğrudanmı, bu cür bir adamı... olmaya, onun ağılı çaşıb!

Aleksandra anasının qulağına inamla pıçıldadı:

– Bu zarafatdır. Bu da o vaxt “Zavallı cəngavər” əhvalatındakı kimi zarafatdır – vəssalam! Ayrı heç bir şey! Aqlaya onu yenə özü bildiyi kimi məsxərəyə qoyur. Lakin bu zarafat lap həddini aşıb; buna son qoymaq lazımdır, maman! Bayağ o, aktrisa kimi rola girmişdi; dəcəllik edib bizi qorxutdu...

Lizaveta Prokofyevna onunla pıçıldaşdı:

– Hələ yaxşıdır ki, bu cür sarsağa rast gəlib. – Qızının söylədiyi fikir ananı bir az toxtatmışdı.

Lakin knyaz ona sarsaq deyildiyini eşitmişdi; o diksindi; ancaq bu, onu sarsaq adlandırdıqları üçün deyildi. “Sarsaq” sözünü o, dərhal unutmuşdu. Lakin izdihamın içərisində, onun oturduğu yerdən bir az aralı, haradansa böyükdən – o məhz harada və hansı nöqtədə olduğunu qətiyyənlə göstərə bilməzdi – bir sifət, solğun bir sifət, qıvrım qarasaçlı, baxışı tanış, olduqca tanış təbəssümlə gülümsəyən bir adam gözüne sataşib yox oldu. Çox ola bilər ki, bu, onun gözüne görünmüşdü, gözüne görünənlərdən knyazın yanında yalnız kinayəli təbəssüm, gözlər və görünüb yox olan cənabın boğazındaki açıq-yaşıl rəngli, çox bəzəkli qalstuk qalmışdı. Bu cənab izdihamın içərisində yox olmuşdumu, yoxsa vağzalamı sivişmişdi, knyaz bunu da müəyyən edə bilməzdi.

Lakin bir dəqiqə sonra knyaz qəflətən cəld və nigarançılıqla ətrafına göz gəzdirməyə başladı; gözə ilk olaraq sataşan bu sifətdən sonra ikinci sifət də görünə bilər. Bu, mütləq olmalı idi. Onlar vağzala yollananda belə bir təsadüfün baş verə biləcəyini o necə olmuşdu ki, unutmuşdu? Doğrudur, vağzala yollananda, halı elə idi ki, deyəsən, buraya gəlməsini heç bilmirdi. Hərgah o, daha diqqətli olmağı bacarsaydı, yaxud diqqətli ola bilsəydi, hələ on beş dəqiqə bundan əvvəl görə bilər ki, Aqlaya da arabir və sanki, nigarançılıqla xəlvətə ətrafına göz gəzdirir; o da öz dövrəsində nəyi isə axtarır. İndi isə onun nigarançılığı gözə çarpmağa başlayanda Aqlayanın da həyəcan və nigarançılığı artdı; knyaz dönüb geri baxan kimi Aqlaya da elə o saat dönüb baxırdı. Nigarançılıq və təşviş çox keçmədən sona çatdı.

Vağzalin yaxınlığında knyazla Yepançinlərin bütün dəstəsinin əyləşdiyini həmin yan çıxış yerində birdən böyük bir dəstə gördü; dəstədə təqribən on adam olardı. Dəstənin qarşısında üç qadın var idi; onlardan ikisi misilsiz qəşəng idi; qadınların arxasınca bu qədər pərəstişkarın hərəkət etməsində heç bir təəccüblü şey yox idi. Lakin pərəstişkarların da, qadınların da geyimləri nə isə tamam ayrı cür idi; musiqi dinləməyə toplaşmış qalan camaatdan fərqlənirdilər. Dəstənin adamlarını, demək olar, hamı dərhal görmüşdü; lakin çoxu özünü elə göstərməyə çalışırdı ki, guya, onları heç görmürlər; təkcə gənclərdən bəziləri onlara baxıb gülümsədilər, bir-birinə nə isə pıçıldadılar. Onları görməmək heç mümkün deyildi. Dəstənin adamları açıqdan-açığa özlərini göstərir, ucadan danışır, gülürdülər.

Görünür ki, onların çoxu kefli idi; baxmayaraq ki, bəziləri şıq və gözəl kostyum geymişdilər, lakin aralarında olduqca əcaib görü - nüsləri olan, əcaib geyimli, üzleri əcaib pörtüb qızarmış şəxslər, bir neçə nəfər də hərbcı var idi; yaşlı adamlar da var idi; bəzilərinin kostyumları gen, zərif və qəşəng tikilmişdi, barmaqlarında üzüklər və qollarında zaponkalar var idi, bunlar qatran kimi qara, çox gözəl parıqları və bakenbardları olan şəxslər idi; camaata kəmetinə nəzər salır, lakin üzdən olduqca nəcib görünürdülər, buna baxmayaraq, cəmiyyətdə bu cür görkəmi olan adamlardan, adətən, taundan qaçan kimi qaçırlar. Bizim şəhərkənarı cəmiyyətlərimiz arasında, əlbəttə, öz xüsusi ədəb və səliqəsi ilə seçilən və yaxşı ad çıxaran cəmiyyətlərə də təsadüf olunur; lakin ən ehtiyatlı adam da qonşu evdən başına düşən kərpicdən hər vaxt qoruna bilməz. Bu kərpic indi musiqi dinləməyə toplaşmış ədəbli camaatın da başına düş - məyə hazırlaşdı.

Vaqzaldan orkestrin yerləşdiyi meydançaya keçmək üçün üç pillə enmək lazım idi. İzdiham elə bu üç pillənin lap yanında dayandı; enməyə cəsarət etmirdilər; lakin qadınlardan biri irəli çıxdı; onun məiyyətidən ancaq iki adam irəliləməyə cürət etdi. Onlardan biri olduqca təvazökar görünən, ortayaşlı bir nəfər idi; zahirən hər cəhətdən ədəbli və alicənab adam təsiri bağışlayırdı, lakin açıq görünürdü ki, bu şəxs yurdsuz-yuvasız adamdır; yəni heç vaxt heç kəsi tanımayan və heç kimin tanımadığı adamlardan idi. Öz xanımından geri qalmayan ikinci şəxs ən şübhəli baldınaçıq səfil idi. Ekssentrik xanımın arxasınca daha heç kəs getmədi; lakin qadın aşağı enəndə heç dönüb geri də baxmadı; elə bil ki, qalanlarının onun arxasınca gəlib-gəlməməsinin qadın üçün qətiyyən fərqi yox idi. O gültür və əvvəlki kimi ucadan danışdı; fəvqəladə zövqlə və zəngin geyinmişdi, lakin lazım olduğundan artıq bəzək-düzəkli idi. Qadın orkestrin yanından ötüb meydançanın o biri tərəfinə sarı yol aldı; orada, yolun yaxınlığında minik arabası kimi işə gözləyirdi.

Knyaz üç aydan artıq idi ki, *onu* görməmişdi. Peterburqa gəldiyi bütün bu günlər ərzində knyaz onun yanına getməyə hazırlaşdı; lakin, ola bilsin, gizli bir hiss onun qarşısını alırdı. Hər halda, bu qadınla görüşdüyü vaxt bu görüşün ona nə cür təsir bağışlayacağını knyaz heç cür təsəvvür edə bilmirdi; halbuki bu təsiri o, bəzən təsəv - vüründə qorxa-qorxa canlandırmağa çalışırdı. Knyaz üçün bircə şey

aydın idi – o bilirdi ki, görüş gərgin olacaq. Bu qadının çöhrəsini hələ ancaq portretdə gördüyü vaxt ona bağısladığı təsir altında yaranan ilk duyğunu bu altı ay ərzində o, bir neçə dəfə xatırlamışdı. Knyaz xatırlayırdı ki, hətta portretdən aldığı təəssürat da son dərəcə iztirablı və gərgin idi. Knyaz əyalətdə bir ay müddətində bu qadınla az qala hər gün görüşürdü; bu bir ay ona dəhşətli təsir bağıslamışdı; o qədər dəhşətli ki, hələ bu yaxın keçmiş haqqındakı xatirəni də knyaz bəzən unutmamaq istəyirdi. Bu qadının çöhrəsində həmişə ona iztirab verən nə isə gərgin bir ifadə təzahür edirdi: knyaz Roqojinlə söhbət edəndə bu duyğunu intəhasız şəfqət duyğusu adlandırmışdı; bu isə həqiqət idi; bu çöhrə ona hələ portretdə baxarkən knyazın qəlbinin dərinliklərində böyük şəfqət və mərhəmət duyğusunun baş qaldırmasına səbəb olmuşdu; bu şəfqət təəssüratı və hətta bu məxluq haqqında duyduğu mərhəmət hissi onun qəlbindən heç vaxt çıxmırdı; indi də çıxmamışdı. Yox, yox, bu hiss indi daha güclü idi. Lakin knyaz Roqojinə dediklərindən narazı qalmışdı; Roqojinə dediği sözlərdə nəyin çatışmadığını o ancaq indi, qadının qəfildən meydana çıxdığı bu anlarda, ola bilsin, bilavasitə duyğu ilə başa düşmüşdü. Dəhşəti ifadə edə biləcək sözlər çatışmırdı, bəli, dəhşəti! O, indi, bu anlarda bunu bütünlüklə hiss etməkdə idi; knyaz özünə məlum olan səbəblərə görə əmin idi, tamamilə inanmışdı ki, bu qadın divanədir! Bir adam bir qadını dünyada hər şeydən artıq sevdiyi halda, yaxud bu cür bir sevgi intizarını çəkirkən birdən sevdiyi məxluqu zəncirlənmiş, dəmir barmaqlıq arxasında, əliağacılı baxıcının nəzarəti altında görəndə necə olardısı, indi knyazın da duyduğu təəssürat müəyyən dərəcədə bununla müqayisə edilə bilərdi.

Aqlaya dönüb knyaza baxaraq, onun qolunu sadəilliklə dartışdıra-dartışdıra cəld pıçıldadı:

– Sizə nə olub?

Knyaz başını qıza tərəf döndərdi; onun üzünə nəzər saldı; bu an qızın parlayan qara gözlərinə baxdı; onun gözlərindəki parlaqlığın səbəbini dərk edə bilmədi; gülümsəmək istədi, lakin birdən, sanki, ani olaraq onu unudub, yenə gözlərini sağa tərəf çevirdi, yenə gözünə görünən fəvqəladə cəlbedici məxluqa baxdı. Nastasiya Filippovna bu an qızların stullarının yanından ötürdü. Yevgeni Pavloviç Aleksandra İvanovnaya, deyəsən, yenə də nə isə çox gülməli

və maraqlı bir şey nağıl edirdi; yeyin-yeyin və şövqlə danışdı. Knyazın yadında idi ki, Aqlaya birdən pıçiltı ilə “gör necə...” demişdi.

Bu, qeyri-müəyyən və tamamlanmamış söz idi; qız ani olaraq özünü saxlayıb, artıq heç bir şey əlavə etmədi; lakin bu da kifayət idi. Nastasiya Filippovna, sanki, heç kəsə xüsusi fikir vermədən keçirmiş kimi birdən onlara tərəf döndü, guya, Yevgeni Pavloviçi ancaq indi görə bilmişdi.

Nastasiya Filippovna birdən ayaq saxlayaraq dedi:

– B-ba! Sən demə, o burada imiş! Gah heç kuryerlə də tapmaq olmur, gah da qəsdən heç ağlagəlməz bir yerdə oturur... Axı mən elə düşünürdüm ki, sən orada... əminin yanındasan!

Yevgeni Pavloviç qıpqırmızı oldu. Nastasiya Filippovnaya qəzəb və hiddətlə baxıb, dərhal üzünü kənara çevirdi.

– Nə olub? Məgər bilmirsən!? Siz təsəvvür edin ki, o hələ bilmir! Özünü güllə ilə vurub! Bayaq, səhərçağı sənin əmin güllə ilə özünü vurub! Mənə hələ bayaq, saat ikidə dedilər; əşi, indi bunu şəhərin yarısı bilir; deyirlər, üç yüz əlli min dövlət pulu yoxa çıxıb; bir parası da deyir ki, beş yüz min. Amma mən daim belə hesab edirdim ki, o sənin üçün hələ miras da qoyacaq; hamısının axırına çıxıb. Lap əxlaqsız qocacığaz idi... Di əlvida, *bonnechance!*¹ Sən, doğrudanmı, oraya getməyəcəksən? Elə buna görə də sən irəlicədən istefaya çıxmışdın, hiyləgər! Əşi, boş sözdür, bilirdin, qabaqcadan bilirdin: bəlkə də, hələ dünəndən bilirdin...

Bu cür abırızcasına öcəşən, mövcud olmayan tanışlıq və yaxınlığı bu cür açıq-saçıq gözə çarpdıran qadının mütləq bir məqsədi var idi; buna indi artıq heç bir şübhə ola bilməzdi – lakin Yevgeni Pavloviç əvvəlcə fikirləşmişdi ki, birtəhər yaxasını qurtararaq, nə olur olsun, onu təhqir edən qadına əhəmiyyət verməyəcəkdir. Lakin Nastasiya Filippovnanın sözləri onu ildırım kimi vurmuşdu; Yevgeni Pavloviç əmisinin ölüm xəbərini eşidəndə kətan kimi ağararaq xəbərçi qadına tərəf döndü. Bu an Lizaveta Prokofyevna yerindən cəld qalxdı, qalanları da arxasınca qaldırıb, oradan az qala yüyür-yüyürə uzaqlaşdı. Təkcə knyaz Lev Nikolayeviç, sanki, tərəddüd edərək bir anlıq yerindən tərpənmədi; Yevgeni Pavloviç də özünə gələ bilməyərək hələ dayanmışdı. Lakin Yəpançinlər iyirmi addım uzaqlaşmamış dəhşətli dava qopdu.

¹ Müvəffəqiyyət arzu edirəm

Yevgeni Pavloviçin ən yaxın dostu, Aqlaya ilə söhbət edən zabıt hədsiz dərəcədə qəzəblənmişdi. (O, gərək ki, əvvəllər də Yevgeni Pavloviçin konfidenti¹ idi.)

Zabıt az qala ucadan dedi:

– Burada ancaq şallaq lazımdır, yoxsa heç bir şey bu nacins arvadın aqlını başına gətirməz!

Nastasiya Filippovna cəld ona tərəf döndü. Qadının gözləri parlayırdı; dərhal özündən iki addım aralı dayanmış və qətiyyətlə tanımadığı bir gəncə yanaşdı; gəncin əlində hörülmüş nazik çəlik var idi; çəliyi dartıb gəncin əlindən alaraq, onu təhqir etmiş olan zabitin sifətinə var qüvvəsi ilə, çəpəki zərbə endirdi. Bütün bu əhvalat bir an içərisində oldu... Haldan çıxmış zabıt Nastasiya Filippovnanın üstünə cumdu; qadının məyyəti artıq onun yanında deyildi; orta-yaşlı ədəbli cənab əkilib aradan çıxmışdı; kefli cənab isə kənardə dayanaraq, var qüvvəsi ilə qəhqəhə çəkib gülürdü. Bir dəqiqə sonra, əlbəttə ki, polis gələ bilirdi; lakin belə halda gözlənilməz kömək özünü yetirməsəydi, Nastasiya Filippovna çox pis vəziyyətə düşərdi; knyaz da iki addımlıqda dayanmışdı; o, arxadan zabitin qolundan yapışdı. Zabıt qolunu dartıb, knyazın döşündən qüvvətlə itələdi; knyaz üç addım geri atılaraq stula yıxıldı. Lakin Nastasiya Filippovnanın artıq iki müdafiəçisi də gəlmişdi. Hücüm edən zabitin qarşısında oxucuya məlum olan məqalənin müəllifi və keçmiş Roqojin dəstəsinin üzvü olan boksçu dayanmışdı.

O, özünü forsla təqdim etdi:

– Keller! İstefada olan poruçik. Əlbəyaxa vuruşmaq istəsəniz, kapitan, onda mən zəif məxluq əvəz edə bilərəm; qulluğunuzda hazırım; bütün ingilis boksunu keçmişəm. İtləməyin, kapitan; mən sizin dərinədən təhqir olunmağınıza görə dərdinizə şərik oluram, lakin camaatın gözü qabağında qadınla yumruq döyüşünə çıxmaq ixtiyarına müsaidə edə bilmərəm. Amma hərgah ən alicənab şəxsə layiq olan tərzdə istəsəniz, onda siz məni başa düşməlisiniz, kapitan...

Lakin kapitan artıq özünə gəlmişdi, daha ona qulaq asmırdı. Bu dəqiqə izdiham içərisindən çıxan Roqojin cəld Nastasiya Filippovnanın qoluna girərək, onu özü ilə apardı. Roqojin dəhşətli dərəcədə sarsımış görünürdü; rəngi qaçmışdı, titrəyirdi. O, Nastasiya

¹ Etibar etdiyi adam

Filippovnanı aparırkən, hər halda, zabitin gözünün içinə baxaraq gülüb, zəfər çalmış tacir görkəmi ilə dedi:

– Tfu! Necədir? Payını aldın! Sifətin də qanına qəltan olub! Tfu!

Zabit özünə gələrək kimə qoşulduğunu tamamilə başa düşüb, (o artıq yaylıqla üzünü tutmuşdu) nəzakətlə, stuldan qalxan knyaza müraciət etdi:

– Siz mənim tanış olmaqla məmnunluq duyduğum knyaz Mışkinsiniz, eləmi?

Knyaz titrəyən əllərini nə üçünsə zabitə sarı uzadaraq titrək səsle cavab verdi:

– O qadın dəlidir! Divanədir! Sizi inandırırım!

– Mən, əlbəttə ki, bu cür məlumatlarla lovğalana bilmərəm, lakin sizin adınızı bilməliyəm.

O, başını tərpədiyə uzaqlaşdı. Əhvalatın son iştirakçıları gözdən itəndən düz beş saniyə sonra polis gəldi. Bir də ki, dava ən çoxu iki-cə dəqiqə çəkmişdi. Bəzi adamlar stullarından qalxıb getmişdilər, başqaları ancaq bir yerdən qalxıb, ayrı yerdə oturmuşdular, üçüncü qisim adamlar qarışıqlıq düşməsinə çox sevinirdilər; dördüncü qəbildən olanlar bu barədə qızğın danışmağa başlayaraq əhvalatla çox maraqlanmışdılar. Sözüün qıyası, məsələ həmişə olduğu kimi qurtardı. Orkestr yenə çalındı. Knyaz Yepançinlərin arxasınca getdi. Knyaz itələyəndən sonra stulda oturanda başa düşsə idi, yaxud da sol tərəfə baxmış olsaydı, özündən iyirmi addım aralı dayanaraq, davaya tamaşa edən Aqlayanı görərdi. Aqlaya ondan xeyli uzaqlaşmış anası ilə bacılarının onu səslədiklərini eşitmirdi. Knyaz Ş. yüyürə-yüyürə qıza yanaşmış, nəhayət, onu yola gətirdi ki, oradan tez uzaqlaşsın. Lizaveta Prokofyevna yadında saxlamışdı ki, Aqlaya onlara yanaşanda olduqca həyəcanlı idi; buna görə də onların qızı səs-ləmələrini, yaqın ki, eşitməmişdi. Lakin düz iki dəqiqədən sonra onlar parka daxil olanda Aqlaya öz adı laqeyd və şiltaqçı ədəsi ilə dedi:

– Mən komediyanın nəylə qurtaracağını görmək istəyirdim.

III

Vağzalda baş verən əhvalat ana ilə qızlarını dəhşətli dərəcədə heyrləndirmişdi. Təşviş və həyəcan keçirən Lizaveta Prokofyevna vağzaldan evə qədər bütün yolu az qala yüyürə-yüyürə getmişdi.

Onun nəzərinə və anlayışına görə, bu qəziyyədə həddən artıq çox şey baş vermiş və çox şey aydınlaşmışdı; beləliklə də, onun başındakı bütün qatmaqarış rəylərə və qorxuya baxmayaraq, artıq qəti fikirlər oyanmaqda idi. Lakin hamı da başa düşürdü ki, nə isə mühüm bir əhvalat baş verib; həm də, ola bilsin ki, xoşbəxtlikdən nə isə fəvqəladə bir sirrin üstü açılmağa başlayır. Knyaz Ş.-nin əvvəllər vermiş olduğu izahatlara və inandırmalara baxmayaraq, Yevgeni Pavloviçin “iç üzü indi aşkara çıxarılmışdı”, ifşa edilmiş, daxili aləmi açılmışdı; “o nacins qadınla əlaqəsi formal olaraq aşkar edilmişdi”. Lizaveta Prokofyevna və hətta onun iki böyük qızı da belə düşünürdülər. Nəticədən əldə edilən fayda bu idi ki, sirlərin sayı daha da artmışdı. Qızlar analarının həddən artıq qorxuya düşərək, belə açıq şəkildə qaçmasına görə öz-özlərinə müəyyən dərəcə qəzəblənsələr də, çaxnaşma və mərəkənin ilk anlarında analarına suallar verib onu narahat etməyə cürət eləmədilər. Bundan başqa, nə üçünsə onlara elə gəlirdi ki, bacıları Aqlaya İvanovna, ola bilsin, bu işdə anaları ilə birlikdə onların üçündən də çox şey bilir. Knyaz Ş. də gecə zülməti kimi tutqun idi, o da çox dalğın idi. Bütün yol boyunca Lizaveta Prokofyevna onunla kəlmə də kəsmədi; knyaz Ş. isə, deyəsən, bunu heç hiss etməmişdi. Adelaida ona müraciətlə bir sual verdi: “Bu saat hansı əmi haqqında danışdılar; Peterburqda nə əhvalat baş verib?” Lakin knyaz Ş. suala cavab verirkən üz-gözünü bərk turşudub, çox qeyri-müəyyən şəkildə, mızıldaya-mızıldaya naməlum arayışlar barədə nə isə söyləyib dedi ki, bütün bunlar, əlbəttə ki, boş şeydir. Adelaida: “Buna heç şübhə yoxdur!” – deyər cavab verib, daha heç bir şey soruşmadı. Aqlaya isə lap sakitləşmişdi; özü də ancaq gedə-gedə dedi ki, çox yeyin qaçırlar. Bir dəfə dönüb geri baxaraq onlara çatmaq istəyən knyazı gördü. Knyazın onları haqlamağa çalışdığını görüb kinayə ilə gülümsədi, daha bir də dönüb ona baxmadı.

Nəhayət, Peterburqdan bu saat qayıdan İvan Fyodoroviç lap bağa çataçatda onlarla rastlaşdı. O, dərhal Yevgeni Pavloviç soruşdu. Lakin arvadı cavab vermədi, ərinin heç üzünə də baxmadan onun yanından qəzəbli-qəzəbli ötdü. Qızlarının gözlərindən, knyaz Ş.-nin baxışından general dərhal başa düşdü ki, evdə tufan qopacaq. Lakin elə bunsuz da onun öz sifətində nə isə qeyri-adi nigarancılıq ifadəsi var idi. O, dərhal knyaz Ş.-nin qoluna girdi;

onu evin qapısı ağzında saxlayaraq, az qala pıçıltı ilə ona bir neçə söz dedi.

Sonra onlar eyvana qalxaraq, Lizaveta Prokofyevnanın yanına gedəndə ikisinin də təşvişli sifətindən oxumaq olurdu ki, onlar nə isə fəvqəladə bir xəbər eşidiblər. Yavaş-yavaş hamı Lizaveta Prokofyevnanın yuxarıdakı otağına topladı; eyvanda isə, nəhayət, təkcə knyaz qaldı. O, sanki, nə isə gözləyə-gözləyə bir küncdə oturmuşdu; əslində, burada nə üçün oturduğunu heç özü də bilmirdi; evdə baş verən çaxnaşmanı gördüyü halda, buradan çıxıb getmək onun heç ağılına da gəlmirdi; elə bil, bütün kainatı unudaraq, onu harada əyləşdirmiş olsalar, lap iki il sərəsər oradaca oturub qalmağa hazır idi. O, bəzən yuxarıda söhbət edənlərin təşvişli səsini eşidirdi. Burada nə qədər oturmuş olduğunu o özü də deyə bilməzdi. Vaxt gec idi, hava lap qaralmışdı. Aqlaya birdən eyvana çıxdı; qızın rəngi bir az qaçmışdı, lakin zahirən sakit idi. Burada, stulda, bucaqda əyləşən knyazı görəndə – deyəsən, burada ona rast gələcəyini gözləmiş – Aqlaya, sanki, heyrətlə gülümsədi.

Qız ona yanaşdı:

– Siz burada nə edirsiniz?

Knyaz utanıb nə isə mızıldadı, stuldan dik qalxdı; lakin Aqlaya dərhal onun yanında əyləşdi, knyaz da yenidən oturdu. Aqlaya birdən, lakin diqqətlə onu süzdü; sonra da, sanki, heç bir şey fikirləşmədən pəncərəyə, sonra yenə knyaza baxdı. Knyaz düşündü: “Bəlkə, o, mənə gülmək istəyir; lakin yox, belə olsaydı, o gülməyə başlayardı”.

Aqlaya bir az susandan sonra dedi:

– Siz, bəlkə, çay istəyirsiniz, mən tapşırım gətirsinlər.

– Y-yox... Mən bilmirəm...

– Yaxşı, bunu necə bilməmək olar! Hə, yadıma düşdü, qulaq asın: sizi bir adam duelə çağırmış olsaydı, siz nə edərdiniz? Bunu hələ bayaq soruşmaq istəyirdim.

– Axı... kim... mənə heç kəs duelə çağırmaz.

– Yaxşı, çağırırdılar? Siz çoxmu qorxardınız?

– Güman edirəm ki, çox... çəkinərdim.

– Doğrudanmı? Deməli, siz qorxaqınız?

Knyaz bir az fikirləşib gülümsədi:

– Y-yox, bəlkə də, heç yox. Qorxaq lərzəyə düşüb qaçan adama deyirlər: amma o adam ki, çəkinir, ancaq qaçmır, o hələ qorxaq deyil...

– Bəs siz necə, qaçmazdınız?

Knyaz, nəhayət, Aqlayanın suallarına güldü:

– Bəlkə də, qaçmaram.

Aqlaya az qala inciyərək dedi:

– Mən qadın olmağıma baxmayaraq, heç vaxt qaçmazdım. Bir də ki siz, həmişə olduğu kimi, özünüze qarşı daha artıq marağ oymağ üçün mənə lağ eləyirsiniz; özünüzu naza qoyursunuz; deyin görüm: adətən, on iki addımlıqdanmı güllə atırlar? Bəziləri də on addımdan? Deməli ki, bu mühəqqəq öldürülmək, yaxud da yaralanmaq deməkdir?

– Duellərdə, gərək ki, az hallarda adama güllə dəyir.

– Necə az hallarda? Bəs Puşkini öldürdülər!

– Bu, ola bilsin, təsadüfən baş verib.

– Heç də təsadüfən deyil; ölüm-dirim dueli idi, buna görə də onu öldürdülər.

– Güllə elə aşığdan dəyib ki, görünür, Dantes hara isə yuxarını, rəqibin köksünü, yaxud da başını nişan almırmış; halbuki heç kəs o cür nişan almır; deməli, yəqin ki, güllə Puşkinə təsadüfən, artıq boşa çıxmali ikən dəyib. Bunu mənə başı çıxan adamlar deyiblər.

– Mən bir dəfə bir nəfər əsgərlə söhbət edirdim; o, mənə dedi ki, əsgərlər atıcı kimi düzülüşəndə nizamnamə üzrə onlara əmr edilmişdir ki, qəsdən yarım adamı nişan alsınlar; onların nizamnaməsində elə bu cür də yazılıb: – “Yarımadam”. Deməli, belə çıxır ki, sinəsinə və başına deyil, qəsdən yarım adama güllə atmaq əmr edilmişdir. Mən sonra bir nəfər zabıtdən soruşdum, o dedi, elədir ki var, düzgündür.

– Düzgündür, ona görə ki, uzaq məsafəyəndir.

– Bəs siz tapançadan güllə ata bilərsinizmi?

– Mən heç güllə atmamışam.

– Yəni heç tapança doldurmağı da bacarmırsınız?

– Bacarmıram. Yəni bunun necə edildiyini başa düşürəm, amma özüm heç vaxt doldurmamışam.

– Onda, deməli, bacarmırsınız; ona görə ki, bunun üçün təcrübə lazımdır! Qulaq asın, özünüzu də yadınızda saxlayın: əvvələn, yaxşı tapança barıtı alın, yaş olmasın (deyirlər, nəm barıt yox, lap qurusu lazımdır), narın barıt, siz topdan atılan barıt deyil, bu cür narınını tələb edin. Deyirlər ki, gülləni adamlar özləri töküüb hazır-layrlar. Sizin tapançalarınız varmı?

Knyaz birdən güldü:

– Yoxdur, heç lazım da deyil.

– Eh, boş danışırsınız! Mütləq alın: yaxşısını, fransız, yaxud da ingilis tapançası; deyirlər ki, bu ən yaxşısıdır; sonra da bir çimdik, hələ, bəlkə də, iki çimdik barıt götürüb tökün. Yaxşı olar ki, bir az da artıq tökəsiniz. Sonra da keçə tıxayın (deyirlər, nə üçünsə mütləq keçə ilə bərkitmək lazımdır); bunu bir yerdən tapmaq olar, ya bir döşəkdən çıxartmaq olar, ya da bəzən qapılara keçədən üz çəkirlər. Keçəni tıxayandan sonra gülləni qoyun, eşidirsinizmi, gülləni sonra, barıtı isə qabaqca, yoxsa atmaz. Siz niyə gülürsünüz? Mən istəyirəm ki, siz hər gün bir neçə dəfə güllə atıb, hədəfə vurmağı öyrənsiniz. Edərsinizmi?

Knyaz güldü; Aqlaya dilxor olub, ayağını yerə vurdu. Bu cür söhbətdə onun ciddi görkəmi knyazı bir qədər təəccübləndirdi. O hiss edirdi ki, nəyi isə soruşub öyrənməlidir, nə barədə isə sual verməlidir, hər halda, tapança doldurmaqdan daha ciddi bir məsələ haqqında soruşmalıdır. Lakin bütün bunlar, yalnız və yalnız bir şeydən başqa, hər şey fikrindən çıxmışdı, o da bu idi ki, indi onun qarşısında Aqlaya əyləşib, o isə bu qıza tamaşa edir, qızın bu dəqiqə onunla nə barədə söhbət etməsinin isə knyaz üçün, demək olar, fərqi yox idi.

Yuxarıdan eyvana, nəhayət, İvan Fyodoroviç özü endi; o, qaş-qabaqlı, fikirli idi; qəti bir qərarla hara isə yollanırdı.

Lev Nikolayeviçin heç yerindən tərpənmək fikrində olmadığına baxmayaraq, general ondan soruşdu:

– A, Lev Nikolayeviç, sən buradasan. İndi hara gedirsən? Gedək mənimlə, mən sənə bir söz deyəcəyəm.

Aqlaya:

– Xudahafız, – deyərək, knyaza əl uzatdı.

Eyvən artıq qaranlıq idi; knyaz bu anlar Aqlayanın çöhrəsini aydın görə bilməzdi. Bir dəqiqə sonra generalla birlikdə bağdan çıxanda knyaz birdən qıpqırmızı qızaraq sağ əlini möhkəm sıxdı.

Belə məlum oldu ki, İvan Fyodoroviç knyazla yol yoldaşdır; vaxtın gec olmasına baxmayaraq, İvan Fyodoroviç kiminlə isə, nə barədə isə danışmağa tələsirdi. Lakin hələlik general birdən knyazla tez-tez, təşvişlə, olduqca rəbitəsiz danışmağa başladı; söhbətdə kəlməbaşı Lizaveta Prokofyevnanın adını çəkirdi. Hərgah bu anlar

knyaz diqqətli ola bilsəydi, bəlkə də, başa düşərdi ki, İvan Fyodoroviç, yeri gəlmişkən, ondan da nəyi isə öyrənmək, yaxud da, daha doğrusu, açıq və aydın olaraq, ondan nə isə soruşmaq istəyir; lakin ən əsas nöqtəyə nə isə toxuna bilmirdi. Knyaz biabırılıqdan, o dərəcədə fikri dağınıq vəziyyətdə idi ki, söhbətin lap əvvəlində hətta heç bir şey eşitməmişdi; həm də general nə isə həyəcanla ona bir sual verərək ayaq saxlayıb, onun qarşısında dayananda, knyaz heç bir şey başa düşmədiyini etiraf etməyə məcbur oldu.

General çiyinlərini atdı.

O yenə danışmağa davam etdi:

– Sizin hamınız hər cəhətdən nə isə əcaib adamlar olubsunuz. Sənə deyirəm ki, mən Lizaveta Prokofyevnanın ideya və təşvişlərini qətiyyənlə başa düşə bilmirəm. O, isteriyalı vəziyyətdədir; ağlayır, özü də deyir ki, bizi rüsvay və biabır etdilər. Kim? Necə? Kiminlə? Nə vaxt və nə üçün? Mən, etiraf edirəm, günahkaram (bunu boynuma alıram), təqsirim çoxdur, lakin bu... narahat (həm də əlavə olaraq, özünü pis aparən) qadının zəhlətökənliyi, nəhayət, polis tərəfindən məhdudlaşdırıla bilər; mən hətta günü bu gün bəzi adamlarla görüşüb xəbərdarlıq etmək fikrindəyəm. Hər şeyi sakitliklə, mülayimliklə, hətta mehribanlıqla, tanışlıqla, qətiyyənlə dava-şava salmadan düzəltmək olar. Onunla da razıyam ki, gələcəkdə hadisələr baş verə bilər və aydınlaşdırılmamış şey çoxdur; arada intriqa da vardır; lakin burada heç bir şey bilmirlərsə, orada da heç nə izah edə bilmirlər; bir halda ki, mən eşitməmişəm, sən eşitməyibsən, o eşitməyib, beşinci də bir şey eşitməyib; onda mən səndən soruşuram, nəhayət, bəs kim eşidib? İşin yansılgılıdır, məsəl üçün, ay işığı kimidir... yaxud da ayrı qarabasmalar kimi, mövcud olmayan bir şeydir; bir halda ki, məsələ belədir, onda, sənə, bunu daha nəylə izah etmək olar.

Knyaz bütün bayaqkı əhvalatı birdən iztirabla xatırlayaraq burunun altında dedi:

– O qadın divanədir.

– Hərgah sən o barədə deyirsənsə, mən də o fikirdəyəm. Mənim də ağılıma qismən bu cür fikir gəlirdi; onda mən rahat yatırdım. Lakin indi görürəm ki, bu məsələdə düzgün düşüncülər, mən divanəliyə inanmıram. Fərz edək ki, o, dalaşqan qadındır, lakin eyni zamanda, nəinki ağılsız deyil, hətta incə düşüncəlidir. Onun Kapiton Alekseiç haqqındakı bugünkü hərəkəti bunu olduqca təsdiq edir.

O qadın fırldaqçılıq edir, yəni onun hərəkəti, hər halda, yezuit hərə-kətidir; xüsusi məqsədlər üçün edilən hərəkətdir.

– Hansı Kapiton Alekseïç?

– Of, aman Allah, Lev Nikolayeviç, sən heç şeyə qulaq asmır-san. Mən səninlə söhbətə elə Kapiton Alekseïç barədə danışmaqla başladım; elə heyrətlənmişəm ki, hətta indi də əl-ayağım əsir. Bu gün şəhərdə ləngiməyim də elə buna görə idi. Kapiton Alekseïç Radomski, Yevgeni Pavloviçin əmisi...

Knyaz:

– Əşi, yox! – deyə qışqırdı.

– Səhərçağı, dan yeri ağaranda, saat yeddidə özünü güllə ilə vurdu. Yetmişyaşlı, hörmətli qocacığaz, epikurçu – işrətpərəst idi (eynilə o qadının dediyi kimi olub), dövlət pulu, külli bir məbləğ!

– Bəs o qadın haradan...

– Bilib? Ha-ha! Axı o qadın buraya gələn kimi ətrafında bütöv bir qərargah yaranıb. Sən bilirsənmi, indi onun evinə nə cür adamlar gəlir, “bu cür tanışlıq şərəfinə” nail olmağa can atırlar? Təbii ki, bayaq onun yanına gələnlərdən bir şey eşitmiş olardı, ona görə ki, bunu indi bütün Peterburq bilir; burada isə Pavlovskın yarısı; hələ, bəlkə, artıq bütün Pavlovsk bilir. Mündir haqqında o qadın necə də məharətlə deyib; bunu mənə söylədiklərindən başa düşdüm; yəni Yevgeni Pavloviçin irəlicədən, vaxtında istefaya çıxmasını nəzərdə tuturam! Necə də dəhşətli eyhamdır! Yox, bu, divanəliyi göstərmir. Mən qətiyyənlə inanmıram ki, Yevgeni Pavloviç fəlakət baş verə biləcəkəyini irəlicədən bilirmiş, guya, bilirmiş ki, filan gün, saat yeddidə olacaq və sairə. Lakin o, bütün bunları hiss edə bilirdi. Halbuki mən, halbuki biz hamımız və knyaz Ş. elə güman edirdik ki, qoca Yevgeni Pavloviçə hələ miras da qoyub gedəcək! Dəhşətdir! Dəhşətdir! Sən başa düş, bununla belə, mən Yevgeni Pavloviçi heç bir şeydə təqsirləndirmirəm və sənə izah etməyə tələsirəm, amma buna baxmayaraq, hər halda, şübhəli əhvalatdır. Knyaz Ş. fövqəladə heyrət edir. Bütün bunlar nə isə əcaib tərzdə baş verdi.

– Bəs Yevgeni Pavloviçin hərəkətində şübhə oyadan nədir?

– Heç bir şey yoxdur! Özünü ən alicənab tərzdə aparırdı. Mən heç işarə də etmədim. Güman edirəm ki, onun öz var-dövləti sağlamatdır. Lizaveta Prokofyevna, əlbəttə, heç eşitmək də istəmir... Lakin başlıca məsələ – bütün bu ailə faciələri, yaxud, daha doğrusu,

bütün bu dedi-qodular və qalmaqallar adamı lap çaşdırır; belə ki, heç bilmirsən nə ad verəsən. Sən, düzünü deyim ki, ailənin dostu – san, Lev Nikolayeviç; təsəvvür et ki, işin əslində, dəqiq olmasa da, belə çıxır ki, guya, Yevgeni Pavloviç hələ bir ay bundan qabaq, bir az da əvvəl, Aqlayaya evlənmək istədiyini söyləsə də, guya ki, qız formal olaraq onun xahişini rədd etmişdir.

Knyaz həyəcanla qışqırdı:

– Ola bilməz!

General diksinib heyrət etdi, yerindəcə donub qalaraq dedi:

– Məgər sən bir şey bilirsən? Bilirsənmi nə var, mənim əzizim, bu barədə ağızımdan söz qaçıрмаğım, bəlkə də, əbəsdir, ədəbsizlikdir; axı mən bunu ona görə deyirəm ki, sən... ona görə ki, sən... demək olar, belə adamsan. Bəlkə, sən mühüm və vacib bir şey bilirsən?

Knyaz burnunun altında dedi:

– Mən Yevgeni Pavloviç haqqında... heç bir şey bilmirəm.

– Mən də bilmirəm! Məni... məni, qardaş, birdəfəlik torpağın altına soxmaq, basdırmaq istəyirlər; özləri də heç başa düşmək istə-mirlər ki, bu, adama yer eləyir; özüm də buna dözə bilmərəm. Bu saat bir həngamə var idi, lap dəhşət idi! Mən sənə doğma oğlum kimi deyirəm. Başlıcası budur ki, Aqlaya, elə bil, anasına lağ eləyir. Qızın bir ay bundan əvvəl Yevgeni Pavloviçin təklifini, gərək ki, rədd etməsi haqqında onların olduqca formal söhbətləri barədə bildik-lərini bacıları söyləyiblər, təxminən necə güman edirlərsə, o cür də söyləyiblər... özləri də buna möhkəm inanırlar. Lakin axı bu qız elə özbaşına və fantastik bir məxluqdur ki, bunu heç söyləmək də mümkün deyil! Bütün mərdlik, alicənablıq, qəlbinin, zəkasının bütün gözəl keyfiyyətləri – bütün bunlar o qızda, sözsüz, mövcud – dur; lakin eyni zamanda da şıltaqlıq edir, adamı lağa qoyur, istehza edir – sözün qıساسı, şeytan xasiyyətidir, bundan başqa da fantaziya-ları var. Bu saat anasının gözünün içinə baxa-baxa arvadı da, bacı-larını da, knyaz Ş.-ni də lağa qoyurdu; mənim barəmdə heç danışmağa da dəyməz; məni lağa qoymadığı vaxtlar nadir halda olur; lakin axı mən nəyəm, mən, bilirsənmi, onu sevirəm, hətta məni lağa qoymasını da sevirəm – özü də, deyəsən, bu şeytan balası – elə buna görə də məni daha çox sevir, yəni bütün başqala – rından, gərək ki, artıq sevir. Mərc çəkişərəm ki, o, səni də nədəsə lağa qoyub gülüb. Bu saat sizi yuxarıda baş verən bayaqkı qalma –

qaldan sonra söhbət edən gördüm; o, səninlə elə əyləşmişdi ki, elə bil, heç bir şey olmayıb.

Knyaz bərk qızardı, sağ əlini sıxıb dinmədi.

General birdən həyəcan və hərarətlə dedi:

– Mənim əziz, mehribanım Lev Nikolayeviç! Mən... həтта Liza-veta Prokofyevnanın özü də (yeri gəlmişkən, yenə səni, səninlə birlikdə, sənin sayəndə məni də tərifləməyə başlayıb; ancaq başa düşmürəm ki, nə üçün), heç bir şeyə baxmayaraq, yəni bütün zahiri cəhətlərə baxmayaraq, biz, hər halda, səni sevirik, səmimi olaraq sevir və hörmət edirik. Lakin, əziz dostum, sən özün razılaş; razılaş ki, bu soyuqqanlı şeytan balasının qəflətən söylədiklərini eşitmək nə cür müəmma idi, özü də adamın qanını necə qaraldırdı (ona görə ki, qız anasının qarşısında dayanıb bizim verdiyimiz bütün sualları, xüsusilə mənim verdiyim sualları dərin nifrətlə dinləyirdi; ona görə ki, mən, lənət şeytana, sarsaqlıq etdim; ailə başçısı olduğum üçün ciddiyət göstərmək istədim, ona görə də sarsaqlıq etdim), bu soyuqqanlı şeytan balası, oturma-durma, birdən istehza ilə de ki, o “divanə qadın” (o, elə bu cür də dedi, özü də onunla sənin sözünüzün bir kəlməsinə mən təəccüb edirəm: “Məgər siz, deyir, bu vaxta qədər başa düşə bilməyibsinizmi ki”), bu divanə qadın, “nə olur olsun, məni knyaz Lev Nikolayeviçə ərə vermək fikrini öz beyninə yeridib, elə buna görə də Yevgeni Pavloviç bizim evimizdən çıxarmağa çalışır”... ancaq bunu dedi; bundan artıq heç bir izahat vermədi; şaqqıldayıb qəhqəhə ilə gülürdü, bizim işə ağızımız açıq qalmışdı; qız qapını çırpıb çıxdı. Sonra mənə onunla və səninlə baş verən gözlənilməz hadisəni nağıl etdilər... Həm də... həm də... bəri bax, əzizim knyaz, sən küsəyən adam deyilsən, özün də çox dərrakəli insansan, bunu səndə görmüşəm, lakin... acığın tutmasın: vallah, o qız səni lağa qoyur. Lap uşaq kimi lağ eləyir: ona görə də sən bu qıza qarşı hiddətlənmə, lakin bu, qəti belədir. Ayrı bir şey ağılına gəlməsin, qız bekarçılıqdan səni də, bizim hamımızı da ələ salır. Di salamat qal! Sən bizim duyğularımızı bilirsənmi? Sənə qarşı bəslədiyimiz səmimi hisslərimizi? Bu duyğu və hisslər heç vaxt və heç bir cəhətdən dəyişməyəcək... lakin... mən indi bu tərəfə getməliyəm, xudahafiz! Mənim özümü bu dərəcədə, indi olduğu qədər pis vəziyyətdə hiss etdiyim çox nadir halda olub... Bay, sənə nə deyim, yaylaq!

Dörd yol ayrıcında tək qalan knyaz ətrafına göz gəzdirdi, cəld küçəni o taya keçdi, bir bağın işıq düşən pəncərəsinə yanaşdı, İvan Fyodoroviç ilə söhbət etdiyi bütün vaxt ərzində sağ əlində möhkəm sıxıb saxladığı balaca kağızı açaraq zəif işıq şüasında oxudu:

“Sabah səhər saat yeddidə mən parkda yaşıl skamyada oturub sizi gözləyəcəyəm. Sizinlə bilavasitə sizə aid olan fəvqəladə vacib bir məsələ haqqında danışmağı qəət etmişəm.

P.S. Ümidvaram ki, siz bu kağızı heç kəsə göstərməzsiniz. Sizə bu cür təlimat və məsləhət yazmaq mənim üçün ayıb olduğunu bilirəm, lakin düşündüm ki, sizinlə elə bu cür rəftar etmək lazımdır, ona görə də yazdım, sizin gülməli xasiyyətiniz yadıma düşəndə xəcalət çəkir, qızarıram.

PP. SS. Bu, mənim bayaq sizə göstərdiyim haman yaşıl skamyadır. Utanın! Mən bunu da əlavə etməyə məcbur oldum”.

Kağız tələsik yazılıb, çox güman ki, Aqlaya eyvana çıxmazdan azca qabaq birtəhər bükülmüşdü. Knyaz qorxuya bənzər misilsiz həyəcanla kağızı əlində yenə möhkəm sıxaraq, sanki, qorxuya düşən oğru kimi, işıq düşən yerdən cəld uzaqlaşdı: lakin geri çəkilən məqamda birdən bir nəfər cənabla rastlaşdı; bu adam onun arxasında peyda olmuşdu.

Cənab dedi:

– Mən sizə göz qoyurdum, knyaz.

Knyaz heyrətlə qışqırdı:

– Sizsinizmi, Keller?

– Sizi axtarırdım, knyaz. Sizi Yepançinlərin bağı yanında gözləyirdim, əlbəttə, içəri girə bilmədim. Siz generalla gedəndə sizin arxanızca gəlirdim. Sizin qulluğunuzda hazıram, knyaz, Keller sizin sərəncamınızdadır. Özümü fəda etməyə və hətta lazım gəlsə, ölməyə də hazıram.

– Axı... nə üçün?

– Onun üçün ki, sizi, yəqin, duələ çağıracaqlar. O poruçik Molovsov, mən onu tanıyıram, yeni şəxsən yox... o, təhqirə dözməyəcəkdir. Bizləri, yəni mənimlə Roqojini, əlbəttə, xəspuş hesab edir; həm də, ola bilsin, onun belə düşünməyə haqqı var. Beləliklə də, cavabdeh təkə siz olursunuz. Butulka üçün pul vermək lazım gələcək, knyaz. Eşitdim, o, sizin haqqınızda məlumat toplayırdı, özü də,

yəqin ki, sabah onun dostu sizin yanınıza buyuracaq, hələ, bəlkə də, elə indi gözləyir. Hərgah mənə sekundant intixab etmək şərəfinə layiq bilsəniz, sizin üçün əsgərliyə də hazırım; sizi elə buna görə axtarırdım.

– Demək, siz də duel haqqında danışırsınız! – deyə knyaz birdən qəhqəhə ilə gülməyə başlayanda Keller fövqəladə heyrət etdi. Knyazın qəhqəhələri getdikcə şiddətlənirdi. Keller nə qədər ki, özünü sekundant təklif edib arxayınlaşmamışdı, həqiqətən, özünü az qala iyənə üstündə hiss edirdi; o, knyazın bu cür son dərəcə şən gülüşünü görəndə az qala incidi.

– Knyaz, amma siz bayaq onun qolundan yapışdınız. Camaat qarşısında yol verilən bu cür hərəkətə nəcabətli adam çətin dözə bilər.

Knyaz gülüb qışqırdı:

– O da mənim döşümdən itələdi! Bizim vuruşmağımızı səbəb yoxdur! Mən ondan üzr istəyəyəm, vəssalam, qurtardı getdi. Vuruşmaq lazım gəlsə, vuruşarıq! Qoy güllə atsın; mən hətta belə olmasını istəyəyəm. Ha-ha! Mən indi tapança doldurmağı bacarıram! Siz bilirsinizmi, mənə bu saat tapança doldurmaq öyrədirdilər? Siz tapança doldurmağı bacarırsınızmi, Keller? Əvvəlcə quru tapança barıtı almaq lazımdır, özü də topdan atılan iri barıtdan yox, narınını; sonra əvvəlcə barıtı töküüb, bir qapıdan keçə çıxararaq, tıxac qoymaq, sonra isə gülləni yerləşdirmək lazımdır; gülləni barıtdan əvvəl yerləşdirmək olmaz; ona görə ki, tapança atılmaz. Eşidirsinizmi, Keller: ona görə ki, atılmaz. Ha-ha! Dostum Keller, məgər bu, ən gözəl bir dəlil deyilmi? Ah, Keller, siz onu bilirsinizmi ki, mən bu saat sizi qucaqlayıb öpərəm. Ha-ha-ha! Necə oldu ki, siz bayaq birdən o zabitin qarşısında dayandınız? Bir vaxt eləyib gəlin mənim yanıma şampan şərabı içməyə, ləngiməyin. Hamımız içib sərxoş olaq! Siz onu bilirsinizmi ki, mənim on iki şüşə şampan şərabım var, Lebedevin anbarındadır? Lebedev onları mənə üç gün bundan əvvəl, onun bağına köçdüyüm günün ertəsi “bir təsadüf münasibəti ilə” satdı; hamısının pulunu verib aldım! Hamını dəvət edəcəyəm! Yaxşı, siz bu gecə yatacaqsınızmi?

– Hər gecə olduğu kimi, knyaz.

– Onda yuxunuz şirin olsun! Ha-ha!

Knyaz yolu o tərəfə keçib, parkda gözdən itdi; bir az çəşbaş qalmış Keller fikrə dalmışdı. O hələ bu vaxta qədər knyazı bu cür

qəribə vəziyyətdə görməmişdi; işin əslində, bunu bu vaxta qədər heç ağına da gətirə bilməzdi.

Keller öz-özünə düşünürdü:

“Ola bilsin, həyəcanlıdır, ona görə ki, əsəbi adamdır; həm də bütün bunlar ona təsir edib, amma, əlbəttə, qorxmayacaq. Bax belələri, and olsun Allaha, heç qorxmurlar! Hm! Şampan şərabı! Amma maraqlıdır, maraqlı məlumatdır. On iki şüşə, bir düjün, bəd deyil; əməlli-başlı qarnizondur. Ancaq mərc çəkişərəm ki, Lebedev bu şampan şərabını kimdənsə girov qəbul edib... Hm... amma bu knyaz çox qanışirin, xoşsifət adamdır; doğrusu, belələri mənim xoşuma gəlir; bir də vaxtı itirməyə dəyməz... bir halda ki, şampan şərabı var, indi lap məqamıdır...”

Knyazın həyəcanlı olması, əlbəttə, lap doğru idi.

O, qaranlıq parkda xeyli gəzib-dolaşaraq, nəhayət, hiss etdi ki, bir xiyabanda var-gəl edir. Knyazın şüurunda belə bir xatirə qalmışdı ki, o, həmin xiyabanda, skamyadan başlayaraq, cəmi yüz addımlıq məsafədə olan uca və gözəçarpan qocaman bir ağaca qədər otuzmu, yoxsa qırx dəfə var-gəl etmişdir. Parkda gəzindiyi azı bir saat ərzində nə düşündüyünü, hərgah istəmiş olsaydı da, xatırlaya bilməzdi. Bir də ki başında bir fikrin dolaşdığını duyaraq, qəflətən gülməkdən qəşş elədi; gülməli bir şey yox idi, lakin knyaz daim gülmək istəyirdi. Onun təsəvvüründə belə bir fikir yarandı ki, duel ehtimalı təkcə Kellerin ağına gələ bilməzdi; ona görə də, demək, tapançanı necə doldurmaq lazım olduğu əhvalatı təsadüfi olmaya da bilərdi... Ağına başqa bir ideya gələn knyaz birdən ayaq saxladı: “Bah! Bayaq mən küncdə oturanda Aqlaya eyvana endi, mənə orada görəndə son dərəcə heyrət etdi; özü də necə gülürdü... mənə çay təklif etdi; axı bu vaxt həmin kağız artıq onun əlində idi; demək, mənim eyvanda oturmuş olduğumu qız mütləq bilirdi; belə isə, o nə üçün heyrətlənmişdi? Ha-ha-ha!”

Knyaz kağızı cəld cibindən çıxarıb öpdü, lakin dərhal dayanıb fikrə getdi.

Bir dəqiqə sonra isə hətta kədərlənib öz-özünə dedi: “Bu necə də təəccüblüdür! Bu nə qədər qəribədir!” İş burasındadır ki, şiddətli sevinc və şadlıq dəqiqələrində o, həmişə qüssələnirdi; nə üçün belə olduğunu özü də bilmirdi. Knyaz ətrafına diqqətlə göz gəzdirərək, buraya gəlməsinə heyrət etdi. O çox yorulmuşdu, skamyaya yana -

şaraq oturdu. Bütün ətrafda dərin sükut hökm sürürdü. Vağzalda daha musiqi çalınmırdı. Parkda, ola bilsin, daha heç kəs yox idi; əlbəttə, ən azı saat on ikinin yarısı idi. Sakit, isti, işıqlı bir gecə idi – iyun ayının başlanğıcındakı Peterburq gecəsi; lakin sıx ağaclı, kölgəli park, onun oturduğu xiyaban artıq lap qaranlıq idi.

Bu dəqiqə bir adam knyaza desəydi ki, o vurulmuşdur: coşqun bir məhəbbətlə aşiq olmuşdur, knyaz bu fikrə heyrətlənər, hətta, bəlkə də, bunu qəzəblə rədd edərdi. Hərgah bir adam bu fikrə onu da əlavə etmiş olsaydı ki, Aqlayanın kağızı sevgi kağızıdır, sevgilisinin görüş təyin etməsidir, knyaz həmin adamın yerinə çəkdiyi xəcalətdən qızardı; hələ, bəlkə, onu duelə çağırırdı. Onun bütün bu fikirləri tamamilə səmimi idi; odur ki, knyaz bu qızın onu sevə bilməsi imkanını, yaxud da hətta özünün bu qıza məhəbbət bağlamasını bir dəfə də olsun ağılına gətirməmişdi, “ikimənalı” fikrə zərrəcə yol verməmişdi. Ona, “onun kimi bir adama” məhəbbət bağlamağı knyaz dəhşətli bir məsələ hesab edirdi. Ona elə gəlir ki, Aqlayanın bu hərəkəti, hərgah arada, doğrudan da, bir şey varsa, onun tərəfindən, sadəcə, şiltaqlıqdır; lakin knyaz, əslində, şiltaqlığa qarşı həddən artıq laqeyd idi; həm də bunu tamamilə təbii bir şey hesab edirdi; özü isə tamamilə başqa bir şey haqqında düşünürdü. Bayaq həyəcanlanmış generalın ağzından qaçırdığı sözlərə, yəni Aqlayanın hamını lağa qoyması, onu, knyazı isə xüsusilə lağa qoyub gülməsi barədəki sözlərə o, tamamilə inanmışdı. Knyaz bu sözləri eşidəndə özünü zərrə qədər də təhqir olunmuş hiss etmirdi; onun rəyincə, elə bu cür də olmalı idi. Onu sevindirən, qəlbinə təsəlli verən bu idi ki, o, sabah səhər tezdən Aqlayanı yenə görəcəkdir; yaşıl skamyada onunla yanaşı oturub, tapançanı necə doldurmaq haqqında Aqlayanın dediklərinə qulaq asa-asa qızın çöhrəsinə tamaşa edəcəkdir. Ona bundan artıq heç bir şey lazım deyildi. Qız ona nə demək fikrindədir, bilavasitə ona aid olan mühüm məsələ nədən ibarətdir? – Bu sual da birmi, yoxsa iki dəfə onun ağılına gəlmişdi. Bundan başqa, onun dinləməyə dəvət olunduğu bu “mühüm məsələ”nin, həqiqətən, mövcud olmasına knyaz bir dəqiqə də şübhə etməmişdi; lakin indi bu mühüm məsələ haqqında, demək olar, heç düşünmürdü də; bu barədə düşünməyə zərrə qədər ehtiyac da duymurdu.

Xiyabanın qumlarında kiminsə sakit addımlarının xışiltısını eşidəndə knyaz başını qaldırdı. Kim isə skamyaya yanaşmış onun yanında

oturdu; qaranlıqda onun sifətini seçmək çətin idi. Knyaz cəld ona yanaşdı. Roqojinin solğun üzünü görə bildi.

Roqojin laqeydliklə mızıldadı:

– Elə bilirdim ki, buralarda veyllənirsən, bir az axtaran kimi tapdım.

Onlar meyxananın dəhlizində görüşdükləri vaxtdan bəri birinci dəfə rastlaşdılar. Roqojinin qəflətən gəlməsinə lap heyrət edən knyaz bir müddət fikirlərini toplaya bilmədi, onun qəlbində iztirablı duyğular canlandı. Roqojin, yəqin, nə cür təsir bağışlamış olduğunu başa düşürdü; o, əvvəlcə çaşsa da, bir növ, adət etdiyi təklifsizliklə danışırdı, buna baxmayaraq, knyaz bir az sonra hiss etdi ki, onun danışığında heç bir adətkərdəlik yoxdur; hətta heç bir şeydən çəkinib-eləmir, sıxılmırdı; onun hərəkət və danışığında bir sıxıntılıq var idisə, o da zahiri, ancaq zahiri idi; bu adam qəlbən dəyişə bilməzdi.

Knyaz bir söz demək üçün soruşdu:

– Sən məni... burada necə tapa bildin?

– Kellərdən eşitdim (sənin mənzilinə getmişdim), “parka, – deyir, – getdi”; fikirləşdim ki, yəqin, elə belədir ki var.

Knyaz onun ağzından qaçırdığı sözdən təşvişə düşdü:

– “Var” nə deməkdir?

Roqojin gülümsəyib izah eləmədi.

– Mən sənin məktubunu aldım, Lev Nikolayeviç, sən bütün bunları əbəs yerə yazıbсан... səndə əcəb həvəs var!.. İndi isə məni sənin yanına Nastasiya Filippovna göndərib: tapşırıb ki, səni mütləq çağırırım; sənə hökmən nə isə demək istəyir. Xahiş etdi ki, elə bu gün.

– Mən sabah gələm. Mən bu saat evə gedirəm; sən... mənim yanıma gəlibsən?

– Nə üçün? Mən sənə hər şeyi dedim; əlvida.

Knyaz ondan yavaşca soruşdu:

– Məgər bizə getməyəcəksən?

– Sən qəribə adamsan, Lev Nikolayeviç, sənə təəccüb edirəm.

– Roqojin kinli-kinli gülümsədi.

Knyaz qəmli-qəmli və hərərətlə soruşdu:

– Nə üçün? İndi sən mənə qarşı nədən ötrü belə kinlisən? Axı indi sən özün bilirsən ki, sənin fikirləşdiklərinin heç biri doğru deyil. Axı mən, əslində, bilirdim ki, sənin mənə qarşı bəslədiyin kin-küdurət indiyə qədər də davam edir, bilirsənmi nə üçün? Ona görə ki, axı sən məni öldürmək istəmişdin, ona görə də sənin kin-küdurətin keçib-

getmir. Sənə deyirəm ki, ancaq və ancaq haman gün xaçımı dəyişdirib qardaş olduğum Parfyon Roqojini xatırlayıram; mən dünənki məktubda bunu sənə ondan ötrü yazmışdım ki, sən bütün bu sayıqlamanı birdəfəlik yadından çıxarıb, mənimlə bu barədə danışmağa başlamayasan. Sən niyə məndən uzaq qaçırsan? Nə üçün əlini məndən gizlədirən? Sənə deyirəm ki, o vaxt olub-keçənlərin hamısını mən ancaq sərsəmləmə hesab edirəm; mən indi sənin bütün o vaxtı gün ərzində nələr düşündüklərinin hamısını əzbər bilirəm, səni də özümü tanıyan kimi tanıyıram. Sənin təsəvvür etdiyin şey mövcud deyildi, ola da bilməzdi. Axı bizim aramızda nə üçün kin-küdurət olmalıdır?

Knyazın qəflətən, hərəretlə dediyi sözlərin cavabında Roqojin yenə güldü.

– Sənin nə kinin ola bilər!? – Roqojin, doğrudan da, ondan kənara çəkilib, iki addım aralanaraq, əllərini cibinə qoymuşdu.

Roqojin sözünün axırında aram-aram və ibrətamiz tərzdə əlavə etdi:

– Lev Nikolayeviç, indi daha mən qətiyyənlə sənə evinə ayaq basa bilmərəm.

– Sən mənə bu dərəcədəmi nifrət bəsləyirsən?

– Sən mənə xoşuma gəlmirsən, Lev Nikolayeviç; bir halda ki, belədir, nə üçün sənə evinə gəlməliyəm. Eh, knyaz, sən lap uşaq kimisən, oyuncaq istəyən kimi gərək çıxarıb qoyasan sənə qabağına, amma işi başa düşürsən. Bu saat dediklərinin hamısını elə məktubda da eynilə bu cür yazıbsan, məgər sənə inanmıram? Sənə hər bir sözünə inanıram; özüm də bilərəm ki, mənə heç vaxt aldatmırdın; gələcəkdə də aldatmayacaqsan; buna baxmayaraq, sən, hər halda, mənə xoşuma gəlmirsən. Bax sən yazırsan ki, hər şeyi yadından çıxarıbsan, özün də, o vaxt sənə üstünə bıçaq çəkmiş Roqojini deyil, tək xaç qardaşlığın Roqojini xatırlayırsan. Bəs axı sən mənə hisslərimi haradan bilirsən? (Roqojin yenə gülməsədi.) Mən o zamandan bəri tutduğum bu əməlimdən, bəlkə, heç bir dəfə də peşman olmamışam, amma sən mənə məktub göndərərək qardaşcasına mənə təqsirimdən keçirsən. Bəlkə, elə o axşam mən tamamilə başqa bir şey barədə düşünürdüm, bu barədə isə...

Knyaz əlavə etdi:

– Fikirləşməyi də unutmuşdum! Hə, bəs necə! Özüm də mərc çəkişərəm ki, sən elə o vaxt qatara minib birbaşa buraya, Pavlovskaya,

musiqi çalınan yerə gəlmişdin; izdiham içərisində, eynilə bugünkü kimi, o vaxt da o qadını axtarıb izləyirdin. Pah, gör məni nəylə hey-rətləndirir! Hərgah sən o vaxt belə bir vəziyyətdə olmasaydın, yəni ancaq birçə şey haqqında düşünməseydin, onda, bəlkə də, mənim üstümə bıçaq da çəkməzdin. Mən o vaxt sənə baxanda bunu hələ səhərdən duymuşdum; sən o zaman nə halda olduğunu bilirdinmi? Bu fikir məndə, ola bilsin, xaçlarımızı dəyişən kimi baş qaldırmışdı. Sən o vaxt məni nə üçün qoca ananın yanına aparmışdın? Bununla öz əlinimi saxlamaq istəyirdin? Lap yəqin ki, sənin ağılına belə bir fikir gəlməmişdi, ancaq elə-belə, mənim kimi hiss etmişdin... Biz onda bir kəlmədən hiss etmişdik. Sən o vaxt mənə əl qaldırmamış olsaydın (bunu Allah özü sovuşdurdu), indi mən sənin qarşında nə cür adam görünərdim? Axı mən, hamısı birdir, bu məsələdə səndən yenə də şübhələnəcəkdim, bizim günahımız birdir, ikimiz də bu cür fikirləşirik! Əşi, sən üz-gözünü turşutma! Yaxşı, de görüm, axı sən nə üçün gülürsən? “Peşman olmamışam!” Hərgah istəsəydin də, yəqin, peşman ola bilməzdin, ona görə ki, hər şeydən əlavə, mən-dən xoşun gəlmir. Nə qədər ki, sən o qadının səni deyil, məni sev-diyi barədə düşünəcəksən, sənin qarşında məsum və günahsız mələk də olsam, fərqi yoxdur, yenə də sənin məndən zəhlən gedə-cək. Deməli, bu ancaq qısqançlıqdır. Lakin mən bu həftə ərzində bilirənmi nə barədə düşünmüşəm, Parfyon, bunu sənə deməliyəm: bilirənmi ki, o qadın indi səni, bəlkə də, hamıdan artıq sevir, hətta o dərəcədə ki, nə qədər çox əzab verirsə, bir o qədər artıq sevir. Qadın bunu sənə deməz, ancaq bunu görməyi bacarmaq lazımdır. Axı bəs belə deyilsə, o qadın nə üçün sənə ərə gedir? Vaxt gələr, bunu sənin özünə deyər. Bəzi qadınlar hətta bu cür sevilmələrini xoşlayırlar, o isə xasiyyətçə məhz belə qadındır! Sənin xasiyyətin və məhəbbətin isə onu hey-rətləndirməlidir! Sən onu bilirənmi ki, qadın insana qəddarcasına, istehza və kinayələrlə əzab və işgəncə verə bilər, özü də bir dəfə də olsun vicdan əzabı çəkməz; ona görə ki, sənə baxanda hər dəfə öz-özünə düşünəcəkdir: “Bax indi ona amansızcasına əzab verib incidəcəyəm, lakin əvəzində sonra onu öz sevgi və məhəbbətimlə nəvazişləyəcəyəm...”

Roqojin knyazı dinləyib qəhqəhə ilə güldü.

– Əşi, knyaz, olmaya, özün nə isə belə bir vəziyyətə düşübsən, hə? Əgər doğrudursa, sənin barəndə bəzi şeylər eşitmişəm.

Knyaz birdən diksinərək, fövqəladə həyəcanlandı:

– Nə, sən nə eşidə bilərdin?

Roqojin gülməyinə ara vermirdi. O, knyazın dediklərinə maraqla, hələ, bəlkə də, məmnuniyyətlə qulaq asmışdı; knyazın sevinc və hərərlə vəcdə gəlməsi onu son dərəcə heyrləndirmiş, sevin-dirmişdi.

Roqojin əlavə etdi:

– Nəinki eşitmişəm, indi sənin bu cür danışıqına qulaq asandan sonra özüm də görürəm ki, doğrudur! Axı bu cür danışıq, elə bil ki, heç sənin sözlərin deyil. Sənin haqqında belə şey eşitməmiş olsay-dım, heç buraya gəlməzdim; özü də parka, gecəyarısı.

– Sənin dediklərini qətiyyənlə başa düşmürəm, Parfyon Sem-yoniç.

– O qadın sənin barəndə mənə hələ çoxdan söyləmişdi, amma indi, bayaq sənin musiqi çalınan yerdə o qızla oturduğunu özüm gördüm. Mənə and içirdi, dünən də, bu gün də and içirdi ki, sən Aqlaya Yepançinaya pişik kimi vurulubsan. Bunun mənim üçün fərqi yoxdur, knyaz; bir də ki, mənə dəxli olan iş deyil; hərəgah sənin Nastasiya Filippovnaya qarşı məhəbbətin soyuyubsa, onun məhəb-bəti soyumayıb, o, səni hələ də sevir. Axı sən bilirsən ki, o, səni mütləq həmənlə qızla evləndirmək istəyir, bu cür söz verib, he-he! Mənə deyir: “Bunsuz sənə ərə getməyəm, onlar kilsəyə gedəndə, biz də kilsəyə gedərik”. Bunun nə cür iş olduğunu başa düşə bil-mirəm, heç bir dəfə də başa düşməmişəm: o, səni ya hədsiz sevir, ya da... Hərəgah sevirsə, onda bəs səni başqa bir qızla necə evlən -dirmək istəyir? Deyir: “Onu xoşbəxt görmək istəyirəm”, beləliklə, deməli, sevir.

Roqojinin sözlərini iztirabla dinləyən knyaz dedi:

– Sənə demişdim, məktubda da yazmışdım ki, o qadının... ağılı çəşib, dəlidir.

– Allah bilir. Ola bilsin, səhv edibsən... onu deyim ki, bu gün onu musiqi çalınan yerdən gətirəndə gün təyin elədi: deyir, üç həftədən sonra, hələ, bəlkə, bir az da tez nikahlanarıq; and içdi, müqəddəs surəti götürüb öpdü. Deməli, iş indi səndən asılıdır, knyaz, he-he!

– Bütün bunlar sərəsəmləmədir! Mənim barəmdə dediyin əhvalat heç vaxt, heç bir vaxt ola bilməyəcək! Sabah sizə gələcəyəm...

Roqojin dedi:

– Haradan dəli oldu? Necə olur ki, o qadın qalan adamların hamısı üçün ağılı başındadır, təkçə sənin üçün ağılı çasmış olur? Bəs o qadın oraya məktubları necə yazır? Hərgah dəlidirsə, orada da məktublardan bunu başa düşərdilər.

Knyaz qorxaraq soruşdu:

– Necə məktublar?

– Oraya yazır, həmin qıza, o da oxuyur. Olmaya, bilmirsən, onda bilərsən; yəqin, özü sənə göstərər.

Knyaz qışqırdı:

– Buna inanmaq olmaz!

– Eh! Əşi, Lev Nikolayeviç, mən belə görürəm ki, sən, deyəsən, bu yolu hələ az keçibsən, hələ təzəcə başlayırsan. Bir az səbir elə: özün üçün xüsusi polis saxlayacaqsan, özün gecə-gündüz növbə çəkib, orada atılan hər addımı biləcəksən, ancaq hərgah...

Knyaz qışqırdı:

– Boşla getsin, özün də bu barədə heç vaxt danışma! Bəri bax, Parfyon, mən bu saat, sən gəlməmişdən qabaq, burada gəzinirdim: birdən öz-özümdən gülməyə başladım, nəyə görə, bilmirəm; səbəbi ancaq bu idi ki, sabahkı gün yadıma düşmüşdü – sabah, elə bil, qəsdən mənim anadan olan günümdür. İndi saat on ikiyə lap az qalıb. Gedək, mənim bu günümü qarşılacaq! Şərabım var, şərab içək, mənə indi özümün də nə arzulamaq lazım olduğunu bilmədiyim şeyi arzulayarsan; özü də məhz sən arzula; mən isə sənə tam xoşbəxtlik arzu edəcəyəm; sənin xoşbəxtliyini. Razi olmasan, onda xaçımı qaytar! Axı sən ki ertəsi gün mənə xaçı göndərmədin! Axı xaç səndədir? İndi də boynundan asılıdırımı?

Roqojin:

– Məndədir, – dedi.

– Di gedək. Özümün yeni həyatımı sənsiz qarşılamaq istəmirəm; ona görə ki, mənim yeni həyatım başlanmışdır! Parfyon, bu gün mənim yeni həyatımın başladığını sən bilmirsən?

– İndi mən özüm görürəm və özüm bilirəm ki, başlanıb; ona elə bu cür də söyləyəcəyəm. Sənin halın heç özündə deyil, Lev Nikolayeviç!

IV

Knyaz, Roqojinlə birlikdə öz bağına yaxınlaşanda gördü ki, onun gur işiq yanan eyvanına xeyli adam toplaşmış, səs-küy salırlar; bu, onu son dərəcə heyrətləndirdi. Şən kompaniyaya toplaşanlar qəhqəhə ilə gülür, qışqırırdılar; hətta, deyəsən, bağıra-bağıra mübahisə edirdilər; ilk nəzərdən görünürdü ki, vaxtlarını şən və şadlıqla keçirirlər. Doğrudan da, knyaz eyvana qalxanda gördü ki, hamı içir, özləri də şampan şərabı içirlər; həm də, deyəsən, içməyə çoxdan başlamışdılar; belə ki, kef edənlərin çoxu artıq ruhlanmışdı; bu isə son dərəcə xoş təsir bağışlayırdı. Qonaqların hamısı knyazın tanışları idi; lakin təəccüblü burası idi ki, onların hamısı, sanki, çağırılmış adamlar kimi, birdən toplaşmışdılar; halbuki knyaz heç kəsi çağırmamışdı; özünün anadan olduğu günü isə indicə təsadüfən xatırlamışdı.

Knyazın arxasınca eyvana qalxan Roqojin burnunun altında dedi:

– Görünür, şampan şərabına qonaq edəcəyini kimə isə deyib-sən, buna görə də onlar yüyürüb gəliblər; biz bu kələkləri bilirik; bu cür maddəyə bələdik; onlara fit verməyə bənddir... – deyərək, əlbəttə ki, öz yaxın keçmişini xatırlayaraq az qala hiddət və qəzəblə əlavə etdi.

Hamı knyazı qışqırıq və təbriklərlə qarşılayıb, onu dövrəyə aldı. Bəziləri çox səs-küy salırdı, bir qismi olduqca sakit idi; lakin hamı anadan olma gününü eşidib, onu təbrik etməyə tələsərək, hər kəs öz növbəsini gözləyirdi. Bəzi adamların, məsələn, Burdovskinin burada olması knyazı maraqlandırmışdı, lakin hər şeydən təəccüblü cəhət burası idi ki, həmin dəstəyə birdən-birə Yevgeni Pavloviç də düşmüşdü; knyaz onu görəndə gözlərinə inanmaq da istəmirdi, özü də az qala qorxmışdu.

Qızarıb pörtmüş, sevincdən vəcdə gəlmiş Lebedev elə bu aralıq cəld knyaza yanaşmış izahat verdi; o, möhkəm vurmuşdu. Onun naq-qallığından belə məlum oldu ki, məclisdəkilərin hamısı tamamilə təbii olaraq və hətta qəfildən toplaşmışlar. Hamıdan əvvəl, ikinci çağı İppolit gəldi, özünü xeyli yaxşı hiss etdiyi üçün eyvanda oturub knyazı gözləmək qərarına gəldi. O, divanda rahatlandı; sonra Lebedev onun yanına endi, sonra onun bütün ailəsi, yəni general İvolginlə Lebedevin qızları gəldilər. Burdovski İppoliti müşayiət etdiyi üçün onunla

birlikdə gəlmişdi. Qanya ilə Ptitsın, deyəsən, təzəlikdə gəlmişdilər. Onlar evin yanından ötürülmüş (onların gəlişi vağzalda baş verən əhvalatla bir vaxta düşübmüş); sonra Keller gəldi, o, ad gününü elan edib, şampan şərabı tələb etdi. Yevgeni Pavloviç cəmi yarım saat bundan qabaq gəlib. Şampan şərabı çıxarmağı və şənlik etməyi Kolya da təkid edirdi. Lebedev məmnuniyyətlə şərab çıxartdı.

Lebedev dili dolaşa-dolaşa knyaza deyirdi:

– Sözsüz, öz şərabımı, özümünkünü çıxarmışam! Mən öz hesa-bıma edirəm ki, şöhrətləndirim, təbrik edirəm; qonaqlıq da olacaq, qəlyanaltı da; bunları qızım hazırlayır; lakin, knyaz, hərgah siz bil-səydiniz, söhbət hansı mövzu ətrafında qızışib. Hamletin sözləri yadınızdadırmı: “Olum, ya ölüm!” Müasir mövzudur, müasir! Suallar və cavablar... Cənab Terentyev də son dərəcə qızışib... yatmaq istə-mir! Şampan şərabından bir-iki qurtum içib, zərəri olmaz... Yaxın-laşın, knyaz, özünüz həll edin! Hamı sizi gözləyirdi, hamı ancaq sizin xoşbəxt zəkanızın intizarındadır...

Knyaz Vera Lebedevanın könülaçan, mehriban baxışlarını gördü; o da izdihamın içərisindən keçib knyaza yanaşmağa can atırdı. Knyaz hamının yanından əlini ilk olaraq ona uzatdı; qız məmnunluqdan qıpqırmızı oldu; “elə həmin gündən etibarən ona xoşbəxt həyat” arzuladı. Bunu deyib başılovlu mətbəxə qaçdı; qız orada qəlyanaltı hazırlayırdı; lakin knyaz gəlməmişdən qabaq da – işdən ayrılmağa bir dəqiqə macal tapan kimi – eyvana gəlib, keflənmiş qonaqlar arasında fasiləsiz surətdə davam edən qızgın mübahisəyə, onun üçün ən mücərrəd və əcaib şeylər haqqında gedən fikir mübadiləsinə böyük maraq və diqqətlə qulaq asırdı. Onun ağızı açıq qalan bacısı o biri otaqda, sandığın üstündə yatıb yuxuya getmişdi; lakin oğlan, Lebedevin oğlu Kolya ilə İppolitın yanında dayanmışdı; onun təkcə ruhlanmış sifətindən görünürdü ki, bu oğlan həzz ala-ala qulaq asır, hələ on saat da buradaca, bir yerdə dayanıb qulaq asa bilər.

Knyaz Veradan sonra o saat İppolitın əlini sıxmaq üçün ona yanaşanda oğlan dedi:

– Mən sizi səbirsizliklə gözləyirdim; özüm də çox şadam ki, siz belə xoşbəxt, məsudsunuz.

– Siz nədən bilirsiniz ki, mən “belə xoşbəxtəm”?

– Üzünüzdən görünür. Cənablarla salamlayıb, cəld burada bizim yanımızda əyləşin. Sizi səbirsizliklə gözləyirdim, – deyər əlavə

edərək, gözlədiyini xüsusilə və mənalı tərzdə gözə çarpdırırdı. Knyazın: “Belə gec oturmaq sizə zərər eləməyə?” sözlərinə o cavab verdi ki, özü də özünə heyrət edir – necə olmuşdu ki, o, üç gün bundan əvvəl ölmək istəyirdi, həm də özünü heç vaxt bu axşamkı kimi yaxşı hiss etməyib.

Burdovski yerindən sıçrayıb mızıldadı ki, o, “elə-belə...”, o, İppolitlə gəlmişdir; “onu müşayiət edirdi”; o da şaddır; məktubda o, “cəfəngiyat yazıb”; indi isə “sadəcə, şaddır...” Sözüünü bitirməyib, knyazın əlini möhkəm sıxaraq, stulda oturdu.

Hamıdan sonra knyaz, Yevgeni Pavloviçə yanaşdı. O, dərhal knyazın qoluna girdi.

Pıçıltı ilə knyazın qulağına dedi:

– Mən sizə ikicə kəlmə söz demək istəyirəm, özü də mühüm bir əhvalatla əlaqədar olaraq; bir dəqiqəliyə kənara çəkilək.

Başqa bir səs knyazın o biri qulağına pıçıldadı:

– İki kəlmə, – sonra da ayrı bir əl o biri tərəfdən knyazın qoluna girdi. Knyaz saçı dəhşətli dərəcədə pırtlaşmış, sifəti şilə kimi qızarmış, gözlərini qırpa-qırpa gülən adamın, Allah bilir, haradan gəlib çıxmış Ferdişşenko olduğunu həmin dəqiqə tanıyıb heyrət etdi. O soruşdu:

– Ferdişşenko yadıңызdadırımı?

Knyaz qışqırdı:

– Siz haradan gəlib çıxıbsınız?

Cəld onlara yanaşan Keller:

– O peşman olub! – deyə qışqırdı, – o gizlənmişdi, sizin gözü-nüzə görünmək istəmirdi; orada, küncdə gizlənmişdi, peşmançılıq çəkir, knyaz, özünü günahkar hesab edir.

– Axı nədə, nədə günahkar?

– Mən ona rast gəldim, knyaz, ona bu saat təsədüf edib buraya gətirdim; bu, əvəzolunmaz dostlarımdandır; lakin o peşmandır.

Knyaz, nəhayət, yaxasını onlardan qurtararaq tələsə-tələsə dedi:

– Çox şadam, cənablar; gedin, orada, hamı ilə birlikdə oturun; mən bu saat gəlirəm. – Sonra da cəld Yevgeni Pavloviçə yanaşdı.

Yevgeni Pavloviç dedi:

– Burada, sizdə maraqlı cəmiyyət toplaşib; sizi burada yarım saat məmnuniyyətlə gözlədim. Məsələ belədir, əzizim Lev Nikolayeviç: Kurmuşevlə hər şeyi yoluna qoyub, sizi arxayın etməyə gəldim;

nigaran olmaya bilərsiniz; o, məsələyə olduqca, olduqca ağıllı yanaşdı, xüsusən, mənim zənnimcə, o özü təqsirkardır.

– Hansı Kurmuşevlə?

– Bayaq siz qolundan yapışdığınız adamı deyirəm... O, elə qəzəblənib özündən çıxmışdı ki, sabah sizə izahat tələb etmək və duələ çağırmaq üçün adam göndərmək istəyirdi.

– Boşlayın getsin, mənasız şeydir!

– Əlbəttə, mənasızdır, elə mənasız da qurtardı; lakin bizlərdə bu adamlar...

– Siz bundan başqa, bəlkə, ayrı bir məsələyə görə də gəlibsiniz, Yevgeni Pavloviç?

O güldü:

– Hə, əlbəttə, yenə ayrı bir səbəbə görə. Əzizim knyaz, mən sabah sübhdən bu bədbəxtlik münasibətilə (əmim barədəki əhvalatı deyirəm) Peterburqa gedirəm; təsəvvür edin ki, bütün bunlar düzgündür və məndən savayı bunu hamı bilir. Bütün bu əhvalat məni o dərəcədə heyətləndirdi ki, oraya (Yepançinlərgilə) getməyə də macal tapmadım; sabah da qayıtmayacağam, ona görə ki, Peterburqda qalacağam, başa düşürsünüzmü? Ola bilsin, üç gün buraya gələ bilmədim – sözün qıssası, mənim işlərim dolaşdı. Məsələ çox da mühüm deyil, lakin düşündüm ki, vaxtı itirmədən, yəni yola düşənədək, sizinlə açıq və aydın şəkildə söhbət edərək, bəzi şeyləri aydınlaşdırmalıyam. Hərgah müsaidə etsəniz, indi oturub, məclis dağılanadək gözləyəm, həm də ki mənim daha getməli bir yerim yoxdur; elə həyəcanlanmışam ki, heç yatmayacağam da. Nəhayət, adamı ağına-bozuna baxmadan, bu cür təqib etmək vicdansızlıq və ədəbsizlikdir, fəqət sizə açıq deməliyəm ki, əzizim knyaz, sizdən dostluq köməyi diləmək üçün gəlmişəm; misilsiz insansınız, yəni hər addımbaşı yalan satanlardan deyilsiniz; hələ, bəlkə də, yalan heç dilinizə gəlməz, mənə isə bir məsələdə dost və məsləhətçi lazımdır, ona görə ki, indi özümü lap bədbəxt adamlardan biri hesab edirəm...

O yenə güldü.

Knyaz bir dəqiqə fikirləşdi:

– Bədbəxtlik burasındadır ki, siz onlar dağılışnadək gözləmək istəyirsiniz, lakin axı Allah bilir, bu nə vaxt olacaq. Biz indi parka çıxsaq, yaxşı olmazmı? Onlar gözləyərlər; mən üzr istəyəm.

– Yox-yox, müəyyən məqsədlə təcili söhbət etməyimizə görə bizdən şübhələnməməlidirlər; bunun üçün xüsusi səbəblərim var: burada bizim münasibətlərimizlə olduqca maraqlanan adamlar vardır – siz bunu bilmirsiniz, knyaz? Hərgah bizim ancaq təcili surətdə görüşməyimizi deyil, ümumiyyətlə, ən yaxın və dostcasına əlaqə saxladığımızı görsələr, daha yaxşı olar – başa düşürsünüzmü? Onlar iki saatdan sonra dağılışacaqlar; iyirmi dəqiqə, ən çoxu yarım saat vaxtınızı alacağam...

– Canım, lütf edin, buyurun; xahiş edirəm; izahatsız da sizin gəlişinizə şadam; dostcasına münasibətlər haqqında dediyiniz səmimi sözlər üçün isə olduqca minnətdaram. Mənim bu gün fikri dağınıq olmağımı bağışlayın; bilirsinizmi, bu dəqiqə nə isə heç diqqətli ola bilmirəm.

Yevgeni Pavloviç sezilməyən istehza ilə gülümsəyib mızıldadı:

– Görürəm, görürəm. – O, bu axşam daim güldürdü.

Knyaz diksindi:

– Siz nə görürsünüz?

Yevgeni Pavloviç aydın suala cavab verməyib yenə də gülümşəyirdi:

– Sizin heç ağılınıza gəlmirmi, əzizim knyaz, ağılınıza da gəlmirmi ki, mən, sadəcə olaraq, sizi aldatmaq və sözarası sizdən bir şey öyrənmək üçün gəlmişəm, hə?

Nəhayət, knyaz da güldü:

– Sizin söz almaq üçün gəlmiş olduğunuza heç bir şübhə yoxdur: hətta, ola bilsin, məni bir az aldatmaq qərarına gəlibsiniz. Lakin heç eybi yoxdur, sizdən qorxmuram; həm də ki indi mənim üçün, nə isə, heç bir şeyin fərqi yoxdur, inanırsınızmi? Bir də ki... bir də mən hər şeydən əvvəl inanmışam ki, siz, hər halda, çox yaxşı adamsınız; bir halda ki, belədir, onda biz, yəqin, məsələni, doğrudan da, dostcasına dil tapıb qurtararıq. Mənim çox xoşuma gəlibsiniz, Yevgeni Pavloviç, siz... mənəcə, olduqca, olduqca yaxşı, nəcib adamsınız.

Yevgeni Pavloviç sözünü belə bitirdi:

– Hər halda, sizinlə iş görmək, hətta nə cür iş olursa olsun, çox xoşdur; gedək sizin sağlığınıza bədə qaldıracağam; sizə gəlməyimə olduqca, olduqca məmnunam. – A! – o, birdən dayandı, – bu cənab İppolit sizə köçüb?

– Hə.

– Mən bilən, o axı indi ölməyəcək?

– Necə mægər?

– Heç, elə-belə; burada onunla yarım saat vaxt keçirdim...

İppolit bütün bu vaxt ərzində knyazı gözləyir, onunla Yevgeni Pavloviç kənarında söhbət edəndə daim onlara baxırdı. Onlar masaya yanaşanda İppolit həyəcanlandı. O, narahat və nigaran idi; nə isə daxilən coşmuşdu, alnını tər basmışdı. Onun alışıb-yanan gözlərindən görünürdü ki, nədənsə daim nigarandır, elə bil, səbri tükənmişdi; gözünü gəzdirib hər şeyə baxır, adamlara bir-bir nəzər salırdı. Səs-küylü ümumi söhbətdə bu vaxta qədər fəal iştirak etməyinə baxmayaraq, hiss olunurdu ki, onun vəcdə gəlməsi ancaq iztirablı həyəcanın nəticəsidir; əslində, söhbəti o, diqqətlə dinləmirdi, onun mübahisəsi rəbitəsiz, gülməli və laqeydcəsinə təzadlı idi; bir mövzu ətrafında bir dəqiqə əvvəl qızğınlıqla başladığı söhbəti bitirməyib yarımçıq qoyurdu. Knyaza dedilər ki, bu axşam İppolitın iki qədəh şampan şərabı içməsinə heç kəs mane olmadı, özü də onun qarşısındakı dolu qədəh üçüncüdür; knyaz buna heyrətləndi, təəssüf etdi. Lakin o, bundan ancaq iş-işdən keçəndən sonra xəbər tutmuşdu, hələlik isə onun şərab içməsi o qədər də hiss olunmurdu.

İppolit qışqırdı:

– Onu bilirsinizmi ki, sizin anadan olduğunuz günün məhz bu gün olmasına mən hədsiz dərəcədə şadam!

– Nə üçün?

– Görərsiniz; cəld olun, əyləşin, əvvələn, ona görə ki, sizin bütün bu... camaatınız toplaşib. Mən elə bu cür də güman etmişdim ki, camaat toplaşacaq; ömrümdə birinci dəfədir ki, mənim gümanım düz çıxır! Amma, heyif ki, sizin anadan olduğunuz gün olmasını bilmirdim, yoxsa hədiyyə ilə gələrdim... Ha-ha! Hə, bəlkə də, mən hədiyyə ilə gəlmişəm! Səhərin açılmasına çoxmu var?

Ptitsın saata baxaraq dedi:

– Səhərin açılmasına iki saatdan da az qalıb.

Kim isə dedi:

– Əşi, indi bayır elə işıqdır ki, onsuz da mütalə etmək olar, səhərin açılması nəyə gərəkdir?

– Ona görə gərəkdir ki, mən günəşin çıxmasını görmək istəyirəm. Knyaz, necə düşünürsünüz, günəşin sağlığına bədə qaldırmaq olarmı?

İppolit komanda verirmiş kimi, çəkinib-eləmədən üzünü hamıya tutub qabalıqla soruşurdu; deyəsən, özü bunu hiss etmirdi.

– Eybi yoxdur, içərik; ancaq, İppolit, siz dincəlsəniz yaxşı olmazdı mı?

– Siz daim yatmaqdan danışırınsınız, knyaz; siz mənim dayəmsiniz! Günəş görünüb, səmada “səslənən” kimi (bunu şeirlə kim deyib: “Səmada günəş səsləndi”? Mənasız olsa da, yaxşı deyib!) biz yatacağıq, Lebedev! Axı günəş həyat mənbəyidir, elə deyilmi? Apokalipsisdə “həyat mənbələri” nə deməkdir? Knyaz, siz “Yovşan ulduzu” haqqında bir şey eşidibsinizmi?

Eşitmişəm ki, Lebedev bu “Yovşan ulduzu”nu Avropaya yayılmış dəmiryol şəbəkəsi hesab edir.

Hamı gülməyə başlamışdı, Lebedev, sanki, bunun qarşısını almaq istəyərək, yerindən dik qalxıb əl-qolunu oynada-oynada qışqırdı:

– Yox, müsaidə edin, belə olmaz! Müsaidə edin! Bu cənablarla... bütün bu cənablar, – Lebedev birdən knyaza sarı döndü, – axı bu, müəyyən maddələrdə belədir, məsələ burasındadır, – o, utanıb-qızarmadan əli ilə masanı iki dəfə taqqıldatdı, buna görə gülüş səsləri daha da şiddətləndi.

Lebedev, həmişəki kimi, öz adı “axşam” vəziyyətində olsa da, bu dəfə həddən artıq həyəcanlı idi; özü də bir az qabaqca xeyli davam etmiş “elmi” mübahisə nəticəsində əsəbiləşmişdi; belə hallarda isə o, öz opponentləri ilə misilsiz və açıqdan-açığa dərin nifrət hissi ilə danışdı.

– Bu, elə deyil! Knyaz, biz yarım saat bundan əvvəl şərtləşmişdik ki, heç kəsin sözünü kəsməyə; biri danışanda şaqqıldayıb gülməyə; ona bütün fikrini ifadə etməyə imkan verək, ancaq bundan sonra allahsızlar da, hərgah istəsələr, qoy etiraz etsinlər; biz generalı sədr təyin etmişik, odur, əyləşib! Yoxsa ki nə təhər ola bilər? Beləliklə, yüksək ideyadan, dərin ideyadan dəm vurub, hər adamı çaşdırmaq olar...

Səslər eşidildi:

– Əşi, danışın, danışın: heç kəs sizi çaşdırmır!

– Danışın, ancaq sözü azdırmayın.

Kim isə soruşdu:

– O “Yovşan ulduzu” nə cür şeydir?

Bir az əvvəl müəyyən edilmiş sədrlik yerində təkəbbür və qürurla əyləşən general İvolgin cavab verdi:

– Heç bir şey bilmirəm!

Oturduğu stulda böyük zövq və nəşə ilə, səbirsizliklə qurcalanan Keller bu aralıq dedi:

– Knyaz, bütün bu mübahisələr və əsəbiliklər, əlbəttə, elmi mübahisələr mənim olduğca xoşuma gəlir – elmi və siyasi mübahisələr, – deyə o, birdən və gözlənilmədən, onunla, demək olar, yanaşı oturan Yevgeni Pavloviçə müraciət etdi. – Bilirsinizmi, ingilis parlamentləri haqqında qəzetlərdə yazılanları oxumağı son dərəcə xoşlayıram, yəni orada onların nə barədə mühakimə yürütdükləri mənada demirəm (bilirsinizmi, mən siyasətçi deyiləm), o mənada ki, onların öz aralarında bir-biri ilə söhbət etmələri, necə deyərlər, özlərini siyasətçi kimi aparmaq qaydaları xoşuma gəlir; görün onlar bir-birinə necə müraciət edirlər: “Qarşıda əyləşən nəcib vikont”, “mənim fikrimə şərik olan alicənab qraf”, “öz təklifi ilə Avropanı heyrətə salmış mənim nəcib opponentim”, yəni bax bütün bu ifadə tərzləri, azad xalqın bütün bu parlamentarizmi bizim kimilər üçün olduğca cəlbedici şeydir! Mən heyran oluram, knyaz. Sizə and içirəm, Yevgeni Pavloviç, qəlbimin dərinliklərində həmişə artist olmuşam.

Başqa bir bucaqda Qanya qızıqıb özündən çıxırdı:

– Yaxşı, bundan sonra necə olmalıdır, sizin dediklərinizdən belə çıxır ki, dəmiryollar lənətə gəlmiş şeydir, onlar bəşəriyyət üçün fəlakətdir, onlar “həyat mənbələrini” bulandıрмаq üçün göydən yerə düşmüş bələdir?

Qavrila Ardalionoviç bu axşam xüsusilə həyəcanlı idi, kefi də kök idi; knyaza elə gəldi ki, o hətta az qala sevinib şadlanır. O, Lebedevlə, əlbəttə, zarafat edir, onu qızıqdırırdı. Lakin bir az sonra özü də qızıqırdı.

Eyni zamanda həm özündən çıxan, həm də hədsiz zövq duyan Lebedev etiraz edirdi:

– Dəmiryollar deyil, xeyr! Əslində, həyat mənbələrini təkçə dəmiryollar korlamazlar, bütünlüklə bunların hamısı lənətə gəlmiş şeylərdir; bizim son əsrlərimizin bütün bu əhvali-ruhiyyəsi, onu, ümumiyyətlə, həm elmi, həm də əməli cəhətdən bütövlükdə götürəndə, bəlkə də, həqiqətən, lənətlənmişdir.

Yevgeni Pavloviç soruşdu:

– Yəqinmi lənətlənmişdir, yoxsa ancaq bəlkəmi? Belə məsələdə bu axı mühümdür.

Lebedev coşqunluqla təsdiq etdi:

– Lənətlənmişdir, lənətlənmişdir, yəqin lənətlənmişdir!

Ptitsın gülümsəyib dedi:

– Tələsməyin, Lebedev, siz səhərlər daha mehriban olursunuz.

Lebedev coşqunluqla ona tərəf döndü:

– Amma axşamlar daha açıq danışırım! Axşamlar daha səmimi və daha açıq danışırım! Daha sadədil və daha düz danışan, daha namuslu və daha mötəbər oluram; bununla da özümü zərbə altına salsam da, vecimə deyil; indi sizin hamınızı, bütün allahsızları meydana çağırırım: dünyanı nə ilə xilas edəcəksiniz, normal yolu harada və nədə tapıbsınız – siz elm, sənaye adamları, assosiasiya şəxsləri, əməkhaqlarını verənlər və sairəmi? Nəylə? Kreditləmi? Kredit nə deməkdir? Kredit sizi hara aparıb çıxaracaq?

Yevgeni Pavloviç dedi:

– Amma sizin fikirlərinizdə çox maraqlı əlamətlər var!

– Mənim rəyim belədir ki, bu cür məsələlərlə maraqlanmayan adam kübar cəmiyyət şenapanıdır¹.

Ptitsın dedi:

– Heç olmazsa, bu, ümumi həmrəyliklə mənafehlərin müvazinətinə gətirib çıxarar.

– Ancaq və ancaq! Şəxsi xudpəsəndliyi və maddi zərurəti ödəməkdən savayı heç bir mənəvi əsas nəzərə almadanmı? Zərurət üzündən ümumi dinclik, ümumi xoşbəxtlik! Mərhəmətli və lütfkar cənab, cəsarət edib sizdən soruşuram, sizin fikrinizi düzgünmü başa düşmüşəm?

Artıq ciddi surətdə qızıışmış Qanya dedi:

– Axı hamı üçün yaşamaq, yemək, içmək zərurəti, nəhayət, ümumi birlik və mənafehlərin ittifaqı olmadan sizin bu zərurəti təmin edə bilməyəcəyinizə tamamilə, elmi surətdə əmin olduğunuz, gerek ki, bəşəriyyətin gələcək əsrləri üçün istinad nöqtəsi və “həyat mənbəyi” olmaq üçün kifayət qədər möhkəm fikirdir.

– Yeyib-içmək zərurəti, yəni yalnız və yalnız özünü mühafizə etmə duyğusu...

---

¹ Avara, veyil

– Axı təkcə özünü mühafizə etmə duyğusu məgər azdırmı? Axı özünü mühafizə etmə duyğusu bəşəriyyətin normal qanunudur...

Yevgeni Pavloviç qəflətən qışqırdı:

– Bunu sizə kim deyib? Qanun – həqiqət deməkdir, lakin bu da viran etmə, dağıtma qanunu qədər normaldır; hətta çox güman ki, özünü viran etmə qanunu qədər normaldır. Bəşəriyyətin bütün normal qanunu məgər yalnız özünü mühafizə etməkdən ibarətdirmi?

İppolit cəld Yevgeni Pavloviçə tərəf dönərək, onu hədsiz maraqla süzüb:

– Ehe! – deyə qışqırdı: lakin görəndə ki, o gülür, özü də gül-məyə başladı; onunla yanaşı dayanan Kolyanı dümsükləyərək, ondan yenə saati soruşdu; hətta Kolyanın gümüş saatını qabağına çəkərək səbirsizliklə saatın əqrəbinə baxdı. Sonra, sanki, hər şeyi unudaraq, divanda uzandı, əllərini başının altına qoyub tavana tamaşa etməyə başladı; yarım dəqiqədən sonra o artıq yenə də qəddini düzəldib, masanın arxasında oturmuşdu; son dərəcə qızışib özündən çıxmış Lebedevin çərənləməsinə qulaq asırdı.

Lebedev Yevgeni Pavloviçin paradoksundan çox möhkəm yapışdı:

– Bu, hiyləgər və istehzalı fikirdir, beyin dolduran fikirdir! Rəqibləri qızışdırıb dalaşdırmağa təhrik etmək məqsədilə irəli sürülmüş fikirdir – lakin düzgün fikirdir! Ona görə ki, kübar cəmiyyət adamoy-nadanı və süvari zabiti olduğunuz halda (bununla belə, istedadından məhrum deyilsiniz!), fikrinizin nə dərəcədə dərin fikir olmasını, nə qədər düzgün fikir olduğuna heç özünüz də bilmirsiniz! Bəli. Özünü viran etmə qanunu və özünü mühafizə etmə qanunu bəşəriyyətdə eyni dərəcədə qüvvətlidir! İblis bizə hələ məlum olmayan qədim zamanlardan bəri bəşəriyyət üzərində eyni dərəcədə hökmranlıq edir. Siz gülürsünüz? Siz iblisə inanmırsınız? İblisə inanmamaq fransız fikridir, yüngül fikirdir. Siz onu bilirsinizmi, iblis kimdir? Onun adını bilirsinizmi? Siz hətta onun adını da bilmədən, Volter kimi, onun formasına gülürsünüz; onun siz özünüz icad etmiş olduğunuz dırnaqlarını, quyruğunu və buynuzlarını lağa qoyursunuz; ona görə ki, cin-şeytan aləmi sizin onlar üçün icad etdiyiniz dırnaq və buynuzlar aləmi deyil, böyük və zəhmli aləmdir. Lakin indi məsələ bunda deyil!..

İppolit qəflətən:

– Siz nədən bilirsiniz, indi məsələ onda deyil? – deyə qışqıraraq, elə bil, dərin həyəcan içərisində qəhqəhə ilə güldü.

Lebedev onu təriflədi:

– Məharətli və eyhamlı fikirdir! Lakin məsələ yenə də onda deyil, bizim söhbətimizdə məsələ ondadır ki, müəyyən sahələrin güclənməsi nəticəsində “həyat mənbələri” zəifləməyib ki...

Kolya qışqırdı:

– Dəmiryolların güclənməsi nəticəsində?

– Gənc, lakin coşqun fikirli cavan oğlan, dəmiryollar nəqliyyatının deyil, dəmiryolların, necə deyirlər, mənzərə, bədii ifadə vasitəsi təşkil edə biləcəyi bütün istiqamətin. Tələsirlər, gurultu qoparırlar, taqqıltı salırlar və deyirlər ki, bəşəriyyətin səadəti üçün tələsirlər! Bir nəfər həyatdan uzaqlaşmış mütəfəkkir şikayətlənir ki, “bəşəriyyət aləmi hədsiz səs-küylü və sənayeli olur, mənəvi rahatlıq azdır”. Hər tərəfi gəzib-dolaşan başqa bir mütəfəkkir ona: “Qoy olsun, lakin acalavac bəşəriyyətə taxıl daşıyan arabaların taqqıltısı, bəlkə də, mənəvi rahatlıqdan yaxşıdır”, qalibyyətlə cavab verərək, ondan qürurla uzaqlaşır. Rəzil Lebedev, mən bəşəriyyətə taxıl daşıyan arabalara inanmıram! Ona görə ki, bütün bəşəriyyətə taxıl daşıyan arabalar hərəkət tərzini mənəvi cəhətdən əsaslandırmadan, daşınan taxilla bəşəriyyətin xeyli hissəsini hədsiz soyuqqanlılıqla zövq və səfadan məhrum edə bilirlər ki, bu da bir zaman baş vermişdi...

Kim isə dedi:

– Həmin bu arabaları hədsiz soyuqqanlılıqla məhrum edə bilər?

Lebedev suala əhəmiyyət vermədən iddia etdi:

– Bu da baş vermişdi, artıq bəşəriyyətin dostu olan Maltus meydana çıxmışdı. Lakin bəşəriyyətin mənəvi əsasları səbətsiz olan dostu bəşəriyyətin qanını içəndir; biz hələ onun şöhrətpərəstliyini demirik; ona görə ki, bəşəriyyətin bu saysız-hesabsız dostlarından birinin qürurunu təhqir etsəniz, o, dərhal xırdaçı qisasçılıq niyyəti ilə dünyanı dörd tərəfdən yandıрмаğa hazır olacaq – bir də ki, ədalətlə desək, elə bizim hər birimiz, hamıdan rəzil məxluq olan mən özüm də, eynilə bu cür hərəkət edərdik; ona görə ki, mən, ola bilsin, birinci olaraq odun gətirər, özüm isə qaçardım. Lakin məsələ yenə də bunda deyil!

– Əşi, nəhayət, bir deyin görək, bəs nədədir?

– Təngə gətirdi!

– Məsələ ötən əsrlərdən qalma bir lətifədir, ona görə ki, mən keçən əsrlərə aid bir lətifə söyləməyi lazım bilərəm. Bizim

zəmanəmizdə, bizim vətənimizdə – ümidvaram ki, vətəni siz də mənim qədər sevirsiniz, cənablar, ona görə ki, mən öz tərəfimdən hətta bütün qanıma son qətrəsinə qədər axıtmağa hazırım...

– Hə, sonra! Sonra!

– Bizim vətənimizdə, elə Avropanın özündə də, bəşəriyyət, mümkün olan hesablamalara əsasən və mənim yadımda qalanlardan məlumdur ki, indi ən çoxu əsrin hər dördübirində, başqa sözlə desək, iyirmi beş ildə bir dəfə hər yerdə baş verən ümumi və dəhşətli qəhətlik və aclığa məruz qalır. Rəqəmin dəqiq olmasını iddia etmirəm, lakin son dərəcə nadir müqayisəlidir.

– Nəylə müqayisəli?

– On ikinci əsrlə və hər iki tərəfdən ona yaxın olan əsrlərlə. Ona görə ki, yazıçıların yazıb iddia etdiklərinə görə, o zaman bəşəriyyət iki ildə bir dəfə, yaxud da heç olmazsa üç ildə bir dəfə ümumi qəhətlik və aclığa məruz qalırdı; belə ki, bu cür vəziyyətdə adam əməlini gizli saxlasa da, hətta antropofagiya¹ əl atırdı. Bu cür müftəxor və tüfeylilərdən biri qocalanda öz-özünə və heç bir məcburiyyət olmadan elan etdi ki, o, özünün uzun sürən yoxsul həyatı müddətində şəxsən və tamamilə gizli olaraq altmış nəfər rahibi və bir neçə kübar körpəni – ən çoxu altı körpəni – öldürüb yemişdir; yəni körpələrin sayı yemiş olduğu ruhanilərin sayına nisbətən xeyli az olmuşdur. Belə məlum olub ki, bu adam yaşlı kübarlara bu məqsədlə heç vaxt toxunmayıbmış.

Sədrin özü, general, az qala inciyərək qışqırdı:

– Bu heç ola bilməz! Ağalar, mən onunla tez-tez mühakimə yürüdür, mübahisə edirəm; həmişə də bu cür fikirlər ətrafında, lakin o çox tez-tez elə mənasız şeylər irəli sürür ki, adamın az qala qulaqları da tutulur; bu fikirlərdə zərrə qədər də həqiqətə uyğunluq yoxdur!

– General! Qarsın mühasirəsini yadına sal; siz isə, cənablar, onu bilin ki, mənim lətifəm xalis həqiqətdir. Öz tərəfimdən isə onu deyə bilərəm ki, hər bir həqiqətin sarsılmaz qanunları mövcud olsa da, demək olar, həmişə ağılasız və həqiqətə uyğun olmayan kimi görünür. Həm də həqiqətə nə qədər yaxın olursa, bəzən bir o qədər də həqiqətə uyğun görünür.

Hamı gülürdü:

– Əşi, məgər altmış rahibi yemək olar?

¹ Adamyemə

– O adam bu rahibləri, məlum məsələdir ki, birdən deyil, ola bilsin, on beş, yaxud iyirmi il ərzində yemişdir ki, bu da tamamilə aydın və təbiidir...

– Həm də təbiidir?

Lebedev pedantcasına öcəşkənlik və israrla dedi:

– Həm də təbiidir! Bir də ki, hər şeydən başqa, katolik rahibi öz təbiəti etibarilə üzüyola və hər şeylə maraqlanıdır; onu tovlayıb meşəyə, yaxud da hər hansı xəlvət bir yerə çəkərək, onunla yuxarıda göstərilən kimi rəftar etmək olduqca asandır – lakin mən, hər halda, iddia etmirəm ki, yeyilmiş adamların miqdarı görünməmiş çox, hətta ifrat dərəcədədir.

Knyaz birdən dedi:

– Bəlkə, bu, doğrudan da, həqiqətdir, cənablar.

Knyaz bu vaxta qədər dinməz-söyləməz oturaraq, mübahisə edənləri dinləyir, söhbətə qarışmırdı; hamı saqqıldaıyb güləndə o da ürəkdən qəhqəhə ilə gülürdü. Görünürdü ki, məclisin bu cür şən, səs-küylü keçməsinə o, son dərəcə sevinir; hətta onların çox şərab içmələrinə də şad idi. O, bütün gecə ərzində, bəlkə, bir kəlmə də danışmazdı, lakin birdən nə isə danışmaq fikrinə düşdü. Özü də fəvqəladə ciddi surətdə danışmağa başladı; belə ki, birdən hamı ona fikir verdi.

– Mən, cənablar, əslində, onu demək istəyirəm ki, o zaman bu cür qəhətlik və acılıqlar tez-tez baş verirdi. Tarixi pis bilməyimə baxmayaraq, bu barədə mən də eşitmişəm. Lakin, deyəsən, elə bu cür də olmalı idi. Mən İsveçrə dağlarına ayaq basanda dağ yamaclarında, sıldırım qayalıqlarda, özü də ən azı yarım verst uzunluğu olan dik qayalıqda tikilmiş (bu, o deməkdir ki, bir neçə verst çıxırlarla piyada getmək lazım idi) qədim nıtsar qalalarının viranəliklərinə baxdıqca son dərəcə heyrət edirdim. Qalanın nə olduğu məlumdur; bu, dağ kimi qalaqlanmış daşlardır. Dəhşətli, qeyri-mümkün işdir! Həm də bunu, əlbəttə, bütün bu yoxsul insanlar, vassallar tikmişlər. Bundan başqa, onlar cürbəcür töycü verib, ruhaniləri bəsləməli idilər. Belə bir vəziyyətdə özünü təmin edib, torpaq şumlamaq imkanı haradan ola bilərdi? Bir də ki, o zaman belələri az idi, yəqin ki, acından dəhşətli surətdə qırılırlarmış; həm də, ola bilsin, yeməyə heç bir şeyləri yox imiş. Mən hətta bəzən düşünürdüm: necə olub ki, o zaman bu xalq bütünlüklə qırılmayıb, onun başına bir müsibət

gəlməyib, o, buna necə dözüb, necə davam gətirib? Adamyeyənlər mövcud olub, ola bilsin, sayca lap çox olublar; Lebedev bu cəhətdən, şübhəsiz, haqlıdır; ancaq bilmirəm ki, o nə üçün buraya məhz rahibləri qatdı, bununla o nə demək istəyir?

Qavrıla Ardalionoviç izah etdi:

– Yəqin, onu demək istəyib ki, on ikinci əsrdə ancaq rahibləri yemək olardı, ona görə ki, təkcə rahiblər kök və yağlı idilər.

Lebedev qışqırdı:

– Çox gözəl, əla və ən düzgün fikirdir! Ona görə ki, bu adam kübar şəxsiyyətlərə heç toxunmayıb da. Altmış nəfər ruhani içəri-sində bir dənə də kübar yoxdur; həm də bu dəhşətli fikirdir, tarixi fikirdir, statistik fikirdir; nəhayət, bacarıqlı adam əlində tarix elə bu cür faktlardan yararır; ona görə ki, rəqəmlə, dəqiq olaraq göstərilir ki, ruhanilər, hər bir halda, o zamankı bəşəriyyətin bütün yerdə qalan hissəsindən altmış dəfə xoşbəxt və firavan yaşayırlarmış. Həm də, ola bilsin, hər halda, bütün yerdə qalan bəşəriyyətdən altmış dəfə kök və yağlı imişlər...

Hər tərəfdən qəhqəhə səsləri ucalırdı:

– Mübaliğədir, mübaliğədir, Lebedev!

Knyaz sual verməyə davam edirdi:

– Bunun tarixi fikir olması ilə mən razıyam, lakin siz bunu nə məqsədlə deyirsiniz? (Knyaz çox ciddi danışdı; halbuki hamı Lebedevi lağa qoyur, gülürdü; knyazın isə sözlərində nə bir zarafat əlaməti hiss olunurdu, nə də istehza, buna görə də onun danışq ahəngi bütün məclisin ümumi ahəngi içərisində istər-istəməz komik şəkil alırdı; bir az da keçsə, knyazı da lağa qoyub gülməyə başlaya-çaqdılar, lakin knyaz bunu hiss etmirdi.)

Yevgeni Pavloviç knyaza sarı əyildi:

– Knyaz, məgər görmürsünüzmü ki, o dəlidir? Mənə bayaq burada dedilər ki, vəkillik eşqinə düşdüyü üçün və vəkil nitqləri irad edə-edə ağıl qaşıb; özü də imtahan vermək istəyir. Gözəl bir parodiyə olacaq, mən bunu gözləyirəm.

Bu aralıq Lebedev gurultulu nitq irad edirdi:

– Mən məsələni nəhəng bir nəticəyə münəcər etmək istəyirəm. Lakin gəlin hər şeydən əvvəl cinayətkarın psixoloji və hüquqi vəziyyəti təhlil edək. Biz görürük ki, cinayətkar, yaxud, necə deyərlər, mənim sifarişçim, yeməyə ayrı bir şey tapmağın qətiyyəti mümkün

olmadığına baxmayaraq, özünün əcaib müvəffəqiyyət qazandığı müddət ərzində bir neçə dəfə peşman olur, tövbə etmək istəyib, ruhaniliyi boynundan atmaq fikrinə düşür. Biz bunu faktlardan aydın görürük, axı belə qeyd edilir ki, o, hər halda, beşmi, yoxsa altımı körpə yeyib: bu, nisbətən cüzi rəqəmdir, lakin burası var ki, başqa cəhətdən əlamətdardır. Görünür, dəhşətli vicdan əzabı çəkdiyi üçün (çünki mənim sifarişçim dindar və insafli şəxsdir, bunu sübut edəcəyəm), həm də günahını mümkün qədər yüngülləşdirmək üçün bu adam sınaq məqsədi ilə altı dəfə rəhbər ətini kübar əti ilə əvəz etmişdir. Bunu sınaq üçün etməsi də yenə şübhəsizdir; çünki bunu hərgah ancaq qastronom baxımından etmiş olsaydı, onda altı rəqəmi hədsiz cüzi olardı: nə üçün otuz deyil, altıca dənə? (Mən yarıbayarı götürürəm.) Lakin hərgah bu ancaq sınaq olubsa, dini ehkamlara qarşı hörmətsizlik göstərib, onları təhqir etmək qorxusu qarşısında tək-cə ümidsizliyə qapılmaq nəticəsində baş veribsə, onda altı rəqəmi tamamilə aydınlaşır; ona görə ki, vicdan əzabından xilas olmaq üçün altı sınaq kifayətdən də kifayətdir; ona görə ki, sınaqlar axı müvəffəqiyyətli ola bilməzdi. Həm də, əvvələn, mənim zənnimcə, körpə həddən artıq balacadır, yəni iri deyil; belə ki, müəyyən vaxt ərzində ruhanilərə nisbətən kübar körpələri üç dəfə, beş dəfə artıq tələb olunardı; belə ki, günah da bir tərəfdən azalardısı, başqa tərəfdən, keyfiyyət etibarilə olmasa da, kəmiyyət etibarilə artardı. Cənablar, bu cür mühakimə yürütməklə mən, əlbəttə, on ikinci əsr cinayətkarının qəlbində lütfkar şəxs kimi təcəssüm edirəm. O ki qaldı on doqquzuncu əsrin adamı olan mənə, mən, ola bilsin ki, başqa cür də mühakimə yürüdərdim; bunu sizə bildirirəm, ona görə də, cənablar, sizin mənə diş ağartmağınız tamamilə əbəsdir, sizin üçün isə, general, lap ayıbdır. İkincisi, şəxsən mənim zənnimcə, körpə qidalı deyil, hətta, ola bilsin, həddən artıq şirin və ürəkverandır: belə ki, tələbat və ehtiyacı ödəməyib, ancaq vicdan əzabına səbəb olur. İndi məsələnin sonu, final, cənablar, final; o zamanın və bizim dövrümüzün ən böyük məsələlərindən birinin sirrini təşkil edən final! Cinayətkar işi bununla qurtarır ki, gedib öz əməllərinin üstünü açaraq ruhanilərə söyləyir, özünü hökumətin əlinə verir. Sual olunur ki, o zamanın qaydalarına görə, bu adam nə cür əzablara məruz qalacaqdı, nə cür cəzalarına bağlanmalı, hansı tonqalların və od-alovların içində yandırılmalı idi? Gedib

özünü çuğullamağa onu kim vadar etmişdi? Son nəfəsinə qədər bu işi məxfi saxlayıb, sadəcə olaraq, altmış rəqəmində nə üçün dayanmamışdır? Nə üçün ruhanilikdən, sadəcə, əl çəkib, tövbə edərək, biyabannişin olmamışdır? Nəhayət, nə üçün özü rahibliyə daxil olmamışdır? Bax sualın cavabı elə bundadır! Demək, tonqallar və od-alovdan, hətta iyirmiillik adətkərdəlikdən də güclü nə isə bir şey var idi! Deməli, bütün bu bədbəxtliklərdən, qəhətlik və qıtlıqlardan, işgəncələrdən, taundan, cüzamdan da güclü olan, qəlbə istiqamət verən, insanlar arasında əlaqə yaradan və həyat mənbələrini qidalandıran fikirlər mövcud imiş ki, bunsuz o zamankı bəşəriyyət bütün o cəhənnəm əzablarına dözüb davam gətirə bilməzdi! Bizim əxlaqsızlıqlar və dəmiryollar əsrimizdə... (yəni “bizim gəmilər və dəmiryollar əsrimizdə” demək lazımdır; lakin “bizim əxlaqsızlar və dəmiryollar əsrimizdə” deyirəm, ona görə ki, mən sərxoş, lakin ədalətliyəm!) mənə bu cür qüvvəyə bənzər bir şey göstərin görüm! Siz mənə hazırkı bəşəriyyət arasında əlaqə yaradan bir fikir, həmin əsrlərdə mövcud olmuş qüvvətli fikrin heç olmazsa yarısına bərabər olan bir fikir göstərin görüm! Sizdən kim cəsarət edib, nəhayət, deyə bilər ki, həyat mənbələri bu “ulduz” altında, insanların əl-ayağını sarımış bu şəbəkə altında zəifləməmiş, bulanmamışdır. Özünü də məni sizin rifahınızla, sizin sərvətlərinizlə, qəhətliyin nadir olması ilə və yol nəqliyyatının sürəti ilə qorxutmayın! Sərvət çox olsa da, qüvvə azdır; əlaqələndirici fikir qalmayıb; hər şey yumşalıb; hər şey tərləyib, hamı tərləyib! Hamı, hamı, biz hamımız tərləmişik!.. Lakin kifayətdir, indi məsələ bunda deyil, məsələ ondadır ki, çox hörmətli knyaz, necə bilirsiniz, qonaqlar üçün hazırlanmış qəlyanaltı haqqında sərəncam versək, yaxşı olmazmı?

Dinləyicilərdən bəzilərini az qala hiddətləndirib özündən çıxarmış Lebedev (onu qeyd etmək lazımdır ki, şərab şüşələri daim açılıb boşalırdı), öz nitqini qəlyanaltı haqqındakı gözənilməz sözlərlə bitirdiyi üçün bütün rəqiblərini yumşaltdı, onun təqsirindən keçdilər. Lebedev özü bu cür xülasəni “mətləbi vəkil ustalığı ilə dəyişmək məharəti” adlandırır. Yenə şən gülüş səsləri ucaldı; qonaqların kefi açıldı; sustalmış əzalarını bir az hərəkətə gətirmək, eyvanda gəzinmək üçün hamı masanın arxasından qalxdı. Lebedevin nitqindən narazı qalan tək Kellər idi, özü də son dərəcə həyəcanlanmışdı.

Keller hamını, qabağına kim çıxırdısa dayandırıb ucadan deyirdi:

– Maarifə hücum edir, on ikinci əsr vəhşiliyini təbliğ edir, əzilib-büzülür, hətta heç bir səmimi, ürək sözü də ağzından çıxmadı; müsaidə edin soruşum ki, bəs o özü evini hansı yollarla ələ keçirib?

Başqa bir bucaqda da general başqa dinləyicilərə, həm də dünyəsindən yapışmış olduğu Ptitsina deyirdi:

– Mən Apokalipsisi məharətlə şərh edən adam görmüşəm, mərhum Qriqori Semyonoviç Burmistrovu deyirəm: o, necə deyərlər, qəlbləri alovlandırır. Özü də, əvvələn, eynəyini taxır, qara meşin cildli qədim böyük kitabı açır; həm də saqqalı ağarmışdı; ianələr verdiyi üçün iki medalla təltif edilmişdi. Ciddi və sərt danışmağa başlayır; onun qarşısında generallar baş əyirdilər, xanımlar isə bayılırdılar; amma bu, sözünü qəlyanaltı ilə bitirir! Buna heç bir ad vermək olmaz!

Generalı dinləyən Ptitsin gülümsəyir, sanki, şlyapasını götürməyə hazırlaşır; lakin, elə bil ki, qət edə bilmir, yaxud da çıxıb getmək istədiyini daim unudurdu. Qanya adamlar hələ masa arxasından qalxmamışdan əvvəl birdən içməyə ara verdi, badəsinə kənara çəkdi; üzündən görünürdü ki, nə isə kədərlənmişdir. Məclisdəkilər masa arxasından qalxanda Qanya, Roqojinə yanaşaraq onun yanında oturdu. Elə düşünmək olardı ki, onlar bir-biri ilə ən yaxın dostdurlar. Roqojin də əvvəlcə, bir neçə dəfə, qalxıb xəlvətcə getmək istəyirdi; lakin indi başını aşağı salıb hərəkətsiz oturmuşdu; sanki, o da getmək istədiyini unutmuşdu. Bütün axşam ərzində o, bir damcı da şərab içməmişdi, özü də çox dalğın idi; ancaq hərdənbir başını qaldırıb hamıya və hər bir adama nəzər salırdı. İndi isə elə düşünmək olardı ki, o, burada özü üçün fəvqəladə mühüm olan nəyi isə gözləyir; ona görə də müəyyən vaxta qədər burada qalmağı qət etmişdir.

Knyaz cəmi-cümlətəni iki, yaxud da üç qədəh içmişdi, ancaq o, şən idi. Masanın arxasından qalxanda gördü ki, Yevgeni Pavloviç ona baxır; onunla söhbət etmək vədini xatırlayıb, səmimiyyətlə gülümsədi. Yevgeni Pavloviç başını tərpədir, birdən İppoliti göstərdi; Yevgeni Pavloviç bu dəqiqə İppoliti diqqətlə müşahidə edirdi. İppolit divanda uzanıb yatmışdı.

Yevgeni Pavloviç qəflətən dedi:

– Knyaz, bir deyin görüm, bu yaramaz gədə nə üçün sizin ətəyinizdən yapışıb? Mərc çəkişirəm ki, onun başında kinli fikirlər

dolaşır! – bu sözləri o, elə açıq-aydın dilxorluqla, hətta elə kin-küdurətlə dedi ki, knyaz heyrət etdi.

Knyaz dedi:

– Mən hiss etmişəm, Yevgeni Pavloviç; hər halda, mənə elə gəldi ki, o, bu gün sizi həddən artıq maraqlandırır; bu doğrudurmu?

– Bunu da əlavə edin: mən bu saat elə bir vəziyyətdəyəm ki, özümün də fikirləşməli, götür-qoy edilməli məsələlərim var; belə ki, bütün axşamı bu iyrənc sifətdən gözümlü çəkə bilməməyimə özüm də təəccüb edirəm!

– O, sifətdən gözəldir.

Yevgeni Pavloviç knyazın qolunu dartışdıraraq qışqırdı:

– Odur, odur, baxın! Odur...

Knyaz Yevgeni Pavloviçi bir də heyrətlə süzdü.

V

Lebedevin dissertasiyasının axırına yaxın divanda qəflətən yuxuya getmiş İppolit indi, sanki, onu kim isə böyürdən dümsükləmiş kimi, birdən oyandı, diksindi, dirsəkləndi, ətrafına göz gəzdirdi, rəngi qaçdı; o, ətrafına hətta nə isə qorxa-qorxa göz gəzdirdi; lakin sifətindən görünürdü ki, o, hər şeyi xatırlayıb başa düşəndə az qala dəhşətə gəlmişdi.

İppolit knyazın qolundan yapışıb təşvişlə soruşdu:

– Nə olub, onlar dağılırlar? Qurtardı? Hər şey qurtardı? Günəş doğdu? Saat neçədir? Allah eşqinə: saat? Mən yatıb yuxuya qaldım? Mən çoxmu yatdım? – deyə o, az qala ümidini itirmiş halda əlavə etdi; sanki, yuxuya qaldığı üçün elə bir şeyi fövtə vermişdi ki, əslində, onun bütün taleyi bu şeydən asılı idi.

Yevgeni Pavloviç cavab verdi:

– Siz yeddi, yaxud səkkiz dəqiqə yatıbsınız.

İppolit ona böyük maraqla baxaraq, bir neçə an fikirləşdi.

– Elə... bu qədər! Deməli, mən...

O, ağır bir yükü çiyindən atırmış kimi dərinədən və səbirsizliklə köksünü ötürdü. Nəhayət, başa düşdü ki, heç bir şey “qurtarmayıb”, hələ dan yeri ağarmayıb; qonaqlar masanın arxasından ancaq qəlyanaltı etmək üçün qalxıblar, həm də cəmi-cümlətanı ancaq Lebedevin boşboğazlığı qurtarıb. O gülümsədi, yanaqlarında iki parlaq ləkə şəklindəki vərəmli qızartı artıdı.

İppolit istehza ilə əlavə etdi:

– Yevgeni Pavloviç, mən yatanda siz dəqiqələri sayırmısınız, siz bütün axşam ərzində gözünüzü məndən çəkmirdiniz, mən görürdüm. A! Roqojin! – İppolit qaşqabağını töküüb, başı ilə masa arxasında oturan Roqojini göstərərək, knyaza pıçıldadı: – Bu saat onu yuxuda görmüşdüm; hə, yadıma düşdü, – deyə o, yenə mətləbi dəyişdi, – bəs natiq hanı, bəs hanı Lebedev? Deməli, Lebedev danışır qurtardı? O nə barədə danışdı? Knyaz, doğrudurmu ki, siz bir dəfə deyibsiniz, dünyanı “gözəllik” xilas edəcək? Cənablar, – deyə İppolit hamıya müraciətlə qışqırdı, – knyaz iddia edir ki, dünyanı gözəllik xilas edəcək! Mən isə iddia edirəm ki, belə şən fikirlər knyazın ağına ona görə gəlir ki, o, indi vurulmuşdur. Cənablar, knyaz vurulub; bayaq o, içəri girən kimi mən buna inandım. Qızarmayın, knyaz, yoxsa mənim sizə yazığım gələr. Dünyanı hansı gözəllik xilas edəcək? Bunu mənə Kolya nağıl etdi... Siz qatı xristiansınızmı? Kolya deyir ki, siz özünüzü xristian adlandırırırsınız.

Knyaz ona diqqətlə baxaraq cavab vermədi.

İppolit acıq almırmış kimi qəflətən əlavə etdi:

– Siz mənə cavab vermirsiniz? Bəlkə, elə güman edirsiniz ki, mən sizi çox sevirəm?

– Yox, güman etmirəm. Mən bilirəm ki, sizin məndən xoşunuz gəlmir.

– Necə! Hətta dünənkindən sonra da? Dünən sizinlə səmimi idimmi?

– Mən dünən də bilirdim ki, sizin məndən xoşunuz gəlmir.

– Yeni ona görə ki, mənim sizə paxılığım tutur, həsəd edirəm? Siz həmişə belə güman edirdiniz, indi də belə düşünürsünüz, lakin... lakin bunu sizə nə üçün deyirəm? Mən yenə şampən şərabi içmək istəyirəm; mənim qədəhimi doldurun, Keller.

– Sizə daha içmək olmaz, İppolit, sizə şərab vermərəm...

Knyaz onun qədəhini kənara çəkdi.

İppolit, sanki, fikrə gedərək dərhal razılaşdı.

– Doğrudan da... yəqin, hələ deyərlər ki... əşi, cəhənnəmə ki, qoy onlar nə deyəcəklər desinlər! Doğru deyilmi, doğru deyilmi? Qoy sonra nə danışılar-danışınlar, elədirmi, knyaz? Həm də ki sonra nə olacağının bizə, bizlərdən heç kəsə dəxli yoxdur!.. Bir də ki mən yuxuluyam. Mən necə dəhşətli yuxu görmüşəm, ancaq indi

yadıma düşdü... Mən sizi, ola bilsin, doğrudan, sevmirəm, lakin sizə bu cür rüyalar görməyi arzu etməzdim. Həm də bir halda ki, bir adamdan xoşun gəlmir, ona nə üçün pislik arzulamalısən, doğru demirəmmi? Bu nədir, niyə daim sual verirəm, elə hey soruşuram! Əlinizi mənə verin; onu möhkəm sıxacağam, bax belə... Siz, heç bir şeyə baxmayaraq, əlinizi mənə sarı uzatdınız? Deməli, mənim onu səmimi olaraq sıxdığımı bilirsiniz?.. Etiraz etmirəm, mən daha içməyəcəyəm. Saat neçədir? Bir də ki, lazım deyil, saat neçə olduğunu mən bilirəm. Vaxt çatıb! İndi lap məqamıdır. O nədir, o küncdə qəlyanaltı düzülrlər? Deməli ki, bu masa boşdur? Çox gözəl! Cənablar, mən... ancaq bu cənabların heç biri qulaq asmır... Knyaz, mən bir məqalə oxumaq fikrindəyəm; qəlyanaltı, əlbəttə, daha maraqlıdır, lakin...

Elə bu dəm, heç gözlənilmədən, İppolit yuxarı yan cibindən dəftərxana paketi həcmində böyük bir paket çıxartdı; paket böyük qırmızı möhürlə möhürlənmişdi. O, paketi masanın üstünə, öz qarşısına qoydu.

Bu gözlənilməz hərəkət belə bir şeyi gözləməyən, yaxud, daha doğrusu, bunu deyil, ayrı bir əhvalat gözləyən cəmiyyətə güclü təsir bağışladı. Yevgeni Pavloviç öz stulundan həтта dik qalxdı; Qanya cəld masaya yaxınlaşdı; Roqojin də həmçinin; lakin o, məsələnin nə yerdə olduğunu, sanki, başa düşdü, dilxor olub, donquldandı. İppolitnin yanında dayanan Lebedev maraqlandı, masaya yanaşıb, nə əhvalat baş verdiyini öyrənmək üçün paketə baxdı.

Knyaz nigarançılıqla soruşdu:

– O nədir elə?

İppolit qışqırdı:

– Günəş çırtdayan kimi mən başımı yerə qoyacağam, knyaz, mən demişəm; sədaqət haqqı: görərsiniz! Lakin... – lakin... doğrudanmı elə güman edirsiniz ki, bu paketi açə bilmərəm? – deyə əlavə edərək, ətrafdakıların hamısını bir növ öcəşkənliklə süzdü, o, hamıya etinasız baxırdı. Knyaz gördü ki, onun bədəni tir-tir əsir.

Knyaz hamının əvəzinə cavab verdi:

– Burada bizlərdən heç kəs belə düşünmür; həm də siz nə üçün elə güman edirsiniz ki, kiminsə ağılına belə bir fikir gəlib, bir də ki... Bir də, sizdə nə əcaib oxumaq ideyası yaranıb? O paketdəki nədir, İppolit?

Ətrafda hamı soruşurdu:

– O nədir, onun içində nə var? Yenə onun başına nə gəlib?

Hamı İppolitə yanaşırdı, bəziləri hələ qəlyanaltı yeyə-yeyə yaxınlaşır-dılar; qırmızı möhürlü paket hamını maqnit kimi cəlb edirdi.

– Bunu dünən mən özüm yazmışam, knyaz; sizdə yaşamağa gəlmək barədə söz verəndən sonra dərhal yazdım. Bunu dünən bütün gün yazdım, sonra gecə davam etdirib, bu gün səhər qurtardım; gecə, səhərə yaxın, yuxu görmüşdüm...

Knyaz çəkinə-çəkinə onun sözünü kəsdi:

– Sabaha qalsa, yaxşı olmazmı?

İppolit isteriyalı halda gülümsədi:

– Sabah “daha vaxt olmayacaq”! Bununla belə narahat olmayın, bunu qırx dəqiqəyə oxuyub qurtaracağam, lap çoxu – bir saata... Həm də görürsünüzmü, hamı necə də maraqlanır; hamı yanaşır; hamı mənim möhürümə baxır, axı mən məqaləni paketə qoyub möhürləməseydim, bunun heç dərin təsiri olmazdı! Ha-ha! Görürsünüzmü, məxfilik necə şeydir! – İppolit gözləri parlamaqla, yenə əcaib tərzdə gülərək qışqırırdı: – Açım, yoxsa açmayım, cənablar? Sirdir! Sirdir! Knyaz, “daha vaxt qalmayacaq” ifadəsini kimin elan etdiyi yadıңызdadırımı? Bunu apokalipsisdə nəhəng və qüdrətli mələk deyir.

Yevgeni Pavloviç qəflətən:

– Yaxşısı budur, oxumasın! – dedi; lakin o, bunu elə gözlənilməz ifadə və nigarançılıqla dedi ki, bu, çoxlarına təəccüblü göründü.

Knyaz da əlini paketin üstünə qoyaraq qışqırdı:

– Oxumayın!

Kim isə dedi:

– Nə oxumaq bazlıqdır? İndi qəlyanaltı eləyirik.

Başqa bir adam soruşdu:

– Məqələdir? Olmaya, jurnal üçündür?

Üçüncü əlavə etdi:

– Bəlkə, cansıxıcıdır?

Qalanları soruşurdular:

– Əşi, nə olub, nə xəbərdi?

Lakin knyazın qorxu ifadə edən hərəkəti, elə bil, İppolit özünü də qorxutmuşdu.

Göyərmiş dodaqlarında iztirablı təbəssüm təzahür edən İppolit nə isə qorxa-qorxa pıçıldadı:

– Demək... oxumayım? – O, bütün camaata, bütün gözlərə və üzlərə nəzər saldı, elə bil ki, hamının yaxasından yapışaraq, hamıya əvvəlki kimi hücum çəkən ekspansivliklə mızıldadı: – Deyirsiniz, oxumayım? – O, yenə knyaza sarı döndü. – Siz... qorxursunuz?

Çöhrəsinin ifadəsi getdikcə daha çox dəyişən knyaz soruşdu:

– Nədən?

İppolit stuldan qəflətən elə qalxdı ki, elə bil, onu dartıb qaldırmışdılar:

– Bir adamda iyirmiçəpiklik varmı? Bir dənə qara pul?

Lebedev dərhal verdi:

– Budur, al! – Lebedevin ağılına belə bir fikir gəlmişdi ki, naxoş İppolit dəli olub.

İppolit tələsik çağırdı:

– Vera Lukyanovna! Alın bunu, atın masanın üstünə: oryol, yoxsa reşka? Oryol gəlsə – demək, oxumaq lazımdır!

Vera qorxa-qorxa pula, İppolitə, sonra atasına baxdı, qız, elə bil, inanmışdı ki, özü pula baxmamalıdır, ona görə başını yuxarı qaldırdı, nə isə yöndəmsiz bir hərəkətlə pulu masanın üstünə atdı. Oryol düşdü.

Sanki, taleyin qərarı İppoliti basıb əzmışdi; o pıçıldadı:

– Oxumalıyam! – Hərgah onun üzünə ölüm hökmünü oxumuş olsaydılar da, rəngi bu dərəcədə ağarmazdı. O, yarım dəqiqə susub qəfildən diksindi. – Axı bir də ki bu nədir? – İppolit yenə də həməən sualedici aydın baxışlarla hamıya göz gəzdirdi. – Doğrudanmı bu saat püşk atmışam, – deyə o, üzünü knyaza tutdu, səmimi heyrət lənib qışqırdı: – Lakin axı bu, heyrətəməz psixoloji əlamətdir! – Həyəcanlandı, sanki, özünə gələrək, təsdiq etdi: – Bu... bu, knyaz, dərk edilə bilməyən əlamətdir. Siz bunu yazın, knyaz, yadınızda saxlayın, axı siz, gərək ki, edam cəzası haqqında material toplayırsınız... Mənə söyləyiblər, ha-ha! Aman Allah, nə dərəcədə mənasız cəfəngiyatdır! – İppolit divanda oturdu, dirsəklərini masaya dayayaraq, əlləri ilə başını tutdu. – Axı bu həтта abırsızlıqdır!.. – O, elə o saat başını qaldırdı. – Əşi, cəhənnəmə ki, abırsızlıqdır, mənə nə. – İppolit nə isə gözlənilmədən qəti qərara gəldi: – Cənablar! Cənablar, mən paketi açıram, mən... mən, bununla belə, heç kəsi dinləməyə vadar etmirəm!..

İppolit həyəcədən əlləri titrəyə-titrəyə paketi açdı, oradan bir neçə dənə xırda hərfərlə yazılmış poçt kağızı vərəqələri çıxartdı, qarşısına qoyub, düzəltməyə başladı.

Cəmiyyətdəkilərdən bəziləri dilxor olaraq:

– Əşi, bu nədir? Bu, nə əhvalatdır? Nə oxuyacaqlar? – deyərək narazılıq edirdilər; qalanları dinmirdilər. Lakin hamı oturub maraqla tamaşa edirdi. Bəlkə, doğrudan da, nə isə qeyri-adi bir şey gözləyirdilər. Vera atasının stulundan yapışmış, qorxudan az qala ağlamaq istəyirdi; Kolya da elə bu cür qorxmış halda idi. Stulda oturmuş Lebedev birdən qalxdı, şamları götürüb, işıq olmaq üçün onları İppolitə yaxın qoydu.

İppolit nə üçünsə:

– Cənablar, bu... bunun nə olduğunu bu saat görərsiniz, – deyərək əlavə edərək, birdən oxumağa başladı: – “Mənim zəruri izahatım”. Epiqraf “*Après moi le deluge!*”¹ Tfu, lənət şeytana! – deyərək İppolit əli yanmış kimi qışqırdı. – Doğrudanmı mən bu cür sarsaq bir epiqrafı ciddi olaraq yazı bilərdim?.. Bəri baxın, cənablar!.. Sizi inandırırım ki, bütün bunlar, əslində, ola bilsin, dəhşətli cəfəngiyatdır! Burada ancaq mənim bəzi fikirlərim var... Hərgah siz güman edirsiniz ki, burada... sirli bir şey, yaxud... qadağan olunmuş bir əhvalat var... sözün qıyası...

Qanya onun sözünü kəsdi:

– Müqəddiməsiz oxuyadınız.

Kim isə əlavə etdi:

– Hoqqa çıxarır!

Bu vaxta qədər səsini çıxarmayan Roqojin əlavə etdi:

– Danışmaq çoxdur.

İppolit birdən ona baxdı; onların baxışları rastlaşanda Roqojin acı-acı və qəzəblə dişlərini ağardıb aram-aram əcaib sözlər dedi:

– Bu məsələni bu cür etmək lazım deyil, oğlan, belə yox...

– Roqojinin nə demək istədiyini, əlbəttə, heç kəs başa düşmədi, lakin onun sözləri hamıya olduqca qeyri-adi təsir bağışladı; nə isə ümumi bir fikirdən hər kəs az da olsa öz payını almışdı. İppolitə isə bu sözlər dəhşətli təsir bağışlamışdı; İppolit elə titrədi ki, onu tutub saxlamaq üçün knyaz az qala əlini ona sarı uzadacaqdı: görünür, hər - gah birdən səsi tutulmasaydı, yəqin ki, qışqırdı. Tam bir dəqiqə

¹ “Məndən sonra istəyir dünyanı sel bassın.”

o, bir kəlmə də söz deyə bilməyərək, ağır nəfəs ala-ala daim Roqojinə baxırdı. Nəhayət, boğula-boğula, həm də fövqəladə çətinliklə dedi:

– Deməli ki, siz... siz idiniz... siz?

Roqojin təəccüblə:

– Nə idim? Mən nə?.. – deyə cavab verdi, lakin İppolit özündən çıxaraq, birdən az qala bütün varlığına hakim kəsilmiş qəzəb və hid-dətlə, var gücü ilə bağırdı:

– Keçən həftə, gecə, saat ikiyə işləyəndə, səhərçağı sizə gələn gün, haman gün mənim yanıma gələn *siz* idiniz, *siz* idiniz! Boynu-nuza alın, *siz* idiniz?

– Keçən həftə, gecə? Sənin, doğrudan da, ağılın çasıb, oğlan, dəli olmayıbsan?

“Oğlan” şəhadət barmağını alına dayayıb, sanki, düşünə-düşünə yenə bir dəqiqə dinmədi; lakin onun solğun sifətində, qorxudan hələ yenə də əcaib şəkil alan təbəssümündə qəflətən nə isə hiyləgərcəsinə, hətta sevincli ifadə təzahür etdi.

İppolit, nəhayət, pıçıltı ilə, lakin qəti inamla təkrar etdi:

– O, siz idiniz! Mənim yanıma gəlib, dinməz-söyləməz mənim yanımdakı stulda, pəncərənin yanında, tam bir saat oturan siz idiniz; bir saatdan da artıq oturdunuz; gecəyarısı saat birə və ikiyə işləyəndə; sonra saat üçə işləyəndə qalxıb getdiniz... O, siz idiniz, siz! Siz məni nə üçün qorxudurdunuz, siz nə üçün mənə əzab verməyə gəlmişdiniz – başa düşmürəm, lakin siz idiniz!

Qorxudan bədəninin hələ də tir-tir əsməsinə baxmayaraq, İppolitə baxışında qəflətən misilsiz nifrət ifadəsi təzahür etdi.

– Siz, cənablar, bu saat bütün bunları biləcəksiniz, mən... mən... qulaq asın...

O yenə, özü də, lap tələsə-tələsə öz vərəqələrindən yapışdı; vərəqələr sürüşüb dağılırdı; İppolit onları bir yerə yığmağa çalışırdı; kağızlar onun titrəyən əllərində titrəşirdi; o, xeyli vaxt kağızlarını nizama sala bilmirdi.

Nəhayət, oxumağa başladı. Əvvəlcə, təqribən beş dəqiqə, göz-lənilməz məqalənin müəllifinin nəfəsi hələ də tənğişirdi, rəbitəsiz və qırıq-qırıq oxuyurdu; lakin sonra səsi mətinləşdi, oxunan şeyin mənasını bütünlüklə ifadə etməyə başladı. Bəzən ancaq şiddətli öskürək onun oxumasına mane olurdu; məqalənin yarısına çatanda

səsi lap tutulmuşdu; məqaləni oxuduqca onun varlığına getdikcə daha çox hakim kəsilən fəvqəladə həyəcan da, dinləyicilərə bağışladığı ağır təsir də axıra yaxın son həddə çatdı. Bütün “məqalə” bundan ibarət idi.

“MƏNİM ZƏRURİ İZAHATIM”

“Apres moi le deluge!”

“Dünən səhər knyaz yanıma gəlmişdi; söhbət əsnasında məni yola gətirdi ki, onun başına köçüm. Bilirdim ki, o, mütləq bu fikrində israr edəcəkdir, özüm də əmin idim ki, o, ağına-bozuna baxmadan elə bu cür, açıq-saçıq tərzdə deyəcəkdir ki, mənim üçün başda “adamlar və ağaclar arasında ölmək daha asan” olar; o, adətən, bu cür danışır. Lakin o, bu gün ölmək sözünü demədi, “yaşamaq asan olar” dedi: mənim vəziyyətimdə isə bu ifadələrin mənim üçün fərqi yoxdur. Soruşdum ki, o, özünün fasiləsiz xatırladığı “ağaclar”ı ilə nə demək istəyir, həm də bu “ağaclar”ı nə üçün belə təkidlə mənim boğazıma calayır – özüm də heyrətlə ondan eşidəndə ki, guya, keçən dəfəki axşamçağı özüm demişdim ki, Pavlovskaya axırıncı dəfə ağaclara tamaşa etməyə gəlmişəm, buna təəccüb etdim. Ona: “İstər ağacların altında olsun, istərsə də pəncərədən mənim kərpiclərimə baxa-baxa, axı nə fərqi var, hamısı birdir, öləcəyəm, iki həftədən ötrü əl-ayağa düşməyə, bu qədər narahat olmağa dəyməz”, – deyəndə knyaz o saat razılaşdı; lakin əlavə etdi ki, yaşillıq və təmiz hava məndə mütləq müəyyən bir cismani dəyişiklik yaradar, həm də mənim təşvişim və rüyalarım dəyişər, ola bilsin, vəziyyətim yüngülləşər. Gülə-gülə yenə dedim ki, o, materialist kimi danışır. O həmişə gülümsədiyi kimi gülümsəyə-gülümsəyə mənə cavab verdi ki, həmişə materialist olub. O, heç vaxt yalan danışmır, buna görə də onun bu sözləri mənasız deyildir. O, yaxşı gülümsəyir; indi ona diqqətlə fikir vermişəm. Bilmirəm, indi o, mənim xoşuma gəlir, yoxsa gəlmir; indi mənim buna baş qoşmağa macalım yoxdur. Nəzərə almaq lazımdır ki, mənim ona qarşı bəslədiyim beş aylıq nifrət hissi son ay ərzində tamamilə zəifləməyə başlamışdır. Kim bilir, bəlkə, mən Pavlovskaya, başlıca olaraq, onu görmək üçün getmişdim. Lakin... o vaxt öz otağımı nə üçün tərk etmişdim? Ölümə məhkum edilmiş adam öz bucağını tərk etməməlidir; hərgah mən

indi qəti qərar qəbul etməyərək, əksinə, son saatıma qədər gözləməyi qət etmiş olsaydım, onda, əlbəttə ki, heç bir vəchlə öz otağımı tərk etməzdim, özüm də Pavlovskda “ölmək üçün” onun evinə köçmək barədəki təklifini qəbul etməzdim.

Mən tələsməli və bütün bu “izahatı” sabaha qədər mütləq qurtarmalıyam. Ona görə də bunu bir də oxuyub təshih etməyə vaxt qalmayacaq; sabah knyaza və onun evində tapmaq fikrində olduğum iki-üç şahid üçün oxuyanda bir də gözdən keçirərəm. Burada bir kəlmə də yalan söz olmayacaq, hamısı ancaq həqiqətdir, son və təntənəli həqiqət; ona görə də irəlicədən maraqlanıram ki, bunları yenidən oxumağa başlayacağım həmin saat və dəqiqələrdə mənim özümə nə cür təsir bağışlayacaqdır. Bununla belə, bu “son və təntənəli həqiqət” sözlərini əbəs yerə yazmışam; iki həftə üçün onsuz da yalan danışmaq lazım deyildir; ona görə ki, iki həftə yaşamağın mənası yoxdur; mənim yalnız həqiqəti yazacağımı göstərmək üçün bu ən yaxşı sübutdur. (N.V.) Bu fikri yadından çıxartma: mən bu dəqiqə, yəni müəyyən dəqiqələrdə dəli olmamışammi? Mənə qəti olaraq deyiblər ki, vərəmlilər naxoşluqlarının son mərhələsində bəzən müəyyən müddət dəli olurlar. Sabah bunu oxuyanda dinləyicilərə bağışladığı təsirlə yoxlamaq olar. Bu məsələni mütləq tam dəqiq surətdə həll etməliyəm; əks təqdirdə heç bir şeyə başlamaq olmaz.)

Mənə belə gəlir ki, bu saat dəhşətli cəfəngiyat yazdım; lakin dedim ki, təshih etməyə macalım yoxdur; bundan başqa, bu əlyazmada bir xətti də qəsdən dəyişməməyi özümə söz verirəm, hətta hər beş sətirdən bir özüm-özümə zidd getdiyimi görmüş olsaydım da, dəyişməzdim. Mənim fikrimin məntiqi cərəyanının düzgün olub-olmamasını sabah məhz qiraət vaxtı müəyyən etmək istəyirəm; mən öz səhvlərimi görə bilərəmmi, bu surətlə də, həmin bu otaqda mənim bu altı ay ərzində düşünüb götür-qoy etmiş olduğum fikirlər doğrudurmu, yoxsa başdan-başa sərsəmləmədən ibarətdir.

Hələ iki ay bundan əvvəl, indi olduğu kimi, mən öz otağımı birdəfəlik tərk edərək, Meyerin divarı ilə vidalaşmalı olsaydım, əminəm ki, kədərlənərdim. İndi isə heç bir şey hiss etməyirəm, halbuki sabah otağı da birdəfəlik tərk edəcəyəm, divarı da, əbədi olaraq! Deməli, iki həftə üçün təəssüf etməyin, yaxud hər hansı hiss və duyğuya qapılmağın mənası yoxdur; mənim bu inamım təbiətimə üstün gəlib, ona görə də indi artıq bütün duyğularına hökm edə

bilər. Lakin bu doğrudurmu? İndi mənim təbiətimin tamamilə məğlub edilməsi doğrudurmu? Hərgah indi mənə işgəncə vermiş olsaydılar, mən yəqin qışqırmağa başlayardım, özüm də deməzdim ki, qışqırmaq və ağrını hiss etmək lazım deyil, ona görə ki, ancaq ikicə həftəlik ömür qalıb.

Lakin o doğrudurmu ki, ən çoxu ancaq iki həftə yaşayacağam? O vaxt Pavlovskda yalan danışmışdım. Bu, mənə heç bir şey deməmişdi, özü də məni heç vaxt görməyib; lakin bir həftə bundan əvvəl tələbə Kislorodovu yanıma gətirmişdilər; o, öz etiqadı etibarilə materialist, ateist və nihilistdir; elə məhz buna görə də onu çağırmışdım; mənə, nəhayət, naz eləmədən və təşrifat gözləmədən açıq həqiqəti deyən adam lazım idi. O elə bu cür də etdi; həm də bunu nəinki özünü naza qoymadan məmnuniyyətlə yerinə yetirdi, hətta böyük məmnuniyyətlə etdi (amma, mənə, bu cür hərəkət artıq idi). O, ağına-bozuna baxmadan gözümlün içinə dedi ki, ömrümdən təqribən bir ay qalıb; hərgah yaxşı şərait olsa, bəlkə, bir az artıq yaşayaram; lakin, ola bilsin, hətta, xeyli əvvəl öləcəyəm. Onun fikrincə, mən qəflətən də ölə bilərəm, hətta məsəl üçün, sabah: bu cür faktlar olub; hələ cəmi üç gün bundan əvvəl, Kolomnada yaşayan, vərəmə mübtəla və mənim vəziyyətimə bənzər vəziyyətdə olan bir nəfər gənc qadın ərzaq almaq üçün bazara getməyə hazırlaşmış, lakin qəfildən özünü pis hiss edir, divanda uzanır, köksünün ötürüb ölür. Kislorodov bütün bunları mənə hətta rəhmsizcəsinə, qaba tərzdə və təşəxxüslə söylədi; elə bil ki, bununla da mənə hörmət edirdi, yəni bununla göstərirdi ki, məni də özü kimi ölümü, əlbəttə ki, heç vecinə də almayan, hər şeyi inkar edən ali məxluq hesab edir. Hər halda, fakt faktlığında qalır: bir ay möhlət verib, vəssalam, bir aydan artıq olmayacaq! Mən tamamilə əminəm ki, o səhv etməyib.

Məni bir şey olduqca heyrətləndirdi; bayaq knyaz nədən çox düzgün olaraq başa düşdü ki, mən “pis yuxular” görürəm, o, hərf-bəhərf dedi ki, Pavlovskda “mənim həyəcan və yuxularım” dəyişir. Bəs axı nə üçün yuxular? O ya təbibdir, ya da, doğrudan da, qeyri-adi zəka sahibidir, buna görə də çox şeyi başa düşə bilir. (Lakin eyni zamanda, heç şübhə yoxdur ki, o, əslində, “sərsəri”dir.) O gəlməmişdən azca qabaq, elə bil, qəsdən mən çox yaxşı bir yuxu görmüşdüm (onu deyim ki, indi mənim gördüyüm yüzlərlə yuxudan biri idi). Güman edirəm ki, o gəlməmişdən bir saat əvvəl yuxuya

getmişdim; gördüm ki, bir otaqdayam (lakin öz otağım deyildi). Mənim otağımdan böyük və hündür idi, yaxşı mebel döşənmişdi, işıqlı otaq idi; dolab, komod, divan və mənim çarpayım – böyük və enli çarpayı; çarpayıya yaşıl rəngli, sınınmış ipək yorğan salınmışdı. Lakin mən bu otaqda dəhşətli bir heyvan, nə isə əjdahaya bənzər bir şey gördüm. Bu heyvan əqrəbə bənzəyirdi, lakin əqrəb deyildi; bundan daha murdar və daha dəhşətli idi; özü də, məhz onunla dəhşətli idi ki, təbiətdə, gərək ki, bu cür heyvanlar mövcud deyildir; həm də o, qəsdən mənim otağıma girmişdi və guya ki, bunda, sanki, nə isə bir sirr varmış. Mən bu heyvana çox diqqətlə fikir verdim. Rəngi qəhvəyi, qabıqlı və sürünən həşərat idi; uzunluğu dörd verşok¹ idi; baş tərəfi iki barmaq yoğunluğunda idi, quyruq tərəfi getdikcə nazilirdi; belə ki, quyruğunun ucu ən çoxu verşokun ondabiri qədər olardı. Başından bir verşok aralı, gövdəsinin hər tərəfindən qırx beş dərəcəli bucaq təşkil edən iki pəncə çıxmışdı, hərəsinin də uzunluğu iki verşok olardı; belə ki, yuxarıdan baxanda heyvan bütünlüklə üçbaşı əsa şəklində idi. Başını görə bilmədim, lakin iki möhkəm iynə şəklində olan iki gödək bıçığını gördüm; onlar da qəhvəyi idi. Quyruğunun ucunda və pəncələrindən hər birinin uclarında elə bu cür bıçıcıqlar var idi; deməli, cəmi səkkiz dənə bıçıcıq idi. Heyvan pəncələrinə və quyruğuna dirənib otaqda çox iti qaçırdı, qabıqlı olmasına baxmayaraq, qaçanda gövdəsi də, pəncələri də sürətlə ilan kimi qıvrılırdı: həm də buna baxanda lap ürəyim bulanırdı. Canıma qorxu düşmüşdü ki, o, məni sancacaq; dedilər ki, o zəhərlidir, lakin mənə hər şeydən artıq əzab verən bir fikir idi: düşünürdüm ki, onu mənim otağıma kim göndərib, mənə nə etmək istəyirlər və bu nə sirdir? Bu heyvan komodun, dolabın altında gizlənir, künc-bucağa sürünürdü. Mən stulda bardaş qurub oturdum. Heyvan cəld çəpinə bütün otağı dolaşaraq, harada isə mənim stulumun yanında gizləndi. Qorxa-qorxa yan-yörəmə göz gəzdir dim, lakin bardaş qurub oturduğum üçün arxayın idim ki, o, stula dırmaşmayacaq. Birdən mən dal tərəfimdə, lap başımın yanında xışiltı eşitdim; dönüb gördüm ki, həşərat divara dırmaşır; özü də mənim başımın bərabərindədir, hətta fövqəladə sürətlə fırlanıb qıvrılan quyruğu mənim saçlarıma toxunur. Yerimdən dik qalxanda heyvan yox oldu. Çarpayıda uzanmağa qorxurdum, düşünürdüm

¹ Verşok – 4,4 sm-ə bərabər uzunluq ölçüsüdür.

ki, o, sürünə-sürünə yastığın altına girə bilər. Anamla onun bir nəfər tanışısı otağa daxil oldular. Onlar həşəratı tutmaq istədilər, lakin mənə nisbətən sakit idilər, hətta heç qorxmurdular. Lakin onlar heç bir şey başa düşmürdülər. Birdən heyvan yenə üzə çıxdı; lakin bu dəfə olduqca yavaş və aram qıvrılaraq, elə bil xüsusi bir niyyətlə sürünürdü; onun belə hərəkəti daha iyrenc idi; həşərat yenə qapıya tərəf çəpəki sürünürdü; bu dəm anam qapını açıb bizim itimiz Normanı səslədi – Norma nəhəng, qara və qıllı köpək idi; beş il bundan qabaq ölüb. Köpək cəld otağa sıçrayıb, həşəratın başı üzərində yerə mıxlanmış kimi dayandı. Həşərat da dayandı, lakin o hələ də qıvrılaraq, pəncələrinin ucları ilə quyruğunu şappıltı ilə döşəməyə çırpırdı. Heyvanlar, səhv etməməyə, mistik qorxu hiss edə bilməzlər; lakin bu an mənə elə gəlirdi ki, Normanın qorxusunda, sanki, nə isə son dərəcə qeyri-adi bir şey var idi, sanki, bu da az qala mistik əlamət idi; deməli, o da mənim kimi, hiss edirdi ki, bu vəhşi heyvanda nə isə məşum bir sır var. Aram-aram və ehtiyatla köpəyə tərəf sürünən həşəratın qarşısında Norma yavaş-yavaş geri çəkilib; heyvan, deyəsən, qəfildən köpəyin üstünə atılıb onu sancmaq istəyirdi. Lakin Norma, qorxuya düşməsinə baxmayaraq, bütün bədəni tir-tir əssə də, həşərata kinli-kinli, qəzəblə baxırdı. Köpək birdən dəhşətli dişlərini ağırtırdı, iri qırmızı ağızını açdı, özünü yığışdırırdı, girəvə tapıb cəsərlənərək, birdən həşəratı qapdı. Yəqin, heyvan sürüşüb köpəyin ağızından çıxmaq üçün bərk dartınmışdı, belə ki, Norma onu bir də tutdu, artıq havada yaxaladı, özü də, heyvanı udurmuş kimi iki dəfəyə bütünlüklə ağızına yığdı. Həşəratın qabığı köpəyin dişləri arasında şaqqıldayırdı; heyvanın Normanın cəhəngindən bayıra çıxan quyruğu ilə pəncələri dəhşətli sürətlə tərpanirdi. Birdən Norma iztirabla zingildədi: heyvan, deyəsən, köpəyin dilini sancmışdı. Norma zingildəyə-zingildəyə, ulaya-ulaya ağızdan ağızını açdı, bu dəm mən gördüm ki, çəynənib parçalanmış heyvan köpəyin ağızında hələ də qımıldanır, özünün də əzilmiş bədəninə Normanın ağızına xeyli şirə, əzilmiş qara tarakan şirəsinə bənzəyən ağ şirə axıb... Bu dəm mən oyananda knyaz içəri girdi”.

İppolit birdən oxumağına ara verdi, demək olar, hətta utana-utana dedi:

– Cənablar, bunu yazandan sonra oxumamışdım, lakin, deyəsən, doğrudan da, bir xeyli artıq şey yazmışam. Bu rəya...

Qanya tələsik əlavə etdi:

– Artıq şey olmağına, hər halda, var.
– Raziyam ki, burada şəxsi şey həddən artıq çoxdur, yəni, əslində, özüm haqqında yazılanları nəzərdə tuturam...

İppolit bu sözləri deyərkən yorğun və taqətsiz idi, dəsmalla alınının tərini silirdi.

Lebedev mızıldadı:

– Bəli, özünüzdən çox müştəbehsiniz, həddən artıq.
– Mən, cənablar, yenə deyirəm, heç kəsi vadar etmirəm; kim istəmirsə, çıxıb gedə bilər.

Roqojin lap yavaşdan donquldandı:

– Özgənin evindən... qovur.

Bu vaxta qədər ucadan danışmağa cəsəət etməyən Ferdişşenko qəfildən dedi:

– Yaxşı, birdən bizim hamımız durub getsək necə?

İppolit birdən gözünü yerə dikib əlyazmasından yapışdı; lakin dərhal başını yenə qaldırdı, onun gözləri də parlayırdı, yanaqlarındakı iki qırmızı ləkə də. O, Ferdişşenkonun gözünün içinə baxa-baxa dedi:

– Sizin məndən heç xoşunuz gəlmir!

Gülüş səsləri ucaldı; bir də ki, məclisdəkilərin çoxu gülmüdü.

İppolit qıpqırmızı oldu. Knyaz dedi:

– İppolit, siz öz əlyazmanızı бүкүн, verin mənə, özünüz isə burada, mənim otağımda uzanıb yatın. Biz sabah da yatmamışdan qabaq söhbət edərik; lakin bu şərtlə ki, həmin vərəqələri bir də açmayasınız. Razısınızmi?

İppolit dərin bir heyrətlə ona baxdı:

– Məgər bu mümkündürmü? Cənablar! – o, yenə də hədsiz həyəcanlanaraq qışqırdı. – Bu, mən özümü apara bilmədiyim sarsaq bir epizod idi. Daha oxumağıma ara verməyəcəyəm. Kim dinləmək istəyir, qoy dinləsin...

O, stəkandan tələsik bir qurtum su içdi, adamların nəzərindən yayınmaq üçün cəld masaya dirsəkləndi, inadla oxumağa davam etdi. Bununla belə, bir az sonra utancaqlığı artıq rəf olmuşdu...

“Bir neçə həftə yaşamağa dəyməz” ideyası, – o, oxumağa davam etdi, – güman edirəm ki, mənim ömrümdən hələ dörd həftə qalmış olduğu vaxtdan, yəni bir ay bundan əvvəl mənə lap əldən

salmışdı; lakin bu hiss mənim bütün varlığıma üç gün bundan əvvəl, mən Pavlovskdan həmin axşam evə qayıdanda hakim kəsildi. Bu fikir mənim ağılıma bilavasitə, knyazın eyvanında oturduğum vaxt gəlmişdi; məhz o anlarda ki, mən son həyat sınağı keçirmək fikrinə düşmüşdüm, adamları və ağacları görmək istəyirdim (qoy bunu mən özüm demiş olum), qızıqıb özümdən çıxırdım, Burdovskinin – “mənim yaxın dostum”un hüququnu müdafiə edirdim, özüm də belə xəyal edirdim ki, onların hamısı birdən qollarını açıb məni qucaqlayacaq, bağrılarına basacaq, nədə isə məndən üzr istəyəcəklər, mən isə onlardan; sözün qıyası, mən işi istedadsız axmaq kimi qurtardım. “Son inam” məndə məhz elə bu saatlar baş qaldırdı. Altı ay müddətində bu cür “inam” olmadan mən necə yaşaya bilmişəm, indi buna heyrət edirəm! Mən qəti bilirdim ki, əlacı olmayan, şəfa tapa bilməyəcəyim vərəmə mübtəlayam; mən özümü aldatmır və bunu aydın başa düşürdüm. Lakin onu nə qədər aydın dərk edirdimsə, bir o qədər də ehtirasla yaşamaq istəyirdim; mən həyatdan möhkəm yapışaraq, nə olur olsun, yaşamaq istəyirdim. Boynuma alıram ki, o vaxt məni milçək kimi əzmək şövqünə düşmüş kor bəxtimə qarşı qəzəblənə bilərdim; əlbəttə, nə üçün qəzəbləndiyimi bilmirdim; lakin axı nə üçün mən təkçə qəzəblənməklə kifayətlənmədim? Artıq belə şeyə başlamağın mümkün olmadığını bildiyim halda, nə üçün mən, həqiqətən, yaşamağa başlayırdım; mənim üçün artıq sınımalı bir şey qalmadığını bilib-bilə buna nə üçün təşəbbüs edirdim? Halbuki mən heç bir kitab da oxuya bilmirdim, mütaliədən əl çəkmişdim: altı aydan ötrü oxumağın, bilik kəsb etməyin nə mənası vardı? Bu fikir məni dəfələrlə mütaliədən əl çəkməyə vadar etmişdi.

Bəli, bu Meyer divarı çox şey söyləyə bilər! Mən orada çox şey yazmışam. Bu çirkli divarda mənim əzbərləmədiyim bir ləkə də qalmamışdı. Lənətə gəlmiş divar! Buna baxmayaraq, həmin divar mənim üçün Pavlovsk ağaclarından əzizdir, yəni indi mənim üçün heç bir şeyin fərqi yoxdur, hərəgah belə olmasaydı, əlbəttə, o divar mənə hər şeydən əziz olmalı idi.

İndi xatırlayıram ki, mən o vaxt onların həyatını böyük bir maraqla izləməyə başlamışdım; əvvəllər bu cür maraqlanmırdım. Mənim vəziyyətim ağırlaşanda, naxoşluğum şiddətlənəndə otaq - dan çıxıb bilmirdim; belə hallarda Kolyanı səbirsizliklə, söyə-söyə

gözləyirdim. Mən bütün xırda məsələlərə o qədər fikir verir, hər cür şeylərlə o dərəcədə maraqlanırdım ki, axırda, deyəsən, dedi-qoduçu olmuşdum. Məsəl üçün, bu qədər müddət ərzində bu adamların nə üçün varlana bilmədiklərini mən başa düşmürdüm (heç indi də başa düşmürəm). Mən bir nəfər yoxsul adam tanıyırdım, sonralar onun haqqında mənə söylədilər ki, o, acından ölüb; yadımdadır ki, bunu eşidəndə mən özümdən çıxdım: hərgah bu yoxsulu diriltmək mümkün olsaydı, mən, deyəsən, onu edam edərdim. Bəzən mən həftələrlə özümü yaxşı hiss edirdim, onda mən küçəyə çıxa bilirdim; lakin küçə, nəhayət, məndə misilsiz hiddət duyğusu oyatmağa başladı; mən də, hamı kimi, küçəyə çıxa bilərdim, amma bütün gün qəsdən qapalı otaqda otururdum. Səkilərdə, mənim yanımda vurnuxan, oraya-buraya çapan, hara isə tələsən, daim qayğılı, qaşqabaqlı və həyəcanlı olan camaata dözə bilmirdim. Onlar nəyə görə daim kədərli, qüssəlidlər, daim təşviş içindədirlər; daim vurnuxurlar; onlar nə üçün daim qaşqabaqlı, acıqlıdirlər? (Ona görə ki, kinli, kinli, kinlidirlər.)

Qarşıda hərəsinin altmış illik ömrü ola-ola onların bədbəxt olmalarının və yaşamağı bacarmamalarının təqsiri kimdədir, kimdir buna günahkar? Qarşıda altmış illik ömrü ola-ola Zarnısin nə üçün acından öldü, buna niyə yol verdi? Elə hər kəs öz cır-cındırını, öz qabarlı əllərini göstərir, hiddətlənir və qışqırır: “Biz öküz kimi işləyirik, biz zəhmət çəkirik, biz it kimi ac və yoxsuluq! Başqaları işləmir, zəhmət çəkmirlər, halbuki onlar varlıdırlar”. (Çağırılmış bayatıdır!) Onlarla yanaşı, “əsilzadələrdən olan” bir nəfər İvan Fomiç Surikov, bədbəxt cılız adam var; o, bizim evimizdə, bizdən yuxarıda yaşayır, – müxtəlif adamların cürbəcür tapşırıqlarını yerinə yetirir, özü də səhərdən gecəyarısındanək vurnuxur; həmişə də dirsəkləri yırtıqdır, paltarının düymələri qopub tökülüb. Mən onunla söhbət etdim, o, mənə dedi: “Yoxsulam, dilənçi və rəzil kökündəyəm, arvadım öldü, dərman almağa bir qəpiyim də yox idi, qışda isə uşağımız soyuq – dan dondu; böyük qızım qulluqçuluğa getdi...” – daim sızıldayır, daim ağlayır! Of, bu axmaqlara qarşı mənim qəlbimdə nə indi bir rəhm duyğusu var, nə də əvəllər olub, heç bir şəfqət hissi duymamışam, – mən bunu iftixarla deyirəm! Nə üçün o özü Rotşild deyil? Onun Rotşild kimi milyonlar sahibi olmamasının günahı kimdədir, onun dağ kimi qalaqlanmış imperiallarının və napoleondorlarının,

pəhriz bayramlarındakı balaqanlar altında olduğu kimi, eynilə bu cür hündür dağın olmamasının təqsiri kimdədir? Bir halda ki, o yaşayır, demək, hər şey onun ixtiyarındadır. Onun bunu başa düşməməsinin günahı kimdədir?

Heyhat, indi mənim üçün heç bir şeyin fərqi yoxdur, indi daha mənim acıqlanmağa macalım yoxdur, lakin onda, o vaxt, təkrar edirəm, mən gecələr qəzəb və hiddətdən öz yastığımı çeynəyib didişdirir, adyalımı parçalayırdım. Ah, mən o zaman bir şeyi necə arzu edir, necə istəyirdim; qəsdən arzulayırdım ki, məni, on səkkiz yaşlı cavanı cır-cındır içində, tünük paltarda birdən küçəyə atmış olaydılar; məni tək-tənha buraxaydılar, mənzilsiz, işsiz-gücsüz qalaydım, bir tikə çörəyə möhtac olaydım, nəhəng şəhərdə qohum-əqrəbasız qalaydım, bir nəfər də tanışım olmayaydı, məni ac-yalavac halda tərک etmiş olaydılar (daha yaxşı), ancaq ki canım sağ olaydı, onda mən göstərərdim...

Nə göstərərdim?

Of, doğrudanmı siz elə güman edirsiniz ki, mən onsuz da öz "izahat"ımla özümü nə qədər alçaltığımı bilmirəm! Kim mənim artıq on səkkiz yaşında olmadığımı unudaraq, bu altı ay ərzində mənim yaşadığım kimi yaşamağın saçlar ağaranadək yaşamaq olduğunu yaddan çıxarıb, məni həyatdan xəbərsiz cılız məxluq hesab etməz! Lakin qoy gülüb desinlər ki, bütün bunlar nağıldır. Mən elə, doğrudan da, özümə nağıl söyləmişəm. Mən gecələrimi sübhədək bu nağıllarla keçirmişəm. İndi onların hamısı mənim yadımdadır.

Lakin məgər mən indi onları yenə də təzadənmi söyləməliyəm, – mənim üçün də nağıl dövrünün artıq keçmiş olduğu bir zaman da? Özü də kimə! Lakin hətta yunan qrammatikasını da öyrənməyin mənə qadağan edildiyini aydın gördüyüm halda, mən onlarla təsəlli tapırdım; elə həmin bu məqamda da beynimə belə fikir düşmüşdü: "Hələ sintaksisə çatmamış öləcəyəm". Belə düşündüyüm üçün ilk səhifəni açar-açmaz kitabı masanın altına atdım. Kitab hələ indi də masanın altındadır; onu oradan qaldırmağı Matryonaya qadağan etmişəm.

Mənim "izahat"ım kimin əlinə keçsə, onu oxumağa kimin səbri çatsa, qoy məni divanə, yaxud hətta gimnaziya tələbəsi, daha doğrusu, ölümə məhkum edilmiş bir məxluq hesab etsin; elə bir məxluq

ki, təbii olaraq, özündən başqa, bütün insanlar ona həyatı həddən artıq qiymətləndirməyən, onu həddən artıq bihudə yerə sərf edən, həyatdan həddən artıq tənbelliklə, həddən artıq vicdansızcasına faydalanan şəxslər kimi görünmüşdü, buna görə də insanların hamısı, bir nəfərə qədər hamısı ona bu həyata layiq olmayan adamlar təsiri bağışlamışdı. Yaxşı, bəs sonra? Mən elan edirəm ki, oxucum səhv edir və mənim inamım ölümə məhkum olduğumdan qətiyyənlə asılı deyildir. Onlardan soruşun, bir soruşun görək onların hamısı, bir nəfərə qədər hamısı xoşbəxtliyi necə başa düşür, xoşbəxtlik nədən ibarətdir? Siz əmin olun ki, Kolumb Amerikanı kəşf edəndə deyil, onu kəşf etməkdə olduğu vaxt özünü xoşbəxt hesab edirdi; əmin olun ki, onun xoşbəxtliyinin ən yüksək nöqtəsi, bəlkə də, Yeni Dünyanı kəşf etməsindən tam üç gün əvvəl olmuşdur; o zaman ki, qiyam edən ekipaj ümidini itirərək, gəmini az qala geri, Avropaya qayıtmaq istəyirdi! Burada məsələ Yeni Dünyada deyil, alt-üst olaydı o dünyanı. Kolumb, demək olar, onu görməmiş öldü, işin əslində, nə kəşf etmiş olduğunu da bilmirdi! Məsələ həyatdadır, yalnız həyatda – heç də onu kəşf etməkdə deyil, kəşfetmə prosesində, fasiləsiz və daimi kəşfetmə prosesindədir! Lakin danışmağın nə faydası! Mən şübhələnilirəm ki, indi mənim dediklərimin hamısı ən adi ifadələrə o qədər bənzəyir ki, məni, yəqin, “günəşin doğması” haqqında öz inşasını təqdim edən aşağı sinif şagirdi hesab edəcəklər, yaxud da deyəcəklər ki, mən, ola bilsin, nə isə demək istəmişəm, lakin bütün arzularıma baxmayaraq, bunu bacarmamışam... “inkışaf edə” bilməmişəm. Lakin eyni zamanda, bunu da əlavə edirəm ki, hər bir dahiyənə, yaxud yeni bəşəri fikirdə, ya da, sadəcə olaraq, hətta hər hansı bir şəxsin başında yaranan hər bir ciddi bəşəri fikirdə həmişə nə isə elə bir şey qalır ki, siz bütöv cildlər də yazaraq, öz fikrinizi otuz beş il müddətində şərh etmiş olsanız da, bunu başqa adamlara çatdırmaq heç cür mümkün deyildir; həmişə elə bir şey qalacaq ki, o, sizin qafa tasınızın altından qətiyyənlə çıxmaq istəməyəcəkdir; əbədi olaraq öz başınızda qalacaqdır. Bəlkə də, öz ideyanızın ən əsas cəhətini heç kəsə verə bilməyib elə bu cür də öləcəksiniz. İndi hərgah mən də bu altı ay müddətində mənə əzab verən şeyi bəyan edə bilməmişəmsə, heç olmazsa başa düşərlər ki, özümün indiki “son inam”ıma nail olmaq mənə, bəlkə də, həddən artıq baha oturub; mənə öz “izahat”ım da

məhz bu cəhəti, mənim üçün məlum məqsədlərdən ötrü, gözə qarpdırmağı zəruri hesab etmişəm.

Lakin, hər halda, mən davam edirəm”.

VI

“Yalan danışmaq istəmirəm: bu altı ay ərzində həyat məni də möhkəm yaxalayır, hətta bəzən o dərəcədə cəlb edirdi ki, mən özüm haqqındakı hökmü unudurdum, yaxud da, daha doğrusu, o barədə düşünmək istəməirdim, hətta iş də görürdüm. Yeri gəlmişkən, mənim o vaxtkı şəraitim haqqında deyim. Səkkiz ay bundan əvvəl mənim naxoşluğum şiddətlənəndə bütün əlaqələrimi kəsib, keçmiş yoldaşlarımla hamısından imtina etdim. Mən həmişə son dərəcə qaraqabaq adam olduğum üçün yoldaşlarımla məni asanlıqla unuttular; əlbəttə, onlar məni bunsuz da unudurdular. Mənim evdəki, yəni “ailədəki” şəraitim də tənhalıq şəraiti idi. Beş ay bundan əvvəl mən qapını içəridən birdəfəlik kilidləyərək, özümü ailənin otaqlarından tamamilə ayırdım. Mənim sözümə daim qulaq asırdılar; müəyyən saatlarda, otağı yığışdırmaq və mənə nahar gətirmək vaxtlarından başqa, ayrı heç vaxt və heç kim mənim otağıma girməyə cəsarət etmirdi. Anam mənim əmrlərim qarşısında tir-tir əsirdi, mən onu bəzən öz yanıma buraxmaq qərarına gələndə mənim qarşımda sızıldamağa cəsarət etmirdi, hətta cıncırını da çıxara bilmirdi. Məndən ötrü uşaqları daim kötəkləyirdi ki, səs-küy salıb məni narahat etməsinlər, mən çox vaxt onların qışqırıqlarından şikayətlənirdim; ola bilsin, elə buna görə də onlar indi məni sevirilər! Mən “sədaqətli Kolya” adlandırdığım dostumu da, güman edirəm ki, xeyli incitmişəm. Son zamanlar o da mənə əzab verirdi: bütün bunlar təbii idi, insanlar, əslində, bir-birinə əzab vermək üçün yaranıblar. Lakin mən hiss etmişdim ki, o, mənim əsəbililiyimə, tündməzəc olmağıma elə dözüür ki, elə bil, naxoşun təqsirindən keçməyi irəlicədən özünə söz vermişdir. Təbii ki, bu, məni əsəbiləşdirirdi; lakin, gerek ki, o, “xristian itaətkarlığı”nda knyazı təqlid etmək fikrinə düşüb; bu, bir az gülməli idi. Bu oğlan çox gənc və coşqundur, odur ki, əlbəttə, hər şeyi təqlid edir, lakin bəzən mənə elə gəlirdi ki, onun öz ağı ilə də yaşamaq vaxtıdır. O, mənim olduqca xoşuma gəlir. Mən bizdən yuxarıda yaşayan və səhərdən gecəyarısındanək

müxtəlif adamların tapşırığını yerinə yetirmək üçün yüyürən Surikova da əzab verirdim; mən ona daim sübut edirdim ki, onun yoxsul olmasının günahı özündədir. Belə ki, o, nəhayət, qorxaraq daha mənim yanıma gəlmədi. Surikov son dərəcə itaətkar, başısağığı adamdır, ən müti bir məxluqdur. (N.V.) Deyirlər ki, itaətli olmaq dəhşətli qüvvədir; bunu knyazdan öyrənmək lazımdır, bu, onun öz xüsusi ifadəsidir. Mən mart ayında, onun sözüünə görə, “dondurduqları” uşağa baxmaq üçün yuxarıya, Surikovun mənzilinə qalxmışdım, onun körpəsinin cəsədini görəndə qəfildən gülümsədim; ona görə ki, Surikova yenə izah edib dedim ki, o “özü günahkardır”; mən bunu deyəndə bu cılız şəxsiyyətin dodaqları əsdi, Surikov bir əli ilə mənim çiyimdən yapışdı, o biri əl ilə qapını göstərdi; özü də yavaşdan, az qala pıçıltı ilə dedi: “Rədd olun!” Mən çıxdım, həm də bu, mənim son dərəcə xoşuma gəldi; elə o vaxt hətta onun məni otaqdan çıxardığı dəqiqə xoşuma gəlmişdi; lakin onun sözləri sonra yadıma düşəndə xeyli vaxt mənə ağır təsir bağışlayırdı; ona qarşı təəccüblü bir hiss, nifrət duyğusu oyadan şəfqət təsiri; mən bu şəfqət duyğusunu heç də hiss etmək istəməzdim. Hətta bu cür təhqir anlarında da (mənim onu təhqir etmək niyyətim yox idi, lakin axı hiss edirəm ki, onu təhqir etmişəm), hətta bu cür dəqiqədə də bu adam hiddətlənə bilməmişdi! O vaxt onun dodaqları heç də qəzəbdən titrəyib əsməmişdi, mən and içirəm: o, mənim qolumdan yapışdı özünün çox gözəl “rədd olun” sözlərini qətiyyətlə açıqlandı demişdi. Ləyaqət hissi var idi, hətta çox idi, hətta bu, ona heç yaraşmayan hərəkət idi (belə ki, doğrusu, burada komik cəhət də çox idi), lakin qəzəb yox idi. Ola bilsin ki, o, sadəcə olaraq, birdən mənə nifrət etməyə başlamışdı. O vaxtdan bəri, mən iki-üç dəfə pilləkəndə ona təsadüf edəndə, o, birdən mənim qarşımda şlyapasını başından götürdü, əvvəllər isə heç vaxt belə şey etməzdi, lakin daha əvvəlki kimi ayaq saxlamırdı, utanaraq mənim yanımdan sürətlə keçirdi. O, mənə nifrət etsə də, hər halda, özü bildiyi kimi, öz ələminə görə nifrət edirdi; o, “itaətkarlıqla nifrət edirdi”. O, bəlkə də, öz şlyapasını, sadəcə olaraq, qorxudan, borclu olduğu adamın oğlundan qorxdığı üçün çıxarırdı, ona görə ki, o, daim mənim anama borclu olur və bu borcların altından çıxma bilmir, canını heç cür qurtara bilmirdi. Hətta buna daha artıq güman var. Mən onunla söhbət etmək, məsələni aydınlaşdırmaq istəyirdim, özüm də yaqın

bilirəm ki, on dəqiqədən sonra məndən üzr istəyərdi, lakin mən düşündüm ki, yaxşısı budur, onu heç dindirməyim.

Elə bu vaxt, yeni Surikov körpəni “dondurduğu” vaxta yaxın, təqribən martın ortalarında mən qəflətən nə üçünsə özümü xeyli yaxşı hiss etməyə başlamışdım, mənim bu halım iki həftə davam etdi. Mən çox vaxt toranda küçəyə çıxmağa başladım; mart ayının qaşqaralan vaxtlarını, şaxta başlanan dəqiqələri, qazın yandırıldığı anları xoşlayırdım; bəzən uzaqlara da gedirdim. Bir dəfə, Şestila-voçnayada, qaranlıqda “nəcabətililərdən olan” bir nəfər adam məni ötüb-keçdi; mən onun sifətini aydın görə bilmədim; o, kağıza bükülmüş nə isə bir şey aparırdı; özü də, bir növ, gödək, dar və köhnə palto geymişdi; mövsümə uyğun olmayan eybəcər tünük palto. Bu adam fənərə yanaşanda, məndən təqribən on addım qabaqda gedirkən gördüm ki, onun cibindən nə isə düşdü. Mən onu tez qaldırdım – özü də lap məqamında qaldırılmışdım; ona görə ki, uzun kaftan geymiş bir adam özünü yetirmişdi, lakin şeyi mənim əlimdə görəndə mübahisə etmədi, tələsik mənim əlimə nəzər salıb, yanımdan ötdü. Bu, içi tıxlama dolu olan köhnə, iri tumac portmanat idi; lakin mən nə üçünsə elə ilk nəzərdən başa düşmüşdüm ki, bunun içində puldan savayı nə desən var. Portmanatı salıb itirən adam məndən təqribən qırx addım irəlində gedirdi; bir az sonra isə izdihamın içərisində gözdən itdi. Mən yüyürüb qışqıra-qışqıra onu səslədim, lakin mən “ey”dən başqa qışqırmağa söz tapa bilmədiyim üçün o heç dönüb baxmadı. Bu adam birdən sola burulub bir evin darvazasından içəri girdi. Mən yüyürə-yüyürə çox qaranlıq darvazaya yanaşanda orada artıq heç kəs yox idi. Bu, son dərəcə böyük bir ev idi, dələduz və fırıldaqçıların xırda mənzillər üçün tikdirdikləri nəhəng evlərdən biri idi, bu cür evlərdən bir qismində bəzən yüzə qədər nömrə olur. Yüyürə-yüyürə darvazadan həyəətə keçəndə mənə elə gəldi ki, böyük həyətin sağ tininə tərəf kim isə gedir; qaranlıqda mən onu çox çətinliklə seçə bilmişdim. Tinə qədər yüyürüb pilləkənə giriş yeri gördüm; pilləkən darısqal, ensiz, son dərəcə çirkli və lap qaranlıq idi; lakin yuxarıdan pillələrdə sürətlə qalxan adamın ayaq səsi eşidilirdi; mən də pilləkənlə tələsik qalxmağa başladım; özüm də ümid edirdim ki, qapıdan içəri girənə kimi bu adamı haqlayacağam. Elə bu cür də oldu. Pillələr çox gödək, saysız-hesabsız idi; ona görə də lap nəfəsim kəsilirdi; yenə beşinci mərtəbədə

qapını açıb örtdülər; mən bunu hələ üç pillə aşağıda olanda başa düşmüşdüm. Mən yuxarı yüyürəncə, meydançada dayanıb nəfəsimi dərinəcə, zəngi axtarınca bir neçə dəqiqə keçdi. Qapını mənim üçün, nəhayət, bir qadın açdı; bu qadın balaca bir mətbəxdə samovar püfləyirdi; o, mənim suallarına dinməz-söyləməz qulaq asıb, əlbəttə, heç bir şey başa düşməyərək, bir kəlmə də danışmadan mənim üçün o biri otağın qapısını açdı; bu otaq da balaca, lap alçaq idi, çox fərsiz zəruri mebel qoyulmuşdu, pərdələrin aşağı tərəfində çox böyük enli yataq var idi; bu yataqda “Terentiç” uzanmışdı (qadın ona Terentiç deyə müraciət etdi); mənə elə gəldi ki, kişi keflidir. Masanın üstündəki dəmir gecə lampasında şam qalığı yanırıdı; bir də boş şərab şüşəsi var idi. Terentiç uzanmış halda mənə nə isə deyərək, əli ilə o biri qapını göstərdi, qadın isə çıxıb getdi, ona görə də mənim bu qapını açmaqdan savayı çarəm qalmamışdı. Mən elə bu cür də edib o biri otağa girdim.

Bu otaq əvvəlkindən də ensiz və darısqal idi; belə ki, mən hətta heç bilmirdim harada, necə dönüm, biradamlıq ensiz çarpayı küncdə xeyli yer tutmuşdu, qalan mebel, üzərinə hər cür cın-cındır qalaqlanmış cəmi üç dənə sadə stuldan və lap köhnə müşəmbə divan qarşısındakı ən sadə taxta mətbəx masasından ibarət idi; belə ki, masa ilə çarpayı arasından keçmək mümkün deyildi. Masanın üstündə, o biri otaqda olduğu kimi, içərisində mum şam olan elə bu cür dəmir gecə çırağı yanırıdı; çarpayıda isə qaraqışqırıq salan körpə uşaq ağlayırdı; qışqırığından belə güman etmək olardı ki, uşaq, ola bilsin, cəmi üç həftəlik idi; xəstə və solğun bir qadın uşağın əsgisini dəyişib bələyirdi, lap yüngül ev paltar geymiş bu qadın, deyəsən, gənc idi, özü də, ola bilsin, doğandan sonra təzələrdə ayağa qalxmışdı; lakin körpə kirmirdi, anasının sısqa, arıq döşünü əmmək istədiyi üçün qışqırırdı. Divanda ayrı bir uşaq, üç yaşında bir qız yatmışdı; qızın üstünə, deyəsən, frak salmışdılar. Masanın yanında lap köhnə sürtük geymiş bir cənab dayanmışdı (o artıq paltosunu çıxarmışdı, paltosu çarpayının üstündə idi), özü də göy bir kağız açırdı; bu kağıza iki girvənkə buğda çörəyi ilə iki balaca kol-basa bükülmüşdü. Bundan başqa, masanın üstündə çayla dolu çaydan var idi, bir də qara çörək tikələri atılıb qalmışdı. Çarpayının altında qapağı örtülmüş çamadan görünürdü, çamadanın içində cır-cındır bağlanmış iki düyüncə var idi.

Sözün qıyası, dəhşətli qatmaqarışlıq hökm sürürdü. İlk nəzərdən mənə elə gəldi ki, onların ikisi də: ağa da, xanım da nəcib adamlardır, lakin yoxsulluq onları elə həqarətli vəziyyətə salıb ki, bu cür vəziyyətdə qatmaqarışlıqla mübarizə aparmaq təşəbbüsü heç bir nəticə vermir, hətta insanları elə acınacaqlı bir vəziyyətə salır ki, onlar hər gün artmaqda olan bu nizamsızlığın özündə də nə isə bir məmnuniyyət duyurlar, kin və ədavət doğuran bir məmnuniyyət.

Mən içəri girəndə özü də məndən azca əvvəl içəri daxil olmuş və ərzağını kağızdan açıb çıxaran bu cənab arvadı ilə nə barədə isə tələsik və qızgın danışdı; qadın körpəni hələ qundaqlayıb qurtarmamışdı, lakin ağlamağına ara vermişdi, kişinin məlumatı, deyəsən, həmişə olduğu kimi, yenə də ürəkbulandıran idi. Görkəmindən təqribən iyirmi səkkiz yaşında olan bu cənab sifətdən qarabuğdayı və anq idi; üzünü qara bakenbardlar çevrələnmişdi, çənəsi tərtemiz qırılmışdı; bu adam mənə olduqca nəcib və hətta şirin göründü; o, qaşqabaqlı idi, baxışı sərt və qəmgin idi; lakin əzablı qürur əlaməti sezilən bu baxışdan görünürdü ki, o, çox tez əsəbiləşən adamdır. Mən içəri daxil olanda əcaib bir əhvalat baş verdi.

Elə adamlar var ki, onlar əsəbiləşib tez incimələrindən hədsiz zövq alırlar; xüsusilə onların bu əsəbiliyi (bu cür hal həmişə çox tez baş verir) son həddə çatan məqamda; belə anda onlara hətta elə gəlir ki, təhqir olunmaq olunmamaqdan daha xoşdur. Belə əsəbiləşən adamlar, əlbəttə, hərgah ağıllıdırlarsa, lazım olandan on qat artıq qızıb özələrindən çıxdıqlarını dərk edə bilmək qabiliyyətləri varsa, sonra həmişə peşman olub dərin izzətlə keçirirlər. Bu cənab bir müddət mənə heyrlə baxdı, arvadı isə qorxa-qorxa baxırdı; elə bil ki, onların da mənzilinə bir adamın daxil ola biləcəyi dəhşətli heyrət doğuran bir əhvalat idi; lakin kişi birdən üstümə az qala dəlicəsinə hücum etdi; mən hələ iki kəlmə söz deməyə macal tapmamış, o xüsusən mənim səliqəli geyinmiş olduğumu görüb, ola bilsin, onun daxmasına belə saymazlıqla ayaq basmağa, onun özünün son dərəcə xəcalət çəkdiyi bütün biabırçı şəraitini görməyə cəsəret etdiyim üçün özünü həddən artıq təhqir olunmuş hesab edirdi. Əlbəttə, o, bütün uğursuzluqları üçün öz hiddət və qəzəbini heç olmazsa bir adamın başına yağdırmaq fürsəti ələ düşdüüyü üçün sevinmişdi. Mən bir dəqiqə hətta elə düşündüm ki, o, mənimlə vuruşacaq; kişinin rəngi qaçdı, lap qadınsayağı isteriyalı halda idi; onun bu vəziyyəti arvadını yamanca qorxutmuşdu.

Kişi bədəni əsə-əsə, hətta sözləri zorla tələffüz edə-edə qışqırdı:
– Siz nə cəsarətlə belə içəri giribsiniz? Rədd olun! – Lakin o, birdən öz portmanatını mənim əlimdə gördü.

Mən mümkün qədər sakit və laqeydcəsinə:

– Gərək ki, bunu siz salıb itiribsiniz, – dedim. (Əslində, elə bu cür demək lazım idi.)

O, mənim qarşımda özünü tamamilə itirmiş halda dayanmış, lap qorxmuşdu, özü də bir müddət, sanki, heç bir şey başa düşə bilmirdi; sonra cəld özünün yan cibini yoxladı, dəhşətdən ağız açıq qaldı, əlini alına çırpdı.

– Aman Allah! Siz bunu harada tapdınız? Necə oldu?

Mən portmanatı necə tapdığımı, yüyürə-yüyürə onu səslədiyimi və nəhayət, təxmini gümanla, az qala kor-koranə onun arxasınca pilləkənlə yüyürə-yüyürə qalxdığımı qısaca olaraq, mümkün qədər daha laqeydcəsinə izah etdim.

O, üzünü arvadına tutub qışqırdı:

– Aman Allah! Bizim bütün sənədlərimiz bunun içindədir, mənim son alətlərim, hər şey bunun içindədir... Aman, mərhəmətli cənab, heç bilirsinizmi siz nə edibsiniz, mənə nə cür yaxşılıq edibsiniz? Mən məhv olardım!

Bu aralıq ona cavab vermədən çıxıb getmək üçün qapının dəs-təyindən yapışdım; lakin tengnəfəs idim, çox həyəcanlı olduğum üçün birdən məndə elə şiddətli öskürək başladı ki, ayaq üstə zorla dayana bildim. Cənabın məndən ötrü boş bir stul tapmaq üçün nə cür vurnuxduğunu görürdüm; onu da görürdüm ki, bu adam stul-lardan birinin üstündəki cır-cındırı döşəməyə ataraq tələsik stul gətirib məni ehtiyatla əyləşdirdi. Lakin öskürəyim davam edirdi, hələ üç dəqiqə ara vermədi. Özümə gələndə o, mənim yanımda, başqa bir stulda əyləşmişdi: yəqin, bu stulun da üstündəki cır-cındırı döşə-məyə atmışdı, o, diqqətlə mənə baxırdı.

Həkimlər, adətən, naxoşa yanaşarkən necə danışırlarsa, o, həmin ahənglə mənə dedi:

– Siz, deyəsən... naxoşsunuz, eləmi? Mən özüm... həkiməm, – özü də bunu deyərək nə üçünsə əli ilə otağı göstərdi; sanki, bununla özünün hazırkı vəziyyətinə qarşı etiraz edirdi, – görürəm ki, siz...

Mən mümkün qədər qısa bir ifadə ilə:

– Mən vərəmliyəm, – deyərək ayağa qalxdım.

O da yerindən dərhal dik qalxdı:

– Bəlkə, siz mübaliğə edirsiniz və... dərman qəbul edərək...

O lap çaşmışdı, sanki, hələ də özünə gələ bilmirdi, portmanat onun sol əlində idi.

Qapının dəstəyindən yapışaraq yenə onun sözünü kəsdim:

– Siz heç narahat olmayın, keçən həftə mənə B-n baxıb (burada yenə B-ndən dəm vurdum) – mənim işim bitib. Bağışlayın...

Yenə qapını açmaq, mənim xəcalət çəkən, minnətdar və utanmışından özünə yer tapmayan həkimimi tərک etmək istədim, lakin lənətə gəlmiş öskürək bu dəm yenə yaxamdan yapışdı. Bunu gören həkimim israr etdi ki, yenə əyləşib dincəlim; o, arvadına müraciət etdi, qadın yerindən tərپənməyərək mənə bir neçə kəlmə ilə minnətdarlıq edib, xoş söz dedi. Bu sözləri deyəndə qadın çox utandı, həssas sarı, solğun və sısqa yanaqları qızardı. Mən oturdum, lakin elə görkəmlə oturdum ki, bu görkəmlə hər saniyə göstərirəm ki, onları sıxıntıya salmaqdan son dərəcə qorxuram (elə bu cür də etmək lazım idi). Həkimimin peşmançılığı, nəhayət, ona çox əzab vermişdi. Mən bunu göürdüm. O:

– Hərgah mən... – deyə danışmağa başladı, hər dəqiqə sözünə ara verir, dili dolaşırdı, – mən sizə son dərəcə minnətdaram və sizin qarşınızda o qədər günahkaram ki... mən... siz görürsünüz... – o yenə otağı göstərdi, – bu dəqiqə mən elə bir vəziyyətdəyəm ki...

Mən dedim:

– Yox, canım, görməli bir şey yoxdur, məlum işdir; siz, yəqin ki, işsiz qalıbsınız, məsələni aydınlaşdırmağa gəlibsiniz, yenə işləmək üçün yer axtarırsınız, deyilmi?

O, heyrətlə soruşdu:

– Bunu... nədən bildiniz?

Mən qeyri-iradi olaraq kinayə ilə cavab verdim:

– İlk baxışdan görünür. Əyalətlərdən buraya bir çoxları ümidlərlə gəlirlər, ora-bura yüyürür, elə bu cür də yaşayırlar.

O, birdən həyəcanla, dodaqları əsə-əsə danışmağa başladı; şikayətləndi, dərđini söyləməyə başladı, etiraf edirəm ki, məni maraqlandırdı; onun mənzilində bir saata qədər oturdum. O, özünün, əslində, çox adi olan sərgüzəştini mənə söylədi. Quberniyada həkim işləyirmiş, dövlət xidmətində imiş, lakin araya nə isə intriqə düşür, onun hətta arvadını da bu intriqaya qatırlar. O lovğalanır,

qızışib özündən çıxırmış; bu aralıq quberniya rəisləri arasında dəyişiklik əmələ gəlir; bu iş onun düşmənlərinin xeyrinə olur; onun ayağının altını qazmağa, ondan şikayət etməyə başlayırlar; onu işdən çıxarırlar; olan-qalan pulu ilə Peterburqa, şikayətə gəlir; Peterburqda, məlum məsələdir, uzun müddət onun şikayətini dinləmirlər, sonra qəbul edib dinləyirlər, sonra rədd cavabı verirlər, sonra vədlərlə şirnikdirirlər, sonra sərt cavab verirlər, sonra tapşırırlar ki, nəyi isə yazılı surətdə izah etsin, sonra onun yazdığını qəbul etməkdən boyun qaçırırlar, tapşırırlar, ərizə yazıb xahiş etsin – sözün qıçası, o artıq beş ay idi ki, ora-bura qaçırdı, var-yoxunu sərf edib qurtarmışdı; arvadının son cır-cındırını girov qoymuşdu. Bu aralıq isə uşaq doğulur; özü də, həm də ki... “mənim vermiş olduğum ərizəyə bu gün son rədd cavabı verildi, mənim isə heç çörəyim də yoxdur, heç bir şey yoxdur, arvadım doğub. Mən, mən...”

O, stuldan dik qalxıb üzünü kənara çevirdi. Arvadı küncdə ağlayırdı, uşaq yenə qışqırmağa başlamışdı. Mən qeyd dəftərçəmi çıxarıb, yazmağa başladım. Ayağa qalxanda, o, mənim qarşımda dayanıb, qorxu və maraqla üzümə baxırdı.

Mən ona dedim:

– Sizin adınızı yazdım, bundan savayı da qalan şeyləri: qulluq yerinizi, sizin qubernatorun adını, tarixi, ayı. Mənim bir yoldaşım var, məktəb yoldaşığıq, фамилиясы Baxmutovdur, onun əmisi Pyotr Matveyeviç Baxmutov isə dördüncü dərəcəli rütbəsi olan mülki müşavirdir, özü də direktordur...

Həkimim az qala titrəyərək qışqırdı:

– Pyotr Matveyeviç Baxmutov! Axı elə hər şey, demək olar, ondan asılıdır!

Doğrudan da, həkimimin əhvalatında mənim iştirakım və işinin həll edilməsinə qəflətən göstərdiyim kömək nəticəsində hər şey düzəlib qaydasına düşdü; elə bil ki, bunun üçün hər şey irəlicədən hazırlanmışdı, lap, elə bil, romanda olan kimi. Mən bu zavallı insana lara dedim ki, mənə, qətiyyə, heç bir ümid bəsləməsinlər, özüm yoxsul bir gimnaziya tələbəsiyəm (mən həqiqi vəziyyəti qəsdən şişirdim; kursu çoxdan bitirmişəm, özüm də gimnaziya tələbəsi deyiləm), adımı bilməyin onlar üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur; ancaq elə bu saat Vasilyev adasına, yoldaşım Baxmutovun yanına gedəcəyəm; həm də lap yəqin bilirəm ki, onun mülki müşavir olan əmisi subaydır,

uşaqları yoxdur, ona görə də öz qardaşı oğluna pərəstiş edir, onu hədsiz dərəcədə sevir; onu öz familiyasının son nümayəndəsi hesab etdiyi üçün “ola bilsin, mənim yoldaşım sizin üçün, əlbəttə, elə mənim üçün də əmisinin köməyi ilə bir şey edə bilər...”

Gözləri parlayan həkim qızdırmalı kimi titrəyə-titrəyə birdən dedi:

– Mənə ancaq əlahəzrətlə görüşüb danışmağa imkan versəydilər! Mən ancaq ona şifahi surətdə izahat vermək şərəfinə nail ola biləydim!

O, elə bu cür də dedi: “nail ola biləydim”. Mən işin, yəqin ki, boşa çıxacağını və hər şeyin mənasız olacağını bir daha təkrar edərək, əlavə etdim ki, hərgah sabah səhər onlara gəlməsəm, onda, deməli, məsələ qurtarıb, onlar heç bir şey gözləməməlidirlər. Məni baş əyə-əyə ötürdülər, ağılları başlarında deyildi. Onların sifətinin ifadəsini mən heç vaxt unutmayacağam. Fayton tutub dərhal Vasilyev adasına yollandım.

Gimnaziyada bir neçə il ərzində daim Baxmutova qarşı ədavət bəsləyirdim. Bizim aramızda o, aristokrat hesab edilirdi, şəxsən mən onu belə adlandırırdım: gözəl geyinərdi, öz xüsusi faytonunda gəlirdi, zərrə qədər də lovğalanmaz, təşəxxüs satmazdı. Həmişə çox yaxşı yoldaş idi, həmişə hədsiz şən, xoştəbiət idi; sinifdə həmişə birinci olmasına baxmayaraq, ağıl sarıdan bir o qədər dərin deyildi, amma bəzən çox lətifəbaz, bəmərə olurdu; mən isə heç vaxt heç bir şeydə birinci olmamışam. Məndən başqa, bütün yoldaşlarımdan ondan xoşu gəlirdi. Bu bir neçə il ərzində o, bir neçə dəfə mənə yanaşmışdı; lakin hər dəfə qaşqabağımı töküüb əsəbiləşərək ondan üz döndərirdim. İndi artıq bir il idi ki, onu görməmişdim; o, universitetdə oxuyurdu. Saat doqquza işləyəndə onun mənzilinə (böyük bir təşrifatla; mənim haqqımda məlumat verdilər) daxil oldum; Baxmutov məni əvvəlcə heyrətlə qarşıladı, heç də xoş sifət göstərmədi, lakin dərhal kefi açıldı, özü də, mənə baxa-baxa birdən qəh-qəhə ilə gülməyə başladı.

Baxmutov özünün, həmişəki kimi, çox xoş və sərbəst ədası ilə, ürəkaçıqlığı ilə qışqırdı:

– Bu, necə oldu ki, birdən mənim yanıma gəlmək fikrinə düşdünüz, Terentyev? – Onun bəzən ötkəm, lakin heç vaxt adama toxunmayan, yer eləməyən bu cür hərəkət və rəftarı mənim olduqca xoşuma gəlirdi; elə buna görə də ona qarşı nifrət bəsləyirdim.

– Lakin bu, nədir, nə olub, – deyə o, qorxa-qorxa qışqırdı, – siz ağır naxoşsunuz!

Öskürək məni yenə əldən saldı, stulun üstünə sərilib, nəfəsimi zorla dərdim.

– Siz narahat olmayın, – dedim. – Mən vərəmliyəm, sizin yanınıza bir xahiş üçün gəlmişəm.

O heyrət edib oturdu, elə dərhal həkimin bütün əhvalatını ona şərh edərək, izah elədim ki, o özü əmisinə fəvqəladə təsir göstərə bilər; bəlkə, bu barədə bir şey edə bilər.

– Edərəm, mütləq edərəm, günü sabah əmimə hücum edəcəyəm; mən hətta çox şadam, həm də bütün bu əhvalatı siz olduqca yaxşı söylədiniz... Lakin, Terentyev, bir deyin görüm, necə oldu ki, siz mənə müraciət etmək fikrinə düşdünüz?

– Bu məsələdə sizin əminizdən çox şey asılıdır, bir də ki, Baxmutov, biz həmişə bir-birimizə düşmən olmuşuq, amma siz nəcib adam olduğunuz üçün mən fikirləşdim ki, öz düşməninizin xahişini rədd etməzsiniz, – deyə mən kinayə ilə əlavə etdim.

Baxmutov qəhqəhə ilə gülüb qışqırdı:

– Napoleon İngiltərəyə müraciət edən kimi! Edərəm, kömək edərəm! Mümkün olsa, hətta elə bu saat gedərəm! – deyə o, mənim stuldan ciddi olaraq və qaşqabaqlı qalxdığını görüb tələsik əlavə etdi.

Doğrudan da, bizim bu işimiz heç gözlənilməz tərzdə, olduqca yaxşı həll edildi. Bir ay yarım keçəndən sonra bizim həkimimiz başqa bir quberniyada vəzifəyə təyin edildi; ona yolpulu verdilər, hətta maddi yardım göstərdilər. Mən şübhələnirəm ki, onların evinə çox tez-tez gedən Baxmutov (halbuki bu işə görə onlara qəsdən getmədim və mənə baş çəkən həkimi, demək olar, soyuq qəbul edirdim) – şübhələnirəm ki, Baxmutov həkimi hətta razı salıb ki, ondan borc pul qəbul etsin. Bu altı həftə ərzində mən Baxmutovla iki dəfə görüşmüşdüm; biz üçüncü dəfə, həkimi yola salanda görüşdük. Vidalaşma mərasimini Baxmutov öz evində təşkil etmişdi; nahar hazırlanmış və süfrəyə şampan şərabı qoyulmuşdu, bu ziyafətdə həkimin arvadı da iştirak edirdi; arvad bir az sonra uşağının yanına getdi. Bu əhvalat mayın əvvəlində olmuşdu, aydın bir axşam idi; girdə, nəhəng günəş körfəzə enirdi. Baxmutov məni evə ötürürdü; biz Nikolay körpüsündən keçirdik, ikimiz də içmişdik. Baxmutov

vəcdlə deyirdi ki, bu iş olduqca yaxşı qurtardı, mənə nə üçünsə təşəkkür edirdi: xeyirxah iş görməsinin ona çox xoş təsir bağışladığını mənə izah edərək, inandırır ki, bunun bütün səbəbkarı mənəm, bu, mənim xidmətimdir; həm də indi bir çoxları əbəs yerə təlim verib, təbliğ edirlər ki, fərdi xeyirxahlığın və ayrı-ayrı nəcib hərəkətin heç bir mənası yoxdur. Məndə də böyük bir arzu, söhbət etmək arzusu oyandı.

Sözə belə başladım:

– Kim fərdi “ehsan”a əl atırsa, o, insan təbiətinə qəsd edir, insanın şəxsi ləyaqətinə nifrət göstərir. Lakin “ictimai ehsan” və şəxsi azadlıq məsələsi iki müxtəlif məsələdir və qarşılıqlı olaraq bir-birini rədd etmirlər. Fərdi xeyirxahlıq həmişə mövcud olacaqdır; ona görə ki, bu, şəxsiyyətin tələb və ehtiyacıdır; bir şəxsiyyətin başqa bir şəxsiyyətə bilavasitə təsir göstərməsinə canlı ehtiyacdır. Moskvada bir nəfər qoca, bir “general”, yəni alman adı daşıyan mülki bir müşavir yaşayırdı; o, bütün ömrü boyu dustaqxanaları gəzir və cinayətkarlarla görüşürmüş; Sibirə göndərilən hər bir sürgün dəstəsi irəlincədən bilirdi ki, Vorobyoviye qonda “qoca general” onun görüşünə gələcək. O, öz işini son dərəcə ciddi və dindarlıqla icra edirdi; qoca gəlir, onu əhatə edən sürgünlülərin səflərindən keçir, hər birinin qarşısında dayanır, hər birindən nəyə ehtiyacı olduğunu soruşurdu; demək olar, heç vaxt heç kəsə öyüd-nəsihət vermirdi, onlara “mənim əzizlərim” deyərək müraciət edirdi. Onlara pul verir, zəruri şeylər – patavalar, sarğılar, qalın kətan göndərir, bəzən təsəlliverici kitablar gətirərək, onları hər bir savadlıya verir, özü də tamamilə inanırdı ki, onlar yolda bu kitabları mütaliə edəcək və savadsızlara oxuyacaqlar. Cinayətkarlığın nədən ibarət olduğunu qoca general nadir halda soruşardı; cinayətkar özü söyləməyə başlasaydı, qulaq asırdı. Cinayətkarların hamısına o, bir gözlə baxırdı, heç birini fərqləndirmirdi. Qoca onlarla öz qardaşları kimi danışırdı; lakin dustaqların özləri, nəhayət, onu ata hesab etməyə başlamışdılar. Qoca sürgünlülər arasında əliuşaqlı bir qadın görəndə ona yanaşır, uşağı oxşayır, körpəni güldürmək üçün barmaqlarını saqqıldadırdı; qoca general uzun illər boyu, ölənə qədər bu cür hərəkət edirmiş; iş gəlib o yerə çatır ki, onu bütün Rusiyada və bütün Sibirdə tanıyırdılar; yəni cinayətkarların hamısı tanıyırdı. Sibirdə olmuş bir nəfər mənə söyləyirdi ki, ən qəddar cinayətkarların generalı necə xatırladıqlarının

şəxsən şahidi olmuşdur; halbuki sürgün dəstələrinə baş çəkən general nadir hallarda dustaqların hərəsinə ən çoxu iyirmi qəpik paylaya bilirdi. Doğrudur, onu hərərlə, yaxud da nə isə çox ciddi surətdə xatırlamırdılar. Yalnız nəşələnmək məqsədilə cəmi-cümlətanı on iki adam öldürüb, altı uşağı bıçaqdan keçirmiş (deyirlər ki, bu cür adamlar olub) “bədbəxtlər”dən bir nəfəri qəfildən, heç bir səbəb olmadan, duran yerdə, ola bilsin, bütün iyirmi il ərzində bircə dəfə qəflətən köksünü ötürərək deyir: “Görəsən, indi o qocacığaz general nə edir, hələ sağdırmı?” Bunu deyəndə, ola bilsin, hətta gülümsəyəcəkdir – elə bu qədər, vəssalam. Bəs siz haradan bilirsiniz ki, bu sürgünlünün iyirmi il ərzində yaddan çıxarmadığı həmin “qoca general” onun qəlbində əbədi olaraq nə cür duyğu oyatmışdır? Baxmutov, siz haradan bilirsiniz ki, bir şəxsiyyətin başqa bir şəxsiyyətlə bu cür ünsiyyət bağlaması ünsiyyət bağlamış olan şəxsiyyətin müqəddəratında nə cür əhəmiyyət kəsb edəcək?.. Axı burada bütöv bir həyat və bizim üçün mübhəm olan saysız-hesabsız şaxələr mövcuddur. Ən yaxşı şahmat oyunçusu, onlardan ən güclüsü irəlicədən ancaq bir neçə gedişi hesablaya bilər; on gedişi irəlicədən hesablayıb nəzərdə saxlamağı bacaran bir nəfər fransız oyunçu haqqında möcüzə kimi yazırdılar. Bəs bu məsələdə nə qədər gediş və bizə məlum olmayan nə qədər cəhətlər mövcuddur? Öz toxumunuzu səpməklə, “ehsan”ınızı verməklə, xeyirxah əməlinizi hər hansı bir şəkildə icra etməklə siz öz şəxsiyyətinizin bir hissəsini verərək, başqasının bir hissəsini qəbul edirsiniz; siz qarşılıqlı olaraq bir-birinizlə ünsiyyət bağlayırsınız; bir neçə dəfə də xeyirxahlıq edəndən sonra sizin mükəfatınız bu olur ki, bilik qazanır, heç gözəlməyən kəşflər edirsiniz. Siz, nəhayət, öz işinizə mütləq elm nəzəri ilə baxmağa başlayacaqsınız, o, sizin bütün həyatınıza hakim kəsiləcək, həm də bütün həyatınızı qavraya bilər. Digər tərəfdən, sizin bütün fikirləriniz, səpdiyiniz bütün toxumlar, bəlkə də, artıq unutmuş olduğunuz bu toxumlar cücərərək boy atar, inkişaf edirlər, sizdən bunları qəbul edən şəxs başqasına verir. Haradan bilirsiniz ki, gələcəkdə bəşəriyyətin taleyi həll ediləndə sizin iştirakınız nədən ibarət olacaqdır? Hərgah sizin biliyiniz və bütün bu fəaliyyətinizi sizi, nəhayət, elə bir mərhələyə çatdırsa ki, siz nəhəng toxum səpmək, dünyada irs olaraq azman bir fikir qoyub getmək iqtidarına malik olarsınız, onda... və sairə, mən onda çox danışmışdım.

Baxmutov kimisə həyəcanlı-həyəcanlı məzəmmət edərək qışqırdı:

– Həm də eyni zamanda adam fikirləşir ki, məhz sizi həyatdan məhrum ediblər!

O anlar biz körpüdə sürəhiyə dirsəklənib dayanmışdıq; Nevaya tamaşa edirdik.

Mən sürəhinin üzərindən bir xeyli irəli əyilib dedim:

– Bilirsinizmi, mənim ağılıma nə gəlib?

Baxmutov az qala qorxaraq qışqırdı:

– Olmaya, özünü suya atmaq fikri? – O, mənim fikrimi, bəlkə də, üzümdən oxumuşdu.

– Yox, hələlik ancaq düşünürəm; belə bir şey fikirləşirəm; bax, indi mənim ömrümdən ancaq iki-üç ay qalıb, bəlkə də, dörd ay; lakin, məsələn, cəmi-cümlətani ikicə ay qalanda, hərəgah, mən, bizim həkimimizin işi kimi fəaliyyət, vurnuxma, qayğı və zəhmət tələb edən xeyirxah bir işə əl qatmağı çox istəsəydim, belə halda vaxtın az qaldığına, kifayət etmədiyinə görə bu işdən imtina edib, başqa, xırda bir “xeyirxah iş”, yəni imkanlarım daxilində olan iş axtarmalı idim (hərəgah xeyirxah işlər görmək arzusu fikrimə hakim kəsilmiş olsaydı). Siz razılaşın ki, bu, məzəli fikirdir!

Binəva Baxmutov məndən nigaran idi, çox təşviş keçirirdi; o, mənə lap evimizə qədər ötürdü, özü də elə nəzakətli idi ki, heç bir dəfə də mənə təsəlli vermək fikrinə düşməyib, demək olar, daim susurdu. O, mənimlə vidalaşanda əlimi möhkəm sıxıb, mənə yoluxmaq üçün icazə istədi. Cavab verdim ki, hərəgah yanıma “təsəlli verən” kimi gələcəksə (ona görə ki, hərəgah o dinib-danışmasaydı da, hər halda, təsəlli verən adam kimi gələcəkdi, bunu ona izah etdim), onda axı, deməli, o, bununla hər dəfə ölümü mənə daha artıq xatırladacaq. Baxmutov çiyinlərini atdı, lakin mənimlə razılaşdı; biz olduqca nəzakətlə ayrıldıq; bunu mən heç gözləməirdim.

Lakin həmin axşam və həmin gecə mənim “son inam”ımın ilk toxumu səpilmişdi. Bu yeni fikirdən çox möhkəm yapışdım; onu hər cəhətdən, bütün təfərrüatı ilə hər cür şəkildə böyük həvəs və şövqlə təhlil edirdim (bütün gecəni yatmadım), özüm də bu fikrə nə qədər dərinədən nüfuz edirdimsə, onu qəlbimə nə qədər yaxınlaşdırırımdımsa, bir o qədər artıq qorxurdum. Nəhayət, canıma dəhşətli qorxu düşdü, bu qorxu mənə sonrakı günlər də tərək etməirdi. Mən

bəzən özümün bu daimi qorxum haqqında düşünəndə yeni dəhşətdən bütün bədənim o saat buza dönürdü; axı bu qorxudan belə nəticə çıxara bilərdim ki, mənim “son inam”ım qəlbimə çox ciddi təsir göstərmişdir, özü də mütləq gec-tez həll ediləcəkdir. Lakin bunun həlli üçün mənim cəsarətim çatmırdı. Üç həftədən sonra hər şey qurtardı, cəsarət də gəldi, lakin bu cəsarət olduqca əcaib bir əhvalatla əlaqədar olaraq gəlmişdi.

Burada, izahatımda bütün bu rəqəm və tarixləri qeyd edirəm. Mənim üçün, əlbəttə ki, fərqi yoxdur, lakin indi (həm də, ola bilsin, ancaq bu dəqiqə) istəyirəm ki, mənim hərəkətimi mühakimə edəcək adamlar mənim “son inamım”ın hansı məntiqi nəticələr silsiləsindən hasil olduğunu aydın görə bilsinlər. Mən bu saat yuxarıda yazdım ki, mənim “son inamım”ın yerinə yetirilməsi üçün çatışmayan qətiyyət və cəsarət məndə, gərək ki, heç bir məntiqi nəticədən deyil, nə isə əcaib bir təkandan, əcaib bir əhvalatdan, ola bilsin, işin gedişi ilə qətiyyəən heç bir əlaqəsi olmayan şəraitdən əmələ gəlmişdi. On gün bundan əvvəl Roqojin özünün bir işi ilə əlaqədar olaraq mənim yanıma gəlmişdi, bu iş barədə burada geniş söhbət açmaq artıqdır. Roqojini əvvəllər heç görməmişdim, lakin onun haqqında çox şey eşitmişdim. Ona lazım olan bütün məlumatı verdim, bir az sonra o çıxıb getdi; Roqojin ancaq məlumat almağa gəldiyi üçün bizim aramızda iş elə bununla da qurtarardı. Lakin o, məni həddən artıq maraqlandırmışdı, ona görə də həmin gün ərzində əcaib fikirlərin təsiri altında idim: odur ki, ertəsi gün özüm onun yanına getmək, vizit vermək qərarına gəldim. Roqojin, görünür, mənim gəlişimə şad deyildi, hətta “nəzakətlə” işarə etdi ki, tanışlığı davam etdirməyin mənası yoxdur; lakin buna baxmayaraq, onun mənzilində olduğum bir saat mənim üçün olduqca maraqlı keçdi, yəqin, onun üçün də həmçinin. Bizim aramızda elə bir təzad var idi ki, bu təzad ikimizə də, xüsusən mənə təsir göstərməyə bilməzdi: mən artıq öz günlərini saymış olan bir adam idim, o isə ən dolğun, müstəqil bir həyatla, hazırkı dəqiqə ilə yaşayır, onu nə “son” nəticələr maraqlandırır, nə də rəqəmlər. Onu heç bir şey düşündürmür; bir əhvalatla əlaqədar olaraq... necə deyim... necə deyim... yaxşı, belə fərz edək ki, aqlını itirmiş bu adam həmin əhvalata dəxli olmayan heç bir şey haqqında düşünmür, heç bir qayğı göstərmir; qoy cənab Roqojin bu ifadə üçün, heç olmazsa,

öz fikrini ifadə edə bilməyən pis bir ədəbiyyatçı olmağıma görə məni bağışlasın. Onun bütün nəzakətsizliyinə baxmayaraq, mənə elə gəldi ki, kənar şeylər onu az maraqlandırır, buna baxmayaraq, Roqojin ağıllı adamdır; özü də çox şeyi dərk edə bilir. Mən öz “son inam”ım haqqında ona heç bir işarə etmədim; lakin nə üçünse mənə elə gəldi ki, Roqojin məni dinləyəndə bunu başa düşmüşdür. O dinmədi, o, yamanca qaradınməzdir. Mən gedəndə ona eyhamla dedim ki, bizim aramızdakı bütün fərqlər və bütün ziddiyyətə baxmayaraq – *les extremistes se touchent!*¹ (mən bunu ona rusca izah etdim.) Belə ki, ola bilsin, o adam özü mənim “son inam”ımdan heç də uzaq deyildir. O, üz-gözünü turşudub mənə çox qaşqabaqlı cavab verdi; ayağa qalxdı, furajkamı özü axtarıb tapdı, özünü elə göstərdi ki, guya, mən özüm çıxıb gedirəm, məni nəzakət xatirinə ötürürmüş kimi özünün hüzn və qüssə yuvası olan evindən, sadəcə, olaraq, bayıra çıxartdı. Onun evi məni heyrətə saldı; qəbiristana bənzəyir, amma onun, deyəsən, xoşuna gəlir, bu da, əslində, aydındır: onun daxili inamla yaşadığı dolğun həyat öz-özlüyündə həddən artıq dolğun olduğu üçün evin səliqə və sahmanına fikir verməsinə ehtiyac qalmır.

Roqojinin evinə bu gedişim məni olduqca yormuşdu. Bundan başqa da mən hələ səhərdən özümü yaxşı hiss etmirdim; axşamçağı lap zəifləyib çarpayıda uzandım; arabir hiss edirdim ki, bərk qızdırmalıyam, hətta sayıqladığım anlar da olurdu. Kolya saat on birə qədər yanımda qaldı. Qızdırmalı olmağıma baxmayaraq, onun nə barədə danışdığının, bizim nə barədə söhbət etdiyimizin hamısı yadımdadır. Lakin gözlərimin yumulduğu dəqiqələrdə qarşımda həmişə, guya ki, milyonlarla pul almış İvan Fomiçi görürdüm. O, həmin pulları neyləmək lazım olduğunu qətiyyənlə təsəvvür edə bilmirdi, bunun üçün baş sındırır, qorxudan tir-tir əsirdi ki, onları oğurlayacaqlar; nəhayət, guya ki, pulları yerə basdırmaq qərarına gəldi. Mən, nəhayət, ona məsləhət gördüm ki, bu qədər qızılı bihudə yerə torpağa basdırmaqdan əvvəl, bütün bu qızıl yığımını əridib “dondurulmuş” körpə üçün qızıl tabut düzəltməsin, bunun üçün körpəni qəbirdən çıxarsın. Mənim bu istehzamı Surikov, guya ki, minnətdarlıq əlaməti olaraq göz yaşları axıda-axıda qəbul etdi, dərhal planı yerinə yetirməyə başladı. Guya ki, mən tüpürüb ondan uzaqlaşdım.

¹ Ziddiyyətlər birləşirlər

Mən tamamilə ayıldandan sonra Kolya məni inandırır ki, mən heç də yatmamışdım, bütün bu müddət ərzində onunla Surikov barədə danışmışdım. Mənim son dərəcə qəm-qüسسəyə qapılıb dərin təşviş keçirdiyim dəqiqələr olurdu, ona görə də Kolya nigaran getdi. Onun arxasınca qapını kilidləmək üçün ayağa qalxanda bayaq Roqojinin evində gördüyüm bir şəkil yadıma düşdü; bu şəkil onun evinin ən mənhus zallarından birinin qapısı üzərindən asılmışdır. Bu şəkli ötəri olaraq o özü mənə göstərdi; şəkilin qarşısında, gərək ki, beş dəqiqəyə qədər dayanmışdım. Sənətkarlıq cəhətdən bu şəkildə heç bir yaxşı əlamət yox idi; lakin şəkil məndə nə isə əcaib bir təşviş duyğusu oyatdı.

Bu şəkildə çarmıxdan təzəcə çıxarılmış İsa peyğəmbər təsvir edilmişdir. Mənə belə gəlir ki, rəngkarlar İsa peyğəmbəri, adətən, çarmıxda da, çarmıxdan endirilmiş halda da, hələ indiyə qədər sifətdən son dərəcə gözəl bir məxluq kimi təsvir edirlər; onlar bu gözəlliyi onun çöhrəsində, hətta ən dəhşətli əzablara məruz qaldığı hallarda da qoruyub saxlamağa cəhd edirlər. Roqojinin şəklinə isə gözəllikdən heç söhbət də ola bilməz; bu şəkildəki məxluq hələ çarmıxdan asılmamışdan əvvəl sonsuz əzab və işgəncəyə məruz qalmış, yaralanmış, əzab çəkmiş insandır; xaç aparırkən gözətçilərin kötəklərinə, camaatın endirdiyi zərbələrə məruz qalan, xaçın altına yıxılan, nəhayət, altı saat müddətində (mənim hesabıma görə, hər halda, belə olmalıdır) xaç əzabına dözmüş bir insan cəsədidir. Doğrudur, bu, çarmıxdan yenice çıxarılmış, yəni hələ bir çox canlı əlamətləri, mehriban ifadəni hiyf etmiş insan çöhrəsidir; hələ heç bir şey keyiməmiş, donmamışdır, belə ki, ölən adamın sifətində hətta iztirab ifadəsi təzahür edir, sanki, bu iztirabı, o, indi də hiss edir (sənətkar bunu çox gözəl ifadə edə bilib): amma ki sifətinə qətiyyənlə rəhm etməyib; burada yalnız və yalnız təbii hal hökm sürür; belə işgəncələrdən sonra insan cəsədi, kim olur olsun, həqiqətən, elə bu cür də olmalıdır. Mən bilərəm ki, xristian məzhəbi hələ ilk əsrlərdə belə müəyyən etmişdir ki, İsa peyğəmbər obrazlı deyil, həqiqətən, əzab çəkmişdir; deməli, onun bədəni də çarmıxda bütünlüklə təbiət qanununa tabe idi. Şəkildə bu sifət zərbələrdən dəhşətli surətdə qanına qəltan olmuş, şişmişdir, dəhşətli şiş qançırılar əmələ gəlmişdir; gözləri açıqdır, göz bəbəkləri çəpləşib; gözünün açıq, iri ağlarında nə isə şüşə kimi cansız parıltı var.

Lakin təəccüblüdür, əzab çəkmiş insanın bu cəsədinə baxanda maraqlı bir sual ortaya çıxır: hərgah onun bütün şagirdləri, onun gələcək başlıca həvariləri eynilə bu cür cəsədi (o isə mütləq eynilə bu cür olmalı idi) görüblərsə, onun arxasınca gedərək xacın yanında dayanan qadınlar, ona inanıb pərəstiş edənlərin hamısı bunu görüblərsə, belə halda, bu cür cəsədə baxa-baxa bu əzabkeşin, şəhidin diriləcəyinə necə inana biliblər? Burada qeyri-iradi olaraq belə anlayış yaranır ki, hərgah ölüm belə dəhşətlidirsə və təbiətin qanunları belə güclüdürsə, onda bu qanunlara necə üstün gəlmək olar? Sağ vaxtı təbiətə də qalib gələn, təbiətin tabe olduğu insan, o adam ki, “Talita, kumi!”¹ deyəndə qız ayağa qalxmış, “Lazar, çölə çıx!” deyəndə ölmüş şəxs üzə çıxmışdır, belə bir insan da indi onlara, o qanunlara qalib gələ bilməyəndə bunlara kim və necə üstün gələ bilər? Bu şəkllə baxanda təbiət adama nə isə azman, amansız və dilsiz-ağızsız vəhşi heyvan, yaxud da, daha doğrusu, daha düzgün desək, qəribə də olsa, ən yeni quruluşlu nəhəng maşın şəklində görünür, elə bir maşın ki, ən qiymətli ulu bir məxluqu – təkcanına bütün təbiət qədər – onun bütün qanunları qədər, ola bilsin, yalnız və yalnız bu məxluqun meydana gəlməsi üçün yaradılan bütün torpaq, bütün dünya qədər qiymətli olan bir məxluqu pəncələyərək, parçalayıb səssiz-səmirsiz və rəhmsiz-cəsinə udmuşdur. Bu şəkllə ilə, sanki, mübhəm, qəddar və mənasızcasına əbədi qüvvə haqqında, hər şeyin tabe olduğu və qeyri-iradi surətdə bizə təlqin edilən bir qüvvə haqqındakı məhz bu anlayış ifadə olunur. Ölüni əhatə edən, bu şəkildə bir nəfəri də görünməyən bu adamlar onların bütün ümidlərini və demək olar, etiqaqlarını birdəfəlik məhv etmiş həmin axşam dəhşətli qəm-qüssəyə dalıb iztirab keçiriblər. Onlardan hər biri öz qəlbində, beynində böyük bir fikirlə getmələrinə baxmayaraq, bu fikir onların hafizəsindən artıq heç vaxt silinə bilməzdi, onlar misilsiz qorxu və vahimə ilə dağılışmalı idilər. Özü də həmin bu müəllim öz surətini edam ərəfəsində görmüş olsaydı, çarmıxa özü beləmi qalxar, bu cürmü ölərdi? Şəkllə tamaşa edəndə adamın ağılına qeyri-iradi olaraq bu sual da gəlir.

Bütün bunlar Kolya gedəndən sonra arabir, ola bilsin, doğru - dan da, sayıqlamalar arasında, bəzən hətta canlı surətlər kimi bir saat yarım ərzində mənim də gözümə görünmüşdür. Surəti olmayan bir şey gözə canlı sima şəklində görünə bilərmi? Lakin bəzən

¹ “Qızçıqaz, sənə qalx deyirəm!”

mənə elə gəlirdi ki, bu, intəhasız qüvvəni, bu dilsiz-ağızsız, mübhəm və əsrarəngiz məxluqu nə isə əcaib və ağılasığmaz şəkildə görürəm. Yadımdadır, elə bil, əlində şam tutan kim isə mənim əlimdən yapışib apardı, nə isə nəhəng və mənfur bir böv göstərərək, məni inandırmağa çalışdı ki, bu həmin mübhəm, dilsiz-ağızsız və qüdrətli məxluqdur; özü də mənim qəzəblənməyimə gülürdü. Otağımda, müqəddəs surət qarşısında həmişə gecələr şam yandırırılar – şamın işığı çox zəif və tutqundur, buna baxmayaraq, hər şeyi görmək olur, şamdanın dibində isə hətta mütaliə də etmək olar. Belə güman edirəm ki, saat birə təzəcə işləmişdi; mən qətiyyənlə yatmamışdım, gözüaçıq uzanmışdım, birdən otağımın qapısı açıldı, Roqojin içəri daxil oldu.

O daxil oldu, qapını örtüdü, dinməz-söyləməz mənim üzümə baxaraq sakitcə şamdanın altındakı, küncdəki masaya sarı gəldi. Lap təəccüblənmişdim, intizarla ona baxırdım, Roqojin balaca masaya dirsəklənib, dinməz-söyləməz mənə tamaşa etməyə başladı.

İki-üç dəqiqə beləcə keçdi; həm də mənim yadımdadır ki, onun dinib-danışmaması mənə çox yer edir və ağır gəlirdi. Axı o nə üçün danışmaq istəmir? Onun belə gec gəlməsi mənə, əlbəttə, təəccüblü görünmüşdü; lakin yadımdadır ki, əslində, bu əhvalat məni heç də bir o qədər heyrətləndirməmişdi. Hətta, əksinə: səhərçağı öz fikrimi ona aydın şəkildə söyləməmişdim, amma bilirəm ki, Roqojin bunu başa düşmüşdü; bu fikir isə elə bir səciyyə daşıyırdı ki, onun haqqında, əlbəttə, hətta lap gec də olsa, gəlib bir daha söhbət etmək olardı. Mən elə bu cür də düşünmüşdüm ki, Roqojin bunun üçün gəlib. Biz səhərçağı ayrılanda bir-birimizə qarşı qəzəbli idik; hətta yadımdadır, o, iki dəfə mənə çox rişxəndlə baxmışdı. Elə həmin bu kinayəli ifadəni indi onun baxışından oxudum, mənə ağır gələn də bu idi. Əvvəlcə zərrə qədər şübhə etməirdim ki, bu, kabus, sayıqlama deyil, həqiqətən, Roqojinin özüdür. Hətta belə bir fikir ağılıma da gəlmirdi.

Halbuki o hələ də oturub, həmin kinayəli ifadə ilə baxır, gözünü məndən çəkmirdi. Yataqda hiddətlə çevrilib mən də yastığa dirsəkləndim, belə qərara gəldim ki, dinib-danışmayacağam, qoy elə bu vəziyyətdə oturaq. Nə üçünsə mütləq istəyirdim ki, birinci olaraq o danışmağa başlasın. Mən bilən, iyirmi dəqiqə bu cür keçdi. Birdən ağılıma belə bir fikir gəldi: yaxşı, bu, Roqojin deyil, ancaq qarabasmadırsa, onda necə?

Nə mənim naxoş olduğum müddətdə, nə də əvvəllər tək birçə dəfə də gözüme qarabasma deyilən şey görünməmişdi; lakin hələ uşaq vaxtı mənə həmişə elə gəlirdi ki, hətta indinin özündə də, yəni bu yaxınlarda mənə elə gəldi ki, hərgah gözüme birçə dəfə kabus görünmə, elə oradaca yıxılıb ölərəm; heç bir qarabasma və kabusa inanmasam da. Lakin ağılıma belə fikir gələndə ki, bu, Roqojin deyil, ancaq qarabasmadır, yadımdadır, zərrə qədər də qorxmadım. Ondan əlavə, buna hətta acığım da tuturdu. Burası da təəccüblüdür ki, bunun qarabasmamı, yoxsa Roqojinin özümü olması fikrimi o qədər də məşğul etmir, məni təşvişə salmırdı; halbuki bu məsələnin həlli məni maraqlandırmalı və təşvişə salmalı idi, mənə elə gəlir ki, o vaxt nə isə ayrı bir şey haqqında düşünürdüm. Mənim fikrimi, məsəl üçün, daha artıq məşğul edən bu idi ki, bayaq ev xalati, ayağına tuflı geymiş Roqojin nə üçün indi frak, ağ jilet geyib, ağ qalstuk bağlamışdır? Belə bir fikir də ağılıma gəlirdi ki, hərgah bu, qarabasmadırsa və ondan qorxmuramsa, onda nə üçün qalxıb ona yanaşmır və özüm bunu yəqin etmirəm? Bir də ki, ola bilsin, cəsarət etmir və qorxurdum. Lakin mən qorxduğumu düşünən kimi birdən, sanki, bütün bədənim buz bağladı; hiss etdim ki, kürəyim soyudu, dizlərim əsdi. Elə bu an Roqojin mənim qorxduğumu, sanki, başa düşərək, dirsəklənmiş olduğu əlini çəkdi, qəddini düzəltdi, elə bil ki, gülməyə hazırlaşaraq ağızını aralamağa başladı; o, mənə nüfuzedici nəzərlə baxırdı. Elə qəzəblənib özümdən çıxdım ki, cəsarətlə qalxıb onun üstünə cummaq istəyirdim, lakin birinci danışmağa başlamayacağıma söz verdim üçün çarpaydan tərənəmədim; həm də ki, bu adamın Roqojinin özümü olub-olmadığına mən hələ də əmin deyildim.

Bunun nə qədər davam etdiyi doğru-düzgün yadımda deyil; o da yadımda deyil ki, mən bəzi dəqiqələr, bəzi anlar huşa gedirdim, yoxsa yox. Ancaq Roqojin, nəhayət, qalxdı, içəri girəndə əvvəlcə mənə necə baxmışdısa, indi də o cür aram-aram və diqqətlə məni süzdü, lakin daha gülümsəmirdi; özü də sakitcə, az qala barmaq - larının ucunda qapıya yanaşdı, qapını açdı, çıxıb örtüdü. Mən yataqdan qalxmadım, gözlərim açıq halda hələ nə qədər uzanıb fikrə daldığım yadımda deyil; özüm də, Allah bilir, nə barədə düşünürdüm, necə huşa getdiyim də yadımda qalmayıb. Ertəsi gün, saat ona işləyəndə qapımı döydülər, yuxudan oyandım. Belə qayda qoymuşam ki, saat ona işləyəne qədər özüm qapını açmasam, qışqırıb

çay istəməsəm, Matryona özü qapımı döyməlidir. Qapını açanda ağılıma belə bir fikir gəldi: bir halda ki, qapı bağlı idi, Roqojin içəri necə girə bilərdi? Mən soruşub əmin oldum ki, əsl Roqojin içəri daxil ola bilməzdi. Bu, mümkün deyildi; ona görə ki, bizim bütün qapılarımız gecələr kilidlənir.

Bu cür ətraflı surətdə təsvir etdiyim bu xüsusi hadisə mənim qəti “qərar qəbul etməyimə” səbəb oldu. Deməli, qəti qərar qəbul olunmağa kömək edən məntiq deyil, məntiqi inam deyil, nifrət oldu. Belə əcaib formalar qəbul edən həyatda yaşamaq olmaz, bu formalar məni təhqir edir. Bu qarabasma məni təhqir etdi, alçaltdı. Mənim böv şəklinə düşən qara qüvvəyə tabe olmağa taqətim yoxdur. Ancaq şər qarışan vaxt, nəhayət, qəti cəsəret məqamının çatdığını duyanda bir az rahatlandım. Bu ancaq ilk an idi; o biri andan sonra mən Pavlovskaya yollandım, lakin bu artıq kifayət qədər izah edilmişdir”.

VII

“Mənim balaca bir cib tapançam var idi, onu hələ balaca uşaq olanda ələ keçirmişdim; bu, elə gülməli yaş idi ki, duellər, quldurların hücumları haqqındakı əhvalatlar bu yaşda adamın birdən xoşuna gəlməyə başlayır; fikirləşirdim ki, bir gün məni də duele çağıracaqlar, mən də tapançanın qarşısında necə bəzənlə dayanacağam. Bir ay bundan qabaq mən də tapançanı yoxlayıb hazırladım. Tapança olan siyirtmədə iki dənə də güllə tapıldı, barıt qabında isə üç patronluq barıt var idi. Bu, çox fərsiz tapançadır, həm yan vurur, həm də cəmi on beş addımlığa atır; ancaq buna baxmayaraq, tapança gicgaha dirənsə, adamın beynini partlada bilər.

Mən Pavlovskda günəş doğanda ölməyi qət etmişdim, heç kəsi narahat etməmək məqsədi ilə bunun üçün parka enməli idim. Mənim “İzahat”ım bütün əhvalatı polisə kifayət qədər izah edər. Psixologiya həvəskarları və kimə lazımdırsa onlar bundan istedikləri şeyi əxz edə bilərlər. Ancaq bu əlyazmanın faş edilməsini istəməzdim. Knyazdan xahiş edirəm, bir nüsxəni özündə saxlasın, o biri nüsxəni Aqlaya İvanovna Yepançinaya təqdim etsin. Mən belə istəyirəm. Mən öz skeletimi elmin faydası üçün Təbabət Akademiyasına vəsiyyət edirəm.

Mən özüm haqqında heç bir mühakimə yürüdülməsini istəmirəm və bilərəm ki, məni indi heç bir məhkəmə məsuliyyətə cəlb edə bilməz. Hələ bu yaxınlarda ağıma gülməli bir fikir gəlmişdi: mən indi birdən kefim istəyən adamı öldürmək xəyalına düşsəydim, lap on adamı birdən öldürmək istəsəydim, yaxud bu dünyada ən dəhşətli hesab edilən son dərəcə müdhiş bir hərəkətə yol versəydim, mənim iki-üç həftəlik ömrüm müqabilində məhkəmə nə cür çıxıl-maz, biabırçı vəziyyətə düşərdi, mənə heç əzab, işgəncə də verə bilməzdilər. Mən onların hospitalında səliqə və rahatlıqda, istidə, qayğıkeş həkimin nəzarəti altında, həm də, ola bilsin, öz evimdə olduğundan daha artıq komfortla və daha isti otaqda ölərdim. Başa düşürəm ki, nə üçün mənim vəziyyətimdə olan adamların ağına, heç olmazsa, zarafatla elə bu cür bir fikir gəlmir? Yəni, ola bilsin ki, gəlir; lətifəbaz, şən adamlar bizdə də çox tapılar.

Lakin mən özüm haqqında heç bir mühakimə yürüdülməsini istəmirəm desəm də, hər halda, bilərəm ki, mən lal və kar cavabdeh olduğum zaman məni mühakimə edəcəklər. Cavab sözümlü deməmiş getmək istəmirəm, məcburiyyətlə deyil, azad sözümlü – bəraət qazandırmaq üçün deyil – yox, yox! Mən heç kəsdən və heç bir məsələ üçün üzr istəməli deyiləm – yalnız ona görə ki, bunu özüm istəyirəm.

Bu məsələdə, əvvələn, qəribə bir fikir meydana çıxır: indi kim, hansı ixtiyar naminə, hansı niyyət, məqsəd naminə mənim ömrümdən qalan iki-üç həftə ərzində yaşamaq hüququmu inkar etmək fikrinə düşərdi? Burada məhkəmənin, məni mühakimə etməyin kimə dəxli var? Mənim nəinki məhkum olunmağım, hətta bu məhkumiyət müddətinə ədəb və nəzakətlə dözməyim məhz kimə lazımdır? Məgər bu doğrudanmı bir adama lazımdır? Ədəb qaydaları üçün mü? Orasını başa düşürəm ki, hərgah mən sağlam, canı-başı salamat, “yaxın bir adamım üçün fayda verə biləcək” və sairə kimi adam ola-ola həyatıma qəsd etsəydim, onda ədəb qaydaları mən öz həyatıma lüzumsuz olaraqmı, yoxsa özünün bildiyi səbəbə görəmi qəsd etdiyim üçün köhnə mühafizəkarlıq əsasında məni günahlandırma bilərdi. Lakin indi, indi, mənim hökm müddətim oxunandan sonra necə? Sizin həyatınızdan, knyazın təsəllilərini dinləyə-dinləyə öz həyatınızın son atomunu verəcəyiniz axır nəfəsdən artıq daha nə cür ədəb qaydaları gərəkdir? Knyaza qalsa,

o, özünün xristianlıq sübutları ilə mütləq belə xoşbəxt bir fikrə gəlib çıxacaq ki, sizin ölməyiniz, əslində, həтта yaxşı əlamətdir. (Onun kimi xristianlar həmişə bu ideyaya gəlib çıxırlar: bu, onların ən çox xoşladıkları iddia, dillərinin əzbəridir.) Axı onlar özlərinin gülməli “Pavlovsk ağacları” ilə nə demək istəyirlər? Mənim həyatımın son saatlarını şirinləşdirməkmə istəyirlər? Məgər onlar başa düşmərləmi ki, bu fikirdən mən nə qədər uzaqlaşsam, bu son həyat və sevgi xəyalına nə qədər çox qurşansam – onlar bununla da Meyerin divarını və orada son dərəcə açıq və sadələvhliklə yazılanların hamısını məndən yayındırmaq istəyirlər – onlar məni daha artıq bədbəxt edərlər? Sizin təbiətiniz, sizin Pavlovsk ağaclarınız, sizin tüluunuz, günəşinizin qüruba enməsi, sizin mavi səmanız və sizin özündən müştəbeh sifətləriniz mənim nəyimə gərəkdir? Halbuki sonu görünməyən bütün bu dəm-dəsgah onunla başlayıb ki, ancaq və ancaq məni artıq adam hesab etmişdir! Mən indi bunu hər dəqiqə, hər saniyə bilməliyəm və bilməyə məcburam ki, bu saat günəş şüasında, mənim yanımda vızıldayan bax həтта bu xırdaca böcək də, həтта bu da, bütün bu məclisdə, bu cəmiyyətdə iştirak edir, öz yerini bilir, onu sevir və özünü xoşbəxt hesab edir; təkcə mən atılmış bir adamam, bunu isə ancaq ağciyərlilik etdiyim üçün bu vaxta qədər başa düşmək istəməmişəm! Məsələ belə ikən, bütün bu gözəllik mənim nəyimə gərəkdir. Heyhat! Mən bilərəm ki, knyaz da, onların hamısı çalışaraq məni o dərəcəyə çatdırmaq istəyərtilər ki, mən də bütün bu “məkrli və kinli” nitqlər əvəzinə ədəb və nəzakət xatirinə, ədəb qaydalarının təntənəsi naminə Milvuanın məşhur və klassik bəndini dəbdəbə ilə oxuyaydım:

*O, puissent voir votre beaute sacree
Tant d'amis sourds a mes adieux!
Qu'ils meurent pleins de jours;
que lew mort soit pleuree,
Qu'un ami leur ferme les yeux!*¹

¹ Heyhat, mənim dünyanı tərk etməyimə laqeyd qalan dostlarım Sizin müqəddəs gözəlliyinizi görəcəklər!
Qoy onlar qoça yaşlarında vəfat etsinlər;
Qoy onların ölümü üçün göz yaş axıtsınlar,
Qoy onların gözlərini dostları qapasınlar!

Lakin inanın, ay sadələvh insanlar, inanın ki, hətta bu nəcəbətli bənddə də, dünyaya akademik şəkildə xeyir-dua verən bu fransız şeirində o qədər mübhəm hiddət və qəzəb, qafiyələrində o qədər uzlaşmayan, özünü şirinləşdirən o qədər kin-küdurət gizlənilib ki, hətta şairin özü də, ola bilsin, dolaşib bu kin-küdurəti mərhəmət hesab etmiş, elə bu fikirlə də ölmüşdür; Allah ona rəhmət eləsin! Onu bilin ki, öz miskinlik və zəifliyini dərk etmək cəhətdən biabırçılığın elə bir həddi var ki, insan artıq bundan o tərəfə adlaya bilmir və bu həddə çatanda biabırçılığın özündə misilsiz böyük nəşə duyur... Lakin, əlbəttə, bu mənada itaətkarlıq nəhəng qüvvədir, mən bu fikirlə razıyam – lakin din itaətkarlığı qüvvə hesab edir, bununla isə razılaşa bilmirəm.

Din! Əbədi həyat mövcud olmasını mən mümkün hesab edirəm və ola bilsin, həmişə də hesab etmişəm. Belə fərz edək ki, idrak ali qüvvənin iradəsi ilə parlamışdır, fərz edək ki, bu idrak dünyaya göz gəzdirərək demişdir: “Mən varam!” Fərz edək ki, bu ali qüvvə tərəfindən qəflətən ona məhv olmaq sərəncamı verilmişdir, ona görə ki, orada nədən ötrüsə – hətta nədən ötrü olmasına izahat verilmədən – belə lazımdır, qoy olsun, mən bütün bunları mümkün hesab edirəm, lakin yenə də həmişəki sual qarşıya çıxır: iş belə ikən mənim itaətkarlığım nədən ötrü lazım olmuşdur? Məgər məni elə-belə yemək olmazdımı, məni həzmdən keçirən şeyi mədh etməyi tələb etmədən yemək olmazdımı? Məgər, doğrudanmı, iki həftə gözləmək istəmədiyim üçün orada, doğrudan da, kim isə inciyə bilər? Mən buna inanmıram; belə güman etmək daha düzgün olardı ki, burada, sadəcə olaraq, mənim dəyərsiz həyatım, atom həyatı lazım olmuşdur, bütövlükdə hər hansı ümumi ahəngdarlığı tamamlamaq üçün hər hansı müsbət və mənfi üçün, hər hansı bir təzad üçün lazım olmuşdur və sairə və sairə; eynilə hər gün bir çox məxluqun həyatını qurban vermək lazım olduğu kimi; ona görə ki, bunlar ölməsələr, qalan kainat davam gətirə bilməz (orasını da qeyd etmək lazımdır ki, bu, öz-özlüyündə o qədər də alicənab fikir deyildir). Lakin qoy olsun! Mən razıyam ki, ayrı cür, yəni fasiləsiz surətdə bir-birini yemədən dünyanı heç cür qurmaq mümkün deyildi; mən hətta bunu da mümkün hesab etməyə razıyam ki, bu quruluşdan qətiyyənlə başım çıxmır; amma bir şeyi yaqın bilirəm: bir halda ki, mənə “mən varam” fikrini dərk etmək imkanı veriblər, dünyanın səhvlərlə qurulmuş olmasının, onun başqa cür dayana bilməməsinin mənə nə dəxli var? Bundan

sonra məni kim və nəyə görə mühakimə etməlidir? Necə istəyirsiniz, ancaq bütün bunlar qeyri-mümkün və ədalətsiz şeydir.

Bununla belə, mən hətta bütün arzularına baxmayaraq, heç vaxt təsəvvür edə bilmirdim ki, gələcək həyat və Allah yoxdur. Daha doğrusu, bütün bunlar mövcuddur, ancaq biz gələcək həyatdan və onun qanunlarından heç bir şey başa düşmürük. Lakin hərgah bu belə çətindir və hətta başa düşmək qətiyyən mümkün deyilsə, onda mən, doğrudanmı, dərk edilə bilməyən bir şeyi başa düşə bilmədiyim üçün cavabdeh olacağam. Doğrudur, onlar deyirlər, əlbəttə, knyaz da onlarla birlikdə, deyirlər ki, elə bu məsələdə itaətkarlıq lazımdır, mühakimə yürütmədən, yalnız və yalnız ədəb, əxlaq xatirinə itaətkar olmaq lazımdır; həm də öz mülayimliyimin əvəzini mütləq o dünyada alacaq, o dünyada mükafatlanacağam. Biz Xudavəndi-alməi başa düşə bilmədiyimiz üçün dilxor olur, öz anlayışlarımızı ona isnad etməklə Allahı həddən artıq alçaldırıq. Lakin yenə də, onu başa düşmək mümkün deyilsə, təkrar edirəm, insanın dərk etməsi üçün ona imkan verilməyibsə, bunun üçün cavabdeh olmaq da çətindir. Bir halda ki, belədir, onda, Allahın əsl iradə və qanunlarını başa düşə bilmədiyim üçün məni nə üçün mühakimə edəcəklər? Yox, yaxşısı budur, dinə toxunmayaq.

Bir də ki kifayətdir. Mən bu sətirlərə çatanda, yəqin, artıq gün doğacaq və “səmada səslənəcəkdir”; günəşin işıqlandırdığı hər tərəfə nəhəng, saysız-hesabsız qüvvə yayılacaqdır. Qoy olsun! Mən qüvvə və həyat mənbəyinə dik baxa-baxa ölürəm, belə həyatı arzu etmərəm! Hərgah doğulmamaq ixtiyarı mənim əlimdə olsaydı, mən, yəqin ki, bu cür gülməli və kinayəli şəraitdə yaşamağa razı olmazdım. Lakin mənim ömrümdən bir neçə gün qalmışdır, buna baxmayaraq, hələlik ölmək hökmü öz ixtiyarımdadır. Böyük bir hakimiyyət olmadığı kimi, üsyankarlıq da böyük deyildir.

Son izahat: mən heç də ona görə ölmürəm ki, bu üç həftəyə dözməyə təqətim yoxdur; heyhat, buna mənim qüvvəm çatardı; hərgah istəsəydim, məruz qaldığım təhqiri təkcə dərk etməklə kifayət qədər təsəlli tapardım; lakin mən fransız şairi deyiləm, özüm də bu cür təsəllilərə istəmirəm. Nəhayət, bir də cəlbədicə cəhət: təbiət özünün üçhəftəlik hökmü ilə mənim fəaliyyətimi o dərəcədə məhdudlaşdırdı ki, ola bilsin, intihar hələlik mənim öz xüsusi iradəmlə başlayıb qurtarmağa macal tapa biləcəyim yeganə işdir.

Nə etməli, ola bilsin, mən bu məsələdəki son imkandan istifadə etmək istəyirəm. Etiraz bəzən az iş deyil...”

“İzahat” qurtardı, İppolit, nəhayət, susdu...

Çarəsiz hallarda abırsızcasına açıq etiraf o dərəcəyə çatır ki, belə məqamda hiddətlənərək özündən çıxan əsəbi adam artıq heç bir şeydən qorxmur, hər cür dava-şavaya hazırdır, hətta buna sevinir, adamların üstünə cumur, həm də belə anlarda qarşısına aydın başa düşmədiyi möhkəm bir məqsəd qoyur ki, bir dəqiqədən sonra mütləq özünü zəng qülləsindən yerə atıb, bütün anlaşılmaqları – hərgah anlaşılmaqlar mövcuddursa – birdəfəlik həll edəcəkdir. Cismani qüvvələrin tükənməyə başlaması da, adətən, bu cür vəziyyətin əmələ gəlməsi əlamətidir. İppoliti bu vaxta qədər kömək edib saxlayan, demək olar, qeyri-təbii, fövqəladə gərginlik bu son həddə çatmışdı. Naxoşluğun taqətdən salmış olduğu bu on səkkiz yaşlı oğlan, öz-özlüyündə, ağacdan qoparılmış titrək yarpaq kimi zəif görünürdü; lakin o, öz dinləyicilərinə – bütün son saat ərzində ilk dəfə – göz gəzdirən kimi onun baxış və təbəssümündə ən mütəkəbbir, ən həqarətli və təhqiredici nifrət ifadəsi əks olundu. O, öz təkəbbürünü, ötkəm sözünü ifadə etməyə tələsirdi. Lakin dinləyicilər də lap hiddətlənmişdilər. Masanın arxasından hamı səsküylə, dilxor halda qalxırdı. Yorgunluq, şərab, gərginlik nizamsızlığı və belə demək caizdirsə, bir növ təəssürat çirkabını daha da şiddətləndirirdi.

Birdən İppolit yerindən cəld qalxdı, elə bil ki, onu dartıb yerindən qaldırdılar.

O, ağacların parlayan başlarını görüb, bunu knyaza, sanki, möcüzə kimi göstərərək qışqırdı:

– Günəş doğdu! Gün çıxdı!

Ferdişsenko dedi:

– Bəs siz elə bilirdiniz, çıxmayacaq nədir?

Şlyapasını əlində tutub gərnəşə-gərnəşə əsnəyən Qanya laqeydcəsinə, təəssüf hissi ilə dedi:

– Yənə bütün gün isti bizi əldən salacaq; bu quraqlıq, yəqin, bir ay davam edəcək!.. Gedirik, yoxsa yox, Ptitsın?

Bu sözlərə fikir verən İppolit heyrətlənmiş, lap çaşmışdı; o, birdən ağappaq ağardı, bütün bədənini əsdi. Qanyanın gözünün içinə baxa-baxa ona dedi:

– Siz məni təhqir etmək üçün öz etinasızlığınızı çox bacarıqsızlıqla təzahür etdirirsiniz, siz əclafsınız!

Ferdışşenko bağırdı:

– Bu daha lap ağ oldu, lənət şeytana, ağzını yaman dağıdır, bu nə əcaib zəiflikdir!

Qanya dedi:

– Sadəcə, axmaqdır!

İppolit canını dişinə tutdu, o, yenə də titrəyə-titrəyə və kəlməbaşı dili dolaşa-dolaşa dedi:

– Cənablar, mən başa düşürəm ki, sizdə şəxsi intiqam duyğusu oyatmağa səbəb ola bilərdim, özüm də... bu sayaqlama, sərsəmləmə ilə (o, əlyazmasını göstərdi) sizi əziyyətə salmağıma təəssüf edirəm; bir də, təəssüf edirəm ki, heç əzab vermədim (o, sarsaqcasına gülümsədi), əzab verdimmi, Yevgeni Pavloviç? – deyə İppolit birdən ondan soruşdu: – Əziyyətə saldım, yoxsa yox, deyin!

– Bir az uzadıbsınız, bir də ki...

İppolit titrəyə-titrəyə, əsə-əsə əmr etdi:

– Hər şeyi deyin! Ömrünüzdə, heç olmazsa, bircə dəfə yalan danışmayın!

Yevgeni Pavloviç nifrətlə:

– Onu deyim ki, mənim üçün qətiyyən fərqi yoxdur! Sizdən xahiş edirəm, lütf edin, məni rahat buraxın, – deyib ondan üz döndərdi.

Ptitsın knyaza yanaşdı:

– Gecəniz xeyrə qalsın, knyaz.

Vera:

– O, bu saat özünü güllə ilə vuracaq, siz nə edirsiniz?! Siz bir ona baxın! – deyə qışqıraraq, çox qorxuya düşdü, İppolitə sarı cumub, hətta onun qolundan yapışdı. – Axı o dedi ki, gün çıxanda özünü vuracaq, siz nə edirsiniz?!
Bir neçə adam, o cümlədən, Qanya da burnunun altında kinli-kinli dedi:

– Vurmaz!

Kolya da İppolitin qolundan yapışib qışqırdı:

– Cənablar, ehtiyatlı olun! Siz bir ona baxın! Knyaz! Knyaz, siz niyə dayanıbsınız!

Vera, Kolya, Keller və Burdovski İppolitin ətrafına toplaşmış – dılar; dördü də onun qolundan yapışmışdı.

Burdovski burnunun altında:

– Onun ixtiyarı var, ixtiyarı var!.. – deyirdi, o da lap çaşmışdı.

Abırsız dərəcədə qəzəblənmiş olan sərxoş Lebedev knyaza yanaşdı:

– Müsaidə edin, knyaz, sizin sərəncamınız nədir?

– Hansı sərəncam?

– Yox, siz müsaidə edin; bunu inkar etmək istəmirəm, mən sizə hörmət bəsləyirəm, ancaq ev sahibi mənəm! Fərz edək ki, siz də ev sahibisiniz, lakin mən istəmirəm ki, mənim evimdə bu cür əhvalat baş versin... Bu cür əhvalat.

General İvolgin qəflətən hiddətlə, ötkəmliklə qışqırdı:

– Özünü vurmaz; çocuq dəcəllik edir!

Ferdişsenko:

– Vay səni, general! – deyə səsləndi.

– Bilirəm ki, özünü öldürməz, general, çox hörmətli general, lakin, hər halda... ona görə ki, mən ev sahibiyəm.

Ptitsın knyazla xudahafizləşərək, İppolitə əl uzada-uzada birdən dedi:

– Bəri baxın, cənab Terentyev, siz, gərək ki, dəftərinizdə öz skeletinizdən bəhs edərək, onu Akademiyaya vəsiyyət edirsiniz, eləmi? Siz öz skeletinizimi, sizin xüsusi skeletinizimi, yəni sizin sümüklərinizimi vəsiyyət edirsiniz?

– Hə, mənim sümüklərimi...

– Belə söylə. Yoxsa axı səhv etmək olar; deyirlər, belə bir hadisə olubdur.

Knyaz birdən qışqırdı:

– Siz niyə ona öcəşirsiniz?

Ferdişsenko əlavə etdi:

– Ağılatdılar.

Lakin İppolit heç də ağlamırdı. O, yerindən tərpənmək istədi, amma onu dövrəyə alan adamlar, dörd nəfərin dördü də birdən onun qolundan yapışdı. Gülüş səsləri eşidildi.

Roqojin dedi:

– İşini elə tutmuşdu ki, axırda onun qolundan yapışsınlar; bunun üçün də dəftərini oxudu. Əlvida, knyaz. Eh, gör nə qədər oturduq; sümüklərim ağrıyır.

Yevgeni Pavloviç güldü:

– Terentyev, hərgah siz, doğrudan da, özünüzü vurmaq istəyirsinizsə, mən sizin yerinizə olsaydım, bu cür komplimentlərdən sonra onları acıqlandırmaq üçün qəsdən özümü vurmazdım.

İppolit ona çımxırdı:

– Mənim özümü vurmağıma tamaşa etmək onların böyük arzusudur!

O, çox öcəşkən danışdı.

– Onlar bunu görməyəcəklərinə təəssüf edirlər.

– Demək, siz də elə güman edirsiniz ki, görməyəcəklər?

Yevgeni Pavloviç sözləri himayəkarlıqla uzada-uzada dedi:

– Mən sizi qızıqdırmıram; mən, əksinə, belə düşünürəm ki, siz, çox mümkündür ki, özünüzü vuracaqsınız. Başlıcası, acıqlanmayın...

İppolit dedi:

– Mən ancaq indi görürəm ki, bu dəftəri onlar üçün oxumaqda çox böyük səhv etmişəm! – Bu sözləri deyə-deyə İppolit Yevgeni Pavloviçə qəflətən elə etimad ifadə edən nəzərlə baxırdı ki, elə bil, dostundan dostcasına məsləhət soruşurdu.

Yevgeni Pavloviç gülümsəyərək cavab verdi:

– Vəziyyət gülməlidir, lakin... doğrusu, bilmirəm sizə nə məsləhət verim.

İppolit ciddi nəzərlə onun gözünün içinə baxır, gözünü ondan çəkməyərək dinmirdi. Elə güman etmək olardı ki, bəzi dəqiqələr o, huşunu tamamilə itirirdi.

Lebedev dedi:

– Yox, müsaidə edin, siz bir onun ədasına fikir verin, deyir: “Heç kəsi narahat etməmək üçün, guya ki, özümü parkda vuracağam!” O, elə güman edir ki, pilləkəndən üç addım bağa enəndən sonra heç kəsi narahat etməyəcək.

Knyaz:

– Cənablar... – dedi.

Lebedev qəzəb və hiddətlə sözüünə davam etdi:

– Yox, müsaidə edin, siz bir onun ədasına fikir verin, deyir ki, özünüzü görürsünüz ki, bu, zarafat deyil, həm də sizin qonaqlarınızın yarısının rəyi, hər halda, belədir, özləri də əmindirlər ki, indi, burada deyilən sözlərdən sonra o, namusunu qorumaq üçün mütləq özünü vurmaldır; ona görə də mən ev sahibi kimi bunu şahidlərin yanında bildirir və sizi bu işə kömək göstərməyə dəvət edirəm!

– Nə etmək lazımdır, Lebedev? Mən sizə kömək eləməyə hazırım.

– Belə etmək lazımdır: əvvələn, o, bizim qarşımızda lovğalandığı tapançasını bütün patronları ilə birlikdə elə bu saat bizə versin. Əgər versə, onda mən onun naxoşluğunu nəzərə alaraq razı olaram ki, bu gecə həmin evdə qalsın, əlbəttə, bu şərtlə ki, mənim nəzarətim altında olsun. Lakin qoy sabah kefi hara istəyir mütləq oraya da yollansın: bağışlayın, knyaz! Hərgah silahını verməsə, onda mən dərhal, elə bu saat onun qolundan yapışacaq, bir qolundan mən, o biri qolundan general, özüm də bu saat adam göndərüb polis idarəsinə xəbər verəcəyəm, onda isə iş keçəcək polisin sərəncamına. Cənab Ferdişsenko tanışlıqla gedib xəbər verir.

Səs-küy qalxdı; Lebedev qızıqıb həddini aşdı; Ferdişsenko polis idarəsinə getməyə hazırlaşmışdı; Qanya qeyzlə israr edirdi ki, heç kəs özünü vurmayaqdır.

Yevgeni Pavloviç dinmirdi.

İppolit birdən knyaza pıçıldadı:

– Knyaz, siz zəng qülləsindən heç aşırılbsınızmi?

Knyaz sadəlövhüklə cavab verdi:

– Y-yox...

İppolit gözləri parlama-parlama, özü də, doğrudan da, knyazdan cavab gözləyirmiş kimi ona baxa-baxa pıçıldadı:

– Siz doğrudanmı elə düşünürdünüz ki, bütün bu nifrət duyğusunu mən irəlicədən nəzərə almamışdım? – Terentyev birdən üzünü məclisdəkilərə tutub bağırdı: – Kifayətdir! Mən günahkaram... Hamıdan artıq müqəssirəm! Lebedev, bu da açar (İppolit portmanatını çıxarıb, oradan üçmə, yoxsa dörd dənə balaca açar keçirilmiş polad halqanı götürdü), budur, sonuncudan qabaqki... Kolya sizə göstərər... Kolya! – İppolit Kolyaya baxırdı, amma onu görmədiyi üçün qışqırdı, – hanı Kolya? Hə... bax, o, sizə göstərər; o, bayaq mənimlə birlikdə çantanı qablaşdırırdı. Aparın onu, Kolya... Mənim çantam... knyazın kabinetində, masanın altındadır... Bu açarla... mənim tapançamla barıt qabım aşağıda, sandıqçadadır. Cənab Lebedev, bayaq o özü qablaşdırırdı, o, sizə göstərər; lakin bu şərtlə ki, sabah səhər tezdən mən Peterburqa yollananda siz tapançanı mənim özümə qaytarasınız. Eşidirsinizmi? Mən bunu knyazın xətri üçün edirəm; sizin üçün yox.

Lebedev açarı cəld aldı, kinli-kinli gülümsəyib:
– Bax buna nə demişəm, belə yaxşıdır! – deyərək qonşu otağa yüyürdü.

Kolya ayaq saxladı, nə isə demək istədi, lakin Lebedev onu öz arxasınca çəkib apardı.

İppolit gülməkdə olan qonaqlara baxırdı. Knyaz gördü ki, şiddətli titrəməsi olan adam kimi onun dişi dişinə dəyir.

İppolit qəzəblə yenə knyaza pıçıldadı:

– Bunların hamısı necə də əclafdırlar! – O, knyazla danışanda ona tərəf əyilib pıçıldayırdı.

– Siz onlara əhəmiyyət verməyin; siz çox zəifsiniz.

– Bu saat, bu saat... bu saat gedirəm.

O, birdən knyazı qucaqladı.

Əcaib tərzdə gülüb knyaza baxdı:

– Siz, bəlkə, elə bilirsiniz ki, mən dəliyəm?

– Yox, lakin siz...

– Bu saat, bu saat, danışmayın; heç bir şey deməyin; dayanın... mən sizin gözlərinizə baxmaq istəyirəm... Belə dayanın, mən baxacağam. Mən İnsanla vidalaşmaq istəyirəm.

Rəngi lap qaçmış İppolit təqribən on saniyə hərəkətsiz və dinməz dayanıb knyaza baxırdı; onun gicgahları tərdən islanmışdı: özü də knyazdan elə qəribə yapışmışdı ki, elə bil, onu əldən buraxmaqdan qorxurdu.

Knyaz qışqırdı:

– İppolit, İppolit, sizə nə olub?

– Bu saat... kifayətdir... mən uzanacağam. Mən günəşin şərafinə bir qurtum içəcəyəm... Mən istəyirəm, mən istəyirəm, əl çəkin!

O, masanın üstündən qədəhi cəld götürdü, yerindən dik qalxıb, bir göz qırpımında eyvanın qapısına yanaşdı. Knyaz onun arxasınca yüyürmək istədi, lakin elə oldu ki, sanki, qəsdən, lap bu dəm Yevgeni Pavloviç vidalaşmaq üçün ona əl uzatdı. Bircə saniyə keçmişdi ki, qəflətən eyvanda qışqırıq səsləri ucaldı. Sonra isə hamı çaşıb qaldı.

Belə bir əhvalat baş vermişdi.

İppolit eyvanın pilləsinə yanaşaraq ayaq saxladı, onun sol əlində qədəh var idi, sağ əlini isə paltosunun sağ cibinə salmışdı. Keller sonra inandırır ki, İppolit hələ bundan qabaq da, knyazla söhbət edirkən sol əli ilə onun çiyindənən və yaxasından yapışanda da bu

əlini daim sağ cibində saxlayırdı. Keller inandırır ki, İppolitın cibində saxladığı məhz bu sağ əli onda, guya ki, ilk şübhə oyanmasına səbəb olmuşdu. Hər necə olsa da, lakin müəyyən nigarançılıq onu da İppolitın arxasınca yüyürməyə vadar etdi. Lakin o da çata bilməmişdi. O yalnız bunu görə bilməmişdi ki, qəflətən İppolitın sağ əlində nə isə parladı, elə bu dəm balaca cib tapançası onun gicgahına dirəndi. Keller cəld irəli atılıb onun əlindən yapışmaq istədi, lakin elə bu an İppolit tətii çəkdi. Çaxmağın kəskin şaqçılısı eşidildi, lakin tapança açılmadı. Keller İppoliti qucaqlayanda o, sanki, huşunu itirmiş kimi Kellerin qolları üstünə yıxıldı; o, bəlkə, doğrudan da, elə təsəvvür etmişdi ki, artıq özünü öldürmüşdür. Tapança artıq Kellerin əlində idi, İppolitın qollarından yapışdılar, altına stul çəkib oturdular, hamı onun ətrafına toplaşmışdı. Hamı qışqırır, hamı sual verirdi. Hamı çaxmağın şaqçılısını eşitmişdi, fəqət qarşılarında həтта heç bir yeri də sıyrılmamış sağ-salamat adam görürdülər. İppolit özü oturub nə əhvalat baş verdiyini dərk edə bilmirdi, özü də, mənasız nəzərlərlə hamıya göz gəzdirdi. Lebedev ilə Kolya bu dəm yüyürə-yüyürə içəri daxil oldular.

Hamı soruşdu:

– Tapança açılmadı?

Bəziləri şübhələnmişdi:

– Bəlkə, heç dolu deyildi?

Keller tapançanı yoxlayıb dedi:

– Doldurulub! Lakin...

– Olmaya, açılmayıb?

Keller dedi:

– Heç pistonu yox idi.

Bu vəziyyətdən sonra yaranan miskin mənzərəni təsvir etmək də çətindir. İlk anlar hamı qorxmışdu. Lakin azca sonra hamı gül-məyə başladı; bəziləri həтта qəh-qəhə ilə gülürdülər; onlar bu əhvalatdan sevinir, nəşə duyurdular. İppolit isteriyalı kimi hönkür-hönkür ağlayırdı, əllərini ovuşdurur, hamıya yanaşır, həтта Ferdişşenkoya da yaxınlaşıb, iki əlilə də ondan yapışaraq and içirdi ki, unutmuşdur, pistonu qoymaq “lap qəflətən, qəsdən deyil, qəfildən yadından çıxıb”, deyirdi ki, “pistonların hamısı baxın buradadır, mənim jiletimin cibində, on dənədir” (İppolit pistonları hamıya göstərirdi), deyirdi ki, pistonu ona görə qabaqca qoymamışdı ki, tapançanın cibində

qəfildən açılmasından qorxurdu; belə güman etmişdi ki, məqamı çatanda həmişə pistonu yerinə qoya bilər, amma birdən yadından çıxarır. O, cəld knyaza, Yevgeni Pavloviçə yanaşır, Kellerə yalvarırdı ki, tapançasını ona qaytarsınlar; bu saat hamıya sübut edər ki, “onun şərəfi, namusu” var... indi o, “ömürlük rüsvay olub!..”

İppolit, nəhayət, doğrudan da, huşunu itirib bayıldı. Onu knyazın kabinetinə apardılar, lap ayılmış olan Lebedev dərhal həkim dalınca adam göndərdi, özü isə qızı, oğlu, Burdovski və generalla birlikdə naxoşun yatağı yanında qaldı. Bihuş İppoliti otaqdan çıxarandan sonra Keller otağın ortasında dayanıb, hər kəlməni ayrı-ayrılıqda, aydın tələffüz edə-edə qətiyyət və ilhamla ucadan dedi:

– Cənablar, hərgah sizlərdən bir nəfər pistonun qəsdən qoyulmadığına şübhə etdiyini mənim yanımda, bir daha ucadan təkrar etsə və bədbəxt gəncin ancaq komediya ifa etdiyini iddia eləsə – sizlərdən bu fikirdə olan adam haqq-hesabı mənimlə çürütməli olacaq.

Lakin ona cavab verən olmadı. Qonaqlar, nəhayət, bir-birinin arxasınca tələsik dağılışdılar. Ptitsın, Qanya və Roqojin birlikdə getdilər.

Yevgeni Pavloviçin öz niyyətini dəyişdirməsi və söhbət etmədən çıxıb getməsi knyazı təəccübləndirmişdi.

Knyaz ondan soruşdu:

– Bəs siz hamı dağılandan sonra mənimlə danışmaq istəyirsiniz?

Yevgeni Pavloviç birdən stulda oturaraq knyazı da yanında əyləşdirib dedi:

– Elədir ki var, lakin indi mən müvəqqəti fikrimi dəyişdim. Sizə etiraf edirəm ki, mən bir az çaşmışam, elə siz də həmçinin. Mənim fikirlərim qarışıb, bundan başqa, mənim haqqında sizinlə danışmaq istədiyim məsələ mənim üçün həddən artıq vacib şeydir, elə sizin üçün də həmçinin. Bilirsinizmi, knyaz, mən ömrümdə heç olmazsa bircə dəfə tamamilə namuslu bir iş görmək istəyirəm, yəni heç bir gizli məqsəd güdmədən; belə güman edirəm ki, mənim indi, bu dəqiqə tamamilə namuslu bir işi icra etməyə bir o qədər iqtidarım yoxdur, elə sizin özünüzdün də... bir halda ki, belədir... və... di yaxşı, biz sonra söhbət edib məsələni aydınlaşdırarıq. Mənim Peterburqda qalacağım üç gün ərzində səbir etsək, bu, ola bilsin, mənim üçün

də, sizin üçün də məsələnin aydınlaşmasının və həll edilməsinin faydasına olar.

Bu dəm o, yenə stuldan qalxdı, belə ki, onun nə üçün oturduğu da təəccüblü idi. Knyaza elə gəldi ki, Yevgeni Pavloviç narazıdır, əsəbiləşmişdir: özü də kinli-kinli, ədavətlə baxır, onun baxışında heç də bayaqkı ifadə yox idi.

– Yeri gəlmişkən, siz indi əzabkeşin yanınamı gedirsiniz?

– Hə... mən qorxuram, – dedi.

– Qorxmayın; yəqin, altı həftə yaşayacaqdır, hətta burada hələ halı yaxşılaşa da bilər. Lap yaxşısı budur ki, günü sabah onu buradan qovun getsin.

– Bəlkə, mən... dinib-danışmadığım, heç bir şey demədiyim üçün onu, doğrudan da, təhrik etdim; bəlkə, elə düşüncəyə ki, onun özünü vuracağına mən də şübhə edirəm? Siz necə düşünürsünüz, Yevgeni Pavloviç?

– Yox, yox. Siz həddən artıq rəhmdilsiniz ki, hələ ona qayğıkeşlik edirsiniz. Mən bu barədə eşitmişdim, lakin heç vaxt əyani olaraq görməmişdim ki, adam təriflənmək üçün, yaxud da acıqla, qəsdən özünü vurub öldürsün; onu tərifləmirlər deyə özünə əl qaldırsın. Başlıca olaraq bu cür açıqdan-açığa zəif adam mövcud olmasına inanmazdım! Amma siz, hər halda, sabah onu qovun getsin.

– Siz elə güman edirsiniz ki, o bir də özünü vuracaq?

– Yox, indi daha özünü vurmaz. Lakin siz bizim bu, evdə bəslənən Lasenerlərdən özünüzü qoruyun! Sizə təkrar edirəm, cinayət-karlıq bu istedadsız, səbirsiz və gözüac miskinlərin lap adi bir pənahgahıdır.

– Məgər bu, Lasenerdir?

– Amplua, ola bilsin, müxtəlifdir, amma mahiyyəti eynidir. Görərsiniz, bu cənab, əslində, yalnız “zarafat” xatirinə, bayaq özünün “izahat”ında bizim üçün necə oxuyurdusa, eyni ilə o cür on adamı birdən öldürə bilər. İndi onun bu sözləri məni yatmağa qoy-mayacaq.

– Siz, bəlkə də, həddən artıq təşvişə düşürsünüz.

– Siz təəccüblü adamsınız, knyaz; onun indi on adam öldürə biləcəyinə siz inanmırsınız?

– Mən sizə cavab verməyə qorxuram; bütün bunlar çox təəccüblüdür; lakin...

Yevgeni Pavloviç əsəbiləşərək sözünü bitirdi:

– Yaxşı, necə bilirsiniz, necə istəyirsiniz düşünün! Bir də ki, siz olduqca qoçaq adamsınız; ancaq özünüz on nəfərin sırasına düşməyəsiz.

Yevgeni Pavloviçə fikirli-fikirli baxan knyaz dedi:

– Çox güman ki, o heç kəsi öldürməz.

Yevgeni Pavloviç kinli-kinli güldü.

– Xudahafiz, vaxtdır! Siz fikir verdinizmi ki, o, öz “Tövbə”sinin surətini Aqlaya İvanovnaya vəsiyyət etdi?

– Hə, fikir verdim, özüm də... bu barədə düşünürəm.

– Məsələ də ondadır, on adam əhvalatı baş versə, – deyə Yevgeni Pavloviç yenə gülüb çıxdı.

Bir saatdan sonra saat dördə işləyəndə knyaz parka endi. O, evdə yatmaq istəmişdi, lakin ürəyi bərk döyündüyü üçün yata bilmədi. Bununla belə, evdə hər şey qaydaya salınmışdı, mümkün qədər sakitləşmişdi; naxoş yuxuya getmiş, müayinəyə gələn həkim demişdi ki, elə bir təhlükə-filan yoxdur. Lebedev, Kolya, Burdovski naxoşun otağında yatmışdılar ki, növbətçilik üçün bir-birini əvəz etsinlər; deməli ki, nigaran və narahat olmağa heç bir səbəb yox idi.

Lakin knyazın nigarançılığı dəqiqəbədəqiqə artırdı. O, parkda gəzib-dolaşır, fikri dağınıq halda ətrafına göz gəzdirdi; vağzalı qarşısındakı meydançaya çatanda heyrətləndi, ayaq saxlayıb səfəf düzülmiş boş skamyalarla orkestr üçün qoyulmuş püpitərlər gördü. Bu yer onu heyrətə salaraq nə üçünsə dəhşətli dərəcədə eybəcər göründü. O, dünən Yepançinlə birlikdə vağzala getdiyi yol ilə geri qayıdaraq, görüş yerinə – yaşıl skamyaya yanaşdı, orada oturdu, qəflətən bərkdən gülməyə başladı; buna görə də dərhal olduqca qəzəbləndi. O, yenə də qəmgin idi; bir yerə çıxıb getmək istəyirdi... Bilmirdi hara getsin. Onun başı üzərində, ağacda quş cəh-cəh vururdu, knyaz yarpaqların arasına göz gəzdirərək quşu axtardı; quş birdən pırıltı ilə ağacdan uçdu; elə bu dem nə üçünsə “isti günəş şüasında”kı haman “böcək” onun yadına düşdü; İppolit bu böcək barədə yazmışdı ki, “o da öz yerini tanıyır və ümumi məclisin iştirakçısıdır, təkcə o, atılmış bir məxluqdur”. Bu ifadə onu hələ bayaq heyrətə salmışdı; o, bunu indi xatırladı. Onun hafizəsində çoxdan unudulmuş bir xətirə canlanaraq, qəflətən birdəfəlik aydınlaşdı.

Bu əhvalat İsvaçədə, onun müalicə olunduğu birinci il, hətta ilk aylar baş vermişdi. O vaxt knyaz hələ lap xəstə idi, hətta əməlli-başlı danışa da bilmirdi, ondan nə tələb olunduğunu bəzən heç başa da düşmürdü. O, bir dəfə, aydın, günəşli havada dağa qalxıb, xeyli gəzindi, onun başında iztirablı, lakin heç cür təcəssüm və ifadə oluna bilməyən bir fikir dolaşdı. Onun gözü qarşısında ucalan parlaq səma, aşağıdakı göl, hər tərəfdə işıqlı və ucsuz-bucaqsız üfüqlər nəzərləri oxşayırdı. O, xeyli vaxt tamaşa edib əzab çəkirdi. Onun yadına düşdü ki, əllərini bu parlaq, ucsuz-bucaqsız maviliyə uzadıb ağlayırdı. Bütün bunlara qarşı büsbütün yabançı olması onun varlığını sarsıdırdı. Bitib-tükənmək bilməyən, onu çoxdan, həmişə, lap uşaqlıqdan cəlb edən və onun heç cür qovuşa bilmədiyi bu şənlik məclisi nə cür şeydir, nədir bu daimi böyük bayram şənliyi, hər səhər eynilə bu cür parlaq günəş doğur; hər səhər şələlədə göy qurşağı əmələ gəlir; hər axşam orada, uzaqlarda, üfüqlərdə ən uca, başıqarlı dağlar al-qırmızı alovlar içərisində alışıb-yanır; hər bir “xırda böcək, onun yanında, isti günəş şüasında vızıldayan balaca böcək bütün bu şənliyin iştirakçısıdır; öz yerini tanıyır, onu sevir və özünü xoşbəxt hesab edir”; hər bir ot cücərir və xoşbəxtidir! Hamısının da öz yolu var, hər şey öz yolunu tanıyır, nəğmə ilə çəkilib, nəğmə ilə gəlir; təkcə o heç bir şey bilmir, hər şeyə yad və atılmış məxluqdur, heyhat, o, əlbəttə, o zaman bu cür danışaraq öz sualını irəli sürə bilmirdi; o, lal-kar, dinməz-söyləməz əzab çəkirdi; lakin indi ona elə gəlirdi ki, bütün bunları, bütün bu sözləri o vaxt da deyirdi, həm də bu “böcəyi” İppolit onun özündən əxz etmişdir, onun o zamankı sözləri və göz yaşlarından əxz etmişdir. O, buna əmin idi, onun qəlbi nə üçünsə bu fikirdən döyünürdü...

Knyaz skamyada oturmuş halda yuxuya getdi, lakin onun təşvişi yuxuda da davam edirdi. Yuxuya gethagetdə xatırladı ki, İppolit on nəfər adam öldürəcək, bu ehtimalın mənasızlığına gülümsədi. Bütün ətrafda hər şey çox gözəl idi, dərin sükut hökm sürürdü; təkcə yarpaqların xışiltısı eşidilirdi; buna görə də bütün ətraf, sanki, daha sakit idi, tənhalıq, hicra guşə təsiri bağışlayırdı. O, bir xeyli yuxu gördü, hamısı da təşvişli yuxular idi; buna görə də hər dəqiqə diksinirdi. Nəhayət, onun yanına bir qadın gəldi; o, bu qadını tanıyırdı, tanıyır və bunun üçün iztirab çəkirdi; knyaz bu qadının adını hər zaman çəkib göstərə bilirdi – lakin təəccüblüdür – indi bu qadın sifətdən, elə bil, heç özünə bənzəmirdi, onun həmişə tanıdığı

çöhrə deyildi; ona görə də əzab çəkir və bunu yaxşı tanıdığı qadın hesab etmək istəmirdi. Bu qadının çöhrəsində o qədər peşmançılıq və dəhşət ifadəsi var idi ki, elə bil, o, müdhiş cinayətkar idi və indicə dəhşətli bir cinayətə yol vermişdi. Solğun yanağında göz yaşı titrəyirdi; qadın onu əli ilə çağıraraq, barmağını dodağına dayadı; sanki, xəbərdarlıq edirdi ki, onun arxasınca sakitcə gəlsin. Donub qaldı; bu qadını heç bir vəchlə, heç vaxt cinayətkar hesab etmək istəmirdi; lakin hiss edirdi ki, dərhal nə isə dəhşətli bir hadisə baş verəcək, onun həyatında ömürlük iz buraxan bir hadisə. Deyəsən, qadın ona elə buradaca, yaxında, parkda olan nəyi isə göstərmək istəyirdi. O, qadının arxasınca getmək üçün ayağa qalxdı, lakin birdən onun yanında kiminsə aydın, təravətli gülüşü eşidildi; kim isə əlini qəfildən onun ovcuna qoydu; knyaz bu əli tutdu, möhkəm sıxaraq oyandı. Onun qarşısında Aqlaya dayanıb şaqqıltı ilə gülürdü.

VIII

Aqlaya gülür, lakin həm də hiddətlənirdi.

Qız nifrət ifadə edən heyrətlə qışqırdı:

– Yatır! Siz yatırdınız!

Hələ özünə gəlməyən knyaz burnunun altında:

– Sizsiniz! – deyərək, qızı çətinliklə tanıya bildi. – Ah, hə! Bu görüşdür. Mən burada yatmışdım.

– Gördüm.

– Məni sizdən başqa oyadan olubmu? Burada sizdən başqa heç kəs olmayıb? Mən güman edirdim ki, burada... başqa bir qadın var idi...

– Burada başqa bir qadın var idi?!

Nəhayət, knyaz lap ayıldı. O, fikirli-fikirli dedi:

– Bu ancaq yuxu idi, təəccüblüdür ki, belə bir dəqiqədə bu cür yuxu gördüm... Əyləşin.

Knyaz Aqlayanın əlindən tutub skamyada əyləşdirdi, özü onun yanında oturub fikrə getdi. Aqlaya söhbətə başlamırdı, öz müsahibini nüfuzedicə nəzərlə süzürdü. Knyaz da ona baxırdı, lakin bəzən elə baxırdı ki, sanki, qızı heç qarşısında görmürdü. Aqlaya qızarırdı.

Knyaz diksindi:

– Hə, yadıma düşdü! İppolit özünü vurdu!

Aqlaya çox da təəccüb etməyərək soruşdu:

– Nə vaxt? Sizdə? – Qız qəflətən şənlənərək: – Bəs axı dünən axşam o, gərək ki, hələ sağ idi? Bütün bu əhvalatdan sonra siz burada necə yata bilirsiniz? – deyə qışqırdı.

– Axı o ölməyib, tapança açılmadı.

Aqlaya israr etdiyi üçün knyaz keçən gecə baş vermiş bütün əhvalatı dərhal və hətta bütün təfəsilatı ilə ətraflı surətdə danışmalı oldu. Knyaz danışdıqca qız dəqiqəbəşi onu tələsdirirdi, lakin özü fasiləsiz verdiyi suallarla onun sözünü kəsirdi; suallarının da hamısı mətləbə dəxli olmayan şeylər idi. Bununla belə, Yevgeni Pavloviçin dediyi sözləri böyük maraqla dinlədi, hətta bir neçə dəfə də təkrar etdirdi.

Aqlaya hər şeyi dinləyib, nəhayət, dedi:

– Di yaxşı, kifayətdir, tələsmək lazımdır, biz burada cəmi bir saat qala bilərik, saat səkkizədək, ona görə ki, saat səkkizdə mən mütləq evdə olmalıyam, çünki gərək mənim burada oturmağımı bilməsənlər; mən isə bir iş üçün gəlmişəm; sizə çox şey deməliyəm. Ancaq siz indi məni lap çaşdırırsınız. İppolit haqqında mən güman edirəm ki, onun tapançası elə bu cür də olmalı, açılmamalı idi, bu ona daha çox yaraşır. Lakin siz əminsinizmi ki, o, mütləq özünü vurmaq istəyirdi və burada hiylə-filan olmayıb?

– Heç bir hiylə.

– Bu, yəqin ki, belə olar. O elə bu cür də yazıb ki, siz onun “Tövbə”sini mənə gətirəsiniz? Bəs siz nə üçün gətirməyibsiz?

– Axı o ölməyib. Mən ondan soruşaram.

– Mütləq gətirin, soruşmaq heç lazım da deyil. Bu, yəqin, onun üçün çox xoş olar, İppolit, ola bilsin, özünü o məqsədlə vurmaq istəyirmiş ki, mən onun tövbə və etirafını sonra oxuyum. Lütf edin, Lev Nikolayeviç, sizdən xahiş edirəm, mənim sözlərimə gülməyəsiniz, ona görə ki, yəqin, bu elə bu cür də ola bilər.

– Mən gülmürəm, özüm də əminəm ki, qismən bu elə lap bu cür də ola bilər.

Aqlaya birdən son dərəcə təəccüb etdi:

– Əminsiniz? Məgər siz də belə düşünürsünüz?

Aqlaya cəld soruşur, tələsə-tələsə danışdı, lakin, elə bil, bəzən çaşır, çox vaxt fikrini tamamlamırdı; dəqiqəbəşi nə barədə isə xəbər - darlıq etməyə tələsirdi; ümumiyyətlə, qız fəvqəladə təşviş keçirir,

çox cəsarətlə, bir növ, ötkəm baxırdı, lakin, ola bilsin, bir az qorxurdu da. Qız çox adi, sadə don geymişdi, bu geyim ona olduqca yaraşırdı. Aqlaya tez-tez diksinir, qızarırdı, özü də skamyanın ucunda oturmuşdu. Knyazın bu fikri təsdiq etməsi; İppolitin özünü, guya, Aqlayanın onun “Tövbə”sini oxuması üçün vurmaq istəməsi qızı olduqca təəccübləndirmişdi.

Knyaz belə izah etdi:

– Əlbəttə, o istəyirdi ki, sizdən başqa, bizim də hamımız onu tərifləyək...

– Necə yəni tərifləyək?

– Yəni, bu... sizə necə deyim? Bunu demək çox çətindir. Ancaq o, yəqin, istəyirdi ki, hamı onu dövrəyə alıb desin: onu olduqca sevir və ona hörmət edirlər, güman etmişdi ki, hamı ondan özünü öldürməməsini xahiş edəcəkdir. Çox mümkündür ki, o, hamıdan artıq sizi nəzərdə tuturdu; ona görə ki, bəlkə, sizi nəzərdə tutmuş olduğunu heç özü də bilməyə-bilməyə belə bir dəqiqədə sizi xatırladı...

– Mən bunu heç başa düşmürəm: nəzərdə tuturdu, nəzərdə tutduğunu da bilmirdi. Bununla belə, mən, deyəsən, başa düşürəm: siz onu bilirsinizmi ki, özüm hələ həтта on üç yaşında balaca qız olanda təqribən otuz dəfə özümü zəhərləmək fikrinə düşmüşdüm; həm də bütün bunları məktubda ata-anama yazmaq istəyirdim, fikirləşirdim ki, mən tabutda uzanacağam, hamı mənə baxıb göz yaşı axıdacaq, özlərini də mənimlə amansız rəftar etməkdə günahlandıracaqlar... – Aqlaya qaşlarını çatıb, cəld əlavə etdi: – Siz yenə niyə gülümsəyirsiniz, bəs siz özünüz tək oturub xəyala dalanda nə düşünürsünüz? Bəlkə, özünüzü feldmarşal təsəvvür edirsiniz, düşünürsünüz ki, Napoleonu məğlub edibsiniz.

Knyaz güldü:

– Di görürsünüzmü, sədaqət haqqı, mən bu barədə düşünürəm, xüsusilə yuxuya gedəndə; ancaq mən Napoleonu deyil, daim avstriyalıları darmadağın edirəm.

– Mən sizinlə heç də zarafat etmək istəmirəm, Lev Nikolaiç, İppolitlə özüm görüşürəm; sizdən xahiş edirəm, ona xəbərdarlıq edin. Sizin tərəfinizdən isə, güman edirəm ki, bütün bunlar heç də yaxşı hərəkət deyil, ona görə ki, siz İppoliti məzəmmət edirsiniz, bu cür münasibətlə insan qəlbi haqqında hökm vermək olduqca qaba

hərəkətdir. Siz zərif qəlbli insan deyilsiniz: yalnız həqiqəti etiraf edirsiniz, deməli, ədalətsizlik edirsiniz.

Knyaz fikrə daldı.

– Mənə belə gəlir ki, siz mənim haqqımda ədalətsizlik edirsiniz, – dedi, – axı onun bu cür düşünməsində mən heç bir pis cəhət görmürəm; ona görə ki, hamı bu cür düşünməyə meyil göstərir: bir də ki, ola bilsin, o heç də düşünmür, ancaq bunu istəyirdi... o, adamlarla son dəfə görüşmək, onların hörmət və məhəbbətini qazanmaq istəyirdi; axı bu ki, çox yaxşı hissdır, amma burada hər şey nə isə ayrı cür oldu; naxoşluq və bir də yenə nə isə mane oldu! Bundan başqa da, bir para adamda hər şey həmişə yaxşı baş tutur, ayrı bir qismində isə kəlləmayallaq olur...

Aqlaya dedi:

– Siz bunu, yəqin, özünüz haqqında əlavə etdiniz, eləmi?

Sualda heç bir kinli sevinc nidası duymayan knyaz cavab verdi:

– Hə, özüm haqqında.

– Lakin mən sizin yerinizə olsaydım, hər halda, heç yata bilməzdim; deməli, siz harada özünüzə yer etsəniz, elə oradaca yatırınız; bu, sizin tərəfinizdən heç də yaxşı deyil.

– Axı mən bütün gecəni yatmamışam, sonra da gəzib-dolaşdım, musiqi yerinə getdim...

– Nə musiqi?

– Dünən musiqi çalınan yerə, sonra buraya gəldim, oturdum, fikirləşib, fikirləşib yuxuya getdim.

– Hə, belə söylə, demək, belə olub? Bu, məsələni sizin xeyrinizə dəyişir... Bəs siz musiqi yerinə nə üçün getmişdiniz?

– Bilmirəm, elə-belə...

– Yaxşı, yaxşı, sonra; siz daim mənim sözümlü kəsirsiniz; əşi, sizin musiqi çalınan yerə getməyinizin mənə nə dəxli? Sizin yuxuda gördüyünüz qadın kim idi?

– Bu... Həmin... siz onu görübsünüz...

– Başa düşürəm, lap yaxşı başa düşürəm. Siz onu olduqca... Onu yuxuda nə cür gördünüz, görkəmi necə idi? – Aqlaya dilxor olub birdən kəskin tərzdə, hiddətlə dedi: – Əşi, bir də ki, heç bilmək də istəmirəm. Siz mənim sözümlü kəsməyin...

Aqlaya cürətini toplaymış kimi, yaxud da qanını qaraldan fikirləri dağıtmağa səy edərək bir az gözlədi.

– Sizi buraya çağırduğım bütün məsələ bundan ibarətdir: sizə təklif etmək istəyirəm ki, mənim dostum olasınız. Siz birdən mənə niyə elə baxdınız? – deyə qız qeyzlə əlavə etdi.

Knyaz Aqlayanın yenə də bərk qızardığını görüb bu dəqiqə ona, doğrudan da, çox diqqətlə, nüfuzedici nəzərlə baxırdı. Bu cür hallarda Aqlaya nə qədər çox qızarırdısa, sanki, özünə qarşı daha artıq qəzəblənirdi; bu isə, görünür, onun parlayan gözlərindən oxunurdu; Aqlaya, adətən, bir dəqiqə sonra danışdığı adam günahkar olsa da, olmasa da, qəzəblənib acığını ondan alır, onunla savaşımağa başlayırdı. Öz ürkəkliyini və utancaqlığını hiss edən Aqlaya, adətən, söhbətə az girir, o biri bacılarına nisbətən daha az danışdı, bəzən hətta həddən artıq dinməz olurdu. Xüsusilə bu cür incə məsələlər qarşıya çıxarkən mütləq danışmaq lazım olanda, söhbətə fəvqəladə təşəxxüslə və sanki, nə isə meydan oxuya-oxuya başlayırdı. Aqlaya nə vaxt qızarmağa başladığını, yaxud qızarmaq istədiyini həmişə irəlicədən duyurdu.

Qız knyaza təşəxxüslə baxdı:

– Siz, bəlkə, təklifi qəbul etmək istəmirsiniz?

Knyaz utandı:

– Yox, canım, istəyirəm, lakin bu, qətiyyən lazım deyil... yəni mən heç düşünməyirdim ki, bu cür bir təklif irəli sürmək lazımdır.

– Bəs siz nə düşünürdünüz? Sizi buraya nə üçün çağırırdım? Sizin fikrinizdən nə keçir? Bir də ki, evdə mənə hamı balaca sarsaq qız hesab etdiyi kimi, bəlkə, siz də mənə balaca sarsaq qız hesab edirsiniz?

– Sizi sarsaq qız hesab etmələrini mən bilmirdim, mən... mən belə hesab etmirəm.

– Hesab etmirsiniz? Çox ağıllı hərəkət edirsiniz. Xüsusilə ağıllı fikir söyləyirsiniz.

Knyaz sözünə davam etdi:

– Məncə, siz hətta, bəlkə də, bəzən çox ağıllı olursunuz, siz bayaq qəfildən çox ağıllı bir söz dediniz. Siz mənim İppolit haqqındakı şübhəm barədə belə dediniz: “Burada yalnız quru həqiqət var, deməli, ədalətsizlik edirsiniz”. Mən bunu yadımda saxlayıb götür-qoy edəcəyəm.

Aqlaya çox məmnun olub birdən qızardı. Bütün bu dəyişikliklər onun çöhrəsində fəvqəladə açıq və qeyri-adi bir sürətlə təzahür edirdi. Knyaz da sevinərək, ona baxa-baxa sevincdən hətta güldü.

Aqlaya yenə sözə başladı:

– Di qulaq asın, bütün bunları sizə söyləmək üçün mən sizi çox gözləmişəm; siz mənə oradan həmin məktubu yazdığınız vaxtdan bəri, hətta bundan da qabaq gözləyirdim... Bunun yarısını siz mən-dən dünən eşidibsiniz: mən sizi ən namuslu və ən doğruçu, hamıdan namuslu və hamıdan vicdanlı adam hesab edirəm; hərgah sizin haqqınızda ağıl sarıdan naqisliyi var deyirlərsə... yəni deyirlərsə ki, siz bəzən şüur cəhətdən xəstələnirsiniz, bu, əslində, ədalətsizlik-dir; mən belə qət edərək, mübahisə eləyirdim; ona görə ki, siz, doğrudan da, şüur sarıdan xəstə olsanız da (siz, əlbəttə ki, buna görə qəzəblənməzsiniz, mən yüksək mərhələdən danışırım), bunun əvəzində sizin əsas zəka və şüurunuz onların hamısının ağıl və zəka-sından yaxşıdır, hətta o dərəcədə ki, bunu onlar heç yuxuda da görməyiblər; ona görə ki, iki cür ağıl və şüur var: ən mühüm və qeyri-mühüm. Elədirmi? Axı belədir!

Knyaz böyük çətinliklə dedi:

– Bəlkə də, elədir. – Onun qəlbi dəhşətlə çırpınır, döyünürdü.

Aqlaya qürurla sözüənə davam etdi:

– Bilirdim ki, başa düşəcəksiniz. Knyaz Ş. ilə Yevgeni Pavliç bu iki şüur haqqında heç bir şey başa düşməzlər, Aleksandra da həm-çinin, amma təsəvvür edin ki, maman başa düşdü.

– Siz Lizaveta Prokofyevnaya çox oxşayırsınız.

Aqlaya heyrət etdi:

– Necə yəni? Doğrudanmı?

– Vallah, belədir.

Aqlaya fikirləşərək dedi:

– Mən sizə təşəkkür edirəm, mamana oxşamağıma mən çox şadam.

Verdiyi sualın sadələvhlüyünü qətiyyəən hiss etməyən Aqlaya əlavə etdi:

– Deməli, siz ona çox hörmət edirsiniz?

– Olduqca, olduqca, həm də bunu sizin belə açıq-aydın başa düşməyinizə mən çox şadam.

– Mən də şadam, ona görə ki, bəzən onu... necə lağa qoyduq-larını görmüşəm. Lakin əsas məsələyə qulaq asın: xeyli düşünən-dən sonra, nəhayət, sizi intixab etmişəm. Mən istəmirəm ki, evdə məni lağa qoyub gülsünlər; istəmirəm ki, məni balaca sarsaq qız

hesab etsinlər; istəmirəm ki, mənə öcəşsinlər... Mən bunların hamısını başa düşüb, Yevgeni Pavloviçin təklifini qəti olaraq rədd etdim, ona görə ki, istəmirəm ki, məni fasiləsiz olaraq ərə versinlər! Mən istəyirəm... mən istəyirəm... belə, mən evdən qaçmaq istəyirəm, mən bu iş üçün sizi seçmişəm ki, mənə kömək edəsiniz.

Knyaz qışqırdı:

– Evdən qaçmaq!

Aqlaya bərk qəzəbləndi, qızıqıb qəflətən qışqırdı:

– Hə, hə, hə, evdən qaçmaq! Mən istəmirəm, istəmirəm ki, orada daim məni qızarmağa məcbur etsinlər. Mən nə onların qarşısında qızarmaq istəyirəm, nə knyaz Ş.-nin, nə də Yevgeni Pavloviçin, heç kəsin qarşısında, ona görə də sizi müəyyən etmişəm. Mən sizinlə hər şey barədə, hər şey haqqında, hətta ürəyim istəyəndə ən əsas məsələ haqqında danışmaq istəyirəm; siz də öz tərəfinizdən, məndən heç bir şeyi gizlətməməlisiniz. Mən heç olmazsa bir nəfərlə hər şey barədə özümlə danışan kimi danışmaq istəyirəm. Onlar birdən belə danışmağa başladılar ki, guya, mən sizi gözləyirəm və mən sizi sevirəm. Bu hələ siz gəlməmişdən qabaq olmuşdu, mən isə məktubu onlara göstərmirdim; indi isə hamısı danışır. Mən istəyirəm, cəsəətli olum və heç bir şeydən qorxmayım. Mən onların rəqs salonlarına getmək istəmirəm, fayda vermək istəyirəm. Çoxdan çıxıb getmək istəyirdim, iyirmi ildir onların evində qapanıb qalmışam, özləri də məni daim ərə verirlər. Hələ on dörd yaşında ikən sarsaq olsam da, qaçmaq fikrinə düşmüşdüm. İndi isə mən hər şeyi götür-qoy etmişəm, özüm də xarici ölkə barədə məlumat öyrənmək üçün sizi gözləyirdim. Bir dənə də qotik üslubda olan kilsə görməmişəm, Romaya getmək istəyirəm, alimlərin bütün kabinetlərinə baxmaq istəyirəm. Parisdə oxumaq, təhsil almaq istəyirəm; bütün son il ərzində hazırlaşır, oxuyurdum, özüm də bir xeyli kitab oxumuşam; qadağan olunmuş kitabların hamısını oxumuşam. Aleksandra ilə Adelaida bütün kitabları oxuyurlar, onlara olar, amma mənə hamısını vermirlər, mənə nəzarət edirlər, göz qoyurlar. Bacılarımla savaşımaq istəmirəm, lakin anamla atama çoxdan demişəm ki, öz ictimai vəziyyətimi bütünlüklə dəyişmək istəyirəm. Mən tərbiyə işi ilə məşğul olmağı qət etmişəm, sizə ümid bağlamışam, ona görə ki, deyirdiniz, uşaqları sevirsiniz. Biz tərbiyə ilə birlikdə məşğul ola bilərik, indi də olmasa, gələcəkdə məşğul olarıq? Biz

birlikdə fayda verəcəyik; general qızı olmaq istəmirəm... Deyin görüm, siz çoxmu bilikli adamsınız?

– Qətiyyəyən yox.

– Təəssüf, amma mən elə düşünürdüm ki... bəs bunu necə düşünürdüm? Siz, hər halda, mənə rəhbərlik edəcəksiniz, ona görə ki, mən sizi intixab etmişəm.

– Bu, mənasız işdir, Aqlaya İvanovna.

Aqlaya:

– Evdən qaçmaq istəyirəm, qaçmaq istəyirəm! – deyər qışqırdı; onun gözləri yenə parladı; – hərgah razılıq verməsəniz, onda Qavrila Ardalionoviçə ərə gedəcəyəm. İstəmirəm ki, məni evdə alçaq bir qadın hesab edib, Allah bilir, nəyə görə isə ittiham etsinlər.

Knyaz az qala yerindən dik atılacaqdı:

– Sizin aqlınız başınızdadırımı? Sizi nədə ittiham edirlər, kim ittiham edir?

– Evdə hamı: anam, bacılarım, atam, knyaz Ş., hətta sizin xəbis Kolyaniz! Açıq-aydın deməsələr də, bu cür düşünürlər. Bunu onların gözünün içinə dedim, anama, atama da dedim. Maman bütün gün naxoş idi, ertəsi gün isə Aleksandra və atam mənə dedilər ki, yalan danışmağımı və nə cür sözlər dediyimi özüm başa düşürəm. Mən isə elə oradaca onlara qəti olaraq, kəskinliklə dedim ki, mən artıq hər şeyi, hər bir sözü başa düşürəm, daha balaca deyiləm; hər şeyi bilmək üçün hələ iki il bundan əvvəl Pol de-Kokun iki romanını qəsdən oxumuşam. Maman bunu eşidəndə az qala bayılacaqdı.

Knyazın aqlına qəflətən qəribə bir fikir gəldi. O, Aqlaya nüfuz edici nəzərlə baxıb gülümsədi.

Knyaz hətta inana bilmirdi ki, onun qarşısında əyləşən Qavrila Ardalionoviçin məktubunu ona bir zaman böyük təşəxxüs və qürurla oxuyan həmin lovğa və iddialı qızıdır. Belə lovğa, tündməzac və dilbər qızda bu cür uşaq xasiyyətinin haradan əmələ gəldiyini knyaz başa düşə bilmirdi. Bəlkə, bütün sözlərini indinin özündə də, həqiqətən, başa düşməyən uşaqdır.

Knyaz soruşdu:

– Siz həmişə evdəmi yaşayıbsınız, Aqlaya İvanovna? Demək istəyirəm ki, siz heç yerə getməyibsinizmi, hər hansı bir məktəbə gedibsinizmi, institutda oxuyubsunuzmu?

– Heç vaxt heç bir yerə getməmişəm; şüşəyə salınıb bağlanmış kimi həmişə evdə oturmuşam; şüşədən də birbaşa ərə gedəcəyəm; siz niyə yenə gülümsəyirsiniz? – Aqlaya qəzəblə qaşlarını çatıb əlavə etdi: – Görürəm, deyəsən, siz də mənə lağ edirsiniz, onların tərəfini saxlayırsınız: məni acıqlandırmayın, nə hala düşmüş olduğumu onsuz da bilmirəm... əminəm ki, buraya tam bir inamla gəlibsiniz, əminsiniz ki, sizə vurulmuşam və sizi buraya görüş üçün çağırmışam, – deyərək Aqlaya əsəbi halda sözünü bitirdi.

Knyaz sadələvhlik edib ağzından söz qaçırdı:

– Mən, doğrudan da, dünən bundan qorxurdum (o lap özünü itirmişdi) – lakin bu gün mən əminəm ki, siz...

– Necə!? – Aqlaya qışqırdı, onun alt dodağı birdən titrədi. – Siz qorxurdunuz ki, mən... siz cəsarət edib belə düşünürsünüz ki, mən... İlahi! Siz, yəqin, şübhələnidiniz ki, mən sizi buraya tora salmaq üçün çağırmışam; çağırmışam ki, bizi burada birlikdə gör-sünlər və sizi mənə evlənməyə məcbur etsinlər...

– Aqlaya İvanovna! Sizin insafınız necə qəbul edir? Sizin təmiz, məsum qəlbinizdə bu cür çirkin fikir nə cür yarana bilmişdir? Mərc çəkişərəm ki, siz özünüz sözlərinizin bir kəlməsinə də inanmırsınız... nə danışdığınızı özünüz də bilmirsiniz!

Aqlaya inadla başını aşağı salıb oturmuşdu; elə bil ki, dediği sözlərdən özü də qorxmışdu.

Qız burnunun altında dedi:

– Mənim üçün heç də ayıb deyil; siz haradan bilirsiniz ki, mənim qəlbim məsumdur? Siz o vaxt mənə nə cəsarətlə aşiqanə məktub yazmışdınız?

– Aşiqanə məktub? Mənim məktubum aşiqanə idi?! Bu, ən dərin hörmət ifadə olunan məktubdur; bu məktub mənim həyatımın ən ağır dəqiqəsində qəlbimdən axıb gələn duyğuların təzahürü idi! Mən o vaxt sizi işıq kimi xatırlamışdım... mən...

Aqlaya qəflətən onun sözünü kəsərək:

– Yaxşı, – dedi, – yaxşı, – lakin bu dəfə onun səsinə o cür deyil, tamamilə başqa bir ahəng var idi; o, tamamilə peşman olmuş, özü də, az qala qorxmışdu; qız hələ də knyazın üzünə baxmamağa cəhd edərək, hətta ona tərəf əyildi; hirsələnməməyi ondan daha inandırıcı surətdə xahiş etmək üçün əlilə onun çiyinə toxunmaq istəyirdi; Aqlaya son dərəcə xəcalət çəkə-çəkə əlavə etdi: – Yaxşı,

mən hiss edirəm ki, çox sarsaq bir ifadə işlətdim. Mən bunu elə-belə... sizi sınamaq üçün dedim. Elə hesab edin ki, bu cür söz heç deyilməyib. Hərgah sizi təhqir etdimisə, bağışlayın. Üzümə dik baxmayın, xahiş edirəm, üzünüzü yana çevirin. Siz dediniz ki, bu çox çirkin fikirdir; sizi sancmaq üçün qəsdən dedim. Bəzən mən demək istədiyim şeydən özüm də qorxuram, birdən-birə də deyirəm. Siz bu saat dediniz ki, bu məktubu həyatınızın ən ağır dəqiqəsində yazıbsınız... Bunun hansı dəqiqə olduğunu bilirəm, – deyə Aqlaya yenə yerə baxa-baxa yavaşdan əlavə etdi.

– Heyhat, siz hər şeyi bilmiş olsaydınız!

Qız yeni bir həyəcanla qışqırdı:

– Mən hər şeyi bilirəm! Siz o zaman birlikdə qaçmış olduğunuz həmin əclaf qadınla tam bir ay müddətində bir mənildə yaşayırdınız...

Aqlaya bu sözləri deyəndə bu dəfə qızarmadı, rəngi qaçdı; sanki, özünü unudaraq birdən yerindən qalxdı, lakin dərhal özünə gəlib oturdu, onun qəşəng dodağı hələ xeyli titrədi. Sükut bir dəqiqəyə qədər davam etdi. Qızın bu gözlənilməz hərəkətindən son dərəcə heyrətlənən knyaz bunu nəylə izah etmək lazım olduğunu bilmirdi. Aqlaya birdən kəskin cavab verdi:

– Mən sizi qətiyyənlə sevmirəm.

Knyaz cavab vermədi; yenə bir dəqiqə susdular.

Aqlaya tələsik, lakin başını daha da aşağı əyərək lap yavaşdan dedi:

– Mən Qavrila Ardalionoviçi sevirəm...

Knyaz da az qala pıçıltı ilə dedi:

– Bu doğru deyil.

– Demək, yalan danışırım? Bu doğrudur; üç gün bundan əvvəl həmin bu skamyanın üstündə ona söz vermişəm.

Knyaz qorxaraq bir anlığa fikrə getdi. O, qətiyyətlə təkrar etdi:

– Bu doğru deyil, siz bütün bunları uydurursunuz.

– Təəccüblü dərəcədə nəzakətlisiniz. Bunu bilin ki, o islah olunub; o, mənə canından artıq sevir. O, mənə canından artıq sevdiyini ancaq sübuta yetirmək üçün mənim qarşımda öz əlini yandırdı.

– Öz əlini yandırdı?

– Hə, öz əlini! İstəyirsiniz inanın, istəyirsiniz yox – mənim üçün fərqi yoxdur.

Knyaz yenə dinmədi. Aqlayanın sözlərində zarafat əlaməti yox idi; o qəzəblənirdi.

– Yaxşı, hərəgah bu əhvalat burada baş veribsə, demək, o, buraya özü ilə şam gətirmişdi? Ayrı cür mən təsəvvür edə bilmirəm...

– Hə... şam. Burada ağılasıqmaz nə varmış?

– Bütöv şam, yoxsa şamdanda?

– Əşi, hə... yox... yarım şam... şam qalığı... bütöv şam – fərqi yoxdur, əl çəkin!.. Hərəgah bilmək istəyirsinizsə, kibrit də gətirmişdi. Şamı yandırıb, barmağını yarım saat şamın üzərində saxladı, məgər bu, mümkün olan şey deyil?

– Mən onu dünən görmüşəm, barmaqları sağ-salamatdır.

Aqlaya birdən lap uşaq kimi güldü.

Qız qəflətən tam uşaq etimadı ilə dodaqlarında hələ də titrəyən gülüşlə knyaza tərəf döndü:

– Bilirsinizmi, mən bu saat nə üçün yalan danışdım? Ona görə ki, yalan danışanda hərəgah heç də adi olmayan bir şeyi, eksentrik bir şeyi, belə, bilirsinizmi, həddən artıq nadir, yaxud hətta heç mövcud olmayan bir şey əlavə etsən, onda yalan daha inandırıcı olur. Mən bunu hiss etmişəm. Amma mənim yalanım pis oldu, ona görə ki, bacarmadım...

Aqlaya, sanki, özünə gələrək birdən yenə qaşqabağını tökdü. Qız knyaza ciddi və hətta qəmli-qəmli baxıb dedi:

– Hərəgah o vaxt, hərəgah o vaxt sizə “yoxsul rıtsar” haqqında oxumuşdumsa, onda mən bununla... sizi bir əhvalatla əlaqədar olaraq tərifləmək istəmişdim; lakin sizin bu hərəkətinizə görə elə oradaca sizi rüsvay etmək istəyərək, sizə göstərmək istəyirdim ki, mən hər şeyi bilirəm...

– Aqlaya, siz mənə qarşı... bu saat haqqında çox kəskin fikir söylədiyiniz o bədbəxt qadına qarşı da hədsiz dərəcədə ədalətsizlik edirsiniz.

– Hər şeyi, hər şeyi bildiyim üçün elə dedim! Sizin yarım il bundan əvvəl hamının yanında bu qadına evlənməyi necə təklif etdiyinizi mən bilirəm. Sözümlü kəsməyin, siz görürsünüz ki, mən kommentarilərsiz danışırım. Bundan sonra o qadın Roqojinlə qaçdı; sonra siz o qadınla hansı kənddə isə, yaxud da şəhərdə yaşadınız, qadın sizin yanınızdan kiminsə yanına köçdü. (Aqlaya qıpqırmızı oldu.) Sonra o, yenə Roqojinin yanına qayıtdı; Roqojin isə onu şey kimi sevir... dəli kimi. Sonra siz, olduqca ağıllı bir adam, indi qadının Peterburqa qayıtmış olduğunu bilən kimi onun dalınca

buraya buyurubsunuz. Dünən axşam siz onu müdafiə etmək üçün döşünüzü qabağa verdiniz, indi isə onu yuxuda görürdünüz... Görürsünüzmü ki, mən hər şeyi bilirəm; axı siz buraya onun üçün, onun üçün gəlibsiniz?

Knyaz başını qəmli-qəmli və fikirli halda əyib:

– Hə, onun üçün, – deyə yavaşdan cavab verdi; Aqlayanın ona nə cür odlu nəzərlə baxdığından knyazın xəbəri yox idi, – onun üçün; ancaq bilmək istəyirdim ki... Mən onun Roqojinlə xoşbəxt ola biləcəyinə inanmıram, baxmayaraq ki... sözün qıyası, mən burada onun üçün nə edə biləcəyimi və nə köməklik göstərəcəyimi bilmirəm, lakin gəlmişəm!

Knyaz diksinib Aqlayaya baxdı; Aqlaya onu nifrət və ədavətlə dinləyirdi.

Qız, nəhayət, dedi:

– Nə üçün gəldiyinizi bilmirsinizsə, demək ki, sevirsiniz, çox bərk vurulubsunuz.

Knyaz:

– Yox, – deyə cavab verdi, – yox, sevmirəm. Heyhat, mən onunla keçirdiyim həmin vaxtı necə dəhşətlə xatırladığımı hərgah siz bilsəydiniz!

Bu sözləri deyəndə hətta onun bütün bədəni ürpeşdi.

Aqlaya dedi:

– Hər şeyi söyləyin.

– Burada sizin dinləyə bilməyəcəyiniz heç elə bir şey yoxdur. Bütün bunları mən nə üçün məhz sizə, təkcə sizə söyləmək istəyirdim – bunu bilmirəm; bəlkə də, ona görə ki, mən sizi həqiqətdə çox sevirdim. Bu bədbəxt qadın tamamilə əmindir ki, dünyada ən əxlaqsız, ən bədnam olmuş bir məxluqdur. Yox, siz onu rüsvay etməyin, ona daş atmayın. O heç də layiq olmadığı, əsli olmayan rüsvayçılığı bihədə yerə etiraf edərək özünə əzab vermişdir! Axı onun günahı nədir, aman Allah! Bu qadın dəqiqəbaşı haldan çıxıb qışqırır ki, mənim heç bir təqsirim yoxdur, mən, deyir, adamların qurbanı olmuşam, əxlaqsız və cinayətkar bir adamın qurbanı olmuşam; lakin o, sizə hər nə desə, bunu bilin ki, hər kəsdən əvvəl o özü-özünə inanmır; əksinə, o bütün vicdanı, varlığı ilə inanır ki, o... özü günahkardır. Mən bu zülməti dağıtmaq istəyəndə o qadın elə iztirablara məruz qalırdı ki, ona baxanda qəlbim parçalanırdı; nə qədər ki, bu

dəhşətli vaxtı unutmamışam, qəlbimin yarası da sağalmayacaq. Elə bil, mənim qəlbimi həmişəlik yaralayblar. Bilirsinizmi, o, mənim yanımdan nə üçün qaçmışdı? Məhz ona görə ki, rəzil qadın olmasını ancaq mənə sübut etmək istəmişdi. Lakin burada hər şeydən dəhşətli bu cəhətdir ki, ola bilsin, o qadın bunu ancaq mənə sübut etmək istədiyini heç özü də bilmirdi; ona görə qaçır ki, o, mütləq rüsvayçı bir iş görməyə daxilən ehtiyac duyurdu, ona görə ki, elə oradaca özü-özünə demək istəyirdi: “Bax, sən yeni bir rüsvayçılıq etdin, deməli, sən alçaqsan, nacinssən!” Heyhat, siz, bəlkə də, bunu başa düşmürsünüz, Aqlaya! Siz onu bilirsinizmi ki, bu qadın bədnamlığı belə fasiləsiz surətdə boynuna almaqla nə isə dəhşətli, qeyri-təbii bir nəşə duyur, sanki, kimdənsə qisas alır. Mən bəzən onu elə bir dərəcəyə çatdırırdım ki, o, elə bil, ətrafında yenə işıq görürdü; lakin dərhal yenə hiddətlənərək, o dərəcəyə çatırdı ki, kədərlənib mənim özümü günahlandırır, elə düşünürdü ki, mən özümü ondan yüksək hesab edirəm, halbuki bu, mənim heç ağıma da gəlmirdi, mənim ona evlənmək təklifimin cavabında, nəhayət, özü də, gözümün içinə dedi ki, o nə bir adamdan təkəbbürlü şəfqət duyğusu tələb edir, nə kömək, nə də “öz səviyyəsinə yüksəltməyi”. Siz onu dünən gördünüz, siz doğrudanmı elə güman edirsiniz ki, bu cəmiyyətdə o, özünü xoşbəxt hesab edir, bu, onun cəmiyyətidir? Siz bilmirsiniz, o necə inkişaf etmiş qadındır, o nələri dərk edə bilər; o məni bəzən hətta heyrətləndirirdi!

– Siz orada da ona elə bu cür... öyüd-nəsihət verirdiniz?

Sualın ahəngini duymayan knyaz fikirli-fikirli sözlünə davam etdi.

– Yox, yox, mən, demək olar, daim susurdum. Mən çox vaxt danışmaq istəyirdim, lakin mən, doğrusu, heç bilmirdim nə deyim. Bilirsinizmi, bəzi hallarda heç danışmamaq daha yaxşıdır. Heyhat, mən o qadını sevirdim: hədsiz sevirdim... lakin sonra... sonra... sonra o, hər şeyi başa düşdü...

– Nəyi başa düşdü?

– Başa düşdü ki, mənim ona ancaq yazığım gəlir, bunu başa düşdü ki, mən... daha onu sevmirəm.

– Siz nədən bilirsiniz, bəlkə, o qadın, doğrudan da, qoşulub getdiyi həmin... mülkədarı sevmişdir?

– Yox, mən hər şeyi bilirəm; Nastasiya Filippovna onu ancaq ələ salırdı.

– Bəs sizi heç vaxt ələ salmırdı?

– Y-yox. O qəzəblənib, mənə lağ edirdi; o zaman Nastasiya Filippovna məni dəhşətli surətdə məzəmmət edirdi, qəzəb və hiddətdən özü də əzab çəkirdi! Lakin... sonra... ah, xatırlatmayın, bunu mənə xatırlatmayın!

Knyaz əllərini üzünə tutdu.

– Onu bilirsinizmi ki, Nastasiya Filippovna mənə hər gün məktub yazır?

Knyaz təşvişlə qışqırdı:

– Demək, bu doğrudur! Eşitmişəm, lakin hələ də buna inanmaq istəmirdim.

Aqlaya qorxuya düşüb soruşdu:

– Kimdən eşidibsiniz?

– Mənə dünən Roqojin dedi, lakin çox da aydın söyləmədi.

– Dünən! Dünən səhər? Dünən nə vaxt? Musiqidən qabaq, yoxsa sonra?

– Sonra, axşam, saat on ikiyə işləyəndə.

– Hə-ə, əgər Roqojin deyibsə... Siz bilirsinizmi, bu məktublarda Nastasiya Filippovna mənə nə yazır?

– Mən heç bir şeyə təəccüb etmirəm; o qadın divanədir.

– Budur o məktublar (Aqlaya cibindən üç paketdə üç məktub çıxarıb knyazın qarşısına atdı). Düz bir həftədir ki, o, mənə yalvarır, məni dilə tutur, təhrik edir ki, mən sizə ərə gedim. Nastasiya Filippovna... hə də, o qadın divanə olsa da, ağıllı qadındır, doğru deyirsiniz, o, məndən çox-çox ağıllıdır... o mənə yazır ki, mənə vurulmuşdur, hər gün uzaqdan da olsa məni görməyə fürsət axtarır. O yazır ki, siz məni sevirsiniz, guya, bunu bilir, bunu çoxdan hiss etmişdir, orada onunla mənim bəmədə danışırınsınız. O sizi xoşbəxt görmək istəyir; o əmindir ki, siz ancaq mənimlə xoşbəxt olarsınız... O çox əcaib yazır... təəccüblü yazır... Mən məktubları heç kəsə göstərməmişəm, mən sizi gözləyirdim; siz bilirsinizmi, bu nə deməkdir? Heç bir şey başa düşmürsünüz?

Knyaz burnunun altında:

– Bu divanəlikdir; bu, onun ağılsızlığını sübut edir, – dedi, onun dodaqları əsirdi.

– Olmaya, siz ağlayırsınız?

Knyaz onun üzünə baxdı:

– Yox, Aqlaya, yox, mən ağlamıram.

– İndi mən nə etməliyəm? Siz mənə nə məsləhət görərdiniz? Axı mən bu məktubları ala bilmərəm!

Knyaz qışqırdı:

– Amandır, ondan əl çəkin, sizə yalvarıram! Bu zülmət içərisində siz nə edəcəksiniz; mən var qüvvəmlə çalışar, səy edərəm ki, o daha sizə məktub yazmasın.

Aqlaya qışqırdı:

– Hərgah belədirsə, onda siz daşqəblisiniz! Məgər siz görmürsünüzmü ki, o, mənə vurulmayıb, sizi sevir, yalnız sizi sevir! Necə olub ki, siz o qadının xasiyyətində hər şeyi görə bilibsiniz, amma bunu hiss etməyibsiniz? Siz bilirsinizmi, bu nədir, bu məktublar nə deməkdir? Bu qışqanlıqdır; bu, qışqanlıqdan da artıqdır! O qadın... elə güman edirsiniz, həmin məktublarda yazdığı kimi, doğrudanmı Roqojinə ərə gedəcəkdir? Biz nikahlanan kimi o qadın ertəsi gün özünü öldürəcəkdir!

Knyaz diksindi; qəlbi dayandı. Lakin o, Aqlaya heyrətlə baxırdı: bu uşağın artıq çoxdan qadın olduğunu etiraf etmək ona təəccüblü görünürdü.

– Aqlaya, Allah şahiddir ki, ona dincliyi qaytarmaq üçün və onu xoşbəxt etmək üçün mən canımı qurban verərdim, lakin... daha onu sevmə bilmərəm, o da bunu bilir!

– Elə isə özünü qurban verin, axı bu, sizə olduqca yaraşır! Axı siz dahi bir xeyriyyəçisiniz. Özünüz də mənə “Aqlaya” deməyin... Siz bayaq da mənə, sadəcə olaraq, “Aqlaya” dediniz... Siz ona yenedən həyat verməlisiniz, bu, sizin borcunuzdur; onun qəlbinə təskinlik verib, ovundurmaq üçün onunla birlikdə getməlisiniz. Axı siz onu həm də sevirsiniz!

– Mən bir dəfə özümü qurban vermək istəmişdim – hələ... ola bilsin, indi də bunu etmək istəyirəm, lakin özümü qurban verə bilmərəm. Fəqət mən *yəqin* bilirəm ki, o qadın mənimlə məhv olar, buna görə də ondan əl çəkirəm. Mən bu gün saat yeddide onunla görüşməli idim; ola bilsin, indi daha getməyəm. Bu qadın təkəbbürlüdür, ona görə də mənim onu sevməyimi heç vaxt bağışlamaz, biz ikimiz də məhv olarıq! Bu qeyri-təbiidir, lakin bu işdə hər şey qeyri-təbiidir. Siz deyirsiniz ki, o, məni sevir, lakin məgər bu sevgi dirmi? Mənim dözmüş olduğum iztirablardan sonra məgər bu cür sevgi mövcud ola bilərmə? Yox, bu, sevgi deyil, nə isə ayrı şeydir!

Aqlaya birdən qorxdu:

– Siz nə yaman ağardınız!

– Eybi yoxdur; mən az yatmışam; zəifləmişəm, mən... biz o vaxt, doğrudan da, sizin haqqınızda danışmışdıq, Aqlaya...

– Demək, bu doğrudur? Siz doğrudanmı o qadınla mənim haqqınızda danışa *bilərdiniz*, həm də... Həm də məni bircə dəfə görməklə necə sevə bilərdiniz?

– Bilmirəm necə. Mənim o zamankı zülmət bürümüş həyatımda belə bir xəyala qapılmışdım... ola bilsin, gözlərim qarşısında yeni bir şəfəq parlamışdı. Birinci olaraq sizin haqqınızda necə düşünmüş olduğumu bilmirəm. Bunu bilmədiyimi o zaman sizə bir həqiqət olaraq yazmışdım... Bütün bunlar o zamankı dəhşətdən irəli gələn ancaq bir xəyal idi... Mən sonra təhsil ilə məşğul olmağa başlamışdım, üç il də buraya gəlməzdim...

– Deməli, o qadın üçün gəlibsiniz?

Bunu deyəndə Aqlayanın səsi nə isə titrədi.

– Hə, onun üçün.

Onların ikisi də qəmgin halda təqribən iki dəqiqə dinib-danışmadı. Aqlaya yerindən qalxdı.

Qız titrək səslə dedi:

– Bir halda ki, deyirsiniz, bir halda ki, özünüz inanırsınız ki, o... sizin o qadınıız... divanədir, axı onun ağılsız fantaziyalarının mənə nə dəxli var... Sizdən xahiş edirəm, Lev Nikolayeviç, bu üç məktubu aparıb mənim adımdan onun üstünə atın! Hərgah o, – Aqlaya birdən qışqırdı, – hərgah o bir daha mənə bircə xətt göndərməyə cəsarət etsə, ona deyin ki, mən atama şikayət edərim, o qadını dəlixanaya salarlar...

Knyaz yerindən dik qalxıb, qorxa-qorxa qəflətən qəzəblənmiş Aqlayaya baxdı; birdən, elə bil, onun gözüne duman çökdü...

Knyaz burnunun altında dedi:

– Sizdə bu cür duyğu ola bilməz... bu, doğru deyil!

Aqlaya az qala özündən çıxaraq qışqırdı:

– Bu doğrudur! Həqiqətdir!

Onların yanında qorxmuş bir adamın səsi eşidildi:

– Nə həqiqətbazlıqdır? O hansı həqiqətdir?

Lizaveta Prokofyevna onların qarşısında dayanmışdı.

Aqlaya ona hücum etdi:

– O həqiqətdir ki, mən Qavrila Ardalionoviçə ərə gedirəm! Mən Qavrila Ardalionoviçi sevirəm və günü sabah ona qoşulub evdən qaçacağam! Siz eşitdinizmi? Sizin marağınız təmin edildimi? Razi qaldınızmi?

Aqlaya bunu deyib evlərinə qaçdı.

Lizaveta Prokofyevna knyazı getməyə qoymadı.

– Yox, atam, siz indi heç yerə getməyin, zəhmət çəkin, xahiş edirəm, buyurun gedək bizə, məsələni aydınlaşdırıraq... Bu nə əzabdır mən çəkirəm, onsuz da bütün gecəni yatmamışam...

Knyaz Lizaveta Prokofyevnanın arxasınca getdi.

IX

Lizaveta Prokofyevna öz evinə daxil olanda ilk otaqdaca ayaq saxladı; o, buradan irəli gedə bilməyərək, lap taqətsiz halda taxtın üstündə əyləşib, knyaza əyləş deməyi də unutdu. Bu, olduqca böyük zal idi, divarda buxarı, ortada girdə masa var idi; pəncərələrin yanındakı etajerlərdə çoxlu gül-çiçək qoyulmuşdu; arxa divarda bağa açılan başqa bir şüşə qapı var idi. Dərhal Adelaida ilə Aleksandra içəri daxil olaraq, knyazla analarına sualedici nəzərlə heyrətlə baxdılar.

Qızlar bağda yuxudan, adətən, təqribən saat doqquzda oyanır - dılar; təkcə Aqlaya son iki-üç gündə bir qədər tez qalxmağa başlamışdı, bağa gəzməyə çıxırdı; lakin, hər halda, saat yeddidə deyil, səkkizdə, yaxud hətta bir az da gec çıxırdı. Müxtəlif təşviş və həyə - canlar keçirdiyi üçün gecəni, doğrudan da, yatmamış Lizaveta Prokofyevna qəsdən saat səkkizə yaxın qalxmışdı ki, Aqlayanı bağda qarşılansın; o güman etmişdi ki, Aqlaya artıq oyanıb qalxmışdır; lakin qızı nə bağda tapa bildi, nə də yataq otağında. Ona görə də qəti təşvişə düşərək, qızlarını yuxudan oyatdı. Qulluqçu qızdan öyrəndi - lər ki, Aqlaya İvanovna hələ saat yeddiyə işləyəndə parka çıxmışdır. Qızlar öz fantastik bacılarının yeni fantaziyasına gülərək, analarına dedilər ki, hərgah o, Aqlayanı axtarmaq üçün parka getsə, yəqin, qız hiddətlənər; özü də, Aqlaya, yəqin, indi əlində kitab yaşıl skamyanın üstündə əyləşmişdir; Aqlaya bu skamyaya haqqında hələ üç gün bundan əvvəl danışır, özü də bu skamyadan ötrü knyaz Ş. ilə az qala savaşıcaq; çünki knyaz Ş. bu skamyanın qoyulduğu yerdə

elə bir xüsusi məziyyət tapa bilməmişdi. Lizaveta Prokofyevna görüşə təsadüf edib, qızının əcaib sözlərini eşidəndə bir çox səbəblərə görə olduqca qorxmışdu; lakin indi knyazı özü ilə gətirəndə qorxuya düşmüşdü ki, özünü işə salıb: “Nə üçün Aqlaya knyazla parkda görüşüb söhbət edə bilməzdi, hətta, nəhayət, hərgah bu, irəlicədən şərtləndirilmiş görüş də olsa?”

Lizaveta Prokofyevna, nəhayət, cəsarətləndi:

– Atam, knyaz, elə düşünməyin ki, mən sizi buraya istintaq üçün çəkib gətirmişəm... Əzizim, dünənki axşamdan sonra, ola bilsin, səninlə uzun zaman heç görüşmək də istəməzdim...

O, bir az çəşmişdi.

Knyaz onun sözünü olduqca sakit halda tamamladı:

– Lakin, hər halda, bu gün bizim Aqlaya İvanovna ilə necə görüşdiyümüzü siz böyük bir maraqla bilmək istərdiniz, eləmi?

Lizaveta Prokofyevna dərhal qızıdı:

– Hə, nə olsun ki, bilmək istərdim! Açıq-aydın deyilən sözlərdən qorxmaram. Ona görə ki, heç kəsin xətrinə dəymirəm və heç kəsin xətrinə dəymək istəməmişəm...

– Əfv edərsiniz, heç xətirə toxunmadan da təbii olaraq bilmək istərdiniz; siz anasınız. Biz bu gün Aqlaya İvanovna ilə yaşıl skamyanın yanında düz səhər saat yeddidə görüşdük, o, mənə buraya dünən dəvət etmişdi. O, dünən axşam mənə kağız yazıb bildirmişdi ki, mənimlə görüşmək və mühüm bir məsələ haqqında mənimlə söhbət etmək istəyir. Biz görüşdük və bir saat ərzində, əslində, təkcə Aqlaya İvanovnaya aid olan məsələlər haqqında danışdıq; vəssalam, bu qədər.

Lizaveta Prokofyevna təkəbbürlə dedi:

– Əlbəttə, bu qədər, atam, heç şübhəsizdir ki, elə bu qədər.

Aqlaya birdən otağa daxil olaraq dedi:

– Çox gözəl, knyaz! Sizə səmimi qəlbədən təşəkkür edirəm ki, burada mənə də riyakarlığa qədər alçalmağa layiq olmayan adam hesab etdiniz. Kifayətdir, maman, yoxsa yenə də istintaq etmək fikrindəsiniz?

Lizaveta Prokofyevna nəsihət və ibrət tərzində cavab verdi:

– Bilirsən ki, mən bu vaxta qədər sənə qarşında hələ heç bir məsələ üçün qızarmalı olmamışam... baxmayaraq ki, sən, bəlkə də, buna sevinərdin. Əlvida, knyaz, mənə də bağışlayın ki, sizi narahat

etdim. Həm də ümidvaram ki, sizə qarşı daim hörmət bəslədiyimə əmin olacaqsınız.

Knyaz dərhal hər iki tərəfə baş əyib, dinməz-söyləməz çıxdı. Aleksandra ilə Adelaida gülümsəyərək öz aralarında nə barədə isə pıçıladaşdılar. Lizaveta Prokofyevna onlara acıqlı-acıqlı baxdı.

Adelaida güldü:

– Maman, biz ancaq ona güldük ki, knyaz çox gözəl baş əydi: bəzi hallarda lap yöndəmsiz olur, amma indi birdən lap... lap Yev - geni Pavloviç sayağı baş əydi.

Lizaveta Prokofyevna ibrətli təzə:

– Nəzakət və ləyaqəti rəqs müəllimi öyrətmiş, qəlb özü təlqin edir, – deyərək, hətta Aqlayaya baxmadan yuxarı, öz otağına getdi.

Knyaz saat doqquza yaxın öz mənzilinə qayıdanda Vera Lukyanovna ilə qulluqçunu eyvanda gördü. Dünənki qarışıqlıqdan sonra onlar eyvanı birlikdə yığışdırıb süpürürdülər.

Vera sevincək dedi:

– Şükür Allaha, siz gələnə qədər qurtara bildik!

– Salam; bir az başım hərlənir, pis yatmışam; mümkün olsa, yatardım.

– Dünənki kimi elə burada, eyvanda? Yaxşı. Mən hamıya deyərəm ki, sizi oyatmasınlar. Dədəm hara isə gedib.

Qulluqçu qız çıxdı; Vera onun arxasınca getmək istədi, lakin qayıdaraq təşvişlə knyaza yanaşdı.

– Knyaz, siz o... bədbəxtə rəhm edin; onu bu gün qovmayın.

– Qətiyyənlə qovmaram; o özü necə istəyir, elə də etsin.

– O, indi daha heç bir şey etməyəcək, özünüz də... onunla sərt rəftar etməyin.

– Heç bir vəchlə, axı nə üçün?

– Onu... lağa da qovmayın; bax əsas məsələ budur.

– Qətiyyənlə yox!

Vera qızardı:

– Mən sarsağın biriyəm ki, sizin kimi adama belə şeylər deyirəm. Siz hərçənd yorğunsunuz, – deyə Vera çıxıb getmək istəyəndə dönüb güldü, – bu dəqiqə sizin gözləriniz çox məlahətlidir... xoşbəxt gözlərdir.

Knyaz şuxluqla:

– Doğrudanmı xoşbəxtdir? – deyə soruşaraq, sevinclə güldü. Lakin oğlan kimi sadələvh və təklifsiz olan Vera birdən nə isə

utandı, daha bərk qızarıb gülməyinə ara vermədən otaqdan tələsik çıxdı.

“Necə... yaxşı qızıdır...” – deyə düşünən knyaz dərhal onu da unutdu. Knyaz eyvanın taxt qoyulmuş, qarşısında balaca masa olan bucağına keçdi, əyləşdi, əllərini üzünə tutub on dəqiqə belə oturdu; qəflətən tələsik və təşvişlə əlini yan cibinə salaraq üç məktub çıxartdı.

Lakin qapı yenə açıldı, Kolya içəri girdi. Knyaz məktubları yenicən cibinə qoymalı olduğuna və bunu bir dəqiqə təxirə salmağına görə, elə bil, sevindi.

Kolya taxtda əyləşdi, özü kimi adamlar sayacağı birbaşa mətləbə keçərək dedi:

– Əcəb əhvalatdır! İndi İppolitə necə baxırsınız? Gözünüzdən düşdü, eləmi?

– Axı nə üçün... lakin Kolya, mən yorulmuşam... Bir də ki, yenə bu barədə sözə başlamaq adamı həddən artıq qüssələndirir... Yaxşı, bəs o nə edir?

– Yatır, hələ iki saat da yatacaq. Başa düşürəm; siz evdə yatmamışdınız, parkda gəzirdiniz... əlbəttə, həyəcan... bəs necə!

– Haradan bilirsiniz ki, mən parkda gəzirdim, özüm də evdə yatmamışam?

– Bu saat Vera deyirdi. Məni dilə tutmuşdu ki, içəri girməyim; mən səbir edə bilmədim, bir dəqiqəliyə gəldim. Bu iki saat ərzində yatağın yanında növbə çəkmişəm; indi növbəyə Kostya Lebedevi oturdum. Burdovski yola düşüb getdi. Onda siz uzanın, knyaz, xeyirə qalsın... di xeyirə qalsın gündüzünüz! Ancaq, bilirsinizmi, mən heyrət edirəm!

– Əlbəttə... bütün bunlar...

– Yox, knyaz, yox, məni heyrətləndirən “Tövbə”dir. Başlıca olaraq, onun bəsirət və gələcək həyat haqqında bəhs etdiyi yer məni təəccübləndirdi. Orada nəhəng bir fikir vardır!

Knyaz, əlbəttə, nəhəng fikir haqqında təxirsiz olaraq söhbət etmək üçün içəri girmiş Kolyaya məhriban nəzərlə baxdı.

– Lakin başlıcası, başlıca cəhət tək-cə fikirdə deyil, bütün şərait-dədir! Bunu Volter, Russo, Prudon yazmış olsaydı, oxuyub nəzərə alar, lakin bu dərəcədə heyrət etməzdim. Lakin ömrünə ancaq onca dəqiqə qalmış olduğunu yəqin bilən adamın bu cür danışması – axı

bu iftixardır! Axı bu, şəxsi ləyaqətin yüksək istiqlalıyyətidir, bu axı açıq-aydın iddialanmaqdır... Yox, bu, nəhəng mənəvi qüvvədir! Həm də bundan sonra onun pistonu qəsdən qoymadığını iddia etmək alçaqlıqdır, qeyri-təbiidir! Amma bilirsinizmi, axı o, dünən bizi aldatdı, hiyləgərlik etdi: onunla heç vaxt çanta qablaşdırmamışam, heç vaxt tapança görməmişəm; hər şeyi o özü yığırdı, ona görə də mənə birdən lap çəşirdi. Vera deyir ki, onu burada saxlayırsınız, and içirəm ki, təhlükə olmayacaqdır, həm də ki biz hamımız daim onun yanındaıyq.

– Bəs gecə sizlərdən kim onun yanında olub?

– Mən, Kostya Lebedev, Burdovski; Keller bir az dayanıb, sonra Lebedevgilə yatmağa getdi, ona görə ki, bizdə yatmağa bir şey yox idi. Ferdişsenko da Lebedevin otağında yatmışdı, saat yeddidə getdi. General həmişə Lebedevlə bir yerdədir, indi o da gedib... Lebedev, ola bilsin, bu saat sizin yanınıza gələcək, o bilmirəm nə üçünsə, sizi axtarırdı, iki dəfə soruşub. Bir halda ki, siz yatacaqsınız, onu içəri buraxaq, yoxsa buraxmıyacaq? Mən də yatmağa gedirəm. Hə, yadıma düşdü, sizə bir şey deyərdim; bayaq general mənə heyrləndirdi; saat yeddiyə işləyəndə, hətta, demək olar, altıda Burdovski mənə növbə çəkmək üçün oyatmışdı; bir dəqiqəliyə çıxdım, qəfildən generala təsadüf etdim; özü də o dərəcədə sərxoş idi ki, mənə tanımadı; qarşımda şalban kimi dayanmışdı; aylan kimi mənə hücum etdi: “Hə, de görüm, naxoş necədir? Mən naxoşun vəziyyətini öyrənməyə gedirdim...” Mən raport verdim – oradan-buradan danışdım. “Bunların hamısı yaxşıdır, – dedi, – lakin mən, başlıca olaraq, ona görə qalxıb gedirdim ki, sənə xəbərdarlıq edim: mənə belə güman etməyə əsasım var ki, cənab Ferdişsenkonun yanında hər sözü danışmaq olmaz, buna görə də... dilini saxlamaq lazımdır”. Başa düşürsünüzmü, knyaz?

– Doğrudanmı? Bir də ki... bizim üçün fərqi yoxdur.

– Hə, şübhəsiz, fərqi yoxdur, biz mason deyilik! Bunun üçün generalın qəsdən gecə vaxtı mənə oyatmağa gəlməsinə hətta heyret etdim.

– Siz deyirsiniz, Ferdişsenko getdi?

– Saat yeddidə; ayaqüstü yanıma gəlmişdi; mən növbətçilik edirdim! Dedi ki, yatıb yuxumu almaq üçün Vilkingilə gedirəm – bir nəfər belə əyyaş var, adı Vilkindir. Yaxşı, mən gedirəm! Budur, Luk-

yan Timofeyeviç gəldi... Knyaz yatmaq istəyir, Lukyan Timofeyeviç; geri qayıtmalısınız!

İçəri daxil olan Lebedev gərginliklə və bir növ, mübhəm tərzdə lap yavaşdan:

– Bircə dəqiqəliyə, çox hörmətli knyaz, mənim nəzərimdə çox mühüm olan məsələ üçün gəlmişəm, – deyərək, təşəxxüslə baş əydi. O, indicə qayıdaraq, heç öz evinə də baş çəkməmişdi; belə ki, hələ şlyapası da əlində idi. Üzdən qayğılı görünürdü; ləyaqət və şərəfini yüksək tutan adam kimi təmkinlə dayanmışdı. Knyaz ona əyləşməyi təklif etdi.

– Siz məni iki dəfə soruşubsunuz? Bəlkə, hələ də dünənki əhvalat üçün nigaransınız...

– Knyaz, elə güman edirsiniz ki, mən o dünənki oğlan üçünmi nigaranam? Qətiyyəən yox; dünən mənim fikirlərim qarışmışdı... lakin bu gün sizin ehtimallarınıza qarşı hər hansı bir cəhətdən də olsa kontrekarrer¹ irəli sürmək niyyətində deyiləm.

– Kontreka... siz necə dediniz?

– Mən dedim: kontrekarrer; fransız sözdür, rus dili tərkibinə daxil olmuş bir çox sözlər kimi, bu söz də dilimizdə işlənir, lakin onun bir o qədər də tərəfdarı deyiləm.

Knyaz gülümsədi:

– Lebedev, siz bu gün özünüzü çox təmkinli, ağır aparırsınız, özünüz də rabbitəli danışırınsınız, nə əcəb?

Lebedev mərhəmət diləyirmiş kimi Kolyaya müraciət etdi:

– Nikolay Ardalionoviç! Mənim şəxsən özümə aid bir məsələ haqqında knyaza deməli sözüm var...

– Hə, əlbəttə, əlbəttə, mənə dəxli yoxdur! Xudahafız, knyaz! – Kolya dərhal çıxıb getdi.

Lebedev onun arxasınca baxa-baxa:

– Dərrakəli olduğu üçün bu uşağı xoşlayıram, qarayaxadır, amma zirək oğlandır. Çox hörmətli knyaz, mənə fövqələdə bir bəd - bəxtlik üz verib, dünən axşam, yaxud da bu gün dan yeri ağaran - da... vaxtını dəqiq müəyyən etməyə hələlik təəddüd edirəm.

– Nə olub?

– Yan cibimdən dörd yüz manatım yoxa çıxıb, çox möhtərəm knyaz, – Lebedev kinayə ilə gülümsəyib əlavə etdi: – Yamanca kələk gəldilər!

---

¹ İddia

- Siz dörd yüz manat itiribsiniz? Buna təəssüf edirəm.
- Xüsusilə öz əməyi ilə təmiz dolanan yoxsul adam üçün ağır hadisədir.
- Əlbəttə, əlbəttə; bəs necə olub?
- Şərabın ucbatından. Sizin yanınıza bir bəsirət sahibi kimi gəlmişəm, çox möhtərəm knyaz. Dörd yüz manat məbləği mən dünən ikindi çağı saat beşdə bir nəfər mənə borclu olan adamdan almışdım; özüm də qatarla buraya qayıdırdım. Portmanatım cibimdə idi. Vismundirimi dəyişib sürtük geyindim, pulları yanımda saxlamaq məqsədi ilə onları sürtükün cibinə qoydum; özüm də bu pulu bir nəfərin xahişi ilə axşamçağı ona vermək üçün... vəkili gözləyirdim.
- Yeri gəlmişkən, Lukyan Timofeyeviç, doğrudurmu ki, qəzetlərdə sizin yazılarınız çap edilmiş, özünüz də qızıl və gümüş şeyləri girov götürüb pul borc verirsiniz?
- Vəkil vasitəsilə; mənim öz adım arada yoxdur, heç ünvan da vermirəm. Cüzi bir kapital sahibi olaraq ailəni artırmaq, dolandırmaq üçün, özünüz razılaşın ki, namusla əldə edilən faiz...
- Hə, əlbəttə, hə, əlbəttə, mən ancaq öyrənmək üçün soruşdum, bağışlayın, sözlünüzü kəsdim.
- Vəkil gəlmədi. Bu aralıq bədbəxti gətirdilər; mən artıq nahar etmişdim, kefim kök idi; bu qonaqlar daxil oldular, içdik... çay içdik, mənim də... bədbəxtlikdən kefim açıldı. Xeyli vaxt keçəndən sonra bu Keller içəri girərək sizin təntənəli gününüzü və şampan şərabı haqqındaki sərəncamınızı xəbər verəndə, əziz və çox möhtərəm knyaz, həssas qəlbli olduğumu deməyə, lakin nəcib qəlb sahibi olduğum üçün (siz, yaqın ki, bunu artıq hiss edibsiniz, çünki mən buna layiqəm) – özüm də bununla fəxr edirəm – hazırlanan görüşü daha təntənəli təşkil etmək üçün və sizi şəxsən təbrik etmək məqsədi ilə gözlədiyim vaxt köhnə paltarımı qayıdarkən çıxarmış olduğum vismundirlə əvəz etmək istədim, belə də etdim; siz, knyaz, yaqın, gördünüz ki, bütün axşam ərzində mən vismundirdə idim. Paltarımı dəyişəndə portmanat yadımdan çıxıb sürtükün cibində qaldı... Doğru deyiblər ki, Allah adama cəza vermək istəyəndə ən əvvəl onun aqlını əlindən alır. Ancaq bu gün, saat səkkizin yansında yuxudan oyanar-oyanmaz dəli kimi yerimdən dik qalxıb, ən əvvəl sürtükümü götürdüm – cibim bomboş idi! Portmanatım yoxa çıxmışdı.
- Paho, bu heç xoşa gələn iş deyil!

– Məhz elədir, xoşagələn deyil; həm də siz bu saat lazımı ifadəni əsl mərifətlə tapdınız, – deyə Lebedev hiyləgərliklə əlavə etdi.

Knyaz fikirləşərək təşvişə düşdü:

– Lakin bu, necə olub... axı bu, ciddi məsələdir.

– Məhz ciddidir, məsələni müəyyən etmək üçün yenə başqa bir yerinə düşən söz tapıb dediniz, knyaz...

– Əşi, boşlayın, Lukyan Timofeyeviç, burada axtarıb tapmalı nə varmış? Mühüm cəhət sözlərdə deyil... Siz güman edirsiniz ki, sərxoş halda pulu cibinizdən salıb itirə bilərdiniz?

– Bilərdim. Sizin səmimi surətdə ifadə etdiyiniz kimi, sərxoş halda hər şey ola bilər, çox hörmətli knyaz! Lakin xahiş edirəm bir düşünün: hərgah mən sürtuku dəyişəndə portmanatı cibimdən salıb itirmişəmsə, onda cibimdən salınmış əşya elə oradaca, döşəmədə qalmalı idi. Bəs bu şey haradadır?

– Bəlkə, siz onu hara isə masanın siyirməsinə qoyubsunuz?

– Hər yeri axtarmışam, hər şeyi ələk-vələk etmişəm, baxmaya-raq ki, mən onu heç yerdə gizlətməmişəm və heç bir siyirtməni açmamışam, bu, mənim aydınca yadımdadır.

– Dolabçaya baxıbsınızmı?

– Hər şeydən əvvəl, həm də bu gün ərzində bir neçə dəfə... Axı bir də ki, mən onu dolabçaya necə qoya bilərdim, sədaqətlə hörmət bəslədiyim möhtərəm knyaz?

– Etiraf edirəm, Lebedev, bu, məni təşvişə salır. Deməli ki, döşəmədə onu kim isə tapıb?

– Yaxud da cibimdən oğurlayıb! İki alternativ¹ mövcuddur.

– Bu, məni olduqca narahat edir, ona görə ki, bu, kimin işi ola bilər... Budur məsələ!

– Heç şübhəsiz ki, əsas məsələ bundadır; siz sözləri və fikri təəccüblü dərəcədə dəqiq taparaq, vəziyyəti müəyyən edirsiniz, ən səadətli knyaz.

– Eh, Lukyan Timofeyeviç, buraxın bu istehzaları, burada...

Lebedev əlini-əlinə çıxaraq:

– İstehzalar!?! – deyə qışqırdı.

– Di yaxşı, yaxşı, axı mən ki acıqlanmıram; burada məsələ tamamilə başqa cürdür... Mən adamlar üçün nigaran oluram. Siz kimdən şübhələirsiniz?

¹ *Alternativ* – bir-birini istisna edən imkanlardan birini seçmə

– Ən çətin və ən mürəkkəb bir sualdır! Qulluqçu qızdan şübhələnə bilmərəm: o, öz mətbəxində oturmuşdu. Doğma uşaqlarımdan da həmçinin...

– Əlbəttə, bəs necə.

– Deməli ki, kim isə qonaqlardandır.

– Lakin bu mümkündürmü?

– Qətiyyənlər və heç bir vəchlə mümkün deyil, lakin mütləq belə olmalıdır. Buna baxmayaraq, belə bir şeyi mümkün hesab edirəm və hətta əminəm ki, hərgah oğurluq olubsa, bu əhvalat qonaqların, hamının toplaşdığı axşam vaxtı deyil, gecə vaxtı, yaxud da hətta səhər sübhədən baş verib, özü də bunu burada gecələyənlərdən biri edib.

– Ah, aman Allah!

– Təbiidir ki, mən Burdovski ilə Nikolay Ardalionoviçi kənara çıxıram; onlar mənim otağıma daxil də olmayıblar.

– Buna nə söz, lap elə daxil olsaydılar da, dəxli yoxdur! Sizin otağınızda kim gecələmişdi?

– İki yanaşı otaqda, məni də hesaba alsaq, dörd nəfər gecələmişdi: mən, general, Keller və cənab Ferdişşenko. Deməli ki, biz dörd nəfərdən biri olmalıdır!

– Yəni üç nəfərdən biri, bəs axı kim?

– Mən ədalətli olmaq və qaydaya riayət etmək üçün özümü də hesabladım; lakin, knyaz, siz razılaşın ki, dünyada bu cür hadisələr baş verir, amma özüm öz pulumu oğurlaya bilməzdim...

Knyaz səbirsizliklə qışqırdı:

– Eh, Lebedev, sizin danışığınız adamı təngə gətirir! Keçin mətləbə, məsələni niyə uzadırsınız!..

– Deməli, üç adam qalır, əvvələn, cənab Keller, bu, mütərəddid bir adamdır, əyyaşdır, bəzi cəhətdən liberaldır, yəni cib məsələsində demək istəyirəm; qalan məsələlərdə isə, necə deyərlər, liberallıqdan çox qədim cəngavərlik təmayülləri göstərən adamdır. O, əvvəlcə burada, naxoşun otağında gecələdi, yalnız gecəyarısı, döşəmədə yatmağın çox narahat olduğunu bəhanə edərək, bizim yanımıza gəldi.

– Siz ondan şübhələnirsiniz?

– Şübhələnidim. Səhər saat səkkizə işləyəndə mən dəli kimi yerimdən sıçrayıb əlimi alnıma çırpdım, dərhal məsum yuxuya dalmış olan generalı oyatdım. Ferdişşenkonun qərribə təzədə yoxa çıxmasını nəzərə alaraq – təkcə elə bu məsələ bizdə şübhə oyatmışdı

– biz ikimiz də elə o saat, şey kimi... az qala mismar kimi... uzanmış Kellerin üst-başını axtarmaq qərarına gəldik. Təpədən dirnağadək axtardıq; ciblərində bir santim də yox idi, hətta dəlik-deşiksiz bir cibi də yox idi. Göy rəngli cib dəsmalı dama-dama kağızdan idi, çox ədəbsiz vəziyyətdə idi. Bir sevgi məktubu tapdıq, bir nəfər qul - luççu qız yazmışdı, pul tələb edir, hədələyirdi, bir də ki, sizə məlum olan felyetonun parçaları. General qəti dedi ki, onun günahı yoxdur. Ətraflı və tam məlumat almaq üçün onun özünü oyatdıq, silkələyə-silkələyə zorla oyatdıq; əhvalatın nə yerdə olduğunu güclə başa düşdü; ağızı açıq qaldı, görkəmindən sərxoş idi, sifətində mənasız və məsum, hətta axmaq bir ifadə əmələ gəlmişdi – oğru o deyildi!

Knyaz sevincək dedi:

– Mən buna çox şadam! Mən, doğrusu, onun üçün nigaran idim!

Lebedev gözünü qıydı:

– Nigaran idiniz? Deməli ki, bunun üçün sizin əsasınız olmuşdur?

Knyaz özünü itirdi:

– Yox, yox, mən elə-belə, lap sarsaqcasına dedim ki, onun üçün nigaran idim. Lütf edin, Lebedev, heç kəsə deməyin...

Lebedev şlyapasını ürəyinin üstünə basıb vəcdlə dedi:

– Knyaz, knyaz! Sizin sözləriniz mənim qəlbimdə qalır... qəlbimin dərinliklərində! Ora qəbirdir!

– Yaxşı, yaxşı!.. Deməli, Ferdişşenko? Yəni mən demək istəyi - rəm, siz Ferdişşenkodan şübhələnirsiniz!

Lebedev nüfuzedicə nəzərlə knyaza baxa-baxa yavaşdan dedi:

– Ayrı kimdən şübhələne bilərəm?

– Hə də, əlbəttə... ayrı daha kimdən... yəni yenə də, bir dəlil-sübut varmı?

– Sübut var. Əvvələn, saat yeddidə, yaxud da hətta səhər saat yeddiyə işləyəndə yoxa çıxıb.

– Bilirəm, Kolya mənə deyirdi ki, Ferdişşenko onun yanına gələrək, deyib ki, gecələməyə gedirəm... yatıb yuxumu almağa... kimin yanına getdiyi yadımdan çıxıb, öz dostunun yanına.

– Vilkinin. Beləliklə, deməli ki, Nikolay Ardalionoviç sizə deyib, hə?

– Oğurluq barədə o heç bir şey demədi.

– O heç bilmir də, ona görə ki, mən məsələni hələ gizli saxla - yıram. Demək, gedir Vilkinin yanına; adama elə gəlir ki, lap səhər sübdən və heç bir səbəb olmadan əyyaş bir adamın, özü kimi bir

əyyaşın yanına getməsində nə varmış? Lakin bax elə buradaca iz açılır; çıxıb gedəndə ünvan qoyub gedir... Siz indi, knyaz, suala diqqət edin: o, ünvanı nə üçün qoymuşdur?.. O, dövrə vuraraq nə üçün qəsdən Nikolay Ardalionoviçin yanına gedib, ona deyir ki, “gedirəm, guya ki, Vilkinin yanına, yatıb yuxumu almağa”. Onun çıxıb getməsi ilə və hətta məhz Vilkingilə getməsi ilə kim maraqlanacaqdı? Bu xəbərdarlıq nə üçündür? Yox, burada hiylə var, oğru hiyləsi! Bu, o deməkdir ki, “bax, guya ki, mən getdiyim yeri qəsdən gizlətmirəm, belə olan surətdə mən haradan oğru oldum? Məgər oğru hara getdiyini bildirərdimi?” Şübhəni yayındırmaq üçün lüzumsuz bir tədbirdir, bununla o, qum üzərindəki izlərini silmək istəmişdir... Siz məni başa düşdünüzmü, çox möhtərəm knyaz?

– Başa düşdüm, çox yaxşı başa düşdüm, lakin axı bu azdır!

– İkinci sübut: belə məlum olur ki, iz saxtadır, verilən ünvan isə dəqiq deyil. Bir saat sonra, yəni saat səkkizdə mən artıq Vilkinin qapısını döyürdüm; o, burada, Beşinci küçədə yaşayır, hətta tanışdır. Heç bir Ferdışsenko oraya getməyib. Qulağı lap kar olan qulluqçu arvaddan zor-bəla ilə öyrənə bildim ki, bir saat əvvəl, doğrudan da, qapını kim isə döyürmüş, özü də çox bərk döyürmüş, hətta zəngi də çəkib qoparıb. Lakin qulluqçu qadın cənab Vilkini oyatmaq istəməyi üçün qapını açmayıb, bəlkə də, heç özü qalxmaq istəməmiş. Belə şey olur.

– Sizin bütün sübutlarınız bundan ibarətdir? Bu azdır.

– Knyaz, özünüz düşünün, bəs axı kimdən şübhələnim? – deyər Lebedev mütəəssir halda sözünü tamamlayanda, hiyləgərcəsinə rişxəndlə gülümsədi.

Knyaz bir az fikirləşəndən sonra təşvişlə dedi:

– Siz otaqları və siyirtmələri bir də yoxlaydınız!

Lebedev daha artıq mütəəssir olub köksünü ötürdü:

– Baxmışam, yoxlamışam!

Qanı qaralan knyaz əlini masaya çırpıb dedi:

– Hm!.. Axı nə üçün, nəyə görə siz sürtükünüzü dəyişirdiniz!?

– Bu sual bir qədim komediyaandır. Lakin, xeyrixah, rəhmdil knyaz! Mənim bədbəxtliyimə həddən artıq canıyananlıq göstərsiniz! Mən buna layiq deyiləm. Yəni tək mən özüm layiq deyiləm; lakin siz cinayətkar üçün də iltirab çəkirsiniz... rəzil cənab Ferdışsenko üçün də?

Knyaz fikri dağınıq və narazı halda onun sözünü kəsdi:

– Hə, hə, siz, doğrudan da, məni qüssələndirdiniz. Yaxşı, siz oğrunun Ferdişşenko olmasına hərgah belə əminsinizsə... onda nə etmək fikrindəsiniz?

Lebedevin rıqqəti getdikcə artırdı, o yaltaqlana-yaltaqlana:

– Knyaz, – dedi, – çox hörmətli knyaz, bəs ayrı kim olar? Axı bir halda ki, başqası yoxdur, bəs kimdən şübhələnim; bir də ki cənab Ferdişşenkodan savayı ayrı bir adamdan şübhələnməyə qətiyyəni imkan yoxdur; axı bu, necə deyirlər, cənab Ferdişşenkoya qarşı yenə bir sübutdur, üçüncü sübut! Ona görə ki, yenə deyirəm, bəs ayrı kim ola? Axı mən ki cənab Burdovskidən şübhələnə bilmərəm, he-he-he?

– Əcəb boş danışırsınız!

– Nəhayət, generaldan ki şübhələnmək olmaz – he-he-he!

Yerindəcə səbirsizliklə çevrilən knyaz az qala acıqlı-acıqlı dilləndi:

– Bu nə cəfəngiyatdır?

– Cəfəngiyat olmağına cəfəngiyatdır! He-he-he! Bir nəfər mənə yamanca gülürdü, yəni mən generalı deyirəm! Bayaq biz onunla birlikdə isti-isti Vilkingilə yollanmışdıq... bir şeyi sizin nəzərinizə çatdırmalıyam ki, pul itəndən sonra ən əvvəl yuxudan onu oyadanda məndən də artıq təəccüblənmişdi, hətta o dərəcədə ki, üzünün ifadəsi dəyişdi, qızardı, ağardı və nəhayət, qəfildən elə qəzəbləndi, elə nəcib bir hiddət dərəcəsinə çatdı ki, hətta bu mərtəbəyə varacağını heç gözləmədim. Son dərəcə alicənab adamdır! Bu adam ara vermədən yalan danışır, bu, onun zəif cəhətidir, lakin ən yüksək duyğulu bir insandır, eyni zamanda korazehin adamdır, öz məsumluğu ilə adamda ən dərin etimad duyğusu oyadır. Çox hörmətli knyaz, sizə bir dəfə demişdim ki, o, mənim nəinki xoşuma gəlir, hətta onu sevirəm. Qəflətən küçənin ortasında ayaq saxlayıb sürtükünün düymələrini açdı, sinəsini qabağa verdi: “Axtar, – dedi, – mənim üst-başımı, sən Kellerin üst-başını axtarırdın, nə üçün məni axtarmırsan? Bunu, – deyir, – ədalət tələb edir!” Özünün isə əl-ayağı əsirdi, hətta sifəti ağappaq olmuşdu, çox zəhmli bir görkəm almışdı. Mən güldüm: “Bəri bax, – dedim, – general, hərgah sənin haqqında bunu mənə başqa bir adam demiş olsaydı, elə oradaca öz əllərimlə başımı kəsər, onu böyük bir nimçəyə qoyub, nimçənin içində bütün şübhələnen adamların qarşısına aparardım. “Budur, – deyərdim, – bu

başı görürsünüzmü, bax özümün bu başımla ona zamin ola bilərəm, həm də nəinki başımı vermək, hətta özümü oda da ataram!” Bunu deyəndə o, məni qucaqladı, küçənin ortasındaca gözləri yaşardı, tirtir əsdi, məni bağına elə basdı ki, nəfəsimi də zorla dəre bildim: “Mənə, – dedi, – üz verən bədbəxtliklər şəraitində mənim üçün qalan yeganə dost sənsən!” Həssas adamdır! Əlbəttə, elə oradaca bu münasibətlə bir lətifə söyləyib dedi ki, guya, bir dəfə, cavanlıq əyyamında ondan da şübhələnmişdilər ki, beş yüz min manat oğurlayıb, lakin o, ertəsi gün yanmaqda olan bir evə cumaraq ondan şübhələnən qrafla o zaman hələ qız Nina Aleksandrovnanı od-alovun içindən xilas etmişdir, qraf onu qucaqlayır, beləliklə də Nina Aleksandrovnna ilə nikahlanır, ertəsi gün isə itmiş pulların qoyulduğu mücrü də yanğının xarabalıqlarında tapılır; bu mücrü dəmirdən imiş, ingilis mücrüsü imiş, möhkəm qıfılı varmış, necə olubsa döşəmənin altına düşüb, belə ki, bunu heç kəs görməyib, ancaq bu yanğın nəticəsində tapılıb. Başdan-ayağa yalandır. Lakin Nina Aleksandrovnna haqqında danışmağa başlayanda hətta ağladı. Nina Aleksandrovnanın mənə acığı tutub, amma son dərəcə nəcib qadındır.

– Siz onunla tanış deyilsiniz?

– Demək olar ki, yox, lakin bunu bütün qəlbimlə arzu edirəm, heç olmazsa onun qarşısında bəraət qazanmaq üçün. Nina Aleksandrovnna indi məndən narazıdır, ona görə ki, guya, mən indi onun ərinin əxlaqını pozuram, burada əyyaşlığa qurşanıb. Lakin mən nəinki onun əxlaqını pozmuram, bəlkə, əksinə, ipini yığıdırıram: bəlkə, mən onu ən təhlükəli cəmiyyətlərdən qoruyuram. Həm də ki o, mənim dostumdur, özüm də, sizə etiraf edirəm, indi daha ondan əl çəkmərəm, yəni hətta məsələ belədir: o, hara getsə, mən də ora, ona görə ki, bu adamı ancaq həssaslıqla yola gətirmək olar. İndi o daha öz kapitan arvadının yanına heç getmir də, baxmayaraq ki, xəlvəti olaraq onun yanına getməyə can atır, hətta bəzən onu xatırlayıb zarıyır, xüsusilə hər səhər yuxudan oyanıb çəkmələrini geyəndə, onun nə üçün məhz bu vaxt zarıdığını deyə bilmərəm. Bədbəxtlik burasındadır ki, onun pulu yoxdur, o arvadın yanına isə heç vədə pulsuz getmək olmaz. Çox hörmətli knyaz, o, sizdən pul istəyibmi?

– Yox, istəməyib.

– Utanır. Onun istəmək fikri var idi: hətta mənə etiraf edirdi ki, sizi narahat eləmək istəyir, lakin xəcalət çəkir, ona görə ki, siz hələ

bu yaxınlarda ona borc veribsiniz, bundan başqa da güman edir ki, siz ona pul verməzsiniz. O, bunu mənə bir dost kimi dedi.

– Bəs siz necə, ona pul vermirsiniz?

– Knyaz! Çox hörmətli knyaz! Mən nəinki pul, mən bu adam üçün, necə deyərlər, hətta canımı da... yox, bir də ki, mübaliğə etmək istəmirəm – canımı vermərəm, lakin, necə deyərlər, məni qızdırma tutsa, bir çiban çıxartsam, yaxud hətta öskürək tutsa – vallah, hamısına dözməyə hazırım, əlbəttə ki, buna böyük bir ehtiyac olsa; ona görə ki, onu dahi, lakin axırı itmiş adam hesab edirəm. Məsələ belədir; yalnız pul söhbəti deyil!

– Deməli, pul verirsiniz?

– Y-yox, mən ona pul verməmişəm; o özü də bilir ki, mən ona pul vermərəm, lakin axı mən onu ancaq saqındırmaq və islah etmək üçün belə edirəm. İndi də yaxamdan yapışıb mənimlə Peterburqa getmək istəyir; mən axı izi itirməmək üçün isti-isti cənab Ferdışşenkonu axtarıb tapmaq məqsədi ilə Peterburqa gedirəm; ona görə ki, yəqin bilirəm, Ferdışşenko Peterburqdadır. Mənim generalım lap qızıqıb; lakin şübhələnirəm ki, Peterburqda əkiləcək, kapitan arvadının yanına gedəcəkdir. Etiraf edirəm ki, onu hətta qəsdən özümdən uzaqlaşdıracağam; biz onunla şərtləşmişik ki, Peterburqa çatan kimi bir-birimizdən ayrılacaq, cənab Ferdışşenkonu tez girmək üçün belə edəcəyik. Belə ki mən onu buraxacağam, sonra da lap qəfildən kapitan arvadının evində onun başının üstünü kəsdirəcəyəm – əslində, onu ailəli bir adam olmağına görə utandırmaq üçün belə edəcəyəm, həm də, ümumiyyətlə deyəndə, bir insan kimi utandıracağam.

Knyaz yavaşdan və dərin təşvişlə dedi:

– Ancaq səs-küy salmayın, Lebedev, Allah eşqinə, hay-haray olmasın.

– Yox, yox, əslində, ancaq utandırmaq üçün özüm də baxmaq istəyirəm görüm, sir-sifəti nə kökə düşəcək; ona görə ki, çox möhtərəm knyaz, insanın sifətindən çox şey başa düşmək olar, xüsusilə bu cür adamda! Ah, knyaz! Özüm böyük bir bədbəxtliyə düçar olmuşam, lakin hətta indi də onun haqqında və onun mənəviyyətinin islah edilməsi haqqında düşünməyə bilmirəm. Çox möhtərəm knyaz, sizdən fəvqəladə böyük bir xahişim var, hətta etiraf edirəm ki, sizin yanınıza, əslində, elə bunun üçün gəlmişəm; onların ailəsi ilə tanışsınız və hətta onlarda yaşayıbsınız, ən mərhəmətli knyaz, siz

bu məsələdə mənə kömək etsəydiniz, heç pis olmazdı, əslində, yalnız və yalnız general üçün və onun xoşbəxtliyi naminə...

Lebedev yalvarırmış kimi əllərini də sinəsində çarpzaladı.

– Bəs nə təhər? Necə kömək edim? Əmin olun ki, mən sizin dediklərinizi əməlli başa düşmək istəyirəm, Lebedev.

– Yeganə olaraq buna əmin olduğum üçün buraya, sizin yanınıza gəlmişəm! Nina Aleksandrovnanın vasitəsilə iş görmək olar; zati-alini müşahidə altına alıb, necə deyərlər, onun öz ailəsi daxilində daimi surətdə generala göz qoymaq, nəzarət etmək lazımdır. Bədbəxtlikdən onlarla tanış deyiləm... bir də ki, bu məsələdə, sizi bütün varlığı ilə sevən, necə deyərlər, öz gənc qəlbinin dərin məhəbbəti ilə sizə pərəstiş edən Nikolay Ardalionoviç də, yəqin ki, kömək edə bilərdi...

– Y-yox... Nina Aleksandrovnanı bu işə qatmaq... Allah eləməsin! Kolyanı da həmçinin... Bir də ki, mən hələlik sizi, ola bilsin, heç başa da düşmürəm, Lebedev.

Lebedev stulda hətta dik atıldı:

– Axı burada başa düşməli bir şey də yoxdur! Təkcə həssaslıq və mehribanlıq tələb olunur, bizim xəstəmizə lazım olan bütün dərman bundan ibarətdir. Knyaz, onu xəstə hesab etməyi siz mənə müsaidə edirsinizmi?

– Bu hətta sizin nəzakətli və ağıllı adam olmağınızı göstərir.

– Aydın olmaq üçün təcrübədən alınmış bir misal ilə sizə izah edirəm. Bilirsinizmi, o necə adamdır: bu saat onun yeganə arzu və istəyi o kapitan arvadının yanına getməkdir; general isə onun yanına pulsuz gedə bilməz, elə generalın öz xoşbəxtliyi naminə mən bu gün onu oradaca ifşa etmək istəyirəm; lakin, fərz edək ki, təkcə kapitan arvadı məsələsi deyil, o hətta, həqiqətən, bir cinayətə, deyək ki, nə isə ən namussuz bir hərəkətə yol vermiş olsaydı (bax-mayaraq ki, belə bir hərəkətə heç yol verə bilməz), lap belə halda da, yeganə olaraq, necə deyərlər, nəcib mehribanlıq vasitəsilə onunla hər şeyə nail olmaq mümkündür, ona görə ki, son dərəcə həssas insandır! İnanın ki, beş gün də dözə bilməz, özü etiraf edər, ağıllar və hər şeyi boynuna alar – xüsusilə məharət və nəcibliklə, ailənin və sizin nəzarətinizlə hərəkət edilsə, necə deyərlər, onun bütün hərəkətləri və atdığı addımlar müşahidə altına alınmış olsa... – Lebedev hətta, bir növ, ilhama gələrək yerindən dik qalxdı. – Alicənab və

nəcabətli knyaz! Axı mən iddia etmirəm ki, bunu edən, yəqin, odur... Mən, necə deyərlər, bütün qanımı elə bu saat onun yolunda axıtmağa hazırım, lakin siz razılaşın ki, özünü saxlaya bilməmək, sərxoşluq, kapitan arvadı, birlikdə götürüləndə bütün bunlar adamı hər şeyə vadar edə bilər.

Knyaz ayağa qalxaraq dedi:

– Bu cür məqsədə mən, əlbəttə, həmişə kömək etməyə hazırım, lakin sizə etiraf edirəm, Lebedev, mən dəhşətli dərəcədə dərin təşviş keçirirəm; deyin görüm, axı siz hələ də... sözün qıyası, siz özünü dəyirsiniz ki, Ferdişşenkodan şübhələirsiniz.

Lebedev yenə də müti halda əllərini çarpazlayıb, rıqqətlə gülümsədi:

– Axı bəs daha kimdən şübhələnim? Daha kimdən şübhələnim, ən səmimi knyaz?

Knyaz qaşqabağını töküüb ayağa qalxdı.

– Bilirsinizmi nə var, Lukyan Timofeyeviç, bu məsələdə dəhşətli şey səhv etməkdir. O Ferdişşenko... mən onun haqqında pis fikir söyləmək istəməzdim... lakin o Ferdişşenko... yəni, kim bilsin, bunu edən, bəlkə də, odur!.. Mən demək istəyirəm ki, ola bilsin, o, doğrudan da, başqasına... başqasına nisbətən bu işə daha tez əl atar.

Lebedev gözlərini zilləyib, qulaqlarını şəkldi.

Otaqda var-gəl edə-edə Lebedevin üzünə baxmaq istəməyən knyaz dolaşır və getdikcə daha artıq üz-gözünü turşudurdu.

– Bilirsinizmi, mənə xəbər verdilər ki... Ferdişşenko haqqında mənə dedilər ki, guya, o, hər şeydən başqa, elə adamdır ki, onun yanında gərək dilini dinc saxlayıb, heç bir artıq söz danışmayasan... yəni artıq-əskik danışmayasan – başa düşürsünüzmü? Mən bunu ona görə deyirəm ki, ola bilsin, Ferdişşenko başqalarına nisbətən, həqiqətən, bu cür hərəkətə daha tez yol verir... gərək səhv etməyə – sən – əsas məsələ bundadır – başa düşürsünüzmü?

Lebedev özündən çıxdı:

– Cənab Ferdişşenko haqqında bu məlumatı sizə kim verir?

– Bunu mənə pıçıldadılar; bir də ki, mən buna inanmıram... mənə son dərəcə ağır gələn budur ki, mən bunu bildirməyə məcbur oldum, inandırırım sizi, mən özüm buna inanmıram... bu nə işə cəfəngiyatdır... Fu, mən nə sarsaq iş gördüm!

Lebedevin həтта bütün bədəni əsdi:

– Bilirsinizmi, knyaz, bu, mühüm məsələdir, bu, indi olduqca vacibdir, yəni cənab Ferdişşenko haqqında demirəm, bu məlumatın sizə nə yolla çatması barədə deyirəm. (Bunu deyəndə Lebedev knyazın arxasınca var-gəl edə-edə onunla ayaq-ayağa getməyə cəhd edirdi.) Məsələ belədir, knyaz, indi mən də bir məlumat verə-cəyəm: biz bayaq o Vilkinin yanına gedəndə general mənə həmin yanğın əhvalatını söyləyəndən sonra həm də, əlbəttə, qızışib özündən çıxdı, hiddət və qəzəblə mənə qəflətən işarə edib, cənab Ferdişşenko haqqında elə bu cür söz atmağa başladı, lakin bunu elə rabitəsiz və dolaşiq tərzdə edirdi ki, mən qeyri-iradi ona bir neçə sual verdim, bunun da nəticəsində tamamilə inandım ki, bütün bu məlumat zati-alinin yalnız ilhamından ibarətdir... Əslində, necə deyərlər, yalnız alicənablığın nəticəsidir. Çünki general yalnız ona görə yalan danışır ki, öz riqqətini cilovlaya bilmir. İndi özünüz buyurub görürsünüz: hərgah yalan danışsıbsa, mən isə buna əminəm, onda necə oldu ki, bunu siz də eşidə bildiniz? Başa düşün, knyaz, axı bu, onun daxilində baş verən bir dəqiqəlik ilham idi – onda bunu sizə bəs kim xəbər verib? Bu, mühüm cəhətdir, bu... bu çox mühümdür... necə deyərlər...

– Bunu mənə bu saat Kolya dedi, ona isə bayaq atası deyibmiş, atası saat altıda, yeddiyə işləyəndə nədən ötrü isə dəhlizə çıxıbmiş, Kolya atasına orada təsadüf edib.

Knyaz hər şeyi təfsilatı ilə söylədi.

Lebedev əllərini ovuşdura-ovuşdura səssiz güldüdü:

– Baxın bu, necə deyərlər, izdir, mən elə bu cür də fikirləşirdim! Bu, o deməkdir ki, zati-ali öz məsum yuxusuna saat altıya işləyəndə qəsdən haram qatıb ki, gedib öz istəkli oğlunu yuxudan oyatsın, cənab Ferdişşenko ilə qonşuluq etməyin fəvqəladə təhlükəli olmasını ona xəbər versin! İş belə olandan sonra cənab Ferdişşenko haradan oldu təhlükəli adam, siz zati-alinin valideynlik təşvişinə fikir verirsinizmi, he-he-he!..

Knyaz lap dilxor oldu:

– Bəri baxın, Lebedev, mənə qulaq asın, sakitliklə iş görün! Hay-küy salmayın! Mən sizdən xahiş edirəm. Lebedev, mən sizə yalvarıram... İş belə olsa, and içirəm ki, mən sizə kömək edəcəyəm, ancaq bir şərtlə: heç kəs bilməsin; ancaq heç kəs bilməsin!

Lap ilhama gəlmiş Lebedev birdən qışqırdı:

– Əmin olun, ən mərhəmətli, ən səmimi və ən nəcabətli knyaz, əmin olun ki, bütün bunlar mənim nəcib qəlbimdə basdırılıb qalacaq! Xəlvətçə, birlikdə! Xəlvətçə, birlikdə! Axı mən bütün qanıma da... ən səadətli knyaz, mən qəlbən də, ruhən də rəzil adamam; lakin siz nəinki yalnız rəzil adamdan, hətta hər hansı alçaq bir adamdan da soruşsanız ki, onun üçün kiminlə iş görmək daha yaxşıdır, onun özü kimi alçaq bir adamları, yoxsa sizin kimi nəcabətli bir insanları, ən səmimi knyaz, o cavab verər ki, ən nəcabətli bir insanla; yaxşılığın təntənəsi də bundadır! Xudahafiz, çox möhtərəm knyaz! Xəlvətçə... xəlvətçə... özü də, birlikdə.

X

Knyaz bu üç məktuba toxunanda bütün bədəninin hər dəfə nə üçün buza döndüyünü və hər dəqiqə bunların oxunmasını nə üçün axşama qədər təxirə saldığını, nəhayət, başa düşdü. Hələ bayaq, səhərçağı bu üç məktubdan birini açmağa yenə də cəsarət etmədiyi dəqiqələr, öz taxtının üstündə ağır yuxuya getmişdi, yenə iztirablı bir röya görmüşdü; həmin “cinayətkar qadın” yenə onun yanına gəlmişdi. Qadın yenə ona baxırdı, uzun kirpiklərində göz yaşları parlayırdı; o, yuxudan oyanarkən yenə onu arxasınca çağırırdı, yenə də, bayaqki kimi, bu qadının çöhrəsini iztirabla xatırlayırdı. Knyaz dərhal o qadının yanına getmək istədi, ancaq gedə bilmədi, nəhayət, məyus olaraq, məktubları açıb oxumağa başladı.

Bu məktublar da røyaya bənzəyirdi. Bəzən adam qeyri-mümkün və qeyri-təbii əcaib yuxular görür; ayılanda onları aydın xatırlayaraq, əcaib fakta təəccüb edir: hər şeydən əvvəl xatırlayır ki, röya gördüyü bütün müddət ərzində dərkətmə qabiliyyətini itirməyib; hətta yadına düşür ki, canilər onu əhatəyə aldıkları vaxt, onlar ona kələk gəlib, öz niyyətlərini gizlədəndə, onunla dostcasına rəftar edəndə – hal-buki bu zaman onlar silahlarını hazırlayıblarmış, həm də ancaq bir işarə gözləyirlərmiş – bütün bu uzun sürən, xeyli davam edən vaxt ərzində olduqca hiyləgərcəsinə və məntiqlə hərəkət edirdi; yadına düşür ki, onları, nəhayət, necə hiyləgərliklə aldatmış, onlardan qaçıb gizlənmişdi; sonra başa düşür ki, cinayətkarlar onun bütün kələklərini əzbər bilirlərmiş, yalnız özlərini elə göstərilərmiş ki, guya, onun

harada gizləndiyini bilmirlər; lakin o, bu canilərə kələk gəlib, onları yenə aldatmışdı; bütün bunlar aydın şəkildə adamın yadına düşür. Lakin bəs nə üçün, eyni zamanda, adamın dərrakəsi yuxusunun başdan-başa dolu olduğu bu cür aşkar mənasızlıqlar və qeyri-mümkün şeylərlə razılaşa bilər? Adamın yuxuda gördüyü canilərdən biri onun gözləri qarşısında birdən dönüb qadın olur; qadından sonra da dönüb balaca, hiyləgər, murdar çırtdana çevrilir, həm də adam bütün bunları, az qala zərrə qədər də təəccüb etmədən, olmuş bir fakt kimi dərhal mümkün hesab edir; özü də bu məhz adamın idrakı son dərəcə gərginləşdiyi bir vaxtda baş verir; digər tərəfdən, o fəvqəladə qüvvə, hiyləgərlik, fərasət, məntiq özünü büruzə verir! Həm də bəs nə üçün adam yuxudan oyanandan sonra tamam ayılıb gerçək həyata qayıdanda da az qala hər dəfə, bəzən isə qeyri-adi güclü təəssürat qüvvəsi ilə hiss edir ki, rəya ilə birlikdə, özü üçün aydınlaşdırılmamış bir şeydən də əl çəkir? Adam öz rəyasının mənasızlığına gülür, eyni zamanda hiss edir ki, bu mənasızlıqların bir-birinə qarışmasında nə isə bir fikir var, həm də həqiqi fikir; adamın gerçək həyatına aid olan bir şey var; insanın qəlbində nə isə mövcud olan və həmişə mövcud olmuş bir şey yaşayır; yuxusu ona nə isə yeni, peyğəmbəranə, özünün gözlədiyi bir şey təlqin etmişdir; adamın təəssüratı güclü olur; ya fərəhləndirici, ya da iztirablı olur; lakin bunun nədən ibarət olduğunu və adama nə təlqin edildiyini – bütün bunları o nə başa düşə bilər, nə də yadına sala bilər.

Bu məktublardan sonra da, demək olar, belə vəziyyət əmələ gəlmişdi. Lakin knyaz bu məktubları hələ açmamış hiss etdi ki, onların mövcud və mümkün olması faktının özü vahimə və dəhşətdir. Knyaz axşamçağı tək gəzib-dolaşdığı vaxt (hətta bəzən harada gəzdiyini özü də xatırlaya bilmədiyi anlarda) özü-özündən soruşurdu: “O qadın nə cəsarət edib bu qıza məktub yazıb? O qadın nə cürətlə bu barədə yazmışdır; həm də onun beynində bu cür ağlasığmaz xəyal necə yarana bilməmişdir?” Lakin bu xəyal artıq həyata keçirilmişdi; onun üçün hər şeydən təəccüblü bu cəhət idi ki, knyaz bu məktubları oxuduğu məqamda bu xəyalın mümkün olmasına və hətta bu xəyalə bəraət qazandırılmasına özü də az qala inanırdı. Hə, əlbəttə, bu, rəya idi, kabus və ağılsızlıq idi; lakin elə bu məsələnin özündə eyni zamanda nə isə elə bir şey var idi ki, bu həm

iztirablı həqiqət, həm də şəfqət doğuran ədalətli cəhət idi, elə bir cəhət ki, rüyaya da bəraət qazandırırdı, kabusda da, divanəliyə də. Knyaz bir neçə saat ərzində, oxuduğu şeylərdən, sanki, sayıqlayırdı, dəqiqəbaşı parçaları xatırlayıb, onların üzərində dayanır, onları dərinədən təhlil edirdi. O, bəzən özünə hətta demək istəyirdi ki, bütün bunları əvvəllər hiss edir və irəlicədən başa düşürdü; hətta ona elə gəlirdi ki, bütün bunları çoxdan, lap çoxdan oxumuşdur, həm də o vaxtdan bəri həsrətini çəkdiyi şeylər, iztirab çəkdiyi və qorxduğu nə var idisə, hamısı – bütün bunlar onun çoxdan oxumuş olduğu həmin məktublarda öz əksini tapmışdı.

“Siz bu məktubu açanda (birinci kağız belə başlanırdı) hər şey -dən əvvəl imzaya baxacaqsınız. İmza sizə hər şeyi söyləyər və hər şeyi izah edər; belə ki, sizin qarşınızda mənim özümə bəraət qazandırmağım lazım deyil, sizə izah etmək də lüzumsuzdur. Mən sizə az-maz dərəcədə bərabər olsaydım, onda siz bu cür cəsarətə görə məndən inciyə bilərdiniz; lakin mən kiməm, siz kimsiniz! Biz iki elə təzadlıq ki, həm də mən sizinlə müqayisədə o dərəcədə fərqlənirəm ki, hətta bunu istəmiş olsaydım da, sizi heç cür təhqir edə bilməzdim”.

Daha sonra başqa bir yerdə o qadın yazırdı:

“Siz mənim sözlərimi xəstə idrakın xəstə vəcdi hesab etməyin, lakin siz mənim üçün kamillik mücəssəməsiniz! Mən sizi görmüşəm, hər gün görürəm. Axı mən sizi mühakimə etmirəm: sizin kamillik mücəssəməsi olmanız qənaətinə mən idrakla gəlməmişəm. Mən, sadəcə, buna inanmışam. Lakin sizin qarşınızda günahım da var: mən sizi sevirəm. Axı kamillik mücəssəməsini sevmək olmaz, kamilliyə yalnız kamillik kimi tamaşa etmək olar, elə deyilmi? Buna baxmayaraq, mən sizə vurulmuşam. Sevgi insanları bərabərləşdirsə də, narahat olmayın, hətta özümün gizli, ən məxfi fikirlərimdə də mən sizi özümə bərabər tutmamışam. Mən sizə: “Narahat olmayın” yazmışam; məgər siz narahat ola bilərsinizmi?.. Hərgah mümkün olsaydı, sizin ayaqlarınızın ləpirlərini öpərdim. Yox, yox, özümü sizə bərabər tutmuram... İmzaya baxın, tez olun imzaya nəzər salın!”

“Lakin mən hiss edirəm ki (başqa məktubda o, belə yazırdı), sizi onunla birləşdirirəm, amma hələ heç bir dəfə də soruşmamışam, siz onu sevirsinizmi? O, sizi bircə dəfə görməklə sevmişdir. O, sizi “işiq” kimi xatırlayırdı; bu, onun öz sözləridir, mən bunları ondan eşitmişəm. Lakin mən sözsüz də başa düşdüm ki, siz onun üçün işıqsınız.

Mən tam bir ay onunla yanaşı yaşadım, elə bu zaman başa düşdüm ki, siz də onu sevirsiniz; siz də, o da mənim üçün birsiniz”.

“Bu nədir (o bir də belə yazırdı), dünən mən sizin yanınızdan ötüb-keçdim, həm də siz, elə bil, qızardınız? Ola bilməz, bu, mənim gözümə görünmüşdür. Hərgah sizi hətta ən murdar yavaxanaya gətirib, sizə lüt bir fahişə də göstərsələr, siz qızarmamalısınız, təhqir olduğunuz üçün siz heç vaxt hiddətlənməməlisiniz. Siz bütün alçaq və rəzil məxluqlara nifrət edə bilərsiniz, lakin özünüzdə görə deyil, başqalarına görə, onların təhqir etdikləri məxluqlar üçün hiddətlənə bilərsiniz. Sizi isə heç kəs təhqir edə bilməz. Bilirsinizmi, mənə elə gəlir ki, siz hətta məni sevməlisiniz. Onun üçün necəsinizsə, mənim üçün də eləsiniz: işıqlı ruh, mələikə nifrət edə bilməz, sevməyə də bilməz. Hamını sevmək olarmı; bütün insanları, bütün yaxın adamları sevmək olarmı? – mən bunu özümdən tez-tezmi soruşurdum? Əlbəttə, yox: hətta bu qeyri-təbiidir. Bəşəriyyətə qarşı bəslənən mücərrəd sevgidə az qala həmişə ancaq özünü sevirən. Lakin bu, bizim üçün mümkün olan şey deyil, sizin işiniz isə başqadır: bir halda ki, siz özünüzdə heç kəslə müqayisə edə bilməzsiniz, bir halda ki, siz hər cür təhqir və inciklikdən yüksəkdəsiniz, hər cür şəxsi hiddət və qəzəbdən yüksəkdə dayanırsınız, necə ola bilər ki, heç bir kəsi sevməyəsiz. Təkcə siz xudbinliksiz sevə bilərsiniz, təkcə siz özünüz üçün deyil, sevdiyiniz adam üçün sevə bilərsiniz. Mənim ucubarımdan xəcalət çəkdiyiniz, yaxud qəzəbləndiyinizi bilmək məni çox kədərləndirər, qüssələndirərdi! Onda məhv olardınız: onda birdəfəlik mənim tayım olardınız...

Dünən sizinlə rastlaşanda evə gəlib bir mənzərə uydurmuşam. İsa peyğəmbəri rəssamların hamısı İncilin rəvayətlərinə əsasən təsvir edirlər, mən bunu ayrı cür təsvir edərdim. Mən onu təkcə təsvir edərdim – axı İsanın şagirdləri bəzən onu tək buraxırdılar. Mən onunla yanaşı ancaq bir nəfər balaca uşaq saxlayardım. Uşaq onun yanında oynayırdı; bəlkə, öz uşaq dilində peyğəmbərə nə isə bir şey nağıl edərdi, İsa onu dinləyəndən sonra fikrə dalardı; onun əli qeyri-iradi, yadından çıxıb, uşağın sarışın başında qalardı. İsa peyğəmbər gözüünü uzaqlara, üfüqlərə zilləmiş olardı; onun gözlərində, baxışında bütün kainat kimi möhtəşəm olan bir fikir təcəssüm edərdi; çöhrəsi isə qüssəli görünərdi. Uşaq susub, peyğəmbərin dizinə söykənmişdir, yanağını əlinə dayayıb, başını qaldıraraq, bəzən uşaqlar

necə fikrə dalırsa, o da dalğın halda gözünü zilləyib İsa peyğəmbərə baxır. Günəş qüruba enir...

Bu da mənim çəkdiyim şəkil! Siz məsumsunuz, sizin bütün kamilliyiniz də məsumluğunuzdadır. Rica edirəm, bircə bunu yadı - nızda saxlayın! Sizə qarşı bəslədiyim qızğın məhəbbətin sizə nə dəxli var? Siz artıq mənimsiniz, mən bütün ömrüm boyu sizin yanınızda olacağam... Bir az sonra mən öləcəyəm”.

Nəhayət, ən son məktubda bunlar yazılmışdı:

“Allah eşqinə, mənim haqqımda heç bir şey düşünməyin; elə də düşünməyin ki, mən sizə bu cür məktub yazmaqla özümü alçaldıram, yaxud da mən elə məxluqlardanam ki, hətta lap məğrurluqdan da olsa özünü alçaltmaqdan nəşə duyar. Yox, mənim öz təskinliklərim var; lakin bunu sizə izah etməyə çətinlik çəkirəm. Baxmaya - raq ki, bu, mənə əzab verir, lakin mən bunu hətta özümə də aydın şəkildə deməyə çətinlik çəkərdim! Lakin mən bilirəm ki, hədsiz məğ - rurluq nəticəsində də özümü alçalda bilmərəm. Saf qəlblə özünü alçaltmaq isə mənim əlimdən gələn şey deyil. Deməli, mən heç də özümü alçaltmıram.

Mən sizi nə üçün birləşdirmək istəyirəm; sizin üçün mü, yoxsa özüm üçün? Əlbəttə, özüm üçün, bu məsələdə hər şeyi özüm həll etmişəm, bunu özümə çoxdan demişəm... Eşitmişəm ki, sizin bacı - nız Adelaida o zaman mənim şəklimə baxanda deyib ki, bu cür gözəlliklə dünyanı çevirmək olar. Lakin mən dünyadan imtina etdim; siz məni krujevalar və brilyantlarla bəzənmiş vəziyyətdə əyyaşlar və əclaflar arasında gördüyünüz halda, bunu məndən eşitmək sizə gül - məli gəlir, eləmi? Siz buna fikir verməyin, mən, demək olar, artıq yaşayıram, özüm də bunu bilirəm; Allah bilir, mənim əvəzimə nə yaşayır. Mən bunu hər gün iki dəhşətli gözdə, daim zillənib mənə baxan gözlərdən oxuyuram, hətta onları qarşımda görməyəndə də. Bu gözlər indilik dinmirlər (onlar həmişə susurlar), lakin onların sir - rini bilirəm. Onun evi kədər doğuran, cansıxıcıdır, sirr də elə bun - dadır. Əminəm ki, öz siyirməsində, həmin moskvalı canidə olduğu kimi, ipək sarınmış ülgüc gizlətmişdir; o da anası ilə birlikdə, bir evdə yaşayırmış; o da bir boğazı üzmək üçün ülgücə ipək sarınmışdı. Onla - rın evində olanda mənə daim elə gəlirdi ki, ola bilsin, hələ onun atası tərəfindən haradasa, döşəmənin altında gizlədilmiş və üstü müşəm - bə ilə örtülmüş ölü vardır; lap həmin moskvalı caninin evində olduğu

kimi, eynilə bu cür, hər tərəfə içərisi Jdanov mayesilə¹ dolu olan şüşə qablar düzülmüşdür, mən sizə hətta həmin bucağı göstərə bilərdim. O, daim susur; lakin axı bilirəm ki, o, mənə hədsiz dərəcədə sevir, hətta o dərəcədə ki, mənə nifrət etməyə bilməz. Sizinlə mənərim toyum birlikdə olmalıdır: biz onunla bu cür müəyyən etmişik. Mənərim ondan gizli bir işim yoxdur. Mən qorxudan onu öldürə bilərdim... Lakin o qabağa düşüb, o, mənə öldürəcək... o, bu saat gülüb dedi ki, mən sayıqlayıram; sizə məktub yazmağımı o bilir”.

Bu məktublarda bu cür sərsəmləmələr çox idi, olduqca çox idi. Məktublardan biri, ikinci məktub, böyük formatlı iki poçt vərəqəsinə xırda xətlə yazılmışdı.

Knyaz dünənki kimi xeyli gəzib-dolaşdığı qaranlıq parkdan, nəhayət, çıxdı. İşıqlı, aydın gecə ona adətən olduğundan daha işıqlı göründü; “Görəsən, doğrudanmı hələ lap tezdir?” – deyə knyaz düşündü (saat götürmək onun yadından çıxmışdı). Elə bil, hardansa uzaqlardan gələn musiqi sədaları eşirdi; “yəqin, vağzaldadır, – knyaz yenə fikirləşdi, – əlbəttə, bu gün onlar oraya getməmişdilər”. Knyaz bunu düşünəndə bir də gördü ki, lap onların bağının yanında dayanmışdır; belə olacağını o bilirdi; bilirdi ki, nəhayət, mütləq buraya gəlib çıxmalıdır, sanki, qəlbi dayanmış halda eyvana qalxdı. Onu heç kəs qarşılamaı, eyvan bomboş idi. Knyaz bir az gözləyib, zalın qapısını açdı. Knyazın ağına belə bir fikir gəldi: “Onlar bu qapını heç vaxt bağlamırlar”, lakin zal da boş idi; zal az qala qaranlıq idi. Təəccüb edən knyaz otağın ortasında dayandı. Birdən qapı açıldı, Aleksandra İvanovna əlində şam içəri girdi. Knyazı görəndə heyrət edib, sanki, sual vermiş kimi onun qarşısında dayandı. Görünür, qız bir qapıdan daxil olub, başqa qapıya tərəf getmək üçün otaqdan keçirdi, burada bir adama rast gələcəyini heç ağına da gətirməmişdi.

Qız, nəhayət, dilləndi:

– Siz burada nə edirsiniz?

– Mən... gəldim...

– Maman bir az xəstədir, Aqlaya da özünü yaxşı hiss etmir. Adelaida yatmağa hazırlaşır, mən də yatmağa gedirəm. Biz bu gün bütün axşamı evdə tək oturmuşuq. Atamla knyaz Peterburqdadırlar.

¹ *Jdanov mayesi* – üfunəti rəf etmək üçün maye (mühəndis-texnoloq İ.İ.Jdanov tərəfindən XIX əsrin qırxıncı illərində kəşf edilmişdir).

- Mən gəldim... mən gəldim sizə... indi...
- Bilirsinizmi, saat neçədir?
- Y-yox...
- Birin yarısıdır. Biz həmişə saat birdə yarıq.
- Vay, mən elə bilirdim ki... onun yarısıdır.

Qız güldü:

– Eybi yoxdur! Bəs nə üçün bayaq gəlməmişdiniz? Sizi, ola bil-sin, gözləyirdilər.

Knyaz gedə-gedə mızıldadı:

- Mən... elə bilirdim...
- Xudahafız! Sabah hamını güldürəcəyəm.

Knyaz parkı dövrələyən yol ilə öz başına tərəf yollandı. Onun qəlbi çırpınır, fikirləri dolaşdı, ətrafında nə var idisə hamısı, sanki, røyaya bənzəyirdi. Knyaz bayaq eyni bir qarabasmadan iki dəfə necə ayılmışdısa, yenə də o cür, qəfildən gözünün qarşısında həmin xəyal canlandı. Həmin qadın parkdan çıxıb, onun qarşısında dayandı, elə bil, onu burada gözləyirdi. Knyaz diksinib ayaq saxladı; qadın onun əlindən yapışıb möhkəm sıxdı. “Yox, bu, qarabasma deyil!”

Budur, nəhayət, qadın onunla üz-üzə dayanmışdı; bu, ayrılıq-dan sonra ilk görüş idi; qadın ona nə isə deyirdi, lakin o dinmir, qadına baxırdı; knyazın ağır qəm-qüssə bürümüş qəlbi həyəcan və iztirabdan ağrıdı, sancdı. Knyaz qadınla bu görüşünü sonralar heç vaxt unuda bilmir, həmişə də eyni bir ağrı və iztirabla xatırlayırdı. Qadın onun qarşısında, elə oradaca küçədə haldan çıxmış kimi diz çökdü: knyaz qorxub kənara çəkildi, qadın isə onun əlini tutub öpməyə cəhd edirdi; indi də, bayaq yuxusunda gördüyü kimi, qadının uzun kirpiklərində göz yaşları parlayırdı.

Knyaz qadını qaldıraraq, qorxmuş halda, pıçiltı ilə deyirdi:

- Qalx, qalx! Tez ol qalx!

Qadın ondan soruşurdu:

– Sən xoşbəxtsənmi? Xoşbəxtsənmi? Mənə bircə kəlmə de, indi xoşbəxtsənmi? Bu gün, bu saat? O qızın yanında idin? O, sənə nə dedi?

Qadın yerindən qalxmırdı, onun sözlərinə qulaq asmırdı; qadın ondan tələsə-tələsə soruşur, özü də tələsik danışırdı; elə bil, onu təqib edən var idi.

– Mən sənin əmr etdiyən kimi, sabah yola düşürəm. Mən imtina edirəm... Axı mən səni son dəfə görürəm, sonuncu dəfə! Axı indi daha lap son görüşümüzdür!

Knyaz məyus halda:

– Sakit ol, – dedi, – qalx!

Qadın onun əlindən yapışmış, knyazın üzünə dərin həyəcanla baxırdı.

Qadın, nəhayət:

– Əlvida! – deyərək, ayağa qalxıb, cəld ondan uzaqlaşdı, o, az qala yüyürə-yüyürə getdi. Knyaz gördü ki, onun yanında qəfildən Roqojin göründü, qadının qoluna girib apardı.

Roqojin qışqırdı:

– Ayaq saxla, knyaz, mən beş dəqiqədən sonra qayıdaram.

Roqojin, doğrudan da, beş dəqiqədən sonra qayıtdı; knyaz onu dayandığı yerdəcə gözləyirdi.

Roqojin dedi:

– Faytona mindirdim, fayton orada, tində onu saat ondan gözləyirdi. O, yaxşı bilirdi ki, sən bütün axşamı orada, o qızın yanında olacaqsan. Bayağ sən mənə yazdığın kağızı ona çatdırdım. O, bundan sonra daha xanım qıza məktub yazmayacaq; söz verdi; bura - dan, sən istədiyən kimi, sabah yola düşüb gedir. Sən imtina etmiş olsan da, o, yola düşməmişdən qabaq sənənlə görüşmək istədi; elə buradaca dayanıb, sənənin geri qayıtmağını gözləyirdik, bax orada, həmin skamyada.

– O, səni özü ilə gətirmişdi?

Roqojin qışqırdı:

– Təəccüblüdür? Bildiyim şeyi gördüm. Məktubları, yəqin, oxuyubsan?

Bu fikirdən heyrətə gələn knyaz soruşdu:

– Sən o məktubları doğrudanmı oxuyubsan?

– Bəs necə; hər bir məktubu o özü mənə göstərirdi. Ülgüc əhvalatı yadımdadır, he-he!

Əllərini ovuşduran knyaz qışqırdı:

– Ağılsız qadındır!

Roqojin, sanki, öz-özünə burnunun altında dedi:

– Kim bilir, bəlkə də, ağılsız deyil.

Knyaz cavab vermədi.

Roqojin dedi:

– Yaxşı, əlvida, axı sabah mən də yola düşürəm; pisliklə xatırlama! – Roqojin cəld knyaza sarı dönüb, əlavə etdi: – Niyə belə etdin, qardaş, nə üçün ona heç bir cavab vermədin?! “Sən xoşbəxtsən, yoxsa yox?”

Knyaz misilsiz bir kədərlə dedi:

– Yox, yox, yox!

Roqojin kinli-kinli dedi:

– Hələ bir gəl “hə!” də de! – O dönüb geri baxmadan uzaqlaşdı.

Fyodor Mixayloviç Dostoyevski
DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSIKLƏRİ

DÖRDÜNCÜ HİSSƏ

I

Bizim hekayətimizin iki şəxsinin yaşıl skamyadakı görüşündən iki həftə keçmişdi. Bir aydın səhərçağı, təqribən saat on birin yarısında öz tanışlarından bəzilərinə baş çəkmək üçün evdən çıxmış Varvara Ardalionovna Ptitsina evə fikirli-fikirli qayıdırdı, o, kədərli və məyus idi.

Elə adamlar var ki, onların ən səciyyəvi və tipik mahiyyətini birədi və bütövlüklə açıb göstərə biləcək bir şey söyləmək çətinidir; bunlar elə adamlardır ki, belələrini adətən “adi” insanlar, “əksəriyyət” adlandırırlar. Həm də onlar, doğrudan da, hər bir cəmiyyətin böyük əksəriyyətini təşkil edirlər. Yazıçılar öz romanları və povestlərində çox vaxt cəmiyyət tiplərini qələmə almağa cəhd edərək, onları obrazlı və bədii şəkildə təqdim etməyə səy göstərirlər – bunlar, işin əslində, bütönlüklə fəvqəladə nadir təsadüf olunan və buna baxmayaraq, demək olar, həyatın özündən də həyati olan tiplərdir. Podkolesin öz tipik şəklində, ola bilsin, hətta mübaliğədir, lakin heç də qeyri-adi deyildir. Səzsiz-hesabsız ağıllı adamlar Qoqolun əsərindəki Podkolesinlə tanış olanda dərhal ağıllarına gəldi ki, onlar və yüzlərlə yaxın tanış, dostu Podkolesinə yaman oxşayır. Bu adamlar Qoqoldan qabaq da bilirdilər ki, onların bu dostları Podkolesin kimidirlər, lakin təkcə bunu bilmirdilər ki, onların adı məhz Podkolesindir. Doğrudan da, adaxlılar çox nadir hallarda toylardan bir gün əvvəl pəncərədən bayra atılırlar; ona görə ki, hələ başqa cəhətləri bir tərəfə, bu hətta yaxşı hərəkət deyil, buna baxmayaraq, nə qədər adaxlı, hətta ləyaqətli və ağıllı adamlar nikah ərəfəsində özlərini səmimi qəlblə, vicdanla Podkolesin hesab etməyə hazır idilər. Ərlərin də hamısı addımbaşı: *“Tu l’as voulu, George Dandin!”*¹ – deyər qışqırırlar. Lakin, İlahi, bütün dünyanın ərləri tərəfindən, bal ayı keçəndən sonra qəlbədən qopan bu fəryad və qışqırıq neçə milyon və neçə milyon dəfə təkrar olunmuşdur, həm də kim bilsin, bəlkə, bu qışqırıq toydan elə bircə gün sonra ucalmışdır.

¹ “Sən bunumu istəyirdin, Jorj Danden!”

Beləliklə, biz daha ciddi təfsilata girişmədən yalnız onu deyəcəyik ki, əslində, şəxslərin tipikliyi, bir növ, qabarıqlığını itirir və bütün bu Jorj Dandenlər və Podkolesinlər həyatda, doğrudan da, vardır, gözümüzün qarşısında hər gün vurnuxur, qaçırlar, lakin müəyyən dərəcə də tutqun şəkildə təcəssüm edirlər. Tam həqiqəti söyləmək xatirinə, nəhayət, bir cəhəti qabaqcadan qeyd edirik ki, Molyerin yaratdığı Jorj Danden baxmayaraq ki, nadir təsadüf olunur, lakin həyatda beləsinə, başdan-ayağa elə bu cür tipə də rast gəlmək olar, beləliklə də, biz jurnal tənqidinə bənzəməyə başlayan mühakiməmizi bitiririk. Bununla belə, bizim qarşımızda bir sual qalır: *roman-nəvis ordinar*¹, tamamilə “adi” olan adamları necə qələmə alsın, onları az-maz maraqlı etmək üçün bu adamları oxucu qarşısında necə təcəssüm etdirsin? Hekayədə onlardan tamamilə vaz keçmək olmaz, ona görə ki, ordinar adamlar məişət əhvalatları arasında rabitə yaratmaq üçün hər dəqiqə lazım olan və əksərən zəruri həlqədir; onlardan vaz keçsək, yəqin ki, həqiqətə xələl toxundurarıq. Romanları təkcə tiplərlə, yaxud hətta, sadəcə olaraq, maraq üçün əcaib və qeyri-adi adamlarla doldurmaq inandırıcı olmazdı, hətta, yəqin ki, cansıxıcı olardı. Bizə belə gəlir ki, hətta ordinar şəxslər arasında da yazıçı maraqlı və ibrətəməz çalarlar axtarıb tapmağa səy etməlidir. Məsələn, belə də olur ki, görürsən, bəzi ordinar şəxslərin əsl mahiyyəti onların ordinar olmasındadır, yaxud da, daha doğrusu, baxmayaraq ki, bu adamlar bütün varlıqları ilə fəvqəladə cəhd edərək, nə olur olsun, adilik və köhnəlikdən can qurtarmaq istəyirlər, amma yenə də heç bir şeyə nail ola bilməyib, adətən, yalnız köhnəpərəst olaraq qalırlar, belə halda bu cür şəxslər, bir adilik kimi, hətta özünəməxsus müəyyən tipiklik kəsb edirlər, həm də bu ordinar şəxsiyyət heç bir vəchlə öz ordinarlığında qalmaq istəmir və müstəqil olmağa zərrə qədər imkanı olmadığı halda, orijinal və müstəqil olmaq istəyir.

Bizim hekayətimizin indiyə qədər (bunu mən etiraf edirəm) oxucuya az izah edilmiş bəzi şəxsləri də bu “adi”, yaxud “ordinar” adamlar qəbilindəndirlər. Varvara Ardalionovna Ptitsına, onun əri cənab Ptitsın, onun qardaşı Qavrila Ardalionoviç məhz belə şəxslərdir.

Doğrudan da, məsəl üçün, bundan da acınacaqlı şey olmaz ki, adam varlı ola, tərbiyəli ailədən, ləyaqətli xarici görkəm sahibi, yaxşı

¹ *Ordinar* – adi

təhsilli ola, sarsaq olmaya, hətta mehriban bir insan ola, eyni zamanda da heç bir istedadı olmaya, heç bir xüsusiyyəti, hətta heç bir qəribəliyi, özünün heç bir xüsusi ideyası olmaya, təpədən-dırnağa qədər “hamı kimi” ola; görürsən ki, sərvət var, ancaq Rotşildinki kimi deyil; fəmiyyə, ailə namusludur, lakin heç vaxt, heç bir şeylə özünü göstərməyib; zahiri görünüşü ədəblidir, lakin nəzəri cəlb edən şey çox azdır; təhsili kifayət qədərdir, lakin bilmir ki, onu nəyə sərf etsin; ağılı var, lakin öz ideyalarından məhrumdur; ürək var, lakin alicənablıqdan, mərdlikdən məhrumdur və s. və b. k. hər cəhətdən. Dünyada bu cür adamlar olduqca çoxdur və hətta göründüyündən də artıqdır; onlar da, bütün insanlar kimi, iki əsas qrupa bölünürlər: bir qismi məhdud, o biri qismi “daha ağıllı” olanlardır. Birincilər xoşbəxtsəndirlər. Məsələn, məhdud, “adi” adam üçün ən asan şey özünü qeyri-adi və orijinal adam təsəvvür etməkdir, o, heç bir tərəddüdə yol vermədən bu cür təsəvvüründən nəşələnir. Qızlarımızdan bəziləri öz saçlarını gödəldib, göy çeşmək taxaraq, özlərini nihilist adlandırmağa bənd idilər; o saat inanmışdılar ki, çeşmək taxandan sonra onlar dərhal xüsusi “əqidə” sahibi olublar. Bir nəfərin öz qəlbində bir qətrə ümumbəşəri və xeyirxah duyğuya bənzəyən bir şey hiss etməyinə bənd idi, dərhal inanırdı ki, heç kəs onun kimi duya bilmir, o, ümumi inkişafda qabaqcıl şəxsdir. Birisinin hər hansı bir fikri mənimsəməsinə, yaxud nə əvvəli, nə də axırı olan bir şeydən bircə səhifə oxumasına bənddir, dərhal inanacaq ki, bu, onun “öz xüsusi fikirləridir” və onun öz beynində yaranmışdır. Belə hallarda, hərgah belə demək olarsa, abırsızcasına sadələvhlük adamı heyretə salır; bütün bunlar ağılasıgmazdır, lakin dəqiqəbaşı qarşıya çıxır. Bu abırsız sadələvhlüyü, sarsaq adamın heç şübhə etmədən özü haqqında, öz istedadı haqqındakı bu inamını Qoqol diqqətəlayiq bir tip olan poruçik Piroqovun simasında çox gözəl ifadə etmişdir. Piroqov hətta dahi şəxs olmasına da şübhə etmir, o, özünü hətta dahilər dahisi hesab edir; buna o dərəcədə inanmışdır ki, bu barədə özünə bir dəfə də olsun sual vermə; bir də ki onun üçün sual mövcud deyildir. Böyük yazıçı öz oxucusunun təhqir edilmiş mənəvi duyğusunu təmin etmək üçün onu, nəhayət, kötləmək məcburiyyətində qalmışdı, lakin görəndə ki, dahi adam ancaq silkələndi və işgəncədən sonra qüvvəsini bərpa etmək üçün qatlama pirojki yedi, heyrdəndən qollarını aralayıb, öz oxucularını elə

bu vəziyyətdə qoydu. Mən həmişə təəssüf edirdim ki, Qoqol böyük, dahi Piroqovu belə kiçik rütbəli qələmə alıb, ona görə ki, Piroqov o dərəcədə özündən müştəbəhdir ki, onun üçün ən asan şey çiyinlərindəki epoletlər illər keçdikcə və “mərhələbəmərhələ” qalınlaşdıqca, hərləndikcə özünü, məsəl üçün, fövqəladə sərkərdə təsəvvür etməkdir; hətta təsəvvür etmək deyil, sadəcə olaraq, buna şübhə etməməkdir: bir halda ki, general rütbəsinə qaldırıblar, sərkərdə olmaya bilərmə? Sonra da döyüş meydanında belələri nə qədər dəhşətli uğursuzluqlar törədir! Məgər bizim ədəbiyyatçılarımız, alimlərimiz, təbliğatçılarımız arasında Piroqovlar azmı olub? Mən deyirəm, “olub”, əlbəttə ki, indi də vardır...

Bizim hekayətimizdə iştirak edən Qavrila Ardalionoviç İvolgin başqa dəstəyə mənsub idi; bu adamın təpədən-dırnağa qədər fikrizikri orijinal olmaq idi; buna baxmayaraq, “daha ağıllı” adamlar dəstəsinə mənsub idi. Lakin bizim yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu qrup birincidən daha artıq bədbəxtdir. Elə məsələ də ondadır ki, ağıllı “adi” adam ötəri olaraq (hələ, bəlkə də, bütün ömrü boyu) özünü dahi və ən orijinal şəxs təsəvvür etmiş olsa da, buna baxmayaraq, qəlbində şübhə qurdu saxlayır; bu qurd onu o dərəcəyə çatdırır ki, ağıllı adam bəzən bütünlüklə məyus olub kədərlənir; hərgah öz qismətinə qane olursa, onda qəlbini gəmirən şöhrətpərəstlik hissi onu bütünlüklə zəhərləyir. Bir də ki, biz, hər halda, ifrat dərəcəni götürmüşdük: bu ağıllılar qəbilindən olanların böyük əksəriyyətinin vəziyyəti o qədər də faciəli olmur; qocalan vaxtlarında ancaq az-çox qara ciyəri xarab olur, vəssalam. Lakin, hər halda, bu adamlar yumşalıb mütiləşəndən qabaq, bəzən çox uzun müddət, gəncliyindən başlayıb, itaətkarlıq yaşınadək dəcəllik edirlər, hamısı da orijinallıq arzusunun irəli gəlir. Hətta əcaib təsadüflər də üz verir: bəzi namuslu adamlar orijinal olmaq arzusu ilə hətta rəzil bir iş də əl atmağa hazırdır; hətta belə də olur ki, bu bədbəxtlərdən bəziləri nəinki namusludur, hətta xeyirxahdır; öz ailəsinin vəlinəmətidir, nəinki öz ailə üzvlərini, hətta yadları da öz əməyi ilə bəsləyir, amma nə olsun? Bütün ömrü boyu sakitləşə bilmir! Onun üçün öz bəşəri vəzifələrini bu cür yaxşı yerinə yetirmək fikri qətiyyətlə təskinlikverici və rahatlıq yaradan bir iş deyil; hətta, əksinə, onu əsəbiləşdirən də elə budur: “Bir gör bütün ömrümü mən nəyə sərf etmişəm, mənim əl-ayağımı bağlayan da elə bu olub, barıtı kəşf etməyimə mane olan da elə bu

olub! Hərgah bu olmasaydı, mən, ola bilsin, mütləq kəşf edərdim – ya barıtı, ya da Amerikanı – hansını kəşf edəcəyimi hələ yəqin bilmirəm, amma mütləq kəşf etmiş olardım!” Bu cənabların ən səciyyəvi cəhəti odur ki, onlar, doğrudan da, ömürləri boyu heç cür müəyyən edə bilmirlər ki, məhz nəyi kəşf etməlidirlər, ömürləri boyu nəyi kəşf etməyə hazırdırlar: barıtımı, yoxsa Amerikanı? Lakin kəşf edilməli şey üçün onların çəkdikləri iztirab və həsrət, doğrusu, Kolumba, yaxud Qalileyə də kifayət edərdi.

Qavriła Ardalionoviç məhz bu cür başlayırdı; lakin hələ təzə başlamışdı. O hələ uzun müddət çalışıb-çapalamalı idi. Bu adam fasiləsiz olaraq və dərindən hiss edirdi ki, istedadsızdır, eyni zamanda, onun çox böyük bir arzusu var idi, inanmaq istəyirdi ki, o ən müstəqil bir şəxsdir; bütün bunlar onun qəlbini az qala yeniyetmə yaşlarından ağır yaralamışdı. Bu, həsəd edən və coşqun arzularla yaşayan bir gənc idi; özü də, hətta, deyəsən, anadan elə bu cür gərginləşmiş əsəblərlə doğulmuşdu. Bu adam belə hesab edirdi ki, coşqun arzuları ona qüvvət verir. Bütün varlığı ilə fərqlənmək istəyən bu oğlan bəzən ən ağılsız sıçrayışa da hazır idi; lakin iş gəlib ağılsız sıçrayışa çatanda bizim qəhrəmanımız hədsiz ağıllı olduğu üçün bu cür sıçrayışa cəsərət etmirdi. Bu isə onu məhv edirdi. O, arzuladıklarından az-maz bir şeyə nail olmaq üçün, ola bilsin, yeri düşsə, hətta ən rəzil bir işə də əl atardı; lakin, elə bil ki, qəsdən məsələ gəlib son həddə çatanda o ən rəzil bir işi yerinə yetirməkdən imtina edir, özünü hədsiz namuslu şəxs hesab edirdi. (Yeri gəlmişkən deyək ki, o, balaca rəzil işi icra etməyə həmişə hazır idi.) Bu adam öz ailəsinin yoxsul və düşkün vəziyyətinə nifrət edir, ədavət hissi ilə baxırdı. Hətta anası ilə də təşəxxüslə saymazayana rəftar edirdi; baxmayaraq ki, anasının hörmət və xasiyyətinin hələlik onun inkişaf yolunun da başlıca dayağını təşkil etdiyini özü çox yaxşı başa düşürdü. Bu gənc Yepançinin idarəsində işə başlayanda dərhal özünə dedi: “Bir halda ki, əclaflıq edirəm, axıra qədər əclaflıq edəcəyəm, ancaq ki faydam olsun”. Buna baxmayaraq, demək olar, heç vaxt axıra qədər əclaflıq etmirdi. Axı bir də, nə üçün o elə təsəvvür etmişdi ki, mütləq axıra qədər əclaflıq etmək lazım gələcək? O vaxt bu adam Aqlayadan, sadəcə, qorxmışdu, lakin ona bəslədiyi ümidindən əl çəkməmişdi, qızın tənəzzül edib ona rəğbət göstərə biləcəyinə heç vaxt ciddi surətdə inanmırdı, buna baxmayaraq, hər

ehtimala qarşı məsələni uzadırdı. Sonra özünün Nastasiya Filippovna ilə baş verən əhvalatında o, qəfildən belə təsəvvür elədi ki, hər şeyə ancaq pulun gücü ilə nail ola bilər. O vaxt bu gənc hər gün öz-özünə məmnunluqla, lakin bir az qorxa-qorxa təkrar edirdi: “Bir halda ki, əclaflıq edirəm, axıra qədər əclaflıq edəcəyəm”; dəqiqəbaşı özünə ürək-dirək verib deyirdi: “Bir halda ki, əclaflıqdır, yüksək mərhələlərə çatana qədər əclaflıq etmək lazımdır; belə hallarda köhnə-pərəstlər qorxuya düşürlər, amma biz qorxmayacağıq!” Aqlayanı itirib, şəraitin ağır zərbəsinə düçar olan bu adam lap ruhdan düşdü, o vaxt divanə qadının ona bağışladığı pulları, doğrudan da, gətirib knyaza verdi: qadına pulları qaytaran da divanə idi. Bu hərəkətinə görə daim lovğalanırdı, amma pulu qaytarmasına sonra min dəfələrlə peşman olmuşdu. O vaxt knyaz Peterburqda qaldığı müddətdə Qavrila, həqiqətən, üç gün gözyaşı axıtmışdı, lakin o, bu üç gün ərzində knyaza dərinədən nifrət etməyə başlamışdı, ona görə ki, knyazın Qanyaya lap yazığı gəlirdi, halbuki onun bu qədər pulu qaytarması faktı elə bir hərəkət idi ki, “buna hər adamın əli gəlməz, cürəti çatmazdı”. Lakin o, nəcabətlə etiraf edirdi ki, onun bütün kədər və qüسسəsinin səbəbi ancaq və ancaq şöhrətpərəstlik hisslərinin fasiləsiz surətdə əzilməsidir, ayaqlar altında tapdanmasıdır; bu isə ona misilsiz əzab verirdi. Qavrila yalnız xeyli vaxt keçəndən sonra dərk etmiş və başa düşmüşdü ki, Aqlaya kimi məsum və qəribə bir məxluqun rəğbətini qazanmış olsaydı, onların əlaqə və münasibəti çox ciddi şəkil ala bilərdi. Peşmançılıq onun qəlbini didib parçalayırdı; o, qulluğu tərək edib, qəm-qüسسəyə qərq oldu. Ata və anası ilə birlikdə Ptitsının evində, onun hesabına yaşayır və Ptitsından açıq-dan-açığa zəhləsi gedirdi, halbuki eyni zamanda onun məsləhətlərinə qulaq asırdı, özü də o dərəcədə dərrakəli idi ki, həmişə ondan məsləhət alırdı. Qavrila Ardalionoviç, məsələn, ona da hiddətlənirdi ki, Ptitsın Rotşild olmaq eşqinə düşmüşür və qarşısına belə məqsəd qoymur. “Bir halda ki, sən sələmçisən, onda axıra qədər get, adamları sıxışdır, onlardan pul qopart, möhkəm ol, yəhudi kralı ol!” Ptitsın təvazökar və sakit adam idi. O ancaq gülümsəyirdi, lakin bir dəfə Qanya ilə həтта ciddi danışib məsələni aydınlaşdırmaq qərarına gəldi, bunu həтта müəyyən dərəcə qürurla yerinə yetirdi. O, Qanyaya sübut etdi ki, heç bir namussuz iş görmür və Qanya əbəs yerə onu cuhud adlandırır; dedi ki, hərgah pulun böyük qiyməti varsa, bunun

günahı onda deyil; o, vicdan və namusla iş görür, onun işi həqiqi işdir, o, bu işlərin ancaq “agent”idir, nəhayət, bunu əlavə etdi ki, o öz işlərində səliqəli olması sayəsində, ən mötəbər adamların nəzərində son dərəcə yaxşı bir adam şöhrəti qazanıb, həm də işləri inkişaf edir. Ptitsın gülərək əlavə etdi: “Mən Rotşild olmayacağam, buna heç ehtiyac da yoxdur, amma Liteyni küçəsində evim olacaq, hətta, ola bilsin, iki ev, elə bununla da kifayətlənəcəyəm”. Ptitsın öz-özünə: “Kim bilsin, bəlkə də, üç evim olacaq!” – deyə düşü-nürdü, lakin bunu heç vaxt ucadan demir və öz arzusunu gizlədirdi. Təbiət bu cür adamları xoşlayır və onlara mehribanlıq göstərir: o, Ptitsını üç deyil, yəqin, dörd evlə mükafatlandıracaqdır, həm də məhz ona görə ki, Ptitsın lap uşaqlığından bilirdi ki, heç vaxt Rotşild olmayacaqdır. Amma bunun əvəzində təbiət heç vəchlə dörd evdən o yana getməz, Ptitsın elə bununla da kifayətlənəcəkdir. Qavrila Ardalionoviçin bacısı tamamilə başqa cür qadın idi. Onda da arzular qüvvətli, lakin coşqun deyildi, o çox inadcıl qadın idi. Bəd ayaqda, məsələ gəlib son nöqtəyə çatanda, bu qadın ağılla iş görür, son nöqtəyə çatana qədər də ağılını itirmirdi. Burası doğrudur ki, o da orijinallıq eşqinə düşən “adi” adam idi. Lakin Varvara çox tezliklə başa düşə bildi ki, onda zərrə qədər xüsusi bir orijinallıq yoxdur, özü də bunun üçün çox da qüssələnmirdi – kim bilir, bəlkə, bu da müəyyən bir təkəbbürdən irəli gəlirdi. Varvara cənab Ptitsına ərə gedərək, öz ilk praktik addımını fövqəladə qətiyyətlə atmışdı. Lakin bu qadın ərə gedərkən heç də özünə belə deməmişdi: “Bir halda ki, əclafliq edirəm, axıra qədər əclafliq edəcəyəm, ancaq ki, məqsədimə nail olum”. Bu cür əhvalat Qavrila Ardalionoviçin başına gəlmiş olsaydı, o, mütləq belə deyərdi (özü də, böyük qardaş kimi onun qərarını bəyənəndə hətta az qala bacısının yanındaca bu fikrini bəyan edəcəkdii). Hətta lap əksinə: Varvara Ardalionovna gələcək ərinin təvazökar, xoşagələn, demək olar, təhsilli adam olmasına, özünün də heç bir vəchlə, heç vaxt böyük əclafliqə yol verməyə-cəyinə əsaslı surətdə inanandan sonra ərə getdi. Varvara Ardalio-novna xırda əclafliqları xırda şey hesab etdiyi üçün onların haqqında heç bir şey soruşmurdu. Axı bir də ki bu cür xırda məsələlər harada yoxdur? İdeal ki axtarmırdı! Bundan başqa, o bilirdi ki, ərə gedərkən anasına, atasına, qardaşlarına sığınacaq verir. Bütün keçmiş ailə anlaşılmazlıqlarına baxmayaraq, Varvara qardaşının bədbəxtliyini

görüb ona kömək etmək istədi. Ptitsın Qanyanı arabilir, əlbəttə, dostcasına, qulluğa qovurdu. O, bəzən Qanyaya zarafatyana deyirdi: “Bax, sənin generallardan və generallıqdan zəhlən gedir, amma sən görərsən, “onlar”ın hamısı, ən nəhayət, işi o yerə çatdıracaqlar ki, öz növbəsində, general olacaqlar, sağlıq olsun, görərsən”. Qanya öz-özünə kinli-kinli və rişxəndlə düşündü: “Əşi, onlar nəyə görə belə düşünürlər ki, mənim generallardan və generallıqdan zəhləm gedir?” Varvara Ardalionovna qardaşına kömək etmək üçün öz fəaliyyət dairəsini genişləndirmək qərarına gəldi: Varvara Yepançinlər ailəsinə soxuldu, bu işə uşaqlıq xatirələrinin xeyli köməyi oldu, o da, onun qardaşı da hələ uşaq vaxtı Yepançinlərlə oynayırdılar. Burada qeyd edək ki, Yepançinlər ailəsinə ayaq açmaqla Varvara Ardalionovna fəvqəladə bir məqsəd güdmüş, nəyəsə ümid bəsləmiş olsaydı, onda, yaqın ki, özü-özünü daxil etmiş olduğu adamlar dəstəsindən dərhal çıxardı; lakin o, xam xəyala düşməmişdi, bu məsələdə o, öz qarşısına əsaslı məqsəd qoymuşdu. Varvara bu ailənin xasiyyətinə əsaslanırdı. Aqlayanın xasiyyətini isə yorulmadan öyrənirdi. Bu qadın qarşısına belə bir məqsəd qoymuşdu ki, onların ikisini də, Aqlaya ilə qardaşını yenə bir-biri ilə yaxınlaşdırın. Ola bilsin ki, Varvara, doğrudan da, müəyyən bir müvəffəqiyyət əldə etmişdi; bəlkə də, məsəl üçün, qardaşına çox bel bağlayıb, ondan heç vaxt və heç bir halda verə bilməyəcəyi bir şey gözləməklə səhvlərə yol verirdi. Hər halda, Varvara Yepançinlər ailəsində çox məharətlə iş görürdü: qardaşı haqqında həftələrlə bir kəlmə də danışmırdı, həmişə son dərəcə doğru və səmimi idi, özünü sadə, lakin ləyaqətlə aparırdı. O ki qaldı bu qadının vicdanının dərinliklərinə, Varvara oraya nəzər salmaqdan qorxmur və özünü qətiyyənlə heç bir şeydə məzəmmət etmirdi. Ona qüvvət verən də bu idi. Öz daxili aləmində ancaq bircə cəhəti duyurdu ki, deyəsən, o da hiddətlənir, düşündü ki, onda da bolluca heysiyyət, hətta az qala paymal edilməmiş şöhrətpərəstlik hissi var. Varvara Yepançinlərin ailəsini az qala hər dəfə tərək edəndə bəzi dəqiqələr bunu xüsusilə duyurdu.

Elə indi də Varvara yenə Yepançinlərgildən qayıdırdı, bizim artıq demiş olduğumuz kimi, kədərli və məyus idi, fikrə dalmışdı. Bu kədər əhvali-ruhiyyəsində bəzi acı və gülməli əlamətlər də təzahür edirdi. Ptitsın Pavlovskda yaraşıqsız, lakin geniş taxta bir evdə yaşayırdı;

bu ev tozlu bir küçədə idi, bir az sonra həmin ev onun xüsusi mülkiyyəti olmalı idi; belə ki, Ptitsın da öz növbəsində bu evi kimə isə satmağa başlamışdı. Varvara Ardalionovna artırmaya qalxanda evin yuxarısında hay-küy eşitdi, başa düşdü ki, qışqıranlar qardaşı ilə atasıdır. Qadın zala girəndə Qanyanı gördü, o, qəzəbdən ağappaq olmuşdu, az qala başında saçını yolmaq istəyir, otaqda yeyin-yeyin var-gəl edirdi; Varvara üz-gözünü turşutdu, şlyapasını çıxarmadan yorğun halda divanda əyləşdi. Qadın çox yaxşı başa düşürdü ki, o, bir dəqiqə də dinməsə, qardaşının nə üçün belə yüyürdüyünü ondan soruşmasa, Qanya mütləq açıqlanacaqdır. Varya, nəhayət, tələsik sual verdi:

– Yenədəmi əvvəlkidir?

Qanya qışqırdı:

– Nə əvvəlkiyədir! Əvvəlki! Yox, indi burada əvvəlki deyil, nə əhvalat baş verdiyindən heç şeytanın özü də baş çıxara bilməz! Qoca lap quduzluq dərəcəsinə gəlib çatıb... Anam hönkür-hönkür ağlayır. Varya, Allaha and olsun, nə istəyirsən elə, mən onu evdən qovacağam, yaxud da... – deyə, yəqin, adamları başqasının evindən qovmağın mümkün olmadığını xatırlayıb, əlavə etdi: – Ya da özüm başımı götürüb qaçacağam.

Varya burnunun altında dedi:

– Güzəştə getmək lazımdır.

Qanya lap özündən çıxdı:

– Nəyə güzəştə getmək? Kimə güzəştə getmək? Onun mürdarçılıqlarınamı? Yox, bilmirəm, sən necə, sən necə istəyirsən, amma belə olmaz! Olmaz, olmaz, olmaz! Sən bir onun ədasına bax: özü günahkar ola-ola, hələ bir həyasızlıq da edir. “Darvazadan girmək istəmirəm, barını sökl!” Sən niyə belə oturubsan? Heç halın özündə deyil! Bənizin lap dəyişib!

Varvara narazı halda dedi:

– Bənizlik bir şey yoxdur.

Qanya ona nüfuzedicə nəzərlə baxdı.

– Orada idin? – deyə bacısından soruşdu.

– Orada.

– Dayan, yenə qışqırırlar! Gör nə rüsvayçılıqdır, özü də ki, belə bir vaxtda!

– Hansı vaxtda? Heç bir belə xüsusi vaxt yoxdur.

Qanya bacısını daha diqqətlə süzdü. O soruşdu:

– Bir şey öyrənə bildin?

– Hər halda, heç bir gözlənilməz şey yoxdur. Öyrəndim ki, bütün bunlar doğrudur. Ərim bizim ikimizdən də haqlı imiş: lap əvvəldən necə demişsə, elə də oldu. O haradadır?

– Evdə yoxdur. Nə çıxdı?

– Knyaz rəsmi adaxlıdır, məsələ həll olunub. Mənə böyük bacılar dedi. Aqlaya razıdır, hətta heç gizlətmirlər də. (Axı orada bu vaxta qədər hər şey çox məxfi saxlanırdı.) Adelaidanın toyunu yenə təxirə salacaqlar ki, toyların ikisini də birdən, bir gündə etsinlər – poeziyaya bir bax! Şeirə bənzəyir. Sən otaqda bihudə yerə o baş-bu başa yüyürüncə, adaxlanmaq haqqında şeir yazaydın. Bu axşam Belokonskaya onlara gələcək, lap məqamında gəlib, qonaqlar olacaq. Knyaz Belokonskaya ilə tanışdır, amma onu bu xanıma təqdim edəcəklər; gərək ki, ucadan elan edəcəklər. Ancaq qorxurlar ki, knyaz qonaqların hüzurunda otağa girəndə bir şeyi yerə salmasın, yaxud vurub sındırmasın, ya da özü şappıltı ilə yerə gəlməsin; ondan gözləmək olar.

Qanya çox diqqətlə dinlədi, lakin onun üçün dəhşətli olan bu xəbər, deyəsən, ona heç də elə bir dəhşətli təsir bağışlamadı. Bacısı buna təəccüb etdi.

Qanya fikirləşib:

– Nə etməli, bu aydın idi, – dedi, bacısının üzünə bic-bic baxa-baxa, otaqda hələ də, lakin indi daha yavaş-yavaş var-gəl etməyə davam etdi, o nə isə qəribə, kinayəli təbəssümlə əlavə etdi, – demək, qurtardı!

Varya dedi:

– Hələ yaxşıdır ki, sən bu əhvalata filosofcasına münasibət göstərirsən. Doğrusu, mən buna şadam.

– Hə, ağır yükdən canımız qurtardı; heç olmazsa sənin canın qurtardı.

– Mən, deyəsən, mühakimə yürütmədən, bezdirmədən sənə səmimi olaraq qulluq edirdim; sənin Aqlaya ilə münasibətində nə cür xoşbəxtliyə ümid bəslədiyini mən səndən soruşmurdum.

– Məgər mən... Aqlayadan xoşbəxtlik gözləyirdim?

– Di yaxşı, xahiş edirəm, filosofluq eləmə! Əlbəttə, belədir. Əlbəttə, özü də, bizim üçün kifayətdir: axmaq vəziyyətdə qaldıq.

Sənə etiraf edirəm ki, mən bu işə heç vaxt ciddi baxa bilmirdim; mən bu işə “hər ehtimala qarşı” əl qatmışdım, o qızın məzəli xasiyyətində bel bağlamışdım, başlıca olaraq, səni əyləndirmək istəyirdim; doxsan faiz ehtimal buna idi ki, bu iş puça çıxacaq. Hətta indiyə qədər də bilmirəm ki, sənə istədiyini nə idi.

Qanya şaqqıltı ilə güldü:

– İndi sən ərinlə birlikdə məni qulluğa qovmağa başlayacaqsınız; inad və iradə qüvvəsi haqqında, aza xor baxmamaq və sairə barədə mənə mühazirə oxuyacaqsınız, əzbər bilirəm.

Varya düşündü: “Onun ağılına nə isə təzə bir fikir gəlib!”

Qanya qəfildən soruşdu:

– Orada vəziyyət necədir, atalar razıdırlarmı?

– Deyəsən, y-yox. Bir də ki, sən özün nəticə çıxara bilirsən; İvan Fyodoroviç məmnundur; anası qorxur; əvvəllər də onun adaxlı olmasına nifrətlə baxırdı; məlum məsələdir.

– Mən o barədə soruşmuram. Belə adaxlı qeyri-mümkün və ağılsız deyil, bu aydındır. Mən indikini soruşuram, orada indi vəziyyət necədir? Rəsmi olaraq razılıq veribmi?

– Qız bu vaxta qədər “yox” deməyib, vəssalam. Lakin ondan ayrı cür cavab gözləmək də olmazdı. Sən onu bilirsənmi ki, o qızın bu vaxta qədər də utanıb xəcalət çəkməsi dəlilik dərəcəsinə varır: uşaq vaxtı o qız qonaqların gözüne görünməmək üçün dolaba girib, orada iki-üç saat otururdu. Yepyekə qız olub, amma yenə də o cür utancaqdır. Bilirsənmi, mən nə üçünsə belə düşünürəm ki, o ailədə, həqiqətən, nə isə ciddi bir əhvalat var, hətta qız da nə isə ciddi bir şey nəzərdə tutub. Deyirlər ki, o qız niyyətini gizlətmək üçün knyaza güldür, onu məzhəkəyə qoyur, səhərdən gecəyarısındanək onu ələ salır, lakin, yəqin ki, hər gün ona yavaşca bir şey deməyi də bacarır, ona görə ki, knyaz göyün yeddinci qatındadır, şadlanır, sevinir... Deyirlər, olduqca gülməlidir. Elə onların özündən eşitmişəm. Mənə elə gəldi ki, onların böyük bacıları gözümdən içinə baxa-baxa, mənə də gülürlər.

Qanya, nəhayət, qaşqabağını tökdü. Bəlkə, Varya onun əsl fikrini başa düşmək üçün bu mövzunu qəsdən dərinləşdirirdi. Lakin yuxarıda yenə qışqırq qopdu.

Qanya, sanki, qəzəbini yağıdırmaq imkanına sevinərək bağırdı:

– Mən onu qovacağam!

– Belə olsa, o yenə gedib, dünənki kimi, bizi hər yerdə rüsvey edəcəkdir.

Qanya birdən lap qorxuya düşdü:

– Necə, necə yəni dünən? Nə olub: necə dünən? Axı məgər...

Varya birdən ayıldı:

– Ah, aman Allah, məgər sən bilmirsən?

Xəcalət və qəzəbdən qıpqırmızı olmuş Qanya qışqırdı:

– Necə... Məgər doğrudanmı o, dünən orada olub? İlahi, axı sən oradan gəliрсən! Sən bir şey öyrənə bildinmi? Qoca oraya gedibmi? Gedib, yoxsa yox?

Qanya bunu deyib, qapıya sarı yüyüdü. Varya cəld ona yanaşdı, iki əlilə onu tutub saxladı.

Varya dedi:

– Sən nə edirsən? Yaxşı, hara gedirsən? İndi onu evdən buraxsan, daha pis olar, hamıya car çəkəcək?

– Orada gedib nə edib? Nə danışıb?

– Heç onların özü də söyləyə bilmirdilər, başa düşməyiblər; ancaq hamını qorxudub. İvan Fyodoroviçin yanına gedibmiş; o, evdə olmayıb; Lizaveta Prokofyevnanı tələb edib. Əvvəlcə ondan qulluğa girmək üçün yer istəyib, sonra da bizlərdən: məndən, ərimdən, xüsusilə səndən şikayət etməyə başlayıb... Çox şey deyib.

Qanya isteriyalı halda əsirdi.

– Sən öyrənə bilmədin?

– Haradan öyrənəydim, necə!? Nə dediyini, yəqin ki, o heç özü də başa düşmürmüş, bəlkə də, mənə hər şeyi deməyiblər.

Qanya başını tutub, pəncərəyə tərəf yüyüdü. Varya o biri pəncərənin yanında oturdu.

Varvara birdən dedi:

– Aqlaya gülməlidir, mənə dayandırıb dedi: “Sizin valideynlərinizə salam söyləyin, mənim xüsusi, şəxsi hörmətimi onlara yetirin, yəqin, bu günlərdə fürsət tapıb sizin atanızla görüşəcəyəm”. Özü də, çox ciddi deyirdi. Əcaib dərəcədə təəccüblüdür...

– Kinayə ilə demirdi ki? Kinayə eləməirdi ki?

– Elə məsələ də orasındadır ki, yox; təəccüblü də elə burasıdır.

– Sən necə düşünürsən, qız qocanın bu əhvalatını bilir, yoxsa bilmir?

– Onların evində bu əhvalatı bilmirlər, buna mənim heç şübhəm yoxdur. Lakin sənin sözündən ağılıma bir fikir gəldi: ola bilsin ki, Aqlaya bilir. Təkcə o bilir, ona görə ki, qız atama belə ciddi ifadə ilə salam göndərəndə, bacıları da təəccübləndilər. Özü də nəyə görə məhz atama? Hərgah bilirsə, onda bunu ona knyaz söyləyib!

– Kimin söylədiyini bilmək çətin bir şey deyil! Oğru! Bircə bu çatmırdı. Ailəmizdə oğru “ailə başçısı”!

Varya lap hiddətlənib qışqırdı:

– Əşi, bu, cəfəngiyatdır! Əyyaş əhvalatıdır, vəssalam. Özü də, bunu kim uydurub? Lebedev, knyaz... Onların özləri nə yuvanın quşudur; ağıl dəryasıdırlar. Bax mənim üçün bunun zərre qədər əhəmiyyəti yoxdur.

Qanya kinli-kinli sözünə davam etdi:

– Qoca oğru və əyyaşdır, mən dilənçiyəm, bacımın əri sələmçidir, Aqlayanın gözü düşməli şey var idi! Heç söz ola bilməz, gözəldir!

– Bacının bu əri, sələmçi, səni...

– Yedirib bəsləyir, eləmi? Xahiş edirəm, sən çəkinib-eləmə.

Varya özünə gəldi:

– Sən niyə hirsələnirsən? Məktəbli uşaq kimi heç bir şey başa düşmərsən. Sən elə bilirsən ki, bütün bunlar səni Aqlayanın gözündən sala bilər? Sən onun xasiyyətini bilmərsən. O qız ən birinci adaxlısından üz döndərüb, acından ölmək üçün hər hansı bir tələbəninin yanına, çardaqda yaşamağa məmnuniyyətlə qaçardı. Bax budur onun arzusu! Sən bizim şəraitimizə mətinliklə, qürurla dözməyi bacarsaydın... Onun nəzərində necə maraqlı bir şəxs ola biləcəyini başa düşmərsən. Knyaz onu məhz bununla ələ keçirdi ki, əvvələn, qətiyyəni onu gırlamırdı, ikincisi, o, hamının nəzərində gicdir. Təkcə bu adama görə qızın bütün ailəni çaxnaşdırması ona kef verir, xoşuna gəlir. E-eh, siz heç bir şey başa düşmərsünüz!

Qanya sirlə təzdə dedi:

– Hələ biz görərik, başa düşürük, yoxsa başa düşmürük, lakin mən, hər halda, istəməzdim ki, qız qocanın əhvalatını bilmiş olsun. Mən güman edirdim ki, knyaz çəkinər, bunu söyləməz. O, Lebedevi də çəkirdi; mən təkid edəndə, o heç mənə də hər şeyi açıb söyləmək istəmirdi...

– Deməli, sən özün görürsən ki, onsuz da hər şey məlumdur. Axı bir də ki, indi sənə nə lazımdır? Nəyə ümid edirsən? Hərgah

hələ ümid qalıbsa, onda bu qızın nəzərində sən əzabkeş bir adam olacaqsan.

– Bununla belə, bütün romantizmə baxmayaraq, qalmaqaldan qız da qorxardı, hər şeyin müəyyən həddi var, bəli, hamı müəyyən hüduda qədər gəlir. Siz hamınız beləsiniz.

Varya qardaşına nifrətlə baxıb, özündən çıxdı:

– Aqlayamı qorxardı? Amma öz aramızdır, sənin çox rəzil qəlbin var! Sizin heç biriniz qara qəpiyə də dəyməzsiz. Turalım ki, o qız gülməli və sarsaqdır, amma bizim hamımızdan min dəfə nəcibdir.

Qanya yenə özündən məmnun halda burnunun altında dedi:

– Di yaxşı, eybi yoxdur, hirsələnmə.

Varya sözlünə davam etdi:

– Mənim ancaq anama rəhmim gəlir, qorxuram ki, atamızın bu əhvalatı onun da qulağına çata, ah, yaman qorxuram!

Qanya dedi:

– Yəqin də, çatıb.

Varya qalxıb yuxarı, Nina Aleksandrovnanın yanına getmək istədi, lakin ayaq saxlayıb, diqqətlə qardaşına baxdı.

– Bəs ona kim deyə bilərdi?

– Ola bilsin, İppolit. Bizə köçən kimi, güman edirəm ki, bu barədə anamıza raport verməyi ilk məmnuniyyət hesab etmişdir.

– Xahiş edirəm, bir mənə de görüm, axı bunu o, haradan bilir? Knyazla Lebedev qət etmişdilər bunu heç kəsə deməsinlər, hətta Kolya da heç bir şey bilmir.

– İppolitmi? Özü xəbər tutdu. Onun nə dərəcədə hiyləgər bir nacins olduğunu sən təsəvvür edə bilməzsən. Yaman dedi-qoduçudur, bütün pis şeyləri, dava-mərəkəyə bais olan hər şeyi axtarıb tapan, qoxu duymağa həssas olan murdar burnu var. İstəyirsən inan, istəyirsən inanma, mən əminəm ki, bu adam Aqlayanı ələ ala bilməmişdir! Ələ almayıbsa, alacaqdır. Roqojin də onunla əlaqə saxlayır. Knyaz bunu necə görmür!? İndi o, mənə yamanca güdür, dolaşdırmaq istəyir! Məni şəxsi düşməni hesab edir, bunu çoxdan başa düşmüşəm, axı nə üçün, burada onun nə işi var, axı öləcəkdir – başa düşə bilmirəm! Lakin onu aldadacağam; görərsən, o, mənə deyil, mən onu güdüb dolaşdıracağam.

– Bir halda ki, sənin ondan belə zəhlən gedir, nə üçün tovlayıb öz yanına gətiribsən? Bir də, o güdülməyə ləyaqəti olan adamdırımı?

– Sən ki onu tovlayıb bizə gətirməyi məsləhət görürdün.

– Mən güman edirdim ki, o faydalı olacaqdır. Bilirsənmi ki, indi o özü Aqlayaya bənd olmuşdur, ona kağız yazıb? Məni sorğu-suala tutmuşdular... Az qala, Lizaveta Prokofyevnaya məktub yazmaq istəyirdi.

Qanya kinli-kinli gülüb dedi:

– Bu mənada təhlükəli deyildir! Bir də ki, arada doğru nəşə var, amma sən düşündüyün deyil. Çox ola bilər ki, o bənd olmuşdur, ona görə ki, uşağın biridir! Lakin... o, qarıya imzasız məktublar yazmaz. Bu, çox kinli, rəzil, özündən məmnun, ağılsız bir şəxsiyyətdir!.. Mən əminəm, yəqin bilirəm ki, o, məni Aqlayanın qarşısında intriqaçı qələmə vermişdir, elə bundan da başlamışdır. Boynuma alıram, əvvəlcə axmaq kimi onun yanında ağzımdan söz qaçırdım, elə düşündürdüm ki, o, knyazdan yalnız qisas almaq üçün mənim tərəfimi saxlayacaqdır; o, yamanca hiyləgər murdardır! İndi onu yaxşıca tanımışam. Bu oğurluq haqqında isə öz anasından, kapitan arvadından eşitmişdir. Qoca belə bir şeyə əl atmaq qərarına gəlibse, bunu kapitan arvadı üçün edib. Birdən heç bir səbəb olmadan mənə dedi ki, “general” onun anasına dörd yüz manat vəd edib, özü də, lap elə-belə, duran yerdə, heç çəkinib-eləmədən! Onda mən hər şeyi başa düşdüm. Özü də, mənim gözümlə içinə elə bu cür kinlə, nə isə ləzzətlə baxırdı. Anamıza da, yəqin, o deyib, yalnız onun qəlbini parçalamaqdan həzz almaq üçün. Bir mənə de görüm, axı o nə üçün ölmür? Axı üç həftədən sonra ölməyə söz vermişdi, burada isə hələ kökəlib də! Daha öskürmür, dünən axşam özü deyirdi ki, ikinci gündür ki, öskürəndə qan gəlmiş.

– Qov onu getsin.

Qanya təşəxxüslə dedi:

– Ona qarşı ədavət bəsləmirəm, ona nifrət edirəm, hə, əlbəttə, fərz edək ki, mən ona qarşı ədavət bəsləyirəm, qoy olsun! – deyərək o, qəfildən misilsiz bir qəzəb və hiddətlə qışqırdı. – O, öz yastığı üstündə hətta can verdiyi vaxt bunu onun gözümlə içinə deyəcəyəm! Bircə sən onun “Tövbə”sini oxumuş olsaydın – aman Allah, bu necə abırsız sadələvhlikdir! Bu, poruçik Piroqovdur, bu, faciəli Nozdrovdur, başlıca olaraq – həyasız uşaqdır! Heyhat, mən o vaxt onu heyətləndirmək üçün bu gədəni hədsiz bir nəşə ilə kötəkləyərdim. İndi o hamıdan qisas alır, ona görə ki, o zaman qisası baş tutmadı... Lakin bu nədir? Orada yenə səs-küy var! Əşi, bunun axın

olacaq, ya yox? Buna daha dözə bilməyəcəyəm. Ptitsın! – deyə Qanya otağa daxil olan Ptitsına qışqırdı: – Bu nədir, bizim işimiz, nəhayət, hara gedib çıxacaq? Bu... bu...

Lakin səs-küy sürətlə yaxınlaşırdı, qapı birdən açıldı, qəzəblənmiş, şilə kimi qızarmış, sarsılmış, özündən çıxmış qoca İvolgin də Ptitsına hücum etdi. Qocanın arxasınca Nina Aleksandrovna, Kolya, hamıdan dalda da İppolit gəldi.

II

İppolit artıq beş gün idi ki, Ptitsının evinə köçmüşdü. Bu nə isə, bir növ, təbii şəkildə, xüsusi sözlər ifadə edilmədən və onunla knyazın arasında heç bir mübahisə və münaqişə baş vermədən oldu. Onlar nəinki savaşımadılar, zahirən, sanki, hətta dost kimi ayrıldılar. Həmin axşam İppolitə qarşı son dərəcə düşməncəsinə münasibət bəsləyən Qavrila Ardalionoviç üçüncü gün onu yoluxmağa özü gəldi; bir də ki, bu, əhvalatın baş verdiyi günün ertəsi gün idi; onun bu hərəkəti, yəqin, ağılına qəfildən gələn bir fikrin nəticəsi idi. Nə üçünsə Roqojin də xəstənin yanına gəlməyə başlamışdı. İlk vaxtlar knyaza elə gəlirdi ki, hətta “yazıq oğlan” onun evindən köçüb getsə, ondan ötrü daha yaxşı olar. Lakin İppolit onun evindən köçəndə də deyirdi ki, o, Ptitsingilə köçür, “Ptitsın mərhəmətli insandır, ona sığınacaq verir”; İppolitin Ptitsingilə köçürülməsini əslində Qanya təkid etmişdi, buna baxmayaraq, İppolit, elə bil, qəsdən demirdi ki, o, Qanyanın yanına köçür. Qanya bunu elə o vaxt hiss edib incimişdi, onun bu hərəkətini yadından çıxartmırdı.

İppolitin yaxşılaşmasını bacısına deməkdə Qanya haqlı idi. Doğrudan da, İppolit əvvəlkinə nisbətən özünü bir az yaxşı hiss edirdi, ona ilk dəfə nəzər salanda bunu görmək olurdu; bu oğlan otağa tələsmədən, hamıdan dalda daxil oldu; onun sifətində kinayəli və bədxah təbəssüm oynayırdı. Nina Aleksandrovna olduqca qorxmuşdu. (Bu yarım il ərzində qadın olduqca dəyişmişdi, arıqlamışdı; qızını ərə verib, onun yanında yaşamağa köçəndən bəri bu qadın, demək olar, zahirən öz uşaqlarının işlərinə qarışmaqdan əl çəkmişdi.) Kolya qayğılı və sanki, heyrət içində idi; oğlan, özünün dediyi kimi, “generalın dəlilliklərində” təzahür edən çox şeyi başa düşmürdü; o, əlbəttə, evdə baş verən yeni çaxnaşmanın əsas səbəblərini

bilmirdi. Lakin onun üçün aydın idi ki, atası hər saat və hər yerdə o dərəcədə cəfənglik edir, qəfildən o dərəcədə dəyişmişdir ki, elə bil, qətiyyəən əvvəlki adam deyildi. Onu bu cəhət də narahat edirdi ki, qoca son üç gündə hətta içkidən də əl çəkmişdi. Kolya bilirdi ki, atası Lebedevlə də, knyazla da deyişib ayrılmışdır. Kolya yarım-ştofluq araq alıb evə indicə qayıtmışdı; araqı o öz puluna almışdı.

Kolya hələ yuxarıda ikən Nina Aleksandrovnanı inandırmaq istə-yərək deyirdi:

– Doğru deyirəm, anacan, doğru deyirəm, yaxşısı budur, qoy içsin. Bax üç gündür dilinə dəyməyib, deməli, qüssələnir. Düz deyirəm, daha yaxşı olar; onun üçün borclular həbsxanasına da araq aparırdım...

General qapını taybatay açaraq, qəzəbdən titrəyə-titrəyə astana-da dayandı.

Qoca, Ptitsına müraciət edərək gur səslə bağırdı:

– Lütfkər cənab! Hərgah siz, doğrudan da, təmkinli qocanı, atanızı, yəni, hər halda, sizin zövcənizin atasını, öz hökmdarına sədaqətlə xidmət etmiş bir adamı uşağın birinə və allahsız qurban vermək qərarına gəlibsinizsə, onda mən elə bu saatdan etibarən sizin evinizə ayaq basmaqdan imtina edəcəyəm. İntixab edin, cənab, elə bu dəqiqə intixab edin: ya mən, ya da bu... vint! Bəli, vint! Mən bunu qəfildən dedim, lakin o vintdir! Ona görə ki, mənim qəlbimi bu adam vint kimi dəlidir, özü də tam bir hörmətsizliklə... Vint kimi!

İppolit dedi:

– Bəlkə, burğı kimi?

– Yox, burğı kimi yox, ona görə ki, mən sənin qarşında butulka deyiləm, generalam. Nişanlarım var, fərqlənmə nişanları... Amma sən heç nəyin yoxdur. Ya o, ya da mən! – Qoca yenə də özündən çıxaraq Ptitsına bağırdı: – Qərara gəlin, cənab, elə bu saat, lap elə bu saat!

Bu dəm Kolya ona stul verdi, qoca az qala taqətsiz halda stula əyləşdi.

Heyrət içində olan Ptitsın burnunun altında dedi:

– Doğrusu budur, yaxşı olardı ki, siz... yataydınız.

Qanya pıçiltı ilə bacısına dedi:

– O hələ hədə-qorxu da gəlir!

General qışqırdı:

– Yatmaq!? Mən sərxoş deyiləm, lütfkar cənab, siz məni təhqir edirsiniz. – O yenə də yerindən qalxıb sözüne davam etdi: – Mən görürəm, görürəm ki, burada hər şey və hamı mənim əleyhimədir, hər şey və hamı. Kifayətdir! Çıxıb gedirəm... Lakin bunu bilin, lütfkar cənab, bilin...

Ona sözünü bitirməyə imkan vermədilər, qocanı yenə əyləşdirib, dilə tutdular ki, sakit olsun. Qanya qeyzli halda bucağa çəkildi. Nina Aleksandrovna titrəyir, ağlayırdı.

İppolit dişlərini ağardıb qışqırdı:

– Axı ona nə elədim? O nədən şikayətlənir?

Nina Aleksandrovna birdən dilləndi:

– Məgər eləmədiniz? Axı sizin üçün xüsusilə ayıbdır... Qocaya əzab vermək rəhmsizlikdir... Bundan başqa da, sizin yerinizdə...

– Xanım, əvvələn, mənim hansı yerim!? Mən sizə dərinəndən hörmət edirəm, məhz sizə, şəxsən, lakin...

General qışqırdı:

– O vintdir! O, mənim ruhumu və qəlbimi dəlidir! O istəyir, mən ateizmə inanım! Sən bunu bil ki, çocuğun biri çocuq, mən şansövkət sahibi olanda sən hələ anadan olmamışdın; sən iki parçaya bölünmüş paxıl soxulcansan, öskürürsən... Özün də kin-küdurətdən və inamsızlıqdan ölürsən... Qavri-la səni nə üçün buraya köçürdü? Hər şeyi mənim başıma gətirirlər, yadlardan başlamış doğma oğluma kimi, hamı mənim üstümə düşür.

Qanya qışqırdı:

– Əşi, di bəsdir, faciə düzəldib! Bütün şəhərdə bizi bədnam etməsəydiniz, daha yaxşı olardı!

– Necə, mən səni bədnam edirəm, ağızından süd iyi gələn!? Səni? Sən mənimlə ancaq fəxr edə bilərsən, səni bədnam etmirəm, şərəfləndirirəm!

Qoca yerindən dik qalxdı, daha onu saxlaya bilmirdilər, lakin görünür, Qavri-la Ardalionoviç də özündən çıxmışdı. Qanya kinli-kinli bağırırdı:

– Hələ bir şərəfdən də dəm vurur!

General rəngi qaçmış halda ona tərəf bir addım atıb bağırırdı:

– Sən nə dedin?

Qanya birdən bağıra-bağıra:

– Onu dedim ki, mənim ağızımı açmağa bənddir ki... – dedisə də, sözünü bitirmədi.

İkisi də, xüsusilə Qanya, hədsiz sarsımış halda bir-birinin qarşısında dayanmışdı.

Nina Aleksandrovna oğlunu çəkəndirmək üçün cəld ona yanaşaraq qışqırdı:

– Qanya, sən nə edirsən!?

Varya hiddətlə qışqırdı:

– Bu nə cəfəngiyatdır, hər tərəfdən yağır!? Kifayətdir, anacan.

– Varya onun qolundan tutdu.

Qanya faciəyə tərzdə dilləndi:

– Yalnız anamın xətrinə rəhm edirəm.

Lap qızıb özündən çıxan general bağardı:

– Söylə! Ata lənətinin qorxusu altında aç söylə... Danış!

– Pah, mən o saat sizin lənətlərinizdən qorxdum! Səkkiz gün ərzində sizin ağılı çəşmiş halda olmağınızın günahı kimdədir? Səkkiz gün, siz görürsünüzmü, günləri əzbər bilirəm... Özünüzü ələ alın, məni haldan çıxmağa vadar eləməyin: hər şeyi söyləyəyəm... Dünən nə üçün Yepançinlərgilə sürünmüşdünüz? Heç qocalığından utanmırsan, saçların ağarıb, ailə başçısısan! Əcəb!

Kolya qışqırdı:

– Kəs səsini, Qanka! Səsini kəs, gicbəsər!

İppolit israrla dedi:

– Canım, axı mən nəylə onu təhqir etmişəm? – İppolit bu sözləri yenə də eyni istehza ilə deyirdi. – O, məni nə üçün vint adlandırır? Siz eşitdinizmi? Özü mənim yaxamdan yapışdı; bu saat gəlib bir nəfər kapitan Yeropeqov barədə danışmağa başladı. Sizin cəmiyyətinizdə olmağı qətiyyənlə istəmirəm, general. Bundan əvvəllər də boyun qaçırırdım, özünüz bilirsiniz. Özünüz razılaşın, kapitan Yeropeqovun mənə nə dəxli var? Buraya kapitan Yeropeqov üçün köçməmişəm. Ona ancaq öz fikrimi ucadan dedim ki, bəlkə də, kapitan Yeropeqov adında adam yerli-dibli olmayıb. Buna görə də o hay-küy qopardı.

Qanya qətiyyətlə dedi:

– Heç şübhəsiz, olmayıb!

Lakin general çəşmiş, sarsımış halda dayanmışdı; mənasız nəzərlərlə ətrafa göz gəzdirdirdi. Oğlunun sözlərinin fəvqəladə açıq

şəkildə ifadə edilməsi onu sarsıtmışdı. İlk anlar o heç deməyə söz də tapa bilmirdi. Nəhayət, İppolit Qanyanın cavabına qəhqəhə ilə gülüb: “Hə, budur, eşitdinizmi, sizin öz oğlunuz da deyir ki, heç bir kapitan Yeropeqov mövcud olmayıb”, – deyə qışqıranda, qoca, lap çaşıb sarsaqladı:

– Kapitan deyil... Kapiton... Kapiton Yeropeqov. İstefada olan podpolkovnik, Yeropeqov... Kapiton.

Qanya daha artıq qəzəbləndi:

– Heç Kapiton da olmayıb!

General mızıldadı:

– Ni... niyə olmayıb?

Qoca şilə kimi qızardı.

Ptitsınla Varya onları sakitləşdirirdilər:

– Di yaxşı, kifayətdir!

Kolya yenə qışqırdı:

– Kəs səsini, Qanka!

Lakin tərəfگیرlik generalı da, bir növ, ayıltı. O, zəhmlə oğluna etiraz etdi:

– Necə yəni olmayıb? Nə üçün mövcud olmayıb?

– Elə ona görə ki, mövcud olmayıb. Olmayıb, vəssalam, heç qətiyyənlə ola da bilməz! Bu da sizə cavab. Sizə deyirəm, əl çəkin yaxamdan.

– Bu da oğul... Bu da mənim doğma oğlum, mən onu... Aman Allah! Yeropeqov, Yeroşka Yeropeqov olmayıb!

İppolit söz atdı:

– Qəribədir, gah Yeroşka, gah da Kapitoşka!

– Yeroşka deyil, Kapitoşka, cənab, Kapitoşka! Kapiton, Kapiton Alekseyeviç, Kapiton demək istəyirəm... podpolkovnik... istefada olan... Maryaya evlənmişdi... Marya Petrovnaya; Su... Su... həтта lap yunkerlikdən Sutuqovanın dostu və tanış. Mən onun üçün qan axıtmışam... Mən sinəmi ona sipər etmişəm... Öldürdülər. Kapitoşka Yeropeqov olmayıb! Mövcud olmayıb!

General dəli kimi bağırırdı, lakin elə bağırırdı ki, elə bil, bir məsələdən bəhs edilirdi, amma qışqırıq başqa şey haqqında idi. Doğrudur, ayrı vaxt olsaydı, qoca, əlbəttə, Kapiton Yeropeqovun qətiyyənlə mövcud olmaması haqqındakı məlumatdan bətar yer eləyən bir şeyə də dözər, qışqır-bağır salar, iş açar, özündən çıxardı,

lakin, hər halda, axır-axırda, yuxarı, öz otağına qalxıb yatardı. Lakin indi insan qəlbinin fəvqəladə əcaibliyi üzündən elə oldu ki, Yeropeqovdan şübhələnmək kimi təhqiredici fikir səbir kasasını daşdırdı. Qoca qıpqırmızı oldu, əllərini qaldırıb bağırdı:

– Kifayətdir! Lənət olsun sənə... Rədd oluram bu evdən! Nikolay, gətir mənim çantamı, gedirəm... Rədd oluram!

Qoca tələsik və fəvqəladə qeyzlə otaqdan çıxdı. Nina Aleksandrovna, Kolya və Ptitsın onun arxasınca yüyürdülər.

Varya qardaşına dedi:

– Yaxşı, indi sən nə etdin? O, yəqin, yenə də oraya gedəcək. Rüsveyçiliq olacaq, rüsveyçiliq!

Qəzəbdən az qala boğulan Qanya qışqırdı:

– Qoy oğurluq eləməsin! – Birdən onun gözləri İppolitə sataşdı. Qanya az qala sarsıdı.

– Siz isə, lütfkar cənab, – deyə qışqırdı, – unutmamalı idiniz ki, hər halda, siz yad adamın evində qonaqsınız... Qonaqpərəstlikdən istifadə edirsiniz, görünür, ağılı çasmış qocanı əsəbiləşdirmək lazım deyildi...

İppolit də, sanki, özündən çıxmağa hazır idi, lakin o, bir anda özünü saxladı.

Xəstə oğlan sakitliklə cavab verdi:

– Sizin atanızın ağılı çasmış olmasına mən sizinlə lap da razı deyiləm, mənə elə gəlir ki, əksinə, son vaxtlar onun ağılı hətta artıb, vallah, belədir. Siz inanmırsınız? Çox ehtiyatlı, vasvası olub, hər şeyi yoxlayır, hər sözü ölçüb-biçir... Axı bu Kapitoşka haqqında o, mənimlə müəyyən məqsədlə danışmağa başlamışdı. Təsəvvür edin ki, o, məni çəkib...

– Eh, onun sizi haraya çəkib aparmaq istəməsi mənim nəyimə gərəkdir, qoy cəhənnəm olsun! Sizdən xahiş edirəm, mənimlə hiyləgərlik edib, hoqqa çıxarmayasınız, cənab! – deyə Qanya qışqırdı. – Qocanın bu vəziyyətdə olmasının həqiqi səbəbini siz də bilirsinizsə (siz isə bu beş gün ərzində elə casusluq edirdiniz ki, yəqin bilirsiniz), onda bədbəxti əsəbiləşdirməməli... mənim anama isə məsələni şişirməklə əzab verməməli idiniz. Ona görə ki, bütün bu məsələ cəfəngiyatdır, əyyəşliq əhvalatından savayı bir şey deyil, hətta heç bir şeylə sübut olunmamış bir əhvalatdır, ona görə də mən buna zərrə qədər də əhəmiyyət vermərəm... Lakin sizə zəhərləmək və casusluq etmək lazımdır, ona görə ki, siz... siz...

İppolit gülümsədi:

– Vintəm.

– Ona görə ki, siz mürdarsınız, yarım saat adamlara əzab verərək, onları qorxutmaq istəyirdiniz ki, doldurulmamış, boş tapança ilə özünüzü öldürəcəksiniz; bu tapança ilə siz özünüzü biabırçasına bədnam etdiniz; yalan satan intiharçısınız, iki ayaqlı... zəhər tuluğusunuz. Sizə qonaqpərəstlik göstərdim, siz yoğunladınız, öskürəyiniz kəsdi, indi bunun əvəzində...

– Ancaq ikicə kəlmə, müsaidə edin. Mən sizdə deyil, Varvara Ardalionovnağildə qalırım. Siz mənə heç bir qonaqpərəstlik göstərməyibsiniz, hətta belə düşünürəm ki, siz özünüz cənab Ptitsının qonaqpərəstliyindən istifadə edirsiniz. Dörd gün bundan əvvəl anamdan xahiş etmişəm mənim üçün Pavlovskda mənzil tapsın, özü də buraya köçsün, ona görə ki, burada, doğrudan da, özümü bir az yaxşı hiss edirəm, baxmayaraq ki, heç də yoğunlamamışam və öskürəyim, hər halda, kəsməyib. Dünən axşam anam xəbər göndərüb ki, mənzil hazırdır, mən isə öz tərəfimdən sizə bildirmək istəyirəm ki, ananızla bacınıza təşəkkür edərək, günü bu gün öz mənzilimə köçürəm, bunu hələ dünən axşam qət etmişəm. Bağışlayın, sözünüzü kəsdim: gərək ki, hələ çox şey demək istəyirdiniz.

Qanya titrədi.

– Heyhat, hərgah belədirsə...

İppolit generalın əyləşdiyi stulda arxayınılıqla oturaraq əlavə etdi:

– Hərgah belədirsə, onda müsaidə edin mən əyləşim; axı mən, hər halda, xəstəyəm. Hə, indi sizi dinləməyə hazırım, özü də bu, bizim son söhbətimizdir və hətta, ola bilsin, son görüşümüzdür.

Qanya birdən utandı. O dedi:

– İnanın ki, sizinlə haqq-hesab çəkmək fikrinə düşməklə özümü alçaltmaram, hərgah siz...

İppolit onun sözünü kəsdi:

– Əbəs yerə özünüzdən belə müştəbehsiniz, mən hələ buraya köçmüş olduğum birinci gündən özümə söz vermişəm ki, biz vidalaşanda hər şeyi sizin üzünüzə açıq demək zövqündən özümü məhrum etməyim. Bunu məhz indi, əlbəttə, sizdən sonra yerinə yetirmək fikrindəyəm.

– Mən isə sizdən xahiş edirəm, bu otaqdan çıxıb gedəsiniz.

– Danışsanız yaxşıdır, axı ürəyinizi boşaltmadığınıza sonra peşman olacaqsınız.

Varya dedi:

– Bəsdir, İppolit! Bütün bunlar son dərəcə biabırçılıqdır. Lütf edin, bu fikrinizdən əl çəkin!

İppolit ayağa qalxaraq güldü.

– Yalnız xanımın xətrinə. Baş üstə, Varvara Ardalionovna, sözü mü sizin xətrinizə ixtisar etməyə hazırım, lakin ancaq ixtisar etməyə, ona görə ki, mənimlə qardaşınızın arasında bəzi şeyləri aydınlaşdırmaq tamamilə zəruri bir şəkil alıb, mən məsələni aydınlaşdırmadan çıxıb gedə bilmərəm.

Qanya qışqırdı:

– Siz, sadəcə, sözgəzdirənsiniz, ona görə də dedi-qodu etmədən gedə bilmirsiniz.

İppolit soyuqqanlıqla dedi:

– Bax görürsünüzmü, siz heç özünüzi saxlaya da bilmədiniz. Doğru deyirəm, ürəyinizi boşaltmamağa peşman olacaqsınız. Mən bir də sizə güzəştə gedirəm, danışın. Gözləyərəm.

Qavrila Ardalionoviç dinmir, ona nifrətlə baxırdı.

– İstəmirsiniz. Möhkəm xarakterli olmaq istəyirsiniz, kef sizindir. Mən mümkün qədər qısa danışacağam. Bu gün ikimi, yoxsa üç dəfə qonaqpərvərlik haqqında məzəmmət eşitdim. Bu, ədalətsizlikdir! Məni evinizə dəvət etməklə, özünüzi məni tora salmaq istədiniz, elə güman edirdiniz ki, knyazdan qisas almaq istəyirəm. Siz, bir də, eşidibsiniz ki, Aqlaya İvanovna mənim halıma acıyıb, “Tövbə” mi oxumuşdur. Nə üçünsə elə güman etmişdiniz ki, mən bütünlüklə sizin tərəfinizi saxlayacağam, ümid edirsiniz ki, ola bilsin, sizə kömək edəcəyəm. Mən ətraflı izahat vermirəm! Sizdən isə nə mənim fikrimlə razılaşmağı tələb edirəm, nə də sözlərimin təsdiq olunmasını. Sizi öz vicdanınıza tapşırıram, mənim üçün bu da kifayətdir, həm də ki biz indi bir-birimizi çox gözəl başa düşürük.

Varya qışqırdı:

– Lakin Allah bilir, siz ən adi bir işdən nə nəticə çıxarırsınız!

Qanya dilləndi:

– Mən sənə sözgəzdirən və çocuq dedim.

– Müsaidə edin, Varvara Ardalionovna, sözümə davam edirəm. Knyazdan, əlbəttə ki, nə xoşum gələ bilər, nə də ona hörmət edə bilərəm, lakin bu adam, heç şübhəsiz, mehriban insandır, baxmayaraq ki... həm də məzəli adamdır. Lakin ona nifrət bəsləmək üçün

mənim heç bir əsasım yoxdur; sizin qardaşınız məni knyaza qarşı təhrik edəndə onun əlinə heç bir bəhanə verməmişdim; ancaq ona ümid edirdim ki, məsələ aydınlaşanda güləcəyəm. Bilirdim ki, sizin qardaşınız ağızından söz qaçıracaq və böyük bir səhvə yol verəcəkdir. Elə bu cür də oldu... İndi ona rəhm etməyə hazırım, yalnız sizə hörmət etdiyim üçün, Varvara Ardalionovna! Lakin məni tora salmağın o qədər də asan olmadığını sizə izah etdim, qardaşınızı öz qarşımda axmaq vəziyyətə salmağı nə üçün bu dərəcədə istədiyimi də izah edəcəyəm. Onu bilin ki, bunu nifrət etdiyim üçün icra eləmişəm, açıqca etiraf edirəm. Ölürkən (ona görə ki, mən, hər halda, öləcəyəm, hərçənd, siz məni inandırmaq istəyirsiniz ki, mən kökəlmişəm), ölürkən hiss etdim ki, məni bütün ömrüm boyu təqib edən, bütün ömrüm boyu nifrət etdiyim, sizin çox möhtərəm qardaşınızın belə qabarıq şəkildə təmsil etdiyi həmin saysız-hesabsız adamlar zümrəsinin heç olmazsa bircə nümayəndəsini ələ salıb, oynada bilsəm, cənnətə misilsiz dərəcədə rahat gedərəm. Sizdən zəhləm gedir, Qav-rila Ardalionoviç, yalnız ona görə ki – ola bilsin, bu, sizə təəccüblü görünür – təkcə ona görə ki, siz ən həyasız, ən özündən müştəbeh, ən bayağı və murdar ordinarlıq tipi, ordinarlıq timsalı, ordinarlıq təcəssümüsünüz! Siz lovğalıq satan, şübhə etməyən ən adi bir şəxsiyyətsiniz, olimpiq dərəcədə özünə arxayın olan ordinarlıq mücəssəməsisiniz. Siz köhnədən də köhnəsiniz! Zərrə qədər də xüsusi bir ideya nə sizin dərrakənizə nəsisb olacaq, nə də qəlbinizə, heç vaxt olmayacaq. Lakin siz misilsiz dərəcədə paxılısınız, möhkəm əminsiniz ki, dahi bir şəxsiyyətsiniz. Buna baxmayaraq, acı dəqiqələrdə bəzən şübhə qəlbinizi gəmirir, ona görə də hiddətlənir və həsəd edirsiniz. Heyhat, üfüqlərdə sizin hələ qara nöqtələriniz vardır, siz tamamilə sarsaqlaşandan sonra onlar keçib-gedəcək, o vaxta az qalıb. Lakin qarşınızda, hər halda, uzun və müxtəlif yollar mövcuddur, bu yolların ürəkaçan olduğunu deyə bilmərəm, ona görə də mən şadam. Əvvələn sizə qabaqcadan xəbər verirəm ki, bizim tanıdığımız məşhur xanımı ələ keçirmək sizə nəsisb olmayacaq...

Varya qışqırdı:

– Daha buna dözmək olmaz! Siz qurtaracaqsınız, mənfur kinli adam?

Qanyanın rəngi qaçdı, o titrəyir, dinmirdi. İppolit sözünə ara verdi, ona nüfuzedicini nəzərlə, ləzzətlə baxırdı; sonra Varyaya

baxdı, gülümsədi, baş əydi, bir kəlmə də əlavə etməyib otaqdan çıxdı.

Qavriła Ardalionoviçin öz taleyindən və uğursuzluqlardan giley-lənməyə haqqı var idi. Varya bir neçə dəqiqə onunla danışmağa cəsəret etmədi; Qavriła onun yanından ötə-ötə iri addımlarla var-gəl edəndə, onun heç üzünə də baxmadı; nəhayət, oğlan pəncərəyə sarı çəkilərək arxasını Varyaya çevirdi. Varya rus məsəli haqqında düşünürdü: “Ağacın iki başı var”. Yuxarıdan yenə səs-küy eşidildi.

Qavriła Varvaranın yerindən qalxdığını hiss edəndə birdən ona sarı döndü:

– Gedirsən? Dayan, bir buna bax.

Qanya bacısına yanaşdı, məktub şəklində bükülmüş balaca bir kağızı onun qarşısındakı stulun üstünə atdı.

– İlahi! – deyə Varya qışqırıb əlini əlinə vurdu.

Məktubda düz yeddi xətt var idi:

“Qavriła Ardalionoviç! Sizin mənə qarşı xeyirxah münasibətinizə inanaraq, mənim üçün mühüm olan bir məsələ haqqında sizdən məsləhət soruşmağa cəsəret edirəm. Mən sabah, düz səhər saat yeddidə, yaşıl skamyada sizinlə görüşmək istərdim. Bu, bizim bağımıza yaxın yerdədir. Sizi mütləq müşayiət etməli olan Varvara Ardalionovna bu yeri çox yaxşı tanıyır.

A.Y.”

Varvara Ardalionovna qollarını aralayıb dedi:

– Di gəl bundan sonra onu başa düş!

Bu dəqiqə Qanya ədəbazcasına lovğalanmaq istəyirdi, lakin öz təntənə və qələbəsini göstərməyə bilməzdi, özü də ki İppolitin bu cür təhqiredici xəbərdarlıqlarından sonra. Onun sifətində açıq-aydın özündən məmnun təbəssüm təzahür etdi, elə Varyanın özü də sadlıqdan az qala uçurdu.

– Özü də ki, onlarda nikah mərasimi elan edilən həmin gündə! Di gəl bundan sonra o qızı başa düş!

Qanya soruşdu:

– Sən necə düşünürsən, sabah o nə barədə danışmaq fikrindədir?

– Bunun fərqi yoxdur, başlıcası odur ki, altı ay keçəndən sonra ilk dəfə görüşmək istəyib. Qulaq as, Qanya, nə olur olsun, məsələ nə şəkil alır alsın, bil ki, bu mühümdür! Olduqca mühümdür! Yenə lovğalanmayasan, yenə səhv etməyəsən, özün də qorxub-eləmə,

ehtiyatlı ol! Yarım il müddətində oraya nə üçün ayaq döydüyümü məgər o başa düşməyə bilərdimi? Təsəvvür et: bu gün mənə bir kəlmə də demədi, özünü o yerə qoymadı. Axı mən onların evinə xəl-vəti daxil olmuşdum, mənim orada oturduğumu qarı bilmirdi, yoxsa, yaqın ki, qovardı. Sənin xətrinə riskə gedirdim, nə olur olsun, öyrənmək istəyirdim...

Yuxarıdan yenə qışqırıq və hay-küy eşidildi, bir neçə adam pilləkənlə enirdi...

Varya tələsik və qorxmuş halda qışqırdı:

– İndi daha qətiyyə buna yol vermək olmaz! Heç bir dava ələməti olmamalıdır! Get, üzr istə!

Lakin ailə başçısı artıq küçədə idi, Kolya onun arxasınca çantanı aparırdı. Nina Aleksandrovna artırmada dayanıb ağlayırdı; qadın onun arxasınca qaçmaq istəyirdi, lakin Ptitsin onu tutub saxladı.

Ptitsin qadına deyirdi:

– Bununla onu daha artıq qızıdırarsınız, onun getməli bir yeri yoxdur, yarım saatdan sonra onu yenə gətirəcəklər, mən Kolya ilə danışmışam, qoy bir az atılıb-düşsün.

Qanya pəncərədən qışqırırdı:

– Axı niyə biabırçılıq edirsiniz, hara gedəcəksiniz! Getməyə bir yeriniz də yoxdur!

Varya qışqırdı:

– Qayıdın, ata! Qonşular eşidirlər.

General ayaq saxladı, döndü, əlini qaldıraraq qışqırdı.

– Lənət olsun bu evə!

Qanya pəncərəni taqqıltı ilə örtərək burnunun altında dedi:

– Özü də, mütləq teatral ahənglə danışır!

Qonşular, doğrudan da, eşidirdilər. Varya otaqdan çıxıb qaçdı.

Varya çıxanda Qanya məktubu stolun üstündən götürdü, məktubu öpdü, dilini marçıldadıb antraşa¹ etdi.

III

Generalla əlaqədar baş verən çaxnaşma ayrı vaxtlar nəticəsiz qurtarardı. Əvvəllər də, çox nadir hallarda, generalın bu cür qəfil dəlisovluqları baş verirdi, ona görə ki, ümumiyyətlə desək, bu adam

¹ *Antraşa* – rəqsdə ayaqlarını bir-birinə vurub hoppanma

çox dinc və demək olar, xeyirxah meyilləri olan bir adam idi. Qoca son illər öz ətrafında əmələ gəlmiş nizamsızlıqla, ola bilsin, yüz dəfə mübarizəyə girişmişdi. O, birdən xatırlayırdı ki, “ailə başçısıdır”, arvadı ilə barışır, səmimi olaraq ağlayırdı. Nina Aleksandrovna onun bir çox hərəkət və qəbahətini dinməz-söyləməz bağışladığı, onu hətta təlxək və həqir vəziyyətdə də sevdiyi üçün general, arvadına məftunluqla hörmət edirdi. Lakin nizamsızlıqla mərd-mərdənə mübarizə, adətən, uzun çəkmirdi; general da özünə görə həddən artıq coşqun və sərt idi: o, adətən, öz ailəsində itaətkar və mənasız güzərana dözə bilmir, axırda qiyam edirdi; hissə qapılır, ola bilsin, elə həmin dəqiqələrdəcə özünü məzəmmət edirdi, lakin dözə bilmirdi; mübahisə edir, dalaşır, dəbdəbə və ibarə ilə danışmağa başlayır, özünə qarşı hədsiz və qeyri-mümkün ehtiram tələb edir, axırda da evdən yoxa çıxırdı, bəzən hətta xeyli vaxt görünmürdü. Son iki il ərzində öz ailəsinin işlərindən ancaq ümumiyyətlə xəbərdar idi: qulağına nə çatırdısa, onu da bilirdi; bu işlər haqqında təfsilata girişmirdi, buna zərrə qədər də həvəs və marağı yox idi.

Lakin bu dəfə “generalla baş verən çaxnaşmada” nə isə qeyri-adi bir cəhət təzahür etdi. Hamı, sanki, nəyi isə bilirdi, hamı da, elə bil, nə barədə isə danışmaqdan qorxurdu. General öz ailəsinə, yəni Nina Aleksandrovnanın yanına “rəsmi olaraq” cəmi üç-cə gün bundan əvvəl gəlmişdi, lakin bu dəfə, əvvəlki “gəliş”lərində olduğu kimi, itaətkarlıq göstərmirdi, peşman olmamışdı, əksinə, fövqələdə əsəbi halda gəlmişdi. O deyirdi, narahat idi, kiminlə rastlaşırdısa hamı ilə qızgın danışmağa başlayırdı, elə bil, adamın üstünə hücum edirdi, həm də o dərəcədə müxtəlif və gözlənilməz mövzulardan bəhs edirdi ki, əslində, indi onu belə narahat edən şeyin nədən ibarət olduğunu başa düşmək mümkün deyildi. Elə dəqiqələr olurdu ki, kefi açılırdı, lakin çox vaxt dalğın olurdu, bununla belə dalğınlığının səbəbini heç özü də bilmirdi; qəflətən nə barədə isə – Yepançinlər haqqında, knyaz və Lebedev haqqında – söyləməyə başlayırdı, birdən danışığına ara verib, heç ağzını da açmırdı, sonra verilən suallara kəsə, ancaq mənasız təbəssümlə cavab verirdi, bir də ona sual verildiyini, özünün isə gülümsədiyini heç hiss də etmirdi. Son gecəni o, daim ufuldayır, inildəyirdi, Nina Aleksandrovnanı lap əldən salmışdı; qadın bütün gecəni nə üçünsə ona su qızdırırdı; səhərə yaxın birdən yuxuya gedərək, dörd saat yatdı, oyananda isə

şiddətli ipoxondriya vəziyyətində idi, ağzının sözünü bilmirdi, nəticədə isə İppolitlə dalaşdı, “bu evə lənət” yağdırmağa başladı. Onu da hiss etmişdilər ki, qoca bu üç gün ərzində fasiləsiz olaraq güclü şöhrətpərəstlik eşqinə düşür, buna görə də son dərəcə küsəyən olmuşdu. Kolya isə anasını inandıraraq təkid edirdi ki, bütün bunlar şərabsızlıqdandır, hələ, bəlkə də, Lebedev üçün darıxır, general, Lebedevlə son zamanlar çox möhkəm dostlaşmışdı. Lakin üç gün bundan əvvəl qoca birdən Lebedevlə savaşıb, dəhşətli qəzəblənərək ondan ayrıldı, hətta knyazla da nə isə mübahisə baş vermişdi. Kolya knyazdan xahiş etdi ki, bunun səbəbini ona izah etsin, nəhayət, şübhələndi ki, knyaz da nəyi isə ona demək istəmir. Qanya qəti olaraq belə güman edirdi ki, İppolitlə Nina Aleksandrovnanın arasında nə isə xüsusi bir söhbət olmuşdur, hərgah belə idisə, onda qəribədir ki, bu kinli cənab, Qanyanın çəkinmədən sözgəzdirən adlandırdığı bu adam, elə bu təriqlə də Kolyanı ağıllandırmaqdan zövq almamışdı. Çox ola bilər ki, İppolit Qanya bacısı ilə söhbət edəndə onu qələmə verdiyi kimi də kinli “çocuq” deyil, başqa cəhətdən kinli adam idi; İppolit yalnız Nina Aleksandrovnanın “qəlbini parçalamaq üçün” özünün hər hansı bir müşahidəsini də çətin ehtimal ki, qadına söyləmiş olardı. Unutmayaq ki, insanın hərəkətlərinin səbəbləri bizim sonralar izah etdiyimizdən çox-çox mürəkkəb və müxtəlifdir; həm də bu hərəkətlər nadir hallarda müəyyən şəkildə təzahür etmiş olur. Hekayəti nağıl edən adam üçün hər şeydən yaxşı bəzən hadisələri, sadəcə, təsvir etməklə kifayətlənməkdir. Generalla baş verən indiki faciəni gələcəkdə izah edəndə elə bu cür də hərəkət edəcəyik, ona görə ki, bizim bütün söylərimizə baxmayaraq, hekayətimizin bu ikincidərəcəli şəxsinə də bu vaxta qədər nəzərdə tutduğumuzdan daha artıq diqqət etmək zərurəti qarşısında qalmışıq.

Hadisələr bir-birinin ardınca bu qayda ilə cərəyan edirdi:

Ferdışsenkonu axtarıb tapmaq üçün Peterburqa yollanmış Lebedev elə həmin gün generalla birlikdə geri qayıdanda knyaza heç bir məlumat verməmişdi. Həmin günlər knyazın bütün fikrini onun üçün mühüm olan təəssürat məşğul etməsəydi, çox keçmədən görərdi ki, sonrakı iki gün ərzində də Lebedev ona nəinki heç bir izahat vermədi, hətta, əksinə, nə üçünsə onunla görüşməkdən qaçırdı. Knyaz, nəhayət, buna diqqət edib, təəccübləndi ki, bu iki

gün ərzində Lebedevlə təsadüfən üz-üzə gələndə görürdü ki, kefi olduqca kök və şaddır, demək olar, həmişə də generala bir yerdə idilər. Dostların ikisi də bir-birindən bir dəqiqə də ayrılmırdılar. Knyaz bəzən yuxarıdan gələn uca və yeyin danışq səsləri eşidirdi, orada qəhqəhə ilə gülür, şən mübahisə edirdilər. Hətta bir dəfə, axşamdan xeyli keçmiş, knyaz qəfil və gözlənilmədən ətrafa yayılan olduqca şən hərbi mahnı sədələri eşitdi: knyaz dərhal generalın boğuş yoğun səsini tanıdı. Lakin mahnı axra kimi oxunmayıb birdən kəsildi. Sonra təqribən bir saat ərzində son dərəcə canlı söhbət davam etdi. Bütün əlamətlərdən görünürdü ki, mübahisə edənlər sərxoşdurlar. Başa düşmək olurdu ki, yuxarıda əylənən dostlar qucaqlaşrlar, nəhayət, kim isə ağladı. Sonra birdən bərk mübahisə və münaqişə başlandı, bu da çox tez və cəld kəsildi. Bütün bu müddət ərzində Kolya xüsusilə qayğılı və dalğın idi. Knyaz çox vaxt evdə olmurdu, evə bəzən çox gec qayıdırdı, həmişə də ona məlumat verirdilər ki, Kolya bütün günü onu axtarır, onu soruşurdu. Lakin knyazla görüşəndə Kolya elə bir vacib söz deyə bilmirdi. Birce bunu deyirdi ki, generaldan və onun indiki hərəkət tərzindən olduqca narazıdır: bu yaxınlıqda olan meyxanaya gedir, içib sərxoş olur, qucaqlaşır, küçədə söyüşür, bir-birilərini qızıqdırır və bir-birindən ayrıla bilmirlər. Knyaz ona bu əhvalatın elə əvvəllər də az qala hər gün baş verdiyini deyəndə Kolya qətiyyə bilmirdi ki, buna nə cavab versin və necə izah ələsin, deyə bilmirdi ki, onun indiki nigarançılığı məhz nədən ibarətdir.

Hədsiz şən mahnı və mübahisə-münaqişədən sonra knyaz səhərçağı, təqribən saat on birdə evdən çıxanda birdən general onun qarşısında peyda oldu, o, nədənsə fəvqələdə həyəcanlı idi, az qala sarsılmışdı.

Qoca, knyazın əlini bərk-bərk, az qala ağnyınca möhkəm sıxıb, burnunun altında dedi:

– Çox möhtərəm Lev Nikolayeviç, sizi görmək və görüşmək şərəfinə nail olmaq üçün çoxdan, lap çoxdan fürsət axtarırdım.

Knyaz ondan xahiş etdi ki, əyləşsin.

– Yox, əyləşməyəcəyəm, bir də ki, mən sizin vaxtınızı alıram, ayrı vaxt gələm. Gərək ki, mən eyni zamanda qəlbinizin... arzuları... yerinə yetdiyi üçün sizi təbrik edə bilərəm.

– Hansı qəlb arzuları?

Knyaz utandı. Onun vəziyyətində olan bir çox adamlar kimi, ona da elə gəlirdi ki, qətiyyənlər heç kəs heç bir şey bilmir, heç bir şey başa düşmür, heç bir şey sezmir.

– Arxayın olun, arxayın olun! Ən incə və zərif hisslərə toxunmaram. Özüm də bu cür hissi keçirmişəm, özüm də bilirəm ki, başqası... necə deyərlər, burnunu... məsəl var ki... tələb olunmayan yerə soxanda xoşa gəlmir. Mən bunu hər səhər hiss edirəm. Başqa bir iş üçün gəlmişəm, mühüm bir iş üçün. Olduqca mühüm iş üçün, knyaz.

Knyaz ondan bir də oturmağı xahiş edib, özü də oturdu.

– Onda bircə saniyəliyə... Məsləhət almaq üçün gəlmişəm. Əlbəttə, praktiki məqsədlərsiz yaşayıram, lakin özümə və... rus olan adamın son dərəcə soyuq baxıb, əhəmiyyət vermədiyi işgüzarlığa hörmət bəslədiyim üçün, ümumiyyətlə desək... özümə də, arvadıma da, uşaqlarıma da müəyyən şərait yaratmaq istəyirəm... Sözlün qıtası, knyaz, mənə məsləhət verən adam lazımdır.

Knyaz onun fikrini ürəkdən bəyənib təriflədi. General cəld onun sözlünü kəsdi:

– Yox, bütün bunlar boş şeydir, mən başlıca olaraq bu barədə demirəm, mən ayrı şey barədə, mühüm məsələ haqqında danışaram. Mən məhz sizə, Lev Nikolayeviç, münasibətinin səmimiyyətinə və hisslərinin nəcabətinə əmin olduğum bir adama izah etmək qərarına gəldim, o adam ki, mən inanıram, necə ki... necə ki... Siz mənim sözlərimə təəccüb etmirsiniz, knyaz?

Knyaz öz qonağını böyük bir təəccüblə deyil, fəvqəladə diqqət və maraqla müşahidə edirdi. Qocanın rəngi bir az qaçmışdı, dodaqları arabir xəfifcə titrəyirdi, əlləri, sanki, rahat bir yer tapa bilmirdi. O, cəmi bir neçə dəqiqə oturmasına baxmayaraq, iki dəfə nə üçünsə oturduğu stuldan birdən qalxıb, birdən yenə də oturmuşdu, yəqin, özünün bu hərəkət tərzinə zərrə qədər əhəmiyyət vermirdi. Masanın üstündə kitablar var idi. Qoca danışa-danışa, masanın üstündən kitabın birini götürdü, açıq səhifəyə nəzər saldı, elə o saat da büküb masanın üstünə qoydu, başqasını götürüb daha açmadı, bütün qalan vaxt ərzində bu kitabı sağ əlində saxladı, kitabı fasiləsiz olaraq havada yellədi.

General birdən qışqırdı:

– Kifayətdir! Görürəm ki, sizi olduqca narahat etmişəm.

– Qətiyyən yox, lütf edin, mən, əksinə, sizi dinləyir və başa düşməyə çalışıram...

– Knyaz! Özümü ehtiram olunan şəraitdə görmək istəyirəm... Mən özüm özümə və... öz hüquqlarıma hörmət etmək istəyirəm.

– Bu cür arzusu olan bir adam elə təkcə bununla hər cür hörmətə layiqdir.

Knyaz özünün şablon ifadəsini möhkəm bir inamla söyləmişdi; o ümid edirdi ki, bu ifadə qocaya gözəl təsir bağışlayacaq. O, bir növ, instinktlə başa düşmüşdü ki, bu cür mənasız və boş, lakin xoşagələn və məqamında deyilmiş ifadə ilə bu cür adamda və xüsusilə generalın vəziyyətində olan şəxsdə rəğbət oyandırır, qəlbinə təskinlik vermək olar. Hər halda, bu cür qonağı ürək-dirək verib buraxmaq lazım idi, vəzifə də bundan ibarət idi.

İfadə generalın döşünə yatdı, onu mütəəssir etdi, çox xoşuna gəldi: general birdən son dərəcə təsirləndi, elə o saat danışmaq ahəngini dəyişib, uzun-uzadı və vəcdlə izahat verməyə başladı. Lakin baxmayaraq ki, knyaz diqqətini çox gərginləşdirdi, çox diqqətlə qulaq asdı, lakin heç bir şey başa düşə bilmədi. General on dəqiqə hərəkətlə, tələsik danışdı, sanki, başında dolaşan fikirlərini söyləməyə macal tapmırdı; hətta, nəhayət, gözlərində yaş parladı, buna baxmayaraq, onun dediyi şeylər nə əvvəli, nə də axırı olan ifadələrdən ibarət idi, qəfildən ağılına gələn sözlər və qəfildən yaranan fikirlər idi, qoca bunları dolu kimi yağdırırdı.

General ayağa qalxaraq sözünü birdən belə bitirdi:

– Kifayətdir! Siz məni başa düşdünüz, ona görə də mən arxayınam. Sizin kimi qəlbi olan bir adam iztirab çəkən insanı başa düşməyə bilməz. Knyaz, siz ideal kimi nəcibsiniz! Sizin qarşınızda başqaları nədir ki? Lakin siz gənccsiniz, mən sizə xeyir-dua verirəm. Əslində, mən gəlmişəm sizdən xahiş edəm, sizinlə mühüm söhbətdən ötrü vaxt təyin edəsiniz, ən əsas ümidim bundan ibarətdir. Mənə ancaq dostluq, ürək dostluğu lazımdır, knyaz: öz qəlbimin tələb və istəklərinin öhdəsindən heç vaxt gələ bilməmişəm.

– Lakin nə üçün indi yox? Mən dinləməyə hazırım...

General onun sözünü hərəkətlə kəsdi:

– Yox, knyaz, yox! İndi yox! İndi mən xəyaldayam! Bu, olduqca, olduqca vacibdir, olduqca mühümdür! Bu söhbət saati sonuncu tale söhbəti olacaqdır. Bu, mənim saatım olacaq, həm də mən

istəməzdim ki, bu cür müqəddəs anlarda söhbətimizi ilk olaraq içəri daxil olan, birinci həyasız, çox vaxt da bu cür həyasız, – qoca birdən əcaib, sirli tərzdə və demək olar, qorxmuş halda knyaza sarı əylərək, pıçılı ilə dedi, – sizin başmağınızın... dabanına da dəyməyən həyasız, söhbətimizi yarımçıq qoysun, ən sevimli knyaz! Heyhat! Mən öz ayağımdan demirəm, öz dabanımı demirəm! Xüsusilə yadınızda saxlayın ki, öz ayağımı xatırlatmadım, ona görə ki, özümə həddən artıq hörmət etdiyim üçün ağına, bozuna baxmadan bunu söyləyə bilmərəm. Lakin təkcə siz başa düşə bilərsiniz ki, belə halda öz dabanımı da rədd etməklə, ola bilsin, ləyaqət, qürur göstərmiş oluram. Sizdən savayı heç kəs başa düşməz, o isə hamıdan başda olmaqla. O heç bir şey başa düşmür, knyaz, qətiyyə, qətiyyə başa düşə bilən deyil! Başa düşmək üçün ürək lazımdır!

Axırda knyaz qorxaraq generalla sabah, elə bu vaxta görüş təyin etdi. General gümrah halda, son dərəcə təsəlli tapıb, demək olar, arxayınlıqla otaqdan çıxdı. Axşamçağı, saat yeddiyə işləyəndə knyaz adam göndərib xahiş etdi ki, Lebedev bir dəqiqəliyə onun yanına gəlsin.

Lebedev lap tələsik gəldi, elə içəri girən kimi “özüm üçün şərəf hesab edirəm” dedi; üç gün ərzində, sanki, gizlənir, knyazla üz-üzə gəlməkdən çəkinirdi, indi isə özünü elə aparırdı ki, elə bil, heç belə şey olmamışdı. Lebedev stulun qırağında oturdu, o, üz-gözünü əyir, gülümsəyir, güləyən xırda gözlərini zilləyib baxır, əllərini ovuşdurur, özünü ən sadələvh bir adam kimi aparır, gözləyirdi ki, knyaz ona bu saat çoxdan gözlədiyi və hamının başa düşdüyü nə isə çox böyük və mühüm bir məlumat verəcəkdir. Knyaz yenə dilxor oldu, onun üçün aydın olurdu ki, hamı qəfil ondan nə isə gözləməyə başlayıb, hamı ona elə baxır ki, elə bil, eyhamlarla, təbəssümlərlə və göz vurmaqla onu nə münasibətləsə təbrik etmək istəyir. Keller üç dəfə yüyürüb bir dəqiqəliyə onun yanına gəlmişdi, o da açıqdan-açığa onu təbrik etmək istəyirdi: hər dəfə də vəcdlə sözə başlayıb, dumanlı danışır, heç bir sözünü bitirməyib, cəld əkilirdi. (O son günlər harada isə xüsusilə çox içirdi, hansı bilyardxanada isə yaxşı oyunçu kimi ad çıxarmışdı.) Hətta Kolya da, qüdsəli olmasına baxmayaraq, iki dəfə knyazla nə barədə isə qeyri-müəyyən şəkildə danışmağa başlamışdı.

Knyaz Lebedevdən açıq şəkildə və bir az əsəbi halda soruşdu ki, generalın indiki halı haqqında o nə düşünür və qoca nə üçün

belə narahatdır? Bayaqqı əhvalatı knyaz bir neçə kəlmə ilə Lebedevə söylədi.

Lebedev bir az laqeydliklə:

– Hərənin öz narahatlığı var, knyaz, həm də... xüsusilə bizim əcaib və həyəcanlı əsrimizdə, – deyər cavab verib, gümanında aldanmış adam kimi inciyib susdu.

Knyaz gülümsədi:

– Qərribə fəlsəfədir!

– Fəlsəfə lazımdır, bizim əsrimizdə, əməlli şəkildə tətbiq edilmək üçün olduqca zəruridir, lakin məsələ burasındadır ki, ona etinasızlıq göstərilər. Öz tərəfimdən deməliyəm ki, çox möhtərəm knyaz, sizə məlum olan bəzi cəhətdən siz həmişə mənə hörmət edib, etimad göstəribsiniz, lakin ancaq müəyyən mənada, özü də sizin etimadınız, əslində, yalnız və yalnız bu məlum məsələ çərçivəsindən kənara çıxmayıb... Bunu başa düşürəm, özüm də heç şikayətlənmirəm.

– Lebedev, siz, deyəsən, nə üçünsə açıqlanırsınız?

Lebedev əlini ürəyinin üstünə qoyub vəcdlə qışqırdı:

– Qətiyyəyən yox, zərrə qədər də yox, çox hörmətli və nurlu şəfəq saçan knyaz, zərrə qədər də yox! Bəlkə, əksinə, məhz həmin saat dərk etdim ki, nə kübar cəmiyyətdəki mövqeyimlə, nə ağıl və qəlbimin inkişafı baxımından, nə sərvət toplamaq cəhətdən, nə əvvəlki hərəkət tərzimlə, nə də aşağı səviyyəli biliyim cəhətdən – heç bir şeylə sizin şərəf bəxş edən yüksək etimadınıza heç bir ümid bəsləməyə layiq deyiləm, hərgah sizə xidmət göstərə bilsəm, bunu yalnız kölə kimi və olsa-olsa qulluqçu kimi edə bilərəm... Mən açıqlanmıram, yalnız kədərlənirəm.

– Lukyan Timofeyeviç, lütf edin!

– Ancaq bu cür! Elə indi də, indiki münasibətlə də! Mən sizinlə rastlaşanda və sizi ürəkdən, fikrən müşahidə edəndə öz-özümə deyirdim: mən dostcasına məlumatlar verilməyə layiq adam deyiləm, lakin mənzil sahibi sifəti ilə, ola bilsin, lazım olan vaxtda, gözlənilən müddət üçün, necə deyərlər, mənə göstəriş verilə bilər, yaxud da qarşıda olan məlum və gözlənilən dəyişikliklər münasibətilə ən çoxu xəbərdarlıq ola bilər.

Lebedev bu sözləri deyəndə xırda, iti gözlərini zilləyib nüfuzedicini nəzərlə heyrət edən knyaza baxırdı: o hələ də ümid edirdi ki, knyaz ona mühüm bir məlumat verəcək.

Knyaz az qala qeyzlə qışqırdı:

– Heç nə başa düşə bilmirəm, həm də siz... dəhşətli intriqaçı-sınız! – knyaz birdən səmimi-qəlbədən gülməyə başladı.

Dərhal Lebedev də gülməyə başladı, həm də onun şad və fərəhli baxışından aydın görünürdü ki, onun ümidləri nəinki boş çıxmayıb, hətta ikiqat artıb.

– Bilirsinizmi, mən sizə nə deyəcəyəm, Lukyan Timofeyeviç? Ancaq sizin mənə acığınız tutmasın, sizin sadələvhliyyəyünüzə təəccüb edirəm, həm də təkcə sizin deyil! Bax, məhz indi bu dəqiqə məndən nəyi isə elə sadələvhliyyəklə gözləyirsiniz ki, sizin qarşınızda hətta vicdan əzabı və xəcalət çəkirəm. Ona görə ki, heç bilmirəm sizə nə deyim ki, razı qalasanız, lakin sizə and içirəm ki, ortada qətiyyəyən bir şey yoxdur, siz bunu təsəvvür edə bilərsinizmi!?

Knyaz yenə gülməyə başladı.

Lebedev qəddini düzəltdi. Onun bəzən hətta həddən artıq sadələvh olmasın, bir şeyi öyrənmək istəyəndə qarayaxılıq etməsi doğru idi; lakin eyni zamanda, o, olduqca hiyləgər və fırıldaqçı idi. Bəzi hallarda isə hətta lap xaincəsinə dinməz bir adam olurdu, knyaz aramsız onu özündən uzaqlaşdırmaqla, demək olar, onu özünə düşmən kəsdirmişdi. Lakin knyazın onu özündən uzaqlaşdırması Lebedevə nifrət bəsləməsindən irəli gəlmirdi, ona görə uzaqlaşdırırdı ki, onda maraqlı oyadan mövzu incə mətəlb idi.

Knyaz özünün bəzi xəyallarına hələ bir neçə gün bundan əvvəl cinayətkarlıq kimi baxırdı. Lukyan Timofeyeviç isə knyazın imtina etməsini özünə qarşı ancaq və təkcə şəxsi nifrət və etimadsızlıq hesab edirdi; onun yanından qəlbi yaralanmış kimi çıxıb gedir, özü də knyaza qarşı yalnız Kolyanı deyil, Kelləri də qışqarırdı, hətta öz doğma qızı Vera Lukyanovnanı da qışqarırdı. Lebedev hətta bu dəqiqənin özündə də, ola bilsin, knyaza onun üçün son dərəcə maraqlı olan bir məlumatı səmimi surətdə söyləyə bilirdi və söyləmək istəyirdi, lakin dilxor olub susdu, söyləmədi.

Lebedev bir az susandan sonra, nəhayət, dilləndi:

– Bəs mən sizə, əslində, nə ilə xidmət göstərə bilərəm, çox möhtərəm knyaz, axı siz, hər halda, mənə indi... çağırtdırıbsınız?

Bir dəqiqəliyə fikrə getmiş knyaz da birdən özünə gəldi:

– Mən, əslində, general haqqında soruşmaq istəyirdim, bir də... sizin mənə məlumat vermiş olduğunuz həməyən oğurluqla barədə...

– Bəs axı hansı barədə?

– Heç dəxli var, elə bil ki, siz məni indi heç başa düşmürsünüz! Aman Allah, Lukyan Timofeyeviç, bu nə işdir, siz niyə daim rola girirsiniz!? Pullar, pullar, sizin o vaxt portmanatda itirmiş olduğunuz dörd yüz manatı deyirəm; o pullar ki, haqqında, Peterburqa yollanırkən səhərçağı buraya gəlib mənə söyləmişdiniz, nəhayət, başa düşdünüzmü?

Lebedev ancaq indicə başa düşürmüş kimi sözü uzada-uzada dedi:

– Hə-ə, siz o dörd yüz manat haqqında deyirmişsiniz! Səmimi canıyananlığınız üçün sizə təşəkkür edirəm, knyaz! Bu, mənim üçün çox xoşdur, lakin... o pulları tapdım, çoxdan tapmışam.

– Tapdınız!? Hə, Allaha şükür!

– Bu cür dərdəşəriklik sizin tərəfinizdən ən necib bir hərəkətdir, ona görə ki, dörd yüz manat ağır zəhmətlə dolanan, bir çətin yetim-yesiri olan böyük bir ailə sahibi üçün olduqca mühüm məsələdir...

Knyaz cəld sözünü düzəltdi:

– Axı mən o barədə demirəm! Əlbəttə, mən ona da şadam ki, siz pulu tapıbsınız, lakin... siz onu necə tapdınız?

– Son dərəcə sadəliklə, sürtükün asılmış olduğu stulun altından tapdım, belə ki, yəqin, portmanat cibimdən sürüşüb döşəməyə düşübmüş.

– Necə yeni stulun altından? Ola bilməz, axı siz mənə demişdiniz ki, bütün künc-bucağı axtarıbsınız. Bəs necə olub ki, siz həmin bu əsas yeri görə bilməyibsiz?

– Elə məsələ orasındadır ki, baxmışdım! Lap yaxşı, lap yaxşı yadımdadır ki, oranı axtarmışdım! Dizin-dizin sürünmüşdüm, stulu kənara çəkib, öz gözlərimə də inanmayıb əlimlə yoxlamışdım: gördüm ki, heç bir şey yoxdur, bax mənim bu ovcum kimi boş və hamar yer idi, buna baxmayaraq, əlimlə yenə yoxlayırdım. Adamın bir xeyli pulu yoxa çıxanda və insanı kədərləndirən itki üz verəndə bunları nə olur olsun, tapmağa çalışır... Bu cür ruh düşkünlüyü insan tərəfindən həmişə təkrar olunur: o görür ki, heç bir şey yoxdur, yer boşdur, buna baxmayaraq, on beş dəfə oranı gözədən keçirir.

Çaşbaş olmuş knyaz mızıldadı:

– Hə, ola bilər. Axı bu, nə təhər işdir?.. Mən qətiyyənlə başa düşmürəm, əvvəllər siz deyirdiniz ki, burada yox idi, özünüz də o yeri axtarıbsınız, amma birdən oradaca tapılıb?

– Birdən elə oradaca tapıldı.

Knyaz, Lebedevə təəccüblə baxaraq, birdən soruşdu:

– Bəs general?

Lebedev yenə başa düşmədi:

– Yəni, necə ki, general?

– Vay, aman Allah! Mən soruşuram ki, siz portmanatı stulun altından tapanda general nə dedi? Bəs axı siz əvvəlcə birlikdə axtarırdınız.

– Əvvəl birlikdə. Lakin bu dəfə mən, etiraf edirəm ki, səsimi çıxartmadım, mənim portmanatı təkbaşına tapdığımı ona bildirməyi lazım hesab etmədim.

– Nə... nə üçün axı? Pullar yerindədirmi?

– Mən portmanatı açıb baxdım: hamısı yerində idi, bir manatına da əl dəyməmişdi.

Knyaz fikirli-fikirli dedi:

– Heç olmazsa, gəlib mənə deyəydiniz.

– Knyaz, sizin fikriniz şəxsi, hələ, ola bilsin, necə deyərlər, fəvqəladə təəssüratla məşğul ikən, mən sizi şəxsən narahat etməkdən qorxdum. Bundan başqa, özüm də özümü elə göstərirdim ki, guya, heç bir şey tapmamışam. Portmanatı açıb baxdım, yoxladım, sonra da yenə stulun altına qoydum.

– Axı nədən ötrü?

Lebedev əllərini ovuşdura-ovuşdura birdən hırıldadı:

– E-elə-belə, maraqlandığım üçün.

– Portmanat indiyə qədər, üç gün ərzində yenəmi oradadır?

– Yox, yox, ancaq bir sutka orada qaldı. Bilirsinizmi, mən qış-mən istəyirdim ki, onu general da tapmış olsun. Ona görə ki, hər-gah mən axırda onu tapmışdımsa, onda nə üçün, necə deyərlər, gözəçarpan bir şeyi, stulun altında atılıb qalan şeyi general görmə-sin. Mən bu stulu bir neçə dəfə qaldırıb, yerini dəyişdirdim, belə ki, portmanat lap göz qabağında olurdu, lakin general qətiyyəyən görmürdü, bir sutka bu cür davam elədi. Görünür, o, indi olduqca dal-ğındır, özünü də başa düşmək olmur: danışır, söyləyir, gülür, şaqıldaıyır, bir də görürsən ki, mənə möhkəm acığı tutur, bilmirəm nə üçün. Biz, nəhayət, otaqdan çıxmağa başladıq. Mən qəsdən qapını açıq qoyurdum, görürdüm ki, o tərəddüd edir, mənə nə isə demək istəyir, yəqin, içində çox pul olan portmanat üçün qorxurdu,

lakin birdən lap özündən çıxaraq heç bir şey demədi; küçədə iki addım da atmamış, o məndən uzaqlaşdı, ayrı tərəfə üz tutdu. Axşamçağı ancaq meyhanada görüşdük.

– Nəhayət, siz portmanatı, hər halda, stulun altından götürdünüz, yoxsa yox?

– Yox! Elə həmin gecə portmanat stulun altından yoxa çıxdı.

– Bəs indi o, haradadır?

Lebedev birdən stuldan qalxdı, qəddini şax tutub, knyaza xoş-hallıqla baxa-baxa gülməyə başladı:

– Buradadır, birdən buradan tapıldı, mənim öz sürtükümün astarının içində. Budur, müsaidə edib özünüz baxın, əlinizlə yoxlayın.

Doğrudan da, sürtükün sol tərəfində, lap qabaqdan, gözəçarpan yerdə, elə bil ki, bir kisə əmələ gəlmişdi, əl vuranda o saat başa düşmək olurdu ki, cırılmış cibdən buraya düşən meşin portmanat vardır.

– Çıxarıb baxmışam, hər şey yerbəyerdirdir. Yenə saldım oraya, dünən səhərdən elə bu cür gəzirəm, oradaca saxlayıram, hətta yeriyəndə qıçlarıma dəyir.

– Bəs siz buna heç fikir vermirsiniz?

– Heç fikir vermirəm, he-he! Siz təsəvvür edin, çox möhtərəm knyaz! Məsələ sizin bu cür xüsusi diqqətinizə layiq deyil, amma sizə deməliyəm ki, mənim ciblərim heç vaxt cırıq olmur, halbuki qəfildən bir gecənin içində belə bir deşik əmələ gəldi! Mən cibimə diqqətlə baxmağa başladım, elə bil ki, kim isə cib bıçağı ilə kəsib, demək olar, heç ağılaşmış deyil!

– Bəs... general?

– Bütün gün hirsələnirdi, dünən də, bu gün də, olduqca narazıdır. Gah görürsən ki, sevinir, o dərəcədə şadlanıb sevinir ki, hətta yaltaxlıq etməyə başlayır, gah mütəəssir olub, az qalır ağılasın, gah da birdən hiddətlənir ki, mən hətta qorxmağa başlayıram, vallah, belədir; mən, knyaz, hər halda, hərbi xidmətçi deyiləm. Dünən meyhanada oturmuşduq, birdən mənim ətəyim, elə bil ki, qəfildən qabardı, gözə çarpdı, lap dağ kimi; general əyri-əyri baxıb hirsələnirdi. O, çoxdandır ki, mənim gözümün içinə baxa bilmir, yalnız lap keflənəndə, ya da mütəəssir olan vaxtlar baxa bilir. Lakin dünən iki dəfə elə baxdı ki, küreyim buza döndü. Mən, bununla belə, sabah portmanatı tapmaq fikrindəyəm, sabaha qədər isə onunla bir axşam da gəzəcəyəm.

Knyaz qışqırdı:

– Siz nə üçün, nəyə görə ona belə əzab verirsiniz?

Lebedev coşqunluqla dedi:

– Əzab vermirəm, knyaz, əzab vermirəm, mən onu ürəkdən sevirəm, həm də... hörmət edirəm. İndi isə istəyirsiniz inanın, istəyirsiniz inanmayın, o, mənim üçün daha əziz olub, onu daha artıq qiymətləndirirəm!

Lebedev bütün bunları o dərəcədə ciddi və səmimi dedi ki, knyaz həтта hiddətləndi.

– Sevirsiniz, özünüz də ona belə əzab verirsiniz! İnsafınız olsun, itmiş şeyi sizin gözünüzün qarşısına, stulun altına və sürtuka qoyan bu adam tək cə belə bir hərəkəti ilə sizə açıq göstərir ki, sizinlə bəclik eləmək istəmir, sadəlvəhlüklə sizdən əfv olunmasını istəyir. Eşdirsinizmi: əfv olunmasını istəyir! Deməli, o, sizin hissələrinizin nəzakət və incəliyinə əmindir. Demək, sizin dostluğunuza inanır. Siz isə bu cür... ən namuslu bir adamı bu dərəcədə alçaldırırsınız!

Gözləri parlayan Lebedev dilləndi:

– Ən namuslu, knyaz, ən namuslu! Ən nəcib knyaz, bu cür ədalətli sözü məhz və ancaq siz deyər bilərdiniz! Mən cürbəcür nöqsan və eyiblərdən simasını itirmiş adamam, buna baxmayaraq, sizi bütün varlığım ilə sevirəm, sizə sədaqətliyəm! Qərara alındı! Portmanatı sabah deyil, indi elə bu saat tapıram; budur, portmanatı sizin gözünüzün qarşısında çıxarıram; budur portmanat; pullar da hamısı yerindədir, budur, alın, ən nəcabətli knyaz, götürün, sabaha qədər saxlayın. Sabah, ya da o biri gün götürərəm; amma bilirsinizmi, knyaz, itən pullar, yaqın, birinci gecə harada isə mənim bağçamda, daşın altında qalıbmış. Siz necə düşünürsünüz?

– Siz ehtiyatlı olun, düz onun gözünün içinə birdən-birə demə - yəsiniz ki, portmanatı tapıbsınız. Qoy, sadəcə olaraq, özü görsün ki, sizin sürtükünüzün ətəyində daha heç bir şey yoxdur, onda başa düşər.

– Yeni elədimi? Tapmışam deməyim daha yaxşı olmazmı? Özümü də elə göstərim ki, guya, bu vaxta qədər başa düşmərdüm.

Knyaz fikrə daldı:

– Y-yox, y-yox, indi daha gecdir, bu təhlükəlidir. Düz deyirəm, yaxşı olar, deməyəsiniz! Onunla məhrəban dolanın, lakin... özünüzü çox da bilməməzliyə vurmayın, bir də... bir də... bilirsinizmi...

– Bilirəm, knyaz, bilirəm, yeni bilirəm ki, mümkündür ki, yerinə yetirmərəm, ona görə ki, bu işdə sizin qəlbiniz kimi qəlbi olmaq lazımdır. Bundan başqa da qoca əsəbidir, üzüyoladır, indi bəzən mənimlə həddən artıq təkəbbürlə rəftar etməyə başlayıb; gah sızıldayıb qucaqlaşır, gah da birdən təhqir edib, məni nifrətlə lağa qoymağa başlayır. Belə hallarda mən də qəsdən ətəyimi qabağa verirdim, he-he! Xudahafiz, knyaz, ona görə ki, yaqın, sizi məəttəl edib, necə deyərlər, ən maraqlı hisslərinizə mane oluram...

– Lakin, Allah xatirinə, əvvəlki kimi, gizli qalsın!

– Xəlvətcə, xəlvətcə!

Məsələ qurtardı, lakin knyaz az qala əvvəlkindən də artıq təşviş keçirirdi. O, generala sabahkı görüşünü səbirsizliklə gözləyirdi.

IV

Görüş saat on birə təyin edilmişdi, lakin knyaz heç gözlənilmədən gecikdi. Evə qayıdanda gördü ki, general oturub onu gözləyir. Knyaz ilk nəzərdən gördü ki, general narazıdır, özü də, ola bilsin, məhz ona görə ki, knyazı gözləməli olmuşdu. Knyaz üzr istəyib, tez əyləşdi, lakin o, qərribə tərzdə çəkinirdi, elə bil ki, onun qonağı çinidən idi, buna görə də hər dəqiqə onu sındırmaqdan qorxurdu. Knyaz əvvəllər generaldan heç çəkinmirdi, çəkinmək heç ağılına da gəlmirdi. Bir az sonra knyaz fikir verib gördü ki, qarşısındakı heç də dünənki adam, çaşmış, fikri dağınıq şəxs deyildi, general nə isə qeyri-adi təmkinlə əyləşmişdi; belə nəticə çıxarmaq olardı ki, bu nəyi isə qəti qərara almış adamdır. Qoca, ola bilsin, əslində, daxilədən deyil, zahirən sakit idi. Lakin, hər halda, qonaq özünü təmkinlə, ləyaqətlə aparır, nəcabətlə, sərbəst danışdı; hətta əvvəlcə knyazla, bir növ, lütfkar rəftar edirdi; bəzi məğrur, lakin ədalətsizcəsinə təhqir edilmiş insanlar necə olursa, general da indi özünü məhz o cür nəcibliklə, sərbəst aparırdı. Mehriban danışdı, lakin hiss olunurdu ki, qoca qüssəlidir.

General özü ilə gətirib, masanın üstünə qoyduğu kitaba başı ilə mənalı-mənalı işarə edərək dedi:

– Mənim bayaq sizdən götürmüş olduğum kitabınızdır, təşəkkür edirəm.

Kənar bir şey haqqında tez söhbətə başlamaq imkanına sevinən knyaz dedi:

– Hə, yadıma düşdü. Siz o məqaləni oxudunuzmu, general? Xoşunuza gəldimi? Axı maraqlıdır, deyilmi?

– Razıyam ki, maraqlıdır, lakin qabadır, həm də, əlbəttə, cəfəngiyatdır. Bəlkə də, hər addımbaşı yalandır.

General ötkəm, hətta bir az sözləri uzada-uzada danışırdı.

– Amma bu çox sadələvh hekayətdir; fransızların Moskvada olması haqqında hər şeyi gözü ilə görmüş qoca soldatın hekayətidir. Bəzi şeylər çox gözəldir. Bir də ki, şahidlərin hər bir yazısı qiymətli şeydir, hətta şahid kim olur olsun. Elə deyilmi?

– Redaktorun yerinə mən olsaydım, çap etməzdim. O ki qaldı şahidlərin yazdıqları məqalələrə, ümumiyyətlə, kobud yalançı olan zarafatçıya daha tez inanarlar, nəinki ləyaqətli və əməkdar bir adam. Mən on ikinci il haqqında yazılmış bəzi məqalələrə bələdəm, bu məqalələr... Knyaz, mən qərar qəbul etmişəm, mən bu evi – cənab Lebedevin evini tərk edirəm.

General knyaza mənalı-mənalı baxdı.

Nə demək lazım olduğunu bilməyən knyaz:

– Sizin öz mənziliniz var, – dedi, – Pavlovskda, sizin... sizin qızınızın yanında.

Knyazın yadına düşdü ki, axı general fövqəladə bir məsələ, onun müqəddəratının asılı olduğu məsələ haqqında məsləhət almağa gəlmişdir.

– Mənim zövcəmin, başqa sözlə desək, öz mənzilimdə və qızımın evində.

– Bağışlayın, mən...

– Əziz knyaz, mən Lebedevin evini ona görə tərk edirəm ki, bu adamla əlaqəmi kəsmişəm; dünən axşam kəsmişəm, özüm də bunu əvvəllər etməməyimə peşman olmuşam. Mən hörmət tələb edirəm, knyaz, bunu, hətta qəlbimi, necə deyərlər, bəxş etdiyim şəxslərdən də görməyi istəyirəm. Knyaz, mən qəlbimi tez-tez bəxş edir və demək olar, həmişə aldanıram. Bu adam mənim hədiyyəmə layiq deyildi.

Knyaz təmkinlə dedi:

– Onda nizamsızlıq çoxdur, bəzi əlamətləri də var... Lakin bütün bunların arasında ürək gözə çarpır, hiyləgər və bəzən də məzəli dərrakə təzahür edir.

General hələ də bəzən knyaza şübhə ilə baxırdı, bununla belə ifadələrin incəliyi, hörmət ifadə edən ahəng, görünür, qocanın döşünə yatmışdı. Lakin knyazın danışıq ahəngi elə təbii və səmimi idi ki, bundan şübhələnmək mümkün deyildi.

General onun sözüne qüvvət verdi:

– Onda yaxşı keyfiyyətlərin də olmasını mən bu şəxsə az qala öz dostluğumu bağışlayarkən birinci olaraq söyləmişdim. Mənim öz ailəm olduğu halda, onun evinə və qonaqpərustliyinə ki möhtac deyiləm. Mən öz eyiblərimi təmizə çıxarmıram; mən özümü saxlaya bilmirəm; mən onunla şərab içirdim, indi isə, ola bilsin, bunun üçün əzab çəkirəm. Bəs axı təkçə içmək üçün deyil (bağışlayın, knyaz, əsəbiləşmiş olan bir adamın açıq danışığında qabalığı bağışlayın), axı mənim onunla dostlaşmağım təkçə içmək üçün deyildi. Məni cəlb eləyən, məhz siz dediyiniz kimi, keyfiyyətlər oldu. Lakin hər şeyin müəyyən həddi var, hətta keyfiyyətlərin də; hərgah o, birdən, düz gözümlün içinə baxa-baxa cəsarət edib məni inandırmağa çalışanda ki, on ikinci ildə, hələ körpə uşaq ikən, uşaqılıqda özünün sol ayağını itirərək, onu Moskvadakı Vaqankovo qəbiristanında basdırmışdır, bu daha lap ağ olur, bu hörmətsizlik şəkli alır, onun həyasızlığını göstərir...

– Bəlkə, bu, şən gülüş üçün ancaq zarafatla deyilmişdir.

– Başa düşürəm. Şən gülüş üçün məsum bir yalan, qaba olsa da, adamın qəlbini təhqir etmir. Bəzi adam müsahibinə xoş olmaq üçün, bilmək istəyirsinizsə, yalnız dostluq xatirinə yalan da danışır, lakin hərgah hörmətsizlik bürüzə verilsə, hərgah, ola bilsin, məhz bu cür hörmətsizliklə əlaqəni davam etdirməkdən zinhara gəldiklərini göstərmək istəyirlərsə, belə halda nəcib adam üçün ancaq üz döndərüb əlaqəni kəsməkdən, təhqir edən adama onun əsl yerini göstərməkdən başqa əlac qalmır.

General danışanda hətta qızarmışdı.

– Əşi, Lebedev on ikinci ildə heç Moskvada ola da bilməzdi; onun yaşı nisbətən çox azdır. Bu gülməlidir.

– Əvvələn, bu... tutalım ki, bu adam o zaman anadan ola bilərdi. Lakin adamın gözümlün içinə baxa-baxa necə inandırmaq olar ki, fransız şassyoru topu ona sarı tuşlayıb, atəş açaraq ayağını qoparmışdı, elə-belə, məzəlilik etmək üçün; deyir, mən bu ayağı götürüb evə apardım; sonra da onu Vaqankovo qəbiristanında

basdırdım. Özü də, əlavə edir ki, onun üzərində abidə ucaltmışdır, yazısı olan abidənin bir tərəfində: “Burada kollec katibi Lebedevin ayağı basdırılıb” sözləri, o biri tərəfində: “Əziz cənazə, sən səhərə qədər rahat yat” sözləri yazılmışdır, bundan başqa da, nəhayət, hər il bu ayaq üçün cənazə duası oxuyur (bu daha kafirlikdir), özü də bunun üçün hər il Moskvaya gedir. Sübut etmək üçün qəbri də, hətta qənimət alınıb Kremldə saxlanan həmin fransız topunu da göstərməkdən ötrü məni Moskvaya dəvət edir; inandırır ki, darvazadan on birinci, köhnə biçimli fransız falkonetidir¹.

Knyaz güldü:

– Axı bununla belə onun ayaqlarının ikisi də sağ-salamatdır, göz qabağındadır! Sizi inandırırım ki, bu, məsum bir zarafatdır. Siz hirsələnməyin!

– Lakin müsaidə edin, mən də başa düşüm; ayaqların göz qabağında olması məsələsi; bu, fərz edək ki, o qədər də ağılsızmayan deyil; inandırır ki, ayaq Çernosvitov ayağıdır...

– Hə, bildim, Çernosvitov ayağı ilə, deyirlər, rəqs etmək olar.

– Lap yaxşı bilirəm. Çernosvitov öz ayağını icad edəndə, o vaxt ilk dəfə ayağını göstərmək üçün yüyürə-yüyürə mənim yanıma gəlmişdi. Lakin Çernosvitov ayağı bir xeyli sonralar icad olunmuşdur... Bundan əlavə də inandırır ki, hətta onun mərhum arvadı onların nikahlı qaldıqları bütün müddət ərzində bilmirdi ki, bunun – qadının ərinin ayağı taxtıdır. Mən bunların bütün cəfəngliyini onun nəzərinə çatdıranda mənə dedi ki, “hərgah sən on ikinci ildə Napoleonun kamer-pajı olubsansa, onda mənə də müsaidə elə, ayağımı Vaqankovoda basdırım”.

Knyaz:

– Məgər siz... – deyər sözə başladı, lakin utanıb sözünü tamamlamadı.

General knyaza lovğa-lovğa, qürurla, hətta az qala istehza ilə baxdı.

Qoca xüsusi bir əda ilə dilləndi:

– Sözüünüzü tamamlayın, knyaz, dalısını deyin. Mən lütfkaram, hər şeyi deyin: etiraf edin ki, sizin üçün öz qarşınızda, rəzil vəziyyətə düşüb alçalmış və... faydasız bir adamı hətta görmək fikri də, eyni zamanda, həmin adamın böyük hadisələrin... şəxsən şahidi oldu-

¹ Kiçik, qədim top

ğunu eşitmək də gülməlidir. O adam sizə hələ heç bir... xəbərçilik eləyə bilməyib?

– Yox, hərəgah Lebedev haqqında deyirsinizsə... Mən Lebedevdən heç bir şey eşitməmişəm...

– Hm, mən əksinə güman edirəm... Əslində, bizim aramızda dünənki söhbət də elə bu... “Arxiv”dəki qəribə məqalə haqqında başlamışdı. Mən bu məqalənin mənasızlığını qeyd etdim, özüm şəxsən şahidi olduğum üçün... Siz gülümsəyirsiniz, knyaz, siz mənim üzümə baxırsınız?

– Y-yox, mən...

General sözü uzada-uzada dedi:

– Mən zahirən cavan görünürəm, lakin yaşım, əslində, görün-düyündən bir qədər artıqdır. On ikinci ildə mənim ya on, ya da on bir yaşım var idi. Yaşımı özüm də yaxşı bilmirəm. Xidmət kitabçasında yaşım azaldılıb; yaşımı bütün həyatım boyunca özüm də daim azaldırdım; bu, mənim azarım idi.

– General, sizi inandırırım ki, on ikinci ildə sizin Moskvada olmağınızı mən qətiyyənlə və heç də təəccüblü hesab etmirəm, özü də... əlbəttə, siz də... bütün keçmiş adamlar kimi məlumat verə bilərsiniz. Bizim tərcümeyi-halçılarımızdan biri öz kitabını məhz bununla başlayır ki, on ikinci ildə onu hələ südəmər körpə vaxtı Moskvada fransız soldatları çörəklə bəsləyirdilər.

General lütfkarlıqla təsvib etdi:

– Bax görürsünüzmü, başıma gələn əhvalat, əlbəttə ki, adi əhvalatlara bənzəmir, lakin bunda heç bir qeyri-adi şey də yoxdur. Çox elə hallar olur ki, həqiqət adama qeyri-mümkün görünür. Kamer-paj! Bunu eşitmək, əlbəttə, təəccüblüdür. Lakin on yaşında uşağın başına gələn macərə, ola bilsin ki, məhz onun yaşı ilə əlaqədardır, məhz bununla izah edilir. On beş yaşında olan belə sərgüzəştə rast gəlməzdi, bu, mütləq belədir; ona görə ki, mənim on beş yaşım olsaydı, mən Napoleonun Moskvaya basqın etdiyi gün Moskvadan çıxmağa macal tapmamış və qorxudan tir-tir əsən anamın yanından, bizim Staraya Basmannaya küçəsindəki taxta evimizdən qaçmazdım. On beş yaşım olsaydı, mən də qorxardım, on yaşında isə mən heç bir şeydən qorxmayaaraq, izdihamın arasından keçib, Napoleonun atdan endiyi məqamda hətta lap artırmanın yanına yanaşdım.

Knyaz bu saat qızaracağından qorxub, iztirab çəkə-çəkə təsdiq etdi:

– Heç şübhəsiz, siz çox gözəl qeyd etdiniz ki, məhz on yaşında qorxmamaq olardı...

– Şübhəsiz, hər şey çox sadəliklə və həqiqətə uyğun şəkildə, çox təbii olaraq baş verdi; bu işə romannəvis əl qatmış olsaydı, yalan-palan və ağılasıqmaz şeylər uydurardı.

Knyaz qışqırdı:

– Heyhat, elədir ki, var! Bu fikir məni də heyrətə salırdı, hətta bu yaxınlarda. Mənə bir əhvalat məlumdur, saatdan ötrü bir adamın öldürülməsi əhvalatı, indi də bu əhvalat qəzetlərdə çap olunub. Qoy yazıçı belə bir şey uydura bilsin – xalq həyatından xəbəri olanlar və tənqidçilər o saat qışqırardılar ki, belə şey ola bilməz; amma qəzetlərdə bir fakt kimi oxuyandan sonra siz hiss edirsiniz ki, rus həyat həqiqətini məhz bu cür faktlardan öyrənirsiniz. Bunu çox gözəl qeyd etdiniz, general! – deyə knyaz sözünü coşqunluqla bitirərək, üzünün qızarmasından can qurtara bilməsinə son dərəcə sevindi.

Məmnunluqdan hətta gözləri də parlayan general qışqırdı:

– Doğru deyilmi? Doğru deyilmi? Təhlükənin nə olduğunu dərk etməyən uşaq dəbdəbəni, mundirləri, məiyyəti və nəhayət, ona qışqıra-qışqıra haqqında bir xeyli şey demiş olduqları dahi adamı görmək üçün izdihamın arasından keçib gedir. Ona görə ki, o zaman hamı bir neçə il ərzində ancaq elə çığır-bağır ilə onun haqqında danışırdı. Bu ad bütün dünyanı ağzına almışdı, mən bu adı, necə deyərlər, ana südü ilə əmmişdim. Napoleon iki addım aralı keçdiyi məqamda qəfildən mənim baxışma fikir verdi; mən isə ağzadə paltarında idim, məni yaxşı geyindirirdilər. Bu izdihamın içində belə uşaq təkçə mən idim, özünü razılaşın...

– Şübhəsiz, bu, onu təəccübləndirməli idi və ona sübut edib ki, hamı çıxıb getməyib, zadəganlarla onların uşaqları da qalıblar.

– Məhz elədir, məhz elə! O, boyarları özünə tərəf cəlb etmək istəyirdi! O, öz qartal baxışı ilə mənə nəzər salanda gözlərim, görür-nür, bu baxışa cavab olaraq parlamışdı “*Voilà un garçon bien éveillé! Qui est ton père?*”¹ Mən həyəcəndən, az qala, boğula-boğula ona dərhal cavab verdim: “Öz vətəninin çöllərində ölmüş general”. – “*Le fils d’un boyard et d’un brave pardessus le marche!*”

¹ Nə zirək uşaqdır! Sənin atan kimdir?

*Laime les boyards M'aimestu, petit?*¹ Cəld verilən bu suala mən cəld də cavab verdim: “Rus qəlbi hətta öz vətəninin düşməninə də dahi şəxsiyyəti fərqləndirməyi bacarır!” Yəni, əslində, mənim hərfənmi bu cür demiş olduğum yadımda deyil... Mən uşaq idim... Lakin mənası, yəqin ki, belə olmuşdur! Napoleon heyrət etdi, o fikirləşib öz məyyətinə dedi: “Bu uşağın qüruru mənim xoşuma gəlir! Lakin hərgah rusların hamısı bu körpə kimi düşünülərsə, onda...” Napoleon sözünü bitirməyib, saraya daxil oldu. Mən dərhal məyyəyə qoşuldum, onların arxasınca yüyürdüm. Məyyətin adamları mənim qarşımda aralanaraq mənə favorit kimi baxırdılar. Lakin bütün bunlar ancaq ani oldu... Təkcə burası yadımdadır ki, imperator birinci zala daxil olanda qəflətən imperatriçə Yekaterinanın şəkli qarşısında ayaq saxladı, dalğın halda ona xeyli tamaşa edərək, nəhayət, dedi: “Bu, dahi qadın idi!” – sonra yanından ötüb keçdi. İki gündən sonra məni sarayda da, Kremlə də artıq hamı tanıyırdı, özümə də *“le petit boyard”* deyirdilər. Mən evə ancaq gecələmək üçün gedirdim. Evdə, az qala, dəli olmaq dərəcəsinə gəlmişdilər. İki gün də keçəndən sonra Napoleonun kamer-pajı, hərbi səfərə davam gətirməyən baron de Bazankur öldü. Napoleon məni xatırladı; məni götürüb, məsələni izah etmədən gətirdilər, on iki yaşında oğlan olan mərhumun mundirini mənə geyindirib yoxladılar, məni artıq mundirdə imperatorun yanına gətirəndə o, mənə baxıb başını tərpətdi, mənə elan etdilər ki, imperator mənə lütfkarlıq göstərib və mən əlahəzrətin kamer-pajı rütbəsinə intixab olunmuşam. Mən sevinirdim, doğrudan da, artıq çoxdan idi ki, ona qarşı qızğın rəğbət bəsləyirdim... Bundan başqa da, razılaşın ki, parlaq mundir uşaq üçün az şey deyil... Uzun və ensiz dal ətəkləri olan tünd-yaşıl rəngli frakda gəzirdim, qızıl düymələr, zərli tikişləri olan qollarında qırmızı xəz haşiyələr, zərlə tikilmiş hündür, dik, açıq yaxalıq, dal ətəklərdə tikmə naxış; ağ rəngli sığın dərisindən dar şalvar, ağ ipək jilet, ipək corablar, toqqalı başmaq... imperatorun at belində gəzintiyə çıxdığı vaxtlar isə mən məyyətdə iştirak edəndə, hündür çəkmələr geyirdim. Vəziyyət o qədər yaxşı deyildi, həm də hiss olunurdu ki, böyük fəlakətlər üz verəcək, buna baxmayaraq, etiketə imkan daxilində riayət olunurdu, həm də bu

¹ Boyar oğlu, özü də, cəsarətli boyar! Mən boyarları sevirəm. Sən məni sevir-sənmi, balaca?

fələkətlər nə qədər çox hiss edilirdisə, etiketə bir o qədər dəqiq riayət olunurdu.

Özünü lap itirmiş knyaz dodaqaltı dedi:

– Bəli, əlbəttə... sizin yazılarınız... fəvqəladə maraqlı olardı.

General, əlbəttə, hələ dünən Lebedevə söylədiyi şeyləri söyləyirdi; özü də, deməli ki, rəvan danışırdı, lakin bu aralıq yenə şübhəli halda əyri-əyri knyaza baxdı.

Qoça ikiqat iftixarla dilləndi:

– Mənim məqalələrim, mən məqalələr yazmalıyam?! Bu, məni cəlb eləmədi, maraqlandırmadı, knyaz! Hərgah bilmək istəyirsinizsə, mənim məqalələrim artıq yazılmışdır, lakin... onlar mənim püpitrimdədir¹. Gözlərimə torpaq tökəndən sonra qoy onda üzə çıxsınlar, özü də, heç şübhəsiz, başqa dillərə də tərcümə olunacaqdır, onların ədəbi ləyaqətinə görə deyil, yox, mənim, uşaq yaşlarımda, lakin şəxsən şahidi olduğum misilsiz böyük faktların əhəmiyyətinə görə tərcümə olunacaqdır; lakin daha yaxşı: mən uşaq olduğum üçün, necə deyirlər, "dahi insan"ın məhrəm yataq otağına girmişəm! Mən gecələr bu "fələkətə düçar olmuş nəhəng" in iniltilərini eşitmişəm, o, uşağın qarşısında vicdan əzabı çəkə-çəkə inildəməyə, ağlamaya bilmirdi, hərçənd, mən artıq başa düşürdüm ki, onun iztirablarının səbəbi imperator Aleksandrın susması idi.

Knyaz çəkinə-çəkinə əlavə etdi:

– Bəs axı o... sülh haqqında təkliflər irəli sürən məktublar yazırdı...

– Onun məhz nə cür təkliflərlə məktub yazması, əslində, bizə məlum deyildir, lakin hər gün, hər saat yazırdı, məktubu məktub dalınca! Olduqca həyəcanlanırdı! Bir dəfə gecə, təkliddə gözlərimdən yaş axa-axa onun yanına yüyürdüm (heyhat, mən onu sevir-dim!), qışqıra-qışqıra ona dedim: "İmperator Aleksandrın üzr istəyin, siz üzr istəyin!" Yəni, əslində, mən belə deməli idim: "İmperator Aleksandrın barışın", lakin uşaq olduğum üçün öz fikrimi sadələşləklə ifadə etdim. Napoleon mənə cavab verdi: "Ey mənim balam! – İmperator otaqda var-gəl edirdi. – Ey mənim balam! – o vaxt mənim on yaşım olmasını o, nə isə başa düşmürdü, hətta mənimlə söhbət etməyi xoşlayırdı. – Ey mənim balam, mən imperator Aleksandrın ayaqlarını öpməyə hazırım, amma ki Prussiya

¹ *Püpitir* – not dəftəri üçün altlıq

kralına, amma ki Avstriya imperatoruna... yox, onlara qarşı əbədi nifrət bəsləyirəm, bir də ki... nəhayət... sənin siyasətdən heç başın çıxmır!" O, elə bil, birdən kiminlə danışdığını xatırlayıb susdu, lakin onun gözləri hələ xeyli vaxt qığılcım saçırdı. Yaxşı, mən bütün bu faktları təsvir etmiş olsam – halbuki bundan daha əzəmətli faktların şahidi olmuşam – indi onları çap etdirsəm, bütün bu tənqidçilər, bütün bu ədəbiyyat şöhrətpərəstləri, bütün bu paxıllar, partiyalar və... Yox, müti bəndənizəm, mənə lazım deyil!

Knyaz azca susub yavaşdan cavab verdi:

– Partiyalar haqqında siz, əlbəttə, ədalətli dediniz, sizinlə mən də şərikəm, baxın mən də bu yaxınlarda Vaterloo vuruşu haqqında Şarrasın kitabını oxumuşam. Kitab, görünür, ciddi əsərdir, mütəxəssislər də inandırırılar ki, bunu, əhvalatı fəvqəladə yaxşı bilən adam yazıb. Lakin hər səhifədə Napoleonun alçalmasına sevinc nidaları təzahür edir, özü də, hərgah Napoleonun hətta başqa vuruş meydanlarında da heç bir istedad əlaməti təzahür etdirmədiyi fikri irəli sürülə bilsəydi, onda Şarras, deyəsən, buna olduqca sevinərdi; belə ciddi əsərlə bu cür münasibət isə yaxşı deyil, ona görə ki, bu, partiya ruhudur. Siz o zaman... imperatora qulluq edəndə çoxmu məşğul idiniz?..

General vəcdə gəlmişdi. Knyazın ciddi qeydi ilə sadəqəlblı danışdığı onun etimadsızlığını tamamilə rəf elədi.

– Şarras! Heyhat, mən özüm qeyzlənmişdim. Mən elə o vaxt ona yazmışdım, lakin... Əslində, indi xatırlaya bilmirəm... Siz soruşur - sunuz ki, mən o vaxt qulluqda məşğul olurdummu? Yox, yox! Məni kamer-paj adlandırmışdılar, lakin bunu elə onda da ciddi hesab etmirdim. Bir də ki, Napoleon bir az sonra rusları özünə yaxınlaşdırmaq cəhətdən bütün ümidini itirmişdi, buna görə, əlbəttə, məni də yadımdan çıxara bilərdi, o, məni özünə siyasətlə cəlb etmişdi, hərgah... Hərgah o, məni şəxsən xoşlamamış olsaydı, indi bunu cəsərlə deyirəm. Məni isə ona tərəf sövq edən qəlbim idi. Qulluq tələb olunmurdu: bəzən saraya gəlmək və... imperatoru gəzintilərdə at belində müşayiət etmək lazım idi. Vəssalam, bu qədər. Mən at belində çox gəzirdim. İmperator nahardan qabaq gəzintiye yollanırdı, onun məiyyətində, adətən, Davu, mən, məmlük Rustan olurdu...

Knyaz birdən nə üçünsə özünü saxlaya bilməyib:

– Konstan, – dedi.

– Y-yox, o zaman Konstan yox idi, o vaxt Konstan məktubla... imperatriçə Jozefinanın yanına yollanmışdı; lakin onun yerinə iki nəfər çapar, bir neçə polşalı ulan... gedirdi, bu da bütün məyyəət, əlbəttə, generallardan və marşallardan savayı; Napoleon onları özü ilə ətraf yerləri birlikdə gözdən keçirmək üçün, qoşunların dayandıqları yerlərə baxmaq və məsləhətləşmək üçün aparırdı... Onun yanında, indi də yadımdadır ki, hamıdan tez-tez Davu olurdu, zırpı, kök, gözüne çəsmək taxan soyuqqanlı bir adam idi: əcaib baxışları var idi. İmperator hamıdan çox onunla məsləhətləşirdi. İmperator onun fikirlərini qiymətləndirirdi. Yadımdadır, onlar artıq bir neçə gün idi məsləhətləşirdilər; Davu səhər də gəlirdi, axşam da, hətta tez-tez mübahisə edirdilər. Nəhayət, Napoleon, bir növ, razılaşımağa başladı. Onlar kabinetdə ikilikdə idilər, mən üçüncü idim, onlar məni, demək olar, görmürdülər. Birdən Napoleonun nəzəri təsadüfən mənə sataşdı, onun gözlərindən gördüm ki, ağılna qəribə bir fikir gəlib. O, qəfildən mənə dedi: “Uşaq! Sən necə bilirsən, hərgah mən pravoslav dinini qəbul etsəm və sizin kölələrinizi azad etsəm, ruslar mənim arxamca gedərlər, yoxsa yox?” Mən qeyzlə qışqırdım: “Heç vaxt!” Napoleon donub qaldı. O dedi: “Bu uşağın vətənpərvərlik duyğusu ilə parlayan gözlərində mən bütün rus xalqının rəyini oxudum. Kifayətdir, Davu! Bütün bunlar xəm xəyaldır! Ayrı layihəni şərh edin”.

Knyaz, görünür, maraqlanaraq dedi:

– Bəli, lakin bu layihə də qüvvətli fikir idi! Demək, siz bu layihəni Davuya aid edirsiniz?

– Onlar, hər halda, birlikdə məsləhətləşirdilər. Əlbəttə, fikir Napoleonun fikri idi, qartal fikri idi, lakin başqa layihə də mənalı idi... Bu, həmin məşhur “*Conseil du lion*”¹ idi. Napoleonun özü Davunun bu məsləhətini belə adlandırmışdı. Bu layihə ondan ibarət idi ki, bütün qoşunlarla birlikdə Kremldə bağlanıb qalsınlar, baraklar qursunlar, istehkamlar qazsınlar, toplanı düzsünlər; nə qədər mümkündürsə, çox at öldürüb ətini duzlasınlar; nə qədər mümkündürsə, çox taxıl tapıb qarət etsinlər, yaza qədər qışlasınlar; baharda isə rusların arasından keçib getsinlər. Bu layihə Napoleonu olduqca maraqlandırmışdı. Biz hər gün Kreml divarlarının ətrafında at belində dövrə vururduq, haranı uçurtmaq, harada tikili qurmaq barədə, harada səhra istehkamı, harada bürclər təşkil etmək haqqında

¹ “Aslanın məsləhəti”

göstərişlər verirdi – baxış, sürət, zərbə! Nəhayət, hər şey həll edildi: Davu sonuncu qərar üçün təkid edirdi. Onlar yenə tək idilər, mən üçüncü idim. Napoleon əllərini çarpazlayıb, otaqda yenə var-gəl edirdi. Mən gözümlü onun üzündən çəkə bilmirdim, qəlbim çırpınırdı. Davu: “Mən gedirəm”, – dedi. “Hara?” – deyə Napoleon soruşdu. Davu: “Atları duzlamağa”, – dedi. Napoleon diksindi, tale həll olunurdu. İmperator birdən mənə dedi: “Bala! Bizim fikrimiz haqqında sən nə düşünürsən?” Əlbəttə, dahiyənə idraka malik adam son dəqiqədə, “ya bəxt, olsunmu, yoxsa olmasın”, – deyə püşkə necə əl atırsa, o da məndən bu cür soruşurdu. Mən Napoleona deyil, Davuya müraciət edərək, sanki, ilhama gəlib dedim: “General, dabanlarınızı tüpürcəkləyib əkilin!” Layihə alt-üst oldu. Davu çiyinlərini çəkib, qapıdan çıxanda pıçıltı ilə dedi: “*Bah! Il devient superstitieux*”¹. Ertəsi gün üçün səfər elan edildi.

Knyaz lap yavaşıdan dedi:

– Hərgah bütün bunlar elə bu cür olubsa... bütün bunlar olduqca maraqlıdır, – knyaz tələsik sözünü düzəltmək istəyərək əlavə etdi: – Yəni mən demək istəyirəm...

Öz hekayətindən misilsiz dərəcədə vəcdə gələn general:

– Heyhat, knyaz! – deyə səsləndi, qoca elə vəcdə gəlmişdi ki, ola bilsin, hətta ən ifrat ehtiyatsızlıq qarşısında da özünü saxlaya bilməyəcəkdi. – Siz deyirsiniz: “Bütün bunlar olub!” Lakin bundan artıq olub, sizi inandırırım ki, bundan xeyli artıq olub! Bütün bunlar ancaq cüzi faktlardır. Lakin təkrar edirəm, bu böyük şəxsiyyətin gecələr axıtdığı göz yaşları və iniltilərinin şahidi olmuşam, halbuki bunu məndən savayı heç kəs görməyib. Orası doğrudur ki, axır vaxtlar o daha ağılamırdı, gözyaşı axıtmırdı, hərdənbir ancaq inildəyirdi, lakin onun sifətinə getdikcə, elə bil ki, qəlizləşən zülmət çökürdü. Sanki, əbədiyyət onun başı üzərinə öz məşum qanadını gərirdi. Bəzən gecələr biz saatlarla tək, dinməz otururduq – məmlük Rustan hərdənbir qonşu otaqda xoruldayırdı; bu adam çox bərk yatırdı. Napoleon onun haqqında deyirdi: “Buna baxmayaraq, o, mənə və xanədana sədaqətlidir”. Bir dəfə mənə çox ağır gəldi, mütəəssir oldum, birdən o, yaşaran gözlərini gördü, o, mənə baxıb rıqqətə gəldi. “Sənin mənə rəhmin gəlir! – deyə qışqırdı, – sən, balaca uşaq, mənə acıyırsan, hələ, bəlkə, başqa bir uşağın – mənim

¹ Ba! O, xurafatçı olur!

oğlumun da mənə rəhmi gələr, *le roi de Rome*¹, qalan adamların hamısı, hamısı mənə nifrət edir, qardaşlarım isə bəd ayaqda məni birinci olaraq satarlar!” Mən hönkürüb özümü onun üstünə atdım; bu dəm o da tab gətirmədi; biz qucaqlaşdıq; bizim göz yaşlarımız bir-birinə qarışdı. Mən hönkürə-hönkürə ona dedim: “Yazın, imperatriçə Jozefinaya məktub yazın!” Napoleon diksindi, fikirləşib mənə dedi: “Sən mənə üçüncü qəlbi, məni sevən qəlbi xatırlatdın. Sənə minnətdaram, mənim dostum!” Elə oradaca əyləşib ertəsi gün Konstanla göndərilən həmin məktubu yazdı.

Knyaz dedi:

– Siz gözəl hərəkət etmişiniz, kinli fikirlər arasında siz onun qəlbində xeyirxah duyğular oyadıbsınız.

General vəcdlə qışqıraraq:

– Məhz elədir, knyaz, siz bunu necə də gözəl, öz qəlbinizə uyğun olaraq izah edirsiniz! – dedi, həm də qərībədir, onun gözlərində həqiqi gözyaşı parladı. – Hə, knyaz, hə, bu, əzəmətli bir mənzərə idi! Həm də, bilirsinizmi, mən az qalmışdı onun arxasınca Parisə gedim, əlbəttə, onun “sürgün olduğu qızmar adada” məhrumiyətə birgə qatlaşdıq, lakin, heyhat! Bizim talelərimiz birləşmədi! Biz ayrıldıq: o, qızmar adaya yollandı, yəqin, dəhşətli qəm-qüssə dəqiqələrində, ola bilsin, heç olmasa, bircə dəfə zavallı uşağın, Moskvada onu qucaqlayıb bağışlayan uşağın göz yaşlarını xatırlamışdı. Məni isə kadet korpusuna göndərdilər, burada təkçə qaba və sərt hərbi təlim keçir, yoldaşlarımla kobudluğuna dözməli olurdum, bir də... Heyhat! Hər şey alt-üst oldu! O, geri çəkildikləri gün mənə dedi: “Mən səni ananın əlindən alıb, özümlə aparmıram! Lakin sənin üçün bir şey etmək istədim”. İmperator atın belinə qalxırdı. Mən çəkinə-çəkinə ona dedim: “Siz mənim bacımın albomuna xətirə olaraq bir şey yazın”. Ona görə çəkinirdim ki, o, çox qəmli və məyus idi. İmperator qayıtdı, qələm istədi, albomu götürdü. O, əlində qələm, məndən soruşdu: “Sənin bacının neçə yaşı var?” Mən cavab verdim: “Üç yaşındadır”. “*Petite fille alors*”².

İmperator alboma bunu yazdı: “*Ne mentez jamais! Napoleon, votre ami sincere*”³.

¹ Roma kralı.

² Hələ lap balaca qızıdır.

³ Heç vaxt yalan danışmayın! Napoleon sizin səmimi dostunuzdur (*fr.*)

Belə bir dəqiqədə bu cür məsləhət... razılaşın, knyaz!

– Bəli, bu, əlamətdardır.

– Zərli çərçivəyə salınmış bu vərəqə şüşə altında, mənim bacımın qonaq otağında ən gözəçarpan bir yerdə bütün ömrü boyu, öləne qədər asılmışdı; bacım doğuş vaxtı öldü; indi onun, yazının harada olduğunu bilmirəm... Lakin... Ah, pərvərdigara! Saat iki oldu! Sizi nə qədər məəttəl elədim, knyaz! Bu heç bağışlanası hərəkət deyil.

General stuldan qalxdı.

Knyaz mızıldadı:

– Yox, əksinə! Məni elə əyləndirdiniz ki... Nəhayət... bu, olduqca maraqlı idi. Sizə son dərəcə minnətdaram!

General knyazın əlini yenə, az qala, ağrıda sızaraq, parlayan gözlərini nüfuzedici nəzərlə knyaza zilləyib:

– Knyaz! – dedi, elə bil ki, özü birdən-birə aylaraq, hansı qəfil fikirdənsə heyrətə gəlmiş kimi, – Knyaz! – deyə səsləndi. – Siz o qədər xeyirxah, o qədər sadədsiniz ki, hətta bəzən sizə rəhmim gəlir. Sizə riqqətlə baxıram: Allah sizə həmişə kömək olsun! Qoy sizin həyatınız məhəbbət... aləmində başlanıb çiçəklənsin. Mənim isə həyatım qurtarıb, başa çatıb! Bağışlayın məni, bağışlayın!

Qoca üzünü əlləri ilə tutub cəld çıxdı. Onun həyəcanlarının səmimiyyətinə knyaz şübhə edə bilməzdi. Knyaz bunu da başa düşürdü ki, qoca otaqdan çıxarkən öz müvəffəqiyyətindən riqqətə gəlmişdi; lakin o hiss edirdi ki, general elə yalançılarıdır ki, belələri ehtirasla və hətta coşqunluqla yalan danışirlar, lakin özlərinin vəcdə gəldikləri ən yüksək nöqtədə, hər halda, özlərindən şübhələnirlər, düşünürlər ki, axı onlara inanmırlar, heç inana da bilməzlər. Qoca özünün indiki vəziyyətində özünə gəlib, misilsiz dərəcədə xəcalət çəkə bilərdi, knyazın ona hədsiz şəfqət göstərməsindən şübhələnib özünü təhqir olunmuş hesab edə bilərdi. “Onu belə bir ilham dərəcəsinə çatdırmaqla, pis hərəkət etməmişəmmi?” – deyə knyaz təşvişə düşdü, birdən özünü saxlaya bilməyib, təqribən on dəqiqə şaqqıltı ilə güldü. Knyaz bu cür gülüşünə görə özünü məzəmmət etmək istədi, lakin dərhal başa düşdü ki, məzəmmət üçün heç bir əsas yoxdur, ona görə ki, onun generala son dərəcə yazdığı gəlirdi.

Onun duyğusu doğru çıxmışdı. Həmin axşam knyaz qısa, lakin qətiyyətlə yazılmış əcaib bir kağız aldı. General ona xəbərdarlıq

edirdi ki, o, knyazla da əlaqəsini əbədi olaraq kəsir, ona hörmət edir və minnətdardır, lakin “onsuz da bədbəxt bir adamın ləyaqətini alçaldan şəfqət duyğusunu, şəfqət əlamətini” ondan da qəbul edə bilməz. Qocanın Nina Aleksandrovnanın yanında qapanıb qalmasını knyaz eşidəndə, demək olar, arxayınlaşmışdı. Lakin biz artıq gördük ki, general Lizaveta Prokofyevnagildə də nə isə bir əngəl çıxarmışdı. Biz burada təfsilatlı məlumat vermə bilməyəcəyik, lakin qısa olaraq qeyd edək ki, görüşün mahiyyəti bundan ibarət idi ki, general Lizaveta Prokofyevnanı qorxutmuşdu, Qanya haqqındakı acı eyhamlarla onu hiddətləndirib lap özündən çıxartmışdı. Generalı oradan rüsvayçılıqla çıxarıb yola salmışdılar. Onun təşvişli gecə keçirib, səhərçağı narazı olmasının səbəbi də bu idi: qocanın başına birdəfəlik hava gəlmişdi, o, az qala, divanə kimi küçəyə qaçmışdı.

Kolya məsələni hələ də əməlli-başlı dərk edə bilməyərək, hətta özünü ciddi göstərməklə işi aydınlaşdırmaq istəyirdi.

Oğlan dedi:

– Yaxşı, general, indi biz hara pənah aparacağıq, siz necə düşünürsünüz? Knyazın yanına getmək istəmirsiniz, Lebedevlə savaşıbsınız, pulunuz yoxdur, məndə heç vaxt pul olmur: indi budur, əlimiz hər yerdən üzüldü, küçənin ortasında qalmışıq; hər şey boşa çıxdı.

General mızıldadı:

– Boşa çıxmaqdan, qoşa çıxmaq yaxşıdır; mən bu... qaravəlli ilə... qırx dördüncüdə... Min... səkkiz yüz... qırx dördüncü ildə... zabitlər cəmiyyətini vəcdə gətirmişdim, bəli!.. Yadımda deyil... hey-hat, yadıma salma, yadıma salma! “Hanı mənim gəncliyim, hanı mənim təravətli günlərim!” Necə qışqırdı... qışqıran kim idi, Kolya?

– Bu, Qoqolun “Ölü canlar” əsərindədir, ata, – deyə Kolya cavab verib, qorxa-qorxa atasına çəpəki nəzər saldı.

– Ölü canlar! Hə, bildim, ölülər! Məni dəfn edəndə qəbrimin üzərində bu sözləri yazarsan: “Burada ölü can yatır!”, “Məni rüsvayçılıq təqib edir!” Bunu kim deyib, Kolya?

– Bilmirəm, ata.

General küçədə ayaq saxlayıb, qeyzlə bağırırdı:

– Yeropeqov olmayıb! Yeroşka Yeropeqov!.. – Bunu da oğlum deyir, doğma oğlum! Yeropeqov, on bir ay mənə qardaşımı əvəz etmiş bir adam uğrunda mənim duelə... Bizim kapitanımız knyaz

Vıçoretski şərab arxasında ona deyirdi: “Qrişa, sən bir mənə de görüm, öz Annanı haradan alıbsan?” – “Mənim vətənimin meydanlarında, budur aldığım yer!” Mən qışqırdım: “Bravo, Qrişa!” Bax, elə bu an duel əhvalatı çıxdı, sonra da Mariya Petrovna Su... Sutugina ilə... nikahlandı, özünü də döyüş meydanlarında öldürdülər... Güllə mənim döşümdəki ordenə dəydi, sıçrayaraq düz onun alınına girdi. “Əbədən unutmaram!” – deyə qışqırıb, yerə sərildi. Mən... mən namusla qulluq etmişəm, Kolya; mən nəcabətlə qulluq etmişəm, lakin rüsvayçılıq,”məni rüsvayçılıq təqib edir!” Səninlə Nina mənim qəbrimi ziyarət etməyə gələrsiniz,.. “Zavallı Nina!” Mən əvvəllər onu belə adlandırırdım, Kolya, çoxdan, hələ ilk vaxtlar, o, məni elə sevirdi ki... Nina, Nina! Mən sənin müqəddəratını nə kökə saldım! Məni nəyə görə sevməlisən, ay səbirli məxluq! Sənin ananın qəlbə mələk qəlbidir, Kolya, eşidirsənmi, mələk!

– Mən bunu bilirəm, ata. Ata, mənim əzizim, qayıdın evə, anamın yanına! O, bizim arxamızca qaçırdı! Nə oldu, siz niyə dayanmırsınız? Guya ki, başa düşmürsünüz... Axı siz niyə ağlayırsınız?

Kolyanın özü ağlaya-ağlaya atasının əlini öpürdü.

– Sən mənim əlimi öpürsən, mənim!

– Hə, hə, sizin. Axı burda təəccüblü nə varmış? Axı bu, nədir, siz niyə küçənin ortasında hönkürürsünüz, hələ özü də generaldır, hərbi adamdır, di yaxşı, gedək!

– Bir halda ki sən rüsvay olmuş adama qarşı ehtiram edirsən, – bəli! Rüsvay olmuş qocaya, öz atana... hörmət göstərirsən, Allah sənə kömək olsun, əziz uşaq... Gün o gün olsun ki, sənin də elə bu cür oğlun olsun... le roi de Rome... Aman, lənət bu evə, lənət!

Kolya birdən qızıqıb özündən çıxdı:

– Canım, bu nədir, bu nə həngamədir?! Bir deyin görək nə olub? Siz nə üçün indi evə qayıtmaq istəmirsiniz? Sizə nə olub, dəli olubsunuz?

– Mən izah edəyəm, mən səni başa salaram... mən sənə hər şeyi söyləyəyəm; qışqırma, eşidən olar... le roi de Rome... Aman, ürəyim bulanır, kədərlənirəm! “Nənəcan, haradadır sənin qəbrin!” Bunu kim deyib, Kolya?

– Bilmirəm, bilmirəm, kim deyib! Bu saat gedək evə, elə bu saat! Hərgah lazımdırsa, mən Qanyanı... əngəzləyəyəm... Əşi, siz yenə hara gedirsiniz?

Lakin general onu yaxınlıqdakı bir evin artırmasına sarı çəkirdi.
– Siz hara gedirsiniz? O, yad adamların artırmasıdır.
General artırmada əyləşdi, Kolyanın əlindən tutaraq hey özünə tərəf çəkirdi.

Qoca burnunun altında deyirdi:

– Əyil, əyil! Mən sənə hər şeyi söyləyəcəyəm... Biabırçılıqdır... əyil... qulağınızı bəri tut, qulağınızı, mən sənə qulağınızı deyəcəyəm...

Son dərəcə qorxmış Kolya:

– Əşi, siz nə edirsiniz!? – dedi, buna baxmayaraq, qulağınızı yaxın tutdu.

Sanki, bütün vücudu titrəməkdə olan general pıçıldadı:

– Le roi de Rome...

– Necə?.. Əşi, nə yapışıbsınız bu “le roi de Rome”dən?.. Nə?

“Öz uşağının” çiyindən getdikcə daha möhkəm yapışan general yenə pıçıldadı:

– Mən... mən... mən... istəyirəm... mən sənə... hər şeyi, Mariya, Mariya... Petrovna Su-su-su...

Kolya dartınıb qalxdı, özü generalın çiyindən yapışmış, dəli kimi onun üzünə baxmağa başladı. Qoca şilə kimi qızardı, dodaqları göyərdi, sifətində hələ də xəfif ürpəşmə vardı. Qoca birdən əyildi, ehmalıca Kolyanın qucağına düşdü.

İşin nə yerdə olduğunu, nəhayət, başa düşən Kolya bütün küçəyə bağırırdı:

– İflic!

V

Doğrusu budur ki, Varvara Ardalionovna qardaşı ilə söhbət vaxtı knyazın Aqlaya ilə nikahlanması haqqındakı məlumatlarının dəqiqliyinə bir qədər şübhələnirdi. Ola bilsin, o, gözüaçıq bir qadın kimi, yaxın gələcəkdə baş verməli olan əhvalatı irəlicədən duymuşdu, ola bilsin, tüstü kimi havaya sovurulmuş xam xəyalından məyus olaraq (doğrusu, bu xəyala o, özü də inanmırdı), qadın, bir insan kimi, bədbəxtliyi şübhələnirdi, beləliklə də, əslində, səmimi surətdə və şəfqət duyğusu ilə sevdiyi qardaşının qəlbinə daha çox zəhər yeritmək nəşəsindən zövq alırdı. Lakin, hər halda, o, öz rəfiqələrindən, Yepançinlərdən dəqiq məlumat əldə edə bilməmişdi; onlar ancaq eyhamla danışırdı,

dinmir, sözlərini tamamlamır, bəzi halda işarələr edirdilər. Hələ, bəlkə də, Aqlayanın bacıları qəsdən ağızlarından bir söz qaçırmışdılar ki, özləri Varvara Ardalionovnadən bir şey öyrənsinlər; nəhayət, o da ola bilərdi ki, lap elə uşaqlıqdan rəfiqələri olan Varvaranı bir qədər ələ salmaqla bir qadın kimi zövq almaqdan imtina etmək istəmərdi: axı bu qədər vaxt ərzində Varvaranın niyyətlərinin, heç olmasa, cüzi bir hissəsini də olsa, başa düşməyə bilməzdilər.

Digər tərəfdən, knyaz da Lebedevlə söhbətində, ona deyəndə ki, heç bir məlumat verə bilməyəcək və onun həyatında qətiyyətlən heç bir təbəddülət əmələ gəlməyib, tamamilə haqlı olmasına baxmayaraq, mümkündür ki, o da yanırdı. Əslində, hamıda, sanki, çox qərribə fikir yaranmışdı: heç bir şey olmamışdı, sanki, eyni zamanda da çox şey olmuşdu. Varvara Ardalionovna, əslində, öz düzgün qadın instinkti ilə elə sonuncu cəhəti başa düşmüşdü.

Bəs bununla belə, necə olmuşdu ki, Yepançinlərgildə birdən hamı razılığa, bir fikrə gəlmişdi ki, Aqlaya, nə isə bütünlüklə dəyişib, həm də onun taleyi həll olunur – bunu əməlli-başlı şərh etmək çox çətinidir. Lakin hamının beynində bu fikir birgə yaranan kimi elə o saat hamı birgə bu qənaətə gəldi ki, hamı bunu çoxdan başa düşmüş və bunu aydın şəkildə irəlicədən dərk eləmişdi; hər şey hələ “yoxsul rıtsar”dan, hətta bundan da əvvəl aydın idi, ancaq onda bu cür mənasız şeyə inanmaq istəmərdilər. Bacılar belə iddia edirdilər; əlbəttə, Lizaveta Prokofyevna da hamıdan qabaq hər şeyi irəlicədən görmüşdü və bilirdi, həm də çoxdan onun “ürəyi ağrı - yırdı”, lakin – çoxdan idimi, çoxdan deyildimi – indi knyazın haq - qında düşünmək onun heç də ürəyindən deyildi, əslində, ona görə ki, arvadı çaşdırırdı. Burada təxirsiz olaraq həll edilməli bir məsələ mövcud idi; lakin onu nəinki həll etmək olmazdı, binəva Lizaveta Prokofyevna hətta məsələni də nə qədər çalışırdısa, öz qarşısına tam aydın şəkildə qoya bilmirdi. Məsələ çətin idi: “Knyaz yaxşıdırımı, yoxsa yaxşı deyil? Bütün bunlar yaxşıdır, yoxsa yaxşı deyil? Hərgah yaxşı deyilsə (bu, şübhəsizdir), onda məhz nə cəhətdən yaxşı deyil? Yox, hərgah, ola bilsin, yaxşıdırsa (bu da mümkün olan şeydir), onda yenə də bəs nə cəhətdən yaxşıdır?” Ailə başçısı İvan Fyodoroviç özü, əlbəttə ki, hər şeydən qabaq heyrətlənmişdi, lakin sonra qəfildən etiraf etdi ki, axı, vallah, bütün bu müddət ərzində onun da gözüne nə isə belə bir şey görünürdü, “nagəhan və qəfildən, sanki,

gözümə görünür, xəyalıma gəlirdi!” Ailə başçısı, arvadının zəhmli baxışından qorxub dərhal susdu, lakin o, səhərçağı susmuşdu, axşam isə arvadı ilə təklikdə, özü də yenə danışmağa məcbur olaraq birdən və sanki, xüsusi bir gümrəhliklə bir neçə gözəlilməz fikir söylədi: “Axı, əslində, nə varmış?..” (Sükut.) “Əlbəttə, bütün bunlar çox əcaibdir, hərəgah doğrudursa, həm də mübahisə etməmə, lakin...” (Yenə dinmədi.) “Digər tərəfdən isə, məsələyə düzgün nəzərlə baxsaq, onda knyaz axı, vallah-billah, son dərəcə gözəl oğlandır və... bir də... bir də – lap elə, nəhayət, adı var, bizim nəslə məxsus ad, bütün bunlar gözə çarpacaq, necə deyərlər, kübar cəmiyyətin nəzərində, tənəzzül etmiş olan nəsil adının qorunması, yəni bu nöqteyi-nəzərdən baxanda, yəni ona görə... əlbəttə, kübar cəmiyyət; kübar cəmiyyət kübar cəmiyyətdir; buna baxmayaraq, knyaz da sərvətsiz deyildir, hətta müəyyən dərəcədə də olsa sərvəti var. Onun varı... və... və... bir də... (Bir xəyli susdu, lap çəşbaş qaldı.) – Lizaveta Prokofyevna ərini dinləyib lap özündən çıxdı.

Onun fikrincə, baş vermiş bütün əhvalat “bağışlanmaz və hətta cinayətkarcasına cəfəngiyat idi, fantastik bir əhvalat, sarsaq və şövqsüz bir mənzərə idi!” Hər şeydən əvvəl burası var ki, “bu miskin knyaz” xəstə gicbəsərdir, ikincisi – axmaqdır, nə kübar cəmiyyətlə tanışdır, nə də kübar cəmiyyətdə mövqeyi var; onu kimə göstərə bilərsən, ona harada yer verəsən? Nə isə, heç yolverilməz bir demokrattır, hətta kiçik bir rütbəsi də yoxdur və... bir də... Belokonskaya buna nə deyəcək? Bir də ki, axı biz Aqlaya üçün beləmi, bu cürmü bir ər təsəvvür edirdik, belə adamımı zənn edirdik?” Sonuncu dəlil, əlbəttə, ən başlıcası idi. Ananın qəlbi bu cür fikirdən titrəyirdi, ürəyi qan ağlayırdı, gözyaşı axıdırdı, buna baxmayaraq, onun qəlbində, eyni zamanda, nə isə bir şey qımıldanırdı da, bu şey ona deyirdi: “Bəs knyaz nəyə görə sizin istədiyiniz kimi adam deyil?” Öz qəlbinin elə bu etirazları Lizaveta Prokofyevna üçün hər şeydən artıq başağrıdan məsələ idi.

Knyaz haqqındakı fikir Aqlayanın bacılarının nədənsə xoşlarına gəlmişdi; hətta çox da qəribə və təəccüblü görünmürdü; müxtəsər, onlar qəflətən, hətta tamamilə knyazın tərəfinə keçə bilirdilər. Lakin onların ikisi də qərara gəlmişdi ki, deməsinlər. Ailədə birdəfəlik belə bir cəhəti hamı aydın başa düşmüşdü: görürdün, ümumi və mübahisəli bir ailə məsələsində Lizaveta Prokofyevnanın etirazları, mənfi

münasibəti bəzən güclənir, artdıqca artırdı, bu isə hamı üçün müəyyən işarə idi, yəni bu, o demək idi ki, qarı, ola bilsin, artıq bu məsələ ilə razılaşmaq istəyir. Lakin Aleksandra İvanovna lap da susa bilməzdi. Anacığaz onu çoxdan özünə məsləhətçi intixab etmişdi, buna görə də onu hər dəqiqə çağırıb, qızın rəyini tələb edirdi, başlıca olaraq ondan yadında qalan şeyləri soruşurdu: “Bütün bunlar necə baş vermişdir? Nə üçün bunu heç kəs görmədi? Nə üçün onda deyib-danışmırdılar? Bu mənhus “yoxsul rıtsar” o vaxt nə demək idi? Nədən ötrü təkcə o, Lizaveta Prokofyevna hər şeyin qayğısına qalmağa, hər şeyi görüb irəlicədən başa düşməyə məruz qaldığı halda, qalanların hamısı ancaq maymaqlıq etməlidir?” və sairə və sairə. Aleksandra İvanovna əvvəlcə ehtiyatla hərəkət edib ancaq bunu dedi ki, atamızın irəli sürdüyü ideya, yəni Yepançinlərin qızlarından biri üçün knyaz Mışkinin intixab edilməsi kübar cəmiyyət nəzərində olduqca qənaətbəxş görünə bilər, bunu çox düzgün hesab edirlər. Aleksandra yavaş-yavaş qızışaraq, hətta bunu da əlavə etdi ki, knyaz heç də “axmaq” deyil və heç vaxt axmaq olmayıb, o ki qaldı nüfuza – axı hələ Allah bilir, bizim Rusiyada bir neçə ildən sonra ləyaqətli adamın nüfuzu nədən ibarət olacaq: əvvəlki icbari qulluq müvəffəqiyyətlərindənmi, yoxsa ayrı bir şeydən? Bütün sözlərin müqabilində anacığaz dərhal kəskin olaraq dedi ki, Aleksandra “azaddüşüncəlidir və bütün bunlar onların lənətə gəlmiş qadın məsələsidir”. Sonra yarım saat keçmiş şəhərə yollandı, oradan da, elə bil ki, bu zaman qəsdən Peterburqda olan Belokonskayanı görmək üçün “Kamennı ostrov”a yol aldı; bir də ki Belokonskaya bir az sonra geri qayıdacaqdı. Belokonskaya Aqlayanın xaç anası idi.

Belokonskaya “qarı” Lizaveta Prokofyevnanın iztirabla və ümid - sizcəsinə söylədiyi əhvalatı dinləyərək, müvazinətini itirmiş ailə anasının axıtdığı göz yaşlarından heç də mütəəssir olmadı, hətta ona kinayə ilə baxdı. Bu qadın dəhşətli müstəbid, zalım idi, hətta ən qədim dostunu da özünə bərabər adam hesab etmirdi; Lizaveta Prokofyevnaya isə otuz beş il bundan əvvəl necə baxırdısa, indi də lap elə o cür, öz *protegesi*¹ kimi baxırdı, buna görə də general arvadının tünd xasiyyəti və özünü sərbəst aparması Belokonskayanın heç xoşuna gəlmirdi. Yeri gəlmişkən, Belokonskaya fikir verib gördü

¹ Havadarı olan adam

ki, “deyəsən, onların bütün ailəsi həmişəki kimi yenə də çox qabağa qaçblar, milçəkdən fil törədiblər; arvadın söylədiklərinə çox diqqətlə qulaq asdı, amma onların ailəsində, doğrudan da, ciddi bir əhvalat baş vermiş olmasına inanmadı; yaxşı olmazdımı ki, hələ araya bir şey çıxana kimi gözləsinlər, onun fikrincə, knyaz xəstədir, amma nəcib bir cavandır, özü də, əcaibdir, həddən artıq vecsiz adamdır. Hər şeydən pisi budur ki, açıq-aşkar aşna saxlayır”. Lizaveta Prokofyevna çox yaxşı başa düşdü ki, Belokonskaya özünün zəmanət vermiş olduğu Yevgeni Pavloviçin uğursuzluğundan bir az acıqlanmışdır. Qadın öz evinə, Pavlovskaya, daha artıq əsəbi halda qayıtdı, elə o saat hamı öz payını aldı, başlıca olaraq ona görə ki, “dəli olublar”, heç kəsin işi qətiyyənlə bu cür aparılmır, təkcə onlarda belədir; “niyə tələsib əl-ayağa düşdünüz? Nə çıxdı? Mən nə qədər fikir verirəmsə, heç də o qənaətə gələ bilmirəm ki, doğrudan da, bir şey baş verib! Dayanın, hələ baş verəcək! Nə olsun ki, İvan Fyodoroviçin gözüne nə isə görünüb, axı milçəkdən ki fil qayıрмаq olmaz?” və sairə və sairə.

Demək, belə çıxırdı ki, sakitləşmək lazımdır, soyuqqanlıqla baxıb gözləmək lazımdır. Lakin, heyhat, sakitlik heç on dəqiqə də davam edə bilmədi. Soyuqqanlıqla ilk zərbə anacığının “Kamenni ostrov”da olduğu vaxt baş vermiş əhvalat haqqındakı məlumatla endirildi (bir gün əvvəl knyaz Yepançinlərgilə saat onda gəlmək əvəzinə, gecə saat birdə gəlmişdi, Lizaveta Prokofyevna isə şəhərə ertəsi gün səhərçağı yollanmışdı). Ananın səbirsizliklə verdiyi suallara bacılar olduqca müfəssəl cavab verirdilər, həm də, əvvələn, “gərək ki, onsuz burada heç bir əhvalat baş verməmişdi”, knyaz gəlmişdisə də, Aqlaya bir xeyli vaxt, yarım saat üzə çıxmadı, sonra gəldi, özü də, gələn kimi knyaza şahmat oynamağı təklif etdi, knyaz isə heç şahmat oynamağı da əməlli bacarmır; Aqlaya onu əlüstü məğlub etdi; kefi lap açıldı, knyazı bacarıqsızlığına görə o ki var utandırdı, onu yamanca lağa qoyub gülürdü, belə ki, knyaza baxanda adamın yazığı gəlirdi. Sonra da kart oynamağı təklif etdi. Lakin bunda məsələ tərsinə oldu; kart oynamaqda knyaz çox güclü çıxdı, lap... lap professor kimi; məharətlə oynayırdı; Aqlaya biclik də edirdi, kartları dəyişirdi də, onun gözləri qarşısında oğurluq da edirdi, ancaq yenə də hər dəfə knyaz udurdu, düz beş dəfə dalba-dal. Aqlaya lap cin atına minmişdi, hətta lap özündən çıxmışdı;

knyaza elə acı, elə qaba sözlər dedi ki, knyaz gülməyinə də ara verdi; Aqlaya, nəhayət, ona dedi ki, “nə qədər ki knyaz bu otaqda əyləşib, o, buraya ayaq da basmayacaq, həm də baş vermiş bütün əhvalatlardan sonra onların evinə gəlməsi knyaz tərəfindən vicdansızlıqdır, özü də ki gecələr, saat birə işləyəndə. Sonra qapını çırpıb çıxdı. Qızların bütün təsəllilərinə baxmayaraq, knyaz matəmə batmış halda getdi. Qəfil, knyaz gedəndən on beş dəqiqə sonra Aqlaya yuxarıdan eyvana yüyürdü, özü də, elə tələsik yüyürmüşdü ki, heç gözlərini də silməmişdi, gözləri isə yaşarmışdı; ona görə yüyürmüşdü ki, Kolya gəlib, özü ilə kirpi gətirmişdi. Onların hamısı kirpiyə baxmağa başladılar, onların verdiyi sualın cavabında Kolya izah elədi ki, kirpi onun deyil, özü də indi yoldaşı ilə birlikdə, başqa bir gimnaziya tələbəsi Kostya Lebedevlə gedir; – o, küçədə dayanıb gözləyir, içəri gəlməyə utanır, ona görə ki, əlində balta var; dedi ki, kirpini də, baltanı da onlar bu saat qabaqlarına çıxan bir kəndlidən satın alıblar.

Kəndli kirpini satırdı, bunun üçün ona əlli qəpik verdik, baltanı isə onlar özləri kəndlini dilə tutdular ki, satsın, ona görə ki, yerinə düşmüşdü, həm də çox yaxşı baltadır. Bu dəm Aqlaya Kolyanın yaxasından yapışib, əl çəkmədi ki, Kolya bu saat kirpini ona satsın, qız lap özündən çıxırdı, hətta Kolyaya “mənim əzizim” dedi. Kolya xeyli vaxt razılaşmırdı, lakin, nəhayət, dözməyib, Kostya Lebedevi çağırırdı; o, içəri girəndə əlində, doğrudan da, balta var idi, özü də yaman utandı. Lakin bu arada məlum oldu ki, kirpi heç də onların deyil, naməlum üçüncü bir oğlandır, Petrovundur; Petrov onların ikisinə də pul veribmiş ki, hansı dördüncü oğlandan isə onun üçün Şlosserin “Tarix”ini alsınlar; haman oğlan isə pula ehtiyacı olduğu üçün bu kitabı əlverişli qiymətə satmış; onlar Şlosserin “Tarix”ini almağa getmişdilər, lakin tab gətirməyib, kirpini alıblar, beləliklə də, deməli ki, kirpi də, balta da haman üçüncü oğlandır; indi onlar, Şlosserin “Tarix”i əvəzinə, ona bunları aparırlar. Lakin Aqlaya elə qır-saqqız olub yapışmışdı ki, nəhayət, qərara gəlib kirpini ona satdılar. Aqlaya kirpini ələ keçirən kimi Kolyanın köməyi ilə onu elə oradaca hörmə zənbilə yerləşdirib, üstünü dəsmalla örtüdü, Kolya - dan xahiş etməyə başladı ki, o elə bu saat, heç yerə getmədən kirpini aparıb, Aqlayanın adından knyazdan xahiş etsin ki, “onun ən dərin ehtiramı əlaməti olaraq” bu kirpini qəbul etsin. Kolya

sevindi, məmnuniyyətlə razı olub söz verdi ki, aparıb knyaza çatdırar, lakin dərhal təkidlə soruşdu: “Kirpi və bu cür hədiyyə nə deməkdir?” Aqlaya ona cavab verib dedi ki, bu, onun işi deyil, ona heç dəxli yoxdur. Kolya dedi ki, əmindir, burada alleqoriya var. Aqlaya hirsələnib ona qətiyyətlə cavab verdi ki, Kolya çocuğun biridir, vəssalam, Kolya əlbəəl Aqlayaya etiraz edib dedi ki, onun qadın olmasına hörmət edir, bundan daha artıq öz etiqadlarına hörmət bəsləyir, yoxsa ki, elə bu saat ona sübut edərdi ki, bu cür təhqirə cavab verməyi bacarır. Buna baxmayaraq, iş onunla qurtardı ki, Kolya, hər halda, kirpini böyük məmnuniyyətlə apardı, onun dalınca da Kostya Lebedev yüyürdü; Aqlaya dözə bilmədi, görəndə ki Kolya zənbili çox bərk yelləyir, eyvandan onun arxasınca qışqırdı: “Xahiş edirəm, Kolya, yerə salmayasınız, mənim əzizim!” – elə bil ki, bu saat onunla heç savaşmamışdı; Kolya ayaq saxladı, o da, sanki, Aqlaya ilə deyişməmiş kimi böyük məmnuniyyətlə qışqırdı: “Yox, salmaram, Aqlaya İvanovna. Lap arxayın olun!” – Sonra yenə başılovlu yüyürdü. Bundan sonra Aqlaya şaqılıdayıb, qəhqəhə ilə gülərək, fəvqəladə dərəcədə məmnun halda öz otağına yüyürdü; sonra bütün günü olduqca şad və gülərdi idi.

Bu cür məlumat Lizaveta Prokofyevnanı lap çaşdırmışdı. Adama elə gəlir ki, burada nə varmış? Lakin görünür, belə əhvali-ruhiyyə yaranmışdı. Qadın fəvqəladə dərəcədə həyəcanlanıb təşvişə düşmüşdü, özü də başlıca olaraq – kirpi; kirpinin mənası nədir? Bununla nə şərtləşiblər? Bununla nəyi nəzərdə tuturlar? Bu, nəyə işarədir? Nə teleqramdır? Həm də ki sorğu-sual vaxtı orada olan zavallı İvan Fyodoroviç bu məsələni öz cavabı ilə tamam korladı. Onun rəyincə, burada heç bir teleqram olmayıb; o ki qaldı kirpiyə – “sadəcə, kirpidir, vəssalam – bundan başqa da, ancaq dostluq deməkdir, inciklikləri unudub barışmaq mənasını verir, sözün qısa, bütün bunlar dəcəllikdir, lakin, hər halda, məsum və bağıslana bilən dəcəllik”.

Mötərizə arasında qeyd edək ki, general lap düzgün başa düşmüşdü. Aqlayanın yanından evə qayıdan knyaz, qız onu lağa qoyub evlərindən qovduğu üçün yarım saat ərzində çox qəmgin və məyus halda oturmuşdu, elə bu aralıq Kolya kirpini gətirib gəldi. Elə o saat səma aydınlaşdı; knyaz, sanki, ölmüşdü, dirildi; Kolyanı sorğu-suala tutmuşdu, onun hər kəlməsini böyük maraqla dinləyirdi, on dəfə

təzədən soruşur, uşaq kimi gülür, özü də, gülən və ona şadlıqla baxan oğlanların ikisinin də əlini dəqiqəbaşı sıxırdı. Demək, belə çıxırdı ki, Aqlaya onu bağışlayır, odur ki, knyaz elə bu axşam yenə onun yanına gedə bilər, bu isə onun üçün nəinki başlıca məsələ, hətta hər şey idi.

Knyaz, nəhayət, mütəəssir olaraq dedi:

– Biz hələ necə də uşağıq, Kolya! Həm də... həm də... nə yaxşı ki, biz uşağıq!

Kolya vüqar və təşəxxüslə dedi:

– Bu, sadəcə olaraq, o deməkdir ki, qız sizə vurulub, knyaz, vəssalam!

Knyaz qızardı, lakin bu dəfə bir söz demədi, Kolya isə ancaq qəhqəhə ilə gülüb, əl çalırdı; bir dəqiqə sonra knyaz da gülməyə başladı, sonra axşamədək, hər beş dəqiqədən bir saata baxırdı ki, görsün, çoxmu vaxt keçib, axşama çoxmu qalır.

Lakin əhvali-ruhiyyəsi üstün gəldi. Lizaveta Prokofyevna, nəhayət, dözə bilməyib, isteriyalı kimi həyəcanlandı. Ərinin və qızlarının bütün etirazlarına baxmayaraq, Aqlayanın dalınca dərhal adam göndərdi ki, ona sual verib, ondan ən aydın və axıncı cavab alsın. Qadın dedi: “Bütün bu əhvalatı birdəfəlik qurtarım ki, canım dincəlsin, bir də bunu xatırlamayım! Yoxsa mən axşama qədər də yaşaya bilmərəm!” Yalnız bu dəm hamısı başa düşdü ki, məsələni son dərəcə və mənasızcasına mürəkkəbləşdiriblər. Aqlaya onlara heç bir şey demədi, qız saxtakarlıqla heyrət edir, qəzəblənir, qəhqəhə ilə gülür və knyazı da, onu sorğu-suala tutanları da məzhəkəyə qoyurdu, Lizaveta Prokofyevna yatağa uzanıb, ancaq çay içilən vaxt üzə çıxdı; knyaz gəlməli idi, onlar knyazı gözləyirdilər. Qadın knyazı səbirsizliklə, həyəcanla gözləyirdi, oğlan gələndə Lizaveta Prokofyevna, az qala, bayılacaqdı.

Knyaz, özü də, çəkinə-çəkinə, az qala, tərəddüdlə içəri daxil oldu, o, qəribə tərzdə gülümsəyir, hamının gözünün içinə baxır, elə bil, hamıya sual verirdi, ona görə ki, Aqlaya yenə otaqda yox idi, knyaz bundan o saat qorxdu. Bu axşam kənar adamlardan heç kəs yox idi, yalnız ailə üzvləri toplaşmışdılar. Knyaz Ş. hələ Peterburqda idi; Yevgeni Pavloviçin əmisinin işinə görə qalmışdı. Lizaveta Prokofyevna onun burada olmamasından kədərlənərək düşündü: “Heç olmasa o, burada olaydı, bir söz deyərdi”. İvan

Fyodoroviç fəvqəladə qayğılı görkəmlə əyləşmişdi; bacılar ciddi oturub, sanki, qəsdən dinmirdilər. Lizaveta Prokofyevna bilmirdi ki, söhbəti nədən başlasın. Nəhayət, qəfildən dəmiryolunu ürəkdən söyüb, knyaza elə qətiyyətlə baxdı ki, elə bil, ona meydan oxuyurdu.

Heyhat! Aqlaya üzə çıxmırdı, knyaz lap özünü itirirdi. Knyaz dili tutula-tutula və çaşmış halda belə bir rəy söyləmək istədi ki, yolu təmir etmək olduqca faydalıdır, lakin Adelaida birdən gülməyə başlayanda, knyaz yenə çaşdı. Elə bu dəm Aqlaya sakitcə və təkəb-bürlə içəri daxil oldu, təntənə ilə knyaza baş əyib, dəyirmi masa arxasında qürurla, ən gözəçarpan yerdə əyləşdi. Aqlaya sualedici nəzərlə knyaza baxdı. Hamı başa düşdü ki, bütün anlaşılmazlıqların həll edilməsi məqamı çatmışdır.

Aqlaya qətiyyətlə və demək olar, acıqlı-acıqlı soruşdu:

– Siz mənə kirpimi aldınız mı?

Knyaz qızardı, tutularaq cavab verdi:

– Aldım.

– Siz elə bu saat izah eləyin görüm, bu barədə nə fikirləşirsiniz? Bu, anamın sakitləşməsi və bütün ailəmizin nigarənçılıqdan qurtarması üçün lazımdır.

General birdən təşvişə düşdü:

– Bəri bax, Aqlaya...

Lizaveta Prokofyevna qəfildən nə üçünsə qorxdı:

– Bu, bu daha lap ağ oldu! Lap həddini aşdı!

Qız sərtliklə və dərhal cavab verdi:

– Burada heç bir həddi aşmaq-filan yoxdur, maman. Mən bu gün knyaza kirpi göndərmişəm, onun rəyini bilmək istəyirəm. Hə, nə deyirsiniz, knyaz?

– Yəni nə rəy, Aqlaya İvanovna?

– Kirpi haqqında.

– Yəni... mən güman edirəm, Aqlaya İvanovna, güman edirəm ki, siz mənə... kirpini nə cür qəbul etdiyimi... yaxud, daha doğrusu, mən bu kirpinin göndərilməsinə... necə baxdığımı bilmək istəyirsiniz... Yəni... belə halda, mən güman edirəm ki,... sözün qıyası...

Knyaz təngnəfəs olub susdu.

– Çox az dediniz, – Aqlaya beş saniyə qədər gözlədi. – Yaxşı, mən kirpidən əl çəkməyə razıyam; lakin çox şadam ki, nəhayət, boğaza yığılmış olan anlaşılmazlıqlardan birdəfəlik qurtara bilərəm.

Müsaidə edin, nəhayət, sizin özünüzdən və şəxsən soruşum: siz mənə evlənirsiniz, yoxsa yox?

Lizaveta Prokofyevna dözməyib:

– Aman Allah! – deyə səsləndi.

Knyaz diksindi, geri çəkildi; İvan Fyodoroviç donub qaldı; bacılar qaş-qabağını tökdülər.

– Yalan danışmayın, knyaz, doğrusunu deyin. Sizin ucbatınızdan məni əcaib sorğu-suallarla təqib edirlər; axı bu sorğu-sualların bir əsası var, ya yox? Hə!

Knyaz birdən ruhlanaaraq dilləndi:

– Mən sizə elçi göndərməmişəm, Aqlaya İvanovna, lakin... mənim sizi necə sevdiyimi və sizə... hətta indi də... inandığımı siz özünüz bilirsiniz.

– Sizdən soruşuram, mənə evlənmək istəyirsiniz, yoxsa yox?

Knyaz yerindəcə donaraq:

– İstəyirəm, – deyə cavab verdi.

Otaqdakıların hamısı birdən hərəkətə gəldi.

Şiddətli həyəcan keçirən İvan Fyodoroviç burnunun altında dedi:

– Bütün bunlar elə deyil, əziz dostum, bu... bu hərgah belədirsə, demək olar, mümkün deyil, Qlaşa... Bağışlayın, knyaz, bağışlayın, mənim əzizim!.. Lizaveta Prokofyevna! – deyə general öz arvadını köməyə çağırdı, – götür-qoy etmək... lazımdır...

Lizaveta Prokofyevna əl-qolunu oynatdı:

– Mən qarışmıram, mən qarışmıram!

– Müsaidə edin, maman, qoyun mən də danışım; axı belə bir işdə mənim özümün də müəyyən bir əhəmiyyətim var. Mənim tale-yimin fəvqəladə bir dəqiqəsi həll olunur (Aqlaya elə məhz bu cür də dedi), özüm də bilmək istəyirəm, həm də ki hamının yanında olmasına şadam... Knyaz, müsaidə edin sizdən soruşum, “hərgah sizin belə bir niyyətiniz varsa”, onda deyin görüm, mənim səadətimi nəylə təmin etmək fikrindəsiniz?

– Doğrusu, bilmirəm ki, sizə necə cavab verim, Aqlaya İvanovna, burada... burada nə cür cavab verim? Bir də ki... lazımdırımı?

– Siz, deyəsən, utandınız, nəfəsiniz tənqişir, bir az dincəlib, qüvvə toplayın; bir stəkan su için, bir də ki, bu saat sizə çay verəcəklər.

– Mən sizi sevirəm, Aqlaya İvanovna; sizi olduqca sevirəm; təkcə sizi sevirəm, siz... zarafat etməyin, xahiş edirəm, mən sizi olduqca sevirəm.

– Lakin bu, mühüm məsələdir; biz uşağ deyilik, həm də müsbət cəhətdən baxmaq lazımdır... İndi zəhmət çəkib söyləyin, sizin nə qədər sərvətiniz var?

İvan Fyodoroviç qorxmuş halda burnunun altında dedi:

– Lazım deyil, Aqlaya, sən nə edirsən!? Bu, belə deyil, belə deyil...

Lizaveta Prokofyevna pıçıldadı:

– Rüsəvaylıqdır!

Aleksandra da elə bu cür ucadan dedi:

– Dəli olub!

Knyaz heyrət etdi:

– Sərvət... yəni pulmu?

– Məhz pul!

Knyaz qızaraq burnunun altında:

– Mənim... mənim indi yüz otuz beş minim var, – dedi.

Aqlaya qətiyyənlə qızarıb-eləmədən, açıqca təəccüblənərək ucadan dedi:

– Elə bu? Bir də ki, eybi yoxdur; xüsusilə, qənaətlə dolansaq... Siz qulluqmu etmək fikrindəsiniz?

– Mən ev müəllimi olmaq üçün imtahan vermək istərdim...

– Lap yerinə düşüb. Əlbəttə, bu, bizim vəsaitimizi artırır. Siz kamer-yunker olmağı nəzərdə tutursunuz?

– Kamer-yunker? Mən bunu heç ağılıma da gətirməmişəm, lakin...

Lakin bacıların ikisi də bu yerdə səbir edə bilməyib, hırıldadılar. Aqlayanın çöhrəsinin cizgilərində titrəşən cəld və qarşısızalmaz gülüş əlamətlərini Adelaida çoxdan sezməmişdi, lakin Aqlaya bu gülüşü hələlik var qüvvəsi ilə saxlayırdı. Aqlaya gülməyə başlayan bacılarına zəhmətlə baxmaq istədi, lakin özü də bir dəqiqə dözə bilməyib, lap dəlicəsinə, az qala, isteriyalı qəhqəhə ilə şaqqıldayıb gülməyə başladı; nəhayət, yerindən dik qalxıb, otaqdan yüyürə-yüyürə çıxdı.

Adelaida qışqırdı:

– Lap əvvəldən, kirpidən başlayanda mən elə bildirdim ki, gülməkdən savayı bir şey olmayacaq!

Lizaveta Prokofyevna birdən qəzəbləndi, qızışıb özündən çıxaraq:

– Yox, – dedi, – mən buna icazə verə bilmərəm, buna yol vermərəm!

Qadın cəld Aqlayanın arxasınca getdi. Onun dalınca bacıları da yüyürdülər. Otaqda knyazla ailənin başçısı qaldı.

General, görünür, nə demək istədiyini özü də başa düşməyərək, birdən sərtliklə qışqırdı:

– Bu, bu... Sən buna bənzər bir şey təsəvvür edə bilərdinmi, Lev Nikolaiç? Yox, ciddi deyirəm, ciddi desək?

Knyaz qəmli-qəmli cavab verdi:

– Mən görürəm ki, Aqlaya İvanovna məni ələ salırdı...

– Dayan, qardaş; mən gedim, amma sən gözlə... ona görə ki... Heç olmasa, sən mənə izah elə, Lev Nikolayeviç, heç olmasa sən: bütün bunlar necə baş verib, həm də bütün bunlar nə deməkdir, hər cəhətdən, necə deyərlər, bütövlükdə? Özün razılaş, qardaş – mən atayam; axı, hər halda, mən atayam, ona görə mən heç bir şey başa düşmürəm, onda heç olmasa, sən izah elə!

– Mən Aqlaya İvanovnanı sevirəm, o, bunu bilir, özü də... gərək ki, çoxdan bilir.

General çiyinlərini atdı.

– Qəribədir, qəribədir... Çoxmu sevirsən?

– Çox sevirəm.

– Qəribədir, bütün bunlar mənim üçün təəccüblüdür. Yəni elə bir gözlənilməz hal və zərbədir ki... Bilirsənmi, əzizim, mən var-dövlət haqqında demirəm (ona baxmayaraq ki, sənin daha varlı olduğunu güman edirdim), lakin... mənim üçün qızımın səadəti... nəhayət... sən, necə deyərlər, bu səadəti... belə bir xoş güzəran yarada biləcəksənmi? Bir də... bir də... bu nədir, Aqlaya zarafatıdır, yoxsa doğrumu deyir? Yəni demək istəyirəm ki, sən zarafat etmirsən, amma, bəlkə, o zarafat edir?

Qapının arxasından Aleksandra İvanovnanın səsi eşidildi, atanı çağırırdılar.

General tələsik:

– Gözlə, qardaş, gözlə! Gözlə və götür-qoy elə, mən bu saat... – deyərək, az qala, qorxa-qorxa, onu səsləyən Aleksandraya tərəf yüyürdü.

General gələndə gördü ki, arvadı ilə qızı bir-birinin ağışundadırlar, bir-birinin üstünə gözyaşı axıdılar. Bu, səadət, riqqət və barışıq yaşları idi. Aqlaya anasının əllərini, yanaqlarını, dodaqlarını öpürdü; ikisi də mehribanlıqla bir-birinə qısılmışdı.

Lizaveta Prokofyevna dedi:

– Di sən bir buna bax, İvan Fyodoroviç, indi onun bütün varlığı göz qabağındadır!

Aqlaya özünün səadət saçan və göz yaşlarından islanmış çöhrəsini anasının sinəsindən çevirib atasına baxdı, ucadan güldü, özünü atasının üstünə atdı, onu möhkəm qucaqlayaraq, bir neçə dəfə üzündən öpdü. Sonra yenə anasının yanına yüyürüb, heç kəs görməsin deyə çöhrəsini anasının sinəsində gizlətdi, yenə o saat ağılamağa başladı. Lizaveta Prokofyevna şalının ucu ilə onun üzünü örtüdü.

Lizaveta Prokofyevna dilləndi:

– Axı bu nədir, bizim başımıza nə oyun açırsan, sənə bundan belə biz nə deyək, yamanca qəddarsan, vəssalam! – Lakin ana bu sözləri artıq sevinə-sevinə deyirdi, elə bil ki, qəfildən rahat nəfəs almağa başlamışdı.

Aqlaya birdən anasının sözlərini təkrar etdi:

– Qəddar! Hə, qəddaram! Murdaram! Ərköyünəm! Bunu atama deyin. Aman, axı o ki buradadır. Ata, siz buradasınız? Eşidirsiniz?

Aqlaya gözyaşı axıda-axıda gülməyə başladı.

Özünü xoşbəxt hiss edən, eyni tamamilə açılıb gülümsəyən general:

– Əziz dostum, mənim sənənim! – deyə qızının əllərini öpürdü. (Aqlaya əlini çəkmirdi.) – Demək, sən, belə çıxır ki, onu... o cavan oğlanı sevirsən?..

Aqlaya birdən hiddətlənib başını qaldırdı:

– Yox-yox-yox! Görməyə gözüm yoxdur... Sizin cavan oğlanınızı görməyə gözüm yoxdur! Ata, hərgah siz bir də cəsərət etsəniz... mən sizə ciddi deyirəm; eşidirsinizmi: ciddi deyirəm!

Aqlaya, doğrudan da, ciddi deyirdi: hətta bütün çöhrəsi pörtüdü, gözləri parladi. Atasının dili dolaşdı, qorxdı, lakin Lizaveta Prokofyevna Aqlayanın arxasından ərinə işarə elədi, general bu işarəni başa düşdü; yəni ki: “Soruşma”.

– Mənim mələyim, hərgah belədirsə, onda necə istəyirsən, kef sənindir, o, aşağıda tək oturub səni gözləyir; ona nəzakətlə işarə edəkmə ki, çıxıb getsin?

General da, öz növbəsində, Lizaveta Prokofyevnaya göz vurdu.

– Yox, yox, bu daha artıq şeydir, xüsusilə hərgah “nəzakətlə edilə”; özünü gedin onun yanına; mən sonra gələm, bu saat. Mən bu...cavan oğlandan üzr istəmək fikrindəyəm, ona görə ki, mən onu təhqir etmişəm.

İvan Fyodoroviç ciddi olaraq təsdiq etdi:

– Çox bərk təhqir edibsən.

– Onda, yaxşı... Yaxşısı budur, siz hamınız burada qalın, mən əvvəlcə tək gedərəm, siz isə bu saat mənim arxamca gələrsiniz, elə bu dəqiqə gəlin; belə yaxşıdır.

Aqlaya qapıya çatacatda birdən geri qayıtdı.

Qız məyus olub dedi:

– Mən gülməyə başlayaram! Mən gülməkdən ölərəm!

Lakin elə həmin saniyə dönüb, knyazın yanına yüyüdü.

İvan Fyodoroviç tələsik dedi:

– Yaxşı, bu nə deməkdir? Sən necə düşünürsən?

Lizaveta Prokofyevna da tələsik cavab verdi:

– Bir söz deməyə qorxuram, amma, mənəcə, aydındır.

– Mənəcə də, aydındır. Lap gün kimi aydındır. Sevir.

– Nəinki sevir, vurulmuşdur! – deyə Aleksandra İvanovna diləndi. – Ancaq, görəsən, kimə?

Lizaveta Prokofyevna üzünə dindarcasına xaç çəkdi:

– Bir halda ki, onun taleyi belədir, qisməti budur, Allah özü ona kömək olsun!

General təsdiq etdi:

– Demək, taleyi belədir, qisməti budur, taledən can qurtarmaq olmaz.

Hamısı qonaq otağına getdi, orada yenə onları sürpriz gözləyirdi.

Gülməyindən qorxan Aqlaya knyaza yanaşanda, nəinki qəh-qəhə ilə gülmədi, hətta, az qala, cəsətsizliklə ona dedi:

– Sarsaq, axmaq, ərköyün qızı bağışlayın (Aqlaya onun əlindən tutdu), həm də inanın ki, bizim hamımız sizə misilsiz dərəcədə hörmət bəsləyirik. Hərgah sizin gözəl... mehriban sadələvhlüyünüzü, ürəyiaçlıqlığınızı məzhəkəyə çevirməyə cəsəret etmişəmsə, məni uşaqlığıma, dəcəlliyimə görə bağışlayın; bağışlayın ki, mən cəfən - giyat üçün israr etmişəm, bunun, əlbəttə, heç zərər qədər nəticəsi ola bilməz...

Son sözləri Aqlaya xüsusi bir vurğu ilə tələffüz etdi...

Ata, ana və bacılar, hamı bütün bunları görüb eşitmək üçün tələsik qonaq otağına gəlmişdilər, hamısını da “zərrə qədər də nəticəsi ola bilməyəcək cəfəngiyat” heyretə salmışdı; Aqlayanın bu cəfəngiyat haqqında öz fikrini ciddi bir əhvali-ruhiyyə ilə deməsi onları lap təəccübləndirmişdi. Hamısı bir-birinə sualedici nəzərlə baxırdı; lakin, deyəsən, bu sözləri başa düşməyən knyaz misilsiz bir səadət zirvəsində idi.

Knyaz burnunun altında dedi:

– Siz niyə belə danışırsınız, nə üçün siz... üzr... istəyirsiniz...

Knyaz hətta ondan üzr istənilməyə layiq olmadığını da demək istəyirdi. Kim bilsin, bəlkə də, o, “zərrə qədər də nəticəsi ola bilməyəcək cəfəngiyat” haqqındakı sözlərin mənasını başa düşmüşdü, lakin əcaib adam olduğu üçün, ola bilsin, bu sözlər onu hətta sevin-dirmişdi. Şübhəsiz ki, knyazın maneəsiz olaraq Aqlayanın yanına yenə gələ biləcəyi, onunla danışmağa, söhbət etməyə, onunla oturmağa, onunla gəzməyə icazə veriləcəyi knyaz üçün səadət zirvəsi idi; kim bilsin, bəlkə də, o, tək-cə bununla bütün ömrü boyu kifayətlənib razı qalardı! (Lizaveta Prokofyevnanı öz-özlüyündə qorxudan da, gərək ki, elə bu cür razı qalmaq idi; qadın bunu başa düşürdü; o, öz-özünə çox şeydən qorxurdu, lakin bunları özü bəyan edə bilmirdi.)

Bu axşam knyazın nə dərəcədə həyəcanlanaraq sevinməsini təsəvvür etmək çətin idi. O qədər şad idi ki, adam ona baxanda kefi açılırdı – Aqlayanın bacıları sonra öz fikirlərini belə ifadə edirdilər. Knyaz dil açmışdı, qızgın söhbət edirdi; yarım il bundan əvvəl, Yepançinlərlə onun ilk dəfə tanış olduğu həmin səhərçağından bəri hələ bir dəfə də olsun belə dil açmamış, bu cür söhbət etməmişdi; knyaz Peterburqa qaıyıdandan sonra onun qəsdən dinməz olması gözə çarpırdı; özü də lap bu yaxınlarda, hamının yanında ağzından söz qaçırnb knyaz Ş.-yə dedi ki, o, özünü saxlayıb susmalıdır, ona görə ki, fikri şərh etməyə onun ixtiyarı yoxdur, çünki onun şərh-i fikri təhqir edir, alçaldır. Bütün bu axşam ərzində, demək olar, tək-cə knyaz özü danışır, çox şey söyləyirdi; suallara aydın sevinclə və müfəssəl cavab verirdi. Lakin bununla belə, onun sözlərində lütfkar söhbətə bənzər heç bir əlamət təzahür etmirdi. Bütün bunlar olduqca ciddi, hətta bəzən olduqca mürəkkəb, müəmmalı fikirlər idi. Knyaz hətta özünün bir neçə baxışını, mülahizəsini, öz xüsusi

mübhəm müşahidələrini şərh etdi; belə ki, bütün bunlar (dinləyənlərin hamısı sonra təsdiq edirdi ki) bu cür “yaxşı şərh edilməseydi”, hətta gülməli olardı. General ciddi söhbət mövzularını xoşlayırdı, lakin o da, Lizaveta Prokofyevna da öz-özlərinə belə hesab etdilər ki, həddən artıq elmi söhbətdir, belə ki, söhbətin sonunda hətta qüssələndilər. Bununla belə, knyaz, nəhayət, o məqama çatdı ki, bir neçə çox gülməli lətifə söylədi, bu lətifələri danışanda birinci olaraq özü gülməyə başlayırdı, belə ki, başqaları lətifələrin özündən çox, knyazın sevincli gülüşünə gülürdülər. Aqlayaya gəlincə, bütün axşam ərzində o, demək olar, heç danışmırdı; amma gözünü çəkmədən Lev Nikolayeviçi dinləyirdi, hətta dinləməkdən çox, knyaza tamaşa edirdi.

Lizaveta Prokofyevna öz ərinə sonra belə deyirdi:

– Elə hey ona baxır, gözünü çəkmirdi; onun hər sözünü acgözlüklə dinləyirdi; lap ağızdan qapırdı, lap elə qapırdı! Amma hünərin var, ona de ki, sevir, onda vay sənin halına!

General çiyinlərini çəkib:

– Nə etməli – qismətidir! – dedi.

Çox xoşuna gəlmiş olan bu sözü o hələ xeyli təkrar edirdi. Bunu da əlavə edək ki, bütün bu şeylərin belə vəziyyətdə olması işgüzar bir adam kimi onun da fəvqəladə dərəcədə, çox cəhətdən xoşuna gəlməmişdi, başlıca olaraq məsələnin aydın olmaması onu narahat edirdi; lakin müəyyən vaxta qədər o da susub Lizaveta Prokofyevnanın gözünün içinə baxmaq... qərarına gəlmişdi.

Ailənin sevincli əhvali-ruhiyyəsi çox davam etmədi. Elə ertəsi gün Aqlaya yenə knyazla savaşı, sonrakı günlər ərzində də fasiləsiz olaraq elə bu cür davam edirdi. Qız saatlarla knyazı məzhəkəyə qoyur, onu, az qala, təlxək vəziyyətinə salırdı. Doğrudur, onlar bəzən bir saat-iki saat Yepançinlərin öz bağlarında köşkdə oturdular. Lakin fikir verib görmüşdülər ki, bu zaman knyaz Aqlaya üçün, demək olar, həmişə qəzetlər, yaxud da kitab oxuyur.

Bir dəfə Aqlaya qəzetin oxunmasını dayandırıb knyaza dedi:

– Bilirsinizmi, mən görürəm ki, siz lap kəmsavad adamsınız; hərgah sizdən soruşsalar, görəcəklər ki, heç bir şeyi əməlli-başlı bilmirsiniz: nə adamın haqqında bir şey deyə bilərsiniz, nə əhvalatın baş verdiyi ili göstərə bilərsiniz, nə də məsələnin aid olduğu elmi əsərin adını çəkə bilərsiniz! Siz çox yazıq adamsınız!

Knyaz cavab verdi:

– Mən sizə dedim ki, bir o qədər biliyim yoxdur.

– Bəs onda sizin nəyiniz var? Bundan sonra mən sizə necə hörmət edə bilərəm? Dalısını oxuyun; bir də ki, lazım deyil, daha oxumayın!

Elə həmin axşam Aqlaya elə bir hərəkət etdi ki, hamını çaşbaş saldı. Knyaz Ş. qayıtdı. Aqlaya onunla çox mehriban rəftar edirdi, Yevgeni Pavloviç haqqında bir xeyli şey soruşdu. (Knyaz Lev Nikolayevič hələ gəlməmişdi.) Qəfildən knyaz Ş. nə isə çəkinib-eləmədən “ailədə bu yaxınlarda baş verməli olan yeni dəyişikliyə”, Lizaveta Prokofyevnanın nagəhani ağzından qaçırdığı bir neçə sözə işarə edib dedi ki, toyların ikisi də bir vaxta düşmək üçün, ola bilsin, Adelaidanın toyunu yenə təxirə salmaq lazım gələcək. “Bütün bu sarsaq ehtimallara” qarşı Aqlayanın necə qızıqıb özündən çıxdığını təsəvvür etmək də çətin idi; həm də, yeri gəlmişkən, qız ağzından söz qaçırıb belə dedi: “O hələ heç kəsin aşnasını əvəz etmək fikrində deyil”.

Bu sözlər hamını heyrətə saldı, lakin başlıca olaraq valideynləri. Lizaveta Prokofyevna əri ilə gizləndə məsləhətləşib təkid edirdi ki, knyazla Nastasiya Filippovna haqqında danışib məsələni qəti aydınlaşdırmaq lazımdır.

İvan Fyodoroviç and içirdi ki, bütün bunlar yalnız və yalnız “qaba hərəkətdir”, özü də, Aqlayanın “utancaqlığından” irəli gəlib: hərgah knyaz Ş. toy haqqında danışmağa başlamasaydı, bu cür hərəkət də olmazdı, ona görə ki, Aqlaya özü də bilir, yəqin bilir ki, bütün bunlar bədxah adamların ancaq iftirasıdır, həm də Nastasiya Filippovna Roqojinə ərə gedir; knyazın onunla nəinki əlaqəsi yoxdur, hətta bu əhvalata onun heç dəxli yoxdur; hərgah bütün həqi-qəti demiş olsaq, heç dəxli olmayıb da.

Knyaz isə heç bir şeydən təşvişə düşməyib, özü üçün kef çəkirdi. Heyhat, əlbəttə, knyaz da görürdü ki, Aqlaya bəzən ona nə isə qəmgin-qəmgin və səbirsizliklə baxır; lakin o, nə isə ayrı bir şeyə daha çox inanırdı, ona görə də zülmət öz-özünə yox olurdu. Bir dəfə inanandan sonra knyaz artıq heç tərəddüd etməirdi. Ola bilsin, knyaz həddən artıq arxayın idi; bir dəfə təsadüfən parkda knyazla üz-üzə gələn İppolitə də, əslində, belə görünürdü.

İppolit özü knyaza yanaşdı, onu saxlayıb dedi:

– Deyin görüm, mən o vaxt sizə doğru deməmişdimmi ki, siz aşıq olubsunuz?

Knyaz, İppolitə əl uzadıb, “yaxşılaşmasına görə” onu təbrik etdi. Xəstə özü də gümrəh və şən görünürdü; vərəmlilər həmişə belə olurlar.

İppolit knyaza elə bu məqsədlə də yanaşmışdı ki, onun xoşbəxt görkəmi haqqında acı, zəhərli bir şey desin, lakin elə dərhal çaşıb, özü haqqında danışmağa başladı. O şikayətlənməyə başladı, bir keyli və uzun-uzadı, həm də çox rəbitəsiz surətdə şikayətlənirdi.

İppolit sözünü belə bitirdi:

– Siz inanmırsınız; onlar nə dərəcədə əsəbi, xırdaçı, xudbin, şöhrətpərəst, ordinar adamlardır, inanırsınızmi ki, onlar mənə öz evlərinə ancaq bunun üçün aparmışdılar ki, mümkün qədər tez ölüm, indi budur, ölməmişəm, əksinə, özümü yaxşı hiss edirəm; buna görə hamı qəzəblənib, özündən çıxıb. Məzhəkədir! Mərc gələrəm ki, mənə inanmırsınız!

Knyaz etiraz etmək istəmirdi.

İppolit laqeydliklə əlavə etdi:

– Hətta bəzən yenə də sizə köçmək barədə düşünürəm. Demək, siz onları belə adam hesab etmirsiniz, həm də inanmırsınız ki, onlar adamı öz evlərinə onun üçün aparırlar ki, o, mütləq və mümkün qədər tez ölsün?

– Mən güman edirdim ki, onlar sizi nə isə ayrı tərzdə dəvət etmişdilər.

– Ehe! Görürəm ki, siz qələmə verildiyiniz kimi də sadə adam deyilsiniz! İndi yeri deyil, yoxsa mən o Qaneçka haqqında və onun bəslədiyi ümidlər barədə bəzi şeyləri açıb sizə söyləyərdim. Sizin ayağınızın altını qazırlar, knyaz, amansızcasına qazırlar, həm də... Hətta təəssüf edirəm ki, siz belə arxayınısınız. Lakin heyhat, siz ayrı cür ola bilməzsiniz!

Knyaz güldü:

– Görün siz nəyə təəssüf edirsiniz! Yaxşı, bəs, sizcə, hərgah mən narahat olsaydım, daha xoşbəxtmi olardım?

– Xoşbəxt olub... axmaq vəziyyətində yaşamaqdansa, bədbəxt, lakin xəbərdar olmaq yaxşıdır. Siz, deyəsən, qətiyyənlə inanmırsınız ki, sizinlə... o biri tərəfdən də rəqabət edənlər var?

– Sizin rəqabət haqqındakı sözləriniz bir az abırsızdır, İppolit; təəssüf edirəm ki, sizə cavab verməyə ixtiyarım yoxdur. O ki qaldı Qavrila Ardalionoviçə, özünüz razılaşın ki, hərgah onun işlərindən qismən də olsa bixəbərsinizsə, bütün itirdiyi şeylərdən, məhrum olduğu imkanlardan sonra məgər o sakit qala bilərmi? Mənə belə gəlir ki, məsələyə bu nöqteyi-nəzərdən baxmaq daha yaxşı olardı. O hələ dəyişə bilər, o, uzun müddət yaşamalıdır, həyat isə zəngindir... Bir də ki... – knyaz birdən özünü itirdi, – bununla belə, ayağın altını qazmaq barədə... Mən hətta heç başa da düşə bilmirəm ki, siz nəyin haqqında danışırınsınız; yaxşısı budur, belə söhbəti boşlayaq, İppolit.

– Müəyyən vaxta qədər boşlayaq; bir də, axı sizin tərəfinizdən nəciblik göstərilməsə olmaz. Bəli, knyaz, siz barmağınızla yoxlamış olsanız da, yenə inanmayacaqsınız, ha-ha! İndi siz mənə çoxmu nifrət edirsiniz, siz necə düşünürsünüz?

– Nəyə görə? Ona görəmi ki, siz bizdən çox əzab çəkibsiniz və yenə də əzab çəkirsiniz?

– Yox, ona görə ki, öz əzabıma layiq deyiləm.

– Kim ki çox iztirab çəkə bilib, demək, daha çox iztiraba da layiqdir. Aqlaya İvanovna sizin “Tövbə” nizi oxuyanda sizi görmək istəyirdi, lakin...

İppolit söhbəti tez dəyişdirmək istəyirmiş kimi knyazın sözünü kəsdi:

– Təxirə salır... ona olmaz, başa düşürəm, başa düşürəm... Yeri gəlmişkən, deyirlər ki, bütün bu cəfəngiyatı onun üçün ucadan siz oxuyubsunuz; sayıqlama vaxtı yazılıb, lap yəqin, özü də... sərsəm-ləmədir. Özüm də başa düşürəm, nə dərəcədə – amansız demə-rəm (bu, mənim üçün təhqiredici olardı), lakin uşağcasına şöhrət-pərəst və kinli olmaq lazımdır ki, məni bu “Tövbə” ilə məzəmmət edib, onu da silah kimi mənim əleyhimə işlədəsən! Siz nigaran olmayın, mən sizin barənizdə demirəm...

– Lakin sizin bu dəftərdən imtina etməniyə təəssüf edirəm, İppolit; o, səmimi yazılıb, həm də, bilirsinizmi, onun ən gülməli cəhətləri də, belə yerləri çoxdur (İppolit üz-gözünü bərk turşutdu), iztirabla qələmə alınıb, ona görə də bəraət qazanır; çünki onları etiraf etməyin özü də iztirabdır və... ola bilsin, böyük mərdlikdir. Sizdə meyil oyadan fikrin, zahirən necə görünür görünsün, bundan asılı olmayaraq,

mütləq nəcib əsası vardır. Sizə and çirəm ki, getdikcə bunu daha aydın görürəm. Sizi mühakimə etməyərəm, mən fikrimi bəyan etmək üçün deyirəm, mənim o vaxt susmağım indi təəssüf edirəm...

İppolit qızardı. Onun ağılına belə bir fikir gəldi ki, knyaz hiyləgərlik edib, onu gırləmək istəyir; lakin onun üzünə baxanda səmimiyyətə inanmaya bilmədi; İppolitın eyni açıldı.

İppolit dilləndi:

– Amma, hər halda, ölməliyəm! – O, az qala, bunu da əlavə edə-cəkdi: “Mənim kimi bir adam!” – Sizin Qanyanın mənə necə zinhara gətirdiyini təsəvvür edin; o, etiraz şəklində belə bir şey uydurub ki, ola bilsin, mənim dəftərimə o vaxt qulaq asanlardan üç-dörd nəfəri, yəqin, məndən qabaq öləcək! Necədir!? O, elə güman edir ki, bu, təsəllidir, ha-ha! Əvvələn, hələ ölməyiblər, tutalım ki, bu adamlar hətta məndən qabaq ölmüş olsaydılar, axı bundan mən təsəllimi alacaqdım, özünüz fikirləşin?! O, öz arşını ilə ölçür; bununla belə, o daha irəli gedib, o, indi, sadəcə, söyüşür, deyir ki, nəcib adam belə halda dinməz-söyləməz ölür, həm də bütün bu əhvalatda mənim tərəfimdən yalnız və yalnız xudbinlik təzahür etmişdir! Necədir!? Yox, görün o, özü nə cür xudbin adamdır! Görün onların xudbinliyi necə də incələşdirilmişdir, yaxud, daha doğrusu, necə də öküzcəsinə kobud xudbinlikdir, onlar özlərinin bu xudbinliyini heç görə də bilmirlər!.. Knyaz, siz on səkkizinci əsrdə baş vermiş olan bir ölüm haqqında, bir nəfər Stepan Qlebovun ölümünü haqqında yazıları oxuyubsunuzmu? Mən təsadüfən dünən oxudum...

– Hansı Stepan Qlebov?

– Pyotrun dövründə payaya keçirilmişdi.

– Hə, aman Allah, bilirəm! Şaxtada, əynində kürk on beş saat payada oturub, özü də, fəvqəladə bir cömərdliklə ölüb; hə, əlbəttə, oxumuşam... Necə məgər?

– Allah insanlara bu cür ölüm verdiyi halda, bunu bizdən əsirgəyir! Siz, bəlkə, elə güman edirsiniz ki, mən Qlebov kimi ölə bilmərəm?

Knyaz utandı:

– Yox, qətiyyəyən yox, mən ancaq bunu demək istəyirdim ki, siz... yəni onu demək istəməyirdim ki, Qlebova oxşamazdınız, lakin... demək istəyirəm ki, siz... siz o zaman, daha doğrusu...

– Başa düşürəm, Qlebov deyil, Osterman olardım – siz bunumu demək istəyirsiniz?

Knyaz təəccüb etdi:

– Hansı Osterman?

İppolit qəfildən bir az çaşaraq burnunun altında dedi:

– Osterman, diplomat Osterman, Pyotrun Ostermanı.

Onlar bir-birini başa düşə bilmirdilər.

Bir az susandan sonra knyaz birdən sözü uzada-uzada dedi:

– Əşi, y-y-yox! Mən onu demək istəmirdim, mənə belə gəlir ki, siz... heç vaxt Osterman ola bilməzdiniz...

İppolit qaşqabağını tökdü.

Knyaz, yəqin, sözünü düzəltmək istəyərək birdən əlavə etdi:

– Bir də ki, axı mən bunu nə üçün belə iddia edirəm, ona görə ki, o zamankı adamlar (mən sizə and içirəm ki, bu, məni həmişə heyrətləndirmişdir), lap yəqin, bizim kimi deyildilər, hazırda, bizim əsrimizdə mövcud olan tayfadan deyildilər, doğrusu, elə bil ki, ayrı cinsdən idilər... O zaman adamlar nə isə bir ideyaya qulluq edirdilər, amma indi əsəbi olublar, daha artıq inkişaf ediblər, daha həssas olublar, nə isə, üç ideyaya birdən iman gətirirlər... İndinin adamı daha geniş məlumatlıdır – and içirəm ki, onun həmin əsrlərdə olduğu kimi eyni tərkibli, yekparə olmasına maneçilik törədən də elə budur... Mən... mən bunu ayrı fikirlə deyil, yalnız bunun üçün deyirdim...

– Başa düşürəm; siz sadələvh adam olduğunuz üçün mənimlə razılaşmadınız, siz indi mənə təsəlli verməyə can atırsınız, ha-ha! Siz lap körpə uşaqsınız, knyaz! Bununla belə, görürəm ki, mənə qarşı etinasızlıq göstərirsiniz, məni şey... çini fincan hesab edirsiniz... Eybi yoxdur, eybi yoxdur, mən acıqlanmıram. Hər halda, bizim söhbətimiz çox gülməli oldu; siz bəzən lap körpə uşaq kimi olursunuz, knyaz. Bununla belə, onu da bilin ki, mən, bəlkə də, Osterman olmaqdan daha yaxşı olmaq istədim; Osterman üçün kimi isə diriltməyə dəyməzdi... Bir də, mən görürəm ki, nə qədər mümkündürsə, tez ölməliyəm, yoxsa mən özüm... Məni tək buraxın. Xudafəz! Di yaxşı, di özünüz mənə deyin, yaxşı, sizcə, necədir: mənim nə cür ölməyim daha yaxşı olardı... Elə olsun ki, mümkün qədər... comərdliklə olsun, abırlı çıxsın? Hə, deyin!

Knyaz yavaşdan dilləndi:

– Bizim yanımızdan ötüb, xoşbəxtliyimizi bizə bağışlayın!

– Ha-ha-ha! Mən elə bu cür də düşünürdüm! Mütləq nə isə

belə bir şey gözləyirdim! Bununla belə, siz... bununla siz... Di yaxşı, yaxşı! Bəlağətlə danışan insanlar! Xudahafiz, xudahafiz!

VI

Yepançinlərin bağında toplaşacaq məclis haqqında da – Belokonskayanın bu məclisə gələcəyi gözlənilirdi – Varvara Ardalionovna qardaşına tamamilə düzgün məlumat vermişdi; qonaqları məhz həmin gün axşamçağı gözləyirdilər, lakin Varvara bu barədə də lazım olduğundan kəskin tərzdə danışmışdı. Doğrudur, bu əhvalat çox tələsik düzəlmişdi, hətta çox yersiz və lüzumsuz təşviş yaranmışdı, məhz ona görə ki, bu ailədə “hər şey hamıda olduğu kimi deyil, kəlməyallaq olurdu”. Hər şeyin də səbəbi bu idi ki, “daha bundan sonra şübhələnmək istəməyən” Lizaveta Prokofyevnanın səbri çatmırdı, bir də, sevimli qızlarının xoşbəxtliyini arzulayan hər iki valideynin qəlbi hərarətlə ehtizaza gəlirdi. Bundan başqa, Belokonskaya, doğrudan da, tezliklə yola düşməli idi: onun himayəkarlığının kübar cəmiyyətdə, həqiqətən, böyük əhəmiyyəti olduğu üçün, həm də knyaza qarşı xeyirxah münasibət göstərəcəyinə ümid bəslədikləri üçün valideynlər belə hesab edirdilər ki, “kübar cəmiyyət” Aqlayanın adaxlısını öz sırasına birbaşa, “qarı”nın hər cəhətdən qüdrətli əlinin köməyi ilə qəbul edər, deməli, hərgah bunda təcəccüblü bir şey təzahür etsə, bu cür himayəkarlıq şəraitində bir o qədər qəribə görünməz. Elə bütün məsələ də ondan ibarət idi ki, bir cəhəti valideynlərin özləri heç cür həll edə bilmirdilər, o da bundan ibarət idi ki, “bütün bu məsələdə qəribəlik varmı, hərgah varsa, məhz nə dərəcədədir? Yaxud heç bir qəribəlik yoxdur?” Aqlayanın ucbatından hələ heç bir şey qəti olaraq həll edilməmişdi; ona görə də belə məqamda mötəbər və başı çıxan adamların dostcasına və açıq söylənən rəyi məhz kara gələ bilirdi. Hər halda, knyazı gec-tez kübar cəmiyyətə çıxarmaq lazım idi; bu cəmiyyət haqqında knyazın zərər qədər də təsəvvürü yox idi. Sözlün qıyası, onu “göstərmək” niyyətində idilər. Bununla belə, axşam ziyafəti sadə şəkildə nəzərdə tutulmuşdu, yalnız “ailənin dostları”, ancaq bir neçə nəfər qonaq gəlməli idi. Belokonskayadan savayı, bir xanım, yüksək mənəb sahibi olan görkəmli bir ağanın zövcəsi gəlməli idi. Gənclərdən, demək olar, təkə Yevgeni Pavloviç nəzərdə tutulurdu; o, Belokonskayanı müşayiət etməli idi.

Belokonskayanın ziyafətə gələcəyini knyaz hələ axşam ziyafətindən, az qala, üç gün əvvəl eşitmişdi; ziyafətə qonaqlar dəvət olunmasından isə bir gün qabaq xəbər tutmuşdu. Knyaz, əlbəttə, ailə üzvlərinin qayğılı sifətlərindən və hətta onunla danışıarkən bəzi eyhamlı və təşvişli ifadələrindən başa düşmüşdü ki, ondan və onun nə cür təsir bağışlayacağından nigarandırlar. Lakin Yepançinlərdə, ailə üzvlərinin hamısında belə bir fikir əmələ gəlmişdi ki, knyaz, sadələvh adam olduğu üçün ailə üzvlərinin bu nigarançılığını başa düşə bilməz. Ona görə də hamısı knyaza baxanda, daxilən qüssələnirdilər. Bununla belə, knyaz həqiqətdə də qarşıdakı əhvalata heç bir əhəmiyyət vermirdi; onu tamamilə ayrı bir şey məşğul edirdi: Aqlaya saatdan-saata daha çox şiltaqlıq edir və tutulurdu – onun bu halı knyazı məhv edirdi.

Yevgeni Pavloviçin də gəlməli olduğunu eşidəndə isə çox sevinərək, dedi ki, onu çoxdan görmək istəyirdi. Nədənsə, bu sözlər heç kəsin xoşuna gəlmədi, Aqlaya məyus olub otaqdan çıxdı, ancaq axşamdan xeyli keçmiş, saat on ikiyə işləyəndə, knyazın getməyə hazırlaşdığı anlarda qız fürsət tapıb, onu yola salarkən, təkliddə ona bir neçə söz deyə bildi.

– İstərdim ki, sabah bütün gün bizə gəlməyəsiniz, yalnız onlar... qonaqlar toplaşandan sonra axşamçağı gələsiniz. Qonaqlar gələcəyini siz bilirsinizmi?

Aqlaya səbirsizliklə və olduqca sərt danışdı; qız bu “ziyafət” haqqında ilk dəfə danışmağa başlamışdı. Qonaqlar haqqındakı fikir onun üçün də, demək olar, dözülməz idi; bunu hamı hiss etmişdi. Ola bilsin ki, qız çox istəyirdi ki, bunun üçün valideynləri ilə sözləşsin, lakin qürur və xəcalət hissi onun danışmasına mane olurdu. Knyaz dərhal başa düşdü ki, Aqlaya da onun üçün qorxuya düşüb (özü də qorxduğunu etiraf etmək istəmir), birdən knyaz özü qorxdı.

Knyaz cavab verdi:

– Hə, məni dəvət ediblər.

Görünür, Aqlaya sözünü davam etdirməyə çətinlik çəkirdi.

Qız nə üçün açıqlandığını dərk etmədən, özünü saxlaya bilməyib, qəfildən hədsiz dərəcədə hirsəlndi.

– Sizinlə ciddi bir məsələ haqqında danışmaq olarmı? Heç olmasa, ömrünüzdə bir dəfə?

– Olar və mən sizi dinləyirəm; çox şadam, – knyaz mızıldadı.

Aqlaya yenə bir dəqiqə susaraq, açıq-aydın nifrətlə sözə başladı:

– Mən onlarla bu barədə mübahisə etmək istəmədim; bəzi hallarda onları qandırmaq olmur. Mamanın arabir irəli sürdüyü qaydalardan mənim həmişə zəhləm gedib. Atam haqqında demirəm, ondan heç tələb etməyə dəyməz. Maman, əlbəttə, nəcib qadıdır: hünəriniz var, ona pis bir şey təklif edin, onda görərsiniz. Buna baxmayaraq, o qadına... o murdar qarıya pərəstiş edir! Mən təkcə Belokonskaya haqqında demirəm; murdar qarıdır, özünün də murdar xasiyyəti var, amma ağıllıdır, buna görə də onların hamısını əlində saxlamağı bacarır – heç olmasa, bu cəhətdən yaxşıdır. Yamanca alçaqlıqdır! Həm də gülməlidir: biz həmişə orta səviyyəli bir cəmiyyətə, ən ortabab bir cəmiyyətə mənsub adamlar olmuşuq; axı o yüksək kübar cəmiyyətə soxulmaq nəyə lazımdır? Bacılarım da elə oraya can atırlar; onların hamısını təhrik edən, həyəcanlandıran knyaz Ş.-dir. Yevgeni Pavloviçin gəlməsinə siz nə üçün sevinirsiniz?

Knyaz dedi:

– Bura baxın, Aqlaya, mənə belə gəlir ki, siz mənim üçün çox qorxursunuz, qorxursunuz ki, sabah mən... bu cəmiyyətdə özümü itirəcəyəm, eləmi?

Aqlaya pörtüdü:

– Sizin üçün? Qorxuram? Siz lap... siz lap biabır da olsanız, mən nəyə görə sizin üçün qorxmalyam? Mənə nə dəxli var? Özü də, siz bu cür sözləri necə işlədirsiniz? “Özünü itirmək” nə deməkdir? Bu, çox pis sözdür, bayağıdır.

– Bu... məktəb sözüdür.

– Hə də, məktəb sözüdür! Cəfəng sözdür! Siz sabah, gərək ki, daim bu cür sözlərlə danışmaq fikrindəsiniz. Siz evdə bu cür sözləri öz söz ehtiyatınızda çox axtarıb tapın: gözəl təsir bağışlayarsınız! Təəssüf ki, siz, deyəsən, yaxşı daxil olmağı bacarırsınız; bunu harada öyrənibsiniz? Hamı gözünü qəsdən zilləyib sizə baxdığı məqamda siz bir fincan çayı götürüb, ədəblə içə biləcəksiniz?

– Güman edirəm ki, bacararam.

– Buna təəssüf edirəm; yoxsa mən gülərdim. Heç olmasa, qonaq otağındakı Çin vazasını sındırın! O, bahalı şeydir; sizdən xahiş edirəm, sındırın; onu hədiyyə veriblər, anam lap dəli olar, hamının yanında ağlamağa başlayar, ona görə ki, bu vaza onun

üçün çox əzizdir. Siz həmişə etdiyiniz kimi bir hərəkət edin, vurub sındırın. Qəsdən onun yanında əyləşin.

– Əksinə, mümkün qədər kənarda oturmağa səy edəcəyəm; sağ olun ki, xəbərdarlıq etdiniz.

– Deməli, əl-qol atacağınızı bildiyiniz üçün irəlicədən qorxursunuz. Mərc gələrəm ki, siz hər hansı bir “mövzu” haqqında, nə isə ciddi, elmi, yüksək bir məsələ barədə danışacaqsınız! Bu, necə də... ədəbli olar!

– Mən güman edirəm ki, bu, sarsaqlıq... hələ, bəlkə də, yersiz olardı.

Aqlayanın, nəhayət, səbri çatmadı.

– Birdəfəlik qulağınızda sırğa eləyin, hərgah siz edam cəzasına dair bir şey haqqında, yaxud Rusiyanın iqtisadi vəziyyəti, ya da “dünyanı gözəllik xilas edəcək” kimi şeylər barədə danışmağa başlasanız, onda... mən, əlbəttə, sevinərək, bərk güləcəyəm, lakin... irəlicədən sizə xəbərdarlıq edirəm; ondan sonra mənim gözümə görünməyin! Eşidirsinizmi; ciddi deyirəm! Bu dəfə daha ciddi deyirəm!

Aqlaya öz təhdidini, doğrudan da, ciddi dedi, belə ki, onun sözlərində hətta nə isə qeyri-adi nidalar eşidildi, gözlərinin ifadəsindən oxundu, knyaz əvvəllər belə bir şey müşahidə etməmişdi, həm də ki, əlbəttə, zarafata bənzəmirdi.

– Lakin siz elə etdiniz ki, mən indi mütləq “danışmağa başlayacağam”, hətta... ola bilsin... vazanı da sındıracağam. Bayaq heç bir şeydən qorxmurdum, indi isə hər şeydən qorxuram. Mən mütləq kəsiləcəyəm.

– Elə isə danışmayın. Oturub, dinməyin.

– Mümkün olmaz, mən əminəm ki, qorxudan danışmağa başlayacağam, qorxudan da vazanı sındıracağam. Ola bilsin ki, mən hamar döşəmənin üstündə yığılaram, yaxud da buna bənzər bir əhvalat baş verər, ona görə ki, belə şey başıma gəlib; bu gün bütün gecə bu, mənim yuxuma girəcək; siz nə üçün bu barədə danışmağa başladınız!?

Aqlaya ona baxıb dilxor oldu.

Knyaz, nəhayət, belə qət etdi:

– Bilirsinizmi nə var, yaxşısı budur, sabah mən heç gəlməyim. Raport verərəm ki, naxoşam, vəssalam!

Aqlaya ayağını yerə vurub, hətta qəzəbdən ağardı.

– Aman Allah! Belə şey bir yerdə görünübümü!? Qəsdən onun özü üçün toplandıqları halda, o gəlməyəcək... vay, Allah! Sizin kimi... fərasətsiz adamlarla iş görmək əcəb ləzzət verir!

Knyaz cəld onun sözünü kəsdi:

– Yaxşı, mən gələrəm, gələrəm! Özüm də sizə sədaqət haqqı deyirəm ki, bütün axşamı oturub, bir kəlmə də danışmayacağam. Elə bu cür də edərəm.

– Çox gözəl edərsiniz. Siz bu saat dediniz: “Raport verərəm ki, naxoşam”; axı bir deyin görüm, doğrudan da, siz bu cür ifadələri haradan əxz edirsiniz? Mənimlə danışanda bu cür sözləri işlətmək könlünüzü açır? Siz məni cinləndirirsiniz, nədir?

– Günahkaram; bu da məktəb sözüdür, demərəm. Mən çox yaxşı başa düşürəm ki, siz... mənim üçün qorxursunuz... (əşi, di açıqlanmayın), özüm də buna çox şadam. Mənim indi necə qorxduğuma siz inanmırsınız – həm də sizin sözləriniz məni olduqca sevindirir. Lakin sizə and içirəm ki, bütün bu qorxu, bütün bunlar xırda və mənasız şeylərdir. Allaha and olsun! Aqlaya! Amma sevinc qalacaqdır. Sizin bu cür olmağınız, bu cür yaxşı və mehriban uşaq olmağınız mənim olduqca xoşuma gəlir! Bilsəydiniz, nə qədər gözəl ola bilərsiniz, Aqlaya!

Aqlaya, əlbəttə, hirsələnərdi, özü də, hirsələnmək istəyirdi, lakin qəfildən, bir an içində, onun özü üçün gözlənilməz olan bir duyğu qızın bütün qəlbini çulğadı.

Aqlaya birdən soruşdu:

– Deyin görüm, siz... bir vaxt... sonralar... mənim indi dediyim qaba sözlər üçün məni məzəmmət etməyəcəksiniz ki?

– Siz nə danışırsınız, o, nə sözdür? Siz niyə yenə qızardınız? Bax yenə mənə qaşqabaqlı baxırsınız! Siz bəzən həddən artıq qaşqabaqlı baxmağa başlayıbsınız, Aqlaya, əvvəllər heç bu cür baxmırdınız. Mən bunun səbəbini bilirəm...

– Danışmayın, danışmayın!

– Yox. Demək yaxşıdır. Mən bunu çoxdan demək istəyirdim; artıq demişəm, lakin... bu, azdır, ona görə ki, mənə inanmadınız. Bizim aramızda, hər halda, bir məxluq dayanıb...

Aqlaya onun əlindən möhkəm yapışıb, özü də, knyaza, az qala, dəhşətlə baxa-baxa birdən onun sözünü kəsdi:

– Susun, susun, susun, susun!

Bu dəm Aqlayanı səslədilər; qız, sanki, sevinərək, knyazdan ayrılıb qaçdı.

Knyaz bütün gecəni titrədirdi. Qərribə idi, bir neçə gecə dalbadal onu üşütmə tuturdu. Bu dəfə isə yarısayıqlama halında onun ağına bir fikir gəlmişdi; hərgah sabah, hamının yanında onun tutması başlansa, nə olar? Axı ayıqlıqda onun ürəyi gedən vaxtlar olurdu! Bu fikirdən onun bədəni buza dönürdü; knyaz bütün gecə özünü nə isə gözəl və misilsiz bir cəmiyyətdə, nə isə əcaib adamlar arasında təsəvvür edirdi. Başlıca cəhət bu idi ki, o “danışmağa başlamışdı”, o bilirdi ki, danışmaq lazım deyil, lakin daim danışdı, nə barədə isə onları dilə tuturdu. Yevgeni Pavloviç, İppolit də qonaqların arasında idilər, elə bil, bərk dostlaşmışdılar.

Knyaz yuxudan saat doqquza işləyəndə oyandı, onun başı ağrıyırdı, fikirləri dolaşmışdı, əcaib təəssürat əmələ gəlmişdi. O, nə üçünsə Roqojini yaman görmək istəyirdi; onunla görüşüb, xeyli danışmaq istəyirdi – nə barədə danışmaq istədiyini özü də bilmirdi; sonra knyaz nə üçünsə mütləq İppolitin yanına getməyi qət etmişdi. Onun ürəyinə nə isə dammışdı, həmin səhərçağı başına gələn macərələr ona qeyri-adi dərəcədə güclü təsir bağışlamışdı, lakin nədənsə nigaran qalmışdı. Bu macərələrdən biri Lebedevin gəlişi idi.

Lebedev çox tezdən, saat ona işləyəndə, özü də lap sərxoş halda gəlmişdi. Knyaz son vaxtlar diqqətsiz olmuşdu, buna baxmayaraq, gözüne dəymişdi ki, general İvolgin onlardan köçüb gedəndən sonra artıq üç gün idi ki, Lebedev özünü çox pis aparırdı. O, birdən-birə son dərəcə pınclanmışdı, üst-başı çirkli idi, qalstukunu yana sallanırdı, sürtükünün yaxalığı isə cırılmışdı. Öz mənzilində o hətta çılgınlaşırdı, onun səsi həyətin o biri başından eşidilirdi. Vera bir dəfə gəlib gözyaşı axıda-axıda nə isə söyləyirdi. İndi Lebedev knyazın yanına gəlib, əlini sinəsinə çırpı-çırpı çox əcaib tərzdə danışmağa başladı, özünü də nədə isə günahlandırır...

Lebedev, nəhayət, faciəli tərzdə belə dedi:

– Xəyanətkarlıq və əclaflığım üçün cəzamı aldım... Aldım cəzamı... Şillə vurdular!

– Şillə! Kim vurdu?.. Özü də, səhərin gözü açılmamış?

Lebedev istehza ilə gülümsədi:

– Səhərin gözü açılmamış? Vaxtın burada heç bir əhəmiyyəti yoxdur... Hətta cismani qıyas almaq üçün də... Lakin mən mənəvi... mənəvi şillə yemişəm, cismani yox!

Lebedev birdən dəvət-filan gözləmədən oturub söyləməyə başladı. Onun söylədiyi əhvalat çox rabitəsiz idi; knyaz üz-gözünü turşudub getmək istəyəndə, qəfildən bir neçə söz onu lap heyrətə saldı. O, təəccübdən donub qaldı... Cənab Lebedev əcaib şeylər söylədi.

Əvvəlcə məsələ, görünür ki, nə isə bir məktub haqqında imiş; Aqlaya İvanovnanın adı çəkildi. Sonra birdən Lebedev məhzun-məhzun knyazın özünü günahlandırmağa başladı; belə başa düşmək olardı ki, knyazdan incimişdir. Əvvəlcə, guya ki, knyaz məlum "personaj"la – Nastasiya Filippovna ilə əlaqədar işlərdə ona göstərdiyi etimadla Lebedevə hörmət etmişdi; lakin sonra onunla əlaqəni birdəfəlik kəsərək, onu özündən rüsvayçılıqla uzaqlaşdırmışdır, hətta bunu o dərəcədə təhqiredici tərzdə etmişdi ki, son dəfə, guya, onun "evdə baş verməli olan təbəddülət haqqında sadəbilliklə vermiş olduğu suala" cavab verməkdən qabalıqla imtina etmişdi; Lebedev sərxoşcasına gözyaşı axıda-axıda etiraf edirdi ki, "bundan sonra mən daha belə rəftara dözə bilmədim, xüsusən də ki, çox şey bilirdim... olduqca çox şey... Roqojindən də, Nastasiya Filippovnadən də, Varvara Ardalionovnadən də,.. onun özündən... və on-dən... hətta Aqlaya İvanovnanın özündən də, siz bunu təsəvvür edə bilərsinizmi, Veranın vasitəsi ilə, mənim sevimli, yeganə doğma qızım Veranın vasitəsi ilə, siz bunu təsəvvür edə bilərsinizmi?.. Bəli... bir də ki, o, mənim yeganə qızım deyil, ona görə ki, mənim üç uşağım var. Bəs Lizaveta Prokofyevnaya məktublarla hətta lap məxfi tərzdə, gizlincə məlumat verən kim olub, he-he! Bütün münasibətlər haqqında, Nastasiya Filippovnanın haralara getmiş olması barədə ona kağızları kim yazırdı, he-he-he! Kim, müsaidə edin soruşum ki, imzasız məktubları yazan kimdir?"

– Olmaya, sizsiniz?

Əyyaş qürurla dedi:

– Məhz mən, elə günü bu gün saat doqquzun yarısında, cəmi yarım saat... yox, indi daha qırx beş dəqiqə bundan əvvəl, ən nəcib anaya məlumat verdim ki, ona bir macəranı... çox mühüm bir macəranı söyləmək istəyirəm. Bunu kağızla bildirdim, dal qapıdan, qızın vasitəsi ilə çatdırdım. Məni qəbul etdi.

Qulaqlarına zorla inanan knyaz soruşdu:

– Siz bu saat Lizaveta Prokofyevnanı görübsünüz?

– Bu saat görüb, ondan şillə yemişəm... mənəvi şillə. Kağızı geri qaytardı, hətta heç açıb oxumadan üstümə tolazladı... Məni isə boynumun ardına vurub qovdu... Ancaq mənəvi cəhətdən, cismani cəhətdən deyil... Bir də ki, əslində, demək olar, cismani cəhətdən vurub qovdu, azca qalmışdı!

– O, hansı məktubu açıb oxumadan sizin üstünüzə atıb?

– Bəs məgər... He-he-he! Axı mən bunu hələ sizə deməmişəm! Amma mən elə düşünürdüm ki, sizə demişəm... Mən o qadına çatdırmaq üçün belə bir məktub almışdım...

– Kimdən? Kimə?

Lakin Lebedevin bu “izahat”ından bir şey başa düşmək və onlardan bir şey anlamaq son dərəcə çətin idi. Buna baxmayaraq, knyaz birtəhər başa düşə bildi ki, məktubu Vera Lebedeva səhər sübhədən, ünvanda göstərilən şəxsə çatdırmaq üçün qulluqçu qızın vasitəsi ilə vermişdir... “əvvəllər olduğu kimi... əvvəllər olduğu kimi, müəyyən personaja və elə həmin şəxsdən... (ona görə ki, onlardan birini mən “şəxs”, o birini isə alçaltmaq və fərqləndirmək üçün ancaq “personaj” adlandırırım; ondan ötrü ki, məsum və yüksək dərəcədə nəcabətli general qızı ilə... əxlaqsız qadın arasında çox böyük fərq vardır) demək, məktub “şəxsdən” idi, adı A hərfi ilə başlayan şəxsdən...”

Knyaz qışqırdı:

– Bu, necə ola bilər? Nastasiya Filippovnaya? Boş sözdür!

– Olub, olub, ona da olmasa, Roqojinə, hamısı birdir... Roqojinə... bir dəfə A hərfi ilə başlanan şəxsdən, hətta cənab Terentyevə də çatdırmaq üçün məktub olub, – deyə Lebedev göz vurub gülümsədi.

Lebedev tez-tez bir məsələdən çaşıb başqa məsələyə keçdiyi və nə barədə danışdığını unutduğu üçün knyaz susub danışmadı ki, öz fikrini söyləsin. Buna baxmayaraq, yenə də son dərəcə dumanlı idi: məktublar məhz onunmu vasitəsi ilə çatdırılırdı, yoxsa Veranın? Bir halda ki, o, özü inandırır ki, “Roqojinəmi, yoxsa Nastasiya Filippovnaya çatdırılmasınının fərqi yoxdur”, onda, demək, məktublar, yəqin, onun vasitəsi ilə çatdırılmayıb (hərgah, doğrudan da, məktublar yazılıbsa). Məktubun indi onun əlinə nə vasitə ilə keçməsi əhvalatı isə heç aydın olmadı; belə ehtimal etmək daha doğru olardı ki, Lebedev bu məktubu nə vasitəyləşə Veradan oğurlamışdır... Ehmallica oğurlayıb, hansı niyyətləşə Lizaveta Prokofyevnaya aparıb. Knyaz, nəhayət, götür-qoy edəndən sonra belə başa düşdü.

Knyaz lap çaşıb qışqırdı:

– Siz dəli olubsunuz!

Lebedev kinli-kinli cavab verdi:

– Lap da yox, çox hörmətli knyaz. Doğrudur, mən sizə qulluq göstərmək üçün məktubu sizə təqdim etmə istəyirdim, sizə, şəx-sən sizin əlinizə... Lakin belə düşündüm ki, ən nəcabətli anaya hər şeyi açıb söyləmək üçün oraya qulluq göstərmək daha yaxşıdır... Ona görə ki, əvvəl də imzasız məktubla məlumat vermişdim; həm də bayaq, qabaqca kağız yazaraq, saat səkkiz yirmi dəqiqədə məni qəbul etməsini xahiş eləyəndə də belə imza atmışdım: “Sizin gizli məlumatçınız”, o saat buraxdılar, dərhal, hətta son dərəcə tələsik, özümü də ən nəcabətli ananın yanına dal qapıdan apardılar...

– Sonra?..

– Sonrası məlumdur, az qala, məni kötəkləyəcəkdi; yəni lap az qalmışdı, belə ki, hətta elə hesab etmək olar ki, kötəklədi. Məktubu isə üstümə tolazladı. Doğrudur, istəyirdi özündə saxlasın – baxdı, gördü – lakin fikrini dəyişib üstümə tolazladı. “Bir halda ki, – dedi, – sənin kimi adama çatdırmağı etibar ediblər, onda apar çatdır...” Hətta incidi. Bir halda ki, mənim qarşımda deməkdən utanmadı, onda, demək, inciyibdir. Çılğın xasiyyətlidir!

– Bəs məktub indi haradadır?

– Mənim özümdədir, budur.

Lebedev Aqlayanın Qavri-la Ardalionoviçə yazdığı kağızı knyaza verdi; Qavri-la isə iki saat keçəndən sonra həmin kağızı elə həmin səhərçağı qürur və təkəbbürlə bacısına göstərdi.

– Bu kağız sizdə qala bilməz.

Lebedev həyəcanlanıb onun fikrinə şərikinə oldu:

– Sizə, sizə! Sizə verirəm. İndi yenə sizinəm, mən sizin qulluğu - nuzdayam, başımdan qəlbimədək sizin ixtiyarınızdayam, ötəri bir xəyanətlikdən sonra sizin qulunuzam! Qəlbimi cəzalandırın, Tomas Morun... İngiltərədə və Böyük Britaniyada dediyi kimi, saq - qalıma rəhm edin... Roma xanım papası demişkən: “*Mea culpa, mea culpa*”¹, yəni o, Roma papasıdır, amma mən ona “Romanın xanım papası” deyirəm.

Knyaz təşviş keçirərək dedi:

– Bu məktub bu saat göndərməlidir, mən verərəm.

¹ Günah etmişəm, günah etmişəm.

– Yaxşı olmazmı, ən nəcabətli, tərbiyəli knyaz, yaxşı olmazmı...
o söz!

Lebedev üz-gözünü əcaib tərzdə turşutdu, o, qəfildən yerindəcə vurnuxmağa başladı, elə bil ki, kişiyyə qəfildən iynə batırmışdılar, özü də bic-bic göz vura-vura əllərini oynadıb, nəyisə göstərirdi.

Knyaz qəzəblə soruşdu:

– Nə olub?

Lebedev rıqqətlə və bir növ, gizli tərzdə pıçıldadı:

– Qabaqca açıb baxmaq!

Knyaz yerindən elə qeyzlə sıçrayıb qalxdı ki, Lebedev qoyub qaçmaq istədi; lakin qarıyadək qaçaraq, ayaq saxladı, dayanıb gözlədi ki, bəlkə, knyaz rəhmə gələr.

Knyaz qəmli-qəmli qışqırdı:

– Eh, Lebedev! Məgər bu dərəcədə rəzil hərəkətə yol vermək, bu dərəcədə alçalmaq, tənəzzül etmək olardı, bu, mümkündürmü?

Lebedevin eyni açıldı.

Lebedev gözüyaşlı halda, sinəsinə yumruq vura-vura dərhal knyaza yanaşdı:

– Alçağam, alçağam!

– Axı bu ki rəzil hərəkətlərdir!

– Məhz rəzildir. Həqiqi sözdür!

– Belə əcaib hərəkət etmək... sizdə nə adətdir? Axı siz... sadəcə, casussunuz! Siz nə üçün imzasız məktublar yazıb... o cür ən nəcabətli və ən xeyirxah bir qadını təşvişə salırdınız?.. Nəhayət, nə üçün Aqlaya İvanovnanın kefi istədiyi adama məktub yazmağa ixtiyarı yox - dur? Bu nədir, məgər siz bu gün şikayət etməyəmi getmişdiniz? Siz nə almaq ümidində idiniz? Xəbərçilik etməyə sizi sövq edən nə idi?

Lebedev mızıldadı:

– Yalnız dilxoşluq üçün, deyirdim görüm nə cür təsir bağışlayacaq, bir də... nəcib qəlblə qulluq göstərmək istəyirdim, bəli! İndi isə bütünlüklə sizinəm, yenə bütünlüklə, təpədən dırnağadək! İstə - yirsiniz məni dara çəkin!

Knyaz iyrənə-iyrənə soruşdu:

– Siz Lizaveta Prokofyevnanın yanına elə bu vəziyyətdəmi getmişdiniz?

– Yox... tərəvətli idim... Hətta səliqəli getmişdim; mən bu kökə... bu cür vəziyyətə alçalandan sonra düşdüm...

– Di yaxşı, məni tək buraxın.

Bununla belə, qonaq, nəhayət, getmək qərarına gələnə qədər bu xahişi bir neçə dəfə təkrar etmək lazım idi. Lebedev qapını lap açaraq, yenə qayıtdı, barmaqlarının ucunda otağın ortasına çatıb, məktubu necə açmaq lazım olduğunu əllərinin işarəsi ilə yenidən göstərməyə başladı; o, öz məsləhətini sözlə deməyə cürət etmədi; sonra yavaşdan və mehribanlıqla gülümsəyib çıxdı.

Bütün bunları eşitmək knyaza omazın dərəcədə əzab verirdi. Bütün deyilənlərdən başlıca olaraq bircə fəvqəladə fakt təzahür edirdi: o da bundan ibarət idi ki, Aqlaya böyük təşviş içində idi, böyük tərəddüdə, nə üçünsə böyük iztiraba məruz qalmışdı (“qısqancılıqdan”, – deyə knyaz öz-özünə pıçıldadı). Həm də belə çıxırdı ki, bədxah adamlar da, əlbəttə, aranı qarışdırırlar, bu isə – qızın onlara belə etimad göstərməsi isə son dərəcə təəccüblü idi. Əlbəttə, bu təcrübəsiz, lakin qızğın və məğrur başda nə isə xüsusi planlar, ola bilsin, hətta fəlakətli və... heç bir şeylə müqayisə edilə bilməyən planlar yaranırdı. Knyaz özünü lap itirərək, nə qərara gəlmək lazım olduğunu da bilmirdi. Nə barədə isə mütləq tədbir görmək, nəyinsə qarşısını almaq lazım idi, o, bunu hiss edirdi. Knyaz bağlı paketin ünvanına bir də nəzər saldı; yox, burada heç bir şübhəyə, nigarançılığa yol verilə bilməzdi; ona görə ki, knyaz inanırdı; bu məktubda onu təşvişə salan başqa şey idi; o, Qavrila Ardalionoviçə inanmırdı. Buna baxmayaraq, bu məktubu ona, şəxsən, knyaz özü vermək istəyirdi, elə bu məqsədlə də evdən çıxmışdı, lakin yolda fikrini dəyişdi. Ptitsının evinə çatanda, elə bil, qəsdən, Kolya rast gəldi, knyaz məktubu ona verib tapşırırdı, guya ki, Aqlaya İvanovnanın bilavasitə özü tərəfindən qardaşına təqdim etsin. Kolya heç bir sual verməyib məktubu qardaşına verdi, belə ki, Qanya heç təsəvvürünə də gətirmirdi ki, məktub bir neçə mərhələdən keçib. Knyaz evə qayıdaraq, Vera Lukyanovnanı yanına dəvət etdi, nə lazım idisə ona söyləyərək, qızı sakitləşdirdi, ona görə ki, qız indiyə qədər də məktubu axtarırdı, ağlayırdı. Məktubu atası aparmış olduğunu biləndə qız dəhşətə gəldi. (Knyaz sonra qızdan öyrəndi ki, Vera Roqojinlə Aqlaya İvanovnanın arasında gizli olaraq bir neçə dəfə vasitəçilik etmişdir, onun heç ağılına da gəlmirdi ki, bu işdə knyazın zərərinə bir əhvalat ola bilər...)

Knyaz isə, nəhayət, o dərəcədə kədərləndi ki, iki saat keçəndən sonra Kolyanın göndərdiyi adam yüyürə-yüyürə onun yanına gəlib,

Kolyanın atasının naxoşlaması haqqında məlumat verəndə, ilk dəqiqədə knyaz, demək olar, nə əhvalat baş verdiyini anlaya bilmirdi. Lakin onun halını dəyişən də elə bu qəziyyə oldu, ona görə ki, fikri tamam yayındı. Knyaz, az qala, axşamədək Nina Aleksandrovnanın yanında qaldı (naxoşu, əlbəttə, oraya gətirmişdilər). Knyazın gəlməsinin, demək olar, heç bir faydası olmadı; lakin elə adamlar var ki, bəzi ağır dəqiqələrdə adam onları öz yanında görəndə, nə üçünsə xoşhal olur. Kolya son dərəcə heyrətlənmişdi, isteriyalı halda ağlayırdı, bununla belə, daim əl-ayaq etməkdə idi. Həkim dalınca yüyürüb, üç həkim tapdı, aptekə, dəlləxanaya yüyürürdü. Generalı dirçəldilərsə də, huşa gətirə bilmədilər; həkimlər deyirdilər ki, “hər halda, xəstənin vəziyyəti təhlükəlidir”. Varya ilə Nina Aleksandrovna naxoşun yanından çəkilmədilər; Qanya qüssələnib sarsılmışdı, lakin yuxarı qalxmaq istəmir, hətta xəstəni görməkdən qorxurdu; Qanya əllərini ovuşdururdu, knyazla rabitəsiz söhbətində, bunu deyə bildi ki, bax, guya, “belə bir bədbəxtlik üz verib, özü də, elə bil, qəsdən, bu cür vaxtda!” Knyaza elə gəldi ki, Qavrılanın məhz hansı vaxt haqqında danışdığını o başa düşür. Knyaz İppoliti Ptitsinin evində görmədi. Axşamçağı Lebedev qaçaraq gəldi; o səhərki “izahat”dan sonra indiyə qədər yatıbmış. İndi Lebedev, demək olar ki, ayıq idi, özü də xəstənin yanında, sanki, öz doğma qardaşının başı üzərində dayanmış kimi səmimi gözyaşı axıdırdı. O, özünü ucadan danışadanaşa günahlandırır, lakin bununla belə nə əhvalat baş verdiyini izah etmirdi; özü də Nina Aleksandrovnaya müraciət edərək, dəqiqəbaşı onu inandırmağa çalışırdı ki, “bunun səbəbkarı odur, o, özüdür, heç kəs deyil, odur... yalnız dilxoşluq edib, maraqlandığı üçün belə edirdi... Həm də “mərhum” (Lebedev hələ sağ olan generalı nə üçünsə inadla mərhum adlandırır) hətta ən dahi adam idi! Lebedev xüsusilə ciddi olaraq dahilik üzərində təkidlə dayanırdı, elə bil ki, bununla həmin dəqiqə nə isə qeyri-adi fayda yarana bilərdi. Onun səmimi göz yaşlarını görəndə Nina Aleksandrovna, nəhayət, ona heç bir məzəmmətsiz və az qala hətta nəvazişkarlıqla dedi ki, “nə deyirəm, Allah köməyiniz olsun, di ağlamayın, Allah sizi bağışlayar!” Bu sözlər və sözlərin ahəngi Lebedevi o dərəcədə heyrətləndirdi ki, bütün o axşam ərzində Nina Aleksandrovnanan uzaqlaşmaq istəmədi (bütün sonrakı günlərdə də, general ölənə qədər, Lebedev, demək olar, səhərdən gecə yarısına qədər vaxtını

onların evində keçirirdi). Gün ərzində Lizaveta Prokofyevnanın göndərdiyi adam iki dəfə Nina Aleksandrovnanın yanına gəlib naxoşun halını xəbər aldı. Axşamçağı, saat doqquzda knyaz Yepançinlərin qonaqlarla dolu olan qonaq otağına daxil olanda isə Lizaveta Prokofyevna dərhal, canıyananlıqla və ətraflı surətdə naxoş haqqında sorğu-sual etməyə başladı; özü də Belokonskayanın: “Naxoş kimdir, Nina Aleksandrovna kimdir?” sualına təkəbbürlə cavab verdi. Bu, knyazın çox xoşuna gəldi. Özü isə Lizaveta Prokofyevnaya izahat verəndə, sonra Aqlayanın bacılarının dedikləri kimi: “Çox gözəl” danışdı – “təvazökarlıqla, yavaşdan, artıq-əskik söz işlətmədən, yersiz hərəkətlər etmədən, ləyaqətlə. İçəri çox gözəl daxil oldu; çox səliqəli və qəşəng geyinmişdi”, özü də, bir gün əvvəl qorxduğu kimi, “hamar döşəmədə nəinki yıxılmadı”, həm də, görünür, hamıya hətta xoş təsir bağışladı.

Knyaz isə əyləşib, ətrafına göz gəzdirəndə, dərhal hiss etdi ki, bütün bu məclis, Aqlayanın onu qorxutduğu dünənki kabus və vahimələrə, yaxud da gecə onun yuxusuna girən dəhşətli qarabasmalara qətiyyə bənzəməirdi. Knyaz ömründə birinci dəfə idi ki, dəhşətli “kübar cəmiyyət” adı daşıyan cəmiyyətin bir bucağını görürdü. Knyaz artıq çoxdan idi ki, bu sehrlı insan cəmiyyətinə daxil olmağa bütün varlığı ilə can atırdı; bunun üçün onun xüsusi bir məqsədi, mülahizə və fikri var idi; buna görə də həvəslənirdi, elə bu səbəbə görə də ilk təəssürat onu hədsiz maraqlandırmışdı. Bu ilk təəssürat onu hətta məftun etmişdi. Nə isə dərhal və qəfildən ona elə gəldi ki, bu adamların hamısı, sanki, elə bir yerdəcə olmaq üçün doğulub; bu axşam Yepançinlərgildə heç bir “axşam ziyafəti”, heç bir dəvət olunmuş qonaq yoxdur, bütün bunlar “öz adamları”dır, hətta onun özü də, elə bil, artıq çoxdan onların sədaqətli dostu və məsləkdaşdır, bir az əvvəlki ayrılıqdan sonra indi onların yanına qayıtmışdır. İnsanı məftun edən zərif hərəkətlər, sadəlik və zahiri səmimiyyət, demək olar, sehrlı təsir bağışlayırdı. Onun heç ağına da gələ bilməzdi ki, bütün bu sadəillik və nəcabət, fərasət və yüksək şəxsi ləyaqət, ola bilsin, yalnız gözəl bədii bəzək idi. Qonaqların çoxu, təsir oyadan zahiri görünüşlərinə baxmayaraq, olduqca boş və dəyərsiz adamlar - dan ibarət idi; bununla belə, onlar özündən müştəbeh şəxs olduqları üçün özləri də bilmirdilər ki, onlarda təzahür edən bir çox yaxşı cəhət yalnız süni bəzəkdən ibarətdir, həm də bunun günahı onlarda deyildi,

çünkü bu süni bəzək onlara qeyri-şüuri və miras olaraq keçmişdi. Knyaz özünün ilk təəssüratından yaranan cazibədarlığın valehedici təsiri altında bundan heç şübhələnmək də istəməirdi.

O gördü ki, misal üçün, buradakı qoca, yaşına görə knyazın babası yerində olan lovğa əyan, onu, belə gənc və təcrübəsiz adamı dinləmək üçün hətta öz söhbətinə də ara verir, özü də onun dediklərini nəinki dinləyir, həm də, görünür, onun rəyini qiymətləndirir; onunla çox mehriban rəftar edir, səmimi, sadəildir; halbuki onlar bir-birinə yad adamlar idi, özləri də cəmi-cümlətanı birinci dəfə görüşürdülər. Ola bilsin ki, knyazın coşqun həssaslığına bu nəzakətin zərifliyi, incəliyi təsir göstərmişdi. Ola bilsin, knyaz şən, fərəhli təəssürata əvvəldən həddən artıq meyl göstərmiş və hətta ona rəğbət bəsləmişdir.

Bununla belə, bütün bu adamlar – əlbəttə, “ailənin dostları” və öz aralarında dost idilər – hər halda, indicə təqdim edilib, bu qonaqlarla tanış olandan sonra knyaz onları bir-biri ilə yaxın dost hesab etmişdi, halbuki bu adamlar, əslində, nə bu ailənin dostları idilər, nə də öz aralarında. Burada elə adamlar var idi ki, onlar Yepançinləri heç vaxt və zərrə qədər də özlərinə bərabər şəxslər hesab etməzdilər. Burada hətta bir-birinə hədsiz nifrət bəsləyən, bir-birindən zəhləsi gedən adamlar var idi; Belokonskaya qarşı bütün ömrü boyu “qoca əyan”ın arvadına “həqarətlə baxırdı”, onun da, öz növbəsində, Lizaveta Prokofyevnadən heç xoşu gəlmirdi. Onun əri, yüksək mənəb sahibi olan qoca nə üçünsə Yepançinlərin lap gəncliyindən onlara himayədarlıq edirdi; bu axşamkı ziyafətə sədrlik edən “əyan” İvan Fyodoroviçin nəzərində elə azman bir şəxs idi ki, onun hüzurunda general rıqqətə gəlir, qorxudan savayı heç bir şey hiss etməirdi; hətta özünü bir dəqiqəliyə bu əyana bərabər adam hesab edib, onu isə Olimp Yupiteri hesab etməmiş olsaydı, özünə səmimi surətdə nifrət edərdi. Burada bir-biri ilə bir neçə il ərzində görüşməmiş və bir-birinə qarşı etinasızlıqdan, hələ, bəlkə də, nifrətdən başqa heç bir duyğu bəsləməyən adamlar var idi; lakin indi onlar elə görüşmüşdülər ki, elə bil, hələ dünən ən dostcasına və könülaçan məclisdə bir yerdə olublar. Bununla belə, məclisdə adam çox deyildi. Belokonskayadan və əslində, doğrudan da, görkəmli şəxs olan “qoca əyan”dan, onun zövcəsindən başqa, burada, əvvəllən, bir nəfər çox mötəbər hərbi general var idi, alman adı daşıyan

baron, yaxud da qraf idi – qeyri-adi dərəcədə qaradınmız olan bu adam hökumət işlərindən çox yaxşı xəbərdar olan və hətta, az qala, alim şəxs şöhrəti qazanmışdı – “təkcə Rusiyanın özündən başqa” hər şeyi bilən, beş il ərzində “öz dərinliyi etibarını ilə diqqətəlayiq” bir kəlamla danışan – lakin elə bir kəlam ki, mütləq zərb-məsələ daxil olur və bu kəlamı hətta ən nadir və yüksək cəmiyyətdə eşidə bilərlər – ən vüqarlı inzibatçılardan biri idi; rəislik edən elə məmurlardan idi ki, belələri, adətən, fəvqəladə uzunsürən (hətta əcaib dərəcədə uzunsürən) qulluqdan sonra böyük şücaət göstərməmiş, hətta şücaət və rəşadətə qarşı düşmənçəsinə münasibət bəsləyən şəxsiyyət olmalarına baxmayaraq, böyük rütbələrə nail olmuş adam kimi, gözəl yerlərdə və böyük sərvət sahibi kimi ölürlər. Bu general qulluq üzrə İvan Fyodoroviçin bilavasitə rəisi idi; İvan Fyodoroviç öz nəci bəlinin ehtirası ilə və hətta xüsusi heysiyyət nəticəsində bu rəisi də özünün vəlinəməti hesab edirdi; halbuki general özünü heç də İvan Fyodoroviçin vəlinəməti hesab etmirdi, ona qarşı tamamilə laqeyd idi, eyni zamanda da, İvan Fyodoroviçin göstərdiyi çox müxtəlif qulluqlardan məmnuniyyətlə istifadə edirdi, özü də, hər hansı bir mülahizəyə görə, hətta qətiyyənlər yuxarılarından göstərilməyən mülahizələrə görə ayrı bir məmurla əvəz etmək tələb olunsaydı, onu dərhal başqası ilə əvəz edərdi. Burada bir nəfər yaşlı, iddialı ağa da var idi, hətta, guya ki, Lizaveta Prokofyevnanın qohumu idi, halbuki bu, qətiyyənlər doğru deyildi; yaxşı rütbəsi və adı var idi, varlı və zadəgan idi, qıvrıq və çox sağlam adam idi, olduqca çoxdanışan və hətta narazı (bununla belə, əslində, yol verilə bilən mənada narazı) adam şöhrəti qazanmışdı, hətta ətiaci idi (lakin onun bu xüsusiyyəti də xoş təsir bağışlayırdı), kübar ingilis ədalətli və ingilis zövqlü adam idi (məsələn, ingilissayağı qanlı mal əti qızartmasını xoşlayırdı, atlar üçün qoşqu şeylərindən başı çıxırdı, nöqərlər və sairə barədə ingilispərəst idi). Bu adam “əyan”ın böyük dostu idi, onu əyləndirirdi; bundan başqa da, Lizaveta Prokofyevnanın ağılına nə üçünsə belə bir fikir gəlmişdi ki, bu yaşlı cənab (bir az yelbeyin və qismən qadın düşkünü olan bu adam) birdən Aleksandra ilə evlənmək eşqinə düşə bilər. Məclisin bu ən yüksək və ahıl təbəqəsindən sonra daha gənc qonaqlar təbəqəsi gəlirdi, bu gənclərin də son dərəcə zərif keyfiyyətləri vardı. Knyaz Ş. və Yevgeni Pavloviçdən savayı, məşhur füsunkar knyaz N. də bu təbəqəyə mənsub idi; bu knyaz keçmişdə

bütün Avropada qadın qəlblərini yenilməz surətdə fəth edən, arvad-baz idi, indi artıq qırx beş yaşına çatmışdı, hələ də zahirən gözəl idi, nağıl etməyi çox gözəl bacarırdı, var-dövləti yaxşı vəziyyətdə deyildi, tənəzzülə uğrayırdı, buna baxmayaraq, varlı adam idi, özü də, daha çox xaricdə yaşamağa adət etmişdi. Nəhayət, burada elə adamlar var idi ki, sanki, onlar hətta üçüncü xüsusi bir təbəqə təşkil edirdilər, cəmiyyətin “məhdud dairə”sinə mənsub deyildilər, lakin onlara da, Yepançinlər kimi, bəzən nədənsə bu “çox məhdud” dairədə təsadüf etmək olurdu. Yepançinlər, bir qayda olaraq, qəbul etdikləri bəzi nəzakət üsuluna əsasən, onlarda nadir hallarda təşkil edilən dəvətli ziyafətlərdə yüksək cəmiyyəti daha aşağı təbəqəyə mənsub adamlarla, “orta qəbildən olan adamlar”ın seçilmiş nümayəndələri ilə qarışdırmağı xoşlayırdılar. Bunun üçün Yepançinləri hətta tərifləyirdilər və onların haqqında deyirdilər ki, Yepançinlər öz yerlərini başa düşürlər, onlar nəzakətli adamlardır. Yepançinlər isə özləri haqqındakı bu rəylə iftixar edirdilər. Bu orta adamlar qəbilinə məxsus nümayəndələrdən biri bu axşam bir nəfər texnik-polkovnik idi, ciddi bir adam idi, knyaz Ş.-nin çox yaxın dostu idi, Yepançinlərlə onu tanış edən də knyaz Ş. olmuşdu; bu adam cəmiyyətdə dinib-danışmırdı, sağ əlinin şəhadət barmağına böyük və gözəçarpan üzük taxmışdı, çox güman ki, bəxşiş verilmiş üzük idi. Nəhayət, burada bir nəfər ədəbiyyatçı – şair də var idi, alman olsa da, rus şairi idi, bundan əlavə də, son dərəcə ədəbli idi, belə ki, onu çəkinib- eləmədən yaxşı cəmiyyətə daxil etmək olardı. Onun zahiri görünüşü nədənsə bir az ikrahlandırıcı idi, amma özünü xoşbəxt hesab edirdi, onun təqribən otuz səkkiz yaşı vardı, qəşəng və səliqəli geyinirdi, yüksək dərəcədə burjua səciyyəli, həm də yüksək dərəcədə möhtərəm alman ailəsinə mənsub idi; müxtəlif təsadüflərdən istifadə etməyi, yüksək rütbəli adamların himayəkarlığına nail olmağı və onların iltifatı sayəsində dolanmağı bacarırdı. Bu adam nə zamansa hansı görkəmli alman şairinsə hansı məşhur əsərinisə alman dilindən rus dilinə tərcümə etmişdi, öz tərcüməsini nəzmə çəkməyi bacarırdı, bir nəfər məşhur, lakin ölmüş rus şair ilə bir vaxt dostluq edirmiş, bu dostluğu ilə lovğalanırdı (bir sıra elə yazıçılar var ki, onlar böyük, lakin ölmüş şairlərlə dost olmalarını mətbu şəkildə gözə çarpdırmağı olduqca xoşlayırlar), bu şairi Yepançinlər ailəsi ilə bu yaxınlarda “qoca əyan”ın arvadı tanış etmişdi. Bu mülkədar arvadı ədəbiyyatçılar və

alimlərin himayəçisi kimi şöhrət qazanmışdı, həqiqətdə də, birmə, yoxsa iki nəfər yazıçıya öz nüfuzundan istifadə edib, yüksək rütbəli şəxslərin vasitəsilə hətta təqaüd düzəltmişdi. Bu qadının özünə görə nüfuzu var idi. Bu, qırx beş yaşlarında bir xanım idi (demək, ərindən çox cavan idi), cavanlığında dilbər və cazibədar imiş; o, indi də bir çox qırx beş yaşlı xanımlara xas olan həvəs və meylə görə geyinib-kecinməyi, bəzək-düzəyi xoşlayırdı, ağıl sarıdan kəsib idi, ədəbi biliyi isə olduqca şübhəli idi. Lakin ədəbiyyatçılara himayəkarlığı da dəbdəbəli geyinmək kimi meyl və həvəsdən irəli gəlirdi. Ona bir çox əsər və tərcümələr ithaf edilmişdi; iki-üç nəfər yazıçı qadının icazəsi ilə fəvqəladə məsələlər haqqında ona yazmış olduqları məktubları çap etmişdi... İndi bütün bu cəmiyyəti knyaz təmiz bir cəmiyyət kimi qəbul edib ona inanmış, aşqarsız saf qızıl hesab etmişdi. Bununla belə bu axşam bu adamların hamısı, elə bil, qəsdən olduqca şad idi, kefləri kök idi, özlərindən son dərəcə razı idilər. Onların hamısı bir nəfərə qədər bilirdilər ki, bu məclisə toplaşmaqla Yepançinləri böyük şərəfə nail edirlər. Lakin, heyhat, knyaz bu incəlikləri başa düşmür, ağılına da gətirmirdi. Məsələn, o heç güman etmirdi ki, öz qızlarının müqəddəratını həll etmək kimi mühüm bir addım atmağı nəzərdə tutarkən onu, knyaz Lev Nikolayeviçi onların ailə üzvlərinin tanınmış himayəçisi olan qoca əyana göstərməməyə cəsarət edə bilməzdilər. Halbuki qoca əyan Yepançinlərə üz verən ən dəhşətli bədbəxtliyə də əhəmiyyət verməz, bu əhvalatı çox sakit, laqeyd qarşılayırdı, amma ki hərgah Yepançinlər öz qızlarını onun məsləhəti olmadan, necə deyərlər, ondan rəy soruşmadan adaxlasaydılar, mütləq inciyərdi. Knyaz N., bu qanışirin, xoşsifət, sözsüz ki ağıllı və bu cür yüksək dərəcədə saf qəlbli bir adam lap əmin idi ki, bu gecə Yepançinlərin qonaq otağı üzərində yüksələn parlaq bir günəşdir. Bu knyaz, Yepançinləri özündən misilsiz dərəcədə aşağı hesab edirdi; ondakı heyretəmiz təklifsizliyi və həmin bu Yepançinlərə qarşı dostcasına münasibəti yaradan da məhz bu sadədil və nəcib fikir idi. O, çox yaxşı bilirdi ki, bu axşam cəmiyyəti məftun etmək üçün mütləq nə isə nağıl etməlidir, buna hətta müəyyən ilhamla hazırlayırdı. Knyaz Lev Nikolayeviç sonra bu hekayəti dinləyərək, etiraf edirdi ki, hələ heç bir vaxt knyaz N. kimi Don Juanın söylədiyi, demək olar, həyəcanlandırıcı, olduqca gözəl və parlaq bir yumor və təəccüblü dərəcədə şən və sadədil təsir bağışlayan bu cür hekayətə bənzər bir şey

eşitməmişdir, halbuki həmin hekayətin nə qədər köhnə, nə dərəcədə çeynənmiş olduğunu knyaz bilsəydi; bilsəydi ki, onu necə əzbərdən bilirlər, bütün qonaq otaqlarında bu hekayət nə qədər yıpranıb, hamını necə təngə gətirib; təkcə məsum Yepançinlər ailəsində bu, yenə də təzə bir şey kimi təqdim olunmuş, ağıllı və gözəl bir adamın nagahan, səmimi və parlaq bir xatirəsi hesab edilmişdi! Nəhayət, hətta şair almançıqaz da, özünü son dərəcə lütfkar və təvazökar aparmasına baxmayaraq, o da belə hesab edirdi ki, bu məclisə gəlməklə bu evin, bu ailənin hörmətini artırır. Lakin knyaz işin içindən xəbərsiz idi, heç bir süni bəzək, saxtakarlıq hiss etməmişdi. Aqlaya bu bədbəxtliyi irəlicədən nəzərə almamışdı. Qız özü bu axşam hey-rətəmiz dərəcədə gözəl idi. Bacıların üçü də, çox təmtəraqla deyil, səliqə ilə bəzənmişdilər, saçlarını da nə isə xüsusi tərzdə daramışdılar. Aqlaya Yevgeni Pavloviçin yanında əyləşib, onunla lap dostcasına söhbət və zarafat edirdi. Yevgeni Pavloviç başqa vaxtlara nisbətən indi özünü bir az təmkinlə aparırdı, ola bilsin, o da əyanlara hörmət göstərdiyi üçün belə idi. Bununla belə, kübar cəmiyyətdə onu çoxdan tanıyırdılar; Yevgeni Pavloviç gənc olsa da, orada məhrəm hesab olunurdu. Bu axşam o, Yepançinlərgilə şlyapasında matəm sarğısı ilə gəlmişdi, bu sarğı üçün Belokonskaya onu tərifləmişdi; ayrı bir kübar qardaşoğlu olsaydı, bu cür əhvalatla əlaqədar olaraq, ola bilsin, belə bir əmidən ötrü matəm sarğısı bağlamazdı. Lizaveta Prokofyevna da bundan razı qalmışdı, lakin, ümumiyyətlə, qadın nə isə həddən artıq qayğılı görünürdü. Knyaz fikir verib gördü ki, Aqlaya iki dəfə ona diqqətlə baxdı, özü də, gərək ki, ondan razı qalmışdı. Knyaz tədriclə özünü olduqca xoşbəxt hesab etməyə başlayırdı. Onun (Lebedevlə söhbətindən sonra) bayaqkı “fantastik” fikir və nigarançılığı indi qəfil, lakin tez-tez yadına düşdükcə knyaza son dərəcə qeyri-mümkün, xam xəyal və hətta gülməli yuxu kimi görünürdü! (Onsuz da, knyazın bayaq və bütün gün, qeyri-şüuri, lakin ilk arzusu, istəyi bu idi ki, birtəhər elə etsin ki, bu rüyaya inanmasın!) Knyaz az danışdı, özü də ancaq suallara cavab verirdi, nəhayət, bir dəfəlik susdu, əyləşib daim qulaq asırdı, lakin, görünür, bütün varlığı ilə nəşələnirdi. Yavaş-yavaş onun öz daxili aləmində nə isə fürsət olan kimi şölələyə biləcək ilham yaranmışdı. O yenə də suala cavab verərkən təsadüfən danışmağa başladı, həm də, elə bil ki, heç bir xüsusi niyyəti olmadan danışdı...

VII

Knyaz Lev Nikolayeviç knyaz N. və Yevgeni Pavloviçlə gülə-gülə söhbət edən Aqlayaya ləzzətlə tamaşa etdiyi vaxt qəfildən, başqa bucaqda “əyan”ı məşğul edən, nə barədə isə ona ilhamla bir şey nağıl edən ingilispərəst qoca ağa Nikolay Andreyeviç Pavlişşevin adını çəkdi. Knyaz cəld onlara tərəf dönüb dinləməyə başladı.

Söhbət... indiki qayda-qanundan və... quberniyasında mülkədar malikanələrindəki bəzi nizamsızlıqlardan gedirdi. İngilispərəstin nağıl etdiyi əhvalatda, yəqin, nə isə şən və gülməli cəhətlər də var idi. Ona görə ki, qoca, nəhayət, əhvalatı nağıl edən kinli istehza və rişxəndlərinə gülməyə başladı. İngilispərəst rəvan və bir növ, sözləri uzada-uzada danışır, fikrini deyingənliklə nağıl edirdi, səsli hərfləri zərif vurğularla tələffüz edirdi; özü də, pula elə bir ehtiyacı olmadan,.. quberniyasındakı gözəl bir malikanəsini məhz indiki qayda-qanunların onu məcbur etdiyi üçün nəyə görə yarıqıymətə satmış olduğunu söyləyirdi; bunu da əlavə edirdi ki, eyni zamanda, viranə qalmış, xeyirsiz və davalı malikanəni öz ixtiyarında saxlamağa məcbur olmuşdur; həm də ki bu malikanə üçün üstəlik pul da verir. “Pavlişşevin torpaq sahəsinə aid məhkəmə işindən can qurtarmaq üçün mən oralardan qaçdım. Yenə bir, yaxud iki dənə də belə miras olsa, axı mən iflasa uğrayaram. Bununla belə, orada mənim sərəncamıma üç min desyatın əla torpaq keçirdi”.

Birdən knyazın yanında peyda olan və knyazın söhbətini qeyri-adi bir diqqətlə dinlədiyini görən İvan Fyodoroviç yavaşdan dedi:

– Görürsənmi... Axı İvan Petroviç mərhum Nikolay Andreyeviç Pavlişşevin qohumudur... axı sən, gərək ki, onun qohumlarını axtarırdın.

İvan Fyodoroviç bu vaxta qədər öz rəis generalını məşğul edirdi, lakin Lev Nikolayeviçin tək-tənha qalmasını çoxdan müşahidə edərək, nigaran qalmağa başlamışdı; ev sahibi knyazı müəyyən dərəcədə söhbətə cəlb etmək, beləliklə də, onu “yüksək şəxsiyyətlərə” ikinci dəfə göstərüb, təqdim etmək istəyirdi.

General, İvan Petroviçin ona baxdığını görüb, sözə qarışdı:

– Lev Nikolayeviçin valideynləri vəfat edəndən sonra onu Nikolay Andreyeviç Pavlişşev tərbiyə etmişdir.

İngilispərəst dedi:

– Ç-çox məmnunam, lap yaxşı yadımdadır. Bayaq, İvan Fyodoroviç bizi tanış edəndə mən sizi o saat tanıdım, hətta üzdən də. Mən sizi uşaq vaxtı, siz on, yaxud da on bir yaşında olduğunuz vaxt görmüşəm, buna baxmayaraq, doğrusu, siz zahirən az dəyişibsiniz. Sizin üzünüzün cizgilərində nə isə belə, yadda qalan əlamətlər var...

Heyrətə gələn knyaz soruşdu:

– Siz məni uşaq vaxtı görübsünüz?

İvan Petroviç sözünə davam etdi:

– Lap çoxdan, sizi Zlatoverxovoda görmüşəm, o zaman siz mənim əmiqızlarımgildə yaşayırdınız. Mən əvvəllər Zlatoverxovoya çox tez-tez gəlirdim, məgər mən sizin yadınızda qalmamışam? Ç-çox ola bilər ki, məni xatırlamırsınız... Siz o vaxt... şey idiniz... nə isə bir naxoşluğa mübtəla idiniz, belə ki, hətta bir dəfə mən sizə baxanda təəccüb etdim...

Knyaz həyəcanla təsdiq etdi:

– Heç bir şey yadımda deyil.

Son dərəcə sakit danışan İvan Petroviç və heyrətamiz dərəcədə həyəcanlanmış knyaz bir neçə izahedici söz deyəndən sonra belə məlum oldu ki, mərhum Pavlişşevin qohumları olan iki xanım, qarımış qızlar onun Zlatoverxovodakı malikanəsində yaşayırmış, knyazın tərbiyəsi onlara tapşırılıbmış; onlar, eyni zamanda, İvan Petroviçin əmiqızları imiş. İvan Petroviç də, hamı kimi, Pavlişşevin övladlığa götürmüş olduğu balaca knyazın olduqca qayğısına qalması səbəblərini izah edə bilmədi. “Bir də ki, o zaman bu barədə maraqlanmağı unutmuşdum”; buna baxmayaraq, məlum oldu ki, İvan Petroviçin hafizəsi çox gözəldir, ona görə ki, böyük əmiqızı Marfa Nikitişnanın tərbiyə alan balaca uşağa qarşı sərt rəftarını da yada salmışdı, “belə ki, hətta bir dəfə mən onun tərbiyə sisteminə xoşum gəlmədiyi üçün sizdən ötrü əmim qızı ilə deyışdim, ona görə ki, naxoş uşağı həmişə, daimi surətdə çubuqla cəzalandırmaq – axı bu... özünüz razılaşın...” – halbuki, əksinə olaraq, kiçik əmiqızı Natalya Nikitişna zavallı uşaqla çox mehriban və nəvazişkarlıqla rəftar edirdi...

İvan Petroviç daha sonra belə izah elədi: “Onların ikisi də indi artıq... quberniyasında yaşayırlar (ancaq, doğrusu, bilmirəm indi onlar sağdırımı), orada Pavlişşevdən onlara olduqca və olduqca

yaxşı kiçik bir malikanə qalıb. Marfa Nikitişna, deyəsən, monastıra getmək istəyirdi; bir də ki, qəti deyə bilmərəm, bəlkə, mən kiminsə, başqa bir adamın haqqında eşitmişəm... Hə, mən lap bu yaxında həkim qadın barədə eşitmişəm...”

Həyəcan və riqqətdən gözləri parlayan knyaz bu söhbətə diqqətlə qulaq asırdı. O da öz növbəsində, fəvqəladə coşqunluqla bildirdi ki, bu altı ay ərzində daxili quberniyalara səfəri vaxtı, fürsət taparaq, keçmişdə onu tərbiyə etmiş olan qadınları axtarıb tapmaq, onlara baş çəkmək təşəbbüsündə olmadığını özünə heç vaxt bağışlamayacaqdır. “O, hər gün yollanmaq fikrinə düşürdü, lakin həmişə şərait imkan vermirdi... Lakin indi o, özünə söz verir... mütləq... Heç olmazsa N. quberniyasına... Demək, siz Natalya Nikitişnanı tanıyırsınız? Necə gözəl, necə müqəddəs bir məxluqdur! Lakin Marfa Nikitişna da... siz məni bağışlayın, lakin mənə belə gəlir, siz Marfa Nikitişna haqqında səhv edirsiniz!

O, ciddi və tələbkar idi... Lakin... axı o zaman mənim kimi sarsaqla... səbri tükənməmək də mümkün deyildi. (Hi-hi!) Axı o zaman mən lap sarsaq idim, siz inanmazsınız. (Ha-ha!) Bir də ki... bir də ki siz o zaman məni görmüşdünüz, həm də... Lütfən, deyin, necə olub ki, siz mənim yadımda qalmayıbsınız? Demək, siz... ah, aman Allah, siz doğrudanmı Nikolay Andreyeviç Pavlişşevin qohumu-sunuz?”

İvan Petroviç knyazı süzüb gülümsədi.

– İ-nan-dı-rı-ram sizi.

– Yox, yox, mən axı bunu... şübhələndiyim üçün demədim... Bir də ki, nəhayət, məgər buna şübhə etmək olarmı (He-he!)... Heç zərrə qədər də!.. Yəni lap zərrə qədər də olsa! (He-he!) Lakin mən bunu ona görə deyirəm ki, mərhum Nikolay Andreyeviç Pavlişşev son dərəcə əla insan idi! Son dərəcə alicənab insan idi, sizi inandırnam!

Knyazın nəfəsi nəinki tənqişirdi, əksinə, necə deyərlər, ertəsi gün səhər Adelaidanın öz adaxlısı knyaz Ş. ilə söhbət vaxtı bu barədə dedi ki, “çox gözəl qəlbi olduğu üçün boğula-boğula, tələsə-tələsə danışdı”.

İvan Petroviç güldü.

– Aman, Pərvərdigara! Mən nə üçün hətta son dərəcə alicənab adamın qohumu ola bilmərəm?

Knyaz utanaraq, tələsə-tələsə və getdikcə daha artıq ilhama gəlib qışqırdı:

– Aman, ay Allah! Mən... mən yenə sarsaq söz dedim, lakin... elə bu cür də olmalı idi, ona görə ki, mən... mən... mən, deyəsən, mən yenə mətləbdən uzaqlaşdım! Axı indi məndə nə var, lütfən, söyləyin, özü də belə məsələlər... bu cür böyük, maraqlı məsələlər mövcud olduğu şəraitdə! Həm də ki son dərəcə alicənab bir insanla müqayisə edəndə – ona görə ki, axı, Allaha and olsun, o, son dərəcə alicənab bir insan idi, elə deyilmi? Düz demirəmmi?

Knyazın bütün bədəni əsirdi. O, nə üçün birdən belə həyəcanlanmışdı, özü də, sanki, söhbətin mövzusunə heç də uyğun olmayan əndazədə, nəyə görə belə rıqqətə gəlib coşmuşdu, həm də duran yerdə, heç bir səbəbsiz – bunu həll etmək çətin olardı. Onun əhvali-ruhiyyəsi belə idi və hətta həmin anlarda o, kimə isə, nə üçünsə – ola bilsin, hətta İvan Petroviçə qarşı, hələ, bəlkə, ümmiyyətlə, bütün qonaqlara qarşı, ən coşqun və səmimi minnətdarlıq duyurdu. Knyaz həddən artıq “özünü xoşbəxt hiss edirdi”. İvan Petroviç, nəhayət, ona daha artıq diqqət etməyə başladı; “əyan” da ona çox diqqətlə baxırdı, Belokonskaya knyaza qəzəblə baxırdı, qadın dodağını büzmüşdü.

Knyaz N., Yevgeni Pavloviç, knyaz Ş., qızlar – hamı söhbətə ara verib qulaq asırdı. Aqlaya, sanki, qorxmışdu, Lizaveta Prokofyevnanın isə, sadəcə, canına lərzə düşmüşdü. Onlar da – ana ilə qızları təəccüblü idilər: onlar belə qərara gəlmişdilər ki, knyaz bu axşam dinməz-söyləməz otursaydı, yaxşı olardı; lakin onun küncdə tamamilə tək-tənha, öz müqəddəratından olduqca razı qaldığını görünəcə, elə o saat təşvişə düşdülər. Aleksandra artıq onun yanına gedərək, ehtiyatla, bütün otaqdan keçib, onların dəstəsinə, yəni Belokonskayanın yanında knyaz N.-nin dəstəsinə qoşulmaq istəyirdi. Amma indi knyaz özü danışmağa başlayan kimi onlar daha artıq təşvişə düşdülər.

İvan Petroviç ciddi və daha gülümsəmədən dedi:

– Çox gözəl insan idi, siz, əlbəttə, haqlısınız, bəli, bəli... o çox əla insan idi! Əla və ləyaqətli, – deyə o, bir az susub əlavə etdi. – Hətta, demək olar, hər cür hörmətə layiq idi, – deyə üçüncü dəfə, sözüünə bir az ara verəndən sonra daha ciddi tərzdə əlavə etdi, – həm də ki... həm də sizin tərəfinizdən belə bir fikir və rəy eşitmək hətta çox xoşdur...

“Əyan”, sanki, nəyisə yadına salaraq dedi:

– Bir nəfər abbatla... abbatla... Hansı abbat olduğu yadımdan çıxıb, lakin o zaman hamı nə isə söyləyirdi, o abbatla əlaqədar... bir əcaib əhvalat həmin bu Pavlişşevinmi başına gəlmişdi?

İvan Petroviç xatırlatdı:

– Abbat Quro ilə, yezuitlə əlaqədar idi; bəli, bax, bizim ən ali-cənab və ən ləyaqətli adamlarımız belə olub! Ona görə ki, hər halda, zadəgan, əsilzadə, varlı şəxs idi, kamerger idi; hərgah... qulluqda qalsaydı... Amma birdən, katolisizmi qəbul edib, yezuit olmaq, özü də, az qala, açıq-açığına, bir növ, coşqun ruhla yezuit olmaq üçün qulluğu və hər şeyi atdı. Doğrusu, lap vaxtında öldü... bəli; o zaman hamı danışırdı...

Knyaz özündən çıxmışdı. O, dəhşətlə qışqırdı:

– Pavlişşev... Pavlişşev katolisizmi qəbul etdi? Bu heç ola bilməz!

İvan Petroviç astadan, təmkinlə dedi:

– Əcəb, “heç ola bilməz”. Bu lap da belə deyil, siz özünüz, əzizim knyaz, razılaşın... Bununla belə, siz mərhumu olduqca qiymətləndirirsiniz... Həqiqətdə də, son dərəcə mərhəmətli şəxs idi; o fırıldaqçı Qurunun müvəffəqiyyət qazanmasını da, mən, başlıca olaraq, bununla izah edirəm. Lakin bu işlə əlaqədar sonralar mənəm nə qədər zəhmət və başağrısı çəkmiş olduğumu siz məndən soruşun, məndən... özü də, məhz həmin bu Qurunun ucbatından! – İvan Petroviç birdən qocaya müraciət etdi: – Siz təsəvvür edin ki, onlar hətta vəsiyyətnaməyə aid etiraz irəli sürmək istəyirdilər, o zaman mən hətta... onların başına ağıl qoymaq üçün ən fəal tədbirlərə əl atmalı olmuşdum... Çünki onlar belə işin ustası idilər! T-ə-əc-cüblü idilər! Lakin Allaha şükür ki, bu əhvalat Moskvada baş vermişdi, mən dərhal getdim qrafın yanına, biz onların ağılını başına yığdıq...

Knyaz yenə qışqırdı:

– Sizin məni necə məyus edib, heyrətləndirdiyinizə inanmırsınız.

– Təəssüf edirəm, lakin, əslində, bütün bunlar, mahiyyət etibarilə, boş şeylərdir; həmişə olduğu kimi, boş şey kimi də qurtarıb gedərdi; mən buna əminəm. – O yenə üzünü qocaya tutdu: – Keçən yay mövsümündə qrafınyə K. da, deyirlər, xaricdə hansı bir katolik monastırına isə gedib; bizimkilər... xüsusilə xaricdə bu... birlərin hiyləsinə aldanan kimi nə isə özlərini saxlaya bilmirlər.

Qoca təkəbbürlə mızıldadı:

– Bütün bunlar, mən güman edirəm ki... bizim yorğunluğumuzdandır, bir də ki, onlar dini ayin mərasimini... incə və zərif tərzdə icra edirlər; özünəməxsus ayindir... qorxutmağı da bacarırlar... Otuz ikinci ildə, Vyanada mənə də qorxutmuşdular, inandırırım sizi; ancaq mən onların təsiri altına düşmədim, qaçıb onlardan canımı qurtardım, ha-ha!

Belokonskaya birdən sözə qarışdı:

– Mən eşitmişəm ki, sən, atam, o vaxt yezuitdən qaçmayıbsan, öz vəzifəni atıb dilbər qrafinya Levitskaya ilə Vyanadan Parisə qaçıbsan.

– Hə də, axı yezuitdən qaçmışdım, hər halda, belə çıxır ki, yezuitdən! – deyərək qoca əlavə etdi; özü də xoş bir xatirədən məmnun olaraq güldü. Qoca ağızını açıb qulaq asan və hələ də heyrət içərisində olan knyaz Lev Nikolayeviçə nəvazişkarlıqla müraciət etdi: – Siz, deyəsən, çox mövhumatçısınız, indinin gəncləri arasında belə şeyə nadir hallarda təsadüf etmək olur.

Görünür, qoca, knyazı yaxından tanımaq istəyirdi; bəzi səbəblərə görə knyaz qocanı olduqca maraqlandırmışdı.

Knyaz birdən dedi:

– Pavlişşev parlaq zəkali şəxsiyyət və xristian idi, əsl xristian idi, qeyri-xristian dininə o, necə tabe ola bilərdi?.. Katolik dini – əslində, heç fərqi yoxdur, qeyri-xristian dindir! – gözləri parlayan knyaz ötəri hamıya göz gəzdirib, qarşısına baxdı.

Qoca burnunun altında:

– Yox, bu daha ağ oldu, – deyərək təəccüblə İvan Fyodoroviçə nəzər saldı.

İvan Petroviç oturduğu stulda dönərək:

– Necə yəni bu katolik dini qeyri-xristian dindir? Onda bəs hansı dindir?

Knyaz fövqəladə həyəcanla və həddən artıq kəskin tərzdə yenə sözə başladı:

– Əvvələn, qeyri-xristian dindir; bu, birincisi; ikincisinə gəlincə, mənim rəyim belədir ki, Roma katolik dini hətta ateizmin özündən də pisdir! Bəli! Mənim fikrim belədir!.. Ateizm yalnız sifiri təbliğ edir, katolik dini isə daha irəli gedir; onun özü tərəfindən şərəf salınıb, təhqir edilmiş olan eybəcərləşdirilmiş İsanı təbliğ edir. Ona əks,

zidd olan İsanı! Mən sizə and çirəm ki, o, laməzhəbi, dəccalı təbliğ edir, inandırırım sizi! Bu, mənim şəxsi və çoxdankı inamımdır, bu inam mənim özümə əzab verir... Roma katolik dini inanır ki, ümumdünya dövlət hakimiyyəti olmadan məzhəb dünyada davam gətirə bilməz, özü də qışqırır: *Non possumus!*¹ Mənə qalırsa, Roma katolik dini hətta din də deyil, qəti surətdə, Qərbi Roma imperiyasının davamıdır, həm də onun daxilində, dindən başlamış hər şey bu fikrə tabe edilmişdir. Papa yer üzünü qəsb etdi, yer üzünün taxtacına yiyələnib, qılıncı əlinə aldı; o zamandan bəri hər şey elə bu cür davam edir, lakin yalnız qılınca riyakarlığı, hiyləgərliyi, yalanı, fanatizmi, xurafatı, cinayətkarlığı əlavə ediblər, xalqın ən müqəddəs, həqiqi, düzgün, sadədil, alovlu duyğularını oyun-oyuncağa çevirdilər, hər şeyi, hər şeyi pula satdılar, rəzil dünyəvi hakimiyyətə satdılar! Məgər bu, xristianlıq əleyhinə olan təlim deyilmi?! Necə ola bilərdi ki, buradan ateizm nəşət etməsin? Ateizm onlardan nəşət edib, Roma katolik dininin özündən! Ateizm, hər şeydən əvvəl, onların özündən başlanmışdır: onların özləri özlərinə inana bilərdilərmidi? Ateizm onlara qarşı bəslənən nifrətlə möhkəmlənmişdir; bu, onların riyakarlıq və mənəvi zəifliyinin törəməsidir! Ateizm! Bayaq Yevgeni Pavloviçin çox gözəl ifadə etdiyi kimi, bizdə hələlik ancaq köklərdən məhrum olmuş müstəsna zümrələr dinsizdirlər; orada, Avropada isə xalqın özünün dəhşətli kütlələri dinsizləşməyə başlayıblar – bu, keçmişdə nadanlıq və riyakarlıqdan nəşət edirdi, amma indi artıq fanatizmdən, məzhəbə, xristianlığa qarşı nifrətdən əmələ gəlir.

Knyaz nəfəsini dərmək üçün dayandı. O, çox tələsik danışdı. Rəngi qaçmışdı, nəfəsi təngişirdi. Hamı bir-birinin üzünə baxırdı; lakin, nəhayət, qoca açıq-aydın gülməyə başladı. Knyaz N. Iornetini çıxarıb, gözünü çəkmədən knyazı süzürdü. Şair nemes bucaqdan çıxaraq, məşum təbəssümlə gülümsəyə-gülümsəyə masaya yaxın gəldi.

İvan Petroviç müəyyən dərəcədə cansıxıcılıqla və hətta, elə bil, nədənsə xəcalət çəkərək, sözü uzada-uzada dedi:

– Siz həddən artıq şi-şi-rir-siniz, oradakı din aləminin də hər cür hörmətə layiq olan və mənəviyyatca təmiz nümayəndələri var...

– Mən heç vaxt dinin ayrı-ayrı nümayəndələri haqqında demirdim. Mən Roma katolik dininin mahiyyətindən danışdırdım, mən

---

¹ Edə bilmərik.

Roma haqqında deyirəm. Məgər din bütünlüklə aradan qalxa bilərmi? Mən bunu heç vaxt deməmişəm!

– Raziyam, lakin bütün bunlar məlumdur və hətta lazım deyil, özü də... ilahiyyətə aiddir...

– Qətiyyəni yox, qətiyyəni yox! Təkcə ilahiyyətə aid deyil, sizi inandırınram ki, elə deyil! Bu, bizə sizin düşündüyünüzdən daha artıq aiddir. Bu işin müstəsna surətdə təkcə ilahiyyətə aid olmadığı biz hələ görə bilmirik, bizim bütün səhvimiz də elə bundadır! Axı sosializm də katolikliyin və katolikçi mahiyyətin törəməsidir! O da, öz qardaşı ateizm kimi, mənəvi və əxlaqi mənada katolik dininin əksinə olaraq, məyusluqdan, ümitsizlikdən nəşət etmişdir ki, dinin itirmiş olduğu mənəvi və əxlaqi hakimiyyətini əvəz etsin, mənəvi qida təşnəsi olan bəşəriyyətin bu təşnəsini söndürsün, özü də onu İsa peyğəmbərlə deyil, yenə də zorakılıqla xilas etsin! Bu da zorakılıq vasitəsilə əldə edilən azadlıqdır, bu da qılınc və qanla törədilən birləşmədir! “İki milyon baş, hünərini görüm Allaha inanasan, hünərini görüm mülkiyyət sahibi olasan, sən şəxsiyyət sahibi olmağa cəsarət etməməlisən, *fraternity ou la mort*”¹. Siz onları onların işi ilə tanıyırsınız – bu, məlumdur! Siz heç də elə güman etməyin ki, bu, belə məsumcasına və dəhşətsiz başa gəlmişdir; yox, təxirsiz olaraq, tələsik dəfədicə qüvvə lazımdır! Qərbin əleyhinə olaraq, bizim İsamızın parlanması lazımdır; o İsa ki, biz mühafizə etmişik, o İsanı ki, onlar heç tanımırdılar! Biz indi onların qarşısında, köləcəsinə yezuitlərin toruna düşmək vasitəsi ilə deyil, bizim rus mədəniyyətimizi onların arasında yaymaqda dayanmalıyıq, həm də qoy bu saat kiminsə dediyi kimi, bizdə deməsinlər ki, onların dini təbliğatı zəifdir.

İvan Petroviç hər tərəfə göz gəzdirərək, hətta qorxuya düşüb son dərəcə nigaran oldu:

– Lakin müsaidə edin, bir müsaidə edin, sizin bütün fikirləriniz, əlbəttə, tərifiyəlidir və vətənpərvərlik duyğusu ilə doludur, lakin bütün bunlar son dərəcə mübaliğəlidir və... yaxşısı budur, bu barədə danışmıyıq...

– Yox, mübaliğəli deyildir, əksinə, hələ azaldılmışdır; məhz azaldılmışdır, ona görə ki, mənim ifadə etməyə gücüm çatmır, lakin...

– Müsaidə edin axı!

¹ Qardaşlıq, yaxud ölüm.

Knyaz susdu. O, stulda qəddini şax tutaraq oturmuşdu. Özü də, İvan Petroviçə nüfuzedic, odlu nəzərlə baxırdı.

Qoca mehribanlıqla və sakitliyini pozmadan dedi:

– Mənə belə gəlir ki, vəlinemətinizin əhvalatı sizi həddən artıq təşvişə saldı, ola bilsin, tək-tənha qaldığınız üçün qızışıbsınız... Hər-gah adamlar arasında daha çox yaşamış olsaydınız, kübar cəmiyyətdə isə mən ümidvaram ki, sizinlə tanışlığa, diqqətəlayiq bir gənc kimi şad olacaqlar, ona görə də, əlbəttə, siz öz coşqunluğunuzu sakitləşdirin, onda görərsiniz ki, bütün bunlar olduqca sadədir... Bir də, mənim zənnimcə, bu cür nadir təsadüflər... qismən bizim harınlığımızdandır, qismən də... qüssədən.

Knyaz qışqırdı:

– Elədir, məhz elədir, lap əla fikirdir! Məhz “qüssədəndir, bizim qüssəyə qapılmağımızdan”, toxluqdan deyil, bəlkə, əksinə, təşnə-dəndir... Həddən artıq kifayətlənib, laqeydliyə qapılmaqdan deyil, siz bu cəhətdən səhv edirsiniz! Nəinki yalnız təşnədən, hətta iltihab-dandır, qızdırma təşnəsindəndir! Həm də... həm də siz güman etməyin ki, bu, çox cüzi şəkildə olduğu üçün buna ancaq gülmək olar: bağışlayın, irəlicədən hiss etməyi bacarmaq lazımdır! Bizimkilər sahilə çatan kimi, bunun sahil olmasına inanan kimi buna o qədər sevinib şadlanırlar ki, dərhal ifrata varırlar; nədir bunun səbəbi? Baxın, siz Pavlişşevə heyrət edirsiniz, siz hər şeyi onun divanəliyinə, yaxud da xeyirxahlığına aid edirsiniz, lakin bu, belə deyil! Həm də bizim rus coşqunluğumuz bu cür hallarda təkəcə bizim özümüzü deyil, bəlkə, bütün Avropanı heyrətə salır: bizdə iş belədir – hər-gah katolik dinini qəbul edirsə, onda mütləq yezuit olacaqdır, özü də lap belə qatısından; hər-gah ateist olursa, mütləq Allaha etiqadın zorakılıqla, yəni, demək ki, qılınc gücünə kökündən ləğv edilməsini tələb etməyə başlayacaq! Bunun səbəbi nədir, bu cür birgə azğınlaşmağın səbəbi nədir? Doğrudanmı bilmirsiniz? Ona görə ki, burada nəzərindən qaçırmış olduğu vətən tapır, özü də sevinir, sahil, torpaq tapıb, onu öpməyə can atır! Rus ateistlər ilə rus yezuitlər axı təkəcə şöhrətpərəstlikdən törəmir, bundan nəşət etmirlər, yalnız pis şöhrətpərəstlik hissələrindən irəli gəlmir, mənəvi iztirabdan, mənəvi təşnədən, vətən, daha inanmadıqları vətən həsrətindən nəşət edir, ona görə ki, bu vətəni heç vaxt tanımayıblar! Rus olan adamın belə asanlıqla ateist olması bütün dünyada yaşayan bütün

başqa adamlara nisbətən daha asandır! Həm də bizimkilər nəinki ateist olmaqla kifayətlənmirlər, onlar ateizmə yeni bir etiqad kimi iman gətirərək, heç də görə bilmirlər ki, sifira iman gətiriblər. Bizim təşnəmiz belədir! “Kimin ayaqları altında zəmin yoxdursa, onun Allahı da yoxdur”. Bu, mənim ifadəm deyil. Bu, köhnə təriqətçilərdən olan bir nəfər tacirin sözləridir, mən o adamlarla səfərdə olanda görüşmüşəm. Doğrudur, o, belə ifadə etməmişdi, o dedi: “Kim doğma torpaqdan imtina edibsə, o, öz Allahından da imtina edib”. Siz bir düşünün, iş o yerə gəlib ki, bizim yüksək təhsilli adamlarımız hətta xristçılığa¹ meyil edirdilər... Bir də ki, belə halda xristçılığın nihilizmdən, yezuitizmdən, ateizmdən nəyi pisdir? Hətta, ola bilsin, daha dərinidir! Lakin görün qüssə nə dərəcəyə varırdı!.. Təşnəli və həyəcanlı Kolumb cığırdaşları qarşısında “Yeni Dünya” sahilini açın, rus adamına rus dünyasını göstərin, bu qızılı, bu xəzinəni, yerin altında gizlədilmiş xəzinəni axtarıb tapmaq üçün ona imkan verin! Bəlkə də, gələcəkdə, təkcə rus təfəkkürünün, rus Allahının və İsa peyğəmbərin yardımını ilə bütün bəşəriyyətin islah olunub canlanacağına ona göstərin, onda siz görərsiniz ki, heyrətə gəlmiş, heyrətə gəlib qorxmuş dünya qarşısında necə misilsiz qüdrətli bir nəhəng, ədalətli, müdrik və həlim bir nəhəng yüksələr; dünyanın qorxması isə ona görədir ki, onlar bizdən yalnız qılınc, qılınc və zorakılıq gözləyirlər, ona görə ki, onlar özləri ilə müqayisədə, bizi barbarlıqsız təsəvvür edə bilmirlər. Həm də bu, indiyə qədər davam edir, həm də bu, getdikcə daha da artır! Həm də...

Lakin bu dəm bir hadisə baş verdi, ona görə də natiqin nitqi heç gözlənilməz şəkildə yarımçıq qaldı.

Bütün bu qızğın tirada², bir növ, anlaşılmaz çaxnaşmada dolanışan və bir-birini təqib edən bütün bu ehtiraslı, çılğın sözlərin və həyəcanlı fikirlərin güclü axın, bütün bunlar nə isə, təhlükəli bir əlamət idi; görünür ki, heç bir səbəb və əsas olmadan qəfildən belə qızışmış özündən çıxmış gəncin əhval-ruhiyyəsinə nə isə təhrikedicisi, xüsusi bir şey təsir göstərmişdi.

Qonaq otağındakı adamlar arasında knyazı tanıyanların hamısı onun bu hərəkətinə heyrət edirdilər, ona qorxa-qorxa (bəziləri isə xəcalət çəkə-çəkə) baxırdılar, ona görə ki, adətən, ürkək olan knyaz

¹ 1917-ci il inqilabından qabaqkı Rusiyada mistik xristian təriqətlərindən biri

² *Tirada* – monoloqun, nitqin coşqun və təsirli söylənilən parçası

həmişə özünü təmkinlə, bəzi hallarda isə xüsusi nəzakət və mərifətlə aparırdı, yüksək ədəb qaydalarını instinktlə duya bilirdi, indi isə onun hərəkəti bu keyfiyyətlərə heç də uyğun gəlmirdi. Bunun nədən nəşət etdiyini başa düşə bilmirdilər: bəs axı bunun səbəbi Pavlişşev haqqındakı məlumat ki deyildi.

Xanımların toplaşmış olduqları küncdə ona başına hava gəlmiş adam kimi baxırdılar, Belokonskaya isə sonra etiraf etdi ki, "bir dəqiqə də keçmiş olsaydı, o artıq canını qurtarmaq istəyəcəkdi". "Qocalar" ilk heyrətdən, demək olar, başlarını itirmişdilər; rəis-general əyləşdiyi stuldan narazı halda və acıqlı-acıqlı baxırdı. Texnik-polkovnik qətiyyənlə qımıldanmadan yerində oturmuşdu. Nemes hətta ağarmışdı, amma başqalarına baxıb, öz saxta və süni təbəssümü ilə hələ də gülümsəyirdi: gözləyirdi ki, görsün başqalarının mülahizəsi necədir? Bununla belə, bütün bu əhvalat və "bütün mərkəz", ola bilsin, hətta bir dəqiqədən sonra ən adi və təbii şəkildə həll edilib qurtara bilərdi. Fövqəladə dərəcədə heyrət edən, lakin başqalarından əvvəl özünə gələn İvan Fyodoroviç bir neçə dəfə knyazı dayandırmaq istəmişdi: buna müvəffəq ola bilməyib, indi möhkəm və qəti qərar qəbul edib, knyaza sarı yeri yirdi. Bir dəqiqə də keçsəydi, həm də zərurət qarşıya çıxsaydı, onda ev sahibi, ola bilsin, knyazı, onun xəstəliyi bəhanəsi ilə, dostcasına otaqdan çıxarıb aparacağı qəti edərdi; bu da ki, ola bilsin, həqiqətdə də doğru idi və İvan Fyodoroviç buna lap inanmışdı... Lakin məsələ başqa şəkil aldı.

Hələ lap əvvəldə, knyaz qonaq otağına daxil olan kimi, Aqlaya onu son dərəcə qorxutduğuna görə, Çin vazasından mümkün qədər aralı oturmuşdu. Heç inanmaq olardımı ki, Aqlayanın dünən - ki sözlərindən sonra onun qəlbinə nə isə dəf edilə bilməyən bir inam, nə isə təəccüblü və qeyri-mümkün bir duyğu təsir göstərmiş, ürəyinə dammışdı ki, bu vazadan nə qədər kənara çəkilir-çəkilsin, fəlakətdən nə qədər can qurtarmağa səy edir-etsin, o, mütləq və günü sabah bu vazanı sındıracaqdır! Elə belə də oldu. Axşam ərzində başqa güclü, lakin parlaq təəssürat onun qəlbinə nüfuz etməyə başlamışdı, biz bu barədə artıq demişik. Knyaz öz əvvəlki duyğusunu unutmuşdu. O, Pavlişşev haqqında danışdığı eşidəndə və İvan Fyodoroviç onu aparıb yenə İvan Petroviçə göstərəndə knyaz masaya yaxın, pyedestaldə dayanan böyük, çox qəşəng Çin

vazasının yanındakı kreslodə əyləşəndə bu vaza, demək olar, onun dirsəyi ilə yanaşı, azca dal tərəfdə qaldı.

Knyaz son sözlərini deyəndə qəfil yerindən qalxdı, əlini ehtiyatsızlıqla yellədir, çiyinini tərpedəndə birdən... hamı qışqırdı! Vaza əvvəlcə, sanki, tərəddüdlə yırğalandı, elə bil, qocalardan birinin başına düşmək istəyirdi, lakin birdən əks tərəfə, dəhşətə gəlib kənara sıçramağa zorla macal tapmış nemes tərəfə əyilərək, gup-pultu ilə yerə gəldi. Gurultu, qışqırıq, xalının üzərinə səpələnmiş qiy-mətli qırıntılar, qorxu, heyrət otağı bürüdü. Aman!

Knyaz nə hala düşmüşdü, onun nə hala düşdüyünü təsvir etmək çətindir, demək olar, heç lazım da deyil! Lakin knyazı elə məhz bu dəm heyrətə salıb, bütün başqa dumanlı və əcaib duyğular içərisində qəfildən aydınlaşmış olan bir əcaib duyğunu xatırlatmaya bilmərik: knyazı hər şeydən artıq heyrətə salan nə xəcalət idi, nə qalmaqal və rüsvayçılıq, nə qorxu, nə də nəgahən baş verən hadisə, onu heyrətləndirən peyğəmbərliklə deyilən sözlərin doğru çıxması idi! Bu fikirdə onu məhz nəyin heyran etdiyini knyaz heç özünə də izah edə bilməzdi; o yalnız hiss edirdi ki, bütün varlığı ilə sarsılmışdır, özü də, az qala, mistik qorxu içərisində dayanmışdı. Bir an da keçəndən sonra onun gözləri qarşısında, sanki, hər şey genişləndi, dəhşət əvəzinə, işıq və sevinc, şadlıq yarandı: onun nəfəsi tutulmağa başlamışdı, həm də... Lakin bu ləhzə keçdi. Allaha şükür, bu, o əhvalatdan deyildi! Knyaz köksünü ötürüb, ətrafına göz gəzdirdi.

Knyaz ətrafında cərəyan edən çaxnaşmada xeyli vaxt, sanki, heç bir şey başa düşmürdü, yəni tamamilə başa düşürdü və hər şeyi görürdü, lakin heç bir şeydə iştirak etməyən əlahiddə bir adam kimi dayanmışdı, elə bil ki, bu, nağıllarda olduğu kimi gözəgörünməz adam idi, otağa girib, kənar, lakin onu maraqlandıran adamları müşahidə edirdi. Qırıntıların necə yığıldığını o görür, tələsik danışq-ları eşidirdi, rəngi qaçmış və ona təəccüblü, çox əcaib tərzdə baxan Aqlayanı görürdü; onun gözlərinin ifadəsində heç bir nifrət, ədavət duyğusu yox idi, heç bir qəzəb əlaməti sezilmirdi; qız ona qorxmuş halda, lakin son dərəcə məlahətli nəzərlə baxırdı, başqalarına isə hiddətlə baxır, acıqlı nəzər salırdı... Birdən onun qəlbini xoş bir sızılı oxşadı. Nəhayət, knyaz qəribə bir heyrətlə gördü ki, heç bir şey olmamış kimi, hamı öz yerində əyləşdi, hətta gülürdülər! Bir dəqiqə də keçəndən sonra gülüş artdı: indi daha ona, onun yerindəcə

donub mat qalmasına baxa-baxa gülürdülər, lakin dostcasına, fərəhlə gülürdülər; çoxusu onunla misilsiz mehribanlıqla danışırdı, hamıdan da əvvəl Lizaveta Prokofyevna: qadın gülə-gülə, özü də, nə bərədə isə olduqca, olduqca mehriban danışırdı. Birdən knyaz hiss etdi ki, İvan Fyodoroviç onun çiyinini dostcasına sığallayır; İvan Petpoviç də gülürdü; lakin hamıdan yaxşı, hamıdan cazibədar və məlahətli təsir bağışlayan qoca kişi idi; o, knyazın qolundan yapışıb, xəlifcə sıxaraq, o biri əli ilə, elə bil, knyazın əlini ehmalıca vura-vura, onu, elə bil, qorxmuş balaca uşaq kimi dilə tuturdu ki, özünə gəlsin; qocanın bu hərəkəti knyazın son dərəcə xoşuna gəldi; qoca, nəhayət, onu öz yanında əyləşdirdi. Knyaz onun üzünə ləzzətlə baxır, nə üçünsə hələ də danışmağa təqəti çatmırdı, onun nəfəsi tutulurdu; qocanın sifəti knyazın olduqca xoşuna gəlirdi.

Knyaz, nəhayət, burnunun altında dedi:

– Necə? Siz məni doğrudanmı bağışlayırsınız? Bəs... sizdəmi, Lizaveta Prokofyevna?

Gülüş gücləndi; knyazın gözləri yaşardı. O, özünə inanmayaraq, məftun olmuşdu.

İvan Petroviç:

– Əlbəttə, vaza çox gözəl idi. Mənim yadımdadır ki, o, on beş ildi buraya qoyulurdu, bəli... on beş... – dedi, amma sözünü tamamlamadı.

Lizaveta Prokofyevna ucadan dedi:

– Əcəb, nə böyük iş imiş! Adamın da axırı çatır, bir gil dibçəkdən ötrü heç danışmağa dəyməz! Sən doğrudanmı belə qorxmuşdun, Lev Nikolayeviç? – deyə qadın hətta qorxa-qorxa əlavə etdi, – kifa-yətdir, mənim əzizim, kifayətdir; məni, doğrudan da, qorxudursan.

– Hər şeyimi bağışlayırsınız? Vazanı da, başqa şeyləri də? – deyə knyaz birdən yerindən qalxmaq istədi, ancaq qoca o saat yenə onun qolundan dardı.

Qoca onu buraxmaq istəmirdi.

Qoca masanın üzərindən əyilərək İvan Petroviçə müraciətlə:

– *C'est tres curieux et c'est tres seriux!*¹, – deyə pıçıldadı, lakin qocanın dediklərini hamı eşitdi; ola bilsin, bunu knyaz da eşitmişdi.

– Mən sizlərdən heç kəsi təhqir etmədim ki? Belədirsə, mənim nə qədər şad olduğuma inanmırsınız; lakin elə bu cür də olmalıdır!

¹ Bu, çox maraqlı və olduqca ciddidir!

Məgər mən burada bir adamı təhqir edə bilərdimmi? Hərgah mən belə düşünmüş olsam, sizi yenə təhqir edəərəm.

– Sakit olun, əzizim, bu, mübaliğədir. Həm də sizin bu cür minnətdar olmağınıza heç bir səbəb yoxdur; bu, çox gözəl hissdır, lakin həddən artıqdır.

– Mən sizə minnətdarlıq etmirəm, mən ancaq... sizə məftunluqla tamaşa edirəm, mən sizə baxanda özümü xoşbəxt hesab edirəm; ola bilsin, sarsaq danışırım, lakin mənə danışmaq lazımdır, izah etmək... hətta, heç olmasa, özümə qarşı hörmət xatirinə.

Knyazın bütün düşüncə və hissləri coşqun, dumanlı və həyəcanlı idi; çox ola bilər ki, onun dediyi sözlər çox halda özünün demək istədiyi sözlər deyildi. Knyaz, sanki, öz baxışı ilə soruşurdu: mənə danışmaq olarmı? O, Belokonskayaya nəzər salmışdı.

Belokonskaya dedi:

– Eybi yoxdur, atam, davam elə, davam elə, ancaq nəfəsin tənqişməsin, sən bayaq da tənqnəfəs olub danışmağa başlamışdın, ona görə də bu hala qaldın; danışmaqdan isə qorxma: bu cənablar səndən də əcaibini görüblər, onları təəccübləndirə bilməzsən, bir də ki, sən, Allah bilir, necə müəmmalı adamsan, amma vazanı sındırıb bizi qorxutdun.

Knyaz qarının dediklərini gülümsəyə-gülümsəyə dinlədi.

O, qəflətən qocaya müraciət etdi:

– Axı tələbə Podkumovla məmur Şvabrini üç ay bundan əvvəl sürgündən xilas edən siz olubsunuz, elə deyilmi?

Qoca, hətta bir az qızararaq burnunun altında dedi ki, sakitləşmək lazımdır.

Knyaz dərhal İvan Petroviçə müraciət etdi:

– Mən axı... quberniyasında sizin haqqınızda eşitmişdim ki, siz artıq azad edilmiş və sizə çox başağrısı törətmiş olan ev-eşiksiz qalan mujiklərinizə özlərinə yurd salmaq üçün pulsuz, müftə meşə bağışlayıbsınız, elə deyilmi?

İvan Petroviç burnunun altında:

– Bu, mü-ba-li-ğə-dir, – dedisə də, xoşhal olub, qəddini düzəltti. Lakin bu dəfə “bu, mübaliğədir” deməyə tamamilə haqlı idi, ona görə ki, bu, knyazın qulağına çatmış yalan şeyiə idi.

Knyaz birdən sevinə-sevinə gülümsəyib Belokonskayaya müraciət etdi:

– Siz isə, knyaginya, yarım il bundan əvvəl, Lizaveta Prokofyevnanın məktubuna əsasən, məni doğma oğul kimi qəbul edən, həqiqətdə də, doğma oğlunuz kimi mənə bir məsləhət verən siz deyildinizmi? Bunu heç vaxt yadımdan çıxarmaram. Xatirinizdədirmi?

Belokonskaya qanıqara halda dilləndi:

– Sən divara niyə dırmaşırsan? Mehriban, lakin gülməli adamsan. Sənə iki qəpik verən kimi minnətdarlıq edirsən, elə bil ki, sənin həyatını xilas ediblər. Sən elə bilirsən, bu, tərifləyicidir, əksinə, bu cür xasiyyət ikrah oyadır.

Qadın az qala lap hirsələnəcəkdi, lakin birdən gülməyə başladı, bu dəfə də o, xeyirxahlıqla gülürdü. Lizaveta Prokofyevnanın da eyni açıldı; İvan Fyodoroviçin də kefi kökəldi.

General Belokonskayanın onu heyran etmiş sözlərini təkrar edərək, sevinc və həyəcanla mızıldadı:

– Mən deyərdim ki, Lev Nikolayeviç elə adamdır... elə adamdır... sözün qıssası, ancaq knyaginyanın dediyi kimi, tənəffüs olmaydı...

Təkcə Aqlaya nə isə qəmgin idi; lakin o, hələ də pörtmüş halda, çöhrəsi, sanki, yanırdı, ola bilsin qəzəbdən idi.

Qoça burnunun altında yenə İvan Petroviçə dedi:

– Doğrusu, o çox şirin oğlandır.

Çaşqınlığı daim artan knyaz tələsə-tələsə, getdikcə daha qəribə tərzdə və ilhamla sözünə davam edirdi:

– Buraya qəlbimdə iztirab duyğusu ilə daxil olmuşdum, mən... mən sizdən qorxurdum, özümdən də qorxurdum. Hər şeydən çox özümdən qorxurdum. Buraya, Peterburqa qayıdarkən özümə söz vermişdim ki, bizim birinci adamlarımızla özümün mənsub olduğum, aralarında nəslən özümün birinci olduğum yaşlı, çoxdankı adamlarımızla mütəq görüşəcəyəm. Axı indi özüm kimi knyazlarla bir yerdə əyləşmişəm, axı belə deyilmi? Sizi tanımaq istəyirdim, həm də bu, lazım idi; olduqca, olduqca lazım idi!.. Sizin haqqınızda həmişə həddən artıq pis şeylər eşitmişəm, guya ki, pis əməlləriniz daha çoxdur; çox eşitmişəm ki, sizi xırda, əhəmiyyətsiz şeylər maraqlandırır, özünüz də geridə qalmış adamlarsınız, cüzi təhsiliniz, gülməli adətləriniz var – heyhat, axı sizin haqqınızda çox yazır, çox da danışırlar! Mən bu gün buraya maraqla, təlaş və iztirabla

gəlirdim: bunu özüm görməli və şəxsən inanmalı idim: rusların bütün bu üst təbəqəsi doğrudanmı heç bir şeyə yaramır, öz dövrünü sürüb qurtarmışdır, köhnəlmiş həyatı tükənib, özü də ancaq ölümə məhkumdur, buna baxmayaraq, hələ yenə də... gələcəyin adamları ilə xırda paxıl mübarizəsini davam etdirir, özünün ölümə məhkum olmasını görə bilməyərək, onlara mane olur? Mən əvvəllər də bu rəyə lap da inanmırdım, ona görə ki, bizim heç vaxt yüksək zümrəmiz olmayıb, yalnız saray zümrəsi olub; mundirli zümrə, yaxud da... bir təsadüflə əlaqədar mövcud olub, indi isə aradan tamamilə qalxıb, axı belədir, məgər belə deyilmi?

İvan Petroviç kinli-kinli güldü:

– Yox, bu heç də belə deyil.

Belokonskaya səbir edə bilməyib dilləndi:

– Di gör, yenə başladı!

Qoca yavaştan yenə xəbərdarlıq etdi:

– *Laissez le dire*¹, onun bütün bədəni hətta tir-tir əsir.

Knyaz lap özündən çıxmışdı.

– Bəs, əslində, necə oldu? Mən zərif, sadədil, ağıllı adamlar gördüm; pirani qoca gördüm ki, mənim kimi uşağa nəvaziş göstərrib, onu dinləyir; mən başa düşüb, bağışlaya bilən adamlar, mehriban insanlar – ruslar gördüm, mənim orada görmüş və təsadüf etmiş olduğum adamlardan, demək olar, heç də pis olmayan, demək olar, onlar kimi mehriban və səmimi adamlar görürəm. Özünüz düşünün, mən necə fərəhlə heyrləndim! Aman, müsaidə edin, bunu bəyan edirəm! Mən çox eşitmişdim, özüm də olduqca inanırdım ki, kübar cəmiyyətdə hər şey zahiri ədəbazlıqdır, hər şey yıpranmış formadır, mahiyyət isə tükənib, məhv olub; axı indi mən özüm görürəm ki, bizdə belə şey ola bilməz; bu heç də bizdə deyil, harada isə ayrı bir yerdə olar. Məgər doğrudanmı indi sizin hamınız yezuit və riyakarsınız? Bayaq knyaz N.-in söylədiyi əhvalatı eşitdim, məgər bu, sadədil, ilhamlı yumor deyilmi, məgər bu, həqiqi sadədillik deyilmi? Məgər bu cür sözlər... ölmüş bir adamın ağızından, qəlbi və istedadı qurumuş ölü ağızından çıxı bilərdimi? Məgər ölümlər mənimlə etdiyiniz rəftar kimi rəftar edə bilərdilərimi? Məgər bu... gələcək üçün, ümidlər üçün material deyilmi? Məgər bu cür adamlar başa düşməyib, geri qala bilərlərimi?

¹ Ona imkan verin danışsın.

“Əyan” gülümsədi:

– Sizdən bir də xahiş edirəm, sakit olun, əzizim, bütün bu məsələlər haqqında ayrı bir vaxt danışarıq, mən məmnuniyyətlə...

İvan Petroviç boğazını aradı, öz kreslosunda qurcalandı; İvan Fyodoroviç qımıldandı; əyanın arvadı ilə söhbət edən rəis – general knyaza daha zərrə qədər fikir vermirdi; lakin əyanın arvadı tez-tez qulaq asaraq, knyaza nəzər salırdı.

– Yox, bilirsinizmi, yaxşısı budur, qoyun mən danışım! – deyərək knyaz yenidən qızğın həyəcanla, coşqunluqla sözüne davam edib, bir növ, xüsusi etimadla, hətta məxfi tərzdə qocaya müraciət etdi: – Dünən Aqlaya İvanovna mənə danışmağı qadağan edərək, hətta haqqında danışmağın caiz olmadığını göstərən mövzuları da qeyd etmişdi; o bilir ki, mənim bu barədə danışmağım gülməli təsir bağışlayır! İyirmi yeddi yaşına girmişəm, amma bilirəm ki, uşaq kimiyəm. Öz fikrimi bəyan etməyə ixtiyarım yoxdur, mən bunu çoxdan demişdim; ancaq Moskvada, Roqojinlə açıq danışmışdım... Biz onunla Puşkinin əsərlərini oxuyurduq, hamısını oxuduq; o, heç bir şey bilmirdi, heç Puşkinin adını da bilmirdi... Mən həmişə özümün gülməli görkəməmlə fikri və başlıca ideyanı təhqir etməkdən qorxuram. İfadəli hərəkət qabiliyyəti məndə yoxdur. Hərəkətim həmişə əksinə olur, bu isə gülüş doğuraraq, ideyanı alçaltdır. Ölçü hissi də yoxdur; bu isə ən başlıca cəhətdir; bu hətta on başlıca cəhətdir... Mən bilirəm ki, oturub danışmamağım daha yaxşıdır. Dinc oturub səsimi çıxarmayanda hətta çox ağıllı görünürəm, həm də ki götür-qoy edirəm. Lakin indi mənim danışmağım yaxşıdır. Ona görə danışmağa başladım ki, mənə çox gözəl baxırsınız; sizin çox şirin çöhrəniz var! Mən dünən Aqlaya İvanovnaya söz vermişdim ki, bütün axşam ərzində dinib-danışmayacağam.

Qoça gülümsədi:

– *Vraiment?*¹

– Lakin hərdən düşünürəm ki, bu cür fikirləşməkdə haqlı deyiləm: axı səmimiyyət ifadəli hərəkəti əvəz edə bilər, elə deyilmi? Elə deyilmi?

– Bəzən.

– Mən hər şeyi izah etmək istəyirəm, hər şeyi, hər şeyi, hər şeyi! Heyhat! Siz elə güman edirsiniz, mən xəyalpərəstəm? İdeoloqam! Qətiyyəni yox! Vallah, mənim bütün fikirlərim olduqca sadə

---

¹ Doğrudanmı?

fikirlərdir... Siz inanmırsınız? Siz gülümsəyirsiniz! Bilirsinizmi, mən bəzən əclafam, ona görə ki, əqidəmi itirirəm; bayaq mən buraya gəlirkən düşünürdüm: “Yaxşı, mən onlarla necə danışmağa başlayacağam? Onların heç olmasa bir şey başa düşə bilmələri üçün hansı sözdən başlamaq lazımdır?” Mən yaman qorxurdum, lakin sizin üçün daha çox qorxurdum, olduqca, olduqca qorxurdum! Bununla belə, mən qorxa bilərdimmi, qorxmaq ayıb deyildimi? Bir nəfər qabaqcılın müqabilində, saysız-hesabsız geriqalmış və bədxah adamların mövcud olmasının mətləbə nə dəxli varmış? Mənim sevincim də elə orasındadır ki, indi inanmışam, əminəm ki, heç də qaranlıq bir aləm dərin uçurum deyil, hər şey canlı materialdır! Bizim gülməli olmağımızdan da utanmaq lazım deyil, düz demirəmmi? Axı bu, doğrudan da, belədir, biz gülməliyik, yelbeyinik, pis adətlərimiz var, qüssələnik, baxmağı bacarmırıq, başa düşməyi bacarmırıq, axı bizim hamımız beləyik, hamımız: siz də, mən də, onlar da! Axı mən sizin gözüünüzün içinə deyəndə ki, siz gülməlisiniz, bu, sizi təhqir etmir? Bir halda ki elədir, onda məgər siz material deyilsiniz? Bilirsinizmi, mənə, gülməli olmaq bəzən hətta yaxşıdır, həm də daha yaxşıdır, ona görə ki, bir-birimizi daha tez bağışlayar, daha tez itaətkar olarıq, axır hər şeyi birgə başa düşmək olmaz, birbaşa kamillikdən ki başlamaq olmaz! Kamilliyə nail olmaq üçün əvvəlcə çox şeyi başa düşməmək lazımdır! Hərgah həddən artıq tez başa düşsək, onda, yəqin, yaxşı dərk edə bilmərik. Mən bunu sizə deyirəm, olduqca çox şeyi başa düşməyi də... başa düşməməyi də bacaran sizlərə deyirəm. Mən indi sizin üçün qorxmuram; mənim kimi bir uşağın sizə bu cür sözlər deməsinə siz acıqlanmırsınız, deyilmi? Siz gülürsünüz, İvan Petroviç. Siz düşünürsünüz: mən onlar üçün qorxurdum, onların vəkili, demokrat, bərabərlik natiqi? – deyə knyaz isteriyalı halda güldü (knyaz dəqiqəbaşı qısa və həyəcanlı tərzdə güldü). – Mən sizin üçün, sizin hamınız üçün və birlikdə bizim üçün qorxuram. Axı mən özüm qədim knyazam, knyazlarla oturmuşam. Mən bizim hamımızı xilas etmək üçün deyirəm ki, zümrə bihudə yerə məhv olmasın, zülmətdə qalıb, heç bir şey başa düşmədən, hər şey üçün deyişə-deyişə, hər şeyi udub aradan qalxmasın. Bir halda ki qabaqcıl və böyük kimi qalmaq mümkündür, aradan qalxıb yerini başqalarına vermək nəyə lazımdır? Qabaqcıl olsaq, böyük kimi də qalarıq. Ağsaqqal olmaq üçün xidmətçi olarıq.

Knyaz kreslodan qalxmağa cəhd edirdi, lakin qoca daim onu tutub saxlayırdı, bununla belə, ona getdikcə daha artıq nigarancılıqla baxırdı.

– Dinləyin! Mən bilirəm ki, danışmaq yaxşı deyil: sadəcə, timsal daha yaxşıdır, sadəcə, başlamaq daha yaxşıdır... mən artıq başlamışam... Həm də... həm də məgər doğrudanmı bədbəxt olmaq mümkündür? Heyhat, bir halda ki, mənim xoşbəxt olmağa qüvvəm çatır, mənim dərdimin, mənim bədbəxtliyimin nə əhəmiyyəti var? Bilirsinizmi, mən başa düşürəm, necə ola bilər ki, gördüyün halda onun yanından ötüb özünü xoşbəxt hesab etməyəsən? Necə ola bilər ki, adamla söhbət edəsən, onu sevdiyin üçün özünü xoşbəxt hesab etməyəsən? Heyhat, mən fikrimi ifadə edə bilmirəm... Hətta ən axırı itmiş bir adamın da gözəl hesab etdiyi misilsiz gözəl şeylər, hər addımda təsadüf etdiyimiz nə qədər gözəl şeylər mövcuddur! Siz uşağa nəzər salın, Allahın şəfqətinə tamaşa edin, otun cücərməsinə tamaşa edin, sizə baxaraq, sizi sevən gözlərə tamaşa edin...

Knyaz danışa-danışa çoxdan ayağa qalxmışdı. Qoca ona artıq qorxa-qorxa baxırdı. Lizaveta Prokofyevna: “Ah, aman Allah”, – deyə qışqırdı; o, hamıdan əvvəl başa düşərək, əlini əlinə çırpdı. Aqlaya cəld knyaza sarı yüyürüb, onu qucaqlaya bildi, özü də dəhşətlə, ağrıdan üz-gözü əyilmiş halda knyazın, “insanı sarsıdan və bədbəxti taqətdən salan” dəhşətli qışqırıq, tükləri ürpərdən bağırıtı eşitdi. Naxoş xalının üstündə uzanmışdı. Kim isə macal tapıb onun başının altına yastıq qoymuşdu.

Bunu heç kəs gözləmir. On beş dəqiqədən sonra knyaz N., Yevgeni Pavloviç, qoca ziyafəti yenə canlandırmaq istədilər, lakin yarım saat da keçəndən sonra hamı dağılışdı. Canıyananlıqla fikir deyənlər, keyli giley-güzar və təəssüf edənlər oldu, öz rəyini deyənlər də tapıldı. İvan Petroviç sözarası dedi ki, “cavan oğlan slavyan-pərəst, yaxud da bu qəbildəndir, lakin bu heç də təhlükəli deyildir”. Qoca heç bir şey demədi. Doğrudur, sonralar, ertəsi gün və üçüncü gün hamı bir az hiddətlənmişdi; İvan Petroviç hətta incimişdi, lakin müxtəsərcə, rəis-general bir müddət İvan Fyodoroviçlə bir az soyuq dolandı. Ailənin “himayədar”ı əyan da öyüd-nəsihət təriqlə öz tərəfindən ailənin başçısına bəzi şeylər mızıldadı, həm də təriflə dedi ki, Aqlayanın taleyi onu olduqca, olduqca maraqlandırır. O, doğrudan da, müəyyən dərəcədə xeyirxah adam idi! Lakin axşam ərzində

onun knyazla maraqlanmasının səbəbləri sırasında knyazın Nasta-siya Filippovna ilə çoxdankı əhvalatı da mövcud idi; bu əhvalat haqqında əyan bəzi şeylər eşitmişdi, hətta olduqca maraqlanırdı, hətta bu barədə soruşmaq da istəyərdi.

Belokonskaya ziyafət axşamından gedirkən Lizaveta Prokofyevnaya dedi:

– Nə deyim, həm yaxşıdır, həm də pis; mənim rəyimi bilmək istəyirsənsə, çox cəhətdən gicbəsərdir. Necə adam olduğunu özün görürsən, xəstədir!

Lizaveta Prokofyevna öz-özünə qəti olaraq həll etdi ki, belə adaxlı “yaramır”, həm də gecə ərzində özüne söz verdi ki, “nə qədər ki sağdır, knyaz onun Aqlayasının əri ola bilməyəcək”. Elə bu fikirlə də səhər yataqdan qalxdı. Lakin səhərçağı, saat birə işləyəndə, səhər yeməyi vaxtı bir-birinə zidd olan heyrətamiz fikirlər qadına rahatlıq vermirdi.

Aqlaya bacılarının bir sualına, həm də fövqələdə ehtiyatla verilmiş sualına birdən etinasızlıqla, lakin elə ötkəm cavab verdi ki, elə bil, qəti sözünü deyirdi:

– Mən ona heç vaxt heç bir söz verməmişəm, ömrümdə heç bir vaxt onu özümün adaxlım hesab etməmişəm. Hamı kimi, o da mənə yad və kənar bir adamdır.

Lizaveta Prokofyevna birdən qızardı. Qadın kədərlə dedi:

– Mən bunu səndən gözləməzdim. Knyaz dözülməz adaxlıdır, mən bilirəm, həm də Allaha şükür ki, belə qurtardı; lakin səndən bu cür sözlər gözləməzdim! Mən elə bilirdim, sən ayrı cür hərəkət edə-cəksən. Sənin yerinə olsaydım, dünənki adamların hamısını qovub, onu saxlayardım, bax o, belə adamdır!..

Qadın dediyi sözlərdən özü də qorxaraq, birdən dayandı. Lakin o, bu dəqiqə öz qızına qarşı nə dərəcədə ədalətsiz olduğunu kaş biləydi! Aqlaya fikrində artıq hər şeyi həll etmişdi; qız da hər şeyi həll etməli olan məqamı gözləyirdi, odur ki, hər bir eyham, hər cür ehtiyatsız müdaxilə onun qəlbini ağır yaralayır, ürəyini parçalayırdı.

VIII

Həmin gün səhər knyaz da ağır duyğuların təsiri altında əzab çəkirdi; bu duyğular, ola bilsin, onun naxoş vəziyyəti nəticəsində yaranmışdı, lakin knyazın qəm-qüssəsi həddən artıq qeyri-müəyyən

idi, bu, ona hər şeydən artıq əzab verirdi. Doğrudur, onun gözləri qarşısında aydın, ağır və iztirab törədən faktlar canlanırdı, lakin onun qəm-qüssəsi bütün xatırladığı, təsəvvür etdiyi şeylərdən də dərin idi; knyaz başa düşürdü ki, təkbaşına özünü sakit edə bilməyəcəkdir. Yavaş-yavaş onun beynində belə bir möhkəm fikir yaranırdı ki, günü bu gün onun başına nə isə elə bir əhvalat gələcək ki, hər şey birdəfəlik həll olunacaqdır. Onun bir gün əvvəlki ürəkgetməsi yüngül ürəkgetmələrdən idi, ipoxondriyadan, baş ağrısından və bədənindəki ağrılardan savayı, knyaz ayrı heç bir nasazlıq hiss etmirdi. Ürəyi xəstə idi, amma hər şeyi aydın dərk edirdi. O, yuxudan çox gec ayılaraq, dünənki axşamı dərhal aydın şəkildə xatırladı, hər şey təfsilatı ilə yadında qalmamışdı; lakin, hər halda, ürəkgetmədən yarım saat sonra onu evə necə gətirdikləri yadında idi. Knyaza dedilər ki, Yepançinlərin göndərdikləri adam gəlib onun halını, səhhətini soruşurdu. Saat on ikinin yarısında başqa bir adam gəldi, bu, knyazı fərəhləndirmişdi. Birinci olaraq xəstəni yoluxmağa və ona qulluq etməyə Vera Lebedeva gəlmişdi. Qız ilk anlar onu görəndə birdən ağlamağa başladı, lakin knyaz onu dərhal sakitləşdirəndən sonra qız güldü. Bu qızın ona qarşı böyük şefqət göstərməsi knyazı birdən çox heyrətləndirmişdi, knyaz qızın əlini tutub öpdü, Vera qızardı.

Qız əlini cəld çəkib qorxa-qorxa dedi:

– Ah, siz nə edirsiniz, nə üçün!?

Nə üçünsə xəcalət çəkən Vera bir az sonra çıxıb getdi. Sözarası knyaza söylədi ki, atası bu gün, hələ əlaqaranlıqdan “mərhum”un yanına yüyürüb, o, generalı “mərhum” adlandırır, deyir, bilmək istəyirəm ki, gecə xəstə ölüb, yoxsa yox, həm də şayiə yayılıb, deyirlər ki, yəqin, tezliklə öləcəkdir. Saat on ikiyə işləyəndə Lebedevin özü evə qayıdıb, knyazın yanına gəldi, lakin, əslində, “bir dəqiqəliyə, knyazın qiymətli səhhətini soruşmaq üçün” və sairə, bir də, bundan başqa, “dolabça”ya baş çəkmək üçün. Lebedev ancaq ah-vay edir, başqa heç bir şey demirdi, odur ki, bir az sonra knyaz onu azad etdi, bununla belə Lebedev dünənki ürəkgetmə haqqında bəzi şeylər soruşmağa təşəbbüs etdi, halbuki onun üzündən görünürdü ki, bu əhvalatdan təfsilatı ilə xəbərdardır. Ondan sonra tələsik Kolya gəldi, o da bir dəqiqəliyə gəlmişdi; oğlan, doğrudan da, tələsirdi, özü də böyük təşviş və kədər içərisində idi.

Oğlan sözə başlayan kimi açıqdan-açığa və israrla knyazdan xahiş etdi ki, ondan nəyi gizlədirlərsə, hamısını ona söyləsin, bunu da əlavə etdi ki, elə dünən, demək olar, hər şeyi öyrənmişdir. Kolya olduqca və dərinədən sarsınmışdı.

Knyaz bacardığı qədər, son dərəcə canıyananlıqla, faktları tam dəqiqliklə bərpa edərək, bütün məsələni söylədi, bununla da zavallı oğlanı ildırım vurmuş kimi sarsıtdı. Kolya bir kəlmə də danışa bilməyib, dinməz-söyləməz ağlamağa başladı. Knyaz hiss etdi ki, bu, insanın qəlbində həmişəlik iz buraxan, gəncin həyatında əbədi dönüş yaradan təəssürlərdən biri idi. Knyaz tələsik bu iş haqqında öz fikrini söyləyərək, əlavə etdi ki, onun rəyincə, ola bilsin, qocanın ölümü, başlıca olaraq, yol vermiş olduğu hərəkətdən sonra onun qəlbində qalmış dəhşətin nəticəsidir; bir də ki, hər adamda belə keyfiyyət ola bilməz. Kolya knyazın dediklərini dinləyəndən sonra gözləri parladı:

– Qanka, Varya da, Ptitsin da yaramaz adamlardır! Mən onlarla savaşmayacağam, lakin bu dəqiqədən etibarən bizim yollarımız müxtəlifdir! Ah, knyaz, mən dünəndən bəri çox yeni şeylər hiss etmişəm; bu, mənim üçün dərstdir! Anamın da qayğısına indi mən qalmalıyam; Varyagildə onun heç bir şeyə ehtiyacı yoxdur, lakin bu heç də lazım olan şərait deyil...

Kolya onu gözlədiklərini xatırlayıb, yerindən dik qalxdı, knyazın əhvalını tələsik soruşdu, cavabı dinləyərək, birdən tələsik əlavə etdi:

– Ayrı bir şey də varmı? Mən eşitmişəm ki, dünən... (bir də ki, mənim buna haqqım yoxdur) lakin hərgah sizə hər hansı bir vaxt və hər hansı bir işdə sədaqətli xidmətçi lazım olsa, o, sizin qarşınızda dayanıb. Görünür ki, biz ikimiz də bir o qədər xoşbəxt deyilik, axı belədir, ya yox? Lakin... mən soruşmuram, soruşmayacağam...

Kolya getdi, knyaz isə daha dərin fikrə daldı: hamı bədbəxtlikdən xəbər verir, hamı artıq nəticə çıxarmışdır, hamı ona elə baxır ki, elə bil, bir şey bilir, həm də knyazın özünün bilmədiyi bir şeyi bilir; Lebedev soruşub öyrənmək istəyir, Kolya açıq-aydın şəkildə işarə vurur, Vera isə ağlayır. Nəhayət, knyaz məyus olub əlini yellətdi: “Lənətə gəlmiş xəstə vasvasılıq”, – deyə düşündü. Saat ikiyə işləyəndə onu “bir dəqiqəliyə” yoluxmağa gələn Yepançinləri görəndə knyazın eyni açıldı. Onlar, doğrudan da, bir dəqiqəliyə gəlmişdilər. Lizaveta Prokofyevna səhər yeməyindən sonra ayağa qalxaraq elan

etdi ki, bu saat hamısı, hamı bir yerdə gəzməyə gedəcəklər. Xəbərdarlıq rabitəsiz, quru tərzdə, izah edilmədən, əmr şəklində edilmişdi. Hamı çıxdı, yəni anacığaz, qızlar, knyaz Ş., Lizaveta Prokofyevna düz hər gün yollandıqları səmtin əks tərəfinə ayaq aldılar. Məsələnin nə yerdə olduğunu hamı başa düşürdü, ananı əsəbiləşdirməkdən qorxduqları üçün heç kəs səsini çıxartmırdı, ana isə məzəmmət və etirazlardan gizlənməmiş kimi hamıdan qabaqda gedir, dönüb baxmırdı. Nəhayət, Adelaida dedi ki, gəzinti vaxtı belə yüyürməyin mənası yoxdur, ananın arxasınca çatmaq olmur.

Lizaveta Prokofyevna birdən ona sarı döndü:

– Bilirsinizmi nə var, biz indi onun yanından ötüb keçirik. Aqlaya nə düşündür-düşünsün, sonra nə olur-olsun, amma o, bizim üçün kənar adam deyil, indi isə bir də əlavə olaraq, ona bədbəxtlik üz verib, özü də naxoşdur; mən, hər halda, ona baş çəkəcəyəm. Kim mənimlə getmək istəyir, gəlsin; kim istəmir – yandan ötsün; yol kəsilməyib.

Əlbəttə ki, hamı içəri daxil oldu. Knyaz necə lazımdırsa, dünənki vaza və... qalmaqal üçün bir də üzr istəməyə tələsdi. Lizaveta Prokofyevna cavab verdi:

– Yaxşı, bunun eybi yoxdur, vaza heyif deyil, sən heyifsən. Deməli, özün başa düşürsən ki, qalmaqal baş vermişdi. “Ertəsi gün səhərçağı...” gör nə deməkdir, lakin bunun da eybi yoxdur, ona görə ki, indi hər kəs görür ki, səndən ummağın mənası yoxdur. Di yaxşı, xudahafiz; hərəgah qüvvən çatarsa, onda çıx gəz, sonra yenə yat – mənim məsləhətim belədir. Hərəgah bizə gəlmək fikrinə düşsən, əvvəlki kimi, gəl; həmişəlik olaraq əmin ol ki, hər nə baş versə də, nə çıxs da, sən, hər halda, bizim ailəmizin dostu olaraq qalacaqsan. Hər halda, mənim dostum olacaqsan. Mən heç olmasa, özüm üçün cavabdeh ola bilərəm...

Dəvəti hamı təkrar etdi, hamı da, ananın dediyi kimi, öz səmimi duyğularını izhar etdi. Onlar getdilər, lakin bu cür sadəilçəsinə tələsikliklə deyilən mehriban və ruhlandırıcı sözlərdə kəskin müb - həm nidalar da çox idi. Lizaveta Prokofyevna bunu duya bilməmişdi. “Əvvəlki kimi” gəlmək haqqındakı dəvətdə və “hər halda, mənim” sözlərində yenə nə isə qabaqcadan edilən xəbərdarlıq səslənmişdi. Knyaz Aqlaya haqqında düşündü; doğrudur, qız ona baxıb təəccüblü tərzdə gülümsəmişdi, həm içəri girəndə, həm də

xudahafizləşəndə gülümsəyirdi, lakin hamı öz dostluq hisslərini bəyan edəndə Aqlaya ona iki dəfə nüfuzedicini nəzərlə baxmışdı, lakin bir kəlmə də söz demədi. Qızın çöhrəsi həmişəkindən solğun idi, elə bil ki, gecəni pis yatmışdı. Knyaz elə bu gün axşam mütləq onlara “əvvəlki kimi” getmək qərarına gələrək, həyəcan və təşvişlə saata baxdı. Vera içəri daxil oldu, qız Yepançinlər gedəndən düz üç dəqiqə sonra gəlmişdi.

– Lev Nikolayeviç, Aqlaya İvanovna bu saat xəlvətcə mənə bir söz dedi ki, mən onu sizə çatdırım.

Knyaz tir-tir əsdi:

– Kağız?

– Yox, sözlə dedi: onu da zorla eşidə bildim. Sizdən çox xahiş edir ki, bütün günü, axşam lap saat yeddiyə qədər, ya da hətta doqquzadək, mən bunu əməlli-başlı eşidə bilmədim, heç bir dəqiqə də həyətdən çıxmayasınız.

– Bəs... bu, nə üçündür? Bu, nə deməkdir?

– Mən bu barədə heç bir şey bilmirəm; ancaq tapşırıd ki, bunu sizə hökmən çatdırım.

– Elə bu cür də dedi “hökmən?”

– Yox, belə açıq demədi; geri dönüb, ancaq ki, deməyə macal tapa bildi, yaxşıdır ki, mən özüm cəld ona yanaşdım. Lakin nə cür əmr elədiyi üzündən görünürdü: möhkəm mi, yoxsa yox. Mənə elə baxdı ki, lap ürəyim düşdü...

Bir neçə sual da verəndən sonra knyaz bundan artıq bir şey öyrənə bilmədi, lakin daha artıq təşvişə düşdü. Tək qalanda divanda uzanıb, yenə fikirləşməyə başladı. Knyaz: “Bəlkə, onlarda saat doqquza qədər kim isə olacaqdır, qız yenə qorxuya düşüb ki, qonaqların yanında mən bir hoqqa çıxarmayım”, – deyə, nəhayət, öz-özünə düşündü, o, yenə səbirsizliklə axşamı gözləyə-gözləyə saata baxmağa başladı. Lakin məsələ axşamdan hələ xeyli əvvəl aydınlaşdı, amma bu da yeni bir şəxsin vasitəsi ilə aydınlaşıb, yeni iztirablı bir tapmacaya çevrilmişdi: Yepançinlər gedəndən düz yarım saat sonra İppolit onun yanına gəldi, oğlan o dərəcədə yorğun və haldan düşmüş vəziyyətdə idi ki, içəri daxil olub, bir kəlmə də danışmadan, sanki, huşunu itirmiş kimi özünü kresloya saldı, elə dərhal da onu dəhşətli öskürək tutdu. O qədər öskürdü ki, ağzından qan gəldi. Oğlanın gözləri parlayırdı, yanaqlarındakı ləkələr qızardı. Knyaz

burnunun altında ona nə isə dedi, lakin oğlan cavab vermədi, özü də hələ bir xeyli cavab verməyərək, ancaq əlini oynadırdı ki, hələlik onu narahat etməsinlər. Nəhayət, oğlan özünə gəldi.

İppolit, nəhayət, xırıltılı səslə bir sözü zorla deyə bildi:

– Gedirəm!

Knyaz yerindən qalxaraq:

– İstəyirsiniz, mən sizi ötürüm, – dedi.

Lakin həyətdən çıxmağın bir az bundan əvvəl qadağan olunduğunu xatırlayaraq, dili dolaşdı.

İppolit güldü.

Oğlan fasiləsiz surətdə nəfəsi tənqişə-tənqişə, boğazını arıd-arıda sözüne davam etdi:

– Mən sizdən getmirəm, mən, əksinə, sizin yanınıza gəlməyi lazım bildim, özüm də iş üçün gəlmişəm... Bunsuz sizi narahat etməzdim. Oraya gedirəm, həm də bu dəfə ciddi olaraq. Kaput! Mən bunu şəfqət oyatmaq üçün demirəm, inanın... Bu gün elə saat ondan uzanmışdım ki, daha həmin vaxt çatana kimi bir də ayağa qalxmayım, amma fikrimi dəyişərək, sizin yanınıza gəlmək üçün də qalxdım... Demək, lazımdır.

– Sizə baxanda heyfim gəlir; özünüz zəhmət çəkində, məni səsləyirsiniz, daha yaxşı olardı.

– Di yaxşı, bununla kifayətlənək. Rəhminiz gəldi, deməli, kübar nəzakəti üçün kifayətdir... Hə, yadımdan çıxmışdı: sizin səhhətiniz necədir?

– Mən sağ-salamatam. Dünən... o qədər də... yaxşı deyildim.

– Eşitmişəm, eşitmişəm! Çin vazası cəzaya məruz qalıb; təəssüf ki, orada olmamışam! İş üçün gəlmişəm. Əvvələn, bu gün Qavrila Ardalionoviçin Aqlaya İvanovna ilə yaşıl skamya yanında görüşünə tamaşa etməklə məmnunluq duymuşam. Ona təəccüb etdim ki, insan nə dərəcədə sarsaq vəziyyətdə ola bilmiş. Qavrila Ardalionoviç gedəndən sonra bunu Aqlaya İvanovnanın özünə dedim... Knyaz, deyəsən, heç bir şeyə təəccüb etmirsiniz, – İppolit sakit dayanan knyazın üzünə şübhə ilə baxaraq əlavə etdi, – deyirlər ki, heç bir şeyə təəccüb etməmək, çox ağıllı olmaq əlamətidir; məncə, bu, eyni dərəcədə, böyük sarsaq əlaməti də ola bilərdi... Bir də, mən sizə işarə etmirəm, bağışlayın... Mənim bugünkü ifadələrim olduqca bədbəxt bir adamın sözləridir.

İppolit knyazın təəccüblənməməyinə dilxor olmuşdu. Knyaz:
– Mən hələ dünən bilirdim ki, Qavrila Ardalionoviç... – dedisə də, görünür, utanıb dili dolaşdı.

– Bilirdiniz!? Bax bu, mənim üçün təzə xəbərdir! Yaxşı, qoy olsun, söyləməyin... Bəs bu gün görüşün şahidi olmadınız?

– Bir halda ki, özünüz orada olubsunuz, onda görübsünüz, mən orada olmamışam.

– Nə olsun, bəlkə, bir kol dibində oturubsunuzmuş. Bununla belə, hər halda, şadam, əlbəttə, sizin üçün, yoxsa elə güman edirəm ki, Qavrila Ardalionoviçə üstünlük verilib!

– İppolit, sizdən xahiş edirəm, mənimlə bu barədə danışmayın, özü də bu cür ifadələrlə.

– Həm də bir halda ki, artıq hər şeyi bilirsiniz.

– Siz səhv edirsiniz. Mən, demək olar, heç bir şey bilmirəm, Aqlaya İvanovna da yaqın bilir ki, mən heç bir şey bilmirəm. Hətta bu görüş haqqında da qətiyyənlə bir şey bilmirdim... Deyirsiniz görüş olub? Olubsa, yaxşı, boşlayaq bu söhbəti...

– Əşi, bu, necə olur, gah bilirdiniz, gah da bilmirdiniz. Siz deyirsiniz: “Yaxşı, boşlayaq”? Qətiyyənlə yox, siz hər kəsə belə inanmayın! Xüsusilə heç bir şey bilmədiyiniz halda. Həm də hər kəsə ona görə inanırsınız ki, məsələdən xəbəriniz yoxdur. Bəs siz onu bilirsinizmi, bu iki şəxsin – qardaşla bacının niyyətləri nədir? Heç olmasa, bəlkə, bunu başa düşürsünüz?.. İppolit knyazın səbirsiz hərəkətini görüb əlavə etdi: – Yaxşı, yaxşı, mən boşlayaram... Lakin öz işim üçün gəlmişəm, elə bu barədə... söhbət eləmək istəyirəm. Lənət şeytana, izahatsız ölmək heç mümkündür deyil; mən dəhşətli dərəcədə çox məsələ aydınlaşdırıram. Dinləmək istəyirsinizmi?

– Danışın, mən dinləyirəm.

– Lakin mən öz rəyimi yenə dəyişirəm: hər halda, yenə Qanyadan başlayacağam. Təsəvvür edə bilərsiniz ki, mənə də bu gün yaşıl skamyanın yanına gəlmək tapşırılmışdı. Bir də ki, yalan danışmaq istəmirəm. Görüş təyin olunmasını özüm təkid etdim, israrla xahiş elədim, bir sirrin üstünü açmağı vəd etdim. Bilmirəm, çox tezmi gəlmişdim (deyəsən, doğrudan da, tez gəlmişdim), lakin mən Aqlaya İvanovnanın yanında yerimi tutan kimi gördüm, Qavrila Ardalionoviçlə Varvara Ardalionovna gəldilər, ikisi də qol-qola gəlirdi, sanki, gəzinirlərmiş. Deyəsən, məni görəndə ikisi də olduqca heyrət-

ləndi; bunu gözləməyirdilər, hətta utandılar. Aqlaya İvanovna qızardı, istəyirsiniz inanın, istəyirsiniz yox, hətta bir az özünü itirdi, mənəm orada olmağıma görəmi, yoxsa, sadəcə olaraq, Qavrila Ardalionoviçi gördüyü üçünmi qızarmışdı, ona görə ki, axı çox qəribə vəziyyət əmələ gəlmişdi, lakin qıpqırmızı qızardı, özü də məsələni çox məzəli tərzdə bir saniyənin içində həll etdi: bir az qalxdı. Qavrila Ardalionoviçin baş əyməsinə, Varvara Ardalionovnanın üzündəki şux təbəssümə cavab verərək, birdən qətiyyətlə dedi: “Sizi yalnız onun üçün dəvət etmişdim ki, sizin səmimi və dostcasına hisslərinizə görə şəxsi məmnuniyyətimi izhar edirəm, hərgah bu hisslərə ehtiyac duysam, onda inanın...” Qız bunu deyib baş əydi, onların ikisi də getdi – bil-mirəm axmaq vəziyyətimdəmi, yoxsa qələbə iləmi; Qaneçka, əlbəttə, axmaq vəziyyətində getdi; o, heç bir şey başa düşməyərək, xərçəng kimi qızardı (onun sifətinin bəzən çox qəribə ifadəsi olur), lakin Varvara Ardalionovna, deyəsən, başa düşdü ki, oradan cəld əkilmək lazımdır, həm də Aqlaya İvanovnanın bu hərəkəti olduqca mənalıdır, ona görə də qardaşını çəkib apardı. Qadın qardaşından ağıllıdır, həm də mənə əminəm, indi o sevinir. Mən isə Nastasiya Filippovna ilə görüş barədə Aqlaya İvanovna ilə şərtləşmək üçün gəlmişdim.

Knyaz qışqırdı:

– Nastasiya Filippovna ilə!

– Aha! Siz, deyəsən, soyuqqanlılığınızı itirib, heyrətlənməyə başlayırsınız? Çox şadam ki, siz adama oxşamaq istəyirsiniz. Buna görə sizi əyləndirəcəyəm. Gənc və ruhən yüksək qızlara xidmət göstərmək gör nə deməkdir: o qız bu gün mənə şillə ilişdirdi!

Knyaz, bir növ, qeyri-iradi olaraq soruşdu:

– Mə-mənəvimi?

– Hə, cismani yox. Mənə belə gəlir ki, mənəm kimi adama heç kəsin əli qalxmaz, hətta indi mənə qadın da vurmaz; hətta Qaneçka da vurmaz. Amma bir müddət, dünən mən elə düşünürdüm ki, o, mənə hücum edəcəkdir... Mərc çəkişərim ki, sizin bu saat nə barədə düşündüyünüzü bilirəm! Siz belə düşünürsünüz: “Tutalım ki, onu döymək lazım deyil, amma onu yatanda yastıqla, yaxud da yaş cındırla yuxuda boğmaq olar – hətta lazımdır...” Sizin bu dəqiqə bu barədə düşündüyünüz üzünüzdən oxunur.

Knyaz nifrətlə dedi:

– Mən heç vaxt belə düşünməmişəm!

– Bilmirəm, bu gün gecə mən yuxuda gördüm ki... bir nəfər... yaxşı, kim olduğunu sizə deyərəm: təsəvvür edin ki, Roqojin məni yaş cındırla boğmuşdur. Siz necə düşünürsünüz, adamı yaş cındırla boğmaq olarmı?

– Bilmirəm.

– Eşitmişəm ki, olar. Yaxşı, bunu boşlayaq. Yaxşı, mən nəyə görə sözgəzdirenəm? Qız bu gün məni nəyə görə dedi-qoduçu deyə danladı? Özü də, siz diqqət edin, hər şeyi son sözə qədər dinləyib, hətta təkrar soruşandan sonra mənə dedi-qoduçu dedi... Lakin qadınlar belədirlər! Elə onun xətrinə Roqojin kimi maraqlı şəxsiyyətlə əlaqəyə girdim; elə onun faydası üçün qızın Nastasiya Filippovna ilə şəxsi görüşünü təşkil etdim. Olmaya, məni ona görə söydü ki, mən onun Nastasiya Filippovnanın “artığı”na tamah salıb sevinməsinə işarə etməklə qızın heysiyyətinə toxunmuşdum? İnkər etmirəm, bunu qıza onun öz xeyri üçün daima izah edirdim, qıza bu səpkidə iki məktub yazmışdım, indi budur, bu gün də üçüncü, görüş... Mən bayaq onunla söhbəti elə bununla da başladım ki, bu cür hərəkət onun tərəfindən təhqiredicidir... Bundan əlavə də, “artığı” haqqındakı söz, əslində, mənim sözüm deyil, başqasının sözüdür; hər halda, bunu Qaneçkagildə hamı deyirdi; bunu elə qızın özü də təsdiq etdi. Onda bəs, mən nəyə görə sözgəzdiren oluram? Görürəm, görürəm; indi mənə baxdıqca sizə son dərəcə gülməli görünür, özüm də mərc çəkişərəm ki, siz indi mənə baxanda yadınıza sarsaq şeylər düşür:

Baxtımın qürubuna, bəlkə də, bundan belə
Şəfəq saçsın məhəbbət vida təbəssümüylə.

– Ha-ha-ha! – İppolit birdən isteriyalı halda şaqqıldayıb güləndə öskürməyə başladı. Oğlan öskürə-öskürə xırıltılı səslə dedi: – Siz yadınızda saxlayın, görün Qaneçka necə adamdır: “Artıqlıq”dan dəm vurur, bəs indi özü nədən istifadə etmək istəyir!?

Knyaz bir xeyli dinmədi; o dəhşətə gəlmişdi. Nəhayət, burnunun altında dedi:

– Siz Nastasiya Filippovna ilə görüş haqqında dediniz?

– Eh, məgər sizə doğrudanmı məlum deyil ki, Aqlaya İvanovna ilə Nastasiya Filippovna bu gün görüşəcəklər; Aqlaya İvanovnanın dəvəti ilə və mənim səylərim nəticəsində Nastasiya Filippovnanı

Roqojnin vasitəsi ilə qəsdən Peterburqdan buraya çağırıblar; özü də indi Roqojnlə birlikdə sizə çox yaxın bir yerdə, əvvəlki evdə, həmin xanımın yanında... nəkarə olduğu anlaşılmayan xanımın, rəfiqəsi Darya Alekseyevanın yanındadır; Nastasiya Filippovna ilə dostcasına söhbət edib, müxtəlif məsələləri həll etmək üçün Aqlaya İvanovna bu gün oraya, həmin bu şübhəli evə gedəcəkdir. Hesab ilə məşğul olmaq istəyirlər. Bilmirdiniz? Sədaqət haqqı?

– Bu, ağılasığan deyil!

– Ağılasığan deyilsə, onda, deməli, yaxşıdır, bununla belə, siz haradan biləydiniz? Hərçənd ki burada milçək uçanda da hamı xəbər tutur: bura belə yerdir! Lakin, hər halda, sizə xəbərdarlıq etdim; siz də mənə minnətdar ola bilərsiniz, yaxşı, xudahafiz – yəqin, o dünyada görüşərik. Hə, bir də onu demək istəyirdim: sizin qarşınızda əclaflıq etmişəm, amma... mən nə üçün özümünkünü itirməliyəm, lütfən özünüz düşünün. Sizin faydanızımı? Axı mən o qıza öz “Tövbə”mi həsr etmişdim (siz bunu bilmirdiniz), hələ necə də qəbul etmişdi, he-he! Lakin onun qarşısında əclaflıq etməmişəm, onun qarşısında mən heç bir cəhətdən günahkar deyiləm; o, özü məni rüsvay edib aldatdı... Düzünü deyim ki, heç sizin də qarşınızda bir günahım yoxdur; hərgah orada bu “qalıqlar” haqqında bir söz və hər şeyi bu mənada demişəmsə, bunun əvəzində indi sizə görüşün gününü də, saatını da, ünvanı da bildirirəm, bütün bu oyunu açırım... Əlbəttə, bunu mərdliklə və alicənablıqdan etmirəm, dilxor olduğum üçün edirəm. Əlvida, mən pəltək kimi, yaxud da vərəmli kimi naqqalam; ayıq olun ha, tədbir görün, hərgah siz, doğrudan da, insan adına layiqsinizsə, özünüz də ləngiməyin. Görüş bu gün axşam olacaq, bu, yəqindir.

İppolit qapıya tərəf addımladı, lakin knyaz onun arxasınca qışqıranda oğlan qapıda ayaq saxladı.

Knyaz soruşdu:

– Demək, sizcə, Aqlaya İvanovna bu gün Nastasiya Filippovnanın yanına özümü gələcək?

Knyazın yanaqlarında və alnında qırmızı ləkələr görüldü.

İppolit yanı dönərək cavab verdi:

– Dəqiq bilmirəm; lakin, yəqin, belədir, axı bir də ki ayrı cür ola da bilməz. Nastasiya Filippovna ki onun yanına getməyəcək? Qaneçkanın da yanına axı gələ bilməz; onun öz evində, demək olar, can verən adam var. General, qəribə deyilmi?

Knyaz onun sözüne şərik oldu:

– Elə təkcə buna görə ola bilməz! Hərgah istəsəydi də, qız necə çıxı bilərdi? Bu evdəki adətdən... sizin xəbəriniz yoxdur; o qız Nastasiya Filippovnanın yanına təkcə gələ bilməz; bu, boş şeydir!

– Bax görürsünüzmü, knyaz, heç kəs pəncərədən bayıra atılmır, amma yanğın baş versə, onda, yəqin ki, ən birinci centlmen və ən birinci xanım da pəncərələrdən atılar. Ehtiyac qarşıya çıxanda çarə qalmır, bizim xanım qızımız isə Nastasiya Filippovnanın da yanına gedər. Məgər onları, sizin xanım qızlarınızı heç yerə buraxmırlar?

– Yox, mən o barədə demirəm...

– Hərgah o barədə deyilsə, onda qızın artırmadan enərək, düz getməyinə bənddir, sonra heç evə qayıtmaya da bilər. Elə hallar var ki, bəzən, lazım gələndə, gəmiləri də yandırmaq olar, hətta evə də qayıtmamaq olar: həyat təkcə səhər yeməklərindən, naharlardan, bir də Ş. knyazlarından ibarət deyildir. Mənə belə gəlir ki, siz Aqlaya İvanovnanı xanım qız, yaxud da nə isə bir pansion qızı hesab edirsiniz, mən bunu ona artıq demişəm; qız, deyəsən, mənimlə razılaşıdı. Siz saat yeddini, ya da səkkizi gözləyin... Sizin yerinizə olsaydım, qızın artırmadan endiyi məqamı, həmin dəqiqəni görmək xətrinə oraya gözətçilik etmək üçün adam göndərərdim. Yaxşı, heç olmasa, Kolyanı göndərin; siz əmin olun ki, o, məmnuniyyətlə casusluq edər, yəni sizin üçün demək istəyirəm... Ona görə ki, axı hər şey nisbidir... Ha-ha!

İppolit çıxdı. Knyaz belə bir hərəkətə hətta yol verə bilsəydi də, bir adamdan casusluq etməyi xahiş etməsi heç lazım da deyildi. Evdə oturmaq barədə Aqlayanın ona vermiş olduğu əmr indi, demək olar, aydınlaşmışdı: bəlkə, qız onun dalınca gəlmək istəyirdi? Doğrudan, bəlkə, qız knyazın oraya getməsini istəmirdi, ona görə də ona evdə oturmağı tapşırırmışdı... Bu da ola bilərdi. Onun başı hərlənirdi; bütün otaq başına fırlanırdı. Knyaz divanda uzanıb, gözlərini yumdu.

Hər nə cür olsa da, məsələ çəti, həlledici mərhələdə idi. Yox, knyaz Aqlayanı xanım qız, yaxud da pansion qızı hesab etmirdi; o, indi hiss edirdi ki, məhz bu cür bir şeydən çoxdan qorxurdu. Lakin Aqlaya o qadını nə üçün görmək istəyir? Onun bütün bədəninə titrətmə gəlirdi, o yenə titrədirdi.

Yox, knyaz Aqlayanı uşaq hesab etmirdi! Onu dəhşətə gətirən qızın son vaxtlardakı başqa baxışları, başqa sözləri idi. Bəzən ona

elə gəlirdi ki, Aqlaya nə isə özünü zorla saxlayır, sirr vermir, həddən artıq saqınır, knyaz xatırlayırdı ki, qızın bu cür hərəkəti onu qorxudurdu. Doğrudur, bütün bu günlər ərzində knyaz cəhd edirdi ki, bu barədə düşünməsin, ağır fikirləri başından çıxarırdı, lakin bu qəlbin sirri nə idi? Bu məsələ onu çoxdan itziraba salırdı, baxmayaraq ki, bu qəlbə inanırdı. İndi budur, bütün bunlar günü bu gün həll edilib aşkara çıxmalıdır. Dəhşətli fikir idi! Yenə də – “bu qadın!” Nə üçün ona həmişə elə gəlirdi ki, bu qadın lap son məqamda meydana çıxaraq, onun bütün müqəddəratını çürümüş sap kimi qırıb parçalayacaqdır? Knyaz, az qala, yarı sayıqlama vəziyyətində olsa da, indi and içməyə hazır idi ki, bu əhvalat ona həmişə belə görünürdü. Hərgah son vaxtlar o qadını unutmağa cəhd edirdisə, bu yalnız ona görə idi ki, ondan qorxurdu. Bəs məsələ necə idi; o, bu qadını sevirdi, yoxsa ona nifrət edirdi? Knyaz bu gün bu sualı özünə bir dəfə də olsun verməmişdi; bu məsələdə onun qəlbi təmiz idi: kimi sevdiyini o bilirdi... Knyaz nə bir o qədər onların görüşündən qorxurdu, nə bu görüşün ona məlum olmayan səbəbindən, nə onun əcaibliyindən qorxurdu, nə də onun hər hansı tərzdə həll edilməsindən – knyaz Nastasiya Filippovnanın özündən qorxurdu. O yalnız sonralar, bir neçə gündən sonra xatırladı ki, bu qızdırmalı saatlarda təsəvvüründə həmişə onun, Nastasiya Filippovnanın gözləri, qadının baxışı canlanırdı, onun sözlərini, nə isə əcaib sözlərini eşidirdi; baxmayaraq ki, bu qızdırmalı və qəmli saatlardan sonra hafizəsində çox az şey qalmışdı. Məsələn, Veranın ona nahar gətirməsi, nahar yeməsi onun yadında dumanlı şəkildə qalmışdı; nahardan sonra yatmışdımı, yoxsa yatmamışdı, bu da yadında deyildi. Ancaq bunu bilirdi ki, Aqlaya qəflətən onun eyvanına qalxanda divandan sıçrayıb, qızı qarşılamaq üçün otağın ortasına çıxmışdı: saat səkkizə on beş dəqiqə işləmişdi; həmin axşam hər şeyi tamamilə aydın şəkildə fərqləndirə bilməsi ancaq həmin dəqiqədən başlamışdı. Aqlaya tək idi, sadə və sanki, tələsik geyinmişdi, yüngül, gen paltoda idi. Çöhrəsi bayaqkı kimi solğun idi, gözlərində isə sərt və işıqlı şüalar parlayırdı; onun gözlərində təzahür edən belə ifadəni knyaz heç vaxt görməmişdi. Qız knyazı diqqətlə süzdü.

Aqlaya yavaşdan və sanki, sakitliklə dedi:

– Siz tamam hazırsınız, geyinibsiniz, şlyapanız da əlinizdədir; deməli, sizə xəbərdarlıq ediblər, mən bilirəm kim edib: İppolit?

Knyaz, az qala, yarımcən halda mızıldadı.

– Hə, o, mənə deyib...

– Onda gəlin gedək: siz bilirsiniz ki, məni mütləq müşayiət etməlisiniz. Güman edirəm ki, sizin evdən çıxmaq üçün kifayət qədər qüvvəniz vardır?

– Qüvvəm var, lakin... Məgər bu, mümkündürmü?

Knyaz bir ləhzədə çaşaraq, daha bundan artıq bir kəlmə də deyə bilmədi. Ağıl çəşmiş qızı dayandırmaq üçün bu, onun yeganə təşəbbüsü oldu, sonra isə özü kölə kimi qızın arxasınca getdi. Onun fikirləri nə qədər dolaşmış olsa da, knyaz, hər halda, başa düşürdü ki, qız onsuz da oraya gedəcəkdir, demək, o, hər halda, Aqlayanın arxasınca getməli idi. Qızın qəbul etmiş olduğu qərar və qətiyyətinin nə qədər güclü olduğunu knyaz başa düşürdü; bu çilgün coşğunluğunu dayandırmaq onun imkanı daxilində deyildi. Onlar dinməz-söyləməz gedirdilər, bütün yol uzununu bir kəlmə də danışmadılar. Knyaz yalnız bunu dedi ki, qız yolu yaxşı tanıyır, özü də bir döngəni bir az kənardan ötmək istəyəndə – çünki orada yol xəlvət idi – bunu qıza təklif etdi, Aqlaya, sanki, diqqətini gərginləşdirib, qulaq asaraq, rəhbərlik təzvlə dedi: “Fərqi yoxdur!” Onlar Darya Alekseyevnanın evinə (köhnə və böyük taxta evə) yaxınlaşayaxınlaşda artırmadan geyinib-kecinmiş bərlə-bəzəkli bir xanım və onunla yanaşı gənc qız çıxdı; ikisi də artırmanın yanında gözləyən yaraşlıq və gözəl faytona əyləşdilər, onlar bərkədən gülür və ucadan danışdılar, evə yaxınlaşan adamlara bir dəfə də olsun baxmadılar, elə bil, onları heç görmürdülər. Fayton yerindən tərənən kimi qapı dərhal ikinci dəfə açıldı, orada gözləyən Roqojin knyazla Aqlayanı içəri buraxıb, onların arxasınca qapını bağladı.

Roqojin ucadan:

– Bütün evdə indi biz dörd nəfərdən başqa heç kəs yoxdur, – deyərək, əcaib təzvlə knyaza baxdı.

Nastasiya Filippovna da birinci otaqda gözləyirdi, o da olduqca sadə və başdan-ayağa qara geyinmişdi; qadın onları qarşılaşmaq üçün ayağa qalxdısa da, gülümsəmədi, hətta knyaza da əl vermədi.

Onun nüfuzedicisi və nigran baxışı səbirsizliklə Aqlaya zilləndi. İki də bir-birindən xeyli aralı oturdular: Aqlaya otağın küncündəki divanda, Nastasiya Filippovna pəncərənin yanında.

Knyazla Roqojin oturmamışdılar, onları heç oturmağa dəvət edən də olmadı. Knyaz Roqojinə təəccüblə və yenə nə isə iztirabla baxdı, lakin Roqojin daim özünün əvvəlki təbəssümü ilə gülümsəyirdi. Sükut bir neçə saniyə də davam etdi.

Nəhayət, Nastasiya Filippovnanın çöhrəsində nə isə məşum bir ifadə təzahür edib, yox oldu; qadın Aqlayaya getdikcə daha inadla, qətiyyətlə və az qala, nifrətlə baxırdı; o, bir dəqiqə də olsun gözünü qonaq gəlmiş qızdan çəkmirdi. Aqlaya, görünür, sıxılır, lakin qorxmurdu. İçəri daxil olanda öz rəqibinə öteri nəzər salaraq, hələlik, elə bil, fikrə dalmış kimi, daim gözünü yerə dikib oturmuşdu. Qız iki dəfə otağa göz gəzdirdi; görünür, onun çöhrəsində nifrət duyğusu təzahür etmişdi, elə bil ki, burada çirklənməkdən, ləkələnməkdən qorxurdu. Qız qeyri-iradi olaraq öz paltarını düzəldirdi və hətta bir dəfə yerini nigarançılıqla dəyişib, divanın bucağına çəkildi. Qız özünün hərəkətlərini, çox güman ki, heç özü də dərk etmirdi; lakin qeyri-şüuri hərəkətlər onların incikliyi daha da artırırdı. Nəhayət, qız Nastasiya Filippovnanın gözünün içinə cəsarətlə və dik baxanda öz rəqibinin parlayan gözlərində, hiddətli baxışında təzahür edənlərin hamısını dərhal aydın surətdə oxudu. Qadın qadını başa düşdü; Aqlaya diksindi.

Aqlaya, nəhayət:

– Mənim sizi nə üçün dəvət etdiyimi, əlbəttə, bilirsiniz, – dedi.

Qız bu sözləri çox yavaşdan deyərək, hətta bu qısa cümlədə də sözünə iki dəfə ara verdi.

Nastasiya Filippovna quru və kəsik cavab verdi:

– Yox, heç bir şey bilmirəm.

Aqlaya qızardı. Ola bilsin, indi onun bu qadınla, “bu qadının” evində oturması və onun cavabına möhtac olması qıza birdən son dərəcə əcaib və qeyri-mümkün görünmüşdü. Nastasiya Filippovnanın səsinin ilk sədalarını eşidəndə qızın bütün bədəni titrədi. Bütün bunları, əlbəttə, “bu qadın” çox yaxşı sezmışdi.

Aqlaya qaş-qabağını töküüb, yerə baxa-baxa, demək olar, pıçiltı ilə dedi:

– Siz hər şeyi başa düşürsünüz... Lakin siz qəsdən özünüzü elə göstərirsiniz ki, guya, başa düşmürsünüz.

Nastasiya Filippovna xəfifcə gülümsədi:

– Görəsən, nə üçün, nədən ötrü?

Aqlaya sözüne gülməli tərzdə və çətinlik çəkə-çəkə davam etdi:
– Sizin evinizdə olmağıma görə... mənim vəziyyətimdən istifadə etmək istəyirsiniz.

Nastasiya Filippovna birdən qızardı:

– Bu cür vəziyyətin əmələ gəlməsinin günahı məndə deyil, siz – dədir! Sizi mən dəvət etməmişəm, siz məni dəvət edibsiniz, özüm də indiyə qədər bilmirəm nə üçün?

Aqlaya lovgalıqla başını qaldırdı.

– Siz dilinizi saxlayın; mən buraya sizin bu silahınızla vuruşmağa gəlməmişəm...

– Belə söylə! Deməli, siz, hər halda, “vuruşmağa” gəlibsiniz? Təsəvvür edin, halbuki mən elə güman edirdim ki, siz... daha fərsətlisiniz...

İkisi də bir-birinin üzünə artıq qəzəblərini gizlətmədən baxırdılar. Bu qadınlardan biri hələ bu yaxınlarda o birinə o cür məktublar yazan həmin qadın idi. İndi ilk görüş və ilk sözlərdən sonra hər şey dağıldı. Nə olsun? Həmin dəqiqə bu otaqdakı dörd nəfərdən heç biri bunu, sanki, heç də təəccüblü hesab etmirdi. Hələ dünən bunu heç yuxusunda da görə bilmək imkanına inanmayan knyaz bütün bunları çoxdan və irəlicədən duymuş adam kimi dayanıb baxır və qulaq asırdı. Ən fantastik yuxu nəgahən ən parlaq və kəskin surətdə təzahür edən həqiqətə çevrilmişdi. Bu qadınlardan biri bu an o birisinə o dərəcədə nifrət edir və bunu ona o dərəcədə açıb demək istəyirdi ki (ertəsi gün Roqojin dediyi kimi, ola bilsin, elə ancaq bunun üçün gəlmişdi), ağıl çəşmiş, qəlbi isə iztirab çəkən o biri qadın nə qədər fantastik olsa da, rəqibinin zəhərli, sırf qadın nifrətinin qarşısında, sanki, heç bir irəlicədən nəzərdə tutulan fikir və məram davam gətirə bilməsin. Knyaz əmin idi ki, Nastasiya Filippovnanın özü məktublar haqqında danışmağa başlamayacaqdır; bu məktubların onun üçün nə qədər acınacaqlı olmasını knyaz qadının parlaq baxışlarından başa düşmüşdü; lakin knyaz həyatının yarisini qurban verərdi ki, bu məktublar haqqında indi Aqlaya da danışmaydı.

Lakin Aqlaya, elə bil, nəgahən canını dişinə tutub, birdən özünü ələ aldı.

Qız dedi:

– Siz məni düzgün başa düşmədiniz, mən sizinlə... savaşımağa gəlməmişəm, baxmayaraq ki, siz mənim xoşuma gəlmirsiniz. Mən...

mən sizin yanınıza... insan kimi danışmağa gəlmişəm. Sizi dəvət edərək, sizə nə deyəcəyimi artıq qət etmişəm, siz məni qətiyyənlə başa düşməsəniz də, mən öz qərarımdan geri çəkilməyəcəyəm. Bu, mənim üçün deyil, sizin üçün pis olar. Sizin mənə yazmış olduqlarınıza cavab vermək istəyirdim, özüm də şəxsən cavab vermək istəyirdim, ona görə ki, bu, mənə əlverişli görünürdü. Sizin bütün məktublarınıza mənim cavabımı dinləyin: knyaz Lev Nikolayeviçlə tanış olduğum və sonra da sizin axşam ziyafətinizdə baş verən bütün əhvalatdan xəbər tutduğum həmin gün ilk dəfə knyaza heyfim gəldi. Mənim ona görə knyaza heyfim gəldi ki, o, son dərəcə sadədil adamdır və bu sadədilliyinə görə də inanmışdı ki, bu cür xasiyyəti... olan bir qadınla... xoşbəxt yaşaya bilər. Mən onun üçün nədən qorxurdumsa, o da baş verdi: siz onu sevə bilməzdiniz, siz ona əzab verib atdınız. Siz knyazı ona görə sevə bilməzdiniz ki, həddən artıq məğrursunuz... Yox, məğrur deyilsiniz... Mən səhv etdim, ona görə ki, siz şöhrətpərəstsiniz... Hətta bu da deyil; siz divanəlik dərəcəsində... xudbinsiniz, sizin mənə yazdığınız məktublar da bunu təsdiq edir. Siz onu, bu cür sadə insanı sevə bilməzdiniz, hətta, ola bilsin, öz aləminizdə ona nifrət edir və ələ salıb güldürdünüz, siz yalnız öz rüsvayçılığınızı sevə bilərdiniz, siz daim fikirləşirsiniz ki, bədnam olubsunuz və sizi təhqir ediblər, siz ancaq bu fikri sevə bilərdiniz. Sizin rüsvayçılığınız daha az olsaydı, yaxud heç olmasaydı, siz onda daha çox bədbəxt olardınız... (Aqlaya həddən artıq tələsik dediyi, lakin çoxdan hazırlanıb, götür-qoy edilmiş sözləri nəşə ilə deyirdi; qız bu sözləri hələ o vaxt, indiki görüşü heç yuxu -sunda da təsəvvür edə bilmədiyi vaxt fikirləşib hazırlamışdı; Aqlaya bu sözlərin bağışladığı təsiri, Nastasiya Filippovnanın həyəcədən dəyişmiş sifətində əks olunan təsiri zəhərli baxışı ilə müşahidə edirdi.) Sizin yadınızdadırımı, – deyə qız sözünə davam etdi, – o vaxt knyaz mənə məktub yazmışdı; o deyir ki, sizin bu məktubdan xəbəriniz vardır və hətta onu oxuyubsunuz! Bu məktubdan mən hər şeyi başa düşdüm, özüm də düzgün başa düşmüşdüm; o, bunu bu yaxınlarda özü təsdiq etdi, yəni mənim indi sizə dediklərimin hamısını, hətta eynən, hər kəlməsini təsdiq etdi. Məktubdan sonra mən gözləməyə başladım. Başa düşmüşdüm ki, siz buraya gələcəksiniz, ona görə ki, axı siz Peterburqsuz yaşaya bilməzsiz: siz hələ çox gəncsiniz, qəşəngsiniz, ona görə də əyalətdə qala bilməzsiz... Bir

də ki, bu da mənim sözlərim deyil, – deyə Aqlaya qıpqırmızı olub əlavə etdi, bu dəqiqədən başlayaraq, nitqinin sonuna qədər qızartı qızın üzündən çəkilmədi. – Mən knyazı bir də görəndə onun vəziyyətinə hədsiz acıdım, mənə ağır gəldi. Siz gülməyin; hərgah siz gülsəniz, onda siz bunu başa düşməyə layiq deyilsiniz...

Nastasiya Filippovna qəmli-qəmli və hiddətlə dedi:

– Siz görürsünüz ki, mən gülmürəm.

– Bir də ki, mənim üçün fərqi yoxdur, istəyirsiniz gülün. Ondan soruşmağa başlayanda mənə dedi ki, sizi daha çoxdandır sevmir, hətta sizi xatırlamaq da ona əzab verir, lakin onun sizə yazdığı gəlir, sizi xatırlayanda qəlbi “ömürlük yaralanmış kimi” sızıldayır. Mən sizə bunu da deməliyəm ki, həyatımda nəcib sadəliliyinə və misilsiz etimadına görə hələ ona bərabər bir adama, heç bir nəfərə də təsadüf etməmişəm. Onun sözlərindən sonra başa düşdüm ki, onu hər kəs istəsə, aldada bilər, özü də onu kim aldatrsa, knyaz sonra kim olur-olsun, bağışlayacaqdır, bax, elə buna görə də mən onu sevdim...

Aqlaya bu cür bir sözü ağzından çıxara biləcəyinə, sanki, heyrət etdi, sanki, özünə inanmayaraq bir anlığa sözünə ara verdi; lakin eyni zamanda onun baxışında hədsiz qürur ifadəsi parladı; elə bil ki, indi onun üçün artıq heç fərqi yox idi, hətta “bu qadın” onun ağzından qaçırılmış olduğu etirafa gülsəydi də, qızın vecinə deyildi.

– Mən sizə hər şeyi dedim, əlbəttə, mənim sizdən nə istədiyimi indi başa düşdünüz?

Nastasiya Filippovna yavaşdan cavab verdi:

– Ola bilsin, başa düşmüşəm; lakin özünüz deyin.

Aqlayanın çöhrəsində qəzəb ifadəsi parladı.

Qız qətiyyətlə və sözləri aydın ifadə edərək dedi:

– Mən sizdən soruşmaq istəyirdim, siz nə ixtiyarla onun mənə qarşı bəslədiyi duyğuya qarışırsınız? Siz nə ixtiyarla mənə məktublar yazmağa cəsarət edibsiniz? Nə ixtiyarla siz hər dəqiqə ona da, mənə də deyirsiniz ki, siz onu sevirsiniz, həm də ki özünüz onu ataraq, onun yanından belə təhqir və... rüsvayçılıqla qaçandan sonra?

Nastasiya Filippovna çox çətinliklə dedi:

– Mən onu sevdiyimi nə sizə demişəm, nə də ona, həm də siz... Haqlısınız, mən onun yanından qaçmışdım... – deyə qadın lap yavaşdan əlavə etdi.

Aqlaya qışqırdı:

– Necə yeni “nə ona deyibsiniz, nə də mənə”, bəs sizin məktub-larınız? Bizi nikahlandırmağı və mənə ona ərə getməyə dilə tutmağı sizdən kim xahiş etmişdi? Məgər bu, demək deyil? Siz nə üçün özünüzü bizim aramıza soxursunuz? Mən əvvəlcə elə düşünməkdə idim ki, siz, əksinə, bizim aramıza girməklə məndə knyaza qarşı nifrət oyatmaq istəyirsiniz ki, mən onu atım, ancaq məsələnin nə yerdə olduğunu yalnız sonra başa düşdüm: siz, sadəcə olaraq, elə təsəvvür edibsiniz ki, bütün bu əzilib-büzülmələrinizlə yüksək mərdlik göstə-rirsiniz...Deyin görüm, bir halda ki, siz öz şöhrətpərəstliyinizə bu dərəcədə aludəsiniz, onu sevə bilərdinizmi? Mənə gülməli məktub-lar yazmaq əvəzinə, siz niyə, sadəcə olaraq, buradan çıxıb getmə-diniz? Siz nə üçün indi necib bir adama ərə getmirsiniz; elə adam ki, sizi canı qədər sevir və sizə evlənmək istəyərk, sizi hörmətə mindi-rir? Nə üçün belə etdiyiniz həddən artıq aydındır: Roqojinə ərə get-səniz, onda daha hansı təhqir qalar? Hətta həddən artıq şərəfə nail olarsınız! Yevgeni Pavloviç sizin haqqınızda dedi ki, olduqca çox poema oxuyubsunuz və “öz... vəziyyətinizə nisbətən həddən artıq təhsillisiniz”, siz kitabçıl və nərmənazik qadınısınız; şöhrətpərəstliyi-nizi... də buna əlavə edin, onda sizin bütün səbəbləriniz aydın olar...

– Bəs siz nərmənazik deyilsiniz?

Məsələ belə gözlənilməz nöqtəyə hədsiz tələsik, hədsiz aşkar tərzdə çatmışdı; ona görə gözlənilməz idi ki, Nastasiya Filippovna Pavlovskaya yollanırken xəyalında nə isə yaşadırdı, baxmayaraq ki, bu görüşdən yaxşı nəticə hasil olacağını gözləməirdi, əksinə, görüşün daha pis nəticə ilə qurtaracağını daha artıq gözləyirdi; Aqlaya isə bir dəqiqə içində coşub özündən çıxdı, bu hiss onun bütün varlığına hakim kəsilmişdi, elə bil, dağdan uçurdu, ancaq dəhşətli intiqam nəşəsindən zövq alır, özünü saxlaya bilmirdi. Nastasiya Filippovna Aqlayanı belə halda görməsinə hətta təəccüb edirdi; qadın ona baxır, sanki, gözüne inanmırdı, ona görə də ilk anlar lap çaşbaş qalmışdı. Nastasiya Filippovna Yevgeni Pavloviçin güman etdiyi kimi, çox poema oxumuş qadın idimi, yoxsa knyazın əmin olduğu kimi, sadəcə, divanə idi, hər halda, bu qadın – bəzən çox biabırçı və qaba üsullara əl atırdı – əslində isə, olduqca utancaq, olduqca zərif və tez inanan idi. Doğrudur, onda kitabdan əxz olunan, həyatdan uzaq, öz daxilində qapanıb qalmış xəyalpərəstlik və fantastik şeylər çox idi,

lakin eyni zamanda, bütün bunlar onun qəlbində güclü və dərin iz buraxmışdı... Knyaz bunu başa düşürdü, onun üzündən görünürdü ki, iztirab çəkir, Aqlaya bunu hiss edib, nifrətdən titrədi.

Qız Nastasiya Filippovnanın iradına misilsiz lovğalıqla cavab verdi:

– Siz nə cəsarətlə mənə bu cür müraciət edirsiniz?

Nastasiya Filippovna heyrət etdi:

– Siz, yəqin, yaxşı eşitmədiniz. Mən sizə necə müraciət etdim?

Aqlaya nagahan, heç bir səbəb olmadan dedi:

– Hərgah siz namuslu qadın olmaq istəyirdinizsə, onda nə üçün o vaxt, sizi yoldan çıxarmış adamı, Totskini, sadəcə... saxta, teatral nümayiş göstərmədən atmadınız?

Nastasiya Filippovna ağappaq ağarıb diksindi:

– Siz mənim vəziyyətim haqqında nə bilirsiniz ki, məni müha-kimə etməyə cəsarət eləyirsiniz?

– Onu bilirəm ki, siz işləməyə getməyib, özünüzü günahsız mələikə kimi göstərmək üçün Roqojinlə getdiniz. Əxlaqsız mələikə-nin əlindən can qurtarmaq üçün Totskinin özünü güllə ilə vurmaq istəməsinə mən təəccüb etmirəm.

Nastasiya Filippovna nifrətlə və sanki, böyük iztirab çəkə-çəkə dilləndi:

– Kifayətdir! Siz də məni Darya Alekseyevnanın bayaq sühl hakiminin yanında öz adaxlısı ilə çəkişən qulluqçusu kimi... başa düşdünüz. O, sizdən yaxşı başa düşərdi...

– Yəqin, namuslu qızıdır, öz əməyi ilə yaşayır. Nə üçün qulluqçu qıza siz belə nifrət edirsiniz?

– Mən əməyə nifrətlə yanaşmıram, siz əməkdən dəm vuranda sizə nifrət edirəm.

– Namuslu olmaq istəyirdinsə, gedib paltaryuyan olaydın.

İkisi də yerindən qalxdı, rəngləri qaçmış halda bir-birinə baxırdılar. Knyaz başını itirmiş kimi qışqırdı:

– Aqlaya, dayanın! Axı bu, ədalətsizlikdir!

Roqojin artıq gülümsəmirdi, lakin dodaqlarını sıxıb, əllərini sinə-sində çarpazlayaraq qulaq asırdı.

Qeyzdən titrəyən Nastasiya Filippovna deyirdi:

– İndi siz ona baxın, bu qıza tamaşa edin! Mən onu mələk hesab etmişdim! Siz mənim yanıma mürəbbiyəsiz buyurubsunuz,

Aqlaya İvanovna?.. Amma istəyirsinizmi... istəyirsiniz mən bu saat sizin mənim yanıma nə üçün təşrif gətirdiyinizi mübaliğəsiz olaraq, açıq sizə deyim? Qorxubsunuz, ona görə də təşrif gətiribsiniz.

Nastasiya Filippovnanın cəsərət edib onunla belə danışmasına sadələvhcəsinə və dərindən heyrət edib özündən çıxan Aqlaya soruşdu:

– Səndənmi qorxmuşam?

– Əlbəttə, məndən! Bir halda ki, mənim yanıma gəlməyi qət edibsiniz, demək, məndən qorxursunuz. Kimdən qorxursansa, ona xor baxa bilmirsən. İşə bir bax, mən hətta həmin dəqiqəyədək sizə hörmət edirdim! Bilirsinizmi siz məndən nə üçün qorxursunuz və indi sizin başlıca məqsədiniz nədən ibarətdir!? Siz özünü şəxsən inanmaq istəyirsiniz ki, o, məni sizdən artıqımı sevir, yoxsa yox, ona görə ki, siz son dərəcə qısqanırsınız...

Aqlaya dili dolaşa-dolaşa zorla dedi:

– O artıq mənə deyib ki, sizə nifrət edir...

– Ola bilər; ola bilər, mən ona layiq də deyiləm, ancaq... ancaq siz, mənə, yalan danışdınız! O, mənə nifrət edə bilməz, o, belə şey deyə bilməzdi! Bir də ki mən... sizin vəziyyətinizi nəzərə alaraq sizi bağışlamağa hazırım... Amma, hər halda, mən sizin haqqınızda yaxşı cəhətdən düşünürdüm; düşünürdüm ki, siz həm ağıllı, həm də ki daha gözəlsiniz, Allaha and olsun!.. Di yaxşı, aparın öz xəzinənizi... odur, sizə baxır, özünə gələ bilmir, götürün onu özünüzə, lakin bir şərtlə: bu saat rədd olun buradan! Elə bu dəqiqə!..

Qadın kresloya yuxılıb, gözyaşını sel kimi axıtdı. Lakin nagahan onun gözlərində nə isə yeni bir ifadə parladı, Nastasiya Filippovna Aqlayaya diqqətlə, nüfuzedicə nəzərlə baxaraq yerindən dik qalxdı.

– Ancaq istəyirsənmi, mən bu saat... əmr edim, eşidirsənmi? Onsa əmr edərəm, o, səni dərhal atar, həmişəlik mənimlə qalar, özü də mənə evlənər, sən isə evə tək yüyürərsən. İstəyirsənmi, istəyirsənmi? – deyə qadın dəli kimi qışqırdı, ola bilər, bu cür sözlər deyə biləcəyinə, az qala, özü də inanmırdı.

Aqlaya qorxaraq qapıya sarı yüyürmək istədi, lakin qapıda yerə mıxlanmış kimi dayanaraq qulaq asdı.

– İstəyirsən mən Roqojini qovum? Sən elə düşünürdün ki, mən artıq sənə xoş olmaq üçün Roqojinlə nikahlanmışam? Bax, bu saat sənin yanında qışqıraram: “Get buradan, Roqojin”, knyaza isə

deyərəm: “Yadımdadırmı sən mənə nə vəd edibsən?” İlahi! Axı mən nəyə görə özümü onların qarşısında belə alçaltım? Knyaz, məgər məni sən özün inandırmırdın ki, mənim başıma nə gəlsə də, sən mənim arxamca gedərsən, özün də məni heç vaxt atmazsan; demirdinmi ki, məni sevirsən və hər şeyi, mənim bütün qəbahətlərimi bağışlayırsan və mənə hə... hör... Hə, sən bunu da deyirdin! Mən də ancaq sənin əl-qolunu açmaq üçün səndən qaçdım! İndi isə istəmirəm! Nə üçün o qız mənimlə əxlaqsız bir qadın kimi rəftar elədi? Mən əxlaqsızammi, sən bunu Roqojindən soruş, o, sənə deyər! İndi, bu qız məni bədnam edəndən sonra, özü də, sənin nəzərində, sən məndən üz döndərəcəksən, onu isə qoluna girib aparacaqsan? Belə olandan sonra mən yalnız sənə inandığım üçün səni lənətə gələsən. Get buradan, Roqojin, sən lazım deyilsən! – deyə qadın, az qala, huşunu itirmiş kimi qışqırırdı, sözlər onun sinəsindən zorla çıxırdı, çöhrəsi qəzəbdən tamam dəyişmişdi, dodaqları qurumuşdu, görünür, özünün təmtəraqlı və gurultulu sözlərinə özü də zərrə qədər inanmırdı, lakin eyni zamanda, bu anları, heç olmasa, bir saniyəyə də olsa, uzatmaq və özünü aldatmaq istəyirdi. Bu coşqun ehtiras o qədər güclü idi ki, ola bilsin, qadın ölə də bilərdi, hər halda, knyaza belə gəlirdi. Nastasiya Filippovna əli ilə knyazı göstərərək, nəhayət, Aqlayaya qışqırdı: – Odur, dayanıb, bax! Hərgah o, bu saat mənə yanaşmasa, məni almasa və səni atmasa, onda götür onu özünə, ondan əl çəkirəm, o, mənə lazım deyil!

Nastasiya Filippovna da, Aqlaya da, sanki, intizarla dayanmış – dılar, ikisi də knyaza dəli kimi baxırdı. Lakin knyaz, demək olar, hətta yəqin demək olar ki, bu çağırışın bütün qüvvəsini dərk etdi. Knyaz öz qarşısında ümitsizliklə baxan gözlər, dəlicəsinə coşqun çöhrə görürdü, elə çöhrə ki, o, bir dəfə ağızından söz qaçıraraq bunun haqqında Aqlayaya demişdi ki, “qəlbim ömürlük yaralanmışdır”. Knyaz daha davam gətirə bilməyib, Nastasiya Filippovnanı göstərərək, yalvara-yalvara və məzəmmətlə Aqlayaya müraciət etdi:

– Heç belə rəftar etmək olarmı!? Axı o... son dərəcə bədbəxtdir!

Aqlayanın dəhşətli baxışları altında donub qalmış knyaz ancaq bu sözləri deyə bildi. Bu baxışda o qədər izzət və eyni zamanda elə intəhasız bir nifrət ifadəsi var idi ki, knyaz əlini əlinə çırpdı, qışqıraraq özünü Aqlayanın üstünə atdısa da, lakin artıq gec idi! Qız knyazın tərəddüdünə bir ləhzə də dözə bilməyib, əllərini üzünə tutdu:

“Aman Allah!” – deyə qışqıraraq otaqdan başılovlı çıxdı, onun arxasınca isə küçə qapısının sürgüsünü çəkmək üçün Roqojin yüyürdü.

Knyaz da yüyürdü, lakin astanada onu qucaqladılar. Çöhrəsi iztirabdan, dəhşətdən dəyişmiş Nastasiya Filippovna onun gözünün içinə baxırdı, göyərmiş dodaqları xəfifcə tərpənərək soruşurdu:

– Onun arxasınca? Aqlayanın arxasınca?..

Huşunu itirmiş qadın knyazın qolları arasına yıxıldı. Knyaz qadını qaldırdı, otağa aparıb, kresloya qoydu, Nastasiya Filippovnanın başı üzərində çaşqın halda dayandı. Masanın üstündə içi su ilə dolu stəkan var idi; geri qayıtmış Roqojin stəkanı götürdü, qadının üzünə su çilədi; qadın gözünü açdı, o, bir dəqiqə heç bir şey başa düşmürdü; lakin birdən ətrafa göz gəzdirdi, diksindi, qışqırıb özünü knyazın üstünə atdı.

Qadın qışqıra-qışqıra deyirdi:

– Mənimdir! Mənimdir! Lovğa qız getdi? Ha-ha-ha! – Nastasiya Filippovna isteriyalı halda gülürdü. – Ha-ha-ha! Mən bunu o qıza verirdim! Axı nə üçün? Nədən ötrü? Mən dəliyəm! Dəliyəm! Rədd ol buradan, Roqojin, ha-ha-ha!

Roqojin diqqətlə onlara baxdı, bir kəlmə də söz deməyib, şlyapasını götürərək otaqdan çıxdı. On dəqiqədən sonra knyaz Nastasiya Filippovnanın yanında oturmuşdu, gözünü çəkmədən ona baxa-baxa qadının başını və çöhrəsini balaca uşaq kimi iki əlilə sığallayırdı. O da qadının qəhqəhəsinə qoşulub şaqqıltı ilə gülürdü, özü də onun göz yaşlarına baxa-baxa ağlamaq istəyirdi. Knyaz heç bir şey demirdi, lakin qadının coşqun, həyəcanlı və rabitəsiz danı - şığına diqqətlə qulaq asır, amma, deyəsən, heç bir şey başa düşmürdü, fəqət sakitcə gülümsəyirdi, bir balaca şübhələnəndə, qadın yenə qüssələnir, yaxud ağlamağa başlayır, məzəmmət etmək, yaxud şikayətlənmək istəyirdi, knyaz dərhal yenə əlləri ilə qadının başını sığallayır, yanaqlarını mehribanlıqla oxşayır, ona uşaq kimi təsəlli verib, dilə tuturdu.

IX

Son fəsildə nağıl edilən hadisədən iki həftə keçmişdi, bu müddət ərzində bizim hekayətimizdə iştirak edən şəxslərin vəziyyəti o dərəcədə dəyişmişdi ki, xüsusi izahat vermədən hekayətimizi

davam etdirmək bizim üçün çox çətinidir. Buna baxmayaraq, biz hiss edirik ki, mümkün olduqca xüsusi izahatlara əl atmadan, olduqca sadə bir səbəbə görə, faktları, sadəcə, şərh etməklə kifayətlənməliyik: ona görə ki, bir çox hallarda biz özümüz hadisəni izah etməkdə çətinlik çəkirik. Bizim tərəfimizdən bu cür xəbərdarlıq oxucuya son dərəcə qəribə və dumanlı görünməlidir: nə aydın təsəvvürün, nə də sənin şəxsi rəyin olan bir şey haqqında necə nağıl etmək olar? Özümüzü daha saxta vəziyyətə salmamaq üçün yaxşısı budur, çalışırıq vəziyyəti misallarla izah edək, onda, bəlkə, lütfkar oxucu bizim məhz nə cəhətdən çətinlik çəkdiyimizi başa düşər, həm də bu misal ricət olmayacaq, əksinə, hekayətin həqiqi və bilavasitə davamı olacaqdır.

İki həftə keçəndən sonra, yeni iyulun əvvəllərində və bu iki həftə ərzində bizim qəhrəmanımızın əhvalatı və xüsusilə bu əhvalatın son sərgüzəşti əcaib, olduqca şən, demək olar, qeyri-mümkün, eyni zamanda, az qala, əyani bir lətifəyə çevrilirdi, elə bir lətifə ki, yavaş-yavaş Lebedevin, Ptitsinin, Darya Alekseyevnanın, Yepançinlərin bağları ilə qonşu olan bütün küçələrə, sözün qıyası, az qala, bütün şəhərə və hətta onun ətraflarına yayılırdı. Demək olar, bütün cəmiyyət – yerlilər, yaylaqçılar, musiqini dinləməyə gələnlər – hamı eyni bir əhvalatı min cür müxtəlif şəkil və tərzdə söyləməyə başlamışdı; deyirdilər ki, bir nəfər knyaz namuslu və məşhur bir ailədə qalma- qal salıb, artıq öz adaxlısı və bu ailənin üzvü olan qızdan imtina edərək, məşhur əxlaqsız qadına vurulmuşdur, bütün əvvəlki əlaqə- lərini kəsibdir, özü də heç bir şeyə baxmayaraq, təhdidlərə, camaa- tın ümumi hiddətinə və narazılığına baxmayaraq, elə buradaca, Pavlovskda, açıqcasına, başını dik tutub hamının gözü üçün baxa-baxa, camaatın gözü qarşısında bu günlərdə həmin bədnam olmuş qadınla nikahlanmaq fikrindədir. Lətifəni qalma qal və mərəkə ilə o dərəcədə bəzəyirdilər, bu əhvalata o qədər məşhur və görkəmli şəxslər qatır, müxtəlif fantastik və siri əlamətlər əlavə edirdilər, digər tərəfdən isə bu lətifəni elə təkzibedilməz və əyani faktlarla bəzəyib yayırdılar ki, ümumi maraq və dedi-qodular, əlbəttə, çox üzrlü görü- nürdü. Ən incə, hiyləgər və eyni zamanda, həqiqətəoxşar şərhləri bir neçə ciddi dedi-qoduçu yayırdı; bunlar dərrakəli adamların elə təbəqəsindən idilər ki, belələri həmişə, hər bir cəmiyyətdə əhvalat və hadisəni hər şeydən əvvəl başqalarına izah etməyə tələsirlər,

onlar öz qabiliyyət və istedadını bunda görür və bunda da təsəlli tapırlar. Onların şərhinə görə, gənc oğlan yaxşı biliyə mənsub knyaz idi, demək olar, varlı, sarsaq, lakin demokrat idi, cənab Turgenevin faş etdiyi müasir nihilizmə aludə olduğu üçün ağılı çəmşmişdi, demək olar, rusca heç danışa bilmirdi; bu gənc general Yepançinin qızına vurulmuşdu, özü də ona nail ola bilmişdi ki, onu ailədə adaxlı kimi qəbul edirdilər. Lakin haqqında təzəcə bir lətifə çap olunmuş fransız seminaristi kimi, bu allahsız kimi knyaz da, guya, bir növ, saxtakarlıq etmişdir: həmin fransız özünün keşif rütbəsinə qəbul olunmasına qəsdən razılıq vermiş, bu rütbəyə keçirilməsini özü qəsdən xahiş etmiş, bütün ayinləri, bütün sitayişləri, duaları və sairəni icra edərək xaçları öpmüş, elə ertəsi gün öz baş keşifinə məktub yazaraq, bildirmişdir ki, Allaha inanmır, ona görə də xalqı aldatmağı və onun hesabına müftə yaşamağı namussuzluq hesab edir, ona görə də dünənki mənəbdən imtina edir, məktubunu isə liberal qəzetlərdə çap etdirir. Belə nağıl edirdilər ki, guya, knyaz öz adaxlısının evindəki təntənəli ziyafəti qəsdən gözləyirmiş, bu ziyafətdə onu çox görkəmli şəxslərlə tanış etməli idilər, ziyafəti qəsdən gözləyirmiş ki, öz fikir tərzini ucadan və hamının yanında bəyan etsin, hörmətli əyanları söysün, hamının yanında öz adaxlısından imtina edib, onu təhqir eləsin, onu otaqdan qovan qulluqçulara müqavimət göstərəndə gözəl Çin vazasını vurub sındırsın. Müasir adətlərin səciyyə-ləndirilməsi tərzində buna onu da əlavə edirdilər ki, istedadsız gənc özünün adaxlısı olan general qızını həqiqətdə də sevirmiş, lakin ondan yeganə olaraq nihilizm üzündən və qarşıdakı dava-qalmaqal xatirinə imtina etmişdir ki, bütün kübar cəmiyyət qarşısında axırı itmiş qadına evlənmək zövqündən özünü məhrum etməsin, bununla da sübut etsin ki, onun əqidəsinə görə, nə axırı itmiş qadınlar mövcuddur, nə də comərd və yaxşı qadınlar, yalnız azad qadın mövcuddur; həm də o, cəmiyyətin kübarlara və köhnələrə bölünməsinə inanmır, yalnız və yalnız “qadın məsələsi”nə inanır. Bir də, nəhayət, onun nəzərində, axırı itmiş qadın axırı itməmiş qadından həтта müəyyən dərəcə yüksəkdir. Bu izahat olduqca ağılabatan görünürdü, yaylaqçılardan əksəriyyəti buna inanmışdı, həm də ki bu, gündəlik faktlarla təsdiq olunurdu. Doğrudur, bir çox şey aydınlaşdırılmamış qalırdı, belə söyləyirdilər ki, zavallı qız öz adaxlısını, bəzi şayiələrə görə – “arvadbaz”ı o qədər sevirmiş ki, elə ertəsi gün, onu

atdığı günün ertəsi, oğlan öz aşnasının yanında oturduğu vaxt, qız yüyürə-yüyürə onun yanına gəlibmiş; başqaları, əksinə, inandırıldılar ki, gənc oğlan qızı qəsdən, yeganə olaraq nihilizmpərəst olduğu üçün rüsvay və təhqir etmək məqsədi ilə aşnasının yanına cəlb edibmiş, hər nə cür olsa da, əhvalata göstərilən maraq gündəngünə artırdı, xüsusən dava-qalmaqallı toyun həqiqətdə də təşkil ediləcəyinə zərrə qədər şübhə qalmamışdı.

Beləliklə də, hərgah bizdən əhvalatın nihilistik əlamətləri haqqında deyil, sadəcə olaraq, yalnız təyin olunmuş toyun knyazın həqiqi arzularına nə dərəcədə uyğun olması barədə, hazırkı dəqiqədə bu arzuların məhz nədən ibarət olmasını, hazırkı məqamda bizim qəhrəmanımızın əhvali-ruhiyyəsini məhz necə müəyyən etmək lazım olduğunu və elə bu səpkidə sairə və sairəni soruşsaydılar, biz, etiraf edirik, cavab verməyə böyük çətinlik çəkərdik.

Biz yalnız bunu bilirik ki, toy günü, doğrudan da, müəyyən olunmuşdu, həm də knyazın özü Lebedevi, Kelleri və Lebedevin bir nəfər tanışını vəkil etmişdi; Lebedev öz tanışını bu əhvalat münasibəti ilə knyaza təqdim edib demişdi ki, bu adam həmin işlə əlaqədar istər kilsəyə aid, istərsə də təsərrüfat işlərinə aid bütün zəhmət və başağrısını öz öhdəsinə götürə bilər; belə tapşırıq verilmişdi ki, pulu əsirgəməsinlər, Nastasiya Filippovna knyazı tələsdirir və toyun təşkil olunmasını təkidlə tələb edirdi; knyazın sağdışı Keller təyin olunmuşdu, Keller bunu özü coşqunluqla xahiş etmişdi, Nastasiya Filippovnaya isə – Burdovski təyin olunmuşdu: Burdovski bu təyinatı vəcdlə qəbul etmişdi; toy günü iyulun əvvəlinə təyin olunmuşdu. Lakin bu son dərəcə dəqiq olan şəraitdən başqa, bizə bəzi faktlar da məlumdur; bu faktlar bizi lap çaşbaş salır, məhz ona görə ki, bundan əvvəlki faktlara ziddir. Biz, məsəl üçün, çox şübhələnirik ki, knyaz, Lebedevi və başqalarını, bütün zəhmət və başağrısını öz öhdələrinə götürməyə vəkil edərək, az qala, elə həmin gün unuddu ki, onun təşrifat məmuru da var, sağdış-soldış da; toy olmalıdır, hərgah o, zəhmət və başağrısını başqalarına həvalə etmək haqqında sərəncam veribsə, bunu yalnız onun üçün etmişdir ki, özü daha bu barədə düşünməsin və hətta, ola bilsin, bunu mümkün qədər tez yadından çıxarsın. Bir halda ki, belədir, bəs o, özü nə haqda düşüncə nürdü, nəyi xatırlamaq istəyir və nəyə səy edirdi? Ona da şübhə yoxdur ki, bu məsələdə ona heç bir təzyiq göstərilirdi (məsələn,

Nastasiya Filippovna tərəfindən), Nastasiya Filippovna həqiqətdə də mütləq tez toy olmasını istəyirdi, toy əhvalatını heç də knyaz deyil, qadın özündən uydurmuşdu; lakin knyaz sərbəst surətdə razılıq vermişdi: hətta bu razılığı, bir növ, fikri dağınıq halda, özü də elə tərzdə vermişdi ki, hərgah ondan lap adi bir şeyi də istəmiş olsaydılar, elə bu cür razılıq verərdi. Bu cür əcaib faktlar bizim qarşımızda olduqca çoxdur, lakin onlar məsələni nəinki aydınlaşdırmır, hətta bizim rəyimizə görə, bu faktlardan nə qədər misal gətirmiş olsaq da, onlar işin şərhini çətinləşdirirlər, buna baxmayaraq, yenə misal göstərək.

Məsələn, bizə yaxşı məlumdur ki, bu iki həftə ərzində knyaz bütün gününü və axşamlarını Nastasiya Filippovna ilə keçirirdi; qadın onu özü ilə bərabər gəzintilərə aparırdı, musiqi dinləməyə gedirdilər; knyaz hər gün qadınla faytonda gedirdi: Nastasiya Filippovnanı bir saat görməyəndə ondan nigaran olurdu (deməli, bütün əlamətlərə görə, qadını səmimi surətdə sevirdi); qadın ona hər nə desə, nə söyləsə, saatlarla sakit və məsum təbəssümlə ona qulaq asırdı, özü isə, demək olar, heç danışmırdı. Lakin biz onu da bilirik ki, knyaz elə həmin günlər ərzində bir neçə dəfə və hətta bir çox dəfə nəgahən Yepançinlərgilə yollanır, bunu Nastasiya Filippovnadan gizlətmirdi, buna görə də qadın, az qala, ümidini itirirdi. Biz bilirik ki, Yepançinlər nə qədər ki, Pavlovskda qalmışdılar, knyazı evlərinə buraxmamışdılar, Aqlaya İvanovna ilə görüşməyə qoymurdular, xahişini daim rədd edirdilər; knyaz bir kəlmə də danışmadan çıxıb gedirdi, ertəsi gün isə dünənki rədd cavabını nə isə tamamilə unudaraq yenə onlara gedirdi, özü də, əlbəttə, yenə rədd cavabı alırdı. Bizə bu da məlumdur ki, Aqlaya İvanovna Nastasiya Filippov - nagildən qaçandan bir saat sonra, hələ, ola bilsin, bir saatdan da əvvəl, knyaz artıq Yepançinlərgildə idi, əlbəttə, o əmin idi ki, qızı orada tapacaqdır, bilirik ki, knyazın Yepançinlərgilə gəlməsi o vaxt evdə fəvqəladə nigarançılıq və qorxu yaratmışdı, ona görə ki, Aqlaya hələ evə qayıtmamışdı, knyazdan birinci dəfə eşitmişdilər ki, qız onunla birlikdə Nastasiya Filippovnagilə getmişdi. Belə nağıl edirdilər ki, Lizaveta Prokofyevna, qızları və knyaz Ş. o vaxt knyazla çox sərt, ədavətlə rəftar etmişdilər, elə ondaca – xüsusilə Varvara Ardalionovna nəgahən Lizaveta Prokofyevnanın yanına gələrək deyəndə ki, Aqlaya İvanovna artıq bir saatdır onlardadır, çox

dəhşətli vəziyyətdədir, özü də, deyəsən, evə getmək istəmir, knyazı bərk məzəmmət edib, onun tanışlığından da imtina etdilər, dostluğundan da. Son məlumat Lizaveta Prokofyevnanı hər şeydən artıq sarsıtmışdı, həm də lap haqlı olaraq; Aqlaya Nastasiya Filipovnanın yanından çıxandan sonra, doğrudan da, öz ailə üzvlərinin gözünə görünməkdənsə, ölümünə daha tez razılıq verərdi, ona görə də Nina Aleksandrovnanın yanına qaçmışdı. Varvara Ardalionovna isə həmin saat, qətiyyətlə ləngimədən hər şey barədə Lizaveta Prokofyevnaya məlumat verməyi lazım bildi. Ana da, qızları da – hamısı dərhal Nina Aleksandrovnanın yanına yüyürdülər, onların da arxasınca evə indicə gəlmiş ailə başçısı İvan Fyodoroviç yollandı; qovulmağına və kəskin sözlər eşitməsinə baxmayaraq, knyaz Lev Nikolayeviç də onların arxasınca getdi; lakin Varvara Ardalionovnanın sərəncamı ilə orada da onu Aqlayanın yanına buraxmadılar. Bununla belə, məsələ onunla qurtardı ki, Aqlaya görəndə ki, anası və bacıları onun başı üzərində ağlayır və onu qətiyyətlə məzəmmət etmirlər, özünü onların ağışına ataraq, dərhal onlarla birlikdə evə qayıtdı.

Şayiələr lap dəqiq olmasa da, belə nağıl edirdilər ki, Qavrila Ardalionoviçin bəxti burada da heç gətirmədi; Varvara Ardalionovna Lizaveta Prokofyevnanın yanına yüyürəndə o fürsət tapıb, Aqlaya ilə təklidə öz sevgisi haqqında danışmaq fikrinə düşmüşdü; deyirlər ki, Aqlaya ona qulaq asanda, özünün bütün qüssə və göz yaşlarına baxmayaraq, birdən qəhqəhə çəkib güldü və naghahan ona əcaib bir sual verdi: o, öz sevgisini sübut etmək üçün elə bu saat şam üzərində öz barmağını yandırarmı? Deyirlər ki, bu təklif Qavrila Ardalionoviçi o dərəcədə heyrləndirmişdi və o çəşmişdi, üzündə də elə fəvqəladə bir təəccüb ifadəsi təzahür etmişdi ki, Aqlaya ona baxanda isteriyalı kimi qəhqəhə ilə gülərək, onun yanından yuxarı, Nina Aleksandrovnanın yanına qaçmışdı; valideynləri də onu elə burada tapmışdılar. Bu lətifəni ertəsi gün İppolit knyaza söyləmişdi. O daha yataqdan qalxmırdı, İppolit knyazın dalınca qəsdən adam göndərərək çağırtmışdı ki, bu məlumatı ona çatdırın. Bu şayiənin İppolitə necə çatmış olduğu bizə məlum deyil, lakin şam və barmaq haqqındakı əhvalatı knyaz da eşidəndə elə güldü ki, hətta İppoliti heyrləndirdi; sonra isə birdən titrəyərək, gözyaşını axıtmağa başladı... Knyaz bu günlərdə, ümumiyyətlə,

olduqca narahat idi; o, qeyri-müəyyən, iztirablı və qeyri-adi bir sıxıntı içində idi. İppolit açıqdan-açığa iddia edirdi ki, knyazın ağılı çaşılıb, lakin bunu hələ heç bir vəchlə qəti şəkildə demək olmazdı.

Biz bütün bu faktları göstərərək onları izah etməkdən imtina etməklə, heç də qəhrəmanımıza oxucularımızın nəzərində bəraət qazandırmaq istəmirik. Bundan əlavə, biz knyazın öz dostlarında özünə qarşı oyatmış olduğu hiddətə də şərik olmağa tamamilə hazırıq. Hətta Vera Lebedeva da bir müddət ona qarşı qəzəbli idi; hətta Keller də sağdıx intixab edilən vaxtadək hiddətlənmişdi, hələ biz Lebedevin özü haqqında demirik; o da hiddətləndiyi üçün knyaza qarşı hətta intriqa aparmağa başlamışdı, onun hiddəti hətta olduqca səmimi idi. Lakin biz bu barədə sonra deyəcəyik. Ümumiyyətlə isə, biz Yevgeni Pavloviçin bəzi sözlərinə, olduqca güclü və hətta öz psixologiyasına görə dərin mənalı sözlərinə tamamilə şərik oluruz; Yevgeni Pavloviç bu sözləri Nastasiya Filippovnağildə baş verən əhvalatdan altı günümü, yoxsa yeddi gün sonra dostcasına söhbət vaxtı knyazın üzünə açıq və çəkinmədən demişdi.

Yeri gəlmişkən, onu da qeyd edək ki, nəinki yalnız Yepançinlərin özü, hətta bilavasitə, yaxud da dolayısı ilə Yepançinlərin ailəsinə mənsub olan adamlar knyazla hər cür əlaqəni tamamilə kəsməyi zəruri hesab etmişdilər. Məsələn, knyaz Ş. knyazla rastlaşanda hətta üzünü kənara çevirmişdi, onunla salamlaşmamışdı. Lakin Yevgeni Pavloviç knyazın yanına gəlməklə özünü ləkələməkdən qorxmamışdı, baxmayaraq ki, o, yenə də hər gün Yepançinlərgilə gəlirdi, hətta onu zahirən artıq dərəcədə şadlıq və sevinclə qarşılayırdılar.

Yevgeni Pavloviç knyazın yanına, Yepançinlərin hamısı Pavlovskdan gedəndən sonra düz ertəsi gün gəlmişdi. İçəri daxil olanda o, camaat arasında yayılmış bütün şayiələrdən xəbərdar idi, hətta, ola bilsin, bu şayiələrin güclənməsinə özü də kömək edirdi. Knyaz onun gəlişinə son dərəcə sevinərək, dərhal Yepançinlər haqqında danışmağa başladı; söhbətin bu cür sadəvil və açıq tərzdə başlaması Yevgeni Pavloviçin də dilini lap açdı, belə ki, o da təşrifat gözləmədən birbaşa mətləbə keçdi.

Yepançinlərin Pavlovskdan köçdüklərini knyaz hələ bilmirdi; knyaz heyrət etdi, rəngi qaçdı; lakin bir dəqiqə sonra utanıb fikrə dalararaq başını yırğaladı, özü də etiraf etdi ki, “elə bu cür də olmalı idi”; sonra onların “hara yollandıqlarını” cəld soruşdu.

Bununla belə, Yevgeni Pavloviç onu diqqətlə müşahidə edirdi, həm də bütün bunlar, yəni cəld verilən suallar, bu sualların sadəliliyi, utancaqlıq və eyni zamanda nə isə qəribə, açıq etiraf, nigarançılıq və həyəcan – bütün bunlar Yevgeni Pavloviçi az heyrətləndirməmişdi. Bununla belə o, hər şeyi knyaza nəzakətlə və ətraflı söylədi: knyaz hələ çox şeyi bilmirdi, ona görə də bu evdən gələn ilk xəbər idi. Yevgeni Pavloviç təsdiq etdi ki, Aqlaya, doğrudan da, naxoş idi, özü də, üç sutka ərzində qızdırma içində yanmış, gecələri, demək olar, yatmamışdır; indi onun halı yaxşılaşıb, heç bir təhlükə yoxdur, lakin əsəbi, isteriyalı haldadır... “Hələ yaxşıdır ki, evdə sülh şəraiti hökm sürür! Keçmiş haqqında nəinki Aqlayanın yanında, hətta öz aralarında da danışmamağa çalışırdılar. Valideynlər öz aralarında danışib, razılaşıblar ki, payızda, Adelaidanın toyu olan kimi xaricə səyahətə yollansınlar; bu barədəki ilk söhbəti Aqlaya dinməz-söyləməz qarşılıdı”. O, Yevgeni Pavloviç də, ola bilsin, xaricə gedəcəkdir. Hətta knyaz Ş. də Adelaida ilə birlikdə, işlər imkan versə, ola bilsin, iki aylığa xaricə getsin. General özü Peterburqda qalacaq. İndi onların hamısı Peterburqdan iyirmi kilometr aralı olan Kolminodakı malikanələrinə köçüblər, orada onların geniş və böyük ağılıq evi vardır. Belokonskaya hələ Moskvaya yollanmayıb, özü də, hətta, gerek ki, qəsdən Peterburqda qalıb. Lizaveta Prokofyevna israr edirdi ki, baş verən bütün əhvalatdan sonra Pavlovskda qalmaq imkanı yoxdur; o – Yevgeni Pavloviç şəhərdə yayılan şayiələr haqqında hər gün qadına məlumat verirdi. Yelagino yaylağına köçməyi də mümkün hesab etmədilər.

Yevgeni Pavloviç əlavə etdi:

– Bir də ki, doğrudan da, özünüz razılaşın, knyaz, xüsusilə... burada, sizin evinizdə hər saat baş verən əhvalatlar onlara məlum idi, sizinlə görüşmək istəmədikləri halda, siz inadla hər gün oraya getməyə can atırdınız... bu cür şəraitə, bütün bunlara dözmək olardı mı...

Knyaz yenə başını yırğaladı:

– Hə, hə, hə, siz haqlısınız, mən Aqlaya İvanovnanı görmək istəyirdim...

Yevgeni Pavloviç birdən ruhlanaaraq qəmli-qəmli dilləndi:

– Eh, əziz knyaz, siz o vaxt buna necə yol verdiniz... bütün baş verən bu əhvalata? Əlbəttə, əlbəttə, bütün bunlar sizin üçün olduqca gözlənilməz idi... Mən razıyam ki, siz özünüzü itirməli idiniz,

həm də ki... axı siz ağılını itirmiş qızın qarşısını ala bilmədiniz, buna sizin gücünüz çatmazdı! Lakin axı bu qızın... sizə qarşı nə dərəcədə ciddi və dərin... münasibət bəslədiyini siz başa düşməli idiniz. Qız başqasının şerik olmasını istəmirdi, siz də... siz də bu cür xəzinəni atıb məhv etdiniz!

Dəhşətli qəm-qüssəyə qərq olan knyaz yenə dedi:

– Hə, hə, siz haqlısınız, hə, mən günahkaram, həm də bilirsiniz-mi: axı Nastasiya Filippovnaya bu cür baxan təkçə o idi, yalnız Aqlaya idi... Qalan adamlardan axı heç kəs ona bu nəzərlə baxmırdı.

Yevgeni Pavloviç lap şövqə gəlib qışqırdı:

– Bütün bunların pis cəhəti elə orasındadır ki, arada heç bir ciddi şey olmayıb! Siz məni bağışlayın, knyaz, lakin... mən... mən bu bərədə düşünürdüm, knyaz; mən çox götür-qoy etdim; əvvəllər nə cür əhvalatlar baş verməsinin hamısını bilirəm, yarım il bundan əvvəl nə olmuşdusa, hamısını bilirəm, hamısını – bunların hamısı qeyri-ciddi şeylər idi! Bütün bunlar yalnız ötəri əyləncə idi, şəkil, fantaziya, tüstü idi, ona görə də bunu ancaq heç bir təcrübəsi olmayan qızın qorxuya düşmüş qısqanclığı nə isə ciddi bir şey kimi qəbul edə bilərdi!

Bu dəm Yevgeni Pavloviç artıq heç bir təşrifat gözləmədən böyük bir hiddətlə ürəyini boşaltmağa başladı. Bu adam knyazın Nastasiya Filippovnaya qarşı bütün keçmiş xüsusi münasibətlərinin mənzərəsini knyazın qarşısında dərrakəli və aydın şəkildə, həm də, təkrar edirik, fəvqəladə psixologiya ilə açıb şərh etdi. Yevgeni Pavloviç nitq iradə etməyi bacarırdı; indi isə hətta bəlağət və natiqlik istedadı kəsb etmişdi. O dedi: “Lap əvvəldən sizin bu əhvalatınız yalanla başlandı; yalanla başlanan şey yalanla da qurtarmalı idi; bu, təbiətin qanunudur. Mən razı deyiləm, necə deyim, orada bir adamın sizi gic adlandırması məni hətta cin atına mindirir; bu ad sizə yaraşmır, ona görə ki, siz həddən artıq ağıllı adamsınız; lakin siz eyni zamanda son dərəcə qəribəsiniz, ona görə də hamı kimi deyilsiniz, özünüz razılışın. Belə qət etmişəm ki, bütün baş vermiş olan hadisənin kökü, əvvəllər, sizin, necə deyirlər, fitri, anadan-gəlmə təcrübəsizliyinizdədir (siz bu sözə diqqət edin, knyaz: “Fitri”), sonra sizin qeyri-adi sadədilliyinizdədir; sonra da ki sizdə ölçü hissi deyilən şeydən zərrə qədər əlamət yoxdur (bunu bir neçə dəfə siz özünüz etiraf edibsiniz) və nəhayət, sel kimi axıb gələn, özünü sünə surətdə təlqin etdiyiniz əqidələrdədir; elə əqidələr ki, siz özünüzün

bütün qeyri-adi sədaqətinizlə onları indiyə qədər də həqiqi, təbii və doğru-düzgün əqidə və inam kimi qəbul edirsiniz! Özünüz razılaşın ki, knyaz, lap əvvəldən sizin Nastasiya Filippovnaya qarşı münasibətinizə nə isə şərti-demokratik bir əlamət (mən qısa olmaq üçün belə ifadə edirəm), necə deyərlər, “qadın məsələsi”nin füsunkarlığı (daha qısa ifadə olunmaq üçün) təsir göstərmişdir. Axı mən Roqojin özünün pullarını gətirəndə Nastasiya Filippovnagildə baş vermiş olan bütün o əcaib qalmaqaqallı səhnədən dəqiq xəbərdaram. İstəyirsiniz mən sizin özünüzü lap barmaqlarımla təhlil edim, sizin özünüzü özünüə aynada əks olunan kimi göstərim; ona görə ki, məsələnin nə yerdə olduğunu və onun nə üçün belə şəkil aldığı bütün təfərrüat və dəqiqliyi ilə bilirəm! Siz, gənc oğlan, İsvəcərədə vətən həsrəti çəkirdiniz, heç tanımadığınızı, lakin xiffətini çəkdiyiniz bir ölkəyə – Rusiyaya can atırdınız; Rusiya haqqında çox kitab oxumuşdunuz, ola bilsin, çox gözəl kitablar olsa da, sizin üçün zərərli kitablar oxumuşdunuz; ilk coşqun fəaliyyət təşnəsi ilə gəlmişdiniz, necə deyərlər, fəaliyyətə bütün varlığınıza girişdiniz! Elə bu vaxt, həmin gün, təhqir edilmiş qadın haqqında sizə kədərli və qəlbi mütəəssir edən əhvalat söyləyirlər, sizə, yəni alicənab bir şəxsə, məsum bir insana qadın haqqında hekayət nağıl edirlər! Elə həmin gün siz bu qadını görürsünüz; onun gözəlliyi, fantastik, iblisənə gözəlliyi sizi ovsunlayır (axı mən razıyam ki, o qadın misilsiz gözəldir). Buraya əsəbləri də əlavə edin, sizin bayılma xəstəliyinizi əlavə edin, bizim Peterburqun havasını, əsəbləri sarsıdan mülayim havanı əlavə edin; sizin tanımadığınızı və az qala fantastik şəhərdə keçirdiyiniz bütün bu günü əlavə edin, görüş və əhvalatlar gününü, gözələnilməz tanışlıqlar gününü, ən gözələnilməz gerçəklik gününü, Yepançinlərin üç gözəl dilbəri ilə, onların da sırasında Aqlaya ilə rastlaşdığınızı gününü əlavə edin; yorğunluğu, başgicəllənməni əlavə edin; Nastasiya Filippovnanın qonaq otağını və bu qonaq otağının ahəngini əlavə edin, belə bir şəraitdə... siz özünüzdən o dəqiqələr nə gözləyə bilərdiniz, siz necə düşünürsünüz?

Qızarmağa başlayan knyaz başını yırğalayır.

– Hə, hə, hə, hə, bəli, axı bu, demək olar, elə bu cürdür, həm də bilirsinizmi, ondan bir gün əvvəl mən, doğrudan da, bütün gecəni vaqonda yatmamışdım, ondan qabaqkı gecəni də həmçinin, özüm də çox pərişan vəziyyətdə idim...

Yevgeni Pavloviç qızışaraq sözüne davam etdi:

– Hə, hə, əlbəttə, mən bəs məsələni nəyin üstünə gətirirəm? Aydın məsələdir ki, siz, necə deyərlər, həyəcanlanıb vəcdə gələrək, hamının qarşısında alicənabcasına mərdliklə fikir söyləmək imkandan həmin saat istifadə edərək, dediniz ki, siz nəslən knyazsınız, özünüz də təmiz adamsınız, öz günahı ilə deyil, mənhus yüksək kübar cəmiyyətə mənsub olan əxlaqsız adamın günahı ilə rüsvay olunmuş qadını namussuz hesab etmirsiniz. Aman Allah, axı bu aydın məsələdir! Lakin məsələ bunda deyil, əziz knyaz, ondadır ki, burada həqiqət var idimi, sizin hissələrinizdə həqiqət mövcud idimi, fitri bir şey var idimi? Yaxud təkcə süni surətdə təlqin olunmuş vəcd və həyəcan idi? Siz necə düşünürsünüz: məbəddə qadın əfv edilmişdi, elə bu cür bir qadın, bəs axı ona deyilməmişdi ki, yaxşı iş görür, hər cür hörmət və şərəfə layiqdir? Məgər üç ay keçəndən sonra sağlam düşüncə sizə məsələnin nə yerdə olduğunu izah etmədimi? Fərz edək ki, o qadın indi məsumdur – mən israr etməyəcəyəm, ona görə ki, istəmirəm – lakin məgər onun bütün macəraları onun dözülməz, iblisanə qüruruna, bu dərəcədə həyasız, bu dərəcədə acgöz xudbinliyinə bəraət qazandıra bilərmə? Bağışlayın, knyaz, mən bu fikrə aludə oluram, lakin...

Knyaz yenə mızıldadı:

– Hə, bütün bunlar ola bilər; ola bilsin, siz, əslində, haqlısınız, o qadın həqiqətdə də olduqca əsəbiləşmişdir, həm də siz, əlbəttə, haqlısınız, lakin...

– Şəfqət göstərilməyə layiqdir? Siz bunumu demək istəyirsiniz, mənim mərhəmətli knyazım? Lakin şəfqət naminə və ona xoş olmaq üçün məgər başqasını, yüksək və təmiz bir qızı rüsvay etmək, onu həmin məğrur, həmin mənfur gözlərin nəzərində alçaltmaq olardımı? Məgər şəfqət duyğusunu bu mərtəbəyə çatdırmaq olarmı? Bəs axı bu, təsəvvürə gəlməyən bir mübaliğədir. Bəs məgər qızı sevdiyiniz halda, bu məxluqu onun rəqibəsi qarşısında bu cür alçaltmaq, başqası üçün onu atmaq olarmı, özü də həmin başqasının gözü qarşısında bu cür hərəkət etmək; həm də ki özünüz qıza evlənməyi namusla təklif edəndən sonra... Axı siz ona evlənməyi təklif etmişdiniz, siz bu fikrinizi ona valideynlərinin yanında və bacılarının yanında irəli sürmüşdünüz! Bundan sonra müsaidə edin, sizdən soruşum, siz namuslu adamsınızımı, knyaz? Həm də...

həm də siz ilahi bir qızı öz sevginizə inandırmaqla məgər onu aldatmadınızımı?

Knyaz misilsiz bir kədərlə burnunun altında dedi:

– Hə, hə, siz haqlısınız, aman, mən hiss edirəm ki, günahkaram!

Yevgeni Pavloviç hiddətlə qışqırdı:

– Məgər təkcə bu kifayətdirmi? Məgər yalnız: “Aman, mən günahkaram!” deyər qışqırmaq kifayətdirmi? Günahkarsınız, amma özünü inad edirsiniz! Bəs o vaxt sizin qəlbiniz, sizin “xristian” qəlbiniz harada idi!? Bəs axı həmin dəqiqə qızın çöhrəsini görmüsdünüz; məgər bu qız o qadıندان, sizin o biri qadınından, ayrılıq salandan azmı iztirab çəkmişdi? Bəs siz bunu görə-görə necə yol verdiniz? Necə?

Zavallı knyaz burnunun altında dedi:

– Hə... Axı mən yol vermirdim...

– Necə yol vermirdiniz?

– Mən, vallah, heç bir yol vermirdim. Bütün bunların nə cür baş verdiyini indiyə qədər də anlaya bilmirəm... Mən... mən o vaxt Aqlaya İvanovnanın arxasınca yüyürdüm, Nastasiya Filippovnanın isə ürəyi getdi; sonra məni indiyə qədər də Aqlaya İvanovnanın yanına buraxmırlar.

– Heç fərqi yoxdur! O biri qadının ürəyi getmiş olsa da, siz Aqlayanın arxasınca yüyürməli idiniz!

– Hə... hə, mən belə etməli idim... Axı o qadın ölə bilərdi! O, özünü öldürərdi, siz onu tanıyırsınız, həm də... fərqi yoxdur, mən sonra hər şeyi Aqlaya İvanovnaya söyləyərdim, bir də... Bilirsinizmi, Yevgeni Pavloviç, mən görürəm ki, siz, deyəsən, hər şeyi bilmirsiniz. Deyin görüm, nə üçün məni Aqlaya İvanovnanın yanına buraxmırlar? Mən hər şeyi ona izah edərdim. Bilirsinizmi: onların ikisi də o vaxt heç də əsl mətləbdən danışmırdılar, onların dedikləri heç də lazım olan şey deyildi, ona görə də məsələ bu şəkildə... Mən bunu sizə heç cür izah edə bilmərəm; lakin mən, ola bilsin, Aqlaya izah edə bilərdim... Aman Allah, İlahi, Pərvərdigar! Siz həmin anlarda, Aqlayanın oradan çıxıb qaçdığı dəqiqə, onun çöhrəsinin nə hala düşdüyü haqda deyirsiniz... Aman Allah, bu, mənim yadımdadır! Gedək, gedək! – deyər knyaz yerindən tələsik qalxaraq, birdən Yevgeni Pavloviçin qolunu dartışdırdı.

– Hara?

– Gedək Aqlaya İvanovnanın yanına, bu saat gedək!..

– Axı qız Pavlovskda deyil, mən sizə dedim, özü də nə üçün gedək?

Knyaz əllərini çarpazlayıb yalvara-yalvara dedi:

– O başa düşər, qız başa düşər! O başa düşər ki, bütün bunlar elə deyil, tamamilə, tamamilə başqa cürdür!

– Necə tamamilə başqa cürdür? Bəs axı siz, hər halda, evlənirsiniz? Demək, inad edirsiniz... Siz evlənirsiniz, yoxsa yox?

– Hə, bəli... evlənirəm; hə, evlənirəm!

– Onda bəs necə elə deyil?

– Qətiyyəyən yox, elə deyil, elə deyil! Bunun heç fərqi yoxdur, mən evlənirəm, bunun eybi yoxdur!

– Necə yəni fərqi yoxdur, necə eybi yoxdur? Axı bu da boş şey deyil? Siz sevdiyiniz qadını xoşbəxt etmək üçün ona evlənirsiniz, Aqlaya İvanovna isə bunu görür və bilir, onda bəs necə fərqi yoxdur?

– Xoşbəxtmi? Əşi, yox! Mən ancaq elə-belə evlənirəm; bunu qadın istəyir; axı bir də ki mənim evlənməyimdə nə varmış: mən... əşi, bunun heç fərqi yoxdur! Ancaq o qadın mütləq ölərdi. Mən indi görürəm ki, onun Roqojinə ərə getməsi dəlilik idi! Mən əvvəllər başa düşmədiklərimin hamısını indi başa düşmüşəm, bir də, bilirsinizmi: onların ikisi də o vaxt bir-birinin qarşısında dayananda mən Nastasiya Filippovnanın çöhrəsindəki ifadəyə dözə bilmədim... Siz bilmirsiniz. Yevgeni Pavloviç (knyaz səsini sirli tərzdə yavaşıtıdı), mən bunu heç kəsə deməmişəm, heç vaxt, hətta Aqlayaya da deməmişəm, lakin mən Nastasiya Filippovnanın üzünün ifadəsinə dözə bilmirəm... Siz bayaq, o zaman Nastasiya Filippovnanın evindəki axşam ziyafəti haqqında doğru dediniz; lakin burada bir cəhət də var idi, siz onu buraxdınız, ona görə ki, bilmirsiniz: mən onun çöhrəsinə baxırdım. Mən hələ səhərçağı, şəklə baxanda ona dözə bilmədim... Bax Vera Lebedevanın gözləri tamamilə ayrı cürdür; mən... mən o qadının üzündən qorxuram! – deyə knyaz fövqəladə qorxu ilə əlavə etdi.

– Qorxursunuz?

Rəngi qaçmış knyaz pıçıldadı:

– Hə, o qadın divanədir!

Yevgeni Pavloviç fövqəladə maraqla soruşdu:

– Siz bunu yəqinmi bilirsiniz?

– Hə, yəqin; indi daha yəqin; indi, bu günlər, lap yəqin bildim! Yevgeni Pavloviç qorxmuş halda qışqırdı:

– Siz özünü nə niyə cəza verirsiniz? Demək, siz nə isə qorxdunuz üçün evləirsiniz? Bu məsələdə heç bir şey başa düşmək mümkün deyil... Hətta, ola bilsin, heç sevmədən evləirsiniz?

– Yox, yox, mən onu bütün varlığım ilə sevirəm! Axı o... körpə uşaq kimidir; indi o qadın körpədir, tamamilə körpə! Yox, siz heç bir şey bilmirsiniz!

– Eyni zamanda da, siz Aqlaya İvanovnanı inandırtdınız ki, onu sevirsiniz?

– Eh, hə, hə!

– Bu, necə olur? Demək, siz ikisini də sevmək istəyirsiniz?

– Eh, hə, hə!

– Bağışlayın, knyaz, siz nə danışırsınız, özünü nə gəlin!

– Mən Aqlayasız... Mən mütləq onu görməliyəm! Mən... mən bir az sonra yuxuda öləcəyəm; mən elə düşünürdüm ki, bu gecə yuxuda ikən öləcəyəm. Eh, hərgah Aqlaya bilsəydi, hər şeyi bilməş olsaydı... yəni mütləq hər şeyi. Ona görə ki, bu məsələdə hər şeyi bilmək lazımdır. Bu, birinci şərtidir! Bir halda ki, bu lazımdır, biz nə üçün başqa adam haqqında hər şeyi bilməyə, bir halda ki, o başqa adam günahkardır!.. Bununla belə, mən heç bilmirəm nə danışıram, mən dolaşmışam; siz məni olduqca sarsıtdınız... Məgər doğrudanmı Aqlayanın çöhrəsi indi də o vaxtkı kimi, oradan qaçdığı anlarda olduğu kimidir? Eh, hə, mən günahkaram! Lap yəqin ki, hər şeyin günahı məndədir! Bu günahın məhz nədən ibarət olduğunu mən hələ bilmirəm, lakin mən günahkaram... Bu məsələdə nə isə elə bir cəhət var ki, mən onu sizə izah edə bilmirəm, Yevgeni Pavloviç, heç söz də tapa bilmirəm, lakin... Aqlaya İvanovna başa düşər! Ah, mən həmişə inanırdım ki, o başa düşər.

– Yox, knyaz, başa düşməz! Aqlaya İvanovna... mücərrəd ruh kimi deyil, qadın kimi, insan kimi sevirdi. Siz onu bilirsinizmi, mənim zavallı knyazım: daha doğrusu budur ki, siz heç bir vaxt nə Aqlayanı sevirsiniz, nə də o qadını!

– Mən bilmirəm... Ola bilər, ola bilər, siz çox cəhətdən haqlısınız, Yevgeni Pavloviç. Siz olduqca ağıllısınız, Yevgeni Pavloviç! Eh, mənim yenə başım ağrımağa başlayır, gedək Aqlayanın yanına! Allah xatirinə, Allah eşqinə!

– Əşi, mən sizə dedim ki, o, Pavlovskda deyil, Aqlaya Kolminodadır.

– Yollanaq Kolminoya, elə bu saat yola düşək!

Yevgeni Pavloviç ayağa qalxaraq, sözü uzada-uzada:

– Bu, mü-m-kün de-yil! – dedi.

– Bəri baxın, mən məktub yazım; məktubu aparın!

– Yox, knyaz, yox! Siz məni bu cür tapşırıqlardan azad edin, bunu edə bilmərəm!

Onlar ayrıldılar. Yevgeni Pavloviçdə əcaib inamlar yaranmışdı: onun fikrincə, belə çıxırdı ki, knyazın ağılı bir az çaşıb. Bir də ki, onun həm qorxduğu, həm də bu dərəcədə sevdiyi o sifət nə deməkdir? Eyni zamanda, axı o, həqiqətdə də, ola bilsin, Aqlayasız ölə bilər, belə ki, ola bilsin, Aqlaya knyazın onu misilsiz bir məhəbbətlə sevdiyini heç vaxt bilməyəcək! Ha-ha! Bir də ki, ikisini necə sevmək olar? İki cür anlaşılmaz müxtəlif məhəbbətləri sevmək? Bu, maraqlıdır... zavallı gicbəsər!

Bəs indi onun vəziyyəti necə olacaq?

X

Knyaz hərçənd irəlicədən Yevgeni Pavloviçə demişdi ki, yuxuda öləcək, lakin o, öz toy gününədək, nə ayıq ikən öldü, nə də “yuxuda”. Bəlkə, o, doğrudan da, pis yatır, pis yuxular götürdü; lakin gündüzlər adamlarla rəftarında mehriban və hətta razı görü - nürdü, ancaq bəzən çox dalğın olurdu, lakin bu da tək qalanda olurdu. Toy etməyə tələsirdilər; toy, Yevgeni Pavloviç knyazın yanına gələndən, təqribən, bir həftə sonra oldu. Bu cür tələsiklikdə hətta knyazın ən yaxşı dostları da, hərgah onun belə dostları olsaydı, bədbəxt dəlibaşı “xilas etmək” üçün göstərdikləri səylərdən məyus olmalı idilər. Belə şeyiələr yayılmışdı ki, guya, Yevgeni Pavloviçin knyazı ziyarət etməsinin səbəbkarı qismən general İvan Fyodoroviçlə onun arvadı Lizaveta Prokofyevna idi. Lakin hərgah onların ikisi də miskin dəlibaşı uçuruma yuvarlanmaqdan öz qəlblərinin misilsiz xeyirxah hissləri ilə xilas etmək istəsəydilər də, onda, əlbəttə, yalnız bu cüzi təşəbbüslə kifayətlənməli idilər; bundan daha ciddi səy göstərməyə onların nə vəziyyətləri imkan verirdi, nə də hətta, ola bilsin, səmimi rəğbətləri (bu da təbii idi). Biz xatırlatmışdıq ki,

hətta knyazın ətrafındakı adamlar da qismən ona qarşı üsyan etmişdilər. Vera Lebedeva ancaq təkliddə gözyaşı axıtmaqla kifayətlənmişdi, bir də ki, çox vaxt öz evlərində oturur və əvvəlkinə nisbətən knyazın yanına az-az gəlirdi. Kolya bu zaman öz atasını dəfn edirdi; qoca birinci iflicdən səkkiz gün sonra ikincidən öldü. Knyaz ailənin müsibətində yaxından iştirak etdi, özü də ilk günlər vaxtını bir neçə saat Nina Aleksandrovnanın yanında keçirirdi; dəfnə və kilsəyə getmişdi. Çoxları gördü ki, kilsədəki adamlar knyaza baxıb, qeyri-iradi pıçıldayırlar, kilsədən çıxanda da onun dalınca baxırdılar; küçələrdə və bağda da vəziyyət elə bu cür idi; knyaz piyada gedəndə, yaxud faytonla gedəndə camaat ucadan nə isə deyir, onun adını çəkir, barmaqla göstərilirdi, Nastasiya Filippovnanın adı çəkilirdi.

Qadını dəfn mərasimində də axtarırdılar, lakin qadın dəfnə gəlməmişdi. Kapitan arvadı da dəfn mərasimində yox idi, Lebedev onun qarşısını vaxtında alaraq ailəyə yaxın buraxmamışdı. Meyit üstündə oxunan dua knyaza güclü və çox ağır təsir bağışlamışdı; o, hələ kilsədə ikən Lebedev ondan nəsə soruşanda cavab verirkən pıçiltı ilə dedi ki, pravoslav qaydası ilə oxunan dua mərasimində ilk dəfə iştirak edir, ancaq uşaq vaxtı hansı kənd kilsəsində isə gördüyü bir mərasim, ölü duası oxunan mərasim yadında qalmışdır.

Lebedev knyaza pıçıldadı:

– Bə-əli, elə bil ki, tabutda uzanan, hələ bu yaxınlarda özümüzdə sədr intixab etdiyimiz adam deyil, yadınızdadırmı onun sədrliyi? Kimi axtarırsınız?

– Heç, elə bil, mənim gözümə görünmüşdü...

– Roqojinmi?

– Məgər o, buradadır?

– Kilsədədir.

Knyaz utanaraq burnunun altında dedi:

– Hə, belə de, mənə, elə bil ki, onun gözləri görünmüşdü. Bəs nə əcəb... O, nə üçün gəlib? Dəvət ediblər?

– Heç ağıllarına da gəlməyib. O axı heç tanış da deyil. Burada axı hər cür camaat toplaşib. Əşi, siz nə üçün belə təəccübləndiniz? Mən indi ona tez-tez rast gəlirəm; son həftə ərzində mən burada, Pavlovskda ona dörd dəfə rast gəlmişəm.

Knyaz burnunun altında dedi:

– Mən... o vaxtdan sonra... ona burada bir dəfə də təsadüf etməmişəm.

Nastasiya Filippovna da “o vaxtdan bəri” Roqojinə rast gəlməsi barədə knyaza bir dəfə də olsun bir şey deməmişdi, ona görə də knyaz indi belə nəticə çıxardı ki, Roqojin nə üçünsə qəsdən gözə görünmürdü. Bütün bu gün ərzində knyaz dərin düşüncəyə dalmışdı; Nastasiya Filippovna isə həmin gün ərzində və həmin axşam olduqca şad və fərəhli idi.

Hələ atası ölməmişdən qabaq knyazla barışmış Kolya (məsələ zəruri və təxirəsalınmaz olduğu üçün) knyaza təklif etmişdi ki, Kellerlə Burdovskini sağdış, soldış olmağa dəvət etsin. Kolya Keller üçün zəmin olmuşdu ki, o, özünü tərbiyəli aparacaqdır, həm də, ola bilsin, “kara gələr”, Burdovski haqqında isə heç danışmağa da dəyməzdi, o, sakit və təvazökar adam idi. Nina Aleksandrovna ilə Lebedev knyazın nəzərinə çatdırdılar ki, bir halda ki, toy məsələsi həll olunub, bunu Pavlovskda etmək nəyə lazımdır, özü də ki, modalı yaylaq mövsümündə, bu cür camaat qarşısında toy etmək nəyə lazımdır? Peterburqda, hətta evdə toy etmək daha yaxşı olmazmı? Bütün bu qorxuların nəyə işarə olduğu knyaz üçün son dərəcə aydın idi; lakin knyaz qısa və sadə tərzdə cavab verdi ki, Nastasiya Filippovna mütləq belə toy olmasını istəyir.

Ertəsi gün, sağdış olması barədə xəbər tutmuş Keller də knyazın yanına gəldi. Keller içəri daxil olmamışdan qabaq qapının ağzında dayandı, knyazı görəndə kimi şəhadət barmağını dik tutduğu sağ əlini qaldıraraq, and içirmiş kimi qışqırdı:

– İçmirəm!

Sonra knyaza yanaşdı, onun iki əlini də möhkəm sıxıb silkələ-yərək dedi ki, əlbəttə, o, əvvəlcə eşidən kimi bilyard masası arxasında elan etmişdi ki, knyazın düşmənidir, heç bir ayrı səbəbə görə yox, ancaq ona görə ki, knyaza səadət arzu edirdi, özü də hər gün səbirsizliklə gözləyən dost kimi, knyazın yanında yalnız və yalnız şahzadə xanım de Roqanı görmək istəyirdi; lakin indi özü görür ki, knyaz onların hamısı “birlikdə” düşündüklərindən, ən azı, on iki dəfə artıq nəcabətlə düşünür! Zira ona nə dəbdəbə lazımdır, nə sərvət və nə də hətta şan-şövkət, ona ancaq həqiqət lazımdır! Yük-sək şəxsiyyətlərin rəğbətləri aydın və məlumdur, knyaz isə öz təhsili etibarını ilə həddən artıq yüksək olduğu üçün, ümumiyyətlə desək,

yüksək şəxsiyyətdir! “Lakin əclafı və hər qəbildən olan yaramaz dilçilər ayrı cür mühakimə yürüdürlər; şəhərdə, evlərdə, yığıncaqlarda, yaylaqlarda, musiqi çalınan yerdə, meyxanalarda, bilyard masaları arxasında yalnız və yalnız qarşıdakı hadisədən bəhs edir, bu barədə qışqırırlar. Eşitmişəm ki, hətta pəncərələrin altında qalmaqal düzəltmək istəyirlər, həm də bu, necə deyirlər, birinci gecə olmalıdır! Knyaz, hərgah sizə namuslu adamın tapançası lazımdırsa, belə olan surətdə, siz ertəsi gün səhər yataqdan qalxmamışdan əvvəl mən yarım düjün nəcabətli atəslə cavab verməyə hazırım”. Böyük maraqla tamaşaya gəlmək istəyənlər, deyəsən, həddən artıq olacaq, ona görə də, bərayi-ehiyat, bunu da məsləhət görmüşəm ki, kilsələrdən çıxarkən həyətdəki yanğınsöndürən borunu hazırlasınlar; lakin Lebedev etiraz etdi: “Hərgah, deyir, yanğınsöndürən boru işə salınsa, evi tikə-parça edərlər”.

– Bu Lebedev sizin əleyhinizə intriqə aparır, knyaz, vallah, doğru deyirəm! Onlar sizi dövlət qəyyumluğu altına almaq istəyirlər, siz bunu təsəvvür edə bilərsinizmi, özünüzü də hər şeylə birlikdə, azad iradə və pullarla bərabər, yəni bizlərdən hər birimizi dördayaqlı heyvandan fərqləndirən iki şeylə qəyyumluq altına almaq niyyətindədirlər! Eşitmişəm, lap həqiqətdir, bilirəm! Bu, əsl həqiqətdir!

Knyazın yadına düşdü ki, elə bil, o, özü də buna bənzər bir şey eşitmişdir, lakin, əlbəttə, buna əhəmiyyət verməyib. O elə indi də ancaq güldü, elə dərhal da bunu unuddu. Lebedev, doğrudan da, bir müddət təşəbbüs etmişdi; bu adamın niyyət və məqsədləri həmişə, bir növ, ilhamla yaranırdı, həm də bunlar həddən artıq canfəşanlıq göstərmək nəticəsində mürəkkəbləşir, şaxələnərək, ilk nöqtədən hər tərəfə uzaqlaşmağa başlayırdı; elə buna görə də həyatda bu adam çox az şeyə nail ola bilirdi. Lebedev sonra, demək olar, toy günü peşmançılığını bildirmək üçün knyazın yanına gələndə (onda əleyhinə intriqə apardığı adamların yanına gələrək, xüsusilə intriqası baş tutmayan hallarda, peşmançılığını bildirmək kimi məcburi bir adət əmələ gəlmişdi) knyaza bildirdi ki, o, anadan Taleyrən doğulmuşdur, amma məlum deyil, necə olub ki, yalnız Lebedev olaraq qalıb. Sonra bütün oyunu knyazın qarşısında açıb söylədi, özü də knyazı fəvqəladə dərəcədə maraqlandırdı. Onun sözlərindən belə çıxırdı ki, işə girişəndə belə qərara gəlib ki, lazım olan məqamda, arxalana biləcəyi

yüksək rütbəli adamlar ona himayəkarlıq etməlidirlər; ona görə də bu cür adamlar axtarmağa başlamışdı. Özü də general İvan Fyodoroviçin yanına gedibmiş. General İvan Fyodoroviç heyrət içində idi, “cavan oğlan” a çox istəyərdi yaxşılıq etsin, lakin dedi ki, “oğlanı xilas etməyi çox arzulasa da, onun bu işə girişməsi ləyaqətsiz olardı”. Lizaveta Prokofyevna onun nə sözünü eşitmək istədi, nə də üzünü görmək; Yevgeni Pavloviç və knyaz Ş. ancaq əllərini yelləyib imtina etdilər. Lakin o, Lebedev, ruhdan düşməyərək, bir nəfər hörmətli qoca olan mahir hüquqşünasla məsləhətləşdi; bu hüquqşünas onun böyük dostu və demək olar, vəlinemətdir; qoca öz fikrini bildirdi, dedi ki, bu iş mümkün olan məsələdir, bu şərtlə ki, knyazın zehni pozğunluğunu və ağılı tamamilə itirdiyini sübut edə bilən mötəbər şahidlər olsun, eyni zamanda, başlıca olaraq, yüksək rütbəli şəxsiyyətlər himayədarlıq etmiş olsunlar. Lebedev işin bu mərhələsində də ruhdan düşmədi, özü də, bir dəfə knyazın yanına hətta həkim də gətirdi; bu həkim də möhtərəm qoca yaylaqçı idi, boynundan Anna ordeni asılmışdı; bu həkimi yeganə olaraq onun üçün gətirmişdi ki, necə deyərlər, bağ-bağatı gözdən keçirsin, knyazla tanış olsun, özü də hələlik rəsmi deyil, lakin necə deyərlər, onun haqqında öz qərarını dostcasına bildirsin. Həkimin onun yanına gəlməsi knyazın yadında idi: onun yadında idi ki, Lebedev hələ bir gün bundan qabaq knyazın yaxasından yapışmışdı ki, o, xəstədir, knyaz təbabətdən qəti olaraq imtina edəndə Lebedev nəgəhan həkimlə birlikdə gəldi, özü də belə bir bəhanə ilə ki, indi onların ikisi də ağır vəziyyətdə olan cənab Terentyevin yanından gəlirlər, həkim həmin xəstə haqqında knyaza bəzi məlumatlar vermək istəyir. Knyaz, Lebedevi tərifləyərək, həkimi gülürüzlə qarşıladı. Dərhal da xəstə İppolit haqqında söhbətə başladılar; həkim knyazdan xahiş etdi ki, o vaxtki intihar əhvalatını mümkün qədər ətraflı nağıl etsin, knyaz özünün danışıqı və hadisəni şərh etməsi ilə həkimi olduqca maraqlandırdı, şövqə gətirdi. Peterburqun iqlimi, knyazın özünün naxoşluğu haqqında, İsvəcərə barədə, Şneyder haqqında söhbətə başladılar. Şneyderin müalicə sistemini şərh etməklə və öz söhbəti ilə knyaz həkimi o dərəcədə maraqlandırdı ki, həkim iki saat knyazın yanında oturdu; eyni zamanda, knyazın çox əla siqarlarını çəkdi; Lebedev isə onlara çox dadlı, meyvə şirəsindən hazırlanan spirtli içki göndərmişdi; içkini Vera gətirmişdi; həm də evli və ailəli adam olan həkim Veranı görəndə ona xüsusi

komplimentlər deməklə qızı yamanca açıqlandırmışdı. Knyazla həkim dost kimi ayrıldılar.

Həkim knyazın yanından çıxanda Lebedevə dedi ki, hərgah bütün bu cür adamlara qəyyum təyin edilsə, onda bəs kimi qəyyum etmək lazım gələrdi? Yaxınlarda baş verməli olan hadisənin Lebedev tərəfindən faciənə surətdə şərh edilməsinə isə həkim hiyləgərçəsinə və bic-bic başını yırgalayır; nəhayət, ona dedi ki, “kiminsə kiməsə evlənməsində təəccüblü nə varmış”, bu, öz qaydası ilə; burada heç bir əcaib şey yoxdur; söhbət ondadır ki, “ona eşitdiklərindən məlum olan budur ki, bu cazibədar qadın misilsiz gözəl olmaqla bərabər, elə təkcə bir keyfiyyət varlı adamı özünə cəlb edə bilər – Totskidən və Roqojindən əldə etdiyi kapitalları var, mirvariləri və brilyantları var, şalları və mebelləri var, ona görə də qarşıdakı evlənmə əhvalatı əziz knyazın tərəfindən nəinki, necə deyərlər, gözə çarpan xüsusi bir axmaqlığı ifadə etmir, hətta incə kübar zəka və mülahizəyə malik bir adamın hiyləgərliyini göstərir; demək, əksinə nəticə çıxarmağa kömək edərək, knyaz haqqında tamamilə xoş bir mülahizə yaradır... Bu fikir Lebedevi də heyrətə saldı; elə bu fikirlə də kifayətləndi; Lebedev sözünə indi bunu əlavə etdi: “İndi mənim tərəfimdən siz ancaq sədaqət görürsünüz, sizin yolunuzda qanımlı axıtmağa da hazırım; elə bu niyyətlə də gəlmişəm”.

Son günlər ərzində knyazı İppolit də əyləndirirdi; o, knyazın dalınca çox tez-tez adam göndərirdi. Onlar yaxınlıqda, balaca evdə yaşayırdılar; balaca uşaqlar, İppolitın qardaşı ilə bacısı yaylaqdan heç olmazsa ona görə razı idilər ki, bağa yüyürüb naxoşdan canlarını qurtarırdılar; zavallı kapitan arvadı isə bütünlüklə İppolitın ixtiyarında qalır, onun zülmünə dözməli olurdu; knyaz hər gün onları ayırır, barışdırırdı. Xəstə, knyazı yenə də özünün “dayəsi” adlandıırırdı, eyni zamanda da, knyazın barışdırıcı rolu üçün ona nə isə nifrət etməyə bilmirdi. İppolit Kolyadan fəvqəladə narazı idi, ona görə ki, Kolya əvvəlcə, can verməkdə olan atasının yanını kəsdirmişdi, indi də dul anasının yanında qalırdı. Nəhayət, xəstə, knyazın Nastasiya Filippovna ilə bu yaxınlarda evlənməsini öz kinayələrinin hədəfi etməyi qarşısına məqsəd qoymuşdu; özü də, nəhayət, işi o məqama çatdırdı ki, knyazı təhqir edəndə knyaz özündən çıxdı: daha onun yanına getmirdi. İki gün keçəndən sonra səhərçağı kapitan arvadı ayağını sürüyə-sürüyə gələrək, gözyaşı axıda-axıda

knyazdan xahiş etdi ki, onlara təşrif gətirsin, yoxsa xəstə onun ətini yeyəcək. Qadın əlavə etdi ki, İppolit böyük bir sirrin üstünü açmaq istəyir. Knyaz getdi. İppolit barışmaq istəyirdi, ağlamağa başladı, gözünün qorasını sıxandan sonra, əlbəttə, daha bərk qəzəbləndi, lakin qəzəbini bildirməkdən qorxdı. Onun vəziyyəti çox ağır idi, özü də görürdü ki, tezliklə öləcək! Heç bir sirr-filan yox idi: İppolit, necə deyirlər, həyəcandan (ola bilsin, süni və uydurma həyəcandan) boğula-boğula təkcə bunu xahiş etdi ki, knyaz “Roqojindən özünü gözləsin”. Knyaza dedi: “Bu, elə adamdır ki, özününkünü güzəştə getməz; o, knyaz, bizim kimilərin tayı deyil: hərgah o istəsə, əli titrəməyəcək...” və sairə. Knyaz İppoliti ətraflı sorğu-suala tutdu, o, az-çox fakt əldə etmək istəyirdi; lakin İppolitin şəxsi duyğuları və təəssüratlarından savayı heç bir fakt yox idi, İppolit söhbətin axırında, nəhayət, knyazı bərk qorxutdu, özü də bu hərəkətidən fövqəladə dərəcədə məmnun qaldı. Knyaz onun bəzi xüsusi suallarına əvvəlcə cavab vermək istəməyərək, xəstənin verdiyi məsləhətlərə güldürdü; İppolit deyirdi: “Lap xaricə də olsa, qaçmaq lazımdır; rus keşişi hər yerdə var, orada da nikahlanmaq olar”. Lakin İppolit, nəhayət, öz fikrini belə bitirdi: “Mən axı ancaq Aqlaya İvanovna üçün qorxuram; sizin onu necə sevdiyinizi Roqojin bilir; sevgi müqabilində sevgi; siz onun əlindən Nastasiya Filippovnanı aldınız, o da Aqlaya İvanovnanı öldürər; indi Aqlaya İvanovna sizin olmasa da, hər halda, bu, sizi dərin iztiraba düşür edər, elə deyilmi?” O, məqsədinə nail oldu: knyaz onun yanından gedəndə lap özünü itirmişdi.

Roqojin haqqındakı bu xəbərdarlıq toydan bir gün əvvəl edilmişdi. Elə həmin axşam knyaz nikahdan əvvəl Nastasiya Filippovna ilə son dəfə görüşdü; lakin Nastasiya Filippovna onu sakitləşdirə bilmirdi, hətta, əksinə, son vaxtlar knyazın dilxorluğunu daha da artırırdı. Əvvəllər, yəni bir neçə gün əvvəl, qadın onunla görüşəndə knyazın kefini açmaq üçün bütün səyini işə salırdı, knyazın kədərli görkəmindən son dərəcə qorxurdu: hətta onun üçün mahını oxumaq da istəmişdi; hər şeydən artıq isə yadında qalan bütün gülməli əhvalatları ona söyləyirdi. Knyaz həmişə özünü elə göstərirdi ki, guya, yaman gülmür, bəzən isə Nastasiya Filippovna şövqə gələrək – o, tez-tez şövqə gəlirdi – misilsiz bir zəka və parlaq duyğularla söyləməyə başlayanda knyaz, həqiqətən də, ürəkdən güldürdü. Knyazın gülməyini görəndə, ona bağışladığı təsiri görəndə

qadın vəcdə gələrək, özü ilə fəxr etməyə başlayırdı. Lakin indi qadının qəm-qüssəsi və dalğınlığı, demək olar, saatbasaat artırdı. Knyazın Nastasiya Filippovna haqqındakı rəyi sabitləşmişdi, belə olmasaydı, əlbəttə, indi qadının hər bir hərəkəti ona mübhəm və anlaşılmaz görünərdi. Lakin knyaz səmimi surətdə inanırdı ki, Nastasiya Filippovna hələ özünə gələ bilər. Knyaz, Yevgeni Pavloviçə tamamilə haqlı olaraq demişdi ki, bu qadını səmimi olaraq, bütün varlığı ilə sevir; həm də ki onun bu qadına qarşı sevgisində, həqiqətən, nə isə zavallı və xəstə uşağa qarşı göstərilən qayğı təzahür edirdi; elə bir uşaq ki, onu özbaşına buraxmaq çətin və hətta qeyri-mümkün idi. Knyaz Nastasiya Filippovnaya qarşı bəslədiyi duyğunu heç kəsə izah etmir və hətta söhbətdən yayınmaq mümkün olmadığı hallarda da bu barədə danışmağı xoşlamırdı; Nastasiya Filippovnanın özü ilə bir yerdə əyləşəndə isə onlar heç vaxt “duyğu haqqında” fikir yürütmürdülər, elə bil, ikisi də özünə bu cür söz vermişdi. Onların adi, şən və canlı söhbətində hər kəs iştirak edə bilərdi. Sonralar Darya Alekseyevna söyləyirdi ki, bütün bu müddət ərzində onlara baxanda yalnız fərəhlənir və sevinirdi.

Lakin Nastasiya Filippovnanın ruhi və zehni vəziyyətinə knyazın bu cür nəzəri onu qismən bir çox başqa anlaşılmazlıqlardan da xilas edirdi. İndi bu, onun üç ay bundan əvvəl tanıdığı qadına nisbətən, tamamilə başqa cür qadın idi. Məsələn, Nastasiya Filippovna o zaman gözyaşı axıda-axıda knyaza lənət yağdırıb, onu məzəmmət edə-edə onunla nikahlanmaqdan imtina etmiş, başını götürüb qaçmışdı; amma indi özü israr edirdi ki, toy tez olsun, qadının bu cür rəftarı daha knyazı narahat etmirdi. Knyaz belə düşünürdü: “Demək, indi daha mənimlə nikahlanmaqdan əvvəlki kimi qorxmur, əvvəllər elə düşünürdü ki, mənə ərə getsə, məni bədbəxt edəcəkdir”. Knyazın fikrincə, Nastasiyanın qəlbində özünə qarşı bu cür inamın belə tez yaranması təbii ola bilməzdi. Axı Aqlayaya qarşı təkcə nifrət nəticəsində bu cür inam yarana bilməzdi. Nastasiya Filippovna bundan daha dərin duymağı bacarırdı. Bəlkə, Roqojinlə münasibətinin müqəddəratından qorxurdu? Sözüün qıtası, bu məsələdə sair şeylərlə birlikdə, bütün bu səbəblər də iştirak edə bilərdi, lakin onun üçün bir məsələ lap aydın idi ki, indi yaranmış vəziyyət onun məhz çoxdan şübhələndiyi şey idi, yəni zavallı qadının xəstə qəlbi dözə bilməmişdi. Bütün bunlar knyazı, bir növ, anlaşılmazlıq-

lardan xilas edirdi, amma ki onun nə rahatlığı var idi, nə də bu müddət ərzində bir dincliyi. Bəzən knyaz səy edirdi ki, heç bir şey haqqında düşünməsin, nikaha o, görünür, doğrudan da, nə isə əhəmiyyətsiz bir rəsmiyyət kimi baxırdı; knyaz özünün şəxsi taleyini çox ucuz qiymətləndirirdi. O ki qaldı etirazlara, Yevgeni Pavloviçin danışıqı kimi danışıqlara, bu məsələdə o, qətiyyətlə heç bir cavab verə bilməzdi, həm də özünü tamamilə naşı hiss edirdi, elə buna görə də bu səpkidə hər cür söhbətdən uzaq qaçırdı.

Bununla belə, knyaz hiss etmişdi ki, Aqlayanın onun üçün nə demək olduğunu Nastasiya Filippovna çox yaxşı bilir və başa düşürdü. Qadın ancaq bu barədə danışmırdı, lakin knyaz hələ ilk vaxtlar, Yepançinlərgilə getməyə hazırlaşdığı bəzi vaxt ona baxanda “çöhrəsinin” nə hala düşdüyünü görmüşdü. Yepançinlər köçüb gedəndən sonra, elə bil, Nastasiya Filippovnanın eyni açıldı. Knyaz az şey fikir verir, çox şeyi görmürdü, çox şeyi isə gec başa düşürdü, buna baxmayaraq, bir fikir onu nıgaran etməyə başlamışdı; qorxurdu ki, Nastasiya Filippovna Aqlayanı Pavlovskdan qovmaq üçün nə isə bir qalmaqal, həngamə çıxarmaq fikrinə düşər. Bütün bağlarda toy haqqında qaldırılan hay-küy və gurultunu qismən, əlbəttə, Nastasiya Filippovna rəqibəsini əsəbiləşdirmək üçün özü şiddətləndirirdi. Yepançinlərə rast gəlmək çətin olduğu üçün Nastasiya Filippovna bir dəfə knyazı öz faytonuna mindirib əmr etdi ki, faytonu onların pəncərələri qabağından sürsünlər. Bu, knyaz üçün dəhşətli, gözlənilməz hərəkət idi; knyaz həmişə olduğu kimi, yenə də o zaman ayılıb özünə gəldi ki, daha işi heç cür düzəltmək mümkün deyildi, ona görə ki, fayton lap pəncərələrin qabağından ötürdü. Knyaz heç bir şey demədi, lakin bundan sonra iki gün xəstə oldu; Nastasiya Filippovna daha bu sınağı təkrar etmədi. Toydan qabaqkı günlər ərzində qadın dərin fikrə gedirdi; həmişə də bu dalğınlığı onunla qurtanrdı ki, qəm-qüssəsinə üstün gəlir, yenə də kefi açılırdı; lakin bu kefi o kefdən deyildi, əvvəllər, hələ lap bu yaxınlarda olduğu kimi səs-küy salmır, özünü xoşbəxt hesab edib fərəhlənmirdi. Knyaz Nastasiya Filippovnaya diqqətini ikiqat artırmışdı. Qadın onunla Roqojin haqqında heç vaxt danışmırdı; bu çox maraqlı idi. Yalnız bircə dəfə, toydan beş gün əvvəl qəflətən Darya Alekseyevna onun yanına adam göndərmişdi ki, knyaz özünü ona yetirsin, ona görə ki, Nastasiya Filippovnanın əhvalı çox xarabdır. Knyaz gələndə gördü

ki, qadın lap aqlını itirmiş vəziyyətdədir; Nastasiya Filippovna qışqırır, titrəyir, çığırırdı ki, Roqojin bağda gizlənib, elə onların evindəcə gizlənib, onu indicə görmüşdür, Roqojin gecə onu öldürəcəkdir... Başını kəsəcəkdir!.. Qadın bütün gün sakit ola bilmirdi. Lakin elə həmin axşam, knyaz bir dəqiqəliyə İppolitın yanına gələndə, özünün hansı işləri üçünsə şəhərə getmiş kapitan arvadı şəhərdən indicə qayıtmışdı; qadın söylədi ki, Peterburqda Roqojin bu gün onların mənzilinə gəlmişdi, özü də Pavlovsk barədə xəbər-ətər soruşurdu. Roqojinin məhz nə vaxt gəldiyi barədə knyazın verdiyi suala kapitan arvadı, Nastasiya Filippovnanın, guya ki, onu bu gün öz bağında gördüyü həmin vaxtı göstərdi. Məsələ aydın idi, Roqojin Nastasiya Filippovnanın gözünə görünmüşdü. Nastasiya Filippovna kapitan arvadının yanına getdi, müfəssəl məlumat alandan sonra arxayın olub lap sakitləşdi.

Toydan bir gün əvvəl knyaz Nastasiya Filippovnanın yanından gedəndə qadının kefi olduqca kök idi; Peterburqdan dərziləri qadının ertəsi gün üçün hazırladığı geyimlər, gəlin paltarları, zinət, bərbək və sairə və sairə gətirmişdilər. Bərbək və geyimlərin qadını bu dərəcədə həyəcanlandıracağını knyaz heç gözləməirdi; onun özü hər şeyi tərifləyirdi, knyazın təriflərindən qadın özünü daha xoşbəxt hesab edirdi. Lakin Nastasiya Filippovna ağızından söz qaçırdı; qadın artıq eşitmişdi ki, şəhərdə hamı hiddətlənib, doğrudan da, cürbəcür avaralar qarğaşalıq salmaq istəyirlər, musiqi çala-çala, hətta bu münasibətlə qəsdən yazılmış şeirlər oxuya-oxuya qalmaqal salıb, hoqqa çıxarmaq istəyirlər, həm də bütün bunları qalan cəmiyyət, demək olar, bəyənilir. Qadın onların qarşısında məhz indi başını daha da dik tutaraq, öz zövqü, öz geyimi, bərbək-düzəyinin zənginliyi ilə hamının gözünü qamaşdırmaq istəyirdi – “hərgah cəsərləri çatarsa, qoy fitləsinlər, qoy qışqırsınlar!” Təkcə elə bu fikirdən Nastasiya Filippovnanın gözləri parlayırdı. Onun gizli bir arzusu da var idi, lakin bu arzu və xəyalını ucadan demirdi, o xəyal edirdi ki, Aqlaya, yaxud da heç olmazsa onun göndərəcəyi adamlardan biri də xəlvəti izdihamın içərisində, kilsədə olacaqdır, baxıb görəcəkdir, ona görə də Nastasiya Filippovna buna xəlvəti hazırlayırdı. Beyni bu fikirlərlə məşğul olan Nastasiya Filippovna knyazdan axşam saat təqribən on birdə ayrıldı; lakin hələ gecəyarı olmamış Darya Alekseyevnanın göndərdiyi adam yüyürə-yüyürə gəlib dedi ki, “knyaz tez gəlsin, vəziyyət çox pisdir”.

Knyaz gələndə gəlin yataq otağında idi, otağın qapısı bağlı idi, qadın gözyaşı axıdırdı, çasqın, isteriyalı vəziyyətdə idi; bağlı qapının arxasından ona kimin nə dediyini xeyli vaxt eşitmirdi, nəhayət, qapını açdı, təkcə knyazı içəri buraxaraq, qapını yenə bağlayıb, knyazın qarşısında diz çökdü. (Bəzi şeylərə fikir vermiş Darya Alekseyevna iş-işdən keçəndən sonra belə söyləyirdi.)

Nastasiya Filippovna knyazın qıçlarını həyəcan və təşvişlə qucaqlayaraq qışqırırdı:

– Mən nə edirəm!? Mən nə edirəm!? Mən sənin başına nə oyun açıram!?

Knyaz tam bir saat onun yanında oturdu; onların nə barədə danışdıqlarını biz bilmirik. Darya Alekseyevna söyləyirdi ki, onlar bir saatdan sonra barışıb, şadlıqla ayrıldılar. Knyaz həmin gecə yenə adam göndərib qadının halını öyrənmək istəmişdi, lakin Nastasiya Filippovna artıq yatmışdı. Səhərçağı, qadın hələ yuxudan oyanmamış, knyaz Darya Alekseyevnagilə yenə iki nəfər adam göndərmişdi; üçüncü adam gələndən sonra ona tapşırıq verildi knyaza desin ki, “indi Nastasiya Filippovnanın ətrafında Peterburqdan gəlmiş bir dəstə dərzi və bərbər qadın var, onlarla məşğuldur, dünənki vəziyyətdən heç əsər də qalmayıb; indi Nastasiya Filippovnanın başı qarışıqdır, bu cür dilbər, füsunkar qadın nikah qarşısında öz geyimi, bəzək-düzəyi ilə necə məşğul olarsa, o da bu cür məşğuldur, özü də indi, məhz bu dəqiqə, brilyantlardan məhz hansını və necə taxmaq haqqında fəvqəladə konqres gedir. Knyaz lap sakitləşdi.

Bu toy haqqındakı bütün sonrakı lətifəni xəbərdar şəxslər aşağıdakı tərzdə söyləyirdilər, həm də, deyəsən, doğru idi.

Nikah mərasimi ilkindiçağı saat səkkizə təyin olunmuşdu; Nastasiya Filippovna hələ saat yeddidə hazır idi. Saat altıdan etibarən veyil və avara adamlardan ibarət izdiham və dəstələr yavaş-yavaş Lebedevin bağının ətrafına, xüsusilə Darya Alekseyevnanın evinin yanına toplaşmağa başlamışdılar; saat yeddidən kilsəyə də adamlar dolurdu. Vera Lebedeva ilə Kolya knyaz üçün dəhşətli qorxuya düşmüşdülər; bununla belə, evdə onların işi çox idi; onlar knyazın otaqlarında toya gələnləri qəbul və qonaq etmək işinə rəhbərlik edirdilər. Bununla belə, nikah mərasimindən sonra, demək olar, heç bir məclis nəzərdə tutulmamışdı: nikah mərasimində iştirak edən zəruri şəxslərdən başqa, Lebedev Ptitsınları, Qanyanı, boynundan Anna

ordeni asılan həkimi, Darya Alekseyevnanı dəvət etmişdi. Knyaz maraqlanaraq Lebedevin nəyə görə, demək olar, “heç tanış olmadığı” həkimi dəvət etmək fikrinə düşdüyünü ondan soruşanda Lebedev özündən razı halda: “Boynunda orden var, hörmətli adam –dır, gözə çarpdırmaq üçün”, – deyə cavab verəndə knyazın gülməyi tutdu. Frak geyib, əllərinə əlcək taxmış Kellerlə Burdovski özlərini çox ədəbli aparırdılar; lakin Keller knyazı və ona vəkalət verənləri hələ də bir az təşvişə salırdı; çünki aydın görünürdü ki, adamlarla vuruşmaq istəyir, evin yanına toplaşmış veyillərə çox kinli-kinli baxırdı. Nəhayət, saat səkkizin yarısında knyaz karetada kilsəyə yollandı. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, o özü qəsdən qəbul olunmuş adət və qaydalardan heç birini buraxmaq istəmirdi; hər şey açıq, aşkar, hamının gözü qarşısında və “lazımınca” edilirdi. Knyaz kilsəyə girəndə kilsəyə toplaşmış adamlar pıçıladaşır və ara vermədən söz atırdılar; knyaz sağa və sola zəhmli nəzər salan Kellerin rəhbərliyi altında izdihamın içərisindən birtəhər keçdi, müvəqqəti olaraq mehrabda gizləndi; Keller isə gəlinin dalınca yollandı, burada, Darya Alekseyevnanın artırımının yanında, knyazın ətrafındakı izdihamdan nəinki iki dəfə, yaxud üç dəfə sıx izdiham gördü, hətta, ola bilsin, üçqat artıq sırtıq və həyasız adamlar toplaşmış dəstələrə rast gəldi. Artırmaya qalxırkən Keller elə sözlər eşitdi ki, dözə bilməyə-rək, nitq irad etmək məqsədi ilə camaata tərəf döndü, ancaq xoş-bəxtlikdən, Burdovski ilə Darya Alekseyevnanın özü artırmaya yüyürərək onu saxladı; onlar Kellerin qolundan yapışıb, güclə otaqlara çəkdilər. Keller əsəbiləşir, tələsirdi. Nastasiya Filippovna ayağa qalxdı, bir də aynaya baxdı; Keller sonra söyləyirdi ki, qadın “gərgin” təbəssümlə dedi ki, “rəngi ölü kimi ağarmışdır”; dindar adam kimi müqəddəs surətə baş əyib, artırmaya çıxdı. Onun çıxışını gurultulu sədalarla təbrik edirdilər. Doğrudur, ilk anlar gülüş səsləri eşidildi, gurultulu əl çaldılar, az qala, fitə basacaqdılar; lakin bir an sonra ayrı cür səslər ucaldı.

İzdihamın içərisində qışqırırdılar:

– Gör necə gözəldir!

– O nə birincidir, nə də axırıncı!

– Duvaq hər şeyin üstünü örtüb gizlədir, axmaqlar!

Lap yaxında dayananlar qışqırdılar:

– Yox, siz belə bir dilbər gözəl tapın görək, ura!

Bir nəfər dəftərxana işçisi qışqırdı:

– Knyaginyadır! Bu cür knyaginyanın uğrunda canımı qurban verərdim! Bir gecəsi üçün həyatımdan keçərdim.

Nastasiya Filippovna çıxanda, doğrudan da, kağız kimi ağarmışdı; lakin onun iri qara gözləri izdiham qarşısında közərməmiş od kimi parlayırdı; izdihamın tab gətirə bilmədiyi də elə bu baxış oldu; hiddət duyğusu həyəcanlı və məftun sədalarla əvəz olundu. Karetanın kiçik qapıları artıq açılmışdı, Keller artıq əlini gəlinə sarı uzatmışdı ki, birdən Nastasiya Filippovna qışqıraraq artırmadan özünü birbaşa camaatın üstünə atdı. Onu müşayiət edənlərin hamısı hey-rətdən donub qaldılar, izdiham onun qarşısında aralandı, bu dəm artırmanın beş-altı addımlığında nəgahan Roqojin peyda oldu. Nastasiya Filippovnanın gözünə sataşan da Roqojinin baxışı olmuşdu. Qadın onun yanına dəli kimi yüyürüb iki əlindən yapışdı.

– Xilas et məni! Apar məni! Hara istəyirsən, elə bu saat!

Roqojin qadını, demək olar, əlləri üstündə qaldırıb, karetyaya sarı apardı. Sonra ani olaraq portmanatından bir yüzlük çıxarıb sürücüyə uzatdı.

– Dəmiryoluna, qatara çatsan, bir yüzlük də alacaqsan.

Nastasiya Filippovnanın arxasınca özü də karetyaya atılıb, qapılarını örtüdü. Sürücü bir dəqiqə də şübhə və tərəddüd etmədən, atları qamçıladi. Keller sonra bunu təsadüfi hal kimi qələmə verdi.

O, bu macəranı söyləyərkən belə izah elədi: “Bir saniyə də macal tapsaydım, mən özümə gələrdim, buna yol verməzdim!” O, Burdovski ilə birlikdə, elə oradaca dayanmış olan ayrı bir minik arabası tutub, karetanı təqib etmək istəmişdi, lakin yolda fikrini dəyişib demişdi: “Hər halda, gecdir! Zorla qaytarmaq olmaz!”

Sarsılmış Burdovski dedi:

– Buna heç knyaz da razı olmaz!

Roqojinlə Nastasiya Filippovna isə stansiyaya vaxtında gəlib çatdılar. Roqojin karetdən çıxaraq, demək olar, vaqona minhəmində fürsət tapıb oradan ötüb keçən bir qızı dayandırdı; qızın əynində, köhnə də olsa, qara rəngli münasib qısa qadın plaşı var idi, başına da yumşaq ipək parçadan yaylıq bağlamışdı.

– Sizin plaş və yaylığınız üçün əlli manat almaq istəyirsinizmi? – deyərək Roqojin birdən qıza pul uzatdı.

Qız təəccüblə Roqojinə baxa-baxa əhvalatı başa düşməyə çalışdı, Roqojin isə əlliliyi qızın ovcuna basıb, plaşı ilə yaylığını çıxararaq, hamısını Nastasiya Filippovnanın çiyinə və başına saldı. Qadının həddən artıq qəşəng və bəzəkli geyimi gözə çarpırdı, vaqonda diqqəti cəlb edə bilərdi; qız isə özünün heç bir şeyə dəyməyən köhnə-kürüşünə nə üçün bu qədər qazancla pul verib aldıklarını ancaq sonradan başa düşdü.

Baş verən macərə haqqındakı hay-küy kilsəyə çox tez gəlib çatmışdı. Keller knyazın yanına keçəndə heç tanımadığı adamlardan bir çoxu onun yanına cumub suallar verirdilər. Hamı ucadan danışdı, adamlar başlarını yırğalayır, hətta gülürdülər; heç kəs kilsədən çıxmırdı, hamı adaxlının bu xəbəri necə qarşılayacağını gözləyirdi. Knyazın rəngi qaçdı, lakin xəbəri sakitcə dinləyib, pıçiltı ilə dedi: “Mən qorxurdum; lakin mən, hər halda, işin bu cür olacağını güman etmirdim...” – Sonra da bir az susub əlavə etdi: “Bir də ki... onun vəziyyətində olan bir adam üçün... bu, tamamilə təbiidir”. Bu cür mülahizəni Keller özü sonra “misilsiz fəlsəfə” adlandırmışdı. Knyaz kilsədən, görünür, sakit və gümrah çıxmışdı; hər halda, bir çox adam onu belə görmüş və sonra belə söyləyirdilər. Sanki, knyaz evə çatmağa tələsir və mümkün qədər tez tək qalmaq istəyirdi; lakin ona belə imkan vermədilər. Onun arxasınca otağa dəvət olunan adamlardan bəziləri, o cümlədən Ptitsın, Qavrila Ardalionoviç və onlarla birlikdə həkim də daxil oldu, həkimin də çıxıb getmək fikri yox idi. Bundan başqa, veyil və avara adamlar evi tam mənası ilə mühasirəyə almışdılar. Knyaz hələ eyvanda ikən eşitmişdi ki, Kellerlə Lebedev bəzi adamlarla kəskin mübahisəyə girişmişlər, mübahisə edənləri knyaz tanımır, kim olduqlarını da bilmirdi; amma görkəmlərindən məmura bənzəyirdilər, onlar nə olur olsun, eyvana qalxmaq istəyirdilər. Knyaz mübahisə edən adamlara yanaşdı, məsələnin nədən ibarət olduğunu soruşdu, Lebedevlə Kelleri nəzakətlə kənara çəkərək, bir nəfər saçları ağarmış, artırmının pillələrində dayanan kök cənaba ədəblə müraciət etdi; başda bu cənab özü olmaqla bir neçə nəfər birlikdə içəri daxil olmaq istəyirdi; knyaz onu içəri dəvət etdi və bunu özü üçün şərəf hesab etdiyini də söylədi. Cənab utandı, fəqət buna baxmayaraq, içəri keçdi; onun arxasınca ikinci, üçüncü adam da keçdi. Bütün izdihamdan yeddi-səkkiz nəfər içəri girmək istəyən adam tapıldı, onlar içəri daxil

olaraq özlərini mümkün qədər təklifsiz, həyasız aparmaq istəyirdilər; lakin bunlardan artıq həvəskar tapılmadı, bir az keçmiş elə izdihamın içərisindən bu cırtqozları məzəmmət edənlər tapıldı. İçəri daxil olanları əyləşdirdilər, söhbət başlandı, çay gətirdilər – bütün bunlar fəvqəladə nəzakətlə, təvazökarlıqla edilirdi, içəri daxil olanlar buna bir qədər təəccüb edirdilər. Əlbəttə, söhbəti şənləndirmək və “mətləb üstə” gəlmək istəyənlər var idi; onlar “cəsarətlənib” töhmətedici sözlər də dedilər; knyaz onların hamısına elə sadəliklə və eyni zamanda elə ləyaqətlə cavab verir, öz qonaqlarının namuslu və tərbiyəli adam olmalarına elə etimad göstərirdi ki, qeyri-təvazökar suallar öz-özünə aradan qalxdı. Yavaş-yavaş söhbət, demək olar, ciddi şəkil aldı. Bir nəfər cənab bir sözün ucundan yapışib, naghahan fəvqəladə hiddətlə and içdi ki, nə cür əhvalat baş verirsə versin, malikanəsini satmayacaqdır, əksinə, səbir edəcək və gözləyəcəkdir, özü də, dedi ki, “müəssisə puldan yaxşıdır”, “budur, mənim iqtisadi sistemim bundan ibarətdir, lütfkar cənab, öyrənə bilərsiniz”. Bu adam knyaza müraciət etdiyi üçün knyaz onu hərətlə təriflədi, ancaq Lebedev onun qulağına pıçıldaırdı ki, bu cənabın heç bir şeyi yoxdur, lütün biridir, onun heç vaxt heç bir malikanəsi olmayıb. Demək olar, bir saat keçmişdi, çay içib qurtarmışdılar, çaydan sonra qonaqlar, nəhayət, yenə də oturmağa utandılar. Həkimlə saç ağarmış cənab knyazla çox səmimi vidalaşdılar; elə hamı hərətlə, səsküylə xudahafızlaşdı: “Qəm yeməyin mənası yoxdur, həm də, ola bilsin, elə bu cür olmağı daha yaxşıdır” və sair bu kimi arzu və rəylər söyləyirdilər. Doğrudur, şampan şərabı istəyənlər də olmuşdu, lakin qonaqlardan yaşlıları kiçikləri dayandırdılar. Hamı dağılıandan sonra Keller Lebedevə sarı əyilib ona dedi: “Biz səninlə qışqır-bağır salar, dalaşar, rüsvay olar, polis nəzərini cəlb edərdik; amma o, gördünmü, özü üçün təzə dostlar tapdı, özü də, necə dostlar; mən onları tanıyıram!” Möhkəmcə “vurmuş” Lebedev köksünü ötürüb dedi: “Ən müdrikərdən və dərrakəlilərdən gizlədib, körpələr üçün faş etdi, mən bunu onun haqqında hələ əvvəllər demişdim, lakin indi bunu da əlavə edirəm ki, körpənin özünü də Allah saxladı, uçurumdan qorudu, o da və onun bütün müqəddəsləri də!”

Nəhayət, təqribən saat on birin yarısında knyazı tək buraxdılar, onun başı ağrıyırdı; knyazın nikah paltarını çıxarıb ev paltarını geymək üçün ona kömək edən Kolya hamıdan sonra getdi. Onlar

həyəcanla ayrıldılar. Kolya əhvalat haqqında uzun-uzadı danışmadı, lakin sabah erkən gələcəyini vəd etdi. Kolya elə sonra da inamla deyirdi ki, son dəfə vidalaşanda knyaz ona heç bir xəbərdarlıq etməmişdi, deməli, öz fikir və niyyətini ondan da gizlədirmiş. Bir az sonra bütün evdə, demək olar, heç kəs qalmamışdı: Burdovski İppolitin yanına getmişdi, Kellerlə Lebedev harasa yollanmışdılar. Otaqlarda müəyyən müddət tək-cə Vera Lebedeva qalmışdı, qız bayramsayağı bəzədilmiş otaqlarda yır-yığış edir, onları səliqə-sahmana salırdı. Qız gedəndə knyaza baş çəkdi. Knyaz dirsəklərini masaya dayayaraq, əlləri ilə başını tutub masa arxasında əyləşmişdi. Qız yavaşca knyaza yanaşdı, əli ilə onun çiyinə toxundu: knyaz qıza heyrətlə baxıb, demək olar, bir dəqiqəyə qədər nəyisə yadına salmağa çalışırdı: lakin yadına salıb, hər şeyi başa düşərək birdən bərk təşvişə düşdü. Bununla belə, hər şey fəvqəladə və qızğın xahişlə qurtardı; knyaz Veradan xahiş edirdi ki, sabah səhər, birinci qatar gələn vaxt, saat yeddidə onun otağının qapısını döysünlər. Vera vəd etdi, knyaz ondan həyəcanla xahiş etməyə başladı ki, bu barədə heç kəsə bir şey deməsin; qız buna da söz verdi; nəhayət, Vera qapını tamam açaraq çıxmaq istəyəndə, knyaz onu yenə, üçüncü dəfə dayandırdı, əllərindən tutdu, qızın əllərini öpdü, sonra onun alnından da öpərək, bir növ, “qeyri-adi” ifadə ilə qıza dedi: “Sabaha qədər!” Hər halda, Vera sonra belə söyləyirdi. Qız gedəndə knyaz üçün olduqca qorxurdu. Səhərçağı saat səkkizə işləyəndə, şərtləşdikləri kimi, knyazın qapısını döyərək, qatarın Peterburqa on beş dəqiqədən sonra gedəcəyini knyaza xəbər verəndə Vera bir az sevinmişdi; ona elə gəldi ki, knyaz qapını açanda tamamilə gümrəh idi, hətta gülümsəyirdi. Knyaz gecə, demək olar, soyunmamışdı, buna baxmayaraq, yatmışdı. Knyazın fikrincə, o, günü bu gün qayıda bilərdi. Demək, belə çıxırdı ki, bu dəqiqə şəhərə yollanması barədə yalnız Veraya məlumat verməyi mümkün və lazım hesab etmişdi.

XI

Bir saatdan sonra knyaz artıq Peterburqda idi, saat ona işləyəndə isə Roqojinin evinin zəngini çalırdı. Knyaz içəri küçə qapısından daxil oldu, qapını ona xeyli vaxt açmadılar. Nəhayət, Roqojina

qarının mənzilinin qapısı açılanda lap qoça, xoşsurət qulluqçu qadın görüldü.

Qarı qarıdan dedi:

- Parfyon Semyonoviç evdə yoxdur. Siz kimi istəyirsiniz?
- Parfyon Semyonoviçi.
- Evdə yoxdur.

Qulluqçu qadın knyazı hədsiz bir maraqla süzürdü.

– Heç olmasa, deyin görüm, o, evdəmi gecələmişdi? Özü də, dünən evə təkmi qayıtmışdı?

Qulluqçu qarı knyaza baxır, ancaq cavab vermirdi.

– Dünən, burada... axşamçağı... Nastasiya Filippovna onun yanında idimi?

- Müsəidə edin soruşum, bəs siz özünüz kimsiniz?
- Knyaz Lev Nikolayeviç Mışkin, biz onunla yaxşı tanışığıq.
- O, evdə yoxdur.

Qulluqçu qarı gözünü aşağı dikdi.

- Bəs Nastasiya Filippovna?
- Mən bu barədə heç nə bilmirəm.
- Dayanın, dayanın! Bəs nə vaxt qayıdacaq?
- Onu da bilmirik.

Qapı örtüldü.

Knyaz belə qərara aldı ki, bir saatdan sonra gəlsin. Həyətə baş çəkib dalandarı gördü.

- Parfyon Semyonoviç evdədirmi?
- Evdədir.
- Bəs axı mənə indi dedilər ki, evdə yoxdur?
- Onun mənzilindəmi dedilər?
- Yox, qulluqçu qadın, onun anasının qulluqçusu dedi, mən

Parfyon Semyonoviçin zəngini çalmışam, heç kəs cavab vermədi, qapını açan olmadı.

Dalandar dedi:

– Bəlkə də, çıxıb, axı gedəndə xəbər eləmir. Bəzi vaxt açarı da özü ilə aparır, uç günlərlə otaqlar bağlı qalır.

- Sən onun dünən evdə olmasını yəqinmi bilirsən?
- Evdə idi. Bəzi vaxt küçə qapısından içəri girir, heç görmək də olmur.

– Bəs Nastasiya Filippovna dünən onunla gəlmişdimi?

– Bunu mən bilmirəm. Bizə, buralara çox az halda təşrif gətirir, təşrif gətirmiş olsaydı, güman ki, bilərdik.

Knyaz çıxıb, bir müddət fikirli-fikirli səkidə gəzindi. Roqojinin otaqlarının pəncərələrinin hamısı bağlı idi; anasının yaşadığı hissənin pəncərələrinin, demək olar, hamısı açıq idi; aydın, isti bir gün idi; knyaz küçəni keçib, qarşısındakı səkiyə çıxaraq ayaq saxladı ki, pəncərələrə bir də nəzər salsın: pəncərələr nəinki bağlı idi, həm də, demək olar, hər yerdən ağ pərdələr asılmışdı.

Knyaz bir dəqiqə dayandı, həm də – qərībədir – birdən ona elə gəldi ki, pərdələrdən birinin kənarı azca qalxanda Roqojinin sifəti ani olaraq göründü, görünən kimi də ani olaraq yox oldu. Knyaz bir an da gözləyərək qərara gəldi ki, gedib yenə zəngi çalsın, lakin fikrini dəyişib, bir saat təxirə saldı: “Kim bilir, bəlkə, onun sifəti gözüne görünüb...”

Başlıca olaraq, knyaz indi İzmaylov polkuna, Nastasiya Filippovnanın yaxın keçmişdəki mənzilinə tələsirdi. Knyaza məlum idi ki, qadın üç həftə bundan əvvəl onun xahişi ilə Pavlovskdan Peterburqa köçəndə İzmaylov polkunda, keçmiş yaxın tanışısı olan qadının evinə düşmüşdü; bu qadın dul müəllimə, ailəli və hörmətli bir xanım idi; o, mebel döşənmiş yaxşı mənzili həmişə kirayə verir, demək olar, elə bununla da dolanırdı. Çox güman ki, Nastasiya Filippovna yenə Pavlovskda köçəndə mənzili öz ixtiyarında saxlamışdı; hər halda, çox mümkün idi ki, dünən Roqojin onu, əlbəttə, buraya gətirəndə Nastasiya Filippovna bu mənzildə gecələmişdi. Knyaz fayton tutdu. Yolda ağına gəldi ki, elə buradan başlamaq lazım idi, ona görə ki, qadının gecəyarısı birbaşa Roqojingilə gətməsi mümkün olan şey deyildi. Bu dəm, dalandarın dediyi sözlər də onun yadına düşdü, dalandar dedi ki, Nastasiya Filippovna oraya az hallarda təşrif gətirirdi. Hərgah, onsuz da, az halda təşrif gətirirdisə, indi nəyə görə Roqojingildə qalmalı idi? Knyaz özünü bu cür təsəllilərlə ruhlandıraraq, nəhayət, yarımcan halda İzmaylov polkuna gəlib çıxdı.

Müəlliməgildə Nastasiya Filippovna haqqında nəinki nə dünən, nə də bu gün bir şey eşitmişdilər, hətta yüyürə-yüyürə gəlib knyazın özünə də elə baxırdılar ki, elə bil, bu adam onlar üçün möcüzə idi; bunu görəndə knyaz heyrətdən donub qaldı. Müəllimənin böyük ailəsinin bütün üzvləri – hamısı da qızlardan, bir-birindən bir yaş fərqli

olan, on beş yaşından başlamış yeddi yaşınadək qızlardan ibarət ailə – analarının dalınca gəlmişdilər, onlar knyazı dövrəyə aldılar; ağızlarını açıb ona baxırdılar. Onlardan sonra qızların arıq, sarı xalaları çıxdı, bu qadın başına qara yaylıq bağlamışdı; nəhayət, gözüne çeşmək taxmış, lap qocalıb beli bükülmüş bir qarı – uşaqların nənəsi peyda oldu. Müəllimə çox xahiş etdi ki, knyaz içəri keçib əyləşsin, knyaz elə bu cür də etdi. O, dərhal başa düşdü ki, onun kim olduğu bu ailənin adamlarına yaxşı məlumdur, həm də onlar çox gözəl bilirlər ki, dünən onun toyu olmalı idi, özləri də ondan həm toy əhvalatını soruşmaq istəyirdilər, həm də bu möcüzəni; bu, onlar üçün ona görə möcüzə idi ki, knyazın soraqlaşdığı qadın indi mütləq onunla birlikdə, Pavlovskda olmalı idi, halbuki knyaz qadını gəlib bunlardan xəbər alırdı; ailə üzvlərinin səbri çatmır, bunun səbəbini knyazdan soruşmaq istəyirdilər, lakin nəzakət üzündən soruşa bilmirdilər. Knyaz onlara toy haqqında qısa olaraq, ümumi şəkildə, məlumat verdi. Onlar təəccüb edib, köks ötürür, qışqırırdılar, ona görə də knyaz, demək olar, qalan şeylərin hamısını, əlbəttə, başlıca cəhətləri, ümumi şəkildə açıb söylədi. Nəhayət, həyəcan və təşviş keçirən müdrik xanımlar şurası qərara aldı ki, mütləq və hər şeydən əvvəl Roqojinin qapısını əməlli-başlı döyüb açdırmaq və ondan hər şeyi ətraflı surətdə öyrənmək lazımdır. Hərgah Roqojin evdə olmasa (bunu mütləq yəqin etmək lazımdır), yaxud o demək istəməsə, onda Semyonov polkuna yollanıb Nastasiya Filippovnanın tanışı olan, özü də anası ilə birlikdə yaşayan alman xanımla görüşmək lazımdır; bəlkə, Nastasiya Filippovna həyəcanlı olduğu üçün gizlənmək istəyərək, onlarda gecələmişdir. Knyaz lap kədərli və pərişan halda ayağa qalxdı; sonra onlar söyləyirdilər ki, knyaz “ağappaq ağarmışdı”; doğrudan da, onun qıçları, az qala, bükülürdü. Nəhayət, dəhşətli səs-küy və qışqırıq arasında knyaz başa düşdü ki, onlar sözü bir yerə qoyub knyazla birlikdə işə girişmək istəyirlər, buna görə də knyazın şəhərdəki ünvanını soruşurlar. Knyazın ünvanı yox idi; məsləhət gördülər ki, mehmanxanalardan birinə düşsün. Knyaz fikirləşib əvvəl düşdüyü mehmanxananın ünvanını verdi, haman mehmanxana ki, beş həftə bundan əvvəl orada knyazın ürəyi getmişdi. Sonra yenə Roqojingilə yollandı.

Bu dəfə nəinki Roqojinin qapısını açmadılar, hətta qarının mənzilinin qapısı da açılmadı. Knyaz dalandarın yanına gedərək onu

həyətdə zorla tapdı; dalandar nəyləsə məşğul olduğu üçün ona könülsüz cavab verir, hətta gözucu nəzər salırdı; buna baxmayaraq, qəti olaraq dedi ki, Parfyon Semyonoviç “evdən səhər sübhədən çıxıb, Pavlovska yollandı, bu gün evdə olmayacaq”.

- Mən gözləyəyəm; bəlkə, o, axşamçağı gələr?
- Bəlkə, heç bir həftə də gəlməyəcək, onun işini kim bilər!
- Demək, hər halda, bu gün evdə gecələmişdi?
- Gecələməyinə gecələmişdi...

Bütün bunlar şübhəli və natəmiz iş idi. Dalandara, çox ola bilsin ki, bu vaxt ərzində yeni təlimat verilmişdi; bayaq hətta çərənləyirdi, amma indi, sadəcə, ona arxa çevirirdi. Lakin knyaz belə qərara aldı ki, iki saatdan sonra yenə gələcək, hətta lazım olsa, evin yanında dayanıb Roqojini gözləyəcəkdir, indi isə ümid alman qadına qalırdı, buna görə də fayton tutub, Semyonov polkuna yollandı.

Lakin alman qadınıgildə onun dediklərini heç başa da düşmədilər. Bəzi ötəri deyilən sözlərdən o hətta başa düşə bildi ki, dilbər alman xanım iki həftə bundan qabaq Nastasiya Filippovna ilə savaşırmışdır, belə ki, bütün bu günlər ərzində onun haqqında heç bir şey eşitməmişdir, özü də indi var qüvvəsi ilə knyaza qandırdı ki, “Nastasiya dünyanın bütün knyazlarına da ərə getmiş olsa”, onun haqqında heç bir şey eşitmək istəmir və bununla maraqlanmır. Knyaz oradan tələsik çıxdı. Bu aralıq onun ağılına belə bir fikir gəldi ki, Nastasiya Filippovna, ola bilsin, o vaxt olduğu kimi, yenə Moskvaya getmiş, Roqojin isə, əlbəttə, onun arxasınca yollanmışdır, hələ, bəlkə də, onunla birlikdə gedib. “Heç olmasa, bir iz tapa biləydim!” Bununla belə, knyazın yadına düşdü ki, o, mehmanxanaya getməlidir, ona görə də tələsik Liteyni küçəsinə yollandı; orada knyaz üçün dərhal nömrə ayırdılar. Xidmətçi onun yeməyə meylli olub-olmadığını soruşdu; knyaz fikri dağınıq halda cavab verdi ki, meylli var, sonra da birdən yadına düşəndə özünə qarşı qəzəbləndi ki, səhər yeməyi onu yarım saat bica yerə məəttəl elədi, özü də, ancaq sonra başa düşdü ki, qəlyanaltıya heç əl vurmayıb, yeməyə də bilərdi, bunun üçün ona heç nə mane olmurdu. Bu ala-toran, boğanaq koridorda onun varlığına əcaib bir duyğu hakim kəsildi; bu duyğu ona əzab verir, ağılına nə isə yeni bir fikir gəlirdi; lakin knyaz inadla baş qaldıran bu yeni fikrin nədən ibarət olduğunu heç cür başa düşə bilmirdi. O, nəhayət, aşxanadan lap özünü itirmiş

halda çıxdı; başı hərlənirdi, lakin bəs indi o, hara getməli idi? Knyaz başılovlu yenə Roqojingilə yollandı.

Roqojin qayıtmamışdı; zəng səsinə qapını açmırdılar, knyaz Roqojina qarının zəngini çaldı; qapını açıb onlar da cavab verdilər ki, Parfyon Semyonoviç evdə yoxdur, özü də, ola bilsin, üç gün olmayacaq. Knyazı təşvişə salan bu idi ki, onu, əvvəlki kimi, yenə də vəhşicəsinə maraqla süzürdülər. Bu dəfə dalandarı o heç tapa da bilmədi. Knyaz, bayaqki kimi, qarşısındakı səkiyə çıxdı, pəncərələrə baxa-baxa yarım saat, bəlkə, daha artıq, üzücü bürküdə gəzindi; bu dəfə heç bir şey qımıldanmadı, pəncərələr açılmadı, ağ pərdələr hərəkətsiz dayanmışdı. Onun ağılına qəti olaraq belə bir fikir gəldi ki, yəqin, bayaq da onun gözüne elə bu cür görünmüşdü, ona görə ki, hər şeydən aydın olurdu, hətta pəncərələr də çox tutqun idi, çoxdan yuyulmamışdı, şüşələrin dalından bir adam baxsaydı da, bunu seçmək olmazdı. Bu fikirdən sevinən knyaz yenə İzmaylov polkuna, müəlliməgilə yollandı.

Orada knyazı gözləyirdilər. Müəllimə üç-dörd yerə baş çəkmişdi, hətta Roqojingilə də getmişdi: heç bir xəbər-ətar yox idi. Knyaz dinməz-söyləməz qulaq asdı, otağa daxil oldu, divanda əyləşdi, o, hamının üzünə baxır, ona nə dediklərini, sanki, başa düşmürdü. Qərribə idi, o gah fövqəladə diqqətli olur, hər şeyi tez duyur, gah da nagahan olmazın dərəcədə dalğınlaşırdı. Bütün ailə üzvləri sonra söyləyirdilər ki, həmin gün knyaz “təəccüblü dərəcədə” əcaib bir adam idi; belə ki, “ola bilsin, hər şey elə ondaca başlanmışdı”. Knyaz, nəhayət, ayağa qalxaraq xahiş etdi ki, Nastasiya Filippovnanın otaqlarını ona göstərsinlər. Bu, iki böyük, işıqlı, hündür otaq idi, olduqca yaxşı və səliqəli tərzdə döşənmişdi, özü də, bahalı mənzil idi. Bütün bu xanımlar sonra nağıl edirdilər ki, knyaz otaqda hər şeyi gözədən keçirdi, masanın üstündə açıq kitab gördü, kitab ümumi kitabxananın idi. “Madame Bovary” adlı fransız romanı idi; kitaba baxdı, açıq səhifəni qatladı, onu özü ilə aparmağa icazə istədi, kitabxananın olması barədəki etirazlara əhəmiyyət verməyib, kitabı çibinə qoydu. Açıq pəncərənin qarşısında əyləşib, üstü təbaşirle yazılmış kiçik lomber masasını görəndə soruşdu: “Kim oynayırdı?” Onlar knyaza söylədilər ki, Nastasiya Filippovna hər axşam Roqojinlə durakı, preferans melniki, vist, öz kozını ilə¹ oynayırdılar –

¹ Kart oyunlarının adlarıdır

hər cür oyun oynayırdılar, kartları lap son vaxtlar, Pavlovskdan Peterburqa köçəndən sonra almışdılar; ona görə ki, Nastasiya Filipovna daim şikayətlənirdi ki, darıxır; deyirdi ki, Roqojin bütün axşamları oturub heç dinmir, heç bir şey barədə danışmağı bacarmır, özü də, çox vaxt ağlayırdı; nagahan ertəsi gün axşam Roqojin cibindən kart çıxartdı; bunu görəndə Nastasiya Filippovna güldü, onlar oynamağa başladılar. Knyaz soruşdu: “Onların oynadıqları kartlar haradadır?” Lakin kartlar orada olmadı; kartları həmişə Roqojin özü ilə cibində gətirirdi, hər gün bir dəst təzə kart gətirib, sonra özü ilə aparırdı.

Bu xanımlar məsləhət gördülər ki, knyaz bir də Roqojingilə gedərək, qapını bir də bərk döysün, lakin indi yox, axşamçağı: “Bəlkə, bir şey çıxar”. Müəllimənin özü isə, eyni zamanda, boyun oldu ki, axşama qədər Pavlovskda, Darya Alekseyevnanın yanına gedib soruşsun: orada bir şey bilirlər, yoxsa yox? Knyazdan xahiş etdilər ki, axşam saat onda təşrif gətirsin ki, hər ehtimala qarşı sabah üçün danışib şərtləşsinlər. Bütün təsəllilərə, ümidləndirmələrə baxmayaraq, knyazın qəlbini dərin təşviş və ümitsizlik bürümüşdü. Knyaz ifadəsi mümkün olmayan qəm-qüssə içərisində piyada öz aşxanalı mehmanxanasına gəldi. Yayı tozlu, bürkülü Peterburq onu, elə bil, məngənə arasında sıxırdı, knyaz qaşqabaqlı, sərxoş camaat arasında adamlara toxuna-toxuna yeriyyir, məqsədsiz olaraq adamların sifətinə diqqətlə baxırdı, həm də, ola bilsin, mehmanxananı ötüb keçmişdi; knyaz öz nömrəsinə daxil olanda, demək olar, şər qarışmışdı. O, bir az dincəlib, sonra, məsləhət etdikləri kimi, yenə Roqojingilə getmək qərarına gəldi, divanda əyləşdi, dirsəklərini masaya dayayıb fikrə getdi.

Allah bilir, nə qədər fikirləşdi, Allah bilir, o nə barədə düşünürdü. O, çox şeydən qorxurdu, özü də, izzət və əzabla hiss edirdi ki, dəhşətli dərəcədə qorxur. Onun gözünün qarşısına Vera Lebedeva gəldi: sonra düşündü ki, bəlkə, bu işdə Lebedevin bir şeydən xəbəri vardır, hərgah xəbəri yoxdursa, onda knyazdan daha tez və daha asan məlumat əldə edə bilər. Sonra yadına İppolit və Roqojinin İppolitgilə getməsi düşdü. Sonra Roqojinin özünü xatırladı, bu yaxınlarda onu dəfn mərasimində, sonra parkda görmüşdü, sonra nagahan onu burada – koridorda görmüşdü, o vaxt Roqojin əlində bıçaq küncdə gizlənilib, onu gözləyirdi. İndi knyazın yadına Roqojinin gözləri düş -

müşdü, o vaxt qaranlıqda ona zillənmiş gözləri. Knyaz diksindi: bayaq yadımdan çıxmayan fikir indi nəgahan ağılına gəldi.

Bu fikir qismən ondan ibarət idi ki, hərgah Roqojin Peterburqdadırsa, onda müvəqqəti olaraq gizlənsə də, əvvəl-axır mütləq onun, knyazın yanına gələcəkdir, ya xeyirxah, ya da pis niyyətlə, bəlkə, heç olmasa o vaxtkı kimi gələr. Hər halda, əgər Roqojin nədən ötrüsə gəlmək fikrinə düşsə, onun buradan savayı getməli bir yeri yoxdur, o, yenə bu koridora gəlməlidir. Ünvanı o bilmir; demək, belə fərz edə bilər ki, knyaz əvvəlki aşxanalı mehmanxanaya düşmüşdür; hər halda, burada axtarmağa təşəbbüs edər... Hərgah knyaz ona çox lazım olsa. Nədən bilmək olar, bəlkə, knyaz ona çox lazım olacaq?

Knyaz belə düşünürdü, həm də bu fikir ona nə üçünsə olduqca ağlabatan görünürdü. Hərgah knyaz, “məsələn, nə üçün birdən o, Roqojinə lazım olar, həm də nə üçün həтта belə şey ola bilməz ki, onlar, nəhayət, görüşməsinlər?” kimi fikri üzərində dərindən düşünməli olsaydı, heç bir vəchlə bunu dərk edə bilməzdi. Lakin fikir ağır idi: “Hərgah şadırsa, onda Roqojin gəlməz, – deyə knyaz düşünməyə davam edirdi, – kefi pis olsa, daha tez gələr; bəs axı onun əhvalı, yəqin ki, yaxşı deyil...”

Əlbəttə, bu cür inam mövcud ikən, Roqojini evdə, nömrədə gözləmək lazım idi; lakin knyaz, sanki, özünün yeni fikrinə dözə bilməyib, yerindən dik qalxdı, şlyapasını cəld götürüb yüyürdü. Koridor, demək olar, lap qaranlıq idi. Knyaz tanış yerə yaxınlaşanda birdən ağılına belə bir fikir gəldi: “Yaxşı, indi birdən Roqojin həmən küncdən çıxaraq, pilləkənin yanında mənim qabağımı kəssə, nə olar?” Lakin heç kəs çıxmadı. Knyaz darvazanın altına endi, səkiyə çıxdı, günəş qüruba endiyi vaxt küçəyə çıxmış camaatın çoxluğuna, sıx izdihama təəccüb etdi (bu, Peterburqda, həmişə olduğu kimi, tətill vaxtı idi), knyaz Qoroxovaya küçəsinə sarı ayaq aldı. Aşxanalı mehmanxanadan təqribən əlli addım aralı, birinci dörd yol ağzında, izdihamın içərisində kim isə birdən knyazın dirsəyinə toxunaraq, lap qulağının dibində yavaşdan dedi:

– Lev Nikolayeviç, gəl, qardaş, mənim dalımca, lazımsan.

Bu, Roqojin idi.

Qəribədir: knyaz sevinərək birdən dili dolaşa-dolaşa, demək olar, sözləri çeynəyə-çeynəyə, onu bu saat koridorda, mehmanxanada necə gözlədiyini Roqojinə söyləməyə başladı.

Roqojin qəfildən cavab verdi:

– Mən oraya gəlmişdim, gedək.

Knyaz onun cavabına heyrət etdi, lakin o ən azı iki dəqiqə keçəndən sonra, başa düşəndən sonra heyrət etmişdi. Cavabı dərk edəndə qorxub diqqətlə Roqojinə baxdı. Roqojin qarşısına baxa-baxa, qabağına çıxan adamların heç birinə fikir vermədən, hamıya qeyri-iradi, ehtiyatla yol verə-verə yarım addım irəlidə yeriyirdi.

Knyaz birdən soruşdu:

– Hərgah sən mehmanxanaya gəlmişdinsə... onda mənə sən nə üçün nömrədə soruşmadın?

Roqojin ayaq saxladı, knyaza nəzər saldı, fikirləşib, sanki, sualı heç başa düşməyərək dedi:

– Bilirsənmi, nə var, Lev Nikolayeviç, sən buradan düz get, ta evə qədər, tanıyırsan? Mən isə o biri səkidə gedəcəyəm. Özün də yaxşı bax ki, bizi bir yerdə...

Roqojin bunu deyib o biri səkiyə keçdi, baxdı ki, görsün knyaz gəlirmi, görəndə ki, knyaz dayanıb, gözünü bərəldərək ona baxır, əlini yelləyib, Qoroxovaya küçəsini göstərərək, yoluna davam etdi, özü də hər dəqiqə dönüb knyaza baxaraq, onu öz arxasınca gəlməyə dəvət edirdi. Knyazın onu başa düşdüyünü və o biri səkidən onun yanına keçmədiyini görəndə Roqojin, yəqin, ürəklənmişdi. Knyazın ağılına belə bir fikir gəldi ki, Roqojin kimi isə izləməlidir, onu yolda gözdən itirmək istəmir, elə buna görə də qarşısındakı səkiyə keçdi. Ancaq “Bəs kimi izləmək lazım olduğunu o, nə üçün demədi?” Beləliklə, onlar təqribən beş yüz addım getdilər, nəgah knyaz nə üçünsə tir-tir əsməyə başladı; Roqojin arabir, lakin daim dönüb baxırdı; knyaz dözə bilməyib əli ilə Roqojini çağırdı. Roqojin o saat küçəni keçib, onun yanına gəldi.

– Məgər Nastasiya Filippovna sənə evindədir?

– Mənim evimdədir.

– Bayağ pərdəni çəkib pəncərədən mənə baxan sən idin?

– Mən...

– Bəs sən necə...

Lakin knyaz bilmirdi daha nə soruşsun və sualı nə ilə qurtarsın; həm də onun qəlbi elə çırpınırdı ki, danışmağa da çətinlik çəkirdi. Roqojin də dinmir, ona əvvəlki kimi, nə isə fikirli-fikirli baxırdı.

Roqojin yenə küçənin o biri tərəfinə keçmək istəyib, qəfildən dedi:

– Di yaxşı, mən gedim, sən də ayrıca get. Qoy biz küçədə ayrılıqda olaq... Bizim üçün belə yaxşıdır... Müxtəlif tərəflərdə... görəsən.

Onlar, nəhayət, iki müxtəlif səkidən Qoroxovaya küçəsinə burularaq, Roqojinin evinə yaxınlaşanda knyazın dizləri yenə bükülməyə başladı, belə ki, yeriməyə də çətinlik çəkirdi. Axşam saat ona yaxın idi. Qarının yaşadığı tərəfin pəncərələri bayaqki kimi yenə açıq idi. Roqojinin otaqlarının bağlı pəncərələrindən asılmış ağ pərdələr alatoranda, elə bil, daha artıq gözə çarpırdı. Knyaz evə qarşıdakı səkidən yanaşdı; Roqojin isə öz səkisindən artırmaya qalxaraq, əli ilə onu çağırırdı. Knyaz onun dayandığı artırmaya yanaşdı.

– İndi mənim evə qayıtmağımı dalandar da bilmir. Mən nahaq ona dedim ki, Pavlovskaya gedirəm, anama da belə demişdim, – deyərək Roqojin hiyləgər və məmnun təbəssümlə pıçıldadı, – biz içəri girəndə heç kəs eşitməyəcəkdir.

Açar artıq Roqojinin əlində idi. O, pilləkənlə qalxaraq dönüb knyaza acıqlandı ki, səssiz qalxın, öz otaqlarının qapısını sakitcə açdı, knyazı içəri buraxdı, onun arxasınca ehtiyatla içəri keçib, qapını kilidləyərək, açarı cibinə qoydu.

Roqojin pıçıltı ilə dedi:

– Gedək.

Roqojin hələ Liteyni küçəsində səkidən pıçıltı ilə danışmağa başlamışdı. Zahirən özünü lap sakit aparsa da, nə isə dərin daxili bir təşviş içərisində idi. Onlar kabinetin lap qarşısındakı zala daxil olanda Roqojin pəncərəyə yanaşaraq, mübhəm işarə ilə knyazı yanına çağırırdı.

– Bax bayaq sən mənim zəngimi çalanda mən elə buradaca o saat başa düşdüm ki, zəngi çalan elə sən özünsən; barmaqlarımın ucunda qapıya yanaşanda eşitdim ki, sən Pafnutyevna ilə danışırısan, amma mən ona lap səhər sübhədən tapşırıbmışdım: hərgah sən, ya da sənin göndərdiyin bir adam, yaxud da hər kəs olur olsun, mənim qapımı döyməyə başlasa, məbada gözə görünəsən, məbada cavab verəsən; xüsusilə məni soruşmağa sən özün gəlmiş olsan, sənin adını da ona demişdim. Sonra sən çıxan kimi mənim ağılıma belə fikir gəldi: yaxşı, indi hərgah o, burada dayanıbsa, məni güdürsə, ya da küçədə gözləyirsə, onda necə olar? Mən həmin bu pəncərəyə yanaşdım, pərdəni çəkdim, baxanda gördüm ki, sən orada dayanıb, düz mənə baxırsan... Bax əhvalat belə olmuşdu.

Knyaz boğula-boğula dilləndi:

– Bəs hanı Nastasiya Filippovna?

Roqojin bir an duruxub, yavaş-yavaş dedi:

– O... buradadır.

– Axı harada?

Roqojin gözünü qaldırıb diqqətlə knyazın üzünə baxdı:

– Gedək...

Roqojin daim pıçıltı ilə, tələsmədən, yavaş-yavaş və əvvəlki kimi nə isə qərribə tərzdə dalğın danışırdı.

Hətta pərdə barədə söyləyəndə də, elə bil ki, əhvalatın bütün ekspansivliyinə baxmayaraq, söylədiyi əhvalatla nə isə ayrı bir şeyi izah etmək istəyirdi.

Kabinetə daxil oldular. Knyazın bu otağa gəldiyi vaxtdan bəri burada bəzi dəyişikliklər edilmişdi: bütün otaq boyunca, iki tərəfindən də iki çıxış yolu olan yaşıl rəngli, ağır ipək parçadan pərdə çəkilmişdi; pərdə Roqojinin yatağı sahmanlanmış olan yeri kabinetdən ayırırdı.

Ağır pərdə salınmış, giriş yerləri bağlanmışdı. Lakin otaq olduqca qaranlıq idi; Peterburqun yay fəslinə məxsus “bəyaz” gecələri qaralmağa başlayırdı, həm də bədirlənmiş ay olmasaydı, Roqojinin pərdələri salınmış qaranlıq otaqlarında bir şey seçmək mümkün olmazdı. Doğrudur, tutqun şəkildə olsa da, sifətləri hələlik seçmək mümkün idi. Roqojinin rəngi, həmişə olduğu kimi, solğun idi; parlaq gözlərini knyaza zilləyib, diqqətlə, lakin nə isə, bir növ, hərəkətsiz baxırdı.

Knyaz dedi:

– Sən, bəlkə, şam yandıraydın?

– Yox, lazım deyil, – Roqojin knyazın qolundan tutdu, onu stula sarı basdı və özü də stulunu çəkib onun qabağında oturdu, elə yaxın oturdu ki, dizləri knyazın dizlərinə toxunurdu. Onların arasında, bir az yan tərəfdə balaca girdə masa var idi. – Əyləş, bir az oturaq! – deyə Roqojin knyaza elə müraciət etdi ki, elə bil, onu dilə tuturdu, otursun. Bir dəqiqə dinməz oturdular. – Mən bilirdim ki, sən yenə həmin aşxanalı mehmanxanaya düşəcəksən, – deyə Roqojin danışmağa başladı; bəzən əsas söhbətə başlayarkən, bilavasitə mətləbə dəxli olmayan kənar təfsilatdan necə danışmağa başlayırlarsa, Roqojin də o cür başlamışdı, – koridora ayaq basan kimi

fikirleşdim: axı ola bilsin, indi oturub, elə bu dəqiqə mən onu gözləyən kimi, o da mənı gözləyir? Müəllimənin yanına getmişdinmi?

Knyazın qəlbi elə çırpınırdı ki, ona zorla cavab verə bildi:

– Getmişdim.

– Mən bu barədə fikirleşmişdim. Fikirleşmişdim ki, söz-söhbət ola bilər... Sonra bir də bunu fikirleşdim ki, mən onu gecələmək üçün buraya gətirəcəyəm, gecəni bir yerdə olaq...

Knyaz qəfildən pıçıldı ilə:

– Roqojin! Nastasiya Filippovna haradadır? – soruşub, ayağa qalxanda onun bütün əzaları titrəyirdi.

Roqojin də qalxdı.

Roqojin başı ilə pərdə tərəfi göstərərək pıçıldadı:

– Oradadır.

Knyaz da pıçıldadı:

– Yatır?

Roqojin ona yenə bayaqkı kimi diqqətlə baxdı.

– Di yaxşı, gedək!.. Ancaq sən... Di yaxşı, gedək!

Roqojin pərdəni qaldırdı, dayanıb yenə knyaza tərəf döndü.

O, başı ilə pərdənin arxasını göstərərək, knyazı qabağa keçməyə dəvət etdi:

– İçəri keç!

Knyaz keçdi.

Knyaz dedi:

– Bura qaranlıqdır.

Roqojin burnunun altında dedi:

– Görünür!

– Mən zorla görürəm... çarpayını.

Roqojin yavaşdan:

– Sən yaxına gəl, – dedi.

Knyaz bir az da yaxınlaşdı, bir-iki addım atıb dayandı. O dayanıb birmi, yoxsa iki dəqiqə diqqətlə baxdı; çarpayının yanında dayandıqları vaxt onlardan heç biri bir kəlmə danışmadı, knyazın qəlbi elə döyünürdü ki, sanki, otaqda hökm sürən ölüm sükutu içərisində onun ürək döyüntüsü eşidilirdi. Lakin knyazın gözü artıq otaqdakı şeyləri bir az seçə bilirdi, belə ki, bütün yatağı aydın gördü; yataqda kim isə yatırdı; dərin yuxuya dalmışdı, heç qımıldanmırdı, nə zərrə qədər xışıltı eşidilirdi, nə də nəfəs səsi.

Yatan adamın üstünə başdan-ayağa ağ mələfə çəkilməmişdi, lakin əzaları nə isə aydın görünmürdü; ancaq dikliyindən görünürdü ki, orada adam uzanmışdır. Hər tərəfdə nizamsız halda, çarpayının üstündə, ayaq tərəfdə, lap çarpayının yanındakı kreslolarda, hətta döşəmədə atılıb qalmış paltarlar, ağ rəngli zəngin ipək don, gül-çiçək, lentlər gözə çarpırdı. Baş tərəfdə, balaca masanın üstündə hər tərəfə səpələnmiş brilyantlar parlayırdı. Ayaq tərəfdə yumaqları atılmış krujeva görünürdü, ağaran krujevaların üstündə isə mələfənin altından bayıra çıxmış yalın ayağın ucu görünürdü; ayaq, elə bil, mərmərdən yonulmuşdu, özü də dəhşətli hərəkətsiz idi. Knyaz baxdıqca hiss edirdi ki, nə qədər çox baxırsa, otağa çökmüş ölüm sükutu da bir o qədər dərinləşir.

Birdən oyanmış milçək vızıldadı, çarpayının üzərindən uçaraq, baş tərəfdə susdu. Knyaz diksindi.

Roqojin onun qoluna toxundu:

– Çıxaq.

Onlar çıxdılar, yenə həmin stullarda oturdular, yenə bir-birinin qarşısında. Knyazın bədəni uçunurdu, titrəyib əsməsi getdikcə şiddətlənirdi, özü də sualedici baxışlarını Roqojinin üzündən çəkmirdi.

Roqojin, nəhayət, dilləndi.

– Bax mən görürəm ki, sən, Lev Nikolayeviç, tir-tir əsirsən, sənin halın pozulanda necə olursansa, demək olar, o cürsən, yadımdadır mı Moskvada necə olmuşdun? Ya da lap ürəkgetmədən qabaq olduğun kimisən. İndi belə şey olsa, heç başa düşə bilmirəm ki, səninlə necə edəcəyəm...

Knyaz onun sözlərini başa düşmək üçün bütün qüvvəsini gərginləşdirib, qulaq asırdı, amma yenə də baxışlarından sual oxunurdu.

Knyaz başı ilə pərdə tərəfi göstərərək, nəhayət, soruşdu:

– Sənin işindir?

Roqojin pıçıltı ilə:

– Mənim... işimdir... – deyərək, gözünü yerə dikdi.

Beş dəqiqə dinmədilər.

Roqojin danışıqına, sanki, ara verməmişdi, o, birdən sözüne davam etdi:

– Ona görə ki, ondan ötrü ki, hərgah sənin ürəkgetmə naxoşluğun başlasa, indi qışqırsan, onda, yəqin, küçədən, ya da həyətdən bir adam eşidəcək, onda başa düşəcəklər ki, mənzildə adamlar

gecələyir; qapını döyməyə başlayacaqlar, içəri girəcəklər... Çünki onların hamısı elə güman edir ki, mən evdə yoxam. Küçədən, ya da həyətdən görüb başa düşməsinlər deyə mən heç şam da yandırmamışdım. Çünki evdə olmayanda açarları da özümə aparıram, mən-siz buraya üç, dörd günlərlə otaqları yığıb-yığışdırmaq üçün bir adam da daxil olmur, mənə qaydam belədir. İndi məsələ belədir, bizim burada gecələyəcəyimizi başa düşməsinlər deyə...

Knyaz dedi:

– Dayan, mən bayaq dalandardan da, qarından da Nastasiya Filippovnanın burada gecələyib-gecələmədiyini soruşmuşdum. Deməli, onlar bilirlər.

– Sənin soruşduğunu mən bilirəm. Mən Pafnutyevnaya demişdim ki, Nastasiya Filippovna dünən gəlmişdi, elə dünən də Pavlovskaya yollandı, mənə yanımda onca dəqiqə qaldı. Qadının burada gecələdiyini onlar bilmirlər – heç kəs bilmir. Biz dünən də, bu gün səninlə daxil olduğumuz kimi, lap xəlvəti daxil olmuşduq. Mən hələ yolda gələ-gələ öz-özümə fikirləşirdim ki, Nastasiya Filippovna xəlvəti daxil olmaq istəməyəcək – amma yox! Pıçıldayırdı, barmaqlarının ucunda içəri keçdi, donunun ətəklərini yığışdırdı ki, xışıldamasın, ətəkləri əlində saxlamışdı, özü də pilləkəndə mənə barmağı ilə hədələyirdi ki, səs salmayım – o, daim səndən qorxurdu. Vaqonda qorxudan lap dəli kimi idi, mənə mənzilimdə gecələməyi özü istədi; mən əvvəlcə onu müəllimənin mənzilinə aparmaq istəyirdim – amma yox! “O, mənə, – deyir, – orda səhər sübhədən gəlib tapar, amma sən mənə gizlədərsən, sabah sübhədən isə Moskva-yə yollananq”, sonra da hara isə Oryola getmək istəyirdi. Özü də uzanıb yatanda, elə hey deyirdi ki, Oryola gedərik...

– Dayan, indi sən necə edəcəksən, Parfyon, nə etmək istəyirsən?

– Mən səndən şübhələnirəm, ona görə ki, tir-tir əsirsən. Gecəni biz burada, birlikdə gecələyirik. Burada ondan savayı yataq yoxdur, mən də belə fikirləşmişəm ki, divanların ikisinin də yastıqlarını çıxarıb, bax burada, pərdənin yanında, yataqla yanaşı, həm sənə, həm də mənə yer düzəldim, elə olsun ki, bir yerdə yataq. Ona görə ki, hərğah içəri girsələr, otağa göz gəzdirsələr, ya axtarmağa başlasalar, qadını o saat görüb otaqdan çıxararlar. Məndən soruşmağa başlasalar, söylərəm ki, mən etmişəm, mənə o saat apararlar. Odur

ki qoy indi qadın burada qalsın, bizim yanımızda, mənimlə sənin yanında...

Knyaz həyəcanla:

– Hə, hə! – deyib razılaşdı.

– Demək, etiraf etməyəcəyik, qadını buradan çıxarmağa icazə verməyəcəyik.

Knyaz qəti olaraq:

– H-heç bir vəchlə! Yox-yox-yox, – dedi.

– Mən elə bu cür də qət etmişəm, heç bir vəchlə, oğlan, heç kimə verməyək! Gecəni sakitcə yatırıq. Mən bu gün evdən birçə saatlığa çıxmışdım, səhərçağı, yoxsa həmişə onun yanında idim. Sonra da axşamçağı sənin dalınca getdim. Bir də ondan qorxuram ki, bürküdü, qoxusu yayılar. Sən qoxu duyursan, yoxsa yox?

– Bəlkə də, duyuram, bilmirəm. Səhərə yaxın, yəqin, yayılar.

– Mən onu müşəmbəyə bürümüşəm, yaxşı amerikan müşəmbəsinə; müşəmbənin də üstündən mələfə salmışam, özüm də yanına dörd şüşə ağızları açılmış Jdanov mayesi qoymuşam, indi də oradadır.

– Orada... Moskvada olan kimi?

– Ona görə ki, qardaş, qoxu olar. Bir də ki axı qadın necə uzanıb... Səhər sübhdən, hava işıqlaşan kimi bax.

Roqojin görəndə ki, knyaz tir-tir əsir, heç ayağa da qalxa bilmir, qorxdu, heyrətlənərək ondan soruşdu:

– Sənə nə olub, ayağa da qalxa bilmirsən?

Knyaz burnunun altında dedi:

– Qıçlarım yerimir, bu, qorxudandır, mən bunu bilirəm... Qorxu keçəndən sonra mən qalxaram...

– Sən bir dayan, mən hələlik özümü zə yataq düzəldim, onda sən uzanarsan... mən də sənənlə... özümüz də qulaq asırıq... ona görə ki, mən, oğlan, hələ bilmirəm... Mən, oğlan, indi hələ heç bir şey bilmirəm, odur ki sənə də qabaqcadan deyirəm, sən bütün bunlar barədə hər şeyi biləsən...

Roqojin aydın olmayan bu sözləri burnunun altında deyə-deyə yataqları düzəltməyə başladı. Görünürdü ki, o, həmin yataqları düzəltməyi, ola bilsin, hələ səhərçağı öz-özünə fikirləşibmiş. Keçən gecə o özü divanda yatmışdı.

Lakin divanda ikisi yanaşı yata bilməzdi, amma o, indi mütləq yataqları yanaşı salmaq istəyirdi, elə buna görə də divanların ikisin-

dən də müxtəlif həcmli yastıqları gücənə-gücənə bütün otaqdan keçib, pərdənin arxasına, giriş yerinə lap yaxın gətirdi. Yataq birtəhər düzəldi; Roqojin knyaza yanaşdı, onun qolundan şəfqətlə, nəvaziş və sevinclə yapışdı, qaldırıb yatağa yaxın gətirdi; lakin məlum oldu ki, knyaz özü də yeriyyə bilərdi; demək, “qorxu keçirdi”; buna baxmayaraq, o, hələ də tir-tir əsirdi.

Roqojin knyazı daha yaxşı olan sol yastığa uzatdı, özü də paltarını soyunmadan sağ tərəfdə uzandı, əllərini başının altına qoyaraq birdən danışmağa başladı:

– Ona görə ki, qardaş, indi istidir, məlum məsələdir, çoxu... Mən pəncərələri açmağa qorxuram; anamın isə çiçək dibçəkləri var, bolluca çiçəkləri var, onlardan çox gözəl ətir yayılır, onları buraya köçürmək istəyirdim, amma Pafnutiyevna başa düşərdi, ona görə ki, hər şeyi bilmək istəyən arvaddır.

Knyaz onun sözüə qüvvət verdi:

– O arvad hər şeylə maraqlanır.

– Bəlkə, satın almaq olardı, hər tərəfinə gül dəstələri və çiçək düzmək lazım idi. Amma fikirləşdim ki, heyif olar, özü də gül-çiçək içində!

Knyaz, elə bil, çaşaraq, məhz nə soruşmaq lazım olduğunu axtara-axtara, özü də, elə bil, soruşmaq istədiyi sözü dərhal da unudaraq dedi:

– Bəri bax... sən inləyəm, bir mənə de görüm: sən onu nəylə... Bıçaqlamı? Həmin bıçaqla?

– Həmin bıçaqla.

– Hələ dayan! Mən, Parfyon, səndən bir şey də soruşmaq istəyirəm... Mən səndən çox şey soruşacağam, hər şeyi soruşacağam... Lakin sən yaxşısı budur əvvəldən, lap əvvəldən de ki, mən bilim: sən Nastasiya Filippovnanı mənim toyumdan əvvəl nikah ərafəsində, kil-sənin səkisində bıçaqla öldürmək istəyirdin? İstəyirdin, yoxsa yox?

Roqojin suala laqeydliklə cavab verdi:

– Bilmirəm, istəyirdim, yoxsa yox...

Elə bil ki, bu sual onu həтта heyrətləndirmişdi, özü də, mənasını, sanki, başa düşmürdü.

– Bıçağı özünlə Pavlovska heç gətirmirdin?

– Heç vaxt gətirmirdim. – Roqojin susub, sonra əlavə etdi: – Mən o bıçaq haqqında sənə ancaq bircə bunu deyə bilərəm, Lev

Nikolayeviç, mən onu kilidlənmiş siyirmədən bu gün səhər çıxartmışam, ona görə ki, bütün əhvalat səhər, saat dördə işləyəndə oldu. Bıçaq həmişə kitabın arasında idi... Bir də... bir də ki mənə təəccübləndirən budur: bıçaq, deyəsən, bir yarım verşok... hətta, bəlkə, iki verşok sancılmışdı... lap sol döşünün altından... qanı isə cəmi yarım xörək qaşığı köynəyinə axdı; daha qan gəlmədi...

Knyaz dəhşət, həyəcan içində qəflətən bir az qalxdı:

– Bunu, bunu, bunu, – dedi, – bunu, bunu mən bilirəm, bunu mən oxumuşam... buna qanın daxilə axması deyirlər... Elə hallar olur ki, heç bir qətrə də qan çıxmır. Zərbə ürəyin başına endiriləndə belə olur...

Roqojin qəfildən onun sözünü cəld kəsərək:

– Dayan, eşidirsənmi? – soruşub, qorxmuş halda döşənəcəkdə oturdu, – eşidirsənmi?

Knyaz Roqojinə baxa-baxa özü də cəld və qorxmuş halda:

– Yox! – dedi.

– Gəzir! Eşidirsənmi? Zalda...

İkisi də qulaq asmağa başladılar.

Knyaz inamla pıçıldadı:

– Eşidirəm.

– Gəzirmi?

– Gəzir.

– Qapını kilidləyim, yoxsa yox?

– Kilidlə...

Qapını kilidləyib, ikisi də yenə uzandı. Xeyli vaxt dinmədilər. Knyazın bayaqkı fikri, sanki, yenə yadına düşmüşdü; indi bunu yenə unudacağından bərk qorxurdu, hətta yatağında cəld dirsəkləndi, qəfildən əvvəlki kimi, həyəcanlı halda və tələsə-tələsə pıçıldadı:

– Hə, yadıma düşdü! Hə... mən axı istəyirdim... O kartları soruşuram! Kartları... Deyirlər, sən onunla kart oynayırdın.

Roqojin bir az susandan sonra dedi:

– Oynayırdım.

– Bəs hanı... kartlar?

Roqojin daha çox susub, sonra dilləndi:

– Kartlar buradadır... Budur...

Roqojin oynanmış, kağıza bükülmüş kart dəstini cibindən çıxarıb, knyaza uzatdı. Knyaz kartları, bir növ, təəccüblə aldı. Onun

qəlbini yeni, kədərli və hüznü duyğu sıxdı; knyaz birdən başa düşdü ki, bu dəqiqə və hələ çoxdan, o danışmaq istədiyi, danışmalı olduğu şeylər haqqında deyil, ayrı şeylərdən danışır, özü də görülməli işi görməyib, daim ayrı cür hərəkət edir, həm də əlində tutmuş olduğu kartlar, onu sevindirən bu kartlar indi heç bir şeyə, heç nəyə kömək edə bilməz. Knyaz ayağa qalxıb, əlini əlinə çırpdı. Roqojin sakitcə uzanmışdı, knyazın hərəkətini, elə bil, nə eşitmişdi, nə də görmüşdü; lakin qaranlıqda onun gözləri par-par parıldayırdı, özləri də açıq və hərəkətsiz idi. Knyaz stulda əyləşib, qorxa-qorxa ona tamaşa etməyə başladı. Yarım saat keçdi; nəgahan Roqojin bərkədən və kəsik-kəsik bağırırdı, sonra da, elə bil, pıçıltı ilə danışmaq lazım olduğunu unudaraq, qəhqəhə çəkib gülməyə başladı:

– Zabiti, zabiti xatırlayırsanmı... Yadındadırmı qadın, o zabiti musiqi çalınan yerdə şallaqla necə vurdu, necə ilişdirdiyi yadındadırmı, ha-ha-ha! Bir də kadet... kadet... kadet irəli atıldı...

Knyaz yeni bir qorxu içərisində stuldan dik atıldı. Roqojin səsini kəsəndə (o, səsini birdən kəsdi) knyaz ehmallica Roqojinə sarı əyildi, onunla yanaşı oturdu, ürəyi çırpına-çırpına, ağır nəfəs ala-ala Roqojini müşahidə etməyə başladı. Roqojin başını knyaza sarı döndərmirdi, elə bil, onun burada olmasını da unutmuşdu. Knyaz ona baxa-baxa gözləyirdi; vaxt keçir, hava işıqlaşırırdı, Roqojin arabir qəfil, ucadan, kəskin və rəbitəsiz öz-özünə danışmağa başlayırdı; qışqırıb gülürdü; belə hallarda knyaz titrək əlini ona sarı uzadır, ehmallica onun başına, saçlarına toxunur, yanaqlarını sığallayırdı... Bundan artıq heç bir şey edə bilmirdi! O özü yenə titrəyib əsməyə başlamışdı, qıçları yenə, sanki, birdən üzülmüşdü. Nə işə tamamilə yeni bir duyğu onun qəlbini intəhasız qəm-qüssəyə qərq etmişdi. Bu aralıq, hava lap işıqlaşmışdı; nəhayət, knyaz, elə bil, əldən düşərək, məyus halda yataqda uzanıb üzünü Roqojinin solğun və hərəkətsiz üzünə dayadı; onun gözlərindən Roqojinin üzünə gözyaşı damcılarını süzülürdü, lakin, ola bilsin, knyaz artıq o vaxt öz göz yaşlarını hiss etmirdi, bu göz yaşlarından tamam xəbərsiz idi...

Hər halda, bir neçə saat keçəndən sonra qapı açılıb, içəri adamlar daxil olanda cani ağır vəziyyətdə idi; o, huşunu tamamilə itirmişdi, qızdırma içində idi. Knyaz onun yanında döşənəcəyin üstündə hərəkətsiz və sakit oturmuşdu: hər dəfə xəstə bağıranda, ya da sayaqlamağa başlayanda titrəyən əli ilə tələsik onun saçına

və yanaqlarına toxunur, sanki, onu nəvazişləyir, sakitləşdirirdi. Lakin ondan nə soruşduqlarını knyaz artıq heç başa düşmür, özü də içəri daxil olub, onu dövrəyə almış adamları tanıya bilmirdi. Hər-gah indi Şneyder keçmiş şagirdinə, müalicə etdiyi naxoşuna baxmaq üçün İsveçrədən bura gəlmiş olsaydı, belə halda o da knyazın İsveçrədə müalicə olunduğu birinci il bəzən düşdüyü vəziyyəti xatırlayaraq, indi əlini yellədər və o vaxt dediyi kimi yenə deyərdi: “İdiot!”

XII

Pavlovska tələsik gələn müəllimə birbaşa dünəndən bəri kefi pozulmuş Darya Alekseyevnagilə gedərək, nə bilirdisə, hamısını ona söyləyib qadını lap qorxutdu. Xanımların ikisi də Lebedevlə əlaqəyə girmək qərarına gəldi. Lebedev də öz kirayənişininin dostu sifətilə və mənzil sahibi kimi həyəcan və təşviş keçirirdi. Vera Lebedeva nə bilirdisə, hamısını söylədi. Lebedevin məsləhəti ilə onların üçü də “baş verməsi çox mümkün olan” əhvalatın qarşısını təcili surətdə almaq üçün Peterburqa yollanmaq qərarına gəldilər. Beləliklə də, elə çıxdı ki, ertəsi gün səhər, saat təqribən on birdə polisın, Lebedevin, xanımların və Roqojinin fligeldə mənzili olan qardaşı Semyon Semyonoviç Roqojinin iştirakı ilə Roqojinin mənzilini açdılar. İşin müvəffəqiyyətli olmasına hər şeydən çox dalandarın ifadəsi kömək etdi; o dedi ki, dünən axşam Parfyon Semyonoviç öz qonağı ilə artırmadan xəlvəti içəri daxil olanda onları görmüşdü. Bu cür ifadədən sonra çalınan zənglərə qapını açmadıqları üçün qapıları sındırmaq lazım olduğuna şübhə yeri qalmamışdı.

Roqojin beyin iltihabına mübtəla olduğu üçün iki ay naxoş yatdı, sağalandan sonra istintaq və məhkəmə başlandı. O, hər şey barədə açıq, dəqiq və tamamilə qaneedicə ifadələr verdi, buna görə də knyazı lap əvvəldən məhkəmə xətti ilə sorğu-sualdan və istintaqdan azad etdilər.

Roqojin mühakimə zamanı dinib-danışmırdı. O, özünün məharətlə və bəlağətlə danışan vəkilinə etiraz etmirdi; vəkil aydın şəkildə və məntiqə uyğun olaraq sübut edirdi ki, cinayətə müttəhimin qəmqüssəyə mübtəla olması nəticəsində hələ cinayət baş verməmişdən xeyli əvvəl başlanmış beyin iltihabı nəticəsində yol verilmişdir.

Lakin Roqojin bu rəyi təsdiq etmək üçün öz tərəfindən heç bir şey əlavə etmədi, özü də əvvəlki kimi, aydın və dəqiq şəkildə, baş vermiş hadisəni bütün ən kiçik təfərrüatını da xatırlayıb etiraf etdi. Roqojin təqsiri yüngülləşdirən səbəblərin nəzərə alınması şərti ilə on beş il müddətinə Sibirə, katorqaya göndərilməyə məhkum edildi, o, öz hökmünü çox qaşqabaqlı, dinməz və “dalğın halda” dinlədi. Onun külli var-dövləti, ilk vaxtlardakı kef məclislərinə sərf olunan nisbətən çox cüzi bir qismindən başqa, bütün sərvəti qardaşı Semyon Semyonoviçin sərəncamına keçdi ki, bu da onu hədsiz məmnun etmişdi. Roqojina qarşı hələ də yaşayır, sanki, bəzən öz sevimli oğlu Parfyonu xatırlayırdı, lakin oğlunu təsəvvüründə aydın canlandıra bilmirdi: Allah qarının ağılı və qəlbini qorumuşdu; ana qəm-qüssə basmış evində baş verən dəhşətli əhvalatdan xəbərsiz idi.

Lebedev, Keller, Qanya, Ptitsın və bizim hekayətimizin bir çox başqa şəxsləri əvvəlki kimi yaşayırdılar, çox az dəyişmişdilər, ona görə də bu şəxslər haqqında söyləməyə, demək olar, bir şey qalmır. İppolit Nastasiya Filippovnanın ölümündən iki həftə sonra və gözlədiyindən bir az qabaq, dəhşətli həyəcan və təşvişlə öldü. Baş verən hadisə Kolyanı dərinədən sarsıtmışdı; o, öz anasından daha əl çəkirdi. Nina Aleksandrovna onun üçün son dərəcə nigarandı, ona görə ki, Kolya yaşına uyğun olmayan tərzdə, çox dalğın idi; bəlkə də, bu oğlan yaxşı insan olacaqdı. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, knyazın gələcək müqəddəratı da qismən onun səyi nəticəsində sahmana salındı: onun son vaxtlar tanıdığı olduğu bütün adamlar arasında Kolya Yevgeni Pavloviç Rodomskini çoxdan fərqləndirmişdi; Kolya dərhal Rodomskinin yanına gedərək, baş vermiş hadisə haqqında nə bilirdisə, hamısını təfəsilatı ilə Yevgeni Pavloviçə söylədi, knyazın hazırkı vəziyyətini də ona danışdı. Kolya səhv etməmişdi: Yevgeni Pavloviç bədbəxt “gicbəsər”in müqəddəratında ürəkdən, qayğıkeşliklə iştirak etdi, həm də onun cidd-cəhdləri və himayəsi nəticəsində knyaz yenə xaricə, Şneyderin İsveçrədəki müəssisəsinə göndərildi. Xaricə yollanmış, xeyli müddət Avropada yaşamaq fikrində olan və özünü açıqca “Rusiyada tamamilə artıq adam” adlandıran Yevgeni Pavloviç çox tez-tez, heç olmasa, bir neçə ayda bir dəfə Şneyderin müəssisəsindəki naxoş dostuna baş çəkirdi; lakin Şneyder getdikcə qaşqabağını daha artıq tökür, başını bulayırdı: həkim zehni orqanların tamamilə zədələnmiş olmağına

işarə edirdi; naxoşun müalicə oluna bilməyəcəyini hələ qəti olaraq demir, lakin ən qüssəli işarələr etməkdən çəkinmirdi. Bu cür vəziyyət Yevgeni Pavloviçi olduqca məyus edir, qəlbini kədərləndirirdi, onun isə qəlbə var idi; o, qəlb sahibi olmasını onunla sübut etmişdi ki, Kolyadan məktublar alır və hətta bəzən bu məktublara cavab yazırdı. Lakin bundan başqa, onun xasiyyətindəki əcaib bir əlamət də məlum olmuşdu; bu əlamət yaxşı olduğu üçün biz bunu təxirsiz olaraq göstərəcəyik: Yevgeni Pavloviç, Şneyderin müəssisəsinə hər dəfə baş çəkəndən sonra Kolyadan savayı, Peterburqdakı bir şəxsə də məktub göndərirdi, bu məktubda knyazın hazırkı vaxtda xəstəliyinin vəziyyətini ən müfəssəl və simpatik tərzdə şərh edirdi. Bu məktublarda öz hörmət və sədaqətini izhar etməkdən başqa (həm də getdikcə lap tez-tez), bəzi açıq mülahizələr, anlayışlar, duyğular şərh edilirdi – sözün qıyası, nə isə dostluq və yaxınlıq duyğularına bənzər bir şey təzahür etməyə başlayırdı. Yevgeni Pavloviçlə məktublaşan bu adam (məktublar çox seyrək yazılmış olsa da), Rodomskinin böyük diqqət və hörmətini qazanmış bu şəxs Vera Lebedeva idi. Bu cür münasibət və əlaqənin nə cür və hansı vasitə ilə yarana bildiyini biz heç cür dəqiq surətdə öyrənə bilmədik, bu əlaqə və münasibət, əlbəttə, yenə də knyazın başına gələn həmin əhvalatla əlaqədar olaraq yaranmışdı; o zaman Vera Lebedeva qəm-qüssədən elə sarsılmışdı ki, hətta naxoşlanmışdı; lakin tanışlıq və dostluğun hansı təfəsilat şəraitində baş vermiş olması bizə məlum deyildir.

Biz bu məktubları ən çoxu o məqsədlə xatırladıq ki, onlardan bəzilərində Yepançinlərin ailələri haqqında, başlıca olaraq, Aqlaya İvanovna Yepançina haqqında məlumat var idi. Yevgeni Pavloviç Parisdən yazdığı olduqca rabitəsiz və tutarsız məktubunda Aqlaya haqqında belə məlumat verirdi ki, Aqlaya mühacir olan bir nəfər polşalı qrafla tanış olandan azca sonra ona vurulmuş və birdən həmin qrafa ərə getmişdir; ancaq valideynləri bu işin əleyhinə idilər; baxmayaraq ki, valideynləri, nəhayət, onun ərə getməsinə razılıq vermişdilər, ona görə ki, arada təhlükə yaradan nə isə çox əcaib, qalmaqallı əhvalat var imiş. Demək olar, yarım il susandan sonra Yevgeni Pavloviç yenə də uzun və ətraflı məktubunda Vera Lebedevaya yazmışdı ki, o, son dəfə İsveçrədə professor Şneyderin yanına gedəndə orada bütün Yepançinlər ailəsi ilə (əlbəttə ki, İvan Fyodo -

roviçdən başqa, ailə başçısı öz işlərilə əlaqədar olaraq Peterburqda qalmışdı), bir də knyaz Ş. ilə görüşmüşdür. Görüş əcaib idi; onların hamısı Yevgeni Pavloviçi nə isə böyük sevinclə qarşılamışdılar. Adelaida ilə Aleksandra onun “bədbəxt knyaz haqqındakı mələk-cəsinə qayğıkeşliyinə görə Yevgeni Pavloviçə qarşı hətta nə üçünsə özlərini minnətdar hesab etmişdilər”. Knyazı xəstə və rəzil vəziyyətdə görən Lizaveta Prokofyevna səmimi-qəlbədən gözyaşı axıtmağa başlamışdı. Görünür, onun hər bir qəbahətini bağışlamışdılar. Knyaz Ş., eyni zamanda, bir neçə fərəhli və ağıllı həqiqət söyləmişdi. Yevgeni Pavloviçə elə gəlirdi ki, knyazla Adelaida hələ ər-arvad deyillər, lakin gələcəkdə coşqun Adelaidanın knyaz Ş.-nin zəkasına və təcrübəsinə könüllü surətdə və qəlbən tabe olacağı tamamilə labüd görünürdü. Bir də ki ailənin başına gəlmiş ibrət dərsləri ona öz dəhşətli təsirini göstərmişdi, başlıca olaraq, Aqlayanın mühacir qrafla əlaqədar başına gələn son hadisə onu sarsıtmışdı. Aqlayanın həmin qrafa ərə getməsinə razılıq verirkən ailəni həyəcanlandırıb təşvişə salan nə var idisə, hamısı yarım il ərzində yerinə yetmişdi, bundan başqa, üstəlik elə gözlənilməz əhvalatlar da baş vermişdi ki, onları heç ağıllarına da gətirmirdilər. Belə məlum olmuşdu ki, bu qraf heç də qraf deyilməmiş, doğrudan, mühacir olsa belə, mühacirliyi də nə isə şübhəli və ikimənalı əhvalatla əlaqədar idi. Bu qraf Aqlayanı vətən həsrətindən əzab çəkən, iztirablara məruz qalıb yaralanan qəlbənin misilsiz nəciibliyi ilə məftun etmişdi; o dərəcədə məftun etmişdi ki, Aqlaya hələ ərə getməmişdən əvvəl, Polşanı bərpa etmək məqsədi güdən hansı xarici komitəinsə üzvü olmuşdu; hələ bundan əlavə də, qızın zəkasına hədsiz dərəcədə hakim kəsilmiş bir nəfər məşhur paterin katolik dini ayin müəssisəsinə düşmüşdü. Qrafın öz saysız-hesabsız sərvəti haqqında Lizaveta Prokofyevna ilə knyaz Ş.-yə təqdim etdiyi inandırıcı və qaneedicilə məlumatlar başdan-ayağa yalan imiş. Hələ bu harasıdır, evləndikdən cəmi-cümlətəni yarım il keçər-keçməz, qrafla onun məşhur əzabkeş övluya dostu Aqlayanı öz ailəsi ilə savaşıra bilməmişdilər, belə ki, ailə bir neçə ay ərzində qızı görə bilməmişdi...

Sözün qıساسı, danışmalı və deyilməli şey çox idi, lakin Lizaveta Prokofyevna, onun qızları və hətta knyaz Ş. də bütün bu “terror” dan o dərəcədə sarsılmışdılar ki, Yevgeni Pavloviçlə söhbət vaxtı bəzi şeyləri açıb-ağartmaqdan da qorxurdular; bildirilər ki, Aqlaya

İvanovnanın son vaxtlardakı aludəçilik və vurğunluqlarından Yevgeni Pavloviç onsuz da yaxşı xəbərdardır, buna baxmayaraq, yenə də o barədə danışmaqdan qorxurdular. Zavallı Lizaveta Prokofyevna Rusiyaya qayıtmaq istəyirdi, Yevgeni Pavloviç deyirdi ki, qadın onunla söhbət vaxtı xaricdə gördüklərinin hamısını acı-acı və qərəzlə pisləyirdi; qadın deyirdi: “Heç yerdə yaxşı çörək bişirə bilmirlər, qışda siçan kimi zirzəmidə soyuqdan donurlar, – qadın onu qətiyyənlə tanıya bilməyən knyazı göstərərək, həyəcanla əlavə etdi, – heç olmazsa, burada bu binəvanın halına russayağı ağılaya bilmisəm”. Lizaveta Prokofyevna Yevgeni Pavloviçlə xudahafizləşərkən az qala hiddət və qəzəblə sözünü belə bitirdi: “Məftun olub baş aparmaq kifayətdir, dərrakə ilə iş görmək vaxtı çatmışdır. Həm də bütün bunlar, bütün bu xarici ölkə, sizin bütün bu Avropanız, bütün bunlar yalnız fantaziya, elə bizim hamımız xaricdə yalnız fantaziya-yıq... Siz mənim sözümü yadınızda saxlayın, özünüz görəcəksiniz!”

Fyodor Mixayloviç Dostoyevski
DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSIKLƏRİ

MÜNDƏRİCAT

Dostoyevskinin ən lirik əsəri 5

İDİOT

Birinci hissə 19

İkinci hissə 225

Üçüncü hissə 395

Dördüncü hissə 557

DÜNYA ƏDƏBİYYATI
KLASSİKLƏRİ

Fyodor Mixayloviç DOSTOYEVSKI

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ
ÜÇ CİLDƏ
I CİLD

İDİOT

Çapa imzalanmışdır 08.11.2009. Format 60×90 1/16. Ofset çap üsulu.
Fiziki çap vərəqi 46,5. Sifariş 207. Tiraj 7000.

"Şərq-Qərb" ASC-də çap olunmuşdur
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17
Tel.: (+994 12) 474-75-62
Faks: (+994 12) 470-18-49
e-mail: sharq.qarb@gmail.com